DE INDISCHE GIDS.

De Indische Gids.

Tevens nieuwe serie van het

TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH-INDIË.

Hoofdredacteur: J. E. DE MEYIER.

TWEEENDERTIGSTE JAARGANG.

I.

AMSTERDAM. J. H. de BUSSY. — 1910.

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR TAAL-, LAND- & VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

INHOUD VAN DEN TWEEENDERTIGSTEN JAARGANG, EERSTE DEEL.

Pag.

Indische Cavalerie als bereden politie; door W. Storm van Leeuwen. . 1

Vereeniging der bestuurders- en rechterskorpsen in Nederlandsch-Indië; door G. F. de Bruyn Kops 24

Hirado en Desjima; door J. Habbema. (Slot) 29

De uitkomsten van het welvaartonderzoek op Java. V. (Landbouw) . . 53

Varia:

De bestuurshervorming in Britsch-Indië 73
De Minahassa voor dertig jaren 74
Overeenkomsten met Inl.Vorsten in den O.-I. Archipel (Oostkust van Sumatra enz.) 76

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 88

Het eiland Palmas of Miangas. — Vlagvertoon. — Het Suez-kanaal. — Het dos-à-dos-paard. — Een Maleier over onze taal. — Modellen van spoorwegrijtuigen. — De Brusselsche tentoonstelling. — Belasting op vuurwerk. — De Indische postspaarbank in 1908. — Het tweede congres van Boedi Oetomo. — Nederland en Insulinde Christelijk-economisch beschouwd. — Mohammedaansche godsdienstschool. — Automobiel-propagandatocht over Java. — Koeliemishandeling in Deli. — De kopraberéiding als gouvernementsbedrijf. — Een Mohammedaan, lid van de Privy Council. — Autoriteiten-vrees. — Vertegenwoordiging van Ned.-Indië in de Staten-Generaal. — W. C. Dammköhler. † — Eene leprozenkolonie voor Deli. — Een kruitfabriek voor Indië. — Bestuurszorg in de Buitenbezittingen — De opleiding van inlandsche artsen. — De inlander officier van gezondheid. — Geneeskundige dienst in Indië. — De Mamberámo-rivier. — De sneeuwberg Prinses Juliana. — Atjesche jongelui op studie. — De Oelebalang van Bloeë. — Met lier en karabijn door Atjeh. — Een gouvernements-handelsbureau. — Los zout tegenover briketzout. — Het verslag van de Wees- en Boedelkamers over 1908. — Dr. Maurits Greshoff †. — Draadlooze telegraphie voor Indië. — Draadlooze telegraphie over land. — De Zondagsrust in den Indischen staatsdienst. — Quarantaine. — Japan en Nederlandsch-Indië. — De vaart op Euphraat en Tigris. — De haven van Idi. — Het vergaan van de La Seyne. — De West-Afrikaansche cacao-quaestie.

Koloniale Literatuur:

Land en volk van „Onze Oost" in het bijzonder van Java, door Henri Zondervan. Zalt-Bommel, H. J. van de Garde en Co. Zonder jaartal. 120
Beknopte handleiding om de Javaansche taal te leeren spreken, door J. W. van der Valk. E. J. Brill, Leiden. 121

Wetenschap en Industrie:

Spoorwegplan en stoomvaartdiensten voor Midden-Sumatra; door J. E. de M. . . . 122
Emigratie van Chineezen via Hongkong. 133

In de rimboe op Madagascar. 135

Maandelijksche Bibliographie voor Oost- en West-Indië; door W. C. M. 141

Pag.

De Indische begrooting in de Volksvertegenwoordiging. Nabetrachting; door Teisterbant 145

Java's verdediging en een volksleger in wording. Een keerpunt in onze koloniale geschiedenis?; door H. C. Kerkkamp 153

De wenschelijkheid van de vereeniging der bestuurders- en rechterskorpsen in Neerlandsch-Indië; door J. F. H. Schultz van Vlissingen . 175

Een Inlandsch Notariaat?; door Mr. A. A. van Oven 183

De uitkomsten van het welvaartonderzoek op Java. V. Landbouw. (Vervolg) 186

Varia:

Een oordeel over Deli 208

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 210

De pandhuisdienst. — Nogmaals proeven met Ombilinkolen. — De brandstof voor de Indische vloot. — Een oude kaart van den Indischen Archipel. — Nederlandsch onderdaanschap. — De richting der ontwikkeling van den Javaan. — Hydrographische opnemingen en zeekaarten in N.-I. — Mr. N. G. Pierson †. — Een dierkundig woordenboek. — De Indische antithese. — Spoorwegplannen Semarang–Cheribon. — Vlagvertoon. — Gouverneur-Generaal Van Heutsz. — Onze koloniale politiek. — Houthandel en Boschwezen. — De vermeende Boeddah-relieken. — Romesh Chunder Dutt, C. I. E. †. — Hervormingen in de Indische rechtsbedeeling. — Verzet tegen cholera-maatregelen. — Tehuis voor terugkeerende Indische militairen. — De grensregeling op Timor. — Particuliere landen in handen van vreemdelingen. — Het dragen van uniform in het buitenland. — Fakir-kunsten. — Herinneringen omtrent de Makassaren. — Het algemeen-Proefstation Salatiga in 1908. — Het Engelsche postspaarbankwezen. — Weer een moord in Britsch-Indië. — De ontwikkeling der Javaansche maatschappij. — Hawaï. — Stoomvaartverbindingen naar buiten den Indischen Archipel. — Nieuw-Guinea-expeditie. — Lord Kitchener op Java. — Een moedig dessahoofd. — Ontevredenheid in Suriname. — Een cholera-epidemie in Djambi. — Incompleet bij de Gouvernementsmarine. — Ontevredenheid in Indo-China. — Reorganisatie van de politie.

Koloniale Literatuur

Gedenkboek 1850—1900: Nederlandsch-Indische Levensverzekering en Lijfrente-Maatschappij 241

Boemi Poetera. Maleisch Weekblad. No. 1—17; door C. S. 244

Wetenschap en Industrie:

Malaria in betrekking tot het lot van volken 246

De Sumatra-Staatsspoorweg en de Ombilinmijnen in 1908 247

Nastine 250

Trekken van overeenkomst tusschen de Germaansche en de Toradjasche en Minahassische volksverhalen; door Dr. N. Adriani 253

Maandelijksche Bibliographie voor Oost- en West-Indië; door W. C. M. 285

Iets over het Nederlandsch voor Inlanders en over daarmede verband houdende zaken; door Boeka 289

Java's weervermogen tegen een buitenl. vijand. II; door F. C. Hering. 296

Ideaal of Utopie?; door Mr. H. 's Jacob 326

Pag.

Tjoelik; door C. Spat 338

Een Protest; door Mr. F. D. E. van Ossenbruggen 343

Varia:

Oost-Indische paketbooten in de 18e eeuw 347
Een veelbeteekenende rede van Lord Minto. 351
Overeenkomsten met Inlandsche Vorsten in den O.-I. Archipel (Bolaang Itang, enz.) 353

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 360

Een Indische Bestuursschool. — Hervormingen in de Vorstenlanden. — Het land Karang-Gedé. — Een suikerfabriek in Pengasih. — Een oud request van den Bond der P. en T. ambtenaren in N.-I. — Inlanders en Indo-Europeanen in landsbetrekkingen. — De rechtstoestand der immigranten in N.-I. — De Chineezen-quaestie in Kediri. — Gezondheidstoestand in Deli. — Verslag van het Inlandsch crediet-wezen. — Aziaten in Australië. — De particuliere landerijen op Java. — Het ongeval te Pladjoe. — Autonomie in Indië. — Emigratie naar de Lampongs. — De Baron-zaak. — Steenkool op Sumatra. — Hollandsche burgers op Ceylon. — Bevordering bij keuze. — Soldatenwenschen. — Cycloon op de Kokos-eilanden. — De spoorlijn Batavia—Buitenzorg. — Het Indo-vraagstuk. — Straat Sapèh. — De aloen-aloen's op Java. — Drang naar onderwijs op Sumatra. — Kalkwerpen. — De haven van Idi. — Simeloengoen. — Curaçao. — Vreemde oorlogsschepen in Ned.-Indië. — De handel voor Javanen. — Grensafbakening op Nieuw-Guinea. — De Nieuw-Guinea-expeditie. — De West-Indische goudindustrie in 1909. — Het bestuur der groote steden op Java. — Groote plannen in Palembang. — Atjehberichten — Vervoer van gevangenen. — De schoolquaestie in de Minahassa. — Eene universiteit te Hankow. — Anti-revolutionnaire koloniale staatkunde. — Tweeërlei Islambeschouwingen. — Moderne bedevaart naar Mekka. — De Tegalwaroe-landen.

Koloniale Literatuur:

Handboek voor Cultuur- en Handelsondernemingen in Nederlandsch-Indië, 1910. Amsterdam J. H. de Bussy 392
Een nieuw werk over de Bataklanden. Wilhelm Volz, Nord Sumatra Band I: Die Batakländer. Berlin 1909. Verlag von Dietrich Reimer (Ernst Vohsen); door M. Joustra. 393
Practische Instructie voor den machinist op Javasche suikerfabrieken, door F. J. W. Werkhoven. Tegal J. D. de Boer; Helder C. de Boer Jr. 1909. 398
Nederlandsch Zendingsjaarboekje voor het jaar 1910, uitgegeven door de redactie der Nederlandsche Zendingsbode 400
Twentieth Century Impressions of Netherlands India (The History, People, Commerce, Industries and Resources). Lloyds Greater Britain Publishing Company Ltd.; door J. E. de M. 401

Wetenschap en Industrie:

Productie van caoutchouc. 404
De afleiding van het woord „Passaat". 405
Nieuwe kaarten; door v. G. en d. M. 406

Een reis door de Bataklanden; door J. E. Jasper (met schetskaart). . 410

Maandelijksche Bibliographie voor Oost- en West-Indië door W. C. M.. 429

De geboorte van de Algemeene Secretarie te Batavia en van het Staatsblad van Nederlandsch-Indië; door P. H. van der Kemp. 433

De gewijzigde samenstelling en sterkte der scheepsmacht, voor Nederl.-Indië benoodigd; door C. de Vries 448

Pag.

Opmerkingen omtrent den ambts- en gerechtelijken eed in Nederlandsch-Indië; door G. F. de Bruijn Kops 464

De uitkomsten van het welvaart-onderzoek op Java. V. Landbouw; door J. E. d. M. (Slot) 474

Varia:

De vlucht van de Dalaï-Lama uit Tibet 494

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 500

Scheepvaartbeweging te Sabang. — Getalm, dat millioenen kan kosten. — De Fransche troepen in Wadai. — Engelschen en Hollanders. — Het eiland Engano. — Onderwezen Javanen. — De „Hak Tong's". — Exploitatie van bedrijven van staatswege. — Spoorwegplannen in Suriname. — Credietverband. — Uitbreiding van het Inlandsch personeel op de Indische vloot. — De ontwerp-arbeidsregeling ter Sumatra's Oostkust. — De rubberkoorts. — Reizen en emigratie. — De emigratie naar Midden-Celebes. — Suikerfabrieken, die opgekocht riet verwerken. — Informatiebureau van Oost en West. — Het onderwijs in de Minahassa. — De beteekenis van de woorden Boedi Oetama. — Het bankbiljet in Nederl.-Indië. — Kinder-erkenning door Europeesche militairen. — Automobielen in het leger. — De politierechtspraak. — Ontwikkeling van boven-af. — Hooger onderwijs voor Nederl.-Indië. — De toestand in de Vorstenlanden. — De reis van Mr. Jacob Roggeveen. — Commissie J. Kraus-G. J. de Jongh. — Hervormingen in China. — Vragen aan den Minister van Koloniën. — Inlandsche troepen in Franschen dienst. — Atjeh-berichten. — Naweeën der belastingonlusten. — Administrateurs bij de Departementen. — Proeven met Britsch-Indische steenkool. — Adat-rechtspraak. — Exploratie van Nieuw-Guinea. — Het missiepaard. — Dr. K. W. van Gorkom †. — De landbouw in Suriname. — Rubber te Londen. — Nederlandsche aannemers voor O.-I. werken. — Bijen voor Indië. — Een nieuwe hoofdstad voor Australië. — Arbeidswetgeving op Java. — De spoorweg Batavia—Buitenzorg.

Koloniale Literatuur:

Bulletin van het Koloniaal Museum te Haarlem No. 44. Inhoud: Sagoe en Sagoepalmen, prijsvraag van het Kol. Museum over 1908 met 9 platen. — Uitg. van het Museum, druk van J. H. de Bussy, Amsterdam 1909 534

Verzameling van Nederlandsch-Indische rechtspraak en rechtsliteratuur, 1898—1901, bewerkt door Mr. J. Duparc, O.-I. rechterlijk ambtenaar met verlof, eerste vervolg, 1908—1909. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff 1910 535

Gedenkboek Frans Junghuhn. 1809—1909. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff 1910. . . 536

Wetenschap en Industrie:

Het Suez-kanaal in 1909 540

Vruchtbaarmakende nvloed van zonlicht 542

De Indische Staatsspoorwegen in 1908. 543

De economische toestand in Japan. 548

Een reis door de Bataklanden; door J. E. Jasper (vervolg). 553

Maandelijksche Bibliographie voor Oost- en West-Indië; door W. C. M. . 573

Hoe ik aan Dajaksche roeiers kwam; door D. Habbema. 577

De tinontginningen in Ned. Oost-Indië, in het bijzonder die op Billiton; door W. H. C. Doorman. 595

Pag.

Uit de geschiedenis der Oost-Ind. Compagnie in de 18e eeuw; door N. Mac Leod. De Gouverneur-Generaal Mossel, I. Algemeene Zaken. 620

De Duitsche koloniale politiek sedert de Rijksdagontbinding van 1906 . 631

Varia:

Een grootsche onderneming in Britsch Nieuw-Guinea 644
De eerste bestijging van den Wilhelmina-top. 646
De Mamberamo-expeditie 653

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 655

Wijziging van de Indische mijnwet. — De wetgeving op den mijnbouw in Nederl. Oost-Indië. — Djeloetoeng-winning. — De suikerconventie. — Waarschuwing aan Engelsche speculanten. — Het boschwezen in Suriname. — Een nieuw Oost-Indisch bureau. — De Engelsche naamlooze vennootschappen. — Liberia. — De Gajoeweg. — Pandhuismoeilijkheden. — De Boeddha-relieken. — Nederlandsch-Indische Portland Cement Maatschappij. — Javaansche batikkunst. — De hoedenindustrie in West-Java — Een West-Indische mailboot vergaan. — De invoering van eene militie in Indië. — Draadlooze telegraphie. — Ziekmakend hout. — Meulaboch op de Westkust van Atjeh. — Ramp in Boven-Tamiang. — Civiel bestuur in Atjeh. — Nieuw-Guinea-onderzoek. — Het oude en het nieuwe giroverkeer. — Dure opium. — Uitbreiding van den Topogr. Dienst in N.-I. — Somaliland opgegeven. — Zeeroof in Straat Makassar. — Cholera en drinkwater te Semarang. — Creoline-therapie. — Rantauprapat — Leprozen gestichten op Java. — Gebrek aan koelies voor Sumatra's Oostkust. — Abessinië — Ballon- en vliegsport in Indië. — De voormalige landbouwkolonie Tjibogo. — Het verkoopen van ondernemingen aan Engelschen. — Gouvernementen. — De Suezkanaal-quaestie. — Adatwijzer. — Een uitstapje naar Kaïro en de Pyramiden. — Veranderingen in het landbouw-onderwijs te Wageningen.

Koloniale Literatuur:

Jean Rodes. La Chine nouvelle. Paris, Félix Alcan, 1910 684

Wetenschap en Industrie.

Hygiënische maatregelen in het wereldverkeer. 689
Kopra-uitvoer van Nederlandsch-Indië 695

Een reis door de Bataklanden; door J. E. Jasper. (*Vervolg*). 697

Maandelijksche Bibliographie voor Oost- en West-Indië; door W. C. M. . 716

Het vraagstuk van het Water in Tripolitanië, het Land der Woestijn; door H. van Kol. 721

Brieven van Raffles aan den Sultan van Palembang: door J. Habbema. 744

Een bibliotheek voor Ned.-Indië; door Mr. L. A. C. Kolff 757

Uit de geschiedenis der Oost-Indische Compagnie in de tweede helft der 18e eeuw; door N. Mac Leod. De Gouverneur-Generaal Mossel. — II. De Archipel 761

De Duitsche Koloniale politiek sedert de Rijksdagontbinding van 1906. (*Slot*). 778

Varia:

Bedrijfsvereenigingen in de dessa 791
Het Civil service-examen; door J. H. 795
Overeenkomsten met Inlandsche Vorsten in den O. I. Archipel (Menado, enz.) . . . 799

Pag.

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift en Dagbladartikelen 806

Onbeschermde Javanen in de Straits. — Het handschrift op den wand. — Minderwaardigheid — Koloniaal-staatkundige vlugschriften. — De Pamanoekan- en Tjiassemlanden. — De speculatie in rubberaandeelen te Londen. — De heerendiensten op de Particuliere Landerijen. — Het Koloniaal Museum. — De onteigening der Particuliere Landerijen. — De gouvernementsmijnbouw in N.-I. — De Indische Oceaan en Azië's Zuid-Oost-hoek. — Een voorstel tot belasting van Duitsche koloniale maatschappijen. — De Hertog van Mecklenburg in Ned.-Indië. — Nederland's volksvertegenwoordiging en Indië's autonomie. — Is reorganisatie van de S. t. o. v. i. a. nogmaals noodig? — De legende van de Solovalleiwerken. — Het tramvraagstuk in Zuid-Solo. — De eerste gedoopten onder de Possanen. — Het verslag der Zuid-Nieuw-Guinea Expeditie. — De huldiging der expeditieleden. — De Engelsche Nieuw-Guinea Expeditie. — Het overlijden van koning Eduard VII. — Port-Soedan. — Engano. — De vlucht van den Dalaï-Lama. — Samarinda. — Vezelcongres te Soerabaja. — Het vertrouwen winnen van den Javaan. — De aankoop van het Land Kandanghauer. — De uitbarsting van den Tangkoeban Prahoe. — De vereeniging „Insulinde". — Onze huidige opiumpolitiek. — Gebrek aan werkvolk op Java.

Koloniale Literatuur:

Catalogus van 's Rijks Ethnographisch Museum. (Deel I, IV en V). Boekhandel en Drukkerij voorheen E. J. Brill. Leiden 1910 en 1909. 835

Correspondentie. Brief van P. Schokker 838

Wetenschap en Industrie:

De suikerindustrie op Formosa. 839

Teakhout uit Siam 843

Een reis door de Bataklanden. (*Slot*); door J. E. Jasper. 845

Maandelijksche Bibliographie voor Oost- en West-Indië; door W. C. M. . 860

DRUKFOUTEN

Blz 315 noot, laatste regel, staat: evenwicht; lees: overwicht.
Kaartje blz. 410 in het midden D. Poeroek Boekit; lees: Poesoek Boekit; bezuiden het meer: Sipolohon; lees: Sipoholon.

Blz. 373 r. 26 v. b. staat *Revue* lees *Review*.

„ 656 r. 6 v. b. „ J. van Kol, lees H. van Kol.

Indische Cavalerie als bereden politie.

DOOR

W. STORM VAN LEEUWEN

Een drietal jaren geleden bevatte de *Javabode* een artikel handelende over legerzaken, waarin niets meer of minder werd voorgesteld dan de gansche Indische cavalerie om te zetten in bereden marechaussee, zooals men die tegenwoordig in Holland heeft [1]). De Indische Cavalerie mocht zich toentertijd namelijk in een meer dan gewone belangstelling van de zijde der Indische pers verheugen, en dit wel hoofdzakelijk als gevolg van onaangename toestanden die, naar men meende, in het wapen — en speciaal dan wel in het officierkorps — heerschten. Van vele zijden werd op verbetering aangedrongen en de middelen, die men aangaf om tot een beteren toestand te geraken, waren van zeer verschillenden aard. Vrij algemeen was men het er echter over eens, dat al veel gewonnen zoude zijn, wanneer de eskadrons (en zelfs de pelotons) uit Salatiga over verschillende andere garnizoenen werden verspreid. Decentralisatie dus en deze zoover mogelijk doorgevoerd.

Ook de schrijver van het bovengenoemde artikel in de *Javabode* was een groot voorstander van decentralisatie. Maar dit was niet het eenige wat, naar hij meende, met den door hem voorgestelden maatregel kon worden bereikt, hij hoopte dat tevens op deze wijze meer nut zou kunnen worden getrokken (vooral in vredestijd) van de duizenden, die jaarlijks aan het dure ruiterwapen worden besteed.

Waar nu eenerzijds wel vaststaat, dat de toestanden bij de Indische cavalerie niet zijn, zooals dat wel wenschelijk was, en waar anderzijds evenzeer vaststaat, dat de politie in Indie in de verste verte niet aan redelijke eischen voldoet, daar kwam het mij voor dat in dat voorstel veel goeds school. Maar ongetwijfeld is dit een kwestie van te ingrijpenden aard, dan dat men er zich zonder nadere studie een oordeel over zou kunnen vormen. En het is daarom, dat ik het des te meer betreur, dat de schrijver van het bedoelde courantenartikel zijn voorstel niet wat meer in den breede heeft uitgewerkt. Zoo hadden m. i. de volgende punten rijpelijk moeten worden overwogen:

1°. Heeft Marechaussee (al dan niet beredene) in het algemeen voordeelen boven gewone rijks- of gemeente politie?

[1]) Waar in dit artikel gesproken wordt over Marechaussee, zal steeds worden bedoeld bereden rijkspolitie, zooals die in Holland bestaat.

2e. Is het gewenscht (c. q. noodzakelijk) dat in Nederlandsch-Indië en speciaal op Java een dergelijk korps wordt opgericht?

3e. Kan in het bevestigende geval de thans bestaande Indische Cavalerie geheel of gedeeltelijk daartoe worden benut?

Tot mijn spijt zocht ik — ook te anderer plaatse — tevergeefs naar een uitvoeriger behandeling van deze belangrijke zaken. Alleen werd mijne aandacht gevestigd op een artikel, getiteld *Politie organisatie* voorkomende in *De Locomotief* van 12 Augustus 1908 geschreven door M. en waarvan een kort verslag voorkomt op blz. 1549—'50 deel II der *Indische Gids* 1908. Ik neem uit dat verslag het volgende over:

> „De districtspolitie moet volgens dezen schrijver geheel gereorganiseerd worden. De directe bemoeienis der wedono's daarmede dient op te houden. Hij wil het land in kringen verdeelen met een eigen politie, slechts indirect afhankelijk van het binnenlandsch en Inlandsch bestuur. De oppassers kunnen dan ingetrokken worden en als „fokmateriaal" voor de politie neme men Amboineezen en dergelijken, die wat meer durf heben dan de gewone Javaan. Liefst neme men gegageerde militairen, die met behoud van hun gage worden vereenigd in corpsen, als de Nederlandsche marechaussee. Zij kunnen in elken kring in een dessa bij elkander wonen en verdeeld worden in dag- en nachtploegen, die rondpatrouilleeren. In streken, waar roovers zijn, als in de Bataviaasche Ommelanden, Rembang, Noord-Soerabaja, kan men de patrouilles uit meerdere manschappen doen bestaan. Een bepaald aantal kringen kunnen tot een politioneele afdeeling vereenigd worden, met een Europeesch politie-officier aan het hoofd. Deze stelt een voorloopig onderzoek in en rapporteert aan den Assistent-Resident, onder wiens bevelen hij staat en die nog beschikt over bijv. 4 inspecteurs, de tegenwoordige mantri's politie, voor het ambulante werk. De schrijver verwacht uit deze regeling grootere veiligheid en vluggere rechtsbedeeling".

Ook hier dus weder een streven om in Indië een soort Marechausee met den politiedienst te belasten, zonder dat in den breede het voor en tegen van een dergelijken maatregel wordt besproken.

In verband nu met de omstandigheid, dat binnen niet te langen tijd een ingrijpende reorganisatie van de Indische politie is te verwachten, meende ik dat het niet ongewenscht zou zijn, de kwestie van een omzetting der Indische Cavalerie in bereden politie wat uitvoeriger te beschouwen en wil ik trachten in het onderstaande een antwoord te geven op de drie door mij gestelde vragen.

* * *

1. *Heeft Marechaussee (al dan niet beredene) in het algemeen voordeelen boven gewone rijks- of gemeente politie?*

Alvorens een aanvang te maken met de beantwoording van deze

vraag, is het naar mijne meening gewenscht met een enkel woord aan te geven, wat men onder Marechaussee heeft te verstaan. [1])

De naam Marechaussee dateert reeds van het jaar 1060 en is afgeleid van het woord „Maréchaux de France". De Fransche koningen droegen toen ter tijde n.l. het toezicht op de algemeene veiligheid op aan de „Maréchaux de France". Deze hadden, ten einde zich van deze taak te kunnen kwijten, korpsen cavalerie onder hun bevelen en deze korpsen werden Marechaussee genoemd. Dienden deze korpsen oorspronkelijk voornamelijk om de wanbedrijven, die de krijgslieden bedreven, te beteugelen, reeds spoedig strekte zich hun werkkring ook tot de burgers uit, en tegenwoordig kan men onder Marechaussee verstaan (bereden) rijkspolitie op militaire wijze georganiseerd. Veelal wordt deze politie in het buitenland met den naam gendarmerie bestempeld.

De meeste staten beschikken thans over een meer of minder uitgebreid corps Marechaussee of gendarmerie. In onderstaanden staat heb ik getracht zoo nauwkeurig mogelijk de sterkte ervan op te geven. De met * geteekende opgaven heb ik geput uit: *„Heere und Flotten aller Staaten der Erde" von T. Major a. D. Jahrgang 1908*, die met ** uit *Veltze's Armee-Almanach 1908/9*.

Argentinië: * 2 regimenten Gendarmes.

België: ** Commandant, 1 Gen. maj. of Luit. Generaal. 3 divisiën met te zamen 9 Territoriaalcompagnieën en 1 Instructie eskadron, 67 officieren, 3079 minderen. In oorlogstijd bij ieder der 4 divisiën v.h. Veldleger 1 eskadron Gendarmerie.

Brazilië: * Gendarmerie 20000 man.

Boelgarije, ** Veldgendarmerie: 9 zelfstandige eskadrons (ieder 3 pelotons) à 150 man en 120 paarden, dan 4 zelfstandige pelotons voor 3 Armee- en 1 Armee-ober kommando; verder een aantal vermoedelijk onbereden etappe gendarmerie afdeelingen.

Van ieder eskadron 1 peloton voor het Korpscommando en 1 voor ieder der divisiestaven van het Legerkorps.

Costa-Rica: * heeft een politieleger sterk 600 man.

Duitschland: ** 12 brigades Kon. Pruis. Land-Gendarmerie, 1 brigade Keizerlijk Duitsche Gendarmerie in Elzas-Lotharingen, 1 Landjagerkorps in Wurtemberg, 1 Koninklijk Beyersch Gendarmeriekorps. Gendarmeriekorpsen in Baden, Hessen, Mecklenburg-Schwerin, Oldenburg, Saksen, Waldeck en Schaumburg-Lippe.

Egypte: * 4 divisiën politietroepen (militair georganiseerd) circa 400 officieren en 5000 minderen.

---

[1]) Voor deze geschiedkundige bijzonderheden heb ik geraadpleegd o. a. een proefschrift van Mr. Van Egter van Wissenkerke en een artikel van den toenmaligen kapitein der Kon. Marechaussee P. van Oort, voorkomende in de *Militaire Gids* van Februari, Maart en April 1907.

** Stedelijke politie (Alexandrië, Kaïro, Port-Said en Suez): 37 Europ. offic., 58 Inl. offic., 380 Europ. minderen, 2410 Inl. minderen.

Provinciale politie: 207 officieren, 3127 minderen.

Kustwacht: 2 Europeesche officieren, 151 Inlandsche officieren, 1697 minderen.

Frankrijk: * en ** Gendarmerie 683 officieren en 24034 minderen.

Het Legioen der Republikeinsche Garde van Parijs, 3 Infanterie bataljons van 4 compagnieën, 2 Cavalerie divisiën van 2 eskadrons, plm. 3050 man met 750 paarden.

De departementale Gendarmerie: 27 legioenen (91 compagnieën); de compagnieën verdeeld in brigades (6 à 7 man) te voet en te paard. Totaal plm. 950 officieren en 28000 minderen.

Griekenland: * 226 brigades Gendarmerie. ** 16 compagnieën met 210 onbereden en 16 bereden afdeelingen van 3 onderofficieren en 14 gendarmes, te zamen: 147 offic. 3882 minderen en 387 paarden.

Groot-Britannië: ** Veld gendarmerie, 1 bereden afdeeling 2 offic. en 83 minderen, 1 onbereden afdeeling 206 minderen. In Indië 21 korpsen, totaal 20500 man in Birma, Assam en in de noordwestelijke provinciën.

China: ** De troepen van de groene vlaggen zijn de rest van het staande leger in het midden der 17e eeuw opgericht. Zij zijn de troepen van het eigenlijke Chineesche rijk en zijn verdeeld over 18 oude provinciën, Chineesch Turkestan en het district Peking. De eigenlijke bestemming is zorgen voor rust en orde in het land. Zij zijn alzoo eigenlijk politie en gardarmerie. Bewapend met pijl en boog, oude lontgeweren en gingals (groot kaliber geweren). Moeten sterk zijn 440.000 man, effektieve sterkte veel geringer. Men is voornemens ze af te schaffen.

Haïti * en **: 46 comp. Gendarmerie te zamen 1978 man.

Italië: * 11 legioenen Gendarmerie met 3900 karabiniers te paard en 21000 te voet.

** In vredestijd wordt de Gendarmerie verdeeld in het Generaal Commando, 11 territoriale legioenen, het leerlingen legioen en de Carabiniers in dienst van de marine.

Carabinieri reali: Een legioen bestaat uit 2 of meer divisiën, een divisie uit 2 of meer compagnieën, 645 officieren, 60 Kanselei basierden. 22580 carabiniers te voet en 3960 te paard.

Kreta: ** 5 compagnieën Gendarmerie te zamen: 14 officieren en 1255 minderen. De officieren zijn Italiaansche Gendarmen.

* 25 officieren 1200 minderen.

Kongostaat: ** een politiekorps van 2600 man.

Luxemburg: * en ** 1 compagnie Gendarmes 2 officieren en plm. 140 minderen.

Mexico: * 84 bereden legergendarmen en de bereden landgendarmerie (Rurales) 150 officieren en 2000 minderen in 9 regimenten geformeerd.

Panama: * en ** Het staand leger plm. 400 man is een politieleger.

Portugal: ** Municipale garde van Lissabon sterk 4 esk. en 6 comp. Infanterie. Municipale garde van Oporto sterk 1 esk. en 4 Comp. Infanterie. Lissabon 51 offic., 1379 minderen en 311 paarden. Oporto 27 offic., 797 minderen en 104 paarden. Fiscaalwacht 96 offic., 5005 minderen en 260 paarden.

Rumenië: * 2 compagnieën en 3 eskadrons Gendarmerie.

Rusland: ** *a.* Bij de cavalerie ingedeeld: 1 garde en $6^1/_2$ eskadron Veld Gendarmerie 23 offic., 340 minderen, 200 paarden. *b.* Een Gendarmeriekorps in de groote steden, vestingen en voor de Spoorwegen sterk 700 offic., 10000 minderen en 800 paarden.

Servië: ** 1 bataljon Gendarmerie, 1 bereden peloton en 17 afdeelingen in de 17 Staatkundige districten.

Turkye: * De Libanonmilitie (een soort Gendarmerie) 2 bat. en 1 esk., alsmede de over het geheele land verspreide Gendarmes.

** Osmanische Gendarmerie 33 regimenten met totaal 133 bataljons en 233 eskadrons te zamen 100000 man en 18000 ruiters.

Macedonische Gendarmerie 4 bataljons en 5 eskadrons te zamen 2500 man en 500 ruiters.

Spanje: * 1700 officieren en 29000 minderen, karabiniers en politie.

Rumenië: ** Infanterie 2 comp. Gendarmerie 358 man. Cavalerie 1 eskorteregiment, geformeerd uit bereden gendarmerie (soort garde cavalerie bestemd tot lijfwacht van den koning enz.) 16 offic. of 584 minderen 564 paarden.

Marokko: ** de Mechuara 800 à 1000 man (bereden), lijfwacht des sultans en voor politie en gendarmeriediensten.

Ons land maakte eerst met Marechaussee kennis gedurende de Fransche overheersching. Het was echter slechts voor korten tijd, want toen in 1813 Nederland zijn onafhankelijkheid herkreeg, verdween ook de Fransche gendarmerie weder uit deze gewesten. Maar deze korte kennismaking was toch voldoende geweest, om de regeering te doen inzien, welk een groot nut men van een dergelijk korps kan trekken. Spoedig werd weder een korps Marechaussee opgericht en de formatie — die aanvankelijk bestond uit een gering aantal menschen en paarden — werd sinds dien herhaaldelijk gewijzigd en steeds werd het aantal Marechaussees grooter.

Bij K. B. van 12 Maart 1909 No. 44 werd de organisatie vastgesteld als volgt: 20 officieren, 565 onderofficieren en manschappen te paard, 326 onderofficieren en manschappen te voet, 40 officierspaarden, 562 paarden van onderofficieren en manschappen.

Vanaf de oprichting werd het korps Marechaussee voortdurend uitgebreid, en dat dit niet nog in sterkere mate geschiedde, is zeer zeker niet te wijten aan de regeering, die nog herhaalde malen voorstellen deed om de sterkte der Marechaussee belangrijk op te voeren. Het feit, dat het wapen voortdurend werd uitgebreid, kan reeds als bewijs

gelden, dat men over de door haar verrichte diensten zeer tevreden was. Te meer echter springt dit nog in het oog, wanneer men de omstandigheden in aanmerking neemt, waaronder (of liever ondanks welke) deze uitbreiding plaats vond.

De politie, thans nog een van de zwakke punten van ons vaderland, was dit in het begin der vorige eeuw nog veel meer. Zonder te overdrijven kan men gerust betoogen, dat zij zich in een allertreurigsten toestand bevond. Gemis aan eenheid was (en is trouwens ook nu nog) een hoofdfout. Elke gemeente had zijn eigen politie; een wettelijke regeling dezer gemeentepolitie ontbrak vóór 1856 geheel. Het was om in een onhoudbaren toestand althans eenigermate verbetering te brengen, dat men in de Zuidelijke (later ook in Oostelijke en in de Noordelijke) grensprovinciën korpsen Marechaussee oprichtte. Intusschen, dit bleef een lapmiddel en het behoeft geen verwondering te baren, dat herhaalde malen en van verschillende zijden op een geheele reorganisatie der politie en bovenal ook op een wettelijke regeling van deze materie werd aangedrongen. En vele kamerleden weigerden bij verschillende gelegenheden hun stem te geven aan een crediet-aanvrage tot uitbreiding van het korps Marechaussee, wijl zij allereerst een wettelijke regeling wilden. De omstandigheden waren dus voor de Marechaussee niet gunstig. Hierbij kwam nog, dat wijl de Marechaussee alleen in de Zuidelijke provinciën gelegerd was, de afgevaardigden der Noordelijke provinciën haar werkzaamheden niet van zoo nabij konden beschouwen en het wapen dus minder apprecieerden. Merkwaardig is echter het volgende:

In 1882 was de Minister van Oorlog genoodzaakt een crediet-aanvrage tot uitbreiding der Marechaussee *in te trekken*, voornamelijk door tegenwerking der kamerleden uit de Noordelijke provinciën. Deze achtten het bestaan van Marechaussee in strijd met ons volkskarakter enz. Zes jaar later hadden ernstige ongeregeldheden plaats in de Noordelijke provinciën. Ten einde die te beteugelen, werden eenige brigades Marechaussee daar gedetacheerd en deze voldeden blijkbaar zoo goed, dat in het volgende jaar van de kamer zelf een voorstel uitging tot uitbreiding der Marechaussee, om deze ook in de Noordelijke provinciën te kunnen legeren. De korte kennismaking had dus de hevigste tegenstanders van het wapen te eenenmale bekeerd.

Één bizonderheid dient ten slotte nog vermeld. In 1856 werd een korps rijksveldwachters ingesteld, zeer tegen den zin van velen, die liever een uitbreiding van de Marechaussee hadden gewild, en die nu vreesden, dat dit laatste wapen op den achtergrond zou worden gedrongen. En zeer zeker pleit het voor de groote bruikbaarheid van de Marechaussee, dat de sterkte van dit korps ondanks die invoering van de rijksveldwacht, na 1856 meer dan verdubbeld werd.

Vanaf haar oprichting mocht dus de Koninklijke Marechaussee zich

van regeeringswege in een groote waardeering verheugen, een waardeering die zich wel het meest teekenend uitte in een voortdurend streven naar uitbreiding. Dat echter het wapen zich ook in ruime mate de sympathie wist te verwerven van ambtenaren en particulieren, die in staat waren haar wijze van werken van nabij gade te slaan, mag wel blijken uit een aantal voorbeelden, die de toenmalige kapitein der Koninklijke Marechaussee, P. van Oort hiervan aanhaalt in zijn uitgebreid artikel, „De organisatie eener algemeene veiligheidspolitie", voorkomende in de *Militaire Gids* van 1907. Slechts enkele van de door den Heer Van Oort genoemde voorbeelden wil ik hieronder laten volgen. Zijn H. E. G. verleende mij hiertoe welwillend zijn toestemming.

In 1848 werd door den Gouverneur van het Hertogdom Limburg zeer loffelijk gerapporteerd over „de leden der Koninklijke Marechaussee op wie de moeilijke omstandigheden waarin het Hertogdom zich heeft bevonden in het bijzonder hebben gedrukt, vermits deze als agenten der openbare macht aan de haat dergenen waren blootgesteld, die tot elken prijs een omkeer van zaken verlangden en die in die trouwe dienaren zedelijken en stoffelijken tegenstand ondervonden".

In 1860 rapporteert een Hoofdinspecteur van 's Rijks politie aan den Minister van Justitie omtrent de handhaving der politie in een der provinciën. Dit rapport bevat zooveel loffelijks voor het wapen der marechaussee, dat eenige officieren, onderofficieren en Marechaussees in aanmerking voor onderscheidingen werden gebracht.

Een der leden van ons Vorstelijk Huis, van zeer nabij bekend met de werking der Marechaussee, schrijft in 1873: „Die dienst (welke Marechaussee in tijd van vrede verricht) wordt, voor zooveel mij bekend is, en naar mijn overtuiging terecht, in de gewesten, waar zij gestationneerd is, zeer op prijs gesteld; en of dat korps, — waarvan het personeel onder strenge krijgstucht staat, voortdurend met de meeste zorg in het vervullen van hunne verschillende verplichtingen wordt opgeleid en onderwezen, en onafgebroken in de uitoefening van hunne dienstverrichtingen nauwgezet en streng wordt nagegaan — zou kunnen worden vervangen door Rijksveldwacht, zonder het algemeen belang te schaden, meen ik — zonder aan de verdiensten van die instelling te kort te doen — te mogen betwijfelen".

In 1873 schrijft de gouverneur van een der Belgische provinciën aan een zijner burgemeesters, naar aanleiding van een in België gepleegden diefstal, waarvan de dader door de voortvarendheid der Nederlandsche Marechaussee nog in het bezit van het gestolene is gevat geworden: „Elle atteste une fois de plus le concours empressé et utile, que la Marechaussée de ..... prête fréquemment aux autorités belges dans la recherche des auteurs de crime et délits, commis sur la frontière. Je me plais à joindre ma satisfaction personelle à celle donc vous avez déjà donné un témoignage à monsieur .....".

In de maand Juli 1899 worden verzoeken gedaan door de vereeniging „Aaltensch belang" en de burgemeesters der gemeenten Dinxperloo, Rheden en Aalten, tot vestiging van een brigade Marechaussee in die gemeenten.

In Februari 1902 vragen meerdere personen uit de gemeente Emmen om legering eener brigade te Barger-Oosterveen.

Dit leidt tot de uitzetting van een brigade te voet aldaar.

In diezelfde maand verzoekt de gemeenteraad van Goor verplaatsing van de brigade Markelo naar Goor.

Nagenoeg tegelijkertijd vragen de gemeentebesturen van Eygelshoven en Schaesbergh vestiging van Marechaussee in hun gemeenten. Als gevolg daarvan is de brigade Nieuwenhagen uitgezet.

In het najaar van hetzelfde jaar verzoeken de gemeenten Meerssen, Heer, Amby en Gronsveld uitbreiding van de Marechaussee door vestiging van eene nieuwe brigade ten Oosten van Maastricht, hetwelk de uitzetting der brigade te Amby tengevolge heeft.

Ook de gemeente Veenendaal vraagt Marechaussee naar aanleiding van in September van dat jaar voorgevallen ernstige ongeregeldheden door fabrieksbevolking.

In 1904 is deze brigade uitgezet geworden.

Als gevolg van veelvuldig voorkomende brutale diefstallen in de grensstreek van Oostelijk Zeeuwsch-Vlaanderen, werd op verzoek der betrokken bewoners het Marechaussee toezicht verscherpt door uitzetting van detachementen te Koewacht en Kauter.

Door de zaak krachtdadig aan te pakken, goed voor te bereiden en uit te voeren is de uitslag volkomen geweest. . . . . .

. . . . . .

Uit de laatste jaren eindelijk vallen te vermelden: de verzoeken om Marechaussee van de gezamenlijk om Strybeek liggende gemeenten in Noord-Brabant, van de gemeenten Eenrum in Friesland; de gemeenten Middelharnis, Sommelsdijk, Stad aan 't Haringvliet, den Bommel, Ooltgensplaat, Oude- en Nieuwe-Tonge in Zuid-Holland, welke laatste hun verzoek deden ter beteugeling der vele brandstichtingen op het eiland en van welke taak de gezonden detachementen zich op zulk een volledige wijze gekweten hebben, dat zij den meest vleienden dank hebben mogen inoogsten;

van de gemeente Venray in Limburg;

van de bewoners der gemeenten Wildervank, Gieten en Anloo in het Noorden des lands, welke gemeenten samenkomen in één punt en wel om en nabij het huis Bareveld, een kruispunt van wegen en kanalen en in den omtrek waarvan vele fabrieken met talrijke arbeiders, veel scheepvaart en een aanzienlijk scheepsjagersbedrijf worden aangetroffen.

Deze personen omkleedden hun verzoek als volgt:

„dat door voorgenoemd gemis aan politietoezicht van lieverlede een staat van tuchteloosheid is geboren, gepaard aan een verbazenden clandestinen verkoop van sterken drank, die aanleiding geeft tot groote onveiligheid op den openbaren weg, getuige het ongeval met doodelijken afloop, voor eenigen tijd hier gebeurd, verder de vele aanrandingen, burengeruchten, vechterijen met messen en wapens, soms met ernstige gevolgen, dat vreemdelingen en fietsrijders deze streken schuwen en inwoners 's avonds niet altijd veilig zijn.

Redenen enz., dat het enz. gewenscht is, om en bij het huis Bareveld een brigade der Koninklijke Marechaussee te stationneeren, opdat het eigendom en leven der rustige burgers voortaan gewaarborgd moge zijn".

De gemeenten Wildervank, Anloo en Gieten, alsmede de veencommissie, benoemd uit en door den gemeenteraad van Groningene betuigden hun adhaesie aan dit verzoek.

Ook ditmaal is het werk van de afdeeling Marechaussee, die te „huis Bareveld" gepost werd, een beslist succes geweest.

Wanneer wij een vergelijking maken tusschen de Marechaussee eenerzijds en de gemeentepolitie en rijksveldwacht anderzijds en ons afvragen welke van die instellingen van ons land is te verkiezen, dan kan dit antwoord al hierom gunstig voor het eerstgenoemde korps luiden, omdat — naar uit bovenaangehaalde en nog vele andere voorbeelden kan blijken — de hulp van de Marechaussee in *die* gevallen werd ingeroepen, waar de rijksveldwacht of gemeentepolitie reeds te kort was geschoten.

Kapitein P. van Oort beveelt in zijn meergenoemd artikel in de *Militaire Gids* dan ook aan, een geleidelijke opheffing van gemeentepolitie en rijksveldwacht en uitbreiding van de Koninklijke Marechaussee over het geheele rijk.

Waar dus aan één van de drie in ons land aanwezige politie-soorten, door verschillende personen zulk een overwegende prioriteit over de andere wordt toegekend, daar rijst allicht de vraag, wat dan wel de oorzaak is, dat de eene instelling zooveel beter voldoet dan de andere. Een eenigszins volledige bespreking van deze zaak zou alleen al meer vellen druks noodig hebben, dan waarover voor een artikel als dit kan worden beschikt. Ik wil mij dus bepalen tot het geven van een kort overzicht van de organisatie en werkkring van de Kon. Marechaussee hier te lande en daarna met een enkel woord aan te geven in welk opzicht die organisatie van die der gewone politie verschilt.

* * *

Het wapen der Koninklijke Marechaussee (waarvan de sterkte boven reeds werd opgegeven) staat volgens K. B. van 12 Maart 1909, No. 44, onder bevel van een luitenant-kolonel of kolonel der Marechaussee. Voor dien tijd was de Inspecteur der Cavalerie belast met „het toezicht".

Het wapen bestaat uit vier divisiën en een depôt. Aan het hoofd van iedere divisie staat een majoor of luitenant-kolonel. Het depôt wordt gecommandeerd door een kapitein der Marechaussee en dient tot opleiding van jonge menschen en de africhting van jonge paarden. Aan het depôt is toegevoegd een zoogenaamde „mobiele brigade" dienende om, waar ook in het Rijk noodig, op te treden; de sterkte is thans nog slechts ongeveer twintig hoofden, doch later zal — naar men vermoedt — wel tot uitbreiding worden overgegaan.

Een divisie is verdeeld in 3 of 4 districten. De districtscommandant kan kapitein of luitenant zijn.

De districten zijn weer verdeeld in brigades, die onder bevel staan van een wachtmeester of brigadier en een sterkte hebben van 4—15 man; zoo heeft het district Breda 14 brigades, waarvan b.v. de brigade Breda een sterkte heeft van 14 man, terwijl brigades als die te Oudenbosch, Zevenbergen enz. 4 man sterk zijn.

Tot officier bij de Kon. Marechaussee worden benoemd officieren van de Infanterie, Cavalerie of Artillerie, die vooraf blijken van

geschiktheid hebben gegeven. De animo tot dienstnemen bij de Marechaussee is zeer groot De manschappen worden in hoofdzaak gerecruteerd uit daartoe geschikte elementen der Cavalerie, waarbij zekere eischen van toelating worden gesteld. Wegens voortdurend slecht gedrag kunnen de Marechaussees naar hun wapen worden teruggezonden.

Onmiddellijk na aankomst bij de Marechaussee wordt de man in opleiding genomen. Dit wordt mogelijk gemaakt doordat de brigades (4 tot 15 man sterk) in *een* gebouw gehuisvest zijn en dus onder voortdurende contrôle van hun chefs staan. Doordat de bezoldiging (zie beneden) niet voldoende is, heeft men bij de Marechaussee nog al eens met een tekort te kampen, wat oorzaak is van een nadeelige omstandigheid, n.l. dat jonge manschappen dikwijls eerder dan wenschelijk is, als afgerichte Marechaussee moeten dienst doen. Intusschen blijven zij dan nog (in gunstige tegenstelling met de rijksveldwacht) onder voortdurend toezicht.

Om voor bevordering in aanmerking te komen, moeten onder-officieren en Marechaussees zich door hunne militaire en zedelijke eigenschappen, hun karakter, gedrag en ijver, gunstig onderscheiden, geschikt zijn om het gezag, aan den hoogeren rang verbonden, te handhaven, en het daaraan verbonden bevel te kunnen voeren; zich op een juist standpunt weten te plaatsen in de aanraking met militaire en burgertijke autoriteiten; de geschiktheid bezitten om onderhoorigen te vormen en te leiden; in nauwgezette plichtsbetrachting uitmunten; en de geschiktheid bezitten om als Hulpofficier van Justitie op te treden.

De bevordering van Marechaussee tot Brigadier-titulair geschiedt na gehouden examen, die van Brigadier-titulair tot Brigadier en van Brigadier tot Wachtmeester door keuze uit de meest geschikten.

De tractementen zijn als volgt geregeld:

Wachtmeester....	te paard	*f* 2.27	per dag,	idem	te voet	*f* 1.99.
Brigadier.....	„	„	„ 1.90	„	„	„	„	„	„ 1.63.
Brigadier-titulair..	„	„	„ 1.57	„	„	„	„	„	„ 1.30.
Marechaussee 1e kl.	„	„	„ 1.52	„	„	„	„	„	„ 1.25.
„ 2e „	„	„	„ 1.37	„	„	„	„	„	„ 1.10 (na 3 j. wordt dit respect. *f* 1.47, *f* 1.20).

Na zes jaar wordt de Marechaussee 2e klasse Marechaussee 1e klasse. Omtrent de bevoegdheden van Officieren en minderen zij medegedeeld, dat de Officieren en onder-Officieren, Hulp-Officieren van Justitie zijn, de Marechaussees kunnen een charge bekomen als onbez. Rijksveldwachter. Dit laatste bestaat sedert kort en telt meerdere tegenstanders. Het principe bij de Marechaussees is steeds geweest: „met tweeën dienst doen" en dit gaat verloren als ieder man zelfstandig kan relateeren. Twee goed gewapende menschen vormen een respectable macht, hebben prestige, vullen elkaar aan, zijn meer betrouwbaar, sluipmoord komt niet voor, bovendien achten velen de macht van één dergelijk betrekkelijk onontwikkeld man,

om zelfstandig op ambtseed verbaal op te maken, te groot; dat iedere jachtopziener, ieder onbezoldigd Rijksveldwachter, die bevoegdheid bezit, wordt dan ook van meer dan één zijde ten sterkste afgekeurd.

Een eigenaardigheid van de Kon. Marechaussee is dat dit wapen èn onder het departement van oorlog èn onder dat van justitie ressorteert. Deze kwestie is geregeld in artikel 8 van het „Reglement op de politie, de discipline en den dienst der Marechaussee", dat luidt als volgt:

„Het korps Marechaussee valt, wat het materiaal en de discipline betreft, onder de attributen van het Departement van Oorlog; doch behoort onder de attributen van onzen Commissaris-Generaal (Minister) van Justitie voor alles wat op het bewaren der openbare rust en tot de uitoefening der algemeene en rechterlijke politie betrekking heeft".

Het spreekt wel van zelf, dat dit artikel nog al eens aanleiding is geweest tot verschil van opvatting tusschen beide departementen. Voor het korps zelf spruit uit dezen eigenaardigen toestand het nadeel, dat met de belangen der Marechaussee, vooral waar Oorlog in de laatste jaren zoo zeer geoccupeerd was met de reorganisatie van onze weermiddelen, wel eens wat stiefmoederlijk werd omgesprongen.

Eenigen tijd geleden is door de departementen van Justitie en Oorlog overeengekomen, dat eerstgenoemd departement $^2/_3$ van de kosten van het wapen der Marechaussee zal dragen en Oorlog $^1/_3$ deel.

Er zijn dikwijls stemmen opgegaan om de Marechaussee geheel onder Justitie te brengen, maar dat zou het groote nadeel hebben dat dan het essentieele van het wapen, de militaire tucht, verloren zou gaan. En aan die tucht, aan de militaire discipline en militaire organisatie dankt juist het korps Marechaussee zijn groote waarde. Want dat is wel een van de hoofdzaken, waardoor het zich van de andere politiesoorten onderscheidt. Een goede en rationeele discipline kan in geen enkele groote tak van dienst (particuliere- of publieke) worden ontbeerd, maar zeer zeker niet bij een dienstvak waar, zooals dit bij de politie het geval is, zoo dikwijls onder moeilijke zelfs levensgevaarlijke omstandigheden, een stipte plichtsbetrachting moet worden geeischt. En dan nog wel in vele gevallen (rijksveldwacht) zonder contrôle.

Een streven naar militaire organisatie is dan ook in elk politiekorps merkbaar, ook bij de rijksveldwacht, getuige art. 1 van de instructie voor de rijksveldwachters, die luidt:

„Iedere rijksveldwachter is verplicht zich onderdanig en eerbiedig te gedragen jegens zijn meerdere in rang en dezen in dienst niet anders toe te spreken, dan met het noemen van diens rang. In uniform gekleed zijnde, brengt de rijksveldwachter van lageren rang aan den inspecteur den militairen groet, aan officieren toekomende, aan een brigadier-majoor of brigadier, dien aan onderofficieren toekomende, terwijl hij, in burgerkleeding zijnde, de gewone burgerlijke beleefdheid, aan hooger geplaatsten verschuldigd, jegens hem in acht neemt.

De lagere in rang is aan den meerdere en bij gelijken rang de jongere in dien rang aan den oudere, gehoorzaamheid verschuldigd".

Doch in de practijk verliest zich dit streven in hoofdzaak in uiterlijkheden, uniform, brengen van eerbewijzen enz., terwijl van een rationeele tucht en discipline in de meeste gevallen heel weinig te bemerken valt.

Wat de werkzaamheden der Marechaussee betreft, deze vinden we hoofdzakelijk vermeld in art. 11 van het bovengenoemde reglement. Dit artikel dat niet minder dan 26 gevallen opsomt, waarin de Marechaussee daadzakelijk optreedt, is feitelijk de basis, waarop de geheele dienst van het wapen berust. Van de „gewone en noodzakelijke werkzaamheden" die worden genoemd, zijn wel de voornaamste:

1. Het doen van marschen, tournée's, toeren en patrouilles op de groote wegen, zij- en bijwegen in den omtrek der respectieve residentiën van brigades; hetwelk van dag tot dag op de dienst-journalen door de hoofden der plaatselijke besturen moet worden geconstateerd, op straffe van intrekking van tractement.

2. Het inwinnen en nemen van alle mogelijke renseignementen, opzichtelijk misdaden en openbare wanbedrijven, en het kennisgeven daarvan aan de bevoegde autoriteit.

3. Het opsporen en vervolgen der kwaaddoeners.

4. Het vatten van alle misdadigers welke, op heeter daad betrapt, of door het algemeen gerucht beschuldigd worden.

5, 6, 7 en 8. Het vatten van verdachte personen, dieven en struikroovers, enz., enz.

12. „ „Het beschermen van den binnenlandschen handel, door aan de negotianten, kooplieden, werklieden en aan alle diegenen, die uit hoofde van hunnen koophandel, kunst, vlijt, of andere zaken verplicht zijn te reizen, alle mogelijke veiligheid te verschaffen.

13. Het surveilleeren der bedelaars, landloopers en lieden zonder beroep en woonplaats; het te hunnen opzichte nemen van, door de wet voorgeschreven zekerheidsmaatregelen; te welken einde aan de Marechaussee de lijsten der te surveilleeren personen zullen worden medegedeeld" ".

15. Het maken van processen-verbaal van brandstichtingen, inbraken, enz.

17. „niet bij de hand blijven bij alle groote volksverzamelingen, als kermissen, markten, feesten en openbare plechtigheden".

18 en 19. Het toezicht houden op militairen, die met verlof zijn, arresteeren van deserteurs, enz.

20. „ „Wanneer er een doortocht van troepen door het arrondissement eener brigade Marechaussee plaats heeft, zullen zij gehouden zijn zich achter en op de flanken van gemelde troepen te begeven: zij zullen de achterblijvers en alle die zich van den grooten weg verwijderen, aanhouden, en aan den Kommandant van het Korps overleveren; gelijk mede de zoodanigen, die, hetzij op de marschen, hetzij in de verblijfplaatsen wanorde mochten veroorzaakt hebben" ".

21—26. Zorg voor de veiligheid op de openbare wegen, aanhouden van bedelaars, straatschenders, enz.

De bevoegdheden der officieren en onderofficieren zijn geregeld in het wetboek van Strafvordering. Hierin staat o. a. vermeld dat de officieren en onderofficieren Hulpofficieren van Justitie zijn. Bij ontstentenis van den Officier van Justitie hebben zij al de bevoegdheden van dezen (Art. 55 W.b. v. S.r.); zij kunnen dus bij heeterdaad aanhoudingen gelasten, huiszoekingen doen overeenkomstig de wettelijke voorschriften enz. De gewone Marechaussees zijn bevoegd en zelfs verplicht om bij heeterdaad de verdachten voor den Officier of Hulp-Officier van Justitie te geleiden (Art. 41 Wb. v. Sr.)

De Marechaussee bestaat in Nederland uit een bereden- en een niet bereden gedeelte. Een voordeel van bereden Marechaussees is natuurlijk dat zij meer imponeeren, bijzonder geschikt dus zijn om ordeverstoringen te onderdrukken. Bovendien kunnen zij zich met grootere snelheid verplaatsen. Hiertegenover staat echter, dat zij kostbaarder zijn en dat tevens onderhoud van paarden en tuigen veel tijd vereischt. Voor vele diensten, zooals het overbrengen van gevangenen, het surveilleeren op kermissen, maar ook bijvoorbeeld bij het optreden in het Hollandsche polderterrein kan niet bereden Marechaussee met vrucht worden gebruikt, vooral daar in den laatsten tijd zooveel versnelde middelen van vervoer ten dienste staan en ook van rijwielen gebruik kan worden gemaakt. Een combinatie van bereden- en niet-bereden Marechaussees schijnt dan ook het meest gewenscht te zijn, mits de beredenen zoodanig over de brigades zijn verdeeld, dat de district-commandant steeds in korten tijd op een bepaald punt een voldoende macht kan concentreeren.

Een korte beschrijving van het wapen der Marechaussee, zooals ik heb getracht die te geven, zou niet volledig zijn, indien niet nog een kwestie werd besproken, die van het grootste gewicht is en die ik boven reeds even aanstipte, n. l. de regeling der traktementen van de onderofficieren en gewone Marechaussees.

In Januari en Februari 1909 kwamen onder het hoofd „Onder de Menschen" in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* eenige artikelen voor over het wapen der Marechaussee.

Deze artikelen, waarin de bekende redacteur van die rubriek op de hem eigen meesterlijke wijze een beeld gaf van het leven en werken der Marechaussees en van de vele moeilijkheden waarmede zij bij de uitoefening van hun taak hebben te kampen, zullen zeer zeker in breeden kring een grootere sympathie voor dit kranige korps hebben gewekt. Ook hierin werd de traktementskwestie uitvoerig besproken en wie het nog niet wist, zal zeker na het lezen van die artikelen tot de overtuiging zijn gekomen, dat het wel en wee van het wapen met de regeling der tractementen zeer nauw is verbonden. Van de Marechaussees toch worden zeer zware diensten gevergd. Elk oogen-

blik, hetzij dag of nacht, weer of geen weer, kunnen zij worden uitgezonden tot het verrichten van hun moeilijke en verantwoordelijke taak. Uren aaneen moeten zij soms gedurende koude winternachten op wacht staan of op den loer liggen. En groot is bij allen, maar vooral bij de gehuwden, de vrees, dat zij op den een of anderen dag door een ernstige ongesteldheid genoodzaakt zullen zijn den dienst te verlaten (wat gelijk staat met honger en gebrek) of te vallen als offer van de plicht, vrouw en kinderen achterlatende in bittere armoede. Die vrees is — men leze slechts Brusse's artikelen — geenszins ongegrond en oefent een druk uit op het wapen. Er bestaat bij de meesten een streven om spoedig den dienst te verlaten en op die wijze bijtijds zich een meer zekere toekomst te verschaffen en het behoeft wel geen betoog, dat zij die het eerst er in slagen een goede betrekking te vinden juist diegenen zullen zijn, die het wapen het slechtst kan missen. Men krijgt ook hierdoor minder animo tot dienst nemen bij de meer gegoede klassen der bevolking. Men heeft te kampen met incompleet aan kader en manschappen en het gevolg hiervan is natuurlijk, dat de dienst voor de anderen weer zooveel te zwaarder wordt, wat alweder aanleiding geeft tot stijgende ontevredenheid. [1])

Dat de Marechaussee ondanks dezen ernstigen misstand, waarvan het bestaan algemeen wordt erkend, toch steeds blijk gaf haar taak naar behooren te kunnen vervullen, ook daar waar de krachten der andere politiesoorten te kort schoten, pleit zeer zeker voor de bruikbaarheid van het instituut als zoodanig.

Vraagt men ten slotte wat de oorzaak is, dat dit wapen boven gemeentepolitie en rijksveldwacht uitblinkt, dan kan in 't kort worden genoemd.

1e. De Marechaussee is op militaire wijze georganiseerd, geniet de voordeelen van militaire tucht.

2e. Heeft een nauwkeurig omschreven taak (de gemeentepolitie mist zulks, wat dikwijls aanleiding is tot weifelend optreden).

3e. Zij staat onder chefs die een — zij het ook korte — speciale opleiding hebben genoten en die in ieder geval gedurende hun geheele verdere carrière al hun aandacht aan de politietaak kunnen wijden, (het hoofd der gemeentepolitie is de burgemeester der gemeente; de rijksveldwacht ressorteert onder den districtscommandant, beide chefs hebben als regel geen bijzondere politieopleiding genoten, bovendien is hun taak zoo veelomvattend, dat de politiebelangen slechts een deel van hun aandacht kunnen vergen).

4e. Treden de Marechaussees als regel gezamenlijk op, zij staan onder voortdurende contrôle (dit is met de rijksveldwachters geenszins het

---

[1]) Intusschen zij vermeld dat bij de jongste troonrede voorstellen tot verhoogde bezoldiging der Marechaussee in uitzicht werden gesteld.

geval) en door de eigenaardige inrichting van het brigadeverband kunnen de jonge manschappen — die bovendien al een speciale opleiding achter den rug hebben — langzamerhand met hun taak vertrouwd worden gemaakt.

5e. De Marechaussee verheugt zich in de achting en sympathie van een groot deel der natie, is niet — zooals rijksveldwacht en politie in kleine plaatsen — dikwijls een voorwerp van bespotting en wordt door misdadigers, landloopers enz. gerespecteerd en gevreesd.

* * *

2e. *Is het gewenscht (c. q. noodzakelijk) dat in Nederlandsch Indië en speciaal op Java een korps Marechaussee wordt opgericht?*

Wilde men trachten op deze vraag in het algemeen, dus voor een willekeurig land, een antwoord te geven, dan zou men eerst moeten nagaan of de bestaande politie in dat land aan redelijke eischen voldoet, om dan te beoordeelen of Marechaussee haar met voordeel zou kunnen vervangen. Waar het hier echter de Indische politie betreft en mijn opstel in de *Indische Gids* verschijnt, daar kan ik mij van de bespreking van dit eerste punt wel ontslagen achten. Want er zal wel geen enkel lezer van de *Indische Gids* zijn die niet vast overtuigd is, dat de politie in Indie meer dan slecht is. Trouwens men is in Indie al jaren lang doende om tot een reorganisatie te komen. Ik vermelde boven even de omstandigheid, dat de Nederlandsche plattelandsche politie zich nog al eens bespottelijk maakt, maar ze is nog heilig bij de brave dessapolitie. In verschillende districten op Java is het dan ook met de veiligheid treurig gesteld. Ter illustratie mogen de onderstaande berichtjes gelden die ik eenigen tijd geleden knipte uit eenzelfde nummer van de *Nieuwe Soerabaja Courant*:

> Veiligheid te Tjepoe. Eenigen tijd geleden, zoo schrijft men ons, kwamen op Tjepoe 24 met geweren gewapende inlanders op het Petroleum etablissement en haalden 20 blikken vaseline weg.
>
> Het gebeurde niet 's nachts, maar overdag.
>
> Er was tegen die bende geen verzet mogelijk, en trokken zij dus ongehinderd af.
>
> De politie is natuurlijk bezig de daders op te sporen.
>
> Gemeen volk. Het is van ouds bekend dat de bevolking van het tusschen de residentiën Soerabaja en Rembang gelegen onderdistrict Babat slecht, zelfs misdadig is, men heeft Babat dan ook steeds een roovers- en moordenaarsnest genoemd.
>
> Een paar avonden geleden ontstond daar brand in een groot huis. Verscheidene Inlanders kwamen opdagen, doch geen enkele verleende hulp. Zij stonden met gekruiste armen te nontonnen en velen lachten en klapten in hun handen of haalden aardigheden(?) uit.
>
> Een Inlandsch ambtenaar kwam uit een huis van pleizier een kijkje

nemen en ging spoedig weer heen, in stede van de toeschouwers aan te moedigen om assistentie te verleenen of hun zulks te gelasten.

Het onderdistrictshoofd was er ook niet, waarschijnlijk is die ambtenaar later gekomen:

't Is een mooie boel op dat Babat.

Een paar dagen later zag ik in een correspondentie uit Rembang in hetzelfde blad het volgende:

Ik beklaag de Inlandsche ambtenaren die op onderzoek van het een of ander misdrijf uitgaan. De assistent-wedono van Todanan bijv. was eenigen tijd geleden in het district Ngawan met eenig gevolg aan het opnemen van oliediefstallen gepleegd uit petroleumleidingen. Plotseling werden hij, een zijner oppassers en een dessahoofd door eenige kerels met aardolie begoten en daarna stak men het vuur er in met het gevolg dat het onderdistrictshoofd en een paar volgelingen den dood in de vlammen vonden. Een wraakneming van de petroleumdieven.

De assistent-wedono van Kassiman ging onlangs met een opziener van het boschwezen uit om onderzoek te doen naar een paar gepleegde boschdiefstallen; zij werden door eenige lieden aangevallen en mishandeld, de assistent-wedono n.l. aan handen en voeten vastgebonden, waarna de schavuiten zich naar diens woning begaven en zijn vrouw naar de sawah brachten waar zij op schandelijke wijze mishandeld werd.

De assistent-wedono van Kendilan moest het ook ontgelden, eenige schurken kwamen een tijdje geleden ten zijnent voorgevende *ketrangan* in zekere misdrijfzaak te kunnen geven, doch op 'n gegeven oogenblik overvielen zij hem, zijn kris en zijn revolver buit verklarende.

De onveiligheid is nu, vooral in het Blorasche groot en daar hebben de meeste boschdiefstallen plaats naar men zegt, het gevolg van het prediken van de leer, eenige maanden geleden door Pak Saman die een opstand in evengenoemde afdeeling voorbereidde, verkondigd, dat djati- en wildhoutbosschen publiek domein zijn en dat een ieder ongestraft daaruit hout halen mag, zoowel voor huisbouw als brandstof.

De houtdieven worden, naar men zegt, gesteund door de boschwachters en door de dessahoofden, die beambten krijgen n.l. een douceurtje van die communisten en zij zijn dan ziende blind, m. a. w. er wordt dan naar hartelust hout gekapt en vervoerd door Chineezen of anderen die in dit artikel handel drijven, wat zeer winstgevend is.

De kwestie of Marechaussee met voordeel de thans bestaande politie op Java kan vervangen is in zooverre gemakkelijk op te lossen, dat al dadelijk kan worden geconstateerd dat Marechaussee veel beter zou zijn dan de nu bestaande politie. Maar dat zegt nog niet veel. Waar nu toch de reorganisatie ter hand wordt genomen, daar moet niet alleen de gereorganiseerde politie beter zijn dan de tegenwoordige, maar zij moet ook zeer goed zijn en wil men dus de waarde van Marechaussee op Java nagaan, dan moet worden bepaald, of deze aan de qualificatie „zeer goed" zou voldoen.

Allereerst zij hier opgemerkt, dat een zeer gewenschte oplossing van het politie-vraagstuk op Java wel zou zijn: geheel Java verdeelen

in districten en de politiedienst in deze districten op te dragen aan een algemeene, goed georganiseerde rijkspolitie en liefst aan Marechaussée. Een dergelijke maatregel zou echter zooveel practische bezwaren met zich brengen (waar zou men menschen, paarden en . . . geld vandaan moeten halen) dat dit gedurende de eerste tientallen van jaren nog wel een ideaal zal moeten blijven. De practische zijde van het vraagstuk zal wel deze zijn, of het gewenscht is om *naast* de bestaande (en eventueel gereorganiseerde-) dessa-politie — die toch wel voorloopig zich uit dezelfde inlandsche elementen zal moeten recruteeren, waaruit dit thans geschiedt — bereden Marechaussee met den politiedienst te belasten, om in verschillende gedeelten van Java aan de allereerste eischen van veiligheid te kunnen tegemoetkomen. En hierop kan — naar ik vermeen — met een volmondig „ja" worden geantwoord.

Als de Marechaussee er in Nederland in slaagt om in betrekkelijk korten tijd in een onveilige streek, weer rust en veiligheid te doen wederkeeren, waarom zou zij dan in Indië — waar de bestaande politie nòg meer machteloos is dan in Holland — falen? Zouden voorvallen, zooals in bovenstaande berichtjes uit de *Nieuwe Soerabaia Courant* werden geschetst, en zooals er honderden op Java plaats hebben, zijn voorgekomen, als in de nabijheid van de betreffende plaatsen een brigade Marechaussee was gevestigd? Me dunkt na een vluchtige kennismaking met een dergelijk korps zouden de schurken zich wel driemaal hebben bedacht. Juist doordat bereden Marechaussee vrij groote snelheid kan ontwikkelen, niet aan tijd en plaats gebonden is, zich heden hier, morgen 20 paal verder kan vertoonen, juist daardoor gaat van dit wapen een krachtige preventieve werking uit. En daar komt het vooral in uitgebreide districten toch grootendeels op aan.

Ik stel mij geenszins voor, dat door het oprichten van een aantal divisiën Marechaussee geheel Java plotseling een toonbeeld van veiligheid zou worden, maar ik ben er vast van overtuigd, dat het gouvernement door het legeren van eenige brigades Marechaussee in de meest onveilige streken van Java, de dankbaarheid van het gros der bevolking van die districten zou verwerven.

Zonder nog in beschouwingen te treden over de wenschelijkheid om juist de Indische Cavalerie voor den Marechausseedienst te gebruiken, kan toch eerst de vraag worden besproken, of men de Marechaussee op Java al dan niet bereden zou moeten maken en van welken landaard de Marechaussees zouden moeten zijn.

Het komt mij voor, dat evenals in Holland, gecombineerde brigades — beredenen en niet-beredenen dus — de voorkeur verdienen, al zullen in Indië de eersten verreweg in de meerderheid moeten zijn. Waar in dit land toch het beveiligingsgebied dat aan een brigade wordt toegewezen, uitteraard vrij groot zal moeten zijn, daar zal de factor snelheid zeer zeker een hoofdvoorwaarde zijn voor het bereiken van

een positief resultaat; het gebruik van rijwielen — hoewel misschien in sommige streken mogelijk — zal bovendien juist in die gedeelten, waar het optreden van Marechaussee het meest noodig is, niet zoo op den voorgrond kunnen treden als dit in Nederland het geval is. Intusschen voor het verrichten van enkele wachtdiensten, voor het transport van gevangenen en dergelijke bezigheden, zou men bij elke brigade ook eenige niet-beredenen kunnen indeelen, die dan tevens bij incompleet door ziekte of anderszins de beredenen zouden kunnen aanvullen.

Wat betreft de landaard van de Marechaussee, geloof ik dat in ieder geval de kern uit Europeanen zou moeten bestaan. In het bovengenoemde artikel in de *Locomotief*, getiteld: *„Politie-organisatie"*, stelde M. voor, bij een eventueel op te richten korps Marechaussee Amboineezen in te deelen, omdat die wat meer „durf" hebben dan de Javaantjes. Deze opvatting lijkt mij te eenenmale onjuist. Ongetwijfeld hebben de Amboineezen meer „durf" dan de Javanen, ongetwijfeld ook voldoen zij te velde als oorlogssoldaat zeer goed maar het zal M. toch niet onbekend zijn, dat juist een bezwaar van de Amboineezen is, dat ze te fanatiek zijn, dat zij eenmaal aan den strijd deelgenomen hebbende, als een razende er op los vechten en slechts met de grootste moeite zijn in toom te houden. En dit nu is een eigenschap, die hen wel gansch en al ongeschikt maakt voor den politiedienst. Hier toch is het wel nimmer doel zooveel mogelijk dooden en gewonden te maken. Veeleer moet de politie trachten door kalm en bezadigd optreden onheilen te *voorkomen* en in ieder geval ook na gepleegde misdaden een grootere soberheid in optreden betrachten dan men van Amboineezen kan verwachten.

Ernstige overweging verdient echter de vraag of men al dan niet Javanen bij de Marechaussee zal moeten indeelen. Een nadeel van een dergelijken maatregel zal natuurlijk steeds hierin bestaan dat men kans heeft dat deze inlandsche Marechaussees met de inlanders in de kampong gaan heulen, anderzijds zou daartegenover weer het voordeel staan dat men partij kon trekken van hun kennis van taal, toestanden en locale gesteldheden, dat zij misschien door omgang met hun rasgenooten achter geheimen zouden komen enz. Of in de praktijk de voordeelen dan wel de nadeelen zwaarder zouden wegen valt niet gemakkelijk van te voren te zeggen. M. i. zou men verstandig doen door althans een proef met Javanen te nemen.

Waar tegenwoordig in het leger inlandsche officieren kunnen worden opgenomen, en waar binnen korten tijd ook hooggeplaatste inlanders bij de rechterlijke macht zullen worden geplaatst en zij bovendien ook in het Binnenlandsch Bestuur reeds hun intrede hebben gedaan, daar komt het mij gewenscht voor, ook eventueel de betrekking van officier bij de Marechaussee voor hooggeplaatste inlanders open te stellen.

Misschien zal men dit doende, ook meer vertrouwen in de mindere inlandsche Marechaussees kunnen gaan stellen.

Bij het bespreken van de Nederlandsche Marechaussee werd reeds gewezen op eene groote grief, die bij de onderofficieren en manschappen van dat wapen bestaat, n. l. onvoldoende tractementen. Men zal op den duur er toe moeten besluiten deze grief weg te nemen, maar het staat te vreezen dat men daar zoo lang mee zal wachten tot nog meer goede elementen terwille van het geringe salaris het korps gaan verlaten. Men zal wèl doen met in Indië partij te trekken van de ondervinding, die men op het oogenblik in Holland op dit punt opdoet, men zal de menschen behoorlijk moeten salarieeren. De tractementsregeling moet zoo zijn, dat de menschen in de betrekking van Marechaussee een behoorlijk en vast bestaan vinden, waarbij bovendien alle angst, dat na eventueel overlijden vrouw en kinderen moeten gaan bedelen, kan achterwege blijven. Eerst dan zullen de manschappen met opgewektheid en ijver hun zware taak kunnen vervullen en zal niet meer steeds ieder uitkijken naar een „baantje" waarin hij beter betaald wordt. Ik merkte boven reeds op dat in zulk een geval bijna altijd diegenen het wapen verlaten, die men het slechtst kon missen. Bovendien is een zeer goede betaling in Indië hoognoodig omdat in een land als Indië de Marechaussees — vooral in den beginne — van alle zijden aan omkooperij bloot zullen staan.

* * *

Is het wenschelijk de thans bestaande Indische Cavalerie geheel- of gedeeltelijk in Marechaussee om te zetten.

Aan het begin van dit artikel werd reeds medegedeeld, dat naar veler meening de toestanden bij de Indische Cavalerie niet zijn zooals dat wel behoorde. De zaak-Posno ligt nog te versch in het geheugen, dan dat men deze meening als ten eenenmale onjuist kan brandmerken. Niet meer dan natuurlijk is in ieder geval, dat de wisselende promotie kansen bij een wapen waarbij — zooals b.v. in 1907 het geval was, — 1 kolonel, 1 majoor en 13 ritmeesters dienst doen, tot eigenaardige verwikkelingen aanleiding kunnen geven. Waar is bovendien, dat het verloop bij het officierskorps bizonder groot is. Volgens het officiersboekje dienden in 1907, bij het wapen 40 officieren. Hiervan hebben thans 3 hoofdofficieren en 1 ritmeester wegens volbrachten diensttijd eervol ontslag gekregen, terwijl niet minder dan **tien** officieren het wapen vrijwillig verlieten voor dat zij hun pensioen hadden verdiend. Binnen niet te langen tijd zal hun aantal nog met 2 of 3 worden vermeerderd. Wanneer in nog geen drie jaar tijd ruim 25 pCt. van de officieren het wapen verlaten om in een andere betrekking over te gaan, dan moet daarvoor toch wel een bizondere reden zijn en kan niet aan toeval worden gedacht. Het is hier niet de plaats om uitvoerig

na te gaan waaraan dat verloop in het officierskorps moet worden toegeschreven en op welke wijze men dit in den vervolge zou kunnen voorkomen. Alleen kan ik als mijn meening geven dat een gewijzigde dislocatie al veel goed zou doen, maar dat vooral ook de animo tot dienst doen bij het wapen belangrijk zou toenemen, indien bij de expeditiën een ruimer gebruik van Cavalerie werd gemaakt. Omstreeks 1896 werd de cavalerie op Atjeh goed gebruikt, het ruiterwapen verkeerde toen in zijn tijdperk van roem, het aantal gedecoreerden én onder de officieren én onder de minderen was zeer groot. Er was een tijd, dat op Atjeh 2 eskadrons cavalerie dienst deden. Sedert dien is deze macht aanzienlijk ingekrompen, werd van 2 eskadrons op 1 gebracht, daarna van een eskadron op een peloton. Dit laatste peloton is — ben ik wel ingelicht — kort geleden ook op Java teruggetrokken. Aan de Boni-expeditie nam één eskadron cavalerie deel, spoedig werden evenwel twee pelotons naar Java teruggezonden; vóór de expeditie geëindigd was volgden de twee andere pelotons, ook het vaste detachement te Makasser werd kort daarna ingetrokken. Tot goed verstand der zaak zij nog meegedeeld, dat deze eskadrons en pelotons, die naar Java terugkeerden niet gebruikt werden om elders te velde te gaan, maar rustig in hun garnizoenen bleven. Hoewel dus in vele streken van den archipel door de infanterie voortdurend wordt gevochten, is successievelijk de geheele Indische cavalerie op Java teruggetrokken en dat wel ondanks de vele bewijzen van bruikbaarheid, die het wapen omstreeks '96 heeft gegeven en ondanks de aanzienlijke verbetering, die het onderging doordat de kleine Sandelhout paarden door Australiers van een behoorlijke hoogte werden vervangen.

Dat deze omstandigheid vele officieren bitter stemt en in het algemeen de animo tot dienst doen niet vergroot, behoeft wel geen betoog.

Het groote verschil tusschen den dienst bij het Hollandsche- en het Indische leger, bestaat wel hierin, dat het eerste zich slechts voorbereiden kan, het tweede ook de praktijk van het vak leert kennen. En deze zeer groote voorsprong die het Indische leger boven het Hollandsche heeft, mist thans het onderdeel, dat cavalerie heet, ten eenen male. Het ruiterwapen kan deze gunstige conditie weer verwerven door één pennestreek van de bevoegde macht. Maar de bevoegde macht doet deze pennestreek niet en zal het voorloopig wel niet doen ook. Om nu toch een aangenamere en betere toestand voor het wapen in het leven te roepen zou men m. i. de volgende maatregelen kunnen nemen.

1° Één veldeskadron wordt op oorlogssterkte gebracht en is bestemd om onmiddellijk, geheel of gedeeltelijk, te velde te worden gezonden, zoodra men daar cavalerie blijkt noodig te hebben.

Een ander veldeskadron dient als reserve voor het eerste,

Deze beide eskadrons liggen niet in één garnizoen, maar zijn zoodanig gedisloceerd in gezonde plaatsen, dat zij er eventueel gezamenlijk

oefeningen kunnen houden, terwijl ook oefeningen met infanterie en artillerie gemakkelijk kunnen plaats vinden. Het laatste vooral ook opdat de hooger geplaatste infanterie-officieren, zich zoodanig vertrouwd maken met het gebruik van cavalerie, dat zij deze te velde bijna niet meer kunnen ontberen.

Deze twee eskadrons staan onder commando van een majoor of overste.

2e De twee overige veldeskadrons worden omgezet in bereden Marechaussee.

3e Het depot eskadron en het remonte-depot blijven op dezelfde wijze ingericht als nu.

De 5 eskadrons staan evenals het remonte-depot onder commando van een kolonel of generaal, aan wien speciaal voor de Marechausseezaken een officier der Marechaussee is toegevoegd.

Men kan bij het depot eskadron een officier indeelen, die speciaal is belast met de opleiding van jonge Marechaussees. Of het wenschelijk is om aan het depot een mobile-brigade toe te voegen, is niet gemakkelijk te beslissen. Dit zou het voordeel hebben, dat men zulk een brigade in dringende omstandigheden naar een plaats zou kunnen dirigeeren, waar bereden politie oogenblikkelijk zeer noodig is, maar daar tegenover staat, dat althans in het begin, de Marechaussee lang niet sterk genoeg zal zijn om op geheel Java in de noodige veiligheid te voorzien en rijst dus de vraag of het dan geoorloofd is een brigade tijdelijk ongebruikt te laten. De beide eskadrons, die getransformeerd worden tot Marechaussee, worden dan verdeeld in 12 à 13 brigades elk van ongeveer 10 bereden Marechaussees, waaraan 4 à 5 niet-beredenen worden toegevoegd. Deze niet-beredenen kunnen desgewenscht uit de infanterie worden gerecruteerd. Een brigade komt onder commando van een wachtmeester. Drie à vier brigades worden vereenigd tot een district onder commando van een luitenant of ritmeester. Vier districten vormen een divisie, gecommandeerd door een ritmeester, de beide divisiën staan onder commando van een majoor of overste. Voldoet de Marechaussee na eenige jaren, dan kan men geleidelijk gaan uitbreiden.

Officieren, onderofficieren en minderen krijgen dezelfde bevoegdheden, die thans de Hollandsche collega's hebben en allen worden ruim betaald. Voor bizondere daden kan men belooningen uitkeeren.

Bij het kiezen van de standplaatsen der brigades dient men bizonder te letten op den gezondheidstoestand in die plaats. Alleen in zeer bizondere gevallen worden aan marechaussee als *vaste* stanplaats een ongezond oord aangewezen. Ik weet wel, de brigades moeten *daar* gelegerd worden waar de onveiligheid het grootst is en dat zal niet altijd op de gezonde plaatsen zijn, maar er zijn zeer veel plaatsen waar de veiligheid veel te wenschen overlaat, en de marechaussee kan zich gemakkelijk verplaatsen, zoodat de werkingssfeer van een

brigade zich wel kan uitstrekken tot een rayon met een straal van 10 à 15 paal en dan kan in dat rayon althans de meest gezonde plaats als vaste standplaats worden gekozen. Ik breng deze kwestie ter sprake, omdat men zoo dikwijls een garnizoen gelegen ziet in een ongezonde plaats, die slechts enkele palen verwijderd is van een veel gezondere. Men denke b.v. aan Banjoe-Diroe, Willem I en Salatiga, aan Semarang en Oengarang enz. en speciaal voor Marechaussee is deze zaak zoo belangrijk, omdat het van zoo groot belang is, dat de officieren, onderofficieren en trouwens ook de minderen heel lang op een zelfde plaats blijven, èn om partij te kunnen trekken van hun kennis van toestanden en vooral ook de taal van het volk èn om hen er toe te brengen, dat zij hun betrekking gaan beschouwen als ééne waarin men blijft tot men niet meer geschikt er voor is, als een *vaste* betrekking dus. Overplaatsing moet tot de groote zeldzaamheden behooren.

De vraag, of de officieren der Indische Cavalerie gaarne bij de Marechaussee zouden overgaan is natuurlijk niet met zekerheid bevestigend te beantwoorden. Wel kan worden geconstateerd, dat de animo tot dienst nemen bij deMarechaussee in Holland bij alle wapens zeer groot is, zoodat wanneer men behalve een zeer zelfstandige en verantwoordelijke werkkring, ook nog een goed garnizoen en een goede bezoldiging aanbiedt, de meeste Indische Cavalerie-officieren wel gaarne naar de Marechaussee zullen overgaan. Men zou natuurlijk kunnen beginnen met eenige officieren bij de Hollandsche Kon. Marechaussee te detacheeren.

Ten slotte dient nog een kwestie te worden aangeroerd, n.l. deze: kan het Indische leger twee eskadrons missen?

Voor wat betreft het optreden tegen den inlandschen vijand kan hierop al dadelijk bevestigend worden geantwoord. Tegenover dezen vijand toch zal de Cavalerie nooit in groote verbanden optreden. De tactische eenheid is hier het peloton. Gedurende den bloeitijd van het wapen, waren nooit meer dan 2 eskadrons tegelijk op Atjeh, naar Bali ging slechts één peloton mede, thans vertoeft geen enkel Cavalerist te velde, en het is dus niet te verwachten dat zich een geval zou voordoen waarbij twee eskadrons niet in de behoefte aan Cavalerie tegen den I. V. zouden kunnen voorzien.

Dit argument geldt natuurlijk niet voor het optreden tegen een eventueelen buitenlandschen vijand. Dan zou wel voor veel meer dan vier eskadrons een ruim arbeidsveld open liggen. Maar men moet niet vergeten, dat ook de Marechaussee in oorlogstijd een belangrijke taak te vervullen heeft. Zij kan door haar locale kennis aan het leger op verschillende manieren gewichtige diensten bewijzen, èn door de bevolking in bedwang te houden, èn door het opsporen en aanhouden van deserteurs èn door „het zich begeven op de flanken van marcheerende colonnes" enz., enz.

Dit zijn allen werkzaamheden, waarvoor thans geen bepaald troepen-

deel is bestemd, werkzaamheden die toch moeten worden verricht en waarvoor misschien anders toch cavalerie zou worden aangewezen.[1])

Bovendien, het Indisch leger heeft geen speciale ordonnansen-afdeelingen, hoewel men van vele zijden heeft aangedrongen op het formeeren van een eskadron ordonnansen. De vorige wapenchef der Cavalerie heeft hiervoor o. a. zeer veel moeite gedaan, zonder er echter in te kunnen slagen het wapen met een ordonnansen-afdeeling te verrijken. Toch lijdt het geen twijfel dat bij een eventueel optreden tegen den B. V. een aanzienlijk deel der Cavalerie als ordonnans zou worden benut. Welnu, wanneer men aan de Marechaussee in oorlogstijd *niet* de door mij genoemde functies wil opdragen, dan kan men ze altijd nog als ordonnans gebruiken, waarbij hun locale kennis dan zeer goed te pas zou komen. Bovendien zijn Marechaussees gewend aan zelfstandig optreden, wat een voorname eisch is voor een goed ordonnans. Eindelijk zou nog bij een guerillaoorlog de Marechaussee uitstekende diensten kunnen bewijzen.

* * *

Kort samengevat komt de inhoud van mijn artikel dus hierop neer:

Marechaussee verdient in het algemeen de voorkeur boven gewone politie.

Het ware gewenscht de Indische politie geheel door Marechaussee te vervangen. Dit is echter niet mogelijk.

Wel mogelijk evenwel en zeer gewenscht tevens is het om naast de bestaande politie eenige brigades Marechaussee op te richten en het aantal van die brigades successievelijk uit te breiden.

De toestanden bij de Indische Cavalerie maken het gewenscht twee veldeskadrons te transformeeren in Marechaussee.

Het leger kan twee eskadrons missen indien die worden omgezet in Marechaussee.

Eindconclusie: *Het is gewenscht, twee eskadrons der Indische Cavalerie te transformeeren in bereden Marechaussee.*

Utrecht, September 1909.

---

[1]) In verschillende rijken is dan ook — zooals kan blijken uit den staat op pagina 3 — de gendarmerie reeds in vredestijd nauw met het leger verbonden. De taak die de Hollandsche Marechaussee in oorlogstijd te vervullen heeft, is omschreven in het voorschrift op den velddienst van het Nederlandsche leger.

Vereeniging der bestuurders- en rechterskorpsen in Nederlandsch-Indië.

DOOR

G. F. DE BRUYN KOPS.

In de vergadering van het Indisch Genootschap van 9 November jl. leidde de Heer E. Moresco in eene welverzorgde rede het aan het hoofd vermelde onderwerp in en sprak daarbij de hoop uit, dat belangstellenden hunne gedachten daarover zouden laten gaan en van hunne meening daaromtrent in het openbaar doen blijken. Gaarne voldoe ik aan dat verlangen, te meer daar het hier eene reorganisatie van het binnenlandsch bestuur in Nederlandsch-Indië betreft, zoo ingrijpend, dat de zaak ten volle verdient van verschillende zijden beschouwd te worden, terwijl — naar verwacht kan worden — op het oordeel van hen, die gedurende geruimen tijd van een der beide korpsen deel uitmaken of deel uitgemaakt hebben, prijs gesteld wordt.

De geachte inleider gaat van het standpunt uit, dat de plaats, die het bestuurskorps in de ambtenaarswereld in Nederlandsch-Indië behoort in te nemen, is „de eerste" en dat de samenstellende deelen van dat korps, uit den aard der zaak, ook uit de hoogstontwikkelden der kolonie zullen moeten bestaan. Met deze opvatting kan ik mij zeer goed vereenigen. Inderdaad strekken de bemoeienissen der bestuursambtenaren in Nederlandsch-Indië zich op velerlei gebied ver uit en hangen vele volks- en landsbelangen van hun intellect en doorzicht af. Met den vooruitgang der tijden is het gewicht der betrekking van ambtenaar bij het binnenlandsch Bestuur er niet minder op geworden; integendeel moet thans door de gewijzigde inzichten in het koloniaal bestuur, zoowel op politiek als economisch terrein, door het ontstaan van verschillende koloniale vraagstukken, die nog op een bevredigende oplossing wachten en door de verhooging in het algemeen van het intellectueele en moreële peil in Indië, aan het oordeel en de geestelijke ontwikkeling van den bestuursambtenaar aanmerkelijk hoogere eischen gesteld worden dan vroeger. Ten deze wordt slechts gewezen op de „decentralisatie" — locale en gewestelijke raden, voorgezeten door

ambtenaren bij het B. B. —, de gewijzigde verhouding tot de Inlandsche zelfbesturen, het Inlandsche credietwezen, de verhouding tot de grootindustrie, het opiumvraagstuk, de Chineezenkwestie enz., met al welke de bestuursambtenaren als adviseurs, uitvoerders en vaak als ontwerpers of voorgangers bemoeienis hebben. Voorts is het ontegenzeggelijk waar, dat al mogen er enkelen zijn, die zich slechts door ervaring, gepaard aan eenige eigen studie, tot eene gewenschte hoogte van bekwaamheid hebben weten op te werken, in het algemeen toch de vereischte graad van ontwikkeling en geestesscherpte slechts na voorafgaande diepgaande en degelijke studie zal kunnen verkregen worden. Aangezien nu de bemoeienissen der ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur, althans die der Buitenbezittingen, zich in belangrijke mate op juridisch gebied bewegen, achtte de Inleider — kiezende tusschen de verschillende faculteiten — het rationeel, om van de aanstaande bestuursambtenaren in Nederlandsch-Indië de volledige studie in de rechtswetenschap te vergen en hun geheel dezelfde opleiding als die der Indische rechterlijke ambtenaren te doen deelachtig worden.

Daargelaten of zoodoende de bestuursambtenaar niet te weinig in de zoogenoemde indologische vakken wordt ingewijd, is m. i. zeer zeker de vraag gewettigd of het niet beter zou zijn, om ten deze te wachten tot de academische vorming van juristen, die thans volgens de getuigenis van ervaren rechtskundigen, niet meer bevredigt, geheel zal zijn herzien. Is namelijk de mogelijkheid niet uitgesloten dat die vorming leidt tot aanbidding van het formalisme, het door spitsvondigheid geweld doen aan den geest van de wet en aan het algemeen rechtvaardigheidsgevoel, dan zou ik zeggen: bewaar daarvoor in alle geval den bestuursambtenaar in ons Indië. De rechtspraak en in het algemeen het recht-doen maakt — hierbij heb ik weder voornamelijk het oog op de Buitenbezittingen — een integreerend, belangrijk deel uit der functiën van den ambtenaar bij het Binnenlandsch Bestuur. Dagelijks komt het voor, dat hij zaken moet onderzoeken en afdoen; hij is de man, tot wien de bevolking zich wendt tot bijlegging van geschillen en het zich beklagen over geleden onrecht en hij is in de meeste streken ook degene, die de betrekkelijke inlandsche rechtbank voorzit of leidt. Rechtvaardigheid zoowel in misdrijf als in burgerlijke zaken moet hij in de allereerste plaats betrachten, waarbij al het andere bijzaak wordt en zóó rechtsprekende op eene wijze, die geheel binnen de bevatting der aan zijne hoede toevertrouwde justiciabelen valt, versterkt hij den band tusschen de Inlandsche bevolking en het Gouvernement van Nederlandsch-Indië, waarvan hij de vertegenwoordiger is. In niets anders, namelijk, voelt de Inlandsche Bevolking het superieure en zegenrijke van het Nederlandsche gezag zoo zeer als juist in eene zoo rechtvaardig mogelijke rechtsbedeeling, zoo geheel verschillend van de verregaande willekeur, welke te dien aanzien bij een

zuiver Inlandsch bestuur heerscht. Daar, zelfs in pas onderworpen streken, waar het volk gewaar wordt, dat bij het afdoen van „perkara's" door den Europeeschen ambtenaar de grootst mogelijke onpartijdigheid in acht genomen wordt, dat het bij dien ambtenaar steeds op eenvoudige en voor de groote massa begrijpelijke wijze recht kan zoeken en vinden, dáár verlangt het volk niet meer naar het vorstenbestuur terug en voelt zich onder het Nederlandsch gezag „sĕnĕng".

Maakt nu de geest van juridische spitsvondigheid en formalisme zich ook van den ambtenaar bij het Binnenlandsch Bestuur meester, waardoor tot in de diepste binnenlanden ons recht-doen voor de bevolking een puzzle wordt, goed voor het kweeken van „procureurs-bamboe" en avonturiers, en goed om de bevolking er toe te brengen, in geleden onrecht — zij 't ook met een ontevreden gemoed — te berusten of haar eigen rechter te zijn, dan — dit is duidelijk — zouden wij een groote stap achteruitgaan.

Het kan echter ook zijn, dat de opleiding als zoodanig niet de hoofdschuldige der bij de rechterlijke macht geconstateerde gebreken is, maar dat de fout voornamelijk moet gezocht worden in de wet, die de rechter, rechtsprekende in naam des Konings, moet toepassen. Gelukkig is de strooming tot verbetering van beide en inzonderheid tot verbetering van de rechtspraak onder de bevolking van den Nederlandsch-Indischen Archipel reeds goed merkbaar en niet meer te stuiten. Met waardeering kan hier gewezen worden op het werk der heeren Carpentier-Alting, Kleintjes, van Vollenhoven en Winckel: „Vier en twintig ontwerpen over Indisch recht", waarin de hoogstnoodige door de praktijk en het gezond verstand geïnspireerde wijzigingen in de bestaande Indische Wetboeken betreffende de rechtspleging in Nederlandsch-Indië aangegeven worden en verder op het artikel van Mr. F. C. Hekmeyer in de „Indische Gids" van November 1909, getiteld „Goed recht voor den Inlander". Mochten de door genoemde heeren gegeven wenken spoedig toegepast kunnen worden, dan kunnen de justiciabelen in Nederland met recht jaloersch zijn op hunne lotgenooten in Nederlandsch-Indië.

Vermoedelijk zullen een en ander er toe leiden om de vorming van den voor Nederlandsch-Indië bestemden rechterlijk ambtenaar een radicale wijziging te doen ondergaan. Dit dient eerst afgewacht te worden.

Tot dat tijdstip kan m. i. volstaan worden met de bestaande opleiding tot bestuursambtenaar, zooals die door de Bestuursacademie aangevuld wordt. Kan wat thans aan deze Academie over het recht gedoceerd wordt — aannemende dat daarbij met de lessen der praktijk wordt rekening gehouden en bovenomschreven klippen zooveel mogelijk ontloopen worden — naar den studietijd gedurende het candidaat ambte-

naarschap verschoven worden, dan zou zulks den jeugdigen ambtenaar, die soms al heel spoedig na zijn in diensttreding als rechter moet fungeeren, ten goede kunnen komen. Voorts zoude men tot verhooging van den graad van ontwikkeling in het korps — doch eerst na het verdwijnen van het groote gebrek aan bestuursambtenaren — er toe kunnen overgaan, om de eischen voor het candidaats ambtenaarschap te verzwaren.

Echter aannemende, dat in een niet al te verre toekomst de a.s. bestuurs- en rechterlijke ambtenaren voor Nederlandsch-Indië een en dezelfde opleiding genieten zullen, dan valt toch nog de al of niet wenschelijkheid tot vereeniging der beide korpsen na te gaan. De Heer Moresco veronderstelt, bij het bepleiten van die wenschelijkheid, blijkbaar dat zelfs tot in de hoogste rangen de promotie voor beide categoriën van ambtenaren gelijken tred zal houden. Dit zou het geval wezen, indien de ambtenaren ook tot de hoogste rangen over en weer bestuurder en rechter kunnen zijn. Dit ligt echter — zeer ten rechte — niet in de bedoeling. Immers naarmate de ambtenaren in de praktijk meer neiging en bekwaamheid voor de rechters- dan wel voor de bestuursfunctiën aan den dag legden, zouden zij na verloop van een zeker aantal jaren definitief hetzij tot rechter, hetzij tot bestuurder aangesteld worden. Ik stel mij dus voor, dat de hoogere en hoogste rechters steeds uit de „rechters" en de Assistent-Residenten en de Hoofden van gewestelijk bestuur uit de bestuursambtenaren zullen gerecruteerd worden, zoodat inderdaad toch weder twee korpsen met van elkaar afwijkende bevorderingskansen zullen ontstaan. Behalve de kansen op het bereiken der hoogste sporten in zekeren diensttak, zullen ook die op betere of slechtere plaatsingen met het oog op het sociale leven, van invloed zijn op de keuze van een werkkring en in ons geval de ambitie van de belanghebbenden in eene bepaalde richting leiden. — Zooals bekend, hebben de ambtenaren bij de rechterlijke macht in Nederlandsch-Indië op hunne collega's bij het Binnenlandsch Bestuur voor, dat zij in den regel op grootere en aangenamer plaatsen gevestigd zijn.

Er is echter nog iets anders. Het stelsel van den Heer Moresco zou er noodzakelijk toe moeten leiden, dat bij het Binnenlandsch Bestuur in doorslag slechts zouden overblijven zij, die getoond hadden minder goede rechters te zijn. Na hetgeen boven omtrent de beteekenis van de rechtspraak in de binnenlanden is opgemerkt en zoolang de rechtspraak voor een belangrijk deel in handen van de ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur berust, zooals zulks op de Buitenbezittingen het geval is en dat op zich zelf m. i. een zeer gezond beginsel is, zou ik het ten zeerste betreuren, indien juist zij, die geen of slechts in geringe mate juridischen — in den goeden zin van het woord — aan-

leg hebben, geroepen zullen worden om den band tusschen volk en overheerscher te helpen aanhalen en in de hoogste rangen, als revisierechter, overal waar nog volgens de adat wordt recht gesproken, de leiding over de geheele Inlandsche rechtspraak in hun gewest zullen hebben. Dit zou trouwens geenszins strooken met het denkbeeld, om van het bestuurskorps er een te maken van den eersten rang, die boven alle andere in Nederlandsch-Indië komt te staan. Bij zoon'n korps moet toch ook de justitie, zijnde de ziel van elke welgeordende maatschappij, zoo hoog mogelijk gehouden worden.

Het zou dus bijzonder moeielijk zijn, na te gaan, wie bij de rechters en wie bij de bestuurders moeten ingedeeld worden en zou men al licht tot denzelfden toestand kunnen geraken als in Britsch-Indië, waarvan de Heer Moresco melding maakte en als volgt omschreef, namelijk dat toen aan een autoriteit gevraagd werd, wat met een ambtenaar, die voor het bestuur ongeschikt bleek te zijn, gedaan werd, het antwoord luidde: „dan maken we hem rechter", of andersom, dat de minderwaardigen der rechters toch nog goed genoeg voor het Binnenlandsch Bestuur zouden geacht worden.

Een moeilijkheid levert ook nog de overweging of de eerst vereenigde en later weder gesplitste korpsen onder één dan wel twee Departementen moeten gebracht worden en, zoo één, wie aan het hoofd daarvan moet komen te staan: een bestuursambtenar of een rechter?

Om die redenen acht ik een vereenigen der twee onderwerpelijke korpsen niet aan te bevelen.

's Gravenhage, 19 November 1909.

Hirado en Desjima

DOOR

J. HABBEMA.

(Slot).

De geschiedenis van de factorij te Desjima in de achttiende eeuw is weinig belangrijk. De vette jaren van den Japanschen handel waren voorbij; reeds gedurende het tijdperk 1685—1700 bedroeg de gemiddelde zuivere winst per jaar, nog geen 4 ton gouds. In 1698 was de taxatiehandel weer ingevoerd, doch reeds in het volgende jaar weer afgeschaft zoodat alle waren, ook de zijde, in 1699 weer aan den meestbiedende werden verkocht.

„Inderdaad", zegt Meylan, „het vervolg van ons Overzigt zal thans niet veel meer worden dan een dorre reeks van verdrietige kibbelingen, dan eens om wat hoogere prijzen te erlangen, dan eens om wat meerder koper te bekomen....".

De handel ging op en af, onder den invloed van herhaalde wijzigingen in de uitvoer-maxima van het koper en het gehalte van den koban, waarvan de waarde geheel willekeurig door de Japansche regeering werd vastgesteld. Het aantal schepen, dat jaarlijks aankwam, bedroeg meestal meer dan 1 maar nooit meer dan 5, het maximum in 1700 door de Japansche regeering vastgesteld. In genoemd jaar werd met vijf schepen „aan cargasoen derwaarts (Japan) gesonden *f* 1059239". „Sulx dat op een capitaal inkoops, gekost hebbende *f* 723933, is overgewonnen *f* 585346, sijnde $80^1/_3$ ten hondert, dogh na aftreck van de schenkagie en andere onkosten, belopende *f* 149785, blijft aan suyvere winst *f* 431560, sijnde schaars 60 ten hondert". (P. v. Dam).

Teekenend voor den toestand in het begin der achttiende eeuw zijn de „Consideratien over de presente staat van 's Compagnies handel in Japan door de Opperhoofden en Raad in Japan A° 1707". „Onse tanden te laten zien of geweld te gebruiken is geheel van den weg af, ten ware wij hun land wilden verlaten en er noit weer komen....". Dierhalven oordeelen wij, dat soo 't met de Negotie nog erger gaan wilde, als 't God dank dit jaar noch gedaan heeft, het dan best was Japan te verlaten....".

In 1728 was men door de willekeurige handelingen van de Jap. regeering, het geknoei met de goudmunten en de onzekerheid van den koper-uitvoer, zoo moedeloos geworden, dat in de vergadering van Heeren 17 werd overwogen: „of het niet van belang zoude wezen den Japanschen handel geheel en al op te geven en de factorij te Decima op te breken". Zoover kwam het echter niet.

Tot dusverre waren de Hollanders althans vrij geweest in de keuze en binnen zekere grenzen van de hoeveelheid der in Japan te verhandelen goederen, maar ook daarin werden zij aan banden gelegd, door de invoering van de *prijsmaking* of *levering op contract*, in 1737.

„Volgens deze nieuwe instelling", zegt Meylan, „maakte de geldkamer, door middel van de tolken, jaarlijks eenen eisch op van goederen, welke de Nederlanders aannamen te zullen leveren, tegen de vooraf bepaalde en op elk derselven gestelde prijzen; welke prijzen de geldkamer wederom aannam te betalen, mits de goederen, in het jaar daaraan volgende, overeenkomstig de gegeven monsters, en in de aangevraagde hoeveelheid werden aangebragt, mitsgaders om aan de Nederlanders daarentegen te zullen leveren eene zekere hoeveelheid koper, tegen eenen, insgelijks vooraf daarop gestelden prijs". Van af dat tijdstip werd de Nederlandsche handel dus een soort commissiehandel, waarbij de factorij optrad als makelaar voor de geldkamer en dat schijnt zoo te zijn gebleven tot aan de opheffing der factory.

Toen nu in 1743 aan het Opperhoofd ook nog werd te kennen gegeven, dat voortaan slechts één handelsschip zou worden toegelaten, meende de G. G. van Imhoff, dat het toch tijd werd eens wat krachtiger op te treden en er werd een aanschrijving gericht door de Indische regeering aan het Opperhoofd, om in dien geest te handelen. Het toenmalige Opperhoofd, J. van der Waeyen, slaagde er in, door bedreiging met terugkeer der schepen met hunne volle lading, de toelating van twee schepen i. p. v. één te verkrijgen en tevens een verhooging van den kopertaks. In 1752 ontving het Opperhoofd order uit Batavia „uit krachte van de op den 14 April bevorens ter dezer vergadering (G. G. en Raden) gehoudene, serieuse besoigne over den staat van dat kantoor en deszelfs handel, om, indien na het aanwenden van alle uitdenkelijke middelen, de Japanner niet genegen mogt zijn de Compagnie op een zachter en voordeeliger voet te behandelen, de bereids voorlange vruchteloos bedreigde terugkeering der schepen met hunne volle ladingen, absoluut werkstellig te maken". Dat schijnt te hebben geholpen, want er werd door „onze bedienden, naar mate van de toenmalige gesteldheid van zaken een zeer redelijk accoord met de Japanners omtrent den handel aangegaan en gesloten, ten principale behelzende:

„1°. dat de Comp. voortaan niet meer dan 250000 teilen (tael) uitkoop aan koopmanschappen (de daaroverblijvende restanten, buiten de

hoofsche geschenken, daaronder begrepen) zal behoeven aan te brengen;

2°. dat daarentegen de Japanners gehouden zullen zijn de oude prijzen voor 's Compagnies goederen, benevens de 6000 taelen opgeld (toegift) te geven; en eindelijk,

3°. dat zij tegen den ouden prijs van 12 teil, drie maas, vijf conderijn, zijnde *f* 24 : 14 (stuivers) de pikol van een honderd en twintig ponden. aan de Compagnie zullen moeten leveren, elf duizend pikols staafkoper" [1].

Door dit accoord was de Japansche handel op een vasten voet gebracht, doch het duurde niet lang of de Japanners trachtten daarop weer inbreuk te maken, „hetgeen onze bedienden gepermoveerd heeft tot het verzoek" (memorie van v. d. Waeyen aan den R. v. I.) „om jaarlijks de vernieuwing der voorgemelde order tot het vertrek der schepen te mogen erlangen, ingevalle de Japanners eenige nadeelige verandering omtrent den handel wilden maken; die men hun tot nu toe heeft verleend, speciaal uithoofde zij bij hunne successive brieven hebben betuigd, dat door deze resolute orders de Japanner vrij wat gedweeër is gemaakt, en van de vroeger gepleegde vexatiën heeft afgezien..." „Om alle welke redenen ik (v. d. Waeyen) van gedachte ben, dat deze bedienden, telkens dienen gelast te worden, om bij de minste voorvallende verandering ten nadeele van 's Compagnies handel van die order gebruik te maken, en de schepen liever, zonder lading te breken, te laten vertrekken, dan door eene al te gewillige toegevendheid zich te laten benemen het weinige voordeel, dat op dien handel nog overschiet".

Dat voordeel was echter nog belangrijk genoeg om de Ind. Regeering te verleiden het verzoek te laten doen, om nog een derde schip toe te laten. Daarop werd echter een weigerend antwoord ontvangen, „dewijl het aanzenden van twee schepen in het jaar een order van het Hof was en dat, buitendien, door de aankomst van twee schepen, het rijk voldoende van Europische voortbrengselen kon geriefd worden, voegende de voornoemde ambtenaren (van de factorij) er bij, dat zij bemerkten, dat het een stelsel aan het Hof was, om den handel der Nederlanders niet verder te doen uitdeijen als die thans was, die aan den anderen kant ook voldoende werd beschouwd, om de Nederlanders in het rijk te behouden; voorts, dat de inwoners des lands zich sterk begonnen toe te leggen op het maken van allerlei inlandsche stoffen, van welke er eenigen al redelijk goed waren, hetgeen ten gevolge had, dat de Nederlandsche goederen niet meer zooveel aftrek als te voren hadden; bovendien zeggen de gemelde ambtenaren verder, de betaling zou niet in geld kunnen geschieden, ook niet in staafkoper, dewijl het eerste volstrekt en het andere in grootere hoeveelheid dan thans vervoerd werd (11000 pikols), door het Hof op het scherpste verboden was".

---

[1]) Een tael = 10 Maas = 100 Conderijn of Condrijn.

Merkwaardig is het, dat eenige jaren later (1769) het Opperhoofd op het denkbeeld kwam, om aan de geldkamer voor te stellen, hetgeen aan de waarde der invoerlading mogt ontbreken, met zilveren dukatons aan te vullen, berekend tegen 96 stuivers. „Hoe zonderling", zegt Lauts; „uit Japan had men jaren lang honderde kistjes zilver uitgevoerd en thans zou het zilver door de Nederlanders weder naar Japan terugvloeien. Dit voor de Maatschappij tot dien prijs zeer winstgevend artikel, werd het volgende jaar in zoo groote hoeveelheid aangevoerd en daarentegen bestelde goederen, die geen winst of integendeel verlies gaven, achtergelaten, dat de geldkamer verklaarde, voortaan niet meer dan 15000 dukaton's 's jaars te zullen aannemen".

Het duurde echter niet lang of op het accoord van 1752 werd weer door allerlei „vexatiën" en plagerijen inbreuk gemaakt, totdat Mr. Isaac Titsingh er in slaagde verbetering in den bestaanden toestand te brengen. Titsingh werd Opperhoofd in 1779, welke functie hij 4 jaar bekleedde. Hij heeft zich en als ambtenaar voor de Compagnie en als wetenschappelijk man voor de kennis van Japan zeer verdienstelijk gemaakt en van hem wordt getuigd: „dat hij door ongemeene naarstigheid in het verzamelen en bekwaamheid in het rangschikken der bouwstoffen, die zich zoo rijkelijk aan hem aanboden, alle zijne voorgangers overtrof. Hij zou, ware hem langer leven gegund geweest, Nederland hebben gewroken van den blaam, alsof het opzettelijk, uit verachtelijk handelsbelang, de kennis der Oosterlanden verdonkerde".

Zijne geschriften, teekeningen enz. zijn in handen gekomen van een Fransch, daarna van een Engelsch uitgever. Eene Nederlandsche vertaling van de Engelsche uitgave is getiteld: „Bijzonderheden over Japan, behelzende een verslag van de huwelijkspleghtigheden, begrafenissen en feesten der Japanners, gedenkschriften der laatste Japansche keizers, en andere merkwaardigheden nopens het rijk".

Het toeval diende het nieuwe Opperhoofd (Titsingh) bij zijn voornemen om een einde te maken aan den op nieuw onhoudbaren toestand van den handel in Japan. In het jaar 1782 kwam er geen Hollandsch schip van Batavia. De oorlog met Engeland en gebrek aan schepen en volk hadden de Ind. Regeering in dat jaar verhinderd, schepen voor Japan uit te rusten. Toen het Opperhoofd werd gevraagd naar de vermoedelijke reden van dat wegblijven, gaf hij den Gouverneur van Nagasaki te kennen, dat het mogelijk kon zijn, dat de schepen waren vergaan, maar ook, dat de Ind. Reg. de zware verliezen en de willekeurige behandeling der Japansche geldkamer moede, van verderen handel met Japan liever wilde afzien.

Dat was in het geheel niet naar den zin van den Gouverneur, de tolken en de vele andere Japanners die van den handel der Hollanders voordeel trokken en hoewel men niet dadelijk inging op de wenschen van het Opperhoofd, „neergelegd in eene vrij wijdloopige memorie",

slaagde deze er toch in, tijdens zijn tweede ambtsperiode, betere handelsvoorwaarden te bedingen. De geldkamer stond een prijsverhooging toe op de meeste goederen en beloofde 12000 pond kruidnagelen aan te nemen, mits de Compagnie jaarlijks twee schepen zond.

Na herhaalde verzoeken en vertoogen werden eindelijk de Opperhoofden vrijgesteld van het onderzoek aan den lijve, waaraan bij aankomst alle Hollanders, en sedert 1775 ook de Opperhoofden waren onderworpen. In datzelfde jaar (1787) trachtte het Opperhoofd afschaffing te verkrijgen van de geschenken aan den Gouverneur en den burgemeester van Nagasaki, die van jaar tot jaar kostbaarder waren geworden en twee jaren daarna, ook in Japan was men Oostersch langzaam, kon aan de Indische regeering worden bericht, dat het eischen van geschenken door de Nagasakische regenten en tolken geheel was afgeschaft".

Een ander verzoek betrof het verkrijgen van een tegengeschenk voor de laatstelijk aan den Sjogoen geschonken Persiaansche paarden. Vroeger had men den Keizer reeds een span aangeboden en die vielen zoo in den smaak, dat hij een tegengeschenk gaf van 500 pikols koper, ter waarde van *f* 45000 [1]) en tevens het verlangen te kennen gaf, nog twee zulke paarden te ontvangen; aan welk verlangen de Compagnie zich haastte te voldoen. Toen bleef echter het tegengeschenk uit. De kroonprins had nl. met een van die paarden een val gedaan en was aan de gevolgen daarvan gestorven. De Keizer, die den brenger van die jobstijding met eigen handen doodde, was ontroostbaar, en het is begrijpelijk, dat hij niet gestemd was om voor dat ongelukspaard een tegengeschenk te geven. Toch werden de Opperhoofden bij herhaling aangeschreven om aan te dringen op een gelijk tegengeschenk als voor de vorige paarden, niettegenstaande gewezen werd op het onkiesche van zoo'n verzoek. Zulke handelingen zullen zeker niet hebben gestrekt om ons aanzien bij de Japanners te verhoogen.

Opmerkelijk is, dat van de eerste in 1765 geëischte paarden, door „Zijne Keizerlijke Majesteit" werd verlangd, dat zij zouden zijn: „glad over 't Lijff en niet wolachtig, off hair die teegen elkander staan en desen rond maaken, gelijk de (bijgevoegde) afteekening N°. 5 aanwijst, die sijn ook *niet goed* voor Japan". En „vooral geen sneede paarden off merie, maer moedige hengsten". (Zie Bijdragen T. L. en Volkenkunde 1899 Afl. 2. Iets naders omtrent het bijgeloof der haarwervels op het paard in Oost-Azië, door Prof. Dr. J. J. M. de Groot).

In 1790 werd de kopertaks weer verlaagd tot 6000 pikoel, terwijl voortaan slechts één schip werd toegelaten. De hofreis zou slechts éénmaal in de vier jaren worden gemaakt, en het Opperhoofd mocht

[1]) Volgens opgave van v. Siebold. Dat is dan natuurlijk de verkoopsprijs te Batavia of elders.

voortaan 5 jaar achtereen in functie blijven. De Keizer gaf daarbij te kennen, dat het hem alleen te doen was om de oude en langjarige vriendschap met de Nederlanders te onderhouden en dat de geringe hoeveelheid koper, die de mijnen produceerden, geen hooger uitvoerquantum toestond.

De Rijksraad deed het voorkomen alsof de beperking van den kopertaks eigenlijk geschiedde uit puure vriendschap voor de Nederlanders, want: „de oorsaak van de vriendschap met de Nederlanders is de handel, en de handel wordt gaande gehouden door het koper. Maar het koper vermindert van jaar tot jaar, en zoo de mijnen eens uitgeput waren, zou de vriendschap met de Nederlanders ten einde zijn. Is het dus niet raadzaam, den Nederlanders maar soo veel koper te geven, als de mijnen toereikende zijn, altijd te kunnen opleveren? Voorzeker ja; want dan zal onze vriendschap met de Nederlanders altijd aanhouden. Men overwege, dat de mijnen niet gelijk zijn aan het hoofd of de baard van een mensch, van welke het haar, afgeschoren zijnde, wederom aangroeit; maar dat die gelijk zijn aan de beenderen van het menschelijk ligchaam, welke eenmaal weggenomen zijnde, altijd wegblijven". (Meylan blz. 307).

Door de vermindering van den koper-uitvoer was aan den handel met Japan weer een gevoeligen slag toegebracht. Onmiddellijke opheffing der factorij, dan wel aanzienlijke vermindering van de onkosten en lasten, was onvermijdelijk. In de onzekerheid wat de Ind. Regeering zou besluiten, voerde het toenmalige Opperhoofd Chassé al dadelijk verschillende bezuinigingen in, waardoor de algemeene lasten van de factorij van bijna een ton gouds tot *f* 38,000 werden teruggebracht.

Opnieuw stelde de Ind. Regeering aan de Bewindhebberen voor om, bijaldien de Japansche regeering tot geen billijker bepalingen ten aanzien van den handel waren te bewegen, aan de Opperhoofden den stelligen last te geven het schip met de lading terug te zenden, doch, hoewel dat voorstel instemming vond, waren de Bewindhebbers toch huiverig, tot het geven van een stelligen last over te gaan.

In 1795 was de omwenteling in Nederland uitgebroken en daarop de oorlog met Engeland gevolgd, die de Ind. Regeering buiten staat stelde om schepen naar Japan te zenden. Gedurende de jaren 1797—1802 kwam nu en dan een schip onder vreemde vlag, zoodat de handel niet geheel en al stilstond, maar het was „onmogelijk in de ellegoederen wat sortering, kleur en hoedanigheid aanging aan den eisch te voldoen. In de wollen stoffen was dit vooral het moeielijkst; de lakens en polemieten of greinen moesten Hollandsche wezen en wanneer de lakens geen echte Leidsche waren, ondergingen ze een prijsvermindering van een tael of meer". Met een van die schepen kwam in 1800 het nieuwe Opperhoofd Wardenaar, die in 1803, nadat de vrede van Amiens ge-

legenheid had gegeven weer Hollandsche schepen te zenden, werd afgelost door Hendrik Doeff, die, zooals hij in de Voorrede van zijne „Herinneringen uit Japan" schrijft, negentien jaren en daaronder vijftien als Opperhoofd der Nederlanden in Japan heeft doorgebracht.

Doeff verliet in 1798 het vaderland als onderkoopman in dienst der O. I. C. en werd in 1799 naar Japan gezonden, waar hij de factorij in een treurigen toestand vond. Het Opperhoofd, Mr. Hemmy, was het jaar te voren op de hofreis onverwachts overleden en een geweldige brand op Desjima had alles vernield, behalve het op zich zelf staande huis van het Opperhoofd en een paar oude pakhuizen. Tot scriba benoemd, overtuigde Doeff het waarnemend Opperhoofd van de noodzakelijkheid om iemand naar Batavia te zenden, ten einde de Regeering omtrent den stand van zaken in te lichten. Doeff werd daarvoor aangewezen en kwam het volgende jaar terug met het nieuwe Opperhoofd Wardenaar. Deze constateerde een aanzienlijk te kort en kwam tot de ontdekking, dat er al sedert jaren allerlei knoeierijen hadden plaats gehad, door lagere prijzen te boeken dan de Japanners, ingevolge de in 1784 voor een tijdperk van 15 jaren vernieuwde contracten, hadden betaald.

Hij maakte aan die misbruiken een einde, „door zuivere opgave van alles en het overzenden naar Batavia van gezegelde bewijzen der verkochte goederen en gedane ongelden op het koper en de koopmanschappen".

De komst van kleine vreemde schepen had in 1801 al de opmerking van den Gouverneur van Nagasaki uitgelokt: als de Compagnie, om welke reden dan ook, niet meer in staat was handel te drijven met Japan, dat dan ook de reden verviel van de aanwezigheid der Hollanders in dat rijk.

Het ambtenaarspersoneel bestond in het begin der 19e eeuw uit het Opperhoofd, een pakhuismeester, een scriba, vier klerken en twee matrozen. Deze werden te voren bij maandgelden betaald, die echter bij de voormalige O. I. C. zeer bekrompen waren, doch de ambtenaren ontvingen 5 pCt. van den in- en verkoop, die onder hen verdeeld werd, en het Opperhoofd daarenboven de winst op den verkoop van 700 pikols staafkoper en 100 pikols koperwerk te Batavia. Dit leverde echter slechts een onzeker inkomen op, vooral in de oorlogsjaren en gedurende de Fransche overheersching. Later werd voor alle ambtenaren een vast inkomen bepaald. Dan hadden de ambtenaren nog tafelgelden en verdienden zij een aardigen stuiver met den particulieren of Kambang-handel in goederen, waarin niet door de Regeering handel werd gedreven. Alles ging door tusschenkomst van de geldkamer en elk eigenaar van het door dien handel gemaakte geld, had zijn rekening in het kambang-boek, gehouden door eenige tolken, kambang-commissarissen, geheeten. Kocht men iets van de

vaste leveranciers (compradores) of van anderen, dan gaf men een briefje af op de kambang-kas en bij het vertrek van het schip ontving ieder een afrekening. De waren van het Gouvernement waren vrij van rechten, doch van die welke voor den particulieren handel waren aangebracht, werd een recht van 35 pCt. (vroeger van 65 pCt.) geheven, dat van de opbrengst werd afgetrokken. Sedert het verbod van gouden zilveruitvoer, mocht geen japansch geld meer op Desjima circuleeren en evenmin hollandsch of ander geld.

De administratie op Desjima was wel buitengewoon ingewikkeld en zonderling, wat uit het bovenstaande reeds blijkt, maar nu kwam daar nog bij, dat er verschil bestond tusschen kambang-geld en Compagnies-geld, dat „ligt geld" heette, omdat 12 comps.-taels overeenkwamen met 10 taels aan kambang-geld. Nog grooter verschil bestond er bij de betaling der compradores of vaste leveranciers. Gesteld dat men van hen voor 100 Compagnies- of ligte taels (men houde in het oog dat de tael een rekenmunt was) aan goederen ontvangen had, dan betaalde men slechts 75 kambang-taels daarvoor [1]).

Doeff werd Opperhoofd in 1803, om dat te blijven tot zijn aflossing in 1817. Het volgende jaar kwamen twee Hollandsche schepen het bericht brengen, dat de oorlog met Engeland opnieuw was uitgebroken. Nadat reeds in 1803 door een Engelsch schip een vergeefsche poging was gedaan om tot den handel in Japan te worden toegelaten, verscheen in hetzelfde jaar een Russisch oorlogsschip, waarop zich een gezant bevond met aanbevelingsbrieven, o. a. van den toenmaligen Ned. gezant te St. Petersburg D. v. Hogendorp, waarin hij het Opperhoofd verzocht aan den Ambassadeur alle mogelijke beleefdheden en diensten te willen bewijzen, „zoowel ten opzigte van het oogmerk dezer ambassade, als van de personele agrementen van den ambassadeur". Het schip vertoefde geruimen tijd in Japan, doch ten slotte werd den gezant van wege den Sjogoen te kennen gegeven, dat men niet genegen was met Rusland een handelsverdrag aan te gaan en daarbij den last gevoegd, om onmiddellijk te vertrekken en niet terug te komen. Dat Doeff aan het verzoek van v. Hogendorp had voldaan, blijkt uit een brief van den Russischen gezant, waarin deze o. a. schrijft: „Je ne manquerai pas, lors de mon retour, de vous présenter à mon auguste Maître". „Quoique mal réussi, rien ne sera attribué à nos alliés Bataves".

Nadat in 1805 weer een Hollandsch schip was aangekomen, moest men in de volgende jaren weer zijn toevlucht nemen tot het inhuren

[1]) Volgens v. Siebold „Nippon II", blz. 176, had het eigenlijk andersom moeten zijn, want: „So viel ist ausgemacht, dasz die Lieferanten die Anweisungen auf die Geldkammer in Compstael jener in Kambang geld vorziehen".

Zie omtrent een en ander o. m.: het Aanhangsel en Bijlagen van Meylan's „Geschiedkundig Overzigt van den handel der Europezen op Japan".

van Amerikaansche en Deensche schepen. In 1808 kwam het Hollandsche schip de Goede Trouw met den nieuwen pakhuismeester Cock Blomhoff, van wien Doeff vernam, dat er voor hem een vervanger, Tielenius Kruythoff, onderweg was. Het schip, waarop deze zich bevond, werd echter, hoewel onder Amerikaansche vlag, door de Engelschen genomen, zoodat Doeff als Opperhoofd moest aanblijven.

In hetzelfde jaar was een Engelsch oorlogsschip, de Phaëton, onder Pellew, de baai van Nagasaki binnengeloopen, om naar Hollandsche schepen te zoeken, die er niet waren. Dit wekte groote verbittering bij de Japanners en de Engelschman ontliep door een spoedig vertrek, nog juist bij tijds een algemeenen aanval.

Wij zijn thans genaderd aan een periode van de geschiedenis der factorij te Desjima, die aan bijna elk Nederlander bekend is, omdat in alle schoolboeken over Vaderlandsche geschiedenis het curieuse feit wordt vermeld, dat de Nederlandsche vlag gedurende den geheelen duur van de Fransche overheersching in Europa en het Engelsche tusschenbestuur in Indië, op het eilandje Desjima is blijven waaien.

Meer dan drie jaren lang bleef het kleine groepje Hollanders op het afgelegen Desjima verstoken van alle gemeenschap met de buitenwereld. „Niemand", zegt Doeff „die het niet in persoon heeft bijgewoond, kan zich een denkbeeld maken van onze gemoedsgesteldheid. Afgescheiden van alle gemeenschap, vastgehecht aan eene plaats, die om zoo te spreken nimmer door schepen voorbijgevaren, veel minder bezocht wordt, niets wetende, niets hoorende van 't geen er in de geheele overige wereld buiten ons eilandje omging en onzeker of wij in het volgende jaar, ja of wij over tien, twintig jaren, of ooit, weder een Nederlandsch schip zouden zien en dus misschien onze droevige loopbaan hier, verre van ons vaderland zouden moeten eindigen, dit was een droevig uitzicht in de toekomst".

Intusschen werden de Hollanders door de Japanners goed behandeld en zoo goed mogelijk van alles voorzien, maar vaderlandsche producten zooals boter en jenever, konden zij niet verschaffen, hoeveel moeite men zich daarvoor gaf. „Zoo gaf de dwarskijker Sige Dennozen zich veel moeite om jenever voor ons te stoken, waartoe ik (Doeff) hem een grooten distilleerketel en eene tinnen slang, die ik toevallig bezat, ter leen gaf. Hij slaagde daarin ook vrij wel, doch kon den harsachtigen smaak der jeneverbessen niet wegnemen; maar de korenbrandewijn, dien hij ook wist te stoken, voldeed uitmuntend".

Ook de kleeren en schoenen raakten op en moesten door Japansche surrogaten worden vervangen „en zoo sloften wij over de straat. Lange broeken maakten wij van een oud tapijt dat ik nog had. Niemand onzer had eenig voorregt. Elk wie nog iets bespaard had, deelde het

gereedelijk aan allen mede, en zoo leefden wij letterlijk in gemeenschap van goederen".

Herhaaldelijk komt Doeff er op terug, dat de Japanners zoo vriendelijk en behulpzaam waren. De geldkamer verleende maar steeds voorschotten, zoodat de schuld van de insolvente factorij in 1812 reeds 80000 taels bedroeg. Toen in November van dat jaar een groot gedeelte van Nagasaki door brand werd vernield en Desjima ternauwernood daarvan vrij liep, gaf de Gouverneur van Nagasaki aan zijn ondergeschikten last te zorgen, „dat de Hollanders daarbij geen schade leden, die toch door het uitblijven hunner schepen reeds ongelukkig genoeg waren".

Het is wel opmerkelijk, dat de Japanners bij deze gelegenheid en ook tijdens het verlies van Formosa, zich jegens de Hollanders zoo welwillend en behulpzaam toonden. Men denkt daarbij onwillekeurig aan het Hollandsche spreekwoord: „In den nood leert men zijn vrienden kennen".

Eindelijk, Juli 1813, kwamen er twee schepen onder Hollandsche vlag in 't zicht en toen het „secrete sein" (dat vroeger met Wardenaar was afgesproken) gegeven was en Doeff de verpraaibrieven ontving, waarin bericht werd dat het Oud-Opperhoofd Wardenaar, thans R. v. I., als commissaris, zoomede het nieuwe Opperhoofd Cassa, een geneesheer en minder personeel aan boord waren, achtte men de vrede gesloten en het oogenblik der verlossing naar patria nabij. Doch toen Doeff den Commissaris had afgehaald, vernam hij, dat Java in handen was van de Engelschen, uit een verzegelden brief van den Lt. Gouverneur Raffles, waarin hem gelast werd, zich onder de orders te stellen van Wardenaar en diens mede-commissaris Ainsley.

Dit weigerde Doeff echter beslist, te kennen gevende, dat hij zich gebonden rekende door den eed aan de Regeering der Republiek en dat hij niet van zins was aan een vreemd gouvernement de factorij over te geven.

Aan de vijf voornaamste tolken deelde Doeff in vertrouwen de ware bestemming van het schip en van de daarmee gekomen ambtenaren mede en wist ten slotte Wardenaar zoo bang te maken voor gewapende tusschenkomst van de Japanners, dat hij en zijn medecommissaris een schriftelijke overeenkomst met Doeff aangingen, waarin o. a. werd bepaald, dat de aangebrachte goederen op de gewone wijze zouden worden verkocht en uit de opbrengst een bedrag van ± 113,000 tael, welke de factorij aan de geldkamer schuldig was, zou worden voldaan. Cassa zou wegens voorgewende ziekte naar Java terugkeeren en Doeff nog een jaar Opperhoofd blijven. Verder besloot Doeff den pakhuismeester Cock Blomhoff met een der schepen naar Batavia te laten gaan, met machtiging om namens de Nederlandsche factorij te Desjima met de Regeering van het eiland Java

in onderhandeling te treden en een verdrag van koophandel te sluiten, totdat bij een algemeene vrede over het lot van Europa en Indië zou zijn beslist.

Raffles weigerde met de ambtenaren der factorij in onderhandeling te treden, omdat, naar hij beweerde, bij de capitulatie van 1811, Java met alle onderhoorigheden onder Engelsch gezag was gekomen en de factorij te Desjima een dier onderhoorigheden was. Cock Blomhoff door Raffles aangezocht om de leiding van eene nieuwe expeditie op zich te nemen, weigerde dat en eveneens om het „secrete sein" bekend te stellen, waarop hij, niettegenstaande men te Batavia reeds de tijding van de gebeurtenissen van 1813 ontvangen had, door Raffles als krijgsgevangene naar Engeland werd gezonden. Op Doeff wreekte hij zich, door hem de opbrengst te onthouden van 700 pikoels koper, die voor Doeff's rekening te Batavia zouden worden verkocht.

Het voor Japan bestemde schip vertrok met Cassa en kwam zonder het secrete sein, door een list voor Desjima, waar Doeff, onder bedreiging van als Engelschman bij de Jap. regeering te worden ontmaskerd, Cassa wist over te halen, tot een dergelijke overeenkomst als met Wardenaar. Cassa keerde weer onder een voorwendsel naar Batavia terug en nu hadden de ambtenaren der factorij nog twee bange jaren te doorstaan, totdat eindelijk in 1817 twee Nederlandsche schepen het nieuwe Opperhoofd Cock Blomhoff kwamen brengen, tegelijk met het bericht van de teruggave der Nederlandsche koloniën door de Engelschen.

Eindelijk kon dan Doeff zijne functiën overdragen aan zijn opvolger en naar Batavia vertrekken, waar hij door den Commissaris-Generaal Elout en den Gouv.-Gen. v. d. Capellen zeer hartelijk werd ontvangen. Na een zeer ongelukkige reis met het oorlogsschip „de Admiraal Evertsen", dat bij Diego Garcia verging, doch waarvan de bemanning en de passagiers zich op een Amerikaansche brik konden redden, kwam Doeff na op Mauritius op een Engelsch schip te zijn overgegaan, 8 maanden na zijn vertrek van Batavia, in patria terug. Doeff heeft zich o.a. ook verdienstelijk gemaakt door de samenstelling van een Hollandsch-Japansch Woordenboek, waarbij hij door eenige der kundigste tolken werd bijgestaan. Daartoe werden naar de Japansche wijze van drukken houtsneebladen gemaakt, ten getale van 4372. v. Siebold gewaagt van dien arbeid als een „opus arduum et sumtuosum".

Cock Blomhoff die van 1818—1823 Opperhoofd bleef, slaagde er in verhooging te verkrijgen van den kopertaks en ook in andere opzichten de handelstoestanden van de factorij te verbeteren, doch van eene herleving van den ouden bloei en van winsten zooals vroeger waren behaald, was geen sprake meer. Gedurende de ambtsperiode van Cock Blomhoff, die zich behalve als Opperhoofd ook verdienstelijk maakte door het verzamelen van rijke collectiën van Japansche boeken en ethnografica, kwam

in 1822 op Desjima als geneesheer, Ph. F. von Siebold, die gedurende zijn zevenjarig verblijf in Japan een bibliotheek van Japansche boeken bij elkaar bracht en de gegevens verzamelde voor zijne talrijke belangrijke geschriften over Japan, waarvan wij hier alleen vermelden zijn „Nippon, Archiv zur Beschreibung von Japan und dessen Neben und Schutzländern". In dat rijk geïllustreerde standaardwerk komt o. a. eene uitvoerige en hoogst interessante beschrijving voor van de door v. Siebold met het Opperhoofd de Sturler in 1826 gemaakte hofreis. Vooral zijne geografische studiën wekten in 1829 zoodanig de achterdocht van de Japansche regeering, dat hij, na een langdurig onderzoek, voor eeuwig uit Japan werd verbannen. Met hetgeen hij van zijne verzamelingen had kunnen redden, kwam hij in 1830 te Batavia en vertrok van daar naar Holland, waar de Regeering hem in staat stelde zijne studiën voort te zetten en de uitgave van zijne geschriften voor te bereiden. Hij vestigde zich te Leiden, waar hij in zijne zoölogische en linguistische studiën o. a. werd bijgestaan door H. Schlegel en Dr. Hoffmann. In 1859 keerde v. Siebold, nadat het verbanningsbesluit was ingetrokken, naar Japan terug en zette daar zijne studiën voort. Twee jaren daarna was hij opnieuw wegens politieke redenen genoodzaakt Japan te verlaten. Hij overleed te Munchen in 1866.

Van den opvolger van de Sturler, G. F. Meylan, wiens naam hierboven meermalen is genoemd, zegt v. Siebold, die zich gedurende Meylan's ambtsperiode op Desjima bevond: „Meylan war ein vortrefflicher Mann, und sein Wirken auf Dezima hatte einen gunstigen Erfolg".

Hoe zonderling de handelstoestanden op Desjima toen waren, blijkt uit hetgeen v. Siebold dienaangaande meedeelt. „Die Geldkammer verkauft diese Waren (met de Hollandsche schepen aangebracht) wieder mit grosser Gewinn (1826 mit 126 pCt.) an die erwähnten fünf Compagnien der Reichsstädte, muss aber dagegen auch das Kupfer und den Kampher zu Preisen liefern, welche kaum die Hälfte von dem betragen, was diese Artikel im Lande selbst wert sind. Man darf annehmen, dass die Geldkammer gerade soviel bei ihren Kupferlieferungen verliert, als unser Gouvernement bei dem Verkaufe derselben auf Batavia gewinnt. Aber das niederländische Gouvernement verliert dann wieder bei seiner Einfuhr in Japan. Dieser gegenseitige Missstand hat seine Ursache in dem bereits früher gerügten Kontrakt- und Taxations-handel. Dadurch verbunden, Kupfer und Kampher dem niederländischen Gouvernement für den halben Preis zu liefern, entschädigt sich die Geldkammer wieder dadurch, dass sie für die angebrachten niederländischen Kaufwaren lange nicht die Hälfte dessen giebt, was sie im Lande wert sind; dennoch verlor sie, unserer Berechnung nach (1826) mit dem niederländischen Handel 43105 Tail, während das niederländische Gouvernement nicht mehr als 13894 Gulden gewonnen hat". (Nippon II blz. 176).

Niettegenstaande herhaalde aanzoeken van verschillende mogendheden om met Japan in handels- en vriendschapsbetrekking te geraken, bleef dit Rijk volharden in zijn isolement. Zelfs schipbreukelingen mochten niet door schepen van de eigen natie worden afgehaald, doch werden door tusschenkomst van de factorij te Desjima naar hun vaderland teruggezonden.

In 1842 bepaalde de Sjogoen dat vreemde schepen, die door storm op de Japansche kust mochten vervallen of wegens gebrek aan water of levensmiddelen daar ankerden, geholpen moesten worden, maar dat was dan ook de eenige toenadering waarvoor hij te vinden was. Zelfs werd een eigenhandige brief van den G. G. van N.-I., houdende mededeeling van de troonsbestijging van Koning Willem II, niet ontvangen, en werden de bij die gelegenheid aangeboden kostbare extra-geschenken geweigerd. De weigering werd voorgesteld als een gevolg van de vernieuwing der aloude gebruiken, welke het aannemen van brief en geschenken niet toelieten.

De finantieele crisis, waarin het Moederland toen verkeerde, weerhield de Regeering om onmiddellijk op krachtige wijze voldoening te eischen voor die beleediging. Wij zouden daardoor trouwens niets gewonnen, maar wel alles verloren hebben.

Nu werd in Nederland overwogen of het niet raadzaam was „eenige mededeelingen en waarschuwingen" te richten tot de Japansche regeering in verband met de staatkundige gebeurtenissen in China, dat door Engeland, na den z. g. opium-oorlog, gedwongen werd 5 havens te openen. Het resultaat daarvan was het zenden in 1844 van het fregat „de Palembang", tot het overbrengen van een brief van Koning Willem II (opgesteld door v. Siebold), waarin gewezen wordt op den oorlog tusschen Engeland en China en den ongunstigen afloop daarvan voor het Hemelsche Rijk en o. a. wordt gezegd: „Wij zijn vervuld met bezorgdheid voor de toekomst van Japan. Mogt het ons gelukken die toekomst voor rampen te vrijwaren door onzen goeden raad....". „Het verkeer tusschen de volken der aarde neemt met rassche schreden toe. Een volk, dat bij deze algemeene toenadering in afzondering zou willen blijven, zou met velen in vijandschap geraken....". „Wij hopen, dat de wijsheid der Japansche regeering haar zal doen inzien, dat de vrede alleen kan bewaard worden door vriendschappelijke betrekkingen en dat deze alleen door den handel kunnen geboren worden". (Mr. J. A. v. d. Chijs „Neerlands streven tot openstelling van Japan voor den wereldhandel", blz. 47).

In het voorloopig antwoord op dat Koninklijk schrijven werd gezegd: „De inhoud van den koningsbrief zal rijpelijk nagezien worden en dan naderhand het antwoord gegeven, derhalve zij („de Palembang") nu vertrekken, voordat het saisoen verloopt. Zijne M. de Keizer is zeer verpligt voor de beleefde aanbieding van geschenken (bij den brief ge-

voegd), maar deselve kunnen niet aangenomen worden, volgens het Japansche gebruik".

Eerst na hernieuwde aanbieding werden de geschenken aangenomen en eerst in September 1845 het zeer onbevredigende antwoord op den koninklijken brief ontvangen. De Sjogoen gaat niet in op de voorstellen van den Koning en zegt o. a.: „Tusschen Uw Edel Rijk en ons heeft altijd een handelsverkeer, maar geen vertrouwd vriendschappelijk verkeer bestaan. Vertrouwelijkheid en handel zijn twee verschillende zaken. Eene meer uitgebreide reciprociteit, zoo als die thans verlangd wordt, zoude tegen onze vooroudelijke wetten strijden....". „De zaak heeft den schijn van oneerbiedigheid, maar onze vooroudelijke wetten zijn ten dezen opzigte zoo gestreng, dat men niet anders kan. Wat de gaven van genegenheid en etiquette (de geschenken) aangaat, ook deze moesten, strikt genomen, worden geweigerd; maar zóó ver te gaan, en hetgeen met zoo hartelijke bedoeling en uit zoo verre gewesten gezonden is, terug te wijzen, dit zoude immers oneerbiedig zijn. Het handelsverkeer van Uw Edel Rijk (met het onze) heeft plaats krachtens een oud contract, en wanneer ten deze opzigte geene verandering plaats grijpt, zoo geschiedt ook dit slechts om de vooruderlijke wetten nauwgezet te handhaven".

In 1849 gelukte de reeds meermalen door Nederlandsche geneesheeren, waaronder v. Sibold, vergeefs beproefde invoering van de vaccine. „Met regt", schreef de G. G., „mag deze goede uitslag beschouwd worden als een weldaad door het Nederlandsche Gouvernement aan de Japansche bevolking bewezen, vooral wanneer in aanmerking wordt genomen, dat de kinderziekte in dat rijk dikwijls verschrikkellijke verwoestingen heeft aangericht en nog onlangs op het eiland Nippon eene zoo groote sterfte deed ontstaan, dat men te Jedo tot het opmerkenswaardige besluit kwam, om de hulp van den Hollandschen geneesheer in te roepen". Die Hollandsche geneesheer was ... een Duitscher, nl. Dr. Mohnike, dezelfde die de vaccine invoerde.

Intusschen bleef Japan ongenegen tot toenadering en toelating van vreemdelingen in het Rijk. In 1650 verklaarde de regeering nog eens uitdrukkelijk, dat zij van vreemd bezoek niet gediend was, geen vrije vaart van vreemde schepen kon toestaan en evenmin geografische of hydrografische opnemingen van Japan en de Japansche kusten. Alleen schepen in nood en schipbreukelingen zouden toegelaten en geholpen worden.

De berichten van Amerikaansche schipbreukelingen en het verhaal van hunne lotgevallen in Japan, gaven aanleiding tot een voorstel van de Ver. Staten om met een vloot van Amerikaansche, Engelsche, Fransche en Nederlandsche schepen Japan te bedreigen en tot rede te brengen. Nederland, uitgenoodigd om de Japanners te waarschuwen,

welk lot hen boven het hoofd hing, verklaarde, dat de rol van bemiddelaar de eenige was die de Ned. regeering op zich kon nemen. Van die gecombineerde pressie kwam echter niets.

Het is van algemeene bekendheid, dat het de Amerikanen zijn geweest, die aan het isolement van Japan een einde hebben gemaakt. In Juli 1853 verscheen een Amerikaansch eskader van 8 schepen te Oeraga dicht bij het tegenwoordige Jokohama om een brief over te brengen van den President der Ver. Staten, waarin deze voorstelde een vriendschaps- en handelsverdrag te sluiten. De bevelhebber van het eskader, de Commodore Perry, voegde daarbij de mededeeling, dat hij in de lente van 1854 het antwoord op dat schrijven zou komen halen.

De Japansche regeering was wel genoodzaakt op dat voorstel in te gaan en in Juni 1854 werd een tractaat gesloten, waarbij de Japansche havens Sjimoda en Hakodaté werden geopend.

Kort te voren was de Nederlandsche oorlogsstoomer „Soembing" naar Japan vertrokken. De ontvangst was veel vriendelijker, dan tijdens de komst van de „Palembang". De officieren van de „Soembing" maakten zich verdienstelijk door Japanners les te geven in al wat met het stoomwezen, de artillerie, scheepsbouw en zeevaartkunde in verband stond, waarmede het Japansche gouvernement zeer was ingenomen, hetgeen zich o. a. openbaarde door het toestaan van verschillende, vroeger nimmer verleende vrijheden. De meegebrachte koninklijke geschenken werden aanvaard en met tegengeschenken beantwoord.

In October 1854 keerde de „Soembing" naar Batavia terug met een brief van de Japansche Regeering, waarbij een afschrift van het tractaat met de Vereenigde Staten, met de volgende opmerking: „Ten aanzien van het handelsverkeer zijn de Nederlanders onderscheiden van de anderen en dus meest vertrouwd door onze Regeering, hetwelk gij wel weet. — Dat indien nu eenige andere natiën op andere wijze zullen behandeld worden, de Nederlandsche natie ook dezelfde toelating bekomen zal, is de natuurlijke bedoeling van onze Regeering".... „derhalve begrijpe men, dat de behandeling van de Nederlandsche natie in beide havens (Sjimoda en Hakodate) even als in het afschrift (van het verdrag met de Ver. Staten) zal zijn".

Achtereenvolgens werden nu in de vijftiger jaren door Japan tractaten gesloten met Engeland, Nederland, Frankrijk en andere mogendheden. Daarin werd aan vreemdelingen toegestaan gronden te huren en huizen te koopen, handel te drijven, eerst met, later zonder tusschenkomst van Japansche beambten, hunne godsdienst uit te oefenen en van af 1 Januari 1862 zich voor den handel in een aangewezen gedeelte van Jedo en van 1 Januari 1863 te Osaka te vestigen. Behalve de twee bij het tractaat met de Ver. Staten opengestelde havens,

werden later nog Nagasaki, Hiogo (havenplaats van Osaka) en Kanagawa (havenplaats van Jedo) geopend. Gezanten en consuls zouden rechtsmacht verkrijgen over de onderdanen van hun land en in het binnenland mogen reizen. Bij de onderhandelingen, die aan het sluiten van die tractaten voorafgingen, maakte het Opperhoofd (sedert 1855 Nederlandsche Commissaris) Mr. Donker Curtius, zich zeer verdienstelijk.

Een eerste tractaat met Nederland werd gesloten in 1856. In het ontwerp daarvan, dat reeds in September 1855 werd aangeboden, luidt het 2e artikel: „Het eiland Desima wordt door de Nederlandsche factorij van de Japansche Regeering in vollen eigendom overgenomen met alle daarop staande woningen, pakhuizen, tuinen, straten of wegen, muren, poorten en wachthuizen, voor zooverre die nu niet reeds aan de Factorij toebehooren, voor eenen nader tusschen den Gouverneur van Nagasaki en den Ned. Kommissaris overeen te komen prijs".

Twee maanden daarna werd een overeenkomst gesloten tusschen den Nederlandschen Kommissaris in Japan en de Gouverneurs van Nagasaki en den Keizerlijken opziener (dwarskijker) aldaar, welke van kracht zou blijven totdat het tractaat gesloten zou zijn. Art. 1 van die overeenkomst luidde: „De Nederlanders hebben van den 1e December 1855 volkomene persoonlijke vrijheid en mogen mitsdien van Desima uitgaan zonder eenig geleide, even als zulks tot nu toe aan hen op verlof werd toegestaan, en dat ten allen tijde".

Daarmede kwam dus een einde aan de afsluiting van Desjima. De sleutels van de waterpoort werden afgestaan aan den hoogsten Nederlandschen ambtenaar, doch die van de landpoort bleven in bewaring bij den Japanschen officier, die aldaar de wacht had. De lijfsvisitatie werd afgeschaft, behalve voor de opvarenden van Nederlandsche koopvaardijschepen, wanneer zij zich door de landpoort van Desjima naar Nagasaki begaven; bij alle ontmoetingen te Nagasaki geschiedden het compliment en de ontvangst door de Japanners op Japansche en door de Nederlanders op de Nederlandsche wijze; kanonnen en buskruit werden, ook door koopvaardijschepen, niet meer afgegeven.

Nadat het tractaat was gesloten, werden daaraan (October 1857) nog veertig additioneele artikelen toegevoegd, waardoor de Nederlanders handelsvrijheid verkregen in de opengestelde havens. Het getal der handelsschepen zou niet meer worden gelimiteerd, beperking van den handel tot een zeker maximum zou niet meer plaats hebben en Nederlandsche kooplieden zouden voortaan openbare veilingen kunnen houden, zoo dikwijls zij dat verkozen, zonder beperking van het aantal Japansche kooplieden. De Nederlanders mochten ook met vreemde gouden en zilveren munten betalen. Die handelsvrijheid was ook van toepassing op de andere vreemdelingen, die tractaten met Japan hadden gesloten, waarin die gunstige bepalingen niet voorkwamen. Verder werd vrijheid tot uitoefening van den Christelijken godsdienst binnen de

gebouwen en binnen de begraafplaatsen toegestaan en nog eens in art. 39 uitdrukkelijk verklaard: „Alle regten, welke aan andere vreemde natiën mogten zijn of worden verleend, zullen alsmede dadelijk ook tot Nederland worden uitgestrekt".

„De Ver. Staten mogen zich nu beroemen" (zegt Mr. v. d. Chijs) „de eerste te zijn geweest, die Japan tot het sluiten van een tractaat hebben weten te bewegen, Nederland is de eerste geweest, die zoowel aan die Staten als aan alle natiën der wereld het eigenlijke nut hunner tractaten, een wettig handelsverkeer met Japan heeft bezorgd. Deze was de groote concessie waar naar ieder volk, dat met Japan in aanraking kwam, streefde, maar dat nog niet één had kunnen verkrijgen. Nederland wist echter zonder vertoon van magt aan Japan de belofte te ontlokken, dat ieder rijk, hetwelk met Japan een tractaat wilde sluiten, ook de vergunning tot handeldrijven in twee opengestelde havens zouden erlangen. Nederland is alzoo de eigenlijke opensteller van Japan..." „Gedurende de werking der additioneele artikelen van het Nederlandsch tractaat (van 16 Oct. 1857 tot 4 Juli 1859), zijn niet minder dan 25 Amerikaansche en 53 Engelsche koopvaardijschepen op den voet der bij dat staatstuk door Nederland bedongene voorwaarden te Nagasaki ten handel toegelaten. Deze natiën hebben dus aan Nederland hunne eerste handelsbetrekkingen met Japan te danken".

Door het openen der Japansche havens voor vreemde schepen, het sluiten van het tractaat van 1856 tusschen Nederland en Japan, maar vooral door de daaraan toegevoegde additioneele artikelen, was feitelijk het monopolie van de Nederlandsche factorij vervallen en in verband met die omstandigheid werd de kambanghandel (die sedert eenige jaren verpacht was) reeds in 1855 en de kompshandel in 1858 afgeschaft. Aan een firma te Batavia werden tegen betaling van de factuurswaarde en verder daarop gevallen onkosten, de laatstelijk uit Europa voor Japan te ontvangen goederen overgedaan.

Blijkens het Koloniaal Verslag van 1849 was van 1839—1848 een winst gemaakt van *f* 1816339 of ruim 2 ton gouds per jaar, tegen gemiddeld *f* 120000 gedurende de jaren 1823—1832. Voor 1855 vinden wij in het K. V. van dat jaar, onder de ontvangsten: „handel met Japan *f* 492,219" en onder de uitgaven: „kosten op den handel met Japan *f* 484,810". Dat hooge kostencijfer zal een gevolg zijn van het in rekening brengen van het aan den Keizer van Japan in 1855 geschonken stoomschip „Soembing". Dat stoomschip was door „Marine" aan „Koloniën" overgegeven, tegen betaling van *f* 250000.

Toch bleven de Nederlanders nog eenige jaren op Desjima. Toen in 1859 te Nagasaki terrein voor de Europeanen werd beschikbaar gesteld, bedankten de Nederlanders daarvoor en verkozen op Desjima te

blijven, „welk eiland nu zoowel door ligging, mogelijkheid tot afsluiting en de goede politie welke daar gehouden werd, zeer benijdenswaardig was geworden..." „Neen dan was het zoo dikwijls bespotte en miskende (wellicht nu reeds zeer misgunde) Desima duizendmaal te verkiezen; onze Ned. Commissaris Mr. Donker Cortius woonde daar in een gebouw overeenkomstig met zijn waardigheid en behoorlijk gemeubeleerd, daar was hij gezien en geacht door alle aanzienlijke Japanners" („Vijf jaren in Japan", door Jhr. Pompe v. Meerdervoort).

Herhaaldelijk had de Japansche Regeering den wensch te kennen gegeven eene oorlogsvloot te bezitten en zich om inlichtingen gewend tot het Opperhoofd, omtrent inrichting, kosten enz. Een verzoek om Nederlandsche schepen te mogen koopen, moest worden afgeslagen, maar in 1855 werd het stoomschip „Soembing" dat reeds vroeger een bezoek aan Japan had gebracht aan den Sjogoen ten geschenke aangeboden en een marine-detachement op Desjima geplaatst, om de Japanners onderwijs te geven in al datgene, waarvan de kennis voor officieren en minderen bij de zeemacht noodig is.

De „Soembing", een houten raderschip van 150 paardekracht, kwam begeleid door de „Gedeh" in 1855 te Nagasaki. Het schip werd dankbaar door den Sjogoen aanvaard, herdoopt in „Kwan Ko Maroe" of „Kanrin Maroe"(prachtlicht of vuurschip?) en voorzien van eeneJapansche bemanning. Gedurende 4 jaren gaf het marine-detachement onderwijs aan de Japanners en met het meeste succes. Hunne leergierigheid en bevattelijkheid worden in de rapporten der commandanten zeer geroemd en weldra was de Japansche bemanning onder hare eigen officieren in staat met de „Kanrin Maroe" te manoeuvreeren en een reis naar Jedo te maken.

In den beginne stuitte echter de Kommandant van het Detachement, Pels Rijcken, telkens op moeielijkheden, als gevolg van Japansche toestanden. Zoo waren de voor matrozen bestemde Japanners allen menschen van de mindere klasse van een gezonden en krachtigen lichaamsbouw, maar vermits al wie in Japan een wapen droeg of hanteerde, van zekeren rang moest zijn, mogten zij aanvankelijk met geweer noch geschut exerceeren. In weerwil van herhaalde vertoogen bleef ieder Japansch matroos zijn eigen eten aan boord van de Soembing bereiden. De Japansche Kommandant en de officieren woonden steeds aan den wal en bemoeiden zich volstrekt niet met de dagelijksche scheepsbezigheden, die zij waarschijnlijk beneden zich achten. Aan opklimmen van een lageren tot een hoogeren rang, wegens verdiensten en bekwaamheid, viel niet te denken. Alle officieren waren van aanzienlijken stand.

Ook het geven van onderwijs had vele bezwaren, omdat alles door tusschenkomst van de tolken moest geschieden en deze dikwijls de

Hollandsche taal niet voldoende machtig waren. Daarbij misten de Japansche leerlingen alle voorbereiding. Zonder hun telbord konden zij de eenvoudigste berekening niet maken. Dan was het ontzag voor hoogeren in rang en stand zoo groot, dat de tolken op- en aanmerkingen door den Kommandant gemaakt, niet met den noodigen klem durfden overbrengen.

In zijn rapport over 1858—1859, zegt de laatste Kommandant van het detachement, Jhr. Huyssen van Kattendijke o.a.: „Het eenige bezwaar dat ik zie tegen de snelle ontwikkeling der Marine van Japan, is, dat men in het algemeen te weinig belang stelt in de practische oefening der zeeofficieren en dat deze het beneden zich schijnen te achten, om zich in te laten, en wat erger is, zich zelfs bekend te maken, met die détails van den inwendigen dienst, die bij ons om het groote belang van de zaak, zoo nauwkeurig zijn omschreven. Zij laten zelfs de behandeling van het tuig, de zeilen en sloepen en natuurlijk ook de zindelijkheid over aan hunnen bootsman en geven zich ter nauwernood de moeite om de kommando's van buiten te leeren". „Ik schrijf het toe aan den aangeboren trots der Japanners, dat hunne officieren zich volstrekt niet bemoeijen met de equipage, die zij niet eens bestraffen, wanneer het te pas komt. Dit zit er niet in. Het denkbeeld om er hunne handen aan vuil te maken, komt daartegen op, evenals de lagere volksklasse volstrekt geen omgang heeft met de hoogere, die zich aan de menigte niet anders dan in statie vertoont".

Vooral merkwaardig is, wat er aan het slot van dat rapport wordt gezegd: „Japan zal nimmer vergeten, dat het aan Nederlandsche zeeofficieren de eerste vorming zijner marine te danken heeft en, al is het dan ook in de verre toekomst, Nederland zal immer kunnen rekenen op de sympathie van een volk, dat door zijn karakter niet minder dan door de aardrijkskundige ligging van het land, geroepen is om eenmaal in den Stillen Oceaan van het noordelijke halfrond eene belangrijke rol als zeemogendheid te spelen".

Die toekomst is heel wat minder „ver" gebleken, dan toen werd verwacht.

Engeland volgde in 1857 ons voorbeeld en schonk den Sjogoen het stoomschip „Emperor". Intusschen waren onder meerdere grootere bestellingen door tusschenkomst onzer regeering voor Japan in Nederland gedaan, hier te lande twee schroefstoomschepen voor de Japansche marine gebouwd, later gevolgd door een derde schip. Met een daarvan, de „Japan", kwam het tweede detachement onder Jhr. H. v. Kattendijke in September 1857, om dat onder den overste Pels Rijcken af te lossen.

Gedurende zijn verblijf in Japan werden te Nagasaki een marineschool, een marinewerf en een marine-hospitaal opgericht. Op de vroegere marine-werf, thans de zeer groote Mitsu Bishi maatschappij

voor scheeps- en werktuigbouw te Nagasaki, werden tot voor kort door de oudere werklieden nog steeds de Hollandsche uitdrukkingen voor verschillende machinedeelen gebezigd. De marineschool, van Nagasaki naar Jedo overgebracht, was in 1875 echter reeds geheel in Engelsche handen, doch bij een bezoek van de „Koningin Wilhelmina" in 1897 bleek admiraal Enomotto, minister van landbouw en koophandel, nog goed Hollandsch te spreken.

In 1858 maakte de Nederlandsche Kommissaris Mr. Donker Curtius de hofreis van Nagasaki naar Jedo, maar onder geheel andere omstandigheden dan vroeger. Hij gaf te kennen, dat hij naar Jedo verlangde te gaan in zijne hoedanigheid van buitengewoon gevolmachtigde van Z. M. den Koning der Nederlanden. „Voorts dat hij op zijne reis derwaarts in niets wilde tekort gedaan zijn in zijne persoonlijke vrijheid en geenerlei beperking kon toelaten, dan die hij zelf zou verlangen of natuurlijk achtte: dat hij mitsdien het tijdstip van zijn vertrek zelf zou bepalen". Dat was andere taal, dan men in Japan van de Opperhoofden gewend was. De Nederlandsche Kommismissaris naderde den Sjogoen niet zooals vroeger de Opperhoofden, kruipende. Staande maakte hij drie buigingen en daarna verwijderde hij zich achterwaarts gaande, wederom drie buigingen makende.

Gedurende zijne aanwezigheid te Jedo werd den Nederlandschen Kommissaris meegedeeld, dat Japan een nieuw tractaat had gesloten met de Ver. Staten, waarop hij een concept voor een nieuw tractaat tusschen Nederland en Japan op den voet van het Amerikaansche aanbood. Daarin werden nieuwe concessiën gedaan en werd o. a. geregeld, de toelating van een Nederlandsch diplomatiek agent te Jedo en van Consuls in de opengestelde havenplaatsen, zoomede de wijze waarop de Nederlandsche handel in Japan zou worden gedreven, terwijl de opening van Kanagawa en Hiogo en een nader aan te wijzen haven op de westkust van Nippon werd toegestaan. Het z. g. beeldtrappen werd afgeschaft. (Zie v. d. Chijs bl. 312). Het nieuwe tractaat werd in Augustus 1858 te Jedo gesloten, en eerst in 1860 te Desjima geratificeerd [1]).

In Juli 1862 werd de leiding der betrekkingen tot China en Japan opgedragen aan het Departement van Buitenlandsche zaken en in het volgende jaar werden de woningen en pakhuizen op Desjima in het openbaar verkocht. Het fraaie en ruime huis van het Opperhoofd werd het eigendom van den agent der Nederlandsche Handelmaatschappij, tevens consul. Daarmede kwam ook aan de na-geschiedenis van Desjima een einde.

Toch behielden de Nederlanders ook daarna nog eenige jaren een

---

[1]) In 1859 werd de haven van Jokohama i. p. v. die van Kanagawa geopend.

invloedrijke positie in Japan. De geneesheer A. J. C. Geerts zegt in zijne brochure „Japan in 1869": „het (Nederland) heeft nog steeds verscheidene der voornaamste en door de Japanners hoog geachte handelshuizen en het is nog altijd het eerste Europeesche land in Japan voor het onderwijs in en de verspreiding van wetenschappelijke kundigheden. Nog altijd verkiezen de Japanners, met groote achting over de lessen sprekende, die zij van oude tijden af van de Nederlandsche geneesheeren en ambtenaren ontvangen hebben, waarvan de naam van den thans ontslapen Siebold steeds op de lippen van het volk zweeft, nog altijd verkiezen zij de Hollandsche taal met Nederlandsche leermeesters in natuur- en geneeskundige wetenschappen".

Het openen van Japan was in het geheel niet naar den zin van vele daimio's en er vormde zich een machtige partij tegen het Sjogoenaat, dat het Rijk voor vreemdelingen van alle natiën had opengesteld. De zwakke regeering van den Sjogoen was niet in staat de Europeanen voldoende te beschermen tegen den groeienden vreemdelingenhaat, waarvan eenigen het slachtoffer werden. Toen Engeland de bestraffing eischte van de aanleggers van een moord op een Engelschman gepleegd, deelde de Rijksraad mede (1863) dat de Sjogoen van den Mikado, den eigenlijken beheerscher van Japan, den last had ontvangen, de geopende havens weer te sluiten. Daartegen werd door de betrokken mogendheden krachtig geprotesteerd en Jokohama werd door Fransche en Engelsche troepen bezet.

In het volgende jaar werden Europeesche oorlogsschepen, waaronder onze Medusa, bij het passeeren van de straat van Sjimonoseki beschoten. Het gevolg daarvan was, dat Sjimonoseki in September 1864 door een vloot van Engelsche-, Fransche-, Amerikaansche- en vier Nederlandsche schepen [1]), onder opperbevel van den Engelschen admiraal Kuper werd gebombardeerd; de vestingwerken werden vernield en het geschut meegevoerd, terwijl de daimio van Nagato werd gedwongen de straat in den vervolge open te houden en een belangrijke oorlogsschatting te betalen. Daarop vertrok de vloot naar Jedo, waar de Rijksraad werd gedwongen den schuldigen vorst af te zetten en den keizer (Mikado) te bewegen de met den Sjogoen gesloten verdragen te erkennen. Tegen het einde van 1865 stemde de Mikado daarin toe.

De daarop gevolgde binnenlandsche oorlog eindigde met het herstel van den Mikado als regeerend hoofd van den Staat, afschaffing van het Sjogoenaat in 1868 en van het feudale systeem in 1871.

Zagen wij hierboven, dat de Nederlanders in 1869 nog een beduidende plaats in Japan innamen, een tiental jaren daarna waren wij, met

[1]) nl. Metalen Kruis, Djambi, Amsterdam en Medusa onder commando van den Kapitein t/z J. E. de Man.

onzen handel en onze taal, geheel verdrongen door de Amerikanen en de Engelschen. Een bekend toerist (G. Verschuur) die in den aanvang der tachtiger jaren Nagasaki bezocht, laat zich daarover als volgt uit: „Onze handel met Japan is nagenoeg tot nul gedaald. Ik bezie de plek waar de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij *stond* want ook deze is opgeheven; ik bezoek den Hollandschen consul, een Duitscher en verneem, dat de eenige landgenoot, behalve de eigenaar van een klein, te Nagasaki gevestigd hotel, doctor Fock is. Onder diens geleide aanschouw ik de treurige overblijfselen van vroegere dagen".

In een maandblad de „Nagasaki Press" van Juni 1906 komt een artikel voor getiteld: „Deshima: the old Dutch settlement at Nagasaki", waaruit wij het volgende overnemen: „When foreigners of other nationalities came to Nagasaki to reside, about the year 1860, they had to learn Dutch in order to do business with the Japanese, a large number of whom spoke the language fluently. This state of things did not last long, however, as the Dutch Trading Company (Ned. Handel Mij.) could not compete successfully with the new arrivals, especially the English and Americans, and for a large number of years now, there has not been a Dutchman in business in Nagasaki. Since the opening of Japan, Deshima has undergone great changes. Few who visit it now, regard it as an island, although it is so; a large portion of the harbour adjoining, has been reclaimed and its extent greatly increased. It is no longer the foreign business settlement, but the International Club, fitly enough, stands almost exactly where the old Dutchmen resided, and affords a pleasing contrast to the old days of exclusion and prejudice".

Bij het artikel is een afbeelding gevoegd van de „International Club", die door Nederlandsche bezoekers, die iets voelen voor historische herinneringen, zeker niet zonder aandoening zal worden binnengetreden.

Is de rol die wij in Japan hebben gespeeld geen schitterende geweest, het valt toch niet te ontkennen, dat Japan door de Nederlanders is ingeleid tot Europeesche kennis en wetenschap, dat door of van wege de Nederlandsche Regeering herhaaldelijk aan de Japansche is in overweging gegeven en aanbevolen, te breken met haar stelsel van isolement en dat bij het sluiten van de tractaten met de verschillende mogendheden, de Nederlanders als tusschenpersonen en tolken, gewichtige diensten hebben bewezen en door hunne inlichtingen en raadgevingen wellicht een oorlog hebben voorkomen. Dat wordt zoowel van Engelsche en Fransche als van Japansche zijde erkend.

De toenmalige Engelsche ambassadeur en plenipotentiaris in Japan erkent in zijn, in 1863 verschenen werk: „The capital of the Tycoon", dat de Nederlanders het Japansch Gouvernement voorbereidden op

noodzakelijke veranderingen en volle aanspraak hebben op de erkentelijkheid der overige Europeesche natiën voor de onbekrompen en belangelooze wijze, waarop de toelating van vreemdelingen in Japan en de noodzakelijkheid voor de Japansche Regeering, om haar stelsel van uitsluiting te verlaten, door de Nederlandsche Regeering zijn bepleit geworden, die daartoe al haren invloed in de schaal legde, om, zonder tot den oorlog de toevlucht te nemen, ook voor andere mogendheden de slagboomen in Japan te doen ontsluiten. (Mr. v. d. Chijs „Neerlands streven enz." Voorrede.)

„Toutes les nations du globe", zegt de Moniteur de la Flotte van 4 Febr. 1858, „doivent rendre hommage à la politique noble et désinteressée qu'a suivie la Hollande dans ses relations avec le Japon".

„In onze taal werd onderhandeld om Amerikanen, Engelschen, Duitschers en Franschen den toegang tot het land te ontsluiten. Nederlanders hebben ijverig bijgedragen om andere Westersche volken aandeel te geven in hetgeen lang ons monopolie was".

„Een Japansch schrijver heeft Desjima het venster van Japan genoemd, door hetwelk dit de geheele Westersche wereld zien kon". „Wij hebben groote verplichtingen aan Holland", schreef deze Japanner, „voor hetgeen 't ons leerde van waterbouwkunde en mijnwerk, sterrekunde, geneeskunde en artsenijbereiding". („H. S. M. Wickevoort Crommelin „Een verloren handelspost". Ind. Gids 1896").

In de „Japan Daily Mail" van 7 April 1892 wordt een „Essay" besproken van den Japanner Yamagata Shozo „The political relations of Japan and Holland under the Tokugawa Regime". Naar aanleiding van dat geschrift wordt o. a. het volgende opgemerkt: „The conviction forced on us by the perusal of the above history of Dutch intercourse with Japan is, that the learning and general enlightment which Japan received from Holland, was worth the enormous price she paid for it. It is customary to speak of Japan, as having learnt in 20 years what it has taken other countries (centuries?) to acquire. But this generalisation leaves out of account, the enormous influence wielded by the Dutch for 200 years. The sciences most highly advanced in Japan at the present day, owe their development to the impetus given them by Dutch teachers..." „Modern Japan was not born in a day. For two hundred years, preparation had been going on for the events that transpired in the Meyi era (beginnende in 1868). To the Dutch belongs the honour of doing all the pioneering work in the opening of the country. We are glad to see that Mr. Yamagata Shozo in his essay, fully realises how great is the debt Japan owes to Holland" [1]).

Even waardeerend schreef onlangs hetzelfde blad (*Japan Daily Mail*), naar aanleiding van het bezoek der drie Nederlandsche oorlogsschepen:

---

[1]) Not. Batav. Gen. v. Kunsten en Wetenschappen van 1892. Deel XXX.

„De komst der drie Hollandsche oorlogsschepen heeft Japan weer eens herinnerd aan de groote dankbaarheid, die het verschuldigd is aan Holland, zijn eenige vreemde bondgenoot gedurende eenige eeuwen en altijd zijn goede vriend. Amerika wordt steeds zeer geprezen omdat het de havens van Japan geopend heeft voor den handel met de geheele wereld, maar Holland heeft deze opening voorbereid en verdient daarom evenveel lof. In de vorige eeuw, toen Japan voor het eerst producten van Westersche beschaving verlangde en de voornaamste mannen erop uitgestuurd werden om die te verkrijgen, werd er nooit aan gedacht naar een ander land dan Holland te gaan.

„Het was Holland, dat het eerste oorlogsschip aan Japan leverde (lees: schonk), de „Kanrin Maru", en in dit schip ging Vorst Katsu Awa no Kami over den Stillen Oceaan, de eerste reis makende, ooit door een Japansch oorlogsschip ondernomen" [1]).

De langdurige aanwezigheid op Desjima van „de lieden uit het Westen, wier bekwaamheid reikt tot aan de sterren en wier wetenschap in honderd takken is verdeeld", is dus voor Japan wel degelijk van veel nut geweest [2]).

Voor de schatten met den Japanschen handel verkregen. hebben de Nederlanders zich heel wat deemoedige onderdanigheid moeten getroosten, maar als wij bedenken dat de O. I. C., zonder de meer dan 100 millioen gulden in Japan verdiend, misschien niet in staat zou zijn geweest haar gezag in den Archipel te handhaven en uit te breiden en dat zoovele Nederlandsche kapitalen hun ontstaan hebben te danken aan de winsten in Indië en in Japan behaald, dan dienen wij, die de vruchten plukken van den arbeid onzer vaderen, zacht te zijn in ons oordeel over de nederige rol, die zij in Japan hebben gespeeld.

---

[1]) *Neerlandia*, Dec. 1909, blz. 268.
[2]) Eigen Haard 1906. Een Ned. Genootschap in Japan, door Prof. Heeres.

De uitkomsten van het welvaart-onderzoek op Java[1]).

V.

LANDBOUW.

Nadat in het voorafgaande jaar slechts afdeelingsverslagen door de commissie gepubliceerd waren, ligt thans het in het laatst van 1908 uitgegeven „Overzicht" voor ons „van de uitkomsten der gewestelijke onderzoekingen naar den Landbouw en daaruit gemaakte gevolgtrekkingen" (Va), vergezeld van eene deel bijlagen (Vb). Van dit overzicht, groot 358 folio-bladzijden, zal getracht worden den hoofdinhoud hier weer te geven.

In de Inleiding wordt het standpunt der commissie tegenover dit deel van het onderzoek aangeduid; het had plaats door niet-landbouwkundigen en hoofdzakelijk slechts uit een economisch oogpunt. Niet zoozeer vermeerdering van landbouwkennis was het doel, doch meer bepaald verkrijging van dieper inzicht in des Inlanders hoofdmiddel van bestaan en wat aan de ontwikkeling daarvan ontbreken mocht. Intusschen is het verslag bij het Departement van Landbouw nagelezen en van aanteekeningen voorzien.

In eenige geschiedkundige aanteekeningen wordt o.a. de politiek der O.-I. Compagnie ten opzichte van den Inlandschen landbouw geschetst. Aanvankelijk was het haar te doen om levering tegen lagen prijs of kosteloos van landbouwproducten voor den handel, later, toen zij meer en meer politiek lichaam werd, bemoeide zij zich ook met de teelt, door tusschenkomst van Inl. hoofden. In de Ommelanden van Batavia werden afstand van grond, vrijdom van lasten, uitdeeling van ploegvee toegepast. Ja men deed zelfs Hollandsche boeren uitkomen. De pl. m. 130 suikermolens in 1710 tusschen Tangerang en Bekassi aanwezig getuigen van de uitkomsten dezer pogingen, doch vallen verder buiten het kader van dit onderzoek.

Naarmate ook in het laatst der 17de en in het begin der 18de eeuw, vooral de importhandel minder winst opleverde, maakte de O. I. C. van de in die dagen verkregen politieke macht gebruik om nieuwe bronnen te openen voor het landbouwbedrijf. Als gevolg hiervan werd de eerste en voornaamste plicht der regenten de levering van landbouwproducten; door herhaalde inspectiën hield de Regeering zich op de hoogte en de hoofden, die achterlijk bleven, werden zelfs een enkele maal naar Onrust verbannen om er „aan de gemeene werken te arbeiden". In het begin der 18de eeuw werd het stelsel van verplichte leveringen — aanvankelijk echter met geringen uitslag — ook uitgebreid tot het rijk Mataram. Omstreeks dien tijd deed de koffie op Java haar intrede. In 1721 werd pl. m. 200.000 pond naar het moederland gezonden. De aanvoer van Bantensche peper bedroeg over 10 maanden van het jaar 1710 niet minder dan 2.200.000 pond. De invoering van nieuwe cultures deed zien dat Java ook iets anders kon voortbrengen dan rijst, wat suiker en katjang. Trouwens de katoencultuur heette er reeds onder de Hindoes in-

[1]) Voor het IVde gedeelte zie *Ind. Gids* 1907, II, blz. 1038, 1540 en 1846.

heemsch en katoenen garens werden o.a. in 1612 door een afzonderlijk kantoor te Pasoeroean opgekocht. Toen de Nederlanders hun eersten krijgstocht in de binnenlanden van Oost-Java ondernamen, troffen zij daar niet alleen onafzienbare rijstvelden, maar ook weelderige katoen- en indigo-aanplantingen aan.

Blijkens verscheidene aanhalingen uit het N.-I. Plakaatboek, baarde de behoefte aan rijst van Batavia, de Ommelanden en de buitenkantoren der Regeering dikwijls veel zorg. Er werd soms een uitvoerrecht op rijst geheven en toen omstreeks 1730 de prijzen door opkoopers belangrijk stegen, werd de uitvoer zelfs verboden. In 1747 verklaarden de Regenten van Midden-Java zich genegen den opkoop van rijst geheel aan de Compagnie af te staan. Er werden door de residenten rijst-opkoopers, voorzien van een geregelde acte, de binnenlanden ingezonden, die alleen gerechtigd waren rijst op te koopen tegen betaling van $8\frac{3}{4}$ rijksdaalders per kojang van 28 pikols, waarvoor zij het gouvernement 10 rijksdaalders (*f*24) in rekening mochten brengen. Na den Javaanschen successieoorlog (1746—'55) was er schaarschte en werd die prijs verdubbeld, doch in 1759 teruggebracht tot *f*36. Sommige regenten waren tot gratis levering verplicht, doch hiermede moest nogal getransigeerd worden en in 1781 werden bijv. in den Oosthoek sommige districten voor een aantal jaren, geheel van de gedwongen levering vrijgesteld. Intusschen ontstond nu en dan toch rijstgebrek en in 1804 werd in een aantal gewesten een onderzoek ingesteld, waarvan de rapporten de toenmalige regeering niet voldeden. (Die van Demak zijn gepubliceerd in de *Bijdr. tot de T.- L. en Vk. van N.-I.* deel 2, bl. 9—26). Later werden nadere onderzoekingen gedaan door den Gouverneur van Java's Noordoostkust Rothenbuhler, die in 1806 verslag uitbracht. Door de komst van Daendels bleef dit onderzoek verder buiten gevolg, doch Rothenbuhler werd later geraadpleegd door Raffles nopens de vervanging van het contingentenstelsel door dat der landrenten. Daendels nam geen beslissing daaromtrent, omdat hij den Javaan buiten staat achtte geregeld eene belasting te betalen, eenigszins evenredig aan de voordeelen van het contingentenstelsel. Hij erkende echter dat zijn toestand deerniswaardig was en droeg in een instructie van 27 Sept. 1808 aan de prefecten op om te zorgen voor verbetering en uitbreiding der onderscheidene cultures, speciaal voor de uitbreiding der rijstcultuur en het ten behoorlijken tijde bezaaien en beplanten der padivelden.

In het nu volgende tijdperk van Raffles en in dat van de Commissarissen-Generaal, Du Bus en Van den Bosch, waarin zooveel te regelen viel, geraakte de inlandsche landbouw bijna geheel op den achtergrond. Vervolgens komt de invloed van het Cultuurstelsel, waarvan gezegd wordt dat, al is het meer dan eens beschreven, een onbevangen, duidelijke en zakelijke herinnering aan wat de Inlander materieel en moreel daarvan te lijden had, zeker op zijn plaats zou zijn bij een onderzoek naar de oorzaken van zijn mindere welvaart, vooral nu de gouvts.-koffiecultuur — dit overblijfsel uit die bange tijden — nog altijd beslag legt op tijd en arbeid van een gedeelte der bevolking.

Om de inleiding niet te uitvoerig te maken wordt niet verder hierop ingegaan, doch thans de geschiedenis van 's-Lands Plantentuin geschetst. Daar hier grootendeels bekende zaken worden vermeld, zij slechts gewezen op de maatregelen tot opbeuring van de rijstcultuur, waarvan reeds in het eerste derde gedeelte van de 19de eeuw sprake was, toen de uitbreiding der gouvts.-cultures aan de rijstcultuur gevoelige afbreuk deed (zie Bijdr. tot de kennis van het Landel. Stelsel door S. van Deventer II, bl. 733). Onder de verschillende opgenoemde maatregelen zij herinnerd aan St. 1833 no. 45,

waarbij werd bepaald: ,,dat alle personen op Java, die door rondzwerving, lediggang en slecht gedrag, zich als schadelijke voorwerpen doen kennen, doch aan welke geen bepaald misdrijf gerechtelijk kan worden bewezen, zouden worden vereenigd in etablissementen van landbouw". Het bleek al spoedig dat hiervan misbruik gemaakt werd, door den maatregel toe te passen op personen, die nalatig waren heeren- of cultuurdienst te verrichten. Door strenge berispingen trachtte de regeering hiertegen te waken. In 1841 werd aan den Directeur-Generaal van Financiën J. du Puy een onderzoek opgedragen, dat aanleiding gaf tot de circulaire van den Gouverneur-Generaal Rochussen van 18 Juni 1847, destijds overgenomen in de *Indische Gids* 1902 I bl. 196. De bedreiging waarmede dit stuk eindigde ,,om zonder aanzien van dienstjaren en personen diegenen te straffen, die door onverschilligheid, nalatigheid of gebrek aan doorzicht, zullen toonen niet mede te werken", schijnt niet veel uitwerking te hebben gehad, want in 1864 wees de toenmalige Inspecteur der Cultures, Van de Poel, op de stijgende rijstprijzen, het gebrek aan dit artikel, op de dikwijls weinig doeltreffende hulp van regeeringswege, enz. Daar de denkbeelden van dezen hoofdambtenaar in het bedoelde opstel, waarvan die circulaire als bijlage werd afgedrukt t. a. p. op bl. 178 e.v. behandeld zijn, zij volstaan met de vermelding dat de Heer Holle (*Ind. Tijdschr. v. Nijv. en Ldb.* XII 1866 bl. 76), het opstel van Van de Poel besprekende, het met dezen eens was, dat door te veel en verkeerde inmenging alsmede door willekeurige beschikking over grond en tijd, de rijstbouw veel schade leed en de Inlander een machine werd.

De bladzijden 12—34 van de inleiding worden ingenomen door eene chronologische verkorte opsomming van hetgeen in de Koloniale Verslagen van de jaren 1849—1905 belangrijks omtrent den Inlandschen Landbouw is medegedeeld. Meestal wordt daarbij vermeld of de rijstoogst al of niet bevredigend was, doch geen geregelde conclusies omtrent periodiciteit van goede en slechte jaren zijn er uit te trekken, omdat de opgaven te vaag zijn en vooral ook omdat de gunstige en ongunstige verschijnselen zich niet gelijkmatig over het geheele eiland voordeden. Vooral de bekende streek Demak en Grobogan had steeds een ruim aandeel in de rampen en de jaren 1849, 1873 en 1901 worden dan ook in het verslag gekenmerkt met de aanteekening 1ste, 2de en 3de Demaksche hongersnood.

Een andere algemeene indruk, welke deze aanteekeningen geven, is dat de Regeering nog al vrij wat deed, zij het slechts met zeer bescheiden succes, om den landbouw op te beuren en dat zij niet naliet van dit streven in de K. V. te getuigen. In 1853 werd moeite gedaan om de West-Indische en Bourbonsche zoete cassave ingang te doen vinden en in 1854 met weinig succes de Fransche of zevenweeksche mais. In het volgende jaar wordt melding gemaakt van drie rijstpelmolens in de Preanger en van het voornemen om er elders meerdere op te richten. Men zag deze industrie in 1856 een nieuw tijdvak tegemoet gaan door de oprichting van het etablissement Boediradja in de afd. Indramajoe (later in een suikerfabriek veranderd en thans gesloten). Een merkwaardige aanteekening vindt men in 1860 dat in de Preanger de pelmolenaars de padi hoofdzakelijk van de regenten en andere hoofden en zeer weinig van den gewonen landbouwer kochten. In 1862 werd wegens de hooge rijstprijzen de invoer van padi en rijst op Java en Madoera tijdelijk van rechten vrijgesteld. Als voorbeeld hoezeer het beschot in de verschillende deelen van Java uiteen loopt, vindt men voor 1869 medegedeeld dat de gemiddelde rijstopbrengst per bouw bedroeg in Rembang 7, Pekalongan 10.95, Djĕpara 11.43 en Kĕdoe 11.92 pikols; toch

wordt de oogst van dat jaar bijzonder gunstig genoemd, omdat Pasoeroean gemiddeld 51.45, Bësoeki 40.85 en Banjoewangi 39.95 pikols per bouw opleverden.

In 1871 is er sprake van een onderzoek naar de hoedanigheid van de rijst in Banjoemas en van het zenden van een Europeesch en een Inlandsch ambtenaar naar Garoet om er bij den heer Holle de paditeelt te bestudeeren en tevens hun aandacht te wijden aan de zoetwater-vischteelt en den aanleg van droge velden. De door dien Europeeschen ambtenaar, den controleur J. J. H. van Hall, uitgebrachte verslagen werden door de Maatschappij van Nijv. en Landb. in het licht gegeven.

Op voorstel van Holle werd Carolina-zaadpadi uit Bengalen en Amerika ontboden. Ook was het denkbeeld in overweging om eenige Sumatranen, bekend met het oogsten van padi met de s i k k e l, naar Java te doen overkomen. Dit laatste leidde tot niets, doch de proeven en pogingen, om den landbouw meer te doen opbrengen, duren onafgebroken voort. Tegen het einde van 1873 werd Holle met de leiding belast. De proeven met Carolina-zaadpadi mislukten volkomen. Het samenstellen van een handleiding voor de rijstcultuur werd in overweging genomen. Ter landsdrukkerij werd een tijdschrift uitgegeven ,,De vriend van den Javaanschen landman'', geredigeerd door Holle, waarvan vertalingen in het Javaansch, Madoereesch, enz. verspreid werden. Terzelfder tijd gaf Holle nog handleidingen uit voor de zoetwatervischteelt en den terrasgewijze aanleg van hellende droge gronden. In Juni 1873 werd de met verlof zijnde controleur J. H. F. Sollewijn Gelpke in staat gesteld in Italië de rijstkultuur te gaan bestudeeren, en in het volgende jaar was deze, inmiddels Ass.-Resident geworden, met zijn collega's C. H. G. van Zijll de Jong en Y. Gaade en den controleur H. L. C. te Mechelen in commissie om in overleg met den adviseur-honorair K. F. Holle, zich meer bijzonder aan de verbetering van de rijstteelt te wijden. Aan de commissie Van Hall kwam een einde, omdat deze aangelegenheid verder aan de zorg der besturende ambtenaren werd overgelaten. Intusschen ging Holle door met de gewestelijke p r o e v e n. In 1874 wordt vermeld dat men in Kendal 80 à 90 pCt. meer opbrengst maakte, in Soerabaja was de uitslag ongunstig; in Kĕdoe eveneens, op twee districten na; in Bësoeki was de bevolking niet over te halen om van haar oude plantwijze af te wijken.

In 1875 werd de genoemde commissie ontbonden, omdat de regeering tot de overtuiging gekomen was, dat de belangen der rijstteelt beter gediend zouden worden door algemeene samenwerking van alle ambtenaren. Er werden nog verschillende verslagen gepubliceerd en op allerlei wijze werd er naar gestreefd het den ambtenaren niet aan voorlichting te doen ontbreken. De heer Holle bereisde Java, vergezeld van den hoofdpangoeloe van Garoet en van een ervaren padizaaier.

Zonder verder in bijzonderheden te treden over deze propaganda voor betere cultuurwijzen, zij uit het verslag van 1877 aangeteekend, dat ofschoon de door de ambtenaren aanbevolen verbeteringen in den rijstbouw (zie Bijblad 2950 en 2963) bij den Inlandschen landbouwer over het algemeen nog maar al te zeer op bezwaren afstuitten, toch in nagenoeg alle gewesten op grootere of kleinere schaal p r o e v e n werden genomen volgens de aanbevolen betere methode. Door openbaarmaking der verslagen omtrent deze proeven en omtrent die welke onder leiding van den Directeur van 's-Lands Plantentuin (Dr. Scheffer) genomen werden, trachtte men wisseling van gedachten uit te lokken en door vergelijking der uitkomsten te geraken tot een door de ervaring volkomen beproefde methode. Nog jaren

werd er gewerkt om het systeem Holle ingang te doen vinden. In 1891 is het de Regent van Demak, die er zich veel moeite voor geeft; in het volgende jaar werd behalve zijn verslag van regeeringswege nog een door Holle opgestelde „Handleiding voor 't ijl uitzaaien" onder de ambtenaren verspreid. Hoewel men in 1892 af moest zien van het voornemen om bij de hoofdenschool onder de verplichte leervakken een cursus in de beginselen der landbouwkunde op te nemen, wegens de moeilijkheid om met de praktijk van den landbouw vertrouwde onderwijzers te vinden, meende de Regeering toch eenige andere middelen te moeten aangeven om het tot stand komen van verbeteringen in de cultuur der bevolking zooveel mogelijk te bevorderen.

Als zoodanig werden genoemd: het doen voorgaan en aanmoedigen van de bevolking door de hoofden, met den steun der Europeesche ambtenaren, zooals reeds door de Regenten van Demak, Serang en Lebak geschiedde, het bebouwen van proefvelden voor rekening van den lande onder deskundige leiding, het verspreiden van leesboekjes onder de hoofden en op de Inlandsche scholen, waarin op de gebreken welke den landbouw aankleven, gewezen werd en het uitloven van prijzen op Landbouwtentoonstellingen.

De heer Holle ging intusschen steeds voort met propaganda te maken voor zijn systeem en omstreeks 1893 in het bijzonder door het uitgeven van boekjes in de landstaal, van regeeringswege verspreid, totdat hij in het voorjaar van 1896 overleed, waarop de uitgaven tijdelijk gestaakt werden. Wel werd deze arbeid later door den controleur H. C. H. de Bie, terzijde gestaan door den toenmaligen patih van Soekaboemi en R. M. Oetoyo (den tegenwoordigen Regent van Japara) die laatstelijk ook Holle behulpzaam waren, voortgezet, maar in de berichten, uit de volgende koloniale verslagen overgenomen wordt van de zaak niet veel meer gerept en treden eenige jaren later, in 1900, de berichten over het Inlandsche credietwezen meer op den voorgrond, zoodat blijkbaar de hulp van hoogerhand een anderen en naar het voorkomt beteren koers heeft ingeslagen [1]).

Naast de bemoeienis met de rijstcultuur treft men ook berichten aan over het waken tegen nutteloos uitroeien van klapperboomen (Bijblad No. 1845 van 1866), het bereiden van kopra, in 1885 in Bagëlen beproefd door Chi-

---

1) De verkeerde richting, die omstreeks het begin van het vierde kwartaal der 19de eeuw op velerlei gebied heerschte, is destijds geestig gehekeld door nu wijlen den ingenieur C. L. F. Post in zijn in 1879 uitgegeven boekje „Over den Waterstaat in N.I.", waarin hij een parallel trekt met de toestanden in Frankrijk vóór het uitbreken der revolutie van 1789, beschreven in het werk van A. de Tocqueville „l'Ancien Régime et la Résolution." De overeenkomsten, die de wij moeten het erkennen wat zwartgallige Post destijds zag, waren o.a. de volgende (blz. 162).

„Het uitschrijven en bestendigen van onnoodig drukkende belastingen, wanneer de eerste personen des lands geen persoonlijk belang hebben bij wijziging.

„Het uitdeelen en verspreiden van naar bureaux riekende boekjes met landbouwkundige wenken (Zie Bijblad No. 2360) over ijl uitplanten, het toppen van bibit, het in rijen planten enz., in stede van verlichting van belastingdruk, waardoor de achterlijke toestand van den landbouw zich van zelf zal herstellen.

„Het centralisatie-systeem met zijn gevolgen, dat alle macht samenhoopt in de administratieve bureaux ter hoofdplaats en de hoofdambtenaren aan die bureaux zoo overstelpt met zaken van luttel belang, dat het eigenlijk de mindere ambtenaren zijn, die regeeren.

„De indiening van staatjes en tabellen over de gronden, de cultuur, de producten, de kippen, de industrie de zeden der bevolking, enz. en de onnauwkeurigheid, waarmede ze worden opgemaakt.

„De onvruchtbare en verkeerd werkende zucht om alles te bedillen, en de daaruit voortspruitende voortdurende veranderingen in reglementen en besluiten, zoodat nieuwe regelingen elkaar met zoo zonderlinge snelheid opvolgen, dat de ambtenaren, die ze hebben

neezen, toeneming in 1889 van uitvoer van klapperolie en kopra naar Europa en Singapore, hooge vlucht,die de bereiding van kopra in 1891 in Bagĕlen nam, en ook in Kediri en Tjaringin. In 1893 leest men van groote verzendingen van klappernoten uit Pekalongan. De uitvoer van Java naar Nederland en vreemde landen, die in 1896 tot 365.800 pikols kopra was opgeloopen, daalde echter in de beide volgende jaren sterk. Toch geeft het verslag van 1905 weder hoog op van de voordeelen, die de klapperteelt afwerpt. Alleen Banjoemas voerde 52 millioen K.G. kopra uit.

Over het algemeen is dit laatstbehandelde verslag bemoedigend met betrekking tot verscheidene cultures. Wel was de indigo-teelt onbeduidend en alleen voorziende in eigen behoefte en was Demak de eenige streek op Java, waar katoen op eenigszins uitgebreide schaal geteeld werd, doch de katjang vooral in de Preanger en Cheribon, de bruine boonen in eerstgenoemd gewest, de cassave in meerdere of mindere mate, de tapioca-bereiding waren vooruitgaande. De handel in kopra was in verschillende gewesten levendig. In Bantĕn plantte men veel uien, Pasoeroean voerde veel djagoeng uit evenals Probolinggo en in laatstgenoemd gewest had men ook veel kratokzaad voor den uitvoer. Dan onderging de kapok-uitvoer uitbreiding en wordt met betrekking tot Bantĕn gesproken van ĕmping mĕlindjo of tangkil als uitvoerartikel. Ook wordt de theekultuur [1]) voor eigen rekening vermeld, die in Pekalongan bij gouvs-besluit van 27 Nov. 1905 werd aangemoedigd, door gelden beschikbaar te stellen voor proefvelden, enz.

Tot besluit van de inleiding wordt de wordingsgeschiedenis van het Departement van Landbouw gegeven en als toelichting tot het besluit om tot de oprichting daarvan over te gaan een uittreksel uit de Mem. v. Toelichting van het wetsontwerp, welke destijds (zie *Ind. Gids* 1904 I bl. 395) in extenso in dit tijdschrift is overgenomen. Dat het absoluut noodig was een afzonderlijk Departement van Algemeen Bestuur van deze instelling te maken in plaats van een afdeeling bij een der bestaande departementen is nimmer afdoende aangetoond en dit geschiedt ook hier niet. (Dat bij een krachtiger bestrijding in de Kamer de aandacht meer op deze leemte zou gevallen zijn, werd herinnerd in de *Ind. Gids* 1904 II bl. 1086/87). Krachtens St. 1903 no. 71 werd een l a n d b o u w s c h o o l met driejarigen cursus opgericht, gevestigd in den thans tot het Departement van Landbouw behoorenden cultuurtuin, die tevens aan het praktisch onderwijs wordt dienstbaar gemaakt. Deze school is bestemd tot theoretische en praktische opleiding van jongelieden die later een plaatsing zoeken bij den groot-landbouw en van aanstaande Inlandsche ambtenaren. Aan minvermogenden wor-

uit te voeren, meermalen moeite hebben om te ontwaren op welke wijze ze moeten handelen.

„Het opheffen en kort daarop weer invoeren van heerendienstplichtigen arbeid.

„Het exploiteeren van phrases, gemakshalve bedacht, maar verkeerdheden bestendigende en een beletsel vormende voor nauwkeurige waarneming.

„Het „O, dat is niets" of het zal mijn tijd wel uithouden" of het „dan ben ik al lang weg" in de hooge ambtenaars rangen, gepaard aan philantropische en Javaannutachtige vertellingen over de deugden, de zachtheid, de toewijding en de onschuldige spelen van het volk."

Waar de schrijver op elke bladzijde schrikte van de overeenkomst met Frankrijks toestand in de 18de eeuw en zich dertig jaar geleden afvroeg of Indië aan den vooravond van een verschrikkelijke catastrophe stond, heeft hij zich gelukkig vergist, doch het scheen nuttig nog eens te wijzen op een tijd toen andere stokpaarden dan thans bereden werden. Misschien is er nog eenige leering voor de toekomst uit te trekken. (D. M.).

[1]) In de *Preanger* heeft men daar niet erg mede op, zie Juni-afl. van *De Ind. Gids*, bl. 826. (D. M.).

den studiebeurzen toegekend, evenals reis- en verblijfkosten aan leerlingen, die demonstratief onderwijs volgen, enz.

Het slot van de inleiding bevat een overzicht van de voornaamste werken of geschriften, die op het onderwerp geheel of gedeeltelijk betrekking hebben. Zoo vindt men daar o.a. uit het tijdschrift „Teysmannia" een bijna vier folio bladzijden vullende lijst van opstellen, systematisch gerangschikt naar de cultures, waar zij betrekking op hebben.

Eindelijk zijn nog gegeven twee staten. De eene vormt een overzicht van de ontwikkeling van den rijstbouw op Java en Madoera van 1839—1905, waarin van jaar tot jaar vermeld zijn de totale door den inlandschen landbouw beplante uitgestrektheden in bouws, het aantal daarvan beplant met padi, de totale opbrengst in pikols, de gemiddelde opbrengst per bouw en de hoogste en laagste padiprijzen. De tweede staat bevat een overzicht der padiopbrengsten en hare verhouding tot het cijfer der beplantingen in de jaren 1887—1905, afzonderlijk voor vier groote afdeelingen waarin Java te splitsen is. Men vindt daar de met padi beplante uitgestrektheid, de geslaagde beplantingen, de productie in pikols in het geheel en berekend per bouw zoowel over het geheel der beplantingen als over dat der geslaagde velden.

1. De Inlandsche landbouwstelsels vergeleken met de Europeesche.

Deze eerste paragraaf van het eigenlijke verslag verwijst naar een onder de bijlagen opgenomen opstel van den houtvester S. P. Ham, thans Inspecteur van het Boschwezen. Het was een nota in 1902 geschreven naar aanleiding van bezwaren door den toenmaligen Resident van Kědoe gemaakt tegen afzondering voor herbossching van eenige terreinen, welke nota thans herzien en met een naschrift aangevuld wordt gepubliceerd en niet minder dan 79 bladzijden folio beslaat. De schrijver meent dat het vraagstuk hoe achteruitgang in welvaart te voorkomen in een streek waar landbouw het hoofdmiddel van bestaan is, de bevolking sterk toeneemt en geen verdere uitbreiding der bouwgronden mogelijk is, niet grondig behandeld kan worden zonder uitvoerige economische en landbouwkundige beschouwingen. In de tot dusver gepubliceerde geschriften worden die gemist en hoewel hij — blijkbaar geinspireerd door echt-Duitsche systematiek — op dit punt ook zich zelf bij lange na niet voldoende op de hoogte acht, levert hij toch met dit uitdrukkelijk voorbehoud, deze uitvoerige beschouwingen naar aanleiding van wat hij zelf persoonlijk op Java opmerkte.

Zoo zien wij dan al dadelijk vijf middelen vermeld om het evenwicht tusschen bevolking en productie te bewaren. 1e catastrophes, 2e emigratie, 3e vermindering van huwelijken, 4e invoering van nieuwe takken van productie en 5e verbetering in de bestaande productie.

De eerste drie laat de schrijver uit den aard der zaak buiten beschouwing. Het vierde middel onderstelt den geleidelijken overgang van een landbouwstaat tot een industriestaat, waarvoor Java nog niet rijp is. De volle aandacht wordt daarom gewijd aan het vijfde middel.

Men kan hieruit zien dat het artikel geschreven is in de periode toen men op Java een „inzinking" meende waar te nemen, toen de theorie heerschte dat de bevolking zich vermenigvuldigt geheel zonder verband met wat de bodem oplevert. Voor Java als geheel genomen schijnt evenwel vooralsnog geen gevaar te bestaan, waar bijv. in de Zuid-Preanger nog roofbouw, wat de schrijver „brandcultuur" of een der primitiefste vormen van landbouw noemt, gedreven kan worden. (Dat er een verband bestaat tusschen de plaatselijke bevolkingstoeneming en de meerdere of mindere bevolkingsdichtheid

is zoo duidelijk dat al waren ook de cijfers door ons daartoe destijds gebezigd in de Dec.-afl. van de *Ind. Gids* van 1907 op bl. 1823 niet nauwkeurig, de regelmatige volgorde der gewesten in beide opzichten toch niet als geheel op toeval berustend kan worden aangemerkt. Er moet dus een oorzaak zijn voor geringere toeneming van bevolking te rangschikken onder het derde middel — ook op Sumatra weet men het kindertal te beperken, — die niet buiten beschouwing kan worden gelaten).

Om zijn vijfde middel grondig te bespreken, wordt een parallel met Europa getrokken en getracht de daar heerschende stelsels, zooals die door de Duitsche schrijvers zijn gesystematiseerd op Java terug te vinden, iets waarin bijv. Dr. Sollewijn Gelpke in zijne ,,Gegevens eener nieuwe landrenteregeling'' — wij zouden haast zeggen natuurlijk — is te kort geschoten. Wel ontleent de schrijver aan diens werk, hetgeen hem voorheen niet bekend was, dat ook op Java de graanbouw zich reeds tot een geregeld vruchtwisselingsstelsel is begonnen te ontwikkelen, waarbij in dit geschrift verscheidene en uiterst merkwaardige voorbeelden van twee-, drie-, vier- en zelfs vijfjarigen vruchtsomloop medegedeeld worden.

De sawah-cultuur wordt als iets zeer eigenaardigs hierbij afzonderlijk besproken. Haar karakter wordt uit het oogpunt van bedrijfsleer door twee omstandigheden bepaald, t.w. door het al of niet beplanten der velden in den Oostmoesson, en door de wijzen, waarop het vee zijn voedsel verkrijgt. Terwijl er op gewezen wordt dat ook de industrie-landbouw op Java niet ontbreekt, maar zelfs een uiterst belangrijke plaats beslaat, schijnt daarmede dit brengen tot stelsels verder onbesproken te kunnen blijven. Op bl. 12 volgt een algemeene beoordeeling van den landbouw op Java, welke deels gunstig, deels ongunstig luidt.

Onder de g u n s t i g e verschijnselen worden genoemd: de zeer intensieve arbeid, vooral bij natten rijstbouw aangewend, bij den drogen de terrassenbouw, periodieke bevochtiging, de (zelfs in Europa nog moeilijk in te voeren) rijenteelt, de aanleg van afzonderlijke kweekbeddingen, herhaalde, indien ook ondiepe, grondbewerking, zorgvuldig wieden, aanaarden en zelfs ploegen tusschen de rijen, groene bemesting, teelt van voedergewassen voor het vee, verscheidenheid van gewassen en vruchtwisseling.

O n g u n s t i g e eigenaardigheden zijn: weinig zorgvuldige keuze van zaaizaad, weinig werk maken van de veredeling van de gewassen, vaak groote verspilling van zaaizaad, ondiepe grondbewerking, waar diepe beter zou zijn; veel te geringe bemesting, verspilling van afval met name gebonden stikstof (*Ind. Tijdschr. v. Nijv. en Ldb.* 1895 deel L. bl. 372), ondoelmatige werktuigen, slecht vee, slechte karren, onvoldoende toestand der eigenlijke veldwegen, het ontbreken van grootere bedrijven, waarbij mestproductie en vruchtwisseling winstgevend kunnen gemaakt worden en die gunstig op de kleine bedrijven in hunne omgeving werken.

De sawahbouw wordt als ,,arbeid-intensief'' gekenschetst, doch in vele opzichten weinig ontwikkeld genoemd. Dit wordt verklaard door natuurlijke en door maatschappelijk-economische omstandigheden.

De buitengewone groeikracht van onkruid in de tropen verklaart het algemeen zorgvuldig wieden en de rijenteelt kan uit die natuurlijke omstandigheden voortvloeien even als het ondiep bewerken van den grond, dat soms nuttig kan zijn en het branden dat schadelijk gedierte vernietigt en een hulpmiddel is bij ontginning van zwaar begroeid terrein. Dat de landbouw op Java nagenoeg in het geheel niet ,,kapitaal-intensief'' is wordt verklaard uit den maatschappelijk-economischen toestand, lage loonen en prijzen, hooge kapitaalrente, enz.

Voorts zijn nog van invloed de geringe ontwikkeling van de bevolking, hare traagheid en hechten aan sleur (aan alle echte landbouw-bevolkingen gemeen) en niet het minst de te geringe differentiëering om het zoo te noemen van de bevolking in haar geheel. Ook wordt genoemd het door godsdienst, klimaat en maatschappelijken toestand bevorderde fatalisme.

Bij de beantwoording der vraag hoe de Javaansche landbouw meer productief is te maken, dient op de volgende punten gelet te worden.

1e De vooruitgang in den landbouw is, blijkens de geschiedenis in het begin niet in de eerste plaats afhankelijk van landbouw-wetenschappelijke onderzoekingen.

2e De invloed van ambtenaren en hoofden voor de verbetering wordt noodig en geoorloofd geacht.

3e Het beweerde conservatisme van den inlander vormt geen bezwaar en er kan met de beschikbare middelen veel worden verricht.

Zoo zal de cultuur op bevloeide velden en die der polowidjo op veel plaatsen belangrijk kunnen worden vooruitgebracht, hetzij door tot een intensiever bedrijfsvorm over te gaan of door verbeteringen in te voeren, die reeds elders op Java in toepassing worden gebracht, in welke richting nog verbazend veel valt te doen. De Europeesche en Inlandsche ambtenaren van B. B. vinden hier nog een ruim veld van nuttige werkzaamheid.

Wat de vraag betreft of verbetering te zoeken is in aanwending van meer arbeid of van meer kapitaal, gelooft de schrijver dat de hoofdzaak in de laatste richting zal moeten worden gezocht, die trouwens met toepassing van meer arbeid gepaard gaat. Daar waar de meer extensieve vormen van bedrijf heerschen, zullen dergelijke maatregelen als verbetering van de bevloeiing, terrasseering, meer en beter vee, bemesting, enz. leiden tot beperking van den benoodigden bouwgrond.

Al deze beschouwingen dienden om het bezwaar van den Resident van Kědoe op zijn juiste waarde te schatten, waartoe noodig was zich rekenschap te geven van den toestand, waarin de landbouw daar verkeert en van de middelen, die in verband met de toeneming der bevolking tot verhooging van zijn productie zijn aan te wenden. In Kědoe wordt tegelijk geklaagd over de beperking der gelegenheid tot uitbreiding van de bouwvelden tengevolge van reboisatie en tevens daarbij gezegd dat de bevolking den grond slechts eens in de drie of vier jaar gebruikt. Waar hier aanvankelijk gedacht wordt aan g r o n d v e r s p i l l i n g, stemmen overeenkomstige gevallen in Europa tot nadenken en wordt de mogelijkheid erkend, dat sommige gronden zoo onvruchtbaar zijn of zoo moeilijk te bebouwen, dat alleen extensief bedrijf daarop rendabel mag worden geacht. Dit schijnt met de bewuste gronden het geval, doch de schrijver doet de vraag of zij niet, zij het ten deele door terrassen-aanleg voor meer intensief bedrijf geschikt zouden zijn te maken. Hij besluit daarom dat in dit opzicht de bevolking zooveel mogelijk haar landbouwstelsel moet veranderen en, waar dit niet mogelijk is, behoeft de beperking van de verdere uitbreiding niet te worden betreurd en is doelmatige houtteelt economisch voordeeliger.

De schrijver wenscht te doen breken met de beschouwing, die in iedere ontginning en bebouwing der berggronden een economisch voordeel ziet, in iederen roofbouwer een pionier van de verdere ontwikkeling van Java. De voorbeelden zijn niet zeldzaam dat gronden, die vroeger duizenden pikols koffie opbrachten en bij doelmatig terreinbeheer wel productief hadden kunnen blijven, nu in alle opzichten zijn achteruit gegaan, omdat men de afgestorven koffietuinen, in plaats van ze te reboiseeren, eenvoudig heeft

vrijgelaten aan den ongebreidelden ontginningslust der Inlandsche bevolking, zoodat onafzienbare alang-alang en glagah-velden en andere wildernissen het einde zijn.

Hiermede was de nota betreffende Kĕdoe ten einde en nu volgt op bl. 18 het in 33 paragraphen verdeelde Naschrift. Het zijn opmerkingen, die, ook al bezitten zij een eenigszins dilettantisch en fragmentarisch karakter, toch zullen kunnen bijdragen tot oplossing van het vraagstuk van den economischen toestand van Java, waarover zulke tegenstrijdige meeningen worden uitgesproken.

De schrijver doet uitkomen hoe weinig Java, vergeleken met elders in dit opzicht als een uitzonderingsland moet worden beschouwd. Het tegendeel is waar, al zijn de economische toestand en ontwikkeling van dit eiland in vele opzichten hoogst eigenaardig en merkwaardig. Hierbij speelt de invloed van het moederland een rol, met het cultuurstelsel, de batig-slot politiek en de toepassing der denkbeelden van de Britsch-economische school, krachtens welke het als geloofsartikel gold, dat de Staat zooveel mogelijk zijn werkzaamheid en uitgaven moet beperken (Toen de Billiton Mij. werd opgericht moest deze aanvankelijk zelf de op het eiland benoodigde ambtenaren en het garnizoen betalen).

Voorts wordt niet genoeg de aandacht gevestigd op den overgang van de productenhuishouding (Naturalwirtschaft) in de geldhuishouding (Geldwirtschaft). De Compagnie hief nog grootendeels bijdragen in natura en in 1858 vond Stöhr [1]) in Banjoewangi nog bijna uitsluitend belastingen in natura. Ook bij de eigen huishouding der bevolking ziet men denzelfden overgang; in afgelegen streken nog grootendeels ruilhandel. Bij de verschillende beroepen en bedrijven geldt hetzelfde. In veel hooger mate dan de kleine boer in Europa is de Javaansche dessabewoner zijn eigen ambachtsman en voorziet hij nagenoeg geheel uit eigen productie in zijn voeding, enz. Geleidelijk moet hij echter zijn arbeid en producten in geld om gaan zetten en, waar dit in afgelegen streken nog bezwaarlijk gaat, zegt men dat hij te arm is, doch dit is minder juist, hij staat nog te veel op het standpunt der productenhuishouding.

Dit vormt ook de moeilijkheid als men in geld zijn huishoudelijke balans wil opmaken. Zelfs bij een welingericht landbouwbedrijf in Europa is dit moeilijk en men weet niet voor welke waarde men stoffen en diensten moet opbrengen, die in het bedrijf zelf worden voortgebracht en verbruikt. En de enkele gevallen dat overschotten verhandeld worden, geven slechts gelegenheidsprijzen aan, waarop men niet zou mogen rekenen de geheele hoeveelheid te bekomen. Van daar dat bijv. een boer niet kan begrijpen, dat een slecht bezoldigd dorpsonderwijzer niet kan toekomen. Het herleiden van alles tot een bepaald soort product, bijv. padi op Java, kan de fouten en onzekerheden der balansberekening wel verminderen, maar niet geheel opheffen.

Dezelfde moeilijkheden doen zich voor als men berekeningen wil maken omtrent de volkshuishouding in haar geheel. Voor dit onderwerp wordt verwezen naar twee Duitsche boeken (W. Roscher, Nationaloekonomie en Ad. Wagner Polit. Oekonomie) waaruit in hoofdzaak blijkt, dat men hier twee methoden kan volgen, de „reale" en de „personeele". Reeds voor Europa geven beide echter onzekere gegevens, hoeveel te meer voor Java. Als de heer Homan van der Heide bijv. berekent, dat hier de Staat een

[1]) *Bijdr. T. L. en Vk.* 3e Vgn. I bl. 352—356.

vierde van alle inkomsten als belasting trekt, ontzegt de schrijver aan die meening alle waarde.

Niet alleen de Javaansche landbouwer is, in het algemeen gesproken, kapitaal-arm, dit is ook met de volkshuishouding het geval; een gevolg van het feit dat de overgroote massa kleine landbouwers zijn en een „burgerstand" zich nauwelijks heeft ontwikkeld. Bij overigens gelijke staatszorg moeten hierdoor de belastingen in verhouding tot het inkomen veel hooger zijn, dan in kapitaal-rijke landen. Een zekere mate van staatszorg is evenwel noodig en oudtijds werd bijv. in Engeland een belangrijk deel der overheidsfuncties bij wijze van een ambt waargenomen, op het weigeren waarvan boete gesteld was. In Indië worden de legeruitgaven in geld betaald, in Europa gedeeltelijk door verplichten dienst.

Hoewel ook in de Middeleeuwen en later de overheid zich met veel details in het leven der burgers bemoeide, zoo dateert in het algemeen de groote uitbreiding der staatsbemoeienis en de daardoor ontstane stijging van belastingen eerst uit het begin der 19de eeuw. Zij viel samen met de uitbreiding van handel en vermeerdering van productie, met de daarmede samenhangende aanzienlijke kapitaalvorming. Ook op Java namen handel en productie toe, doch de kapitaalvorming bleef door verschillende oorzaken achterwege. Een der oorzaken daarvan mag de door het moederland gevolgde economische politiek zijn, doch een andere is het economisch karakter der bevolking, welke aan zichzelf overgelaten niet in staat zou zijn, zich de staatszorg te geven, die wij als ideaal nastreven. Lager kunnen de eischen evenwel niet worden gesteld, zal de economische toekomst niet geheel op het spel worden gezet. De volkshuishouding moet daarom dus een betrekkelijk groot gedeelte van haar inkomsten voor staatsuitgaven beschikbaar stellen en dit beschouwen ten deele als noodzakelijke onderhoudskosten van haar eigen bestaan, en overigens als een geldbelegging ten voordeele der latere geslachten. Een rijke natie betaalt een groot gedeelte harer staatsuitgaven uit de opbrengst van haar kapitaal, een arme moet het nagenoeg geheel doen uit haren jaarlijkschen arbeid. Dit is echter voor de laatstgenoemde geen reden om te zeer op die uitgaven te bezuinigen of tegen den daardoor veroorzaakten druk op te zien, want juist die uitgaven zijn het eenige middel om tot grooteren nationalen rijkdom te geraken.

Bij de vergelijking van het bedrag der belastingen in geld met het inkomen der bevolking of van hare afzonderlijke leden mag ten slotte niet over het hoofd worden gezien, dat er tal van behoeften zijn, waarin zij voorziet door de productie van eigen erf of door eenvoudige inzameling, zonder daarvoor in den regel iets te betalen. Stel dat er op Java drie millioen gezinnen waren, welke op die wijze voor een waarde van 2 cents per dag profiteerden, dan zou deze waarde per jaar al meer bedragen dan de geheele door velen „drukkend" geachte landrente. In het algemeen is ook deze betrekkelijk nog weinig ontwikkelde volkshuishouding, reeds veel te samengesteld, dan dat men door een uit betrekkelijk weinig posten bestaande optel- en aftreksom over haar welvaart zou kunnen oordeelen.

Terwijl de Javaansche, als iedere volkshuishouding, gunstige en ongunstige jaren kent, herstelt deze zich vrij spoedig, spoediger dan men op het eerste gezicht met het oog op de kapitaal-armoede zou verwachten. De verklaring meent de heer Ham te vinden in de omstandigheid dat de volkshuishouding dan ook niet in haar kapitaal kan worden getroffen en in het nog zoo sterke overwegen der voorziening in de behoefte direct uit eigen productie en der productenhuishouding in het algemeen. Daar de overgang van deze laatste tot geldhuishouding onvermijdelijk en noodzakelijk is, zoo is het des

te meer noodig het weerstandsvermogen der Javaansche volkshuishouding tegen crises en ongunstige tijden te vergrooten door haar en inzonderheid het landbouwbedrijf, veelzijdiger te maken.

Kapitaalarme volkshuishoudingen plegen, ten behoeve van hare verdere ontwikkeling, kapitaal te leenen van kapitaalkrachtige volken. De eigenlijk gezegde inlandsche huishouding doet dit tot nog toe niet. Het geschiedt alleen ten behoeve van de z.g. Europeesche, groote kultures. Dit zou op zich zelf in vele opzichten voordeeliger zijn, indien het niet gepaard ging met een vrij sterk en in vele opzichten bedenkelijk absenteïsme. Bij de kapitaalarmoede en de geringe kapitaalvorming in de inlandsche huishouding is hier van veel belang de kapitaalvorming, die daarin bestaat, dat een deel der staatsuitgaven wordt bestemd voor doeleinden van blijvend nut, waardoor het productievermogen van den bodem verhoogd of de productie goedkooper gemaakt wordt.

Bij alle diensten, die het vreemde kapitaal op Java bewijst, zijn eenige schaduwzijden niet uit het oog te verliezen. Een groot deel van de winst in engeren zin vloeit naar het buitenland; de ondernemingen nemen steeds meer de vorm aan van naamlooze vennootschappen, met weinig gevoel voor land en volk; de administrateurs zijn in dit opzicht gebonden aan de directies in Europa; bij gronden in erfpacht wordt dikwijls het productievermogen in de toekomst opgeofferd aan oogenblikkelijk voordeel.

Omtrent den inhoud van het begrip „kapitaal", bij de Engelsche economen en ook bij ons door Vissering en Pierson, omschreven als de stoffelijke zaken, die middellijk of onmiddellijk kunnen dienen ter voorziening in een behoefte, huldigt de schrijver de nieuwere opvatting, o.a. van Roscher, die er ieder middel onder verstaat tot bevrediging van de behoefte van den mensch, zonder zich daarbij tot stoffelijke te beperken. In dat licht kan men tot het kapitaal van een volk rekenen: Grondverbeteringen, bouwwerken, werktuigen, arbeidsdieren, grond- en hulpstoffen, onderhoudsmiddelen voor de producenten gedurende de productie, handelsvoorwaarden, geld en ten slotte onstoffelijke kapitalen, als clientèle eener firma, bekwaamheid van een werkman en voornamelijk de staat zelf, wiens middellijke onontbeerlijkheid voor iedere meer belangrijkee productie van zelf duidelijk is.

Vergelijkt men in het licht dezer opvatting het Java van bijv. 100 of 50 jaar geleden met nu, dan is het volksvermogen belangrijk toegenomen. Tot de rubriek grondverbeteringen zijn die ontginningen te brengen, welke het productievermogen van den grond blijvend verhoogen. (Dus niet de ontginningen van bosschen, die slechts tijdelijk productief waren en later in alang-alangvelden, en dergelijke werden herschapen). Verder de kleinere en grootere bevloeiingswerken.

Tot de bouwwerken behooren de verschillende openbare en particuliere gebouwen, havenwerken, kanalen, rivierverbeteringen, spoorwegen, tramwegen en gewone wegen. Uit dit oogpunt was de weg van Daendels een der vroegste kapitaalbeleggingen op groote schaal.

Het onstoffelijk kapitaal, bestaande in de geoefendheid en de bekwaamheid der bij de productie betrokken personen en de zich langzamerhand vormende op elk volgend geslacht overgaande som van kennis en ervaring, is vergeleken met de ontwikkelde landen van Europa op Java, wat de inlandsche volkshuishouding in engeren zin betreft, volgens den schrijver nog betrekkelijk van geringen omvang; belangrijk daarentegen met betrekking tot de Europeesche kultures en nijverheid. Zeer belangrijk is de vooruitgang ten aanzien van den Staat en zijne huishouding en wel omdat de

werkzaamheden van den Staat meer en meer gespecialiseerd worden (gescheiden diensttakken) en omdat telkens meer belangen behartigd en in meer behoeften voorzien wordt. Vooral na den val van het Cultuurstelsel en door vermindering van den invloed van de oude Manchesterschool en de opkomst van nieuwere economische en politieke richtingen in het Moederland, heerscht er eene andere opvatting van de staatstaak dan vroeger.

Telegraafdienst (1859), veeartsenijkundige dienst (1869), mijnwezen (1873), kadaster (1874), boschwezen (1874), staatsspoorwegen (1875), opium-regie (1898), inlandsch credietwezen (1897), ijkwezen (1899), pandhuisdienst (1903) en landbouwdepartement (1905) zijn bewijzen voor het deelen van Java in de „wet" van „toenemende uitbereiding der overheidswerkzaamheid" (Ad. Wagner, Pol. Oekonomie).

Bij al deze takken van staatszorg wordt meer en intensiever gewerkt, door toepassing van betere technische hulpmiddelen (opgevat in den ruimsten zin). De som van verkregen kennis en ervaring is een kostbaar kapitaal, dat door leering, traditie en voorschriften en door den inhoud der archieven voor elk volgend geslacht van ambtenaren bewaard wordt. In verband hiermede wordt sterk aangedrongen op meer publicaties, ook door de ambtenaren zelf.

In par. 12 wordt de steeds toenemende b e v o l k i n g van Java besproken, die vaak geheel buitengewoon wordt geacht en deze uitspraak getoetst aan het oordeel van Ad. Wagner. Deze komt in zijn studies over het bevolkingsvraagstuk tot het besluit, dat in Europa het physiologisch mogelijke maximum van de bevolkingstoeneming bij het grootst denkbare geboortecijfer van 5, misschien 6 à 6.25 pCt., en het geringste hierbij nog aannemelijke sterftecijfer van 2.5 tot 2.75 pCt., ligt tusschen 2.5 en 3.75 pCt., alles per jaar. Voor tijdperken van eenigen duur en regelmatige verhoudingen meent hij gemiddeld 2.8 pCt. te mogen aannemen, wat gelijk staat met verdubbeling in circa 25.2 jaar. Voor de eerste helft van de 19de eeuw zijn de Europeesche cijfers veel geringer.

Voor geheel Java heeft volgens een bijgevoegd overzicht de vermeerdering der bevolking in elk der opvolgende tienjarige tijdvakken van 1855 tot 1905, gemiddeld per jaar respectievelijk 2.67, 2.64, 1.823, 1,817, en 1.68 pCt. bedragen en voor de geheele tijdvakken 1855-1905 gemiddeld 1.75 pCt. per jaar, wat gelijk staat met eene verdubbeling in 40 jaar. In de afdeeling Banjoewangi worden jaarlijksche toenemingen van 2.32 à 2.76 pCt. geconstateerd.

De fouten, welke aan de bevolkingsstatistiek voor Java kleven, worden ten deele geëlimineerd door de tijdperken, waarover men de berekening uitstrekt niet te klein te nemen. Maakt men een graphische voorstelling, zoo ziet men dat in het bijzonder de opgaven nopens de jaren 1890 en 1900 met groote fouten behept moeten zijn, terwijl dit met die van de jaren 1885 en 1895 en vermoedelijk ook 1905 in veel mindere mate het geval is of, om het juister uit te drukken, voor deze jaren schijnen de verschillende oorzaken van onnauwkeurigheid minder in dezelfde richting te hebben gewerkt.

Hoewel de tegenwoordige proportie van den bevolkingsaanwas nog vrij wat hooger is dan het hoogste cijfer in Europa (Engeland en Wales) ligt het toch vrij sterk beneden het door Wagner berekende maximum. Zeer merkwaardig is de voortdurende afneming der verhouding. Afgescheiden van den invloed van eventueel meer nauwkeurige telling, ligt het vermoeden voor de hand, dat men hier te doen heeft met een werkelijk bestaand verschijnsel „en Java zou dan ook in dit opzicht den vrij algemeenen regel

volgen, dat bij de toenemende dichtheid en welstand der bevolking, de verhouding van haren aanwas afneemt". [1])

Met betrekking tot de overbevolking wordt opgemerkt dat van twee daartegen aanbevolen middelen: emigratie en uitbreiding der bouwvelden, het eerste juist aan de in ongunstige omstandigheden verkeerende bevolking de meest energieke elementen ontneemt en dat het laatste er toe medewerkt om den landbouw op hetzelfde peil te houden in stede van hem tot grooter intensiteit te dwingen.

Zij, die de economische toekomst van Java donker inzien, ja haar soms hopeloos achten, wijzen op de armoede der bevolking, de geringe mate, waarin haar kapitaal (in den zin van geldhuishouding vooral) toeneemt, op het niet toenemen der sawah's evenmin als van de padiproductie in dezelfde verhouding als de bevolking, achten toenemenden rijstinvoer een hoogst bedenkelijk verschijnsel en spreken zelfs van verergerend voedselgebrek.

Dat de toestand ernstig is, ontkent ook de heer Ham niet, maar voor zulk een pessimisme als uit deze beschouwingen spreekt, is zijns inziens geen reden. Hij gaat na waarop die beschouwingen, (welke vooral uiting vonden in de geschriften van den Ingenieur Homan van der Heide) rusten en in hoever de opgemerkte verschijnselen bedenkelijk zijn te achten.

Met betrekking tot de onvoldoende uitbreiding der bouwgronden, speciaal sawah's, wordt gevraagd of deze als eisch van normale volksontwikkeling is te stellen en opgemerkt dat de bestaande statistieken niet vertrouwbaar genoeg zijn om de werkelijke uitbreiding te constateeren.

Op Java kan men vrijwel als regel stellen dat de landbouw het achterlijkste is in die streken, waar nog de meeste ruimte is voor ontginning. Van het standpunt der geldhuishouding is het natuurlijk voordeeliger beschikbaar kapitaal en arbeid te gebruiken voor ontginning van nieuwe gronden dan die aan te wenden voor de productieverhooging der bestaande. In de tweede plaats staan zulke streken nog grootendeels op het standpunt der productenhuishouding: het vermogen der volkshuishouding bestaat er uit ontgonnen grond en de prikkel tot intensiveering van het bedrijf, t.w. gelegenheid tot afzet, ontbreekt.

De vergelijking van de cijfers omtrent de uitgestrektheid der bestaande bouwvelden en der overige begroeiingen leert dat er op Java en Madoera nog vrij belangrijke uitbreiding vooral van droge velden mogelijk is. Uit het Kol. Verslag van 1905 wordt ontleend, dat de bouwvelden aldus verdeeld zijn: 2.9 millioen bouws sawah, 1.4 millioen tegals, 0.3 millioen nipah-bosschen, boomgaarden en erven, 0,1 millioen wisselvallige cultuur. Te zamen 4.7 millioen bouws. De particuliere landerijen beslaan 1.5, de erfpachtsperceelen 0.766, de djatibosschen 0.9 en de wildhoutbosschen niet meer dan 2.5 millioen bouws. Alles te zamen 10.4 millioen. Met uitzondering van de Vorstenlanden, welke bij die cijfers niet in rekening zijn gebracht, beslaan Java en Madoera een oppervlak van 17.2 millioen bouws. Dit maakt met het zooeven berekende cijfer van 10.4 millioen, een verschil van 6.8 millioen. Stel dat ongeveer $\frac{1}{3}$ daarvan nog voor ontginning beschikbaar is, dan kunnen de bouwvelden buiten de bestaande bosschen nog met 2.3 millioen bouws worden uitgebreid.

In de toekomst wordt ten aanzien van de bestaande ontginningen aangenomen dat de cijfers van het Kol. Verslag te laag zijn en de oppervlakte der bouwgronden, met inbegrip van die 2,3 gesteld op 5.5 millioen

---

[1]) Zie ons opstel in de Dec. afl. van de *Indische Gids* 1907 bl. 1823. d. M.

bouws. [1]) De particuliere landerijen blijven op 1.5 millioen, de erfpachtsgronden klimmen tot 1 millioen, het boschdomein door reboisatie tot 4.5 millioen. Men heeft dan te zamen 12.5 milioen productieve gronden. Met de geheele oppervlakte maakt dit 4.7 millioen bouws verschil. De schrijver rekent dat de helft hiervan nog voor eenigszins intensieve cultuur geschikt is, dat de droge gronden alzoo nog met 2½ millioen bouws zijn uit te breiden.

Even weinig betrouwbaar als de statistiek der gronden, is die van den rijstoogst, omdat daaraan dezelfde gegevens ten grondslag liggen. Wat den rijstinvoer betreft, is deze op zich zelf genomen in verband tot de binnenlandsche productie tot nog toe volstrekt niet bijzonder groot, terwijl de cijfers der laatste jaren niet wijzen op sterke toeneming van het saldo van den invoer.

Zonder deze cijfers hier verder te vermelden, wordt de opmerking overgenomen dat de reden, waarom Java rijst invoert, eene zeer natuurlijke is; het teelt producten, die op de wereldmarkt beter betaald worden en koopt daarvoor rijst. Teelde het die producten niet, dan zou in de plaats daarvan op de daartoe geschikte gronden rijst geteelt kunnen worden en Java bij goede oogsten nog rijst kunnen uitvoeren.

In het wereldverkeer betalen de afzonderlijke volkshuishoudingen elkander nagenoeg geheel in producten: zendingen in muntmateriaal of gemunt geld geschieden slechts, in zooverre de veranderlijke wisselkoersen ze tijdelijk voordeelig maken. Op Java heeft bovendien nog invoer van specie plaats, omdat de overgang tot de geldhuishouding de behoefte daaraan doet toenemen en uitvoer, omdat pelgrims en vreemde koelies gemunt geld mede nemen. Voor Java moet de waarde van den gezamenlijken uitvoer grooter zijn dan die van den gezamenlijken invoer, daar het aan het buitenland vrij groote betalingen te doen heeft wegens rente en winst van geleend kapitaal en wegens betaling van vroeger bewezen of nog te bewijzen diensten als pensioenen, delegaties en verlofstractementen. Het verschil is groot genoeg om te blijken uit de cijfers der handelsstatistiek, al kunnen deze onmogelijk de werkelijke waarde er van nauwkeurig aangeven. Rijst is slechts een der vele artikelen, die Java op de wereldmarkt koopt en er is eigenlijk geen reden om deze in het bijzonder als een artikel te beschouwen van de inlandsche volkshuishouding in engeren zin, dat door de producten van deze, dus afgezien van die der Europeesche cultures, zou moeten kunnen worden betaald. Toch blijkt uit eene vergelijking van wat Java aan producten van den eigenlijk gezegden inlandschen landbouw uitvoert een meer dan voldoende compensatie voor den rijstinvoer. De geheele opvatting dat het voor eene volkshuishouding in de eerste plaats noodzakelijk zou zijn, in hare behoefte aan voedsel geheel of zooveel mogelijk door de productie van eigen bodem te voorzien en dat, indien dit niet mogelijk is, voedselgebrek staat te vreezen, is noch in het algemeen, noch ten aanzien van Java in het bijzonder, juist. Evenmin is het gemotiveerd ook bij verdere landbouwkundige en economische ontwikkeling, het hoofdgewicht zoo uitsluitend als door sommigen geschiedt, te leggen op de productie van padi.

Geen landbouwend volk is tot nog toe, bij toenemende bevolking en ontwikkeling op het standpunt der uitsluitende graanproductie blijven staan en al is rijst het hoofdvoedsel, het is volstrekt niet zeker dat zij dit altijd in dezelfde mate zal blijven, ja de geschiedenis leert dat met toenemende

[1]) Reeds nu rekent de Top. Dienst wegens meer bevinding op 5.392.594 bouws (zie *Ind. Gids* 1909 II bl. 988).

ontwikkeling van het landbouwbedrijf de voeding der bevolking veelzijdiger pleegt te worden.

Een der voornaamste gronden voor eene pessimistische opvatting omtrent de volkswelvaart op Java pleegt te worden gezien in de geringe opbrengsten van den inlandschen landbouw per vlakte-eenheid, vooral op niet-bevloeide gronden. Behalve dat men in dit opzicht te veel generaliseert, stelt men zich blijkbaar die opbrengst in andere landen te hoog voor. De heer Ham ontleent eenige cijfers aan een zevenjarige vruchtopvolging van het domein Waldau in Oost-Pruisen en vindt daar een gemiddelde waarde van *f*105,95 per bouw, waarbij het bedrijf nog al tamelijk intensief is en *f*86.46 per bouw en per jaar kost. Er blijft dan slechts *f*19.49 netto-opbrengst. Voor vier typische grondsoorten in Oostenrijk, herleid tot bouws en guldens worden gevonden netto-opbrengsten per bouw van *f*27.41, *f*20.32, *f*8.40 en *f*3.43, welke bedragen respectievelijk 23, 20 16 en 11 pCt van de bruto-opbrengst vormen. Daarbij blijkt dat, naarmate de grond geringer wordt, niet alleen de bruto-opbrengst afneemt, doch de productiekosten ook een grooter percentage daarvan in beslag nemen.

De opgaven omtrent de b r u t o - o p b r e n g s t e n van het inlandsch landbouwbedrijf zijn vrij talrijk, doch ten deele onzeker. In het bijzonder is het niet bekend in hoeverre de hooge cijfers onder de beschikbare opgaven vaak of zeldzaam voorkomen. Bij de vergelijking met de Europeesche cijfers heeft men er op te letten dat op Java van de meeste gewassen de groeitijd zooveel korter is dan in Europa, zoodat meer dan één oogst per jaar kan worden verkregen, hetgeen daar een zeldzaamheid is.

Voor padi-kultuur op sawah's, als men de waarde van een pikol padi stelt op een midden-cijfer van *f*2, bedraagt de bruto-opbrengt bij bevloeide en van regen afhankelijke sawah's respectievelijk pl. m. 30 of pl. m. 20 pikols per bouw en de opbrengst *f*60. resp. *f*40.

Voor tweede gewassen worden van niet minder dan 18 soorten opbrenstcijfers onleend aan de Gewestelijke Samentrekkingen der Afdeelingsverslagen over den Landbouw, aan die over Handel en Nijverheid en aan het Jaarboek van het Dept. van Landbouw over 1906. Wij moeten ons er toe bepalen die van bl. 39 van het opstel over te nemen, welke betrekking hebben

op Java per bouw:

Aardappelen *f* 175 en *f* 120.
Cassave *f* 120, *f* 140, soms *f* 200.
Katjang-soeoek *f* 70.
Katjang-tjina *f* 150, *f* 75.
Suikerriet *f* 200.
Tabak *f* 200.
Klappers *f* 360, *f* 240, *f* 200.
Mendong *f* 120.
Thee *f* 87.50, *f* 80.

Tegenover de Europeesche opbrengsten van:

	a	*b*	*c*
Aardappelen	*f*143.10	*f*212.90	—
Tarwe.....	„ 146.60	—	*f*180.90
Rogge... .	„ 139.30	„ 170.32	—
Haver.....	„ 98.80	„ 186.70	„ 190.10
Gerst.....	„ 107.50	—	„ 180.90
Klaver	„ 106.50	—	—
Boonen.....	—	—	„ 127.72

Hierbij zijn *a* de uitkomsten op het genoemde domein Waldau, *b* die op zandgrond in de veenkoloniën in Nederland en *c* die op Dollard-gronden.

Het is echter niet de vraag wat een enkel gewas oplevert, doch welke de opbrengst is gedurende het geheele jaar, of als gemiddelde van eenige jaren achtereen. Dit is moeilijk na te gaan, waar prijzen en gelegenheid zoo sterk uiteen loopen en de bevolking zich slechts zelden aan eene geregelde vruchtwisseling houdt.

Voor Java worden nu eenige jaar-opbrengsten uitgerekend, waar verschillende vruchtwisselingen aan ten grondslag liggen. Dit zijn *a*, *b* en *c* padi-sawah met polowidjo van verschillende opbrengst; *d* padi-sawah met kadelé en katjang-soeoek; *e* padi-gogo met ketella-rambat; *g* padi-sawah en een jaar met tabak, het andere met Lombok-uien afgewisseld; *h* een tweejarige wisseling van tabak, groenten en djagoeng; *i* een driejarige van djagoeng, cassave en padi-gogo; *k* een driejarige van padi-gogo, cassave, katjang soeoek en tabak; *l* een 5-jarige wisseling waarbij padi-gogo, djagoeng-tjina en tabak geplant worden en l_2 nog een andere 5jarige combinatie van die cultuur.

Al deze in bijzonderheden op bl. 39—45 uitgewerkte gevallen geven tot resultaat:

Voorbeeld.		Bruto-opbrengst. Gld.	Productiekosten.		Netto-opbrengst.	
			Gld.	Procent van de bruto-opbrengst.	Gld.	Procent. van de bruto-ontvangst.
Sawah-cultuur	*a*	120.—	62.50	52	57.50	48
	b	90.—	55.—	61	35.—	39
	c	60.—	41.—	68	19.—	32
	d	195.50	75.85	39	119.65	61
	g	80.—	56.—	70	24.—	30
Tegal-cultuur	*e*	76.56	42.60	56	33.96	44
	h	80.—	40,—	50	40.—	50
	i	66.67	25.—	38	41.67	62
	k	153.33	55.—	36	98.33	64
	l	84.—	50.96	61	33.04	39
	l_2	112.—	61.80	55	50.20	45

Ook volgens deze cijfers zouden de netto-opbrengsten van den inlandschen landbouw, vergeleken met de Europeesche voorbeelden, in vele gevallen hoog moeten worden genoemd, en zouden de productie-kosten lager zijn, zoodat de verhouding van netto-opbrengst tot bruto-opbrengst veel gunstiger zou wezen.

Dat de netto-opbrengsten in talrijke gevallen even groot, ja grooter zijn dan bij een vrij intensief bedrijf op goede en redelijk goede gronden in Noord-Europa, zal, zegt de heer Ham, bij velen ernstigen twijfel, indien geen volstrekte ontkenning ontmoeten. En inderdaad schijnen zoowel de economische toestand der bevolking in het algemeen als verschillende afzonderlijke feiten daarmede in lijnrechte tegenspraak.

Er zijn namelijk streken, waar de bevolking weinig welvarend schijnt en andere, die minder dicht of dun bevolkt zijn. Hier levert de landbouw dus blijkbaar weinig voordeel, anders zou de trek van uit de dichter bevolkte streken derwaarts wel grooter zijn. Niettemin maakt de bevolking van eerstbedoelde weinig gebruik van de gelegenheid tot geld verdienen. Op gouvs. en particuliere ondernemingen wordt toch dikwijls geklaagd over gebrek aan volk en loonsverhooging heeft niet altijd het gewenschte resultaat.

Voor deze verschijnselen is evenwel eenige verklaring te vinden. Zelfs de eigenlijke koelie zonder grond, werkt waarschijnlijk liever bij eigen landslieden, waar het meer gemoedelijk toegaat, dan op ondernemingen,

waar vaak meer werk van hem verlangd wordt, dan op den duur met zijn physiek overeenkomt. Nog minder is de eigen landbouwer er toe geneigd. Men gaat alleen uit werken als er bepaald geldbehoefte is, bijv. voor belastingen, doch waar nog grootendeels productenhuishouding is, heeft de bevolking overigens weinig gereed geld noodig en in tijden van schaarschte blijkt haar bestaansminimum zeer laag te liggen. Ook is het een bekend verschijnsel dat de inlander bij voorkeur niet werkt in de streek, waar hij woont.

Als afzonderlijke feiten, in tegenspraak met de uit berekeningen afgeleide groote productiviteit van den inlandschen landbouw worden genoemd *a* het in de Preanger voorgekomen geval dat lieden verklaarden grond liever onbebouwd te laten liggen dan er *f*0.25 per jaar landrente voor te betalen; *b* het vaak jaren onbebouwd blijven van afgeschreven boschgronden en *c* het vaak moeilijk krijgen van contractanten voor den oogenschijnlijk voordeeligen bosch-veldbouw.

In een volgende paragraaf wordt nagegaan of de Europeesche landbouw niet vaak meer oplevert en of er bij de vergelijking geen factoren vergeten zijn. Het blijkt echter dat in Europa hoogere opbrengsten dikwijls het gevolg zijn van kostbare bemesting, enz. en om nu na te gaan welke factoren bij het bedrijf aldaar in het spel zijn, wordt eene uitvoerige berekening uit een Duitsch werk weergegeven, betreffende het economisch evenwicht van een landgoed, bestaande uit 315 H.A. akkerland, 75 H.A. hooiland, 25 H.A. weiden, 8 H.A. tuingrond, 17 H.A. erf, wegen, gebouwen en water, dus te zamen 440 H.A., ter waarde van 380.000 Mark. Het vaste bedrijfskapitaal wordt berekend op 79000 en het omloopende op 31000 Mark, en in het geheel zit in de zaak 490.000 Mark of *f*474.17 per bouw. Door gedetailleerde berekening van de jaarlijksche inkomsten en uitgaven, beantwoordt het te verwachten overschot aan slechts 4.32 pCt. van het totale kapitaal en het blijkt dat als er geld voor het bedrijf moet worden opgenomen, de bezitter geen zeer goede zaken maakt en zelfs tot een negatief resultaat kan komen.

Zonder deze berekeningen hier in bijzonderheden over te nemen, wordt slechts gewezen op vier punten, die de aandacht trekken: Het gering aantal trekdieren per eenheid van oppervlak, t.w. 0.08 per bouw; de groote rol die de veehouderij speelt en waarvan de inkomsten even groot zijn als die uit den akkerbouw; het gering aantal menschelijke arbeidskrachten per eenheid van oppervlak en het geringe totale loon, dat uitgekeerd wordt, waarvan een belangrijk deel in den vorm van verstrekkingen in natura.

Alle posten nagaande komt de heer Ham tot de conclusie, dat er in het Duitsche voorbeeld geene zijn, waarvan men zou kunnen zeggen, dat zij bij de berekeningen nopens den inlandschen landbouw vergeten zijn, wel zijn er, die wegens de geheel andere inrichting van het bedrijf en de groote waarde van het er in gestoken kapitaal wel bij dit, doch niet bij het inlandsche bedrijf voorkomen.

Het kapitaal, dat de inlandsche landbouwer in zijn bedrijf heeft gestoken, is wel belangrijk geringer dan in het Duitsche voorbeeld, maar hier staat tegenover, dat in de inlandsche huishouding de interest zeer veel hooger is. Dit is de eenige factor, die bij de voorbeelden op den inlandschen landbouw betrekking hebbende, niet voldoende in rekening is gebracht. Eenigszins is dit het geval, waar het groote prijsverschil van het product kort voor en tijdens of na den oogst een der vormen is, waaronder die hooge interest zijn invloed doet gelden. Toch gelooft de schrijver niet dat daaruit de bekende hooge netto-opbrengsten geheel kunnen worden verklaard. Bij de onzekerheid krachtens welken rentevoet de uitgaven om den oogst te ver-

krijgen berekend moeten worden, blijft eene nadere berekening uit dit oogpunt achterwege.

Is de gereleveerde tegenspraak dat, ondanks hooge bruto- en netto-opbrengsten, de bevolking niet welvarend is, door het in het midden gebrachte niet voldoende verklaard, dan kunnen nog de volgende redenen genoemd worden, dat uit die opbrengsten niet meer aan de bevolking ten goede komt: 1e de kapitaal-armoede der bevolking, 2e haar economisch karakter, 3e enkele andere, aan de inlandsche volkshuishouding in het algemeen en aan de dessahuishouding in het bijzonder eigene toestanden en omstandigheden en 4e het overheerschen van klein-grondbezit en klein-bedrijf. Ook in dit opzicht wordt in bijzonderheden en in vergelijking met Europeesche toestanden getreden, doch ter bekorting zij daaromtrent naar het opstel zelf verwezen. De slotsom is dat het economische karakter der Inlandsche bevolking ten slotte wel de hoofdfactor zal zijn en dat dit, indien, dan toch slechts langzaam verandering zal ondergaan. „Doch te eenenmale aan eene verbetering in dit opzicht te wanhopen, behoeft men niet. Ook over den Duitschen en Franschen boerenstand werd in de 18de eeuw, zelfs door schrijvers, die het goed met hen meenden, ongunstig geoordeeld. En welk eene wijziging ten goede heeft daar niet de 19de eeuw gebracht!"

Waar het blijkt dat de padi-cultuur op sawah's niet steeds voordeeliger is dan de polowidjo-cultuur, met name die op periodiek bevochtigde velden, doet zich de belangrijke vraag op, of — waar men beschikt over een betrekkelijk beperkte waterhoeveelheid — het wel altijd het meest voordeelig is, deze zooveel mogelijk te gebruiken voor geregelde bevloeiing, en of het niet de voorkeur verdient een belangrijk gedeelte voor periodieke bevochtiging aan te wenden en het daarheen te leiden dat de Inlandsche landbouw zich van den beginne af op deze wijze van watergebruik inricht.

Als concreet voorbeeld wordt de vlakte der afdeeling Panaroekan genoemd, waar het mogelijk is geweest de bevloeiing tot een zeker oppervlak buiten de grens van het natuurlijke stroomgebied uit te breiden. Had men hier een zeker gedeelte van het water van den aanvang af bestemd voor periodieke bevochtiging, zoo hadden nog duizenden bouws ten oosten van de bevloeide streek tot hoogere productiviteit kunnen worden gebracht. Nog wordt gewezen op den steun, die de bevloeiing en bevochtiging van den plaatselijken regenval ondervinden, waartoe enkele cijfers worden ontleend aan het in de *Ind. Gids* 1909 I bl. 399 aangekondigde overzicht van den Regenval op Java.

Terwijl de heer Ham in verschillende mededeelingen der afdeelingsverslagen eene bevestiging ziet van de voorstelling door hem in zijn opstel van 1902 gegeven, blijken de daar opgemerkte bewijzen van veelzijdigheid en beginselen van verderen vooruitgang in ruime mate aanwezig. Op dien vooruitgang mag derhalve worden gehoopt, doch deze kan om verschillende redenen slechts langzaam geschieden. Bij de beoordeeling van den tegenwoordigen toestand in een bepaalde streek mag men niet vergeten, dat deze ook in hooge mate afhankelijk is van klimaat, terrein- en grondgesteldheid.

Na deze denkbeelden nog in bijzonderheden te hebben uitgewerkt, wordt het een heuglijk verschijnsel genoemd, dat ook in vele gevallen de Inlander reeds blijken geeft van eigen initiatief en van een juist begrip zijner landbouw-economische belangen. Echter zal men hierop alleen niet mogen rekenen; daarnevens zijn, volgens den schrijver nog tal van andere maatregelen van overheidswege noodzakelijk, want de vraag is niet, of Java vooruitgaat, maar of het, met het oog op de toenemende bevolking, die s n e l g e n o e g doet.

Om hierbij grove en bedenkelijke fouten te vermijden, dient veel meer dan tot nog toe over het algemeen het geval is geweest, eene studie te worden gemaakt van de zich op Java voordoende economische vraagstukken. Reeds bij de opleiding van die ambtenaren, die met de landbouweconomische belangen der bevolking te maken hebben, inzonderheid die van B. B. dient hiermede rekening te worden gehouden.

Onder de bedoelde maatregelen behoeven irrigatiewerken, binnen- en vooral eigenlijke veldwegen en landbouwcrediet slechts te worden genoemd. Van groot gewicht moet alles worden geacht, wat den geregelden en goeden afzet der geteelde producten kan verzekeren, zooals tarieven voor personen en goederen, vrije beweging van opkoopers in de binnenlanden, bevordering van fabrieken, die de lichtelijk aan bederf onderhevige of moeilijk vervoerbare producten verwerken, enz. In Europa heeft men ook veel door coöperatie bereikt. Vereeniging van belangen en krachten heeft daar groot nut gesticht bij den aankoop van fokvee, landbouwwerktuigen, veevoeder, mest en vooral kunstmest. Inzonderheid bij de bemesting wordt stilgestaan, omdat over het algemeen de rijke regenval op Java het nadeel heeft dat de producten van voortgaande verweering er sterk worden uitgewasschen en wanneer de uitbreiding van den landbouw vooral op droge velden gezocht moet worden, het gebruik van doelmatige kunstbemesting zal moeten toenemen.

Een zeer belangrijk deel van de overheidszorg bestaat voorts in het doen instellen en het bevorderen van onderzoekingen en proefnemingen. Verder openbaart zich die zorg in wettelijke voorschriften en overheidsinmenging in den vorm van bevelen, aanbevelingen, aanwijzing, raadgeving, leiding en leering. Hoewel hierbij veel willekeur, onoordeelkundige voorschriften, belemmering van zelfstandigheid, enz. mogelijk zijn, gelooft de schrijver toch niet dat de bevolking die inmenging kan ontberen. Het ontbreekt daarbij niet aan middelen om de bezwaren daartegen te verminderen of op te heffen. In verband daarmede wordt het in de eerste plaats noodzakelijk geacht te kunnen beschikken over een afzonderlijk corps doelmatig opgeleide landbouwkundige ambtenaren. Na aangegeven te hebben hoe men daaraan kan komen, wordt toegegeven dat het nog wel eenige jaren zal duren vóór men ze heeft. Zoolang dit nog niet het geval is, is men aangewezen op den invloed der bestuursambtenaren, die met een grondslag van algemeen-economische, landbouw-economische en landhuishoudkundige kennis moeten worden toegerust. In het algemeen hangt de studie, noodig voor de toekomstige ambtenaren af van den aard van hun lateren werkkring en zijn daarbij drie hoofdrichtingen te onderscheiden: de taalkundig-ethnographische, de administratief-juridische en de economische. In hoeverre de laatste noodig is te achten staat in verband met de ten aanzien van de staats-taak gehuldigde opvatting.

In de laatste paragraaf van de studie van den heer Ham wordt nog eens gewezen op de moeilijkheid aan de bestudeering der zich op Java voordoende kennis in dit opzicht. Daarom moet vooral ook studie, verzameling en verwerking van voorhanden of verkrijgbare gegevens en publicatie der resultaten van een en ander worden bevorderd. Alle beschikbare intellectueele krachten moeten aan de oplossing van het vraagstuk der economische toekomst van Java dienstbaar worden gemaakt. Met eenige aanteekeningen betreffende de belemmeringen, welke zich ten opzichte van dit laatste in Indië voordoen, wordt het zeer uitvoerige opstel besloten, waarvan in het bovenstaande althans de hoofddenkbeelden in het kort zijn weergegeven.

(Wordt vervolgd.)

VARIA.

DE BESTUURSHERVORMING IN BRITSCH-INDIË.

De hervormingen, welke Minister Morley voor Britsch-Indië op het oog had, ten einde de inboorlingen een grooter aandeel in het bestuur te geven (zie *Ind. Gids* 1909 I bl. 193-203) zijn thans aldaar afgekondigd en aan het weekblad *India* van 19 Nov. j.l. ontleenen wij hetgeen een Reuter-telegram uit Calcutta over deze op 15 Nov. te voren van kracht geworden bepalingen omtrent de nieuwe vrijheden mededeelt.

Heden, zeide het telegram, wordt een opmerkelijk tijdvak in de geschiedenis van Indië ingewijd, daar van morgen de bijzonderheden openbaar gemaakt zijn van het groote hervormingsplan van Lord Minto, waarmede het gouvernement van Indië en het India Office nu drie jaar lang bezig zijn geweest.

De bescheiden, waarop pers en publiek zoo verlangend gewacht hebben, verschijnen in een bijzondere „Gazette", welke te Calcutta is uitgegeven en 450 bladzijden druks beslaat. Zij omvatten: Ten eerste een kort bericht, waarmede de nieuwe wet op de Raden van kracht wordt verklaard. Ten tweede bepalingen en voorschriften nopens de samenstelling van de vergroote Rijks- en Gewestelijke Raden, met regelen voor de verkiezing. Ten derde regelen voor de behandeling van de jaarlijksche begrooting en voor het nemen van algemeene besluiten of voor het stellen van vragen. En ten vierde een gouvernements besluit, waarin de redenen der aangebrachte veranderingen en de voornaamste bijzonderheden ervan uiteen gezet worden.

Het besluit doet zien dat de Rijksraad zal bestaan uit 68 leden, terwijl het aantal leden in elk van de Gewestelijke Raden, zal zijn als volgt: Bengalen 51, Madras en Bombay elk 48, de Vereenigde Provinciën 49, Oostelijk Bengalen met Assam 43, Pendsjab 27 en Birma 18.

De Raad van den Onderkoning heeft een ambtenaren-meerderheid van 3, terwijl in elk der Gewestelijke Raden eene niet-ambtelijke meerderheid bestaat, waarvan het aantal van 14 in Bengalen afwisselt tot 3 in Birma.

In den Raad van den Onderkoning zullen de Mohammedanen voor de eerste maal zes leden hebben, gekozen door zuiver Mohammedaansche kiescolleges en zij zullen waarschijnlijk ook zetels krijgen door verkiezingen in Sind en Pendsjab, daar het besluit zegt dat een vertegenwoordiger van de grondbezitters van Bombay in den Rijksraad bij de eerste, derde en beurtelings volgende verkiezingen zal worden verkozen door grondeigenaren uit Sind, waarvan het meerendeel Mohammedaansch is en bij de andere verkiezingen door de Sirdars van Gujerat en Deccan, waarvan de meerderheid Hindoe is. Ook bestaan de grondbezitters in Pendsjab in gelijke verhouding uit Mohammedanen en niet-Mohammedanen en het is waarschijnlijk dat hier beurtelings een Mohammedaan zal worden verkozen. In verband daarmede is beslist dat bij de tweede, vierde en beurtelings volgende verkiezingen, als deze beide zetels niet door Mohammedanen worden ingenomen, er twee bijzondere kiescolleges zullen zijn, bestaande uit Mohammedaansche grondbezitters, welke bevoegd zullen wezen om een lid te kiezen, dat hen vertegenwoordigt in den Rijksraad en dit zal ook het geval zijn voor de landeigenaars respectievelijk van de Vereenigde Provinciën en van Oost-Bengalen met Assam. Het Mohammedaansche lid in den Rijksdag voor Bombay zal gekozen worden door de niet-ambtelijke Mohammedaansche leden van den Gewestelijken Raad.

De thee- en jute-industrie krijgen vijf leden in de Gewestelijke Raden van Bengalen en Madras.

Alle leden zijn verplicht, voor dat zij zitting nemen in een van de Raden, een eed van trouw aan de Kroon af te leggen en niemand is verkiesbaar, van wien het Rijks- of gewestelijk Bestuur meent dat zijn verkiezing niet in overeenstemming is met het publiek belang. Deze bepaling komt in de plaats van de vroegere bevoegdheid om leden, die door de kiescolleges gekozen waren, te verwerpen.

Het onderzoek van de jaarlijksche financieele voorstellen geschiedt in drie trappen. Het eerste onderzoek geeft gelegenheid om elke wijziging in de belasting en elke nieuwe leening of subsidie aan gewestelijke besturen te bespreken. In de tweede plaats zal elke post van inkomst of uitgaaf worden toegelicht door het lid, dat de zorg heeft voor het departement, dat er bij betrokken is, en elke beslissing kan daarbij worden voorgesteld. En in het derde stadium van behandeling draagt de Minister van Financiën zijne begrooting voor en licht toe waarom sommige beslissingen niet kunnen worden overgenomen, waarop eene algemeene beraadslaging volgt.

Het besluit eindigt met het volgende:

„De nieuwe Gewestelijke Raden zullen in het begin van Januari bijeen komen en de Rijksraad in den loop van die maand. Het is een bron van groote voldoening voor den Onderkoning in persoon, en voor den Raad, dat de beraadslagingen, welke zich over het grootste deel van het Onderkoningsschap van Lord Minto hebben uitgestrekt tot het gewenschte einde zijn gebracht, vóór Zijn Excellentie zijn ambt neerlegt. De grootste sterkte der Raden was 126. Zij is nu 370. Er zijn thans 135 gekozen leden in plaats van 39, terwijl een gekozen lid rechtens zitting zal nemen, zonder dat eene officieele bevestiging van zijn mandaat noodig is. De functies van den Raad zijn aanzienlijk uitgebreid. De leden kunnen nadere inlichtingen verzoeken in antwoord op formeel gestelde vraagpunten, en beraadslaging zal worden toegestaan op alle punten van openbaar belang. Zij zullen in het vervolg ook in staat gesteld worden om een feitelijk en werkzaam aandeel te nemen in het samenstellen der financieele voorstellen. Zij zullen een onbeperkte gelegenheid hebben om critiek uit te oefenen en het initiatief kunnen nemen of bepaalde besluiten aan de hand doen. De Gouverneur-Generaal is er van overtuigd dat deze gewichtige veranderingen een edelmoedige vervulling zijn van de goedgunstige bedoelingen, die in uitzicht werden gesteld in de Boodschap van den Koning-Keizer met betrekking tot het geven van een grooter aandeel in de wetgeving aan de leiders van het Indische volk. Het Gouvernement ziet met vertrouwen tegemoet dat deze uitgebreide bevoegdheden loyaal en met wijsheid zullen worden uitgeoefend, in samenwerking met de dragers van het uitvoerend gezag, ten einde den voorspoed en de tevredenheid van alle klassen van dit groote land te bevorderen".

DE MINAHASSA VOOR DERTIG JAREN.

De opstellen over de Minahassa in de Aug.- en Sept.-afl. van dit tijdschrift trokken de aandacht van Dr. A. B. Meyer (zie o.a. *Ind. Gids* 1908 II, bl. 1680), die ons opmerkzaam maakte op een monographie van zijn hand in 1876 over de Minahassa verschenen als No. 262 eener „Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge", uitgegeven door prof. Rud. Virchow en T. von Holtzendorff.

In deze reisherinnering vindt men veel bijzonderheden, die ons welbe-

kend zijn, maar wordt tevens een schets gegeven, die nu nog niet onbelangrijk is om te lezen, van de toenemende beschaving, als gevolg van het ingrijpen van het Nederlandsche bestuur en van de werkzaamheid der zendelingen. Het beeld, dat van het welslagen der cultures gegeven wordt, was toen gunstiger dan nu. De koffiecultuur was nog in bloei, cacao werd in hoofdzaak naar de Philippijnen uitgevoerd, muskaatnoten vonden afzet in Amerika. Men beproefde, hoewel met weinig succes, de teelt van Manilla-hennep (ook koffo genaamd, Musa textilis), het maken van goemoetoetouw uit den areng-palm, het winnen van tabak, zijde, vanille en andere producten werd ondernomen, de heerlijke eetbare vuchten uit andere deelen van den Archipel werden ingevoerd, veeteelt werd gedreven, paardenfokkerij aangemoedigd en kort te voren ook een landbouwtentoonstelling geopend — in één woord men beproefde naar beste krachten en met den besten wil uit de voorhanden elementen en met de bescheiden middelen, waarover de uitvoerders beschikten, het volk van de Minahassa op een hooger beschavingspeil te brengen.

Tegelijk kwam de andere factor in het spel, de arbeid der christelijke zendelingen. Op bescheiden schaal begonnen, doch met de energieke geestdrift van fanatieken, waren het aanvankelijk eenige weinige Hollanders en Duitschers, die het Evangelie in die streken brachten, onderwijs gaven en handwerken leerden. Zij predikten daarbij de geboden der zedelijkheid en wijdden hun gansche leven aan het doel om „uit in de verdoemenis vervallen heidenen, der zaligheid deelachtige Christenen te maken".

De thans (dat is omstreeks 1876) daar verwijlende Europeesche zendelingen hebben, met behulp van een groot aantal inlandsche onderwijzers, de leiding van 125 scholen, waarop jaarlijks ongeveer 10,000 kinderen onderwijs krijgen in lezen, schrijven, rekenen en andere elementaire zaken, in het Maleisch en in het Hollandsch. De zendelingen worden door zendelinggenootschappen in Nederland onderhouden. Behalve deze zendingsscholen zijn er nog een groot aantal door de Regeering en door de inboorlingen zelf onderhouden scholen. De zendelingen doopen jaarlijks ongeveer 5000 menschen, zoodat van de 100,000 inwoners der Minahassa nog slechts een klein gedeelte heidensch is, en zij sluiten jaarlijks 1000 echtverbintenissen.

Gelukkig staan Christendom en beschaving niet tegen elkander over en werken op die wijze Regeering en zendelingen elkander in de hand, daarbij dikwijls zonder het te willen, elk zijn eigen weg gaande en elk in de eerste plaats het welslagen aan eigen pogen toeschrijvend. Onvermijdelijk kwam het tot moeilijkheden, waaronder zij, die men gelukkig wilde maken, leden en nog lijden; het was begrijpelijk dat van beide kanten tastenderwijze te werk moest worden gegaan, eer men den beteren weg vond en nog vindt. Wij zien intusschen in elk geval dat het volk van de Minahassa op het oogenblik in een snellen ontwikkelingsgang wordt geleid — hoe ver en waarheen kan à priori bezwaarlijk met zekerheid worden bepaald. De Minahassers bevinden zich evenwel niet in eene ongelukkige positie; zij zijn bewoners van een door de natuur in elk opzicht rijk voorzienen bodem, die gemakkelijk vruchten draagt, genieten veilige en vreedzame toestanden en met veel hoofdbreken wordt getracht circa 100,000 menschen te beschaven en hun de weldaden van onze cultuur toegankelijk te maken.

Dat in werkelijkheid veel er niet zoo uitziet, als men het wil doen voorkomen, zal voor dengene, die zich in het algemeen met den loop der menschelijke zaken heeft bezig gehouden, niet wonderbaarlijk voorkomen. Wellicht wordt er echter te veel geschoolmeesterd en niet genoeg van landbouw en handwerk praktisch onderwezen. Met de weldaden der beschaving

brengt men aan die natuurkinderen ook de nadeelen er van; zij nemen onze ondeugden gemakkelijker over dan onze deugden en ook onhebbelijkheden, die geleidelijk gebreken kunnen worden. Doch wie zou deze proefnemingen, om een natuurvolk tot een cultuurvolk op te voeden, misduiden, of wie zou het willen verhinderen en wie is voor alles niet met belangstelling getuige van zulk een „experiment?" Want veel meer dan dit is het niet. Hier groeit op het oogenblik nog weinig of niets uit het innerlijk naar buiten, doch alles wordt er van buitenaf ingebracht, een minder verstandige handelwijze der beide het volk bewerkende machten, waarbij een zelfstandig ontwakend en niet krachtig geleid volksbewustzijn de bemoeiingen van tientallen jaren ondersteboven kan werpen en alles wat zonder twijfel reeds tot stand is gebracht illusoir maken.

Dat de leeraars en leiders van het volk zich ook volstrekt niet eenstemmig en helder bewust zijn, waarheen dit voeren zal, en er zich ook wellicht geen helder denkbeeld van kunnen vormen, daar het zoomin met een geheel volk, als met een individu mogelijk is nauwkeurige proeven op het gebied van opvoeding en geestelijke ontwikkeling te nemen, heeft men geen reden met „trots" op hetgeen tot dusver geschiedde te wijzen, want eerst de tijd zal aantoonen of er iets goeds gevormd is, of niet het volk, in plaats van geestelijk en zedelijk op een hoogeren trap te zijn gebracht, nadat het alle oorspronkelijkheid van aard en daarmede het geluk van den natuurmensch heeft ingeboet, ongeschikt blijkt op dezen weg, die geen ontwikkeling van binnen naar buiten vertoont, voort te gaan en of het dan niet op den weg der halve ontwikkeling, zonder het vermogen om geesten van beteekenis voort te brengen, zal blijven staan, aangedaan met alle gebreken en ondeugden, die halve ontwikkeling — zoowel geestelijk als zedelijk — zonder leiding met zich brengt. Men lette hierbij op vele der voormalige Spaansche koloniën in Amerika!

Een onherstelbaar nadeel brengt die ontwikkeling in elk geval met zich mede, een nadeel, dat door velen echter niet als zoodanig erkend wordt — dat namelijk alle oorspronkelijkheid teloor gaat; de ethnologie moet zich hier haasten, wil zij nog iets gewaar worden van de zeden des volks; als zij nog iets omtrent de taal, de overlevering, den godsdienst, de poëzie en het handwerk van de menschen der Minahassa aan het nageslacht wil overleveren.

OVEREENKOMSTEN MET INLANDSCHE VORSTEN IN DEN O. I. ARCHIPEL [1]).

(1. 42.)

OOSTKUST VAN SUMATRA.

VERKLARINGEN.

Ik ondergeteekende ..... bestuurder van ..... verklaar:

Ten eerste: dat het landschap ..... een gedeelte uitmaakt van Nederlandsch-Indië, en derhalve staat onder de heerschappij van Nederland; dat ik mitsdien steeds getrouw zal zijn aan Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden en aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal als Hoogstderzelver vertegenwoordiger, uit wiens handen ik het bestuur over ..... aanvaard.

---

[1]) Zie Nov.-afl blz. 1521.

Ten tweede: dat ik mij in geenerlei staatkundige aanrakingen zal stellen met vreemde mogendheden, zullende de vijanden van Nederland ook mijne vijanden, de vrienden van Nederland ook mijne vrienden zijn.

Ten derde: dat ik zal nakomen en handhaven alle regelingen die met betrekking tot ..... door of namens de Koningin der Nederlanden dan wel den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië of Diens Vertegenwoordiger zijn of zullen worden vastgesteld of toepasselijk verklaard en dat ik in het algemeen alle bevelen zal opvolgen, die mij door of namens den Gouverneur-Generaal of Diens Vertegenwoordiger zijn of zullen worden gegeven.

Bovenstaande verklaring is afgelegd (voorzien van stempel, onderteekening of handmerk) en beëedigd door elk der hoofden hieronder vermeld. De namen der door hen bestuurde landschappen, de dagteekening van de verklaringen en van de besluiten, waarbij die verklaringen zijn goedgekeurd en bekrachtigd en de hoofden zijn erkend en bevestigd, volgen mede hieronder [1]).

Nummer.	Namen van de hoofden die de verklaring hebben afgelegd.	Namen van de door hen bestuurde landschappen.	Dagteekening der verklaringen.	Dagteekening van de besluiten, waarbij de verklaringen zijn goedgek. en bekrachtigd, en de landsch. hoofden zijn erkend en bevest.
	Afdeeling ASAHAN.			
	Onderafdeeling BATOEBARA.			
1	Sakarani Datoe Sri Indra di Radja.	Tanah Datar	14 Aug. 1907.	15 Febr. 1908.
2	Mat Joeda Datoe Sri di Radja.	Lima Laras.	"	"
3	Abdoelah Datoe Lela Wangsa.	Pasisir.	"	"
4	Abdoel Madjit Datoe Radja Indra Moeda.	Boga.	"	"
5	Wan Alang Datoe Maharadja Sri Indra Moeda.	Lima Poeloeh.	"	"
6	Saman Datoe Soetan Pahalawan.	Si Paré Paré.	"	"
7	Abdoel Somad Toengkoe Boesoek. (*waarnemend*)	Tandjoeng.	"	"
8	Mohamad Sanding gelar Datoe Satia Poetra Radja. (*waarnemend*)	Pagoerawan.	"	"
9	Radja Rah Etol. (*waarnemend*)	Tandjong Kassau	4 Nov. 1907.	"
	Onderafdeeling LABOEHANBATOE.			
10	Jang di Pertoean Maämoer Perkasa Alam Sjah.	Kota Pinang.	24 Juni 1907.	25 Aug. 1907.
11	Soetan Bidar Alam Sjah.	Bila en Onderhoorigheden.	25 Juni 1907.	"
12	Soetan Gagar Alam Rahmat Oellah.	Panei.	24 Juni 1907.	9 Oct. 1907.

1) Voor het landschap Siantar leze men de verklaring aldus: Wij ondergeteekenden, leden van de commissie van bestuur van..... enz.

Nummer.	Namen van de hoofden die de verklaring hebben afgelegd.	Namen van de door hen bestuurde landschappen.	Dagteekening der verklaringen.	Dagteekening van de besluiten, waarbij de verklaringen zijn goedgek. en bekrachtigd, en de landsch. hoofden zijn erkend en bevest.
	Afdeeling SIMELOENGOEN en KARO-LANDEN.			
	Onderafdeeling KARO-LANDEN.			
13	Toehan Tandjarmahei.	Dolok (Silau).	10 Sept. 1907.	20 Dec. 1907.
14	Toehan Rahalim.	Poerba.	5 Sept. 1907.	„
15	Pa Terang en Pa Sendi, Sibajaks van Lingga.	Lingga en Onderhoorigheden.	11 Sept. 1907.	„
16	Pa Tempana en Pa Oendjoekan, Sibajaks van Baroe Djahé.	Baroe Djahé en Onderhoorigh.	12 Sept. 1907.	„
17	Pa Noensang, Sibajak van Soeka.	Soeka en Onderhoorigheden.	13 Sept. 1907.	„
18	Si Ngabah en Si Napa, Sibajaks van Sarinembah.	Sarimembah en Onderhoorigh.	12 Sept. 1907.	„
19	Si Naboeng en Si Andem. Sibajaks van Koera Boeloeh.	Koeta Boeloeh en Onderh.	13 Sept. 1907.	„
20	Pa Moreidoep Toehan Nagaseriboe en Pa Ngasami Toehan Sitoetoeri.	Si Lima Koeta. (V Koeta).	4 Sept. 1907.	„
	Onderafdeeling SIMELOENGOEN.			
21	Toean Djintar.	Tanah Djawa.	6 Sept. 1907.	20 Dec. 1907.
22	Toean Djadianmat.	Panei.	4 Sept. 1907.	„
23	Toean Kapoeltakan.	Raja.	„	„
24	Si Tori Alam (Toean Marikat) en Si Riahata (Toean Sidepmanik).	Siantar.	16 Oct. 1907.	22 Jan. 1908.

(1. 43.) OOSTKUST VAN SUMATRA.

NOTA VAN TOELICHTING.

In de residentie Oostkust van Sumatra is onze verhoudng tot een aantal minder belangrijke zelfbesturende landschappen in den laatsten tijd door middel van de zoogenaamde korte verklaring beter geregeld.

Daar deze verklaringen alle gelijkluidend zijn en slechts in zoover van elkander verschillen, dat geen erkenning en bevestiging heeft plaats gehad van de besturen, die reeds vroeger erkend en bevestigd waren, worden zij in den gebruikelijken vorm collectief medegedeeld. Hierbij zij aangeteekend dat uit processen-verbaal de instemming van de Batoebara'sche, Simeloengoensche en Karo'sche volkshoofden met de afgelegde verklaringen blijkt.

Omtrent vroegere overeenkomsten met de Batoebara'sche Zelfbesturen, zie Gedrukte Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 1885—1886—110 no. 14; 1890—1891—112 no. 10; 1891—1892—106 no. 14; 1899—1900—151 no. 11, en over deze landschappen voorts Tijdschrift van het K[illegible]lijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, 2e Serie, ld. XXIV, 1907, afl. I, blz. 28 v.v.

Den 27en April 1905 overleed de bestuurder van Kota Pinang, Jang di

Pertoean Sakti (zie Gedrukte Stukken Tweede Kamer 1879—1880—86 no. 9). Zijn aangewezen troonopvolger Tongkoe Besar Soeloeng Moestafa, die daarop met het voorloopig bestuur werd belast, teekende onder den naam en titel van Jang di Pertoean Maämoer Perkasa Alam Sjah den 24en Juni 1907 de korte verklaring, waarna hij in zijne waardigheid werd erkend en bevestigd.

De door het landschapshoofd van Bila [1]) en Ondehoorigheden afgelegde korte verklaring strekt ter vervanging van de akte van verband, goedgekeurd en bekrachtigd den 26en Augustus 1904 (Gedrukte Stukken Tweede Kamer 1904—1905—201 no. 4).

Zooals uitvoeriger kan blijken uit het Koloniaal Verslag van 1906 (kolom 35) is de in November 1904 onder den naam en titel van Tongkoe Soetan Hasan Oedin Perkasa Rachmat Sjah als soetan erkende en bevestigde bestuurder van Panei, reeds spoedig daarna wegens zijne vele tekortkomingen uit zijne functie ontzet moeten worden, met voorloopige opdracht van het bestuur over Panei aan den Kerapatan van het landschap onder leiding van den controleur. Deze regeling, welke de ook in dit landschap omvangrijker wordende taak van het Europeesch bestuur zeer verzwaarde, is thans opgeheven door de erkenning en bevestiging onder den titel Soetan Gagar Alam Rahmat Oellah van Datoeq Poetra Kalama, het meest op den voorgrond tredend lid van den Kerapatan van Panei, door wien op 24 Juni 1907 de korte verklaring werd afgelegd.

Op verzoek van de betrokken Bataksche hoofden werden de Karo-landschappen Lingga en Onderhoorigheden, Baroe Djahé en Onderhoorigheden, Koeta Boeloeh en Onderhoorigheden en Si Lima Koeta onder ons bestuur gesteld. Met de Simeloengoensche landschappen Siantar (Gedrukte Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1890—1891—112 no. 5), Tanah Djawa (idem 1891—1892—106 no. 10), Raja en Panei (idem 1903—1904—201 nos. 35 en 36), en Karo-landschappen Dolok (Silau) Poerba [2]) (idem 1904—1905—201 nos. 6 en 7), die reeds vroeger eene verklaring van onderwerping hadden afgelegd, werden zij vereenigd tot eene afdeeling Simeloengoen en Karolanden (vergelijk Indische Staatsblad 1906 no. 531).

Al de hoofden van deze landschappen hebben de korte verklaring geteekend, zijnde die van de nieuw aan ons gezag onderworpen landschappen tevens erkend en bevestigd. Het vroeger erkende en bevestigde hoofd van Siantar, radja Sang Natoealoe, werd in 1906 wegens wederrechtelijke handelingen van zijne waardigheid vervallen verklaard. Het bestuur van het landschap werd, in afwachting van de instelling van eene commissie van bestuur, voorloopig opgedragen aan Toean Marikat, regent van den minderjarigen zoon en door de adat aangewezen opvolger van Sang Nahoealoe. Als leden van die commissie, welke wordt voorgezeten door den controleur van Simeloengoen, zijn in 1907 opgetreden Toean Marikat (Si Tori Alam) en Toean Sidepmanik (Si Riakata), die de korte verklaring hebben beëedigd en geteekend.

Waar in de overige landschappen de korte verklaring door twee hoofden is afgelegd, is dit toe te schrijven aan het in het betrokken landschap historisch geworden tweehoofdig bestuur.

---

[1]) Zie over dit landschap: *Bijdrage tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië*, 7e volgreeks, dl. II, blz. 548 v. v. (*Ind. Gids* 1906 I bl. 64.).

[2]) Omtrent Dolok en Poerba zie *Tijdschrift van het Kon. Nederl. Aardrijksk. Gen.*, jaarg. 1905, blz. 576 v. v. (*Ind. Gids* 1906 I bl. 229 en 228).

(1. 44) ATJEHSCHE ONDERHOORIGHEDEN.

VERKLARINGEN.

Ik ondergeteekende ..... bestuurder van ..... verklaar:

Ten eerste: dat het landschap ..... een gedeelte uitmaakt van Nederlandsch-Indië en derhalve staat onder de heerschappij van Nederland; dat ik mitsdien steeds getrouw zal zijn aan Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden en aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal als Hoogstderzelver vertegenwoordiger, uit wins handen ik het bestuur over ..... aanvaard.

Ten tweede: dat ik mij in geenerlei staatkundige aanrakingen zal stellen met vreemde mogendheden, zullende de vijanden van Nederland ook mijne vijanden, de vrienden van Nederland ook mijne vrienden zijn.

Ten derde: dat ik zal nakomen en handhaven alle regelingen, die met betrekking tot ..... door of namens de Koningin der Nederlanden dan wel den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië of Diens vertegenwoordiger zijn of zullen worden vastgesteld of toepasselijk verklaard en dat ik in het algemeen alle bevelen zal opvolgen, dien mij door of namens den Gouverneur-Generaal of Diens vertegenwoordiger zijn of zullen worden gegeven.

Bovenstaande verklaring is afgelegd (voorzien van stempel, onderteekening of handmerk) en beëedigd door elk der hoofden hieronder vermeld. De namen der door hen bestuurde landschappen, de dagteekening van de verklaringen en van de besluiten, waarbij die verklaringen zijn goedgekeurd en bekrachtigd en de hoofden zijn erkend en bekrachtigd, volgen mede hieronder.

Nummers.	Namen van de hoofden die de verklaring hebben afgelegd.	Namen van de door hen bestuurde landschappen.	Dagteekening der verklaringen.	Dagteekening van de besluiten, waarbij de verklaringen zijn goedgekeurd en bekrachtigd, en de landschapshoofden zijn erkend en bevestigd.
		NOORDKUST VAN ATJEH.		
		Onderafdeeling Lho Seumawé.		
1	Teukoe Soeltan Imeum Tji.	Geudoeng.	9 Mei 1907.	21 Juli 1907.
		OOSTKUST VAN ATJEH.		
		Onderafdeeling Idi.		
2	Teukoe Ali. (*waarnemend*).	Djoelo Tjoet.	3 Sept. 1907.	16 Nov. 1907.
		WESTKUST VAN ATJEH.		
		Onderafdeeling Poeloe Raja.		
3	Teukoe Oema.	Teunom met de onderhoor. Panga.	31 Mei 1907.	12 Sept. 1907.

ATJEHSCHE ONDERHOORIGHEDEN.

NOTA VAN TOELICHTING.

De mededeeling van de gelijkluidende verklaringen van de hierbedoelde landschappen geschiedt in den gewonen vorm (zie laatstelijk de Gedrukte Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1906—1907—165 no. 38).

Het in de onderafdeeling Lho Seumawé gelegen landschap Geudong staat sinds 1893 onder de werking van de oude verklaring in 18 artikelen, afgelegd door Teunkoe Radja Itam (Gedrukte Stukken Tweede Kamer

1894—1895—110 no. 6). In 1898 moest wegens de vijandige gezindheid van Geudong onzerzijds met kracht van wapenen worden opgetreden; waarbij Teunkoe Radja Itam sneuvelde. In den loop van het volgende jaar kwam diens broeder Teukoe Radja Moeda in onderwerping, die daarop met het bestuur werd belast, doch daar van hem niet de noodige medewerking ondervonden werd, in Februari 1901 werd gearresteerd, en vervangen door zijn broeder Teukoe Moehamad Ali Basja, die tijdelijk met het bestuur van het oeléëbalangschap belast werd. In Januari 1902 werd Teukoe Radja Moeda in vrijheid gesteld, waarna hij zijn inmiddels uitgeweken broeder als waarnemend bestuurder verving.

In September 1903 meldde zich het rechtmatige en wettige, tot dusver vijandige hoofd Teukoe Lotan, of zooals zijn titel luidt, Teukoe Soeltan Imeum Tji, bij het bestuur. Ten gevolge van ziekte legde hij als oeléëbalang eerst den 19en Mei 1907 de korte verklaring af.

Omtrent het landschap Geudong werden mededeelingen gedaan in de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, 7e volgr., Dl. I, no. XXV.

Het in de onderafdeeling Idi gelegen landschapje Djoelo Tjoet vormt sinds 1876 een zelfstandig oeléëbalangschap. In December 1897 overleed het landschapshoofd Panglima Prang Nja Hakim, waarna zijn zoon Teukoe Arifin het volgende jaar definitief als oeléëbalang aangesteld werd, nadat hij de korte verklaring had afgelegd (Gedrukte Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1900—1901—169 no. 26).

Teukoe Arifin overleed plotseling in Mei 1904, en daar zijn oudste zoon nog de school te Kota-Radja bezocht, werd Teunkoe Ali, banta van wijlen Teukoe Arifin, met de waarneming van het bestuur belast. Den 3den September 1907 teekende hij de korte verklaring.

Omtrent het landschap Djoelo Tjoet zie men de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, 7e volgr., Dl. I, no. XXVII.

De nauwere betrekking met het in de onderafdeeling Poeloe Raja gelegen landschap Teunom met de onderhoorigheid Panga dateert van 1877, toen de oeléëbalang Teukoe Nga Imeum Moeda eene verklaring in 18 artikelen beëedigde, welke in 1884 opnieuw door hem werd bezegeld, in welk jaar tevens een additioneel contract in 8 artikelen werd gesloten (Gedrukte Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Zitting 1885—1886—110 no. 2). In 1898 teekende hij een vereenvoudigde verklaring (idem 1900—1901—169 no. 26).

Teukoe Nja Imeum Moeda liet bij zijn dood in 1901 na zijn nog jongen zoon Teukoe Oema, die toen nog de school te Kota Radja bezocht. Als tijdelijk oeléëbalang werd aangesteld Teukoe Radja Lam Ili, schoonzoon van den laatsten oeléëbalang. In 1907 was voor Teukoe Oema de tijd gekomen om het bestuur te aanvaarden. Den 31en Mei van dat jaar teekende hij de korte verklaring.

Het landschap Teunom met de onderhoorigheid Panga wordt ten noorden begrensd door het landschap Kroeëng Sabé, ten oosten door de Kawaj XII, ten zuiden door het landschap Wojla, en ten westen door de zee. Het omvat het stroomgebied van twee rivieren, de Teunom- en de Panga-rivier.

De bevolking houdt zich in hoofdzaak bezig met rijst- en pepercultuur, inzameling van boschproducten en visscherij.

(1. 46). VERSLAG DER COMMISSIE.

De Commissie, benoemd in de vergadering van 10 December 1908 om verslag uit te brengen omtrent de overeenkomsten met inlandsche vorsten

in den Oost-Indischen Archipel, welke ter voldoening aan art. 44 van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië aan de Kamer zijn medegedeeld bij missive van den Minister van Koloniën d.d. 4 September 1908 (Zitting 1908—1909), 1 der Gedrukte Stukken) heeft de eer daartoe het volgende te doen dienen.

De bundel contracten heeft betrekking op de zelfbesturen van eenige rijkjes behoorende tot de drie volgende gewesten: de residentie Oostkust van Sumatra, het Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden [2]), dat van Atjeh en onderhoorigheden.

In de residentie Oostkust van Sumatra worden alle bestaande contracten in eens herzien. Met de bestuurders der grootere landschappen worden nieuwe overeenkomsten aangegaan; die der kleinere leggen de „korte verklaring" af.

De nieuwe contracten met Siak Sri Indrapoera, Pelalawan, Deli, Langkat, Serdang, Asahan en Koealoe, strekkende ter vervanging gedeeltelijk van bestaande overeenkomsten, gedeeltelijk van verklaringen bij akten van verband afgelegd, zijn alle gelijkluidend.

Het oude contract met Siak aannemende als grondvorm van de vroeger ter Oostkust geldende contracten, blijkt, bij vergelijking met het nieuwe contract, dat verschillende verbeteringen van meer of minder beteekenis zijn aangebracht.

Zoo zijn o.a. bij het nieuwe contract met Siak, dat strekt ter vervanging van dat gedateerd 15 October 1890, enkele overtolligheden weggelaten en verschillende redactieverbeteringen aangebracht. In art. 10 *oud* leest men: „De sultan en de rijksgrooten van Siak Sri Indrapoera en onderhoorigheden zullen met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement steeds vrede en oprechte vriendschap onderhouden", een bepaling die overtollig kan worden geacht nadat in art. 1 aan datzelfde Gouvernement en aan zijne vertegenwoordigers trouw, gehoorzaamheid en onderwerping is beloofd.

Het slot van *oud* art. 11 (*nieuw* art. 11) is geschrapt, zoo ook de laatste alinea van oud art. 15, die daar kennelijk was verdwaald.

Vervallen zijn o.m.:

1. de zonderling luidende clausule (art. 33 *oud*, art. 35 *nieuw*) dat het Gouvernement zich, behoudens naleving van het contract, niet met de inwendige huishouding des rijks zal inlaten;

2. het verbod in *oud* art. 9, om zonder medeweten van of voorafgaand overleg met den Resident aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement brieven of gezantschappen te zenden;

3. de bepaling in *oud* art. 28, die het Gouvernement het recht gaf te allen tijde zooveel mast- en timmerhout te doen aankappen, dan wel op te koopen en uit te voeren, als het noodig zal achten en zulks zonder dat de sultan of de rijksgrooten daarvan eenige opbrengst of belasting zouden vorderen.

Het weglaten uit art. 10 van de bepaling, dat de bestuurders en landsgrooten gehouden zijn op eerste aanvrage met alle in hun bereik zijnde middelen hulp te verleenen van volk, wapenen en vaartuigen getuigt van toegenomen zelfvertrouwen bij het Gouvernement.

---

1) Een vorig verslag is overgenomen in de *Ind. Gids* 1908 II blz. 1528.

2) Sedert 1 April 1909 zijn de landschappen op Sumbawa afgescheiden van het Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden en gevoegd bij de residentie Timor en onderhoorigheden (*Staatsblad van Nederl.-Indie* 1909, No. 129). Overal, waar in de op Sumbawa betrekking hebbende contracten gesproken wordt van den „Gouverneur van Celebes en onderhoorigheden", zal dus te lezen zijn den „resident van Timor en onderhoorigheden".

Als bepaalde verbeteringen mogen, volgens het oordeel van de meerderheid der Commissie, o.a. de volgende wijzigingen worden aangemerkt.

In art. 2 zijn bij de omschrijving van het gebied van het landschap Siak Sri Indrapoera 7 vroeger niet genoemde eilandjes vermeld.

Bij de nieuwe regeling van de opvolging doen de bestuurder en de rijksgrooten een voordracht voor een opvolger en wordt deze aangewezen door den Gouverneur-Generaal, terwijl vroeger de bestuurder en de landsgrooten den opvolger hadden aan te wijzen en de Gouverneur-Generaal die aanwijzing had goed te keuren. In verband hiermede heeft men art. 1 de woorden ,,zoo voor zich als voor hunne nakomelingen'', en in art. 3 het woord ,,erfelijk'' voor ,,leen'' weggelaten. Hierdoor kon *oud* art. 7 vervallen, en zullen mogelijke moeilijkheden in de toekomst worden vermeden.

In art. 26 *nieuw* zijn de beperkende bepalingen op het geven van concessiën voor landbouw en mijnontginning uitgebreid tot de bosch-exploitatie, terwijl volgens art. 27 alle andere concessiën niet verleend en overeenkomsten van niet strikt privaten aard door den bestuurder en de landsgrooten niet gesloten mogen worden zonder voorafgaande toestemming van den resident.

De belangstelling van alle wijzigingen zijn die betreffende het instellen eener landschapskas (art. 34), en de nieuwe beter omschreven regeling der rechtspraak (art. 16).

Terwijl vroeger (*oud* art. 16) was bepaald, dat aan de rechtsspraak door gouvernementsrechtbanken en rechters mede onderworpen waren onderdanen van den sultan en de rijksgrooten, die ,,procedeeren in zaken van handel en nijverheid of andere civiele gedingen, waarin onderdanen van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement betrokken zijn'', wordt nu vastgesteld, dat dit slechts het geval zal wezen ,,in de burgerlijke rechtsvordering, waarin een of meer rechtstreeksche onderdanen van het Gouvernement als *medegedaagden* betrokken zijn''. Hierdoor is de kring van degenen, die aan de rechtspraak van het zelfbestuur zijn onderworpen, zeer vergroot, en wordt een bewijs van vertrouwen gegeven in de inheemsche rechtspraak, die volgens art. 19 plaats heeft onder leiding en toezicht van de gouvernementsambtenaren.

Tegenover deze aanvullingen en verbeteringen moet gewezen worden op het blijven bestaan van enkele voorschriften die minder gemotiveerd, soms ook overtollig schijnen.

Zoo is in art. 4 behouden gebleven de bepaling dat nòch de bestuurder, nòch een zijner onderdanen briefwisseling mag houden met eenigen onderdaan van eenige andere Mogendheid dan de Nederlandsche. Dit kan toch wel niet de bedoeling zijn. In het oude contract met Boeton bepaalt het hierbedoeld verbod zich te recht tot correspondentie met de *gezaghebbenden* van vreemde Mogendheden. Wellicht zou kunnen worden volstaan met de eenvoudige bepaling opgenomen in art. 2 van de korte verklaring.

Zoo is ook in art. 35 van alle contracten de bepaling behouden: ,,voor zoover de bepalingen der vroegere overeenkomsten door het Gouvernement met de bestuurders en landsgrooten van Siak Sri Indrapoera gesloten in strijd zijn met die van deze overeenkomst, zijn zij door deze vervallen''.

Hierdoor blijft het noodig om alle vroegere contracten na te pluizen, om te weten, wat thans nog van kracht is.

Overbodig schijnt het tweede gedeelte van art. 28, waar nog eens de in-, uit- en doorvoer van oorlogsbehoeften wordt vermeld, reeds genoemd in art. 16, sub *d*.

II. Wat het gouvernement Celebes en onderhoorigheden betreft, ook de

overgelegde contracten met de zelfbesturen der landschappen van dat gewest hebben geheel denzelfden inhoud.

Die landschappen zijn de drie Mandharsche rijkjes Tappalang, Mamoedjoe en Binoewang, verder Laiwoei en de op het eiland Sumbawa gelegen staatjes Sumbawa, Bima, Sanggar en Dompo, en eindelijk Boeton.

Met alle zeven Mandharsche landschappen waren in Juni 1905 overeenkomsten gesloten, welke een jaar later door den Gouverneur-Generaal werden goedgekeurd onder voorbehoud van toestemming der betrokken bestuurders en landsgrooten in enkele aangegeven wijzigingen in den tekst en een der bijlagen.

In vier dezer staatjes werd ten gevolge van uitgebroken onlusten aan het voorbehoud niet voldaan, en na het herstel der rust de korte verklaring gevorderd. Deze werd afgelegd door Balanipa reeds in Augustus 1906 (stuk no. 27), door Tjinrana in December 1907, door Pembaoeang en Madjene in Februari 1908 (stuk no. 29). De contracten met drie overige Tappalang, Mamoedjoe en Binoewang (no. 2 tot 4) kwamen geheel overeenkomstig den wensch der Regeering tot stand, maar hun bindende kracht zou evenmin van langen duur wezen. Het Koloniaal Verslag van 1908, kolom 61, vermeldt toch, dat zij het voorbeeld der overige Mandharsche landschappen weldra zullen volgen, en dus nu waarschijnlijk reeds gevolgd hebben. De eerste drie overgelegde overeenkomsten hebben dus alleen waarde, voor zoover daaruit de beginselen blijken, welke bij het zelfbestuur dezer rijkjes zullen worden gevolgd.

Verschillende opmerkingen, gemaakt naar aanleiding van het nieuwe contract met Siak Sri Indrapoera en de overige landschappen van Sumatra's Oostkust gelden ook voor Laiwoei en de verdere rijkjes, behoorende tot het gouvernement Celebes en onderhoorigheden.

In deze overeenkomsten moest echter bovendien rekening gehouden worden met de op Celebes bestaande toestanden en verhoudingen, die veel verschillen van die ter Sumatra's Oostkust. Daaruit volgt, dat de beide groepen van contracten op verschillende punten uiteenloopen. Niet altijd is echter de noodzakelijkheid der afwijking op het eerste gezicht duidelijk.

Zoo is het, met het oog op de geringere uitgestrektheid van Lawoei, te verklaren, dat in het nieuwe contract-Laiwoei, art. 10, bepaald is: „Aan het Gouvernement blijft het recht voorbehouden, om, zulks nuttig of noodig oordeelende, te allen tijde een of meer Europeesche of Indische ambtenaren en het noodige personeel *over* het landschap aan te stellen", terwijl in art. 11 van het Siak-contract gesproken wordt van dezelfde aanstelling niet over, maar *in* het landschap.

Zoo is ook te begrijpen dat van *nieuw* art. 12 Laiwoei, luidende: „De bestuurder en de mantri's zullen met rechtvaardigheid regeeren, het welzijn des volks bevorderen, en alle hun door de vertegenwoordigers van het Gouvernement dienaangaande verstrekte raadgevingen opvolgen", het slot is weggelaten in art. 13 Siak, dat overigens hetzelfde zegt.

Minder begrijpelijk is het waarom de bepaling die vroeger voorkwam in art. 27 *oud* Siak en art. 9 *oud* Laiwoei, n.l. dat het zelfbestuur aan personen behoorende tot de inheemsche bevolking, vergunningen tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen of concessiën tot ondernemingen van landbouw, mijnontginning of bosch-exploitatie kan geven, met beperkende bepaling omtrent overdracht dier vergunningen of concessiën aan personen niet tot die bevolking behoorende, wel is bekrachtigd gebleven voor Siak (art. 26 *nieuw*) doch niet voor Laiwoei, waar het Gouvernement alles aan zich heeft gehouden.

Evenmin is het duidelijk waarom van den cijns en het vast recht voor concessiën tot mijnontginning en van de pacht of huurschat door ondernemingen van landbouw of bosch-exploitatie aan het Gouvernement verschuldigd, in Laiwoei (art. 14) steeds *de hetft* ten behoeve van het zelfbestuur moet worden afgestaan, terwijl voor Siak dit aandeel niet is vastgesteld, maar in elk voorkomend geval wordt geregeld.

In art. 8 Laiwoei is ingevoegd (met rooden inkt?): Zij (de bestuurder en de mantri's) zullen zich niet mengen in de aangelegenheden van inboorlingen van hun land die daarbuiten mochten gevestigd zijn en zich geheel er van onthouden zich in eenige binnenlandsche aangelegenheid van een ander landschap te mengen.

Bij Siak is dit weggelaten.

Art. 13 van het vorige contract met Laiwoei hield in de belofte om tegen te gaan en te doen tegengaan elke onwettige en onbillijke aanhouding van personen en pandelingen. Nu wordt in art. 25 *nieuw* beloofd krachtige medewerking tot de trapsgewijze afschaffing van het pandelingschap, voor zoover dit nog binnen het landschap mocht bestaan. In art. 24 *nieuw* Siak wordt thans geëischt, dat het nemen van pandelingen tot zekerheid van schuld met dezelfde gestrengheid zal worden tegen gegaan als menschenroof en slavenhandel.

Terwijl in Siak, zooals boven werd aangeteekend de gouvernementsrechter *alleen* kennis neemt van burgerlijke rechtsvorderingen tegen onderdanen van den sultan, wanneer één of meer rechtstreeksche onderdanen van het Gouvernement als *medegedaagden* daarin betrokken zijn (art. 16, 2 sub *a*) doet hij dit in Laiwoei in alle civiele gedingen waarin onderdanen van het Gouvernement, onverschillig als eischer of als verweerder optreden.

De omschrijving der personen in art. 19 (Laiwoei), welke als rechtstreeksche onderdanen van het Gouvernement worden beschouwd en als zoodanig aan de rechtspraak der gouvernementsrechtbanken en rechters zijn onderworpen, komt in hoofdzaak overeen met die welke gold voor het nu vervallen vorige contract met Siak. Maar er is een onderscheid bij de sub 2°. en 5°. genoemden.

Het oude Siaksche contract spreekt van:

2°. alle bedienden van Europeanen en daarmede gelijkgestelden (alle gewezen dienaren van het Gouvernement sub 5°.) voor zoover zij niet behooren tot de inheemsche bevolking van Sumatra's Oostkust;

het nieuwe met Laiwoei van:

2°. alle bedienden van Europeanen en met deze gelijkgestelden (alle gewezen dienaren van het Gouvernement sub 5°., met uitzondering van hen die behooren tot de inheemsche bevolking van het Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden, doch met inbegrip van deze laatsten voor zoover zij zijn inlandsche Christenen, niet behoorende tot de eigenlijke bevolking van het landschap.

Christen bedienden behoorende tot de inheemsche bevolking van Laiwoei komen dus voor de rechtbank van het zelfbestuur; behooren ze echter tot de bevolking van een ander deel van het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden, dan komen zij voor den gouvernementsrechter.

Christen bedienden afkomstig uit Laiwoei, komen met den niet Christen bedienden afkomstig uit het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden (hoe, na of voor de grenswijziging?) voor den inheemschen rechter; alle anderen voor den gouvernementsrechter.

In art. 12 van het vorige contract met Laiwoei luidde het: „Europeanen en met hen gelijkgestelden, Oostersche vreemdelingen en voorts allen die

de Christelijke godsdienst belijden en niet tot de inheemsche bevolking van Laiwoei behooren, worden, wanneer zij binnen het gebied van Laiwoei eenig misdrijf plegen, aan het Gouvernement uitgeleverd om naar deszelfs wetten te worden terechtgesteld".

Daar nu de Laiwoeische Christen bedienden en gewezen gouvernementsambtenaren (van andere personen is geen sprake) voor den Laiwoeischen rechter terechtstaan, zal het bezwaar om de inlandsche Christenen, afkomstig uit het overige deel van Celebes en onderhoorigheden, aan dezelfde rechtspraak te onderwerpen, toch wel niet groot zijn. Waartoe dan deze complicatie? [1])

Zoowel in het vorige contract met Siak als in dat met Laiwoei kwamen de volgende drie artikelen voor:

art. 10 (Laiwoei) „al de door het Ned. Ind. Gouvernement in omloop gebrachte muntsoorten zullen ook in Laiwoei tegen den wettigen koers gangbaar zijn":

art. 17, waarbij de radja en de hadat beloofden de vaccine onder hunne onderdanen toe te laten en te bevorderen;

art. 16, waarbij zij zich verbonden met alle beschikbare middelen het volksonderwijs te bevorderen.

Die artikelen vindt men als art. 31, 29 en 30 in het nieuwe contract met Siak terug, bij Laiwoei zijn ze verdwenen. Daarvoor is bij Laiwoei in de plaats gekomen, het bij Siak ontbrekende art. 24, inhoudende de verplichting van behoorlijk onderhoud der bestaande wegen en den aanleg van nieuwe, indien het Gouvernement zulks mocht verlangen.

Wegen zijn nuttig, maar maken de zorg voor geldcirculatie, volksgezondheid en onderwijs niet overbodig.

III. De nos. 12 t/m 25 bevatten suppletoire overeenkomsten met de Mandharsche landschappen, Tanette, Laiwoei, Boeton en de rijkjes op Sumbawa.

Zeker ter wille der eenvormigheid zijn de suppletoire overeenkomsten met Laiwoei, Sanggar en Dompo gesloten op denzelfden datum als de contracten; bij Bima is de suppletoire overeenkomst zelfs gedateerd op 27 December 1905, d. i. twee dagen vóór de dagteekening van het contract.

In staat B behoorende bij art. 16 van het contract worden alle belastingen opgenoemd, waartoe het zelfbestuur gerechtigd is, en bepaald, dat die belastingen in geen geval verhoogd of verzwaard mogen worden (in art. 16 van de nu vervallen acte van verband van Langkat werd zelfs beloofd dat de bestaande belastingen noch verhoogd noch verlaagd zouden worden zonder vergunning van het Gouvernement.

Art. 17 zegt verder: „Het recht tot het heffen van belastingen buiten de in het vorig artikel bedoelde, berust bij het Gouvernement".

In verband met een en ander is het niet duidelijk waarom aan het slot van art. 1 sub 2°. van het suppletoir contract aan het Gouvernement nog eens het recht is voorbehouden, om behalve de hiervoren met name genoemde middelen van inkomst, ten eigen bate ook te exploiteeren alle zoodanige middelen van inkomst, welke het te eeniger tijd nuttig of wenschelijk zal oordeelen".

IV. Van de korte verklaringen in de Atjehsche onderhoorigheden wordt een drietal overgelegd onder no. 45, n.l. die van Geudong, Djoelo Tjoet en Teunom, met de onderhoorigheid Panga.

---

[1]) Het bovenstaande geldt voor Laiwoei en Boeton; in de landschappen op Sumbawa, nu niet meer tot het Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden gerekend, is de zaak nog vreemder geworden.

Vergelijkt men de opgaven der Atjehsche landschappen, zooals die voorkomen in deel I van den Regeeringsalmanak van 1909, met de mededeelingen aan de Kamer omtrent de verschillende afgelegde verklaringen gedaan, en let men daarbij op de mededeelingen in het Kol. Verslag 1908 (kolom 26 en 27), dan blijkt dat de verklaringen van nog slechts enkele landschappen ontbreken, n.l. behalve van de landschappen kortelings afgescheiden van Samalanga en Tjoenda, alleen nog van de II moekim Troeseb, het gebied van Rödjö Lingö en Kawaj XII en V.

Als grond voor het eischen der korte verklaring van de landschappen der onderafdeelingen Batoebara en Laboehanbatoe, zoomede van de Karo- en Simeloengoenlanden wordt genoemd de mindere belangrijkheid dezer zelfbesturende landschappen, terwijl bij andere het plegen van gewapend verzet of het verleenen van steun aan vijanden van het Gouvernement als zoodanig wordt vermeld.

De korte verklaring is zeker een zeer eenvoudige vorm van erkenning van Nederlands souvereiniteit en bestaat meestal uit drie artikelen.

De vraag rijst of het tweede artikel, waarbij het zelfbestuur zich verbindt geenerlei staatkundige aanraking te zullen zoeken met vreemde Mogendheden, niet overbodig is in verband met de in art. 3 afgelegde belofte van volkomen gehoorzaamheid aan alle bevelen, door of vanwege den Gouverneur-Generaal gegeven. In dit verband werd nog gewezen op de verklaring den 17 November 1890 door den radja van Rioeng op Flores geteekend, die beknopter van vorm, maar daarom niet minder duidelijk is en als volgt luidt:

1°. Ik..... erken het Nederlandsch-Indisch gouvernement als mijn opperheer en beloof het als zoodanig te allen tijde te zullen eerboedigen en gehoorzamen.

2°. Ik beloof tot dat einde toe getrouw te zullen nakomen alle bevelen die mij zullen gegeven worden door de door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement over mij te stellen machten.

V. In art. 3 van het contract met Siak wordt gesproken van „leen". De meerderheid der Commissie zou gaarne vernemen, welk woord hiervoor gebruikt is in den Maleischen tekst en of omtrent de beteekenis van dat woord geen onzekerheid kon bestaan.

VI. De vergelijking van de nieuwe contracten met de oude, hoewel zeer leerzaam, is tamelijk tijdroovend. Gevraagd werd of voortaan, bij de overlegging van nieuwe contracten, ten aanzien van die aangelegenheden waarin belangrijke wijzigingen of aanvullingen zijn aangebracht, de oude en nieuwe artikelen niet naast elkander zouden kunnen worden afgedrukt. Zoodoende zal zoowel het opmaken der Toelichting voor den Minister als het constateeren van de geleidelijke voortschrijding van onze politiek op de Buitenbezittingen zeer vergemakkelijkt worden.

Uwe Commissie stelt voor:

1. de gesloten overeenkomsten en de daarbij behoorende toelichtingen voor kennisgeving aan te nemen;

2. dit verslag te doen drukken en onder dankbetuiging afschrift te zenden aan den Minister van Koloniën, met verzoek om aan de Kamer de daarin gevraagde inlichtingen te willen verstrekken.

Aldus vastgesteld den 5den Mei 1909.

Van Vlijmen.
Lely.
Van Kol.
Van Idsinga.
IJzerman.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN

DEN HAAG, 14 December 1909.

INHOUD.

Het eiland Palmas of Miangas. — Vlagvertoon. — Het Suez-kanaal. —Het dos-à-dos-paard. — Een Maleier over onze taal. — Modellen van spoorwegrijtuigen. — De Brusselsche tentoonstelling. — Belasting op vuurwerk. — De Indische Postspaarbank in 1908. — Het tweede congres van Boedi Oetomo. — Nederland en Insulinde Christelijk-economisch beschouwd. — Mohammedaansche godsdienstschool. — Automobiel-propagandatocht over Java. — Koeliemishandeling in Deli. — De kopra-bereiding als gouvernementsbedrijf. — Een Mohammedaan, lid van de Privy Council. — Autoriteiten-vrees. — Vertegenwoordiging van Ned.-Indië in de Staten-Generaal. — W. C. Dammköhler†. — Eene leprozen-kolonie voor Deli. — Een kruitfabriek voor Indië. — Bestuurszorg in de Buitenbezittingen. — De opleiding van inlandsche artsen. — De inlander officier van gezondheid. — Geneeskundige dienst in Indië. — De Mamberamo-rivier.— De sneeuwberg Prinses Juliana. — Atjehsche jongelui op studie. — De Oeleëbalang van Bloeë. — Met lier en karabijn door Atjeh. — Een gouvernements-handelsbureau. — Los zout tegenover briket-zout. — Het verslag van de Wees- en Boedelkamers over 1908. — Dr. Maurits Greshoff†. — Draadlooze telegraphie voor Indië. — Draadlooze telegraphie over land. — De Zondagsrust in den Indischen staatsdienst. — Quarantaine. — Japan en Nederlandsch-Indië. — De vaart op Euphraat en Tigris. — De haven van Idi. — Het vergaan van de La Seyne. — De West-Afrikaansche cacao-quaestie.

Het eiland Palmas of Miangas. Op het bijkaartje van de onlangs verschenen kaart van Celebes (zie onze Dec.-afl. bl. 1695), waarop de Sangi- en Talaud-eilanden zijn afgebeeld, ziet men in het noorden het eilandje Poeloe Miangas of Palmas-eiland aangegeven, dat oostelijk van de Zuidpunt van Mindanao ligt op 5° 31' N.B. en 126° 33' O.L. en thans het onderwerp vormt van een vraagstuk van bezitrecht. Zooals door de Nederlandsche bladen aan de *Java-Bode* ontleend werd, is de zaak in 1906 in Indië aan de orde gekomen door een opdracht vanwege het opperbestuur aan de Indische regeering om de rechtmatigheid onzer aanspraken op dit eilandje aan te toonen.

Bij het tractaat dat de Spaansch-Amerikaansche oorlog beëindigde, werden zeer nauwkeurig de grenzen aangegeven van het gebied dat van Spaansche in Amerikaansche handen overging en het moet geen twijfel overlaten of het bedoelde eiland is binnen die grenslijn begrepen. De vraag is dus of Spanje aan de Vereenigde Staten een territoir heeft afgestaan, dat niet aan dat land behoorde.

In Jan. 1906 was de commandant van Mindanao, generaal Wood, op het eiland gekomen, denkende aldaar van Spanje overgenomen bezit aan te treffen. Hij bevond evenwel dat dit goed bebouwde met 458 zielen bevolkte eiland stond onder Nederlandsche vlag. Uit de in Indië verzamelde gegevens blijkt dat het reeds sedert de dagen van Valentijn tot ons gebied behoorde en dat, althans sedert het bezoek van Resident Jellesma in 1895, aldaar effectief gezag werd uitgeoefend. Sedert is er de vaccine ingevoerd en de bevolking is geheel tot het Christendom bekeerd. Volgens eene beschrijving van 1905 bestaat de kampong Miangas thans uit een 40-tal in dat jaar nieuw opgerichte huizen, gelegen aan weerszijden van een straat, waaraan

ook het kerkje ligt, dat tevens als school dienst doet. In de kampong is het Nederlandsch wapenbord aanwezig, uiterlijk teeken onzer souvereiniteit. Aan het hoofd staat een door den Resident van Menado aangestelde „kapitan laoet". De protestantsch gedoopte bevolking droeg jaarlijks ƒ150 bij in de cijns, die door de Nanoesa-eilanden wordt opgebracht.

Nadat generaal Wood in Aug. 1906 zijn bezoek herhaald had en aan het kamponghoofd een Amerikaansche vlag en insigne had uitgereikt, met last om, als er een schip kwam, die vlag te hijschen, werd door de Nederlandsche regeering ter zake aan de Amerikaansche een vertoog gericht. Sedert dien tijd bezocht de Assistent-Resident der Sangi- en Talaud-eilanden het eiland op geregelde tijden. Tot April 1909 viel niets bijzonders te vermelden, doch toen bleek het hoofd van Miangas opnieuw in het bezit van een Amerikaansche vlag, die hij reeds eenmaal geheschen had. Deze werd hem evenals de vorige maal afgenomen en aan de Regeering aangeboden.

Van een scheidsrechtelijke uitspraak, die volgens de *Manilla Times* ten onzen gunste zou zijn uitgevallen, was bij de Regeering niets bekend. Wel heeft de Regeering der Vereenigde Staten ons medegedeeld, dat ter zake te Madrid om opheldering is gevraagd, doch de *Java-Bode* vermoedt, dat men zich daar niet met de beantwoording zal haasten. Intusschen wordt het tijd om tot een of andere beslissing te komen.

In een uitvoerig artikel in de *N. R. Ct.* van 22 Nov. wordt aangetoond, dat een beroep op Valentijn niet opgaat, doch dat overigens onze aanspraken boven allen twijfel verheven zijn. Ook wordt daar verwezen naar de in 1853 uitgegeven Zeemansgids van Gregory, waarin de Nanoesa-eil. op voetspoor van Horsburgh ten onrechte Meangis-eilanden worden genoemd en naar een artikel v. Prof. Wichmann in *Petermanns Mitt.* 1899.

* * *

Vlagvertoon. In het *Alg. Handelsblad* van 15 Nov. j.l. bespreekt de heer C. de Vries terloops de beteekenis van vlagvertoon onzer schepen in vreemde havens en voornamelijk de vraag op welke wijze de kosten er van bestreden moeten worden. In dit eerste gedeelte deed ons de eenigszins smalende wijze, waarop van pantserscheepjes van 5000 ton gesproken wordt, minder aangenaam aan. De indruk die men wenscht te maken zou bij het liggen van deze in een vreemde haven in de nabijheid van Engelsche, Amerikaansche, Duitsche en Japansche slagschepen, niet de gewenschte zijn. Als oud-secretaris van de staatscommissie is het begrijpelijk, dat hij een geheel anderen indruk verwacht „als het bezoek tot vlagvertoon gebracht zal worden met een full speed de vreemde reede opstoomende flottielje, bestaande uit een torpedokruiser en 3 of 6 torpedobootjagers van 400 à 500 ton — up to date materieel, zooals de vreemdeling dat niet beter heeft". Zooals de Minister in de Kamerzitting van 6 Dec. j.l. (Handelingen bl. 696) zeide is een eskader van torpedobooten ongeschikt voor vlagvertoon en uit de reisbrieven van de drie pantserschepen afkomstig, valt volstrekt niet af te leiden, dat wij in de verschillende havens geen goed figuur maakten. Blijkens de *N. Ct.* van 7 Oct. j.l. was ter reede van Hongkong, waar bij aankomst op 2 Sept. behalve het Eng. wachtschip een Chineesch, een Amerikaansch en twee Portugeesche oorlogsschepen lagen, het tegendeel werkelijk het geval. Het komt ons dan ook zeer jammer voor, dat de Nederlanders zelf er steeds het eerste bij zijn om hun marine te declineeren. Doch met den schrijver niet verder op dit punt ingaande zij slechts vermeld dat hij met groote bevreemding heeft kennis genomen van de redeneering van den Minister van Koloniën om de kosten van dit vlagvertoon

te brengen ten laste van de Indische schatkist, omdat zij daarop geen groote lasten leggen, daar het er uit een financiëel oogpunt weinig toe doet of de schepen in dan wel buiten den Archipel varen, enz.

Daar de schepen op zulke reizen vooral bij het bezoek aan San Francisco niet Indië maar Nederland vertegenwoordigen, wordt het onbillijk geacht daarvoor uit de Indische geldmiddelen te putten. In het algemeen wordt naar het rapport der Staatscommissie verwezen (zie *Ind. Gids* 1908 II, bl. 1365) die o.a. aan vlagvertoon eene uitvoerige beschouwing wijdt en daarbij de vraag stelt welke belangen bij die reizen betrokken zijn. Daar bij die naar Oost-Azië ook die van Indië gelden, ware in dit geval splitsing der kosten tusschen beide begrootingen billijk.

Blijkens de *Nieuwe Courant* van 18 Nov. j.l. heeft ook de heer Van Deventer in *Land en Volk* een klemmend betoog geleverd, dat de verrekening niet ten laste van Indië mag komen; de schepen staan n.l. krachtens art. 41 R. R. slechts onder opperbevel van den Gouverneur-Generaal zoolang zij in Ned.-Indië aanwezig zijn. Gaan zij *buiten* N.-I. dan staan zij niet langer onder zijn opperbevel en kunnen derhalve ook niet ten laste van Indië komen. Het Kon. besluit van 27 Juli 1896, waarbij bepaald is dat de schepen van het Ned.-Ind. eskader ten laste van Indië komen, gedurende den tijd dat zij onder het opperbevel van den G.-G. staan, laat geen andere uitlegging toe.

De *Nieuwe Courant* sluit zich bij dit protest gaarne aan.

* * *

Het Suez-kanaal. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 17 November j.l. wordt er aan herinnerd, dat het op dien dag juist veertig jaren geleden is, dat het Suez-kanaal feestelijk werd geopend. Tien jaar te voren, 25 April 1859, was met de doorgraving bij Pelusium, waar thans Port-Saïd ligt, begonnen en den 18den Maart 1869 waren, in tegenwoordigheid van den Prins en de Prinses van Wales, de wateren van de Middellandsche Zee in de Bittere meren gelaten.

Voor de luisterrijke opening van het kanaal kwamen, door den Khedive van Egypte uitgenoodigd, de Europeesche vorsten of hunne vertegenwoordigers benevens vele mannen van naam op allerlei gebied en tal van correspondenten der groote bladen — daaronder vier van de Nederlandsche couranten — naar Port-Saïd, waar zich tegen den 16den November 1869 een aanzienlijk internationaal gezelschap vereenigd had. Daar was Keizerin Eugénie van Frankrijk met haar fraaie jacht Aigle en vier andere oorlogsschepen, de Keizer van Oostenrijk met zijn jacht Greiff en drie oorlogsschepen, waaronder het pantserschip, dat in den zeeslag bij Lissa in 1866 de Ré d'Italia in den grond had geboord, de toenmalige Kroonprins van Pruisen met het jacht Grille en 3 andere oorlogsschepen, Prins en Prinses Hendrik der Nederlanden met het jacht Valk en het fregat Admiraal van Wassenaer, Prins Oscar van Zweden met het jacht Vanadis, voorts waren er 5 gepantserde fregatten en 1 jacht van Engeland, oorlogsschepen uit Denemarken, Noorwegen en Spanje en een groot aantal particuliere stoomschepen. Op 17 Nov. stoomde deze vloot van meer dan 40 schepen in bepaalde volgorde, met de vier genoemde vorstelijke jachten voorop, het kanaal binnen. Hoewel men vreesde voor een mislukking wegens nog niet geheel voldoende diepte van het kanaal, werd toch voor het vallen van den avond door het grootste deel dezer vloot Ismaïlia bereikt, waar de schitterende feesten plaats vonden, waarvan ons bestek niet toelaat hier nadere bijzonderheden te vermelden.

* * *

Het dos-à-dos-paard. In eenige bladen wordt vermeld dat in Febr. 1907 in eene algemeene vergadering der „Maatschappij tot bescherming van dieren" door den heer A. L. C. Baron du Tour de aandacht gevestigd was op het meedoogenloos afbeulen van de dos-à-dos-paarden in Indië en de vraag gesteld of door het uitloven van prijzen voor goed onderhouden paarden hierin geene verbetering ware te brengen. Op die vraag is sedert een daadwerkelijk antwoord ontvangen uit de afdeeling Banjoewangie. In 1908 heeft het bestuur dier afdeeling van de bedoelde maatschappij aldaar, na gehouden inspectie der huur-dos-à-dos, aan 16 personen, die door zorg aan paard en rijtuig toonden hart voor hun dieren te hebben, premies toegekend van *f*10 tot *f*3, benevens een koperen plaatje om aan de dos-à-dos bevestigd te worden als bewijs van bekroning.

Er wordt niet aan getwijfeld of Batavia, Soerabaja, enz. zullen in deze niet lang meer achterblijven.

* * *

Een Maleier over onze taal. In het *Alg. Handelsblad* van 17 Nov. j.l. geeft de heer A. A. Fokker de vertaling van een artikeltje uit het Maleische blad *Pertja Barat* (West-Sumatra) waarin een Maleier, die zich noemt „Talang Perindoe" („rietje van verlangen" of bamboe, die geluk aanbrengt) een dikwijls herhaalde klacht uit, dat namelijk het spreken van de Nederlandsche taal niet genoeg wordt aangemoedigd en dat de landskinderen in dezen tijd „smachten en verlangen naar de kennis der edele taal" en dat wel 1°. omdat in de talen van Oost-Indië geen wetenschap bestaat, doch wel dingen onmogelijk voor het gezonde verstand; 2° omdat niemand onder de inlanders medetelt of hij moet Europeesche wetentschappen geleerd hebben; 3°. omdat de landskinderen te vergelijken zijn met kleine kinderen, die leiding noodig hebben en 4°. omdat die inboorlingen van Oost-Indië „geen ander hulpmiddel (hebben) om de brug *sirat-al-moestakim* op te gaan, die wij moeten bestijgen op den dag der opstanding, om te geraken in het paradijs, den tuin der genietingen, den lusthof van Onzen Heer".

Deze phatasieën en overpeinzingen van den Maleier, welke volgens Dr. Fokker zoo teekenend den toestand weergeven, vormen zeker een sterke tegenstelling met de meer nuchtere verklaring, welke de heer Walbeehm (zie onze Dec.-afl. bl. 1651) gaf van den drang om Hollandsche te leeren.

* * *

Modellen van spoorwegrijtuigen. Onlangs werd in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* het bericht uit het *Soerabajasch Handelsblad* overgenomen, dat men in de werkplaatsen te Madioen bezig was voor de aanstaande Brusselsche tentoonstelling een drietal spoorwegrijtuigen op een tiende der ware grootte na te maken, waarin alles natuurgetrouw en beweegbaar is nagebootst, zoowel het houten bovenstel als het ijzeren onderstel met remmen, vacuuminrichting, enz. Men moet respect krijgen voor de knutselaars, die dergelijk fijn werk reproduceerden. De prijs valt niet mede doch er wordt geoordeeld dat dit geld allerminst als weggegooid is te beschouwen. Na afloop der tentoonstelling zullen de rijtuigjes aan de Technisch Hoogeschool te Delft worden aangeboden.

Blijkens een ander bericht zal ook de firma J. J. Beynes te Haarlem op diezelfde tentoonstelling een Indisch spoorwegrijtuig inzenden, doch op de schaal van een vijfde der ware grootte, welk rijtuigje even 2 Meter lang wordt. Als dit zoo is, dunken ons de Indische modellen wel wat heel klein,

doch het is mogelijk dat bij de beschouwing een en ander niet te veel van speelgoed zal blijken te hebben.

* * *

De Brusselsche tentoonstelling in 1910. Het *Vaderland* van 17 Nov. j.l. vestigt er de aandacht op dat de heer D. van Hinloopen Labberton, secretaris der Ned.-Indische afdeeling der wereldtentoonstelling te Brussel de opdracht ontving zich op 2 Dec. per boot naar Nederland te begeven, ten einde in het belang van genoemde afdeeling werkzaam te zijn. Volgens de *Java-Bode* zal het plan om een aantal inlandsche kunstnijveren naar Brussel te zenden, dank zij den ondervonden steun, ook doorgaan en zullen daartoe in het voorjaar een 18-tal personen naar Europa vertrekken. Voor de Indische afdeeling zal een deel van het Nederlandsche paviljoen op de tentoonstelling ingeruimd worden en zij zal bestaan uit een leeszaal en 11 onderafdeelingen. In de leeszaal zullen o.a. tentoongesteld worden de albums met photographische opnemingen van den Boroboedoer door kapitein Th. van Erp. Verder zal daar eene boekerij en leestafel zijn met kaarten en tabellen tegen de wanden, waaronder graphische voorstellingen der vorderingen door het Nederlandsch gezag in den loop der tijden in Ned.-Indië gemaakt. Van de eigenlijke cartographie zal door den topographischen dienst eene afzonderlijke afdeeling worden ingericht. Dan zal men er een vinden gewijd aan handel en verkeer; de scheepvaart vertegenwoordigd door drie modellen van mailstoomers, enz. Daarnaast komt een afzonderlijke afdeeling voor de gouvernementsbedrijven, terwijl elders het boschwezen is vertegenwoordigd. Dan het leven der Indische bevolking (jacht, visscherij, landbouw, enz.), de plantentuin, de petroleum-industrie, de groote cultures en de inlandsche kunstnijverheid. Voor deze laatste is eene ruimte van 5.75 bij 11.50 M. beschikbaar, met 50 str. M. vitrines. De bestaande kunstnijverheid zal er o.a. vertegenwoordigd worden door weefsels, koperwerk, gongindustrie, pamor-smeedwerk, leder-industrie, wapensmederij, matten, hoedenvlechterij en batik-werk.

* * *

Belasting op vuurwerk. De *Nieuwe Ct.* van 16 Nov. j.l. nam uit een ingezonden stuk in de *Java-Bode* het denkbeeld over om in Indië eene belasting te heffen op vuurwerk, ongeveer 50 tot 100 pCt. van de waarde en vindt dit inderdaad wel de overweging waard.

Een ieder weet hoe in Indië op verschillende feesten, in het bijzonder op inlandsch nieuwjaar, door jong en oud voor tonnen aan vuurwerk verbrand wordt. Bij elkaar zal dit licht een paar millioen bedragen: eenige jaren geleden cijferde een der Indische couranten uit, dat gedurende een tijd van hongersnood in Semarang op één avond voor een ton aan vuurwerk was afgestoken.

Dit is zeker een te verdedigen belasting, zegt het blad; al zou ze zelfs minder opbrengen dan men denkt, omdat men minder vuurwerk zal koopen. In elk geval zou het gebruik beperkt en nutteloos geldverspillen tegengegaan worden.

* * *

De Indische Postspaarbank in 1908. Vergeleken met het vorige jaar (zie *Ind. Gids* 1909 I, bl. 81) nam het aantal Europeesche inleggers toe met 2347, dat der Inlanders met 4044 en dat der Vreemde Oosterlingen met 444, tegen respectievelijk 1903, 4603 en 364 in 1907. Het totaal der inleggers bedroeg op ult. Dec. 1908 te zamen 63,294, waarvan 48,34 pCt. Europeanen, 47,67 pCt. Inlanders en 3,99 pCt. Vreemde Oosterlingen.

Het totaal-tegoed der inleggers verminderde met *f*13,979,03 en bedroeg op ult. Dec. 1908: *f*7,213,629.13, waarvan 81,93 pCt. behoorde aan Europeanen, 15,92 pCt. aan Inlanders en 2.15 pCt. aan Vreemde Oosterlingen. Het totale tegoed der Europeanen nam, vergeleken met het vorige jaar, af met *f*182,653.085, dat der Inlanders nam toe met *f*143,056.67 en dat der Vreemde Oosterlingen met *f*25,617.385.

Het gemiddeld tegoed per inlegger nam voor Europeanen in de laatste 5 jaren af van *f*240 tot *f*193.19, dat voor Inlanders nam van 1906 af van *f*39.12 tot *f*38.04 en voor Vreemde Oosterlingen van *f*69.42 in 1906 tot *f*61.45 in 1908. Behalve een kleine rijzing in 1906 is ook het gemiddeld tegoed per inlegger voor allen te zamen steeds dalend. In 1904 bedroeg het *f*156,98 en in 1908 slechts *f*113,97. Dit is zeker toe te schrijven aan het toenemend aantal boekjes met kleine bedragen. Die van *f*1.— en daarboven tot *f*10 bedroegen in 1908: 50.93 pCt. van het aantal en in 1904 nog slechts 44.71 pCt.

De in het verslagjaar gekweekte rente was gemiddeld 3.55 pCt. tegen 3.65 pCt. in 1907. Van het totaal de uitgekeerde en bijgeschreven rente aftrekkende, bleef er een saldo van *f*94,990,295, tegen *f*103,614.855 in het jaar 1907. De uitgaven die in 1907 volgens een verbeterd cijfer *f*67,965.85 beliepen, waren in 1908 hooger, namelijk *f*76,151.845.

Daar de boekwaarde der effecten verbeterde en het saldo der winst over 1907, nader berekend op *f*37,739.335, op deze boekwaarde werd afgeschreven, daalde de post op de balans vermeld als ,,Regeering van Nederlandsch-Indië, ingevolge art. 10 van het Kon. Besluit, wegens waardewijziging van Ned. Staatsschuld en effecten" van *f*202,803.92 in 1907 tot *f*80,622.085 op de voorloopige balans van 1908, zoodat de toestand wezenlijk verbeterd is.

Voor de Brusselsche tentoonstelling in 1910 heeft de heer Zaalberg eene in het Fransch gestelde brochure over de door hem bestuurde instelling te zamen gesteld, waarin de organisatie van de Indische Postspaarbank wordt beschreven en ook de resultaten worden besproken. Deze zijn in overeenstemming met hetgeen destijds de Minister van Koloniën in zijn Memorie van Antwoord op het V. V. over de Indische begrooting voor 1897 bij onderafdeeling 77*a* in het midden bracht.

Onder de Europeanen heeft de Postspaarbank sedert de openstelling op 1 Juli 1898 zich een plaats veroverd en langzamerhand wint zij ook veld onder de Inlanders. Sedert het gouvernement krachtiger dan vroeger den woeker bestrijdt, het onderwijs uitbreidt en het zedelijk en verstandelijk peil der bevolking tracht te verhoogen, doet zich dit, volgens den steller van deze brochure, dadelijk bij de Postspaarbank gevoelen. Terwijl de Europeanen 305 inleggers per 1000 zielen hebben (in Nederland bij de Rijkspostspaarbank slechts 232,6) is dit aantal voor Inlanders 0,83, voor Vreemde Oosterlingen 4.09. Wel is dit voor de Inlandsche inleggers nog niet veel, doch het voornaamste is dat hun aantal jaarlijks toeneemt en dat is het geval.

Het reeds genoemde gemiddelde tegoed per inlegger van *f*113.97 is nog iets meer dan het overeenkomstige cijfer bij de Rijkspostspaarbank in Nederland, n.l. *f*108.835.

Onder de bepalingen in het jaar 1908 met betrekking tot de Postspaarbank uitgevaardigd, verdient vermelding het Staatsblad No. 311, waarbij bepaald is dat voor kosten van wachtgelden, verloven, non-activiteitstractementen en pensioenen voor het Europeesch personeel der Postspaarbank, dat in vasten dienst is, ten laste dier instelling wordt gebracht een bedrag van vijftien ten honderd der door dat personeel genoten bezol-

diging. Terwijl van dat personeel nog 2 pCt. wordt gekort voor pensioenen, is er dus te zamen voor deze uitgaven gerekend op 17 pCt. der tractementen, een cijfer dat nagenoeg met de werkelijkheid overeenkomt, zooals o.a. blijkt uit de becijfering op bl. 13 der ,,Aanteekeningen op de Begrooting van N.-I. voor 1910'', uitgegeven door de Vereeniging ,,Moederland en Koloniën''.

* * *

Het tweede congres van Boedi Oetomo. In de *Locomotief* van 15 October j.l. geeft de redactie den indruk weder van het op 11 en 12 Oct. te voren te Djokja gehouden tweede congres van Boedi Oetomo. Deze samenkomst van ontwikkelde inlanders bleef volgens het blad in beteekenis verre ten achter bij die van verleden jaar (*Ind. Gids* 1909 I bl. 101). De innerlijke verwording, die zich zelfs in de uiterlijkheden afspiegelde, wordt toegeschreven aan de door Boedi Oetomo overgenomen ,,verderflijke'' methode van het beleggen van vóórvergaderingen en aan het feit dat de president niet is een onafhankelijk persoon, tengevolge waarvan thans aan den bond een zoodanige leiding van hoogerhand is gegeven, dat de oorspronkelijk zoo gezonde beweging dreigt te verloopen.

Zulke voorvergaderingen dienen meestal om de in den loop van het jaar gerezen geschillen in een onderonsje van het bestuur met eenige leiders der oppositie af te doen en door een compromis de bespreking in de openbare vergadering te voorkomen. De aldus opgehouden schijn van homogeniteit maakt de beste leden afkeerig van den bond. Er wordt niets verkregen zonder strijd; door deze moet men tot een communis opinio geraken, waarop een krachtige actie kan worden gevestigd. De schijn van onderlinge eensgezindheid is de dood der beweging, aan welks hoofd het bondsbestuur zich heeft gesteld. Een belangrijk punt, dat op deze wijze van de baan geschoven werd, was de verhouding van Boedi Oetomo tot de Europeesche bevolking. Voor zoover de *Loc.* werd ingelicht betrof het aan de eene zijde het toelaten van Europeanen als gewone, stemhebbende leden en daartegenover eene partij, die van Boedi Oetomo een zuiver Javaansche bond wilde maken, waarbij Europeanen alleen als donateurs konden worden toegelaten. Wanneer op deze wijze de meening ingang vindt dat die bond niet op medewerking van Europeanen gesteld is en eer scheiding dan vereeniging van blank en bruin wenscht, dan heeft Boedi Oetomo deze verkeerde opvatting van zijn streven slechts aan zichzelf te wijten.

Wat de leiding betreft door een bejaard regent, die zijn positie niet in de waagschaal wil stellen en zich niet gaarne het ongenoegen der Regeering op den hals zou halen, deze zal elk teeken van drang van onder op als aan haar onwelgevallig beschouwen en dan gaat eene zoodanige angstvalligheid verder dan de meester bedoelt of wenschelijk acht. Men verlieze toch niet uit het oog dat het streven naar ontwikkeling nu eenmaal bestaat en dat zulk streven, als men het niet de gelegenheid geeft zich vrijelijk onder de critiek der openbare meening te uiten, zich in andere banen gaat bewegen en gevaarlijk wordt. De Regeering gaf den Regent van Karang-Anjer zwart op wit hare toestemming om het presidium te aanvaarden, doch uit alles blijkt dat de bond tevens onder een voogdij is gebracht, welke niet strookt met den aard der beweging (zelfontwikkeling).

Bij het eerste congres schreef de *Loc.* dat duidelijk is gebleken, dat Boedi Oetomo geen politieke doch eene zuivere sociale vereeniging is, dat het geheele streven gericht is op geestelijke en economische ontwikkeling van het Javaansche volk. Gelukkig behoeft het blad thans nog niet in tegen-

gestelden zin te schrijven; ook nu werden ten congresse louter sociale onderwerpen behandeld. Maar eene noodeloos uitgestooten oppositie heeft altijd de neiging verder te gaan dan zij oorspronkelijk bedoelde; en daarin ligt een gevaar. De slotsom is dat de vrijmoedigheid, de drang naar onderlinge beraadslaging over de toekomst van het Javaansche volk, de frischheid der spontane opwelling van edele gedachten, waardoor zich het eerste congres kenmerkte, te vergeefs in deze tweede samenkomst werd gezocht, iets wat de *Loc.* met leedwezen constateert.

In een ingezonden stuk in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 16 Nov. j.l. wordt hetzelfde onderwerp behandeld door den heer J. Z. van Dijck, schrijvende 14 Oct. te voren uit Semarang. Deze schetst de houding van het gouvernement en van de Inlandsche hoofden tegenover de jong-Javaansche beweging. Het gouvernement heeft een strikt onzijdige houding aangenomen. Van groote aanmoediging noch van directe tegenwerking kan getuigd worden. De eigenaardige positie der inlandsche hoofden is voor hen een schier onoverkomelijk beletsel om de beweging met sympathie te begroeten. Hun overwicht op de bevolking zal bedenkelijk verzwakt worden als de adel van geboorte de plaats moet inruimen aan dien van het intellect.

In den loop van het jaar, tusschen het eerste en tweede Javaansche congres, werden door de Regenten van Temanggoeng en Japara pogingen in het werk gesteld om naast Boedi Oetomo een Regentenbond tot stand te brengen (*Ind. Gids* 1909 I bl. 251). Omtrent de bedoeling daarvan kan, volgens den schrijver, wel geen de minste twijfel bestaan; en dat die pogingen niet het gewenschte gevolg hadden, mag wel voornamelijk toegeschreven worden aan de onzijdige houding van de Regeering, die vele Regenten weerhield, zich ten aanzien van de jong-Javaansche beweging, hetzij dan pro of contra, duidelijk te verklaren.

Wat nu het congres betreft de algemeene indruk was allesbehalve bemoedigend. De openingsrede was officieel, kleurloos en zonder eenige warmte. In het verslag over de gebeurtenissen van het afgeloopen jaar had de bekwame secretaris Dwidjo Sowojo, onderwijzer aan de kweekschool te Djokja, op handige wijze het weinig goede, dat bereikt werd, of liever waarnaar men gestreefd had, in het gunstigste licht geplaatst, doch met uitzondering van de plannen voor de oprichting van een eigen orgaan, was er nog geen sprake van de verwezenlijking van het grootsche plan van volksontwikkeling in den ruimsten zin.

Reeds traden twee leden van het hoofdbestuur af, de Javaansche geneesheer Soetjipto Mangoen Koesoemo en Soeria di Poetra, hoofddjaksa van Bondowosso, de eerste een man onbetwist schrander van geest, de andere van een voortvarend onafhankelijk karakter, en werden door de regenten van Magelang en Japara vervangen. Met betrekking tot het onderwijs zijn nu de gevoelens verdeeld; de vraag of de volksontwikkeling zich van boven af het eerst moet richten tot de kinderen der prijaji's om eerst dan geleidelijk tot de lagere bevolking door te dringen staat tegenover die welke bij deze laatste, zij het in den meest primitieven vorm en in de eerste plaats beoogende een zekere mate van technische kennis van landbouw en industrie, een aanvang zal moeten nemen. Terwijl op het eerste congres de stemming beslist ten gunste van dit laatste was, telt het eerste systeem ook vele voorstanders en niet uitsluitend onder de hoogst geplaatsten der Inlandsche maatschappij. Welken weg echter ingeslagen wordt, men ga er vastberaden op door. Met woorden en belofte zal men het vertrouwen van den Inlander niet winnen, slechts met daden kunnen wij hem

de overtuiging schenken dat de ontwikkeling en de bloei, dat de geheele toekomst van Indië vooralsnog het best verzekerd zijn onder het Nederlandsch gezag. Het besef begint toch te ontwaken dat de Javaan naast vele plichten ook rechten heeft en een rede van den voorzitter der afdeeling Poerwakarta, Karta Atmatja op den laatsten congresdag gehouden moet daarvan ondubbelzinnig blijk hebben gegeven.

Ten slotte betoogt deze schrijver dat al is het nog onzeker welke richting in het bestuur van Boedi Oetomo ten slotte de overhand zal krijgen, men zich niet met de gedachte zal moeten vleien, dat de beweging zoodanig zal kunnen geleid worden, dat ze ten slotte geheel verloopt. Daarvoor is zij een te weinig op zich zelf staand verschijnsel en de bakens moeten verzet worden voor het te laat is.

* * *

Nederland en Insulinde Christelijk-economisch beschouwd. Eene gemoedelijke 64 bladzijden vullende bij Van der Beek's Hofboekhandel te 's Hage verschenen brochure voert tot titel: „Eenige fragmenten en toestanden in Nederland en Insulinde beschouwd uit een Christelijk-economisch standpunt en voorgelegd aan het Nederlandsche volk door Sociologus". De schrijver neemt voor zich in door zijn welwillende bedoelingen, zoo iemand moet een goedhartig en braaf mensch zijn, doch als men zijn werk leest, dan krijgt men eerst recht den indruk hoeveel strijd tegen windmolens in deze wereld gevoerd wordt, hoe men te velde trekt tegen misstanden, welke daarom zoo gemakkelijk uit den weg te ruimen zijn, omdat men er zich een beeld van vormt, dat uit eigen brein in de ruimte gereflecteerd werd, zonder na te gaan of de werkelijke toestanden niet geheel anders zijn, of de werkelijkheid zich wel behoorlijk in onzen geest afspiegelt. Zoo acht de schrijver de verbreiding van het Christendom een plicht die op koloniseerende volken rust en dat het „gaat dan henen en onderwijst alle volken" ook betrekking heeft op de Mohammedaansche Javanen, die tot het Christelijk beginsel gebracht kunnen worden: „daar God ons niet iets zal opgeven, dat wij niet zouden kunnen volbrengen". Het middel om ze te overtuigen is ze meer als kinderen te behandelen, men doet hun iets voor en laat hun merken dat het in hun eigen voordeel is. Waar de voorbeelden door Europeanen gesteld, inderdaad dikwijls bedroevend zijn, doet de schrijver een goed werk hierop te wijzen, doch als men denkt aan de ontwikkelde Islamietische godsdienstleer en de fanatieke overtuiging dat deze inderdaad de beste is, dan schijnt het wel wat naïef hier aan kinderen te denken, tenzij men slechts het oog heeft op den onontwikkelden minderen man. Behartigenswaardig is hetgeen omtrent de opheffing van Europeanen wordt gezegd, menschkundig het niet eensklaps ageeren tegen het concubinaat. Een paar bladzijden verder wordt gesproken over een Christendom, dat den inlanders niet met groote woorden gebracht moet worden, doch dat, daar zij zelf mooie gedachten en ideeën hebben, hun in hun idee dient te worden verteld. Wie dit zal doen, Protestant of Katholiek, is volgens den schrijver hetzelfde. „Geen regeering", zoo leest men, „heeft het recht de Katholieke of andere Christelijke godsdienstige uitingen achter te stellen bij het Protestantisme, maar zij heeft wel den plicht om den Inlander den Christelijken godsdienst te leeren als aan een kind en zijn hart, dat groot is voor gevoel, niet te verschrompelen met dogmatische rijmelarijen".

In hoeverre hier met de praktijk rekening wordt gehouden, laten wij in het midden.

Als aan zendelingen en missionarissen wordt aanbevolen niet van hun eigenlijke taak af te wijken en zich meer dan noodig op de politieke ver-

houdingen tusschen Bestuur en Inlander toe te leggen, daar dit slechts indirect hun plicht is, kan men zich daarmede vereenigen, doch het klinkt voor hen minder aangenaam als zij in hun geloof niet „zoo degelijk gedocumenteerd" worden geacht als predikanten (inclusief R. K. Priesters), welke men op den duur ook aan Inlanders zal moeten geven.

Iets verder wordt de neutrale school als onbestaanbaar veroordeeld en toch Rijksonderwijs voorgestaan, op het beginsel van internationalisme. De quaestie van oorlog, die evenals hartstocht gewoonlijk ontstaat „uit jaloezie en benijdzucht", wordt als een eenvoudig oplosbaar misverstand voorgesteld. Wij dienen den inlander het gebod te leeren „gij zult niet doodslaan" en dan volgt iets over den Atjeh-oorlog: „Zoo zijn wij in Noord-Sumatra indertijd gestruikeld; het effect hetwelk de gewapende macht er maakte, was gelijk dat van opium bij een wild beest, hoewel de Atjeher toch geen wild beest is; hij werd alleen bedwelmd door angst en voorbeeld zoovelen te hebben zien vallen. Gaan wij voort daar met geweerkogels te dooden, dan zal hij niet het begrip krijgen ons, als resultaat van ons beschavingswerk, broederliefde te toonen. Wij moeten daar komen met edeler beginselen, zooals bijv. om zijn land vruchtbaar en waardevol te maken, in zijn rechtstreeksch belang. Geen kogels, maar onderwijs-pijlen, ook op het gebied van landbouw en nijverheid, moeten het zijn, die wij moeten afschieten om het volk te beschaven en het de overtuiging te schenken dat wij in zijn land zijn gekomen niet met het doel om het zijn godsdienst te ontnemen, maar wel om er te zijnen voordeele werkzaam te zijn, uitgaande van liefde, want dan pas kan men wat voor den Inlander gaan gevoelen".

Als men het logisch verband en den stijl dezer uitspraken aan critiek ging onderwerpen zou er stof voor aanmerkingen te over zijn, doch men zou dan het edel streven miskennen, dat door zijn onbaatzuchtigheid ons gevoel verwarmend aandoet en den anoniemen schrijver recht geeft op waardeering zijner goede bedoelingen.

* * *

Mohammedaansche godsdienstschool. Vooral tegenwoordig, nu overal in het Oosten zich een soort van réveil openbaart, dat de inboorlingen doet hopen als mensch op een lijn met de Westerlingen te komen, is die aanbeveling om ze als kinderen te behandelen, eenigszins naïef, en als de Westerlingen het Christendom voorstaan, zal de Islam eveneens meer en meer haar rechten willen doen gelden. Zoo wordt blijkens de *Nieuwe Courant* van 23 Nov. j.l. en andere bladen in de *Pantjaran Warta* melding gemaakt van een plan, dat op initiatief van een gepensionneerd wedana, zou zijn gevormd om op Serang een eigen godsdienstschool op te richten.

De kinderen zouden, volgens het aan de *Java-Bode* ontleende bericht, op die school, welke als een gouvernementsschool zou zijn ingericht, het Arabisch letterschrift leeren en den Koran en de godsdienstige boeken lezen, waarop hun bij het verlaten der school na eene driejarige studie een certificaat zou worden uitgereikt. De ouders zouden een vast schoolgeld van bijv. *f*0.25 per maand betalen en om de drie maanden *f*15 aan kostgeld. Als voorbeeld wordt opgegeven dat men thans de kinderen ver van huis naar een pesantren moet zenden, waar zij jaren lang blijven om vaak niet eens goed te worden onderwezen, terwijl de goeroe hen, wanneer zij niet goed oppassen, geen goede leiding weet te geven.

Het voornemen om in afwachting eener aan te vragen vergunning van de Regeering, reeds een locaal te zetten en kinderen op den voet van een gewone pesantren daar onderwijs te doen geven, is niet uitgevoerd, doch

in het blad werd de hoop uitgesproken dat het plan zal worden verwezenlijkt en in andere gewesten overgenomen.

In verband met dit plan valt een ingezonden stuk van H. te vermelden in de *Nieuwe Courant* van 27 Nov. j.l. waarin gesproken wordt over de vrees door het Kamerlid Ter Laan geuit, dat de Regeering in verband met het stelsel van subsidieering van het bijzonder Inlandsch onderwijs indirect den Islam zou versterken. Reeds in 1896 had de zendeling J. Verhoeven hierop gewezen op de conferentie van den Nederl.-Indischen Zendingsbond. De subsidie toen reeds aan machtige concurrenten uitgekeerd maakt Mohammedaansche ouders afkeerig van de voor hun kroost toch altijd gevaarlijke Christelijke school en hij zag reeds de mogelijkheid dat tegenover de subsidie van een van deze de subsidieering van een vijftigtal Mohammedaansche scholen zou komen te staan. Men vond toen dat Verhoeven de zaak te donker bekeek, dat pesantrens en langgars als zijnde godsdienstscholen nooit zouden worden gesubsidieerd omdat elementair lager en Moh. godsdienstonderwijs er nooit gelijk worden gegeven.

Thans blijkt uit het genoemde voorbeeld dat dit laatste wel zal plaats hebben en als de 30,000 bestaande Moh. godsdienstscholen zich aldus vervormen, zal de regeering niet alleen belangrijke sommen van subsidie moeten betalen, doch het is dan tevens de vraag of zij aldus indirect mag medehelpen tot versterking van den Islam. Niet ten onrechte zette de *N. Ct.* boven het Bantamsche bericht: „Opgepast".

* * *

Automobiel-propagandatocht over Java. De inzage van het nummer van 20 Nov. 1909 van het in dit jaar opgerichte tijdschrift voor auto-nieuws, getiteld „De Sirene", uitgegeven door Verwey & Lugard te 's Hage, doet de oud-Indische gasten beseffen dat er op Java in de laatste jaren veel veranderd is. Reeds het titelblad met de portiek van het Buitenzorgsche paleis, waarvoor de auto's te zien zijn, die aldaar op 31 Juli 1907 gereed stonden om, na bezichtiging door den Gouverneur-Generaal J. B. van Heutsz, bij tien tegelijk in Juli-October 1907 een reclametocht over Java te doen, is een nieuw kader voor de hooge waardigheid, waarin nog geen der vorige excellenties zich had vertoond. Bij het aftreden van dezen Gouverneur-Generaal wenschten de heeren Verwey en Faubel, die den tocht organiseerden, de vele onderweg genomen photo's, die vroeger reeds ten toon gesteld werden, in beknopten zin te vereenigen in een extra-nummer van dat blad, dat in het bijzonder gewijd is aan het begin van den tocht, die op touw gezet werd bij de vestiging der eerste filialen van de ondernemende firma Verwey & Lugard. Z. E. vreesde dat men financieel er nooit zoude komen: de colonne auto's toch vertegenwoordigde, rond, eene waarde van pl.m. *f*100,000, terwijl de in volgende maanden aankomende, grootendeels reeds verscheepte auto's en andere voorraden, het half millioen vol maakten. De extra-onkosten aan reclame, banden, reis- en verblijfkosten enz. werden op 25 à 30 mille geschat (er werden b.v. 160,000 prentbriefkaarten en kisten vol catalogi en ander drukwerk verspreid).

Die vrees, zoo leest men in het artikel van den heer J. F. Verwey, werd niet bewaarheid, want toen hij 10 Oct. d.a.v. repatrieerde, was in het geheel al haast voor dat cijfer omgezet, alle kosten waren gedekt en de geheele auto-colonne op één enkele na, ook verkocht. De beschrijving is versierd met uitstekend geslaagde afbeeldingen en een afzonderlijk bijgegeven lichtdruk vertoont nog eens den heer Van Heutsz met zijn adjudant

en gevolg in twee auto's, Fiats van 40 P.K., in Aug. 1907 op reis door de Preanger. Eindelijk is ook een portret van den heer Idenburg in de aflevering opgenomen, van wien na een aangenaam onderhoud te Parijs verwacht wordt dat ook hij den vooruitgang van de nieuwe industrie met belangstelling gadeslaat en zal medewerken tot hare voorspoedige uitbreiding en populariseering. Zelfs ziet de schrijver reeds de vliegmachine, van zoo groot belang voor onze koloniale verdediging, in gedachten zekerlijk ook niet te vergeefs om het Buitenzorgsche Paleis zweven.

* * *

Koeliemishandeling in Deli. In het *Alg. Handelsblad* van 17 Nov. j.l. komt een lang artikel voor naar aanleiding van de in de Tweede Kamer op 11 Nov. j.l. door den heer Schaper (*Hand.* bl. 178) ter sprake gebrachte schandelijke daden, in Deli door een zekeren geneesheer Eckersdorff gepleegd. De conclusie was dat het toezicht zeer onvoldoende moet zijn, waar het zoolang duurde voordat de misstanden ontdekt werden. Voor het uittrekken van tanden bij wijze van straf is die geneesheer bij den Raad van Justitie veroordeeld, doch vermoedelijk wegens gemis aan wettig en overtuigend bewijs werden eenige andere hoogst ergerlijke feiten, gewagend van een afschuwelijk misbruik van vrouwelijke patienten niet in de acte van beschuldiging opgenomen. *Het Volk* van 27-30 Oct. heeft de affaire *E.* gebruikt om te getuigen „hoe ontzettend diep ingevreten het bederf is in de Delische maatschappij". Die beschuldiging gegrond op een zestal medegedeelde en berechte gevallen, wordt door het *Hbl.* eenigszins lichtvaardig geacht, daar zij gesteld wordt tegenover het getuigenis van een door het blad zelf als een wakker officier van justitie gehuldigd man, bij „een onafhankelijk rechtscollege dat de zaken, eenmaal aangebracht, ferm aanpakt".

Het *Hbl.* haalt echter uit diens requisitoir het een en ander aan dat een minder gunstig licht werpt op de Delische samenleving, dat n.l. de dokterskring in Deli zulke handelwijzen niet nadrukkelijk heeft afgekeurd en dat uit de planterskringen geen woord van dank gehoord is tegenover hem, die gemaakt heeft dat tegen dit misbruik werd opgekomen.

Uit het verdere blijkt dat dit een zeker Dr. G. was, wien men heeft verweten, dat hij zijn onderzoek geheel buiten Dr. E. om, achter diens rug, uit haat zou hebben ingesteld. Aangehaald wordt hoe de Geneeskundige kring deze veroordeeling van Dr. G. motiveerde, doch het *Hbl.* teekent er bij aan, dat, hoe ook moge worden gedacht over de wijze, waarop deze het bewijsmateriaal tegen een collega verzamelde, hij dan toch den stoot heeft gegeven tot verwijdering van een minderwaardig lid van het gilde.

Uit het schrijven van den Geneeskundigen kring wordt voorts opgemaakt dat aan de door den heer G. verzamelde verklaringen, al was er geen overtuigend bewijs uit te putten, toch wel degelijk een grond van waarheid aan de beschuldigingen op zedelijk gebied wordt toegekend. „Niemand denkt er toch aan dr. E. in bescherming te willen nemen, waar het betreft handelingen die in strijd zijn met wet of *zedelijkheid*". Die verklaring moest naar het inzien van het *Hbl.* overbodig zijn geacht, maar nu zij werd gedaan treft het geen woord van afschuw te vinden voor het bedrijf van den minderwaardigen vakbroeder, doch wel ten aanzien van hem, die dit bedrijf aan de kaak stelde.

Het Volk vond in de aangehaalde gevallen aanleiding om de arbeidsinspectie in Deli aan te vallen. Hier tegenover wordt door het *Hbl.* een en ander in het midden gebracht en o.a. de onhoudbaarheid van het terug-

gewenschte spionnenstelsel in het licht gesteld, doch het *Hbl.* geeft toe, dat uit de behandeling der affaire E. een leemte in de werking der inspectie aan het licht is gekomen, waar het bedrijf van dezen man maandenlang verborgen kon blijven. Hierin zal moeten worden voorzien en het hoe zal een punt van overweging moeten uitmaken voor den in zake de arbeidswetgeving in commissie gestelden Mr. Van Blommestein.

Waar eindelijk met verwijzing naar de onderafdeeling Tamiang door *Het Volk* wordt gewezen op de mogelijkheid van volkomen vrijen arbeid ter Sumatra's Oostkust, wordt er op gewezen dat daar slechts ééne landbouwonderneming in exploitatie is, met waarschijnlijk slechts eenige tientallen arbeiders, terwijl er overigens ter Sum. Oostk. meer dan 300 ondernemingen zijn met meer dan honderdduizend arbeiders, waardoor de toestanden in het geheel niet identiek zijn te achten.

* * *

De kopra-bereiding als gouvernementsbedrijf. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 16 Nov. j.l. wordt uit het *Ind. Nieuws van den Dag* het een en ander overgenomen over de eischen aan kopra te stellen en hoe men zijn best doet om bijv. in Makasser en in de Minahassa de qualiteit door goede behandeling te verbeteren. De uit het drooghuis te Karang-Anjer (zie *Ind. Gids* 1909 I bl. 374) afkomstige naar makelaars te Amsterdam opgezonden kopra bleek na zorgvuldige weging bij afscheep en ontvangst nog geen 4 pCt. onderwicht te geven, hetgeen voor de goede bereiding pleit. De eerste qualiteit was lekker van geur en goed van smaak, doch ongelukkig in vrij sterke mate aan de binnenzijde door schimmel aangetast, de secunda kopra was van te jonge klapper. Intusschen blijkt, volgens de *Pr. Bode*, dat bij het werken met prima qualiteit klapper, de kosten van de droogovens en het etablissement enz. buiten rekening gelaten, er een verlies geleden wordt van 90 cts. per pikol uitgeleverd gewicht.

Aan de verwachting dat het kunstmatig gedroogde product meer zou opleveren dan de gewone Java-kopra, op grond van proefzendingen in 1907, is dus niet beantwoord en als nader gezonden betere qualiteit geen hooger prijzen bedingt dan zal het kopra-drooghuis wel gesloten moeten worden.

* * *

Een Mohammedaan, lid van de Privy Council. Het weekblad *India* van 26 Nov. j.l. deelt mede, dat op 22 Nov. te voren de heer Syed Ameer Ali, C. I. E. de eed aflegde als lid van den Privy Council en dat hij tevens werd aangesteld als lid van het „Judicial Committee" uit dien Raad in de plaats van Sir Andrew Richard Scoble, K. C. S. I., die op 79-jarigen leeftijd is afgetreden. Zooals bekend, is in Engeland de Privy Council een soort eere-college waarvan mannen van bepaalde positie en naam lid worden en dat als geheel zijne beteekenis in het staatsverband heeft verloren. Wel hebben beteekenis de commissies, die hetzij voor speciale gevallen daaruit gekozen worden, of die voor goed uit de leden zijn aangewezen, zooals de rechterlijke commissie, die voor den handel, enz. De Lord-voorzitter van dezen Raad is steeds lid van het Kabinet.

Het is de eerste maal dat een inboorling van Indië deze eer wordt waardig gekeurd, en bij deze overwinning behaald door de „All-India Moslem League" (zie *Ind. Gids* 1909 II 1073) zijn er die zeggen dat Lord Morley weer eens het bewijs geleverd heeft van zijn voorkeur om juist die Indiërs en Anglo-Indiërs te onderscheiden, die niet gelooven in de mogelijkheid om in Britsch-Indië liberale beginselen toe te passen.

Hoewel het weekblad *India* op politiek terrein met den heer Ameer

Ali van gevoelen verschilt, erkent het blad dat hij een van de grootste autoriteiten is op het gebied van Indische rechtspraak en vooral van de wetten van den Islam. Hij was lid van het Hoog Gerechtshof te Calcutta van 1890-1904 en werd geëerd als een rechtschapen en onpartijdig rechter. Indië is volgens het blad op weg om in stede van een verdeeld land, zooals hij het beschouwt, een natie te worden en uit dit oogpunt zullen Indiërs van elk geloof en van elken stand dit eerbewijs, dat hem ten deel viel, even hartelijk toejuichen als dit weekblad het doet.

* * *

Autoriteiten-vrees. In het ,,Rechts en Links'' van de *Locomotief* van 23 October j.l. wordt de aandacht gevestigd op een betreurenswaardig verschijnsel aan het licht gekomen bij de bekende strafzaak betreffende de kasdiefstal te Kota Radja. Dat deze zaak zoo ingewikkeld is geworden, dat de Justitie er zich volle twee jaren mede bezig heeft moeten houden, wordt toegeschreven aan de plichtvergetenheid en autoriteiten-vrees der betrokken ambtenaren van het Binnenl. Bestuur, wier houding er toe had kunnen leiden dat de bedrijver der misdaad het gestolene in veiligheid had kunnen brengen en er nooit voldoende bewijs tegen hem zou kunnen zijn verkregen. Reeds onmiddellijk na de ontdekking van den diefstal op 14 Juli 1907 werd de aandacht op A. van Daalen gevestigd, op anonieme brieven werd echter geen acht geslagen en eerst op 16 Aug. moest van den gouverneur zelf den last uitgaan om de door diens halfbroeder te Langsar gehuurde woning te doorzoeken, met het gevolg dat het geld daar den 22sten gevonden werd. Uit de getuigenverhooren moet worden afgeleid dat de Assistent-Resident niet wenschte te worden geplaatst voor de noodzakelijkheid eener huiszoeking in het paviljoen, dat A. van Daalen op het erf van het gouverneurshuis bewoonde. Wat ook nog uit de verdere verhooren blijken mocht, in het midden latende, stond toen reeds voor de *Loc.* vast: ,,dat twee ambtenaren van het B. B., een assistent-resident en een controleur, er voor terugschrikten, ten volle hun plicht te doen uit vrees een hooger geplaatst landsdienaar te zullen krenken of kwetsen. Dat zoo iets heeft kunnen gebeuren, dat door ambtenaren in eene zoo ernstige rechtszaak — waarbij aanvankelijk de verdenking viel op een onschuldig en eerlijk man — niet zonder aanzien des persoons werd gehandeld, is iets dat de verontwaardiging van het geheele corps B. B. behoorde op te wekken''.

De *Loc.* ziet er een uitvloeisel in van een stelsel, dat ,,werkende met geheime conduite-staten, waarin te veel plaats is gegeven aan struikelblokken, waarover ook de flinkste subalterne ambtenaar de beenen kan breken, zonder dat hij 't voorloopig bemerkt, onze ambtenaren maakt tot onzelfstandige menschen, die, uit vrees voor mogelijke soesah, welke hun, op welke wijze dan ook, nadeelig kan worden, zich te veel voegen naar het inzicht en de wenschen van chefs en er in die richting toe kunnen komen alle mogelijke onaangenaamheden voor die chefs te vermijden zelfs daar waar het Recht een ingrijpen zonder aanzien des persoons gebiedend voorschrijft!''

Omtrent deze zelfde zaak leest men in No. CCV der Atjehkroniek in de *Nieuwe Courant* van 4 Dec. o.a. het volgende: Zij die de verhooren hebben gevolgd, zullen wel een treurig denkbeeld hebben opgevat van het moreele en intellectueele peil, waarop een deel der Europeesche samenleving in Atjeh staat. Er is toch gebleken, dat zeer vooraanstaande personen de waarheid omtrent den kasdiefstal zochten door openbaringen van ,,oereu-

ëng-keumalöns'' of zieners; — met welke lieden zelfs rechtzinnige Atjehers van eenige ontwikkeling den draak steken. Er is gebleken dat inlandsche politie-autoriteiten met rationeele middelen werkten om het kasraadsel tot klaarheid te brengen; maar..... Europeesche autoriteiten zochten dit doel te bereiken met..... spiritistische séances. De rationeele middelen werden door deze niet, althans veel te laat, aangewend. Dit om eventueel persoonlijke gevoeligheden te ontzien. Geestelijke frischheid blijkt hieruit bitter weinig. En toch zoo ergens, dan dienen in de Atjehsche ambtelijke wereld nuchter verstand en ongerepte, voor niemand of niets wijkende moreele moed te praedomineeren. Dat dit zoo slecht werd begrepen verklaart goeddeels de ongebondenheid en wanorde, waardoor de zaken in de jaren 1904-'07 dusdanig den kreeftengang gingen. Dat dit zeer bijzonder belicht werd door dit proces is een geluk en een eeresaluut wordt gebracht aan de justitie, die niet schroomde de waarheid in haar afzichtelijke naaktheid ten toon te stellen.

* * *

Vertegenwoordiging van Ned.-Indië in de Staten-Generaal. In de *Locomotief* van 27 Oct. j.l. bespreekt L. het denkbeeld van uitbreiding van den Raad van Indië en ziet daarin niet veel heil. Benoemt de Regeering de buitengewone leden, dan vreest hij aanvulling met eenige jabroers en worden zij door de ingezetenen verkozen, dan zullen de ambtenaren en officieren als vormende het grootste deel van de Europeesche bevolking in Indië in dien Raad het sterkst vertegenwoordigd zijn, want als kiezers zullen zij hun collega's in de eerste plaats afvaardigen, omdat deze het best hun belangen begrijpen. L. vreest dat in een aldus gevormden Raad veel tot stand kan komen wat *niet* gewenscht is. Daaronder rekent hij in de eerste plaats verhooging van den belastingdruk, waarbij de burgerij: als industrieelen, landeigenaren, kooplui e. d., die direct het meeste geld in het laadje brengen, niets zullen te vertellen hebben. De schrijver zou tevreden zijn als Indië voorloopig twee zetels in de Tweede Kamer zou mogen aanvullen. Op de vraag of hij meent dat *die* afgevaardigden, dat vermoedelijk toch ook actief dienende ambtenaren zouden zijn, wèl onafhankelijk zouden wezen, daar van den Raad van Indië het tegendeel wordt gedacht, luidt het antwoord beslist bevestigend, omdat die personen, eenmaal in Nederland, aan het ambtenaarsmilieu en aan de bureaucratie onttrokken zouden zijn.

* * *

Clipperton-eiland. Volgens de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* werd uit Parijs aan de *Lok. Anz.* gemeld, dat de verhuizing van het Fransche Ministerie van Koloniën (*Ind. Gids* 1909 II bl. 1518) de aanleiding is geweest dat interessante documenten aan het licht zijn gekomen. Frankrijk had namelijk in 1888 het kleine eilandje Clipperton, (gelegen op pl.m. 108° W.L. en 8½° N.B.) bezuiden Mexico gelegen, bezet, zonder er zich verder veel aan gelegen te laten liggen, tot korten tijd geleden Mexico het zich toeeigende. In het diplomatieke geschil dat volgde, kon Frankrijk zijne aanspraken niet voldoende met dokumenten staven, zoodat het eiland verloren scheen. Maar nu is bij de verhuizing het kostbare stuk, dat Frankrijks recht onaanvechbaar aantoont, ontdekt.

* * *

W. C. Dammköhler †. Deze reiziger, wiens dood in de Dec.-afl., bl. 1659 terloops werd medegedeeld, wordt in de *Illustierte Zeitung* van 11 Nov. j.l. herdacht, onder het opschrift: „Die erste Dammköhlerische Expedition

quer durch Deutsch-Neuguinea". Toen in het laatst van October uit Herbertshöhe, de standplaats van den Duitschen Gouverneur van Duitsch-Nieuw-Guinea, het telegraphisch bericht kwam, dat deze reiziger bij de Markham (Woessi)-rivier door inboorlingen vermoord was, had men bijna gelijktijdig een reisverhaal met talrijke photo's ontvangen, waaruit de *Ill. Zeitung* het een en ander mededeelt en een zes-tal afbeeldingen geeft. Hij schreef o.a., dat men tot dusver ten onrechte meende, dat het binnenland van Nieuw-Guinea schraal bevolkt, het klimaat ongezond en het terrein onvruchtbaar zou zijn. Dit wordt hier tegengesproken; Dammköhler had met meer dan tienduizend inboorlingen, wier verschillende tongvallen hij leerde verstaan, vriendschap gesloten. Als bewijs voor de vruchtbaarheid kan gelden dat op afgebrande grasvlakten na drie dagen weder groene halmen ontsproten en dat deze 3 à 4 dagen later als voeder voor de paarden konden dienen. Dammköhler, die op 29 Dec. 1858 te Wriezen (oostelijk van Berlijn) geboren was, reisde nu reeds sedert dertig jaren in Australië, den Bismarck-Achipel en Nieuw-Guinea. Hij bezocht de Frencheilanden en de Salomon's-eilanden, waarvan de bewoners menscheneters zijn en vertelt zelf hoe hij vele maanden onder de inboorlingen van Engelsch- en Nederlandsch Nieuw-Guinea leefde en wel bij de Tugeri, waar hij als eenig overgeblevene van een schipbreuk zich geheel naar de zeden en gewoonten van het land had te voegen en naar een dieet, waarvan aan het spit gebraden slangen de lekkerbeetjes uitmaakten. Na eenige jaren te hebben doorgebracht op Horn Island (beoosten Thursday-eiland), waar hij de eerste blanke was en een goudontginning begon, die wegens gebrek aan kapitaal in de steek moest worden gelaten, ging hij, na het omvaren van Nieuw-Guinea met een zeilschip, naar Friedrich-Wilhelms-Hafen in het Duitsche schutgebied om daarna in dienst te treden bij de „Neuguinea-Kompagnie". Als zoodanig nam hij deel aan de goud-expeditie, die zich tot de Namoe-rivier aan den voet van het Bismarckgebergte uitstrekten. Later was hij bij het „Kolonialwirtschaftliche Komittee" werkzaam als leider van de caoutchouc-expeditie van 1906, bij welke gelegenheid hij het station Bolloe bouwde en een weg aanlegde om gemakkelijker bij de Ramoe-rivier te komen. Het kwam toen niet tot een tocht dwars door Nieuw-Guinea, doch dit deed hij later op eigen gelegenheid, toen hij op 1 Jan. 1909 uit Friedrich-Wilhelms-Hafen vertrok en weder de Ramoe-rivier bij de Bismarckbergen bereikte, waarvan de hoogste toppen 4000 meter hoog zijn. Van hier ging het door het Finisterre-gebergte, dwars door ongebaande wildernissen. Men trof er zeer schuwe inboorlingen aan, die aan de expeditie echter toestonden om aan levensmiddelen te nemen wat zij noodig hadden, doch die bang waren voor de paarden. Men had veel last van regen en kwam na zeven dagen aan de vertakking van de Ramoe. Een der beide even groote takken, die ontspringt in het Finisterregebergte tusschen den Helmholtz- en den Lepsius-top, vloeit midden door die vlakte; de andere loopt over 20 K.M. langs het Bismarck- en het Krätke-gebergte. Het voornemen, om hier naar goud te zoeken, moest wegens de zware regens worden opgegeven. Na het overtrekken van de waterscheiding tusschen de Ramoe- en de Markham-rivieren, kwam de reiziger na ongeveer twee weken bij de Garaman, die hem vriendelijk ontvingen, maar groote schelmen zijn. Tot aan de grens van het gebied der Karamboeman werd hem uitgeleide gedaan. Daar trof hij aan de oevers van de Markkan-rivier voortreffelijke aanplantingen aan van de Marapoeman, welke groot en slank zijn en zich nog vrijgeviger als de vorigen betoonden. Zij gaven land en goede gekiemde klappers om te planten. Later de

Markham-rivier overstekende naar het Kräthe-gebergte, om naar goud te zoeken, vond hij op 1000 M. hoogte vier fraaie dorpen van de Kazamboero. Van daar ging het langs dorpen van de midden Woessi-(Markham-)vlakte door zwaar berg- en moeras-terrein. Na eenige dagen werden weder dorpen ontmoet, waarvan de inboorlingen valsch en diefachtig schenen en alleen de vrees voor de paarden hen van een overval afhield. Hij wist echter met hen op goeden voet te blijven en trok verder door de pas der Rawlinsonbergen om eindelijk behouden aan de Huongolf te komen. Kort daarop, bij het aanvaarden van een nieuwen tocht, schijnt hij vermoord te zijn.

* * *

Eene leprozen-kolonie voor Deli. Verschillende bladen namen uit de *Deli-Courant* het bericht over, dat het in de bedoeling ligt eene leprozen-kolonie te stichten op het eiland Si Tjanang, zeer gunstig gelegen tegenover Belawan. De Sultan van Deli had dat eiland afgestaan aan de lepra-commissie, onder voorbehoud dat voor lepreuze inlanders aldaar eene afzonderlijke wijk zal worden ingericht. Op het eiland worden de noodige opmetingen verricht, zoodat in de naaste toekomst het plan van indeeling kan worden tegemoet gezien. Het ligt in de bedoeling het eiland voor de lijders zoo aantrekkelijk mogelijk te maken, terwijl over het beheer onderhandelingen worden gevoerd met het Leger des Heils.

Wij moeten bekennen het bedoelde eiland niet op de kaart te hebben aangetroffen, terwijl het ook niet speciaal genoemd is in art. 4 van het contract met Deli (*Ind. Gids* 1909 II bl. 1384).

* * *

Een kruitfabriek voor Indië. Naar aanleiding van het bericht dat onlangs een paar duizend kilogram kruit te Soerabaja vernietigd moest worden, bespreekt de *Nieuwe Courant* van 17 Nov. de vermoedelijke oorzaak van dien maatregel, welke rookzwak kruit betreft, dat reeds sinds een reeks van jaren uitsluitend wordt betrokken van de Muiderfabriek. De grondstof is katoen, dat door behandeling met salpeterzuur omgezet wordt in schietkatoen. Deze stof wordt alsdan behandeld met aether-alkohol om de katoenvezel te vernietigen en eene gelatine-achtige massa te verkrijgen, welke ten slotte in bepaalde vormen wordt geperst, die verschillen naarmate van het schietwapen. Het katoen blijft onderhevig aan temperatuurs- en vochtigheidsinvloed en wat het rookzwakke kruit betreft het meest aan de warmte. Het is dus vooral zaak het koel te houden en, in gunstig verschil met andere marines, heeft de onze daar steeds goed voor gezorgd, terwijl bijv. de Fransche marine het rookzwakke kruit aanvankelijk aan boord opsloeg naast de machineruimten, om het „droog" te houden. Intusschen kan het ontbindingsproces wel vertraagd maar niet opgeheven worden en in het warme, uiterst vochtige Indië bezwaarlijker dan in Nederland, waarbij komt dat, met het oog op een mogelijken oorlog, steeds groote voorraden aanwezig moeten zijn. Het kruit wordt elke zes maanden onderzocht door een kleine hoeveelheid in een reageerbuisje meerdere dagen in kokend water te plaatsen. Het tijdstip, waarop zich dan bruine dampen daaruit beginnen te ontwikkelen, is een maat voor meerdere of mindere duurzaamheid. Een voorbeeld wordt aangehaald van een partij, die vijf jaar bewaard was en aan welke deugdelijkheid men toen twijfelde, doch waarvan proeven op het restant nog bevredigende resultaten gaven. Dat thans eene partij vernietigd is behoeft volstrekt niet als het gevolg van eene tekortkoming te worden beschouwd; het kan te oud geworden zijn en dan is het beter tot

de vernietiging over te gaan dan er menschenlevens of kostbare schepen aan te wagen. Toch is het waardeverlies te betreuren. Aan dusdanige geldelijke verliezen ware te ontkomen, wanneer in Indië zelf een fabriek werd gevestigd voor de vervaardiging van dit kruit en in het algemeen van explosiestoffen. Feitelijk is het bevreemdend dat zulk een fabriek niet reeds lang bestaat, ter vervanging van den ouden kruitmolen (voor zwart kruit) te Ngawi. Mocht men de kruitfabricage echter niet tot een gouvernementsbedrijf willen maken, dan ware volgens de *N. Ct.* te overwegen de Muiderfabriek aan te moedigen tot het oprichten van eene filiale op Java. Die fabriek voorziet reeds sinds jaren in alle kruitbehoefte voor de defensie (slechts voor enkele kanonsoorten wordt kruit uit het buitenland betrokken) en naar het blad meent tot algeheele tevredenheid.

In het *Alg. Handelsblad* van 10 Nov. j.l. waren, naar aanleiding van eenige vragen in het V. V. omtrent een post van *f*600,000 voor ,,snelvuur (veld-) geschut'', eenige vragen gedaan, waarbij dat blad zich aansluit en die betrekking hebben op het niet in eigen werkplaatsen vervaardigen van bepaalde onderdeelen en het schijnbaar bevoorrechten der firma Krupp. In deze ,,ietwat duistere zaak'', was volgens het *Hoi.* van 27 Nov. nog niet voldoende licht gekomen. Wij kunnen hier op deze speciale zaak, waarbij het schijnt dat de munitie vervaardigd aan de Hembrug niet geheel voldoet, niet verder ingaan, doch teekenen alleen aan, dat ook hier geconstateerd wordt, dat men in Indië ook voor modern (rookeloos) kruit van aanvoer uit het moederland afhankelijk is en het uithoudingsvermogen van den opgelegden voorraad den duur van het verweer zal begrenzen. Dit maakt een eigenaardigen indruk in verband met het geredeneer over de organisatie van inlandsche afdeelingen (zelfs van een Javaansche volkswapening) op het voetspoor van hetgeen door den luit.-kolonel Hering in de *Ind. Gids* werd voorgesteld.

* * *

Bestuurszorg in de Buitenbezittingen. Het *Alg. Handelsblad* van 26 Nov. ontleent aan de *Java-Bode* een overzicht in groote trekken van een rapport van den heer Colijn aan de Regeering betreffende de voorziening in de behoefte aan bestuurders in de Buitenbezittingen. Eerst gaan daaraan beschouwingen vooraf over ons optreden aldaar. Het scheppen en handhaven van vrede, rust en orde is als eerste voorwaarde te beschouwen ter benadering van het nagestreefde doel, doch dit brengt op zich zelf nog geen welvaart mede. Het ontwikkelen van de hulpbronnen van het land is daartoe noodig. Dit kan voor een deel worden overgelaten aan de inheemsche bevolking; Westersch kapitaal en Europeesche ondernemingsgeest mogen op den duur daarbij verwacht worden. Hoe de particuliere industrie er heen te lokken blijft buiten bespreking. Wat de inlandsche bevolking betreft, aan haar zal leiding gegeven moeten worden bij hare cultures en eenvoudig onderwijs, terwijl verbetering der communicatiemiddelen bovenaan op het programma dient te staan. Voor de handhaving van rust en orde zal in hoofdzaak gebruik zijn te maken van eene voortreffelijk georganiseerde gewapende politie, terwijl door betere rechtspraak en het wegnemen van misstanden de toestand verder moet worden geconsolideerd. Hiertoe zijn echter een stel voortreffelijke en energieke bestuursambtenaren noodig. Om in het reeds bestaande tekort daaraan te voorzien, wil de heer Colijn de vooruitzichten verbeteren door inkrimping van het aantal lagere ambtenaren. Hoe dit mogelijk te maken hangt af van de omstandigheden. Op Java wil men de bestuurstaak overdragen op de

zonen der inlandsche aristocratie; in de Buitenbezittingen zal men, door behoud van de autonomie der inlandsche zelfbesturen, de uitbreiding van personeel kunnen temperen. Beter dan posthouders wordt het thans gevolgde stelsel geacht der bezetting van bestuursplaatsen door civiele gezaghebbers, fungeerende controleurs, waartoe tal van geschikte elementen ook in het particuliere te vinden zijn, terwijl bovendien gedeeltelijk in de bestaande behoefte door officieren kan worden voorzien, waarbij aan degenen, die zich in de praktijk als uitnemende bestuurders hebben doen kennen, dispensatie van het groot-ambtenaarsexamen zou kunnen verleend worden om ze op aannemelijke voorwaarden in 's lands burgerlijken dienst te doen overgaan.

* * *

De opleiding van inlandsche artsen wordt door het *Alg. Handelsblad* van 26 Nov. j.l. besproken naar aanleiding van de brochure van Dr. Roll (zie onze laatste Nov-afl. bl. 1536). In zijn M. v. A. had de Minister van Koloniën opgemerkt, dat hij, het gevoelen van den Landvoogd ten aanzien van de opleiding van inlandsche artsen niet kennende, zich zijn oordeel daaromtrent wenschte voor te behouden. Het *Hbl.* kan zich die aarzeling voorstellen, omdat de „Stovia" in de inlandsche maatschappij, nu daar een krachtig streven naar meer ontwikkeling wordt waargenomen, een belangrijke rol speelt. Het is bekend dat velen hopen, dat zij moge opbloeien als kern voor eene inrichting van hooger onderwijs en, al acht men dit prematuur, het werkelijk *ernstig* streven naar hooger verdient waardeering en wijze aanmoediging. Dit tegen te werken zou aanleiding geven tot billijke ontevredenheid. Utiliteit moet der commissie voor oogen gestaan hebben, toen zij meende het peil van het onderwijs aldaar te moeten verlagen en tegelijk de door de Nederlandsche hoogescholen verleende faciliteiten te doen intrekken. Dit laatste zou dienen om het verloop te beperken naar andere beter bezoldigde betrekkingen. Er is werkelijk groote behoefte aan inlandsche geneeskundigen, maar het gaat niet aan om, zooals de commissie voorstelt, de eischen lager te stellen, waaraan de inlandsche geneeskundige moet voldoen, en tegelijk dezen den weg naar hooger te versperren. Daarbij schijnt het voorstel om die aan lager eischen voldoende ambtenaren tevens hooger te bezoldigen absurd. Men kan toch niet voorzichtig genoeg zijn om voor de inlandsche maatschappij het beginsel van loon naar verdiensten hoog te houden.

De quaestie der aanvulling van het corps moet met ruimen blik worden bezien. Zoolang niet gebleken is, dat de opleiding aan de „Stovia" te ver gaat, behooren eerst de uitkomsten afgewacht der in 1901 aangevangen nieuwe opleiding, waarbij gedacht wordt aan voor eene medische opleiding in aanmerking komende Inlanders. Om deze te vinden moet het ziftingswerk op een voorbereidenden cursus plaats hebben. Nu ook andere speciale scholen voor hen worden opgericht, zal het beginsel eener algemeene vooropleiding buiten die scholen moeten worden aanvaard, ten einde verspilling te voorkomen.

In afwachting wil het *Hbl.* de gelegenheid voor opleiding tot inlandsch geneeskundige verruimen door een tweede school op te richten. Met de voorgestelde verbetering der positie van inlandsche geneeskundigen en met behoud van het peil zal hier voor het Inlandsche intellect de weg openstaan voor eene eervolle, nuttige en behoorlijk bezoldigde carrière, waarin de meesten de bevrediging hunner wenschen zullen vinden, zoodat voor een groot verloop niet zal behoeven te worden gevreesd.

Daar het niet blijkt dat de bestaande onderwijsinrichting overvuld is, schijnt ons die tweede school voor hetzelfde doel vooralsnog onnoodig, tenzij men daar eene minder ver gaande opleiding invoert, om bij wijze van behulp personen te vormen, die een deel van het werk der inlandsche geneeskundigen kunnen overnemen. Dit denkbeeld wordt in de *Java-Bode* van 27 Oct. voorgestaan, welk blad de „Stovia" zoo wil hervormen, dat er ruime gelegenheid bij haar komt te bestaan tot het vormen van wat daar inlandsche semi-artsen worden genoemd. Op den duur zullen, evenals dit in Nederland geschied is, de tweede-rangs geneeskundigen door genoegzaam aanbod van eerste-rangs overbodig worden. Om wrijving en naijver op de school te vermijden, zou het naar onze meening aanbeveling verdienen dit denkbeeld op een afzonderlijke onderwijsinrichting in toepassing te brengen. Het *Batav. Nieuwsblad* bepleit ten slotte het openstellen der school voor kinderen van anderen dan inlandschen bloede: Tal van kinderen van Europeesch en gemengd bloed zouden met vreugde de kans begroeten om, na eene vooropleiding in Indië, welke hen in staat zou stellen, de middelen voor verdere studie te vergaren — zooals meerdere voorbeelden reeds leerden — in Nederland of elders zich te bekwamen tot artsen met volledige bevoegdheid.

* * *

De inlander officier van gezondheid. In de rubriek „Wat de Inlander zegt", voorkomende in het *Koloniaal Weekblad* van 25 Nov., wordt medegedeeld dat „Ballon" in de *Perniagan* er verheugd over is dat een dokterdjawa na zijne studiën in Europa voortgezet te hebben, in Indië teruggekeerd, officier van gezondheid worden kan, hooger bezoldiging ontvangt, den rechtstoestand van Europeanen verkrijgt en later een hooger pensioen erlangt, dan hij als inlandsch arts zou hebben bekomen. Maar andere inboorlingen daarentegen zijn alles behalve met dezen toestand ingenomen, want deze redeneeren aldus: alle landsdienaren onverschillig van welken landaard, worden bezoldigd door den kleinen man, dat wil zeggen, uit de door den kleinen man opgebrachte belastingen. Uit dien hoofde moeten de dokters-djawa in de allereerste plaats werken voor den kleinen man.....

Wanneer dokters-djawa officier van gezondheid worden en dan alleen voor Europeanen werken, vermindert het aantal van hen, die hulp aan den inboorling verschaffen. Het is misschien waar dat een officier van gezondheid geen tijd heeft om zieke inboorlingen te helpen, doch van een inboorling, die het tot die positie gebracht heeft, mag men gerust aannemen dat hij uit liefde tot zijn rasgenooten veel ten beste zal doen. Zij zullen de rechten der inboorlingen niet vergeten. Dit zullen wij wel gewaar worden, als het er op aankomt, eindigt de schrijver.

* * *

Geneeskundige dienst in Indië. In de Oct.-afl. van het *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederl.-Indië* protesteert de commissie voor de reorganisatie van den burgerlijken geneeskundigen dienst aldaar tegen de in de maand Juli in eene algemeene vergadering van de Nederl. maatschappij tot bevordering der geneeskunde aangenomen voorstellen, luidende:

1e. De algemeene vergadering noodige het Hoofdbestuur uit, in samenwerking met de gynaecologische vereeniging, eene commissie te benoemen, aan welke zal worden opgedragen, het vraagstuk der verloskundige hulp in onze Oost-Indische koloniën in studie te nemen en daaromtrent te rapporteeren.

2e. De algemeene vergadering drage het Hoofdbestuur op, een onderzoek in te stellen of te doen instellen naar de voorziening in de geneeskundige hulp in de Nederlandsche koloniën.

De Indische commissie beschouwt deze als rechtstreeks gericht tegen de door haar ontworpen organisatie. Bij de begrensdheid der fondsen, worden maatregelen tegen de malaria, die jaarlijks 1 pCt. der bevolking van Java wegmaait, gesteld boven die tegen kraambed-ongevallen, welke 0.025 pCt. sterfte leveren, en die hoogstens met 20 pCt. zou zijn te verminderen.

* * *

De Mamberamo-rivier, op wier nadere exploratie destijds door den heer Rouffaer werd aangedrongen (zie *Ind. Gids* 1909 I bl. 361-362) is van 27 Juni-5 Juli j.l. ook bovenstrooms van het Havik-eiland tot een uiterste punt van 2° 30' 43'' Z.B. en 138° 16' 30'' O.L. dus 46 K.M. hemelsbreed verder in O.Z.O. richting verkend door de Luitenants t/z. Rambonnet en Ruhl. Het verslag van dien tocht met de *Pionier* is opgenomen in de jongste afl. van het *Tijdschr. v. h. Kon. Aardr. Gen.* van 15 Nov. j.l. bl. 946 e. v. en bevat interessante mededeelingen. Ware het niet dat op 1 Juli een ongeval plaats had met het medegenomen prauwtje dan had men nog verder kunnen doordringen. Van veel belang is het bericht dat slechts drie schepelingen zonder schadelijke gevolgen last van malaria hadden. „Ook deze booze toover van de Mamberamo-rivier is dus verbroken! Het blijkt, dat met behoorlijke prophylaxe van kinine en katjang idjoe. deze rivier niet per sé ongezond is'', zegt de heer Rouffaer.

In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 13 Nov. j.l. wordt aangehaald wat in het *Marineblad* omtrent dezen tocht voorkomt en gezegd dat, ofschoon het eene teleurstelling is dat de Mamberamo reeds kort boven het vroeger bereikte hoogste punt — Havik-eiland — in een bergstroom overgaat, en dus niet verder voor schepen of kleinere stoomvaartuigen bevaarbaar is, toch den heer Rambonnet de eer toekomt aan de onzekerheid omtrent deze rivier een eind te hebben gemaakt.

* * *

De sneeuwberg Prinses Juliana. Terwijl dezelfde aflevering van het *Tijdschr. K. A. Gen.* reeds melding kon maken van het telegram aan de *Nieuwe Rotterd. Courant*, dat op 420 K.M. benoorden Merauké een sneeuwtop van ongeveer 4500 M. hoogte ontdekt was, aan welke de naam is gegeven van Prinses Juliana, vinden wij in eenige latere dagbladen overgenomen wat de *Java-Bode* aanteekent bij het bericht, dat de Digoel-expeditie op Nieuw-Guinea, blijkens een telegram van 2 Nov. van den Ass.-Resident van Zuid-Nieuw-Guinea, op het verst bereikte punt het panorama van het Centraalgebergte met den bewusten top gezien had. Zoover als het exploratie-detachement van Merauké onder kapitein Weber is, zooals dat blad zegt, tot dusver nog niemand Nieuw-Guinea binnengedrongen; het verst bereikte punt toch, 420 K.M. recht ten Noorden van Merauké, ligt reeds dichter bij de Noord-, dan bij de Zuidkust, zoodat de afstand, die beide kusten scheidt, voor meer dan de helft is overschreden. De Juliana-berg is de derde sneeuwtop, die op Nieuw-Guinea werd waargenomen. Men heeft namelijk de Carstensz-top in 1623 ontdekt en de Wilhelmina-top (zie o.a. *Ind. Gids* 1908 I bl. 401), die voor eenige jaren werd waargenomen door den heer Lorentz. Naar zeer ruwe schatting zou de Juliana-top zoowat 200 K.M. van den Wilhelmina-top en deze weder ongeveer even ver van den Carstensz-top verwijderd zijn. Het is een afstand als van Savoye tot

Tirol, voldoende om te doen uitkomen, met welk een uitgestrekt Alpenland men hier in Nieuw-Guinea te doen heeft.

Een ongeloovige schreef in de *Nieuwe Courant* van 5 Dec. j.l. dat er wel vermeld is dat de Juliana-top op pl.m. 420 K.M. recht noord van Merauké ligt, doch dat het niet blijkt dat de expeditie tot op 420 K.M. het binnenland is ingedrongen. De redactie meent dat dit wel het geval is, op grond van de boven aangehaalde zinsnede van de *Java-Bode*.

Daar evenwel het bivak aan de Digoel-rivier, dat in Juni 1909 bereikt werd, pl.m. 250 K.M. noordwaarts van Merauké ligt, is het eenigszins onwaarschijnlijk dat de expeditie nog 170 K.M. noordelijker zou zijn doorgedrongen. Wij meenen het er, in afwijking van de opinie van de *N. Ct.*, voor te moeten houden dat de afstand van dien berg tot Merauké is geschat op 420 K.M. en dat de expeditie er nog wel een 100 à 150 K.M. vandaan zal zijn gebleven.

* * *

Atjehsche jongelui op studie. Si Anoe, de schrijver van de brieven uit Atjeh in het *Alg. Handelsblad* zegt in het avondblad van 16 Nov. het een en ander over de toekomstige hoofden, die thans, nog jongelingen, hun opvoeding buiten Atjeh ontvangen. Tegenwoordig bevinden zich verscheidene zoons van Atjehsche hoofden te Fort de Kock en te Bandoeng, waar zij de opleidingsscholen voor zonen van inlandsche hoofden volgen en waar overigens door opvoeding en ontwikkeling getracht wordt hen te vormen tot aanstaande hoofden, die op oordeelkundige wijze en met nieuwe inzichten hun land zullen besturen, door hunne opleiding meer in staat het Europeesch bestuur te begrijpen. Verleden maand (Sept.) kwamen die jongelui met vacantie wegens de poeasa thuis en toen verkreeg men een weinig gunstigen indruk van de leiding, die zij ontvangen en van de op hen uitgeoefende contrôle. Een hunner bleek aan een zeer bedenkelijke geslachtsziekte te lijden, de zoon van het hoofd van Perlak was te Bandoeng beneden zijn stand getrouwd met een Soendaneesch meisje, dochter van een hadji, en van een troepje, die per stoomtram naar hun woonplaats gingen, vernam de schrijver dat zij zich onderweg geducht te goed deden aan bier, waar alcohol niet alleen in het algemeen den Mohammedanen verboden is, maar het bovendien in de poeasa was. Wanneer de geloovige ouders zulks vernemen, zullen zij een minder gunstigen indruk krijgen van de opleiding, die hun kinderen van de ongeloovigen ontvangen. Iemand, die aan een van de jongelui vroeg wat ze in Bandoeng hoofdzakelijk uitvoerden, kreeg ten antwoord: ,,dat zij daar de duiten van den ouden heer opmaakten . Nu is dit antwoord wel als studentikoze aanstellerij te beschouwen, maar het verraadt niettemin zekere allures en begrippen, die voor een aanstaand Atjehsch hoofd eenigszins abnormaal zijn. Een en ander rechtvaardigt, volgens Si Anoe, de vraag of de resultaten van eene opleiding in zoo geheel vreemde en ook ver verwijderde omgeving voor dit slag jongelui wel de aangewezene is. Hoewel er meer kosten aan verbonden zijn, schijnt ook de heer Liefrinck zich te verklaren voor eene opleidingsschool te Koeta-Radja.

* * *

De Oelcëbalang van Bloeë. In denzelfden brief wordt door Si Anoe gezegd dat een artikel in het *Vaderland* van 2 Sept. j.l. getiteld: ,,Een greep uit de geschiedenis van Atjeh onder gouverneur Swart een geheel onware voorstelling van het gebeurde geeft. In het kort komt het betwiste ver-

haal hierop neder, dat de Oeleëbalang van Bloeë een bende onder een berucht hoofd schuilplaats zou hebben verleend in zijne woning, dat bij omsingeling van die woning de patrouille-commandant, luitenant Brouwers, zwaar werd verwond door een vijand, die zich op het erf van het huis had verborgen gehouden, dat die officier den Oeleëbalang gevangen naar Lho Seumawé had doen brengen en dat deze een tweetal weken later in zijne waardigheid werd hersteld en met *f*1200 in den zak naar zijn gebied terugkeerde. Men had de gelegenheid niet willen laten voorbijgaan hem en passant de gelden terug te betalen, die hij wegens wangedrag onder het bestuur van Van Daalen had ingeboet. Uit de toelichting van Si Anoe blijkt, dat het hoofd beweerde, dat de bende (van Pang Bong) zich bij hem verzameld had om zich te onderwerpen en dat het bestuur te Lho Seumawé daarvan afwist. Luitenant Brouwers, die dit niet geloofde en het huis had laten omsingelen, vocht zelf mede en werd door een Atjeher, die zich schuil had gehouden, zwaar verwond. Toen Gouverneur Swart op 2 Oct. 1908 een dienstreis te Lho Seumawé maakte, verzochten de hoofden van dit gewest en van Geudong om eene beslissing in de zaak van den Oeleëbalang, die reeds sedert 7 Aug. 1908 in de gevangenis zat en stelden zij zich persoonlijk verantwoordelijk voor zijn goede trouw. Dat hij reeds dagen te voren van het voornemen van Pang Bong om zich te onderwerpen had kennis gegeven, moest de betrokken ambtenaar als juist erkennen, het was hem door het hoofd gegaan. De man werd in vrijheid gesteld en hem werd tevens ruim *f*500 uitbetaald, waarop hij recht had. De Indische medewerker van het *Vaderland* wijdt aan deze weerlegging een uitvoerig artikel in het Eerste avondblad van 26 Nov. en ziet in deze refutatie veel onwaarschijnlijks. Hij zegt dat het excuus, dat het bestuur van die voorgenomen onderwerping afwist, een zeer gewone uitvlucht is, waaraan terecht geen geloof werd geslagen, dat het vergeten daarvan door het bestuurshoofd zeer onwaarschijnlijk klinkt, dat men luitenant Brouwers in het hospitaal had moeten hooren en dat het oogenblik van restitutie van het geld, zij het dan *f*500 in plaats van *f*1200, zeer slecht gekozen was. De zaak moest volgens hem in de doofpot.

Als men de beide artikelen leest, krijgt men den indruk dat, al moge die Oeleëbalang niet zoo zuiver van geweten zijn, als Si Anoe het wil doen voorkomen, het bij die Atjehers dikwijls moeilijk is achter de waarheid te komen en dat een grootmoedig goed maken van wat onrechtvaardig bedreven scheen toch een goeden indruk moet geven en niet als zwakheid behoeft te worden uitgelegd. Het weinig welwillend in extenso ophalen van de voor gouverneur Swart meest ongunstige lezing van zulk een op zich zelf staand geval kan toch niet bijdragen tot vergemakkelijking van zijn taak, en dit is te betreuren omdat men in het algemeen den indruk krijgt, dat deze gouverneur te Atjeh op den goeden weg is.

* * *

Met lier en karabijn door Atjeh zoude men, volgens een aan de *Sumatra Post* door de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 4 Dec. j.l. ontleend verslag van een onderhoud van de redactie van eerstgenoemd blad met de bekende chansonniers Pisuisse en Blokzijl, de tochten kunnen noemen, welke deze in Atjeh mede maakten en waarvan zij op 9 Nov. te Medan terugkeerden. Terwijl de algemeene indruk, die zij medebrachten niet veel afwijkt van hetgeen van elders bekend is, zijn misschien de volgende kort weergegeven indrukken van belang. In de eerste plaats de opvallende vrees welke er in Atjeh algemeen voor de Tweede Kamer bestaat en de hoogst gebrekkige

zorg van het gouvernement voor den soldaat, die kleeding en schoeisel krijgt — één stel in 't jaar — waarmede hij onmogelijk de rimboe in kan en die van zijn karige soldij, door geen toeslag op expeditie verhoogd, daar zelf in zou moeten voorzien; op patrouille ziet men bijna geen enkele soldaat in de van gouvernementswege verstrekte uniform! Wij kunnen bij dit bericht bezwaarlijk aannemen, dat de heeren goed ingelicht waren. Na eenig oponthoud te Medan zouden zij uit Bantar-baroe en de Alaslanden naar de Gajoe Loëos gaan.

* * *

Een gouvernements handelsbureau. In zijn „Links en Rechts" van 6 Nov. jl. vestigt de redacteur van de *Locomotief* de aandacht op den post van *f* 10.000, waarmede bij Nota van wijziging de onderafd. 61 der Indische Begrooting voor 1910 verhoogd werd, ten behoeve van eene instelling waarvan uit de toelichting niet duidelijk blijkt wat er in het belang van handel en industrie eigenlijk mede wordt bedoeld. Bij de oprichting der Kamers van Koophandel zouden deze de trait d'union worden tusschen het gouvernement en de particuliere handel en industrie. In hoeverre deze aan die bestemming beantwoorden of dit kunnen doen wordt, behoudens de opmerking dat het haar aan fondsen en aan handelingsbevoegdheden ontbreekt, en het aantal leden te beperkt is, verder onbesproken gelaten. Intusschen bestaan zij eenmaal als consultatieve colleges en het is nu de vraag of hare adviezen voortaan dit bureau zullen passeeren en zij de aan haar verstrekte opdrachten door bemiddeling van het centraalbureau zullen ontvangen. Een andere open vraag is of de zinsnede in de toelichting, waarin gesproken wordt van verzamelen en ordenen van gegevens op „handels- en nijverheidsgebied," op een poging wijst om de handelsstatistiek van haar fouten te zuiveren. De oprichting heeft een voorgeschiedenis, waar de Indische regeering meermalen beproefd heeft iets voor den handel te doen, terwijl zij daarbij tot dusver van die zijde niet veel steun heeft ondervonden; zoo werd twee jaar geleden een voorstel om een handelsagent voor Indië aan te stellen, die het Verre Oosten bereizen zou, botweg van de hand gewezen. Thans komt het bureau, dat zoo het niet een duplicaat van de bestaande Kamers van Koophandel wil worden, zijn kracht voornamelijk zal moeten zoeken in het organiseeren van een volkomen betrouwbare handelsstatistiek en in eene systematische uitwisseling van mededeelingen met de Nederlandsche consulaten in Azië. Het nut van de eerste wordt nog te weinig ingezien en de mededeelingen der Consuls bereiken Indië slechts via Nederland. Tot dusver ziet de *Loc.* met den besten wil geen andere werkelijk nuttigen werkkring voor het nieuwe bureau. Het blad meent echter het algemeen gevoelen van den Handel aldaar weer te geven door te zeggen dat de Indische Regeering, alvorens instellingen van theoretisch problematisch nut voor dezen in het leven te roepen, het beter zou doen al haar krachten in te spannen voor het verbeteren van openbare diensten, als snel vervoer van de mail, acuraten Post- en Telegraafdienst, lage spoorvrachten en eene uitmuntende uitrusting der voornaamste havens. Als voorbeeld wordt gewezen op het weigeren van 2 ton subsidie aan de Kon. Paketvaartmij. voor het rechtstreeksch vervoeren van de mail van Singapore naar Semarang.

* * *

Los zout tegenover briketzout. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 8 Dec. j.l. wordt het bericht uit de *Locomotief* besproken, dat los zout van Batavia in groote hoeveelheden, door tusschenkomst van een Chineesch officier, in Semarang wordt ingevoerd en daar voor een detailprijs hooger dan die voor

het briketzout verkocht. Om de bevolking van Semarang van dit laatste afkeerig te maken, geldt ook hier de bewering dat het briketzout bitter smaakt. Dit heeft een schijn van grond in het feit dat de vochtige oppervlakte van de briket, als deze uit de pers komt een groot gehalte magnesiumzouten bevat, die door de persing naar de oppervlakte zijn gedrongen. Schrapt de inlander dit af en proeft hij het, dan is de bittere smaak zeer verklaarbaar, doch nu reeds millioenen briketten in consumptie zijn gekomen, zullen deze klachten te Semarang wel spoedig verdwijnen, evenals dit elders het geval was. De Regeering behoeft echter niet lijdelijk toe te zien hoe haar eigen los zout, te Batavia ingekocht, door Chineesche handelaren gebruikt wordt om de zoutprijs voor de bevolking op te voeren en tevens het gouvernement financieel te benadeelen, want de te Batavia gekochte hoeveelheden moeten in de pakhuizen weer van Madoera worden aangevuld, waarop spillage komt, welke voor briketzout niet bestaat. Het komt aan de *N.R.Ct.* zonder nadere inlichtingen onverklaarbaar voor, dat in strijd met de bepalingen los zout van Batavia te Semarang of elders waar het briketstelsel werkt, mag worden ingevoerd.

* * *

Het verslag van de Wees- en Boedelkamers over 1908 toont aan dat het rentecijfer, aan geadministreerden uitgekeerd, 5 pCt. bedroeg, dus iets minder dan in 1907 (zie *Ind. Gids* 1900 I bl. 79). De inkomsten der zes kamers, die thans bestaan, nl. Batavia, Semarang, Soerabaja, Padang, Makasser en Medan, welke geraamd waren op *f* 100.000, bedroegen in werkelijkheid *f* 128,112, een niet ongunstig resultaat, doch zooals reeds vroeger is opgemerkt, daarmede zijn de uitgaven, waarvoor op de begrooting *f* 385,754 was uitgetrokken, nog lang niet gedekt.

Wat de beheerde kapitalen betreft, waarover voor een vol jaar rente werd uitgekeerd, deze beliepen *f* 7.334.225 tegen *f* 7.8 millioen in het vorige jaar, dus bijna een half millioen minder, hoewel de weeskamer te Medan er bijgekomen is, die evenwel voor slechts *f* 2698 in aanmerking kwam. Van de beheerde fondsen waren *f* 6.111.729 op hypotheek uitgezet, en bijna een millioen in giro-deposito, terwijl *f* 660.000 in onroerende goederen en nog slechts ¾ millioen in inschrijvingen op het grootboek belegd waren, voornamelijk te Semarang.

Op de balans van Batavia komt voor de post reserve „Nanggoeng" groot *f* 264,107.27, welke de herinnering levendig houdt aan dit particuliere land, waarvan de groote waarde aan de Weeskamer is ontgaan.

* * *

Dr. Maurits Greshoff†. Op 8 Dec. jl. overleed plotseling te Haarlem de verdienstelijke directeur van het Koloniaal Museum aldaar, die zich een waardig opvolger heeft getoond van den stichter dier instelling, de heer F. W. van Eeden. Geboren op 11 Oct. 1862 te 's Hage, werd hij in 1881 student te Utrecht en zette in 1887 zijne studiën voort in Jena, waar hij de dokterstitel behaalde. Na verder voor pharmaceut te hebben gestudeerd, werd hij benoemd tot militair apotheker 2e klasse van het Ned.-Indische leger. Gedurende eenige jaren werkte hij aan 's Lands Plantentuin te Buitenzorg in verband met een hem van regeeringswege opgedragen onderzoek naar de beteekenis van de Indische plantenstoffen voor de geneeskunde. Het hem aldaar verstrekte afzonderlijke laboratorium is later eene blijvende afdeeling van den Plantentuin geworden. In 1892 ging hij voor herstel van gezondheid naar Nederland en verliet in 1895 's lands dienst, om aan het Museum te Haarlem een arbeidsveld te vinden, eerst als onderdirecteur en later in 1901 als directeur. Van zijn werkzaamheid

getuigen de in Indië gepubliceerde rapporten en de bulletins van het Museum, zijn jaarverslagen en monographieën over producten van allerlei aard. Door de Amsterdamsche Universiteit werd hem een hoogleeraarsplaats aangeboden, doch de bescheiden, stille, in zich zelf gekeerde geleerde meende voor deze benoeming te moeten bedanken. Dat hij als zoodanig zou hebben uitgeblonken bewezen zijn voordrachten te Haarlem gehouden en ook elders. De *N. Ct.* van 9 Dec. wijst o. a. op eene voortreffelijke rede, voor een paar jaar te 's Hage door hem gehouden, over caoutchouc en getah percha.

* * *

Draadlooze telegraphie voor Indië. Terwijl het nu bijna twee jaar geleden is dat de verleende concessie voor de oprichting van stations voor draadlooze telegraphie in Indië werd ingetrokken (zie *Ind. Gids* 1908 I bl. 250) en deze aangelegenheid aan de zorg der Regeering werd toevertrouwd, vraagt het *Alg. Handelsblad* van 9 Dec. jl. hoe het nu met die zaak staat. In de Kamer was men daaromtrent nog al sceptisch gestemd. De heer Hubrecht meende dat de radio-telegraphie in Indië geen groote rol zou spelen en de heer Bogaardt dat, ten gevolge van atmospherische invloeden niet te allen tijde goede telegraphische gemeenschap is te verkrijgen. Thans blijkt dat, terwijl men in Indië nog steeds zoekende is naar de goede manier om deze telegraphie in te richten, volgens de *Manila Times* het dep. van oorlog te Washington, waaronder de koloniën ressorteeren, schikkingen heeft getroffen voor de uitzending van twee volledig uitgeruste installaties voor radio-telegraphie naar de Philippijnen. Te Jolo, Zamboango en Malabang in de roerige Moros-provincie moeten reeds stations zijn, terwijl het laatste door een telegraafkabel met Manila is verbonden. De bedoeling is om te Manilla en op een der zuidelijke eilanden stations van draadlooze telegraphie op te richten, bediend door geoefende leden van het militaire Signal-corps, teneinde te voorzien in de herhaalde onderbreking der gemeenschap per kabel. De wd. Gouverneur-Generaal Cameron Forbes stelt zich voor dat deze wijze van telegrapheeren in de Philippijnen grootendeels in de plaats van die langs dure kabels zal kunnen komen. Het vraagstuk om haar voor burgerlijke doeleinden te gebruiken is de oplossing waarschijnlijk zeer nabij, nu op 19 October j.l. vertegenwoordigers van de „United Wireless Telegraph Company" van New-York te Manilla kwamen, welke heeren reeds maanden in het verre oosten reizen en met het bestuur der Straits Settlements schikkingen maakten voor de oprichting van zulke telegraafstations en ook met de Chineesche regeering voor stations als proef. Als de proeven met de toestellen der United Wireless" slagen, zal dit stelsel wel binnenkort op de Philippijnen ingevoerd worden. In verband met die berichten wordt gehoopt dat ook in onzen Archipel tot daden moge worden overgegaan en wordt in bedenking gegeven om samenwerking te verkrijgen tusschen civiel en militair, waartoe, vooral met het oog op de consolidatie van ons gezag in verschillende streken, alle aanleiding bestaat.

* * *

Draadlooze telegraphie over land. In de Oct. afl. van het *Indisch Tijdschrift voor Post en Telegraphie*, dat meer aardige bijdragen bevat (Reisindrukken van een verlofganger, het Postwezen in de oudheid, enz.) wordt medegedeeld dat in Peru door indienststelling van draadlooze stations een telegraphisch verkeer is geopend tusschen de hoofdplaats Lima aan den Stillen Oceaan en de in het uiterste noordoosten van het land aan den Amazonenstroom liggende stad Iquitos. De berichtenwisseling tusschen die plaatsen gescheiden door het

meer dan 5000 M. hooge gebergte der Cordilleras en door uitgestrekte oerwouden, was bijzonder moeilijk. Men kon van Lima telegrammen verzenden langs een geleiding over het gebergte tot Puerto-Bermudez, doch van daar was er nog een afstand van 900 K.M. tot Iquitos. De Berlijnsche maatschappij voor draadlooze telegraphie begon met aldaar en in het 200 K.M. verder oostelijk gelegen dorp Masisea radio-telegraphische stations op te richten. Deze werden in 1907 overgenomen door den staat, na een proeftijd van een maand, gedurende welke dagelijks 1200 woorden moesten woorden overgeseind. Toen werden stations te Orellana op 215 K.M. verder, te Requena (240 K.M.) en te Iquitos (166 K. M.) opgericht. Het is gebleken dat men zelfs telegrammen op ± 400 K.M. kan wisselen door telkens een station over te slaan. De verschillende stations zijn met verschillende golflengten uitgerust, zoodat bijv. station 1 en 2, evenals 3 en 4 gelijktijdig met elkander gemeenschap kunnen hebben, zonder elkander wederzijds te storen.

* * *

De Zondagsrust in den Indischen Staatsdienst. In *De Banier* van 29 Oct. en 5 Nov. j.l. schrijft de heer Walbeehm over dit onderwerp, dat onder het huidige régime een levend begrip is geworden, terwijl het vroeger niet meer was dan een samenvoeging van letters. Na een overzicht in hoever tot dusver de zondagsrust werd geëerbiedigd en het bijblad 5851 nagekomen, wijst de schrijver voornamelijk op de tegenstelling dat aan de eene zijde de Christelijke Zondag wordt verwaarloosd, en daar tegenover de feestdagen der Mohammedanen angstvallig worden ontzien.

Naast het argument dat de periodieke onderbreking van den arbeid nuttiger is, heeft hij er een dat nog gewichtiger is in een kolonie als deze, waar een handjevol Europeanen staat tegenover millioenen inlanders en honderdduizenden vreemde Oosterlingen, waaronder het niet ontbreekt aan helaas hoe langer hoe talrijker wordende elementen, die ons gezag beslist vijandig gezind zijn. Eene prijsgeving onzer Christelijke beginselen naast een angstvallig ontzien van Mohammedaansche of heidensche instellingen kan niet anders dan minachting voor ons gezag kweeken. Wie zich nog illusiën mocht maken over de gezindheid van de Mohammedaansche wereld jegens ons, beveelt de heer W. de lezing aan van bl. 29 en hoofdstuk II van J. Verhoeven's. „Tot welzijn van Java" (zie *Ind.-Gids* 1909 II bld. 1256) of, wil men liever een Javaan zelf hooren, van het opmerkelijk artikel van den Regent van Serang „Het leven in een pasantren" in deel 34 *Tijdschr. B.B.* — Wij hadden aan dit opstel verzuimd de noodige aandacht te wijden, doch, nu tot lezing opgewekt, kunnen wij niet nalaten het volgende er uit aan te halen (bl. 15). als de kleine Wardi van een kameraad inlichting vraagt over de djihadleer en tot antwoord krijgt dat „djihad" beteekent „pĕrang sabil".

„Wou je weten, wat het is," zeide de aangesprokene eenigszins norsch, „begin nu maar met je vader en je andere familieleden over te halen om uit den dienst der kafirs te gaan; is het je gelukt, dan heb je al een pĕrang sabil verricht." En verder:

„Wil je de pĕrang sabil uitvoeren, dan moet je beginnen met je witte kleêren aan te schaffen, dus een witte hoofddoek, een witte jas en een witte sarong. Op een bepaalden dag, liefst op een Vrijdag, trek je ze direct na het sobh gebed aan, wapen je met een goed mes en ga zoo naar de hoofdplaats. Den eersten den besten Europeaan, dien je daar tegenkomt, steek je onder het uitroepen van *Sabil' Allah* dood, zet je daarna met het gezicht naar het Oosten gekeerd in gebedshouding neer en blijf, voortdurend *Sbil' Allah* prevelende,

zoo lang tot je doodgeschoten wordt. Dan zul je per se de schoonste plaats in het paradijs vinden." Wardi zuchtte en kon daarna bijna den geheelen dag niet meer leeren. 's Nachts droomde hij van een gouden troon met de schoonste widadari's er om heen.

In het slot van zijn opstel raadt de heer Walbeehm aan sommige werkzaamheden, die thans op Zondag gebeuren doch even goed op andere dagen kunnen geschieden absoluut te verbieden en de onvermijdelijke werkzaamheden op Zondag te beperken, zooals bij het spoorwegvervoer door geen goederentreinen te laten loopen en van personen, alsook van telegrammen en toeslag voor dien dag te eischen. Het aantal reizigers en gewisselde telegrammen zou dan zeker belangrijk afnemen. Intusschen is het met onwillige honden slecht hazen vangen en zal men al blij mogen zijn als het niet alleen voor een Mohammedaan, maar ook voor een Christen mogelijk is in den Staatsdienst te treden en te blijven zonder in botsing te komen met zijn geloof.

* * *

Quarantaine. De *Nieuwe Courant* van 28 Nov. jl. besprak de ontevredenheid, die te Semarang en Soerabaja heerschte, wegens de weinige medewerking der Regeering in zake maatregelen tegen cholera-besmetting. De Residenten der betrokken gewesten hadden namelijk bepaald dat schepen komende van besmette plaatsen (Batavia) eerst na 50, respect. 60 uren, nadat zij die plaatsen verlaten hadden, gemeenschap met den wal mochten hebben. Dit had natuurlijk belemmering in het scheepvaartverkeer, vooral voor de Kon. Paketvaart Mij., tengevolge en, naar aanleiding van de bezwaren door dezen ingediend gelastte de Gouverneur-Generaal die bepalingen, als zijnde in strijd met de wettige voorschriften, in te trekken. Op 21 Oct. arriveerde te Semarang het stoomschip Linden van de Duitsch-Australische Stoomvaart Mij. en, nadat de lossing reeds begonnen was, overleed een koelie, die van Batavia medegekomen was, aan de cholera, binnen de 42 uur sedert het vertrek van daar. Men ziet hierin de gevolgen van de roekeloosheid der Regeering.

De *N. Ct.* acht het verwijt niet onverdiend. Wanneer de afgekondigde quarantaine-maatregelen in strijd waren met de bestaande voorschriften en deze klaarblijkelijk niet afdoende waren om de besmetting te keeren, hadden dadelijk andere uitgevaardigd moeten worden. In tijden van zulk groot gevaar moet niet worden gedelibereerd, maar gehandeld.

Intusschen ontleent datzelfde blad van 2 Dec. uit de *Java-Bode* van 1 Nov. aan een artikel van den officier van gezondheid Drognat Doeve te Palembang de verrassende maar juiste opmerking, dat onze wetgeving sedert 1892 geen quarantaine meer kent. Er wordt verwondering over uitgesproken dat dit bij de verschillende autoriteiten niet in herinnering was gebleven en gezegd dat eene spoedige herziening van die ordonnantie dringend noodig is, opdat ieder in zulke ernstige tijden als die van cholera-epidemie wete wat hem te doen staat.

* * *

Japan en Neerlandsch-Indië. Het *Alg. Handelsblad* van 3 Dec. en de *Nieuwe Courant* van 4 Dec. vestigen beide de aandacht op een reisverslag van den liberalen afgevaardigde van den Japansche Rijksdag Takehosji, vroeger hoofdredacteur van het blad *Yomiuri Shimbun* en nog steeds in betrekking staande tot het hoofd der liberale partij Saionji. Daarin betoogt hij dat de toekomst van Japan gegrond moet blijven op zijne ligging als eilandenrijk en dat het voor gebiedsuitbreiding het oog zuidwaarts dient te richten, naar de stamverwante Maleische eilanden. Straat Soenda is een der gewichtigste strategische doorvaarten. In de beschouwingen komen veel onjuistheden voor en in de conser-

vatieve bladen, w. o. de *Kokamin Shimbun* wordt er op gewezen dat de Indische Archipel zich reeds geheel in andere handen bevindt en dat uitbreiding in die richting, Japan onmiddellijk in strijd zou brengen met de Vereenigde Staten, Engeland, Frankrijk en Nederland, met welke landen Japan in overeenstemming met bestaande verdragen en bondgenootschappen in voortdurende vriendschap wil blijven. De *Ostasiatische Lloyd* ziet in die opmerkingen het standpunt der thans aan het bewind zijnde conservatieven, maar het gelooft dat, hoezeer de liberalen in Japan in de laatste jaren geen beslissende invloed op ee buitenlandsche politiek hebben gehad, hun invloed op de stemming onder het Japansche volk toch van dien aard is, dat het wel eens mogelijk zou kunnen wezen, dat het reisverslag van Takehosji een grootere beteekenis verkreeg, dan die men er thans aan toekent.

Mocht te eeniger tijd werkelijk in die richting de B. V. zijn te zoeken, dan bestaat er eenige kans dat de inboorlingen van Nederlandsch-Indië niet gaarne met dezen gemeene zaak zouden maken, want wat men leest omtrent de stemming, die vaak op Java ten opzichte van Japanners heerscht, blijkt nog niet veel van sympathie (zie *Ind. Gids* 1909 II bl. 1666). Zoo heeft er dezer dagen een moordaanslag op twee Japanners te Batoe Toelis bij Buitenzorg plaats gehad, waarbij het ruw optreden der bevolking hoewel niet te verdedigen toch door de beide slachtoffers schijnt te zijn uitgelokt. Volgens den correspondent van de *Java-Bode*, (aangehaald in de *Nieuwe Courant* van 6 Dec. hadden zij zonder een cent op zak hun intrek genomen in een rendez-voushuis van een Chineesche vrouw, waar ruzie ontstond over de betaling. Zij poogden toen logies te krijgen bij den inlandschen stationchef, wiens huis zij binnendrongen, doch die hen niet kon herbergen. Daarna werden zij bij den loerah afgewezen en toen gingen zij de kampong binnen om in huizen binnen te dringen ten einde zoo niet goedschiks dan kwaadschiks ergens nachtlogies te krijgen. De in hun rust gestoorde kamponglieden hebben ze toen de deur uitgesmeten; van het een is het ander gekomen en het einde was dat een groot aantal kampongbewoners in gevecht geraakte en hen neersloeg. Bij de Chineesche vrouw werden hunne papieren gevonden, waaruit blijkt dat een hunner dokter schijnt te zijn.

Met betrekking tot de zeden en gewoonten der Japanners is het hier misschien niet geheel te onpas te wijzen, op het artikel over de Japansche vrouw, dat wij juist dezer dagen in het tweede blad van de *Locomotief* van 8 Nov. j.l. aantroffen en waarin veel voorkomt over Japansche concubines en echtgenooten en over ouders, die zich niet ontzien geld te slaan uit het zich verkoopen van hunne dochters. In het najaar van 1900 heeft de Japansche regeering onder den druk van Europeesche denkbeelden, eene wet uitgevaardigd, waarbij het verboden werd de prostituées tegen haar zin in de huizen der ontucht te houden. Dit officieele verbod, zoo besluit het artikel, heeft echter weinig uitwerking gehad, want gehoorzaamheid tegenover de ouders is de eerste plicht der Japansche kinderen en menig meisje offert zich zwijgend en gelaten voor haar ouders op, wanneer zij weet dat zij door zichzelve aan te bieden hun lot kan verbeteren.

* * *

De vaart op Euphraat en Tigris, welke in de *Indische Gids* o. a. in den jaargang 1908 II bl. 1280 is besproken als aangewezen monopolie voor de Engelschen, is dezer dagen oorzaak geweest van een conflict tusschen de Turksche Kamer en het Kabinet, waarbij de eerste wil ingrijpen in eene quaestie, welke de regeering aangaat. Blijkens een brief van haren correspondent uit Constantinopel in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 11 Dec. j.l. berust de „zaak-Lynch" op

het volgende. In 1834 verleende sultan Machmoed II op verzoek van den Britschen ambassadeur, Lord Ponsonby voor altijd verlof om binnen de grenzen der provincies Bagdad en Basra op de Euphraat twee stoombooten te laten varen, ter vergemakkelijking van hot handelsverkeer. De ambassade was in dezen opgetreden voor kapitein Lynch van het Indische leger, toentertijd Britsch Consul te Bagdad. In 1841 werd de firman door Machmoed's opvolger, Sultan Abdoel Medjid, bevestigd, maar ditmaal werd er in vermeld dat genoemd verlof aan kapitein Lynch werd verleend. In 1861 begon Lynch, die zich daartoe de oogluikende toestemming van Bagdadsche provinciale autoriteiten had weten te verzekeren, ook de Tigris te bevaren. Tien jaren gingen voorbij aleer de centrale regeering het noodig vond hen aan te zeggen zich van die rivier terug te trekken en zich tot de Euphraat te bepalen. Lynch hield zich doof en werd door het Foreign Office gesteund, dat den Turkschen gezant bij diens beklag te verstaan gaf, dat men over deze quaestie geen woord meer wilde hooren, bijaldien de Sultan geen politiek conflict wilde uitlokken.

In 1907 toen de Porte met de mogendheden onderhandelde over eene verhooging der invoerrechten met 3 pCt. ten bate der uitvoering van de hervormingen in Macedonië maakte de Britsche regeering hare toestemming afhankelijk van het verkrijgen der vergunning tot het bevaren van de Tigris en het bezigen van een derde stoomschip. Onder Sultan Abdoel Hamid werd voor de vaart op beide rivieren met vier stoomschepen concessie verleend aan eene Ottomaansche stoombootmaatschappij, die echter door slecht beheer aanleiding tot veel klachten gaf.

Onder het nieuwe régime stelde de Britsche maatschappij voor om eene Ottomaansche maatschappij te vormen, waarvan het grondkapitaal voor 50 pCt. in Engelsche handen zou blijven met een recht van voorkeur bij nieuwe kapitaal-uitgifte. Zij was tevens bereid de bestaande Ottomaansche maatschappij over te nemen. Het vooruitzicht van een monopolie in handen van vreemdelingen gaf de Porte aanleiding deze voorstellen af te wijzen en de oprichting van eene nieuwe Ottomaansche maatschappij te steunen met bijzondere voorrechten. Daardoor zou het bestaan der Lynch-maatschappij nagenoeg onmogelijk worden gemaakt en toen zij protesteerde waren de Jong-Turken er voor, haar de geheele concessie te ontnemen, die in 1876 reeds door den dood van Lynch vervallen zou zijn. De Britsche ambassadeur liet den groot-vizier weten dat een rechtsbreuk ten nadeele van Britsche belangen, door zijn Regeering niet zou worden geduld en de grootvizier vond het in het belang van het rijk, zoowel uit een oogpunt van oeconomisch als van politiek beleid om in beginsel op de voorstellen der Lynch-maatschappij in te gaan. De Jong-Turksche partij wil nu de regeering over haar voornemen interpelleeren en bij haar aandringen om voortaan alle concessies, die verleend zullen worden, eerst door het parlement te doen goedkeuren.

De Lynch-aangelegenheid is nog ingewikkelder geworden door de inmenging van Duitsche en Russische zijde. Het verleenen van eene uitgebreide scheepvaartconcessie en het opdragen aan den Engelschen ingenieur Willcocks van den aanleg van bevloeiingswerken, grootendeels met Britsch kapitaal, is een zware slag voor de Duitsche verwachtingen vastgeknoopt aan den te bouwen Bagdadspoorweg en men houdt het er in niet Jong-Turksche kringen voor, dat de Jong-Turken in hun optreden onder Duitschen invloed staan. Dit wordt echter betwijfeld, omdat de Duitsche diplomatie, hoe ongaarne ook, de belangen der bedreigde Britsche maatschappij niet zal tegenwerken, uit vrees voor een op dat succes volgenden veldtocht in de Kamer tegen de Bagdadspoorwegconcessie. Ook Rusland zal Engeland in deze wel moeton steunen om het

recht van voorkeur niet te verliezen, dat het heeft voor den aanleg van alle verkeerswegen in het bekken der Zwarte Zee in Aziatisch Tukije, in 1900 verleend.

Blijkens het *Alg. Handelsblad* van 14 Dec. jl. is de quaestie ook voor Nederland van belang. De *Frankf. Ztg.* toch meldt, dat de directeur eener groote Nederlandsche scheepvaartmaatschappij voor enkele weken uit Rotterdam te Konstantinopel aankwam, om minister Djavid Bey een plan voor te leggen, waardoor ook Nederlandsche schepen gelegenheid zouden krijgen den Euphraat en de Tigris te bevaren, doch zoo barsch werd ontvangen dat hij met den eerstvolgenden trein Konstantinopel weder verliet. Merkwaardig is nog dat de artikelen 1238 en 1254 van den Turkschen „Code civil" bepalen dat alle groote rivieren „Mubach" zijn, dat is „een van God gegeven weldaad", waarvan ieder nut mag trekken, zoodat monopolies daarop in strijd met de wet zijn te achten. Het kabinet Hussein Hilmi acht zich door de verleende concessies en beloften evenwel zoo gebonden, dat het van de zaak een kabinetsquaestie maakte, waarbij het volgens latere berichten de overwinning behaalde.

* * *

De haven van Idi, waar laatstelijk sprake van was in onze Sept.-afl. 1908 bl. 1228, vormt het onderwerp van een request, dat de *Nieuwe Courant* van 13 Dec. j.l. met bijlagen uit Atjeh ontving en dat door hoofden, industrieelen en handelaren in de onderafd. Idi op 6 Mei jl. aan den Gouverneur-Generaal werd ingediend. Daarin worden de nadeelige gevolgen geschetst der sluiting van deze haven voor den algemeenen handel. De controleur Damsté, die het stuk aan den Ass.-Resident van Langsa doorzond met zijn advies, bevestigt daarin de bewering dat de belangen van requestranten en de welvaart deze landstreken door de sluiting ten zeerste worden geschaad. Hij toont aan dat de inkomsten der zelfbestuurders verminderen, dat het zielental der bevolking achteruitgaat, pisang- en peperaanplantingen verlaten worden, dat de winkelbuurt voor de helft verlaten staat en dat de huurwaarde der bewoonde huizen schrikbarend achteruit is gegaan. Een overzicht van de inkomstenbelasting wijst er op dat deze vergeleken met 1905 voor Chineezen zoowel als voor Arabieren en Inlanders tot op een derde is verminderd.

De niet door requestranten maar door den controleur geleverde cijfers en feiten zijn zoo sprekend, zegt de *N.Ct.* dat zij de volle aandacht verdienen van allen, die invloed kunnen oefenen op het nemen van eene beslissing, welke van zoo grooten invloed zal wezen op het welzijn van bewoners van die gewesten.

* * *

Het vergaan van de La Seyne. Zooals reeds per telegram in de vorige maand bekend werd, had op Zondag 14 November j.l. des morgens om 20 minuten over 4 uur bij donker weer in Straat Riouw nabij Poeloe Saoe dertig mijl bezuiden Singapore de aanvaring plaats van de Fransche Messageries-boot La Seyne, met het Engelsche stoomschip „Onda". Volgens een in de *Nieuwe Courant* van 13 Dec. opgenomen brief is het Fransche vaartuig in een paar minuten met groote snelheid gezonken, waarbij vreeselijke tooneelen plaats hadden. Zeven van de zestien Europeesche passagiers en ongeveer 50 Oosterlingen verdronken, terwijl van de bemanning 5 officieren, w.o. de kapitein Couailhac en 38 inlandsche matrozen en stokers het leven lieten. De ramp werd nog verergerd door het springen der ketels. De „Onda" kwam met zwaarbeschadigden boeg te Singapore en bracht 61 overlevenden van de La Seyne aan. Het schip is in ondiep water gezonken en licht zeer gevaarlijk voor de scheepvaart. Wat de juiste oorzaak van deze vreeselijke ramp is, zal wegens het omkomen der scheepsofficieren, wel nooit met juistheid zijn uit te maken.

* * *

De West-Afrikaansche cacao-quaestie, waarvan in de *Indische Gids* 1909 I bl. 673 melding is gemaakt, had in Engeland een proces ten gevolge; daar de cacaofirma Cadbury tegen het dagblad de *Standard* een aanklacht wegens smaad instelde, daar dit blad beweerd had dat het optreden dier firma tegen de slavenhouders van San Thomé en Principe slechts veinzerij was geweest, dat de Cadbury's jaren lang waren voortgegaan met cacao van die Portugeesche eilanden te koopen en dat zij al hun best hadden gedaan de toestanden te verbloemen. Het verslag van Burtt, waarin de slavernij onomstootelijk bewezen stond, hielden zij achter en onderwijl stelden zij zich als philantropen aan. De verdediger deelde mede dat het verslag inderdaad was achtergehouden, doch op verzoek van buitenlandsche zaken, dat vreesde in de onderhandelingen met de Portugeesche regeering over de zaak door de openbaarmaking van het verslag belemmerd te worden. Om diezelfde reden had de firma aanvankelijk niet doorgetast en waren zij blijven koopen. Maar ten slotte, toen ook een der Cadbury's zich zelf te Angola op de hoogte had gesteld, hadden zij die cacao in de ban gedaan. De pleiters hebben ten slotte hun geding bij de jury gewonnen, die de firma in het gelijk stelde doch, vreemd genoeg, de uit te keeren schadeloosstelling op de nominale waarde van één farthing bepaalde.

J. E. D. M.

KOLONIALE LITERATUUR.

Land en volk van „Onze Oost" in het bijzonder van Java, door Henri Zondervan. Zalt-Bommel, H. J. van de Garde & Co. Zonder jaartal.

De telkens geuite klacht over de geringe kennis van Indië onder de Nederlanders schijnt een spoorslag te zijn voor hen die Indië kennen of die er studie van maakten, aan die klacht te gemoet te komen en de Nederlanders op den goeden weg te helpen.

Verschenen in 1905 en 1906 reeds de grootere werken van Dr. H. Blink en van T. J. Bezemer over Nederl. Oost-Indië, in 1908 en 1909 werden deze gevolgd door de meer beknopte werkjes „Indië in woord en beeld" door Th. J. A. Hilgers en „De Oost en de West" door J. F. Niermeijer; thans komt ook H. Zondervan met een werkje, dat naar zijne bedoeling „bondig en zaakrijk, in een kort bestek dus, datgene samenvat, wat als de hoofdfeiten onzer kennis van Insulinde in het algemeen en van Java in het bijzonder kan gelden."

De meeste van die uitgaven zijn — op het voetspoor van de reeds in 1896, voor het eerst, uitgegeven reisgids van de Kon. Paketvaart Mij. — rijk voorzien van afbeeldingen en daaronder goede en zeer fraaie; daarmede zijn wij verlost van de in oudere uitgaven voorkomende afbeeldingen, die zich telkens herhaalden en zijn wij een groote schrede vooruitgegaan.

In hoeverre voorziet nu Zondervan's werkje in een behoefte? De twee hoofddeelen die het bevat *Insulinde* en *Java*, behandelen meer het volk en zijn oeconomische belangen dan het land; wèl is er een plaats ingeruimd voor een algemeen overzicht van de geologische- en de bodem-gesteldheid, het klimaat, de planten- en de dierenwereld, maar van een plaatsbeschrijving, van iets wat ons het land ook maar eenigszins in bijzonderheden leert kennen is het boekje gespeend. Zelfs plaatsnamen worden nauwelijks genoemd. Het wil zoo ongeveer het midden houden tusschen de populaire werkjes, als dat van Niermeijer en het standaardwerk van Dr. Blink; echter meer naar den kant van het eerste; doch dan doet het dit, ondanks den meerderen omvang, vrij onvolledig.

Wellicht is deze leemte te verklaren door het feit dat de twee hoofddeelen, grootendeels letterlijk, overeenkomen met de gelijknamige artikelen in de nieuw bewerkte uitgave van de Encyclopaedie van Winkler Prins, waarvan de Heer Zondervan de hoofdredacteur is. Alleen omtrent eenige volksstammen wordt iets meer gezegd, dan in die artikelen vermeld. Het is echter te hopen dat in het, in de genoemde Encyclopaedie te verwachten, overzicht over de Tenggereezen, nieuwere bronnen zullen gebruikt worden dan thans in het boekje is gedaan; Bleeker is wel wat verouderd; de Encycl. van N. I. geeft over dien volksstam een overrijk artikel, dat vreemd genoeg, niet geraadpleegd schijnt.

In eene aankondiging van Zondervan's boekje in het *Alg. Hbd.* werd reeds op eenige leemten gewezen, zooals onvolledigheid in het overzicht van het onderwijs en van de rechtspraak, minder juiste opvatting omtrent het doel en de mogelijke uitwerking der decentralisatie en meer andere. Die feilen, in een populair boekje nog over het hoofd te zien, zijn in eene Encyclopaedie, die de vraagbaak voor ernstiger onderzoekers moet zijn, niet te verschoonen.

Het is jammer dat er onder veel goeds in den arbeid van den Heer Zondervan, zulke, ten gevolge van haastig werk, — ook blijkende uit het ontbreken van een inhoudsopgave —; hinderlijke onnauwkeurigheden voorkomen. Op grond van een en ander kan, ook met het oog op het verschijnen van de nieuwe uitgave der Encyclopaedie, nu niet bepaald gezegd worden, dat het boekje in eene behoefte voorziet.

December 1909. H. B.

Beknopte handleiding om de Javaansche taal te leeren spreken, door J. W. van der Valk, gep. ass. res. bij het B. B. op Java. E. J. Brill, Leiden.

Dit werkje bevat een beknopte Javaansche spraakkunst, dagelijksche uitdrukkingen en samenspraken en een alphabetische woordenlijst. Het eerste gedeelte, hoewel beknopt, geeft een voldoend overzicht van de Javaansche grammatica, voor hen die geen gezette studie van de taal kunnen maken. De dagelijksche uitdrukkingen en gesprekken, achten wij over het algemeen gelukkig gekozen en dat kan ook gezegd worden van de woorden in de woordenlijst.

Het komt ons voor, dat deze Handleiding een zeer geschikte leidraad kan zijn bij zelfstudie van het Javaansch.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

SPOORWEGPLAN EN STOOMVAARTDIENSTEN VOOR MIDDEN-SUMATRA.

Van landswege is onlangs in het licht gegeven een ,,Rapport betreffende de terreinverkenningen en een spoorwegplan voor M i d d e n-S u m a t r a, ingevolge besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië dato 14 Juni 1907 No. 26". Het werk in handig groot octavo formaat, toegelicht door kaarten en eenige keurige photo's is in vier deelen verdeeld, namelijk A. beschrijvingen en beschouwingen; B. Toelichtende nota's; C. Staten en tabellen en D. Bijlagen.

Het sluit zich aan bij een vroeger (*Ind. Gids* 1904 II bl. 1206) besproken rapport over de spoorwegverkenning in Z u i d-S u m a t r a.

Zooals men leest in het Kol. Verslag van 1907 werden fondsen ten behoeve van de voorbereiding eener spoorwegverkenning in Midden-Sumatra toegestaan bij Gouvs. besluit van 4 Jan. 1907 No. 8; volgens het K. V. van 1908 was men in Mei van dat jaar er mede gereed gekomen en kon het verslag weldra tegemoet worden gezien.

In het Verslag der Staatsspoorwegen in Nederl.-Indië over het jaar 1907 leest men (bl. 9): ,,Te dezer plaatse moet ook gewag worden gemaakt van de v e r k e n n i n g, welke in het verslagjaar plaats had in Midden-Sumatra, met het doel de noodige gegevens te verzamelen voor de vaststelling van een spoorwegplan, aansluitende in het Noorden aan het bestaande net van de Deli-Spoorwegmaatschappij en in het Zuiden aan het in 1904 ontworpen spoorwegplan voor Zuid-Sumatra. Na eene voorbereidingsreis in de maanden Maart, April en Mei werd met 2 brigades in Juli van uit Medan de verkenning begonnen. Op het einde van het verslagjaar (1907) waren ongeveer $\frac{2}{3}$ van de te verrichten terreinwerkzaamheden afgeloopen. De uitgaven bedroegen in het verslagjaar *f*20.882.855".

Welke spoorwegen voor Zuid-Sumatra in studie zijn kan men aangegeven vinden op de kaart van Sumatra op de schaal 1 : 3,000,000 gevoegd bij het spoorwegverslag over 1907 en op de kaart op de schaal 1 : 2,000,000 onder meer behoorende bij het Rapport der verkenning van Midden-Sumatra.

Het is misschien niet ondienstig die lijnen, waarover 22 jaar gebouwd zal moeten worden en die *f*93,060,000 aan aanleg en *f*355,000 aan opname en ontwerpen zullen kosten, hier nog eens te vermelden, zooals zij voorkomen op de laatste der 22 kaarten, destijds gevoegd bij het advies van den Directeur der B. O. W.:

	K. M.	Aanlegkapitaal.
Telok Betong—Moeara Enim	407	*f* 30.560.000
Benkoelen—Tebing Tinggi.	202	„ 17.150.000
Moeara Enim—Tebing Tinggi	103	„ 7.770.000
Telok Betong—Goenong Trang	59	„ 2.360.000
Palembang—Banten	170	„ 11.900.000
Moeara Enim—Tandjong Eran	167	„ 8.380.000
Banten—Banding Agoeng	156	„ 8.560.000
Tebing Tinggi—Tandjoeng.	91	„ 6.380.000
Totaal	1.355	*f* 95.060.000

Hierbij valt aan te teekenen dat Goenong Trang een plaatsje is bewesten Telok-Betong op den weg naar Kota Agoeng aan de Semangka-baai. Banten is het punt waar de stamlijn naar Palembang van de stamlijn Telok-Betong—Moeara Enim afbuigt en Tandjong Eran is een plaats aan de lijn Benkoelen—Kepahiang—Tandjong Eran—Tebing Tinggi. Van laatstgenoemde plaats loopt de stamlijn Telok Betong—Banten—Moeara Enim—Tebing Tinggi tot Tandjoeng aan de Moesi, het aansluitingspunt aan de stamlijn in Midden-Sumatra.

Om het bestaande transportstelsel te bestudeeren, na te gaan welke geïsoleerde streken spoedig tot ontwikkeling gebracht zouden kunnen worden door betere verbinding met havenplaatsen of handelscentra, enz., werden door de beide brigades reizen gedaan, niet om een bepaald spoorwegtracé te zoeken, doch om de richting aan te geven, waarin eventueel spoorwegen zouden dienen te loopen. Het kwam er dus op aan een overzicht te verkrijgen van de algemeene formatie van het terrein, waarbij nauwkeurige opmetingen met tacheometer, theodoliet of afstandsmeter niet vereischt werden. Bij het weinige nut daarvan voor eene verkenning in algemeene trekken, zoude eene nauwkeurige opneming ook veel meer tijd gekost hebben en het zou nog jaren hebben geduurd alvorens een begrip omtrent het algemeene spoorwegplan voor Midden-Sumatra zou zijn verkregen.

Men volgde meestal bestaande wegen, boschpaden en rivieren en, slechts voorzien van een meetrad en de noodige aneroïde barometers, aanvaardden de verkenningsreizigers den tocht; met behulp van die instrumenten konden zij èn de lengte der gevolgde wegen en paden èn de hoogteligging van verschillende punten bepalen. De bij het rapport gevoegde lengteprofielen der gevolgde wegen hebben slechts in zooverre waarde, dat zij een beeld geven van de geaardheid van het terrein, doch zonder het tracé aan te geven, waarlangs de spoorweg zou dienen te loopen.

Volgens de opgaven van 1905 waren de oppervlakte en de bevolking der gewesten, waar de verkenning zich uitstrekte, als volgt:

Gewest.	Oppervlakte in vierk. Geogr. Mijlen.	Aantal zielen.	Aantal zielen. per vierk. Geogr. mijl.
I. Padangsche Benedenlanden . . .	322	403.431	1253
II. Padangsche Bovenlanden	410	905.040	2207
III. Tapanoeli	764	413.301	541
IV. Sumatra's Oostkust.			
a. Deli en Asahan	445	475.728	1069
b. Andere staatjes	1224	92.689	—
V. Rivouw en Onderhoorigheden.			
a. Indragiri.	400	35.165	88
b. Kwantan-districten	32	16.832	526
VI. Djambi	835	195.538	234

Vergeleken met Java, dat gemiddeld 12,444 zielen per vierk. Geo. mijl telt (minimum 5220 in Besoeki en maximum 23,464 in Kedoe) is Midden-Sumatra dus zeer arm aan bevolking.

Het rapport bevat verschillende gegevens over het volk, de bestaande verkeersmiddelen, den handel, de cultures, enz. en beschouwt residentiesgewijze de noodzakelijkheid van spoorweg-aanleg.

Ter Sumatra's Oostkust zijn Deli en Langkat reeds voorzien, doch de van Medan uitgaande stamlijn is in Z.-O. richting ontworpen via Tebing Tinggi over Perdagangan Timoean, Poelau Besar, Kisaran, Soengei Alim, Oelak Medan, Boeloe Somah, Tebing tot Kota Pinang aan de Panairivier. Vandaar zou de stamlijn in dit gewest kunnen doorloopen langs Rasau, Rautau, Kasai, Ranbah, Oedjoeng, Batoe, Tandoen, Tambang, Goenoeng Sahilan en Moeara Lemboe in de richting van Taloek naar het onder Riouw behoorende gebied. De rechtstreeksche verbinding Medan—Tebing Tinggi zal eerst noodig zijn als zich de behoefte aan eene snelverbinding doet gevoelen van de meer zuidelijk gelegen streken met Medan. In de landschappen Padang en Bedagei, Asahan en Batoe Bahra zijn ruim 260,000 bouws gronden voor particuliere ondernemingen aangevraagd, doch de helft is eerst in exploitatie en vele daarvan liggen te geïsoleerd om hunne producten loonend langs een spoorweg te kunnen afvoeren. Komt het zuidelijk gedeelte van Asahan en Laboean Ratoe tot ontwikkeling, dan zou eerst van de gemelde doortrekking van de stamlijn sprake zijn. Van af het genoemde Tambang aan de Kampar Kanan zou een zijlijntje naar Pakan Baroe noodig zijn, omdat deze plaats van oudsher het punt is geweest, waarheen de handelaren de goederen van Singapore langs de Siak-rivier opvoerden, om ze verder over land naar Tratah Boeloeh en langs de Kampar Kanan naar de Padangsche Bovenlanden te brengen.

Ter Sumatra's Oostkust zou voorts een zijlijn van Tebing Tinggi tot Siantar de ondernemingen in de streek oostelijk van het Toba-meer voor zoover geen onvruchtbare alang-alangvlakte aan een afvoerweg kunnen helpen en dit meer zelf zou een verbinding met de Oostkust kunnen krijgen door een lijn die zich bij Oeloek Medan aan de Asahan-rivier derwaarts afboog en het dal van die rivier stroomop volgde. De pl.m. 50 M. hooge val in die rivier bij Tangga zou voor electrische tractie te benutten zijn.

De residentie Tapanoeli verkeert op het punt van transportwezen nog in een zeer achterlijken toestand. In de latere jaren heeft men getracht betere wegen aan te leggen, zooals van Sibolga over Taroetoeng naar Baligé en van Sibolga naar Loemoet, terwijl men Na Roemonda door een transportweg over Siantar met de Oostkust wil verbinden. Toch zullen door de lange en zware trajecten de transportkosten hoog blijven en om deze vruchtbare streken uit hun isolement op te heffen is een spoorweg noodig. Hiertoe zou een lijn van Sibolga naar Padang Sidempoean en door de vallei van de Angkola-rivier naar Penjaboengan kunnen dienen.

In verband met de terrein-bezwaren en de verwachtingen van den bodem kan in den eersten tijd niet gedacht worden aan eene verbinding van Sibolga met de Toba-vallei. Een groot deel van de Toba-hoogvlakte is te lang door de bevolking afgebrand, dan dat er in de eerste jaren iets van dit land te wachten is. Wel is eene verbinding met de Oostkust van Padang Sidempoean door de afdeeling Padang Lawas mogelijk, die echter als voedingslijn voor de stamlijn van weinig beteekenis zal zijn, doch later uit een exploitatie-oogpunt aanbeveling kan verdienen.

Daar al het vervoer uit het dal der Angkola gericht zal blijven op Sibolga, heeft eene verbinding met de Padangsche Bovenlanden voorloopig geen zin. Moet dus Tapanoeli vooralsnog verstoken blijven van eene spoorwegverbinding met de aangrenzende residenties, de genoemde pl.m. 152 K.M. lange „Stichbahn" met Sibolga als uiteinde zal veel bijdragen tot ontwikkeling der doorsneden streek. Aangetoond wordt hoe ook in vele vreemde koloniën zulke lijnen, uitsluitend ter verbinding van het binnenland met de kust, voorkomen.

De residentie Padangsche Bovenlanden zal de verbetering van de verkeersmiddelen moeten vinden in de uitbreiding van het bestaande spoorwegnet. Men is daarmede reeds begonnen door den aanleg der lijn Loeboek Alang—Priaman, die wellicht zal worden doorgetrokken naar Soengei Limau en Loeboek Basoeng. Verder is in studie eene verbinding van Fort van der Capellen met de lijn Padang Pandjang—Sawah-Loento.

Van de verdere opneming der kortere verbinding van het kolendistrict naar de Emmahaven is afgezien na het rapport van de Soebang-commissie (zie *Ind. Gids* 1907 II bl. 1415 en 1908 I bl. 260).

Omtrent de verbinding der Padangsche Bovenlanden met de Oostkust van Sumatra is aan het rapport eene afzonderlijke nota toegevoegd, waarin de vier mogelijke verbindingen: 1°. van Pajacombo naar het dal van de Kampar Kanan, 2°. van Pajacombo naar het dal van de Kampar Kiri, 3°. van Moeara Kalaban (Sawah-Loento) naar dat van de Kampar Kiri en 4°. van die plaats naar het dal van de Kwantan, worden besproken. Het eerstgenoemde tracé is het kortste maar ook het steilste en vereischt over een afstand van 14,720 M. tandradbaan. Het vierde tracé wint het in dit opzicht aanmerkelijk met slechts 6°/$_{00}$ maximum helling, terwijl ook de virtueele lengte er de voorkeur aan doet geven, al is, voor zoover de bestaande kaarten het oordeel veroorloven, daarin eene tunnellengte van 1500 M. noodig. Deze lijn Sawah Loento—Taloek, lang 298 K.M., zou ƒ27,090,000 kosten. Eindigt de lijn op dit punt en worden de stamlijn van Tambang tot Taloek en de verbinding Tambang—Pakan Baroe niet aangelegd, dan moet er een verbetering van de Kwantan- of Indragiri-rivier mede gepaard gaan.

Als wenschelijke uitbreidingen van de spoorwegen ter Sumatra's Westkust komen nog in aanmerking een zijlijntje van Pajacombo naar Soeliki pl.m. 25 K.M. lang door het vruchtbare dal van de B. Si Namar en een van eerstgenoemde plaats langs Air Tarbit en Andalas naar Balai Pandjang in hetzelfde dal van pl.m. 12 K.M.

Voor Indragiri is de Kwantan de afvoerweg en doet zich de behoefte aan spoorwegen weinig gevoelen. Komt de verbinding der Padangsche Bovenlanden met de stamlijn bij Taloek tot stand, dan zal het vervoer van Singapore naar dat gewest over laatstgenoemde plaats geleid worden.

Ook Djambi met zijn vele bevaarbare rivieren heeft geen directe behoefte aan spoorwegen; het geïsoleerde landschap Korintji, hoog in de bergen gelegen, alleen uitgesloten. Waar de hoofdlijn in de lengte van Sumatra van af Taloek langs Moeara Petei, Soengei Besar, en Poelau Moesang loopt, dan de Batang Hari volgt tot aan Moeara Tebo en vervolgens Zuidwaarts over Djelatang en Soeroelangon Rawas aansluit aan de Zuid-Sumatraansche lijn te Moeara Klingi nabij Tandjoeng, zou Korintji in het net opgenomen kunnen worden door eene lijn van de hoofdplaats Sandaran Agoeng naar Djelatang.

Eerst als de geheele stamlijn gelegd is, kan wellicht de behoefte aan snelverkeer ontstaan tusschen Telok Betong, Palembang, Padang en Medan onderling en eerst daarvoor zal een directe lijn Medan—Tebing Tinggi noodig zijn.

Omtrent de redenen voor spoorwegaanleg zeggen de stellers van het rapport dat, waar in gewone omstandigheden het rentabiliteitsvraagstuk op den voorgrond treedt, hiervan bij koloniën in het algemeen geen sprake

mag zijn. „De strijd der natiën op handelsgebied heeft in de laatste jaren zoo'n omvang aangenomen, dat elk land uitziet naar nieuwe bronnen van inkomsten en een nieuw afzetgebied in zijne bezittingen of koloniën. Zonder te kunnen nagaan of zijne pogingen met een gunstig gevolg zullen worden bekroond, opent het nieuwe gebieden, die tot dusver gesloten bleven, dikwijls alleen in de hoop dat de vruchtbaarheid van den grond, de aanwezigheid van delfstoffen een trek van immigranten zal lokken, die het tekort aan arbeidskrachten aanvullen en, op eigen voordeel bedacht, direct of indirect medewerken om het nieuwe vaderland tot bloei te brengen. Geen kosten worden door de koloniseerende mogendheid ontzien, dikwijls om oogenschijnlijk waardelooze streken te overdekken met een goed stel ijzeren wegen; groote voordeelen worden den landverhuizers gegeven om ze te lokken. Eigenbelang treedt hierbij op den voorgrond..... Maar naast het eigenbelang, dat direct of indirect de welvaart bevordert van haar onderdanen in het moederland, rust op elke koloniseerende natie de moreele verplichting het volk, waarover zij zich als beschermster of heerscheres heeft opgeworpen, op te heffen uit zijn natuurstaat, mede te doen deelen in de zegeningen der beschaving, geschikt te maken om den strijd te kunnen aanbinden tegen anderen, niet door kracht van wapenen, maar langs den meer vreedzamen weg van handel en nijverheid. In dit opzicht heeft Nederland op Sumatra nog een schoone en grootsche taak te vervullen".

Omtrent de volgorde bij de uitvoering wordt er, in verband met de waarborgen eener eventueel te sluiten leening, op gewezen dat zulks een reden te meer is om met de keuze der het eerst aan te leggen spoorlijnen voorzichtig en oordeelkundig te werk te gaan.

Ter Oostkust van Sumatra zoude een lijn van Tebing Tinggi naar Tandjoeng Balei wenschelijk zijn, alsmede een zijtak van eerstgenoemde plaats naar Siantar. Hiervan zouden 76 K.M. van de stamlijn tot Kisaran en 23 K.M. tot Badja Linggé lang 23 K.M. (in verband met eene aanhangige tramconcessie) het eerst in aanmerking komen. Daar het exploiteeren van zulk een korten spoorweg zeer kostbaar is, dient eene naasting der Delisporen aan den bouw vooraf te gaan. Om deze reden kan de aanleg niet op het programma van eerste uitvoering gebracht worden.

Het spoorwegnet op de Westkust van Sumatra geeft wegens de hooge aanlegkosten en eene dure exploitatie een zeer gering winstpercentage. Men heeft daarom reeds naar voedingslijnen uitgezien. Deze behooren feitelijk niet tot het onderhavige programma, doch wel is dit het geval met de takken van Pajacombo naar Soeliki en naar Balai Pandjang, resp. lang 25 en 12 K.M. die, als tramlijn aangelegd en geëxploiteerd en bij eene spoedige uitvoering een niet onbelangrijke bijdrage in de inkomsten van den West-Sumatraspoorweg zullen geven.

Het herstellen van de oude handelsroute van de Padangsche Bovenlanden naar Singapore, dwars door Midden-Sumatra, vordert mede het eerst de aandacht. Wel is de richting over Taloek niet juist deze route (die over Tratah Boeloeh liep), doch aan deze zijn zooveel bezwaren verbonden, dat de spoorweg zeker verkozen zal worden. Een verkeer tusschen Padang en de Oostkust zal evenwel tot de vrome wenschen blijven behooren, als de thans van het programma afgevoerde Soebang-lijn niet wordt aangelegd, welke de ontbrekende schakel vormt in de groote trans-Sumatra-lijn. Dat reeds nu de handel tusschen Padang en Singapore niet onbelangrijk is blijkt uit een staat van in- en uitvoer te Padang. De invoer liep voor verschillende artikelen over *f*6,993,302 waarde, waarvan van Singapore voor *f*446,211 en van Penang voor *f*481,134 afkomstig is, terwijl van den totalen

uitvoer van *f*4,409,531 een waarde van *f*612,872 naar Singapore en van *f*497,029 naar Penang ging [1]).

Door de spoorlijn van Emmahaven tot Pakan Baroe door de Soebangpas te leggen wordt de afstand per spoor 103 + 298 = 401 K.M. of ruim 211 Eng. zeemijlen. De afstand Pakan-Baroe tot Singapore is 213 Eng. mijlen, te zamen 424 tegen een afstand door Straat Soenda van 1140 Eng. zeemijlen. Wordt slechts de verbinding Moeara Kalaban—Pakan Baroe gemaakt, dan is het mogelijk dat een deel van de beschouwde in- en uitvoerartikelen via Pakan Baroe en niet via Padang worden verzonden en dat de handel aldaar door dit verlies eene vrij belangrijke schade zal lijden. Daartegenover staat dat de invoer uit Europa of de uitvoer derwaarts door de relatiën met de nieuwontsloten landstreken kan toenemen, zoodat het nog zal moeten blijken of de Padangsche handelsbeweging door die lijn zal worden benadeeld of niet. Wordt later de stamlijn Deli—Tambang gelegd, dan krijgt de beschouwde lijn nog meer beteekenis.

Op Zuid-Sumatra is men begonnen met eene opneming van het tracé van Telok Betong naar Moeara Enim of zoover als voorloopig noodig zal blijken. Het wordt noodig geacht nagenoeg gelijktijdig met de beide tramlijntjes van Pajacombo, met de lijn Moeara Kalaban—Pakan Baroe en met de thans onderzochte lijnen op Zuid-Sumatra te beginnen. In een tabel is aangegeven hoe de voortgang voor Midden-Sumatra zal zijn. Zoo spoedig mogelijk, in elk geval binnen 5 jaren nadat een eerste begin met die lijnen gemaakt is, zal de naasting van het net der Delispoorweg maatschappij moeten volgen, waarna dit kan worden uitgebreid en naarmate der intusschen gebleken behoefte verlengd. Anderzijds kan van uit Tambang noordwaarts en van uit Taloek zuidwaarts gewerkt worden aan de overige lijnen van het Midden-Sumatraplan, al naarmate blijken zal dat de openlegging van het land in de eene of andere richting gewenscht voorkomt. De voor Midden-Sumatra *voorgestelde* lijnen, lang 487 K.M., zouden in 8 jaar afgebouwd kunnen zijn. Wordt aan de overige in het plan genoemde met dezelfde snelheid gewerkt, dan zou het $\frac{1972}{16}$ of ongeveer 32 jaar duren voor het geheel gereed kwam.

Voor Zuid-Sumatra werd in het rapport van den Directeur der B. O. W. voorgesteld 1355 K.M. te bouwen in 21 jaren, of gemiddeld 64 K.M. per jaar, zoodat in het geheel voor Sumatra op een aanleg van 125 K.M. per jaar wordt gerekend.

Omtrent het te verwachten vervoer is niets met zekerheid te zeggen; daarom moet men de spoorwegen bouwen in de hoop, dat daardoor, evenals op zoovele plaatsen elders, de bevolking een prikkel krijgt om zich te verheffen uit haar natuurstaat, de particuliere ondernemingsgeest zich naar het ontsloten gebied zal richten en landverhuizers een middel van bestaan zullen vinden, waar hun geboortegrond hun dat onthoudt. Al zouden de lasten in de eerste jaren zwaar zijn en de opbrengst de exploitatiekosten niet dekken, toch mag, volgens de stellers van het rapport de Regeering niet voor dit offer terugdeinzen. Om aan te toonen dat spoorwegen, in andere koloniën gebouwd met even weinig zekerheid omtrent de rentabiliteit, toch niet onbelangrijk hebben bijgedragen tot de welvaart niet alleen van de ontsloten streek, maar van de geheele kolonie, worden eenige cijfers aan een Duitsch werk ontleend betreffende de vermeerdering

---

1) Hoewel niet uitdrukkelijk vermeld hebben deze cijfers vermoedelijk betrekking op 1906.

van in- en uitvoer in verschillende koloniën eenige jaren na den spoorweg-aanleg. Dan wordt gewezen op de toenemende productie van aardnoten in Senegal, van caoutchouc en koffie in den Congo-staat, enz. Ook blijkt de groote verlaging van transportkosten, welke spoorwegen teweeg brengen.

Als spoorwijdte wordt die van 1.067 M. aanbevolen, 1°. omdat de spoorwegen ter S. W. K., in Deli en op Zuid-Sumatra reeds dat spoor hebben of er op ontworpen zullen worden en 2°. omdat als de verbindingen eenmaal tot stand zijn gekomen, alleen daardoor snelvervoer mogelijk is. Waar kleiner spoorwijdte thans wellicht voldoende zou zijn, leidt eene verandering van deze later tot zeer hooge kosten en het aanschaffen van een geheel nieuw materieel. Op dit punt worden verdere vergelijkingen met de praktijk in Afrika gemaakt. Bij den aanleg moet eenvoud betracht worden en men moet zoo snel en zoo goedkoop mogelijk werken om spoedig tot de exploitatie te kunnen overgaan. Een onderscheiding in hoofd- en secundaire lijnen is gewenscht. Bij de eerste mogen geen bogen voorkomen met minder dan 150 M. straal, zooveel doenlijk 200 M., hellingen bij adhaesiebanen niet steiler dan $^1/_{40}$ en bij tandrad dan $^1/_{15}$. Bij secundaire lijnen, die dit altijd zullen blijven zijn, zijn bogen met minder dan 150 M. straal en max. hellingen van $^1/_{33}$ toe te laten.

Voor de opnemingen zal men, daar topographische kaarten meestal ontbreken, een tweeledige tacheometrische opneming moeten doen, waarbij in de aangewezen richtingen strooken op de schaal 1 : 20,000 in kaart worden gebracht en met behulp van die kaarten zal het definitieve tracé op de schaal 1 : 2000 zijn op te nemen, in dezelfde volgorde als de uitvoering doch twee jaar van te voren.

Wat de werkkrachten betreft, zullen de spoorwegarbeiders van elders, voornamelijk van Java, moeten komen. De Regeering zal de werving dezer lieden in de hand moeten werken door vrijen overtocht, vrije woning, goedkoope verstrekking van voedsel, vrijgevige bepalingen omtrent het verkrijgen van gronden, enz. Rekende men in Zuid-Sumatra op immigratie van Javanen, voor Midden-Sumatra, dat voor de Javanen wel te ver van huis zal zijn om er zich te vestigen, zullen de ondernemers op contractkoelies zijn aangewezen.

Wat de kosten betreft zou de stamlijn kosten *f*90,281,600 of *f*77,561 per K.M., de zijlijnen *f*74,712,400 of *f*92,523 per K.M. Het gedeelte dat voor directen aanleg wordt aanbevolen zou kosten *f*41,768,050 of *f*85,766 per K.M.

Bij de exploitatie moet er naar gestreefd worden deze zoo eenvoudig mogelijk te maken. Waar vooral in den eersten tijd slechts enkele treinen voldoende zijn om in het verkeer te voorzien, moet het benoodigd personeel tot het hoogst noodige beperkt worden. Indien plaatskaartjes en vrachtbrieven in den trein worden afgegeven, zullen haltechefs op vele binnenplaatsen gemist kunnen worden; het wagenpark en de locomotieven kunnen klein zijn. Men zal met hout kunnen stoken en meerendeels Inlandsch personeel gebruiken.

Wat de tarieven betreft wordt het stelsel om met lage tarieven te beginnen en deze geleidelijk op te voeren, verderfelijk geacht. Daar omtrent de kosten der exploitatie geen juiste berekening kan worden ingesteld, is nagegaan wat in 1906 op Java door verschillende tramlijnen hieraan besteed werd. Een en ander met bepaalde bedragen voor Sumatra verhoogd, wordt een minimumbedrag van *f*4,85 per dag-K.M. gevonden. Om het aanvankelijk verlies op de exploitatierekening te bepalen, wordt de opbrengst niet hooger gesteld dan *f*0.85 per dag-K.M. (de Atjeh-

stoomtram geeft *f*1 per dag-K.M.) en men komt dus op *f*4 verlies per K.M. Bij de lijn Moeara Kalaban naar Pakan Baroe, lang 298 K.M., geeft dit in de eerste jaren een verlies van *f*435,080 per jaar of pl.m. 1.6 pCt. van het aanlegkapitaal. Dit wordt niet onoverkomelijk geacht, daar er uitzicht bestaat dat de lijn spoedig rendabel zal worden. Ook hier worden vergelijkingen met Afrika gemaakt.

Omtrent de wijze van uitvoering heeft de ondervinding geleerd, dat voor eene kolonie, die nog op den laagsten trap van ontwikkeling staat en nog nagenoeg geheel gesloten terrein bevat, de beste wijze van aanleg die is van Staatswege, waarbij met Staat de kolonie is bedoeld. Particuliere maatschappijen beoogen in den regel te veel hun financiëele belangen, dan dat daarin een waarborg kan gevonden worden voor een rationeel aangelegd spoorwegnet; de Staat heeft strenge contrôle uit te oefenen niet alleen bij den aanleg maar ook bij de exploitatie om voor het land doodelijke concurrentie te voorkomen en zal zich in den regel zware financiëele offers moeten getroosten in den een of anderen vorm van hulp aan de maatschappijen. In het bijzonder op Midden-Sumatra, dat in zulke omstandigheden verkeert, wordt het de ernstige plicht van het moederland geacht den spoorwegaanleg aldaar te bevorderen.

Besluit de Staat tot den aanleg, dan is het wenschelijk te breken met de omslachtige wijze, waarop tegenwoordig spoorlijnen in Indië tot stand komen. De Regeering in Nederland late aan de kolonie over, welke van bepaalde spoorwegen zij het eerst wil aanleggen. Hiermede zal veel tijd worden gewonnen.

In het résumé, dat de bewerkers van hun arbeid geven, wordt nog gewezen op de wenschelijkheid om aan particuliere ondernemers, wien het met de ontginning van terreinen ernst is, den meest mogelijken steun te geven in den vorm van lagen pachtschat gedurende de eerste ontwikkelingsperiode, vrijgevige bepalingen bij aanvoer van uitheemsche werkkrachten en materialen, enz.

Dan bevordere de Regeering naast den aanleg der spoorwegen dien van goede binnenwegen en verbetere de waterwegen, voor zoover deze met het oog op het ontwikkelingsproces daarvoor in aanmerking komen. Een nadere bestudeering van dit laatste vraagstuk en van de verbetering van enkele toegangen uit zee is daartoe noodzakelijk.

Een natuurlijke aanvulling van het besproken verslag wordt aldus gevonden in eene tweede bijbehoorende publicatie, getiteld: „Rapport betreffende een onderzoek naar de in te voeren stoomvaartdiensten op rivieren in Midden-Sumatra", dat eveneens voorzien is van kaarten en lichtdrukken en onder dagteekening 10 Sept. 1908 de onderteekening van den chef der spoorwegverkenning in Midden-Sumatra K. J. A. Ligtvoet draagt, terwijl het eerst bedoelde rapport van Augustus 1908 nog mede onderteekend is door den chef der tweede Brigade E. van Zuylen.

In dit tweede rapport worden, op grond van bij het bereizen verzamelde en overigens bij het binnenlandsch bestuur verkregen gegevens, de verschillende rivieren achtereenvolgens in oogenschouw genomen. Van den loop der Asahan, Kampar Kanan, Tibawan en Rokan, Kampar Kiri en Kwantan-rivieren zijn schetskaarten gemaakt waarop de breedte en de diepte op verschillende plaatsen zijn opgegeven.

Het blijkt dat op de Asahan-rivier reeds een particuliere stoomvaartdienst bestaat, zoodat hier vooreerst geen andere ingesteld behoeft te worden.

Op de Bila- en Panei-rivieren, die bij Laboean Bilik samenvloeien, is

met het oog op de geringe bevolking nu nog niet veel vervoer te wachten. Er wordt slechts een stoomer van 500 pikol laadvermogen en 3 voet diepgang voorgesteld in tiendaagschen dienst varende in verband met de verwachting dat vee uit Padang Lawas, dat nu langs boschpaden naar Asahan en Deli wordt gedreven, te water zal worden vervoerd. Voorts zullen handelsgoederen voor het binnenland van Padang Lawas bestemd langs dezen weg vlugger en goedkooper zijn aan te voeren dan over [illegible]olga.

Langs de Rokan-rivier is de bevolking zeer dun gezaaid en zal geen groot vervoer aanbrengen, doch men rekent op het achterland en op een stoomvaartdienst van Tanah-Poetih tot waar de zeeprauwen opkomen naar Rambah, waar later de stamlijn van den spoorweg passeert, welke op de Rokan Kanan zou worden onderhouden. Op de zeer bochtige Rokan Kiri is dit vooralsnog niet noodig.

De Siak-rivier, met een drempel aan de monding waarop bij laag water 15' staat, is voor kuststoomers bevaarbaar tot aan Pakan-Baroe, welke plaats in opkomst is en die binnen enkele jaren een levendig handelsverkeer met Singapore belooft te verkrijgen. Hoogerop kunnen nog vaartuigen van 7' diepgang opvaren tot de samenvloeiing van de Tapoeng Kanan en Kii, welke met 2 à 2½ voet diepgang zijn te bevaren. Een stoomvaart in de richting zal de streek aldaar en ook die van de Rokan Kiri ten goede komen.

De Kampar-rivier heeft aan hare monding een waterdiepte van 24' bij L.W. springtij, doch moet meer binnenwaarts een ondiepe bank bezitten. Bovendien komt hier de vloedgolf of ,,Beno" (mascaret) voor, die men ook in andere rivieren van Straat Malakka waarneemt en die zeer gevaarlijk is voor de kleine scheepvaart. Toch komen zeilvaartuigen met 6' diepgang op het Pelalawan. Vandaar zoude een stoomvaartdienst tot Tratah Boeloe met ondiepe vaartuigen goede diensten kunnen bewijzen. Het vertier bij deze plaats is zeer toegenomen door het in 1907 in gebruik stellen van den rijweg naar Pakan Baroe.

De Kwantan-rivier is van de monding tot dicht bij Rengat met zeestoomers van 7' diepgang te bevaren. Verderop tot aan het aan de ontworpen stamlijn gelegen Taloek zullen daarvoor stoombootjes van 3' diepgang noodig zijn. Daar bijna de geheele bevolking van Indragiri en de Kwantandistricten aan de hoofdrivier woont en bij Morong twee Europeesche gambirondernemingen zijn geopend, is hier spoedig een loonend vervoer te verwachten. Dit heeft de Kon. Paketv. Mij. aanleiding gegeven een geregelden dienst Singapore-Rengat met een aansluitenden dienst Rengat-Taloek te beginnen, welke laatste vaart door hindernissen nog niet zonder gevaar is.

De Batang-Hari, waarvan het stroomgebied geheel Djambi omvat, heeft bij het laagste water aan de monding nog 11' diepgang, maar door de vele zandbanken kunnen stoomers van 9' à 10' toch niet tot Djambi opstoomen. Daar het opruimen van deze hindernissen zeer noodzakelijk is, wordt daarop in het rapport de aandacht gevestigd. Op de Djambische rivieren varen thans een zevental hekwielers in min of meer geregelden dienst. Voor zooveel doenlijk werden, ingevolge bestuursbemoeienis, verscheidene rivieren door de omwonende bevolking van boomstammen gezuiverd, die door den stroom medegevoerd zich beneden in bochten en ondiepten weer vastzetten. De bevolking bezit voor deze opruiming geen hulpmiddelen genoeg, daarom zijn op verscheidene rivieren brigades van de genietroepen te hulp gekomen. Het aantal disponibele brigades is e[illegible]rkt en er wordt aanbevolen hier afzonderlijk Europeesch en Inlandsch personeel voor op te leiden.

Vooral bij het maken van vaargeulen in rotsbanken en het opruimen van rotsblokken met dynamiet is Europeesch personeel noodig en had volgens het rapport de genie veel succes. Waar het rapport met deze werken niet wil wachten tot tengevolge van uitgebreide opnemingen en waarnemingen behoorlijke normaalbreedten zijn vastgesteld, is het onzeker of dit succes bij zulk werken in den blinde zal voortduren. Er zijn ook gevallen denkbaar, vooral in rivieren met rotsachtigen bodem, dat men door opruimen van drempels bovenstrooms den waterspiegel te veel verlaagt en daardoor weer andere drempels doet ontstaan, terwijl men in zulke gevallen wel weet waar men begint, maar niet waar men eindigt. Deze voorstellen schijnen ons tot de zwakste van het rapport te behooren.

Terwijl op de inlichtingen door den Ingenieur Ligtvoet verstrekt de Kon. Paketvaart Mij. den genoemden dienst Singapore-Rengat en Rengat-Taloek instelde, wenschte zij op de Asahan-rivier voorloopig geen concurreerenden dienst in het leven te roepen en ook elders geen transportondernemingen te beginnen, indien niet reeds direct of binnen kort voordeel daarop was te behalen.

De rapporteur zegt daarom: Zal Midden-Sumatra zoo spoedig mogelijk opengelegd worden, dan is het noodzakelijk dat de Staat ingrijpe, om ook op de bevaarbare rivieren, waarop vooreerst geen loonend vervoer te verwachten is, de stoomvaartdiensten in te stellen. Die vier vooreerst noodig geachte diensten zijn de tiendaagsche op de Bila en Panei, op de Rokan en Rokan Kanan en op de Kampar-rivier en een weekdienst op de Siak en Tapoeng Kiri-rivieren, waarvan boven gesproken is.

De jaarlijksche kosten van een hekwiel-stoomer van pl.m. 350 pikols lading die 1000 Eng. mijlen per maand aflegt worden, door den Hoofdagent der K. S. M., aan rente, afschrijving, reparaties en assurantie geschat op *f*10,340, waarbij *f*17,400 komt aan gage voor de bemanning, brandstof en andere bedrijfskosten. Naar dien maatstaf zijn in het rapport de kosten der rivierdiensten berekend in drie onderstellingen, dat n.l. het gouvernement subsidie voor die diensten aan particulieren geeft, dat de diensten geheel van staatswege worden uitgevoerd of dat de diensten door de betrokken landschappen worden ingesteld en geëxploiteerd. Dit laatste komt het meest aanbevelenswaardig voor, doch de Staat zal hier aanvankelijk met rentelooze voorschotten, enz. hulp moeten verleenen. In een begrooting van jaarlijksche kosten als bijlage I bij het rapport gevoegd, is becijferd dat de Bila-Panei-vaart, de Rokan-vaart, de Tapoeng-Kiri-vaart en de Kampar-vaart aan den Staat respectievelijk jaarlijks zouden kosten *f*28,530, *f*20,220, *f*19,500 en *f*25,050, te zamen *f*93,300, waarbij nog *f*7800 komt voor een controleerend ambtenaar. Voor de jaarlijksche kosten als deze door de landschappen worden bestreden, komt daar nog 3½ pCt. voor assurantie van het materieel bij, waarvan de waarde voor de vier diensten resp. op *f*61,000, *f*46,000 en *f*61,000 geschat wordt, daar de Staat in eigen beheer werkend geen assurantiepremie betaalt doch zelf het risico draagt.

Men deze en enkele andere voorstellen voor opruiming van hindernissen en het verbeteren van sommige wegen, eindigt dit rapport, dat ons een stap nader brengt tot de kennis der economische verhoudingen in de binnenlanden van Sumatra.

Zooals reeds in onze Februari-afl. 1909 bl. 253 is medegedeeld is de eerste onderteekenaar op 11 Dec. 1908 bezweken. Officieel was er misschien geen aanleiding toe, doch het ware voor den belangstellenden lezer bevredigender geweest als van dit overlijden met een waardeerend woord als naschrift op deze publicatie was melding gemaakt. De bewerkers hebben met hun arbeid

een goed stuk werk geleverd. De lezing van de rapporten geeft de overtuiging, dat zij de toestanden naar waarheid hebben geschetst en de bezwaren aan de uitvoering verbonden niet hebben verkleind en ook niet overdreven. De eindelijke verwezenlijking van hun plannen stond hun terecht steeds voor oogen. Beschouwt men de zaak van buitenaf, dan is het echter de vraag of men voor Midden-Sumatra zal aandurven, wat voor Zuid-Sumatra reeds een waagstuk is, spoorwegen bouwen, die in de eerste jaren pl.m. *f*4 per dagkilometer verlies zullen geven, met nog minder kans dan daar dat er zich een bevolking in de buurt zal vestigen. Het eenige gebied, waaraan de uitbreiding der spoorwegen met eenig succes gedacht kan worden, namelijk Sumatra's Oostkust, levert het bezwaar op, dat dit de onteigening van het Delispoorwegnet vereischt en wat de Staat in zulke gevallen te betalen heeft, is uit recente voorbeelden bekend.

Het bovenstaande was reeds geschreven toen ons de gedrukte „Adviezen" ter hand kwamen van den Hoofdinspecteur S. S. en van den Directeur der B. O. W. nopens het Rapport der Spoorwegverkenning in Midden-Sumatra; het eerste, krachtens nieuwe hiërarchieke verhoudingen rechtstreeks gericht aan Z. E. den Gouverneur-Generaal, het tweede, vervat in eene missieve van 26 Nov. 1908 No. 18154/SS, blijkens deze letters door de betrokken afdeeling aan het departement voorbereid en niet geheel conform het eerste.

De Hoofdinspecteur geeft een overzicht van hetgeen op het gebied van spoor- en tramwegen tot dusver op Sumatra tot stand is gekomen en hoe na mislukte pogingen van particulieren voor Zuid-Sumatra als beginsel is aangenomen, dat opname en aanleg van staatswege, althans van het gedeelte Telok-Betong—Moeara Enim, zal plaats hebben. Voor een tramweg van laatstgenoemde plaats naar Palembang is op 22 Febr. 1908 aan de heeren Van Rijn van Alkemade en Snethlage prioriteit verleend, welke op 19 Aug. d.a.v. is aanvaard en, daar ook het waarborgkapitaal is gestort, is de mogelijkheid niet uitgesloten dat deze lijn door particulieren zal worden gebouwd.

Voor Midden-Sumatra waren in 1906 door de Indische Regeering reeds eenige denkbeelden op den voorgrond gesteld, waarvan dat der lijn naar Priaman tot uitvoering kwam en dat betreffende de Soebang-lijn verviel door het bekende rapport eener Nederlandsche Commissie, doch voor een aan te nemen vast plan moest over meer gegevens worden beschikt, waartoe de onderhavige verkenning werd uitgevoerd.

Na de hoofdpunten van het rapport te hebben besproken, sluit de Hoofdinspecteur zich aan bij de meening dat bij den aanleg de grootst mogelijke eenvoud betracht moet worden, doch vermeent dat de telescopische wijze van werken ten slotte de logisch aangewezene is. Het beginnen op meerdere punten gelijktijdig zoude niet alleen eene noodelooze versnippering van werkkrachten medebrengen, maar tevens de aanlegkosten beduidend verhoogen, zonder daartegenover de hoop op een noemenswaardig grooteren economischen vooruitgang te wettigen.

Nog verder gaande dan de heeren Ligtvoet en Van Zuylen acht hij het wenschelijk — althans voor vlaktelijnen — eerst een meer voorloopige baan aan te leggen, met houten bruggen, kleine stralen, minder flauwe hellingen, enz. en deze geleidelijk te verbeteren. De spoorweg dient zoqdoende tevens als vervoermiddel bij zijn eigen bouw en de bezwaren om werkvolk te krijgen worden minder, evenals die der voeding. In de vereenvoudiging van het vraagstuk der werkkrachten en voeding en in de immigratie van

Javanen is de spil te zien, waarom het geheele vraagstuk ten slotte draait. Gelijktijdig met de spoorwegarbeiders en zooveel mogelijk uit deze zelf is de kern te recruteeen van de latere bevolking van het eiland.

Ook de kosten van opname en aanleg hebben er het hunne toe bijgedragen om den Hoofdinspecteur het standpunt te doen innemen dat het aanleggen van Staatsspoorwegen in Sumatra van uit het Zuiden (Telok Betong) noordwaarts dient te geschieden.

Ten slotte wordt de beteekenis der rapporten aangetoond voor de kennis der binnenlanden van Sumatra en hoe de reeds lang gedachte stamlijn op het eiland Sumatra van Medan naar Telok Betong daardoor gebleken is niet tot de onmogelijkheden te behooren.

Met het denkbeeld om in het Zuiden te beginnen kan de Directeur zich vereenigen, doch niet met het idee om voorloopige banen aan te leggen met kleinere stralen en minder flauwe hellingen, daar men dan uit een oogpunt van staatsaanleg op den duur in onnoodig groote kosten vervalt.

J. E. D. M.

EMIGRATIE VAN CHINEEZEN VIA HONGKONG.

In de *Handelsberichten* van 18 Nov. j.l. komt eene mededeeling voor van den Consul-Generaal De Reus te Hongkong, waaruit blijkt dat de emigratie aldaar in drie soorten is te verdeelen:

1°. die van contractkoelies, welke alleen geoorloofd is naar Britsche koloniën;

2°. de vrije emigratie met geldelijken steun, dat is die, welke van Hongkong uit plaats vindt naar Banka en Billiton („assisted emigration") en

3°. de geheele vrije emigratie.

Het vertrek van Chineezen onder deze drie categorieën was in het afgeloopen jaar veel geringer dan in de laatste jaren het geval was. De oorzaak daarvan zal wel voornamelijk te zoeken zijn in de landen, waarheen de emigranten gingen, of vanwaar zij kwamen maar ook andere omstandigheden werkten er in China toe mede de emigratie te beperken. Als de voornaamste daarvan kunnen beschouwd worden de zooveel strengere inspectie bij de keuze der emigranten, de buitengewoon nauwlettende quarantaine-bepalingen in vreemde havens tegen de aanvoeren uit Hongkong, de groote overstroomingen in het Zuiden van China, en vooral in het gebied van de Canton- en West-rivieren, de overvloedige oogsten in Noord- en Midden-China, waardoor meer geld in het land bleef, en ook de grootere vraag naar koelies voor den aanleg van spoorwegen in China en ten slotte de anti-Chineesche wetgeving tegen koelies in verschillende landen.

Het verschil tusschen vertrokken (17,081) en teruggekeerde (157,809) emigranten was in het afgeloopen jaar (1908) buitengewoon groot; er kwamen 86,728 meer terug dan er vertrokken. Voor de Nederlandsche koloniën zijn de grootere cijfers van terugkeer toe te schrijven aan de directe repatrieering van Banka en Billiton naar Hongkong (zie *Ind. Gids* 1907 I bl. 224), terwijl deze vroeger zich meestentijds niet verder dan tot Singapore uitstrekte, ook al uit gebrek aan eene directe scheepvaartverbinding. Het is om verschillende redenen wenschelijk gebleken de koelies per directe boot naar Hongkong en andere Zuid-Chineesche havens te laten terugkeeren. Het belang der koelies eischt zulks, daar zij maar al te dikwijls met hunne spaarpenningen te Singapore een prooi van slechte elementen

der bevolking werden, terwijl de directe terugkeer ook in het belang van de exploitatie op Banka en Billiton is, wijl deze er het hare toe bijdraagt, om de families en landgenooten der gerepatrieerden te doen zien wat in de Nederlandsche koloniën kan verdiend en overgespaard worden. Te Hongkong worden deze lieden door tusschenkomst van het Consulaat-Generaal onder toezicht der politie ontscheept en zoo spoedig mogelijk met andere aansluitende booten naar hunne landstreken gezonden.

Om een denkbeeld te geven van de ontzaggelijke emigranten-beweging welke haar weg over Hongkong neemt, worden over verschillende jaren sedert 1875 de cijfers van vertrekkende en aankomende Chineezen opgegeven. In gemeld jaar 1875 vertokken er 48,152 en keerden 38,502 Chineezen terug, doch in de volgende jaren was het laatste aantal steeds grooter dan het eerste. In 1907 vertrokken er 105,967 en kwamen er 145,822 terug. Wat de bestemmingsplaats betreft, gingen in 1908 70 pCt. van het totale aantal naar de Straits, terwijl naar Banka, Billiton, Java en Makasser respectievelijk 1427, 1423, 1762 en 177 Chineezen vertrokken, dat is te zamen 4789 naar Nederlandsch-Indië, terwijl er uit de Straits 80 pCt. van het totale aantal emigranten terugkeerden en uit Nederlandsch-Indië 5926.

In de rimboe op Madagascar.

De Gouverneur-Generaal van Madagascar, de heer Augagneur, zond eene technische commissie naar het zuidelijk Ambohimanga[1]) om den aanleg te bestudeeren van een spoorweg, die de handelssteden Mahanoro en Mananjary, dwars door het woud van Tanala zal verbinden met het rijke binnenland van Betsileo.

Tegenover deze langzame maar gestadige doordringing der beschaving in het groote Malgassische eiland, kan de schrijver niet nalaten zich eenige jaren terug te denken en den verschrikkelijken opstand in zijn geheugen te roepen, welke zich juist over deze streek uitstrekte, waarvan de statige rust wellicht spoedig gestoord zal worden door het schelle gefluit der Fransche locomotieven.

Het was in 1897, Imerina en Betsileo waren tot rust gebracht, nog slechts enkele onverzoenlijke benden, door onze troepen in bedwang gehouden, hadden in het woud een schuilplaats gezocht; Generaal Gallieni, die gaarne zijn stelsel van langzame doordringing in toepassing wilde brengen, had besloten, dat in het nieuwe gebied verscheidene administrateurs geplaatst zouden worden om er Frankrijk te vertegenwoordigen en het beschavingwerk te voltooien.

En zoo had dan ook de schrijver, als jong luitenant ter zee bevel gekregen om den administrateur De Mareuil in het hartje van het koninkrijk Tanala te installeeren.

Het escorte bestond uit veertig tirailleurs uit Betsileo en den sergeant Schultz, een oud-gediende, die evenveel veldtochten als dienstjaren telde. De zending kon, zooals van hoogerhand gemeend werd, niet als gevaarlijk worden beschouwd; de oude Revanarivo, koning der Tanala's, had zelf om het zenden van Fransche troepen naar zijn hoofdstad verzocht, want hij beroemde er zich op, dat hij van Frankrijk hield en dat hij hulptroepen geweigerd had aan koningin Ranavalo, toen zij met de Franschen streed.

Maar met zulke halfwilde volken kan men geen voorzorgen genoeg nemen en de mannen van het escorte waren daarom uit de krachtigsten en dappersten van de compagnie gekozen.

---

[1]) Te onderscheiden van de gelijknamige plaats in de buurt van Tananarivo, het voormalig lustverblijf der Hova'sche vorsten (Zie Dec.-afl. 1909, blz. 1704).

Geen streek geleek woester dan dit Tanala'sche woud, geen land geschikter voor hinderlagen: deze ongelijkmatige bodem geleek op een kokende zee, waarvan de schuimende golven plotseling door een machtigen invloed waren verstijfd: een dicht en niet te ontwarren struikgewas bedekte de minste terreinplooien, de rivieren waren bergstroomen, waarvan de wateren omlaag bruisten tusschen een dubbelen muur van loodrecht afgestorte wanden, de dorpen lagen op ontoegankelijke hoogten, zelfs de vogels waren deze sombere streken ontvloden waar geen vroolijk getjilp zich deed hooren. Men marcheerde verder met een benauwd gevoel als van eenig naderend geheimzinnig onheil, dat plotseling uit het ondoordringbare kreupelbosch, van boven van die dreigende rotsen of bij het betreden van die verraderlijke en bochtige kloven, zou opduiken.

Toch ontving Revanarivo de lieden in zijn hoofdstad Betroky met de uiterlijke teekenen, eener groote vreugde en met de betuigingen der meest oprechte vriendschap.

De Franschen, getuigde hij in die beeldrijke taal, welke de Malgassers zoo gaarne bezigen, zijn ons tegelijk vader en moeder, zij zijn hier thuis, wij zijn hunne slaven.

Gebouwd tegen de steile hellingen van een boschrijken heuvel, is Betroky een groot dorp, waarvan de op palen geplaatste woningen als verborgen liggen in een niet te ontwarren massa van tropische planten. Op den top verhief zich een wezenlijk paleis van hout, de residentie van Revanarivo. Het was omgeven door eene stevige palissadeering van ruw beslagen boomstammen en beheerschte de Besakay, een woesten bergstroom, welke met geruisch over eene rotsachtige bedding stroomde, waarvan verscheidene punten als grillige spookgestalten in een woeling van schuim uitstaken.

De Mareuil had zich dadelijk bij aankomst in dit soort blokhuis gevestigd. Revanarivo scheen zich bovendien spoedig aan deze inbezitneming te hebben onderworpen, die noodig is in een land, waar de chef de hoogste woning moet betrekken, wil hij eerbied en gehoorzaamheid inboezemen; hij had zelf zijn intrek ter halver hoogte genomen, in het huis van zijn eersten minister.

De administrateur De Mareuil, die anders menigmaal in de gelegenheid was geweest om over de trouweloosheid van het Malgassische karakter te oordeelen, was door de schijnbare vriendschappelijkheid van het Tanala-hoofd om den tuin geleid. Hij bracht zijn tijd door in gesprekken met den koning en diens raadslieden.

Wat den schrijver betreft, deze betrok op de „rova" een op palen gebouwd huisje, waar vroeger de vrouwen des konings woonden; zijn ordonnans en de kok sliepen in een der kamers van dit gebouw.

Uit instinktmatigen argwaan van ouden woudlooper, had ik, zoo vervolgt hij, op de binnenplaats van het blokhuis een post van drie

tirailleurs geplaatst, waarvan een schildwacht werd afgezonderd achter de omheining. De Mareuil had een weinig den gek gestoken met dezen voorzorgsmaatregel, die volgens hem door niets werd gerechtvaardigd. De andere tirailleurs, die het Tanala'sche dialect niet verstonden, woonden afgescheiden van de bevolking in een groote loods dicht bij de rivier.

— De Tanala's niet goed, probeeren steeds kwaad te doen, de Betsileo's kennen dat, had Fotsy, mijn ordonnans, mij verklaard.

Mijn sergeant woonde bij de tirailleurs, ook hij voelde zich niet op zijn gemak. Luitenant, zei hij, de kerels van dit land mag ik niet, zij kijken je nooit goed aan; als die oude aap, die het bevel over hen voert, stilletjes op verraad broedde, zou mij dit niets verwonderen. Daarom is mijn geweer altijd geladen en zijn mijn patronen bij de hand. Denk aan het geweer, luitenant, geloof me.

Ik bracht deze woorden aan De Mareuil over, die de schouders ophaalde en mij nieuwe bewijzen gaf van de aanhankelijkheid der Tanala's aan de Fransche zaak: Revanarivo had lichtingen opgeroepen die een soort schutterij of eerewacht zouden vormen, geheele dorpen waren de gebruikelijke geschenken komen brengen; alle districtshoofden waren te Betroky gekomen om de driekleurige vaandels te vragen.

— Uwe zending bij mij is dus geëindigd, mijn waarde vriend; gij kunt onbevreesd met uwe tirailleurs naar Tananarivo terugkeeren; neem, als gij het wilt, nog eenige dagen rust en ga dan op weg.

Ik hield niet langer aan en maakte toebereidselen tot het vertrek. Den avond, die daaraan voorafging hadden De Mareuil en ik in vroolijke en vriendschappelijke stemming de hutten van Betroky bezocht en den ouden Revanarivo de hand gedrukt: toen waren wij met een gerust gemoed en zonder eenige bezorgdheid uiteen gegaan.

Binnen de „rova" stapte de schildwacht heen en weder met zijn geweer op schouder, terwijl hij een Betsileo'sch deuntje neuriede.

Ik ging in mijn kamer en sliep rustig in.

Plotseling, tegen vier uur in den morgen, ik hoor het nog, weerklonk een vreeselijke kreet: „Te wapen! De Fahavalo's!" die mij plotseling deed ontwaken en uit mijn bed springen. Toen weerklonk dicht bij het huis een verschrikkelijk gebrul, krijgshorens schalden in de duisternis en fantastische lichtstralen braken door.

Is het een droom, een afschuwelijke nachtmerrie?

Bijlslagen doen de deur sidderen.

Woest weerklinkt onder mijn venster, ditmaal duidelijk genoeg de oorlogskreet „Rano, rano". Er valt niet aan te twijfelen, wij worden aangevallen; maar door wie? Zijn de tirailleurs in opstand gekomen? Zijn het plunderaars, die het paleis bestormen? Zijn het de Tanala's wier vrouwen ik nog gisteren zingend naar de Besakay zag afdalen om er in hunne lange holle bamboezen water te scheppen?

Verbluft en verward grijp ik in de duisternis naar mijn kleederen, mijn schoenen, mijn wapens. Reeds doorboren geweerschoten den wand en fluiten mij de kogels om de ooren. Eindelijk krijg ik mijn revolver te pakken en snel naar de deur. „Hier tirailleurs!"

Met een schok word ik omver geloopen, vijf of zes zwarte duivels werpen zich op mij, sabels en kapmessen zwaaiende; ik schiet op de wriemelende massa: ik hoor kreten van pijn, van angst en van woede; ik kan mij losrukken en snel naar de voorgalerij.

In de duisternis zie ik flauwtjes fantastische gestalten, die de omheining beklauteren en het paleis bestormen; toortsen schijnen in de „rova" rond te waren. En nog altijd weerklinkt de krijgshoorn met snerpende oorverdoovende tonen!

Plotseling staat er een man voor mij, die als uit den grond schijnt op te rijzen.

— Houdt u maar goed, luitenant, de Betsileo's zijn niet bang voor de Tahavalo's, de tirailleurs hebben schik om de Tanala's op hun d... te geven.

Het is mijn ordonnans, de trouwe Fotsy, die in zijn ruwe en beeldrijke taal een bewijs van zijn moed en toewijding wil geven. Bij de eerste schoten is hij met den kok uit het venster van zijn verblijf gesprongen en toen hij zag dat de „rova" omsingeld was, kroop hij onder het gebouw, waar de mannen van de wacht zich bij hen hadden gevoegd.

Aan een van de vensters van het paleis, roept een stem:

„Val aan, maar val dan toch aan, luitenant!"

Het is De Mareuil, die in zijn kamer omsingeld op mij rekent om hem te bevrijden.

Het was een dwaasheid om met mijn vijf tirailleurs op dien razenden troep in te gaan. Maar, wat wilt ge, dood voor dood, dan maar sterven en zijn leven zoo duur mogelijk verkoopen.

„Voorwaarts met de bajonet!" brul ik woest.

En daar zijn wij met ons zessen verloren in dien menschenvloed, die tot ons opstijgt. Ik heb mijn revolver weggeworpen en een bijl gegrepen, die op den grond slingerde; met kolfslagen en steken trachten wij te vergeefs een bres te maken, het terrein te ontruimen. Er zijn er waarachtig te veel. Fotsy is al omver geworpen, de armen omhoog met een doodskreet op de lippen, de kok roept mij toe dat hij zijn arm gebroken heeft; twee anderen van mijn mannen zijn in de worsteling gevallen. En in het rumoer van het gevecht hoort men boven uit het paleis nog steeds dat zelfde bevel op angstig, wanhopigen toon: „Valt aan! maar valt dan toch aan!"

Plotseling beheerscht een droog en kort militair commando al het geschreeuw: „Salvo-vuur! Legt aan.... vuur! en in een donderend gedruisch, als koren onder den sikkel, vallen mijn aanvallers rondom

mij ter aarde; dan een geknetter van een geregeld salvo en een radelooze vlucht naar alle kanten.

Ik heb de stem herkend van mijn braven Schultz; wij zijn gered!

Bij de eerste alarmeering had de onverschrokken sergeant zijn mannen verzameld; in alle haast de hoogte beklimmend, waren allen met een geweldigen drang binnen de „rova" gekomen, ieder die zich in den weg bevond, omverloopend.

Op tien pas afstand had hij het vuur geopend „op den hoop", zeide hij later, en het was een wonder dat ik niet getroffen was.

En nu waren wij meester van den toestand. Verdwaasd door dien plotselingen, onverwachten aanval, van alle kanten opgejaagd, sprongen de Tanala's, onder het uitstooten van kreten en ontzetting, aan alle kanten over de palissadeering. De „rova" was ontzet, de vreeselijke nachtmerrie verdween. Reeds verscheen het eerste morgenlicht aan den horizon. Men onderscheidde de plek, waar zich het nachtelijk drama had afgespeeld. Rondom ons lagen een dertigtal bebloede lijken; van de veertig tirailleurs van het detachement waren er vier gedood en elf gewond.

Wij vernamen toen van de krijgsgevangenen, dat reeds sedert onze aankomst een groot complot tegen ons was gesmeed: woedend omdat hij zijn gezag miskend en zijn paleis ingenomen zag, had Revanarivo te Betroky alle krijgslieden bijeen getrokken, onder voorwendsel hun onderwerping aan te bieden. De Tanala's hadden gezworen de hoofden der drie Franschen op de palissadeering te plaatsen, in de overtuiging, dat de tirailleurs hun zijde wel zouden kiezen als de misdaad volvoerd was.

Begunstigd door een nacht zonder maan, waren zij verscholen in het hooge gras tot bij de palissadeering geslopen; toen hadden zij gewacht tot wij allen in een diepen slaap waren verzonken alvorens het sein tot den aanval te geven.

Tien dagen later waren uit alle deelen van Imerina en Betsileo troepen te Betroky bijeen getrokken en begon het werk van de demping van het oproer.

De strijd was zonder genade. De Tanala's, woedend over hun aanvankelijke nederlaag, hadden zich opnieuw vereenigd: Rainibetsimisaraka, de moordenaar der ingenieurs Duret de la Brie, Grant en Michaux, het beruchte hoofd van den opstand in het zuidoosten, had talrijke versterkingen aan Revanarivo gebracht. In vervoering door den oproep van hun ouden koning, medegesleept door het voorbeeld van prinses Rakatomanga, zuster des konings, die de noorderdistricten dapper ten strijde voerde, begonnen de stammen uit het woud, achter elk kreupelbosch verdekt opgesteld of van boven uit hun arendsnesten onze colonnes te decimeeren, onze convooien te plunderen en onze boodschappers te vermoorden; men moest elk dorp stormenderhand innemen, de overtocht van elken stroom forceeren.

Maar eindelijk gaf Revanarivo, die in een van zijn schuilhoeken met zijn broeder Ramanja omsingeld was, de worsteling op. Om niet in handen der Franschen te vallen, lieten de beide opperhoofden zich heldhaftig door hunne slaven doorsteken.

Twee maanden na den nachtelijken overval van Betroky was de Tanala-opstand gedempt.

En weldra zullen in die sombere wouden, waar het Fransche bloed in zoo ruime mate vloeide, over die stroomen, waarop zoovele lijken afdreven, op die heuvels, waar de Malgassische krijgers het oorlogslied van Ranavalo aanhieven, de locomotieven als een bliksemstraal die Tanala's voorbijvliegen, die thans Frankrijks trouwste bondgenooten geworden zijn.

(Naar Louis de Cautilly in de *Gil Blas*, overgenomen in de *Revue de Madagascar* 1909).

MAANDELIJKSCHE BIBLIOGRAPHIE VOOR OOST- EN WEST-INDIË.

Catalogus van voorwerpen van Makassaarschen oorsprong toebehoorende aan **J. Tideman,** Contr. B. B. Leiden, E. J. Brill. (1909). 8°.

J. Tideman. De Makassaren, Herinneringen uit mijn diensttijd als Controleur B. B. op Zuid-Celebes. Lezing, gehouden voor de Indologische Verecniging te Leiden op 23 Nov. 1909. Haarlem, N. V. Drukkerij „Insulinde" (1909). 8°.

Max Moszkowski. Auf neuen Wegen durch Sumatra, Forschungsreisen in Ost- und Zentral Sumatra (1907). Mit zwei Karten, drei Tafeln und 243 Abbildungen nach Originalaufnahmen und Handzeichnungen. Berlin, D. Reimer. 1909. 8°.

S. Baring-Gould and **C. A. Bampfylde.** A history of Sarawak [Borneo] under its two white Rajahs. 1839—1908 [With a Preface by **C. Brooke**] London, H. Sotheran and Co. 1909. 8°. With portraits, illustrations and map.

H. W. Walker. Wanderings among South Sea savages and in Borneo and the Philippines. With forty-eight plates. London, Witherby & Co. 1909. 8°.

J. W. van der Valk. Beknopte handleiding om de Javaansche taal te leeren spreken. 2e vermeerderde druk. Leiden, E. J. Brill. 1909. 8°.

Prof. Dr. Wilhelm Volz. Nord-Sumatra. Bericht über eine im Auftrage der Humboldt-Stiftung der Kön. Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin in dem Jahren 1904—1906 ausgeführte Forschungsreise. Band I. Die Batakländer. Mit 3 Originalkarten, 12 Tafeln, 123 Textfiguren und einer Notenbeilage. Berlin, D. Reimer. 1909. gr. 8°.

De Indo-Nederlandsche Wetgeving. Staatsbladen van Ned.-Indië, bewerkt en met aanteekeningen voorzien door J. Boudewijnse, G. H. van Soest en K. H. Boers. 62e aflevering 1908. Nos. 1—365. Amsterdam, Uitgevers-Maatschappij „Elsevier". 1909. gr. 8°.

Nova Guinea. Résultats de l'expédition scientifique néerlandaise à la Nouvelle-Guinée en 1903 sous les auspices de A. Wichmann. Vol. V. **Zoologie** Livr. III. Leide, E. J. Brill. 1909. 4°. Avec planches.

B. TIJDSCHRIFTEN Enz.

Tijdschr. van het Bat. Gen. van Kunsten en Wetensch. *D. 51 (1909), afl. 5.*
Over de plaatsen van de hoogste vereering (poendèn) en eenige andere bijzonderheden, in de afdeeling Pånåråga. Naverteld door J. Knebel. — Over de Maleische woorden hati, limpah en djatoeng, door C. W. J. Wenneker. — Enkele gebruiken van de Dajaksche bevolking der Pinoehlanden, door A. H. B. Agerbeek. — Zijn er nog Hindoe-oudheden in Midden-Borneo aan de Boven-Sĕkadau, door G. P. Rouffaer.

Tijdschr. van het Kon. Ned. Aardr. Gen. *Tweede Serie, dl. 26 (1909), No. 6.*
In memoriam. Arent Rudolf van Hasselt. — De jongste opvaart der Mamberamo, door F. L. Rambonnet (met voorwoord en aanteekeningen door G. P. Rouffaer. — Onderzoek van Centraal-Celebes, door E. C. Abendanon (vervolg met kaart). — Gouvernements-exploratie van Zuid Nieuw-Guinea (vervolg met kaart). — Een nieuwe kaart van het eiland Boeroe. — Eenige officieele mededeelingen over „Onze West", — Mededeelingen over Ned. onderzoekingstochten in onze koloniën. — Huldiging van Junghuhn, door J. J. S. — De ramp te Loemadjang, door Hugo Cool.

Indisch Genootschap. *Vergadering van 9 Nov. 1909.*
Is het wenschelijk de bestuurders- en rechterskorpsen in Ned.-Indië te vereenigen? Voordracht, met discussie, door E. Moresco.

Tijdschr. voor het Binnenl. Bestuur. *Dl. 37 (1909), afl. 4.*
De Landrentebeschouwingen van den heer J. H. Nieuwenhuijs nader besproken, door F. P. Sollewijn Gelpke (overgenomen uit „*De Indische Gids*"). — Het opstel over de theecultuur der Inlandsche bevolking in de res. Preanger-Regentschappen van den Controleur van Soekanegara, door W. Duurma.

Onze eeuw. *9e jaarg. 1909. Afl. 12.*
Hoe een groote kaart tot stand komt, door W. B. Oort.
Bali, door Dr. E. B. Kielstra.

De Gids. *73e jaarg. 1909. Afl. 12.*
Indië, zestig jaar geleden, door Mr. M. W. Scheltema.

Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift. *19e jaarg. 1909. No. 11.*
Om en op de Reede van Batavia, door Olivarbo (met afb.)

Vereeniging „Moederland en Koloniën". *9e jaarg. 1909. No. IV.*
Beteekenis van het Departement van Landbouw in Nederlandsch Oost-Indië, door A. J. van Schermbeek.

Eigen Haard. *35e jaarg. 1909. No. 48.*
Moeielijke dagen. Indisch-militaire schets, door J. Swiers (slot). — Gouverneur Mr. Th. J. A. Nuyens aanvaardt het bestuur over de kolonie Curaçao, door C. K. Kesler (met portret en afb.).
Id. No. 49. Merkwaardigheden uit Atjeh, door X. (met afb.). — De ramp van Loemadjang (met foto's van I.-A. Maronier).
Id. No. 40. Van een Indischen tuin, door Mej. A. Bienfait (met afb.).

De Hollandsche Revue. *14e jaarg. 1909. No. 10.*
De Utrechtsche Zendingsvereeniging (met afb.). — Karakterschets: J. H. de Waal Malefijt (met portret en afb.) door M. van Geuns en H. van Kol.

Weekblad voor Indië. *6e jaarg. 1909—10. No. 27.*
Dertig jaren predikant [Ds. C. Hengeveld], door R. B. (met portret).
Id. No. 28. Oud-Djember 1859 — 21 October — 1909 (met afb.), door R. B.
Id. No. 29. Is vrijwillige emigratie van Javanen mogelijk? door Felix. — Het eeuwfeest van het R. K. weeshuis te Semarang (met afb.), door E. — Een Ned.-Indisch tooneel, door L. M. Chrispijn.

De Banier. Christelijk Weekbl. voor Ned.-Indië. *1e jaarg. 1909. No. 44.*
De zending op Borneo, vóór 50 jaar en thans. — De Zondagsrust in den Indischen Staatsdienst, door Walbeehm (zie ook No. 45).
Id. No. 45. Iets over Moskeeën. Moskeekassen en Priesterraden. door K.

Het Recht in Nederlandsch-Indië. *Deel 92 (1909), Nos. 7—9.*
Installatie van den nieuw benoemden president der beide Hooge Gerechtshoven van Nederlandsch-Indië, Mr. A. L. E. Gastmann. — Artikel 17 der Faillissementsverordening, door Mr. J. F. A. M. Buffart. — Boekaankondiging: Mr. J. Duparc: Verzameling van Ned.-Ind. rechtspraak. — Jurisprudentie.

Themis. *Deel 70 (1900) No. 4.*
Matriarchale volksinstellingen bij de Minangkabauers, door Mr. F. C. Hekmeyer.

Tijdschrift voor Strafrecht. *Deel 20 (1909) afl. 4.*
Zee-, kust-, strand- en rivierroof, door Mr. I. A. Nederburgh. — Bespreking door Mr. J. H. Carpentier Alting van Mr. F. D. E. van Ossenbruggen: De algemeene leerstukken van het strafrecht volgens het Wetboek van Strafrecht voor Inlanders in N. I.

Vragen des Tijds. *36e jaarg. 1909—10. Afl. 2.*
Indië in begrooting en openingsrede, door C. van der Pol.

Boschbouwkundig Tijdschr. Tectona. *Dl. II, 1909. Afl. 3.*
Djati-verjonging in het boschdistrict Grobogan, door P. Schokker. — Proefaftapping van Manihot en hevea, door K. C. Jaski, met Nawoord door J. S.

VAN BRAAM. — Een menging van mahonie met soga, door W. J. SPAAN. — Positie en toekomst der adjunct-houtvesters der tweede klasse bij het boschwezen, benoemd enz., door H. BELLERS. —

Teysmannia. *20e jaarg. 1999. Afl. 10.*
Over den grond van Java, door Dr. E. C. JUL. MOHR (vervolg). — Voedermiddelen, door Dr. J. DEKKER. — Mededeelingen betreffende de caoutchoucultuur (vervolg), door W. R. TROMP DE HAAS. — De nieuwe ontvezelmachine voor Manilla-hennep, door E. DE KRUYFF. — Onderzoekingen omtrent de bastaardproducten uit de kruising der rijstvormen R. 731(moeder) en R. 733 (vader), door J. E. VAN DER STOK. — Een en ander omtrent den natten rijstbouw, door L. G. DEN BERGER.

Buiten. Geillustreerd Weekblad. *3e jaarg. 1909. No. 48.*
Bataviasche vruchten (met afb.); vervolg.

De Indische Mercuur. *32e jaarg. 1909. No. 46.*
De rietsuikerindustrie in de verschillende landen van productie. III. Hawaiieilanden, door H. C. PRINSEN GEERLIGS (zie ook No. 47). — Naar aanleiding van Dr. A. D. MAURENBRECHER's verhandeling „Iets over het voorkomen van kinidine in kinabast", door Dr. K. W. VAN GORKOM. — Open brief aan allen die belang stellen in den koffiehandel van Nederland.
Id. No. 47. Rubberscraps, door Dr. A. H. BERKHOUT (zie ook No. 50). Bij het vertrek van prof. Dr. M. TREUB. — De Aroebaai en spoorwegen op Sumatra's Oostkust. — Overeenkomst van de Regeering met de N. I. S. M. tot overneming van den spoorweg Batavia—Buitenzorg. — De havenverbetering van Soerabaja. — Invoer op- en uitvoer van Java in 1909.
Id. No. 48. Koloniaal Museum. Verslag aangaande de antwoorden, ingekomen op de prijsvraag voor het jaar 1908. — De onderzoekingen van prof. FITTING over het tappen van Hevea.
Id. No. 49. Koloniaal Museum. Prijsvraag voor het jaar 1910. Onderwerp Dierkundig woordenboek voor Ned. Oost-Indië. — De toekomst van de koffiecultuur op Java. — Bericht omtrent de Gouvernements kina-onderneming over het 3e kwartaal 1909.

Id. No. 50. In memoriam. Dr. M. GRESHOFF (met portret), door Dr. K. W. VAN GORKOM. — De Javasuiker industrie in de Tweede Kamer, door J. W. RAMAER. — Naar aanleiding van wortelschimmel in thee- en kina-plantsoenen, Dr. K. W. VAN GORKOM. — De sojaboon, door v. I.

Ned.-Indisch Landbouw-Syndicaat. Handelingen van het 10e Congres. *Tweede gedeelte. 2e afl. 1909.*
Groene bemesting, A. theorie door Dr. K. GORTER. — B. Plantsoorten geschikt voor groene bemesting en de wijze van toepassing. — C. Rentabiliteit, door F. Ottolander en Dr. K. BOSSCHA. — D. ziekten en plagen, door Dr. Ch. BERNARD (met platen en bijlagen).

Archief voor de Suikerindustrie in Ned.-Indië. *17e jaarg. 1909. Afl. 10.*
Resultaten eener enquête over den molenarbeid in 1908, door J. J. HAZEWINKEL. — Verdamping en verdampinstallaties, door F. W. BOLK. — Analyse van molascuit bij invoer in Nederland, door H. C. PRINSEN GEERLIGS. — Eenige opmerkingen omtrent de afwerking van superieure stroopsuiker op melasse, door J. M. H. BLÜGGEL.
Id. Bijblad. Afl. 38. Het Japansche Suikerschandaal.

De Cultuurgids. *11e jaarg. Tweede gedeelte 1909, afl. 9.*
Iets over het voorkomen van kinidini in kinabast, door Dr. A. D. MAURENBRECHER. — Een door Thripsen veroorzaakte misvorming der peperbladeren, door Dr. W. ROETERS VAN LEEUWEN. — Rapport naar aanleiding van een dienstreis in April 1909 ondernomen naar verschillende caoutchouc-ondernemingen in den Oosthoek, door Dr. Th. WURTH. — Een nieuwe gevaar-dreigende insectenplaag voor de koffie-cultuur op Java, door Dr. W. ROEPKE.

Id. Eerste gedeelte. Afl. 18. Opstellen over Java-thee, door Dr. J. BOSSCHA. — Het tiende landbouw-congres van het Ned.-Indisch Landbouw-syndicaat. — Getah-pertja.
Id. Afl. 19. Over het arbeidersvraagstuk (op Java), door F. J. J. GENTIS — Opstellen over Java-thee, door Dr. J. BOSSCHA. — Robustaboeboek in cacao-

pepinières, door Dr. D. DE LANGE Jr. — Het zwart worden van cacao-kolven, door Id.

Indisch Militair Tijdschrift. *40e jaarg. 1909. No. 11.*
Krijgsgeschiedenis Celebes: De opruiming van de Ambisso-stellingen. — De beoordeeling van officieren, door J. C. A. BANNING. — De wielrijder in ons leger, door J. C. C. SANDBERG. — Is het gewenscht een lans op te nemen in de bewapening onzer Indische ruiterij? Losse schetsen uit het leven te velde, door J. E. W. VAN GESSELER VERSCHUIR. — Enkele bemerkingen over de Schietopleiding. — Iets over het hoefbeslag. — Naar aanleiding van Telefonie en telegrafie in den oorlog. — Enz.

Verslagen der Marine-Vereeniging. *No. 1. Jaarg. 1909—10.*
De taak der Marine in Nederlandsch-Indië, door H. T. HOVEN.

Veeartsenijkundige Bladen voor Ned.-Indië. *Deel 21 (1909). afl. 3 en 4.*
Asteomalacie, door J. VAN DULM. — Het verzamelen en verzenden van ziekte-materiaal, door SMIT. — De methode der complementverbinding tot het herkennen van kwaden droes, door Dr. J. DE HAAN. — Veertiende jaarverslag van het Instituut-Pasteur. — Verslag over het 25e vereenigingsjaar der vereeniging tot bevordering van veeartsenijkunde in Ned.-Indië, door B. VRIJBURG.

Geneeskundige Courant. *63e jaarg. 1909, No. 47.*
De blanke dokter en zijn bruine patient, door Dr. J. F. H. KOHLBRUGGE (zie ook No. 50).
Id. No. 49. De voorgestelde reorganisatie van den burgerlijken geneeskundigen dienst in Ned.-Indië, door Dr. J. F. H. KOHLBRUGGE.

Natuurkundig Tijdschr. voor Ned.-Indië. *Deel 69 (1909—10). afl. 1.*
Verslag omtrent den toestand en de werkzaamheden der Kon. Nat. Vereeniging in N.-I. over het jaar 1908. — Eine neue Nectophryne-Art und andere Amphibien von Deli (Sumatra), von Dr. P. N. VAN KAMPEN. — Uitkomsten van meteorologische waarnemingen verricht aan het Proefstation Oost-Java te Pasoeroean gedurende het jaar 1908. — Uitkomsten der aardmagnetische waarnemingen te Batavia en Buitenzorg verricht gedurende het jaar 1907. — Het gebruik van rekenmachines ten behoeve van plaatsbepalingen, door S. BLOK.
Id. Bijblad. No. 1. De beteekenis der darmbacteriën voor de voeding, door Dr. J. DE HAAN. — De bohorokwind in Deli, door Dr. C. BRAAK. — Een reuzenmeteoor op Java.

De Rijnsche Zending. *November 1909.*
In memoriam. Zendeling A. LETT (met portret). — De zending op Nias (vervolg).

Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde. *1909. No. 9.*
Reisen in Ost- und Zentral-Sumatra, von Dr. MAX. MASZKOWSKI (Vortrag), mit Karten.

Bulletin du Département de l'Agriculture aux Indes Néerlandaises.
Pleopeltidis specierum malaiarum enumeratio. An enumerative revision of the Malayan species of the ferngenus Pleopeltis, by C. R. W. K. VAN ALDERWERELT VAN ROSENBURGH. — Filices Horti Bogoriensis. A list of the ferns cultivated in the Buitenzorg botanical Gardens, by Id. — A new Malayan fern genus (Stenolepia, v. A. v. R.), by Id.

Annales du Jardin Botanique de Buitenzorg. *Vol. XXIII (1909). 1e Partie.*
Studies in tropical teratology, by J. C. COSTERUS and J. J. SMITH (with plates). — Beiträge zur Kenntnis der Saprophyten Javas, von A. ERNST und CH. BERNARD. — Fungi javanici novi a. cl. Dr. A. ENGLER collecti, auctore P. HENNINGS. — Observations sur l'influence de la lumière et de la chaleur sur la production de matière organique par le théier, par J. BOSSCHA. Sur la distribution de l'Acide chlorogénique dans la nature, par K. GORTER. — Nouvelles recherches sur le rôle de l'Acide cyanhydrique dans les plantes vertes, par M. TREUB.

Den Haag, 20 Dec. 1909. W. C. MULLER.

De Indische begrooting in de Volksvertegenwoordiging.

Nabetrachting.

DOOR

TEISTERBANT.

Men zou in de parlementaire geschiedenis van onze koloniale politiek zeer ver moeten teruggaan om een begrootingsdebat aan te treffen, zóó ondiep, zóó kracht- en kleurloos als het debat over de Indische begrooting van 1910, in de Tweede Kamer van onze Staten-Generaal.

Verschillende omstandigheden werkten hiertoe samen.

Vooreerst het ontbreken van geruchtmakende feiten of twistpunten die aanleiding zouden kunnen geven tot ernstig verschil van gevoelen; de kwestie-Van Daalen was van de baan; de strijd over de Atjehpolitiek heeft zich, althans voorloopig, opgelost in de opdracht—Liefrinck; de verhuizing van den heer Idenburg van den Haag naar Buitenzorg, waarvoor het geheele Kabinet aansprakelijk was, zou bij de behandeling der Staatsbegrooting nader besproken worden doch wekte ook bij die gelegenheid weinig belangstelling; andere opzienbarende gebeurtenissen op koloniaal gebied vielen in het afgeloopen jaar niet te boekstaven.

In de tweede plaats de volslagen afwezigheid van op den voorgrond tredende koloniale specialiteiten ter linkerzijde van de Tweede Kamer, gevolg van het bij de laatste periodieke verkiezingen gebleken algeheel gemis aan belangstelling in ons koloniaal rijk onder het nietclericale gedeelte van het Nederlandsche kiezersvolk. In hoever hierop eene uitzondering gemaakt moet worden voor de socialistische groep, komt nader ter sprake.

Eindelijk de volkomen overeenstemming in richting en beginselen tusschen de afgetreden en den nieuwen Minister van Koloniën waardoor ook deze persoonswisseling geen aanleiding kon geven tot beraadslagingen over mogelijke wijziging van koers op het Plein of te Buitenzorg.

De eindindruk van het gevoerde debat in dit deel der volksvertegenwoordiging kon, in verband met een en ander, in hoofdzaak geen

andere zijn dan dat de continuiteit in ons koloniaal beleid der laatste jaren, voorshands verzekerd is. Zoowel ten aanzien van het tempo, als inzake de richting van dat beleid, opende het debat echter enkele gezichtspunten die nadere beschouwing verdienen.

Ten aanzien van het tempo, de voortvarendheid die onder den nieuwen Minister zal worden betracht bij de leiding onzer koloniale politiek, waren de verwachtingen bij sommige volksvertegenwoordigers — het bleek reeds uit het Voorloopig Verslag — weinig hoopvol. Bij het mondeling debat was het vooral de Heer Troelstra die uiting gaf aan deze stemming en, in de gespierde taal waarvan zijne fractie het geheim bezit, verklaarde niet te kunnen begrijpen hoe de Minister den moed gehad had plaats te nemen achter de groene tafel. De repliek van den Minister, waardig, zakelijk en, althans ten aanzien van de onderwerpen waarin hij thuis was, blijk gevende niet alleen van goeden maar ook van vasten wil, zal zijne tegenstanders tot het besef gebracht hebben dat de uitgesproken critiek ietwat voorbarig was, dat het in ieder geval voorzichtiger ware geweest geen besliste veroordeeling uit te spreken zoolang, bij algeheele ontstentenis van feiten-materiaal, zelfs het recht van oordeelen betwist zou kunnen worden. En al werd daardoor een zonderling licht geworpen op de aanvankelijk met zooveel nadruk uitgesproken critiek, het pleit voor de oprechtheid van den heer Troelstra dat hij onmiddellijk nadat de Minister — en voor de eerste maal als Minister — het woord gevoerd had, dezen Staatsman warme hulde bracht voor de kloeke houding door hem aangenomen inzake het vermeende conflict over de taak der zending.

Van meer belang dan deze, min of meer persoonlijke kwestie, was de houding niet alleen door den heer Troelstra maar door de geheele sociaal-democratische fractie aangenomen inzake de algemeene richting waarin ons koloniaal beleid bezig is zich te bewegen.

Men weet dat verschillende fracties ter rechterzijde de behartiging der koloniale belangen bebben opgenomen op hun algemeen programma van politieke actie en, in verband daarmede, sinds lang gezorgd hebben op dit gebied te kunnen beschikken over woordvoerders of adviseurs die, zoo zij hier te lande niet te vinden waren, desnoods ongezien uit Indië werden opgeroepen. Dit laatste geschiedde jaren geleden met den heer Keuchenius, later met de heeren Idenburg en Boogaardt, laatstelijk met den heer Colijn, die blijkens zijne bij deze begrootingsdebatten gehouden maidenspeech, een aanwinst belooft te worden voor het koloniaal element ter rechterzijde. Men weet ook dat verschillende groepen ter linkerzijde, hoezeer ook de behartiging der koloniale belangen op hunne partij-programma's opgenomen hebbende, alleen dan in de gelegenheid waren dit onderdeel van het programma ten uitvoer te brengen indien het toeval hen de beschikking gaf over

koloniale specialiteiten en dat ook bij de jongste periodieke verkiezingen noch de partijleiders, noch de kiezers termen vonden of kans zagen aan een of meer dezer specialiteiten een plaats aan deze zijde der volksvertegenwoordiging te verzekeren.

Bij algeheele ontstentenis van koloniale woordvoerders kon van de verschillende groepen ter linkerzijde derhalve ditmaal geen actie van beteekenis werden verwacht En nu was het een der weinige opvallende verschijnselen bij dit debat dat er althans eene fractie was die deze verwachting beschaamd heeft: die der sociaal-democraten. Zeker, ook de vrijzinnig-democraten (bij monde van de heeren Bos en Ketelaar) en de Unie-liberalen (bij monde van de heeren Thomson en Jannink) hebben teeken van leven gegeven — van de vrij-liberalen werd, behoudens een paar opmerkingen van den heer van Karnebeek, niets vernomen, — doch de redevoeringen van genoemde afgevaardigden, hoe belangrijk ook, konden bezwaarlijk worden beschouwd als uitingen van partijpolitiek, als het resultaat van voorafgaand en welberaamd gemeenschappelijk overleg gepleegd door een gansche groep.

En nu moge men nog zoo weinig sympathie gevoelen voor de grondbeginselen van het socialisme of voor het optreden van sommige socialistische leiders, zij die de jongste begrootingsdebatten met aandacht gevolgd hebben, zullen ook bij deze gelegenheid eerbied hebben gekregen voor de organisatie, de samenhang, de plichts-opvatting in deze partij.

De heer Troelstra deelde mede dat de nalatenschap van den heer van Kol door zijne partijgenooten was aanvaard onder beneficie van inventaris. Maar bij het debat bleek duidelijk dat hier, bij uitzondering, de boedelscheiding had plaats gehad in tegenwoordigheid en onder leiding van den erflater en dat de heer van Kol aan zijn verschillende erfgenamen niet alleen zijne instructies maar tot op zekere hoogte zijn redenaars-temperament had overgedragen. Zijn *redenaars*-temperament, want de heer van Kol, op het spreekgestoelte een *bouillant Achille*, is in het dagelijksch leven een zeer bezadigd en gemoedelijk man.

Intusschen, het schijnt een eisch van socialistische taktiek te zijn om de behandeling van Staats- en andere begrootingen te doen geschieden onder begeleiding van de Turksche trom. En ook ditmaal lag de kracht van verschillende socialistische woordvoerders op het zuiver koloniaal gebied meer in het voortgebrachte geluid dan in de aangevoerde argumenten. Wat de heer Troelstra bij de algemeene beschouwingen opmerkte over de inzinking en verarming van den inlander, de heer Duys over de schandelijke misstanden bij de suikercultuur op Java, het waren in hoofdzaak dezelfde algemeenheden, voorgedragen met dezelfde stemverheffingen die men sinds jaren gewoon was uit den mond van den heer van Kol te hooren. Zooals ook door den Minister al dadelijk werd aangevoerd, vonden die opmer-

kingen geen steun in de tot dusver verschenen verslagen van de Welvaart-Commissie, verslagen die door genoemde heeren wel aangehaald maar blijkbaar nog niet grondig bestudeerd werden. Meer ad rem waren de verwijten van den heer Schaper ten aanzien van arbeidsinspectie, ziekenverpleging enz.; jammer dat aan dit betoog een onaangename bijsmaak of liever bijgeur gegeven werd door de eigen lof, die deze spreker zich en de zijnen bij herhaling meende te moeten toezwaaien voor de door hen aan den dag gelegde Javanenliefde.

Niet in de hierbesproken details echter heeft men de eigenlijke beteekenis van het optreden der socialisten te zoeken. Die beteekenis ligt in het aaneengesloten agressief optreden van de geheele groep onder leiding van den heer Troelstra en vooral in de door dezen voor zijne partij uitgesproken weigering om opgenomen te worden in de federatie van verschillende politieke groepen die, naar het oordeel van den Minister, thans zonder bezwaar gegrondvest zou kunnen worden op den *communis opinio* die bij alle partijen bestaat inzake de richting van ons beleid in Indië. „In die communis opinio", aldus woordelijk de heer Troelstra [1]), „zijn de sociaal-democraten nooit opgenomen en „wenschen zij zich ook niet te laten opnemen. Het is ons altijd aan„genaam dat, wanneer wij hier over de Indische politiek spreken, de „heeren het niet met ons eens zijn, dat zij ons uitlachen of ons criti„seeren en ik zou meenen dat wij ons standpunt hadden verlaten „wanneer men kon constateeren, dat wij ten opzichte van een politiek, „die zoo totaal beheerscht wordt door kapitalistische belangen, tot „een communis opinio waren gekomen met de burgerlijke partijen."

Het groote gewicht dat wij aan deze verklaring te hechten hebben ligt niet alleen in de pertinente bewoordingen waarin zij is vervat, het ligt vooral in de plaats wáár, en in den persoon door wien zij werd uitgesproken. Sinds lang wordt van verschillende zijden betreurd dat ten onzent inzake de koloniale politiek te veel eenstemmigheid heerscht, dat het ontbreekt aan groote twistvragen die aanleiding zouden kunnen geven tot partijstrijd en die zoodoende de zoo schromelijk verflauwde belangstelling in Indië zouden kunnen doen herleven. Het heeft zelfs niet ontbroken aan pogingen om zoodanige twistvragen op te werpen en aldus den begeerden partijstrijd uit te lokken.

Na de verklaring van den heer Troelstra en na diens philippica tegen de koloniale politiek der „burgerlijke" partijen, behoeft naar een *casus belli* niet meer gezocht te worden. Ziehier eene oorlogsverklaring uitgesproken, niet door een in de volksvertegenwoordiging verdwaalde koloniale specialiteit of Javanen-vriend, maar door een partijleider die zich tot dusver weinig op koloniaal gebied bewoog en die thans optrad éénig en alleen in zijne qualiteit van partijleider,

[1]) Handelingen Tweede Kamer 1909/1910. Vel 41 blz. 149.

eene oorlogsverklaring gericht tot alle andere partijen en ten doel hebbende eene voortzetting, ditmaal op koloniaal terrein, van den grooten partijstrijd van deze groep tegen .... *het kapitaal.*

De strijd der toekomst op koloniaal-politiek gebied, ziedaar de leering die uit het jongste begrootingsdebat valt te trekken, zal niet uitgestreden worden op het terrein van den eereschuld, nòch op dat van de unificatie van het recht, noch op dat van het door Prof. van den Berg aangevochten dualisme in onze gedragslijn tegenover Indië's ingezetenen, die strijd zal loopen over de rol die in onze kolonisatie gespeeld kan of mag worden door het kapitaal, die strijd zal in beginsel niets anders zijn dan eene voortzetting, ditmaal op koloniaal-politiek terrein, van den door het socialisme alom gepredikten *klassenstrijd.*[1])

Schrikwekkende gevolgen, dit zij al dadelijk vooropgesteld, heeft men van dit toekomstige parlementair gevecht niet te duchten. Uit de met groote openhartigheid door den heer Troelstra afgelegde verklaring, hierboven aangehaald, valt reeds af te leiden dat het den socialisten niet zoozeer, althans niet uitsluitend te doen is om in Indië hervormingen aan te brengen maar om, *in* de Kamer, door de vertegenwoordigers der andere partijen bestreden, gecritiseerd, uitgelachen te worden. Het is duidelijk dat, dit doel eenmaal bereikt zijnde, tevens het middel is gevonden om, *buiten* de Kamer, die andere partijen aan te vallen en als vijanden van den vooruitgang te doodverwen.

Zal zoodoende de parlementaire strijd, althans van de zijde der socialisten, menigmaal ontaarden in een strijd van woorden, in een tamelijk onschuldig spiegelgevecht tot stichting van de tribune, zoodra het komt tot een strijd van beginselen en van argumenten zal het aan de socialistische woordvoerders minder gemakkelijk vallen te volharden in de militante houding die zij zich zelven als eerste plicht hebben opgelegd.

Vooreerst toch zal bij een ernstig debat blijken dat deze woordvoerders op verschillende punten in hoofdzaak dezelfde richting uit willen die sinds lang door hunne vermeende tegenstanders is ingeslagen. In de tweede plaats zal de nuchtere praktijk hen meermalen leiden op den weg van toenadering tot het verafschuwde maar vooral voor den werkman toch zoo onontbeerlijke kapitaal. Ook hiervan zag men de voorteekenen bij het jongste begrootingsdebat toen de heer Duys, na eerst een vernietigend vonnis uitgesproken te hebben over de suikercultuur en de gestie der daarbij belanghebbenden, op eene opmerking van den Minister van Koloniën zich haastte te verklaren dat zijne beschuldigingen slechts bedoeld waren als „zeer bescheiden op-

---

[1]) Dat ook elders de socialisten zich aangorden tot dezen koloniaal-politieken klassestrijd, kan o. a. blijken uit *P. Louis*: *le Colonialisme*, opgenomen in No. 36 van de *Bibliotheque Socialiste.*

merkingen" en dat hij gaarne erkende dat de suikercultuur naast vele nadeelen toch ook vele niet te miskennen voordeelen aan de inlandsche bevolking brengt. Eindelijk zullen ook bij deze gelegenheid de sociaal-democraten zich wederom doen kennen als meesters in het afbreken, als onbekwaam tot opbouwen. Eene sprekende illustratie van deze eigenschappen vond men in dezelfde redevoering van den heer Duys, die op de vraag wat nu gedaan moest worden tot wegneming of leniging der breed uitgemeten suikergruwelen, geen ander antwoord wist te geven dan dat de middelen tot redres vanzelf volgden uit de aangehaalde misbruiken.

Eene ernstige revolutie op koloniaal-politiek terrein hebben wij derhalve van den aanstaanden socialen strijd niet te wachten. Maar wel is in het optreden der sociaal-democraten bij de jongste begrootingsdebatten eene vingerwijzing gelegen voor de andere politieke partijen ter linkerzijde. Indien deze partijen blijven volharden in hunne houding van onverschilligheid en lauwheid ten aanzien der koloniale belangen, indien zij voortgaan de behartiging dier belangen in den boezem hunner partijen over te laten aan het toeval, dan zullen zij meermalen in de sociaal-democraten onverwachte en niet gering te schatten tegenstanders vinden. En dan is het niet onmogelijk dat die partijen, bij het tot standkomen van het hervormingswerk dat ten slotte niet uitblijven *kan*, zich genoodzaakt zullen zien te erkennnen dat de sociaal-democraten, gedurende de wording van dit werk, meer dan eens gefungeerd hebben als politieke gangmakers.

Wekte de Indische begrooting in de Tweede Kamer al weinig emotie, in de Eerste Kamer viel, bij hare behandeling, geen spoor van gloed of hartstocht waar te nemen.

Trouwens, in deze omgeving was niet anders te verwachten. Vooreerst is hier — en zulks geheel in overeenstemming met den leeftijd en het temperament der leden — de politieke atmosfeer meer bezonken, meer orde- en vredelievend dan aan de overzijde van het Binnenhof. Voorts wordt hier blijkbaar minder dan ginds, voeling gehouden met den Minister van Koloniën. Ziet men dezen in de Tweede Kamer vóór of tijdens het debat, herhaaldelijk begroet worden door of een gesprek aanknoopen met leden van diverse groepen, in de Eerste Kamer komt en blijft de Minister als een vreemde eend in de bijt; niemand neemt notitie van zijn persoon; hij zegt wat hij te zeggen heeft en gaat heen zooals hij kwam, ongeveer zooals een leeraar wiens betrekkingen tot zijne leerlingen beginnen en eindigen met zijn verblijf in het schoollokaal. Eindelijk ook in de Eerste Kamer een algeheel gemis aan koloniale specialiteiten, ditmaal niet alleen aan de linkerzijde, maar over de geheele linie.

Dit alles weerspiegelt zich in het debat. De toon is rustig en hof-

felijk: hier geen voor de galerij bestemd effectbejag, geen stemverheffingen, zelfs geen. of slechts zeer zeldzame interrupties. De heer van Wassenaer van Rosande beriep zich met instemming op den hoefijzer-correspondent van het *Alg. Handelsblad*, die ergens schreef dat men in de Eerste Kamer — in tegenstelling met de Tweede — naar elkander luistert. De heer van Wassenaer schreef dit hieraan toe dat men in de Eerste Kamer niet spreekt over zaken, waarvan men geen verstand heeft. En al kon deze theorie weinig steun vinden in sommige der thans gehouden redevoeringen, het valt niet te ontkennen dat uiterlijk althans voor het gesprokene hier meer belangstelling betoond wordt dan in de Tweede Kamer.

Jammer dat hetzelfde niet gezegd kan worden van het innerlijk gehalte van het jongste begrootingsdebat. De Eerste Kamer mist het amendeeringsrecht, zij heeft de begrooting in haar geheel aan te nemen of te verwerpen. In verband hiermede is eene gedetaileerde behandeling der verschillende begrootingsposten in dit College uitgesloten; daarentegen heeft men recht te verwachten dat des te meer werk zal worden gemaakt van de groote lijnen onzer koloniale politiek, dat men de begrooting zal maken tot onderwerp eener degelijke en critische *Massal-Beobachtung*.

Deze verwachting nu werd bij de jongste beraadslagingen teleurgesteld. Aan algemeene beschouwingen bezondigde men zich ditmaal niet. Of liever, de algemeene beschouwingen losten zich op in enkele geheel op zich zelf staande opmerkingen over detailkwesties. Het *geheel* van de begrooting, de algemeene richting gevolgd in administratieven, in finantieelen dan wel in politieken zin, bleef buiten beschouwing. Slechts enkele onderdeelen werden kortelijk besproken, deels uit eigen initiatief, deels blijkbaar op aandrang van buitenaf, dikwerf ook louter uit gewoonte. En het zou niet geschaad hebben aan het gehalte van het debat indien sommige van deze gewoonte-redevoeringen — zooals die over de opiumpolitiek en de zending — achterwege waren gebleven in ruil voor eene van breed inzicht getuigende beschouwing zooals die, welke de heer Waller ten vorige jare leverde over onze groote koloniale problemen van het oogenblik.

Wel werden eenige ongetwijfeld behartenswaardige opmerkingen gemaakt over de inkomstenbelasting en het onderwijs doch hiermede was al het kruit verschoten en het woord aan den Minister van Koloniën. En aangezien verschillende sprekers, volgens eigen verklaring, niet de booze bedoeling gehad hadden den Minister tot eene bepaalde belofte, laat staan tot eenigen maatregel of handeling te dwingen of over te halen, kon Zijne Exc. zich zonder eenig gewetensbezwaar van de zaak afmaken door de toezegging van ernstige en nauwgezette overweging van de gewichtige opmerkingen door de verschillende geachte afgevaardigden gemaakt.

Het debat over de Indische begrooting in de Eerste Kamer, ziedaar de eindindruk, was ditmaal bij uitstek onbelangrijk en mocht van een debat zelfs den naam niet verdienen. Op enkele bijzaken viel een schemerlicht; de hoofdzaak: het algemeen beleid, bleef in het duister. Nieuwe gezichtspunten werden niet geopend, gedachtenwisseling met den Minister had niet plaats, eene uiteenzetting of nadere toelichting van diens algemeene politiek werd niet uitgelokt.

De beraadslaging getuigde noch van warme belangstelling, noch van diepgaande feiten- of zakenkennis en de Kamer zag kans de geheele behandeling van deze begrooting, sluitende met een eindcijfer van ± 220 *millioen*, te doen afloopen in den tijd van ongeveer drie uren. Behoudens eene voortvarendheid van deze soort is gangmakerij op koloniaal-politiek gebied, in welken vorm of in welke richting dan ook, van dit deel der volksvertegenwoordiging vooralsnog blijkbaar niet te wachten.

Java's verdediging en een volksleger in wording.

Een keerpunt in onze koloniale geschiedenis?

DOOR

H. C. KERKKAMP.

I.

HET „WAAROM".

Van het aziatisch wereldrijk, dat als nederlandsche bezitting een deel uitmaakt van het Koninkrijk der Nederlanden, in art. 1 onzer grondwet genoemd, vormt Java nog altijd de kern. Ook in officieele stukken wordt nog steeds gewag gemaakt van „Java en de Buitenbezittingen". In dat woord „buitenbezittingen" komt teekenend tot uitdrukking, dat in de vorige eeuw het overgroote deel van onze oostersche wingewesten slechts werd beschouwd als een misschien wel noodzakelijk, maar toch uiterst bezwarend aanhangsel van het rijke winsten afwerpende Java. En hiervoor was reden. Toen Java nog millioenen opbracht aan het moederland was het een hard gelag telken jare een deel van die inkomsten, welke men destijds beschouwde als rechtmatige winsten van het koloniale bedrijf, te moeten opofferen, ten einde op de buitenbezittingen ons uiterst beperkt gezag eenigermate te doen gelden,

Later werd het erger nog. Op Sumatra moest de overmoed van den Atjeher beteugeld en ontstond een krijg, welke meer geld verslond dan Java kon opbrengen. De kolonie kwam in schuld bij het moederland, dat de vroegere indische overschotten steeds ten eigen bate had aangewend. Nu moest de uiterste zuinigheid betracht. Algeheele verwaarloozing van onze bezittingen buiten Java en Atjeh was het noodlottig gevolg. De politiek van onthouding werd tot het uiterste doorgevoerd, van de besturende ambtenaren geëischt, dat zij met een minimum van middelen de zaken gaande hielden. Zoo werd het schipperen, het angstig vermijden van moeilijkheden, het voor ons gezag zoo fnuikend toegeven aan de toenemende eischen van grootere en kleinere potentaatjes, tot een stelsel.

De ambtenaren wisten zich te schikken, menigeen raakte met het systeem vertrouwd en stelde er langzamerhand een eer in om groot te zijn in het klein gedoe eener eng begrensde inlandsche politiek

Velen der jongeren doorliepen zulk een leerschool niet ongestraft; ze bleken nauwelijks bruikbaar toen er later weder mannen noodig waren, die durfden handelen en doortasten, die instaat waren het gezag hoog te houden. Ook het leger werd, na enkele jaren van uiterste krachtsinspanning, gedwongen tot afwachten en niets doen. Het smolt weg achter de palissaden en versperringen van verdedigende stellingen, verloor zijn zelfvertrouwen en ging in bruikbaarheid steeds meer achteruit. Onze vreesachtige en kortzichtige politiek dreigde ons noodlottig te worden.

Thans echter ligt die lijdensperiode, dat ongelukkige tijdperk van onmacht en verval, reeds ettelijke jaren achter ons. Ten koste van veel bloed en groote geldelijke offers is het verlorene herwonnen. Aan de verwaarloozing der buitenbezittingen is een einde gekomen. Met zeldzame voortvarendheid wordt overal een krachtig bestuur ingevoerd en aan onduldbare misstanden een eind gemaakt. Eindelijk zijn we ons bewust geworden van onze taak als een der grootste koloniale mogendheden. En het succes is niet uitgebleven. Ieder jaar wordt het aandeel der buitenbezittingen in de lusten en lasten der koloniale huishouding grooter.

Nu eenmaal de stoot is gegeven, kunnen we niet meer terug. We moeten vooruit en in steeds sneller tempo.

Zijn derhalve de buitenbezittingen bestemd om binnen afzienbaren tijd in ons koloniaal rijk een zeer gewichtige plaats in te nemen, dit belet niet dat ook dán nog het zooveel kleinere Java zijn voorsprong zal behouden. Voor lange jaren nog is het overwicht van Java op de zoo lang en zoo volkomen verwaarloosde overige eilanden verzekerd. Een hoofdfactor is hier de geweldige kracht, welke schuilt in Java's talrijke, welhaast overtalrijke bevolking. Het vruchtbare maleische ras, dat een door de natuur rijk gezegend gebied van groote uitgestrektheid bewoont en zich onder ons bestuur geleidelijk zal kunnen ontwikkelen, zonder gevaar te loopen door onderlinge twisten verdeeld te raken, heeft ongetwijfeld een toekomst. En die toekomst behoort goeddeels aan de dertig millioen inboorlingen van Java, een volk dat niet alleen in aantal alle andere volken van den maleischen archipel verre overtreft, maar daaronder bovendien ook een eereplaats inneemt door beschaving en ontwikkeling, waarbij nog komt een reeds vrij hoog staande maatschappelijke organisatie.

Java is en blijft derhalve de kern van aziatisch Nederland. Het verlies van dit eiland zou dan ook zwaar wegen, temeer waar Java en de omliggende grootere eilanden niet van elkander gescheiden kunnen worden zonder de toekomst van het geheel ernstig in gevaar te brengen. Dit niet alleen omdat het gaat om de toekomst van een aantal volken behoorende tot eenzelfde ras, maar ook omdat Java binnenkort zal staan voor een teveel aan bevolking, terwijl de om-

ringende eilanden, om zich eenigszins snel te kunnen ontwikkelen, juist behoefte hebben aan toevoer van deugdelijke werkkrachten, bij voorkeur rasgenooten, welke er zich blijvend vestigen. Als derhalve een vreemde mogendheid zich meester maakte van Java, zou zij zich, zoo al niet dadelijk dan toch binnen enkele jaren, gedwongen zien ook de hand te leggen op een of meer der overige Soenda eilanden, als noodzakelijk débouché voor Java's overbevolking. Omgekeerd zou een mogendheid, welke zich van de buitenbezittingen had meester gemaakt, vroeg of laat het mogelijke doen om zich mede in het bezit te stellen van Java, het land waar de landbouwers voor de uitgestrekte braakliggende velden van het pas verworven bezit vandaan moeten komen.

Is het derhalve mogelijk de verovering van Java te maken tot een zoo gevaarlijke en kostbare onderneming, dat zelfs een groote mogendheid deze alleen onder bij uitstek gunstige omstandigheden zou aandurven, dan zou daarin niet alleen een waarborg gelegen zijn voor het rustig bezit van het meest waardevolle deel der kolonie, maar tevens zou het groote voordeel verkregen zijn, dat eene vermeestering der buitenbezittingen, bij kans op eenigszins ernstige verdediging, niet zoo licht beproefd zou worden, daar de waarde van deze bezittingen daalt naarmate de bezwaren om ook het hoofdeiland Java te bemachtigen, grooter worden.

Wij, die ons verheugen in het bezit zoowel van Java als van de buitenbezittingen, hebben daarom zorg te dragen, dat geen dezer beide deelen verloren gaat, wijl het verlies van het eene deel noodwendig met zich brengt een aanmerkelijke waardevermindering van het andere. Voor eene ernstige verdediging der voornaamste eilanden der buitenbezittingen moeten derhalve alle noodige voorbereidende maatregelen worden getroffen, terwijl daarbij op den voorgrond dient te staan, dat met de geringe middelen, welke beschikbaar gesteld kunnen worden, het verzet zoo lang mogelijk moet worden gaande gehouden. Als overmachtige vijandelijke afdeelingen gedurende langen tijd worden vastgehouden, is reeds veel bereikt.

Ongerekend de op de buitenbezittingen gelegerde troepenmacht, welke deze uiterst moeilijke taak ten deel valt, moet voor de verdediging van Java nog beschikbaar zijn een weermacht van zoodanige sterkte, dat het zelfs voor eene groote mogendheid bezwaarlijk wordt er het overmachtige leger tegenover te stellen, dat voor een veroveringsveldtocht in overzeesch gebied vereischt wordt.

Als op Java een goed geschoold, bewapend en aangevoerd veldleger van 15,000 tot 20,000 man beschikbaar is en bovendien nog aan goed geoefende soldaten, onderofficieren en officieren een zoo groote reserve, dat daarvan veilig een gedeelte bestemd kan worden voor het voeren van den partijgangersoorlog en als daarbij zonder voorbehoud kan

gerekend worden op den steun van een ons welgezinde bevolking, dan zal de verovering van dat eiland eene onderneming geworden zijn, waaraan slechts de allersterksten zich onder gunstige omstandigheden kunnen wagen. Geen der bestaande koloniale legers is er op berekend veroveringsoorlogen te voeren in den vreemde en zonder groot gevaar voor de rust in de eigen koloniën, zou dan ook geen dezer legers eene troepenmacht van 30 à 40.000 man naar Java kunnen zenden en tevens nog de daarvoor vereischte reserve gereed houden voor onmiddellijk gebruik. Ook is het ondenkbaar, dat een der groote europeesche mogendheden voor zulk een gewaagde onderneming belangrijke troepenafdeelingen uit het moederland beschikbaar zou stellen. En zijn we genoodzaakt in een grooten europeeschen oorlog partij te kiezen, dan zou in het ergste geval eene tot het uiterste volgehouden worsteling altijd nog een goede kans geven om zelfs een overmachtigen aanvaller te beletten zich van Java meester te maken vóor de beslissing in Europa is gevallen. Een toekomstige europeesche oorlog zal in het leven der volken zoo diep ingrijpen, dat beide partijen alles op 't spel zullen moeten zetten en zich de grootste opofferingen zullen moeten getroosten om den duur ervan te beperken. Slagen we erin gedurende die weinige maanden met onze troepen het veld te houden en een overgave van Java te voorkomen, dan zal het behoud van deze kostbare bezitting een der vredesvoorwaarden kunnen zijn.

Een veroveringsoorlog der Vereenigde Staten ter uitbreiding van een koloniaal bezit, dat een geduchte lastpot bleek en door een goed deel der bevolking van het moederland beschouwd wordt als een aanwinst van meer dan twijfelachtige waarde, is vrijwel uitgesloten, althans weinig waarschijnlijk. Australië en China komen in de eerste tijden nog niet in aanmerking voor avontuurlijke overzeesche expedities. Blijft Japan als de eenige mogendheid waarvan een aanval te duchten zou zijn. Als Europa en Amerika toelaten, dat Japan zijn gebied uitbreidt met een reusachtig eilandenrijk, bewoond door veertig millioen menschen, is het met ons koloniaal bezit gedaan. Alle verdediging is dan nutteloos en elke poging ware zelfs een misdaad tegenover de inlandsche bevolking. Men zal echter wel willen toegeven, dat met een dergelijke mogelijkheid voorloopig nog geen rekening behoeft gehouden te worden. Zelfs bij ernstige verwikkelingen in Europa zou van de Vereenigde Staten nog voldoende kracht uitgaan om Japan te weerhouden op zulk een avontuur uit te gaan.

Is het derhalve te verwachten, dat we, als aan de vroeger gestelde voorwaarden is voldaan, in de komende jaren ons bezitrecht op Java en waarschijnlijk ook dat op de buitenbezittingen zullen kunnen handhaven, of mettertijd de machtsverhoudingen in en buiten Europa zich niet zoo belangrijk zullen wijzigen, dat die weermiddelen ontoe-

reikend zullen zijn, blijft een open vraag. Wel echter staat vast, dat hoe langer we ons mogen verheugen in het rustig bezit van onze aziatische wingewesten, des te krachtiger het weervermogen van dat eilandenrijk zal geworden zijn. Als over een veertig, vijftig jaren het nationaliteitsgevoel van het beste deel der volken van onzen archipel niet zoo krachtig is ontwikkeld, dat de inboorling met iederen vreemden indringer een strijd op leven en dood zal aangaan voor de vrijheid van zijn land en zijn rechten als burger van een staat, die feitelijk een onafhankelijk deel vormt van het Koninkrijk der Nederlanden, dan ligt de schuld aan ons, dan zijn we als voogden van het levenskrachtige maleische ras beneden onze taak gebleven, dan hebben we onze plicht verzaakt. Zijn echter de maleische volkren onder ons bestuur tot een nationale eenheid geworden, dan is het pleit voor goed gewonnen, want alleen reeds in den onafhankelijkheidszin van een volk, dat meer dan zestig millioen zielen telt, ligt een kracht, waartegen de grootste legers op den duur niet zijn opgewassen.

Nu kan men heel dit betoog met zekere minachting beschouwen als een uiting van fantastisch idealisme en het op dien grond alle waarde ontzeggen, daarmede is echter de zaak, welke ik voorsta, nog niet veroordeeld. Deze moge voor mij vooral van beteekenis zijn met het oog op de toekomst onzer bezittingen, ook voor hen, die zich niet wenschen af te vragen wat er uit dat bezit zal groeien en wat nu reeds gedaan moet worden om lateren groei te bevorderen, is het een zaak van belang.

Onze aziatische koloniën vormen een rijk bezit. Velen weten het bij ondervinding, tal van anderen zouden eenzelfde ondervinding opdoen als dat bezit verloren ging. Bij de eersten komt het indische geld binnen mèt een bewijs van herkomst, bij de laatsten zonder. Vandaar dat de waarde van die koloniën nog belangrijk onderschat wordt, hoewel slechts door zeer enkelen wordt ontkend dat ze waarde hebben en zelfs een zeer groote waarde. De overtuiging, dat we ons het bezit dier koloniën zoo goed mogelijk behooren te verzekeren is dan ook vrij algemeen. Elke poging om ze ons te ontnemen moet met geweld gekeerd. Indië betaalt het leger, dat met die taak is belast. De kosten zijn echter groot en de inheemsche bevolking is arm. Daarom was dat leger nimmer voldoende sterk om een eenigszins krachtigen aanval te kunnen weerstaan. Het bezit der koloniën was en is derhalve niet voldoende verzekerd. Is dit niet een zaak van groot gewicht, voor Nederland als eigenaar, voor Indië als direct belanghebbende, daar het de kosten der verzekering draagt? Vandaar dat ieder voorstel om te komen tot een meer afdoende verdediging van ons koloniaal bezit, waarbij met de betrekkelijke geringe draagkracht van Indië voldoende rekening is gehouden, van belang mag worden geacht, althans ernstige overweging verdient.

Als op de trouw der inlandsche bevolking onvoorwaardelijk gerekend mag worden en voor het voeren van den partijgangersoorlog eenige duizenden goed geoefende, bewapende en aangevoerde vrijwilligers beschikbaar zijn, dan stelde ik dat voor de verdediging van Java nog een geheel op westersche leest geschoeid veldleger van minstens 15,000 volkomen valiede manschappen noodig zal zijn. Nu kan men van meening zijn, dat het door mij genoemde minimum bedenkelijk laag is en dat het veldleger ook onder de genoemde omstandigheden minstens 20 of 25 duizend man sterk moet zijn. Ook zal men het voeren van een partijgangersoorlog door afdeelingen buiten het leger staande, kunnen beschouwen als een oorlogshandeling van zeer geringe waarde. Ik wil daarover niet twisten, doch slechts wijzen op het volgende.

Thans is voor de verdediging van Java geen veldleger van 15,000 valiede soldaten beschikbaar; de juiste sterkte van de beschikbare macht zal ik maar liever niet narekenen, omdat het beter is onze onmacht niet onder cijfers te brengen. Op de gezindheid der bevolking is geen staat te maken. Wellicht zou blijken, dat ze ons welgezind is, misschien ook zou ze zich zoodra mogelijk tegen ons keeren. Vermoedelijk echter zou ze zich zooveel mogelijk onzijdig houden en slechts noodgedwongen diensten bewijzen aan de partij, welke plaatselijk de sterkste is. Op directen steun valt derhalve niet te rekenen. Kan alleen hierom reeds van het vormen van partijgangerskorpsen geen sprake zijn, bovendien ontbreekt daartoe het materiaal. Behoudens enkele afgedankte en afgeleefde militairen is er onder de bevolking niemand die werd opgeleid voor den krijgsdienst, zelfs niemand, die met een modern vuurwapen weet om te gaan.

Zij die van oordeel mochten zijn, dat ook onder de daarbij vooropgestelde omstandigheden een legermacht van de door mij aangenomen sterkte niet instaat zal zijn Java met voldoende kans op succes tegen een buitenlandschen vijand te verdedigen, zullen moeten toegeven, dat volgens dien maatstaf onder de bestaande omstandigheden en met de thans beschikbare troepenmacht aan eene verdediging van Java zelfs niet te denken valt. Is nú elk landingsleger van eenige beteekenis reeds een te duchten tegenstander, dán zal eerst gevaar dreigen indien een groote mogendheid voldoende vrijheid van handelen heeft om een belangrijke krijgsmacht voor een vermoedelijk langdurigen veroveringsoorlog te bestemmen. De inzet moet minstens verdubbeld worden om de kans op het winnen van denzelfden prijs gelijk te doen blijven. Ook al is het behoud van Java bezwaarlijk afdoende te verzekeren, het is reeds veel gewonnen als de kans op verlies ruim de helft kleiner wordt.

En welke lasten zullen daartegenover staan, zal men vragen. Nagenoeg geene. Nederland heeft voor de verdediging van zijne koloniën nooit willen betalen en dit zal wel zoo blijven. De kosten komen derhalve

voor rekening van Indië, dat voor oorlogsdoeleinden reeds te drukkend belast is, om er aan te kunnen denken die lasten nog noemenswaard te verzwaren. Vandaar dat met ongeveer de minimum eischen genoegen moet worden genomen.

Een raming van kosten wees uit, dat de gewone uitgaven ongeveer drie ton hooger zullen zijn, waartegenover staat een niet onbelangrijke, doch bezwaarlijk onder cijfers te brengen besparing op de buitengewone uitgaven. Waar op de begrooting voor 1910 rond 45 millioen werd uitgetrokken voor oorlog en marine te zamen, kan derhalve gezegd worden, dat de oorlogsuitgaven niet noemenswaard zullen stijgen. Uitbreiding van het bestaande veldleger met een enkel bataljon van de minst kostbare samenstelling zou reeds eene gelijke of hoogere uitgave vorderen.

Als de financieele gevolgen der hier bepleite legerhervorming besproken worden moet echter de nadruk vallen op de groote beteekenis, welke deze hervorming heeft voor de inlandsche bevolking op Java. Niet alleen dat het aantal inlanders in 's lands dienst met eenige duizenden toeneemt en meer dan drie honderd nieuwe en goed bezoldigde betrekkingen voor hen beschikbaar komen, maar ook zullen ieder jaar een 8000 inlandsche jongelui een opleiding ontvangen, waarvan, ondanks den korten duur en het beperkte schoolonderricht, een groote opvoedende kracht uitgaat. De Javaan, die een jaar lang in militairen dienst is geweest en daarvan zes maanden, onder leiding van ontwikkelde landgenooten, in nauw verkeer met Europeanen, zal een ander man geworden zijn. Hij zal gewonnen hebben aan zelfvertrouwen, zijn plichtsgevoel zal zich ontwikkeld hebben, de eerbied voor zijne meerderen zal niet verloren zijn gegaan, doch hij zal geleerd hebben dat het in hun handen berustend gezag de verplichting oplegt de rechten van ondergeschikten te eerbiedigen niet alleen, maar ook te verdedigen. Met een schat van ervaring zal hij terugkeeren in zijn desa en met hem zullen ook zijne kinderen daarvan de vruchten plukken; zij zullen degelijk schoolonderricht ontvangen, omdat hun vader de waarde ervan heeft leeren kennen, toen hij zag hoe ook landgenooten niet van aanzienlijke geboorte tot macht en aanzien kwamen, uitsluitend door kennis.

Inderdaad het zal een keerpunt zijn in onze koloniale geschiedenis als voor het leger op Java eenmaal de leuze wordt aanvaard: uit het volk, voor het volk.

II.

HET „HOE".

Er zijn tal van redenen, welke het onmogelijk maken voor eene op Java in te voeren militie een der elders gebruikelijke vormen tot voorbeeld te nemen. Dit zal eerst kunnen geschieden in een volgend tijdperk, als het ontwikkelingsproces, waarvan zich thans nog slechts

enkele gevolgen openbaren, heeft doorgewerkt en het volk van Java in jongere geslachten tot vollen wasdom is gekomen.

De regeling, welke ter overweging wordt aanbevolen, heeft derhalve slechts de waarde van een overgangsmaatregel. Er moet een brug zijn van het heden met zijn huurleger, naar de toekomst, welke een volksleger zal eischen. Voor wat komen moet, dient de weg geëffend. Daarom zal ook het leger moeten zorgen zijn tijd vooruit te zijn en wel zóó ver, dat niet aanhoudend afgebroken behoeft te worden wat juist werd opgebouwd.

Elke reorganisatie moet rekening houden met de teekenen des tijds, met de voorboden van komende ontwikkeling. Vooral is dit het geval nu het indische leger, dat meer dan eenig ander in aanmerking komt voor het vervullen van eene sociale taak, moet breken met een verleden, dat zulk een roeping niet kende en niet behoefde te kennen. Eerst sinds kort mag aan dat leger de eisch gesteld worden, dat het krachtig medewerkt om het volk te doen ontwaken door een levenwekkende stroom te doen gaan door alle lagen van de groote inlandsche maatschappij. Een mogelijkheid als deze sluit in zich een verplichting, want de millioenen, welke jaarlijks aan het leger ten koste worden gelegd, moeten zooveel mogelijk rentegevend gemaakt worden voor hen, die ze met zooveel moeite opbrengen.

Het is een tergend onrecht als men in eigen land wordt ten achter gesteld bij den vreemdeling van gelijke ontwikkeling en kennis. Dit onrecht kan niet geduld worden, zou bovendien noodwendig een gevaarlijke reactie tengevolge hebben. Hiermede heeft het leger, dat Europeaan en Aziaat in zijne gelederen opneemt en dat, waar mogelijk, ontwikkeling en kennis omzet in gezag, zeker niet het minst rekening te houden. Waar het onbillijk en onverstandig zou zijn den ontwikkelden inlander te weren uit een leger, dat voor drie vierden bestaat uit Aziaten, is men verplicht hem eenzelfde kans op bevordering te waarborgen als den Europeaan. Gelijke aanspraken behooren dezelfde rechten te geven. Dit beginsel vond reeds toepassing. Inlandsche artsen, die hunne studiën voltooiden aan een der Nederlandsche universiteiten, werden benoemd tot officier van gezondheid. Ook echter zullen binnenkort inlanders benoemd worden tot officier, hoewel ze niet voldoen aan de daarvoor aan niet-inlanders gestelde eischen. Deze schijnbare bevoorrechting zal weder teniet gedaan worden door hun eene lagere bezoldiging toe te kennen. Zoo komt eene minderwaardigheid, waaraan de betrokkenen geen schuld hebben, in grievende cijfers tot uitdrukking. Buitendien zullen deze halfwas luitenants zich op hun eenzamen post in het leger bezwaarlijk thuis kunnen voelen. Een breede rij van ondergeschikten scheidt hen van hunne landgenooten. De onderluitenant, de sergeant-majoor en de sergeant-sectiecommandant zijn Europeanen en eerst dan volgt, gelijk met den europeeschen korporaal,

de eerste niet-Europeaan, dragende den naam van sergeant, doch slechts bekleed met het gezag van een korporaal. Javaan noch Amboinees kan onder-luitenant of sergeant-majoor of zelfs maar sergeant-sectie-commandant worden; op den halfwas officier volgt direct den halfwas sergeant. Als officier zijn Inlander en Amboinees echter gelijk, doch niet als sergeant, korporaal en soldaat. Kleeding, voeding, soldij en pensioen, in dit alles is verschil ten voordeele van den Amboinees. Rekenen we de aanstaande officieren niet mede, dan staat de meest bruikbare Inlander eens vooral ten achter zelfs bij den minst bruikbaren Amboinees.

Voor een leger, dat geheel buiten de maatschappij staat, zijn dit reeds misstanden, doch in een leger, dat als nationale weermacht zijn kracht heeft te zoeken in het volk en dat behalve zijn oorlogstaak nog een sociale taak te vervullen heeft, is een zoo onbillijke en stelselloze ongelijkheid eenvoudig onbestaanbaar.

Hiermede moest rekening worden gehouden, op gevaar af velen, die zijn opgegroeid met het bestaande, nog meer afkeerig te maken van den overgang van huurleger tot volksleger. Gelukkig echter behoeven ten deze geen veranderingen voorgesteld te worden, welke als gevaarlijke nieuwigheden kunnen worden uitgekreten. Bij zijn „Voorstel tot reorganisatie van het Wapen der Infanterie", dd. 30 November 1906, No. 7339, gaf toch de toenmalige chef van het Wapen, de generaal-majoor W. G. A. C. Christan, reeds aan welke hervormingen noodig zijn. Waar ik het voorrecht had te mogen medewerken aan de samenstelling van dit voorstel en derhalve met het reorganisatieplan Christan volkomen bekend ben, is het mij mogelijk geweest op de door genoemden generaal aangegeven grondslagen voort te bouwen. Wel maakte de invoering van een nieuw legerelement, de javaansche militie, belangrijke wijzigingen noodig, doch de beginselen, waarvan werd uitgegaan, zijn nagenoeg zonder uitzondering ontleend aan de door generaal Christan gedane voorstellen.

Hoewel het noodig wordt geacht al dadelijk in groote lijnen aan te geven hoe de ihfanterie zal zijn samengesteld als op Java eene militie wordt ingevoerd volgens de door mij voorgestane denkbeelden, komt het me, den aard van dit tijdschrift in aanmerking genomen, niet gewenscht voor hieromtrent in bijzonderheden te treden. Bovendien eischt het belang der zaak eene afzonderlijke bespreking in een vak-tijdschrift om bevoegde beoordeelaars in de gelegenheid te stellen zich over alle onderdeelen der formatie een oordeel te vormen aan de hand van volledige en uitvoerig toegelichte gegevens.

Wil de troepenmacht, welke de bezetting der buitenbezittingen uitmaakt, eenigszins berekend zijn voor de zware taak, die haar in geval van oorlog met een buitenlandschen vijand zal zijn op te dragen, zoo zal hare normale sterkte belangrijk grooter moeten zijn

dan die, waarop bij de thans geldende formatie is gerekend. Dit geeft tevens het voordeel, dat de buiten Java gelegerde troepenmacht in staat zal zijn in heel dat uitgestrekte gebied ons gezag te handhaven en te bevestigen, zonder dat daarvoor tijdelijke versterking met een deel van het voor de verdediging van het hoofdeiland bestemde veldleger noodig zal zijn.

Thans zijn op de buitenbezittingen, behalve de garnizoenstroepen, normaal nog twee veldbatailjons gelegerd, wat een totaal-sterkte geeft van rond 7600 man. Door aldaar zes instede van twee veldbataljons te legeren werd die sterkte opgevoerd tot rond 11300 man, waarbij in aanmerking is te nemen dat de nieuwe bataljons een andere formatie hebben dan de bestaande.

Voor Java is gerekend op een veldleger, waarvan de infanterie bij mobilisatie rond 14000 man sterk zal zijn, terwijl dan nog ongeveer 500 man beschikbaar zijn om te dienen als kern van de op te richten partijgangerskorpsen. De vredessterkte van dit deel van het veldleger is rond 10350 man.

De 18 veldbataljons, welke thans normaal op Java gelegerd zijn, doch waarvan de eerste jaren nog minstens 4 bataljons benoodigd zijn voor versterking van de troepen op de buitenbezittingen, hebben een oorlogssterkte van rond 11000 man.

De garnizoens- en veldtroepen te zamen hebben alzoo een oorlogssterkte van ongeveer 18600 man, bij een vredessterkte van rond 24700 man; na reorganisatie zal de oorlogssterkte ongeveer 25000 man en de vredessterkte rond 22800 man bedragen.

Met de hulpwapens zal het veldleger op Java ruim 16000 man tellen. De infanterie op de buitenbezittingen zal het, evenals thans, voorloopig moeten stellen zonder hulpwapens. Is later concentratie van die troepen mogelijk, dan dient hierin voorzien te worden, doch zal, door invoering van eene militie in sommige landstreken, tevens zorg zijn te dragen voor verhooging der weerkracht zonder noemenswaarde vermeerdering van uitgaven.

Buiten officierspersoneel en kader zullen de troepen op de buitenbezittingen geheel bestaan uit niet-europeesche vrijwilligers. Op Java zal één der tien aldaar in vredestijd gelegerde bataljons zijn samengesteld uit europeesche en niet-europeesche vrijwilligers; de negen overige bataljons uit europeesche vrijwilligers en soldaten der javaansche militie. Bij mobilisatie zal het veldleger op Java tellen veertien bataljons infanterie van uniforme samenstelling. Elk bataljon heeft een sterkte van ongeveer duizend man, verdeeld over vier comp.ieën, terwijl de door officieren gecommandeerde onderdeelen van de comp.ie alle bestaan uit een onderofficiersafdeeling van twintig europeesche soldaten en twee van deze afdeelingen ieder sterk twintig javaansche militiesoldaten.

De negen bataljons, waarbij de javaansche militie wordt ingedeeld, zullen in vredestijd de volle oorlogssterkte hebben en bovendien nog een reserve aan Europeanen, ter compensatie van tijdelijk ongeschikten of niet beschikbaren.

Voor de aanvulling der troepen op de buitenbezittingen komen vrijwilligers uit de javaansche militie in aanmerking, terwijl voor een deel in de behoefte wordt voorzien door opleiding van niet-javaansche recruten. Geëvacueerden vinden een plaats bij een der subsistentencomp.[ieën] te Malang, Tjimahi en Fort-de-Kock. Alle vrijwilligers worden onderscheiden in flankeurs en fuseliers. De Europeanen en Amboineezen worden na afloop van den recrutentijd ingedeeld als flankeur, alle overige vrijwilligers als fuselier. Behoudens het onderscheidingsteeken van flankeur is de kleeding van alle niet-europeesche vrijwilligers gelijk, terwijl hetzelfde geldt voor de voeding, zoodat alleen de soldij verschilt. Alle fuseliers kunnen bij flink gedrag flankeur worden, hetgeen een vereischte is om tot een nieuw verband toegelaten te worden. Wat voeding, soldij en pensioen betreft, staat de europeesche flankeur geheel gelijk met den tegenwoordigen europeeschen fuselier. De niet-europeesche flankeur ontvangt de soldij en het pensioen van den tegenwoordigen amboineeschen fuselier. Het uit de vrijwilligers getrokken kader bestaat uit: korporaals, zijnde niet-Europeanen, welke tot dien graad worden bevorderd als belooning voor uitstekende diensten en derhalve zonder examen; sergeanten, zijnde Europeanen en niet-Europeanen, welke een eenvoudig examen hebben af te leggen, òf in het nederlandsch òf in het maleisch; oppersergeanten, fouriers en sergeant-majoors, waarvoor alle sergeanten, Europeanen en niet-Europeanen, in aanmerking komen, na het afleggen van een voor allen gelijk examen; onderluitenants, waartoe oppersergeanten, na een proeftijd als sergeant-majoor dd. onderluitenant, benoembaar zijn zonder examen en eindelijk onderluitenantsadjudant, waartoe op gelijke wijze sergeant-majoors benoembaar zijn. Voor al het kader is de soldij in alle rangen gelijk, het pensioen echter verschillend voor Europeanen en niet-Europeanen.

Als overgangsmaatregel dient bepaald te worden, dat de nieuwe regeling niemand iets kan ontnemen, waarop hij volgens de bestaande bepalingen reeds recht had verkregen, doch dat de Amboineezen afstand kunnen doen van het recht op voeding als de Europeanen tegen eene vergoeding van *f* 0,06 per dag.

Het vorenstaande zal voor den niet deskundigen lezer wel voldoende zijn om zich een denkbeeld te kunnen vormen van de sterkte en samenstelling der infanterie, na invoering van eene militie op Java, alsmede van de wijze waarop het beginsel „gelijke bekwaamheden, gelijke rechten" werd doorgevoerd. Uit de later te publiceeren bijzonderheden van de nieuwe formatie zal nog blijken, dat het hoofdwapen niet alleen in getalsterkte vooruitgaat, doch ook wint aan kracht en

bruikbaarheid doordat, als gevolg van eene meer doelmatige indeeling, het officiers- en kaderpersoneel ten volle wordt benut en in korter tijd de verschillende rangen zal kunnen doorloopen. Voor een koloniaal leger, dat bovenal behoefte heeft aan jonge en krachtige aanvoerders, is het een overwegend nadeel als de officieren en onderofficieren verslijten in de lagere rangen en derhalve nooit ten volle tot hun recht komen.

En nu de militie, het nieuwe legerelement, waarop zoo groote verwachtingen zijn gebouwd en dat in ieder geval bestemd is een belangrijke rol te spelen in de geschiedenis van ons koloniaal rijk. Rekening houdende met bestaande toestanden en ruimte latende voor verdere ontwikkeling, heb ik me een regeling gedacht in den geest van het ondervolgende.

In de veertien residenties, waarin het gouvernementsgebied op Java is verdeeld, wordt aan ongehuwde inlandsche jongelieden van 18 tot 20 jarigen leeftijd gelegenheid gegeven om dienst te nemen bij de „Javaansche militie." Van dienstplicht is derhalve nog geen sprake; wie zich vrijwillig aanmeldt kan, op zekere voorwaarden, bij de militie worden ingedeeld. Er zal derhalve gezorgd moeten worden, dat tegenover de lasten voldoende lusten staan om het dienen bij de militie populair te maken. Straks komt deze belangrijke aangelegenheid nader ter sprake.

De javaansche militie is in de eerste plaats bestemd voor de verdediging van Java en in de tweede plaats voor het bewaren van rust en orde op dat eiland. De militietroepen blijven derhalve onder alle omstandigheden op Java.

Dienstname bij de militie sluit in zich een verbintenis voor den tijd van drie jaren, waarvan één jaar onder de wapens en twee jaren in reserve. De reserve kan in haar geheel niet worden opgeroepen dan in geval van mobilisatie van het leger tegen een buitenlandschen vijand; gedeeltelijke oproeping is toegelaten voor oefeningsdoeleinden, doch slechts éénmaal in de twee jaren voor hoogstens een week.

De diensttijd onder de wapens wordt verdeeld in twee tijdperken: het eerste en tweede oefeningstijdperk, elk met een duur van zes maanden. In het eerste tijdperk worden de militiesoldaten van elk regentschap vereenigd, hetzij ter standplaats van den regent, hetzij in de nabijheid daarvan. In het tweede tijdperk worden zij ingedeeld bij de daarvoor aangewezen bataljons. Bij deze troependeelen, uitsluitend samengesteld uit Europeanen en ongehuwde militiesoldaten, worden geen vrouwen in de kazerne toegelaten; gehuwden wonen buiten de kazerne.

Tweemaal 's jaars, in Januari en Juli, bestaat gelegenheid om dienst te nemen bij de militie ter hoofdplaats van het regentschap. De geneeskundige keuring geschiedt door een arts of inlandschen arts. Zijn er meer goedgekeurden dan plaatsen, zoo wordt aan de niet

geplaatsten een bewijs van voorrang afgegeven, geldig voor de eerstvolgende gelegenheid. Overigens gaan zij, die lezen en schrijven kunnen, vóór. Het aantal plaatsen bedraagt voor elke lichting in totaal 4000. Voor de oefening worden 25 man in één groep vereenigd. Er zijn derhalve 160 groepen, verdeeld over veertien residenties en zeventig regentschappen. Voor elke residentie wordt het aantal groepen vastgesteld door den gouverneur-generaal, terwijl dit aantal door den resident wordt verdeeld over de regentschappen, met een minimum van twee en een maximum van vier groepen per regentschap.

Uit het personeel van het leger wordt voor de opleiding in het eerste tijdperk en voor verdere werkzaamheden ten behoeve van de militie beschikbaar gesteld: per regentschap één luitenant en zooveel oppersergeanten en niet-europeesche sergeanten als er groepen zijn; per residentie één kapitein, één stafschrijver en twee mrs. werklieden; voor elk der vier militieafdeelingen, waarin Java wordt verdeeld, één hoofdofficier, één luitenant-adjudant en twee stafschrijvers. In totaal derhalve 4 hoofdofficieren, 14 kapiteins, 4 luitenants-adjudant, 70 luitenants, 22 stafschrijvers, 28 mrs. werklieden, 160 oppersergeanten en 160 niet-europeesche sergeanten. Bovendien wordt, gedeeltelijk met het oog op de meerdere werkzaamheden als gevolg van de invoering eener militie, het personeel van het hoofdbureau der infanterie uitgebreid met een kolonel, sous-chef van het wapen. Als de verliezen buiten rekening worden gelaten telt de militie 4000 man in het eerste en 4000 in het tweede oefeningstijdperk en de reserve $2 \times 8000 = 16000$ man, zoodat het totaal gesteld kan worden op ruim 20000 man, ongerekend het tot de militie behoorend officiers- en kaderpersoneel, waarover straks.

Wat betreft huisvesting, kleeding, voeding, soldij, bewapening en opleiding der militie, zal ik de door mij wenschelijk geachte regeling slechts in algemeene trekken aangeven.

In het eerste tijdperk zijn de groepen afzonderlijk gehuisvest en wel met de daarbij ingedeelde onderofficieren in één gebouw, waarin tevens een leerkamer. In het tweede tijdperk zijn de militiesoldaten gehuisvest in de kazernes, doch afgescheiden van de Europeesche soldaten.

Bij de van rijkswege te verstrekken kleeding behooren lichte zeildoeksche schoenen en verder een hoofddoek en korte sarong, terwijl overigens de gewone veldkleeding van het leger voldoende is te achten.

Behoudens het daarop uit te oefenen toezicht en bijzondere regelingen in verband met het oefeningssysteem, voorzien de militiesoldaten in het eerste tijdperk in eigen voeding (uit warongs), waarvoor dagelijks een bedrag van *f* 0,20 wordt uitgekeerd. Bovendien wordt in dit tijdperk per man en per dag aan zakgeld uitbetaald *f* 0,10. In het tweede tijdperk wordt de voeding geregeld door den compagniescommandant in overleg met de bij de compagnie ingedeelde militieofficieren. Behou-

dens een wellicht noodzakelijke verhooging in enkele dure garnizoenen kan hiervoor per man en per dag beschikt worden over *f* 0,20. Aan zakgeld wordt uitbetaald *f* 0,15 aan den soldaat en *f* 0,20 aan den korporaal, zijnde nl. bij den overgang naar het tweede tijdperk de meest intelligente soldaat bevorderd tot korporaal.

Ook voor den strijd tegen den Europeeschen vijand acht ik bewapening met karabijn en klewang gewenscht; dat de Europeesche soldaten met het geweer bewapend zijn, is geen bezwaar, wijl voor beide vuurwapenen eenzelfde patroonsoort wordt gebruikt.

Zoowel in het eerste als in het tweede tijdperk zal de militaire opleiding gepaard gaan met geregeld-zooveel mogelijk dagelijksch-schoolonderricht in lezen, schrijven en rekenen, waarbij gebruik te maken van maleische schoolboekjes. Wat het handhaven der tucht aangaat, het volgende.

In het eerste oefeningstijdperk is de milietiesoldaat niet onderworpen aan de militaire rechtsmacht, wel echter in het tweede tijdperk Vergrijpen tegen de tucht worden in het eerste tijdperk gestraft volgens de bepalingen van een bijzonder voorschrift; wie zich aan eenig misdrijf schuldig maakt, waarvan de burgerrechter behoort kennis te nemen, wordt uit den dienst bij de militie ontslagen en aan den rechter overgegeven.

De militiesoldaten, behoorende tot de reserve, staan terecht voor den burgerrechter en worden gestraft volgens de voorschriften van het gemeene recht. Zij worden echter niet tewerk gesteld in het openbaar. Bij veroordeeling door den strafrechter worden zij uit den dienst bij de militie ontslagen.

Korporaals en soldaten, die een jaar bij de militie hebben gediend, worden, na geneeskundig te zijn goedgekeurd, toegelaten tot een verband voor den tijd van zes jaren bij de troepen op de buitenbezittingen. Zij ontvangen een gratificatie van *f* 25.— en staan verder geheel gelijk met de niet-Europeanen, welke dadelijk een verband aangingen als vrijwilliger, zoodat ook voor hen de graad van onder-luitenant bereikbaar is.

Wil bij mobilisatie over de manschappen der militie-reserve beschikt kunnen worden, dan is eenige contrôle noodig, terwijl anderzijds de reservisten niet beperkt mogen worden in hun vrijheid van beweging. Als in ieder regentschap een register wordt aangelegd van allen, die bij de militie worden ingelijfd, met vermelding van naam, woonplaats, beroep, enz. dan kan hieruit telkenmale als een lichting overgaat naar de reserve een uittreksel worden gemaakt voor de verschillende districten en onderdistricten. Deze uittreksels worden bijgehouden door de zorg van de wedana's en assistent-wedana's, waartoe de desahoofden de noodige inlichtingen verstrekken. Met behulp van deze uittreksels kan het register periodiek worden bijgewerkt. Op de reservisten rust

dan slechts de verplichting zich bij vestiging en vertrek te melden bij het desabestuur.

Ten einde de contrôle te vergemakkelijken en de militie bij de bevolking populair te maken, is het wenschelijk, dat de reservisten zich door een uiterlijk kenteeken, waaraan zij waarde hechten, van anderen onderscheiden. Daartoe zou kunnen dienen een op bepaalde wijze gedragen hoofddoek en korte sarong, de nationale kleedingstukken bij uitnemendheid. De draagwijze zou bij de reserve dezelfde moeten zijn als die voorgeschreven voor de militiesoldaten onder de wapens. Om de populariteit van de militie te verhoogen, zou bepaald kunnen worden, dat kleur en teekening van hoofddoek en sarong voor ieder regentschap verschillend zullen zijn en door den regent, in overleg met den resident, worden vastgesteld. Aldus zullen deze kleedingstukken door de draagwijze een militair onderscheidingsteeken zijn, terwijl kleur en teekening er een locale beteekenis aan zullen geven. Wil deze regeling goed werken dan dient jaarlijks aan de reservisten, die zich daartoe op een bepaalden tijd bij het districts- of onderdistrictshoofd aanmelden, van rijkswege een nieuw stel van deze kleedingstukken te worden verstrekt, terwijl de voor de contrôle wenschelijke opkomst nog bevorderd zou moeten worden door tegelijkertijd een kleine gratificatie — b. v. *f* 2,50 per hoofd — toe te kennen.

Het dienen bij de militie zal derhalve de volgende voordeelen geven: 1°. gedurende een jaar een betrekkelijk ruim bestaan in dienst van het gouvernement; 2°. kosteloos onderwijs gedurende een jaar; 3°. het recht om gedurende nog twee jaren een onderscheidingsteeken te dragen, dat eenig aanzien geeft, terwijl daarmede gepaard gaat kostelooze verstrekking van enkele onontbeerlijke kleedingstukken en een uitkeering in geld. Dit is echter op zichzelf niet voldoende. Bijzondere bevoorrechting van hen, die tot de militie behooren of behoord hebben, zal er mede gepaard moeten gaan. Zoo zal bepaald moeten worden, dat zij die tot de militiereserve behooren, zijn vrijgesteld van alle persoonlijke diensten en van alle heffingen, strekkende ter vervanging van die diensten. Verder moet de algemeene regel gelden, dat op Java geen inlander voor eene uit 's lands kas bezoldigde betrekking in aanmerking kan komen als hij niet het bewijs overlegt tot de militie te behooren of zijn militiedienst te hebben volbracht. Waar, zooals straks zal blijken, ook de jongelui uit de hoogere en hoogste standen van de inlandsche maatschappij gelegenheid geboden wordt om als officier of gegradueerde bij de militie ingedeeld te worden, zal deze regel zeer wel zijn door te voeren. Voor enkele der meest gewichtige betrekkingen kunnen candidatenlijsten worden aangelegd, waarop voorkomen de namen van hen die, na beëindiging van den tijd onder de wapens door te brengen, voor benoeming in aanmerking komen. Hierbij zou bepaald kunnen worden, dat voor enkele betrekkingen slechts offi-

cieren of gewezen officieren der militie zullen worden aangewezen. In ieder geval echter behoort de regel te gelden, dat de officier voorgaat bij den onderofficier en deze weder bij den korporaal en soldaat. Zijn voor een betrekking bepaalde eischen van bekwaamheid gesteld en is geen candidatenlijst aangelegd, dan zullen middels advertentie in de maleische en andere dagbladen sollicitanten moeten worden opgeroepen. Als niemand zich aanmeldt, die voldoet aan de eischen, ook wat diensttijd bij de militie betreft, zal als regel gevraagd moeten worden aan de militaire autoriteiten of binnen zes maanden iemand beschikbaar komt, die benoembaar is. Den departementchefs zou het recht moeten zijn voorbehouden in bijzondere gevallen machtiging te verleenen om van dien regel af te wijken. Alleen in dergelijke uitzonderingsgevallen en wanneer alle rechthebbenden, of binnen zes maanden recht verkrijgenden, ontbreken, zou overgegaan mogen worden tot de benoeming van iemand, niet afkomstig van de militie.

Waar op die wijze alles gedaan wordt om het dienen bij de militie aan te moedigen, spreekt het wel vanzelf dat ook de bestuursambtenaren en inlandsche hoofden het hunne te doen hebben om een inlander, die tot de militie behoort, met een zekere onderscheiding te behandelen. Zoo zal een ieder, die tot de militiereserve behoort of behoord heeft, het recht moeten worden toegekend het overdreven eerbiedsbetoon van den gewonen desaman achterwege te laten en daarvoor in de plaats te stellen de militaire houding en den militairen groet. Alle officieren en onderofficieren van de militie spreken nederlandsch en behooren als welopgevoed man behandeld te worden. Zoo biedt men den officier steeds een zetel aan en bij een eenigszins langdurig gesprek ook den onderofficier.

Dit zijn schijnbaar kleinigheden, doch door de bestaande verhoudingen in de inlandsche maatschappij verkrijgen deze een meer dan gewone beteekenis. Van de medewerking der hoogere standen zal het afhangen of de militie in korten tijd zal worden een populaire instelling, welke krachtig bijdraagt tot het geleidelijk vernieuwen van verouderde begrippen en verhoudingen, eene noodzakelijke hervorming, welke het ontwikkelingsproces moet verhaasten en vergemakkelijken. Eene javaansche militie, waarbij den hoofden en aanzienlijken niet een eereplaats wordt ingeruimd, is dan ook volstrekt onbestaanbaar. Dit kan trouwens zonder bezwaar geschieden, daar het geheel in de lijn ligt der historie en zich ook aansluit bij de reeds opgedane ervaring, dat de drang naar meerdere ontwikkeling zich het eerst openbaarde en het sterkst tot uitdrukking kwam bij hen, die van oudsher het volk zijn voorgegaan, ten goede en ten kwade.

Op deze gronden zou ik voor de meer ontwikkelden de gelegenheid willen zien opengesteld om aan een daarvoor bestemde inrichting te worden opgeleid tot officier en onderofficier bij de militie. Deze inrich-

ting ware kortweg te noemen „Militieschool". Overigens dacht ik me de regeling als volgt.

De cursus voor onderofficieren duurt een jaar, waarvan zes maanden opleiding aan de school en zes maanden bij de bataljons, bestemd voor de opname van militiesoldaten. De cursus voor officieren duurt twee jaar, namelijk eerst zes maanden opleiding aan de school, daarna drie maanden bij de bataljons, vervolgens weder een jaar aan de school en ten slotte opnieuw drie maanden bij de bataljons. Voor de toelating gelden de volgende eischen:

1°. leeftijd 18—24 jaar, ongehuwd, op Java geboren uit inlandsche ouders, geneeskundig goedgekeurd voor den militairen dienst.

2°. een der navolgende of daarmede gelijk te stellen inrichtingen van onderwijs hebben doorloopen:

a. een europeesche lagere school;
b. een hoofdenschool;
c. een school voor inlandsche onderwijzers;
d. de school voor inlandsche artsen;
e. de school voor inlandsche rechtskundigen.

3°. (voor zoover niet is voldaan aan den sub 2 gestelden eisch) het klein ambtenaarsexamen of een daarmede minstens gelijk te stellen examen met gunstigen uitslag hebben afgelegd.

Elke drie maanden kunnen zeventig jongelieden worden toegelaten. Na de eerste zes maanden wordt uitgemaakt wie in aanmerking komen voor opleiding tot officier. Daarvoor worden bestemd zij die uitmunten door kennis en intelligentie; overigens gaan de zoons van regenten en leden van oud-adellijke geslachten en daarna de oud-leerlingen der hoofdenscholen en van de juristenschool voor. De oud-leerlingen der school voor inlandsche artsen kunnen, na drie maanden gedetacheerd te zijn geweest bij een der bataljons, op verzoek voor zes maanden gedetacheerd worden bij een militair-hospitaal en komen dan in aanmerking voor onmiddellijke bevordering tot reserve-officier van gezondheid bij de militie.

Het aantal leerlingen der school bedraagt ten hoogste 220, nl. $2 \times 70 + 4 \times 20$. Bij de bataljons zijn doorloopend gedetacheerd ten hoogste 140 aspirant-onderofficieren en officieren; zij doen dienst als sergeant, oppersergeant en militie-luitenant. De leerlingen der school staan in rang gelijk met den sergeant, zij dragen de onderofficiersuniform van de militie, voorzien van een bijzonder distinctief. Zij zijn onderworpen aan de militaire wetten, doch worden tijdens hun verblijf aan de school disciplinair gestraft volgens de bepalingen van een bijzonder voorschrift. Van rijkswege gekleed en gevoed wordende, ontvangen zij bovendien nog een zakgeld ten bedrage van *f* 0,25 per dag gedurende de eerste zes maanden en van *f* 0,50 na de eerste detacheering; tijdens het verblijf bij de bataljons wordt dit zakgeld ver-

dubbeld. Na afloop van den detacheeringstermijn worden de aspirant-onderofficieren aangesteld tot militiesergeant; de aspirant-officieren worden na hun tweede detacheering aangesteld tot militieluitenant. De onderofficieren blijven drie, de officieren vier jaar ingedeeld bij de reserve. Jaarlijks worden ten hoogste 200 militie-sergeanten en 80 militie-luitenants aangesteld, zoodat het maximum aantal bedraagt 600 en 320. In vredestijd is er plaats voor 216 militie-sergeanten en 108 militie-luitenants, terwijl hoogstens 120 en 20 van die plaatsen kunnen worden ingenomen door leerlingen der militieschool; de overige plaatsen zijn bestemd om bezet te worden door personeel, dat vrijwillig onder de wapens blijft of komt. Militie-sergeanten ontvangen dan een soldij van *f* 0,75 daags en *f* 0,20 vivresgeld, doch voorzien in eigen voeding. Na een diensttijd van een jaar volgt aanstelling tot oppersergeant en gaan ze over naar de reserve, tenzij op de nader te noemen voorwaarden detacheering volgt bij de troepen op de buitenbezittingen. Militie-luitenants, die vrijwillig onder de wapens verblijven, ontvangen een tractement van *f* 100 's maands en nog *f* 50 's maands voor woninghuur. Ook zij komen na een jaar dienst in aanmerking voor detacheering bij de troepen op de buitenbezittingen.

De tijd vrijwillig onder de wapens doorgebracht, komt niet in mindering van den diensttijd bij de reserve. Onder bijzondere omstandigheden kan ook aan officieren en onder-officieren, wier diensttijd bij de militie-reserve reeds is verstreken, worden vergund nog eenigen tijd — minstens een jaar — in actieven dienst door te brengen, waarna ze weder voor het dubbele van dien tijd worden ingedeeld bij de reserve. In 't algemeen echter behoort het langdurig onder de wapens blijven van militie-officieren en onder-officieren niet te worden aangemoedigd en moet voor normale gevallen een tijd van twee jaar voor den officier en van één jaar voor den onder-officier als het maximum worden beschouwd. Zij die een bijzondere roeping voelen voor den militairen dienst, kunnen detacheering aanvragen bij het leger op de buitenbezittingen. Hiervoor komen in aanmerking militieluitenants, die als zoodanig minstens een jaar hebben gediend bij de militie-bataljons en militiesergeanten, welke tot oppersergeant zijn bevorderd. De tijd van detacheering is te stellen op twee jaar, waarna nog eene verlenging, wederom voor twee jaren, kan worden toegestaan. De voorwaarden zijn: voor den oppersergeant *f* 1 soldij en *f* 0,20 vivresgeld per dag voor de eerste twee jaren, daarna *f* 1,20 soldij en *f* 0,20 vivresgeld; voor den militieluitenant een tractement van *f* 150 met *f* 50 voor woninghuur en na twee jaar *f* 175 met *f* 50 voor woninghuur. Na een detacheering van vier jaar gaat de oppersergeant als militieonderluitenant, de militieluitenant als militiekapitein over naar de reserve. De tijd van detacheering wordt niet in mindering gebracht van den diensttijd bij de reserve. Aan oppersergeanten, die vier jaren

gedetacheerd zijn geweest en bijzonder goed hebben voldaan, kan worden vergund bij het vaste kader over te gaan. De jaren van detacheering rekenen dan voor den diensttijd mede en de verplichte diensttijd bij de reserve vervalt.

Voor de officieren en onderofficieren der militie heb ik me een uniform gedacht gelijk aan die der ranggenooten van het leger, met als onderscheidingsteeken een om het hoofddeksel gewonden gazen sluier; wijze van bevestiging en kleur nader vast te stellen. Bij de reserve ingedeeld zijnde, behouden zij het recht deze uniform te dragen, terwijl ze verplicht zijn in burgerkleeren het voor officieren en onderofficieren voorgeschreven onderscheidingsteeken om hoofddoek of hoofddeksel te bevestigen. Verder rust op hen de verplichting zich bij vestiging en vertrek persoonlijk te melden bij den betrokken regent en hem schriftelijk kennis te geven van elke afwezigheid, welke vermoedelijk langer dan een maand zal duren.

Voor het onderhoud van kleeding en uitrusting ontvangen zij jaarlijks op een vastgestelden dag een gratificatie van *f* 25 voor een onderofficier en van *f* 50 voor een officier.

Uit het voorafgaande blijkt, dat de Javaansche militie uitsluitend bij de infanterie wordt ingedeeld. Voorloopig komt me dit het meest gewenscht voor. Regel moet zijn dat na invoering der militie geen inlanders van Java meer worden toegelaten tot een direct verband bij het staande leger, noch bij de infanterie, noch bij de andere wapens. Bij de artillerie en de genietroepen zou het inlandsche element gedeeltelijk kunnen bestaan uit Amboineezen en daarmede gelijkgestelden — de infanterie zal er belangrijk minder noodig hebben dan thans — en gedeeltelijk uit andere inlanders afkomstig van de buitenbezittingen; vermoedelijk zou men geheel in de behoefte kunnen voorzien door aanwerving van Balineezen, eertijds de dapperste soldaten van de inlandsche troepen der Oost-Indische Compagnie. Voor de cavalerie zou het inlandsche element gerecruteerd kunnen worden uit landstreken, waar de bevolking van oudsher gewoon is met paarden om te gaan. Het is daarbij niet te doen om de rijkunst van een Boeginees of Soembanees, maar om den natuurlijken aanleg, welke zij medebrengen. Bij de infanterie zal de aanvulling reeds voldoende verzekerd zijn door den overgang van militiesoldaten en door de werving van Amboineezen en daarmede gelijkgestelde inlanders. Waarschijnlijk zal zich zelfs een zoo groot aantal militiesoldaten voor den dienst als vrijwilliger aanmelden, dat desgewenscht ook het inlandsche element der overige wapens geheel uit Amboineezen en oud-militiesoldaten samengesteld zou kunnen worden.

Hiermede zijn we gekomen aan het einde van een betoog, dat door het inlasschen van allerlei bijzaken, waarop ik meende al dadelijk de aandacht te moeten vestigen, langer is geworden dan in de bedoeling

lag. Lang en toch niet volledig! De critiek, steeds geneigd om nieuwe denkbeelden te veroordeelen, moge me genadig zijn.

Het ware gepast hier te eindigen, doch ter wille van de zaak, welke ik voorsta, zie ik me verplicht nog enkele daarmede direct verband houdende onderwerpen ter sprake te brengen.

Eene legerhervorming als bepleit werd, kan bezwaarlijk tot uitvoering komen zoolang niet proefondervindelijk gebleken is, dat de werkelijkheid beantwoordt aan de verwachtingen. Daarom zal het noodig zijn een proef te nemen, waarvan de uitkomsten voldoende betrouwbaar geacht mogen worden. Men voere daartoe in een der residenties op Java, zoo noodig na sluiting der werving, de militie in, geheel overeenkomstig het systeem, dat men wenscht te beproeven. Na zes maanden worden de militiesoldaten ingedeeld bij een veldbataljon, dat gelegerd is in een garnizoen waar zich geen andere infanterietroepen bevinden en waarvan de formatie tijdelijk is gewijzigd overeenkomstig de beginselen, welke men later algemeen zou willen doorvoeren. Al het daarbij in te deelen officiers- en kaderpersoneel zal getrokken moeten worden uit het leger, omdat nog geen militiepersoneel beschikbaar is. Na een jaar zijn dan de volgende vragen met voldoende nauwkeurigheid te beantwoorden. 1°. Was de toeloop voldoende groot om het succes der militie verzekerd te achten? 2°. Kan de regeling onveranderd blijven of bleek het noodzakelijk ze te wijzigen? 3°. Voldoet het soldatenmateriaal op het einde van het oefeningsjaar aan de daaraan te stellen eischen? 4°. Heeft de gewijzigde formatie van het veldbataljon voldaan? 5°. Was de lust om over te gaan bij de korpsen van het leger voldoende groot om te mogen verwachten, dat, na invoering der militie, de aanvulling van het leger op de buitenbezittingen steeds verzekerd zal zijn?

Zijn de uitkomsten van deze weinig kostbare proefneming gunstig, dan is er alle reden daaraan eenige uitbreiding te geven. Een tweede bataljon kan georganiseerd worden als het eerste en de opleidingsschool van officieren en kader kan tijdelijk worden opgericht en voor een beperkt aantal leerlingen worden opengesteld. Weder na een jaar is dan bekend of deze regeling voldoet en ook of het opgeleide kader voor zijn taak berekend is. Na het derde jaar geldt dit eveneens voor het officierspersoneel. Is men over de uitkomsten tevreden dan is de tijd gekomen om de geheele reorganisatie door te voeren. Het zal dan nog enkele jaren duren voor beschikt kan worden over al het officiers- en kaderpersoneel, waarop gerekend is. Wordt met de proef in Januari 1911 begonnen, dan kan de reorganisatie eerst worden doorgevoerd in 1914 en wordt het 1916 of 1917 voor al het personeel, ook bij de reserve, voltallig is.

Waar de drang naar ontwikkeling steeds grooter wordt, zoodat telken jare nieuwe maatregelen genomen moeten worden om in de

behoefte aan onderwijs te voorzien, is het niet uitgesloten dat in een tijdsverloop van een vijftal jaren de volksgeest zich belangrijk wijzigt. Als de groote massa van het volk in beweging komt, zullen er stroomingen ontstaan, welke niet te keeren zijn, doch geleid dienen te worden, wat slechts mogelijk is als reeds tevoren de richting is bepaald door voorgaan van enkelen, daartoe aangewezen en daarvoor opgeleid. Wil dus het leger instaat zijn de sociale taak te vervullen, waarvoor het bestemd moet worden, dan mag niet gedraald worden met het zoeken naar den te volgen weg. Dat een goed opgezette proefneming slagen zal, is trouwens niet aan twijfel onderhevig. Van de inlandsche hoofden zal men kunnen hooren, dat zij reeds bij voorbaat durven instaan voor een schitterend succes, als men niet aarzelt van den aanvang af het nationale karakter van de nieuwe instelling volle recht te laten wedervaren.

Een ander onderwerp, dat nog bespreking verdient, is het volgende. Als na invoering eener javaansche militie in elke residentie een zestal officieren zijn geplaatst, is het mogelijk ook voor de europeesche ingezetenen een soort militiedienst in te voeren. Naast weerbaarheidskorpsen — waaronder ik iets anders versta dan de bestaande schutterijen — op drie of vier hoofdplaatsen, zou dan in alle residenties gelegenheid gegeven kunnen worden voor opleiding tot reserve-onderofficier en -officier. Hiermede zou gepaard moeten gaan een detacheering voor korten tijd bij een der militiebataljons, gelegerd in de gezonde bergstreken. Een weerbelasting voor hen, die verplicht zijn of er de voorkeur aangeven zich op die wijze van hunne weerplicht te kwijten, zou in dit systeem niet gemist kunnen worden.

Ten slotte nog dit.

Als het veldleger op Java voor een groot deel bestaat uit inlandsche militiesoldaten, zou het zeker overweging verdienen ook het europeesche element van dat leger te recruteeren uit de militie in Nederland. Zijn ook den europeeschen ingezetenen van Indië verplichtingen opgelegd ten behoeve van de verdediging der kolonie, dan is alvast het meest ernstige bezwaar tegen zulk een regeling opgeheven. Wel blijven er ook dan nog een aantal moeilijkheden te overwinnen, doch deze zijn allerminst onoverkomelijk. Bij een diensttijd van twee jaren door te brengen in een groot garnizoen op Java, met na afloop een gratificatie en verder vrijstelling van landweerdienst, zal vermoedelijk wel een voldoend aantal miliciens bereid gevonden worden hun militieplicht te vervullen bij het leger in Indië. Na de laatste verhooging is de soldij zeer voldoende, de verpleging en de huisvesting laten niets te wenschen over en voor hen, die bij het vaste kader wenschen over te gaan, zullen de vooruitzichten bijzonder gunstig zijn. Anderen, die een ambacht verstaan, zullen na het verstrijken van hun diensttijd in Indië steeds een goed bestaan kunnen vinden. Wie na twee jaar

in zijn geboorteplaats terugkeert, zal aan werkkracht en bekwaamheid niets verloren hebben, doch hij heeft wat van de wereld gezien, een weinig levensondervinding opgedaan en bovendien nog een klein sommetje bespaard.

Als aan miliciens, die zich beschikbaar stellen voor den dienst in Indië, vergund wordt hun dienstverband te doen aanvangen in een later levensjaar, b.v. tot en met het 22ste en verder de bepaling wordt gemaakt, dat zij minstens zes maanden vóór hun vertrek zullen worden opgeroepen, dan zal dit ongetwijfeld den toeloop bevorderen. Ook detacheering voor twee jaren van miliciens of gewezen miliciens van het leger in Nederland zal een bron van aanvulling kunnen blijven. Vast staat in ieder geval, dat ook dit vraagstuk bij wat goeden wil tot oplossing is te brengen en dat het belang van het moederland medebrengt die oplossing te vergemakkelijken en te bespoedigen.

Voorwaar, veel is er nog te doen. Er is mannenwerk noodig om het rijk in Azië te grondvesten. En nog altijd is Nederland zich niet bewust, dat het geroepen is om groot te zijn in alles, waarin ooit eenig volk groot was.

Ginds wacht het werk, hier slaapt het volk.

Hoe lang nog?

's Gravenhage, October 1909.

De wenschelijkheid van de vereeniging der bestuurders- en rechterskorpsen in Nederlandsch-Indië.

DOOR

J. F. H. SCHULTZ VAN VLISSINGEN.

In de algemeene vergadering van het Indisch Genootschap van 9 November jl. hield de heer E. Moresco een voordracht over het onderwerp: Is het wenschelijk de bestuurders- en rechters-korpsen in Nederlandsch-Indië te vereenigen?

De spreker eindigde zijne inleiding van dit onderwerp met de verklaring, dat hij te dien aanzien nog niet tot een definitief oordeel gekomen was en uitte de hoop, dat — dewijl de praktische ervaring van den rechter en den bestuurder hem ontbreekt — de talrijke medeleden van het Genootschap, die tot een dier beide korpsen behooren of behoord hebben, de leemten in zijne uiteenzetting zouden willen aanvullen.

Bij het daarop volgend debat heeft echter slechts één bestuursambtenaar zijne meening over het door den heer Moresco besprokene kenbaar gemaakt, terwijl overigens alleen personen, die nimmer tot een dier beide korpsen behoord hebben, tegen de vereeniging daarvan bezwaren hebben geopperd, waarop zoowel de inleider als de voorzitter der vergadering de wensch uitten, dat diegenen, die het debat hebben bijgewoond, nog eens over de zaak zouden nadenken en de vruchten van dat nadenken op de eene of andere wijze zouden openbaren, opdat een praktische weg moge gevonden worden om de beste ambtenaren te verkrijgen.

Naar aanleiding van deze uitnoodiging zij het mij vergund mijne meening ter zake hierbij kenbaar te maken.

In de laatste 40 jaren hebben slechts zeer weinige doctoren in de rechtswetenschap bij het binnenlandsch bestuur, zoowel op Java en Madura als op de bezittingen daarbuiten, gediend en heeft — als ik mij niet vergis — van degenen, die hunne carrière bij dien diensttak aanvingen, slechts één het tot hoofd van gewestelijk bestuur gebracht.

De overigen gevoelden zich blijkbaar daarbij misplaatst, hetzij doordien de werkkring hun niet beviel, hetzij omdat zij opzagen tegen

het eenzame leven in de binnenlanden, en gingen na korten tijd over bij de rechterlijke macht of aanvaardden bureau-betrekkingen.

Men behoeft zich hierover niet te verwonderen als men in aanmerking neemt, dat een doctor in de rechtswetenschap, die het grootambtenaars- of het faculteits-examen heeft afgelegd, gewoonlijk eenige jaren ouder is dan iemand, die zijne studies voor administratief ambtenaar voltooid heeft, zoodat zijn aanpassings-vermogen geacht kan worden geringer te zijn dan dat van laatstbedoelde.

Hij zal zich dus niet zoo gemakkelijk in het geïsoleerde leven op plaatsen, waar hij de eenige Europeaan is of slechts met enkele Europeanen samenwoont, kunnen schikken als een administratief ambtenaar, die dat leven op zooveel jeugdiger leeftijd heeft beginnen te leiden.

Ook is zijne opleiding als jurist m. i. een struikelblok om de werkkring bij het binnenlandsch bestuur, waarvoor zoo menig op jeugdigen leeftijd begonnen bestuursambtenaar groote belangstelling en zelfs geestdrift gevoelt, aangenaam te kunnen vinden.

De door den heer L. van Vuuren bij het debat aangehaalde voorbeelden van de heeren Welsink en Westenberg, die belangrijke diensten hebben bewezen, doordien zij zich hebben kunnen indenken in den geest der bevolking, waarover zij waren gesteld, vooral ten opzichte van de rechtsbegrippen, die onder die bevolking heerschten, zijn lang niet de eenige.

Dit zich indenken in den geest van onontwikkelde Inlanders, waardoor de onderwerping van landstreken wordt voorbereid of pas onderworpen landstreken worden gepacificeerd, is echter niet dan bij uitzondering van juristen te verwachten, omdat deze een rechtspraak volgens de rechtsbegrippen van onbeschaafde volksstammen niet als recht beschouwen en er niet licht voor te vinden zouden zijn om zulke begrippen toe te passen.

Daar het evenwel juist van groot belang is voor het brengen van tevredenheid onder de inwoners van zulke landstreken, dat er over hen wordt rechtgesproken naar *hunne* begrippen en *niet* naar de onze, is het niet raadzaam om het geheele korps bestuursambtenaren te doen bestaan uit personen, die een zuiver juridische opleiding hebben gehad, omdat men dan niet de beschikking zou hebben over bestuursambtenaren, die de vereischte geschiktheid hebben om zulke primitieve landstreken op vreedzame wijze tot onderwerping aan ons gezag te brengen dan wel door kracht van wapenen geannexeerde landstreken te pacificeeren.

Ook in landstreken, die reeds geruimen tijd onder ons gezag staan en waarvan de inwoners nog zoodanig gehecht zijn aan hun eigen rechtspraak, dat het nog niet raadzaam is aldaar de rechtspraak volgens onze wetboeken in te voeren, zouden doctoren in de rechtswetenschap als bestuursambtenaren nog misplaatst zijn.

Om deze redenen acht ik de vereeniging der bestuurders- en rechterskorpsen niet wenschelijk.

Ook komt het mij niet raadzaam voor om de eischen voor de opleiding der bestuursambtenaren al te zeer uit te breiden, zoodat dezen op te gevorderden leeftijd hunne carrière bij het binnenlandsch bestuur zouden aanvangen, omdat zij zich dan niet zoo goed meer zouden kunnen aanpassen aan de omstandigheden, waaronder zij in de geisoleerde streken zullen moeten leven.

Daar het echter ongetwijfeld noodig is, dat zij zooveel rechtskennis bezitten als voor de uitoefening der hun opgedragen rechterlijke functies vereischt wordt, zou het aanbeveling verdienen om hun studietijd met nog één jaar te verlengen en dus op *vier* jaren te stellen.

Zij zouden dan even als nu twee examens moeten afleggen, telkens na 2 jaren studie.

Die examens zouden dan zoodanig te regelen zijn, dat bij het eerste examen wordt gevorderd:

a. de beginselen der Maleische en Javaansche talen; [1])

b. de geschiedenis van Nederlandsch-Indië, alsmede de historie en methoden der zending in den Maleischen archipel tot op heden;

c. de land- en volkenkunde van den Indischen archipel;

d. de verschillende stelsels van koloniaal bestuur;

e. de staathuishoudkunde en de statistiek.

En bij het tweede examen:

a. de Maleische en Javaansche talen, beiden verplicht;

b. een of meer talen, die in den Indischen archipel gesproken worden, als het Bataksch, het Soendaneesch, het Madureesch, het Makassaarsch, het Boegineesch, enz. onverplicht;

c. de Islam in zijne beteekenis voor Nederlandsch-Indië.

d. de staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië;

terwijl het geheele recht, waarvan de kennis voor een bestuursambtenaar noodig is om de hem als bijbetrekkingen opgedragen rechterlijke functies naar behooren te kunnen uitoefenen, over de twee examens zou moeten worden verdeeld.

Bij het tweede examen zou dan ook gevorderd moeten worden die gedeelten van het Nederlandsch-Indisch gecodificeerd privaat- en strafrecht, waarmede de hoogere bestuursambtenaar behoort bekend te zijn, alsmede de overige vakken, die nu op de Nederlandsch-Indische Bestuurs-academie worden onderwezen.

Het is namelijk wenschelijk, dat alle bestuursambtenaren deze kennis bezitten, omdat het ook voor de ambtenaren, die de hoogere

---

[1]) Vide mijn opstel in de November-aflevering van *De Indische Gids* van 1906, getiteld: „De wenschelijkheid van de kennis van het Javaansch voor alle ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur".

bestuursambtenaren bij afwezen, ziekte of ontstentenis moeten vervangen, wenschelijk te achten is, dat zij de juridische en andere kennis hebben, die voor deze noodig is.

In verband hiermede zou dan later, wanneer alle bestuursambtenaren, die in aanmerking komen voor aanwijzing voor de studie aan de Nederlandsch-Indische Bestuurs-academie, de hierboven bedoelde twee examens hebben afgelegd, die onderwijs-inrichting m. i. gevoegelijk kunnen worden opgeheven.

Ik acht die opheffing dan zelfs raadzaam, omdat dan alle bestuursambtenaren in hoofdzaak dezelfde opleiding hebben genoten, die nu de candidaat-Indische ambtenaren en de thans voor de studie aan de Bestuurs-academie aangewezenen gehad hebben, zoodat eene nadere studie ter vorming van hoogere bestuursambtenaren niet meer noodig zal zijn, terwijl eene niet-aanwijzing voor die studie al licht ontmoedigend werkt op de niet-aangewezenen, die tijdens hun verloftijd verhinderd mochten zijn om de lessen aan de academie als toehoorder te volgen, waardoor zij in hun ijver om goed te dienen zouden kunnen verslappen, in de meening, dat zij toch niet voor eene benoeming tot hoogere bestuursbetrekkingen in aanmerking zullen komen.

In de plaats van eene studie aan de Bestuurs-academie zou dan voor verdienstelijke bestuursambtenaren kunnen komen het belasten met zendingen naar het buitenland of naar vreemde kolonies ter bestudeering van aangelegenheden met het bestuur onzer Oost-Indische bezittingen in verband staande.

De geheele studie van voor de hoogere rangen in aanmerking komende bestuursambtenaren zou dan één jaar korter duren, doch aangevuld worden met de kennis door hen in die zendingen opgedaan, welke kennis ook anderen zou ten goede komen, indien hun werd opgedragen over die zendingen volledige verslagen aan de Regeering in te dienen en deze verslagen werden gepubliceerd.

Voorts verdient m. i. alle toejuiching het bij bovenbedoeld debat door den heer mr. C. Th. van Deventer geopperd denkbeeld om een ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur na als aspirant-controleur zich eenigermate met het leven te midden van de inlandsche bevolking te hebben vertrouwd gemaakt gedurende een drietal jaren aan de griffie van een landraad te doen werken en aldus de praktijk van het recht onder leiding van een geroutineerd rechterlijk ambtenaar te doen leeren kennen, waardoor dien ambtenaar een zekere hoeveelheid juridische bekwaamheid zal worden bijgebracht, die hij op een andere wijze niet zou hebben kunnen verkrijgen en waardoor hij meer geschikt zal worden gemaakt voor rechterlijke functies, die hij later bij het binnenlandsch bestuur zal hebben uit te oefenen.

Ik acht het echter in het belang van de praktische opleiding der bestuurs-ambtenaren niet raadzaam om een aspirant-controleur als

griffier bij de Inlandsche rechtspraak te detacheeren dan nadat hij de geschiktheid voor controleur zal hebben verkregen.

Hij zou dan op zijn tijd tot controleur moeten worden bevorderd en in dien rang als griffier bij den landraad gedetacheerd moeten blijven totdat hij de voor de uitoefening der rechterlijke functies, die hem later als bijbetrekkingen worden opgedragen, vereischte praktische bekwaamheid zal hebben verkregen.

Ik acht het evenwel voor zijne verdere vorming als bestuursambtenaar noodzakelijk, dat zijne werkkring bij het binnenlandsch bestuur na die detacheering niet weder opnieuw worde onderbroken door eene latere herplaatsing bij een landraad, hetzij als voorzitter, hetzij als onder-voorzitter, zooals de heer van Deventer heeft voorgesteld.

Weliswaar zou men hierdoor in het belang van de Inlandsche rechtspraak profiteeren van de ervaring, die de bestuursambtenaar door zijn werkkring bij het binnenlandsch bestuur van de zeden en gewoonten der Inlanders heeft opgedaan, doch dit zou geschieden ten nadeele van het binnenlandsch bestuur, doordien men bij dien diensttak de diensten zou derven, die hij door zijne detacheering als griffier bij een landraad in staat zou zijn te bewijzen.

Voor eene goede rechtspraak bij de door rechtsgeleerde voorzitters gepresideerde landraden zou het echter ongetwijfeld van groot belang zijn, dat de rechterlijke ambtenaren gedurende eenige jaren zijn werkzaam geweest bij het binnenlandsch bestuur.

Een rechterlijk ambtenaar, die eenigen tijd als griffier bij een landraad heeft gefungeerd of aan de griffie van een raad van justitie heeft gewerkt, zou daarom gedurende eenige jaren als controleur behooren te worden werkzaam gesteld alvorens tot president van een landraad te worden benoemd.

Blijkt hij dan gedurende zijne detacheering bij het binnenlandsch bestuur bizondere geschiktheid te hebben voor den werkkring bij dien diensttak en zich daardoor aangetrokken te gevoelen, dan zou hij definitief bij het binnenlandsch bestuur kunnen overgaan.

Het zou echter wanneer de detacheering van rechterlijke ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur regel wordt, noodig zijn, dat bij het z.g. faculteits-examen, dat door hen moet worden afgelegd, de eischen voor het Maleisch en Javaansch worden verzwaard, ten einde hen voor den werkkring bij het binnenlandsch bestuur beter geschikt te maken, hetgeen ook aan de Inlandsche rechtspraak ten goede zou komen.

Wanneer de opleiding der ambtenaren voor den Indischen administratieven dienst vierjarig en dus kostbaarder wordt en door detacheering van rechterlijke ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur hun overgang bij dien diensttak wordt in de hand gewerkt, zal het noodig zijn, dat het aantal bestuursambtenaren aanzienlijk wordt verminderd, ten einde hunne bevordering zoodanig te bespoedigen, dat deze bij die

bij de rechterlijke macht niet ten achter staat, terwijl hunne bezoldiging op afdoende wijze zal moeten worden geregeld, een en ander om de plaatsing bij het binnenlandsch bestuur zoodanig aantrekkelijk te maken, dat een voldoend getal personen voor aanwijzing als candidaat-Indisch ambtenaar zich aanmeldt en rechterlijke ambtenaren voor een overgang bij dien diensttak in aanmerking wenschen te komen.

De vermindering van het getal bestuursambtenaren zal m. i. het best zijn tot stand te brengen door de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur op Java en Madura en op de Buitenbezittingen tot één korps te vereenigen en verder de minder belangrijke controleursplaatsen te doen vervullen door civiele gezaghebbers.

Daar het echter voor de ontwikkeling der contrôle-afdeelingen, waar de controleurs door civiele gezaghebbers zouden worden vervangen, wenschelijk is, dat het toezicht op het bestuur dier afdeelingen door controleurs blijft uitgeoefend, zouden die afdeelingen bij de contrôle-afdeelingen, die door controleurs blijven bestuurd, moeten worden gevoegd, zoodat de ressorten der controleurs worden vergroot, maar deze in het bestuur van sommige gedeelten hunner contrôle-afdeelingen worden geassisteerd door civiele gezaghebbers.

De rechterlijke functies, die een deel uitmaken van de bestuurstaak, zouden echter voor de ressorten in hun geheel door de controleurs moeten worden uitgeoefend en aan de civiele gezaghebbers slechts een zeer beperkte politie-bevoegdheid behooren te worden toegekend.

Voor de opleiding van laatstbedoelde ambtenaren [1]) zouden dan veel lagere eischen moeten worden gesteld dan voor die der administratieve ambtenaren, doch hunne bezoldiging en vooruitzichten zouden dan ook daarmede in evenredigheid behooren te worden gebracht, ongeveer op dezelfde wijze als thans met de ingenieurs en de opzichters der Burgerlijke Openbare Werken het geval is.

Behalve de kennis, verkregen door de hierboven bedoelde vierjarige opleiding is voor de bestuursambtenaren nog zeer noodig:

a. kennis van landmeten en waterpassen;

b. kennis van de teelt der voornaamste Indische landbouwgewassen;

c. kennis van huizen- en bruggenbouw en van de belangrijkste Indische bouwmaterialen;

d. kennis van wegenaanleg;

e. kennis van verbandleer.

De kennis sub *b.* zou voor zooverre die voor een bestuursambtenaar onmisbaar is, kunnen worden verkregen door het bijwonen van voordrachten, te houden door daartoe bevoegde personen tijdens de twee eerste studie-jaren der candidaat-Indische ambtenaren, terwijl deze bij

---

[1]) De betrekking van civiele gezaghebber zou moeten worden vervuld door speciaal daarvoor op te leiden Europanen en Inlanders.

het examen in de land- en volkenkunde blijken zouden moeten geven, dat zij die voordrachten met vrucht hebben gevolgd.

De kennis sub *a.*, *c.*, *d.* en *e.* zou voor zooverre die voor een bestuursambtenaar noodig is, aan de administratieve ambtenaren, die voor plaatsing bij het binnenlandsch bestuur bestemd zijn, voordat zij ter beschikking van een hoofd van gewestelijk bestuur worden gesteld, kunnen worden bijgebracht door hen een cursus te Batavia te doen volgen.

Hierdoor zouden zij de kennis kunnen opdoen, die zij zich op andere wijze in de praktijk eerst na vele mistastingen zouden kunnen eigen maken, dikwijls ten nadeele van het Land en van de bevolking, die zij te besturen hebben.

Aldus zal men m. i. verkrijgen bestuursambtenaren, die niet alleen de noodige kennis bezitten om een goed controleur te zijn, maar ook in staat zullen zijn om in de hoogere bestuursbetrekkingen alle diensten, die van hen gevorderd worden, naar behooren te kunnen bewijzen.

Van alle bestuursambtenaren te vorderen, dat zij zijn rechts*geleerden*, acht ik verkeerd, omdat ik er van overtuigd ben, dat ambtenaren, die een zuiver juridische opleiding hebben gehad, niet op alle controleursplaatsen zich te huis zullen gevoelen, maar zullen verlangen naar een werkkring, waarin zij zich meer op juridisch terrein zouden kunnen bewegen.

Van de detacheering van rechterlijke ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, die wellicht tot hunnen definitieven overgang naar dien diensttak zoude leiden, zou kunnen worden gebruik gemaakt om deze ambtenaren te plaatsen daar, waar van hunne rechtskennis het meest partij te trekken is, terwijl zij ook bij wijze van proef zouden te plaatsen zijn in streken, die nog moeten worden gepacificeerd.

Alsdan zal kunnen blijken of een zuiver juridische opleiding een bestuursambtenaar in der daad veel geschikter maakt om in den geest van onontwikkelde Inlanders door te dringen en te begrijpen wat voor die menschen recht is dan de niet-jurist, zooals door den heer Moresco wordt beweerd.

Blijkt dit werkelijk het geval te zijn, dan behoort de Regeering de overgang van rechterlijke ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur zooveel mogelijk te bevorderen, daar het alsdan in 's lands belang zou zijn, dat het korps ambtenaren van het binnenlandsch bestuur zooveel mogelijk uit juristen bestaat.

Blijkt het daarentegen, dat niet alle rechtsgeleerde bestuursambtenaren in staat zijn in zulke streken betere diensten te bewijzen dan de bestuursambtenaren, die de bovenbedoelde vierjarige opleiding, gevolgd door den bovenbedoelden cursus te Batavia, hebben genoten, dan zou men kunnen volstaan met te trachten de beschikking over slechts zooveel eerstgenoemde ambtenaren te verkrijgen, dat die plaatsen door hen kunnen worden bezet, waar de rechterlijke functies een overwegend deel van hunnen werkkring uitmaken.

De heer Moresco schijnt het niet voldoende te achten, dat de bestuursambtenaren eene opleiding hebben genoten, die hen alleszins geschikt maakt voor de werkzaamheden, die zij in hunnen werkkring bij het binnenlandsch bestuur te verrichten hebben, maar te verlangen, dat zij intellectueel aan de spits staan van de maatschappij.

Het komt mij voor, dat deze eisch overdreven is.

Ook in Europa zijn er in de ressorten van de ambtenaren, die het bestuur voeren over groote steden of provincies, personen, die intellectueel hooger staan dan die bestuurders.

Zoo staan b.v. de burgemeesters van steden, waar universiteiten of andere hoogere onderwijs-inrichtingen zijn gevestigd tegenover professoren van wereldvermaardheid.

Het zou daarom toch niet aangaan om te verlangen, dat die burgemeesters even geleerd zijn als die professoren.

Evenzoo acht ik het verkeerd om van de Indische bestuursambtenaren te verlangen, dat zij door hunne opleiding de meerderen zijn van alle personen, die in hun ressort gevestigd zijn.

Ook al zijn daar gevestigd personen, die een langduriger en moeilijker studie achter den rug hebben dan zij, dan is dit m. i. geen bezwaar, indien zij slechts zoodanige opleiding hebben genoten, dat zij daardoor geheel geschikt zijn gemaakt voor hun werkkring als hoofd van het bestuur van hun ressort.

Met de bovenbedoelde vierjarige opleiding, gevolgd door den bovenbedoelden cursus te Batavia, is dit m. i. *thans* het geval, vooral wanneer de bestuurs-ambtenaren door eene detacheering bij de Inlandsche rechtspraak als griffier van een landraad zich nog praktisch de noodige juridische bekwaamheid zullen hebben verworven en zich door Regeerings-zendingen naar het buitenland of vreemde kolonies nog meer zullen hebben ontwikkeld.

Bij eene voortgaande ontwikkeling van de maatschappij in Nederlandsch-Indië zullen voorzeker over eenige tientallen jaren nog hoogere eischen aan de bestuursambtenaren moeten worden gesteld en zal het *dan* wellicht noodig zijn, dat het korps bestuurs-ambtenaren grootendeels of geheel uit doctoren in de rechtswetenschap, die ook eene volledige indologische opleiding hebben genoten, bestaat.

Men zou evenwel dien toestand geleidelijk kunnen in het leven roepen door naar gelang der behoefte den overgang van rechterlijke ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur meer en meer aantrekkelijk te maken.

Het zal daarbij echter onvermijdelijk zijn om ook de eischen voor de rechterlijke ambtenaren te verzwaren, door bij het faculteits-examen een grootere kennis van Inlandsche talen dan thans van hen verlangd wordt, te vorderen.

Watergraafsmeer, 21 December 1909.

Een Inlandsch Notariaat?

DOOR

Mr. A. A. VAN OVEN.

Onder de bekende 24 Ontwerpen van Indisch Recht, in October j.l. door Mrs. Carpentier Alting, Kleintjes, Van Vollenhoven en Winckel aan den Minister van Koloniën aangeboden en kort daarop in druk verschenen [1]), bevindt zich er o. m. ook een tot instelling en regeling van een Inlandsch notariaat, welk ontwerp Inlandsche notarissen met beperkte bevoegdheid creëeren wil, beperkt zoo ten aanzien van de personen — uitsluitend Inlanders — voor wie geïnstrumenteerd zal mogen worden, als o. m. ook ten aanzien van de „som of waarde" van de in de notarieele acten te boekstaven verbintenissen. Geheel in het midden gelaten of het scheppen van dusdanig Inlandsch notariaat al dan niet mogelijk en wenschelijk ware — bij ernstige uitvoering van het denkbeeld zal men ongetwijfeld op groote practische moeilijkheden stuiten — zij hier de aandacht gevestigd op drieërlei euvel, waaraan dat ontwerp, zoo als het daar ligt, lijdende is.

In de eerste plaats zijn de bovenbedoelde in het ontwerp neergelegde beperkingen van de bevoegdheid der Inlandsche notarissen niet scherp genoeg omlijnd. Waar bevoegdheidsgrenzen getrokken worden, daar ontstaat ook gevaar voor bevoegdheids-quaesties, zulks in mindere of meerdere mate naar gelang die grenzen duidelijker of vager zijn aangegeven. En nu is b. v. de grens „akten betreffende verbintenissen, welker inhoud de som of waarde van *f* 300.— te boven gaat" (in art. 2 van het ontwerp) inderdaad uitermate vaag [2]). In de practijk van het leven is nu eenmaal het aantal verbintenissen, waarvan de waarde van te voren, bij het aangaan ervan, niet op een bepaald cijfer te schatten valt, zéér groot, grooter wellicht dan het aantal van degene, waarbij zulks wèl het geval is. In al die gevallen wordt dus, naar dit ontwerp, de bevoegdheid van den Inlandschen notaris twijfelachtig.

Men werpe niet tegen: dat ook art. 1933 B. W. (art. 1896 Ind. B. W.) wel spreekt van verbintenissen, waarvan het onderwerp de som of waarde van een zeker bedrag te boven gaat (waar het, in het algemeen, getuigenbewijs betreffende het aangaan van zoodanige verbintenissen

[1]) Te Leiden, bij Louis H. Becherer, 1909.

[2]) Wat beduidt „akten betreffende verbintenissen"? Is b.v. een testament, waarin legaten voorkomen, al dan niet een zoodanige acte?

uitsluit). Tegen de nadeelen van de vaagheid, zóó als ze dáár voorkomt, kan men zich wapenen door in alle dubieuse gevallen, het zekere voor het onzekere nemende, zich van schriftelijk bewijs te voorzien. Tegen de gevaren, die ze in art. 2 van het ontwerp oplevert, zou men — d. w. z. het Inlandsch publiek — zich slechts kunnen beveiligen..... door in alle twijfelachtige gevallen zich van het ministerie van den Inlandschen notaris te spenen. Hetgeen zeker wel niet de bedoeling zal wezen van het ontwerp!

Het euvel der vage grenzen wordt nog verergerd door een tweede euvel: de te strenge sanctie door art. 9 gesteld zoowel op het niet-in-acht-nemen dier grenzen [1]) als ook op elke andere niet-opvolging van de artt. 2—6. Is de acte niet in overeenstemming met dit alles opgemaakt, dan . . . . zal het aan rechterlijke en andere overheden verboden wezen er recht op te doen of er zelfs ook maar acht op te slaan. Draconisch, inderdaad! Hier wordt niet bepaald dat de vitieuse acte naar gelang van omstandigheden als onderhandsch stuk of als begin van bewijs zal moeten — of mogen — aangemerkt worden; — hier wordt niet aan den rechter voorgeschreven (noch ook toegestaan) om aan het stuk zoodanige waarde te hechten als hij in goede justitie zal meenen te behooren, noch ook om het te bezigen als leiddraad bij het gelasten, toestaan of toepassen van andere bewijsmiddelen: neen, hij zal er geen acht op mogen slaan! Indien hem b. v. brieven of andere stukken worden overgelegd, waarin naar de vitieuse acte wordt verwezen, wier inhoud niet anders dan in verband tot den inhoud dier acte te verklaren valt, — of indien getuigen optreden die zeggen dat ze indertijd het opstellen van de acte hebben bijgewoond en dat ze zich ongetwijfeld de détails der zaak beter zullen herinneren zoo de acte hun wordt getoond of voorgelezen — dan zal de rechter, naar art. 9, niettemin het stuk als buiten het geding moeten blijven aanmerken, met alle consequenties van dien. De fout van den notaris wordt hier wèl op zijn cliënten gewroken; het formalisme viert hier hoogtij in zijn uiterst denkbare gestrengheid!

En welk een hooge premie stelt het artikel op het opwerpen van chicanes! Wie erin slaagt om tegen een hem tegengeworpen acte een beroep op niet-opvolging van een of ander voorschrift van de artt. 2—6 bij den rechter ingang te doen vinden, die zal zoodoende zijn tegenpartij dat stuk in de meest volstrekte mate uit de hand geslagen hebben: waarlijk, de verleiding wordt *te* groot om het niet ereis te probeeren; en aan art. 2 — of aan art. 3! — zal wel bijna altijd een of ander „middel" te ontleenen vallen om te trachten toepassing van art. 9 uit te lokken.

[1]) Het is opvallend dat art. 9 wèl de artt. 2—6 noemt, doch niet art. 1, hetwelk de beperking behelst dat de acten uitsluitend „door inlanders verrichte" rechtshandelingen mogen constateeren.

Dit alles is echter nog het ergste niet. Het ergste is dit: dat het ontwerp een notariaat wil creëeren... zonder minuten. Zoodoende toch, zeggen de ontwerpers, „wordt het aanhouden van minutenbundels in veelal ongeschikte bewaarplaatsen vermeden". De acten zullen dus in originali worden opgemaakt, en, naar art. 8 „aan den belanghebbende uitgereikt" worden, of, als er meer dan één is, „aan dengene hunner dien zij zullen aanwijzen". Gelukkig laat het er althans dit op volgen: dat, als er meerdere belanghebbenden zijn, de acte in meer dan één gelijkluidend exemplaar kan (let wel: kan!) worden opgemaakt, „ter uitreiking aan verschillende personen". Gesteld Kertodiwirio en Midan passeeren een acte, die aan Kertodiwirio wordt uitgereikt. Jaren daarna wordt het voor Midan, — of voor zijn rechtverkrijgenden, of, hij zelf inmiddels overleden zijnde, voor zijn erven, — van belang den juisten inhoud der acte te raadplegen, er een beroep op te doen, het stuk aan een rechterlijke of andere overheid te toonen. Maar Kertodiwirio wenscht hun het stuk niet af te geven, weigert zelfs het hun te toonen. De notaris heeft er geen minute van. De erven-Midan moeten nu maar zien hoe zij zich redden. Welke rechten en verplichtingen ten hunnen bate en laste wel uit het overeengekomene kunnen zijn voortgevloeid — het blijft voor hen een geheim tot het moment waarop Kertodiwirio het stuk ten slotte produceeren zal. En Kertodiwirio zal er allicht naar streven dat moment meer in zijn belang te kiezen dan in het hunne.[1])

Nu is het zeker waar dat de acten, die naar dit ontwerp voor Inlandsche notarissen gepasseerd zullen worden, thans in den regel als onderhandsche stukken in schrift worden gebracht. In simplo zeer vaak. Daarbij bestaat dan eveneens het in het vorig lid aangegeven gevaar. Maar dat gevaar krijgt meer en grooter omvang en beteekenis waar aan zoodanig voor alle belanghebbenden-op-één-na ontoegankelijk stuk de kracht der authenticiteit wordt toegekend. Als de wetgever aan een stuk authenticiteit toekent, behoort hij tevens waarborgen te scheppen voor hen, tegen wie het gebezigd kan worden, dat zij er te allen tijde inzage en afschrift van zullen kunnen erlangen. Zeer terecht is onze wetgever héél zuinig geweest in het scheppen van gevallen van inoriginali-uitreikbaarheid van authentieke stukken. Een zuinigheid, waaraan menschen- en wereldkennis ten grondslag ligt. Dit te miskennen, is een ernstige fout van het ontwerp.

---

[1]) Om niet te spreken van de kans op het algeheel te loor gaan van de acte. En van die op vervalsching er van. Alle welke kansen bij in originali uitgegeven stukken natuurlijk grooter zijn.

De uitkomsten van het welvaart-onderzoek op Java.

V.

LANDBOUW.

(*Vervolg*). [1])

2. Indeeling der gronden.

Ter verduidelijking van sommige min of meer geijkte termen, in het vervolg van het „Overzicht" gebezigd, wordt hier een woord gewijd aan de indeeling der gronden.

De meest voorkomende administratieve terminologie, die sedert de landrenteregeling van 1872 vaster werd, kent sawahs, tĕgals of tĕgalans, en „tuinen en boomgaarden". Bij de eerste, de bouwgronden voor natte teelt, is terrassen-aanleg en afscheiding door dijkjes of galĕngan's gebruikelijk. Dijkjes en bermen gaan hierbij voor de padi-beplanting verloren, doch men beplant die dijkjes soms met andere gewassen. (In verschillende dessa's van het district Pandakan, Bangil, werd een groot deel van de landrente met de opbrengst daarvan betaald). De galĕngans dienen ook wel als grenzen van grondbezit, b.v. de aandeelen in communale sawah's.

Het water kan door bevloeiing of direct van regen afkomstig zijn. Daar er sawah's bevloeid kunnen worden uit leidingen, waarvan de bronnen slechts bij gestadigen regen regelmatig vloeien, is in het afdeelingsgewijze overzicht, dat als bijl. 2 aan deze beschouwingen is toegevoegd, nog het weinig gebruikelijk verschil gemaakt voor sawah's geregeld bevloeid in Oost- en Westmoesson en sawah's alleen in den Westmoesson bevloeid. Onder sawah-rawah (het Javaansche woord voor moeras, Soendaneesch rantja) zijn alle velden onder gebracht met „waterbezwaar", meest alleen in den drogen tijd beplantbaar.

Met tĕgals worden aangeduid de meest voorkomende bouwgronden voor droge teelt, waarbij een hoofdonderscheid is het al of niet jaarlijks beplanten. De laatstbedoelde dragen verschillende namen, waaronder het van Midden-Java afkomstige „pĕgagan" en in West-Java „hoema" en „tipar". Volgens de Bie heet in de Preanger boschgrondontginning „hoema".

In de 7de kolom van de als bijlage 2 opgestelde staten worden „tĕgals koempoelan of prentah" genoemd. In 1880 in Demak en Grobogan, in 1897 in Brĕbĕs en ook in Blitar zijn in elke dessa velden, liefst op hoog terrein, ingericht tot tĕgal, bestemd voor beplanting met voedingsgewassen, teneinde de bevolking minder afhankelijk te maken van den padioogst, als deze mislukt. (In Semarang door Resident Van der Hell; in Brĕbĕs heeft de bevolking grooten tegenzin er tegen).

Tuinen en boomgaarden is ook een term der landrente-ordonnantie van 1872, waaronder, met uitsluiting van woonerven, verstaan worden de gronden voor de teelt van overjarige gewassen.

---

[1]) Zie Jan.-afl. bl. 53.

De samenstelling van de genoemde bijlage 2 volgt hieronder [1]):

Residenties.	Sawah's			Sawa Rawa	Tegal koeru-poelan of pinlah.	Tegalans.		Tuinen en boomgaarden.	Weidegronden (vaste).	Gronden vrijgekomen door opheff. Gouv. koffiecultuur.	Efrpachtsgronden.		Bosschen en Gouv. cultures.	Door den Staat gereserveerde niet in cult. gebr. terreinen.
	Geregeld bevloeid in Oost- en W. moesson.	Alleen in den west-moesson bevloeid.,	Van regen afhankelijk.			Jaarlijks beplant.	Niet jaarl. beplant.				In cultuur gebracht.	Niet in cultuur gebracht.		
Bantam	22,565	20,916	48,346	3,719	112	32,173	540	7,985	—	792	1,202	14,951	?	37,723
Batavia	6,253	21,086	35,897	—	—	604	16,990	2,202	2,940	42	2,397	1,825	52,893	7,000
Preanger Regt. sch..	231,616		87,319	5,573	23	385,885			?	?	58,571	93,203	?	?
Cheribon	91,967	99,923	25,475	6,297	41	31.187	32,132	25,534	34,705	4,502	1,958	1,063	?	?
Banjoemas.	45,349	43,416	48,586	974	1,854	53,685	43,271	25,949	1,743	4,853	714	5,588	?	?
Pekalongan	199,078		40,156	34	509	33,464	1,940	4,266	?	?	9,084	4,802	?	?
Semarang	86,132	144,717	150,715	8,447	15,118	42,784	65,345	34,525	5,552	2,532	17,222	6,656	?	?
Kedoe.	153,050		61,940	3,534	1,191	78,187	102,506	13,592	?	?	3,601	698	?	?
Madioen.	90,889	62,448	31,624	—	75	27,104	59.290	14,652	121	?	5,666	3,737	?	?
Rembang	13,136	11,903	199,248	1,948	1,222	52,138	—	?	?	?	—	—	?	?
Soerabaja	112,072	32,689	152,109	18,207	1,183	42,786	1,949	6,105	3,922	3,696	3,095	3,723	78,738	—
Madoera.	8,609	2,081	94,600	—	1,844	238,644	10,717	1,166	12,676	—	—	—	?	—
Kediri	76,984	53,951	21,537	9,159	3,231	50,839	9.480	3,151	260	3,895	76,248	28,162	?	?
Pasoeroean	116,824	17,663	4,001	1,635	1,207	122,212	8,538	4,015	24	607	73,310	27,139	?	?
Besoeki.	91,767	4,608	168	—	18	91,716	2,438	7,316	—	18.935	29,097	103,173	23,360	145,964
Totaal . . .	1,861,292		1,001,721	59,527	27,678	1,789,000			?	?	262,165	284,720	?	

[1]) De hier en daar opgegeven onderdeelen van een bouw zijn als onbeteekend weggelaten.

De zoogenaamde Prenager landrenteregeling (1896), welke geleidelijk over geheel Java en Madoera ingevoerd zal worden, kent slechts *twee* onderscheidingen, n.l. ,,sawah's" en ,,droge gronden". Onder deze laatste zijn niet alleen de woonerven maar zelfs de vischvijvers gebracht.

Ook andere gebruikelijke indeelingen van den grond, niet blijkende uit bovenstaanden staat, maar uit een landbouwkundig oogpunt van belang, worden hier genoemd. Bij bevloeiing wordt nog onderscheid gemaakt tusschen sawah's vlak bij de leidingen, in den regel, bij slecht toezicht als tot dusver, bevoorrecht door het water en de daarin zwevende slib uit de eerste hand te krijgen, en de verder afgelegene. Dan heeft men ,,sawah oelon", die het vroegst bevloeid en het eerst beplant kunnen worden.

Een en ander hangt af van het invallen der moessons, dat aanleiding geeft om onderscheid te maken tusschen regenmoesson — en droge moesson-teelt der verschillende gewassen.

Er zijn nog tal van onderscheidingen der gronden naar vruchtbaarheid, kleur, samenstelling, enz., welke de Javaan maakt en in een werkje van L. Th. Mayer worden zelfs 35 soorten met hare benamingen genoemd. Zonder hierop in te gaan, wordt wel gewezen op de landbouwtermen, soms toevallig plaatselijk door het bestuur ingevoerd en op het oordeel uitgesproken in het landrente-onderzoek van Dr. Sollewijn Gelpke, dat over heel Java voor sawah's de zware kleigrond de beste is en dan de zavelgronden volgen in alle verhoudingen van klei en zand.

Bij de onderscheidingen naar het *grondbezit* wordt aangeteekend, dat behalve de woeste gronden (,,vrij staatsdomein", doch tot het politioneel gebied van eenige dessa behoorend), er gronden zijn ,,uit eenigen hoofde tot de dessa behoorende", w.o. in de eerste plaats de woonerven, die nagenoeg overal individueel bezit vormen. In de meeste streken is dit ook het geval met de droge gronden. In Bantën, de Preanger, Besoeki en het vroegere Probolinggo, zoo ook op Madoera, zijn de sawah's nagenoeg geheel in individueel bezit. In overig Java zijn zij ook in z.g. communaal of gemeente-bezit, al of niet met vaste aandeelen. Werd in vroeger jaren door de regeering en vele ambtenaren getracht het individueel bezit te bevorderen, thans wordt door de meesten het communaal bezit met vaste aandeelen voor den Inlander het beste geacht, hoofdzakelijk omdat het in den regel grondvervreemding aan anderen dan dessagenooten tegenhoudt. De inlandsche gemeente-ordonnantie, Stbl. 1906 No. 83, geeft hieraan uiting (zie de toelichting, Bijblad 6576) en ook in verscheidene der welvaartsverslagen is dit het geval.

Nog wordt het een en ander gezegd over proefsnitten, gebruiken van den Javaanschen landman, het mangsajaar, gunstige en ongunstige dagen, de waterverstrekking, het kringenstelsel, doch het schijnt voldoende hier slechts te vermelden wat ter beoordeeling van de gegeven statistiek noodig is, namelijk het zeer gebrekkige der gegevens, waarop die rust. Aangehaald wordt hetgeen op bl. 92 van het Verslag v. d. Topogr. Dienst over 1906 over vroegere landrenteopnemingen is gezegd. Intusschen moest geroeid worden met de riemen die men heeft. Wat de cijfers van bijlage 2 betreft, moet daarbij niet over het hoofd worden gezien, welk omvangrijk extrawerk voor het welvaartonderzoek binnen zeer korten tijd (één jaar) van de onderzoekende ambtenaren gevergd werd. Dat de ingediende statistieken daarvan de sporen droegen, is niet te verwonderen. Waar het niet anders kon, werd verbetering gevraagd. Uit de briefwisseling ter zake bleek o.a., dat de bedoeling der gevraagde gegevens niet overal gelijk opgevat was. Dit geldt o.a. de kolommen: weidegronden, bosschen en

gouvs. cultures en de laatste, betreffende de door den Staat gereserveerde, niet in cultuur gebrachte gronden. Ook bleef men, bij gemis aan gegevens, dikwijls in gebreke deze kolommen in te vullen; daardoor konden een viertal kolommen niet worden opgeteld.

Uit het totaal der overige kolommen blijkt dat er op ultimo 1904 in de gouvs. landen op Java en Madoera waren de in de volgende 1ste kolom gegeven uitgestrektheden (waar naast hier ter vergelijking de officieele cijfers gesteld zijn uit de bijlagen HH, JJ en KK der Kol. Verslagen van 1905 en 1906).

	Bouws.	Bouwgronden over 1904.	Sawahs waarvan geoogst over 1904.	Bouwgronden over 1905.	Sawahs, waarvan geoogst o. 1905.
Bevloeide sawah's . . .	1,861,292	1,804,708	*a* 1,563,427 *b* 226,584	1,821,269	*a* 1,582,131 *b* 243,281
Sawah's v. reg. afhankel.	1,001,722	1,057,717	*a* 901,502 *b* 46,824	1,046,941	*a* 896,934 *b* 53,232
Moeras-sawah's.	59,527	63,064	46,843	63,584	49,529
Totaal . .	2,922,541	2,925,489	2,785,180	2.929,794	2,825,111
Alleen 1ste aanplant (*a*).	—	—	2,511,772	—	2,528,594
Verder					
Vroegere sawah's veranderd in tegalan's (tegal koempoelan of printah).	27,678	*c* 1,205,191 *d* 140,418	*e* 268,701 *f* 934,235 *g* 94,163	*c* 1,180,081 *d* 186,220	*e* 272,752 *f* 949,898 *g* 117,349
Droge gronden (tegalan's), tuinen en Boomgaarden	1,789,000				
Totaal droge gronden.	1,816,678	1,345,609	1,297,099	1,366,301	1,339,999

(In de door ons toegevoegde getallen rechts van de streep beteekenen: *a* sawah's, waarvan de 1ste aanplant geoogst werd, *b* id. 2e aanplant, *c* tĕgalans geregeld bebouwd, *d* idem niet tot de geregeld beplante velden behoorende, *e* tĕgalans beplant met padi als 1ste aanplant zoowel van de soort *c* als *d*, *f* tĕgalans van soort *c* beplant met éénjarige gewassen als 1e aanplant en *g* id. van de soort *d*; alles volgens de opgaven der Kol. Verslagen).

Terwijl dus de als bouwgrond aanwezige sawah's volgens de K. V. vrijwel met de hier gegeven cijfers overeenstemmen, geeft het welvaartverslag ⅓ meer tegalgronden op dan in die officieele staten vermeld zijn. Volgens het „Eindrésumé" van Dr. Sollewijn Gelpke bevonden zich op het einde van 1883 op Java — daaronder niet begrepen Madoera, de Vorstenlanden en de particuliere landerijen — 2,614,370 bouws sawah en als men bij de welvaartverslagen ook Madoera buiten rekening laat in 1903: 2,817,250 bouws, makende in 20 jaar eene toeneming van 7 pCt. (202,880 bouws).

De oppervlakte der tĕgal's en pĕgagans was in 1883: 900,995 bouws en in 1903: 1,409,808 bouws of in 20 jaar toegenomen met 56 pCt.

De natte en droge gronden samentellende verkrijgt men (zonder Madoera) 3,515,365 bouws in 1883 tegen 4,227,058 in 1903 en alzoo in 20 jaren eene toeneming met 20 pCt., terwijl de aanwas der bevolking over de laatste 20 jaren was 38 pCt. Een dergelijke uitkomst werd verkregen in de Kol. Econ. bijdragen waaraan Mr. Van Deventer medewerkte (zie *Ind. Gids* 1904 II bl. 1727, doch ook 1902 II bl. 1411).

Dat de uitgestrektheid droge gronden zoo is toegenomen wordt verklaard

uit de omstandigheid dat sawah's afhankelijk zijn van de gelegenheid tot bevloeiing, doch dat nieuwe tĕgal's overal mogelijk zijn, waar nog woeste gronden ontgonnen kunnen worden. Dit is vooral in de Zuid-Preanger, Tjilatjap en Zuid-Bĕsoeki het geval, waar de streek door spoorwegen meer toegankelijk is geworden. Dan zijn veel gronden van de gouvs. koffiecultuur vrijgekomen en is het opgegeven oppervlak toegenomen door betere gegevens, tengevolge van de metingen voor de landrenteherziening. De uitgestrektheid pĕgagans is overal slechts onder voorbehoud aan te nemen.

3. Inkrimping van bouwgrond door verandering in woonerf.

Uit dezen hoofde blijkt er geen reden tot vrees te bestaan voor vermindering van bouwgrond. De hoofdreden is wel dat het bestuur het zoo goed als overal tegengaat of verbiedt.

4. Te niet gaan van belangrijke cultures.

Onder de bijlagen vindt men eene afdeelingsgewijze opgaaf van de teniet gegane cultures met een kolom, waarin vermeld is of zulks een nadeel was, vergezeld van eenige toelichtingen. Voor het meerendeel zijn het onherroepelijk veroordeelde cultures en daaronder wordt hier ook de gouvernements koffiecultuur gerangschikt. Slechts 5 afdeelingen, Wonosobo, Madioen, Magetan, Patjitan en Trenggalek achten de intrekking dier cultuur een nadeel. Terwijl verschillende argumenten tegen de koffiecultuur worden medegedeeld, blijkt het oordeel der bevolking uit een bericht van den zendeling-leeraar Louwerier te Swaroe (Malang), opgenomen in de *Meded. v. h. Ned. Zend. Gen.* deel LI (1907) bl. 161, waarin het weinig loonende der koffiecultuur en de zware lasten, die zij voor de bevolking medebrengt, worden uiteen gezet.

Ook worden eenige aanhalingen gedaan uit het opstel van den heer L. E. Dom (thans tijd. inspecteur van de gouvs. koffiecultuur) voorkomende in de *Ind. Gids* 1903 dl. I bl. 684.

Aangenomen kan wel worden, dat, waar de cultuur voor de bevolking niet loonend blijkt, zij ook 't gouvernement weinig voordeelig is, maar toch nog altijd „voordeelig", ten minste als men alleen rekening houdt met de dadelijke baten. Bij voorstellen tot loslating der dwangcultuur komt het er op aan de nadeelen voor de bevolking onwederlegbaar aan te toonen, daar op een afstand altijd gedacht wordt aan „l'art de grouper les chiffres". Werden in de laatste jaren verschillende maatregelen genomen of voorgenomen om den druk der dwangcultuur te verzachten, ja haar op te geven, verschillende maatregelen leidden er toe, dat men sedert 1902 op dezen weg bijna niet is voortgegaan. Een en ander wordt vluchtig in herinnering gebracht, grootendeels aan de hand van twee opstellen van den heer C. J. Hasselman: „De gouvs. koffiecultuur van 1888—1903", en 't artikel „Koffie, koffiecultuur" in de *Encycl. van Ned.-Indië*. Deze studie ter bekorting voorbijgaande, zij slechts de meening van den bewerker van het overzicht vermeld, die meent dat de koffiecultuur, enkele rijke monosoekostreken uitgezonderd, zoo goed als altijd een lijdensgeschiedenis voor de bevolking is geweest en dat daarbij ten onrechte ook de niet-materieele zijde van het vraagstuk over het hoofd is gezien. In de eerste plaats de slechte zedelijke invloed der onttrekking van koffie aan de verplichte levering en de maatregelen daartegen, die een haast even bedenkelijken invloed hebben. En dan die van den dwang, waaronder men de bevolking houdt, die reeds lang uit den tijd is, haar aan de daarbij komende willekeur, 't gehoorzamen aan persoonlijke inzichten, onderwerpt, zelfs daar waar ze

verlies er bij lijdt en de staat, zoo al, slechts luttel voordeel krijgt. Dit mogen slechts ,,ethische'' bedenkingen zijn, doch ook deze geven ten slotte toch materieele schade.

5. Eigen teelt, deelbouw en andere vormen van bebouwing.

Verreweg de meeste grondbezitters bewerken *zelf* hun velden, daarin bijgestaan door volwassen kinderen en husigenooten. Bebouwing, *a* met behulp van losse of vaste werklieden, *b* bij uitbesteding, *c* in deelbouw of *d* met wederkeerig hulpbetoon, komt meest voor bij hen, die een meer uitgestrekt en vooral een verspreid grondbezit hebben; bij inlandsche hoofden en ambtenaren, dessahoofden of gegoede inlanders; voorts bij handelaars, visschers en handwerkslieden op hoofd- en kustplaatsen, die dergelijke bedrijven naast den landbouw beoefenen; ook wel wanneer tengevolge van ziekte of andere omstandigheden eigen werkkrachten onvoldoende zijn of men zich haasten moet om tijdig gereed te komen (bij van regen afhankelijke sawah's).

a. Grondbewerking met losse of vaste koelie's komt in de meeste afdeelingen voor, doch niet of nagenoeg niet in Madioen, Loemadjang en Besoeki. In Tjiandjoer heeten zij boedjang-anak en krijgen behalve kleeding, loon bij onderlinge overeenkomst geregeld. In Tĕgal worden koelies zelden voor de paditeelt, wel bij de tweede gewassen gebezigd, in Kĕndal voor de tabak, in Tĕnggĕr door bezitters van uitgestrekte monosoeko-koffietuinen. Vaste koelies, op veel plaatsen schoonzoons of familieleden, krijgen gewoonlijk kost en kleeding en aan geld *f*6 à *f*20 's jaars. Losse koelies worden tegen plaatselijk zeer verschillende loonen in dienst genomen.

b. Uitbesteding schijnt niet algemeen, in 31 afdeelingen kwam zij wel voor, doch hier en daar weinig en dan slechts voor gedeelten der bewerkingen. Meestal besteedt men het plantklaar maken van het veld, of, als men geen vee bezit, alleen de bewerking met ploegvee (*f*25 à *f*5 per bouw) uit.

c. Deelbouw komt meer algemeen voor bij bevloeide dan bij droge velden. Het veebezit en de uitgestrektheid van het grondbezit spelen daarbij een groote rol. Deelbouwers zijn meestal niet- of klein-grondbezitters en verhuurders van eigen sawah's (Salatiga). Verhuur en deelbouw gaan vaak samen. De overeenkomst bepaalt meest dat de opbrengst half om half gedeeld wordt (maro); ook krijgt de bewerker wel $\frac{2}{3}$ of $\frac{1}{3}$ (mĕrtĕloe), hetgeen weer afhangt van de voorwaarden van levering van zaadpadi, ploegvee, arbeid en andere kosten, alsook van de vruchtbaarheid. Serang maakt melding van ,,mrapat'', het deelen in vieren, omdat $\frac{1}{3}$ van de opbrengst bij vette sawah's te ruime belooning wordt geacht. Als de eigenaar zooals in Soemedang bij het ,,motongkeun-stelsel'' vast 10 pikol van de opbrengst krijgt is meer van huur sprake. Over nagenoeg geheel Java loopen de deelbouw-overeenkomsten over één oogst. In den regel blijven de verplichte diensten en de landrente voor den grondeigenaar, de bawon of het snijloon wordt gedeeld, overigens kunnen de voorwaarden omtrent zaadpadi, planten, enz. uiteen loopen.

d. Overeenkomsten tot wederkeerig hulpbetoon zijn zeer algemeen en in verreweg de meeste afdeelingen gebruikelijk. In West-Java komen zij in minder scherp belijnde vormen voor, dan in Midden- of Oost-Java. De meest gebruikelijke vormen bij den veldarbeid zijn in West-Java bekend als ,,lilioeran'', ,,njambat'' en ,,ngahiras'' en in Midden- en Oost-Java als ,,sambat-sinambat'', ,,sojo'', ,,toeloeng-tinoeloeng'' en ,,djak-ngadjak''. De helpers krijgen eten, koffie of thee en versnaperingen, soms eten mede naar huis en in Patjitan 15 à 20 cts. daags, zelfs opium.

Volgens de verslagen van Madjalengka, Banjoemas, Poerbolinggo, Pĕmalang, Magĕlang en Kĕboemen wordt wederkeerig hulpbetoon minder gewild en raakt het, vooral in centra van verkeer, in onbruik. Men vindt de verleende hulp niet zoo goed als betaalden arbeid en de uitgaven hoog; het verstrekte voedsel duurder dan vroeger. Het veldwinnen van de „Geldwirthschaft" neemt toe. Een en ander wijst op vóoruitgang in de economische verhoudingen. Een der redenen, waarom men niet tot eigenbewerking komen kan, ja, zijn grond verhuurt om dien weer zelf te bewerken, hem verpandt, bezwaart e. z. m., is gebrek aan bedrijfskapitaal. De voortdurende uitbreiding in de laatste jaren aan het landbouwcrediet gegeven, zal hierin verbetering brengen en er toe bijdragen de „Geldwirthschaft" te verbreiden.

6. Grondbewerking.

Volgens de meeste handboeken zou het zoo goed als regel zijn, dat natte sawah's tweemaal *beploegd* en *geëgd* worden en droge gronden meer dan tweemaal. In het algemeen kan wel gezegd worden, dat naarmate de bevloeiing geringer is, er meer geploegd wordt. In vele streken kan het niet tot meer dan eens beploegen der sawah's komen, of moet het beploegen der natte velden geheel achterwege blijven. Dit laatste — daargelaten de drassige gronden, waar ploegen onmogelijk is — vooral omdat het ploegvee ontbreekt of ontoereikend is (zie *Ind. Gids* 1907 I bl. 391/392). Patjolbewerking in stede van beploeging, waarvoor echter ook wel andere redenen dan tekort aan vee kunnen zijn, komt meer of minder voor in Noord-Krawang, in de geheele residentie Preanger (in Bandoeng en Tjiandjoer ook ploegen met menschenkracht), Cheribon (vooral Indramajoe), Banjoemas (met uitzondering van Bandjarnĕgara), Brĕbĕs, Kĕndal (de vlakke streken geheel), Dĕmak (in geval van gelijktijdige sawahbewerking), Poerwŏrĕdjo (gebrek aan ploegvee), Kĕboemen (ploegen door menschenkracht), Madioen. Oostelijk wordt in de verslagen geen melding gemaakt van nalaten van beploeging wegens gebrek aan vee, wel in Malang van achteruitgang van den veestapel en in Toempang van daardoor minder goede grondbewerking.

Zooals bekend is en door de verslagen bevestigd wordt, ploegt de Inlander ondiep, wat wordt toegeschreven aan den vorm van den Javaanschen ploeg en minder krachtig vee. Eenige jaren geleden werden proeven genomen met de z.g. „hindostanploeg", die zoo goed als nergens ingang vond, omdat hij te diep gaat en te zwaar is voor het vee. In 1903 zouden deze ploegen in Prambon goede resultaten hebben gegeven (doch ook aanleiding tot klachten en onderzoek).

Omtrent *afwisseling van natte en droge bewerking* verneemt men, dat het geval van watergebrek daargelaten, dit weinig gebruikelijk is. In den laatsten tijd schijnt voorafgaande droge bewerking meer te geschieden; waarschijnlijk is daarop van invloed het artikel van Dr. v. Breda de Haan over rijstteelt op droge gronden en op droge kweekbedden in *Teysmannia* XIV en de gouvs. circulaire van 16 Juni 1903 No. 2019 (zie *Ind. Gids* 1903 I bl. 910).

De vraag of *de bewerking al of niet intensiever dan vroeger* geschiedt, is zeer moeilijk te beantwoorden, omdat men veelal geneigd is personen, zaken en toestanden van voorheen door den rooskleurigen bril der herinnering te bekijken. Alle bijzondere gevallen en factoren kunnen hier niet worden besproken, doch in het algemeen was volgens de verslagen in 23 afdeelingen (of gedeelten) vooruitgang, in 33 vóór- noch achteruitgang en in 9 achter-

uitgang waar te nemen. Ook wordt melding gemaakt van den toenemend gunstigen invloed der demonstratie-velden.

Evenals bij andere paragraphen vindt men hier aanteekeningen uit het Eindrésumé van het landrente-onderzoek van 1880-'84, waaruit o.a. interessante cijfers, omtrent het aantal uren vee- en menschenarbeid voor verschillende gewassen benoodigd, worden ontleend.

7. Braaklegging.

Onderscheid wordt gemaakt tusschen het onbeplant laten van bevloeide gronden, wat zoo min mogelijk en van droge velden wat al spoedig, dus veel meer, plaats heeft. Slechts bij uitzondering gaat het gepaard met openen (braak, breken) of bewerken van het veld.

Sawah's dienen in de eerste plaats voor de paditeelt, voor welke zoowel bevolking als ambtenaren van ouds een zekere voorliefde koesteren. Polowidjo op natte gronden was vroeger meer een toegift. In de laatste 30 à 40 jaren wordt deze meer algemeen geteeld, hetzij door vermeerdering der behoefte of wegens betere verkeersmiddelen, dan wel meer vraag of drang van ambtenaren uit vrees voor gebrek aan voedingsmiddelen. In den Oostmoesson is er echter minder water en moeten ook producten voor de Europeesche markt worden geteeld, die daarbij den voorrang hebben. Het zal dus meer voorkomen dat sawah's ten aanzien van polowidjo dan van padi braak liggen. Droge gronden zullen meer dan sawah's onbeplant blijven, ook door gebrek aan water (regen), doch bovendien heeft men hierbij meer te doen met braakligging wegens niet voldoende opbrengst van den grond na een- of meermalige beplanting.

Of de inlander braaklegging bepaaldelijk met het doel tot grondverbetering toepast is moeilijk te zeggen, ook om de weinige vrijheid die hem gelaten wordt. Er wordt daarom een citaat uit een bijdrage van den houtvester Van Braam aangehaald, die er op wijst hoe ook in Europa het oordeel over landbouwstelsels verandert, met name over den ,,zoogenaamden roofbouw''. In de vraag om zooveel mogelijk uit den grond te halen moet de praktijk de hoofdrol spelen en hij acht het daarom in zijn afdeeling (Soekaboemi) gewenscht den inlander, die bijv. zijn veld meermalen per jaar beplant, daarin niet te belemmeren. Zoowel hier als in Europa heeft men in het afschaffen van het braakliggen omverwerping van oude methoden te zien, waarin een streven naar vooruitgang als kern ligt. ,,En waar op vele plaatsen van Java dit streven nog moet worden wakker geschud, en men dit langs vele moeitevolle wegen tracht te bereiken, beginne men in dit geval niet den domper daarop te zetten door voorbarige afkeuring van, aan het nu levend en strijdend *individu* voordeelbrengende (althans van uit zijn gezichtspunt) landbouw-*methoden* tot beoordeeling waarvan men nog in lange niet — en dan nog slechts weinig deskundigen — bevoegd is''.

8. Gewaswisseling.

De haast algemeen voorkomende jaarlijksche afwisseling tusschen padi en polowidjo of braak (dan wel vischteelt in West-Java) — uitgezonderd daar, waar tweemaal achtereen padi geplant wordt — werkt reeds op zich zelf als vruchtwisseling bij den akkerbouw en wel als eene, voor den grond van groote beteekenis. Zij werd evenwel van ouds reeds geboden door het verschil tusschen natten en drogen moesson en meer om die reden dan als middel tot grondverbetering toegepast. Een overzicht wordt gegeven van wat in de afdeelingsverslagen voorkomt over het betrachten van zekere

regelmaat in de keuze van het tweede gewas. Waar deze in zooveel streken blijkt te worden toegepast, laat zulks haast niet toe aan te nemen, dat hierbij louter goeddunken — wanneer hiertoe vrijheid gelaten wordt door het bestuur — maar wel degelijk de eischen van een met voordeel gedreven landbouw de drijfveer zijn. Er moet wel aan iets stelselmatigs gedacht worden, al is bij lieden, voor 't grootste deel uit analphabeten bestaande, geen sprake van een in Europeeschen zin beredeneerd of in wijden kring bekend wetenschappelijk stelsel.

9. Werktuigen.

De algemeene regel is dat men de houtdeelen van ploegen, enz., zelf vervaardigt, het ijzerwerk op de pasar's, bij de dessasmeden (beter) of in de Chineesche kamp zich aanschaft. Over het geheel zijn landbouwwerktuigen, vooral patjols in voldoend aantal aanwezig of te verkrijgen.

De hoedanigheid laat echter te wenschen over. Het ijzer is te week en reeds jaren geleden vestigde Holle er de aandacht op dat het ijzer van de patjol, vooral bij die in Midden-Java, een te scherpen hoek met den steel maakt, waardoor de arbeider een te gebukte houding moet aannemen [1]).

Er zijn verscheidene soorten van ploegen, waarbij in het algemeen te onderscheiden de ,,wloekoe'' voor sawah's en de ,,broedjoel'' voor droge gronden. Den z.g. Chineeschen ploeg vermelden alleen Serang, Krawang en Soekaboemi. Het bijgeloof op Kangean wil dat om een goeden oogst te krijgen de ploegen van djatihout moeten zijn, doch elders (Toeban) wordt er over geklaagd, dat de mingegoeden minderwaardig hout van eigen aanplantingen er voor bezigen.

In Pemalang maakt men van bamboezen eggen gebruik en van het district Banjoemas wordt een eigenaardig rolvormig geribt stuk hout beschreven, dat nergens anders zou voorkomen, doch ook door Pemalang beschreven wordt [2]).

Wordt volgens de verslagen veel hout voor landbouwwerktuigen uit 's lands bosschen gestolen, verminderd zal dit sedert zijn door de verbeterde bewaking en nog meer door de maatregelen om het hout uit die bosschen verkrijgbaar te stellen. Salatiga deelt mede dat er wegens de hooge prijzen weinig gebruik van die gelegenheid wordt gemaakt; in Demak was het verkrijgbaar gestelde hout niet naar den zin der bevolking; in Grobogan wordt gestolen, omdat de wettige verkrijging zeer moeilijk gaat. Elders wordt (Japara, Rembang) gedurende een maand de gelegenheid gegeven tot gratis-verkrijging onder politie-toezicht. In Toeban liet in 1902 de houtvester tot lage prijzen aangemaakte landbouwwerktuigen bij de hoofden stapelen. In Bodjonegoro worden duizenden stuks door nabij wonenden vervaardigd en aan verder wonenden verkocht. Volgens Tĕgal zijn de nieuwe bepalingen nog niet voldoende, Brĕbĕs wil onderhandsche beschikhaarstelling van ruw tot ploegen bekapt hout.

Dat van de milde bepalingen van het boschreglement niet voldoende partij wordt getrokken, wordt toegeschreven aan het te veel afhangen der toepassing van de welwillendheid der ambtenaren bij 't boschwezen en bij het B. B. en dat daar zooveel van afhangt is weer: ,,o. m. een gevolg van

---

1) In West-Java (Indramajoe) werd de steel zoodanig aangebracht dat de afstand van het uiteinde daarvan tot aan het uiteinde van het scherp, gelijk was aan die tot aan de inplanting van den steel aan de binnenzijde . (D. M.)

2) Zie ook „Bevloeiingen'' blz. 16 en pl. 1 fig. 6 (buurt van Bekassi). (d. M.)

de ondergeschiktheid, zoo lang bij de Inlandsche ambtenaren en bevolking gekweekt — en in den laatsten tijd nog maar weinig verminderd. En 't zelfde moet ten aanzien van zoovele volksbelangen gezegd worden. De afdeelingsbanken waren in de gewenschte richting werkzaam, die van Toeban leverde patjols van Europeesch maaksel tot lagen prijs. Volgens vele verslagen waren zulke patjols zeer gewild, omdat zij duurzamer en goedkooper zijn.

Verpanden van landbouwwerktuigen komt weinig voor, bij ploegen wegens den omvang, bij patjòls wegens de geringe waarde. Wel heeft soms verkoop na de grondbewerking plaats. Als bijzonderheid wordt vermeld, dat het padisnijmesje (ani-ani) in Serang soms als betaalmiddel dient.

10. Huur van ploegvee.

In 38 afdeelingen had dit weinig of zelden plaats, in 31 vrij tot zeer veel, terwijl 7 er zich niet over uitspraken. In sommige afdeelingen komt daarentegen het uitbesteden van de bewerking voor (borongan). In sommige afdeelingen bewerkt de eigenaar, die geen ploegvee heeft, zijn grond met de patjòl of geeft hem uit in deelbouw. Het gebruik van buffels of runderen is meer uitvoerig in het Overzicht van de Veeteelt besproken. In de staatsgewijze samentrekking der afdeelingsopgaven, als bijl. 4 opgenomen, is ook de huurprijs van een span ploegvee per ochtend vermeld. De dagtaak is van 's morgens 6 à half zeven tot 9 à 10 uur. In sommige vlakke streken van Tëgal schijnt men ook nog 's middags, vermoedelijk van 2 tot 5 uur te ploegen. De huur per ochtend en per span varieert van 20 tot 60 centen; meestal is de huur van runderen iets minder dan die van karbouwen, vermoedelijk omdat zij in den ploegarbeid voor deze onderdoen. Het verhuren geschiedt hier en daar, zoo niet meestal, met ploeg en met geleider, wiens voeding er in den regel bijkomt.

De verzamelde gegevens hoeveel huur betaald moet worden om één bouw te beploegen en te eggen, zijn verre van volledig en loopen zeer uiteen. De prijzen van het eggen loopen uiteen van *f*0.25 tot *f*6.40, de huur van ploegvee voor ploegen en eggen te zamen van *f*2.50 tot *f*20, gemiddeld *f*10, dat ook in padiwaarde betaald wordt.

11. Zaad en plantgoed.

Uit hetgeen hieromtrent uit de afdeelingsverslagen verzameld is, blijkt dat nagenoeg algemeen de Inlandsche landbouwer voor de voortplanting van zijn gewassen het beste neemt van wat hij, z.i. daarvoor aanwenden kan. En dat dit reeds voor lang het geval is, blijkt uit de overwegingen van het gouvs. besluit van 13 Mei 1823 No. 1 (Bijblad No. 300). Ten aanzien van de *padi*, kiest hij daarvoor de best geslaagde aren, meest vóór, maar ook wel na den oogst. In onderscheidene streken gelden als zoodanig die, welke zich naar de galëngan's overbuigen, wat niet te verwonderen is, daar die vrijer stonden, meer lucht en licht hadden dan de overige. Malang vermeldt de bijzonderheid, dat men deze eerst een paar dagen na den oogst snijdt, om ze tijd te geven goed te rijpen.

Gelijk te begrijpen is, kiest de landbouwer liefst zelf zijn zaad, daar hij dan zooveel als mogelijk weet, wat hij daaraan hebben zal, ook in verband met de soort van zijn grond. Zelfs in tijden van schaarschte gaat men er noode toe over dit zaad te verbruiken of van de hand te doen. Zoo zegt Kraksaän dat de bevolking bij gebrek aan voedingsmiddelen liever padi of djagoeng koopt dan haar zaadpadi te verkoopen. Dáár bestaat zeer zorgvuldige zaadkeuze, van 't nut waarvan de bevolking doordrongen is. Niettemin zijn er omstandigheden die het zelf bewaren of opschuren van zaad-

padi onmogelijk maken. In menig verslag wordt dan ook gemeld, dat alleen de gegoeden voor eigen zaad zorgen.

Bij gebrek aan goed zaad en misoogsten wordt zaadpadi geleend, liefst van buren of verwanten, waarbij men weet wat men krijgt, meestal renteloos of tegen wederdienst. Bij anderen wordt het twee- of drievoudige later terug gegeven. Ook plantgoed (kweekplantjes, zaailingen) wordt geleend, soms tegen vergoeding, doch als het over is, ook geschonken. Volgens Probolinggo is verhuur van grond aan suikerfabrieken een voorname aanleiding tot het leenen van padizaad, wanneer n.l. al de grond verhuurd wordt en padizaad dan een of twee jaar bewaard zoude moeten worden. Padizaad wordt niet gaarne op de pasar's gekocht, omdat men dan niet zeker is van de kiemkracht. Padi-zaailingen vinden op de pasar's aftrek voor het inboeten of spoediger afplanten. Zaad van andere gewassen wordt veel gekocht, ook op de markten. Dit gebeurt omdat het voor sommige gewassen niet lang bewaard kan worden en niet iedereen elk jaar polowidjo plant. Enkele voorbeelden worden in de verslagen reeds aangehaald van arbeidsverdeeling op dit gebied, lieden die bekend staan als goede zaadpadi te bezitten, gezamenlijke aanleg van droge kweekbedden, cultuur van bepaalde kweekplantjes voor verkoop, enz.

Waar reeds in den Compagnie's tijd de overheid te worstelen had met voedselschaarschte en later in enkele streken met hongersnood, spreekt het van zelf ,,dat in een land, welks bestuur zich inlaat met zoowat alles, wat de gedweeë landskinderen aangaat, ook de zorg voor zaad voor den Inlandschen landbouw een ruim veld voor dergelijke bemoeienis oplevert". Bij Gouvs. besluit van 11 Aug. 1837 No. 16 werd aanbevolen bij den oogst dadelijk voor afzondering van zaaizaad te zorgen. In deel XII van het *Tijdschrift der Maatschappij van Nijv. en Landbouw in N.-I.* zijn uitkomsten van een onderzoek daaromtrent medegedeeld: Waarschijnlijk gaf dit aanleiding tot een besluit van 1866, waarbij de Regeering oordeelde, dat de bevolking in deze vrijgelaten moest worden (Bijblad 1749). Van lieverlede werd dit besluit uit het oog verloren en werden hier en daar weer algemeene schuren opgericht, met dezelfde nadeelen als te voren ondervonden. De op het voorbeeld van Modjowarno (1859) omstreeks 1890 in Djombang opgerichte ,,loemboeng miskin" zijn gevolgd door de sedert de regeeringsaanschrijving van 1 Maart 1906 No. 597 bijna alom opgerichte dessa-loemboengs, die eensdeels ten doel hebben de betrokken inlanders te helpen in hun jaarlijksche verlegenheid aan padi of meer bepaaldelijk als credietinstelling te werken. Als zaad gebezigd, heeft deze padi het gebrek niet uitgezocht te zijn, zoodat men weinig op zaadverstrekking uit die loemboengs gesteld was. Later is dit door ingevoerd toezicht verbeterd [1]).

De verste bestuursbemoeienis met het zaad wordt vermeld van Toeban, waar de Regent een twaalftal jaren geleden eene regeling maakte, volgens welke de gegoeden hun zaad zelf bewaren mochten, de niet-gegoeden dit in de dessa-schuur moesten doen.

De kiem is aanwezig voor betere zaadselectie door bijzondere personen, die zich op het kweeken en in den handel brengen van zaad toeleggen. Ook de demonstratievelden werken in dit opzicht gunstig en het Departement van Landbouw bestelt op aanvraag door de bevolking verlangde groentezaden, tegen kostprijs te verstrekken.

---

[1]) Zie omtrent de dessa-loemboengs *Ind. Gids* 1908 I bl. 637 en bl. 604, waar blijkt dat de heer Steinmetz zelf die loemboeng miskin hielp in het leven roepen. (D. M.)

12. Bemesting.

Hoewel de Inlander waarschijnlijk van ouds bemesting heeft toegepast op gronden, in vruchtbaarheid achteruitgegaan, en bij gewassen, waarbij het loont, zooals tabak, zoo valt uit de verslagen op te maken, dat bemesting thans veel meer voorkomt dan vroeger. Dit blijkt uit vergelijking daarvan met het landrente-résumé (1880-'84) en de Economische Overzichten van 1890 (K. V. 1892). Vooral bestuursaandrang schijnt hier een rol gespeeld te hebben, waarbij ook aan de vermindering der verplichte diensten wordt gedacht. Het meest worden bemest droge gronden voor tabak, groenten, uien en aardappelen.

Van bemesting van sawah's voor natgeteelde padi had de Inlander, met uitzondering van den Baweanner, die juist alleen zijn sawah's bemest, van ouds een afkeer — en niet zonder reden! Reeds vele jaren geleden bleek dat bemesting wel mooie planten geeft, doch dat deze gemakkelijk legeren en weinig, ja dikwijls zelfs vooze, vrucht dragen; de padi wordt te geil. (Verwezen wordt naar *Tijdschrift B. B.* (1897) XV bl. 343 en naar *Teysmannia* 1904 bl. 471). Daar eene goede bevloeiing als bemesting te beschouwen is, zal de inlander, die om aan bestuursaandrang te voldoen sawah's gaat bemesten, de mest het liefst in de leiding werpen waardoor zij goed verdeeld en waarschijnlijk in geringe hoeveelheid op het veld komt.

Waar padikweekbedden bemest worden — wat volgens de verslagen vrij veel voorkomt — zal dit denkelijk tengevolge van bestuurslastgevingen zijn, want volgens De Bie (De Landbouw der Inl. bevolking op Java 1901 I bl. 39) wordt in den regel voor kweekbed niet het vruchtbaarste stuk uitgezocht, omdat men gelooft dat min of meer vertroetelde zaailingen na de verplanting meer moeite hebben zich te herstellen. Iets anders is het de gedeelten der sawah's, die als kweekbed min of meer uitgeput zijn, door bemesting te herstellen.

Opgegeven redenen voor het niet of niet voldoende bemesten zijn in de verslagen: luiheid, onverschilligheid, onkunde, de kosten, gebrek aan mest, voldoend geachte vruchtbaarheid van den grond, communaal bezit met periodieke verdeeling. Veel of toenemende bemesting komt voor in sommige streken met individueel bezit.

De meeste mest krijgen de vruchtboomen en gewassen op de erven, zij het ook in den regel niet opzettelijk.

De meest aangewende mest, om zoo te zeggen overal voorhanden, is dierlijke mest, keukenasch en andere al of niet verbrande erfafval; verder dědĕk, vleermuizenmest, uitgeloogde indigoplanten, afval van slachterijen, doode ratten, muizen, afval van oliebereiding en van hoornbewerking. In Semarang en Sampang wordt ook menschenmest niet overal versmaad (ook voor de hooge tabaksgronden van den Diëng).

Evenwel, voor bemesting van alle bouwgronden of zelfs voor uitbreiding der bemesting in sommige afdeelingen kan, volgens sommige verslagen, geen voldoende mest verzameld worden, waarbij in het oog te houden het slechts bij uitzondering op stal houden van het vee en het overbrengen daarvan gedurende eenigen tijd naar weidegronden in het gebergte. In Koedoes bezigen een paar dessahoofden zwavelzure ammonia (door de betrokken ondernemers verstrekt) voor eigen rietaanplant.

Groene bemesting komt veel voor (in den Oosthoek wordt daarvoor kratok aangeplant). In West-Java acht men de teelt van visch op sawah's een goede bemesting (door de slibafzetting en het vergaan van padistroo en waterplanten). Andere middelen om mest te verzamelen zijn in enkele streken stalvoedering van het vee, het houden van paarden, enkel voor

den mest, het plaatsen en verplaatsen van veekralen op schrale gronden. Vele organische stoffen op het veld en op de erven worden nog dikwijls verbrand, met of zonder bestuurslast. Zoo zit een hygiënische gedachte voor bij den last om het veegsel der erven 's namiddags te verbranden.

13. Verbouwingskosten.

Verwezen wordt naar bijlage 6, waarin bijeen is gebracht wat de verslagen hieromtrent bevatten. Bij eene bevolking, die niet boekhoudt, zijn bezwaarlijk goede gegevens te verwachten, toch bevat die bijlage belangrijke mededeelingen.

Zoo blijkt dat in vele afdeelingen de toeneming der bevolking, of van het niet grondbezittend deel er van, een invloed in dalende richting op de verbouwingskosten had. Daartoe werkten mede: minder ploegen en eggen, minder intensieve grondbewerking, beurtbevloeiing, waardoor de vraag naar arbeiders over een grooter tijdperk verdeeld wordt; geen bandjirs meer, andere regeling van het snijloon, beperking der slamatans, enz. Als factoren van stijging der kosten worden elders genoemd: uitbreiding van het afzetgebied, hooger loonen, hooger huur van ploegvee door vermindering van den veestapel, zorgvuldiger grondbewerking, waar de grond is uitgeput, het geven van geld in plaats van onderling hulpbetoon. Er zijn dus gelijke omstandigheden, die hetzij opdrijvend of nederdrukkend op de kosten kunnen werken.

Volgens de verslagen bleven over het algemeen de verbouwingskosten gelijk in 40 afdeelingen en in 6 gedeelten van afdeelingen, in 22 afdeelingen verminderden en in slechts 8 stegen zij. Of deze stijging of daling op zich zelf een gunstig of ongunstig teeken is, hangt af van de oorzaken, die zelf niet altijd gemakkelijk zijn aan te wijzen. Zoo wil Tjaringin dat de stijging een gevolg is van toenemende welvaart, maar Temanggoeng schrijft haar toe aan toenemende uitputting van den grond, die meer bewerking en bemesting vereischt. De aandacht wordt hier nogmaals gevestigd op de vervanging der Naturalwirtschaft door Geldwirtschaft. Aan het snijloon en de wijze van betaling is aandacht gewijd naar aanleiding van klachten der zendelingen Kruyt, in hun verslag aangaande den werkkring te Modjowarno in 1902 (*Meded. Ned. Zend. Gen.* dl. XLVII bl. 382), waarin gewezen wordt op de armoede, die er heerschte en hoe sommigen welgestelden gebroken hadden met de oude adat bij het oogsten. Zij lieten namelijk op hun velden alleen familieleden en vrienden toe en ook hoe het snijloon vroeger hooger was. (De toestanden in een betrekkelijk bevoorrechte streek als Modjowarno, geven den bewerker van het overzicht in een noot aanleiding tot de vraag of deze niet een bewijs zijn voor de stelling, dat de Inlander, zelfs onder de bijzonder gunstige omstandigheden aldaar, bij eenigszins gestegen behoeften niet meer alleen van den gewonen landbouw, zooals die vooralsnog gedreven zal moeten worden, leven kan?)

14. Padi.

I. *Gegevens omtrent regen- en droge-moesson padi.*

Blijkens de opgaven in de gewestelijke samentrekkingen, waren in de gouvs. landen van Java

In den regen-moesson 1902/03 met padi beplant:

sawah's met levend water	1,722,987	bouws
sawah's van regen afhankelijk	940,354	,,
moeras-sawah's	45,585	,,
Totaal	2,708,926	bouws
Tĕgalan's	282,405	,,

Dus 2,991,331 of bijna 3 millioen bouws.

In § 2 (zie boven) bleek de geheele uitgestrektheid der sawah's 2,922,541 bouws te bedragen, zoodat, naast de 282,405 bouws tĕgalans, 92.6 pCt. der sawah's in den regentijd door de rijstteelt in beslag waren genomen, terwijl 213,615 bouws daarvan met andere gewassen beplant waren, dan wel onbeplant bleven.

In den drogen Oostmoesson van 1903 werd padi geplant op:

bevloeide gronden	270,699	bouws
moeras-sawah's	14,739	,,
Totaal	285.428	bouws of ruim 9.7 pCt.

der sawah's. Op *droge* velden zal in den drogen moesson op Java wel nergens padi geplant worden. De staat L L van het Kol. Verslag over 1904 geeft eenige verschillen met de in de samentrekkingen opgegeven cijfers. Dit moet toegeschreven worden: 1°. aan de eenigszins verschillende inrichting der kolommen en 2°. aan verschillende fouten ontdekt in jaarstaat XII voor 1903, waaruit die staat L L was opgemaakt. Een en ander wordt in de bijl. 7 van het Overzicht verklaard.

Men heeft daarin ook cijfers over de *gemiddelde opbrengst*, welke voor padidalĕm (7-9 maanden groeitijd) uiteen loopen van 15-51 pikols, voor padi tengahan van 12-50 pikols en voor padi gendjah (4-5 maanden groeitijd) van 9-40 pikols per bouw.

Welke waarde is aan dergelijke cijfers te geven? Bij elke hierziening der landrente is geklaagd, dat de gehouden proefsneden over het algemeen weinig vertrouwbaar zijn, voornamelijk omdat zij te vaak gehouden werden onder leiding van weinig vertrouwbaar personeel. Bij de invoering van de z.g. Preanger landrente-regeling (van 1896) zijn daarvoor betere waarborgen gesteld, maar in vele afdeelingen loopen de hieruit samengestelde registers slechts over een paar of meer jaren. Daarbij komt dat de gestelde vraag over dit onderwerp aanleiding gaf dat vele afdeelingen van de vroegere proefregisters geen gebruik meenden te kunnen maken, omdat daarin de drie genoemde padisoorten niet uiteen waren gehouden. Ook landbouwers en regenten zijn ter zake gehoord en al mogen de cijfers nu wel niet op groote nauwkeurigheid aanspraak maken, de bewerker van het overzicht gelooft, dat zij de zooveel mogelijk gecontroleerde c.q. verbeterde volksovertuiging teruggeven. Te ontkennen valt het niet dat in de cijfers eenige regelmaat zit, in zooverre dat de maxima en minima der opbrengsten van de later rijpende soorten hooger zijn dan die van de vroegrijpende, al bleek ook uit dit onderzoek, dat daarop vaak uitzonderingen zijn.

Wat *voor- of achteruitgang* betreft, deze was dikwijls moeilijk uit de afdeelingsverslagen op te maken, doch er is grond om aan te nemen dat er overwegende vooruitgang in productie was in slechts 7 à 8 afdeelingen, met name Pandeglang, Lebak, Soekaboemi, Banjoemas, Pĕmalang (iets in de vlakte) Sidoardjo en Panaroekan, alsook in Brĕbĕs sedert de verbetering der bevloeiing door de Pemaliwerken. Ook werd vooruitgang geconstateerd in het district Karangampel en in Mĕndoet. In 42 afdeelingen bleef de opbrengst ongeveer gelijk aan wat zij vroeger was en in 25 afdeelingen ging zij achteruit of althans meer achter- dan vooruit, n.l. in: Tjaringin, Buitenzorg, Krawang, Limbangan?, Cheribon, Indramajoe (uitgezonderd het district Karangampel) Madjalengka (in de vlakte) Poerwokerto, Poerbolinggo, Pĕkalongan, Kendal?, Magĕlang, Poerworĕdjo, Kĕboemèn, Ngawi?, Magĕtan, Ponorogo, Patjitan, Modjokerto, Djombang?, Sampang, Toeloengagoeng, Blitar, Pasoeroean, Bangil. Waar een vraagteeken is ge-

steld was het twijfelachtig of achteruitgang over het geheele gebied plaats had. Van enkele districten werd bovendien nog achteruitgang geconstateerd, zonder dat zulks van merkbaren invloed was op de opbrengst der geheele afdeeling.

Als *oorzaken van achteruitgang* werden genoemd; verminderde lust der bevolking in den landbouw, gedeeltelijk een gevolg van meer gelegenheid om op andere wijze geld te verdienen, mindere zorg bij de grondbewerking, ongenoegzaam rust gunnen aan den grond, gevolg van scherpen strijd om het bestaan; vermindering van het water (Magĕtan, Patjitan, Toeloengagoeng, Pasoeroean) o.a. door vermindering van den regenval (Cheribon), afsluiting van een toevoerleiding (Djĕpara, 7 dessa's) en veranderden toestand door de Kĕloet-uitbarsting (Kĕdiri, Blitar); veranderde klimaatsinvloeden (Bangil); het nalaten van wisselbouw (Magelang, Keboemen), uitputting van den grond door niet-bemesting; achteruitgang van den veestapel (Krawang, Madjalengka); ziekten en plagen (Batang); uitputting door suikerriet, al of niet bemesting met zwavelzure ammonia (Cheribon, Madjalengka, Bandjarnĕgara, Tĕgal, Madioen), ontaarding (Ponorogo) van of onvoldoende zorg (Buitenzorg) voor het zaad, o.a. geen zaadwisseling (Sampang) of te veel planten van dezelfde variëteit (Magĕlang). Eenige dezer oorzaken worden later uitvoeriger behandeld.

Alles te zamen zouden er dan 50 afdeelingen zijn, waar geen achteruitgang is tegenover 25 waar die wel bestaat. De bewerker van het Overzicht gelooft evenwel dat de toestand eenigszins gunstiger is. Sommige verslagen geven den indruk, dat ten deze wel wat veel aan theorie is gedaan, bijv. dat er niet bemest is en de grond dus niet terugkreeg wat er aan ontnomen werd, enz. Voorts zal, afgaande op verklaringen van dessahoofden en landbouwers de toestand wel niet rooskleurig voorgesteld zijn, omdat men vreesde voor verhooging van landrente. Over het algemeen is achterhoudendheid op dit gebied den Javaan eigen en veel hangt er van af *hoe* ondervraagd wordt.

Omtrent het *verschil in padi-opbrengst in de beide moessons* blijkt dat in 32 afdeelingen die van den regen-moesson grooter is, in 10 is zij in beide moessons gelijk en in 15 grooter in den Oostmoesson (Sĕrang, Pandeglang, Madjalengka, Koeningan, Bandjàrnĕgara, Batang, Tĕgal, Brĕbĕs, Salatiga, Kĕndal, Dĕmak, Pati, Djĕpara, Lamongan, Toeloengagoeng en 2 gedeelten van de afdeelingen Pĕkalongan en Pĕmalang). Deze afdeelingen zijn nagenoeg alle gelegen in West- en Midden-Java, waar de regenval grooter is dan in Oost-Java. Nu is padi wel een veel water behoevend gewas, doch dit water kan nadeelig werken (z.g. waterbezwaar daargelaten): 1°. bij de vruchtzetting, n.l. als de padi in bloei staat (de bloei is nagenoeg onzichtbaar klein); als het dan zwaar regent kan de vruchtzetting wel eens mislukken door het verregenen van het stuifmeel [1]); 2°. bij het rijp worden. In vele streken legt een zorgzaam landbouwer zijn veld 14 dagen voor het snijden droog; naar hij meent legert de padi dan minder en wordt beter rijp. Een derde nadeel van veel regens is, dat zij gepaard gaan met bewolkten hemel en dus ook met minder zonneschijn. Waar in den Oostmoesson voldoende water is, kan de opbrengst grooter zijn, omdat de bedoelde nadeelige factoren meer in den regen-moesson voorkomen.

In antwoord op de vraag of er verschil in prijs van Oost- en West-

[1]) Het algemeen geloof dat inzonderheid nachtelijke regens schadelijk zijn als de padi bloeit, wordt door een Europeesch deskundige tegengesproken.

moesson padi was, onmiddellijk na den oogst, luidde het antwoord algemeen dat deze voor de Oostmoesson-padi hooger was. In 6 afdeelingen (Bandoeng, Soekaboemi, Sĕmarang, Madioen, Magĕtan en Kraksaän) was er evenwel weinig of geen verschil. In 3 afdeelingen, Djĕpara, Magĕlang en Kĕboemen, zou de padi na den regen-moesson-oogst duurder zijn (volgens Kĕboemen wegens betere qualiteit).

II. *Natte teelt.*

a. In den regentijd.

1. *Teeltwijze.*

Volgens de onderzoekers wordt over geheel Java en Madoera de padi ongeveer op dezelfde wijze nat geteeld. Verwezen wordt naar de beschrijving van den controleur bij het B. B. thans adj.-inspecteur van den Inl. Landbouw H. C. H. de Bie in zijn „De landbouw der Inlandsche bevolking op Java" (Meded. v. 's Lands Plantentuin XLV 1901) alwaar de Preanger meer in het oog is gehouden. Dan naar de tweede uitgave van „Rijst" door Dr. K. W. v. Gorkom (zie *Ind. Gids* 1907 II bl. 1285). „Hoe de Inlandsche paditeelt *thans* van officieel deskundige zijde gewenscht wordt, kan men vinden in de „Beknopte handleiding voor de praktijk van het planten van sawahpadi, No. 4 van de „Beknopte gegevens over Cultuurgewassen, hunne behandeling en ziekten (1907), uitgaande van het departement van landbouw", samengesteld door Jhr. C. de Savornin Lohman, ambtenaar voor de demonstratievelden. De meest opmerkelijke afwijking van 't tot dusver gebruikelijke, hierin aangegeven, is wel 't onmiddellijk (droog) onderploegen der stoppels na 't snijden van de padi (wat echter niet als eigenlijke grondbewerking beschouwd wordt). Daartoe moet niet gewacht tot de geheele sawah geoogst is, maar zoodra een sawahvak vrij komt".

Er wordt niet stil gestaan bij de in de verslagen opgegeven plaatselijke verschillen in de min of meer geijkte wijze van sawah-bewerking. Slechts wordt volstaan met te wijzen, in de eerste plaats op het droog kweeken van padi-zaailingen [1]). Deze kunnen 3 à 4 maanden blijven staan en zijn sterker. Deze droge teelwijze schijnt meer en meer toepassing te vinden, al of niet gepaard met droge bewerking der sawah's. Opmerkelijk is dat op het waterarme Madoera, droge kweekbedden niet voorkomen. Droge bewerking (die van de geheele sawah er onder begrepen) is ontegenzeggelijk veel bezwarender, ook voor het vee en daardoor kostbaarder.

In de laatste jaren is er van bestuurszijde op gewerkt de kweekbedden in gemakkelijk te bevloeien complexen te doen aanleggen. Dit is aanbevolen onder het opschrift: „Coöperatie in de dessa" door den toenmaligen controleur van Salatiga Schippers, in deel 23 (1902) *Tijdschrift B. B.* [2]). Hoewel niet-nakoming in sommige streken strafbaar is gesteld, zijn er niet geringe bezwaren aan verbonden, o.a. uitputting van den grond, die voor het complex gediend heeft, waarom een individueel bezitter dezen er ongaarne voor afstaat; kostbaarder vervoer der kweekplantjes, gemakkelijker verspreiding van ziekten in het gewas; vrees dat de bibit te oud zal worden, ongelijkwaardigheid der gronden en daardoor moeilijke verdeeling. Toch worden een aantal afdeelingen genoemd, waarin de maatregel is doorgevoerd.

Betere *padizaad-selectie* werd in Madioen o.a. toegepast naar aanleiding van proeven, genomen door den beheerder der suikerfabriek Soedono in de

---

[1]) Zie *Ind. Gids* 1903 I bl. 910.

[2]) Zie *Ind. Gids* 1902 II bl. 1780.

afd. Ngawi, den heer Nash, die de drijvende korrels verwijderde bij het weeken in eene oplossing van zwavelzure ammonia van 45° Brix. Hetzelfde kan verkregen worden door gebruik te maken van eene oplossing van afgewerkte stroop (tètès). Verwezen wordt naar *Tijdschrift B. B.* 1907 deel XXXII), artikel van Sarvaas en *Teysmannia* (1907), artikel van J. E. van der Stok.

Onmiddellijke uitzaaiing heeft vooral plaats op moeras-sawah's; naarmate het zaaisel opgekomen is wordt ingeboet of uitgedund. Het voordeel is: minder zaadpadi, minder arbeid en 2 à 3 weken eerder oogstbaar. Nadeelen zijn: meer zorg voor den jongen aanplant, geregelde watertoevoer een vereischte en onregelmatig rijpen. Het werd vroeger van bestuurswege tegengegaan, sommigen zagen er een bewijs van luiheid in.

Dooreenplanting van padi-gèndjah en dalĕm komt voor bij het gebruik van gemengde zaadpadi. Waar het opzettelijk gebeurt, heeft het ten doel op verschillende tijden te kunnen oogsten, dat het voordeel heeft dat de plagen over grooter tijd verdeeld worden. In Demak heet het *sroenggan*, in Ngawi *sawoer*. Alleen in enkele afdeelingen van Midden-Java heeft deze teeltwijze eenige beteekenis.

Terwijl eenige in het overzicht genoemde bijzonderheden hier ter bekorting achterwege worden gelaten, zij slechts aangeteekend dat een noot op bl. 115 ook bijzonderheden geeft over rijstteelt op Madagascar, de Philippijnen, de Malay-States en Siam.

2. *Voor- of achteruitgang in teelt.*

Volgens het overzicht was er vooruitgang in 45 afdeelingen en achteruitgang in 6, beide tegelijk kwamen voor in 4 afdeelingen; in 19 was de teelt gelijk gebleven, in 1 afd. gelijktijdig eenige achteruitgang. Als oorzaken voor vooruitgang worden genoemd: bestuursbemoeienis, strijd om het bestaan, inkrimping van grondbezit, betere bevloeiing, minder verplichte diensten, meer vastheid in het grondbezit, zorgvuldiger bewerking, inzicht in het gevaar van mislukking of minder opbrengst bij niet tijdig planten.

Als oorzaken van achteruitgang gelden: onvoldoende bevloeiing, te groot grondbezit, minder gunstige economische toestand der laatste jaren, minder hart voor den landbouw, veldwinnen van andere bedrijven, uitbreiding der riettuinen, waardoor vermindering van opbrengst en meer gèndjahteelt, vermindering van bestuursinvloed, verzwaring van verplichte diensten.

3. *Proeven met vreemde variëteiten.*

Tot verhooging van de padi-opbrengst heeft men sedert jaren het overbrengen en invoeren van variëteiten beproefd. Het denkbeeld dat zaadwisseling op zich zelf reeds gunstig zou werken, heeft daarbij in streken met minder goede opbrengsten of minder gezond gewas voorgezeten. In *Teysmannia* XIII (1902) waarschuwt Dr. van Breda de Haan tegen zaadwisseling in de gewesten waar een reëele zaadhandel en de mogelijkheid van contrôle ontbreken. In 38 afdeelingen wordt melding gemaakt van *mislukte*, in 7 van *geslaagde* proeven. Deze evenals vele andere door bestuursambtenaren genomen teeltproeven hebben weinig voordeel opgeleverd voor den Inlandschen landbouw. Proeven genomen met *drijfrijst* uit Siam [1]) mislukten meest. In 1900 werd den gewestelijken bestuurshoofden van regeeringswege medegedeeld, dat die proeven gestaakt zouden worden en sedert is die taak overgegaan op de demonstratievelden.

b. In den drogen moesson (1ste en 2de gewas).

1. *Onderscheid in teeltwijze van padi op sawah's in beide moessons.*

---

[1]) *Indische Gids* 1902 I bl. 1445; 1904 I bl. 46, II bl. 1708; 1905 II bl. 1742.

Voor Oostmoesson-padi komen in aanmerking: *a* sawah's die in den Oostmoesson voldoende bevloeid kunnen worden; *b* moerassige, drassige en kwelsawah's. Wordt in het geval *a* padi geplant als 1ste gewas, dan verschilt de teeltwijze zoo min mogelijk van de gewone Westmoesson-verbouwing; als 2de gewas wordt eene vroegrijpende soort (gèndjah) geplant en moeten alle werkzaamheden haastiger en dus met minder zorg verricht worden.

Wat de sawah's *b* betreft, de aard er van brengt mede dat er niet geploegd of geëgd wordt en de diep onder water gelegene zelfs niet gepatjoeld. Een voorbeeld van deze zijn sommige „beweeglijke" sawah's in het Ambarawa'sche. De planters staan er op vlotten of bamboes bij het in den grond brengen der plantjes. In de Bengawan-djerostreek wordt bibit op drijvende kweekbedden, van ineengestrengelde kankoeng-wortels met aarde bestrooid, geteeld. Op de sawah's sub *b* bedoeld kan in den regel niet geplant worden in den Westmoesson, wegens gevaar voor overstrooming en verdrinken van het gewas. Toch wordt het vaak beproefd in verband met de landrente: verdrinkt de padi, dan is er een reden te meer om dezen aanplant als 1ste gewas te beschouwen, waarvoor afschrijving van landrente verleend wordt.

2. *Uitbreiding of inkrimping der teelt.*

Oostmoesson-padi komt niet voor in 16 afdeelingen (Anjar, Tjaringin, Lĕbak, Buitenzorg, Cheribon, Indramajoe, Galoeh, Grobogan, Madioen, Ponorogo, Bodjonĕgoro, Pamĕkassan, Bangkalan, Sampang, Bĕrbĕk en Loemadjang).

Padi als 1ste gewas wordt in 35 afdeelingen in den Oostmoesson geteeld, hetzij op de genoemde moeras-sawah's, hetzij in verband met de bevloeiingsregeling als alleen in den Oostmoesson bevloeiingswater kan gegeven worden. Ook gebeurt het, als in Pandeglang, door tekort aan werkkrachten en aan vee en eindelijk in suikerstreken, als de gronden bijv. in Januari opgeleverd worden en men de verhuurders tot hun nadeel niet nog een padioogst wil doen missen.

Padi als tweede gewas werd in 56 afdeelingen geteeld(in 4 daarvan later niet meer en in 1 bijna zonder beteekenis). Tegen deze teelt is, uit een billijkheidsoogpunt meer bedenking dan tegen Oostmoesson-padi als 1ste gewas ter vervanging van regentijd-aanplant. Is er evenzeer voor padi 1ste gewas meer water noodig dan voor polowidjo, deze bevloeiing moet dienen om eene vergoeding mogelijk te maken voor den gederfden Westmoessonoogst. En daar het 't hoofdvoedingsgewas voor de Inlandsche bevolking geldt, spreekt het vanzelf, dat men *dezen* Oostmoesson-aanplant veelal aan andere liet voorgaan, en dan zelfs aan die van rietvelden der suikerfabrieken. Verbetering van het bevloeiingsstelsel deed de Oostmoesson-paditeelt zelfs hier en daar vooruitgaan. In waterarme streken wordt zij door bestuursbemoeienis tegen gegaan in het belang van de waterbehoefte elders. Somtijds, zooals in Pandeglang en onderscheiden streken van de Preanger, beschouwt de bevolking zelf het tweemaal padiplanten per jaar als nadeelig. Bijna overal elders, waar daartoe voldoende water is, is zij er fel op, waarschijnlijk wegens de hoogere te maken prijzen.

3. *Houding van 't bestuur.*

Terwijl het bestuur in de reeds genoemde gevallen padi als 1ste gewas in den Oostmoesson toelaat en als tweede gewas, wanneer er overvloed van water is, de belangen van derden niet geschaad worden en als het verbod een te groot nadeel zou veroorzaken of het Westmoesson-gewas mislukt is, wordt overigens dat planten van padi als tweede gewas zooveel mogelijk tegen gegaan. In vele streken bleken van vroeger plaatselijke voorschriften

of tradities daaromtrent te bestaan. In 1905 besliste de Regeering dat een bepaald verbod alleen mocht steunen op een ordonnantie (als bijv. St. 1903 No. 259 voor Demak), terwijl eene algemeene wettelijke regeling van het verbod niet wenschelijk werd geacht. Het moet gevonden worden door wateronthouding.

In vele streken waren de toestanden evenwel zoodanig geworden, dat men de zaak niet op zijn beloop kon laten. Een verbod tot aanplant is gemakkelijker te controleeren dan onthouding van water, vooral bij een gebrekkig bevloeiingsstelsel en velen meenden (als in zoovele zaken den Inlander betreffende) zich tot dergelijke prentah bevoegd. Het is overigens te billijken dat het niet toegestaan wordt aan sommigen om overvloedig gebruik te maken van water, als daardoor anderen zich met minder dan het noodige tevreden moeten stellen. Vaak ging men echter zonder noodzaak te ver, wat licht gebeurt als maatregelen niet wettelijk geregeld zijn na een onbevangen onderzoek, doch gevolg zijn van indrukken en niet onomstootelijke leerstellingen.

In het bijzonder wordt omtrent een verbod van padiplanten in den Oostmoesson de aandacht gevestigd op hetgeen de houtvester Van Braam over dit onderwerp zegt. Terwijl een ander commissielid afdoende en krachtige maatregelen eischte om het slechts éénmaal per jaar planten van padi te handhaven, waardoor de padiproductie ongetwijfeld zou stijgen en de prijzen over het algemeen door het geheele land meer gelijk zouden blijven, oordeelde genoemde houtvester dat, afgescheiden van deze conclusie, waarvan Midden-Java niet altijd de bevestiging geeft, het optreden van het Landbouwdepartement in die richting zeer reactionnair zou zijn. Dit departement is immers juist ingesteld in de verwachting de productie van het landbouwende Java te verhoogen en het meer dan eenmaal padi-planten per jaar getuigt van een *streven* in diezelfde richting. Men heeft in de afdeelingsverslagen te veel het oog gehad op de grootte van één oogst, doch alles behoorde herleid te worden tot de gemiddelde netto-opbrengst per vlakte-eenheid in de tijds-eenheid, verkregen uit een grooter aantal waarnemingen, verdeeld over een langer tijdsverloop. Afgescheiden van bijkomende bezwaren, als moeilijkheid om het ploegvee te voeden, en andere factoren, die alles bij eene in te stellen berekening in aanmerking zijn te brengen, gelooft de heer Van Braam niet, dat het stelsel van meermalen planten per jaar zoo absoluut te veroordeelen is als dit bijv. in het afd.-verslag van Soekaboemi gedaan wordt. Tegenover de nadeelen staat het voordeel van oogsten in een tijd dat de rijst schaarsch is, niet alleen voor de planters, maar ook voor de rijstverbruikers. Terwijl door het helpen snijden ook de armen een deel van den oogst krijgen. Bij de waterregelingen, waarvoor een commissie is aangewezen, wordt ook de verstrekking in den Oostmoesson geregeld en het hangt er van af welke beginselen daarbij voorzitten.

III. Droge teelt.

1. *Verschil met natte teelt.*

Behalve minder of geen aanwending van water, waarom zoo goed als altijd in het begin van den regentijd geplant wordt, is het verschil dat haast niet van kweekbedden gebruik wordt gemaakt, dat meer gemest, geploegd (soms tot zeven maal) of gepatjold en gewied moest worden — wat daarom nog niet altijd plaats heeft — dat de rijst in met den pootstok gemaakte plantgaten gepoot en ook wel gezaaid wordt.

De gekweekte rijstsoorten zijn meest vroegrijpende (in Salatiga padi-

dalĕm) en worden soms lekkerder en voedzamer geacht dan de natgeteelde. De halm is korter, de aar lichter, de korrel grover, volgens anderen kleiner. Verder is er veel tusschenplanting met andere gewassen en meer braakligging dan bij de natte teelt. Dit laatste vooral bij hoema's, tipars, de reeds genoemde wisselvallige tegalvelden of pĕgagan's in het gebergte, waar ook door het steile terrein slechts zelden geploegd wordt. De marktprijs van padigogo is hooger dan van de natgeteelde, zij kan niet zoolang bewaard worden en wordt spoedig roodachtig.

2. *Voorkeur voor droge teelt op sawah's.*

Deze teelt komt weinig voor, meestal slechts door watergebrek. Eigenlijke voorkeur schijnt alleen voor te komen in de afdeeling Pekalongan, daar op alle lichte, hooggelegen gronden de padi droog geteeld wordt en die teeltwijze zelfs voorkomt op goed bewaterbare sawah's. Als redenen worden opgegeven: vroeger oogsten, waardoor men nog tweemaal polowidjo kan planten; minder ziekten en minder last met het water in de laatste maanden vóór den regentijd.

IV. Voorschot op den oogst.

Volgens de afdeelingsverslagen komt dit in 20 afdeelingen niet, in 36 weinig en in 20 veel voor. De appreciatie der commissies, die weinig tijd voor dit onderzoek hadden, is slechts voldoende om een algemeenen indruk weer te geven. Slechts sommige afdeelingen onderscheiden leenen met terugbetaling in padi en voorschot nemen op het gewas (*ngidjon*), waarmede grootere sommen gemoeid zijn. In de Preanger heeft *idjon* betrekking op hetgeen geplant is en *timpah* op wat men van plan is te planten.

Het minst komt het voorschot nemen voor in Bantĕn, hetgeen er op wijst dat dit gewest het minst onder mindere welvaart lijdt. Ook andere verschijnselen wijzen daarop; wat wel opmerkelijk is daar juist deze residentie, zij het een 25 jaar geleden, het hevigst door zware rampen geteisterd werd (veepest, koortsepidemie, Krakatau-vloedgolf, opstand), jaarlijks groote sommen aan de bedevaart besteedt (waarschijnlijk betrekkelijk het meest van alle gewesten), het wegenstelsel er weinig uitgebreid is, er eerst sedert weinige jaren spoorverkeer bestaat, groote waterwerken nog slechts in wording zijn en groote particuliere nijverheid er ontbreekt.

De meest voorkomende rente bij het leenen van padi voor zaad is 100 pCt., voor voedsel 50 pCt.

Verlaging van den rentestand was, blijkens de „Meded. betr. het Inl. Credietwezen over 1906" (res. Cheribon) door het loemboengstelsel niet te verwachten, aangezien het risico voor de padihandelaren groot is om aan personen te leenen, die reeds bij de loemboeng in het krijt staan of daarbij niet terecht kunnen. De resultaten van het dessa-loemboengstelsel met betrekking tot den economischen toestand der bevolking en de padiprijsverschillen waren toen nog niet waarneembaar. De bewerker teekent er bij aan, dat het loemboengstelsel nergens zoo ver doorgezet is als in Cheribon.

V. Verkoop van den oogst.

De algemeene indruk is dat verkoop vóór den oogst van het te veld staand gewas (tebassan) weinig voorkomt, en in afgelegen streken zelfs ongeoorloofd wordt geacht (pantang). Waar opkoopers door het bezwarend vervoer niet verschijnen komt meerjarige opschuring voor.

Het is bekend hoe Chineezen zich langs de wegen posteeren om de padi op weg naar de markt te „ondervangen". Dit werd in Bĕrbĕk tegengegaan, met het oog op de meer vrije mededinging op de markt zelf. Op die

markten wordt in een bepaalden hoek padi of rijst verhandeld. Vooral in Bantën, de Preanger en Banjoewangi komt een belangrijke rechtstreeksche verkoop aan de pelmolens voor. De handel in padi breidt zich uit met het spoor- en tramverkeer. De rijsthandel is voornamelijk in handen van Chineezen, maar er zijn ook Inlandsche rijsthandelaren, voornamelijk grootgrondbezitters.

De aandacht wordt hier gevestigd op hetgeen Dr. J. H. F. Sollewijn Gelpke over den handel in rijst en padi zegt in zijn „Naar aanleiding van St. 1878 No. 11". (1879, herdrukt in 1901). Men dient daarbij in het oog te houden dat de levendige beschrijving inzonderheid geldt de afdeeling Ngrowo (res. Kediri) en 30 jaar oud is, dus vóór den tijd der spoorwegen en dessa-loemboengs.

VI. Belemmering in het te gelde maken van de padi.

In vele afdeelingen worden de landbouwers van bestuurswege gewaarschuwd tegen het ondoordacht verkoopen van padi. Dit geschiedt op verschillende wijze, soms in het algemeen jaarlijks, elders wordt er bijgevoegd niet tegen te lage prijzen of niet te veel of wordt dit gedaan t. o. v. den uitvoer. Weer op andere plaatsen neemt men die maatregelen alleen bij schaarschte of misgewas. In 43 afdeelingen werd aan de bevolking in deze vrijheid gelaten of het haar van bestuurswege niet lastig gemaakt. Bij missive van den Gouvs. Secretaris van 20 Maart 1900 No. 771 wordt op de wenschelijkheid gewezen om de bevolking krachtig aan te moedigen niet al haar padi te verkoopen, maar een ruimen voorraad zaailingen en voedsel aan te houden.

De oude in het bijblad opgenomen bepaling, Gouvs. besluit van 10 Januari 1863 No. 37, dat het bestuur zich van alle bemoeiing in deze moet onthouden, behoort tot die „waaraan men zich weinig gestoord heeft".

VII. Rijstprijzen.

In de bijlagen is een overzicht opgenomen van de padiprijzen vóór en onmiddellijk na den oogst over drie vijfjarige tijdvakken, 1890-'94, 1895-'99 en 1900-'04. Zooals te verwachten was, vindt men in de opgaven van verreweg de meeste afdeelingen eene bevestiging van den regel: hooge padiprijzen even vóór den oogst en dadelijk daarna aanmerkelijke daling. Voor het tijdvak 1900-'04 loopt dit prijsverschil uiteen van *f*0.20 tot zelfs *f*3.— per pikol. Er zijn uitzonderingen. In Pandeglang wordt driemaal 's jaars geoogst (Mei-Juni Westmoesson-oogst, Oct.-Nov. Oostmoesson-aanplant, Jan.-Febr. id. op tegal tipar) en is er geen noemenswaardig prijsverschil. Elders (Buitenzorg en Bangkalan) worden prijsverschillen opgeheven door de vastere prijzen van ingevoerde rijst. Over de schommeling van rijstprijzen wordt verwezen naar de Studie van H. A. de Groot (zie *Ind. Gids* 1889 I bl. 820) en de geschriften van Dr. Sollewijn Gelpke.

In 19 afdeelingen valt volgens de verslagen, sinds 1890 of 1895 verhooging van padiprijzen waar te nemen; in 33 zijn ze nagenoeg gelijk gebleven, terwijl in 24 afdeelingen de onvolledigheid der opgaven geen vergelijking toelaat.

Als oorzaken der stijging worden opgegeven: oprichting van pelmolens, toeneming der bevolking, verbetering der verkeersmiddelen, laatstgenoemde factor heeft echter daling veroorzaakt in streken met veel invoer van padi en rijst; in 't algemeen hebben verbeterde verkeersmiddelen nivelleerend gewerkt. Misgewas, overstroomingen, epidemieën, enz. kunnen de prijzen

aanzienlijk doen stijgen. In de koffiestreken (Malang) houden zij ook merkbaar verband met den uitslag van den koffieoogst. Is deze gering, dan voeden de lieden zich met djagoeng.

VIII. Invoer van rijst en uitvoer naar het buitenland.

Rijstinvoer heeft niet plaats in 25 afdeelingen, weinig in 18, veel in 29; 4 afdeelingen geven daaromtrent geen aanwijzingen. Als oorzaken worden opgegeven: onvoldoende plaatselijke opbrengst, toeneming der bevolking, uitbreiding (ten koste der padicultuur) van andere cultures, speculatie.

Beschouwt men den invoer tegenover den uitvoer, dan blijkt de opbrengst niet toereikend voor de behoefte.

Volgens de officieele statistiek v. d. Handel en Scheepv. beliepen *in-* en *uitvoer* van rijst (gepelde en ongepelde) in de ondervolgende tien jaren:

	Invoer.	Uitvoer.	Meer ingevoerd.
1897	159,943,157 K.G.	19,008,806 K.G.	140,934,351 K.G.
1898	56,178,246 ,,	36,820,871 ,,	19,357,375 ,,
1899	68,454,598 ,,	46,216,614 ,,	22,237,984 ,,
1900	118,065,312 ,,	37,410,865 ,,	80,654,447 ,,
1901	325,579,725 ,,	34,928,215 ,,	290,651,510 ,,
1902	220,388,448 ,,	39,148,995 ,,	181,239,453 ,,
1903	66,445,539 ,,	36,223,980 ,,	30,220,559 ,,
1904	133,324,931 ,,	45,838,401 ,,	87,486,530 ,,
1905	135,870,026 ,,	43,012,835 ,,	92,857,191 ,,
1906	182,267,230 ,,	44,279,315 ,,	137,987,915 ,,

In het laatstgenoemde jaar werden van de ingevoerde hoeveelheid resp. 28, 30 en 111 millioen K.G. over Batavia, Semarang en Soerabaja ingevoerd, terwijl de grootste afscheep van 29½ millioen van Indramajoe plaats had en 12.4 millioen van Batavia.

Terwijl de invoeren over het algemeen een terugslag geven op Java's min of meer overvloedige oogsten, staan de meer constante uitvoercijfers daar niet mede in verband. Java's rijstuitvoer ondervindt weinig invloed van grootere of kleinere oogsten en lage of hoogere marktprijzen.

Alleen de beste rijst komt voor uitvoer in aanmerking en men legt zich in de res. Batavia door een met zorg gedreven teelt toe op het planten o.a. van de Karangsérang-rijst in de afd. Tangerang. Geleidelijk geschiedt dit nu ook op particuliere landerijen als Kramat en Maoek in die afdeeling, Karang Tjongok en Tĕlok Poetjoeng in Mr. Cornelis en Tĕlok Djambé in Krawang. Uit dit laatste is ook de pĕtjah-koelit rijst afkomstig, half afgewerkt en nog van het zilvervlies voorzien, uitsluitend bestemd voor de Australische markt, omdat daar de invoerrechten voor deze rijst lager zijn dan voor geheel afgewerkte. Deze vervangt daar namelijk voor de pelmolens de Japansche rijst en kan met dezelfde machinerieën behandeld worden.

Elders op Java is het opkoopen en verwerken van rijst voor den uitvoer in de laatste jaren nog al toegenomen, zooals in Tĕgal. In Rogodjampi (afd. Banjoewangi) wordt door een 13-tal dessa's een bepaalde rijstsoort voor levering ten uitvoer aangeplant. Verwezen wordt naar het voorbeeld dat Britsch-Indië geeft in de uitbreiding van zijn graanhandel, beschreven door Mr. N. P. van den Berg (Batavia G. Kolff & Co. 1888).

(Wordt vervolgd).

VARIA.

EEN OORDEEL OVER DELI.

„Wanneer ik", zegt Maurits Wagenvoort in zijn bijzondere correspondentie aan de *Nieuwe Courant* van 1 Jan. j.l., „een vreemdeling het beste van onzen kolonialen arbeid zou moeten laten zien, dan zou ik weifelen waarheen hem het eerst te brengen: naar de Minahassa of naar Deli. Deze twee landstreken en de arbeid er in verricht hebben zoo goed als niets met elkaar gemeen, de arbeiders nog minder. Niettemin is er in beide, ieder op eigen bodem, voortreffelijk werk te toonen: in de Minahassa door zendelingen en bestuursambtenaren, in Deli bijna alleen door tabaksplanters verricht.

„Men kan niet zeggen, dat het N.-I. bestuur, tot voor de laatste vijf of zes jaren, in Deli bijzonder ijverig aan het werk heeft medegedaan. Wat Medan, de stad, en Deli, het land, zijn, is wel hoofdzakelijk de arbeid van de „tabakkers" en zij mogen er trotsch op wezen. Er is in onze koloniën geen netter stad dan Medan; net is het woord; er is in onze koloniën geen beter onderhouden en bloeiender gewest dan Deli. Dit alles is om zoo te zeggen aan het N.-I. gouvernement kant en klaar ten geschenke gegeven: het had slechts te aanvaarden; het heeft er nu slechts de hand aan te houden, zooals het, ik haast mij het te zeggen, thans op behoorlijke wijze doet".

Met een terugblik op den ruwen pionierstijd en met het oog op het aantal contractarbeiders, dat aanwezig is, (90,000 Chineezen en 26,000 Javanen, mannen en vrouwen) moet men volgens velen „een halve duivel" zijn om met die lieden om te gaan. „Het meerendeel der planters gelukt dit, ook zonder dat zij „halve duivels" zijn, integendeel velen zijn zeer beschaafde, zeer goedhartige mannen, die hun werk van toezicht en administratie doen met veel geduld, veel jovialiteit, veel toegevendheid. Dank zij het tegenwoordig toezicht van de arbeidsinspectie is het gebleken, dat de tabaksarbeid kan verricht worden zonder ruwheid en zonder mishandeling, te eer wijl het ongure pionierswerk nu tot het verledene behoort en de arbeid thans eer bestaat in regelmatig onderhoud dan in ontginning van nieuwe gronden.

„Ongetwijfeld, er zijn in Deli millioenen verdiend, maar de ontginners hebben van hun land en hun stad in menig opzicht een model gemaakt. Van hun land wijl zij er voor gezorgd hebben, dat Deli, menschelijkerwijs gesproken, altijd een bloeiend gewest kan blijven: er is allerminst roofbouw gepleegd. Integendeel, de grond krijgt de noodige rust en den noodigen mest, en dit, terwijl de opgezeten bevolking, de Maleiers, die voor het bedrijf ongeschikt bleken, en ook geen lust toonden er zich geschikt voor te maken, haar rechten gewaarborgd ziet en jaarlijks haar rijst uitplant en overvloedig oogst.

„De planters hebben zich in drie vereenigingen samengegroept: de Deliplanters-vereeniging, de Plantersbond en de pas opgerichte Landbouw-

vereeniging Asahan, waarbij dan nog komt de Vakvereeniging van Assistenten. De belangen dezer groepen, behalve in vele opzichten gelijksoortig, loopen in de andere niet zoo zeer uiteen, dat zij niet steeds naar eendrachtige samenwerking zouden streven. Echter voor het vele goede en schoone, dat reeds verricht is, heeft het gewest toch hoofdzakelijk de twee eerstgenoemde vereenigingen te danken. Bijvoorbeeld is de ziekenverpleging in onze Oost nergens beter dan in het Delische en jaarlijks wordt daar een ronde som van *f*600,000 aan besteed, waarvan alleen de Deli-maatschappij *f*200,000 bijdraagt. Daar zijn behalve in Medan met zijn dubbel-hospitaal voor 400 à 500 verpleegden, en twee kleinere ziekenhuizen voor assistenten en particulieren, acht enkele hospitalen op de ondernemingen verspreid, die ieder een getal van 200 à 250 verpleegden kunnen opnemen, ieder hun geneesheer bezitten. Ongerekend de kleinere ondernemingen met ziekenhuizen van geringere afmetingen, natuurlijk niet zoo goed als de grootere inrichtingen, ziekenhuizen welke twee of drie in getal onder één arts staan.

„Op eene bevolking van 116,000 werklieden telt men 25 door de planters betaalde geneesheeren, en ofschoon dit getal niets overdrevens bezit, de feiten bewijzen, dat het meer dan voldoende is: de gezondheidstoestand is in het Delische uitstekend.

„Maar niet enkel in een uitnemende ziekenzorg hebben de Deli-planters weten te geven, waar zij door hun ondernemingsgeest en onvermoeiden arbeid wisten te ontvangen. Indien zij *f*600,000 uittrekken voor hygiène, zij hebben jaarlijks *f*100,000 over voor de wetenschap; het Deli-Proefstation, waaraan alle planters bijdragen, kost *f*70,000, het Pathologisch Laboratorium, aan het hoofd waarvan een geleerde van naam staat, Dr. Kuenen, wordt bekostigd door de Deli-Maatschappij, de Senembah-Mij. en de Medan Tabak Mij. en vereischt *f*25 à *f*30,000 jaarlijks.

„En hiermede is niet alles genoemd: allereerst onderhoudt de Deli-Plantersvereeniging een zeer toonbaar asyl voor oude en gebrekkige koelies; zij overlegt met de regeering doortastende maatregelen ter bestijding van de melaatschheid, waarvan zij bereid is een groot deel der kosten te betalen".....

Nog wordt er op gewezen hoe, waar vroeger geen kerk aanwezig was, er nu twee zijn, een R.-K. en een Protestantsche, terwijl jaarlijks *f*18,000 wordt bijgedragen voor de Zending onder de Bataks. Daarnaast verliezen de planters de genoegens van het dagelijksch leven niet uit het oog en zijn hun deze en sport en muziek — de Manilla-band, *f*3500 's jaars — toch lief gebleven.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

DEN HAAG, 14 Januari 1910.

INHOUD.

De paudhuisdienst. — Nogmaals proeven met Ombilinkolen. — De brandstof voor de Indische vloot. — Een oude kaart van den Indischen Archipel. — Nederlandsch onderdaanschap. — De richting der ontwikkeling van den Javaan. — Hydrographische opnemingen en zeekaarten in N.-I. — Mr. N. G. Pierson †. — Een dierkundig woordenboek. — De Indische antithese. — Spoorwegplannen Semarang—Cheribon. — Vlagvertoon. — Gouverneur-Generaal Van Heutsz. — Onze koloniale politiek. — Houthandel en Boschwezen. — De vermeende Boeddha-relieken. — Romesh Chunder Dutt. C. I E. †. — Hervormingen in de Indische rechtsbedeeling. — Verzet tegen cholera-maatregelen. — Tehuis voor terugkeerende Indische militairen. — De grensregeling op Timor. — Particuliere landen in handen van vreemdelingen. — Het dragen van uniform in het buitenland. — Fakirkunsten. — Herinneringen omtrent de Makassaren. — Het Algemeen-Proefstation Salatiga in 1908. — Het Engelsche Postspaarbankwezen. — Weer een moord in Britsch-Indië. — De ontwikkeling der Javaansche maatschappij. — Hawaï. — Stoomvaartverbindingen naar buiten den Indischen Archipel. — Nieuw-Guinea-expeditie. — Lord Kitchener op Java. — Een moedig dessahoofd. — Ontevredenheid in Suriname. — Een cholera-epidemie in Djambi. — Incompleet bij de Gouvernementsmarine. — Ontevredenheid in Indo-China. — Reorganisatie van de politie.

De pandhuisdienst. Aan een door de *Java-Bode* opgenomen uittreksel van het lijvig verslag van den gouvernements pandhuisdienst in Ned.-Indië over 1908 ontleent de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 15 Dec. j.l. eenige bijzonderheden. Op het einde van dat verslagjaar waren 88 gouvs. pandhuizen in exploitatie en was de dienst in zeven residenties volledig ingevoerd, terwijl men in volgende jaren daarmede denkt voort te gaan en in 1914 met de invoering in de Vorstenlanden de organisatie te besluiten. De bewakingskosten der 88 pandhuizen namen *f* 16,647 in beslag of 1¼ pCt. der exploitatiekosten. Voor versterking van het dringend benoodigde controleerend personeel werden andermaal 5 ambtenaren aangewezen. In 1908 werden geen malversaties geconstateerd (wel in 1909, zie *Ind. Gids* 1909 II bl. 1559); herhaaldelijk vielen echter bemerkingen te maken op onnauwkeurigheden in de administratie en op de juistheid van schattingen. In slechts 34 van de 88 pandhuizen, en hiervan in niet meer dan twee tweemaal in een jaar, kon de administratie volledig worden nagegaan. Voor het overige moest men zich tot korte inspecties van enkele uren bepalen. Een voldoende contrôle is slechts bereikbaar als een ressort van een pandhuiscontroleur niet meer dan omstreeks 10 pandhuizen omvat en hij niet aan andere opdrachten behoeft te voldoen. De inlandsche administrateurs gaven over het algemeen reden tot tevredenheid, slechts één moest worden teruggesteld tot schatter. Talrijke ziektegevallen onder het personeel worden in hoofdzaak toegeschreven aan de lange en ingespannen dagtaak van ongeveer 10 uren. Om deze nog vóór zonsondergang te beëindigen is in Maart 1908

bepaald dat de pandhuizen van 's morgens 7 tot 's middags 4 uur geopend zullen zijn.

Fraudes konden ook in dat jaar niet geheel worden voorkomen, zoodat 10 inlandsche beambten en 4 leerlingen wegens onbetrouwbaarheid moesten worden ontslagen.

Het aantal in 1908 beleende panden beliep 7,751,94 stuks met eene getaxeerde waarde van totaal *f*17,001,857, waarop *f*12,977,380 aan beleeningssom werd verstrekt. In 24 van de 38 pandhuizen, welke minstens 2 volle jaren in gouvernements beheer waren, was de inbreng niet onbeduidend vermeerderd, terwijl deze bij de overige instellingen in vergelijking met het vorige verslagjaar minder was. Bepaalde oorzaken hiervoor kunnen vooralsnog niet worden aangegeven.

Het aantal gedurende het verslagjaar geloste panden bedroeg 6,362,821, waarvoor terug werd ontvangen *f*10,829,448. Van de in 1907 beleende panden werden 89.7 pCt. in dat jaar weder gelost, de rest in 1908.

Op de veilingen van 1908 werden 590,025 panden verkocht, waarvan de geschatte waarde 1,054,154, de beleeningssom *f*821,736 en de opbrengst *f*1,040,782 was. Uit deze opbrengst werd *f*798,284 aan beleeningssommen terug ontvangen, zoodat *f*23,452 als verlies moest worden afgeschreven of 2.3 pCt. Voor de geveilde panden was *f*173,792 rente verschuldigd, waarvan *f*117,269 werd verhaald op de veilingsopbrengst, hetgeen in compensatie komt van bedoeld verlies, terwijl nog *f*125,228 voor de beleeners als surplus beschikbaar bleef.

De veilingsuitkomsten geven geen reden voor de vrees dat het gouvernement met vele onverkoopbare panden zal blijven zitten. Wel trachten de opkoopers de veilingen zooveel mogelijk te drukken, door niet tegen elkander op te bieden. De pandhuis-administrateurs hebben echter de opdracht om, bij overtuiging dat de panden den geschatten prijs inderdaad waard zijn, deze zoo noodig voor het gouvernement tegen dien prijs aan te koopen, met de bedoeling om die daarna in de tentoonstellingslocalen van de pandhuizen ondershands à contant te verkoopen. Gedurende het verslagjaar werden op die wijze 7160 panden voor *f*73,257 aangekocht, terwijl er onder ult°. Dec. 1907 nog 1162 van die panden, gekocht voor *f*26,725, aanwezig waren. Van deze totale hoeveelheid werden in den loop van het jaar 4626 stuks voor *f*55,168 verkocht met een verlies van ruim *f*10,000.

Ten spijt van alle moeiten om een zoo groot mogelijk bedrag van de beschikbare overschotten aan rechthebbenden te doen terugkeeren, moest 45.3 pCt. van het surplus over 1907 in 's lands kas worden gestort. Aan beleeners, op wier panden bij den verkoop een surplus van *f*3 en meer is gevallen, wordt per brief hiervan kennis gegeven, doch de meeste van deze komen als onbestelbaar terug, blijkbaar omdat de beleener een gefingeerden naam en dito adres heeft opgegeven. Van de afgehaalde surplussen geschiedde dit in 1908 slechts voor 23.6 pCt. door de beleeners zelf.

De exploitatiekosten ad *f*1,117,235, verdeeld over de 7,751,794 panden, beliepen alzoo *f*0.14½ per pand tegen *f*0.12½ in 1907. Dit meerdere wordt toegeschreven aan het in dienst stellen van nieuwe pandhuizen, waarvan er waren, die aanvankelijk verlies gaven en andere deels voorbijgaande oorzaken. Uit dat cijfer van 14½ cent per pand blijkt, dat in het verslagjaar steeds verliesgevend waren de beleeningen van *f*0.50 en daar beneden, gevende een maximum rente van 9 cents. Dus waren van de 6,362,821 in 1908 uitgelote panden 1,928,974 of 20 pCt. per sé verliesgevend, terwijl slechts beleeningen boven *f*7, een minimumrente gevend van *f*0.16 en i.c. uitmakende 173,407 panden of 2¾ pCt. steeds winstgevend waren.

In de *Locomotief* van 17 Nov. j.l. wordt onder het opschrift ,,De Roemah Gadeh'' eene bespreking van dezen dienst gehouden, waarover de critici gemakkelijk spel hebben, n.l. door de aanvoering van bezwaren, die bij elke overheidsexploitatie, van welk bedrijf en waar ook, gegrond zijn. De ambtenaar staat nu eenmaal in een geheel andere verhouding tot zijn werk dan de particulier en het is nu de vraag of ondanks die nadeelen de staatsexploitatie boven de particuliere voordeelen aanbiedt. Een oordeel kan eerst worden uitgesproken na raadpleging van zorgvuldig bijeen gegaarde gegevens. Er *is* veel personeel. Bij de 88 pandhuizen 1424 menschen, doch wie op een gewonen dag een pandhuis bezoekt, kan bezwaarlijk beweren dat er gelanterfant wordt en op drukke dagen wordt er zeer hard gewerkt. De vraag of de ingevoerde arbeidsverdeeling, tot wering van fraudes, niet wat minder kon zijn, wordt bepaald door het zedelijk gehalte van het gebezigde menschen-materiaal. De fraudes geruimen tijd en op groote schaal te Batavia, Garoet en Bandoeng gepleegd demonstreeren een ontstellend feit, dat te aanvaarden is en waarmede rekening valt te houden. Het aantal van 5 controleerende ambtenaren is door eene dure ervaring te gering gebleken.

Bij eene dure en omslachtige administratie, die onvermijdelijk is, mag volgens de *Loc.* aan den anderen kant van winst maken, van eene opvatting van den dienst als ,,bedrijf'' uit den aard der zaak geen sprake zijn. Aan dit desideratum werd in 1908 nog niet voldaan; er viel een winst van vijf en een halve ton te boeken. Het blad vindt het echter verstandig met renteverlaging te wachten tot men bij de invoering over geheel Java de uitkomsten kan overzien. De vraag is opgeworpen in hoever de inbreng van panden verband houdt met de gemiddelde taxatiën, doch dit verband zal hier vermoedelijk niet te vinden wezen omdat tusschen den Oosterschen beleener en dien in Europa een kenmerkend verschil bestaat. Is ginds het beleenen van huisraad een middel in den uitersten nood, waarvoor men zich schaamt, in Indië valt, volgens de *Loc.*, te rekenen met een gansch andere geaardheid. Voor den inlander is de roemah gadeh niet in de eerste plaats een instelling, waartoe hij zich in zijn uitersten nood wendt, maar een inrichting die hem op alle gelegen tijden crediet kan verschaffen. Voor hem is zij wat de Javasche Bank is voor de kleine kapitalisten. Zooals deze effecten beleent, omdat hij bij zijn aankoopen boven zijn krachten wil gaan of om met contanten te werken, zoo klopt de Javaan bij de roemah gadeh aan, omdat hij in zijn opschik boven zijn krachten wou gaan, omdat hij met kleeren voor den dag wilde komen of om, doch veelal improductief, met contanten te werken. Verbetering van de beleeningsvoorwaarden kan hier aanmoedigend werken op het gebruik van beleenen, door de *Loc.* een verkeerde zede, een uitvloeisel van het volkskarakter genoemd.

De goede weg wordt geacht dat de beleener zelf de kosten van de te zijnen behoeve opgerichte instelling draagt en dat de rente op zulk een voet wordt vastgesteld, dat de dienst zich ten slotte zelf kan bedruipen, niet meer, maar ook niet minder.

In het slot van het artikel wordt gezegd, dat nu de tijd schijnt aangebroken, waarop de pandhuisdienst meer algemeen zal worden gewaardeerd; men is met de invoering door het ergste heen, bevolking en dienst beginnen aan elkander te wennen, het wantrouwen wordt overwonnen en wij kunnen volgens het blad over dezen dienst tevreden zijn.

In deze beschouwingen missen wij evenwel het in aanmerking nemen van de materieele oorzaken der beleeningsbehoefte, welke de pandhuizen in Indië zoo doet verschillen van die in Europa, n.l. in de eerste plaats het

overwegend landbouwbedrijf, waarbij de administratief weinig ontwikkelde inlander zijn inkomsten op bepaalde zeer uiteenloopende tijdstippen als het ware in eens en niet geregeld als hij ze noodig heeft, toucheert, en de weinige gelegenheid om kleedingstukken en voorwerpen van waarde veilig en doelmatig te bewaren. Op die wijze is het pandhuis zijn kassier en zijn bergplaats en behoeft het in de meeste gevallen geen toevlucht alleen voor nijpende armoede te zijn. Zooals de *Loc.* terecht zegt: met betrekking tot de winst, die door den pandhuisdienst, hier op het oogenblik gemaakt wordt, kan niet van het bloed van den arme worden gesproken. Maar als dat waar is, waarom mag die primitieve bank dan ook niet op wat belooning voor de geleverde diensten ten bate van de staatskas rekenen en waarom moest de Staat dit omslachtig bedrijf tot zich trekken?

* * *

Nogmaals proeven met Ombilinkolen. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 16 Dec. j.l. wordt op dit onderwerp teruggekomen (zie *Ind. Gids* 1908 II bl. 1562) en aan de hand eener lezing van den kapitein ter zee H. T. Hoven, op 17 Nov. j.l. in de Marinevereeniging gehouden, geconstateerd dat het gebruik van Ombilinkolen van *f*14 per ton, boven Cardiff van 21 een voordeel van *f*7 per ton geeft. Na dien heeft de Minister van Marine mededeelingen gedaan over proeven, omtrent het gebruik van die kolen bij waterpijpketels, welke alle hoop geven, dat inderdaad bevredigende uitkomsten bereikt zullen worden. Aan boord van Hr. Ms. Noordbrabant hebben de proeven met 6 in één stookruim staande, voor het stoken van deze kolensoort ingerichte, ketels vrij gunstige resultaten opgeleverd en is de mogelijkheid gebleken met deze kolen zonder schade voor het materieel en zonder overmatige rookvorming een voldoend vermogen voor de gewone dienstvaart te ontwikkelen. Door de zending van het schip naar San Francisco zijn de proeven tijdelijk gestaakt, doch na terugkeer in Indië kan op voortzetting, ook met betrekking tot het werken onder vol vermogen, worden gerekend. Financieel is het verschil belangrijk. De Staatscommissie rekent de uitgaven voor brandstoffen op den prijs per ton steenkolen, vermenigvuldigd met $1\frac{1}{2}$ maal de waterverplaatsing. Als het Nederlandsche eskader in 1910 in Indië bestaat uit drie pantserschepen en twee pantserdekschepen, te zamen met 23,000 ton waterverplaatsing, dan zou *f*7 per ton, eene bezuiniging van $23{,}000 \times 1\frac{1}{2} \times 7 = f241{,}500$ geven, waarbij dan nog komt die op de kleinere vaartuigen. Hoewel de kern van het vraagstuk blijft ons in tijd van oorlog onafhankelijk zijn van vreemde kolen, mag dit financieele voordeel ook niet buiten beschouwing blijven. Ten slotte wordt nog eens gewezen op het nut om ook andere Indische kolen te beproeven en gewezen op de wetenschappelijke onderzoekingen der Amerikanen in de Philippijnen. Een verslag over de daar aangetroffen kolenlagen is opgenomen in „The Philippine Journal of Science" van Nov. 1908, afdeeling General Science, onder den titel: „Philippine coals as fuel" en een in 1909 door het „Bureau of Science" uitgegeven verhandeling over „The mineral resources of the Philippine Islands", bevat een artikel over „The East Batau Coal Company".

* * *

De brandstof voor de Indische vloot heeft ook een onderwerp van bespreking uitgemaakt bij het afdeelingsonderzoek in de Eerste Kamer. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 27 Dec. j.l. constateert daarbij met genoegen, dat het vraagstuk van het gebruik van Ombilinkolen van die zijde ook „van het grootste belang" werd geacht, doch is eenigszins teleurgesteld door

de mededeeling van den Minister, dat alleen de vaartuigen, die van vlampijpketels voorzien zijn, de Ombilinkolen geregeld stoken, „doch bij gebruik daarvan in waterpijpketels nog verschillende bezwaren (worden) ondervonden, zoodat op onze groote schepen en op de torpedobooten bij voorkeur Cardiff-kolen worden gebezigd".

Verder hebben sommige leden de vraag gesteld of het geen aanbeveling zou verdienen bij de Marine astatki (petroleum-residu) als brandstof te bezigen, dat thans op vele plaatsen in Indië goedkoop te krijgen is. Volgens het antwoord van den Minister wordt aan boord van onze torpedo-vaartuigen eene kleine hoeveelheid astatki verstrekt om bij ontmoeting met vijandelijke schepen in den kortsten tijd de ketels op vol vermogen te brengen. Overigens schijnt van het gebruik afgezien, omdat de groote voordeelen, die men er van verwachtte in de praktijk niet verwezenlijkt zijn. Dit neemt niet weg dat, waar die stof gemakkelijk te krijgen is, ze bij land- zoowel als scheepsketels met voordeel kan worden aangewend. In de Eerste Kamer werd daarbij gewezen op het voorbeeld der Malang-trammaatschappij en volgens de *N. R. Ct.* wordt ook op het Marine-Etablissement te Soerabaja in de laatste jaren astatki gebezigd, afkomstig van de Dordtsche Petroleum-Industrie Mij. In 1910 zal de prijs aldaar *f*14.46 per ton bedragen. Het établissement verbruikte in de laatste jaren 1,100,000 à 1,300,000 liter per jaar. In Atjeh kregen de gouvs. marinevaartuigen het residu van Pangkalan Brandan, doch daar werden de proeven in 1906 gestaakt wegens de ongunstige resultaten. Op de handelsvloot is op sommige lijnen residu gestookt waar het financieel voordeelig was. In den laatsten tijd is de prijs evenwel zoo gestegen, dat zelfs de stoomers der groote petroleummaatschappijen weder tot het gebruik van steenkool zijn terug gekeerd.

* * *

Een oude kaart van den Indischen Archipel en de Philippijnen. Dat de Amerikanen ook op aardrijkskundig gebied reeds veel op die eilanden onderzochten, blijkt uit een opstel in *The Geographical Journal* van Nov. j.l. getiteld „Geographical work in the Philippines, by Warren du Pré, Ph. D., F. R. G. S., Chief of the Division of Mines, Bureau of Science, Manila". Dit artikel is met verschillende illustraties en met een paar verkleinde copieën van kaarten versierd, waarvan een zeer oude niet alleen de Philippijnen, doch ook onzen geheelen Indischen Archipel vertoont en tot titel heeft: „Les Isles Philippines par le Sr. Sanson d'Abbeville, Géographe ordinaire du Roy. A Paris chez Pierre Maricotte, rue Sainct Jacques à l'Espérance, avec Privilège du Roy pour vingt ans. 1654".

* * *

Nederlandsch onderdaanschap. Het wetsontwerp betreffende het Nederlandsch-onderdaanschap van hen, die herkomstig zijn uit Ned.-Indië, vervat in de bijlage **50** der Handelingen 1909-'10, is in de zitting van 22 Dec. j.l. na eenige discussie aangenomen. Door den heer Van Idsinga waren een reeks amendementen ingediend om in de plaats van de uitdrukking „onderdaanschap" te stellen het Nederlandschap, doch het nieuwe afdeelingsonderzoek dat hieromtrent noodig werd geoordeeld en de vertraging, die daarvan het gevolg zoude zijn, waren blijkbaar de oorzaak dat de Regeering ze onaannemelijk verklaarde en de voorsteller ze introk. Zooals o.a. de Kameroverzichtschrijver van het *Vaderland* in het nummer van 23 Dec. vermoedde, schijnt die spoed verband te houden met de plannen der Chineesche regeering om uitbreiding te geven aan het begrip „Chineesch

onderdaan". Intusschen moet volgens de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 27 Dec. j.l. de oppositie der heeren Van Idsinga, Van Hamel en anderen ongegrond zijn en zullen de ontwerpen, wet geworden, voor het vage spraakgebruik eene stipte, technische beteekenis van „onderdaanschap" in de plaats stellen, die ook bij geen enkele vreemde mogendheid misverstand zal wekken. Ook buiten de Kamer is o.a. door Mr. Abendanon in het *Indisch Genootschap* op 9 Dec. te voren gepleit voor het toekennen van het Nederlanderschap aan alle inboorlingen van Ned.-Indië, doch zooals de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 13 Dec. j.l. zeide, door op die wijze een gansch anderen opzet te wenschen, kreeg men niet een betere wetsvoordracht, maar zoude voor onbepaalden tijd een voorziening in deze even beschamende als netelige leemte van ons staatstoezicht worden tegengehouden.

Het heeft ook ons steeds zeer oneigenlijk geschenen om de geheele inheemsche bevolking van Oost-Indië tot Nederlanders te verklaren, wat zij niet zijn en wij zagen met genoegen, dat die meening door den oud-resident E. J. Jellesma in het *Vaderland* van 22 Dec. j.l. wordt gedeeld, die o.a. schrijft: „In de eerste plaats moet ik 't ten zeerste betwijfelen of wij den betrokkenen genoegen zouden doen met hen tot Nederlanders te verklaren. Zeer zeker bestaat er in de laatste jaren onder de inlanders eene beweging om zich meer te ontwikkelen, zich meer te beschaven, maar tegelijkertijd beginnen zij zich meer te voelen, ook als natie. De ontwikkelde Javaan b.v. begrijpt zeer goed, dat hij van de Europeesche beschaving veel te leeren heeft, maar hij wil een Javaan blijven, liefst een hoogontwikkelde Javaan, maar toch een Javaan, zijn nationaliteit wil hij niet prijs geven. Zelfs de zoo getrouwe Minahasser of Ambonnees, die steeds spreekt van onze vlag, onze Koningin, ons Prinsesje, deze wil wel veel van ons leeren en overnemen, voelt zich nauw aan ons verbonden, maar wenscht Minahasser of Ambonnees te blijven; Nederlander wil hij niet zijn. Gelukkig ook, want een volk dat zoo grif zijn nationaliteit prijs geeft, heeft geen toekomst, is ten doode gedoemd". Dan wordt aangetoond dat aan de uitdrukking „onderdaan" volstrekt niets vernederends ten grondslag ligt en dat de term in ons staatsrecht volstrekt niet onbekend is.

In een interessant artikel in de *Nieuwe Courant* van 8 Januari j.l. bespreekt Dr. Hendrik Muller den toestand onzer Aziatische onderdanen in den vreemde vóór de aanneming van het bedoelde wetsontwerp, en sedert 1892 toen hun het Nederlanderschap ontnomen werd. Hij wijst er op hoeveel Inlanders en Chineezen, uit onze Oost afkomstig, elders wonen, hoe zelfs lieden van Bawean aan de Menam-rivier in Cambodja worden aangetroffen. De rechtstoestand dezer lieden was onzeker, het kostte zelfs moeite op een reis door Siberië voor een Javaan het onontbeerlijke paspoort te krijgen. In Siam werd door den Nederlandschen vertegenwoordiger eene regeling ontworpen, volgens welke in Siam geboren kinderen van Nederlandsche Aziaten Siameesche onderdanen zouden worden, doch deze Aziaten zelf zich jaarlijks voor *f*3.50 van een nieuwen pas zouden moeten voorzien. Daar deze regeling op geen Nederlandsche wet steunde, werd zij niet bekrachtigd, doch bij gebrek aan beter is zij in uitvoering gebleven. Tegen de thans aangenomen regeling heeft Dr. Muller drie bedenkingen. In de eerste plaats zwijgt zij van de West, waar de inboorlingen weliswaar Nederlanders gebleven zijn, doch de Britsch-Indiërs, die er zich vestigen tot in het verre nageslacht vreemdelingen blijven en hij vraagt of het wenschelijk is den Britschen consul te Paramaribo, toch reeds een der machtigste mannen van de kolonie, en met hem de Britsch-Indische regeering steeds te

doen toenemen in op onze eigen wetgeving berustende rechten. In de tweede plaats wordt de eisch van aanmelding op korten termijn onnoodig hard geoordeeld voor diep in het binnenland verblijvende Nederlandsche onderdanen, willen zij hun recht niet verliezen en overgeleverd worden aan de rechtspraak der vreemdelingen. Ten derde wordt de bepaling dat buiten Nederlandsch-Indië geboren onderdanen ophouden dit te zijn als zij zich vóór hun 18de jaar niet op ons grondgebied vestigen, evenzeer afschuivend geacht. Had men hetzelfde voor de Britsch-Indische koelies in Suriname bepaald, dan was het wat anders geweest, doch nu geven wij eigen troeven vrijwillig uit handen, zonder er iets voor weerom te krijgen. Hoe anders andere natiën op dit gebied handelen, door voor concessies ook voorrechten te bedingen wordt in het artikel met voorbeelden aangetoond en ook dat wij ons laten achteruit dringen, zooals onlangs met het irrigatie-departement in Siam.

* * *

De richting der ontwikkeling van den Javaan vormt het onderwerp van een artikel van den bekenden heer Noto Soeroto in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 23 Dec. j.l. en het is merkwaardig dat diens denkbeelden geheel aansluiten bij die welke zooeven van den heer Jellesma werden aangehaald. De vraag „In welke richting moet de Javaan worden ontwikkeld?" kwam ter sprake in het artikel van den heer J. Z. van Dijck over Boedi Oetomo (zie onze vorige afl. bl. 95) en ook de heer Colijn bracht haar in de Tweede Kamer ter sprake en verklaarde zich daarbij een voorstander van de richting der ontwikkeling van boven af. De schrijver van dit artikel, zelf Javaan, stelt zich op het standpunt dat geen heil te verwachten is van wat men in één woord kan noemen: „de vereuropeesching" van den Javaan, maar wel van het vormen van karakter en verstand op den grondslag van de Javaansche beschaving zelve, ten einde deze mettertijd onder den invloed der Europeesche beschaving een verjongd en verfrischt aanzien te doen krijgen. In verband daarmede ware het beter dat de kennis, die de Javaansche jongelui op de lagere en middelbare school opdoen, zich meer aanpaste aan hun maatschappij, dat zij in plaats van aan Duitsche klassieken meer deden aan Maleische, Arabische en Sanskrit-literatuur, dat de ontwikkelde Javaan wat minder van het Fransch afwist, doch het Nederlandsch zoo mogelijk even gemakkelijk als het Javaansch sprak en verstond, dat hij in de eerste plaats zijn eigen geschiedenis beoefende, enz.

Waar de Jong-Javaan in wezen Oosterling blijft in denken en voelen, als gevolg van eeuwenoude tradities, is het noodig dat de groote verschillen tusschen Oost en West in het oog worden gehouden. Beide partijen moeten elkander trachten te begrijpen. De Javaan moet op zijn beurt het vele goede van het Westen leeren waardeeren. „Wanneer hij prijs stelt op zijn behoud in het tijdelijk bestaan moet hij beseffen, dat dit te vinden is in associatie met het Nederlandsche ras". Het wederzijdsch belang moet Nederlanders en Javanen tot elkander brengen.

* * *

Hydrographische opnemingen en zeekaarten van Ned.-Indië. Naar aanleiding eener opmerking in het V. V. der Tweede Kamer over de Indische begrooting voor 1910, dat in het Kon. Besluit van 15 Sept. j.l. (zie *Ind. Gids* 1909 II bl. 1551) op 4 in plaats van op 2 opnemingsvaartuigen gerekend was, heeft de Minister van Koloniën er zich niet toe bepaald te vermelden, dat die uitbreiding reeds van 1906 dagteekent, doch, onder verwijzing naar

de M. v. T. der Indische begrooting voor dat jaar, aangetoond hoeveel er nog te doen is, waardoor het voorloopig niet wenschelijk is tot vermindering van dat aantal opnemingsvaartuigen over te gaan. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 21 Dec. j.l. meent dat dit „voorloopig" in rekbaren zin is uit te leggen, daar binnen een afzienbaar aantal jaren er niet aan te denken valt dat de trigonometrisch-hydrographische opnemingen van den O.-I. Archipel gereed zullen komen. In de Nov.-afl. 1904 (bl. 1089) van het *Tijdschrift v. h. Kon. Aardr. Gen.* heeft de heer C. Craandijk een overzicht gegeven van het toen in kaart gebrachte gedeelte en het is daarbij gebleken dat van 1858, het begin der stelselmatige opneming, tot 1899 wel veel werk is verricht, doch dat dit niet in verhouding stond tot den tijd en de uitgaven daaraan besteed, een gevolg van de gebrekkige middelen, waarmede werd gewerkt. Wat in de laatste 10 jaren werd opgenomen en in kaart gebracht, mag gezien worden en is dezer dagen aanschouwelijk voorgesteld op eene overzichtskaart, met medewerking der afd. Hydrographie van het Ministerie van Marine, samengesteld door den Kapitein t/z. Hoven en gevoegd bij het verslag eener lezing door dien hoofdofficier in de Marinevereeniging gehouden. Terwijl in 1904 nog geen der vier groote Soenda-eilanden volledig was opgenomen, is thans het Nederlandsch gedeelte van Borneo en Celebes op een klein stuk na geheel in kaart gebracht en de opneming der kleine Soenda-eilanden reeds tot beoosten Flores gevorderd. Toch blijft nog een groot werk te verrichten, o.m. de opneming van het grootste gedeelte der Westkust van Sumatra, van de Zuidkust van Java en van nagenoeg het geheele gedeelte van den archipel beoosten Celebes. Schatte de Staatscommissie voor de Indische zeemacht in haar rapport van Mei 1908, dat de geheele opneming in 15 jaar beëindigd zou kunnen zijn, de *N. R. Ct.* waarschuwt in deze tegen optimisme en meent dat ook in de toekomst de hydrographische opnemingen niet zoo belangrijk kunnen worden verminderd als die commissie meende.

* * *

Mr. N. G. Pierson †. Op 24 Dec. j.l. overleed na een langdurig lijden de bekende staatsman en geleerde, wiens verdiensten van algemeene bekendheid zijn. Hoewel het terrein van zijn werkzaamheid voornamelijk Nederland betrof en hij de Oost-Indische koloniën niet door eigen aanschouwing kende, is zijn naam toch ook aan dezen verbonden door zijne in 1867 gehouden „Voordrachten over het Cultuurstelsel", in 1877 opnieuw uitgegeven en aangevuld onder den titel „Koloniale politiek", terwijl hij als voorzitter van het *Indisch Genootschap* meermalen op leerzame wijze aan het debat deelnam en als curator der Bestuursacademie eveneens met Indische aangelegenheden bemoeienis had.

Geboren op 7 Februari 1839 te Amsterdam, werd hij aanvankelijk voor den handel bestemd en bezocht als jonge man de Vereenigde Staten en de Antillen; eenigen tijd was hij te New-Orleans in den handel werkzaam. Te Amsterdam teruggekeerd werd hij in 1864 hoofddirecteur der aldaar opgerichte Surinaamsche Bank en in 1868 op 29-jarigen leeftijd tot directeur van de Nederlandsche Bank benoemd, waarschijnlijk naar aanleiding van zijn geschrift: „De toekomst der Nederlandsche Bank". In 1875 werd hem wegens zijne studiën op het gebied der Staathuishoudkunde door den Leidschen Senaat honoris causa de doctorstitel verleend en toen in 1877 het Amsterdamsche Atheneum tot Universiteit was verheven, werd Mr. Pierson als buitengewoon hoogleeraar aan die instelling verbonden, totdat hij in 1886 president van de Nederlandsche Bank werd. In 1891 trad hij

op als Minister van Financiën in het kabinet-Van Tienhoven, dat tot 1894 aanbleef. In 1897 vormde hij zelf een nieuw ministerie dat in 1901 door het ministerie-Kuyper werd vervangen. Later was de overledene lid van de Tweede Kamer, totdat hij zich om gezondheidsredenen niet herkiesbaar stelde.

Zijn verdienste voor het nageslacht, wordt voor een groot deel gevonden in de heldere denkbeelden, in zijn „Leerboek der Staathuishoudkunde" neergelegd en zijn inzicht in de administratie der staatsfinanciën, waarvan met betrekking tot Indië in dit tijdschrift (*Ind. Gids* 1904 I bl. 73) o.a. een proeve in herinnering is gebracht. Ook in het buitenland was hij geëerd en het *Economic Journal* schreef dat men tot Turgot moet teruggaan om iemand te vinden die tegelijk de eerste staathuishoudkundige en de eerste minister van zijn land was.

* * *

Een dierkundig woordenboek. Als prijsvraag voor het jaar 1910 heeft het bestuur van het Koloniaal Museum te Haarlem een gouden medaille of de waarde van *f*150 uitgeloofd voor de beste proeve van een Dierkundig Woordenboek voor Ned. Oost-Indië, resp. voor bouwstoffen en bijdragen, die tot de samenstelling van een dergelijk woordenboek kunnen leiden. Bedoeld wordt dus de lijst van inlandsche namen der dieren in het gebied van den geheelen Ned. Indischen Archipel, òf wel namen eener enkele diergroep (als bijv. vogels of visschen). Bij de namen moeten zooveel mogelijk korte toelichtingen en bijzonderheden van zoölogischen en folkloristischen aard gevoegd worden.

Uit de toelichting blijkt dat de aanleiding tot het uitschrijven dezer prijsvraag is geweest de verschijning in 1909 van F. S. A. de Clercq's: Nieuw Plantkundig Woordenboek voor Nederl.-Indië, met korte aanwijzingen van het nuttig gebruik der planten en hare beteekenis in het volksleven en met registers der inlandsche en wetenschappelijke benamingen.

Ook detailstudies en verzamelingen van verspreide gegevens, mits de bron van herkomst vermeld wordt, komen voor bekroning met zilveren of bronzen medailles in aanmerking. Als voorbeeld van de voorlichting, die o.a. ontleend kan worden aan de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië, zijn in een aanhangsel van het prospectus der Prijsvraag eenige dierkundige artikelen uit dat werk aangehaald.

* * *

De Indische antithese. In de *Locomotief* van 10 en 11 Nov. j.l. komt onder dit opschrift een artikel voor van B. B., waarin gevraagd wordt wat de toekomst zal baren: Associatie (met den inlander) of assimilatie (van den inlander) met den westerling en deze antithese zou op het punt van inboorlingen-politiek steeds scherper op den voorgrond treden. Van Inlandsche zijde zoude, hoewel zwakjes in den laatsten tijd een meer directe antithese zijn verondersteld, n.l. van het Oosten tegen het Westen, van den Islam tegen het Christendom, doch deze verliest haar kracht, nu het gebleken is dat Japan na zijne overwinningen op de Russen, door dezen oorlog zelf, *inwendig* zoo verzwakt en verdeeld is, dat vele jaren van harden arbeid noodig zullen zijn om het financieel evenwicht te herstellen. Uitputting is daar gevolgd op bovenmatige inspanning.

De ethische richting der laatste 20 jaren heeft naast veel goeds ook het kwade van onvervulde verwachtingen gebracht en geleid tot verlangens

en begeerten, die slechts geleidelijk en langzaam, over eenige geslachten heen, bereikt kunnen worden, omdat ook wij financieel onmachtig zijn.

In de rechtsgeleerde wereld is de strijd ontstaan tusschen het behoud van het oude adatrecht en unificatie en daaruit heeft zich de (sociale) z.g. Indische antithese ontwikkeld.

Het laat volgens den schrijver geen twijfel dat nu de anti-revolutionnaire partij in Nederland den scepter zwaait en hare adepten in de hoogste staatsambten in Nederland en in Indië heeft weten te brengen, het koloniaal probleem der laatste jaren zal worden opgelost ten voordeele der *assimilatie*. Hiertegen komt *verzet*. Dit uitte zich o.a. in de bekende 24 ontwerpen (zie *Ind. Gids* 1909 II bl. 1546).

De strijd dateert reeds van 1904, doch werd tot nu toe met *stille* wapenen gestreden om zich nu, even na het optreden van Minister De Waal Malefijt, op eens krachtig te uiten. In het kader van *stille actie* der commissie voor het adatrecht (ibid bl. 1656) zou het dan ook volkomen passen om voor het behoud van het adatrecht in de Inlandsche rechtspraak te pleiten om daarmede stelling te nemen vóór den inlander. Intusschen blijkt het object van al deze (quasi)belangstelling, de kleine inlander, overgeleverd aan ondragelijke lasten en aan eene rechtspraak, in civilibus vooral, die hij niet begrijpt en hem niet voldoet. „Het dualisme in de Indische rechtspraak, het dualisme in het Indische staatsbeheer, verergerd door de *Streberei* en het dilettantisme van de militaire terreur en het thans overleveren van Indië aan de macht eener sterk getinte *godsdienstige* partij, zal onze koloniën", volgens B. B. „in de komende dagen der Inlandsche evolutie tot een gevaar kunnen worden".

* * *

Spoorwegplannen Semarang-Cheribon. In de *Locomotief* van 13 Nov. j.l. No. 263 wordt medegedeeld dat de gewestelijke raden van Semarang, Pekalongan en Cheribon zijn uitgenoodigd om advies uit te brengen over een plan, door de Semarang-Cheribon-Stoomtram Mij. ontworpen, waardoor het mogelijk zou worden den afstand tusschen die beide plaatsen in 7½ uur af te leggen, in plaats van, zooals nu, in 12 uur, terwijl, als eventueel de staatslijn Cheribon-Tjikampek tot stand komt, Semarang van uit Batavia in 12 uur te bereiken zou zijn. De ontworpen verbeteringen, waardoor de treinsnelheid tot 40 K.M. per uur zou kunnen worden opgevoerd, bestaan in het afnemen van de baan van den grooten postweg voor twee derde der geheele lengte en in het afsnijden van twee groote bochten, n.l. die welke gevormd wordt door het baanvak Kaliwoengoe-Kendal-Tjipiring-Gemoe en die in het Cheribonsche tusschen Bedilan en Kantji. De laatste is de belangrijkste, doch in de van regeeringswege aangeboden stukken wordt vermeld, dat deze buiten beschouwing kan blijven. Nu is het de bedoeling de bestaande lijnen ten behoeve van het plaatselijk verkeer in stand te houden, doch de lijn van Losari tot Cheribon bovendien recht door te trekken voor het doorgaand verkeer. Door de afsnijding van de beide bedoelde bochten wordt de afstand Semarang-Cheribon van 245 K.M. tot 220 K.M. verkort. Wil men de bedoelde snelverbinding bereiken, dan is daartoe de afsnijding Bedilan-Kantji onvermijdelijk. Dat de hoofdinspecteur der S. S. dit gedeelte van het plan terzijde schuift, wordt door de *Loc.* toegeschreven aan het lievelingsdenkbeeld van dien hoofdambtenaar om, als de lijn Tjikampek-Cheribon wordt uitgevoerd, daaraan eene verbinding van Cheribon per staatsspoor dwars door Banjoemas naar de halte Soempioeh der zuiderlijn S. S. te verbinden, waar langs Semarang van uit Batavia in 14

uur zou zijn te bereiken, terwijl de weg langs de noordkust die afstand op 12 uur zou brengen en de suikerafvoer tot zich trekken.

In de *Loc.* van 18 Nov. komt een brief voor van den heer F. James, exploitatie-chef van de S.-C. Stoomtram Mij., waaruit blijkt dat deze maatschappij hare medewerking aan de verbetering der treinverbinding tusschen Batavia en Semarang beschouwt als een plicht, die zij bereid is te aanvaarden en waarbij het de bedoeling is met den Staat mede te werken. Zij wil niet belemmeren wat de Staat ter bevordering der verkeersbelangen denkt tot stand te brengen, doch verwacht ook geen tegenwerking alleen met het oog op in overweging zijnde plannen, waarvan de uitvoering geheel onzeker is. Mocht de Staat te eeniger tijd de lijn Cheribon-Soempioeh uitvoeren, dan mag verwacht worden dat dit niet geschiedt met het doel de S.-C.-S. concurrentie aan te doen, maar ter bevordering van verder strekkende belangen. De afkorting Bedilan-Kantji kan dan uit een oogpunt van concurrentievrees geen belemmering voor eene eventueele staatslijn Cheribon-Soempioeh zijn. Uit het verdere van den brief blijkt duidelijk dat met die afkorting het ontwerp der S.-C.-S. staat of valt. De inhoud geeft de *Loc.* aanleiding in scherpe bewoordingen de spoorwegpolitiek te laken, welke Semarang nog geruimen tijd eene directe snelle verbinding langs de noordkust onthoudt.

In de *Loc.* van 27 Nov. komt dit blad nogmaals op de zaak terug en in het No. van 20 Nov. te voren had een oud-Semaranger het over den vroegeren misgreep om de stamlijn over Java door het gebergte en langs de Zuidkust aan te leggen, hetgeen destijds geschiedde uit een oogpunt van defensie, doch welk argument nu niet meer medetelt. De meest rationeele oplossing acht deze de lijn Semarang-Cheribon te naasten en de lijn Semarang-Kedoengbanteng te bouwen. Zooals n.l. in het eerstgenoemde artikel wordt aangetoond kan men zich voorstellen dat de N. I. S. het baanvak Semarang-Goendih door een derde rail geschikt maakt voor rijtuigen S. S. en dat Goendih verbonden wordt met de halte Kedoengbanteng (S. S.) tusschen Sragen en Ngawi, dan heeft men op die wijze de kortste verbinding Batavia-Soerabaja verkregen.

* * *

Vlagvertoon. In aansluiting aan het medegedeelde in onze Januari-aflevering bl. 89 laten wij hier het slot volgen van de opstellen getiteld: „Naar de Filippijnen, China en Japan; op reis met het Nederlandsch eskader", voorkomende in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 29 Dec. j.l. en geteekend door L.

„Nu ik terugzie op de maanden dat onze schepen, de Nederlandsche vlag toonden in die verre landen, waar zoo zelden onze driekleur van een oorlogsschip woei, ben ik overtuigd van 't nut, dat deze en dergelijke reizen hebben. 't Nut van vlagvertoon alleen heb ik hier niet op 't oog, ook 't nut dat het heeft voor de vloot, voor onze marine, is zéér belangrijk! Voor ons allen die goed drie jaar in Indië moeten verblijven, is zoo'n reis een weldaad: verkwikt en versterkt komt men terug, de ambitie is vergroot, er is véél geleerd en ondervonden, veel genoten en ik kan u verzekeren: het wordt geapprecieerd.

„Met welk een genoegen wij allen de verslagen van den correspondent der *Nieuwe Rotterdamsche Courant* lazen over de vlootmanoeuvres van dezen zomer in Holland, kan ik u niet genoeg vertellen. Zeker, we zijn op den goeden weg — ook hier in Indië — en we willen werken, hard werken om te bereiken, wat bereikt kan worden. Maar hoe zou ons aller taak verlicht

en veraangenaamd worden, wanneer het geheele volk ons wilde bijstaan, ons door zijn sympathie voor de marine, voor onze landsverdediging, zou willen helpen. Met genoegen slaan wij allen 't voortdurend toenemen der populariteit van onze marine gade; mogen ook deze brieven iets hebben bijgedragen tot de toeneming van de belangstelling in het doen en werken van onze vloot".

* * *

Gouverneur-Generaal Van Heutsz. In de *Nieuwe Courant* van 18 Dec. j.l. is een poging gedaan om het werk van dezen aftredenden landvoogd zoo getrouw mogelijk te schetsen, doch het is daarbij jammer dat om het goede en krachtige van diens bestuur in het licht te stellen, dat van zijn ambtsvoorganger Rooseboom zoo eenzijdig wordt voorgesteld, alsof deze slechts oog had voor den B. V. en overigens steeds overwegend en weifelend niet wist te handelen en door te tasten. In de *N. Ct.* van 23 Dec. lokte dit dan ook terecht een protest uit, dat weder aanleiding tot een wederwoord gaf, welke polemiek het onnoodig is hier verder te behandelen, doch het blijkt uit een en ander weder duidelijk hoe moeilijk het is om zich een juist denkbeeld van op den voorgrond tredende personen te maken. Hebben zij eenmaal de gunst van het nageslacht verworven, dan wordt in het beeld van hun arbeid veel opgenomen, dat voorgangers hebben voorbereid of dat door de omstandigheden onder hunne actie juist het tijdperk van rijpheid bereikte en onderscheidden zij zich door saillante karaktertrekken, dan is men geneigd veel van het kleine en gebrekkige dat hun aankleefde over het hoofd te zien en te vergeten.

De *N. Ct.* wees er op hoe bepaaldelijk op de buitenbezittingen de invloed van den heer Van Heutsz onmiskenbaar is. In verschillende streken van den Archipel is ons gezag met klem gehandhaafd, Sumatra, Borneo, Celebes en Bali getuigen het; de inlandsche vorsten hebben er leeren beseffen, dat het Nederlandsche gouvernement is de souverein van Ned.-Indië. Er is naar gestreefd dat elk land aldaar zijn eigen kosten van bestuur zal dragen, het toezicht op het inlandsch zelfbestuur is verscherpt en door de landschapskassen de zekerheid verkregen, dat een goed deel der door de bevolking opgebrachte gelden te haren eigen bate wordt besteed. Nieuwe gebieden zijn doorkruist; handel en nijverheid vonden in hem een warm voorstander en verdediger.

Dat niettemin nimmer zooveel uitingen van wrevel en ontevredenheid, ja van haat en minachting, werden gehoord als tegen dezen landvoogd, wordt, naast het noodzakelijk aantasten van persoonlijke belangen, waar het betrof het heelen van wondeplekken, toegeschreven aan persoonlijke eigenschappen, die er toe medewerkten om die verbittering te vergrooten.

Zijn ruwe manier van zich uit te drukken wordt in een gouverneur-generaal bepaald een groote fout genoemd en dat hij tegenover iedereen, die op audientie kwam, tegenover dames op bals en partijen, over de hoogste ambtenaren en officieren, en dat niet altijd in kiesche termen, zijn hart uitstortte, zette zonder eenige noodzaak kwaad bloed.

Dan greep hij somwijlen krachtig in, zonder de verdere gevolgen van een maatregel behoorlijk in te zien en te beheerschen, hetgeen vooral merkbaar is in zijn optreden tegenover het binnenlandsch bestuur. Het passeeren van reeksen ambtenaren voor promotie en ze toch laten doordienen, kweekte leden van het corps zonder ambitie en zonder geestkracht. Ook tegenover de rechterlijke macht schijnt een niet beleidvol optreden den president van het hooggerechtshof aanleiding te hebben gegeven de rechterlijke ambtena-

ren in de gelegenheid te stellen hun grieven aan dezen kenbaar te maken. Bovendien gaf zijn particulier leven veel aanstoot. In de reeks van Indische landvoogden staat hij niet als een model, noch zelfs als een voorbeeld voor zijn opvolgers, maar niettemin als een reus van de daad. Indië mag volgens de *N. Ct.* dankbaar zijn dat hij vijf jaar lang heeft ingegrepen in slapheid en sleur en veel sluimerende krachten heeft wakker geschud, doch het blad zou zijn nog eenige jaren aanblijven niet hebben gewenscht. Zulke mannen zijn te krachtig, te heftig om zelf kalm de gevolgen van hun daden te kunnen ontwikkelen en leiden; daarvoor is een bezadigder hand, een koeler hoofd noodig. Hiervoor schijnt de heer Idenburg de juiste man, die hem te rechter tijd komt vervangen.

* * *

Onze koloniale politiek. Een zeer zwak punt in de zoozeer opgehemelde politiek van den heer Van Heutsz blijft naar ons inzien altijd het feit, dat nu onlangs door een zijner verdedigers in het Engelsch aldus werd geformuleerd: „The General Van Daalen did not succeed as a civil ruler, he was tactless with native chiefs, thinking he could make them obey by severity. His supersession was necessary and no blame may be thrown on the Governor-General Van Heutsz for this proceeding". Deze passage is ontleend aan een brief van Dr. A. A. Fokker te Amsterdam, opgenomen in de *Saturday Review* van 11 Dec. als protest tegen het artikel, waarvan in onze December-afl. 1668 melding werd gemaakt. Wanneer er nog bij vermeld was dat die vervanging feitelijk het gevolg was van pressie van de zijde van de Staten-Generaal, dan was deze misgreep toch kwalijk te vergoelijken. Het valt in den heer Fokker te prijzen, dat hij de handschoen voor zijn natie opneemt, doch het is jammer dat het artikel juist tegenover Engeland met een groote vergissing begint, door te spreken van een beroemd Engelschman, Wallace, die omstreeks 50 jaar geleden „How to manage a colony", schreef, terwijl elke Engelschman in het boek van Clive Day, The Dutch in Java, op bl. 251 (bl. 270 van de Holl. vertaling) kan lezen, dat de schrijver van dat werk J. W. B. Money heette en dat de omstandigheden er toe leidden, dat deze juist als beoordeelaar in het geheel niet op onpartijdig standpunt stond.

Terwijl de redactie van de *S. R.* onder den brief aanteekende dat zij in het volgende nummer op de zaak terug zoude komen, werd in de nummers van 18 en 25 Dec. vergeefs naar een artikel over dit onderwerp gezocht en komt eerst in het nummer van 1 Januari 1910 eene korte repliek. De bedoelde redactie vindt daarin de critiek van Dr. Fokker niet van veel beteekenis. Hij haalt een oppervlakkig en verouderd boek aan en wat hij over den Atjeh-oorlog schrijft klopt zelfs niet met „cooked official reports". Wat als vooruitgang werd gekenschetst is slechts een mooi woord voor zware belastingen en verspreiding van opiumgebruik. Het onderwijs, waarvan hij spreekt, werd eerst ter elfder ure gegeven en is meer te danken aan inlandsche „self-help" dan aan de Hollanders. De redactie geeft niet toe dat het land ook maar eenigszins tot ontwikkeling is gebracht. De eenige groote haven (Sabang) is een natuurlijke, waar de inrichting niet opgewassen is tegen het handelsverkeer. Waar Dr. Fokker beweert dat de post van Gouverneur-Generaal geen sinecure is, daar behoorde zij het inderdaad niet te zijn, doch feitelijk is zij het wel. Waarom anders dat gegrabbel er naar? Het wordt door het Engelsche blad onnoodig geacht verder op het artikel in te gaan, daar het niet gezegd kan worden het pleit voor de „ethische" zijde der Nederlandsche politiek gewonnen te hebben.

Daar dit antwoord zoo laat komt is het blijkbaar het besnoeide résumé van een langer artikel, dat aan de redactie zelf niet beviel en waarvoor zij dit in de plaats stelde. Zij gaf daarbij blijk van Indische aangelegenheden als belastingen, opium en onderwijs niet best op de hoogte te zijn. Ook zou een Nederlander, uit wiens koker het allereerste artikel vermoed wordt te komen, toch niet, met geheel voorbijzien van de Bataviaasche en andere havenwerken, alleen Sabang, de door Engelschen gevreesde concurrent van Singapore, noemen.

* * *

Houthandel en Boschwezen. Wij ontvingen als brochure, overgedrukt uit het *Soerabajasch Handelsblad*, de reeds in de *Ind. Gids* 1909 II bl. 1655 besproken artikelen van den heer Broersma en van den heer H. ten Oever, waaraan zijn toegevoegd een antwoord van den heer P. Geesink, opgenomen in dat blad van 23 Sept., en een nader artikel van den heer Ten Oever in het nummer van 1 Nov., gevolgd door een naschrift van hem zelf en één van de redactie. De heer Geesink beantwoordt de gestelde vragen en toont aan dat hier misverstand heerscht. Ons bestek laat niet tot de polemiek op den voet te volgen. Erkend wordt dat aan staatsaankap groote voordeelen verbonden zijn, doch de heer G. is geen voorstander van staatsdetailverkoop en is van oordeel dat men zijn oogen er niet voor sluiten mag dat er omtrent staatsaankap ook andere opvattingen bestaan, zoodat het boschwezen gehouden is, niet tot doordrijven, doch tot overtuigen en bewijzen. Waar van die zijde beweerd wordt dat, om in de houtbehoefte van den groothandel te voorzien, altijd vrij groote kavelingen worden aangeboden, haalt de schrijver voorbeelden aan die het tegendeel bewijzen, terwijl ook de venduties of ver van elkander gelegen plaatsen dikwijls te kort op elkander plaats vinden, om ze alle te kunnen bezoeken. Ook wordt aanmerking gemaakt op het thans met Romeinsche cijfers aanduiden van de qualiteit van het hout. Dat zagerijen nog geen bedrijfszekerheid hebben wordt aangetoond met voorbeelden van het stilstaan of slepend voortzetten van sommige wegens houtgebrek. Wat de quaestie der drie koetsiers op een bok aangaat, de H. I. S. B. is niet degeen die ten slotte beslist, maar de regeering, vertegenwoordigd door den Directeur van Landbouw, dus eerder palfrenier of looper bij den wagen en dan zijn meer loopers beter in staat dezen op gang te houden. De heer G. wilde feitelijk een permanente commissie met vertegenwoordigers van het boschwezen en van den handel en de industrie en kromp die ineen tot haar eenvoudigsten vorm.

In een antwoord op dit stuk geeft de heer Ten Oever een aantal argumenten voor staatsaankap als: 1°. geen aankap van rijp en groen; 2°. geen leegkap van groote aaneen gesloten complexen met de noodzaak om voor herbossching uitgebreide cultures van gelijken leeftijd aan te leggen; 3°. de uitdunningen van zulke cultures zijn moeilijk uit te voeren; 4°. grooter houtopbrengst; 5°. kleiner beheerseenheden en daardoor beter zorg tegen diefstal en brand; 6°. het kapbedrijf geheel in technische handen; 7°. geen speculatie; 8°. regelmatige verloop van den aankap onafhankelijk van de marktprijzen; 9°. er komt een einde aan de quaesties met aannemers; 10°. de kleinhouthandel en de houtverwerkende bedrijven kunnen zich beter voorzien; 11°. voor inlandsche publieke werken is gemakkelijker hout beschikbaar; 12°. verschillende gouvs. bedrijven behoeven het hout niet peperduur in te koopen bij particulieren.

Wat de indeeling der kavelingen betreft, wordt toegegeven, dat plaatselijk niet altijd genoeg op de belangen van den groothandel is gelet; eene

nieuwe regeling der venduties is echter op komst. Voorts zijn bij den verkoop dikwijls kavelingen gecombineerd. Wat de permanente commissie betreft, door zijn denkbeeld en dat van den heer Ten Oever als overeenstemmend voor te stellen gaat de heer Geesink te ver.

Omtrent de bedrijfszekerheid der zagerijen wordt in het naschrift opgemerkt dat de zagerijen in verhouding tot den staatsaankap op het oogenblik een te groote capaciteit schijnen te hebben, n.l. pl.m. 40,000 M³. per jaar. Voor deze inrichtingen is een zoo spoedig mogelijke invoering van algeheelen staatsaankap dus gewenscht. Naar den heer Ten Oever meent te weten, zal in 1913 voldoende hout op de venduties te krijgen zijn. Als het dan meer niet te laat is, voegt de Redactie van het *S. H.* er aan toe en ,,als het Boschwezen dan ook precies op de hoogte zal zijn van de behoeften van den exporthandel''. Dat het veilen van te kleine kavelingen vrij algemeen is, wordt in dit laatste naschrift nog nader aangetoond.

* * *

De vermeende Boeddha-relieken, waarvan sprake was in de *Ind. Gids* 1909 II bl. 1379, gaven Dr. I. Groneman aanleiding om in een tweetal opstellen in het *Bataviaasch Nieuwsblad* van 4 Aug. en van 4 Nov. twijfel omtrent de echtheid der vondst nabij Peshawar uit te spreken. Het eerste artikel, geschreven toen nog slechts telegraphische mededeelingen omtrent de vondst bekend waren, bevat o.a. een uittreksel uit Prof. Kern's Geschiedenis van het Boeddhisme in Indië (van 1882) bl. 230, 231, waaruit blijkt dat na de verbranding van Boeddha's lijk met behulp van de Malla's of bewoners van Koesinârâ (of Kuçinagara) er acht aanvragers waren om de asch te verdeelen, hetgeen op raad van den brahmaan Drona om de vrede te bewaren, werd toegegeven. Deze werd met die verdeeling belast, terwijl hij niets voor zich zelf eischte dan de urn, waarvoor hij een stoepa wenschte te bouwen. De verbranding had plaats gehad in een heiligdom, ,,Moekoeta-bandhana'' (of wrongband) geheeten, oostelijk van de stad Koesinârâ. Prof. Kern raadpleegde *Zuid*-Boeddhistische geschriften. De archaeoloog Foucher noemt diezelfde stad, op gezag van *Noord*-Boeddhistische bronnen, en ook deze spreken van een verdeeling van de asch in achten. Elk bouwde met groote plechtigheid een stoepa en dit zijn de acht bouwwerken, of ten minste zeven er van, waarvan de vromelijk heiligschennende hand van Açoka later den inhoud verspreid zou hebben naar de vier uithoeken van ,,Jamboe dwipa''.

De Chineesche pelgrim Fâ-hien (zie *Ind. Gids* 1908 II bl. 1149) zag omstreeks het jaar 400 onzer jaartelling te Hidda, in de Kâboel-vallei, het schedeldak van den Boeddha dagelijks ,,op een troon'' tentoongesteld onder een kristallen klok. Is dit een deel van den inhoud van de eenig overgebleven der acht oorspronkelijke stoepa's, dan moet Hidda de plaats geweest zijn, waar die stoepa boven dat aandeel, stel dat van de Malla's te Moekoeta-bandhana, oostelijk van Koesjinagara, is opgebouwd, maar dan kan de pas gevormde stoepa geen van de acht oorspronkelijke geweest zijn.

Bovendien dagteekent volgens Hiuen Tsang het door keizer Kanishka gestichte bouwwerk van den aanvang onzer jaartelling, dat is dus minstens vijf eeuwen na den dood van den Boeddha en kan dus geen der acht oorspronkelijke stoepa's geweest zijn.

In het *Bat. Nieuwsblad* van 4 Nov. j.l. geeft Dr. Groneman den inhoud van een door hem ontvangen schrijven van den heer A. Foucher zelf, die daarbij een extract zond uit een Ceylonsch blad, waarin de bijzonderheden der jongste ontdekking van Dr. Spooner worden medegedeeld, ongeveer zooals deze vroeger door ons reeds in de *Ind. Gids* werden opgenomen. Wat de

beteekenis der gevonden verkoolde beentjes betreft, daarover liet de heer Foucher zich niet uit. De bewering dat het overblijfsels zijn van het in de nabijheid van Pêshawar verbrande lijk van Boeddha Gautama heeft zonder bewijs of betoog niet de minste waarde. Wel werd dit door de monniken een eeuw na Kanishka aan Hiuen Tsang verteld, doch diezelfde monniken wezen hem ook buiten de stad een heiligen bodhi-boom aan, onder welks schaduw de vier laatste (Dhyâni) Boeddha's gezeten zouden hebben, doch dan had die boom met betrekking tot Gautama al tien eeuwen oud moeten zijn en als hij ook de vorige Boeddha's overschaduwd had nog drie kalpa's ouder, waarbij een kalpa een onberekenbare eeuwenreeks is waarin de wereld ontstaat, bestaat en ondergaat. De boom zou dan den ondergang van vroegere werelden overleefd of telkens opnieuw ontstaan moeten zijn. De bewering omtrent de drie verkoolde beentjes heeft, volgens Dr. G., niet de minste waarde, als ze door de verkondigers van zulke dwaasheden zonder bewijs geopperd wordt. De mogelijkheid wordt niet ontkend dat Kanishka de beentjes ontleende aan de enkele door Açoka gespaarde stoepa, doch die mogelijkheid wordt niet grooter geacht, dan die van de onderstelling dat hij het reliek ontleende aan de asch van een tien eeuwen na Gautama gestorven en als heilig vereerden monnik.

* * *

Romesh Chunder Dutt, C. I. E. †. Op 30 Nov. overleed deze Britsch-Indische geleerde en staatsman als minister van den Gaekwar van Baroda. In de *Ind. Gids* van 1889 II, bl. 1608 en 2237, is destijds eene uitvoerige aankondiging verschenen door prof. H. Kern van de beide eerste deelen van zijn *History of Civilisation in Ancient India*, based on Sanscrit literature. Hoewel uit die beoordeeling blijkt dat Prof. Kern het boek destijds aanbeval aan allen, die geen bijzondere studie van 't oude Indië gemaakt hebben en toch een niet al te oppervlakkig inzicht in den algemeenen ontwikkelingsgang der Indische beschaving wenschen te erlangen, worden er toch nog al wat oppervlakkigheden en fouten in aangewezen. In verband met het boven medegedeelde over den vorst Kanishka, zien wij op bl. 2240, dat deze volgens den heer Dutt begonnen zou zijn in Kashmir te regeeren omstreeks 10 A. D. Volgens Prof. Kern was het reeds lang door verscheidene geleerden aangetoond dat van het begin van Kanishka's regeering de Çaka-jaartelling, 78 A. D. dagteekent.

Uit den titel van het bedoelde boek blijkt, dat de heer Romesh Chunder Dutt destijds nog tot de „Civil service" behoorde, advocaat van den Middle Temple was en o.a. een Bengaalsche vertaling van de Rig Veda Sankita en andere werken had gemaakt.

Zooals het weekblad *India* mededeelt, was hij in 1848 te Calcutta geboren en in 1869 als derde bij het vergelijkend examen voor den Indischen burgerlijken dienst aangenomen. Hij bracht het daarbij tot waarnemend „Commissioner" der Burdwan-afdeeling en lid van den Bengaalschen wetgevenden raad. In de laatste vijf jaren diende hij eerst als Minister van Financiën en later als Dewan of Eerste Minister in den vooruitstrevenden staat Baroda. Dat hij niet verkozen werd tot lid in den Indischen Raad te Londen (zie *Ind. Gids* 1909 I bl. 201) wordt door het weekblad toegeschreven aan zijn sympathie voor het Nationale Congres; de heer Bilgrami zou gekozen zijn, wegens zijn lidmaatschap van de „All India" Moslem League. De heer Dutt moest zich tevreden stellen met een lidmaatschap in de Koninklijke Indische Decentralisatie-commissie. Wat in haar rapport voor goeds voorkomt wordt door het blad in hoofdzaak aan hem toegeschreven.

Uit alles blijkt dat een verdienstelijk man is heengegaan en het is te verklaren dat op 18 Dec. j.l. te Londen tal van vrienden en belangstellenden in Caxton-Hall, Westminster, bijeenkwamen in eene vergadering van rouwbeklag, waarin hij als de grondvester van het Indische nationalisme werd gehuldigd.

* * *

Hervormingen in de Indische rechtsbedeeling worden in het Januari-nummer van *Onze Eeuw* besproken door Mr. H. J. Scheuer. Deze meent dat alle debat omtrent de bruikbaarheid van het nieuwe artikel 75 R. R. als hoeksteen van het rechtsgebouw der toekomst, onvruchtbaar zal blijven, zoolang de gezaghebbende meeningen omtrent de rechtsorde zelf welke men zal gaan invoeren, blijft uiteenloopen. Het doel van zijn opstel om langs empirischen weg een poging te wagen tot oplossing van de vraag welk recht hebben wij aan Inlanders en Vreemde Oosterlingen te geven, en daarbij te wijzen op die gebreken in de rechtsbedeeling, die de Indische rechts*practijk* hem heeft doen kennen.

De schrijver blijkt op grond daarvan een pertinent tegenstander van de unificatie. De Inlandsche rechtsbedeeling is ondanks hare gebrekkige werking niet minderwaardig en het Inlandsch reglement in 1848 door Mr. Wichers te zamen gesteld, met als eerste desideratum: een snelle en eenvoudige procedure, wordt beschouwd als een uitnemend voorbeeld van juist inzicht in de behoeften der justitiabelen.

Wij kunnen de belangrijke wenken van den schrijver hier niet uitvoerig overnemen, doch zijn bedoeling is o.a. duidelijk uit deze zinsnede: „Er is meer verschil tusschen Oostersche en Westersche karakters en rechtsbegrippen dan met een enkele wetsverandering te verhelpen zou zijn; wij begrijpen de Inlanders en zij ons nog te weinig dan dat men zou kunnen volhouden dat het onderscheid eigenlijk nog maar alleen gebaseerd is op verschil van wetgeving en recht en met dat verschil van zelf zal verdwijnen. Bovendien acht ik de intrinsieke voortreffelijkheid van het Europeesche boven het Inlandsche recht zachtstgenomen dubieus".

* * *

Verzet tegen cholera-maatregelen. Dit verzet, waarvan met betrekking tot Batavia, reeds sprake was in onze laatste December-afl., bl. 1657, heeft zich blijkens een telegram van den correspondent der *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 27 Dec. ook te Bandoeng voorgedaan, waar twee inlandsche politie-agenten gedood en twee gewond werden. De toestand der bevolking was zeer opgewonden en een militaire patrouille was uitgerukt. De toestand werd echter niet als zorgwekkend beschouwd.

De *N. R. Ct.* teekende hier o.a. bij aan, dat waar men vroeger niet hoorde van een vijandige houding der bevolking tegenover de in haar eigen belang genomen hygiënische maatregelen bij cholera-epidemieën, de veronderstelling voor de hand ligt dat ditmaal duistere elementen de goedgeloovige bevolking opruien.

Hoe gemakkelijk dit kan gebeuren en hoe zelfs Europeesche volken op gelijke wijze hun hoofd kunnen kwijt raken, bleek bij de bekende epidemie van 1832 in het hartje van Parijs. In een „Histoire contemporaine de la France" par Paul Lehugeur, viel onze aandacht op het volgende onderschrift van een plaatje uit die dagen: „De cholera trad plotseling te Parijs in tegen half vasten van 1832; de ziekte was zoo verpletterend dat de verdwaasde menigte haar eerst aan vergif toeschreef en verschillende ongeluk-

kigen vermoordde, die door een woord, een gebaar, een onbeduidendheid aan hare wraakzucht werden aangewezen. In geheel Frankrijk klom het aantal slachtoffers tot 120,000; in Parijs was het meer dan 20,000, waarvan 12,000 alleen in de maand April; vrachtwagens doorkruisten de straten om huis aan huis de dooden af te halen. De wetenschap, die geheel onverwacht verrast werd, vermocht niets tegen den ramp, maar ieder deed zijn plicht: geneesheeren, priesters, beambten en bestuurders; de koning en zijn gezin bezochten de hospitalen en Casimir Périer, die denzelfden moed had getoond, was onder de slachtoffers''.

* * *

Tehuis voor terugkeerende Indische militairen. Het *Algemeen Handelsblad* van 14 Dec. j.l. vestigde de aandacht op maatregelen in Frankrijk genomen om in het belang van terugkeerende ,,légionnaires'' en soldaten van het koloniale leger iets te doen ten einde ze den overgang in de burgermaatschappij gemakkelijk te maken en te verhoeden dat zij in verkeerde handen geraken en maatschappelijk ondergaan. Minister Picquart benoemde op voorstel van het Roode Kruis een comité, waarin verscheidene bekende persoonlijkheden zitting hadden, zooals de markies de Vogué, de heeren d'Haussonville, Etienne, Doumer, Lebon, Le Myre de Vilers en anderen. Dit kreeg de beschikking over een kazerne, aan de Boulevard Kellerman te Parijs, benevens het noodige nachtleger en het Roode Kruis droeg voor het overige zorg. Op 1 Dec. 1908 werd hier een tehuis geopend, dat door de opgenomen soldaten zelf bewoonbaar en tot gezellig verblijf werd ingericht. Slechts gezonden worden er opgenomen, zieken gaan naar de hospitalen. In nog geen jaar tijd herbergde men er 322 lieden, van wie er 202 slaagden werk te verkrijgen.

Het *Hbl.* vraagt of de oprichting van eene dergelijke inrichting ook bij ons niet tot de mogelijkheden behoort en of het niet op den weg van het particulier initiatief ligt om met steun van de Regeering, die daaraan wel niet zal worden onthouden, in Nederland iets dergelijks op te richten.

* * *

De grensregeling op Timor. Blijkens kol. 3 v. h. *Kol. Verslag* 1909 was het in 1904 met Timor gesloten tractaat (zie *Ind. Gids* 1906 I bl. 900) dat op 19 Oct. 1908 te 's Gravenhage geratificeerd werd, in het Ind. Staatsblad van 1909 No. 214 afgekondigd en werd in Juni 1909 een aanvang gemaakt met de opmeting en uitzetting van het in art. 4 van dat tractaat bedoelde grensgedeelte tusschen de enclave Oikoessi en het Nederlandsch gebied. Intusschen schijnt die grensregeling thans gestaakt te zijn. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 20 Dec. j.l. nam daaromtrent een bericht over uit de *Java-Bode*, waarbij een correspondent uit Timor-Koepang de moeilijkheid uiteen zet. Het punt, waar de vroegere commissie de opneming staken moest was bij een riviertje aan de Oostzijde der enclave, genaamd Oë Seman (op bl. 901 van onzen afdruk van het tractaat staat Oè Sunan). Nu moet dit beteekenen: Oë (= eucalyptusbosch) van Seman en de naam zijn van het Oostelijk gelegen terrein, terwijl het riviertje Keboen of Léos zou heeten. De Nederlandsche commissie wilde den geest van het tractaat volgen en deze onjuistheid van term door eene toelichting ophelderen. De Portugeezen vonden er echter aanleiding in om eene ongeveer 7 K.M. Oostelijker gelegen grens te vragen, waar een riviertje, de Oël Seman zou stroomen (Oël beteekent rivier). Daarmede zoude een stuk van het destijds op de kaart als betwist gebied aangeduide terrein aan Portugal komen, ter-

wijl in 1904 bij de besprekingen de bewuste strook uitdrukkelijk voor Nederland werd geëischt, en anders de onderhandelingen zouden worden afgebroken.

* * *

Particuliere landen in handen van vreemdelingen. Terwijl de *Nieuwe Courant* in het vorige jaar reeds een hoofdartikel wijdde aan den overgang van het land Nanggoeng in Engelsche handen (*Ind. Gids* 1909 II bl. 1539), vestigt zij thans de aandacht op een gerucht, dat er onderhandelingen gaande zijn om de in de afdeeling Krawang gelegen Pamanoekan- en Tjiassemlanden door een Engelsch consortium te doen overnemen. Deze landen, de grootste van alle, hebben eene uitgestrekheid van 300,000 bouws en zijn voor *f*2,700,000 in de verponding aangeslagen. Het blad constateert dat het geen ongelijk had toen het op spoedig handelen aandrong.

Als men leest wat het *Algemeen Handelsblad* aan de *Financial News* van 10 Nov. ontleende omtrent de voordeelen speciaal aan het bezit van dit soort particuliere landerijen verbonden, dan mag dat Engelsche blad hier en daar de plank wat misslaan, het lijdt geen twijfel of zulke artikelen zullen in Engeland meer en meer de aandacht op dit grondbezit vestigen. De bezwaren tegen de particuliere landerijen zijn volgens het *Hbl.* niet zoo zeer te zoeken in de rechten der eigenaars, maar in het misbruik dat deze daarvan maken en in de moeilijkheid om dit te voorkomen of tegen te gaan: „Niet dan als laatste uitweg, zal toch de regeering overgaan tot het gebruikmaken van haar recht om landheeren, hunne huurders, administrateurs of andere plaatsvervangers, die zich aan onwettige heffingen of afpersingen schuldig maken, wegens knevelarij of misbruik van gezag te vervolgen en van het landgoed te verwijderen, indien hun verblijf aldaar schadelijk wordt geacht voor de openbare rust". Gelden deze woorden reeds als het eigen onderdanen betreft, in wat voor moeilijkheden komt men niet als er ten opzichte van vreemden nog politieke verwikkelingen bijkomen?

Als men een en ander nagaat, dan schijnt eene spoedige onteigening der particuliere landen urgent, ook omdat de prijs voortdurend zal stijgen, waarbij allerlei oorzaken in het spel schijnen. Zoo leest men in de *Locomotief* van 16 Nov. j.l. dat het land Pebajoran, in het district Bekassi, dat voor een groot deel aan de firma Geo Wéhry & Co. behoorde en dertig jaar geleden voor *f*370,000 werd gekocht, volgens het *Bat. Nbl.*, nu bij eene inschrijving op 14 Nov. j.l. is toegewezen aan den Chineeschen landheer Van Kedoeng Gedeh, Tan Wie Siong, voor een som van *f*1,350,000.

In de *N. R. Ct.* van 8 Jan. komt een telegram voor betreffende knevelarijen op groote schaal op het land Kandanghauer, waarover de bevolking is komen klagen en wordt de onderstelling uitgesproken, dat deze feiten misschien de aanleiding zullen zijn tot krachtiger optreden tegen het voortbestaan dier landerijen.

* * *

Het dragen van uniform in het buitenland. Het *Alg. Handelsblad* van 25 Dec. ontleent het een en ander aan de gewijzigde bepalingen betreffende het dragen door zeemacht en landmacht van uniform en wapenen in het buitenland. Ons bestek veroorlooft niet zulks over te nemen, doch voor reizigers is het van eenig belang te vernemen dat het dragen van uniform zonder wapenen zonder nadere vergunning veroorloofd is aan alle officieren en aan het machinisten-personeel, ingeval, gaande naar en komende uit Oost- of West-Indië, de reisroute wordt genomen door België, Duitschland,

Italië of Zwitserland, onder voorbehoud dat oponthoud van langeren duur dan één nacht ter onderbreking van de reis verboden is, uitgezonderd in geval van ziekte of overmacht.

* * *

Fakir-kunsten. In het eerste nummer van den achtsten jaargang van het fraaie kindertijdschrift *Jeugd*, komt een alleraardigst artikel voor getiteld: „In een auto de wereld rond" door Mauk, dat ook ouderen met genoegen zullen lezen. Men vindt er eene beschrijving met illustratie in van een Chineesche begrafenis. Typisch is ook de beschrijving van de kunsten van een fakir, die met een jongen voor een Boeddhistischen tempel zat en de volgende toer uithaalde: Hij wierp een kluwen in de lucht, dat zoo hoog steeg dat het aan het gezicht onttrokken werd. Langs het losse benedeneinde van het touw klimt de knaap naar boven. Als hij niet terugkomt, klimt de man met een sabel hem schijnbaar woedend na en eenige oogenblikken later ziet men den jongen broksgewijze naar beneden vallen. „Eerst zijn bloedend hoofd, en toen zijn armen, zijn beenen en ten laatste zijn romp. We zagen allemaal zoo bleek als een doek, en de menigte om ons heen begon razende gebaren te maken, toen we ineens den man en den jongen weer heel genoegelijk naast elkaar op hun matje zagen zitten!"

Het gekste van het geval was dat toen de toeschouwers het wilden photographeeren, er niets van op de negatieven bleek te staan. Men moet hier met een soort van hypnose te doen hebben.

Toevallig vonden wij hetzelfde onderwerp behandeld in een boek, uitgegeven door de *Vereeniging voor Psychisch onderzoek* te Amsterdam, getiteld: „De geheime leer der gosdiensten en wijsgeerige stelsels in Indië", door J. Boisson de la Rivière, schrijver van „de Macht van den Geest", enz. Op bl. 296 is een geheel hoofdstuk gewijd aan de Hindoesche toovenarij, waarin men o.a. leest dat het geheim van den fakir gewoonlijk bestaat in zijn macht om een zielkundige illusie of Maya voort te brengen, waardoor de omstanders misleid worden en de menschen dingen schijnen te zien, die geen grond hebben in de werkelijkheid. Deze schrijver gelooft aan telepathie en dat de ontvankelijkheid voor haar invloed van de zijde van het volk in het algemeen, eene Hindoesche menigte gemakkelijk een indruk doet krijgen door de psychologische macht der fakirs „die van zielconcentratie een schoone kunst hebben gemaakt en die een toestand van zielkundige illusie hebben geschapen als een basis voor hun moeilijke daden. Niet alleen ondergaan de inlanders dezen invloed, maar Westerlingen, die bij ongeluk tusschen de menigte staan, worden door hen besmet en vallen als slachtoffers aan de „psychologie van de menigte", zooals men in het Westen zegt. Dit is alles een soort van hypnotischen of mesmerischen invloed van een zekeren vorm bij de fakirs bekend en aan degenen, die een studie van het onderwerp gemaakt hebben". Ook hier wordt de beschrijving gegeven van het in de lucht geworpen touw waar een jongen inklimt en verdwijnt om na eenige minuten, als kwam hij van een grooten afstand, den kring der menigte weder buiten adem te komen binnenstormen. Ook de beroemde mangoproef wordt vermeld; het doen groeien van een boom uit een zaadje, het ronddeelen van de vruchten van den bloeienden boom nadat de bloesems tot jonge vruchten geworden zijn, terwijl daarna de gang van zaken wordt omgekeerd, de boom verdort en verdwijnt tot het oorspronkelijk zaadje en de vruchten, die het publiek in de hand moest houden, tegelijk weg zijn.

Het aangehaalde werk, waarin voornamelijk de oude wijsgeerige stelsels

van Indië worden behandeld, is een interessant geschrift, dat ons wel den indruk geeft, dat daar meer gedacht en op psychologisch gebied ontdekt werd, dan ons Westerlingen bekend is, doch het schijnt niet vrij van een zekere tendens om die denkbeelden in overeenstemming te brengen met de thans heerschende theosophische begrippen. Het zou daarom belangwekkend wezen als een kenner van de oude literatuur en het Sanskrit eens onpartijdig mededeelde of de lezing die hier gegeven wordt niet wat subjectief den indruk dier oude geschriften weergeeft. Dat elk hoofdstuk een „les" wordt genoemd, klinkt in leeken-ooren een weinig pedant. De uiteenzetting o.a. van het Sankhya-stelsel van Kapila, die ongeveer 700 jaar vóór Christus leefde, is zeer interessant en behandelt als het ware de bezieling van de stof, doch als men leest (bl. 77) ,,zoo is *Purusha* de magneet die de *Prakriti* brengt tot hetgeen waardoor hij aangetrokken is", enz., dan mocht de buitenstaander wel eens weten in hoeverre die oude Kapila met magneten en magneetkracht bekend was en hoe hij daarover gesproken heeft. Het boek bevat een register van Hindoesche termen, dat degenen, die deze zaken bestudeeren willen, van veel nut zal zijn.

* * *

Herinneringen omtrent de Makassaren. Wij ontvingen in brochurevorm verslag van eene lezing door den Controleur J. Tideman op 23 Nov. 1909 voor de Indologische Vereeniging te Leiden gehouden en kunnen niet nalaten hier hulde te brengen aan de hoogst sympathieke strekking, die in dit geschrift doorstraalt. Wie uit de eerste hand bijzonderheden over dit volk wil weten, neme het geschrift zelf ter hand, doch het is ook zoo kenschetsend voor den invloed, die de opvatting heeft, welke een bestuursambtenaar omtrent zijn taak koestert. De eene zegt (bl. 17): ,,Alleen besturen door vrees is mogelijk", de andere ziet alleen in een onbeperkt vertrouwen jegens den bestuursambtenaar heil. De schrijver huldigt de laatste opvatting: ,,Het spreekt van zelf", zegt hij, ,,dat men in de uitoefening van de bestuursfuncties gestrengheid in acht moet nemen. Een eenmaal gegeven bevel moet worden uitgevoerd, wat er ook gebeure, daarom is het geven van bevelen, waarvan men niet zeker is, dat ze kunnen uitgevoerd worden, uit den booze, zoowel als het dreigen met dingen, die men toch niet zal doen. Men behoeft daarbij echter, bij de minste afwijking in de wijze, waarop men zijne bevelen opvolgt, bij kleine verzuimen of misslagen niet onmiddellijk met de straffende hand gereed te staan of waar gestraft moet worden van geen consideratie te weten en alleen van strenge straffen heil te verwachten! De inlander in het algemeen — en ik kon het bij Makassaren weer zoo goed waarnemen — is zeer vatbaar voor eene goede behandeling, voor een rechtvaardig optreden en een rekening houden met zijn belangen. En moge men ook per abuis eens een onjuiste beslissing nemen, dan nog zal de Inlander in den regel inzien, dat er een vergissing in het spel is, of dat hem onbekende omstandigheden op de uitspraak invloed hebben gehad, wanneer hij de overtuiging heeft, dat de Ambtenaar werkelijk recht zoekt en naar zijn beste weten een zaak oploste. M.i. wordt er een veel te ruim gebruik gemaakt van de bevoegdheid tot straffen en straft men ook te zwaar". Deze woorden verdienen zeker in ruimen kring te worden verspreid.

* * *

Djativerjonging. In de Oct.-afl. van *Tectona* komt eene belangrijke lezing voor van den houtvester P. Schokker op het 2de Congres der Ver. van Bosch-ambtenaren over door hem met djativerjonging genomen proeven in de

afdeeling Grobogan. Wel is de werkwijze in den regel nog te kort in gebruik om er afdoende resultaten uit te trekken, maar de Chef van Dienst had er op aangedrongen reeds nu tot de publicatie over te gaan. Vooraf gaat eene beschrijving omtrent de geaardheid van den grond, in die afdeeling gemeenlijk in den drogen tijd steenhard en in den regentijd op stopverf gelijkend en zonder houvast. Het is een zware leem en daar leem uit de fijnste gronddeeltjes bestaat, spreekt de schrijver van een bindmiddel, dat die fijnste deeltjes samenhoudt en zeker in den grond van Grobogan voorkomt, doch in water oplosbaar zou zijn. Als dat zoo was, zou een leek zeggen, dat het er al lang uitgespoeld moest wezen.

In verband met den gunstigen invloed, die begroeiing op de physische eigenschappen van den grond uitoefent, is de schrijver tegen alle kaalkap van bosschen. De resultaten van cultuur op zulke leeggekapte terreinen is in Grobogan bedroevend. Het moeilijke is om voor den kaalkap iets anders en beters in de plaats te stellen. Allereerst wordt dan het ,,plenterwaldbetrieb" besproken (zie *Ind. Gids* 1899 II bl. 1037), dat speciaal voor Grobogan zou zijn aan te bevelen. Dan wordt er op gewezen dat tot dusver niet genoeg aandacht is geschonken aan de ,,Gahre" van den grond, den toestand: ,,dat zaden van een bepaald gewas er op natuurlijke wijze en in voldoende hoeveelheid opgebracht, in staat zijn zonder menschelijke hulp te kiemen en zich verder normaal te ontwikkelen". De bosschen in Grobogan beantwoorden evenwel meerendeels niet aan den eisch ,,Plenterwald" te zijn, maar zijn ,,Hochwald". Dit leidt tot proeven met andere wijzen om leeggekapte perceelen opnieuw te doen begroeien. De verdere inhoud van het stuk valt niet in de termen om te worden geresumeerd, te minder omdat de uitkomsten nog niet scherp te onderscheiden zijn. Voor leeken is het jammer dat de technische termen veelal in het Hoogduitsch worden gegeven en dat men maar moet weten wat stumps, kemlandingan, enz. zijn. Het ware wel gewenscht als de houtvesters voor Horste, Gahre, Sperrwüchse, enz. maar eens brutaalweg Hollandsche woorden bedachten.

* * *

Het Algemeen Proefstation Salatiga in 1908. Telde het vorige verslag (*Ind. Gids* 1909 I bl. 237) 171 bladzijden, het thans ontvangen boekwerk heeft er niet minder dan 385 en is weder ruimschoots versierd met platen naar photographische opnamen van de gebouwen, inrichtingen en cultures, zoodat de leden der vereeniging in zake wetenswaardige mededeelingen waar voor hun geld krijgen. De uitbreiding, welke deze inrichting onderging, is dank zij de door Dr. Hunger gedurende zijn kortstondig verblijf van 37 dagen in Europa aangeknoopte connexies, thans van een ruimen staf technisch personeel voorzien, waarvan de namen op bl. 23 worden gegeven. Men vindt daar behalve den directeur, twee afdeelingschefs, respectievelijk voor de chemische en biologische afdeeling en vijf botanische assistenten voor de caoutchouc-, de kina-, de cacao-, de tabaks- en de koffie-afdeeling. Daarnaast zijn nog twee chemische en twee zoölogische assistenten, een secretaris-thesaurier, een dame als assistente voor de *Cultuurgids* en een employé in den Cultuurtuin werkzaam.

Voor speciale cultures heeft het Proefstation, ook op andere plaatsen, onderafdeelingen gekregen. Bestonden deze blijkens het vorige jaarverslag reeds te Klaten en te Malang en was toen het uitzicht geopend dat een paar andere op zich zelf staande vereenigingen, ,,het Kina-proefstation-de Vrij" en het ,,Proefstation voor cacao" zouden worden ontbonden, in dit verslag is een kaartje van Java waarop men zien kan dat naast het hoofd-

station te Salatiga ook te Bandoeng hulpproefstations zijn gevestigd, namelijk voor kina en caoutchouc, terwijl te Klatten de tabak, te Malang de koffie en te Salatiga zelf de cacao een hulpproefstation hebben. Uit de ledenlijst blijkt dat het aantal ondernemingen, die lid zijn van de afdeelingen kina, tabak (Vorstenl), cacao, koffie en caoutchouc respectievelijk 32, 14, 33, 84 en 47 bedraagt, terwijl de alphabetische lijst der leden van het Algemeen Proefstation 185 nummers aanwijst, zoodat blijkbaar eenigen van meer dan een afdeeling lid zijn.

Omtrent de publicaties wordt vermeld dat tot dusver bestonden de z.g. ,,Bulletins'' en de ,,Korte Mededeelingen'', doch dit onderscheid zal niet verder worden gemaakt en elke oorspronkelijke verhandeling zal worden gepubliceerd in een nieuwe serie, die den titel zal dragen: ,,Mededeelingen van het Algemeen Proefstation''. Verder zijn alle publicaties, die van 1904-1907 het licht zagen als Eerste Serie vereenigd en werd met ingang van dit verslagjaar een Tweede serie begonnen, waarvan in 1908 elf nummers verschenen, die in het orgaan, de *Cultuurgids* (IIde gedeelte), werden opgenomen. Over de veranderingen in de uitgifte van dit periodiek worden nog uitvoerige mededeelingen gedaan, waaruit blijkt dat de IIde jaargang inging met 1°. Jan. 1909 en dat van het Iste gedeelte halfmaandelijksche, van het IIde maandelijksche afleveringen verschijnen.

Wanneer men het verslag doorbladert en de 28 platen beziet, dan kan men een woord van lof niet onthouden aan de fraaie uitvoering, waardoor men zoowel een voorstelling krijgt van verschillende laboratoria, als van het aanzien der gewassen in het veld, terwijl plantenziekten zooals galvorming op kaneelbladeren, bladschade bij thee en coca veroorzaakt door het behangers-bijtje, enz., in bijzonderheden zijn afgeteekend. Doch men wordt er bij deze afbeeldingen mede aan herinnerd, dat in de tropen wetenschappelijk werk ook zijn slachtoffers telt. Op plaat 21 is namelijk het portret van Dr. J. J. Reyst, een jong veel belovend geleerde, die slechts 10 maanden aan het proefstation (Afd. Vorstenlandsche Tabak) werkzaam was en toen aan een ingewandskwaal overleed.

* * *

Het Engelsche Postspaarbankwezen wordt besproken in de Nov.-afl. van het *Ind. Tijdschrift voor Post- en Telegraphie*. Men leest daaruit dat het werd ingesteld bij de wet van 17 Mei 1861 en dat einde 1907 niet minder dan 15,166 postkantoren er voor ingericht waren met 10,692,555 inleggers. Zestig procent der inlagen zijn van een £ of minder, omdat deze spaarbank inzonderheid bij de armere bevolking succes heeft, wegens de geheimhouding den ambtenaren opgelegd. De terugbetaling en de rentevoet van 2½ pCt. zijn wettelijk gewaarborgd. Er wordt sterk gewerkt om tot inleggen aan te moedigen, waartoe eigenaardige middelen, zooals de ,,pennybanken'' op scholen, worden aangewend. Belangrijke bijzonderheden worden verder in dit artikel medegedeeld, waaraan wij slechts dit ontleenen, dat de postspaarbank 35 jaar lang winst gaf, doch sedert 1903 wegens den lageren rentevoet der Consols, jaarlijks een aanzienlijk tekort oplevert.

* * *

Weer een moord in Britsch-Indië. Zooals o.a. de *Nieuwe Courant* van 23 Dec. j.l. berichtte was er op 21 Dec. te voren een rechterlijk ambtenaar, Jackson, in den inlandschen schouwburg te Nasik (in het presidentschap Bombay) door een inlander doodgeschoten, naar men zegt uit wraak omdat een ander door toedoen van dien ambtenaar wegens opruiing tot levenslange

verbanning was veroordeeld. Volgens een ander bericht was de heer Jackson juist naar Bombay overgeplaatst en had hij na een aangeboden afscheidsmaal met twee dames en zijn assistent den inlandschen schouwburg bezocht. Drie kwartier na den aanvang der voorstelling stond een jonge man op en loste eenige schoten op den ambtenaar, die dadelijk werd gedood. Een Londensch blad vernam dat 15 personen, die bij den moord betrokken waren, werden gearresteerd, dat er een samenzwering bestond en dat men op een groote hoeveelheid wapenen, munten en papieren beslag had gelegd. Een ander bericht spreekt van 37 arrestaties, w.o. veel studenten.

Volgens *India* was op 2 Januari een deputatie van aanzienlijke Hindoe's, onder aanvoering van den Maharadja van Durbhunga, te Lahore hare opwachting bij den Luitenant-Gouverneur, Sir Louis Dane, komen maken om haar afschuw over den moord te Nasik uit te spreken. Deze zeide dat er meer dan woorden noodig waren om dezen kanker der maatschappij uit te roeien. Hij wees er op dat oproerige boeken en geschriften in Pendjab gereedelijk aftrek vonden. De meeste schrijvers van die boeken en de bedrijvers der wandaden waren Hindoes; de Hindoe-gemeente moest daarom het Gouvernement bijstaan in het onderdrukken van deze misdadige samenzwering. Geduld was heel goed, doch er waren grenzen en het stond aan de Hindoe's om te zorgen, dat het kwaad werd onderdrukt, voordat die grens bereikt werd, ten einde de grondwettige ontwikkeling niet te laten schipbreuk lijden.

Natuurlijk beweert *India* dat men in Pendjab geheel onschuldig aan de zaak was en dat het niet aanging te insinueeren alsof de deputatie er meer van wist, doch van Engelsch standpunt laat zich die ongeduldige uitval van Sir Louis Dane wel verklaren.

* * *

De ontwikkeling der Javaansche maatschappij bespreekt de Indische correspondent in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 20 Dec. j.l. naar aanleiding van een opstel van den heer Noto Soeroto in dat blad (zie *Ind. Gids* 1909 II bl. 1672) en hij wijst o.a. op twee belangrijke punten door de leiders der Jong-Javaansche beweging teveel uit het oog verloren. Vooreerst wordt er te weinig gewerkt op het vormen van een economisch krachtigen middenstand en dan wordt te uitsluitend aangedrongen op verstandelijke ontwikkeling. Als inderdaad de Westerling een zakelijk overwicht uitoefent, dan kan hij dit bezwaarlijk aan deze laatste te danken hebben. Kennis stempelt iemand niet tot een hoogstaand zedelijk man, maar de wijze waarop hij daarvan gebruik maakt. De voorlichting der Jong-Javanen is verkeerd, karakter en praktische kennis worden onderschat. Die fout van te veel te hechten aan verstandelijke ontwikkeling is in het Nederland der 19de eeuw ook voorgekomen en als het gelukken mag de Javaansche maatschappij voor hare gevolgen te behoeden, zal zij reden hebben daarvoor dankbaar te zijn. En de heer Noto Soeroto is blijkbaar ten deze op den goeden weg, al schijnt hij bij zijne verklaring nog in dezelfde fout te vervallen.

* * *

Hawaï. Volgens het *Algemeen Handelsblad* van 22 Dec. j.l. heeft de gouverneur der Hawaï- (of Sandwichs-)eilanden, die te Washington eenige wijzigingen in de grondwet van dit territoir komt bepleiten, belangrijke gegevens omtrent deze Amerikaansche bezitting medegedeeld. De suikeroogst beliep dit jaar 500,000 ton ter waarde van 40 millioen dollar. Katoen, tabak, sisal en getah pertja zijn er ook te winnen, doch men heeft te kampen met te weinig bevolking. Deze is wel sedert 1900 van 154,000 tot

175,000 gestegen, doch dit is bijna uitsluitend aan Japanners te danken, wier aantal van ruim 56,000 in 1900 tot 75,000 klom, doch die thans in grooten getale de eilanden verlaten, nu de Vereenigde Staten de emigratie uit Japan bemoeilijken. Hawaï moet nu naar nieuwe arbeidskrachten omzien. Het heeft ongeveer 28,000 inwoners van Spaansch-Portugeesch bloed en 14,000 Amerikanen en Europeanen. Uit Siberië heeft men Europeesche inwoners trachten te krijgen, doch die zijn er niet veel. Een paar maanden geleden waren 230 landverhuizers uit Kharbin gewonnen, die op kosten der regeering zijn overgebracht. Een fonds om meerdere te doen overkomen, wodt gevormd uit een extra belasting van inkomens boven 4000 dollars.

* * *

Stoomvaartverbindingen naar buiten van den Ind. Archipel. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 22 Dec. j.l. wijst op de behoefte aan uitbreiding van geregelde stoomvaartverbindingen, zoowel binnen den Indischen Archipel als tusschen deze en omliggende landen, als een teeken der toenemende economische ontwikkeling van dien Archipel. Zoo is nu weder een plan in overweging van een directen dienst tusschen Java en Siam. Wel is de rechtstreeksche uitwisseling van voortbrengselen, hoewel stijgende nog niet zoo groot, doch een massa gaat thans via Singapore. Het is niet de eerste maal, dat een dergelijke stoomvaartlijn wordt beproefd. In 1882 deed de toenmalige N.-I. Stoomvaartmaatschappij een verzoek om subsidie van *f*6000 per reis van Batavia naar Bangkok, doch dit werd afgewezen omdat de Regeering toen blijkbaar het algemeen belang daarbij niet voldoende betrokken achtte, waarschijnlijk ook omdat de lijn over Singapore zou loopen en die feitelijk Engelsche stoomvaartmaatschappij op die wijze reeds meer dan in het belang van Ned.-Indië wenschelijk was het verkeer over die plaats leidde. Het blad maakt de opmerking dat de K. P. M. ten aanzien van de verbindingen tusschen Indië en de omringende vreemde landen tot soortgelijke uitingen komt als hare Engelsche voorgangster. Toen deze van 1866 tot einde 1890 het contract had voor de bediening van de paketvaart, was in den loop der jaren haar oog gericht op verbindingen van Java met Britsch-Indië, Manilla, China en Hongkong, met Australië en met Siam. Een oogenblik is er kans geweest een of meer zuiver Nederlandsche lijnen in die richtingen te krijgen, doch een kamervotum van 28 Nov. 1878 belette dit. In April 1880 werd een lijn van Soerabaja naar Amoy viermaal 's jaars gesubsidiëerd, in verband met een lijn van Java naar Australië, welke laatste evenwel in 1881 geheel werd gestaakt (zie *Ind. Gids* 1908 II bl. 1140). De China-lijn van de Ned.-Indische werd 1 April 1881 uitgebreid tot een maandelijkschen dienst, die van Batavia via Pontianak ging (zonder Singapore te mogen aandoen) tegen *f*10,000 subsidie per reis. Het contract met de Regeering liep 31 Maart 1884 af en werd niet vernieuwd. De maatschappij zette haar dienst op China voor eigen rekening voort, doch nam er dadelijk Singapore in op.

Wat in 1878 mislukte is 20 jaar later toch verwezenlijkt; in de laatste tien jaren kwamen drie zuiver Nederlandsche verbindingen met de omliggende landen tot stand, de Java—China—Japan-lijn, de Java—Bengalen-lijn en door de K. P. M. de Java—Australië-lijn. Eene lijn van Batavia naar Bangkok verdient thans volgens de *N. R. Ct.* aanbeveling. Een geregelde stoomvaartlijn onder Nederlandsche vlag tusschen Java en Manilla of nog andere Philippijnen zou de verbinding met onze buren moeten volmaken; wel is nu het onderling handelsverkeer nog niet druk, doch de Amerikanen zullen ongetwijfeld alles doen om die eilanden tot bloei te brengen.

In aansluiting aan dit artikel komt in de *N. R. Ct.* van 4 Jan. j.l. eene beschouwing voor over bestuursuitbreiding en stoomvaart *binnen* den Indischen Archipel, n. a. v. de nieuwe dienstregeling der Kon. Paketvaart-Mij., waaruit de toenemende behoefte blijkt aan uitbreiding van geregelde stoomvaartlijnen voor dat doel. Ook als gevolg van onze bestuursbemoeienis is de stoomgemeenschap sedert 1905 uitgebreid op Nias, op de rivieren van Sumatra's Oostkust, Indragiri en Palembang, naar de Natoena-eilanden, op de Zuid- en Oostkust van Borneo en de rivieren aldaar, op West- en Oost-Celebes, in de golf van Boni en in de Tominibocht. Beoosten Celebes kregen de Bangoei- en Soela-eilanden, Ombi en Noord-Halmaheira stoomgemeenschap met de streken, waaronder zij geographisch en economisch gerangschikt kunnen worden. Het zou onder die omstandigheden geen verwondering baren als het aantal geographische mijlen in gesubsidieerden dienst doorloopen aanmerkelijk gestegen was, doch dit is niet het geval; integendeel het aantal is sedert 1904 van 89,210 verminderd tot 77,013 in 1908 en het betaalde bedrag van *f*479,096 tot *f*453,738. Voor 1910 behoeft slechts op *f*452,840 te worden gerekend. Het aantal mijlen, waarop geen subsidie werd verleend is sedert 1904 geklommen van 220,788 tot 286,178 in 1908 en de betrokken maatschappij heeft zich hierbij niet bepaald tot de lijnen die winst gaven, doch ook het oog gericht op die welke in de toekomst winst beloofden. Het monopolie, waartoe zij in den Archipel nadert, verliest veel van de daaraan verbonden nadeelen wanneer ook niet-rendeerende lijnen bestendigd blijven en hoewel de *N. R. Ct.* in het algemeen geen voorstandster van gesubsidieerde stoomvaartlijnen is, brengt zij toch hulde aan het goede inzicht der *K. P. M.*, die binnen 20 jaren haar vloot van 27 schepen tot 67 zag aangroeien.

* * *

Nieuw-Guinea-expeditie. Wij ontvingen Bulletin No. 60 der Maatschappij ter bevord. v. h. Natuurk. Onderzoek der Ned. Koloniën, zich aansluitend bij dat, hetwelk in de Dec.-afl. bl. 1658 is vermeld. Op 15 Aug. vertrok het bivakschip de „Arend", gesleept door de „Valk" van Soerabaja en kwam op 1 Sept. in de Oostbaai voor de Noord-rivier op Nieuw-Guinea. Men stoomde die rivier binnen en door tot de Bibis-rivier, de tweede groote rechterzijrivier na de Varen-rivier ten einde hier een verkenning te maken, naar aanleiding van het verslag van het Exploratie-detachement, als zou deze rivier bevaarbaar zijn met een stoomsloep tot een punt gelegen op ongeveer dezelfde breedte als Alkmaar (op de kaarten XIX jg. 1908 en V jg. 1909 van het *Tijdschr. Kon. Aardr. Gen.* vindt men wel de Varenrivier, maar niet de hier bedoelde). Het hoogst bereikte punt, waar de rivier niet meer bevaarbaar bleek, wordt opgegeven te zijn 4° 42' Z.B. volgens peiling Hellwig-gebergte en 138° 39' O.L. volgens tijdmeter. De Bibis-rivier moet volgens deze mededeelingen foutief ingeteekend zijn door het Exploratie-detachement en ook niet den gewenschten waterweg vormen. Alkmaar wordt als vast kamp ingericht, dat in normale omstandigheden van uit Bivak-eiland (monding Dumas-rivier, zie bovenbedoelde kaart V) in drie dagen te bereiken is. Op 22 September kreeg men van uit dat Bivak-eiland bij optrekkende nevels het hooggebergte in het gezicht, met als grandioos middelpunt den Wilhelmina-top, waarop minder sneeuw dan in 1907. Volgens de eerste berichten van het bivak Alkmaar, had men daar een aantal door het Exploratie-detachement achtergelaten goederen aangetroffen.

De expeditie naar Noord-Nieuw-Guinea, welke onder kapitein Sachse de

Duitsch-Nederlandsche grensregeling zou voorbereiden, heeft het blijkens een telegram van 20 Dec. uit Batavia aan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* al zeer ongelukkig getroffen. De officier van gezondheid 2e klasse P. M. Badings, die haar vergezelde, stierf aan beri-beri en de gezondheidstoestand was van dien aard dat het flottielje-vaartuig, de Koetei, ter hulp werd gezonden.

De *Nieuwe Courant* van 10 Jan. j.l. ontleent aan de *Köln. Zeitung* het bericht, dat, als de Rijksdag daarvoor de noodige gelden toestaat, men in Duitschland voornemens is nog dit jaar eene expeditie uit te zenden, die haar onderzoek zal aanvangen in het westelijk grensgebied van het Kaiser-Wilhelmsland, waar zij samen met een Nederlandsche expeditie de gemeenschappelijke grens van de Humboldt-baai in het noorden tot aan de zuidgrens bij den 5den breedtegraad zal volgen en het geheele grensgebied zoo nauwkeurig mogelijk zal onderzoeken en cartographisch opnemen om den grondslag voor eene natuurlijke in plaats van de thans aangenomen rechtlijnige grens te vinden. Aan het hoofd dezer expeditie zal de reeds in de Dec.-afl. bl. 1659 genoemde prof. Leonhardt Schultze uit Jena staan.

De *Locomotief* van 7 Dec. j.l. geeft eenige bijzonderheden omtrent de Engelsche expeditie onder den heer W. Goodfellow naar Nieuw-Guinea (zie *Ind. Gids* 1908 II bl. 973) en verneemt dat reeds eenige tot die expeditie behoorende heeren te Batavia zijn aangekomen om nog nadere besprekingen te houden met het Indische gouvernement over de hun door den minister van Koloniën verleende vergunning. Evenals aan de 2de expeditie Lorentz wordt aan deze een gouvernements-stoomer aangeboden voor de overvaart naar Nieuw-Guinea. De reizigers zouden zich kort voor Kerstmis te Soerabaja inschepen met het door het Indische leger te geven dekkings-detachement van 40 man, onder commando van den 1sten luitenant der inf. Cramer om, overeenkomstig de voorwaarde, waaronder voor deze reis door ons gouvernement toestemming werd verleend kort na 1 Januari voet aan wal te zetten nabij de monding van de Mimika.

* * *

Lord Kitchener op Java. Volgens de Indische bladen werd de luit.-kolonel K. E. Schütt door den Gouverneur-Generaal Van Heutsz naar Singapore gezonden om aldaar de komst van Lord Kitchener af te wachten en als diens adjudant dienst te doen. Op 6 Dec. j.l. kwam de hooge gast met de Carpentier te Priok en werd daar per auto afgehaald door den Resident Meertens en de adjudanten van G. G. en Legercommandant, die het gezelschap brachten naar de woning van den Legercommandant te Weltevreden. Den volgenden dag vertrok hij naar Buitenzorg, terwijl ook een bezoek aan het Solo'sche hof werd verwacht. Blijkens een telegram van 14 Dec. ontsnapte Lord Kitchener te Solo aan een groot gevaar, omdat bij het rangeeren het directierijtuig in een open staande draaischijf werd gereden. Overgestapt in een ander rijtuig werd de reis tot Soerabaja voortgezet, waar de maarschalk onmiddellijk in een auto naar boord van het s.s. „Van Outhoorn" reed, met bestemming naar Port Darwin.

* * *

Een moedig dessahoofd. De *Nieuwe Courant* van 24 Dec. ontleent aan de *Java-Bode* een bericht uit Madoera betreffende de „kleboen" (het dessahoofd) van Soekolilo-Barat aldaar, die bij een overval van een rooverbende, uit het district Balega afkomstig, met deze een hevig gevecht leverde, waarbij niet alleen vier der roovers zwaar gewond werden, doch ook het dessahoofd zelf. In den beginne vreesde men voor zijn leven, doch zijn sterk

gestel en eene extra goede verzorging maakten dat deze moedige landsdienaar reeds na een maand uit het stadsverband ontslagen kon worden. Waar zoo dikwijls afgegeven wordt op het gebrek aan plichtsbesef en toewijding van de zijde der inlandsche gemeente-politie-hoofden, zal degeen die het voorrecht heeft gehad met deze lieden samen te werken, daarentegen dikwijls met verbazing en verwondering gezien hebben, hoe zij, niettegenstaande geringe vergoeding, hun plichten met moed, beleid en trouw vervullen, zegt de *N. Ct.* Terwijl het de gewoonte is bij langdurigen dienst of buitengewone daden dessahoofden te beloonen met de bronzen ster van verdienste, vond men dit optreden van den kleboen echter zoo te getuigen van m o e d en t r o u w, dat hem het militaire eereteeken daarvoor werd uitgereikt. Dit is, naar de *N. Ct.* meent, de eerste maal dat zulk eene onderscheiding aan een dessahoofd wegens voorbeeldig optreden in een politiezaak is uitgereikt. Dit breken met de sleur wordt door het blad toegejuicht, doch het vraagt of hier geen reden was om het volle eereteeken van moed, b e l e i d en trouw toe te kennen. Beleid toonde dit hoofd zeker.

* * *

Ontevredenheid in Suriname. Blijkens de *Nieuwe Courant* van 29 Dec. j.l. werd op 9 Dec. in de Kol. Staten een ontwerp tot verhooging der inkomstenbelasting aangenomen, doch niet zonder zeer onaangename opmerkingen over het financieel beleid. De stemming van sommige leden was verbitterd door het dien dag ontvangen bericht, dat bij het wetsontwerp tot vaststelling der begrooting van Suriname voor 1910 door den Minister van Koloniën eenige posten hersteld waren (*f*4000 voor malaria-onderzoek en *f*2000 voor een tweeden plantkundige), welke de Staten van de begrooting hadden afgevoerd. Een van de leden noemde de vertegenwoordiging in Suriname op die wijze een „wassen neus". Zoolang de kolonie subsidie geniet, was de Minister geheel in zijn recht posten van de begrooting te schrappen, doch het uitzetten der uitgaven was dit lid een doorn in het oog.

* * *

Een cholera-epidemie in Djambi. In het *Vaderland* van 1 Jan. j.l. komt een interessant artikel voor van den officier van gezondheid E. de Waal uit Moeara Tebo, waarin hij beschrijft hoe de cholera, die in Juli 1909 ter hoofdplaats Djambi uitbrak en zich ook stroomop verspreidde werd bestreden en hoe men met talrijke vooroordeelen der bevolking te doen had. Aanvankelijk wilde deze van toegezonden medicijn niets weten en meende dat choleradrank een drank was waardoor men de ziekte naar believen kon krijgen en die was gemaakt van sap, afkomstig van aan cholera-overledenen. Om zulke vooroordeelen uit den weg te ruimen begaf men zich op weg en gaf het voorbeeld door zelf den drank te drinken. Geleidelijk kwam er vertrouwen in de heilzame werking er van en werd zij ook aangevraagd. Met de isolatie-methode had men minder succes, doch men wilde de zieken ongaarne uit hunne omgeving verwijderen. De eisch dat de bewoners van verschillende doesoens niet bij elkander mochten komen was vooral uit een handelsoogpunt zeer drukkend. Over het algemeen had de bestrijding evenwel succes en bestond er met een sterftecijfer van tusschen 3 en 4 pCt. reden tot dankbaarheid, ook nog daardoor dat de bevolking in Djambi meer en meer overtuigd zal zijn dat men haar inderdaad wil en kan helpen.

In de juist ontvangen Nov.-afl. van het *Tijdschrift voor het Binnenl. Bestuur* is op machtiging der Regeering de circulaire van Resident Engelen-

berg afgedrukt, waarin voorschriften ter bestrijding dezer epidemie zijn opgenomen.

* * *

Incompleet bij de Gouvernementsmarine. Men schreef aan de *Nieuwe Courant* van 5 Jan. j.l. dat na de invoering van de reorganisatie van 1896 bij de gouvernementsmarine nog niet met voltallig personeel is gevaren. Door ziekte is er altijd incompleet en men was bij het departement van Marine genoodzaakt stuurlieden, die hun ontslag hadden aangevraagd en hunne opleidingskosten wilden terugbetalen, dit te weigeren op grond dat zij nog geen vijf jaar actief hadden gediend. Het verwondert den schrijver dat er daardoor nog niet meer ongelukken zijn gebeurd, als met de *Fazant* en de *Snip* en hij vraagt hoe men toewijding kan zoeken bij menschen die door overmatigen dienst doen worden afgebeuld. Door het afnemen van één stuurman van elk schip heeft men slechts een klein geldelijk voordeel gekregen en hij dringt aan op verandering. De redactie teekent hierbij aan dat het onderzoek heeft uitgewezen dat, bij het vergaan van de *Snip*, geen sprake was van nalatigheid, en dat dit schip voldoende bemand en zeewaardig was.

* * *

Ontevredenheid in Indo-China. In het derde blad van de *Locomotief* van 2 Dec. j.l. komt een opstel voor, getiteld: „De anti-Fransche beweging in Indo-China", wanneer er op gewezen wordt dat de politieke toestand aldaar in de laatste jaren veel te wenschen overlaat. Aan samenzweringen en oproeren, als bewijzen van een zich steeds heftiger openbarende nationalistische stemming, heeft het niet ontbroken en talrijke goed georganiseerde, van moderne vuurwapenen voorziene rooverbenden treden op. Die toestanden zijn volgens dit artikel grootendeels het gevolg van totaal verkeerde maatregelen der met de zeden en gebruiken onbekende bestuursambtenaren en van brutale knevelarijen, waaraan de bevolking van verschillende zijden blootstaat. Eigenaardige staaltjes van den geest der inboorlingen worden aangehaald, zooals de kalmte der geëxecuteerden, tengevolge van de vergiftigingszaak in de kazerne te Hanoi (*Ind. Gids* 1908 II bl. 1103). Te Hué had in het afgeloopen jaar een ernstig oproer plaats. Tal van wanhopig geworden Annamieten trokken ongewapend naar een hoogere autoriteit om hem hun nood te klagen, doch toen zij diens gehaten secretaris zagen, waren zij hun woede niet meester en wierpen dezen te water. Toen daarop ongeregeldheden volgden, chargeerden de troepen en moesten nog manschappen uit Tonkin worden gezonden. Het oproer werd in bloed gesmoord, maar de prauwvoerders gingen voort op gedempten toon hunne zwaarmoedige liederen te zingen: „de Franschen, oh! de Franschen, zij ontvangen niet slechts onze belastingen en geschenken evenals die van de mandarijnen, maar zij nemen in ons land bovendien nog alles wat hun behaagt". Een ander bedenkelijk feit kwam aan het licht bij de arrestatie van een zekeren Cilbert Chieu met zijn aanhangers, een als Fransch burger genaturaliseerd Annamiet, die eene beweging leidde ten gunste van Cuong-Dè, een kroonpretendent, die als uitgewekene in Japan verblijf houdt. Meerdere inboorlingen uit Annam en Tonkin moeten daar zijn en door de Japansche regeering worden gesteund. In 1907 had Cilbert Chieu drie hotels gekocht, tegenover spoorwegstations gelegen, waardoor de reizende Annamieten als het ware daarheen gedreven werden. Men vermoedt dat het geld voor die ondernemingen door Japan werd verstrekt. Wat den strijd

met de kwaadwilligen betreft, scheen volgens dit artikel gouverneur Klobukowsky op het oogenblik eene staatkunde van verzoening te willen volgen; een soort amnestie is verleend, vervolgingen tegen kwaadwilligen zijn gestaakt en hervormingen zijn afgekondigd.

In het *Alg. Handelsblad* van 5 Jan. j.l. lezen wij het bericht dat de voornaamste vrouw van het gevreesde hoofd der opstandelingen Dé Tham, die haar man trouw ter zijde stond en aanspoorde, gevangen genomen is, terwijl ook een neef van hem en twee van zijn volgelingen hunne onderwerping hebben aangeboden. Elders leest men dat de jonge intellectueelen in Indo-China het hoofd vol idealen hebben omtrent het herstel van Annam's onafhankelijkheid, geheime genootschappen stichten en bijeenkomsten houden om zooveel mogelijk ontevredenheid op te wekken.

* * *

Reorganisatie van de politie is het opschrift van een artikel, opgenomen in het Bijblad van het *Archief voor de Suikerindustrie in N.-I.*, geschreven door den Oud-Resident van Besoeki J. C. Castens. Terecht zegt hij dat: „de hechtste grondslag van ons koloniaal bezit is een goede, krachtige, rechtvaardige politie. De koloniale politiek zal eerst dan rijke vruchten afwerpen, wanneer rust, orde en veiligheid verzekerd zijn". Vóór dat de regeeringsvoorstellen in zake reorganisatie der politie, waarvan een overzicht werd gegeven in de *Locomotief* van 27 Juli j.l. hun beslag hebben gekregen, wenscht de schrijver zijne ervaring op dit gebied, hoofdzakelijk verkregen tijdens zijn bestuur van de afdeeling Toeban (1894-'97) te publiceeren, waar hij er door verschillende middelen in slaagde den onveiligen toestand te verbeteren. Bij veediefstallen werd het middel toegepast om alle werkbare mannen van de omringende dessa's te doen uitkomen en in groepen verdeeld naar het vermiste dier te doen zoeken, dat bijna altijd op den eersten dag terecht kwam. Met betrekking tot de opsporing van misdrijven wordt opgemerkt, dat niet de zwaarte der straf, maar de zekerheid aan eene vervolging te zullen blootstaan van het plegen van een delict terughoudt. Feitelijk berust het opsporen van misdrijven bij het dessabestuur, dat naar de bevelen van het districtsbestuur handelt. Aan het inlandsch bestuur is bij eene goede politieorganisatie het opsporen en vervolgen van strafzaken uitnemend toevertrouwd, beter dan aan Europeesche agenten. De vrij algemeen voorkomende fout is dat het zoeken naar gestolen goederen aan de eigenaren zelf wordt overgelaten. Daarom moeten de dessahoofden deze zaken onmiddellijk aan de betrokken districtsambtenaar rapporteeren en moet de dessapolitie het initiatief nemen. Ook moeten de verdachten niet in elkanders bijzijn verhoord worden. De diefstallen worden ook minder als het gestolene moeilijk van de hand is te zetten, vandaar is een politiecontrôle op het koopen en verkoopen van gebruikte goederen gewenscht.

Ook bij de bestrijding van kampakpartijen werden de werkbare mannen van alle dessa's in tamelijk sterke patrouilles ingedeeld met een lid van het dessabestuur als hoofdman. Op een signaal moest elk een aangewezen weg bewaken. Bij het berechten van de kampaks voor het omgaand gerecht werden eenigen in vrijheid gelaten om als „kroongetuigen" te dienen, daar anders het wettig bewijs van schuld niet kon worden geleverd. Het Hooggerechtshof kon zich evenwel met dit stelsel van „kroongetuigen" niet vereenigen. De instructie van strafzaken, waarvan vroeger de districtshoofden in Rembang maandelijks een register moesten indienen, gaf aanleiding tot veel valsche verklaringen om de zaken maar als afgedaan te kun-

nen boeken. Door de districtspolitie op het hart te drukken dat alles waar en echt moet zijn en rekening te houden met het feit dat een flink hoofd niet meer dan tien à twaalf landraadzaken per jaar kan afdoen, is het mogelijk beter van hunne capaciteiten partij te trekken. Er waren er die instructies opmaakten, waarvan de officier van justitie later verklaarde, dat een Europeesch ambtenaar het hun niet zou verbeteren.

Preventief werkt de politie bij het houden van goed gecontroleerde nachtelijke patrouilles, die van 10—1 en van 1—4 uur rondgaan; vroeger en later is onnoodig.

In § 7 van zijn opstel behandelt de heer Castens eenige desiderata, waarop wij uit gemis aan ruimte niet nader kunnen ingaan; zij betreffen het opruimen van kleine dessa's door ze te vereenigen, het oplossen van grondquaesties door aan districts- of later wellicht aan dessa-schrijvers eenige notarieele bevoegdheid te geven, de zaakwaarnemers, de dessaklachten en de vermindering van heerendiensten, van welke laatste vooral die voor gewoon herstel en onderhoud van wegen, dijken, enz. dikwijls aanleiding geven tot onbillijke verdeeling en klachten tegen het dessahoofd. De schrijver meent dat, als de inlander niet zoo onder den druk van persoonlijk verband werd gehouden, hij ook niet zoo werkeloos zou zijn als bijv. bij de malaria-expeditie in het district Grogol (*Ind. Gids* 1909 II bl. 1391) werd geconstateerd, dat er een toenemende geest van arbeidzaamheid en spaarzaamheid in hem zal komen (voor het speciale geval van Grogol is ook eene andere verklaring, zie deze aflevering bl. 247).

In § 8 worden eenige politievaria medegedeeld betreffende het wegloopen van gevangenen, waarvan een register is aan te houden, omdat deze toch vroeg of laat naar hun oude woonplaats terug keeren; het verkeerde om bij moordaanslagen de massa nog op te winden door alarm te slaan, het onder politietoezicht stellen van bekende boeven; het onnoodig schrijfwerk aan politieberichten, die op koempoelans van dessahoofden worden opgedreund en de vele onnoodig lange verhooren bij overtredingen op schrift gebracht.

De laatste paragraaf handelt over rietbranden, waarbij van het denkbeeld wordt uitgegaan dat de bevolking geen tuchtelooze massa is, die maar willekeurig tuinen in brand steekt, doch dat er steeds oorzaken voor dat kwaad zijn. Als de fabrieken in alle opzichten rechtvaardigheid betrachten, de politie een serieuse, doeltreffende en op waarheid aansturende methode volgt en men bij aanstelling van districtsambtenaren goede personen kiest, dan wordt aangetoond hoe ook aan dit euvel een einde is te maken.

Waar Nederland een grootsche taak in deze gewesten heeft te vervullen, zal om die taak te volbrengen, zoo eindigt de schrijver, ook alles in het werk gesteld moeten worden, waardoor de algemeene rust, orde en veiligheid degelijk worden verzekerd. Alsdan zal het Staatsgezag te allen tijde worden geëerbiedigd, welke moeilijkheden het Koloniaal Bestuur ook moge ondervinden bij de regeling van de belangen der heterogene bestanddeelen, waaruit de bevolking dezer kolonie is samengesteld. Wij twijfelen niet of dit op ervaring gegronde opstel zal, zooals de schrijver wenscht, daartoe het zijne bijdragen.

J. E. D. M.

KOLONIALE LITERATUUR.

Gedenkboek 1859—1909; Nederlandsch-Indische Levensverzekering- en Lijfrente-Maatschappij.

Daar het op 31 Dec. 1909 vijftig jaar geleden zou zijn, dat „de Nederlandsch-Indische Levensverzekering- en Lijfrente-Maatschappij" (N. I. L. L. M. IJ.) te Batavia werd opgericht, heeft de directie een gedenkschrift samengesteld, waarin het wel en wee in de achter haar liggende jaren der maatschappij wordt beschreven, een soort geschiedenis, waarin vooral op minder aangename en dus leerrijke ervaringen wordt gewezen.

De vrucht van dien arbeid is een fraai quarto deel, versierd met op het Indische leven betrekking hebbende vignetten, met de welgelijkende portretten van een 14-tal directeuren en andere personen, die met de maatschappij in relatie stonden, met een zevental graphische voorstellingen in kleuren en met verschillende photo's van Batavia, van het personeel, de localen, enz.

De oprichting geschiedde op grond van een voorloopig plan, opgemaakt door den heer Carel Frederik Willem Wiggers van Kerchem, die meende dat eene dergelijke maatschappij in eene bestaande behoefte zou voorzien, omdat reeds sedert jaren door particulieren de behoefte was gevoeld de toekomst hunner nagelaten betrekkingen te verzekeren en zij daartoe, hoewel vruchteloos, meermalen pogingen hadden aangewend om deelgenoot te worden in het Burgerlijk Weduwen- en Weezenfonds voor ambtenaren. Men beschikte aanvankelijk nog niet over voldoende gegevens betreffende de sterftekansen om definitieve tarieven op te stellen, doch verkreeg al vóór de oprichting betuigingen van bijval, terwijl de gouverneur-generaal Pahud zijn steun toezegde. Het was vooral als verhoogd pensioenfonds, dat men aanvankelijk meende dat de zaak zoude bloeien. Geleidelijk is men na de oprichting meer overgegaan tot de verzekering van kapitalen bij overlijden instede van weduwen- en weezen-pensioenen en dat is voor de maatschappij ook gelukkig geweest, want meer en meer is gebleken, dat de eigenlijke lijfrenten aan haar veelal verlies berokkenen. Over het algemeen ondervond de oprichter veel steun van de pers, doch dit prikkelde sommige tegenstanders om hunnerzijds publiciteit aan hunne bezwaren te geven en het is eigenaardig om deze thans nog eens te lezen, zooals zij gerangschikt naar alle letters van het alphabet door den oprichter niet van humor ontbloot in de vergadering van 11 November 1859 werden voorgedragen. De heer Wiggers van Kerchem liet zich niet uit het veld slaan, overtuigd als hij was eene goede zaak te dienen. De heer Dr. J. A. C. Oudemans verklaarde zich bereid voor de bewerking der tarieven te zorgen en, nadat eerstgenoemde de statuten ontworpen had, kon men tot de oprichting overgaan. De door de Regeering bewilligde Statuten zijn aan het einde van het eerste hoofdstuk afgedrukt; men kan er de namen van al de toenmalige aandeelhouders in vinden.

Het tweede hoofdstuk beschrijft de primitieve wijze waarop de eerste verzekeringen werden aangegaan en geeft de voorwaarden, waaronder zulks plaats had, alsmede de destijds genomen beschikkingen van den Directeur van Financiën en den Hoofdintendant om krachtens machtiging der Re-

geering de stortingen ten behoeve der maatschappij bij 's lands kas te verhandelen. Ook worden voorbeelden gegeven van de briefwisseling met de belanghebbenden, en van de zwarigheid om een uitgewerkt tarievenboek te doen berekenen. Het verdient hier nog bijzondere vermelding dat de oprichter reeds dadelijk stappen deed om een van gouvernementswege in te stellen toezicht te verkrijgen. Een gouvernementsgedelegeerde werd dan oog benoemd, doch krachtens Gouvs. besluit van 1 Jan. 1876 No. 10 werd die betrekking niet meer aangevuld. Het feit dat het initiatief tot dit toezicht van den oprichter zelf uitging is merkwaardig omdat juist tegenwoordig wordt aangedrongen op staatstoezicht op Levensverzekeringsmaatschappijen.

Blijkens de geschiedenis der eerste 25 levensjaren had de maatschappij in den beginne veel te strijden tegen vooroordeel en tegen onbekendheid met het wezen der levensverzekering. Het in 1860 teniet gaan van het, weliswaar niet op wetenschappelijken grondslag gevestigde, Weduwenfonds van Te Winkel en Rietveld, was bovendien een slechte factor. Daarbij komt dat de toenmalige Indiërs niet al te bezorgd waren voor de toekomst en om deze over te halen zich daarvoor eene financieele opoffering te getroosten was meer noodig dan de propaganda-middelen, destijds in gebruik, waarbij men zich bepaalde tot het verspreiden van geschriften over de zaak handelende, zich verliet op enkele agenten, die zulks als bijbaantje waarnamen en ook veel verwachtte van den moreelen steun van autoriteiten, hetgeen de toenmalige ambtenaarswereld in Ned.-Indië typeert. Een en ander was oorzaak dat het bedrijf zich slechts langzaam uitbreidde. Achteraf is hierin voor de maatschappij reden tot dankbaarheid, omdat waar zij mistastte (als o.a. met de Lijfrente-tarieven) zulks na eenigen tijd kon hersteld worden, zonder dat bij den beperkten omvang der zaken de gevolgen van ernstigen aard konden zijn.

In 1868 ging de heer Wiggers van Kerchem naar Europa en zijn opvolger E. Heyning wijdde zijn optreden in met een conscientieuze versterking der soliditeit van de maatschappij door een deel van de met de levensverzekering behaalde voordeelen te besteden als reserve voor de verliezen op de lijfrente-branche. Ongeveer 60 pCt. van de winst over 1867 werd gebezigd tot verhooging van de tariefreserven. Dat deze gunstige stand aan de maatschappij te pas zou komen bleek weldra toen in 1870 de „Oost-Indische Mij. van Administratie en Lijfrente" failleerde, wier naam het publiek aanleiding tot verwarring gaf. In 1874 was de stand zoo gunstig, dat toen geen verhooging van het extra-gereserveerd bedrag meer noodig werd geacht.

Het vierde 5-jarig tijdperk is merkwaardig door het optreden van den zeer verdienstelijken directeur E. Douwes Dekker, die door zijn bijzonder groote werkkracht, den duur van zijn beheer en door zijn karakter-eigenschappen, misschien meer dan eenig ander, een bepaald cachet zou geven aan de door hem beheerd wordende maatschappij. Het eerste jaar zette in met een groote sterfte, zoodat in 1875 de dientengevolge gevallen schaden bijna dubbel zoo groot waren als in vorige jaren; daar de winst in dat jaar evenwel nog pl.m. ƒ127,000 bedroeg en de sterfte beneden de verwachting bleef, werd besloten geen extra-reserve voor dat jaar af te zonderen. In het verslag over dat jaar wordt voorts de aandacht gevestigd op de voorkeur, welke aanvragers beginnen te geven aan verzekering voor eene uitkeering in eens boven die voor pensioenen aan weduwen en weezen. Dit is ook voor de maatschappij niet ongewenscht, die daardoor na uitbetaling van alle verdere risico ontslagen is.

Terwijl o.a. het jaar 1878 weer gunstige uitkomsten gaf door minder

sterfte, dan verwacht werd, gaven de aanzienlijke stortingen voor lijfrente aanleiding tot eene tariefsherziening, die in 1879 tot stand kwam. Daarvoor worden de ervaringen der maatschappij zelve van 1860-'77 en voorts de sterftecijfers van nagenoeg alle officieren en ambtenaren bewerkt, zoodat men meende thans een vertrouwbare sterftelijn verkregen te heben, doch de verdere geschiedenis heeft geleerd, dat deze voor lijfrente nog niet bruikbaar was, omdat men een factor over het hoofd zag, die zooals op bl. 170 van het gedenkboek nader wordt uiteen gezet in 1908 moest leiden tot het besluit om geen verzekeringen voor lijfrente meer te aanvaarden. Hetgeen tot toelichting daarvan gezegd wordt is te merkwaardig om het hier niet over te nemen: „Zeer verspreid is toch de meening, dat levensverzekeringmaatschappijen met Lijfrenten enorme winsten maken; zoo is het nog niet lang geleden, dat de oprichting van een staatslijfrentebank werd bepleit om het Gouvernement van Ned.-Indië de groote voordeelen van zulke Lijfrente te doen genieten, welke thans geheel aan particulieren ten goede kwamen. Begrijpelijk is de meening wel, gezien van het standpunt van den eenling, die een zekere som kan storten voor Lijfrente, doch weet, dat bij zijn overlijden het geheele kapitaal voor zijn erven verloren gaat. Maar juist het onaangename van deze gedachte maakt dat een persoon eerst dan tot eene storting voor Lijfrente overgaat, als hij zijn lichaam zoo sterk acht, dat hij meent nog zeer vele jaren van de Lijfrente te kunnen profiteeren. Deze zelfkeuring (eigen selectie) blijkt beter waarborg te geven voor een lang leven dan een streng geneeskundig onderzoek. Daarbij dient men de rust, die het verzorgd zijn geeft, niet te vergeten". In een noot worden ter bevestiging hiervan voorbeelden aangehaald uit A. Arthur Reade, „The Story of Life Assurance".

Ons bestek laat niet toe bij de andere deelen van het interessante boekwerk verder stil te staan. Slechts zij nog de aandacht gevestigd op het vijfde hoofdstuk, waarin de zeer delicate quaestie behandeld wordt van het uittreden van den ontwerper-directeur, tevens een aanwijzing om bij het oprichten van maatschappijen de uiterste voorzichtigheid te betrachten in zake verbintenissen van personeelen aard, die in de toekomst doorloopen.

Uitvoerig zijn ook de gegevens over de wijze van kapitaalbelegging, waarvan twee graphische voorstellingen worden gegeven. In het eerste 25-jarig tijdvak spelen de hypotheken in Indië daarbij de hoofdrol, doch met 1890 beginnen de effecten en na 1900 ook de beleeningen onder verband van geldswaarden een groot deel van het beleggingsveld te vormen.

Aardig zijn de gezichten op het inwendige van de personeelkamer en op de groepen van het personeel in 1897 en 1909. Deze laatste tegenover elkander gesteld, geven tevens een blik op de veranderde maatschappelijke toestanden, die het Batavia van thans met dat van 12 jaar te voren kenmerken. In 1897 ziet men de groep bestaan uit 12 Europeanen, 1 Chinees en drie inlanders, doch in 1909 zijn 41 personen daarin opgenomen, waaronder 6 inlanders te herkennen zijn en voorts niet minder dan zeven jonge dames, welke thans gelijk op met de mannen in dit kantoor in de benedenstad een zelfstandig bestaan blijken te zoeken. Doch ook, wat de plaats betreft, waar het bedrijf zoo lang werd uitgeoefend, is verandering op til. Te Weltevreden op Noordwijk is een flink perceel aangekocht, waar een nieuw kantoor zal verrijzen.

Moge de maatschappij ook daar in voorspoed haar bedrijf voortzetten en nog vele werkers in de tropen een steun en zekerheid geven voor eigen toekomst of die hunner betrekkingen.

Boemi Poetera. Maleisch Weekblad
No. 1—17.

Van dit blad, waarvan het eerste nummer is verschenen den 17en Juli 1909, werden ons zeventien afleveringen toegezonden, hetgeen ons aanleiding geeft er hier met een kort woord iets over te zegen.

Het staat onder Redactie van S. M. Salim, gep. Hoofddjaksa; de administratie is gevestigd te Weltevreden.

Het doel, met de oprichting van dit weekblad beoogd, blijkt uit een voorwoord van de Redactie, hetwelk in vertaling aldus kan worden weergegeven:

„Wij hebben dit tijdschrift opgericht met het doel een orgaan te stichten, dat tevens een leidraad kan zijn voor de inheemsche bevolking. Indien iemand der onzen huilt, omdat hij in moeilijkheden is of schreeuwt om recht en waarheid, dan wordt hij slechts gehoord door familie en dorpsgenoot, en niet door hen die verderaf wonen. Daarom is het noodig voor ons volk een orgaan op te richten, waarin wij inlanders onze stem kunnen doen hooren. En zulks te meer, omdat er onder velen van 's lands zonen in de laatste jaren een lofwaardig streven is te observeeren: er is in hun gemoed ijver aan het wassen om de belangen van het volk te behartigen. De oprichting van onderscheidene vereenigingen, welke ten doel hebben ons volk vooruit te brengen, bewijzen reeds hoe dat volk zelf is begonnen te arbeiden aan eigen belangen, hetgeen in de toekomst zal blijken van groot nut te zijn. Wij, die dit tijdschrift redigeeren, moeten mede arbeiden en die vereenigingen steunen.

In de eerste plaats zullen we opnemen opstellen over gezondheidsleer, onderwijs, landbouw, handel en veeteelt, enz., welke voor de inlandsche bevolking van nut zijn. Maar bovendien kan iedereen, hij zij ambtenaar of particulier, van oud-adellijk geslacht of van geringe komaf, die zich bezwaard gevoelt of recht en billijkheid zoekt, zijn zaak in dit blad bepleiten. Overal toch gebeurt nu en dan onrecht. Dat moet geheel verdwijnen, en daartoe is het noodzakelijk, dat het licht er op valle en dat al wat niet recht en billijk is in dit blad besproken worde.

Alle opstellen van onze medewerkers en van abonné's, al zijn ze ook scherp, zullen worden geplaatst, mits ze slechts goed zijn gesteld en gebaseerd zijn op waarheid.

Om ons doel te kunnen bereiken, hopen we op de hulp van onze lezers. Want indien er geen samenwerking is en wij niet samen arbeiden ter behartiging van de belangen van ons volk, dan schijnt ons de bereiking van het doel een uiterst zware taak. Spoort daarom ook vrienden en bekenden aan, om zich te abonneeren op ons blad. We beginnen met twaalf pagina's per aflevering; maar later, als mocht blijken, dat ons blad bij velen in den smaak valt, dan geven we zeker meer. Helpt ons in ons streven!"

Reeds uit dit voorwoord kan blijken, dat de *Boemi Poetera* een orgaan is van de Kaoem mooda, de vooruitstrevende partij, en de oprichting er van is dan ook te beschouwen als een der teekenen van het ontwaken van de inlandsche bevolking in het algemeen, en van die van Java en Sumatra in het bijzonder.

De in de afleveringen, van welker inhoud wij kennis konden nemen, geplaatste artikelen zijn van zeer verschillenden aard. Vele handelen over onderwijs, over scholen, leesgezelschappen, lezingen, e. d.; ook het onderwijs aan inlandsche meisjes blijft niet onbesproken. Daarnaast vinden we raadgevingen aan jonge inlandsche ambtenaren; elders wordt de over-

dreven *hormat* aan een bespreking onderworpen; we lazen een verslag van de opening van de Opleidingsschool voor Inlandsche Rechtskundigen en een verslag van het tweede congres van Boedi Oetama. Onze aandacht werd getrokken door een bespreking van de vraag, of de Islâm de volkswelvaart en volksvooruitgang tegenhoudt of bevordert, door een reisverhaal van iemand die van Midden-Java een bezoek brengt aan Batavia, door een artikel over Darwinisme, enz., enz. Men ziet, er is verscheidenheid te over. En naast deze artikelen werd plaats gegeven aan hetgeen men, naar aanleiding van het voorwoord, de gewone rubrieken zou kunnen noemen, handelende over hygiène, landbouw, veeteelt, etc.

Bepaald scherpe artikelen troffen we bij het doorbladeren niet aan. Een der schrijvers, wijzende op de tegenstelling tusschen de eens zoo machtige bevolking van Java, waaraan de herinnering vooral door de *wajang* levendig wordt gehouden, en de tegenwoordige bewoners, die tot de economisch zwakken gerekend kunnen worden, steekt de hand in eigen boezem, en noemt als oorzaken o.a. de afkeer van stoeren arbeid en voorkeur voor ambtelijke betrekkingen, de neigingen tot verkwisting, tot bluffen e. d. Een ander verhaalt, hoe het in de residentie M. meermalen zou voorkomen, dat een dorpshoofd door de uitoefening van zijn ambt tot armoede vervalt, wijl te hooge aanslag in belastingen, die door de dorpsbewoners niet kan worden opgebracht, ondanks alle betoogen tot den Wedono niet voor vermindering in aanmerking komt; zoodat het dorpshoofd ten slotte have en goed verkoopt, om het tekort in de opgebrachte *padjeg* aan te zuiveren. Laatstbedoeld stukje is geschreven in den vorm van een verhaal omtrent een *bekel*, die op één na zijn laatste karbouw te koop gaat aanbieden, terwijl dan aan het slot vermeld wordt, dat dergelijke „gebeurtenissen" — de titel is Soewatoe Kadjadian — in de residentie M. niet zoo heel ongewoon zijn, en wellicht ook elders voorkomen.

Wij kunnen niet beoordeelen in hoeverre er waarheid aan dit verhaal ten grondslag ligt, doch wel kunnen we constateeren, en we doen zulks gaarne, dat het stukje in bedaarden toon is gesteld.

De taal, welke in dit nog jonge periodiek wordt gebezigd, is de Maleische taal; hoewel niet overal even goed en vloeiend, laat zij zich over het algemeen zeer aangenaam lezen. Voor sommige schrijvers is het Maleisch niet de moedertaal, maar een aangeleerde vreemde taal. Te eerder komt hun een woord van lof toe, wijl zij er zich blijkbaar gemakkelijk en ook zuiver in weten uit te drukken. Enkele artikelen zijn gesteld in het Hollandsch, en daaronder zijn er in heel knap Hollandsch.

De kennismaking met de Boemi Poetera was een aangename; toch moet ons een ongevraagde raad aan de Redactie van het hart, naar aanleiding van haar voorwoord, waarin gezegd wordt, dat ook scherpe artikelen een plaats zullen krijgen, mits ze slechts goed gesteld zijn (letterlijker: met woorden die aangenaam zijn om gehoord te worden) en gegrond op waarheid. Daar zijn tal van menschen, wier gehoor aangenaam wordt aangedaan door bijtende, hatelijke woorden. De Redactie houde zich er aan, ook in de toekomst, een scherp artikel, goed geschreven en op waarheid gegrond, alleen dan op te nemen, indien het bovenal waardig zij!

C. S.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

MALARIA IN BETREKKING TOT HET LOT VAN VOLKEN,

In de afl. van 16 Dec. j.l. van het Engelsche tijdschrift *Nature* wordt dit onderwerp besproken naar aanleiding van een boek van den heer W. H. S. Jones, Malaria and Greek History (Manchester, University Press. 1909, 5 sh.).

Bij eene nadere studie van de Middeleeuwen wordt tegenwoordig het optreden van „de zwarte dood" als een van de voornaamste factoren beschouwd die op de geschiedenis van invloed waren en als een der indirecte oorzaken van de opkomst van Engeland. De aanvankelijke mislukking der uitvoering van het Panama-kanaal is voor een niet gering deel toe te schrijven aan de malaria, die daar heerschte. Mexico zou nooit door Cortez en zijn medgezellen zijn veroverd als daar destijds gele koorts en andere ziekten hadden geheerscht. In den nieuweren tijd is Mauritius een voorbeeld van de gewijzigde toestanden, die daar door het optreden van de malaria in het leven zijn geroepen, terwijl die ziekte er vijftig jaar geleden onbekend was (zie *Ind. Gids* 1908 I bl. 767).

In het algemeen kan het invoeren van ziekten, die het vermogen bezitten om zich over groote uitgestrektheden te verspreiden, de eigenaardigheden en de geheele verdere geschiedenis van volken wijzigen. Dit is het geval geweest met Griekenland en Rome, zooals door den heer Jones uiteen gezet wordt.

Deze schrijver is van oordeel dat men over het algemeen veilig kan aannemen, dat malaria in het oude Griekenland niet noemenswaardig voorkwam. Vóór het jaar 500 vóór Chr. zijn er slechts een paar twijfelachtige aanwijzingen van het voorkomen der ziekte. Wat Attica betreft zijn er bewijzen dat tegen het einde van de 5de eeuw vóór Chr. de malaria er begon te heerschen. Er wordt in de tooneelspelen van Aristophanes melding van gemaakt en de Peloponnesische oorlogen werkten de verspreiding in de hand, gedeeltelijk doordat geïnfecteerde personen naar elders verhuisden, gedeeltelijk omdat de ontginning en drooglegging van het land verwaarloosd werd, hetgeen weder eene uitbreiding der kweekplaatsen van malaria-muskieten tengevolge had.

Omstreeks 400 jaar vóór Chr. wijst de geschiedenis der Grieksche geneeskunde een teruggang aan in de wetenschappelijke behandeling der ziekten en een toenemend vertrouwen in droomvoorspellingen, toovermiddelen en andere bijgeloovigheden. De oorzaak daarvan is waarschijnlijk toe te schrijven aan het meer en meer heerschen van malaria, welke zonder kinine niet te bestrijden is, waardoor men tot bijgeloovige middelen zijn toevlucht nam.

De toestand van de Grieken vóór de laatste overwinning door de Romeinen schijnt beklagenswaardig geweest te zijn — zij toonden gemis aan goede trouw en aan persoonlijken moed, zij hadden alle eerzucht verloren en gaven

slechts om genot en ruwheid; wreedheid en allerlei ondeugden waren algemeen. Volgens de aanwijzingen, daartoe door den heer Jones bijeengebracht, viel dit tijdvak samen met dat waarin de malaria zich sterk verspreidde en hij gelooft dat dit verval in den Griekschen volksaard althans ten deele aan de verwoestingen, door die ziekte aangericht, moet worden toegeschreven. Een massa bewijzen zijn verzameld om aan te toonen dat in een door malaria geteisterd land de inwoners al hun kracht en zedelijk gevoel verliezen en zoowel lichamelijk als geestelijk ontaarden.

In Rome waren oudtijds wel vele moerassen doch de landen er om heen waren goed gedraineerd en bebouwd en er werden welvarende gemeenten in aangetroffen, waaromtrent geen aanleiding bestaat om te onderstellen dat er malaria heerschte. Doch omstreeks 500 vóór Chr. vertoonde de malaria zich in Sybaris en toen de republiek ten einde liep waren Sardinië, Sicilië, Etrurië, Apulië, Latium, de Zuidkust en Rome zelf door malaria aangetast. Al is dit niet te beschouwen als de oorzaak van den val van het Romeinsche Rijk, de heer Jones is toch van gevoelen dat zulks niet zonder invloed is gebleven op den loop der gebeurtenissen en dat het een ernstige factor was in het leven der Romeinen.

Als men dit leest, dan denkt men onwillekeurig aan hetgeen werd waargenomen in de door malaria aangetaste streken in het Semarangsche, waarvan sprake was in de *Ind. Gids* van 1909 II bl. 1391. Op de expeditie naar het district Grogol, viel het de bezoekers op dat o.a. in de dessa Pamongan de menschen zoo onverschillig waren en niets uitvoerden. Wij namen dat tafereel over als een bewijs hoe onaandoenlijk de Javaansche geest is en de *Locomotief*, waaraan het beeld ontleend werd, wist slechts één geneesmiddel: Volksontwikkeling.

Na die opmerking omtrent het karakter der Grieken in hun nadagen, rijst de vraag of in streken, waar de inlandsche bevolking zoo apathisch schijnt, de malaria niet in stilte onder haar voortwoekert en of het voor het welzijn der inlandsche maatschappij niet in de eerste plaats noodig is de malaria te bestrijden, waaraan, zooals de commissie tot reorganisatie van den burgerlijk geneeskundigen dienst in Ned.-Indië zeide, jaarlijks 1 pCt. der bevolking bezwijkt. Vermoedelijk zijn er bovendien nog vele percenten, die in lichamelijke en geestelijke ontaarding verkeeren.

DE SUMATRA-STAATSSPOORWEG EN DE OMBILINMIJNEN IN 1908.

Het verslag over deze bekende gouvernements-onderneming levert voor 1908 belangrijke gezichtpunten op. Het laatste kwam de ontginning der Ombilin-kolen in dit tijdschift ter sprake in den jaargang 1907 II bl. 1415, 1603 en 1875. Men was toen onder den indruk der conclusies van de commissie, die den aanleg van een rechtstreeksche spoorverbinding door de Soebang-pas had ontraden. Haar gronden daarvoor waren: 1°. dat het vervoer der kolen langs den bestaanden spoorweg niet verliesgevend was, omdat daarvoor 2 cts. per tonkilometer in rekening werd gebracht, terwijl de zelfkosten van het vervoer slechts 1.6 cts. bedroegen; 2°. dat de kolen te Singapore en zelfs te Sabang niet zouden kunnen concurreeren met de vreemde kolen uit Oost-Azië; 3°. dat daardoor de productie der mijnen in de naaste toekomst 175,000 wel niet zou overschrijden en 4°. dat in verband met de hooge aanlegkosten de lijn niet rendeeren zoude.

Uit het verslag ontwaart men dat de exploitatie van den thans tot 231

K.M. uitgebreiden spoorweg (waarvan de zijtak naar Priaman, lang 21 K.M., nog slechts 23 dagen in exploitatie was) een bruto-ontvangst aanwees van *f*1,528,500, tegen *f*1,684,150 in het vorige jaar, schijnbaar dus een achteruitgang van *f*21,97 per dagkilometer op *f*19.76, doch feitelijk een vooruitgang, want met ingang van 1° Januari van het verslagjaar was bepaald dat de vrachtprijs der steenkolen niet meer gesteld zou worden op 2 cents per tonkilometer, doch op 1.65 cents, terwijl de vergoeding voor de expeditie der kolen te Emmahaven met *f*0.10 per ton zou worden verminderd, zoodat de bate voor de spoorwegexploitatie uit dien hoofde voortspruitend van *f*163,259 in 1907 terugging tot *f*145,407.

Wanneer de oude tarieven waren blijven gelden zouden deze beide onderdeelen ruim *f*168,000 meer hebben opgebracht.

Neemt men nog in aanmerking dat het reizigersvervoer tijdelijk geleden heeft onder de troebelen bij de belasting-invoering ter S. W. K. ontstaan, dan ziet de exploitatie van den spoorweg er voor de toekomst hoopvol uit.

Niet minder is dit het geval met de mijnontginning; wel is in geld het saldo der ontvangsten boven de uitgaven, dat in 1905 volgens de graphische voorstelling een minimum van *f*13,984 bereikte en in 1907 tot *f*118,317 was gestegen, in 1908 slechts *f*69,823, maar de productie van kolen nam gestadig toe en wel van 1904 tot en met 1908 was deze per jaar respectievelijk 209,071, 221,416, 277,097, 300,999 en 314,065 ton. Hiervan werd een gedeelte te Sawah-Loento zelf gebruikt, een ander deel was blijkbaar in voorraad. Men vindt daarom voor de in die jaren gedane verstrekkingen analoge maar eenigszins afwijkende cijfers en wel o.a. voor 1904 een totaal van 208,997 tonnen en voor 1908 een totaal van 287,663 tonnen. Het merkwaardige hierbij is dat, terwijl de Staatsspoorwegen op Sumatra en op Java in eerstgenoemd jaar daarvan ruim 106,000 ton gebruikten, Marine bijna 24,000 ton en andere gouvs. bedrijven ruim 5000 ton, aan particulieren slechts 74,000 ton werden verkocht. In 1908 nemen de spoorwegen slechts 82,000 ton en moesten o.a. op Java 30,000 ton Australische kolen bijgekocht worden, omdat de verstrekking aan particulieren gestegen was tot bijna 167,000 ton, waarvan o.a. de Rott. Lloyd, de Nederland en de Kon. Paketvaart in ronde getallen 45,000, 22,000 en 47,000 ton namen, terwijl de Sabang Maatschappij, die in 1905 maar 400 ton noodig had in 1908 niet minder dan 44,555 ton Ombilinkolen betrok, en in het vorige jaar 41,684, cijfers vrijwel overeenkomende met hetgeen de heer Quarles van Ufford destijds voorspelde (zie *Ind. Gids* 1907 II bl. 1604).

Hieruit blijkt dat de limiet van 175,000 die de Soebang-Commissie destijds stelde als met voordeel uit de Ombilinmijnen jaarlijks te debiteeren, reeds belangrijk overschreden is en dat, als er maar voorraad was geweest, de Staatsspoorwegen op Java met gemak een grootere hoeveelheid hadden kunnen verbruiken. Met het oog op den afzet te Sabang en de kolen benoodigd voor de spoorwegen, die op Sumatra-zelf later in uitzicht zijn, kan de productie nog aanzienlijk worden uitgebreid.

Wordt evenwel de rechtstreeksche Soebanglijn niet gelegd, dan schijnt men spoedig aan de grens van het vervoer-vermogen van den bestaanden spoorweg, dat volgens de commissie slechts 300,000 ton 's jaars bedroeg. Zeker met het oog op die beperkte capaciteit heeft de tegenwoordige chef der werken, de oud-majoor G. P. J. Caspersz, voormalig chef van de Atjehtram (zie *Ind. Gids* 1907 I bl. 52) eene ingrijpende verandering in den treinenloop en de grootte der treinen gebracht, waardoor de capaciteit van de lijn voorloopig is uitgebreid. Men kan dus zonder ongerief nog wat wachten op den aanleg van den Soebang-spoorweg, doch in verband met het ver-

beteren van het vervoerwezen op Sumatra zal deze op den duur toch onvermijdelijk zijn.

Terwijl vroeger de treinen op de trajecten Kajoe Tanam—Kandang Ampat en Kandang Ampat—Padang Pandjang in verband met de te overwinnen hellingen ten hoogste 75 en 105 ton mochten wegen, is dit gewicht voor de kolentreinen gebracht op 80 en 150, omdat alleen de kolenwagens het daarvoor vereischte remvermogen bezitten; voor de overige treinen zijn eerstgenoemde cijfers aangehouden.

„Het bergafrijden van zulke zware kolentreinen levert niet het minste gevaar op. Er is daartoe eerst overgegaan nadat zulks uit tal van proeven, onder de meest uiteenloopende omstandigheden genomen, gebleken was en het personeel met de bediening geheel vertrouwd was geraakt. Een trein van 150 ton of 5 beladen kolenwagens kan, tusschen Padang Pandjang en Kandang Ampat, zelfs op de steilste gedeelten enkel op de wagenremmen tot stilstand worden gebracht; dit is bij lichtere treinen niet mogelijk. Met het oog op de kans, dat een locomotief gedurende den rit een defect krijgt en daardoor van haar remmen geen gebruik kan worden gemaakt, is dus een trein van 150 ton veiliger dan een lichtere, hetgeen oppervlakkig beschouwd niet vermoed zou worden. Het grootste gedeelte der remkracht wordt bij het bergaf rijden geleverd door de wagenremmen; dientengevolge wordt er veel minder van die op de locomotief — en daaronder in de eerste plaats van de luchtrem — gevergd en ook een geringere druk op de tandstaaf uitgeoefend dan rijdende met lichtere treinen".

Uit deze mededeeling blijkt dat men binnen zekere grenzen zwaardere treinen gemakkelijker tot stilstand zijn te brengen en dat men dus het treinengewicht nog grooter dan 150 ton zou kunnen nemen. Dit zou evenwel geen nut hebben, de treingewichten zijn nu zoo bepaald, dat men evenveel beladen kolenwagens afvoert als ledige op, zoodat geen losse machines behoeven te worden afgezonden om het ledig materieel terug te brengen, hetgeen bij zwaardere treinen wel noodig zou zijn. Het locomotiefpark wordt op de aangegeven wijze het meest volkomen benut. Door de verzwaring der treingewichten op de tandradgedeelten, die in 1908 werd ingevoerd, daalde het aantal afgelegde tandrad-locomotiefkilometers en werd eene besparing op de exploitatiekosten verkregen. De uitgaven voor tractie en materiëel daalden met *f*121,000, waarvan *f*49,500 veroorzaakt wordt door een lageren verstrekkingsprijs der gebezigde kolen, maar de rest door zuiniegr gebruik van het materieel, beter beheer der werkplaatsen en beter verdeeling van werk.

Met betrekking tot de kolen-ontginning zij nog aangeteekend, dat men met drieërlei soort van volk werkte, en wel met dwangarbeiders, contractkoelies en geheel vrije arbeiders; op het einde van het verslagjaar waren deze respectievelijk 1735, 2161 en 1443 man in aantal. Onder de contractkoelies waren 111 vrouwen.

De gemiddelde kosten per dagdienst bedroegen voor 1908 (1907) respectievelijk voor een contractant *f*0.795 (*f*0.68); voor een dwangarbeider *f*0.449 (*f*0.444) en voor een vrije koelie *f*0.61 (*f*0.591). Dat de kosten der contractkoelies in 1908 gemiddeld hooger waren dan in 1907 wordt toegeschreven aan meerdere uitgaven voor aanwerving en aanvoer en aan een hooger gemiddeld dagloon, doordat relatief meer hercontractanten, die een hooger loon genieten dan lieden in het eerste verband, aanwezig waren.

Daarentegen was de hoofdelijke productie der arbeiders, werkzaam in de mijn en bij de opvulling, gestegen van 306 K.G. tot 324 K.G. Als men

opmerkt dat deze productie in 1899 en 1900 per dag en per hoofd 248 en 237 K.G. bedroeg (*Ind. Gids* 1902 II bl. 1002) dan is men ook op dit punt belangrijk vooruit gegaan.

De kosten van ziekenverpleging hebben bedragen met inbegrip van de tractementen van den geneesheer en verder personeel, alsook de kosten van genees- en verbandmiddelen, onderhoud en afschrijving op de ziekenzalen *f*69,231 of *f*0.80 per verpleegdag tegen *f*71,816 of *f*0.795 over 1907.

Verhoogd met de kosten voor ziekenverpleging worden de kosten per dagdienst (in 1908) voor een contractant *f*0.858 en voor een dwangarbeider *f*0.528.

De zelfkosten der kolen per ton in den spoorwegwaggon te Sawah-Loento bedroegen *f*4.42 of *f*4.71 per ton, al naarmate de pl.m. 20,000 ton, voor eigen gebruik gebezigd, worden medegeteld of niet. In 1907 waren deze cijfers *f*4.21 en *f*4.48.

In het cijfer van *f*4.71 waren *f*1.16 begrepen als aandeel aan aanvoer, verpleging en terugzending van werkkrachten, *f*0.54 voor onderhoud van établissement en werktuigen en *f*3.01 voor eigenlijke winning.

NASTINE.

In de *Locomotief* van 13 Oct. j.l. wordt vermeld dat om de proeven ter bestrijding van lepra met het nieuwe geneesmiddel, *nastine*, te Plantoengan voort te zetten (zie *Ind. Gids* 1909 II bl. 1560), door tusschenkomst van den heer J. S. Hollander, officier van gezondheid te Ambarawa, telegraphisch een nieuwe bestelling daarvan uit Duitschland plaats had.

In datzelfde blad van 18 Nov. wordt de volgende aanhaling gedaan uit het *Medisch Weekblad* voor Noord- en Zuid-Nederland:

„Tot voor niet al te langen tijd gold het in de biologie als een fundamenteel feit, dat alleen eiwitten in staat zijn anti-lichamen [1]) in een organisme teweeg te brengen. Anti-lichamen tegen typhus-bacillen bijv. konden evengoed door uit typhus-bacillen geïsoleerde eiwitlichamen als door de typhus-bacillen zelf gevormd worden. In den laatsten tijd nu is de aandacht gevestigd geworden op de *lipoïden*, gecompliceerde lichamen die, hoewel niet tot de eiwitten behoorende, doch veeleer op vetten gelijkende, nochtans tot vorming van anti-lichamen in staat zijn.

„Het nastine, waarvan in den laatsten tijd, vooral in de nieuwsbladen, zooveel gunstigs gezegd wordt ten aanzien van de lepra-genezing, is een zuiver neutraal vet, dat scheikundig wel gedefiniëerd is, en verkregen wordt uit een zuurvaste streptothrix-soort, die overigens met den lepra-verwekker niets uitstaande heeft. Dit nastine nu is in bijzondere mate in staat anti-lichamen te verwekken. En deze anti-lichamen zijn niet alleen tegen de vetlichamen zelf gericht, maar ook tegen de werking van verschillende bacteriën, welke nastine bevatten. Tot deze bacteriën behooren, zoo niet alle, dan toch meerdere zoogenaamde zuurvaste bacteriën, zooals de lepra- en de tuberkel-bacillen. En evenals het uit typhus-bacillen geëxtraheerde eiwit in staat is anti-lichamen tegen de typhus-bacillen zelf te vormen, zoo vermag het aan de zuurvaste bacteriën gemeenzame vetlichamen tegen deze bacteriën zelf teweeg te brengen".

In verband met het bovenstaande valt te wijzen op een artikel in het tijdschrift *Pharmazeutische Zentralhalle für Deutschland* (Dresden), waarin

---

[1]) Lichamen, die vergif zijn voor bacteriën en door den bekenden von Behring „Antikörper" werden genoemd (*de Natuur* Juli 1909 bl. 208).

op bl. 69 van den Jaargang 1907 wordt medegedeeld, dat *nastine* is een ester [1]) van glycerine en een zeer samengesteld vetzuur, welke stof een vaste witte paraffin-achtig zelfstandigheid vormt met een eigenaardige vruchten-geur. Volgens Prof. Dr. Deyke Pascha en Reschad Bey (*Deutsche Medic. Wochenschrift* 1907, bl. 89 e. v.) wordt het gewonnen uit een soort streptothrix, die als rein-cultuur uit een zwaar lepra-geval is gekweekt.

Aan het voorschrift der bereiding wordt ontleend dat men goede vette melk steriliseert op zoodanige wijze, dat er een roomlaag op drijft, die echter geen vel mag vormen. In die roomlaag wordt eene kleine hoeveelheid van het cultuurmateriaal gebracht en vervolgens worden de kolfjes, die het mengsel bevatten constant op ongeveer 30° C. gehouden. Na ongeveer 14 dagen vormt zich aan de oppervlakte van de melk een dik vlies van hel oranje-kleur, dat in zijn geheel kan worden afgenomen en onder het microscoop blijkt te bestaan uit een viltachtig netwerk van tegen zuur bestand zijnde draden en bacil-achtige fragmenten. Deze culturen worden in een groote trechter van meerdere liters inhoud door in verschillende lagen op elkander gelegd gaas afgegoten en ruimschoots met gedistilleerd water afgespoeld, totdat het doorgeloopen vocht helder en melkvrij afstroomt. Daarna wordt het overtollige water zooveel mogelijk uitgeperst en het gewicht der vochtige cultuurmassa bij benadering bepaald. Op elke 10 gram massa wordt 1 kub. c.M. ammonia-vloeistof bijgevoegd en alles tot een pap gewreven om de caseïne op te lossen. De pap wordt in een gesloten kolf langen tijd geschud met een vloeistof (*Adam*'sche oplossing) bestaande uit een mengsel van 110 c.M^3. ether op 100 c.M^3. ammoniak-alkohol (90 pCt. alkohol 834 deelen, geest van Salmiak (0.92) 30 deelen en gedistilleerd water om tot 1000 deelen aan te vullen).

Hierbij komt het grootste deel van het melkvet en een groot deel van de bacteriën-kleurstof in oplossing. Na afgieten wordt de bacteriënmassa uitgeperst en in een zoo dun mogelijke laag op een vlak bord of glazen plaat uitgespreid en in het luchtledig bij 40 à 50° C. gedroogd. Na volledige droging wordt de brosse, nog vettig aanvoelende massa fijngewreven, en in met een prop watten gesloten extract-bussen gedaan, die in een Soxhlet-toestel dagen lang met ether in dier voege worden uitgetrokken, dat deze handelwijze na bepaalde tijdruimten wordt afgebroken, waarbij de bacterie-inhoud uit de bussen wordt genomen en flink in mortieren fijn gewreven. Deze behandeling wordt zoo dikwijls herhaald tot de bacteriën-massa bij meermalig onderzoek onder het microscoop volkomen vetvrij, dat is niet meer bestand tegen zuur blijkt te zijn. De ether-afgietsels worden bijeengevoegd en helder afgefiltreerd. Het residu wordt op een waterbad van ether bevrijd, het overblijvende vetmengsel rijkelijk met alcohol overgoten totdat dit geheel helder is opgelost en dan ter afkoeling weg gezet. Na een of twee dagen scheidt zich een vrij omvangrijke dicht vlokkige neerslag af. Na filtratie wordt hetgeen achterblijft met alcohol zoolang gewasschen tot deze kleurloos afloopt en de stof zuiver wit schijnt. Na het uitdruppelen van de alcohol wordt door meermalen begieten met ether alles wat achter bleef tot oplossing gebracht. Na het verdampen van den ether, verkrijgt men de nastine.

Om de laatste sporen van verontreiniging te doen verdwijnen, verdient

---

[1]) Onder dezen naam zijn in het algemeen verbindingen van alcohol met salpeterzuur en zoutzuur bekend, die wegens hun eigenaardigen reuk voor imitatie van vruchtenessences gebezigd worden.

het aanbeveling de stof met een 2 à 3 pCt. alkali-loog eenigen tijd op een waterbad te verwarmen, waarna de verzeepte vreemde vetten of vetzuren door wasschen met water en alcohol verwijderd worden of men lost ze op in warme alcohol en gaat verder als boven te werk.

Nastine wordt bij de behandeling van lepra gebruikt door inspuiting na oplossing in gesteriliseerde olijfolie. Daar deze oplossing slechts warm plaats heeft en bij de afkoeling zich een deel van de moeilijk oplosbare stof weder afscheidt, moet de vloeistof telkens voor het gebruik opnieuw op een waterbad zoolang verwarmd worden tot zij volkomen helder is. Aanvankelijk wordt 0.005 gram nastine ingespoten, een week later een gelijke hoeveelheid en zoo voort. Worden de inspuitingen goed verdragen dan kan elke 5 of 6 dagen 0.01 gr. worden toegediend.

Met betrekking tot de uitwerking wordt medegedeeld dat bij de zwaarste gevallen nastine zonder invloed blijft, bij zware gevallen laat zich het ziekteproces er door vertragen of stuiten, bij niet zoo zware of lichte wordt de ziekte er meestal door tot staan gebracht, terwijl ook een vermindering der ziekteverschijnselen wordt verkregen.

Volgens een later bericht in hetzelfde tijdschrift (1908 bl. 345) is het geneesmiddel sedert verbeterd en bestaat thans volgens Deycke (*Berl. Klin. Wochenschrift* 1908, bl. 806) uit eene vereeniging van nastine en benzoylchlorid, dat onder den naam van Nastine B bekend is. Het wordt door Kalle & Co. te Biebrich a/Rh. in twee sterkten in den handel gebracht, van welke de zwakkere Nastine B_1, en de sterkere Nastine B_2 is. Bij het intreden van algemeene of plaatselijke reacties met deze oplossingen, behooren zij voorloopig achterwege te worden gelaten.

In de *Loc.* van 11 Nov. wordt medegedeeld, dat uit Europa waren afgezonden 80 kartons Nastine B_0, 80 kartons Nastine B_1 en 10 kartons Nastine B_2, ter gezamenlijke waarde van 1691 Mark of pl.m. *f*1000. Er schijnt dus nog een derde variëteit te bestaan.

Trekken van overeenkomst tusschen de Germaansche en de Toradja'sche en Minahassische volksverhalen,

DOOR

Dr. N. ADRIANI.

Bij het leeren kennen der Toradja'sche volksverhalen ben ik zoo dikwijls getroffen door herinneringen aan thans nog in Nederland en in West-Duitschland bekende vertellingen, dat ik onwillekeurig tot de onderstelling ben gekomen, dat een onderzoek naar de overeenkomstige trekken in de West-Germaansche en in de Toradja'sche volksletterkunde loonend moest zijn. In deze verwachting ben ik niet bedrogen, toen ik, voor zoover mij dit in het binnenland van Midden-Celebes mogelijk was, de Toradja'sche en de Minahassische volksverhalen die ik had leeren kennen, ben gaan vergelijken met de „Kinder- und Hausmärchen", die door de Gebrs. Grimm vooral in Hessen en Westfalen zijn verzameld. De 200 nummers van de uitgave die ik hier ter beschikking heb [1]) zijn door mij vergeleken met ruim 300 Toradja'sche verhalen, die ik uit den mond der vertellers in Midden-Celebes heb opgeteekend, doch die voor het grootste deel nog niet zijn uitgegeven, en met de ruim 100 Minahassische verhalen die thans in tekst en vertaling toegankelijk zijn [2]). Hetgeen ik hier mededeel als het resultaat dier vergelijking is een bescheiden stap op een thans nog onafzienbaar groot terrein van onderzoek. Ik heb mij daarom onthouden van het maken van gevolgtrekkingen uit het gevondene, omdat het materiaal dat hier wordt aangeboden, nog lang niet toereikend is om er theorieën van te bouwen.

Voor zoover mij bekend is, heeft alleen Max Morris in zijn werk „Die Mentawai-Sprache (Berlijn 1900) op een paar plaatsen de aandacht

[1]) Die van 1885, Grosse Ausgabe, 20e Auflage, Berlin, Wilhelm Hertz (Bessche Buchhandlung).

[2]) Tontemboansche Teksten, uitgegeven door J. Alb. T. Schwarz, Tekst, Vertaling en Aanteekeningen, Leiden, Brill, 1907. Eenige Toradja'sche vertellingen zijn uitgegeven in het Leesboek in de Bare'e-taal, 1e uitgave 1900, 2e uitg. 1909, Batavia, Landsdrukkerij. De vertaling daarvan vindt men in het Tijdschrift van 't Bataviaasch Genootschap, Deel 45, bl. 387-482.

gevestigd op overeenkomstige trekken in de Mentawaische verhalen en in de Grimmsche sprookjes. Daar de drie door Morris aangehaalde sprookjes ook alle hier beneden ter sprake komen, heb ik aldaar naar zijne aanhalingen verwezen.

1. De in de Toradja'sche letterkunde zoo talrijke verhalen van menschen in dieren- en plantengedaante, die ook in de Minahassische literatuur niet ontbreken [1]), komen onder de Grimmsche sprookjes vrij veel voor.

Hier volgen eenige voorbeelden:

Het eerste sprookje uit de Grimmsche verzameling (Der Froschkönig oder der eiserne Heinrich) vertelt van een kikvorsch die voor de koningsdochter haren gouden bal uit het water had gehaald en daarvoor het recht had gekregen om bij haar te komen inwonen. Als zij hem uit weerzin oppakt en tegen den wand harer slaapkamer gooit, barst zijne kikkergedaante open en komt hij als een schoone prins te voorschijn, die vertelt dat hij door eene heks was betooverd en dat alleen de koningsdochter hem heeft kunnen verlossen.

Eveneens door eene verwensching (van hunnen vader) worden in No. 25 (Die sieben Raben) zes broeders tot raven. Hunne eenige zuster, het jongste kind der ouders, weet hare broeders ten slotte op te sporen en door de ontmoeting worden zij onttooverd [2]). Ongeveer evenzoo gaat het toe in No. 49. (Die sechs Schwäne), waar zes broeders, die door de vervloeking hunner booze stiefmoeder in zwanen zijn veranderd, door de liefde en de opoffering hunner eenige zuster de zwanengedaante weder kunnen afleggen. Ook No. 9 (Die zwölf Brüder) is een soortgelijk verhaal.

2. In No. 108 (Hans mein Igel) wordt een kind geboren in de gedaante van een egel, tengevolge van een dwazen wensch van zijn vader [3]). Na allerlei te hebben beleefd, trouwt hij ten slotte met eene koningsdochter, die op den avond van den huwelijksdag een groot vuur laat aanmaken. Als nu haar man bij het ter ruste gaan zijne egelgedaante uittrekt en op den vloer laat liggen, laat zijne vrouw die terstond wegnemen en in het vuur werpen, zoodat de man zich

---

[1]) Tontemboansche Teksten, No. 16–22.

[2]) Op haren tocht komt het meisje bij de zon, „aber die war zu heiss und fürchterlich und frass die kleinen Kinder". De Toradja's vertellen dat de Zon en de Maan indertijd afspraken om hunne kinderen op te eten. De Zon deed het, doch de Maan verborg hare kinderen en kwam er later mede voor den dag. Daarom staat de Zon alleen aan den hemel, doch de Maan verschijnt met een talrijk kroost, de sterren. Hetzelfde verhaal heeft Morris gevonden bij de Mentawai-eilanders, zie bl. 125 van zijn boven aangehaald werk. Aldaar haalt hij tevens eene plaats aan uit Tylor's Primitive Culture (I, 321), waar dit verhaal van de Mantra's op Malakka en van de Ho's in het N.W. van Britsch Indië wordt medegedeeld.

[3]) Ook dezen trek zullen wij in de Toradja'sche verhalen ontmoeten.

voortaan steeds in menschengedaante moet vertoonen. Niet onaardig is nog deze kleine trek van 't verhaal, die toont hoe nauw men zich het verband tusschen zulk eene uitwendige dierengedaante en den mensch die daarin verborgen was denkt: toen het egelvel verbrand was, werd de man die vroeger daarin had geleefd ook geheel zwart en moest met dokterskunst weder blank gemaakt worden.

Ook No. 144 (Das Eselein) is een dergelijk verhaal van een mensch in dierengestalte. Een koning en eene koningin blijven langen tijd kinderloos, totdat eindelijk hun vurige wensch wordt vervuld en de koningin een zoon krijgt, doch in ezelsgedaante. Ook hij trouwt ten slotte eene prinses, en verblijdt zijne vrouw, door in den eersten huwelijksnacht zijne ezelshuid af te leggen en in de gedaante van een schoonen man zich aan haar voor te stellen. Maar den volgenden morgen moet hij zich weder in zijne ezelsgedaante steken, totdat hem de koning, zijn schoonvader, op een nacht het ezelsvel ontneemt en het verbrandt. Sedert blijft hij zich in menschengedaante vertoonen.

In No. 161 (Schneeweisschen und Rosenroth) komt een beer geregeld een bezoek brengen aan eene vrouw en hare twee dochters. De meisjes geraken geheel met hem vertrouwd en als het den beer ten slotte gelukt den dwerg die hem had betooverd te dooden, kan hij eindelijk zijne berengedaante afleggen en zich onthullen als een schoone rijke prins, die met eene der beide meisjes trouwt.

3. Een gewijzigden vorm heeft deze trek in No. 66 (Allerleirauh), het ook bij ons bekende sprookje van Prinses Ezelsvel, die om zich voor een bloedschendig huwelijk te vrijwaren, in het Duitsche sprookje een mantel van allerlei pelswerk, in het Nederlandsche de huid van een ezel aantrekt en, op deze wijze verborgen, bij een vreemden koning als keukenmeid gaat dienen, totdat zij wordt ontdekt en met den koning trouwt.

Dit zijn de voornaamste verhalen van dezen aard die in de Grimmsche verzameling worden aangetroffen. De figuren die hier in dierengedaante voorkomen, hebben hunnen uiterlijken vorm steeds gekregen tengevolge van eene verwensching of van een lichtzinnigen wensch en kunnen die gedaante voorgoed afleggen, indien deze hun wordt ontnomen, of indien op andere wijze de kracht der verwensching wordt verbroken. Hieruit blijkt dat er reeds naar eene verklaring wordt gezocht van het verschijnsel, dat een mensch ook in dierengedaante kan voorkomen en dat die wordt gevonden in de tooverkracht van dwaze of lichtzinnige wenschen.

4. In de Minahassische en de Toradja'sche verhalen van deze soort is zulk eene verklaring niet noodig. In de animistische natuurbeschouwing der oude Minahassers en der Toradja's is er geen wezenlijk verschil tusschen mensch, dier en plant, dan alleen in het uiterlijk en in de van dat uiterlijk afhankelijke vermogens. Daar het naar deze beschouwing

de hand is die slaat, de voet die loopt, het oog dat ziet, zoo is een levend wezen dat een of meer dezer organen mist, alleen maar een gebrekkige natuurgenoot van den mensch, die zich het binnenste van ieder levend wezen gelijk aan het zijne denkt. De gang van het verhaal eischt doorgaans, dat de zich als apen, vogels, enz. voordoende wezens spreken als gewone menschen, maar zorgvuldige auteurs doen nog min of meer volledige pogingen om apentaal, vogelentaal, ja zelfs spokentaal te maken, wanneer zij in hulsels van apen, vogels, spoken verborgen menschen laten optreden [1]). De persoon in dierengedaante voelt en denkt als een mensch, maar alle lichaamsfuncties verricht hij als het dier, waarvan hij de gedaante draagt; bevindt hij zich in eene apenhuid, dan kan hij springen en klimmen als een aap; huist hij in eene slangengedaante, dan kan hij ook kruipen, maar zijn binnenste is niet verschillend van dat van een mensch. Aan dat binnenste nu kan hij een afzonderlijk bestaan geven en daarom worden de menschdieren in de Indonesische verhalen ook voorgesteld als begaafd met wonderkracht: zij kunnen tooveren. Zij zijn dus niet, zooals in de Germaansche verhalen, het slachtoffer van tooverij, integendeel, zij hebben bij de vermogens die zij als mensch bezitten, ook nog die van het dier in welks gedaante zij leven. Daarom is in de Indonesische verhalen ook altijd de voorstelling, dat de menschdieren niet dan ongaarne hunne dierengedaante verlaten, omdat zij daarmede een deel van hunne bizondere vermogens verliezen. Eerst wanneer bij ongeluk of met opzet die dierengedaante wordt vernietigd, leeft de vorige eigenaar daarvan voorgoed als mensch. Trouwens, het veranderen of in een nieuw levensstadium treden stellen zich de Toradja's gaarne voor als te geschieden door mewontjoe „uit zijn oude gedaante kruipen" [2]). Zoo gebeurt het dikwijls dat Toradja's die voor het eerst onze planken huizen zien, welke zij zeer bewonderen, verlangend uitroepen: Als ik zulk een huis had, dan zou ik van gedaante veranderen en een lamoa (god) worden. De mensch is trouwens een lamoa van binnen en het sterven is mewontjoe. Deze geheele beschouwing, die oorspronkelijker is dan die welke in de Germaansche sprookjes heerscht, werpt licht ter verklaring op deze laatste.

---

[1]) Zie Tontemboansche Teksten, Vertaling, bl. 35, 36.

[2]) Het woord mewontjoe wordt gebruikt van slangen, spinnen, garnalen, rupsen en alle dieren die eene heele of halve gedaanteverwisseling ondergaan. Vroeger, zoo zegt het verhaal, konden ook de menschen, als zij oud geworden waren, hunne gedaante afleggen, om dan weder als jonge menschen te verschijnen. Eene oude vrouw, die dit ook had gedaan, werd daarna door hare kleinkinderen niet meer herkend, wat haar zóó griefde, dat zij hare oude gedaante maar weer aantrok. Sedert is het voor de menschen uit met de gedaanteverwisseling.

5. De Minahassische verhalen van menschen in dierengedaante hebben over het algemeen het verloop van het verhaal No. 16 uit de Tontemboansche Teksten, dat daarom hier zal worden medegedeeld. Eene vrouw heeft tot zoon een aap, dien zij grootbrengt. Op een keer ziet hij de oudste koningsdochter voorbijgaan, wordt op haar verliefd en overreedt zijne moeder het meisje voor hem te vragen. Het aanzoek wordt smadelijk geweigerd. De moeder van den aap vraagt daarop nog één voor één de acht jongere zusters der oudste prinses. Bij de zeven volgenden wordt het aanzoek evenzeer versmaad, alleen de jongste stemt toe. Op den avond van de verloving gaat de aap met de jongste prinses naar het water om te baden; hier legt hij zijne apengedaante af, komt als een schoone prins te voorschijn, toovert voor zijne verloofde een stel fraaie kleederen en een mooi huis en geeft een luisterrijk bruiloftsfeest. De aap gaat daarna op reis en ontdekt bij zijne terugkomst dat zijne vrouw door hare acht zusters uit afgunst in zee is geworpen, maar hij slaagt er in haar te redden en de schuldigen te straffen.

In verhaal 17 is het een Slang die optreedt. Ook deze krijgt de jongste dochter des konings tot vrouw, waarop de oudste prinses, spijtig dat zij de Slang, die zich als een schoone prins heeft onthuld, niet heeft willen trouwen toen hij haar vroeg, een slang uit het bosch laat halen, in de hoop dat ook deze zich tot een prins zal ontpoppen. De slang is echter van het gewone soort en verslindt het meisje.

In verhaal 18 heeft de held de gedaante van een pompoen. Hij wordt door zijne ouders te vondeling gelegd en opgenomen door eene oude vrouw [1]), die hem verder tot moeder strekt. Het verhaal verloopt voorts ongeveer op de typische wijze.

Verhaal 19 vertelt van een armen jongen, welke door zijn oom, die voor hem de plaats van zijn gestorven vader behoort in te nemen, wordt verwaarloosd. Hij vindt een jong palmblad, dat zich nog niet heeft ontplooid en waaruit later eene vrouw te voorschijn komt, die nog voordat zij zich heeft onthuld, in zijne afwezigheid reeds voor zijn huishouden zorgt. Nadat zij zich heeft ontpopt en met hem is getrouwd, beschermt zij hem door hare tooverkunst tegen zijne belagers en brengt hem tot aanzien, zoodat hij zich op zijn oom kan wreken.

In de volgende drie verhalen heeft de hoofdfiguur de gedaante van een ei, van een bok en van een gebrekkig kind zonder armen en beenen. Deze drie gedaanten zijn alle uitwendige vormen, die aan het eind worden uitgetrokken en voorgoed verlaten.

Daar de hier genoemde Tontemboansche verhalen in tekst en vertaling, met inleiding en aanteekeningen door den druk zijn toegankelijk gemaakt, behoeft er hier niet verder over te worden uitgeweid. De Toradja'sche

[1]) De „Oude Vrouw" is ook een vast type in de Minahassische en in de Toradja'sche letterkunde. Beneden zal zij nog eenige keeren worden genoemd.

parallellen, die nog niet zijn uitgegeven, dienen echter uitvoeriger te worden besproken.

6. In de Toradja'sche verhalen zijn het ook allerlei gedaanten die de eigenaar slechts als uiterlijk hulsel draagt en die hij kan afleggen, om dan steeds als een fraai en volkomen mensch te voorschijn te komen. Zoo zijn er verhalen van menschen in de gedaante van een aap, een vogel, een leguaan, een hond, een varken, een buffel, een ei, een bamboestengel, een varkenspoot, een houten bak, een bak vol sagopap, een kokosnoot en zelfs van een gebrekkig menschenlichaam, dat ook aan het slot van het verhaal als een kleedingstuk wordt uitgetrokken. In een dier verhalen is een man getrouwd met eene vrouw, die hij in de gedaante van een parkietje uit de lucht heeft zien komen. Aan het water gekomen, trekt het diertje zijne vogelgedaante uit en komt als een mooi meisje te voorschijn. De man rooft haar vogelrokje en weet haar daardoor te dwingen zijne vrouw te worden. Als zij dan later hare moeder eens wil bezoeken en daartoe zich weder in haar vogelkleed hult om naar den hemel te vliegen, maakt zij voor haren man ook zulk een vogelbaadje en als hij dat aantrekt, kan hij evengoed vliegen als zijne vrouw.

7. Een der meest voorkomende typen van Toradja'sche verhalen van dit soort is het volgende, dat met allerlei variaties wordt overgeleverd: De „Oude Vrouw" [1]) voedt een leguaan, of een schurftigen hond, of een varkenspootje, of een bak met sagopap op en gaat voor dezen voedsterling, op zijn verzoek, de oudste van zeven zusters ten huwelijk vragen. Het verzoek wordt door de eene na de andere smadelijk afgewezen, de Oude Vrouw wordt mishandeld en bespot, doch hervat telkens haar bezoek, totdat zij aan de jongste zuster komt. Dit meisje is bescheiden en nederig en stelt zich tevreden met den zonderlingen echtgenoot, vereerd als zij is met het aanzoek. De leguaan, hond, of welke van bovengenoemde gedaanten de voedsterling der Oude Vrouw heeft, komt nu naar Toradja'sche zeden bij zijne vrouw inwonen, maar wordt door de zes oudere zusters voortdurend bespot en met minachting en afkeer behandeld. Intusschen is in de buurt een groot stuk boschgrond ontgonnen want de Leguaan is met zijne vrouw, buiten weten harer zusters, naar het bosch gegaan en heeft zijne vrouw op zeven bergen en in zeven dalen elk één kokosdop laten neerleggen en deze ontginnen nu dit groote stuk grond voor hem. Daarna zal het plantfeest plaats hebben. Als alle gasten bijeen zijn, gaan de Leguaan en zijne vrouw baden. Bij die gelegenheid trekt hij zijne leguanenhuid uit en onthult zich als een bizonder schoon man, met wien zijne vrouw vol staatsie naar hun plantfeest gaat. Iedereen is in stomme verbazing, maar de zes zusters zijn afgunstig en dringen zich ijverig aan haren zwager op, wat intusschen het gevolg heeft dat hij voorgoed allen omgang met haar afbreekt.

---

[1]) Zie noot voorgaande pagina.

8. Talrijk zijn ook de Toradja'sche verhalen van het volgende type: Een meisje dat alleen zit en zich verveelt, uit den onvertogen wensch dat iemand, al was het ook maar een aap, een slang, of een ander dier haar kome gezelschap houden, of haar iets kome brengen dat zij op 't oogenblik noodig heeft. Plotseling komt het gewenschte dier, b. v. een aap, en neemt haar, na veel tegenstribbelen van hare zijde, met zich mede, na haar eerst te hebben bang gemaakt, door het trapportaal te beklimmen en dit te doen bezwijken onder zijn gewicht. De ouders van het meisje komen thuis, missen hunne dochter en denken dat zij dood is. Zij besluiten daarom het doodenfeest te vieren voor hun kind. De Aap en het meisje hooren het en gaan van uit het Apenland het feest bijwonen. De Aap blijft in den dorpstempel, die het middelpunt van het feestterrein is, het meisje gaat naar hare moeder en vertelt haar het gansche geval. Als de Aap haar weder komt halen, wil de moeder eerst eene harer andere dochters in de plaats geven; zij maakt ook nog het gezicht van het meisje zwart, doch het helpt niet, de Aap dwingt het meisje hem weder te volgen. In het Apenland trekt het meisje zich geheel terug: zij gevoelt zich niet op haar gemak onder al die apen. Op zekeren dag gaan allen rijst planten en laten het meisje alleen. Zij hoort de stemmen der rijstplantenden, die bij het steken der plantgaten, naar Toradja'sche gewoonte, op luiden toon: Hoo, hoo! roepen en geheel als menschenstemmen klinken. Uit nieuwsgierigheid gaat zij hen na en ziet dat hunne voetsporen tot een zeker punt apensporen zijn en daarna menschensporen worden. Op die plek ziet zij ook eene menigte apenhuiden hangen. Zij steekt er den brand in, gaat naar huis terug, dekt zich met hare sarong toe en strooit asch daarop, zoodat het schijnt alsof zij zóó rustig heeft geslapen, dat de kippen haar met asch van den haard hebben bestoven, zonder dat zij het heeft bemerkt. Daarna legt zij zich te slapen. De Apen zien intusschen rook opstijgen op de plaats waar zij hunne baadjes hebben gehangen; zij snellen er heen en zien dat hunne huiden zijn verbrand. Dat kan niemand anders dan het meisje hebben gedaan. Loochenen baat niet en daar de apen nu menschen zijn geworden, trouwt zij den aap die haar heeft geroofd.

In een ander soortgelijk verhaal is het een buffel die een meisje achterna zit en haar dwingt om op zijn rug te gaan zitten. Het meisje roept de boomen toe hunne takken naar haar toe te buigen en aan den eenen tak hangend en vandaar den anderen tak grijpend, komt zij te huis. Maar ook hier weet de Buffel haar te vinden en te halen. Van heimwee sterft het meisje en nu eerst onthult zich de Buffel, wordt mensch en begraaft en beweent zijne vrouw. Hare moeder weet haar, buiten weten van den Buffel, weder levend te maken en legt steenen in hare plaats in de kist. Zoo komt het meisje op haar eigen doodenfeest en als zij ziet wie de Buffel eigenlijk is, besluit zij om hem te trouwen.

9. In sommige verhalen wordt ook eene poging gedaan om te verklaren hoe het al zoo kan gebeuren, dat eene vrouw een dier baart. Zoo vertelt een Toradja'sch verhaal van eene vrouw die lang kinderloos was gebleven en die, een spookaapje ziende, het door haren man laat vangen. Zij eet het diertje op en baart daarna een kind dat mensch is, doch de gedaante van een spookaap heeft. Trouwens zij had ook bij het zien van het spookaapje de verzuchting geuit: Ach, had ik maar een kind als een spookaap, dan had ik er toch een! Later legt hij zijne spookaapgedaante af en leeft voortaan geheel als mensch.

Van het boven (No. 7) aangehaalde Toradja'sche verhaal van den Leguaan, die door de de zes oudste van zeven zusters versmaad en door de zevende wordt aangenomen, parallel loopende met het Minahassische verhaal No. 16 der Tontemboansche Teksten (zie boven, No. 5) vinden wij in No. 101 van de Grimmsche Sprookjes (Der Bärenhäuter) eene parallel. Een arme soldaat, op het punt om van honger om te komen, heeft van den Duivel een jas gekregen, in welker zakken hij altijd geld zal vinden, maar daarvoor heeft hij moeten beloven in 7 jaar zich niet te zullen wasschen of kammen, zijne nagels niet te knippen en geen Onze Vader te bidden. Met het geld, waarover hij nu ruim beschikt, redt hij een vader van drie dochters uit grooten nood en deze belooft hem de hand van eene harer. De soldaat echter, die nu reeds vier jaar ongewasschen en ongekamd heeft rondgeloopen, ziet er zoo weerzinwekkend uit, dat noch de oudste, nog de middelste dochter iets van hem wil weten. Alleen de jongste is bereid hem te trouwen, om de belofte van haren vader te vervullen. De soldaat gaat eerst nog drie jaar op reis, om de zeven jaren vol te maken en in dien tijd heeft zijne arme verloofde veel van de spotternijen harer zusters te lijden. Als eindelijk de zeven jaren om zijn en de soldaat, naar de belofte des Duivels, voortaan aan niets meer gebrek zal hebben, laat hij zich scheren en knippen, wascht en baadt zich en komt als een man van schoon uiterlijk bij zijne verloofde terug, zoodat zij eene vroolijke bruiloft vieren. De twee oudere zusters maken zich uit spijt van kant.

10. Een trek die reeds boven (zie No. 2) is genoemd, bij het bespreken van het Grimmsche Sprookje No. 108, is het in vervulling gaan van een onbedacht uitgesproken wensch, die de geheele geschiedenis doet ontstaan welke in het sprookje wordt verteld. In No. 37 (Daumesdick) van de Grimmsche verzameling wordt aan ouders die lang kinderloos waren gebleven, een zoon geboren die niet grooter is dan een duim, omdat de vrouw, toen zij eens op een avond over de eenzaamheid van hun kinderloozen echt spraken, had gezegd: Al hadden we maar één kind en al was dat maar zoo groot als een duim, zoo zouden we het toch hartelijk liefhebben.

Van denzelfden aard is het begin van het 47e Grimmsche Sprookje

(Von dem Machandelbaum). Een kinderloos echtpaar wenschte vurig een kind te hebben. Vóór hun huis stond een jeneverboom; onder dien boom stond de vrouw op een keer een appel te eten. Zij sneed zich in den vinger en het bloed dat er uit droop viel op de sneeuw, want het was winter. Ach, zuchtte de vrouw, als ik nu toch eens een kind had zoo rood als bloed en zoo wit als sneeuw. De vrouw werd zwanger en met het bloeien en vrucht zetten van den boom groeide ook de vrucht in haren schoot en in de zevende maand stond zij weder onder den boom en at van de bessen. Daarna gevoelde zij zich ziek en toen zij haar kind ter wereld bracht, stierf zij en werd, volgens haar eigen wensch, onder den boom begraven.

Daar er in dit verhaal nog meer trekken voorkomen die in de Toradja'sche verhalen zijn terug te vinden, zal ik het in zijn geheel wedergeven. Na den dood zijner vrouw hertrouwde de man en kreeg bij zijne tweede vrouw eene dochter. Het kind der eerste vrouw, een jongen, werd door zijne stiefmoeder slecht behandeld. Het kind had eene huid zoo wit als sneeuw en wangen zoo rood als bloed. Onder voorwendsel van hem een appel te willen geven, liet zijne stiefmoeder hem op een keer het hoofd in eene kist steken en liet toen het deksel op zijn nek vallen, zoodat zijn hoofd van den romp werd gescheiden. Daarop nam zij het lijk, plakte er het hoofd weder op en bond het met een doek om den hals vast, waarna zij het kind overeind zette in de deur, met een appel in de hand. Nu kwam zijn zusje en vroeg hem om den appel, maar daar het broertje niet antwoordde, gaf zij hem, op raad harer moeder, een klap om de ooren, waardoor hem het hoofd van den romp afviel. Voorgevende de schuld van haar dochtertje te willen bedekken, hakte nu de stiefmoeder het lijk van het kind in stukken, kookte het in den pot en dischte het des middags op. Haar man kwam thuis en vroeg naar zijn zoon, maar zij wist hem tevreden te stellen met een praatje en gaf hem het vleesch van zijn zoon te eten. Dit smaakte den man zoo goed, dat hij alles opat. De beenderen gooide hij onder de tafel. Het zusje, dat treurde over den dood van haren broeder, verzamelde die beenderen in een zijden doek en ging er mee onder den jeneverboom zitten. Plotseling begonnen zich de takken van den boom te bewegen, uit den boom steeg een lichte damp op, daarin brandde het als vuur en uit dat vuur steeg een vogel op. Meteen was de zijden doek met de beenderen van den jongen verdwenen. De vogel vloog nu eerst naar het huis van een goudsmid en zong daar een liedje, waarin hij mededeelde wat er gebeurd was. De goudsmid wilde het liedje nog eens hooren, maar moest daarvoor aan den vogel een gouden ketting tot loon geven. Daarop vloog de vogel naar een schoenmaker, waar hij op dezelfde wijze een paar nieuwe schoenen kreeg en ten slotte naar een molen, waar hij een molensteen tot loon ontving. Met deze drie dingen vloog hij naar den jenever-

boom en zong weder zijn lied. Toen nu de vader, de stiefmoeder en de stiefzuster er op afkwamen, liet hij de schoenen voor zijn zusje neervallen, wierp zijn vader de gouden ketting om den hals, en gooide de stiefmoeder den molensteen op 't hoofd, zoodat zij dood neerviel. Opnieuw kwam nu damp en vuur te voorschijn en daarop stond de geslachte broeder weder levend voor hen.

De punten van vergelijking met de Toradja'sche en Minahassische verhalen, die dit Duitsche sprookje aanbiedt, zijn vooral de volgende:

a). De (meeste dwaze) wensch der moeder omtrent het kind dat zij hoopt ter wereld te brengen, wordt vervuld.

b. Er bestaat eene betrekking tusschen het gewenschte kind en den boom met den bloei en groei van welks bessen ook het kind in den schoot der moeder was groot geworden, terwijl zij kort voor hare bevalling de bessen van den boom heeft gegeten en nadat zij in het kraambed is gestorven, volgens den door haar geuiten wensch, onder den boom is begraven.

c. Het vermoorde kind wordt, met het afgeslagen hoofd er op gebonden, overeind gezet door dengene die het heeft vermoord, opdat een ander het aanrake, zoodat het omvalt en dien ander de schuld kan worden gegeven van den dood van den vermoorde.

d. De afgekloven beenderen van den gedoode worden verzameld door een vogel medegenomen, die te voorschijn komt uit den boom, welks leven zoo nauw is verbonden geworden met het leven van het vermoorde kind, en onder welken ook zijne moeder begraven ligt.

Van het eerste punt, het geboren worden van een kind op een wensch der moeder, meestal een dwazen wensch, waardoor het kind dan ook een ongewoon voorkomen heeft, zijn boven (in No. 2 en No. 10) nog twee andere voorbeelden gegeven uit de Grimmsche sprookjes en onder No. 8 en 9 twee voorbeelden uit de Toradja'sche verhalen, waarvan het eerste betrekking heeft op het krijgen van een gezel, die later de echtgenoot wordt, en het tweede op het krijgen van een kind.

11. Andere voorbeelden uit de Toradja'sche verhalen zijn: Het verhaal van de Bokoë, een zoetwaterschelpdier, dat de grootte van een vuist kan bereiken. Een dorpshoofd en zijne vrouw hebben geen kinderen. Eens laat de vrouw door hare slaven visch en schelpdieren vangen en nadat zij van de laatste heeft gegeten, wenscht zij een kind te hebben, al was het ook maar als een schelpdier. Inderdaad krijgt zij zulk een kind; het schepsel wordt zorgvuldig opgepast en groeit voordeelig op. Na eenigen tijd komt een troep koppensnellers in het dorp; het hoofd geeft een ouden slaaf mede om aan den tocht deel te nemen en ook het Schelpdier vraagt om te mogen medegaan. In eene mand van bladeren wordt het medegenomen. In 24 vaartuigen zeilt men uit; overal waar de Oude Man met het Schelpdier is heeft men voorspoed; zijn vaartuig is het eerste aan, bij het verspieden

van den vijand is alleen de Oude Man met het Schelpdier zoo gelukkig een voorwerp uit een huis van het dorp der vijanden mede te brengen [1]) en als hij te zamen met het Schelpdier den aanval zal wagen, springt de schelp open en komen er twee schoone jongelingen uit, die met den Ouden Man het dorp uitmoorden.

Een ander verhaal, dat van Boengkoe Talana-lana, vertelt van een gebocheld kind, ook al geboren ten gevolge van een wensch zijner moeder: Al had ik maar een bultenaar tot kind, als ik er maar een had. De mismaakte jongen wordt door zijn oom medegenomen op jacht, maar geheel als verschoppeling behandeld. Terwijl hij wordt uitgezonden om bamboe te kappen, treft hij een bamboe aan waarin een meisje is verborgen, dat hem van binnen uit den bamboestengel waarin zij zit toeroept, om dien stengel af te kappen maar niet te splijten en hem voor zich zelf te houden. Later komt er een mooi meisje uit den bamboestengel te voorschijn, dat den armen Bultenaar tot voorspoed en aanzien helpt, hem in staat stelt den kop van zijn onbarmhartigen oom te snellen en daarna met hem trouwt.

In het verhaal van den Houten Bak spreekt eene vrouw den dwazen wensch uit, dat zij zelfs wel een houten bak tot kind zou willen hebben, dan zou zij ten minste niet kinderloos zijn. Als zij dan werkelijk van een houten bak bevalt, laat zij dien in het water werpen. Na eenigen tijd komen er twee meisjes uit, die in den bak de rivier opvaren en zoo te land komen bij de Oude Vrouw [2]), die haar opvoedt, totdat een jonge man haar tot vrouw neemt.

12. Wat het tweede punt aangaat, de betrekking tusschen het kind en den boom, met het bloeien en groeien van welks vruchten het groeien der vrucht in den schoot der moeder gelijken tred hield, totdat zij kort voor hare bevalling eene rijpe vrucht van den boom at, kort daarna, bij de bevalling stierf en onder den boom werd begraven, hier hebben wij eigenlijk twee gevallen te onderscheiden. Als later blijkt, dat uit dien boom de ziel, d.w.z. de verpersoonlijkte zielestof, de individualiteit van het vermoorde kind te voorschijn komt, in den vorm van een lichtenden damp, waaruit een vogel opstijgt, dan moet dit hiervan het gevolg zijn, dat er tusschen de zielestof van den boom en die van het kind een innig verband bestaat. Immers de staat van den groei van het kind wordt afhankelijk gedacht van den toestand waarin zich de (na den winter) ontluikende, bloeiende en vruchtgevende boom bevindt [3]). Dit zou op zich zelf genoeg zijn, om de ziel van het kind, nadat die door den dood is vrijgekomen, naar den boom te doen wederkeeren, terwijl dan later, als het zusje de

[1]) Indien de verspieders dit niet doen, wordt hun verkenningstocht als niet geslaagd beschouwd.

[2]) Zie noot pag. 257.

[3]) Zie Alb. C. Kruyt, Het Animisme in den Indischen Archipel, bl. 136, 137.

beenderen van haren broeder onder den boom brengt, dus bij de ziel, de doode uit zijne beenderen wordt levend gemaakt. Dat de moeder onder den boom begraven ligt, wordt ook verder in het verhaal niet meer aangeroerd. Het is waarschijnlijk eene ingevlochten herinnering aan een verhaal, waarin de ziel van een mishandeld kind bij het graf zijner moeder sterft en daar uit zijne beenderen wordt opgewekt.

De Toradja'sche verhalen in welke de toestand waarin zich eene plant bevindt een getrouw beeld geeft van dien waarin de persoon verkeert, welke tot die plant in nauwe betrekking staat, zijn vooral het verhaal van Sese nTaola en dat van Djempa Djoedjoe. In het eerstgenoemde verhaal wordt verteld, dat de held, Sese nTaola, een zijner makkers achterlaat in een dorp waar hij zich met zijne gezellen had opgehouden. Die makker is daar getrouwd en laat nu verder Sese nTaola met zijne andere makkers verder trekken. Voor zijn vertrek geeft Sese nTaola hem de bladeren van twee planten en zegt dat hij telkens daarnaar moet gaan kijken. Zoolang de bladeren nog frisch zijn is het goed met hem, maar als de bladeren verflensen, dan is hij in levensgevaar en moet de achtergebleven makker hem te hulp snellen, wat dan ook in het vervolg van het verhaal geschiedt. In de Galelareesche, de Tontemboansche en de Karo-Bataksche paralellen van dit verhaal komt dezelfde trek voor [1]).

Het verhaal van Djempa Djoedjoe, bij de bewoners van het Posso-Meer zeer populair, vertelt van een kind dat reeds van af zijne geboorte zeer verstandig was en uit de wieg kroop om een sneltocht te ondernemen, ten einde zijn vader te wreken, wiens hoofd kort voor de geboorte van zijn zoon door de vijanden was gesneld. Zijne grootmoeder vindt het bestaan van zulk een kind onheilspellend en werpt hem daarom in het hol dat den toegang geeft tot de Onderwereld. Daar verkeert de zuigeling Djempa Djoedjoe een tijd lang met zijne gestorven bloedverwanten en gaat daarna terug naar de Aarde. Bij het afscheid geeft hij een tak van de kondo-plant aan zijne tante in de Onderwereld, nadat hij eerst een zijtak daarvan heeft afgescheurd, dien hij zelf meeneemt. Als de kondo verflenst, zal zijne tante daaraan weten dat hij in gevaar is. De voorstelling is dus deze: de twee takken van de kondo die zijn vaneengescheurd, behooren bij elkaar. Als nu de tak die bij de eene der gescheiden partijen is, verlept, omdat degene die hem altijd bij zich draagt ziek is, of in doodsgevaar, d. i., animistisch uitgedrukt, als zijne zielestof zich verwijdert en die van de kondo medeneemt, dan moet ook de andere helft van de kondo kwijnen.

In het Grimmsche sprookje No. 85 (Die Goldkinder) wordt de

[1]) *Verhandelingen v. h. Bataviaasch Genootschap*, Deel 55, 1e Stuk, bl. 16, 44; Deel 46, 1e Stuk, bl. 5(26); 3e stuk, bl. 15, 38, 53.

betrekking tusschen menschen en planten op de volgende wijze verklaard: Een visscher vangt een gouden visch, dien hij in zes stukken snijdt. Twee daarvan geeft hij aan zijne vrouw te eten en deze bevalt van twee gouden zoons; twee geeft hij aan zijn paard en dit werpt twee gouden veulens; twee plant hij in den grond en daaruit komen twee gouden leliën op. Als de twee gouden jongens groot zijn geworden, gaat de eene op zijn gouden paard op reis; hij komt bij eene heks terecht die hem in steen verandert. Op hetzelfde oogenblik valt de eene gouden lelie om. De andere broeder, die weet wat dit te beteekenen heeft, springt op het andere gouden paard, snelt zijnen broeder te hulp en dwingt de heks om hem van de betoovering te ontslaan.

In No. 60 van de Grimmsche verzameling (Die zwei Brüder) is het een voorwerp welks toestand aanwijst of de eigenaars al dan niet in gevaar verkeeren. Twee broeders, die samen de wijde wereld ingaan, hebben bij het afscheid van hunnen pleegvader een mes gekregen. Als zij in de noodzakelijkheid mochten komen om elk zijn eigen weg te gaan, moeten zij op het punt zijn waar zij scheiden, hun mes in een boom steken. Wanneer een van hen sterft, zoo zal die zijde van het mes welke wijst naar den kant dien hij is opgegaan, verroesten. De beide broeders, die tweelingen zijn, behooren dus bij elkaar als de twee zijden van het mes. Verliest nu een van hen zijn levensgeest, dan verliest ook de naar hen gekeerde zijde van het mes dien en roest evenzeer, als het lichaam van den eigenaar van het halve mes vergaat. Blijft hij daarentegen gaaf naar lichaam en ziel, dan zal ook zijne helft van beider mes geen kenteekenen van bederf vertoonen. In het vervolg van het verhaal worden de broeders inderdaad genoopt van elkaar te scheiden: de eene trekt naar het Oosten, de andere begeeft zich Westwaarts. Na langen tijd komt de eerste weder bij den boom, trekt het mes er uit en ziet dat de naar het Westen gekeerde zijde tot op de helft is verroest. Hij besluit daaruit dat zijn broeder in gevaar is, maar nog niet omgekomen. Inderdaad blijkt het, dat deze door eene tooverheks in steen is veranderd, doch daar de andere broeder de heks weet te dwingen hem zijne vorige gestalte terug te geven, wordt het kwaad nog gekeerd.

13. De in de derde plaats genoemde trek, n.l. dat de booze stiefmoeder, die haren stiefzoon heeft vermoord, diens afgeslagen hoofd weder op zijn hals zet en haar eigen kind zegt om haar stiefbroertje een klap om de ooren te geven, zoodat het schijnt alsof het hoofd van 't kind door dien klap afvalt, vindt zijn parallel in het verhaal van een soort van Toradja'schen Uilenspiegel, La'oe genaamd. Deze gaat uit visschen met een kameraad, welke zeer voorspoedig is en slag op slag met zijn hengel een visch ophaalt, terwijl La'oe niets vangt. Eindelijk vraagt hij aan zijn makker: Wat voor aas gebruikt

gij toch, dat ge zooveel vangt? Een stukje van de clitoris mijner moeder, is het antwoord. La'oe gaat nu zoolang bij zijne moeder zeuren totdat zij hem toestaat een stuk harer clitoris af te snijden. Terwijl La'oe nu met dit aas gaat visschen en even gelukkig is als zijn makker, sterft zijn moeder aan de gevolgen der operatie. Thuis gekomen, vindt La'oe haar gestorven en om zich te vrijwaren tegen eene beschuldiging van moord, draagt hij haar naar den dorpstempel, waar juist een feest wordt gevierd. Hij bindt zijne moeder zeer losjes aan een paal en als nu een der feestvierenden bij het dansen tegen het lijk aanstoot, zoodat het omvalt, treedt hij als beleedigde op en weet gedaan te krijgen dat men hem schadevergoeding toekent.

14. Het 4de punt is het belangrijkste, omdat het een voorbeeld geeft van de opwekking van een doode uit zijn beenderen. Het vleesch en alles wat spoedig aan het lijk van den mensch vergaat, is zijn vergankelijk deel, maar de beenderen zijn het blijvende deel van den mensch. Daarom wordt ook in het Minahassische verhaal „Van den Mensch, geslacht bij de vroegere verdeeling (der Minahassische Stammen)", No. 66 der Tontemboansche Teksten, verteld dat, toen er bij zekere gelegenheid een menschenoffer moest worden gebracht bij den steen Pinĕwetengan, en men daarvoor een zekeren Porong Takoi had uitgekozen, diens bejaarde moeder er in toestemde haren zoon voor dat doel af te staan, mits men beloofde de beenderen van het slachtoffer aan haar terug te geven. De belofte werd gegeven en Porong Takoi geslacht. De deelnemers aan het offer namen ieder het zijne mede, de beenderen liet men voor den moeder achter. Deze zette zich aan het werk met hare slavin Kaloeli'an, die veel verstand van geneeskunde had. Op het dunne vlies eener pinangbladscheede, dat de huid moest worden van den in 't leven terug te roepen Porong Takoi, legde men de beenderen neder in hunne oorspronkelijke samenvoeging. Nu kwam er een zwarte slang en begon de beenderen te belekken en te bezeeveren, waardoor ze werden voorzien van de noodige kleefstof, zoodat zij zich aan elkaar hechtten. Daarop bespuwde Kaloeli'an het aldus herstelde geraamte met fijngekauwde gember en kĕmiri. De inhoud der kĕmiri-vrucht, met haar zacht en oliehoudend vleesch, moest vet en vleesch op het geraamte van Porong Takoi brengen en de gember, die heet is, moest dat vleesch warm maken. Toen dan nu de beenderen met vleesch, vet en vel waren omgeven, werd er water gehaald uit het riviertje Roemĕrĕga, welks naam „Levenmaker" beteekent en welks bron Rano Menoinow „Levend Water" heet. Toen Porong Takoi met dit water was besproeid, keerde hij weder tot het leven terug [1]).

Ook in No. 28 der Tontemboansche Teksten, het Verhaal van

[1]) Zie Internat. Archiv für Ethnographie, Deel XVIII (1905), bl. 46, 47.

Kěrisěn, wordt de held uit zijn beenderen opgewekt, door besproeiing met levenwekkend water.

In het Grimmsche sprookje No. 81 (Bruder Lustig) geschiedt eene dergelijke doodenopwekking. St. Petrus, die in de gedaante van een afgedankten soldaat op aarde rondwandelt, zal een gestorven koningsdochter weder levend maken. Hij wordt in de kamer gelaten waarin het lijk is neergelegd en laat zich een ketel met water brengen, dien hij over het vuur hangt. Hij snijdt daarop het lijk aan stukken, kookt het vleesch van de beenderen af en als de beenderen schoon zijn, past hij het geraamte weder in elkaar. Hierna zegt hij: In den naam der Allerheiligste Drievuldigheid, doode, sta op! Toen hij dit den derden keer had gezegd, werd de prinses weder levend.

In de Toradja'sche verhalen nu worden eveneens de dooden uit hunne beenderen opgewekt. Uit de talrijke voorbeelden daarvan zullen hier een paar van de duidelijkste worden vermeld. Een man, die om zijne vrouw door zijne broeders wordt benijd, wordt door hen gedood; de kist met het lijk laten zij de rivier afdrijven. Zijne vrouw volgt de kist en vindt die aan den mond der rivier aangespoeld. Een ei, dat zij van huis had meegenomen, springt open en er komt een haan uit. Deze maakt de kist open, waarin nog slechts de beenderen van den doode liggen. Zij worden door den haan geordend, van vel en vleesch voorzien en in 't leven teruggeroepen, alles door besproeiing met water en de daarbij uitgesproken wenschen.

Op bizondere wijze is dit nog uitgewerkt in het volgende verhaal: Een man begeeft zich naar zijne verloofde, om met haar te trouwen, maar als hij aankomt, ziet hij slechts de overdekte stelling waarop hare doodkist is gelegd. Zij is door hare ouders, die heksen zijn, om 't leven gebracht en begraven. Eene parkiet, die den man vergezelt, helpt hem de doode verloofde weder levend te maken. De kist wordt daartoe opengemaakt en de doode besproeid met het water van een jonge kokosnoot, wat de uitwerking heeft dat het lijkvocht opdroogt. Een tweede kokosnoot, waarin reeds eenig vleesch zich heeft gezet, wordt geopend en de inhoud over de doodsbeenderen gestort en nu komt er eenig vleesch op. Daarop wordt een nog oudere kokosnoot aangewend en dit heeft tengevolge dat de beenderen zich aaneensluiten. Eene kokosnoot in een nog verder gevorderd stadium van rijpheid werkt uit dat er vel op het vleesch komt en als ten slotte eene kokosnoot wordt genomen die al ontkiemd is, komt er ook leven in de doode en de man heeft zijn verloofde weder.

Een zeer bekend en verspreid verhaal in Indonesië is dat van den man die zijne zwangere vrouw achterlaat, met de opdracht: Ik ga op reis; als ge een meisje baart, dood het dan, baart ge een jongen, laat hem dan in 't leven. De vrouw baart een meisje, doch verbergt het op den zolder van het huis en maakt haren teruggekeerden man wijs,

dat zij het kind heeft gedood. Als hij na eenigen tijd het bedrog heeft ontdekt, neemt hij het meisje mede naar eene eenzame plaats en slacht het daar. Bij het afscheid van hare moeder heeft deze haar dochtertje een ei medegegeven, 't welk het kind in haren haarwrong heeft verborgen. Het ei komt uit en wordt een haan; deze wordt groot en besluit zijne meesteres uit hare beenderen te doen herleven. Door besproeiing met water gelukt dit dan ook; de haan onthult zich als een jonge man en beiden trouwen met elkaar.

15. Een ander, niet minder verbreid verhaal, is dat van een dier dat arme kinderen, die door hunne natuurlijke verzorgers worden verlaten of mishandeld, op bizondere wijze voorziet van 't geen tot hun onderhoud noodig is. Degenen die voor het arme kind moeten zorgen komen achter het geheim, slachten het dier en werpen de beenderen weg. Het kind begraaft deze beenderen en vindt daaruit eenigen tijd later een wonderboom opgegroeid, die allerlei kostbare en nuttige zaken tot takken, bladeren en vruchten heeft en aan den eigenaar voortaan een onbezorgd leven verzekert.

Dit is o. a. de inhoud van Verhaal 23 in de Tontemboansche Teksten, waar verteld wordt van twee jongens, wier ouders zijn gestorven en die door hunnen oom aan hun lot worden overgelaten. Een kwarteltje, dat zich door hen laat vangen en naar hun huis brengen, legt, bij wijze van eieren, iederen dag eene mandvol rijst, zoodat de jongens spoedig alle gebrek te boven zijn. Hun oom vraagt den vogel te leen, maar deze legt voor hem slechts wilde mais-vruchten. Hierover boos geworden, slacht de oom den vogel en eet hem op. De beenderen gooit hij in de asch van den haard. Door een droom gewaarschuwd, verzamelen de jongens de beentjes van den vogel, planten ze en vinden na eenige dagen een boom met bladeren van zijde, en gouden halskettingen en gongs tot vruchten, zoodat zij nu ineens rijk zijn geworden.

Verhaal No. 24, uit dezelfde verzameling, vertelt van een meisje dat door hare stiefmoeder slecht wordt behandeld en aan het water, waar zij moet gaan kleeren wasschen, eene koe vindt, die het waschgoed voor haar kauwt en het op die wijze blinkend wit maakt. De stiefmoeder, die het geheim ontdekt, laat de koe slachten, maar als het meisje, daartoe door de koe zelve aangespoord, de beenderen van het geslachte dier begraaft, vindt zij na eenige dagen uit die beenderen hare gestorven moeder weder levend geworden.

De Toradja's vertellen van een weeskind dat een paling opvoedde, die haar van het noodige voedsel voorzag. Ook deze werd door andere opgegeten uit afgunst. Het meisje echter verzamelde de graten, plantte ze en zag ze tot een wonderboom opgroeien, die haar verder voor haar geheele leven rijk maakte.

Een soortgelijk Toradja'sch verhaal is dit: Een wilde-zwijnenpaar, met hun jong, gaan voedsel zoeken. De beer wordt doodelijk gewond door

gescherpte bamboepennen, door jagers nedergezet; den volgenden dag wordt hij opgegeten. De zeug, ook zwaar gewond, sleept zich nog voort naar haar leger, doch sterft daar. Het jong kruipt nu uit zijne varkensgedaante en wordt een jong meisje. Door het lijk harer moeder met het water van zeven kokosnoten te begieten, maakt zij hare moeder weder levend. Daarop verzamelen moeder en dochter de beenderen van den vader en begraven deze. Uit die beenderen groeit een wonderboom op, die aan moeder en dochter haar verder bestaan verzekert.

Het Grimmsche sprookje dat hiermede parallel loopt, is No. 130 (Einäuglein, Zweiäuglein und Dreiäuglein). Van de drie gezusters Eenoog, Tweeoog en Drieoog kwellen de eerste en de derde steeds de tweede, totdat deze laatste van eene vrouw, die haar plotseling verschijnt, eene spreuk leert, door welker kracht de geit, die zij dagelijks moet hoeden, haar zoo vaak als zij wil eten verschaft. De zusters komen achter het geheim en slachten de geit. Tweeoog, door hare beschermster onderricht, vraagt de ingewanden der geit en plant ze. Daaruit komt een boom op met gouden appels, die zich alleen door Tweeoog laten plukken. Kort daarop wordt Tweeoog door een schoonen ridder tot vrouw genomen en nu verhuist de wonderboom van zelf naar den tuin van het slot, waar zij met haren man woont.

De eenige afwijking van dit verhaal is, dat niet uit de beenderen, maar uit de ingewanden der geit de wonderboom ontspruit.

16. Uit de onder 15 genoemde verhalen blijkt, dat in het volksgeloof der Toradja's levendmakende kracht wordt toegekend aan stroomend water en aan het water van den kokosnoot, de vrucht waaruit zulk een groote boom ontstaat en die dus eene bewaarplaats van krachtige zielestof is. Ook aan den dauw wordt groote levenskracht toegekend. Omtrent het ontstaan van den eersten mensch vertellen de Tontemboansche verhalen No. 111 en 112 dat het zeeschuim op het strand zich samenpakte tot een ei en dat dit door de zonnehitte werd uitgebroed. Het kind dat daaruit te voorschijn kwam voedde zich met dauwdruppels, die voor hem dus de plaats der moedermelk innamen [1]). Evenals bij de Minahassers, bestaat er bij de Toradja's schroom om door de dauwdruppels heen te loopen, een overblijfsel van de voorstelling dat de dauwdruppels de laatste verschijningsvorm zijn van de individualiteit van een overledene.

In het Grimmsche sprookje No. 107 (Die beiden Wanderer) vindt men ook de voorstelling dat dauwdruppels zielestof of levenskracht bevatten. Een kleermaker, wien door een boosaardigen makker de beide oogen zijn uitgestoken, krijgt het gezicht weder, door zich de oogkassen te bevochtigen met den dauw die van het lichaam van

---

[1]) Zie ook Tontemboansche Teksten, Vertaling, bl. 375, 376 en Bijdragen K. I., 7, VII, 498.

een opgehangene onder de galg is neergedropen. En in No. 121 (Der Königssohn der sich vor nichts fürchtet) krijgt een blinde het gezicht weder, door zijne oogen met helder stroomend water te wasschen.

17. Talrijk zijn, zoowel in de Germaansche als in de Indonesische volksverhalen, de vermeldingen van bizondere kunststukken, die de held van 't verhaal alleen heeft kunnen verrichten door de hulp, hem door dieren bewezen. De dieren treden in deze verhalen op als bondgenooten der menschen, door die van hunne eigenschappen in dienst der menschen te stellen, welke de menschen niet bezitten, om hen op die wijze dingen te doen verrichten, welke hun anders niet mogelijk zouden geweest zijn. Soms doen de dieren dit uit medelijden met den toestand van hulpeloosheid waarin zij den mensch aantreffen, soms is het uit dankbaarheid voor barmhartigheid hun door den mensch bewezen, b.v. doordat hij hun het leven heeft gelaten, toen hij het in zijne macht had hen te dooden.

Eenige voorbeelden uit de Minahassische letterkunde zijn b.v. de No's. 25, 26 en 28 van de Tontemboansche Teksten. De held van No. 25 (het Verhaal van Woeloer) heeft barmhartigheid bewezen aan een visch en aan eene mier. De visch helpt hem later om den ring eener prinses, die in zee is gevallen, weder te brengen aan de eigenares, die daarop zijne vrouw wordt. Later nog voert de visch hem op zijn rug over de zee, naar het land waar het „Levende Water" is te krijgen, dat hij voor den vorst des lands moest halen. Als hij terugkomt, stort het water uit den bamboekoker waarin hij het had bewaard, maar nu helpen de mieren hem, door het voor hem op te zuigen en weder in den bamboekoker te storten. De beide andere verhalen zijn nagenoeg van denzelfden inhoud. De held dezer verhalen ontbiedt telkens den visch, door een van diens knevelharen, die de visch hem heeft gegeven, te verbranden. Ook al zijn ze van zijn lichaam verwijderd, als ze vroeger er toe behoord hebben en dus een deel van de zielestof van dat lichaam bevatten, zal ook het letsel aan die haren toegebracht door het lichaam, zelfs op grooten afstand, gevoeld worden.

Van de vele voorbeelden van dezen trek die de Grimmsche Sprookjes opleveren, noem ik vooreerst No. 17 (Die weisse Schlange), waarin de mieren, de visschen en de raven een jongen man helpen, die hun vroeger barmhartigheid heeft bewezen. De visschen brengen hem een gouden ring terug, die in zee was geworpen en die hij vandaar moest terughalen; de mieren helpen hem om tien zakken vol gierstkorreltjes, die in 't gras waren gestrooid, weder op te lezen en de raven brengen hem een appel van den boom des levens. Door het volbrengen dezer kunststukken wint hij de hand der koningsdochter.

No. 62 der Grimmsche verzameling (Die Bienenkönigin) vertelt ongeveer hetzelfde. Daar helpen de mieren een koningszoon om 1000 parelen

bijeen te zoeken; de eenden helpen hem door den sleutel van de slaapkamer der koningsdochter uit de zee te halen en de bijen wijzen hem, wie van de drie in steen veranderde prinsessen de jongste en de liefste is, door zich op haren mond te zetten. Hierdoor worden de prinsessen onttooverd, zoodat de prins met de jongste en liefste kan trouwen.

Ook in No. 57 (Der goldene Vogel), No. 60 (Die zwei Brüder), No. 107 (Die beiden Wanderer) en No. 191 (Das Meerhäschen) helpen de dieren de menschen tot het volbrengen van moeilijke stukken.

In de Toradja'sche verhalen vindt men herhaalde malen terug den trek, hierboven van de bijen verteld. In een Saoesoe'sch verhaal is de held zoo gelukkig geweest een hemelmeisje bij het baden te verrassen en haar te dwingen zijne vrouw te worden. Zij brengt hem in den hemel, maar men wil hem daar niet ontvangen, tenzij hij er in slaagt eenige proefstukken te volbrengen. Zijne verloofde wordt met hare zes, geheel aan haar gelijke, zusters op eene rij nedergezet; elk van haar biedt hem hare sirih-doos aan. Alleen als hij regelrecht de doos zijner verloofde neemt en zich daaruit bedient, mag hij haar trouwen. Eene vlieg redt hem, door langs zijn oor te brommen, dat hij de doos moet nemen op welke zij zich zal nederzetten. Daarna moet hij eene groote draagmand vol gierstkorrels, die men overal heeft verstrooid, weder bijeenzoeken. Dit verrichten de mieren voor hem. Ten slotte wordt eene mand vol maïskorrels in het water gestort; deze zoeken de garnalen weder voor hem bijeen.

In het Toradja'sche verhaal van Tele Tandami wordt verteld, hoe twee kinderen, die van hunne moeder zijn weggeloopen, door deze worden achterna gezet. Als de moeder ze bijna heeft ingehaald, strooien de kinderen een bamboekoker vol sesamzaad over den weg; de moeder wil de talrijke korreltjes oprapen, maar slaagt hierin alleen doordat de mieren dit werk voor haar verrichten. Intusschen hebben de vluchtende kinderen een belangrijken voorsprong gekregen. Als zij op het punt zijn dezen weder te verliezen, strooien zij gierstkorrels uit, die eveneens door de mieren voor hunne moeder worden bijeengezocht. Daarna geschiedt hetzelfde nog eens met mosterdzaad en met tabakszaad en nu komen, behalve de mieren, ook nog de vogels en de sprinkhanen helpen om alles op te rapen. Als daarna de vervolging wordt voortgezet, weten de kinderen zich op eene andere wijze te redden.

Een ander Toradja'sch verhaal vertelt van een aap, die op den wensch van een meisje, dat geheel alleen is en iemand tot gezelschap wenscht, op haar afkomt en haar wil trouwen. Om van hem af te komen, gelast zij hem eerst water te putten in eene van rotan gevlochten mand met wijde oogen. De aap gaat naar het water en doet vruchtelooze pogingen, totdat een paling, die het aanziet, medelijden

krijgt en zich zóó door de oogen der mand heenslingert, dat deze gestopt zijn. De aap brengt nu de mand vol water bij het meisje [1]).

Ook in No. 21 van de Tontemboansche Teksten bewijzen de dieren soortgelijke diensten. De mieren brengen een heele korf vol uitgestrooid mosterdzaad bijeen voor een meisje dat dit proefstuk moest verrichten om in den hemel te worden toegelaten en wanneer haar wordt gelast om als tweede kunststuk water te halen in een mand, dan kronkelen de palingen zich om de mand heen en maken het aldus mogelijk dat de zaak gelukt.

18. Het Grimmsche sprookje No. 56 (Der liebste Roland) verhaalt van een meisje dat door hare booze stiefmoeder zou zijn vermoord geworden, indien zij niet bij tijds in haar bed van plaats had geruild met hare stiefzuster. De stiefmoeder hakt daardoor des nachts haar eigen kind het hoofd af en zoodra dit is geschied, gaat de stiefdochter op de vlucht. Daar zij vermoedt te zullen vervolgd worden, laat zij eerst uit het afgeslagen hoofd harer stiefzuster drie druppels bloed vallen, één vóór het bed, één in de keuken en één op de trap. Daarna neemt zij de vlucht. Den volgenden morgen roept de moeder hare dochter, niet wetende dat zij die had vermoord. De bloeddruppel op de trap antwoordt nu: „Ik ben hier op de trap aan 't vegen". De moeder, niemand op de trap ziende, roept nog eens. Nu antwoordt de tweede bloeddruppel: „Ik ben hier in de keuken, mij aan 't warmen". In de keuken vindt de moeder ook niemand en roept ten derden male: „Ik lig hier in mijn bed te slapen" antwoordt de bloeddruppel vóór het bed. Eerst nu ontdekt de moeder dat zij haar kind heeft vermoord.

In de Toradja'sche verhalen komt het meermalen voor, dat iemand die een huis ontvlucht waar het voor hem niet meer veilig is, luizen van zijn hoofd of van zijne kleeren nederlegt en aan deze opdraagt om voor hem te antwoorden, teneinde dengene voor wien hij bang is, bij diens thuiskomst, voorloopig in den waan te brengen dat de ontvluchte nog thuis is, zoodat de ander nog niet terstond tot vervolging overgaat. Zoo legt b.v. een meisje, dat vervolgd wordt door spoken, voordat zij het huis ontvlucht, eene luis op de trap neder, die, als de spoken haar in huis zoeken en haar roepen, moet antwoorden: „Ik ben bezig rijst op het rak van den haard te leggen". Bij den haard zelf legt zij ook nog eene luis neder, aan welke zij dezelfde opdracht geeft.

De bloeddruppels in het Grimmsche sprookje zijn een deel, en wel een zeer belangrijk deel, van dengene voor wien zij optreden, want bloed is in de animistische beschouwing een zeer veel zielestof bevattend deel van den mensch. Maar ook de luizen uit iemands kleeren of van zijn hoofd, die zich hebben gevoed met de vochten uit zijn lichaam,

[1]) Zie ook Max Morris, Die Mentawai Sprache, bl. 63, 75.

zijn daardoor zooveel als een deel van hem zelf geworden en kunnen dus ook in zijne plaats optreden.

19. In hetzelfde sprookje (No. 56) wordt verteld dat het vluchtende meisje in eene bloem wordt veranderd en dat deze bloem door een schaapherder wordt medegenomen naar zijn huis. Sedert vindt de schaapherder in zijn huis alles verzorgd, gereinigd en opgeruimd, het vuur brandende, het eten opgedischt, den voorraad aangevuld. Dit alles geschiedt door onzichtbare handen. Eindelijk wordt de herder gewaar, dat het de bloem is die hij heeft geplukt en medegenomen. die dit alles doet. Zij neemt n.l. telkens weder hare gedaante van jong meisje aan, om voor zijn huishouden te zorgen. Sedert blijft het meisje bij hem, totdat zij haren geliefden Roland trouwt.

Denzelfden trek vindt men in het reeds boven (in No. 5) genoemde Tontemboansche verhaal No. 19, waar eene vrouw, die gehuld is in de gedaante van een jong palmblad, door een armen jongen wordt gevonden en naar zijn huis medegenomen. Zij verzorgt hem daar op dezelfde wijze als de bloem het den schaapherder doet in het Grimmsche sprookje.

Nog duidelijker wordt hetzelfde verteld in de Tontemboansche Manimporok-verhalen, No. 83—88 van de Tontemboansche Teksten. Manimporok is bevriend met Kalangi', welke vriendschap hiermede eindigt, dat Kalangi' aan Manimporok zijn vrouw ontroofd. Manimporok, die haar niet kan terugkrijgen, troost zich met haar beeld in hout te snijden en dit in zijn huis neder te zetten. Sedert dien tijd worden hij en zijne kinderen door een onzichtbaar iemand verzorgd, die dan later blijkt het beeld te zijn, dat tot eene levende vrouw is geworden. Deze vrouw, die het evenbeeld der geschaakte is, vergoedt hem voortaan het geleden verlies.

20. In het ook ten onzent zeer bekende sprookje „De Schoone Slaapster in 't Bosch" (bij Grimm No. 50, Dornröschen) wordt verteld dat de prinses, die onder den vloek lag eener booze toovenares, zich op zekeren dag aan een spinnewiel bezeerde en van dat oogenblik af in een diepen slaap viel, die 100 jaar duurde. En die slaap verbreidde zich over het geheele paleis; de koning en de koningin, de heeren en dames der hofhouding, het gansche keukenpersoneel, de dieren, het vuur, de wind, alles was in slaap, niets bewoog zich. Eerst toen de prins de Schoone Slaapster kwam wekken, kwam alles weder tot leven terug.

In een aantal Toradja'sche verhalen wordt iets dergelijks verteld. Wanneer ouders treuren om hunne kinderen die zich op de eene of andere wijze van hen hebben gescheiden, dan valt het gansche dorp onder den rouw die alle leven en beweging doet stilstaan; menschen en dieren, ja de gansche natuur staat stil, niets toont meer leven. Zoo gaat het b.v. toe in het verhaal van Sese nTaola, waar

verteld wordt dat de held van 't verhaal, die door zijne ouders is verstooten, omdat hij door de verbazende hoeveelheden voedsel die hij dagelijks verslindt, hen in de grootste moeilijkheden brengt, besluit zijne ouders te verlaten. Terwijl zijne ouders naar het veld zijn gegaan, verlaat hij het dorp en neemt zijn zusje mede. „Toen hij was heengegaan, zoo vervolgt het verhaal [1]), kwamen zijn vader en zijne moeder van het veld. Thuisgekomen, zagen zij dat het kind dat zij hadden achtergelaten er niet meer was. Toen kwamen zij neer te zitten met een plof; hun achterste schoot wortels; de wortels van hun achterste hingen tot op den grond, zij konden niet meer opstaan. Zelfs de hanen kraaiden niet meer, het water stroomde niet meer, de kokosnoten vielen niet meer af, zij bleven aan de takken zitten, de wind blies niet meer, de lieden rouwden, zij aten niet meer en bebouwden het land niet meer; hun dorp werd door de andere menschen met den ban belegd". En als dan na lange jaren de zoon terugkomt, wordt de ban opgeheven. „Eerst bij de aankomst van hun zoon werden de wortels van hun achterste uitgerukt, vielen de kokosnoten van den boom, kraaiden de hanen, vloeide het water, gaven de vogels geluid en spraken de menschen". Het leven wordt nu weder voortgezet van af het punt waarop het is blijven stilstaan.

In een ander Toradja'sch verhaal gaat een man op reis en laat zijne vrouw zwanger achter. Als zij haar kind heeft ter wereld gebracht en dit reeds groot is geworden, neemt zij den rouw aan voor haar man, dien zij gestorven waant; zij groeit vast op hare zitplaats en met haar leven staat ook alle leven in het dorp stil: de honden janken niet meer, de katten miauwen niet meer, de buffels loeien niet meer, alle leven in de natuur staat stil. Eerst als de man van zijn langen zwerftocht terugkomt, keert ook vanzelf alle leven terug en alles wordt weer als tevoren.

21. Een verhaal dat in verschillende vormen in de Toradja'sche, Minahassische en ook nog verder in de Indonesische letterkunde wordt aangetroffen, is dat van den man die voor zich en zijne gezellen den buit bewaart dien zij op de jacht hebben verworven en die, terwijl zijne gezellen weder op jacht zijn gegaan, eene ontmoeting heeft met een reus, een dwerg of een ander monster, dat hem den buit wil afnemen. In het Grimmsche sprookje No. 166 (Der starke Hans) wordt dit verhaal aldus verteld: Sterke Hannes, een man van buitengewone lichaamskracht, gaat met twee andere krachtmenschen op avontuur uit. Zij maken een wild zwijn buit en een van hen blijft achter om het te koken, terwijl de anderen weder op jacht gaan. Nu komt een dwergje bij dengene die is achtergebleven en vraagt om een stuk vleesch, dat hem geweigerd wordt. Het kleine schepsel vliegt daarop den

[1]) *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap*, Deel 55, 1e Stuk (1902) bl. 40.

sterken reus aan en geeft hem een geducht pak slaag. Den tweeden gaat het den volgenden dag niet beter en als de beurt daarna aan den sterken Hannes komt, begint deze met aan het dwergje een stuk vleesch te geven, maar als de dwerg daarop brutaal en lastig wordt, weigert Hannes hem verder vleesch te geven. Nu wil hij ook Hannes aanvliegen, maar deze jaagt hem met een paar geweldige klappen op de vlucht. Hannes zet hem na en ziet hem eene grot binnensluipen. Hij neemt de plaats goed op en gaat den volgenden dag met zijne gezellen naar het hol. Hier laat hij zich met hulp der beide anderen in eene mand neder, komt op den bodem van het hol terecht en vindt daar eene schoone prinses, die door den dwerg wordt bewaakt. Hannes verslaat den dwerg, verlost de prinses en laat haar in den korf door de anderen optrekken. De korf wordt nu weder voor hem nedergelaten, maar Hannes vertrouwt zijne makkers niet en legt zijn zwaren ijzeren knuppel in de mand. Zijn vermoeden wordt bewaarheid, want zijne makkers snijden halverwege het touw door, zoodat de mand met den knuppel in het hol terugvalt. Hannes weet echter op de aarde terug te komen en aan zijne beide trouwelooze makkers, die intusschen de schoone prinses hebben ontvoerd, haar weder afhandig te maken, zoodat hij ten slotte met haar kan trouwen.

Een dergelijk sprookje is No. 91 (Das Erdmänneken). Drie koningsdochters zijn, tengevolge eener onvoorzichtigheid, diep onder den grond verwenscht. Drie jonge jagers gaan haar zoeken en komen in een groot slot, dat geheel verlaten is, doch waar in de eetzaal eene gedekte tafel staat, met warme spijzen er op. Zij doen zich hieraan te goed en besluiten in het slot te blijven. Den volgenden dag gaan twee er op uit; de Oudste blijft thuis. Des middags komt een dwergje en vraagt een stukje brood; als het hem gegeven wordt, laat hij het vallen en verzoekt den ander het op te rapen. Terwijl deze zich bukt, valt het dwergje op hem aan en geeft hem een pak slaag. Den Tweeden gaat het des anderen daags niet beter, maar de Jongste laat zich niet beetnemen, vat het dwergje aan en ranselt hem eens flink af. Het dwergje vraagt hem op te houden, dan zal hij hem zeggen waar de prinsessen zijn. De ander gaat op het voorstel in en volgens de aanwijzingen van den dwerg gaan den volgenden morgen de drie jagers naar een diepen put, waarin geen water is. De Oudste wordt in eene mand neergelaten, doch wordt bang en laat zich spoedig weder optrekken, de Middelste evenzeer. De Jongste echter bereikt den bodem en vindt in elk van drie gesloten vertrekken eene koningsdochter zitten, met een veelkoppigen draak naast zich, die met den kop in haren schoot zit te slapen, en door haar wordt geluisd. Het gelukt hem de monsters te dooden en de prinsessen in de mand te laten optrekken. Als hij ten slotte zelf aan de beurt komt, legt hij uit wantrouwen een steen in de mand en blijft zelf achter. De mand met den steen komt

dan ook weldra naar beneden, want de afgunstige broeders hadden het touw doorgesneden. De Jongste weet echter naar boven te komen en zich als den waren redder der prinsessen bekend te maken, waarop de beide anderen hunne verdiende straf ontvangen en de Jongste de jongste prinses tot vrouw krijgt.

De Minahassische parallellen dezer verhalen zijn de No's 39 en 40 van de Tontemboansche Teksten, het verhaal van Sangarangan, het kleine mannetje van één span lengte, dat afkomt op een man, die met zijne beide broeders drie verloren prinsessen zoekt en bezig is voor zich en zijne broeders den pot te koken. Het dwergje weet den ander al zijn eten af te stelen. De Tweede gaat het juist zoo, maar de Jongste, die den volgenden dag het eten kookt, weet het dwergje te bedwingen en hem half dood te slaan. Den dag daarop volgen zij den weg langs welken het dwergje tot hen was gekomen, n. l. de rivier stroomafwaarts, totdat zij een draaikolk in zee bereiken. De Oudste en de middelste der drie gebroeders duiken nu aan eene lange rotanlijn in zee, maar komen niet op den bodem, doch de Jongste slaagt er in den bodem der zee te bereiken. Voortgaande, komt hij aan een dorp waar de koning ziek is, zich uitgevende voor geneesheer, slaagt hij er in zich toegang tot het huis van den koning te verschaffen en vindt daar ook de drie prinsessen die hij en zijne broeders zoeken. Hij eischt dat alle huisbewoners het huis verlaten en hem met den koning alleen laten. Nu maakt hij den koning van kant, komt weder buitenshuis en verbiedt de lieden om binnen 9 dagen naar den koning te gaan kijken. intusschen maakt hij zich met de prinsessen uit de voeten, laat zich met haar optrekken naar de plaats waar hij was nedergelaten en komt aldus met de drie prinsessen behouden terug.

Dit is de inhoud van verhaal No. 39; het verhaal No. 40 vertelt van twee lieden die eene verlorene prinses gaan zoeken. De eene gaat er op uit, de andere blijft in het bosch om eten te koken. Een dwergje van één span lengte worstelt met den laatste en wint het van hem, maar wordt den volgenden dag door zijn kameraad overwonnen. Het dwergje wijst hem den weg naar het dorp der menschenetende spoken, waar de prinses te vinden is. Met behulp van het dwergje overwint hij de menscheneters en keert met de prinses terug, die zijne vrouw wordt.

Al is in deze beide Minahassische verhalen moderne invloed niet te miskennen, in oorsprong komen zij overeen met de bovengenoemde Grimsche sprookjes en met de Toradja'sche verhalen van hetzelfde type, dat zich ook weder aansluit bij de Tontemboansche Teksten No. 103 en 104, waarin een tocht naar de Onderwereld wordt verhaald om een verloren voorwerp terug te krijgen. De man die daarin slaagt, brengt (No. 104) de dochter van het hoofd van 't onderaardsche dorp dat hij heeft bezocht, als vrouw mede. Om niet te uitvoerig te worden,

verwijs ik naar de vertaling dier beide verhalen, in Tontemboansche Teksten, Vertaling, bl. 352 en 364.

Het algemeene type van de Toradja'sche overlevering dezer soort verhalen, is het volgende [1]): Zeven broeders, van welke de jongste voor een stakker wordt gehouden, gaan jagen en passen om de beurt op het deel van den jachtbuit, dat telkens overschiet en dat zij boven het vuur drogen en rooken, om het te kunnen medenemen naar huis. De oudste blijft het eerst achter in de boschhut, die hun tot tijdelijk verblijf strekt. Een boschspook, in de gedaante van een ouden man met een draagkorf op den rug, komt het vleesch dat ligt te rooken wegstelen; de bewaker wil het met zijne jachtspeer verjagen, maar kan hem niet wonden en moet het aanzien dat de dief zijn mand volpakt. Daarna pakt de Boschman hem op en drijft hem zóó diep in den grond, dat alleen zijne voetzolen er nog uitsteken. Des avonds komen zijne broeders van de jacht, graven hem uit en vernemen wat er is geschied. Nu zal de Tweede de wacht houden, maar het gaat hem en daarna nog zijnen vier jongeren broeders, juist zooals het den Oudste was gegaan. Daarna zal de Jongste den buit bewaken en deze slaagt erin den roover met zijne speer te wonden, maar het lemmet van het wapen blijft steken in de wond en de Boschman verdwijnt er mee in zijn hol. Om nu dit wapen, dat een erfstuk is en niet mag verloren gaan, terug te krijgen, besluiten de gebroeders om in het hol van het Boschspook neder te dalen. Een lange rotanlijn wordt gemaakt en de Oudste zal het eerst nederdalen, maar hij laat zich weder optrekken eer hij den bodem nog heeft bereikt. Zoo gaat het ook met de vijf volgenden. De Jongste bereikt echter den bodem van het hol en komt zoodoende in de Onderwereld. Hij ontmoet zeven meisjes, die bezig zijn met rijststampen en die hem mededeelen dat het hoofd van het dorp zwaar ziek ligt. Zich voor geneeskundige uitgevende, verkrijgt hij toegang tot het hoofd en ziet al spoedig dat deze de dief is van hunnen jachtbuit en het lemmet van zijne jachtspeer in den rug heeft. Om den gewonde te genezen, zegt hij, moet hij met hem geheel alleen in het huis zijn en alle openingen moeten worden toegestopt. Zoo heeft hij gelegenheid om ongezien den zieke om te brengen en het lemmet zijner jachtspeer mede te nemen. Daarna gaat hij het huis uit en verbiedt dat men vooreerst naar den zieke zal kijken. Hij haast zich vervolgens naar de plaats waar hij is nedergedaald; de zeven meisjes volgen hem. Allen worden zij opgetrokken en elk der broeders trouwt met een der meisjes.

Men ziet dat in het Germaansche sprookje en ook in de beide Minahassische verhalen, het doel van den tocht naar de Onderwereld verplaatst is naar de prinsessen, die oorspronkelijk slechts bijfiguren in het verhaal waren.

---

[1]) Zie *Tijdschrift v. h. Bataviaasch Genootschap*, Deel 45, bl. 438.

22. Verhalen van lieden die voorgeven in de Onderwereld te zijn geweest, levert de Toradja'sche letterkunde zoowel als de Minahassische op. Ook in de Grimmsche Sprookjes vindt men er een voorbeeld van. In No. 61 (Das Bürle) wordt verteld van een armen boer, die de boeren van zijn dorp bij den neus had gehad en daarvoor door hen zou gestraft worden. Men zet hem in een doorboord vat en wil hem dan in het water rollen. Terwijl men hem alleen laat met den geestelijke, die hem in zijne laatste oogenblikken moet bijstaan, roept hij uit alle macht: „Neen, ik doe het niet, al zou de heele wereld het willen, neen, ik doe het niet!" Een schaapherder die voorbijkomt met zijne kudde, vraagt wat hij dan niet wil. „Ik wil niet in dit vat zitten, want dan moet ik burgemeester van dit dorp worden" antwoordt de boer. De schaapherder wil hem gaarne vervangen en kruipt in het vat; de boer maakt het stevig toe en drijft de schapen verder. Nu komen de boeren, rollen het vat in 't water en meenen den boer te hebben verdronken, maar na eenigen tijd loopt hij het dorp door met een groote kudde schapen en vertelt, dat hij met het vat op den bodem van 't water is terecht gekomen, er uit is gekropen en eene prachtige weide vol schapen heeft gezien, waarvan hij een kudde heeft medegebracht. De boeren verlangen nu ook op deze wijze aan schapen te komen en laten zich allen in 't water werpen, waarin zij verdrinken.

Van de Tontemboansche Teksten zijn het de Nos. 28, 31 en 129 die een soortgelijken streek vertellen. Het laatstgenoemde verhaal vertelt van een man die door den vorst des lands was veroordeeld om te worden verdronken. Hij weet te ontsnappen en de lieden die het vonnis hadden moeten uitvoeren, zeggen dat zij hem hebben verdronken. Na eenigen tijd vertoont hij zich in een kleed, dat er juist zoo uitziet als het doodskleed van den vader des konings. De koning, hoogst verbaasd hem levend voor zich te zien, vraagt waar hij vandaan komt. „Uit de Onderwereld" is het antwoord. „Toen ik in 't water was geworpen, kwam ik op den bodem en zag een breeden weg, die mij naar eene groote stad voerde. Ik maakte mij bekend aan den koning, uwen overleden vader, die mij daarop beval naar u terug te gaan en u met al de uwen uit te noodigen op een feest, dat hij zich voorstelt kort te geven. Om u zekerheid te geven, heeft hij mij zijn eigen baadje doen aantrekken, dat ik daarom nu draag." De koning herkent het baadje en laat zich met al de zijnen in het water werpen. Als zij zijn verdronken, wordt de bedrieger koning in zijne plaats.

Onder de streken van den Toradja'schen Uilespiegel is een soortgelijke [1]). De schalk heeft zich aan de dochter van het dorpshoofd vergrepen, en wordt veroordeeld om in zee te worden geworpen. Men stopt hem in eene mand en laat hem op het strand in de zon liggen; den

[1]) Zie *Tijdschrift v. h. Bataviaasch Genootschap*, Deel 46, bl. 125, 126.

volgenden dag zal hij verdronken worden. Terwijl hij daar alleen ligt, komt er een man aan met opgezwollen beenen. Hij maakt dezen wijs dat hij van diezelfde kwaal is genezen, door in de mand te kruipen en weet zoo den ander over te halen om er in zijne plaats in te gaan. Den volgenden dag komen de dorpelingen en werpen den ongelukkige zonder vorm van proces in het water. De Bedrieger maakt zich uit de voeten, houdt zich eenigen tijd schuil, kookt daarna een gestolen varken in bamboe, maakt een aantal pakjes tabak gereed, neemt nog eenige trossen pisang mede en gaat met dit alles naar het dorp terug. Hier maakt hij de lieden wijs, dat hij is teruggekeerd uit de Onderwereld en van gestorven ouders, broeders en zusters al dat lekkers heeft medegebracht voor hunne verwanten op aarde. Als ieder het zijne heeft, beginnen sommigen te weenen en weldra is het verlangen algemeen om de afgestorvenen in de Onderwereld te gaan bezoeken. De dorpelingen laten zich nu ook in groote manden stoppen en de Bedrieger roeit hen naar de plaats waar hij heet in zee te zijn gegooid. Hier zet hij al de manden over boord, op één na, waarin zich eenige jonge meisjes bevinden. Als de overige dorpsbewoners zijn verdronken, keert hij met die meisjes terug naar het dorp, waar hij verder genoegelijk voortleeft.

23. In het Grimmsche sprookje No 29 (Der Teufel mit den drei goldenen Haaren) wordt verteld van een jongen, die door een gelukkig geval de dochter des konings huwt, buiten weten van haren vader. Als de koning de zaak gewaar wordt, stelt hij zijn schoonzoon op de proef. Deze moet hem drie gouden hoofdharen van den Duivel brengen. De jonge man begeeft zich op weg naar de Hel en komt in eene stad, waar hem de poortwachter vraagt, hoe het komt dat de fontein op de markt, waaruit anders wijn opwelt, thans droog is. In eene volgende stad vraagt men hem, waarom een boom aldaar, die steeds gouden appels heeft gedragen, thans niet eens bladeren heeft. En als hij ten slotte eene rivier moet oversteken, vraagt hem de veerman, waarom hij toch altijd de menschen moet overhalen en nooit eens wordt afgelost. Hij belooft op al deze vragen het antwoord te zullen geven als hij terug komt. Het gelukt hem de drie gouden haren van het hoofd des Duivels te krijgen en ook het antwoord op de gedane vragen. De veerman moet zijnen boomstok aan den eerste den beste overgeven, die zal hem dan vervangen; aan de wortels van den appelboom knaagt eene muis, als men die doodt zal de boom weder gouden vruchten geven en de wijnfontein zal weer springen, indien men eene pad, die onder een steen zit, doodslaat. Bij zijne terugkomst deelt hij al deze antwoorden mede en wordt daarvoor rijk beloond.

De Toradja'sche parallellen van dit verhaal vertellen van een ongelukkig wezen, iemand die maar een half lichaam heeft of slechts uit één lichaamsdeel bestaat, of een buffellichaam heeft en die zich daar-

om naar den Hemel begeeft, om aan den Schepper van Hemel en aarde te verzoeken zijn lichaam om te smeden tot dat van een volkomen mensch. Op weg naar den Hemel krijgt de Halve verschillende opdrachten aan den Schepper mede. Het water laat vragen of het op- of afwaarts moet stroomen, de bloedzuiger laat vragen of hij al of niet den menschen bloed mag afzuigen; een wild zwijn, dat in de val is geloopen, laat vragen of het zal losbreken of zal sterven, eene boschkip, die in een strik is geraakt, vraagt hetzelfde en een vogel die met zijn poot aan een lijmstok vastzit, eveneens. Een buffel die met zijn poot zit vastgebonden, vraagt of hij zich moet losrukken of een gevangene der menschen moet blijven en de vruchtboomen vragen, of zij hunne vruchten zullen laten vallen of blijven behouden. Met al deze vragen komt de Halve bij den Schepper aan. Als hij eindelijk, na eenige wederwaardigheden, is omgesmeed tot een volkomen mensch en den terugtocht aanvaardt, brengt hij op al deze vragen het antwoord van den Schepper mede. Het water moet naar beneden vloeien, de bloedzuiger mag den mensch bloed afzuigen, maar deze mag hem met kalk bestrooien en hem dooden; de dieren die in de val zijn geraakt mogen zich bevrijden en behoeven niet te sterven, ook de buffel mag zich losrukken en de vruchten moeten van de boomen vallen, als de tijd harer rijpheid is gekomen. Al deze dingen geschieden dan ook onmiddellijk en sedert zijn zij blijven geschieden. Het is blijkbaar de laatste hand die aan de schepping is gelegd.

24 Drie sprookjes uit de Grimmsche verzameling, de No's 10 (Das Lumpengesindel), 27 Die Bremer Stadtmusikanten) en 41 (Herr Korbes) vertellen van eenige kleine dieren en voorwerpen, die samenspannen om een mensch aan te vallen. No 10 vertelt van een haan en eene kip, die met een ei, eene speld en eene naald in eene herberg overnachten, doch zich des morgens vroeg uit de voeten maken. Eerst eten zij het ei op en gooien de schalen op de asch van den haard, steken de speld in den handdoek van den waard en de naald in zijn stoelkussen. Nadat zij zijn verdwenen, staat de waard op, wascht zich en wil zich afdrogen en daar geeft hem de speld een schram over 't gezicht. Hij gaat naar den haard om zijne pijp aan te steken en daar springen hem de eierschalen in 't gezicht. Verdrietig valt hij in zijn stoel neer, maar spoedig springt hij op, daar hem de naald in het achterste prikt. Dit hadden hem zijne gasten aangedaan.

No. 27 spreekt van een ouden ezel, een ouden hond, eene oude kat en eene haan, die allen hunne heeren zijn ontvlucht en op weg zijn naar Bremen, om daar stadsmuzikant te worden. Des avonds komen zij in een woud en vinden een huis waarin een rooverstroep woont, die juist bij een vroolijken maaltijd zit. Nu gaat de ezel met zijne voorpooten in de vensterbank staan, de hond springt op zijn rug, de kat op den hond en de haan op de kat. Op een gegeven teeken

beginnen zij allen te balken, te blaffen, te miauwen en te kraaien. De roovers vluchten verschrikt het huis uit en de vier dieren doen zich aan de resten van den maaltijd te goed. Daarna dooven zij het licht uit en gaan slapen. De roovers sturen nu een hunner terug, om eens te gaan zien of de spoken die hen hebben verjaagd al weder weg zijn. Als de roover bij den haard komt, vliegt hem de kat, die daar lag, in 't gezicht en krabt hem; hij loopt nu de deur uit, daar ligt de hond en bijt hem in 't been; hij loopt het erf over, daar ligt de ezel en geeft hem een schop, terwijl de haan hem nog angst aanjaagt door zijn gekraai. De roover vlucht naar zijne makkers terug en dezen laten de vier dieren verder in 't ongestoord bezit van het huis.

No. 41 is een dergelijk verhaal als No. 10. Een haan en een hen, die onderweg nog eene kat, een molensteen, een ei, eene eend, eene speld en eene naald opnemen, gaan naar een huis waarvan de bewoner niet thuis is. De haan en de kip vliegen op een stok, de kat gaat in den haard zitten, de eend boven den put, het ei in den handdoek, de speld op het stoelkussen, de naald op het kussen van 't bed en de molensteen boven de deur. Als nu de eigenaar thuiskomt en vuur wil aanmaken, krabt de kat in de asch en stuift hem het gezicht vol; hij wil zich aan de put wasschen, maar de eend bespat hem met water; hij wil zich afdrogen, maar wrijft het ei, dat in den handdoek zat, in 't gezicht. Hij laat zich daarop in den stoel vallen, maar krijgt een prik van de speld in zijne billen; hij wil te bed gaan liggen, maar de naald steekt hem in de wang, zoodat hij woedend de deur uitloopt. Daar valt hem de molensteen op het hoofd en maakt hem af.

De Toradja'sche parallel van dit verhaal is deze: Het Ei gaat uit om koppen te snellen en komt aan een dorp waar het blijft overnachten. Als het Ei vraagt, of er ook zijn onder de dorpsbewoners die lust hebben om mee te gaan, krijgt het een troep mieren tot gezellen. In een ander dorp willen eenige slangen weer, weer verder eene kip, daarna een spin en ten slotte een hoop menschendrek, alle uit verschillende dorpen, aan den tocht deelnemen. Na de noodige voorbereidingen, zooals die voor het koppensnellen worden vereischt, komen zij bij nacht aan een huis en beraadslagen onder den huisvloer hoe zij de rollen zullen verdeelen. De mieren kruipen in den mond van de bamboe waarin water wordt bewaard, de kip gaat boven aan de trap zitten, de slangen leggen zich op het trapportaal, de hoop drek gaat in den ingang van het huis liggen en het Ei nestelt zich in den haard. Des morgens vroeg staat de huisheer op en krijgt argwaan; de vrouw wil het vuur aanmaken, maar het Ei springt uiteen en de inhoud kleeft haar aan 't gezicht. Zij haast zich naar de waterbamboe om zich te wasschen en daar kruipen haar de

mieren in de oogen; half blind loopt zij de deur uit, maar glijdt uit over den hoop drek en de kip pikt haar nog in de beenen; zij rolt van de trap en komt terecht op het portaal; daar bijten haar de slangen dood.

25. Ten slotte vermeld ik nog een Minahassisch en een Toradja'sch verhaal, die beide op merkwaardige wijze overeenkomen met het Grimmsche sprookje No. 24 (Frau Holle). Dit laatste luidt aldus: Eene weduwe had twee dochters, de schoone en vlijtige was haar stiefkind, de leelijke en luie haar eigen kind. De vrouw behandelde hare stiefdochter slecht en liet haar al het werk doen. Hare eigene dochter verwende en bedierf zij, zoodat deze dan ook niets uitvoerde. De stiefdochter moest iederen dag bij den put gaan zitten en zich de vingers aan bloed spinnen. Toen zij op een keer haar spoeltje met bloed had bevlekt en het in 't water wilde afwasschen, viel het in den put. Hare stiefmoeder beval haar het spoeltje te gaan terug halen en in angst sprong het arme meisje in den put. Zij verloor het bewustzijn en toen zij weder tot zich zelve kwam, lag zij op eene mooie weide. Zij stond op en liep voort, totdat zij bij een oven kwam, die vol brood was, 't welk haar toeriep: Haal mij er uit, anders verbrand ik. Het ijverige meisje zette zich terstond aan 't werk en haalde den oven leeg. Daarna kwam zij bij een zwaar beladen appelboom, die haar toeriep: Schud mij, want mijne appels zijn alle rijp. Terstond ging zij den boom schudden, totdat er geen enkele appel meer aan hing. Eindelijk kwam zij aan een klein huisje bewoond door eene oude vrouw met groote tanden. Deze nam haar in dienst en toen het meisje haar eenigen tijd uitstekend had gediend, kreeg zij verlof om weder naar huis te gaan. Vrouw Holle bracht haar nu onder eene poort en liet haar met goud beregenen, zoodat zij geheel verguld te huis kwam. Ook het verloren spoeltje had zij teruggekregen. De stiefmoeder, die ook gaarne haar eigen kind verguld wilde hebben, liet deze precies alles nadoen wat hare stiefdochter had gedaan. Maar toen het meisje bij den oven kwam, wilde zij het brood er niet uithalen en van den appelboom wilde zij de vruchten niet afschudden. Bij vrouw Holle diende zij zoo slecht, dat deze haar den dienst opzeide en haar, in plaats van met goud, met pik liet beregenen, waarmede zij verder haar leven lang bleef rondloopen. Men bemerkt dat dit verhaal ook trekken bevat, die aan No. 21 (tocht naar de Onderwereld, om een verloren voorwerp terugtehalen) en No. 23 (vragen op weg naar de Onderwereld) herinneren.

De Minahassische parallel van dit verhaal is No. 43 van de Tontemboansche Teksten, zie bl. 155 van de vertaling. Ook hier is sprake van eene stiefmoeder met eene vlijtige stiefdochter en eene luie verwende eigen dochter. De stiefdochter, die al het werk moest doen, zag eens van het goed dat zij bezig was aan de rivier te wasschen, een

baadje met den stroom wegdrijven. Zij liep het langen tijd na, telkens aan de voorbijgangers vragende of zij haar baadje niet hadden gezien. Zoo kwam zij in den namiddag terecht bij de Oude Vrouw [1]), die haar baadje teruggaf, dat zij uit de rivier had opgeraapt. De Oude Vrouw verzocht haar daarop de kippen te voeren. Het meisje riep de kippen bijeen, maar er kwamen niets dan uilen op haar toevliegen. Zij bedwong haren afkeer en strooide het voeder uit, zonder eene opmerking te maken. Daarop gelastte haar de Oude Vrouw om hare varkens te voeren. Zoodra het meisje tegen den trog tikte, kwamen van alle zijden slangen van allerlei soort op haar af, doch ook nu liet het meisje niets van afschuw of verwondering merken en deed stil wat haar gevraagd werd. Ten slotte moest zij koken, maar in een kokosdop. Zij zette dien zonderlingen kookpot te vuur, bracht het water daarin aan de kook, stortte daarna de rijst er in en toen het kooksel gaar was, liet de Oude Vrouw haar teruggaan langs een korten weg, die haar in een oogenblik tehuis bracht. Op dien weg vielen lijnwaden, baadjes, halssnoeren, haarnaalden en allerlei andere versierselen op haar neder, zoodat zij met schatten beladen tehuis kwam. Hare stiefmoeder wilde nu ook hare eigene dochter zulk een voordeel doen behalen. Zij gaf het meisje slaag en beval haar te gaan wasschen. Het meisje liet nu een baadje wegdrijven, liep het na en kwam ook bij de Oude Vrouw. Toen zij dezelfde opdrachten kreeg als hare stiefzuster, maakte zij allerlei spottende opmerkingen, toonde duidelijk haren afschuw van de uilen en de slangen en lachte ook om den kokosdop waarin zij moest koken. Bij het teruggaan wees haar de Oude Vrouw ook een weg naar huis, maar een glad, steenig en doornig pad, waarop zij telkens uitgleed en neerviel, zoodat zij gewond en beslijkt tehuis kwam, zonder iets mede te brengen.

De Toradja'sche parallel van dit verhaal luidt aldus: Een ouderloos meisje woont alleen met eene andere vrouw, Lise genaamd. Deze vrouw is in de Toradja'sche literatuur het type van eene boosaardige vrouw, hard en ruw tegen iedereen en steeds erop uit om het huwelijksgeluk van anderen te vernietigen. Het meisje gaat water halen, maar door een plotseling opgekomen stortvloed drijft haar bamboekoker weg. Zij gaat hem na en loopt zoover door, dat zij bij de hut van een ouden man komt, die haar verzoekt boven te komen. Op de trap zijner hut staande, ziet zij dat het scrotum van den ouden man zoo buitengewoon groot is, dat de geheele vloer er mede is bedekt. De Oude Man zegt haar voorzichtig naar de stookplaats te gaan en vooral zijne teedere deelen niet te bezeeren. Door omzichtig voort te sluipen, gelukt het haar zonder ongeval de kookplaats te bereiken, waar zij zich behendig op een klein plaatsje nederzet. De Oude Man gelast haar te koken en

[1]) Zie de noot blz. 257.

slechts een stukje van een rijstkorreltje in den pot te werpen. Spoedig wordt de pot vol rijst; daarna moet zij als toespijs een haneveer koken en deze wordt een groote haan. Nadat zij samen gegeten hebben, schenkt haar de Oude Man een stel fraaie kleederen en geeft haar verlof om terug te keeren. Op het erf van de hut staat een citroenboom; zij moet daarvan de bovenste vrucht, dus een nog groenen citroen, nemen en dien doorsnijden. Daarna moet zij gaan baden; de eene helft van den citroen moet zij op hare sarong leggen, als zij die heeft uitgetrokken om te baden, met de andere helft moet zij zich het haar reinigen. Als zij dit heeft gedaan en weder hare sarong wil aantrekken, zit op hare sarong een schoone jonge man, die haar slechts haar kleedingstuk wil teruggeven, als zij hem toestaat haar naar hare woning te volgen. Het meisje geeft de toestemming en de jonge man blijft als haar echtgenoot bij haar inwonen.

Jaloersch op den voorspoed van het tot dusver geheel van haar afhankelijke meisje, wil Lise op dezelfde wijze haar geluk beproeven. Zij laat haren bamboekoker de rivier afdrijven, loopt hem na en komt ook bij den Ouden Man. Als zij hem in de hut voorbijgaat, om zich naar den haard te begeven, loopt zij zoo onverschillig, dat zij den Ouden Man hevige pijn veroorzaakt en bij het koken breekt zij geen stukje af van den rijstkorrel die zij in den pot moet doen, zoodat de pot overkookt en barst; in plaats van een haneveer neemt zij een geheelen haan. Als zij teruggaat, laat de Oude Man haar een gelen citroen afplukken en als zij zich gebaad heeft, ziet zij op hare sarong een ouden man zitten, met tanig gelaat en grijs haar. Om hare sarong terug te krijgen moet zij er in toestemmen hem mede te nemen naar hare woning en zijne vrouw te worden.

Er zijn onder de Minahassische, en vooral onder de Toradja'sche verhalen nog een aantal van welke men belangrijke trekken terugvindt in de West-Germaansche sprookjes. Bij het uitgeven der Toradja'sche literatuur, voor zoover die op schrift gebracht en in mijn bezit is, hoop ik daarop te wijzen. Het bovenstaande komt mij voorloopig voldoende voor om de aandacht te vestigen op de vele belangrijke parallellen tusschen de Toradja'sche en de Minahassische verhalen aan de eene, en de Grimmsche Sprookjes aan de andere zijde, een verschijnsel waarvan de verklaring eerst zal kunnen gegeven worden na de verzameling van veel meer materiaal, zoowel uit het gebied der Germaansche, als uit dat der Maleisch-Polynesische talen en evenzeer uit de streken tusschen deze beide taalgebieden in gelegen.

Tentena (Posso-Meer), Midden-Celebes
Juni, 1909.

MAANDELIJKSCHE BIBLIOGRAPHIE VOOR OOST- EN WEST-INDIË.

A. AFZONDERLIJKE WERKEN.

F. Fokkens: Bijdrage tot de kennis onzer koloniale politiek der laatste twintig jaren. II. Heeren- en desadiensten. 's-Gravenhage, M. M. Couvée. 1909. 8°.

Report of the International **Opium Commission**. Shanghai, China. Februari 1 to February 26, 1909. Shanghai, printed and published by the Nord-China Daily News & Herald Ltd. 1909. 2 vols. fol. [*Vol. I*: Report of the proceedings. *Vol. II*: Reports of the delegations.]

Verslag der **Staatsspoorwegen** in Nederlandsch-Indië over het jaar 1908. Batavia, Landsdrukkerij. 1909. gr. 8°. Met platen, kaarten en graphische voorstellingen.

(J. H. de Bussy): Handboek voor cultuur- en handelsondernemingen in Nederlandsch-Indië. Twee en twintigste jaargang. 1910. Amsterdam, J. H. de Bussy. 1909. 8°.

Jaarboek van het **Departement van Landbouw** in Nederlandsch-Indië. 1908. Batavia, Landsdrukkerij. 1909. gr. 8°. Met platen.

W. F. Engelbert van Bevervoorde: Verzameling van eenige algemeene politiebepalingen voor Java en Madoera in het bizonder en voor Nederl.-Indië in het algemeen. Ten dienste van den politierechter en voorzitter der Residentiegerechten. Jogjakarta, N. V. voorh. H. Buning. 1909. 8°.

(H. Carpentier Alting): Verslag van het Inlandsch credietwezen, loopende tot September 1909. (De statistieke gegevens omtrent het bedrijf der afdeelingsbanken betreffende het boekjaar 1907/1908). Batavia, H. M. van Dorp & Co. 1909. fol.

Nederlandsch Zendingsjaarboekje voor het jaar 1910. Met aanbeveling van het Comité voor Nederlandsche zendingsconferenties. Uitgegeven door de Redactie van de Nederlandsche Zendingsbode. 's-Gravenhage, J. Bootsma. (1910). 8°. Met afbeeldingen.

Gedenkboek 1859—1909. Nederlandsch-Indische Levensverzekering- en Lijfrente-Maatschappij. (Amsterdam, J. H. de Bussy. 1909). 4°. Met portretten, illustraties en grafische voorstellingen.

Dr. K. Martin: Die Fossilien von Java auf Grund einer Sammlung von Dr. R. D. M. Verbeek und von Anderen. Herausgegeben mit Unterstützung des Niederländischen Ministeriums der Kolonien. Leiden, E. J. Brill. 1909. fol. Mit Tafeln. [Sammlungen des Geologischen Reichs-Museums in Leiden, Neue Folge. Herausgegeben von K. Martin. Band I, 2te Abteilung, Heft 1.]

B. TIJDSCHRIFTEN Enz.

Onze Eeuw. *10e jaarg. 1910. Afl. 1.*
Hervormingen in de Indische rechtsbedeeling, door Mr. H. J. Scheuer.

Tijdschrift voor het Binnenl. Bestuur. *Dl. 37 (1909). Afl. 5.*
Er is geen geld voor, door W. H. van der Haas [handelt over het Boschwezen in Ned.-Indië]. — Cholera-bestrijding in Djambi, door Engelenberg, Resident van Djambi. — Toelating van Chineezen tot plaatsen buiten de hun

aangewezen wijken, door V. D. PAUWERT. — Wijze waarop in de residentie Benkoelen wilde zwijnen, klapperrotten, enz. worden afgemaakt (met plaat), door J. F. OUDKERK POOL. — Hippologische verhandelingen, door A. M. VERMAST (vervolg).

Het Koloniaal Weekblad. *10e jaarg. 1910. No. 1.*
Het bamboevlechtwerk in de afdeeling Tangerang (res. Batavia), door RADEN AJOE HENDRANINGRAT.

Theologisch Tijdschrift. *44e jaarg. 1910. Afl. I.*
De zending in Nederlandsch-Indië, door M. JOUSTRA.

Indisch Genootschap. *Vergadering van 9 December 1909.*
Het wets-ontwerp van 16 April 1909 tot regeling van het Nederlandsch onderdaanschap in Nederlandsch-Indië. (Voordracht van Mr. J. H. ABENDANON (met discussie).

De Banier. Christelijk weekblad voor Ned.-Indië. *1e jaarg. 1909. No. 51.*
De rechtstoestand der immigranten in Ned.-Indië, door WALBEEHM.

De Nieuwe Tijd. Sociaal demokratisch Maandschr. *14e jaarg. 1909. No. 12.*
Internationale verhoudingen. Koloniale propaganda (slot), door W. VAN RAVESTEYN JR.

Maatschappij ter bevordering van het Natuurkundig Onderzoek der Nederlandsche Koloniën. *Bulletin No. 60.*
Verslag van de Zuid Nieuw-Guinea Expeditie 1909. Van 15 Aug.—22 Sept. 1909, door Mr. A. H. LORENTZ.

Eigen Haard. *35e jaarg. 1909. No. 51.*
Een Javaansch schilder [Raden Saleh], door S. KALFF (met portret en ill.) — Deli-schetsen; Java-emigratie naar Deli, door X. L. (met afb.).
Id. 36e jaarg. 1910. No. 1. Een paradijsje in de Molukken [Wahai op Ceram], door JÉBÉ (met afb.).
Id. No. 2. Een onvergetelijk Directeur van het Koloniaal Museum. Dr. M. GRESHOFF. Geb. 11 Oct. 1862 te 's Gravenhage. Overl. 8 Dec. 1909 te Haarlem, door P. VAN DER WIELEN (met portr. en ill.; zie ook No. 3).
Id. No. 3. Naar de Ekas-baai aan de Zuidkust van Lombok, door W. O. J. NIEUWENKAMP. (Met illustraties naar teekeningen van den schrijver).

Weekblad voor Indië. *6e jaarg. 1909—'10. No. 31.*
Het Chineezenvraagstuk, door B. (zie ook No. 32). — J. DUNNEWOLD † (met foto's, door W. J. V. D. L. — H. COLIJN (met portret), door P. B. — Rapport over het landschap Sourabaya (vervolg), door GABRIEL (zie ook No. 32).
Id. No. 32. De aanval op de Japanners te Batoe-Toelis (Buitenzorg) op Zondag, den 7en November 1909 (met afb.), door G. J. DE KRUIJFF, (zie ook No. 34). Een dilettanten-orkest van Javaansche jongedames (met afb.), door D. —
Id. No. 33. De behoefte aan bestuursambtenaren, door B. B. (zie ook No. 34). — Lebaksari (met afb.), door HENRI H.

Jong Indië. Een Algemeen Weekblad. *2e jaarg., 1909—'10. No. 21.*
Het conflict tusschen de Hooge Indiasche Regeering en den Raad van Justitie des Kasteels van Batavia (zie ook Nos. 22—24).
Id. No. 23. Decentralisatie-beloften, door Z.
Id. No. 24. Belangstelling in Indische zaken, door INDICUS.

Tijdschrift van het Kon. Instituut van Ingenieurs. Afd. Ned.-Indië. *1908—1909. Afl. II. 1909.*
De toekomst van Soerabaja als handels- en oorlogshaven in gevaar, door J. PH. ERMELING.

Teysmannia. *20e jaarg. 1909. Afl. 11.*
Over den grond van Java (vervolg), door E. C. JUL. MOHR. — Kedele op de Europeesche markt, door K. HEIJNE. — Voedermiddelen (vervolg), door Dr. J. DEKKER. — Bloem- en groentenzaden, door A. DE KONING. — Een en ander omtrent den natten rijstbouw (vervolg). door L. G. DEN BERGER. — Bibitproef bij cassave, door J. E. VAN DER STOK. — Mededeelingen omtrent kruisingsproeven, door ID.

Cultuurgids. *Tweede gedeelte. 11e jaarg. 1909. No. 10.*
Een analyse-methode van kina-bast, door Dr. A. D. Maurenbrecher en Dr. A. J. Ultée. — Over de oxydase en peroxydase in de tabak, door M. Betting. — De Alcides-boorder, een gevaarlijk vijand voor de cacao en de kapok-cultuur, door Dr. W. Docters van Leeuwen.

Id. Eerste gedeelte. No. 20. Nog een woord over een koelie-ordonnantie op Java, door J. C. — De onderzoekingen van Prof. Fitting over het tappen van Hevea, door Dr. Th. Wurth. — De opleiding voor de cultures, door J. H. F. Kiehl.
Id. No. 21. Kort overzicht der voorloopige resultaten van den arbeid door het Landbouw-bureau van het Kali syndicaat gedurende de jaren 1906—1909, door H. des Amorie van der Hoeven. — Plantenstoffen en mieren, door Prof. E. Verschaffelt.

Cultura. *22e jaarg. No. 257. Januari 1910.*
Het bestaan der geëmployeerden op cultuurondernemingen in onze Oost, door F. A. von Stürler.

De Indische Mercuur. *32e jaarg. 1909. No. 51.*
Twee kina-vraagstukken, door J. A. van Riemsdijk, met naschrift van Dr. K. W. Gorkom. — De achteruitgang van het Bourbonriet in Britsch West-Indië, door H. C. Prinsen Geerligs. — Caoutchouc, door Dr. A. H. Berkhout. — — De toekomst van de koffiekultuur op Java.
Id. No. 52. Kedele of sojaboonen op de Europeesche markt. — Over coprabereiding. — Wereldproductie en verbruik van cacao in 1909.
Id. 33e jaarg. 1910. No. 1. Ned.-Ind. Mij. van Nijv. en Landb. Voordracht van Prof. P. van Romburgh over „Caoutchouc en de cultuur ervan in Ned.-Indië. (zie ook No. 2). — De rietsuikerindustrie in de verschillende landen van productie, IV. Formosa, door H. C. Prinsen Geerligs. — Kinaplanters contra kininefabriek te Bandoeng. — Tabaksverordening voor Loemadjang.
Id. No. 2. Schatting der Java-Suikerproductie over 1909 en der beplante oppervlakte voor campagne 1910. — De uitvoer van soja-boonen uit Mantsjoerije.
Id. No. 3. Landbouw-Departement en Algemeen Proefstation in Ned. Oost-Indië, door Dr. K. W. van Gorkom. — De gevolgen van een orkaan voor het suikerriet in Louisiana, door H. C. Prinsen Geerligs. — Staat der suikerproductie van de in West- en Midden-Java gelegen fabrieken. — De houding van den Preanger Kinabond tegenover de Bandoengsche kininefabriek.

Ned.-Indisch Landbouw-Syndicaat. Handelingen van het 10e Congres. *Tweede gedeelte 3e afl. 1909.*
Bevat verschillende bijdragen over: De rechtsverhouding tusschen den werkgever en den inlandschen werkman op Java.

Mededeelingen van het Visscherij-Station te Batavia. *No. III. 1909.*
Aanteekeningen omtrent de visscherij van Sumatra en Riouw, door P. N. van Kampen.
Id. No. IV. Verslag van de verrichtingen van het onderzoekingsvaartuig „Gier" gedurende het tijdvak 2 Sept. 1907 (datum van indienststelling) tot ulto. 1908.

Marineblad. Bijblad op de Verslagen der Marine-Vereeniging. *24e jaarg. 1909-10 Afl. 6.*
Beweging der Nederl. Oorlogsschepen — Verrichtingen der Zeemacht in Oost-Indië. — Verrichtingen in West-Indië.

Verslagen der Marine-Vereeniging. *Jaarg. 1909—1910 No. 2.*
De splitsing van de Koninklijke Marine in twee marines, waarvan een voor het Moederland, de andere voor Nederlandsch-Indië, door K. F. Sluys.

Indisch Militair Tijdschrift. *40e jaarg. 1909. No. 12.*
De overvalling van een berucht bendehoofd, bekend om zijne klewang-aanvallen in Teunom, door L. D. — Timor-herinneringen, door G. P. de B. — Het bajonetschermen, door J. van Hasselt. — Waarom niet Indisch artillerie-officier, door M. — Iets over het gevecht te voet der cavalerie, door S. K. — Schieten in bergterrein door vesting-artillerie, naar aanleiding van dit jaar door dat wapendeel gehouden terreinschietoefeningen in de nabijheid van Soemedang, door C. E. Visser. — Het samenspelen van meerderen met min-

deren fn militaire voetbalvereenigingen, door J. C. — Een en ander omtrent mitrailleurs (bij Infanterie), door J. Franssen.

Geneeskundige Courant. *63e jaarg. 1909. No. 52.*
De blanke dokter en zijn bruine patient (vervolg), door Dr. J. H. F. Kohlbrugge'. (Zie ook jaarg. 1910. No. 3.)

Mededeelingen van wege het Nederl. Zendelinggenootschap. *Deel 53. (1909). 4e Stuk.*
Kleine bijdragen betreffende het godsdienstig en intellectueel leven des Javaans, door C. Poensen. — Een en ander over de werkwoorden in de Bare'e-taal. Referaat, gehouden op de conferentie der zendelingen van Midden-Celebes, te Koekoe, op 1 Juni 1909, door N. Adriani. — Verslag ambachtschool, cursus 1908—1909, door D. Th. Notten. — De Javaansche letterkunde in haar beteekenis voor de Christelijke Zending. Referaat, gehouden te Warnsveld op 6 Oct. 1908, door J. Kats. — De predikant en de Zending. Lezing, gehouden door Ds. J. Henzel.

De Rijnsche Zending. *Jaarg. 1910. No. 1.*
Iets over muziek en zang bij de Bataks (vervolg), door J. H. Meerwaldt.

De Katholieke Missiën. *35e jaarg.1909—10. Afl. 3.*
Een apostolisch tochtje in Ned. Nieuw-Guinea, door Pr. E, Cappers.

Berichten uit de Zendingswereld. *11e jaarg. 1910. No. 1.*
Uit brieven van zendeling E. Fries op het eiland Nias.

Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft. *23. Band 1909. Heft I—II.*
Ueber das Recht der Minangkabau auf Sumatra, von Josef Kohler.

Globus. *Band XCVII (1909). Nr. 2.*
Neue Forschungsreisen in Niederländisch-Neuguinea.

Den Haag, 21 Jan. 1910. W. C. Muller.

Iets over het Nederlandsch voor Inlanders en over daarmede verband houdende zaken.

DOOR

BOEKA.

Niemand zal ontkennen dat Indië behoefte heeft aan eene gemeenschappelijke taal, welke van het eene einde van den Archipel tot het andere verstaan wordt. Thans reeds wordt hierin eenigermate voorzien door middel van een soort Maleisch, eene verbastering van de taal van dien naam vermengd met vreemde woorden en uitdrukkingen.

Het Nederlandsch zal hiervoor nimmer kunnen dienen, want het leeren daarvan kost den Inlander te veel inspanning dan dat de kennis van deze taal ooit algemeen genoeg zal worden als noodig is voor eene taal die overal in den Archipel wordt verstaan, hetgeen b.v. onmisbaar moet worden geacht voor den handel.

De meening dat de kennis van het Nederlandsch door Inlanders en Chineezen hunne aanhankelijkheid aan Nederland zou verhoogen, is lijnrecht in strijd met de ervaring in Britsch-Indië opgedaan, en de gemeenschap van taal verhinderde Noord-Amerika niet, tegen Engeland in opstand te komen. De moeilijkheid van het Nederlandsch zal beletten dat die taal in ons Indië ooit zóó verbreid geraakt als het Engelsch in Britsch-Indië, waar gedacht wordt aan contrôle op het binnenkomen van Engelsche gedrukten, omdat zelfs Inlandsche dorpsschoolmeesters in het Engelsch geschreven opruiende stukken lazen.

Wel werd het leeren van Nederlandsch door Inlanders de laatste jaren sterk aangemoedigd, en wanneer van Inlandsche zijde aangedrongen wordt op het stichten van Hollandsch-Inlandsche scholen, kan het Gouvernement moeielijk weigeren nu het Hollandsch-Chineesche scholen oprichtte. Dit is één gevolg van dit laatste, en later zullen er zich veel onaangenamer voordoen, want de Chineezen beschouwen dat het Gouvernement gezwicht is voor hun drang uit zwakheid en niet om andere redenen, ook al zijn zij politiek genoeg dit niet te erkennen. Voorloopig zullen zij zich waarschijnlijk bepalen tot het vragen om meerdere van die scholen en uitbreiding der bestaande, doch later, wanneer die scholen hunne eerste leerlingen afleveren,

zullen de eischen voor den dag komen. Gelijkstelling met Europeanen moge voor hen gevorderd worden, hoofddoel zal zijn, openstelling te verkrijgen voor hen van invloedrijke Gouvernementsbetrekkingen, thans slechts door Europeanen bekleed, opdat de macht die het Chineesche element door opiumpacht en pandhuispacht uitoefende, vervangen worde door eene andere welke geen geringeren invloed belooft te verschaffen.

Men kan er op rekenen dat de Chineezen verzekerd zijn het Gouvernement te doen toegeven, desnoods met hulp van de Chineesche regeering. Thans echter over te gaan tot opheffing dier scholen is onmogelijk, maar het schoolgeld ware zeer hoog te maken, waardoor ten eerste het aantal leerlingen aanzienlijk zou verminderen, zoodat geen sprake meer was van uitbreiden der bestaande of oprichten van nieuwe dergelijke scholen, en verder zou een gelijk schoolgeld aangenomen kunnen worden voor Hollandsch-Inlandsche scholen, tengevolge waarvan hun ongewenscht verschijnen wel zou uitblijven. En gerugsteund door weerbaar gemaakte Inlanders kan het Gouvernement met succes weigeren te voldoen aan al zulke eischen der Chineezen, zelfs al werden deze geholpen door eene krachtige Chineesche Regeering, beschikkend over eene goede vloot en een degelijk leger. Het is daarom zaak dat het Gouvernement bijtijds het noodige ten dezen opzichte verricht.

Nu het Nederlandsch niet de omgangstaal kan worden tusschen de verschillende volken, moet worden gezorgd voor eene andere taal die in de behoeften voorziet. In plaats van de bekende verbastering van het Maleisch, waaraan een vasten grondslag ontbreekt, al draagt het de afzonderlijke benaming van laag-Maleisch, moet uit het op Java gebruikte dienst-Maleisch eene taal worden vastgelegd, die voortaan de algemeene taal van geheel Indië zal zijn, zoo voor den handel als voor de ambtenaren van het Gouvernement, tenzij de omstandigheden het gebruik van eene Inlandsche taal wenschelijk maken.

Alle Nederlandsche woorden waarvoor dit Maleisch geen oorspronkelijk woord bevat, moeten eenvoudig worden overgenomen, hetgeen verre te verkiezen is boven eene veelwoordige omschrijving of het maken van een nieuw woord; hier wordt gedacht aan woorden voor zaken welke vroeger in Indië weinig of niet bekend waren.

Voor hen die het laag-Maleisch reeds machtig zijn, zal het gebruik van de bovenbesproken taal geen bezwaar opleveren, daar het meer eene vereenvoudiging dan eene wijziging daarvan moet wezen, terwijl het ook aan personen welke deze taal niet kennen, licht zal vallen die zeer gemakkelijke algemeene taal aan te leeren, want gemakkelijk moet ze zijn zoo voor Inlanders en Vreemde Oosterlingen als voor Hollanders.

Behalve voor alle doeleinden waarvoor tegenwoordig het zoogenaamd

laag-Maleisch dient, zal namelijk deze taal gebruikt moeten worden als voertaal bij het onderwijs aan Inlanders, uitgezonderd het volksonderwijs, waarvoor van de Inlandsche taal gebruik gemaakt moet worden, doch wel bij het onderricht door Europeanen te geven.

Hier werd niet bepleit het maken van eene nieuwe taal, maar het vastleggen van eene bestaande die reeds onmisbaar werd, en aanbrengen van vereenvoudigingen, alsmede van enkele wijzigingen. Men vergete hierbij niet dat het geen eigen taal van een volk betreft, doch eene hulptaal tusschen lieden die uit een verschillend taalgebied afkomstig zijn. Wel is ze afgeleid van eene volkstaal, doch dit Maleisch staat geheel buiten mogelijke wijzigingen in het zoogenaamde laag-Maleisch, en vormt dit laatste ergens de volkstaal dan slaat het hier aanbevolene daarop niet, hebbende uitsluitend betrekking op de hulptaal van den Archipel.

Dit vastleggen zou kunnen geschieden door de samenstelling van een woordenboek, waarbij uitsluitend latijnsche karakters te gebruiken, waardoor tevens de spelling wordt vastgesteld, die zooveel mogelijk met de uitspraak in overeenstemming te brengen ware. De schrijfwijze in het Maleische schrift, kan daarbij niet gevolgd worden, al ware 't alleen maar omdat het laatste slechts een enkelen klinker, de alief, kent.

Het gebruik van deze hulptaal zal spoedig algemeen worden wanneer het Gouvernement zich daarvan bedient in de plaats van het zoogenaamde laag-Maleisch en al zijne ambtenaren zulks doen. Trouwens eigenlijk is het in hoofdzaak slechts eene vastlegging van taal en spelling van het algemeen verbreide omgang-Maleisch.

Ook voor Inlandsche volkstalen kan het samenstellen van een dergelijk woordenboek noodig zijn, vooral voor de schrijfwijze met latijnsche letters. Het Javaansch komt hier zeker voor in aanmerking, want al zullen velen meenen dat voor deze taal vastleggen overbodig is, moet het juist bepaald noodzakelijk geacht worden. In betrekkelijk dicht bij elkander liggende streken zijn soms enkele woorden reeds verschillend, en zelfs op grooten afstand van het Madoereesch taalgebied, komen verschillende Madoereesche woorden in het Javaansch voor. Het Solo-Javaansch kan wel als standaard beschouwd worden, maar eene taal die meer is dan eene spreektaal in een beperkt gebied, moet vastgelegd worden. Indien het Nederlandsch geene vastgestelde vorm had, dan zou ook de spreektaal van de verschillende streken in Nederland als de Nederlandsche taal worden beschouwd, zoo het Geldersch als het Amsterdamsch, en bestond er geene officieele spelling, dan heerschte in de spelling een ware anarchie.

Waar het schrijven van het Javaansch oorspronkelijk uitsluitend met Javaansche karakters geschiedde, wordt deze schrijfwijze zooveel

mogelijk gevolgd bij het gebruik van latijnsch schrift. Sommige teekens zijn echter niet door eene latijnsche letter weer te geven, en wijl soms het gebruiken van de latijnsche letter die overeenkomt met het karakter in het Javaansche schrift aangewend, eene geheel verkeerde uitspraak ten gevolge heeft, heerscht er eene ontzettende verwarring in de wijze waarop het Javaansch met latijnsche letters wordt geschreven. Zoo wordt de ingeslikte k soms, in overeenstemming met het Javaansche schrift, in latijnsche letters geschreven met k, zoodat men bijvoorbeeld krijgt: loerak. Om aan te geven dat de k hier eene ingeslikte is, schreef de bekende taalkenner Jansz: loeraq; doch als de beste schrijfwijze, die dan ook veelal gevolgd wordt, valt te beschouwen: loerah, daar dit op Nederlandsche wijze kan worden uitgesproken, hetgeen ook het voordeel heeft dat speciale vaktermen waarvoor het Javaansch geen eigen woord heeft, eenvoudig van het Nederlandsch kunnen overgenomen worden zonder veel aan de spelling te veranderen.

Waar een klank in het Javaansch voorkomt die in het Javaansche schrift een eigen karakter heeft, doch niet door eene latijnsche letter is uit te drukken, wordt de moeilijkheid nog grooter. Zoo heeft men de harde d, terwijl ook nog de zachte d en de gewone t bestaan. Nu geeft het latijnsche schrift de zachte en de harde d door dezelfde letter, de d, weer, waardoor naar de uitspraak maar geraden moet worden, want een bepaalde regel is hierop niet te maken, evenmin als dit zou kunnen geschieden voor het Nederlandsch, indien geschreven werd kadden, doch de uitspraak moest wezen katten. Met eene latijnsche letter is deze klank niet te schrijven, maar de vereenigde dt zou daarvoor met goed gevolg kunnen worden aangewend. Zoodoende wordt geschreven dtah, terwijl navolging van de Javaansche schrijfwijze zou geven dak, waarvoor geen regels voor eene goede uitspraak te maken zijn.

Als een Inlander Nederlandsch kent, is dit zeker gemakkelijk voor Hollanders die geene Inlandsche taal, zelfs niet het gewone omgang-Maleisch machtig zijn, en hoe meer Inlanders zulks doen hoe minder de Hollanders zich behoeven toe te leggen op eene Inlandsche taal.

Ook zou het taalgebied van het Nederlandsch niet meer zoo beperkt zijn, wanneer vele Inlanders die taal kenden; dat kan echter slechts eene aanbeveling zijn voor de kennis van het Nederlandsch door Inlanders bij hen die het belang van den Inlander ondergeschikt wenschen te maken aan een streven om de Nederlandsche taal te verbreiden.

Evenwel zou van studie van zeden en gewoonten van het volk niet veel verwacht mogen worden van Hollanders, die zich weinig gelegen lieten liggen aan eene Inlandsche taal en daarin geen onderhoud kunnen voeren zoodat zij niet in staat zijn zich persoonlijk op de hoogte te stellen, terwijl het kennen van de taal met zijn geheel

andere zinsbouw en Oostersche beeldspraak, hetwelk maakt dat men zich tegenover de denkwijze van het volk niet meer zoo erg vreemd gevoelt, hun daarbij geen hulp kan bieden.

Naar beweerd wordt, moeten de Inlandsche Hoofden Nederlandsch kennen, om den kleinen man in zake landbouw, veeteelt, enz. voor te lichten. Nu moet iemand die anderen over iets voorlicht, natuurlijk hiervan meer weten dan dezen, doch daartoe is kennis van het Nederlandsch geheel overbodig, maar noodig moet geacht worden voor hen eenig onderwijs van de grondbeginselen van landbouw, enz., hetwelk echter niet in het Nederlandsch behoeft gegeven, gepaard aan kostelooze verstrekking door het Gouvernement aan hen van handleidingen en van aanvullingen of wijzigingen wanneer daartoe aanleiding bestaat, die evenmin in het Nederlandsch behoeven te zijn, doch waarvoor de gewijzigde hulptaal gebezigd dient te worden. Echter moet de inhoud begrijpelijk wezen voor hen voor wie zij bestemd zijn, dus niet te ingewikkeld of te geleerd, want geen vakkundigen zijnde, zullen slechts voor leeken bevattelijke uiteenzettingen hun van nut zijn.

Op deze wijze zullen de Inlandsche Hoofden ten volle in staat gesteld worden, als voorlichters der bevolking op te treden, en ook wanneer zij eens zelfstandige bestuurders worden, is zulks alleszins voldoende, want alles wat bepaalde vakkennis vereischt, dient dan te worden toevertrouwd aan afzonderlijke personen.

Voor het geven van advies aan de Europeesche ambtenaren is kennis van het Nederlandsch geheel nutteloos, daar die adviezen wel niet gevraagd zullen worden om te weten hoe eene aangelegenheid in boeken wordt behandeld, maar om te vernemen een of ander dat in verband staat met de Inlandsche bevolking, hetgeen een Inlandsch Hoofd gemakkelijker zal vallen al naarmate hij minder vereuropeaniseerd is. Kennis van het Nederlandsch zou hun zeker mogelijk maken, te lezen wat in die taal gepubliceerd wordt, doch dit is waardeloos voor het geven van advies aan Europeesche ambtenaren, die in vakaangelegenheden beter terecht zijn bij vakkundigen dan bij Inlanders die wel eens iets over de zaak lazen.

Ook is het onnoodig, dat het Nederlandsch voertaal zij aan de opleidingsscholen, enz., wel wordt dan minder moeite gevorderd van het Nederlandsche onderwijzend personeel, maar deze moeite zal niet noemenswaard wezen, wanneer de hierboven aangegevene weg gevolgd wordt.

Dat Inlanders die Nederlandsch kennen, het vroeger geleerde beter kunnen onderhouden. moge tegenwoordig een argument vormen, indien echter het Gouvernement zorgt door subsidie verleenen of op andere wijze voor het verschijnen in eene voor alle eenigszins ontwikkelde Inlanders verstaanbare taal van de meest voor vertaling in aanmer-

king komende werken, zou het belang der Inlanders veel beter gediend worden. Immers zoodoende is het voor zeer vele Inlanders mogelijk op de hoogte te blijven van vorderingen der wetenschap, terwijl het aantal dat Nederlandsch kan lezen, steeds betrekkelijk klein zal zijn. Ook de lust om kennis te nemen van die vorderingen zal veel grooter blijken, wanneer dit te verkrijgen is door lektuur in eene gemakkelijke taal dan in het voor Inlanders zoo moeilijke Nederlandsch, en ook zij die deze taal in hunne jeugd kenden, zullen op later leeftijd, als bijhouden juist zoo gewenscht is, zelfs al vergeten zij het Nederlandsch niet, zeer opzien tegen lektuur in die taal.

Bovendien wordt veel lezenswaardigs slechts geboden in het Fransch, Duitsch, of Engelsch, waardoor het onbereikbaar is voor hen die wel het Nederlandsch doch niet deze talen kennen, en bij het beperkt taalgebied van het Nederlandsch, waarom verscheidene Hollanders voor het publiceeren van hun werk de voorkeur geven aan eene vreemde taal, moet dit bezwaar niet licht geteld worden. Waar alle ontwikkelde Hollanders die talen leeren, staat de Inlander die Nederlandsch ken, desniettegenstaande bij hen ver ten achter wanneer het betreft op de hoogte te blijven.

Bij het volgen van den boven aangegeven weg, zal iedere Inlander die behalve zijne moedertaal dit uiterst gemakkelijk soort omgang-Maleisch machtig is, en dat zullen er zeker zeer velen zijn, beschouwingen der Westerlingen kunnen lezen, en op veel uitgebreider schaal dan de kennis van het Nederlandsch ooit zal ten gevolge hebben, want vertalingen behoeven zich niet uitsluitend tot overzettingen uit die taal te beperken, terwijl de duurte van Nederlandsche boeken, welke een ernstig bezwaar vormt bij de gewoonlijk niet ruime geldmiddelen van den Inlander, voor deze vertalingen vermeden kan worden, misschien door eene grootere afname of anders door gouvernementssubsidie.

Op bovenomschreven wijze gehandeld met het omgang-Maleisch, zal eene oplossing verkregen zijn aannemelijk voor hen die de Inlanders vooruit willen brengen, en niet slechts een zeer gering percentage geestelijk sterk bevoordeelden, zonder van hen halve Westerlingen te maken.

Het is eene verkeerde meening dat de Inlander eene opleiding noodig heeft in Westersche richting om hooger te stijgen in menschwaarde. Tot deze onjuiste zienswijze wordt de Westerling gebracht door het verheerlijken van stoffelijke welvaart, en de Inlander door de zucht den Westerling zooveel mogelijk nabij te komen. De enkele Inlander die werkelijk meerder beschaving wil deelachtig worden, denkt veelal dat de Westersche beschaving het ware ideaal is; dit is de fout welke vele Oosterlingen en ook de meeste Westerlingen maken. Volkomen innerlijke beschaving vormt het doel hetwelk de menschheid zich voor oogen moet stellen, en zoowel de Westersche als de

Oostersche beschaving zijn wegen, die naar dit doel voeren, terwijl de betere geschiktheid hiertoe van den eerste in het geheel niet vaststaat.

Nu klinkt het heel fraai van Oostersche en Westersche beschaving het goede te nemen, zoodat aldus uit deze beide beschavingen eene derde ontstaat welke alleen de goede zijden van de beide bestaanden bevat, doch in werkelijkheid is zulks niet mogelijk; Oostersche en Westersche beschaving verschillen daarvoor te veel in aard en wezen. Ongetwijfeld ware het voor den Westerling zeer aanbevelenswaardig minder in het materieele op te gaan, en daarentegen zou de Oosterling den strijd om het bestaan beter kunnen voeren wanneer hij van het Westen eenig materialisme overnam. Indien nu evenwel de Oosterling er geen nadeel in ziet in den strijd om het bestaan het onderspit te delven en slechts het bereiken van innerlijke beschaving nastreeft?

De Nederlandsche Staat heeft echter te zorgen voor de welvaart der Kolonie en bovenal voor de belangen van den Inlander. Een der middelen daartoe biedt het onderwijs, doch dan moet het aanpassen aan volk en toestanden. Lezen, schrijven, en een weinig rekenen zijn noodig voor de groote menigte, vakonderricht daargelaten, verder voor de aspiranten naar betrekkingen v o o r I n l a n d e r s b e r e i k b a a r, zoowel gouvernements als particuliere, voldoende gelegenheid tot goede opleiding daartoe, terwijl voor de Inlanders die meerdere kennis wille opdoen, de Staat geene bijzondere maatregelen heeft te treffen.

Een voornaam Javaan schreef de volgende hoogst belangwekkende woorden:[1]) „De Javaan heeft altijd tegen den Europeaan als tegen een hooger wezen opgezien, omdat deze overwicht uitoefent; vandaar dat hij de neiging vertoont al het eigene minderwaardig te achten. De Javaan, de uitzonderingen niet te na gesproken, overschat de waarde van de ontwikkeling van het verstand, alsof deze alleen den mensch tot een „hooger wezen" heeft gemaakt; vandaar dat hij hunkert naar eene ontwikkeling overeenkomstig die van den Westerling".

Moet de Inlander nu in deze dwaling versterkt worden?

---

[1]) Noto Soeroto in de *N. R. Cr.* van 28 October, Avondblad.

Java's weervermogen tegen een buitenlandschen vijand.

DOOR

F. C. HERING.

Oud-Luit. Kolonel O. I. L.

II.

Mijn opstel in de laatste Juni-aflevering van dit tijdschrift heeft ruimschoots instemming gevonden, waarvoor ik langs dezen weg, ook aan hen, die mij particulier schreven, mijn dank betuig, maar het is ook aangevallen, een' enkele maal niet weinig scherp ook. Ik mag nu wel aannemen, dat de stroom van beoordeelingen, die geschikt zijn om in persorganen te worden opgenomen, is uitgedroogd en zal daarom thans aan de bezwaren tegen de in dat opstel ontwikkelde denkbeelden dit nieuwe artikel wijden.

Allereerst wend ik mij tot Toewan, schrijver van het hoofdartikel in *De Amsterdammer, Weekblad voor Nederland* van 5 September jl. *„Goed bedoeld maar immoreel"*. Weliswaar heeft deze schrijver, zeer eigenaardig, mijn Juni-opstel geen enkele maal genoemd, maar ik moet toch aannemen, dat hij het gelezen heeft, immers krachtens zijne aanhaling van het artikel van Raden Mas Noto Soeroto in de *Nieuwe Rott. Courant* van 19 Juni j.l., die duidelijk te kennen geeft, dat zijne pennevrucht grootendeels op de mijne gebaseerd is; ook krachtens zijne (Toewan's) uitingen, die somwijlen bijna woordelijk schijnen overgenomen uit mijn artikel, althans noch bij R. M. Noto Soeroto, noch bij luitenant Bannink, den anderen door hem bestreden schrijver, te vinden zijn, zooals bijv. (zie bovenaan 3e kolom eerste bladzijde van *de Groene* van 5 September): „Het lijkt zoo eenvoudig *van die kleine „bewegelijke afdeelingen* franc-tireurs, *uit de bevolking gevormd, ongrijp- „baar als spoken, die den vijand harceleeren, hem het verblijf haast onmo- „gelijk maken, steeds zijn transporten bedreigen, patrouilles overvallen, „gemeenschappen afsnijden!*" Hoe het zij, het is hier slechts mijne bedoeling, aan te toonen, dat ik, waar ik de bezwaren wil bespreken, die tegen mijne denkbeelden zijn ingebracht, mij ook moet bezig

houden met het geschrift van Toewan, dat principieel in hoofdzaak eene bestrijding van mijn Juni-artikel inhoudt.

Toewan vangt aan met eene beschouwing, volmaakt buiten de orde, over de verdediging van geheel Nederlandsch-Indië ten behoeve van het Nederlandsche gezag. Hij zegt, dat de Indische archipel, als geheel, alléén door middel eener vloot te behouden is en verkondigt daarmede eene waarheid, die thans weinig meer bestreden wordt en die door mij reeds in 1899 breedvoerig is verdedigd (zie *Indische Gids* 1899 eerste halfjaar blz. 671 en vlg. of ook *Marineblad* 1899—1900 blz. 428 en vlg.). Noch door R. M. Noto Soeroto, die voor mij de slagen opvangt, noch door luit. Bannink in hunne (door Toewan aangehaalde) artikelen, noch door mij in mijn Juni-opstel is ook maar één woord gerept over de verdediging van Ned.-Indië tegen een B. V. *ten behoeve van het Nederlandsche gezag*. Mijn opstel — ik zeg het met den meesten nadruk — had hoegenaamd niet de bedoeling, een lans te breken voor het behoud van de Nederlandsche overheersching. Glashelder blijkt uit dat geschrift, dat het mijn eenig streven was, het daarheen te helpen leiden, dat de bevolking van Java op haar eigen eiland uit haar weerloozen toestand gered worde tot haar eigen heil. Dat het Nederlandsche gezag of liever Nederland daar tevens mede gebaat kan zijn, is zeker eene gelukkige omstandigheid, maar was in mijn Juni-opstel slechts eene bijzaak, blijkende vooral uit mijn pleit voor een' groote mate van zelfbestuur, een meer zelfstandig bestaan van de inheemsche bevolking.

Tot sommige schrijvers — ik heb hier het oog ook op het artikel in *De Telegraaf* van 7 Juli 1909, Avondblad, derde blad — schijnt de groote noodzakelijkheid, om de talrijke bevolking van Java spoedig weerbaar te maken, nog niet voldoende doorgedrongen. Voor mij is het duidelijk, dat de toestand in Oost-Azië, zooals die nu is, niet lang kan voortduren; ik zie de hand, een gele hand, reeds uitgestrekt naar onze schoone Oost; wat moet er dan worden van de arme Javaansche bevolking, die nog slechts één kans heeft om eenmaal plaats te nemen in de rij der zelfstandige natiën, namelijk door te blijven onder de heerschappij van het kleine Nederland, totdat eene welmeenende verlichte regeering haar geschikt heeft gemaakt, het bestuur over zich zelve in eigen hand te nemen. En kunnen sommige anderen over de toekomst van Oost-Azië minder zwartgallig denken, zij mogen er toch geen vrede mede hebben, dat — terwijl het Moederland zich *in volle rust en veiligheid*, ten koste van millioenen schats, met huldiging van de spreuk „die den vrede wil, bereide zich ten oorlog" verzekert tegen mogelijk komend gevaar — dertig millioen Javanen in een toestand van volslagen weerloosheid worden gehouden, die hen doemen zal, eenmaal werkeloos toe te zien, hoe een onmachtig Indisch leger hen ten prooi laat aan een meedoogenloozen vijand. Zie Toewan, dat noem *ik* immoreel, maar nooit wat Gij als zoodanig aanduidt, het weerbaar

maken van een' groote bevolking. Verzaakt Nederland dien plicht ten opzichte van het rijk bevolkte Java, dan kan ons volk, wanneer het zelf als zelfstandige natie of als koloniale mogendheid mocht verdwijnen, niet vrij blijven van de wroeging, of — indien deze klank niet tot het gemoed doordringt — van de smet, dat het een land, hetwelk door zijne groote bevolking gemakkelijk had *kunnen* verdedigd worden, in zijn val heeft medegesleept.

De noodzakelijkheid van groote weerkracht *tot haar eigen heil* de bevolking in te prenten door alle lagen heen van boven af, noemde ik in Juni het eerste werk, dat ons te doen staat. Dat dit wel kan gelukken, is reeds dadelijk gebleken uit het artikel van R. M. Noto Soeroto in de *Nieuwe Rott. Courant.* — Indien de schrijver in *De Telegraaf* de zaak nog eens goed overweegt, dan zal hij zijne meening, dat op Java geen geestdrift is te wekken voor eene nationale verdediging zooals ik bedoel, dus niet ter wille van den overheerscher (Nederland) zooals hij zich vergist, wel kunnen laten vallen.

Toewan twijfelt er aan, of een B. V., na het meesterschap ter zee verworven en vervolgens onze Buitenbezittingen gemakkelijk veroverd te hebben, wel tot eene landing op Java zal overgaan. „Is Java inderdaad zwaar versterkt en zijn die versterkingen goed bezet, staat er verder een veldleger van beteekenis klaar, zoodat het te voorzien is, dat de vermeestering van Java zware offers zou kosten", dan gelooft hij, „dat een B. V. Java afgesloten zou houden om zoo tot overgave te dwingen, wellicht alleen Soerabaja de moeite van het vechten waard zou vinden, maar overigens op de Buitenbezittingen rustig den gang van zaken af zou wachten." De hier aangehaalde meening van Toewan komt mij te eenemale onhoudbaar voor. Hij beseft, dat het plan van den door hem onderstelden vijand, om Java, zonder het door zijne legers te laten betreden, tot overgave te dwingen, niet anders kan gelukken dan door een *volkomen* afsluiting met zijne oorlogsvloot; immers hij schrijft, dat „wij bij eene ernstige poging, om ons onze koloniën afhandig te maken, op Java niet anders zouden kunnen doen dan verhongeren *of*" [1] — o heerlijke uitvinding voor de oplossing van het moeilijkste aller sociale vraagstukken — „achterwaarts concentreeren", en verder, dat „alleen in één opzicht Java in de toekomst misschien in gemeenschap met de buitenwereld zal blijven, namelijk door de draadlooze telegrafie, zoodat uit den Haag wel altijd het bevel om te capituleeren zal kunnen worden overgeseind" (sic) — namelijk, zoo bedoelt Toewan klaarblijkelijk, op het laatste moment, vóór dat de 30 millioen Java-bewoners (hardnekkig geweigerd hebbende door achterwaartsche concentratie den honger te verschalken) door gebrek aan voedsel jammerlijk zijn omgekomen. Ik stel nu de volgende vragen

[1]) De cursiveering van het woordje „of" is van mij.

en meen daarmede van deze zaak af te zijn: Hoelang zal het duren eer het vruchtbare Java — Nederland vier maal in uitgestrektheid overtreffende — uitgehongerd zal zijn *omdat* het volkomen — de draadlooze telegrafie buiten beschouwing gelaten — van alle gemeenschap naar buiten is afgesloten? Hoe groot zal de oorlogsvloot moeten zijn, om eene zóódanige afsluiting zóólang (ik geloof eene oneindigheid) vol te houden langs eene op vele plaatsen voor groote schepen en bijna overal voor de hulpvaartuigen dier schepen toegankelijke kustlijn van 2600 kilometer lengte, gemeten langs de rechte lijn, dat is slechts 225 kilometer korter dan de geheele kustlijn van Engeland en Schotland te zamen? Hoeveel zullen de kosten bedragen, aan eene veroveringsmethode, als Toewan den vijand toeschrijft, verbonden? Eischt eene goede oorlogspolitiek niet immer eene zoo spoedig mogelijke beëindiging van den strijd? Men denke hierbij aan de kwade kans, die de vijand gedurende een zóó lang tijdperk heeft op interventie of op oorlog uit anderen hoofde en zulks terwijl zijne marine geheel of grootendeels in onzen Archipel gebonden is; aan de spanning in 's vijands land over het verdere verloop van de actie; aan het nadeel voor den handel, niet alleen van onzen vijand, maar ook van de neutralen; de ontevredenheid, die daardoor ontstaat, en wat niet al meer. Het langer dan strikt-noodzakelijk sleepend houden van een oorlogstoestand, waardoor 30 millioen menschen van de wereldgemeenschap zijn uitgesloten, kan in den tegenwoordigen tijd van onderlinge afhankelijkheid der natiën niet meer worden geduld. Moet dus, als verovering de bedoeling is, het succes ter zee niet onmiddellijk gevolgd worden door den strijd op het land, ook opdat de aangevallene niet tot verademing kome, de indruk, door de nederlagen zijner vloot teweeg gebracht, niet worde uitgewischt en hij zijne strijdmiddelen niet tot in het oneindige versterken en vermeerderen kunne, ook door aanvoer van buiten, een scherpe blokkade ten spijt?

Tegenover het denkbeeld eener nationale verdediging tot behoud van het vooruitzicht op een eindelijk meer zelfstandig bestaan, eene verdediging zooals ik die in mijn Juni-artikel bijv. beschreef, heeft eene afwachtende houding van den vijand op onze Buitenbezittingen volstrekt geen beteekenis. De bevolking van Java zal zich daarbij kunnen handhaven en wel hoe langer zoo beter, zoolang de vijand zijne troepen buiten het eiland laat, en deze zal wel degelijk inzien, dat van dralen onder zulke omstandigheden voor hem geen heil is te verwachten.

Toewan wijst op de fout van de door hem aangehaalde schrijvers, dat zij spreken over een' Javaansche natie die niet bestaat. Het is waar, Java wordt bewoond door verschillende volkstammen, maar dit is geen beletsel tegen eene krachtige verdediging door de geheele bevolking. In *geen* staat misschien behooren alle bewoners tot één

oorspronkelijken stam. Men denke, bijv. wat Europa betreft, aan ons eigen land, aan Engeland, België, Frankrijk, Duitschland, Oostenrijk-Hongarijë, Rusland en zooveel andere. De militaire samenwerking lijdt in die landen volstrekt niet onder den veelstammigen oorsprong van het volk. In het Indische leger, zoowel het Europeesche als Inlandsche deel, bestaat al zeer veel schakeering in bedoeld opzicht, maar dat heeft aan de samenwerking te velde nooit nadeel gedaan. Dat de verschillende stammen op Java vreemd naast elkander leven, is natuurlijk het gevolg van de absolute overheersching, waardoor een eigen staatsleven en dus de vorming van staatsgemeenschappen onmogelijk was.

Niets heeft in de wereld zooveel strijd ten gevolge gehad, zooveel bloed gekost als de vorming van veelstammige staatsgemeenschappen (onderwerping van aanwonende volkeren, twisten om de hegemonie, om gelijke rechten voor alle staatsburgers op allerlei gebied). *De behoefte aan die vorming nam toe naarmate de ontwikkeling voortschreed.* In dit verband ook verder beschouwd (men vergelijke mijn Juni-artikel) kan het voor Java als een zegen worden aangemerkt, dat onze overheersching voortdure totdat de bevolking rijp is voor zelf-regeerlng, in dien zin, dat zij tot één staatsgemeenschap is geworden over het geheele eiland met één enkel of met een centraal bestuur. Zou Java op dit oogenblik geheel aan zichzelf worden overgelaten, zonder dat onze overheersching door eene andere vreemde gevolgd werde, al spoedig zou de heerschende anarchie op de aloude wijze leiden tot vele bloedige twisten, zoowel in iederen volkstam op zich zelf als tusschen de verschillende stammen onderling en, zooals gezegd, *toenemend met den voortgang van de reeds groeiende ontwikkeling.* Die twisten zouden langs den weg der vorming van meerdere staatsgemeenschappen waarschijnlijk niet eindigen vóór dat een eenig bestuur zich gevestigd zou hebben, waaronder ook de onafhankelijkheid van het eiland het best kan worden bewaard. Maar gedurende een zeer lang tijdperk zou Java aan de allerellendigste omstandigheden ten prooi blijven. Ik wijs overigens naar het degelijk artikel van R. M. Noto Soeroto in *de Groene* van 13 November j.l..

Toewan zet zijne critiek voort met eene verwerping van den guerillakrijg door de bevolking tegen een aanval van buiten. Uit zijne manier van bestrijding blijkt, dat hij afkeerig is van den guerillakrijg in het algemeen. Hij schrijft: „Hebben degenen, die dit voorstaan, wel eens „overwogen, aan welke represaillemaatregelen van den vijand de „bevolking dan zou blootstaan?" en hij beroept zich op den Fransch-Duitschen oorlog. Hij zegt verder: „Hebben zij wel in het oog gevat, „hoe benden franc-tireurs de bevolking zouden vexeeren? Is het niet „vaak gebleken, dat vrijkorpsen de schrik van een streek waren?"

Toewan bevindt zich met dit betoog op geheel verkeerd terrein.

Geen der schrijvers, die hij critiseert, heeft aanleiding gegeven tot de meening, dat hij den B. V. wenscht bestreden te zien op eene wijze, als toegepast door de franc-tireurs, lieden, die zich *tijdens* den oorlog tot benden vormden of, wat het meest voorkwam, geheel op zich zelf handelden en daarbij dikwijls de eigen bevolking op schandelijke wijze benadeelden of tegenover den vijand de regelen van het oorlogsrecht overtraden, bijv. door als stroopers zonder eenig onderscheidingsteeken te werk te gaan, om vervolgens het geweer, waarmede zij hunne wandaden pleegden, weder snel op te bergen en zich als vreedzame boeren voor te doen. Was het wonder, dat de Duitschers gewoon werden, onmeedoogend tegen de franc-tireurs op te treden?

Eene vergelijking tusschen de franc-tireurs en het *aan de krijgswetten onderworpen* volksleger, dat — men herleze mijn Juni-artikel — in tijd van vrede geheel regelmatig wordt opgericht en georganiseerd, deel uitmaakt van het Indische leger, een gansch eenvormige bewapening en een uniform onderscheidingsteeken ontvangt, geoefend en van uit het leger afkomstige aanvoerders voorzien wordt, is geenszins gerechtvaardigd. Dat volksleger te beschouwen als door eene *„levée en masse"*, dus tijdens den oorlog, bijeengezameld, is volstrekt ongegrond. Het is buiten allen twijfel, dat het veel meer op militaire leest geschoeid is dan de Boeren-korpsen tijdens den laatsten Zuid-Afrikaanschen oorlog. Er is niet de minste reden om aan te nemen, dat dat leger-onderdeel, welks aanvoerders, zooals ik schreef, goed moeten worden onderricht in het oorlogsrecht, de schrik zouden worden van eene streek, bewoond door hun eigen volk, vooral niet de gemoedelijke Inlanders. En er bestaat evenmin gevaar voor represaille-maatregelen van de zijde des vijands jegens de bevolking, waarvoor geen aanleiding is. Welke tactiek het leger volge — van den grooten of van den kleinen oorlog — het maakt in dat opzicht *geen* onderscheid uit. Trouwens worden de oorlogshandelingen van den kleinen oorlog (guerilla-krijg) ook alle uitgevoerd door troepen, wier eigenlijke taak het voeren van den grooten oorlog is, als het bemeesteren van konvooien, het vernielen en herstellen van gemeenschapsmiddelen, enz., terwijl omgekeerd de korpsen, die in het bijzonder voor den guerilla-krijg bestemd zijn, dikwijls optreden als troepen van het groote leger; zoo zag men afdeelingen van de Boeren-krijgsmacht, wier groote kracht toch ontegenzeggelijk in de guerilla was gelegen, volgens de beginselen van den grooten oorlog strijden (De Kock bij Elandslaagte, Joubert voor Ladysmith, Cronjé en de la Rey tegenover Lord Methuen en Botha oostelijk van Pretoria). Ook het Javaansche volksleger, bestemd voor den guerillakrijg, zal in een oorlog meermalen zoo moeten handelen.

Evenmin is van de, door den heer Bannink in de *Nieuwe Rott. Courant* van 1 Juli j.l. aanbevolen, buiten bemoeienis van de Regeering op te richten Javaansche vrijkorpsen te verwachten, dat zij de schrik

van de bevolking zouden worden of den vijand tot gegronde represaille-maatregelen aanleiding zouden geven.

(Wat overigens die aanbeveling van den heer Bannink betreft, hoewel men er alleen met buiten bemoeienis van de Regeering opgerichte vrijkorpsen naast het leger niet komen kan, acht ik zijn voorstel toch eene gelukkige gedachte, die ik beschouw als eene waardevolle aanvulling van de denkbeelden, in mijn Juni-artikel ontvouwd, omdat zijne vrijkorpsen, waarin in de eerste plaats de hoogere standen zullen vertegenwoordigd zijn, een ruim en goed kader, ook aan officieren, voor het volksleger zullen kunnen leveren.)

Ten overvloede zal ik, ten einde ook den leek een goed oordeel over de mérites van de verschillende beschouwingen aangaande de boven behandelde quaestiën bij te brengen, hier enkele bepalingen uit het oorlogsrecht overnemen (zie „Oorlogs- en Neutraliteitsrecht" van Generaal Jhr. J. C. C. den Beer Poortugael, uitgave 1900, blz. 101 en vlg.):

„*Reglement betreffende de wetten en gebruiken van den oorlog te land.*"

„*Afdeeling I. Van de oorlogvoerenden.*"

„*Hoofdstuk I. Van de hoedanigheid van oorlogvoerende.*"

„*Artikel I. De wetten, de rechten en de verplichtingen van den oorlog*
„*zijn niet alleen toepasselijk op het leger, maar ook op de militiën en op*
„*de vrijwilligerskorpsen, die aan de volgende voorwaarden voldoen:*

„*1. aan hun hoofd te hebben een persoon, die verantwoordelijk is voor*
„*zijne ondergeschikten.*

(„Op de Brusselsche conferentie van 1874 werd aangenomen, dat „door zulk een *verantwoordelijk* chef of persoon verstaan wordt iemand, „die het oorlogsrecht — *les lois de la guerre* — kent.)

„*2. een onderscheidingsteeken te hebben vastgehecht en op eenigen*
„*afstand herkenbaar.*

(„Zulk een onderscheidingsteeken moet volgens de Brusselsche „Conferentie een kruis, een armband, enz. zijn, vastgehecht aan het „hoofdtooisel of aan de kleeding.)

„*3. de wapenen openlijk te dragen.*

(„dit deden vele franc-tireurs in den Fransch-Duitschen oorlog van „1870 niet; tegen deze werd door de Duitschers zeer streng opgetreden [1]).

„*4. zich in hunne handelingen te gedragen naar de wetten en gebruiken*
„*van den oorlog.*

(„In de landen waar het leger geheel of ten deele uit militiën of „uit vrijwilligerskorpsen is samengesteld, zijn deze onder de benaming „van leger begrepen" — alzoo ook het door mij voorgestelde volksleger.

„Met vrijwilligerskorpsen worden bedoeld vrijwilligers, onverschillig „onder welken naam van jagers, scherpschutters, franc-tireurs, enz.,

[1]) Het is Generaal Jhr. den Beer Poortugael, die dit schrijft.

„in korpsen ingedeeld en naast het leger als vrijscharen of guerilla-„benden aan den oorlog deelnemend.

„In den verdedigingsoorlog van eene kolonie, zelfs waarvan de „inlanders niet tot de beschaafde volksstammen kunnen worden „gerekend, is het vergund, den vijand af te weren met troepen, die „geheel of ten deele uit gewapende inboorlingen bestaan. Het blijft de „plicht van den Staat, die deze troepen tot afweer bezigt, zooveel „mogelijk te waken, dat ook de inlandsche troepen de wijze van oorlogvoeren der beschaafde volken in acht nemen").

Maar al aangenomen, dat, ten spijt van het oorlogsrecht, de oorlog door een buitenlandschen vijand op wreede wijze wordt gevoerd (het zou niet de eerste maal zijn) dan toch mag, wanneer het onafhankelijk volksbestaan op het spel staat, of, zooals ik voor Java zou vreezen, het vooruitzicht, om eenmaal van vreemde overheersching bevrijd te worden, voor altijd verloren gaat, aan kleinmoedige overwegingen geen gehoor worden verleend. *Dan* zal de strijd gevoerd worden tot het bittere eind, geen opoffering of lijden te groot zijn. De helden zullen als uit den grond opstaan: onze eigene 80-jarige vrijheidsstrijd is het beste voorbeeld. De wreedheden des vijands zullen met gelijke munt betaald worden, ook opdat de oorlog verkort worde; de vijand verkeert in het vreemde land dan zeker in de nadeeligste positie.

Niet krachtig genoeg kan ik te velde trekken tegen de minachting, waarmede nu en dan gesproken of geschreven wordt over de gevechtswaarde van den Inlander in 't algemeen, den Javaan in 't bijzonder. Ook Toewan maakt zich daar weder aan schuldig. Het is waar, dat wij tot heden ons militair overwicht in Indië hebben weten te handhaven (hoewel het wel eens op zware proef is gesteld, namelijk in den Java-oorlog, dus door den Javaan), maar wij mogen niet voorbijzien, dat wij met ons model beroepsleger, door organisatie en oefening en door de middelen om den strijd tot het uiterste te kunnen volhouden, maar vooral door onze bewapening, altijd zeer overmachtig zijn geweest. Wij kennen den Inlander niet als soldaat *van professie*, strijdende voor zijne eigene hoogste belangen (den Menadonees en Ambonees — Christenen, die er langzamerhand aan gewoon zijn geraakt, *hunne* belangen met de *onze* als vereenzelvigd te beschouwen — in ons eigen leger uitgezonderd). En toch, het heeft ons moeten treffen, hoe dikwijls de inboorlingen in onzen Archipel, hoewel slecht bewapend en niet geoefend, heldhaftig hebben gestreden tegen onze overmacht: Javaan, Sumatraan in den Padri-oorlog en weder onlangs, Atjeher, Balinees, Boeginees, Djambinees, Palembanger, Floresbewoner. Het is kortzichtig en weinig edelmoedig dat voortdurend smalen op den Inlander, omdat de minderwaardigen uit de bevolking, die bovendien niets voelen voor onze belangen, waarvoor zij moeten vechten (tegen hunne geloofs- en rasgenooten), ja welke belangen zij dikwijls haten, in ons leger niet

voldoen. Men kan er verzekerd van zijn, dat de Javanen, goed bewapend en zich de gevolgen van een slechten afloop volkomen bewust, zich met ontembren moed zullen verdedigen als ieder ander volk, wanneer het gaat om de toekomst van het nationaal bestaan. Geen enkel bewijs voor het tegendeel; de lafhartigste wordt een held als het om het leven gaat. Ieder, die langen tijd op Java heeft gewoond, heeft genoeg bewijzen gezien van de groote koelbloedigheid van den Javaan bij levensgevaar.

En evenzeer maak ik front tegen het smalen in de Pers, nu en dan, op de zoogenaamd ethische richting, waarin de Regeering slechts schoorvoetend, zooals de *Telegraaf*-schrijver te verstaan geeft, zou wandelen, dus wandelt dan toch. Ik wil wel gelooven, dat de langzame gang in den ethischen koers niet aan alle belanghebbenden, vooral de ongeduldige, en ook aan de professioneele bestuursbedillers onder de toeschouwers niet, even welgevallig is, maar m. i. is dat geenszins gerechtvaardigd. Waar men te doen heeft met eene bevolking, die eeuwen lang onderworpen is geweest, kan niet alle ontwikkeling in eens en plotseling worden toegediend. Het moet daarmeê gaan als met dien anderen hongerkunstenaar, die men zou dooden als men zijn hunkering naar voedsel in eens geheel zou willen bevredigen. De ethische beweging *moet* langzaam gaan, in toenemend tempo, hoofdzakelijk (niet uitsluitend, om geen ontstemming in de hoogere kringen te wekken) van beneden op (passend lager onderwijs), opdat evenwicht, stabiliteit in het evenwicht verkregen en behouden worde en Indië verschoond blijve van een wetenschappelijk proletariaat, zooals men het gerust zou kunnen noemen, een voor de nog onontwikkelde maatschappij in haar geheel *te* groot aantal geleerde Inlanders met toenemende niet te bevredigen eischen. In eene ontwikkeling van boven af, schuilt m. i. een groot gevaar, niet alleen voor ons Gouvernement, maar ook voor de bevolking, welke in onontwikkelden staat, nog onbekwaam om zelf te oordeelen, veel lichter gehoor geeft aan inblazingen van machtminnende hoofden, die door hunne voorbeschaving tot hoogere adspiratiën verleid worden; de geschiedenis heeft hiervoor bewijzen te over. De Regeering zal vooral op een ontwikkelde, welvarende bevolking kunnen steunen. Van beneden op is dus de veiligste weg voor een' vreedzame ontwikkeling. En met de voortschrijding van de verstandelijke volksontwikkeling, *dus langs natuurlijke lijn*, moet ontwikkeling van de hulpbronnen des lands gepaard gaan, ja, zoo mogelijk iets vooruitloopen, want de ethische richting vraagt niet alleen tijd, zij vraagt in de eerste plaats geld, veel geld, en nu kan men, wat het laatste betreft, *nòg* zoo op Moederlandsche plichten wijzen, practisch is dat niet; ware het geld in Nederland voor het grijpen, of, juister gezegd: waren we een groot rijk land, zeker zou niet gedraald worden, het noodige voor den bloei onzer Koloniën te geven, omdat men hier zeer goed weet, dat dit een gezonde economische politiek voor het Moederland zelf zoude zijn.

Toewan schrijft: *„Het lijkt zoo eenvoudig van die kleine beweeglijke „afdeelingen „franc-tireurs"* (?) *„uit de bevolking gevormd"* enz. als op blz. 1 hiervoren, en dan verder: *„Maar in werkelijkheid is het zoo geheel „anders. Dan heeft men te maken met een tegenstander, die alle geweld-„dadigheid, door dergelijke vrijkorpsen gepleegd, ernstig zou straffen en „de gevolgen zou verhalen op de bevolking. Nimmer worden hoogere „eischen gesteld aan het physiek en het moreel van het individu dan „juist in den kleinen oorlog, waar list, Ausdauer, vermetelheid het gebrek „aan getalsterkte moeten vergoeden. Snel handelen, snel verplaatsen, steeds „gereed een slag te slaan, ziedaar hetgeen van een franc-tireur-korps „wordt gevorderd. Er zijn dan ook maar weinigen, die de noodige physische „en moreele eigenschappen bezitten, die den franc-tireur eigen moeten zijn".*

Dit is nu pure strijd tegen den kleinen oorlog in 't algemeen, door geen enkel imposant voorbeeld of argument gestaafd, door geen onderteekening van een bekend deskundig schrijver bezegeld — den nuchteren kleinen oorlog, waarover ieder rechtgeaard beroepsofficier, droomend van prachtige ingewikkelde gevechtscombinaties van den grooten oorlog, met minachting spreekt. Ik houd tegenover de beweringen van Toewan vol, dat de guerilla, als hoofdzaak gevoerd door een groote macht van daarvoor expresselijk geschoolde, goed bewapende en aangevoerde, door hunne hoedanigheden zoo bij uitstek geschikte mannen, op een berg- en boschrijk eiland als Java — gevoerd dus *niet* als door de onvoorbereide, niet georganiseerde, weinige franc-tireurs in Frankrijk waarop Toewan zich beroept, de beste uitkomsten belooft; ik staafde dit door voorbeelden: de guerilla in Spanje tegen Napoleon's onvergelijkelijke troepen, de actie onzer marechaussee's in Indië en die van de Boeren in de tweede periode van den jongsten Zuid-Afrikaanschen oorlog en ik noem hierbij de eerbied afdwingende worsteling van de Atjehers vooral vóór den tijd der contra-guerilla onzer marechaussee's en verder nog de guerilla van 1744 in Bohemen, gevoerd dus in een daarvoor bij uitstek geschikt land, door troepen, die niet in den kleinen oorlog waren geoefend, maar die dezelfde stramme opleiding van dien tijd hadden genoten als hun aanvankelijk *vier maal sterker* tegenstanders, de uitmuntende legerscharen van een der grootste veldheeren uit de wereldgeschiedenis, Frederik de Groote. Ik kan mij het genoegen niet ontzeggen, hier eene bladzijde (302) uit het leerboek der tactiek van Hoogeboom en Pop, tweede deel, derde omgewerkte druk (1906) over te nemen, waarin eene korte, levendige beschrijving van dien strijd is opgenomen:

„Toen — in het bloeitijdperk van den kleinen oorlog — Frederik de Groote in 1744 zich meester had gemaakt van Praag, stonden in Bohemen 80,000 Pruisen tegenover slechts 20.000 Keizerlijken, zoodat de Oostenrijksche bevelhebber, graaf Bathyani, besloot, elke beslissende ontmoeting te ontwijken en door het voeren van den kleinen oorlog op groote

schaal aan 's Konings zegetocht paal en perk te stellen. Overal trok hij den vijand met kleine, stoutmoedig optredende afdeelingen te gemoet en overviel zelfs, op het oogenblik van de inname van Praag, een der groote Pruisische bivaks met 250 huzaren.

„Bij het verder voortdringen omzwermden de met 10,000 huzaren versterkte Keizerlijken hunnen vijand van alle zijden. Alle bruggen vond de Koning op zijnen marsch vernield, alle overgangsmiddelen weggevoerd. De verkennende afdeelingen der Pruisen stieten overal, waar zij zich vertoonden, op overmacht en tastten hulpeloos in den blinde tot het ontdekken van de Oostenrijksche hoofdmacht, zonder een enkel bericht van belang te kunnen verzenden. Toen Frederik tot Budweis was voortgerukt, werden al zijne verbindingen met Praag verbroken, zijne transporten vernield en zijne koeriers opgelicht of afgesneden, zoodat de Koning in eene tijdruimte van vier weken geen enkel bericht uit Berlijn ontving en feitelijk uit armoede genoodzaakt was den terugtocht te ondernemen. In stede van zich toen tevreden te stellen met de behaalde uitkomsten, verdubbelden de Keizerlijken hunne werkzaamheid, snelden hem vooruit, vernielden nogmaals grondig alle inmiddels herstelde overgangsmiddelen, lichtten herhaaldelijk transporten op, maakten zich meester van nagenoeg den geheelen belegeringstrein, beletten den tijdigen afmarsch van de in Budweis en Praag achtergebleven afdeelingen, kortom teisterden den grooten Vorst op alle mogelijke wijzen en ontlokten hem zelfs de uitdrukking; „„Diese charmanten Kanaillen haben solch eine Amitié für mich, dass sie mich nicht verlassen wollen"". Zooveel is zeker, dat Frederik op die wijze gedwongen werd DE GROOTSTE OFFENSIEVE ONDERNEMING, DIE HIJ OOIT BEPROEFDE, *op te geven en, zonder één slag verloren te hebben, geheel Bohemen te ontruimen. De diepe indruk, welke de mislukking van deze operatie op hem maakte, deed hem voor altijd van zulk een strategisch offensief afzien.*

„Niet ten onrechte zegt Frederik de Groote dan ook in een zijner nagelaten werken (Eléments de castramétrie et de tactique): „„In de jaren '44 en '45 hebben wij meermalen escorten van 10.000 *man moeten bezigen tot dekking van fourageurs"".*

Al deze voorbeelden uit de kleine-oorlog-voering hebben geleerd, dat de guerilla in eenvoudigheid en gemakkelijkheid van toepassing, vooral in moeilijk terrein, het ver van den grooten oorlog wint; de verpleging (in het eigen land) van de kleine op zich zelf staande guerillabenden is beter verzekerd; er wordt *wél* dikwijls veel van de krachten der mannen gevergd, maar de gelegenheid tot rusten, desnoods bij afwisseling, is veel ruimer dan voor het *massale* geregelde leger, dat uit den aard der zaak spoediger gebrek lijdt en uitgeput raakt; de tactiek van den kleinen oorlog is zeer eenvoudig; voor fouten is weinig plaats; in den grooten oorlog daarentegen, die in de hoogste aanvoerders

eminente bekwaamheden eischt, kan reeds een' geringe fout tot onherstelbare gevolgen leiden.

Ik kom thans tot de critiek in de jongste Augustus-aflevering van het *Indisch Militair Tijdschrift*. Ik heb mij over die scherpe critiek niet verwonderd. Denkbeelden, die de grondslagen aantasten van de geregelde krijgsmacht, zijn in legerkringen niet geliefd, vooral niet in de oudere lagen van het officierskorps, waarin conservatief-militairistische begrippen, gekweekt in een bodem van exclusivisme en sleur, den boventoon voeren.

„Ik heb mij over die critiek niet verwonderd", van daar dat in het *ontwerp* van mijn Juni-artikel een compromis voorkwam, waarin ik in stede van twee divisiën voor de Europeesch georganiseerde weêrstandskern er drie voorstelde, dus vier bataljons meer, namelijk de sterkte van een bataljon aan Amboneezen c. s. en de sterkte van drie bataljons aan gewone Inlanders. Dan zou dus de Europeesche organisatie behouden blijven in één divisie van 4 bataljons ieder van 3 Europeesche compagnieën en 1 Inlandsche compagnie en twee divisiën, die ieder 4 bataljons elk van 2 Europeesche, 1 Amboneesche en 1 Inlandsche comp. zouden tellen, waardoor het voordeel verkregen werd, dat ook alle Inlandsche militairen door de Europeesche organisatie heen bij de lichte infanterie zouden komen en dus in oorlogstijd zoo noodig ook voor de aanvulling van de verliezen in de Europeesche organisatie zouden kunnen dienen, maar het groote nadeel, dat de lichte infanterie als kern voor het volksleger aanmerkelijk zwakker zoude zijn. Ik heb echter dat compromis vóór de inzending van het manuscript weder doorgehaald, omdat ik — diep doordrongen van de ongeschiktheid der Inlanders voor de langzame, afgemeten en werktuigelijke handelingen der vormelijke aanvalstactiek van den grooten oorlog in de Europeesche organisatie, waarin hun voor de guerilla zoo uitnemende eigenschappen en bij het korps marechaussee gebleken talent als begraven liggen — er zelf in zoo hevige mate afkeerig van was en ik bovendien begreep, dat mijn geschrift onder zulk (schijnbaar!) hinken op twee gedachten niet anders dan lijden kon.

Ook heb ik niet nagelaten, mijne aandacht te wijden aan het wel eens geopperde denkbeeld, om, door invoering van eene Inlandsche militie (dienstplicht) op Java, het leger in deszelfs tegenwoordige samenstelling (op Europeesche leest geschoeid) eene afdoende uitbreiding te geven (dat wil dus zeggen met terzijdelating van een volksleger voor het voeren van den guerillakrijg) maar dit is mij het minst van al aannemelijk voorgekomen. Wees ik reeds herhaaldelijk op des Inlanders onbruikbaarheid voor de Europeesche organisatie en gevechtswijze, er zijn nog verschillende andere bezwaren van niet minder beteekenis daartegen aan te voeren:

1. Ieder nieuw dwangstelsel zal nog zeer geruimen tijd op onzen

nog onontwikkelden bruinen broeder een' fatale uitwerking hebben en wel het ergst een gedwongen heerendienst voor de levering van kanonvleesch, zooals hij dien niet onwaarschijnlijk zou betitelen. Doch dit nog daargelaten is het alleszins wenschelijk, dat de bevolking gansch vrijwillig toone, dat zij tot de verdediging van haar bodem volkomen bereid is en zoodoende blijk geeft van het besef der wenschelijkheid, om aan *onze* zijde te strijden voor het behoud van *haar* kans, eenmaal een meer zelfstandig volk te worden, een besef, dat ons niet kan blijken, wanneer wij de bevolking tot onvrijwilligen legerdienst opeischen.

2. Een militiestelsel, gegoten in een Europeeschen vorm, zou onze financieele krachten vooreerst nog verre te boven gaan. Zonder te overdrijven, mogen wij stellen, dat de eerste oefening van den Inlandschen milicien, om voor den infanteriedienst in de Europeesche organisatie geschikt te worden, voorloopig zeker niet minder dan twee jaren zou mogen duren, voor de andere wapens natuurlijk langer. Om tot eene oorlogssterkte van 100,000 miliciens te geraken zou dus — een volledigen militiedienst van 10 jaren aangenomen — de *voortdurende* sterkte op voet van vrede op minstens 22000 man te stellen zijn (let wel, buiten het leger van vrijwilligers), de langere eerste-oefening bij andere wapens en het verloop gedurende 10 jaren medegerekend. Eerst veel later, wanneer de algemeene ontwikkeling is toegenomen, het taalverschil geen moeilijkheid meer geeft en er militaire geest is ontstaan, zou de eerste-oefeningstermijn eenigszins kunnen worden ingekort.

En nu denke men nog aan de kosten en moeiten (bijv. verbonden aan de aanschaffing van paarden) eener uitbreiding van de cavalerie, de artillerie, de genietroepen, enz., als noodig is bij eene vergrooting van het *geregelde* leger met 100,000 man.

3. Hoelang zal het duren, eer zulk eene macht degelijk geëncadreerd, bijv. van een voldoend en goed officierspersoneel voorzien is, gezwegen nog van de eischen der hoogere aanvoering, van den generalen staf, etc.; waar moeten al de mannen gevonden worden, die aan billijke voorwaarden daarvoor zullen voldoen. (Men houde hierbij in het oog, dat de Inlanders voor de hoogere aanvoering en den stafdienst in een op Europeesche leest geschoeid militiestelsel nog lang niet rijp zijn).

4. En wat hebben wij dan *nog: een aanvalsleger* van waarschijnlijk geringe hoedanigheid en kracht, zeer zeker in betrekkelijken zin, in aanmerking genomen de groote krachtsinspanning, die machtige staten getoond hebben te kunnen ontwikkelen, bijv. Engeland en Japan, aan welke mogendheden het gelukte in korten tijd honderd duizenden over zee op het vijandelijke strand te brengen — *een leger*, waarin de neiging zal, ja onvermijdelijk *moet* zegevieren (daar *is* zoo'n leger voor) om den vijand door toepassing van den grooten oorlog, den veldslag, zoo spoedig mogelijk te vernietigen, alles dus op één kaart te zetten, in plaats van, als in het Boheemsche voorbeeld, door een voorzichtige,

toch krachtige, maar vooral taaie verdediging, als waartoe het stelsel uit mijn Juni-artikel *noodwendig* leiden moet, den indringer het verblijf op Java onmogelijk te maken.

5. Er zijn in het Indische leger vele officieren, die *theoretisch* ten volle bekwaam zijn om deel te nemen aan den grooten oorlog, ik bedoel in de organisatie op Europeesche leest; zij zijn opgeleid aan de Hoogere Krijgsschool. *Die* officieren, evenals de andere en de verdere militairen hebben bovendien de *practijk* van den oorlog tegen Inlandsche volkstammen in ruime mate leeren kennen. Maar juist in dit laatste schuilt een ernstig bezwaar tegen eene uitbreiding van het leger op Europeeschen voet met de bedoeling een buitenlandschen vijand met toepassing van den grooten oorlog te bestrijden. De tactiek onzer Inlandsche oorlogen toch wijkt zeer sterk af van die van den grooten oorlog, te voeren tegen Europeesch georganiseerde legers. De voortdurende toepassing van de eerstbedoelde tactiek met kleine afdeelingen tegen ongeregelde Inlandsche benden, moet noodwendig schadelijk werken op ons optreden in den grooten oorlog, voornamelijk in het begin van den strijd; men vergete hierbij niet, dat de inzet van den oorlog dikwerf beslissend is voor het geheele verdere verloop daarvan. Het staat te vreezen, dat — wijl we ons niet dadelijk zouden kunnen losmaken van de tactiek in Inlandsche oorlogen — onze verliezen aanvankelijk buitensporig groot zouden zijn; de kans om geslagen te worden zou daardoor belangrijk stijgen. Een nieuw motief om aan den kleinen oorlog voor Java's verdediging de voorkeur te geven.

Ik zou in een laatste punt nog kunnen wijzen op sommiger vrees, dat een reeds in vredestijd zoo sterk Inlandsch militie-leger voor onszelf wel eens gevaarlijk zou kunnen zijn, maar ik deel die vrees niet, indien een weldadig bestuur duidelijk streeft naar maatschappelijke en staatsrechtelijke verheffing van het volk.

De bovenstaande beschouwingen over de beteekenis van een militiestelsel van Java geven mij aanleiding, een kort woord te wijden aan eene lezing, in de „Indische Krijgskundige Vereeniging" in 1908 gehouden over de wenschelijkheid om een zoo groot mogelijk aantal Nederlandsche dienstplichtigen hun eersten oefeningstijd in Indië te doen vervullen zonder vermindering van het jaarlijksch contingent voor het leger in Nederland. Ik wijs hierop, om aan te toonen, hoe men in Indië alles bedenkt om het weervermogen aldaar grooter te maken; men komt zoodoende tot de wanhopige poging, om het Nederlandsche volk over te halen, jaarlijks 8500 zijner zonen gedurende 18 maanden (de reis heen en terug inbegrepen) af te staan aan den Indischen militairen dienst tot afwering van een eventueelen buitenlandschen vijand, dat is niet minder dan een derde deel van alle lotelingen, ongeveer 26,000 zooals werd medegedeeld, die voor het leger jaarlijks beschikbaar zijn (in 't geheel bedraagt het aantal jonge-

lingen, die in Nederland ieder jaar den dienstplichtigen leeftijd bereiken, ± 52,000). De spreker meende, dat met die 8500 man het Europeesche (Nederlandsche) element in het Indische leger tot eene voortdurende sterkte van 24,000 à 28,000 man zou kunnen worden opgevoerd, als:

10,000 à 13,000 man Hollandsche militie,

waaronder echter 1150 met niet meer dan ruim 1 maand en 1150 met slechts ruim 4 maanden diensttijd, lieden, die in Indië te velde nog niet bruikbaar zijn, en bovendien 1150 met ruim 7 maanden diensttijd, die — in aanmerking genomen de hygienische zwarigheden in den aanvang van een Indisch verblijf — te velde nog weinig te beteekenen hebben,

5000 à 6000 man Europeesch Indische militie en

9000 vrijwilligers (Europeanen c. a.).

Wat deze 5000 à 6000 man Europeesch Indische militie betreft, schijnt uit de kostenberekening van den spreker (die $^1/_2$ millioen 's jaars voor die militie en slechts 4 à 5 ton aan overtochtskosten en onderhoud voor 1000 uit Nederland te zenden dienstplichtigen aanneemt) te mogen worden afgeleid, dat hij aan deze lieden een totalen diensttijd van 5 jaren heeft toegedacht, zoodat er jaarlijks $^1/_5 \times 5$ à 6000 of ± 1100 voor eerste oefening gedurende één jaar (een tijdruimte voor *Indische* jongelieden van Europeesche afkomst naar verhouding zeker niet korter dan 16 maanden voor Nederlanders, uit het Moederland naar de tropen gebracht) moeten opkomen. Dit aantal kan onmogelijk bereikt worden. Gebruiken we de verhouding, in Nederland voorkomende, dan vinden we 5,750,000 (bevolking in Nederland) : 26,000 (beschikbare lotelingen in Nederland) × 1100 (Europeesche militie in Indië jaarlijks) = 243000 ruim voor eene Europeesche bevolking in Indië, die 1100 miliciens jaarlijks zou kunnen leveren; maar die bevolking telt slechts 80,000 zielen, *waarvan niet meer dan 64,000 op Java*, alzoo, alles bijeengenomen, nog niet een derde deel van 243,000, zoodat ook het getal beschikbaren (1100) reeds ruim drie maal te groot zou zijn genomen, indien de toestanden in Indië gelijk waren aan die in Nederland. Ginds doen zich echter nog enkele zeer nadeelige factoren gevoelen, die hier te lande niet voorkomen: *a.* onder de 80,000 zielen in Indië bevindt zich een groot aantal vreemdelingen, *b.* door het tijdelijke verblijf van de meeste Europeanen in Indië is de jeugd op den dienstplichtigen beginleeftijd (20 jaar) er betrekkelijk schaarsch, *c.* deze factor neemt sterk toe voor den verderen dienstplichtigen leeftijd (21 tot 25 jaar, een vijfjarigen totalen militiedienst aangenomen), *d.* van die jeugd bevindt zich echter nog een belangrijk deel voor de opvoeding in Nederland, *e.* reeds thans komen in het Indische leger (dus onder de 9000 vrijwilligers van den spreker in verhouding tot de bevolking buitengewoon veel Indo-Europeanen voor, die alzoo niet kunnen behooren tot de militie (ik herinner mij eene vroegere berekening, die het procent van de Indisch Europeesche bevolking, dat als vrijwilliger in het leger diende, hooger

stelde dan het procent der Duitschers, dat in '70 onder de wapens was).

Men ziet uit een en ander, dat de wensch om het Nederlandsche element in het Indische leger opgevoerd te zien tot eene sterkte van 24 à 28,000 te velde bruikbare soldaten, door de aangewezen middelen niet kan worden bereikt. Maar al zou ik mij hierin vergissen, nooit zal dat aantal, aangevuld met een evenredig deel Europeesch georganiseerde Inlandsche soldaten, zelfs van beter gehalte dan zij over 't algemeen tegenwoordig zijn, in staat kunnen worden geacht, het hoofd te bieden aan een aanval, zooals bijv. Japan tegen Rusland heeft ondernomen. Wij moeten eindelijk eens genezen van den wel schoonen maar tevens gevaarlijken waan, dat een volk van $5^3/_4$ millioen zielen bij machte is, den Vaderlandschen bodem en tevens een zoo uitgebreid koloniaal gebied als het onze, zij het een deel daarvan als het eiland Java, te land te verdedigen *hoofdzakelijk uit eigen kracht*. Dat kan er toe leiden, dat meer algemeen wordt omgezien naar het een of ander stelsel, zooals ik er een in mijn Juni- artikel beschreef.

Mijn criticus eindelijk in het *Indisch Militair Tijdschrift*, zich noemend *G.*, maakt zich al zeer gemakkelijk van de zaak af. Hij haalt enkele gedeelten uit mijn artikel aan en keurt die eenvoudig af, over 't algemeen zonder eenig bewijs of voorbeeld. Zijn' argumenten zijn: *„wij cursiveeren"*, of *„dit feit op zich zelf is al even merkwaardig als de beteekenis die schrijver er aan hecht. Meer zullen we er maar niet van zeggen"* of *„de logica in 'schrijvers gedachtengang ontgaat ons geheel"*. of *„Wij zullen 'schrijvers praemisse maar niet toetsen aan hetgeen buitenlandsche legers ons te zien geven. Ieder lezer kan dat voor zich doen"*, *enz.* Hoe moet ik mij daar nu tegen verdedigen. Het best zou zijn, dat ik er bij schreef: *„wij cursiveeren"* en de sjofele rest. Maar daarmede kom ik er niet, zoo min als *G.* Een dergelijke critiek van een *G.* kan, naar mij voorkomt, niet door den beugel en ik beroep mij op de meening van de Redactie, die op blz. 860 van dezelfde aflevering schreef: *„In het Bat. Nieuwsblad dd. 29 Juli beweert een anonymus, die zich M. noemt en daarmee laat raden of hij al dan niet tot oordeelen bevoegd is"*, volgt de bedoelde bewering.

G. schrijft: *„De betoogtrant, om aan te toonen, dat de marechaussee-organisatie zich bij uitstek leent voor de inlandsche strijdmacht, mag zeker zonderling heeten en houdt de merkwaardige conclusie in, dat de marechausseedivisiën niet op Westersche leest zijn geschoeid"*. Toelichting ontbreekt.

Waarin steekt nu die zonderlingheid; ik heb betoogd, dat de eigenschappen van den inboorling zoo doeltreffend zijn in de marechausseeorganisatie en hiermede in het laatste decennium dan ook wonderen zijn verricht, onze strijd in Atjeh bijv., tot ± 1898 (d. i. gedurende een tijdvak van 25 jaren) zonder *blijvend* resultaat, sedert *dat* jaar het einde nabij is gekomen.

Waarom is verder de conclusie, dat de marechaussee-divisiën niet op Westersche leest zijn geschoeid, zoo merkwaardig. Wat beteekent hier de uitdrukking „marechaussee-divisiën"; de 20 man sterke marechaussee-brigade, *niet* de divisie is de *gevechtseenheid*; somtijds strijden eenige brigades in onderling verband te zamen; hoogst zelden is een geheele divisie (12 brigades) bijeen opgetreden, maar dan toch niet in een tactischen vorm, speciaal voor eene divisie geëigend; de divisie is geen *tactisch* samenstel, maar meer eene *administratieve* bijeenvoeging. De voorstelling van *G.* leidt de gedachte van het groote merkwaardige verschil tusschen de marechaussee-organisatie (d. i. bepaald eene organisatie, voor den kleinen oorlog geschikt) en die voor het voeren van den grooten krijg af. Alle legers van een land, dat den grooten oorlog voert, strijden te zamen volgens één oorlogsplan. In den grooten veldslag, waaraan uitgebreide legers soms van honderd duizenden deelnemen, worden alle krachten op één hoofddoel gericht. Het is duidelijk, dat afhankelijkheid en werktuiglijkheid hoogtij vieren in zulke groote legers, die bestuurd worden volgens een ingewikkeld teugelstelsel, dat alle leden, van den oppersten leider tot den eenvoudigen soldaat, te zamen verbonden houdt. Het *geregelde* leger, waarin het aan afhankelijkheid en werktuiglijkheid, aan lijdelijke gehoorzaamheid ontbreekt, is een nutteloos, een gevaarlijk werktuig. Alles wordt gedaan om dat te voorkomen; geen soldaat loopt in dienst langs de straat of hij wordt begeleid door een meerdere; ik zeg niet, dat het zoo moet, maar het is zoo, men kan het dagelijks zien. — Het heeft volstrekt geen zin om te spreken van een „Westersche leest"; overal moet het leger, voor den grooten oorlog bestemd, op gelijke wijze georganiseerd zijn; dat is geen quaestie van nationaliteit, de massa dwingt daartoe. — Maar het is nu toch duidelijk, dat de mannen, die den kleinen oorlog voeren, die *slechts* trachten, den vijand overal en in alles afbreuk te doen en zich juist daarvoor in kleine vlugge afdeelingen scharen, voor wie zelfstandigheid, initiatief, individualiteit alles is, niet georganiseerd zijn als het groote leger [de Boeren in Zuid-Afrika, het Oostenrijksche leger in Bohemen (1744), *dat zich oploste* om in kleine afdeelingen de guerilla te voeren].

G. betwist mij, dat de meeste Staten een afzonderlijk organisme voor de verdediging bezitten en dat aanvalslegers door opleiding, geest, maar vooral samenstelling minder geschikt zijn voor een defensief optreden. Na eraan herinnerd te hebben, dat het bedoelde verdedigingsorganisme in hoofdzaak bestaat uit zwaar positiegeschut (als voornaamste bestanddeel), opgesteld in liniën en forten, met infanterie tot bewaking of bescherming, meen ik over deze twistpunten verder te mogen zwijgen.

Over mijne opmerking, dat de Atjeh-oorlog een veel sneller verloop zou hebben gehad, indien wij van den aanvang af beschikt hadden

over het tegenwoordige korps marechaussee, 1200 man sterk, is *G.* al bijster slecht te spreken. „*Wij cursiveeren*" is zijn hooghartig bescheid. Ik meende, dat die onderstelling door de gebeurtenissen bevestigd is. Vijf en twintig jaren lang hebben onze troepen, die in dat tijdperk eene sterkte bereikten van meer dan 10,000 man, met groote dapperheid en immer met geluk gestreden en aan het einde waren wij niet verder of nog minder ver dan bij het begin: wij bezaten een angstig bewaakt, bijna geheel ontvolkt lapje grond, niet meer dan enkele uren naar alle zijden diep, en stonden tegenover een hardnekkigen vijand, die door ons gering succes moreel zeer sterk was geworden en in bewapening en vermoedelijk ook in aantal was vooruitgegaan. De oorzaak lag in ons optreden; zooals gezegd, er werd dapper genoeg gevochten, maar volgens den overanderlijken regel: uitrukken met groote macht, de vijandelijke versterkingen nemen die gewoonlijk reeds verlaten waren, den vijand dus gelegenheid geven tot uitwijken, hem niet vervolgen, maar terug naar huis. In mijne krijgsschooldictaten, nu reeds 23 jaren oud, staat de dien tijd kenschetsende, thans gelukkig vervallen tactische regel opgeteekend: den Inlandschen vijand nooit geheel omsingelen, maar hem een vrijen aftocht laten, opdat zijn tegenstand niet wanhopig worde, onze verliezen dus beperkt blijven. — Eerst door het kloeke optreden van Van Heutsz kwam aan het tijdperk van den *chronischen* oorlog een einde. De rustelooze actie der marechaussee's, zich kenmerkende door verrassen, dag en nacht, omsingelen, gevoelig treffen en vervolgen tot in de uiterste schuilhoeken, heeft het geheele land voor ons opengelegd en den strijd het einde nabij gebracht, dat, mits wij niet verslappen, spoedig bereikt zal zijn. Was ik nu niet gerechtigd te onderstellen — het verschil tusschen het optreden van onze weinig beweeglijke Europeesch-Inlandsche troepen in de eerste langdurige periode van den oorlog en dat van de marechaussee's daarna tot maatstaf nemende — dat de strijd veel sneller verloopen zoude zijn, indien we dadelijk, toen de Atjeher ons gebrek aan voortvarendheid nog niet had leeren geringschatten, de beschikking hadden gehad over het groote korps marechaussee? Het is vurig te hopen, dat die ondervinding niet verloren ga. *Zoolang niet alle of nagenoeg alle inboorlingen in het leger (organiek) zijn ingedeeld en ook gewapend als onze tegenwoordige (tijdelijke) marechaussee's* zal ik daarop niet gerust gaan. Ik koester deze vrees, sedert ik kennis kreeg van de verrichtingen van de Boni-expeditie in 1905, waarbij door eene m.i. verkeerde samenstelling van de expeditionnaire macht [1])

[1]) Met nadruk wijs ik er op, dat ik hier niet wil afkeuren, niet beschuldig van nalatigheid of onkunde, waartoe ik niet bevoegd ben. Mijne bedoeling is, zooals verder in den tekst zal blijken, dat aan de expeditie een groot contingent marechaussee's had moeten deelnemen, die helaas echter niet beschikbaar waren, hetgeen aan te toonen juist en alleen mijn doel is.

aanvankelijk minder doeltreffend werd opgetreden, een gebrek, dat op het geheele verdere verloop en op den duur van de expeditie een kwaden invloed heeft gehad: Gaf ik hierhoven in enkele trekken een beeld van de door generaal van Heutsz gegrondveste tactiek tegen den Inlandschen vijand, ik voeg daarbij, dat wij dien vijand steeds *zoo spoedig mogelijk al* het vermogen van onze geweldige overmacht, gelegen in onze betere organisatie, bewapening, oefening en tucht, moeten doen gevoelen. Zoolang *dàt* niet is geschied, kent die vijand ons niet, heeft hij voor ons *geen* ontzag, alleen minachting, is zijn zelfvertrouwen ongeschokt. Hem alleen te verdrijven is voor ons *geen* succes, integendeel, daarmede spelen wij in zijne kaart, krijgt *hij* de leiding van den strijd in handen, want voert ons waarheen hij wil, verlengt den oorlog tot in het oneindige, maakt de verliezen aan beide zijden, maar vooral aan de onze, niet geringer en, ten slotte, schuift ons een' geduchte rekening op den hals. Daarbij zijn alle voordeelen van de landstreek aan *zijne* zijde; hij verplaatst zich sneller dan wij, verpleegt zich gemakkelijker, richt zonder moeite elders nieuwe stellingen in of is onvindbaar. Dit alles in aanmerking genomen, heeft het begin van de Boni-expeditie weinig voldoening geschonken. Alleen van Badjowé (het landingspunt) uit werd tegen de hoofdplaats Watamponé opgerukt; de vijand, die daar scheen te hebben willen standhouden, zooals de Vorst met veel ophef had aangekondigd, trok echter spoedig geheel vrij weg, de Vorst, die gedragen verplaatst moest worden, in zijn midden. Aldus had het spel, hierboven beschreven, een aanvang genomen. Ook de poging om bij Patiro, ± 10 kilometers zuidelijk van Badjowé, te landen, kon niet tot een ander resultaat geleid hebben. Het gevolg van zulk eene poging is eveneens, dat een vijand, die niet bepaald wil standhouden, verdreven (weggemanoeuvreerd) wordt, maar *niet* verslagen, geweldig, waardoor in het onderhavige geval een heilzame schrik, een groote eerbied voor onze macht zich over heel Celebes verspreid zou hebben en de nadeelen van den oorlog door de bekorting daarvan — ook voor den vijand zelf — in alle opzichten geringer zouden zijn geweest. Zooals ik zeide, deze verkeerde Boni-tactiek moet aan de gebrekkige samenstelling van de expeditionnaire macht worden toegeschreven. Deze had in totaal kleiner kunnen zijn: aan infanterie zou bij de op de Oostkust (Badjowé) geland zijnde colonne één bataljon voldoende zijn geweest (zooals gebleken is) met bezettingen in de grensplaatsen Pampanoewa, Takalalla, Watan Lamoeroe, Pationgi en Tjamba en versterking van het garnizoen te Balangnipa (Sindjai) benevens vaartuigen van Oorlog en van de Gouvernementsmarine vóór de monding van de Tjenrana en vóór Paré Paré; maar vier marechaussee-divisiën hadden aan de expeditie moeten deelnemen om, geland op de Westkust bij Paré Paré, onder de algemeene leiding, bijv. van den tweeden bevelhebber, langs verschillende wegen op te

rukken naar Watamponé, het verblijf van den *invaliden* Vorst, dat zoodoende, met de bovenbedoelde colonne aan de Oostzijde, zoo noodig met eenig marine-positiegeschut versterkt, aan alle zijden ingesloten zou zijn geweest. De Vorst had zich dan tot het uiterste moeten verdedigen en was al dadelijk in het begin van de expeditie in onze handen gevallen; zijne ontkoming heeft den strijd gerekt en dezen terstond overal gebracht, systeemloos natuurlijk.

De boven in 't algemeen beschreven tactiek moet in hare hoofdlijnen ook tegenover een buitenlandschen vijand worden toegepast, met *deze* groote uitzondering, dat ieder handgemeen moet worden vermeden en dus (om daarvan zeker te zijn) het blanke wapen in de magazijnen opgeborgen moet blijven. Schrijft *G.*, dat een dergelijk ontwijken van elk handgemeen op onze mannen een demoraliseerenden invloed zal hebben, ik deel deze meening niet, omdat het hier de toepassing geldt van een vooropgestelden tactischen regel en de Boeren in den Zuid-Afrikaanschen oorlog, die evenmin van een blank wapen waren voorzien, ons het goede voorbeeld hebben gegeven.

Ook waar *G.* zijne vrees uit, dat het in een Javaansch volksleger aan krijgstucht zal ontbreken, stem ik niet met hem in. De Javaan is zeer toegankelijk voor het gevoel van tucht. Ook zal in een volksleger, dat zich bewust is, voor de hoogste belangen van het land te strijden, de krijgstucht gemakkelijker te handhaven zijn dan in een huurleger. In ieder geval wordt het Javaansche volksleger voor zijne taak voorbereid. De krijgstucht in een guerillakorps moet zeker anders zijn dan in een geregeld leger, veel minder slaafsch, een tucht, die aan de individualiteit, het initiatief ten goede komt.

G. twijfelt eraan of de verpleging en de aanvulling met personeel en materieel wel voldoende verzekerd zullen zijn. Ik antwoord hierop, dat de verpleging en de aanvulling met personeel voor het volksleger veel gemakkelijker zijn, de aanvulling met materieel niet moeielijker is dan voor het geregelde leger. Wat betreft de leiding van de duizenden brigades van het volksleger, wijs ik *G.* weder op de Boeren-krijgsmacht in den Zuid-Afrikaanschen oorlog. De algemeene leiding van de Javaansche weermacht zal in handen moeten zijn van een generaal uit het leger met uitgebreiden staf.

Ten slotte Boeka in het jongste November-nummer van dit tijdschrift, dien, als niet-militair, ik op het terrein der verdediging van Java met ingenomenheid begroet.[1]) Deze schrijver, blijkbaar opgewekt door mijn

[1]) Ik mag ook wijzen op het artikel van Prof. L. W. C. van den Berg in het jongste Septembernummer van *De Gids „De Nederlandsch-Indische inboorlingen politiek"*, waarin op blz. 402 en 403 voorkomt:

„In den reuzenstrijd, welke vroeg of laat om het evenwicht in het Verre Oosten

Juni-artikel, schrijft over hetzelfde onderwerp ongeveer hetzelfde, maar zegt toch zonder meer, dat ik de kwestie te veel van een militair standpunt beschouwde. Dat is mijn noodlot: voor den burger ben ik te conservatief, voor den militair te vrijzinnig. Zou ik misschien den gulden middenweg bewandelen?

Evenals ik, wenscht Boeka, dat de bevolking weerbaar worde door het vormen van een weermacht, waarvan de leden zich in vredestijd geheel vrijwillig verbinden, doch alsdan hunne gewone bezigheden verrichten en, slechts wanneer het noodig is, zich tot benden vereenigen om den guerillakrijg te voeren. Hij stemt met mij in, waar hij een zeker aantal manschappen uit dessa of kampong vereenigd wil zien tot een kleine groep, door welke in tijd van vrede druk aan oefening in het schieten wordt gedaan, waarvoor niet meer geweren mogen worden uitgereikt dan noodig is, terwijl overigens de bewapening, waarvan de aanschaffing geleidelijk moet plaats hebben, onder de hoede van de militaire macht in de streken, waar de gebruikers wonen, moet worden opgelegd. Boeka wil, dat deze weermacht geheel los blijve van het leger, doch goed worde voorbereid, opdat haar optreden niet uitloope op een vruchteloos bloedvergieten en veel meerdere noodelooze ellende: wij moeten ervoor zorgen, dat het land gelijk worde aan een wespennest, waarin men het niet waagt de hand te steken, alles weder als ik, want in vredestijd moet ook m. i. de bemoeienis van het leger beperkt blijven tot de organisatie, de algemeene leiding en het toezicht, het wapenbeheer en de vaststelling van de bestemming in tijd van oorlog. Ook wenscht Boeka als ik, dat het Gouvernement door een beleidvol bestuur zorge voor een goede betrouwbaarheid der bevolking

---

schijnt te moeten uitbreken, kan Nederland, en kunnen nog des te minder de zoo weinige in den Archipel aanwezige Nederlanders, onmogelijk eene militaire macht ontwikkelen, eenigszins opgewassen tegen de taak om aldaar de neutraliteit te handhaven, wanneer die ernstig mocht worden bedreigd, laat staan om een vijandelijken inval te keeren. Indien echter de bijna 30 millioen Inlanders en Vreemde Oosterlingen, die Java en Madoera bewonen, om van de bevolking der Buitenbezittingen niet eens te spreken, ernstig wenschen onderdanen van onze Koningin te blijven en voor de tegenwoordige eischen van den krijgsdienst tijdig geoefend zijn, zal iedere mogendheid zich wel tweemaal bedenken, eer zij een conflict met eene dergelijke macht uitlokt. Eene totaal andere organisatie in bedoelden geest van ons kleine, in den tegenwoordigen tijd alleen tegen een Inlandschen vijand, speciaal in de Buitenbezittingen, opgewassen Indische leger acht ik dan ook dringend noodig.

Ook uit militaire kringen zijn reeds stemmen in denzelfden geest opgegaan. Zie laatstelijk Hering: Java's weervermogen tegen een buitenlandschen vijand in „De Indische Gids", afl. Juni 1909, pag. 723 en v.v., een opstel, dat m. i. ook uit een politiek oogpunt zeer de aandacht verdient".

En op blz. 411 en 412: *„Maar omgekeerd hebben de Aziatische onderdanen onzer Koningin de Nederlanders niet minder noodig. Aan zich zelven overgelaten zouden zij, in hun tegenwoordigen toestand, de gemakkelijke prooi worden van den eenen of anderen grooten militairen Staat, en bij zoodanige verwisseling van meesters zouden zij niets kunnen doen dan verliezen. Zie in denzelfden geest Hering t. a. p. pag. 732".*

en dat der bevolking het besef worde bijgebracht dat hare belangen door het Gouvernement worden behartigd. Boeka geeft in het slot van zijn artikel veel nuttige wenken in verband daarmede.

Waar hij van mij afwijkt, wenscht hij, dat de bevelvoerders uit en door de weermacht zelve worden gekozen, echter met dien verstande, dat het Gouvernement uit meerdere gekozenen de gezaghebbers aanwijst. Dit keuzestelsel, ook door de Boeren toegepast, maar in den Zuid-Afrikaanschen oorlog niet bijster geslaagd, zou op Java nog minder voldoen, ja, ik vrees, dat het — de nog geringe ontwikkeling van de bevolking in aanmerking genomen — op een totaal fiasco zou uitloopen. M. i. moeten de bevelvoerders zooveel mogelijk uit het leger voortkomen; *dan* alleen kan er in oorlogstijd van samenwerking met het leger veel worden verwacht. De bevelvoerders moeten goed geoefend, ook theoretisch, evenzeer in het oorlogsrecht, zijn; zij moeten in vredestijd wonen in de nabijheid hunner ondergeschikten; dan kan er bij behoorlijk toezicht ook een band ontstaan tusschen dezen en genen. Door de bevolking (de Hoofden?) gekozen aanvoerders zouden zeer dikwijls in eene hoogst nadeelige afhankelijkheid geraken; er zou veelal van hen geen kracht uitgaan.

Over Boeka's voorstel, de Inlandsche weermacht een blank houw- of steekwapen te geven — de tweede afwijking — kan ik zwijgen na mijne verklaring daaromtrent hoogerop. Boeka's voorgestelde kapmes is natuurlijk goed, maar dit behoort tot de door mij genoemde pionierwerktuigen.

's *Gravenhage*, November 1909.

NASCHRIFT.

Nog twee geschriften kwamen mij, nadat het bovenstaande geschreven was, onder de oogen, welke ik niet onopgemerkt mag laten. Het eerste is een artikel in de Semarangsche *Locomotief* van 1 November j.l., waarin een zekere *Pelgrim* een anderen anonymus, *Tijang Welandi*, (die in datzelfde blad van 18 October te voren mijne in Juni ontwikkelde denkbeelden huldigde) aanvalt en aldus indirect ook mij bestrijdt.

Pelgrim is over een Javaansch volksleger en de in groote trekken beschreven uitvoering van de die weermacht toegedachte taak niet best te spreken. Maar hij breekt alleen af, zonder met een enkel woord te zeggen wat hij zelf wil, of liever, het blijkt dat hij niets wil, dat wij z. i. maar moeten voortsukkelen met ons tegenwoordig tegenover een krachtigen buitenl. vijand waardeloos Indisch leger. Hij klaagt in de eerste plaats over de kosten, aan de instelling van een volksleger

verbonden, ja zelfs van de wapens, die daarvoor moeten worden aangeschaft. Maar aangezien een volksleger, zooals het door mij is bedoeld, verreweg het goedkoopste weerstelsel is, dat op Java kan worden ingevoerd — aangezien eene verdediging zonder wapens eene onmogelijkheid is, geeft P. het onomstootelijk bewijs, dat hij van verandering niet wil hooren. Hij wenscht dus geen verdediging tegen een B. V. [1]), maar in een noot onder zijn artikel klaagt hij over de blijken van ongeschiktheid, die de *„bij keuze bevorderde rimboemannen, patrouilleloopers, enz. gaven als het gold de* B. V.-OPLEIDING". Hoe rijmt zich dit te zaâm? Pelgrim blameert zich door deze noot, waarin hij de elite der officieren, aangeduid met den eerenaam *rimboemannen*, door hem echter als scheldnaam bedoeld (*rimboemannen*, die wij in onze *rimboelanden* juist zoo noodig hebben, zoowel tegen een Inlandschen als tegen een Europeesch geschoolden vijand) ook onbekwaam acht voor het korpscommando, voor de leiding van officieren, voor de handhaving van de tucht in het vredesgarnizoen, enz. — waarin hij dus ook indirect een smet werpt op van Heutsz, dien reus onzer krijgsgeschiedenis.

P. overdrijft en weet zich ook geen denkbeeld te vormen van de eischen en behoeften van een Javaansch volksleger. Hij blijkt een theoreticus, waar hij bijv. het schietonderricht bespreekt, waar hij wijst op de hooge eischen, te stellen aan een schietonderwijzer, die — schrijft hij — rekening moet houden met de psychische invloeden (sic) van het gevechtsveld en dus onmogelijk een oud-onderofficier kan zijn. Ach, het is zoo eenvoudig: De lichte infanterie (marechaussee) en het volksleger hebben, wat het gebruik van het vuurwapen aangaat, evenals de Boeren in Zuid-Afrika en alle guerillatroepen, niets anders noodig dan vaardigheid in het juistheidsschieten, te leeren treffen ongeveer waarop gericht is; naarmate des schutters vaardigheid daarin grooter wordt, zal hij zuiniger met zijne munitie omgaan en dit is eene hoofdzaak; de goede schutter vuurt niet vóór hij zeker meent te zullen treffen, zooals de Boeren, die geen prachtig aangelegde schietterreinen — ware kunstproducten, waarvan de schutter ten slotte alle eigenaardigheden kent en die dus (ook door de onnatuurlijke oefeningsdoelen) zeer schadelijk zijn voor de opleiding tot oorlogsschutter — noch schietkampen, waarvoor P. meent dat gelden moeten worden.... weggeworpen, noodig hadden en voor „psychische gevechtsveldsinvloeden" niet vreesden. Wat beteekent een gevechtsveld voor een kleine guerillabende?! P. verwart de opleiding, waaraan een guerillaleger behoefte heeft met die voor het geregelde leger.

---

[1]) Want kernachtig en juist drukte Generaal van Vlijmen in de vergadering der Tweede Kamer op 16 November 1909 (zie *Handelingen* blz. 239) het uit: *„Als wij niet zullen hebben een* INLANDSCHE *reserve zullen wij nimmer hebben eene reserve."*

Ook wapeninspecties (toezicht op de wapenmagazijnen, uit te oefenen vanwege den opper-officier voor het volksleger bedoelt P.) noemt hij onder de zaken, die kosten zullen veroorzaken, maar als hij deze kleinigheid niet vergeet met name aan te duiden, wat zullen — mag men vragen — zijne ongenoemde (geldverslindende?) punten *f* tot *z* dan wel zijn, waarvan hij hoog opgeeft? P. overdrijft schromelijk. Hij vraagt welke afmetingen onlusten, als in Java's oosthoek (Baron-zaak) en te Batavia (cholera Tjoelik) zijn voorgekomen, wel zouden aannemen, indien er 100.000 karabijnen met munitie over Java verspreid waren en in handen der bevolking. Wel, die zullen niet zijn in handen der bevolking maar veilig geborgen, des noods met scheiding van onderdeelen. Zulk een vraag geldt niet voor Java speciaal, maar voor alle landen, waarin onlusten uitbreken. Overdrijving! Men voede toch niet noodeloos vrees. P. zegt te meenen, dat voor een oorlog groote voorraden vivres en kleeding voor het volksleger moeten opgelegd zijn. Vivres?! voor een oorlog, waarop, gelukkig, weinig kans is?! Vivres?! die in tijd van vrede niet geleidelijk verbruikt (en vervangen) kunnen worden zooals die, voor een leger in activiteit opgelegd?! De voeding van Javaansche guerillatroepen op het vruchtbare Java is gemakkelijk genoeg; en de vijandelijke voorraden (magazijnen, transporten) zijn er ook voor *die* troepen, zooals die der Engelschen er voor de Boeren waren. En kleeding?! Het Jav. volksleger draagt geen militaire kleeding; slechts een uniform onderscheidingsteeken wordt vóór den aanvang van den oorlog uitgereikt; daarvan alleen moet voorraad zijn; de Javanen zijn allen nagenoeg gelijkvormig gekleed. P. voelt wel voor, of liever, ziet het nut in van de voor de lichte infanterie (marechaussee) en het volksleger beschreven „harceleertactiek", maar, toegepast op zoo ruime schaal, zal deze op niets uitdraaien, omdat daarbij de strategische leiding zal ontbreken. Wij zouden — gaat hij voort — er een aanvangssucces mêe kunnen behalen, maar eenmaal den vijand gewend aan deze vrij ongecultiveerde vechtwijze — en dat zal vrij gauw gebeurd zijn — worden we met onze versnipperde krachten genekt, al was 't alleen maar dat binnen enkele weken de oorlogsvoorraden der harceleertroepen hetzij verbruikt, hetzij niet ter plaatse zijn. (Wat dit laatste betreft, zie boven en op verschillende plaatsen in mijne geschriften). Wat beteekent toch die strategische leiding?! Zooals ik in Juni schreef, zal de guerilla door voortdurend afwisselend aanvallen en uitwijken de vijandelijke krachten leiden in eene richting, die voor ons het gunstigst is; dit beginsel moet steeds op den voorgrond blijven; dan wordt aan onze zijde alles gedaan wat de strategie van guerillavoerders eischt. Overigens — ik schreef dit herhaaldelijk — doen de commandanten der guerillatroepen hun werk waar zij het vinden en betoonen daarbij ondernemingsgeest, groote voortvarendheid, stoutmoedigheid tot roekeloosheid toe. Dan

hopen en gelooven wij, dat bij het nekken de actieve rol aan onze zijde wordt gespeeld. De logge massa des vijands kan niet gewennen aan zulk eene vechtwijze, dat hebben *wij* ondervonden in Atjeh vóór we de contra-guerilla invoerden, de Spanjaarden tegenover de Geuzen, de Pruisen in Bohemen in 1744 en '45, in al welke gevallen de guerilla de zege wegdroeg, en de Boeren zouden tot daartoe gekomen zijn, indien zij in het begin den strijd niet zoo onbeholpen gevoerd hadden, niet zoo tuchteloos eigenzinnig waren geweest, niet te kampen hadden gehad met verraad in eigen boezem. Maar aan hunne hardnekkige latere guerilla hebben zij dan toch ten slotte hun gunstige stelling te danken.

P. verwerpt voor de verdediging van Java het beroep op de hypothese van den Franschen generaal Langlois, dat er in de toekomstige oorlogen een streven zal zijn om de vijandelijke legermacht met zelfstandige troepen te omvatten, strategische omvatting, waartoe de Engelschen in Zuid-Afrika en de Japanners tegenover de Russen het voorbeeld hebben gegeven. P. veronderstelt, dat die generaal zijne beschouwingen heeft geschreven met het oog op een toekomstigen oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland, in de verwachting, dat zijn land door middel van een *levée en masse* aan de Duitsche overmacht het hoofd zal willen bieden. P. vergist zich, want Generaal L's hypothese gold bepaald de tactiek van de toekomstige oorlogen in het algemeen en het staat wel degelijk vast, dat de moderne legers (tot welke *niet* behoorde het Russische tijdens den jongsten Oost-Aziatischen oorlog) elkander strategisch zullen trachten te overvleugelen, waartoe de groote getalsterkte, het streven om het aanvalsfront naar verhouding dier sterkte uit te breiden, zal dwingen en waarbij de partij met de grootste getalsterkte, de beste oefening in de snelle ontplooiïng harer krachten (behoorende tot het gebied der herhalingsoefeningen in 't groot) en de meeste geestkracht en voortvarendheid, vooral in de aanvoerders, ongetwijfeld zal zegevieren. Maar afgescheiden hiervan, waar Engeland en Japan zoo glorierijk zijn voorgegaan en P. op gezag van Langlois die omvattingsstrategie voor Frankrijk zoo doeltreffend acht, daar waag ik het, haar in de vierde plaats nuttig te achten voor de door mij voorgestelde, in beweeglijkheid en initiatief zeker uitblinkende lichte infanterie en Javaansche weermacht (volksleger) ten behoeve van de verdediging van Java, waarvan de topografische gesteldheid zoo moeilijk is voor de geregelde legers van een buitenlandschen vijand. Dat P. die vechtwijze wel geschikt acht voor eene Fransche *levée en masse*, maar niet voor een zooveel hooger staand *voorbereid* guerillastelsel, getuigt niet voor een onbevooroordeelden kijk van dien schrijver op deze aangelegenheid.

P. uit het verwijt, dat voor de Inlandsche officieren nog minder kennis wordt noodig geacht dan voor een adjudant-onderofficier. Overdrijving! Nergens is dat beweerd. Ik heb in Juni alleen opgesomd,

wat ik in het studieprogram voor de adspiranten *overbodig* achtte, maar niet wat het bevatten moet. In Februari 1901 stelde ik in dit tijdschrift zoo'n program voor; het hield in, eenigszins gewijzigd: Nederlandsch, Engelsch, lagere wiskunde zooveel als voor het examen A tot toelating aan onze Hoogescholen vereischt wordt plus reeksen, verder rekenkunde, *beschrijvende* natuurkunde, aardrijkskunde en land- en volkenkunde benevens geschiedenis van Nederlandsch-Indië, de verbindingswegen van Nederlandsch-Indië met het buitenland, aardrijkskunde in groote trekken van Azië en Australië en van de kusten der overige werelddeelen, onze Nederlandsche geschiedenis oppervlakkig, staathuishoudkunde, boekhouden, nuttige rechtskennis ook in zoover de oorlogvoering raakt, tactiek, wapenleer, versterkingskunst en krijgsgeschiedenis niet meer dan in verband met de Indische toestanden noodig is, reglementen en voorschriften. Is dit nu minder dan de kennis, voor een adjudant-onderofficier vereischt? Een enkel woord nog over de Indische krijgsgeschiedenis: deze heeft, uitgezonderd die van de laatste 12 à 13 jaren, als leervak voor het tegenwoordige en de toekomst weinig te beduiden. Ik heb hier het oog niet alleen op de verouderde tactiek van de Indische oorlogen vóór dit tijdvak, maar ook op de waarde als studiebron van bijna alle Indische geschriften van krijgsgeschiedkundigen aard. Hoe die werkjes over 't algemeen geschreven zijn, kan eenigszins blijken uit een artikel van mijne hand in *Het Indisch Militair Tijdschrift*, jaargang 1892, tweede halfjaar blz. 994 en vlg., getiteld: „Nogmaals richting op den voet of op het midden", waarin vele voorbeelden zijn bijgebracht. M. i. moet eene critisch geschreven Indische krijgsgeschiedenis van de laatste dertien jaren worden samengesteld ten gebruike bij het middelbaar militair onderwijs, ook voor Inlandsche adspirant-officieren en zelfs voor onderofficieren bij marechaussee („lichte infanterie") en volksleger.

Ik vind nog aanleiding erop te wijzen, dat bij de werving voor het Javaansche Volksleger met veel overleg moet worden te werk gegaan. Honderd duizend man is op eene bevolking van dertig millioen zeer weinig. Men moet zich daarom in de eerste plaats de vraag stellen, waar een talrijke vijand op Java zoo al kan landen. Daarvoor komen natuurlijk vooral in aanmerking Soerabaja, Semarang, Cheribon, Batavia en Tjilatjap. Het ligt nu voor de hand om de bedoelde werving zooveel mogelijk te beperken tot het achterland van al die mogelijke landingsplaatsen, wat reeds in vredestijd het voordeel geeft van concentratie om eenige weinige brandpunten met het oog op oplegging van wapens en munitie, op oefening, toezicht en contrôle en in oorlogstijd de mobilisatie in de hand werkt en al dadelijk de beschikking geeft over een sterke guerilla-macht op het (de) gekozen landingspunt(en). Natuurlijk moeten de deelen van het volksleger, niet wonende achter dit punt

(die punten), zich zoo spoedig mogelijk daarheen begeven om tot den afweer mede te werken.

Het tweede artikel komt voor in de vorige aflevering, blz. 153 en vlg., van dit tijdschrift, welks schrijver zoo welwillend was, mij daarvan vooraf inzage te doen geven, waarvoor ik hem langs dezen weg dank betuig. De lezer, die van dat artikel en van mijne pennevruchten heeft kennis genomen, zal wel begrijpen, dat ik in de hoofdzaken niet met den schrijver kan instemmen.

De schrijver ontwerpt een politiek toekomstbeeld, waarop hij zijn legerstelsel grondvest. Ik acht dit een gevaarlijken weg, omdat men er licht toe komt, zijne politieke overwegingen, waarmede men zich bevindt *in het rijk der onbegrensde mogelijkheden*, ondergeschikt te maken aan zijne voorstellen, in plaats van omgekeerd, en ik vrees maar al te zeer, dat de schrijver onwillekeurig op dien weg is verdwaald geraakt. Hij oordeelt namelijk *1e.* dat het ondenkbaar is, dat een der groote Eur. mogendheden voor eene verovering van Java — welke hij, indien zijne wenschen met betrekking tot Java's verdediging in vervulling zouden gaan, eene gewaagde onderneming acht — belangrijke troepenafdeelingen uit het moederland beschikbaar zouden stellen, *2e.* dat, wanneer wij in een grooten Eur. oorlog. partij moeten kiezen, in het ergste geval, eene tot het uiterste volgehouden worsteling ons altijd nog eene goede kans zoude geven om zelfs een overmachtigen aanvaller te beletten, zich van Java meester te maken vóór de beslissing in Europa gevallen is, *3e.* dat, indien we erin slagen, gedurende de weinige maanden eener zoodanige worsteling, in het moederland het veld te houden en eene overgave van Java te voorkomen, het behoud van deze kostbare bezitting een der vredesvoorwaarden zou kunnen zijn, *4e.* dat een veroveringsoorlog van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika vrijwel uitgesloten, althans weinig waarschijnlijk is, *5e.* dat Australië en China in de eerste tijden nog niet in aanmerking komen voor avontuurlijke overzeesche expedities en *6e.* als slotsom, dat Japan,[1]) indien althans Europa en Amerika toelaten, dat het zijn gebied uitbreidt met een reusachtig eilandenrijk, de eenige mogendheid zou zijn, waarvan een aanval te duchten is. — Kan het rooskleuriger? Het gevolg dan ook is, dat de schrijver voor eene verdediging tegen een buitenlandschen vijand, voor de buitenbezittingen (waaronder de drie groote eilanden Sumatra, Borneo en Celebes) niet meer dan 11300 man infanterie (voorloopig zonder hulpwapens) waarvan de grootste helft uit ten deele over kleine posten verspreide garnizoenstroepen

---

[1]) Altijd Japan! ik vrees meer voor China, over eenige tientallen van jaren, met het oog op onze vele Chineesche onderdanen — wat leert de geschiedenis ten opzichte van Zuid-Afrika, waar zooveel Engelschen woonden?

bestaat, voldoende acht en voor Java heeft gerekend op een veldleger, dat, alle wapens bijeen, bij mobilisatie slechts ruim 16000 man sterk zal zijn, benevens plusm. 500 man als kern voor partijgangerskorpsen (een eigenaardige naam op Java), bevattende eenige duizenden goed geoefende, bewapende en aangevoerde vrijwilligers.

Om tot die sterkte te komen, zal eene Javaansche militie — voorloopig eene *vrijwillige* als overgangsmaatregel tot een dienstplichtige — moeten worden ingevoerd (eene *vrijwillige* militie, dus niets anders dan het huidige vrijwilligerssysteem met werkelijken en reservedienstijd, onder een oneigenlijk etiquet: onder militie worden dienstplichtigen verstaan). *De organisatie zal zijn als van de geregelde Europeesche legers, de compagnie eene gemengd Europeesch-Javaansche* met afzonderlijke huisvesting van beide landaarden. Aan die militie zal één jaar werkelijken dienst, waarvan de eerste helft *buiten*, de tweede *in* het troepenverband, worden opgelegd; de miliciens zullen daarna twee jaren tot de reserve behooren, gedurende welken tijd zij nog hoogstens één week zullen worden opgeroepen voor herhalingsoefeningen. Later zullen ook de troepen in de buitenbezittingen versterkt moeten worden door invoering van eene militie in sommige landstreken, *zonder dat dit echter tot noemenswaardige vermeerdering van uitgaven aanleiding zal geven.*

Enkele korte opmerkingen mogen mij veroorloofd zijn: Aan 'schrijvers politieke overwegingen wensch ik slechts eene toe te voegen en wel als pendant van zijne voorstelling dat wij, na in een Europeeschen oorlog *partij gekozen* en de worsteling volgehouden te hebben, Java als een der vredesvoorwaarden zouden kunnen behouden. Het is deze: Ons land tracht bij een Europeeschen oorlog zoolang mogelijk zijne neutraliteit te bewaren, waarbij het bekneld raakt tusschen de tegenstanders. Door zulk een oorlog — den oorlog, die in Europa algemeen verwacht wordt — komt, in één geval zeker, minstens onze positie als *koloniale* mogendheid in zeer groot gevaar; het zal ervan afhangen aan welke zijde de zege wordt behaald. Zelfs indien de strijd onbeslist blijft of indien bij een oorlog tusschen bondgenootschappen de uitslag ter zee anders is dan te land, dan nog is het onzeker, of door *ons* niet het gelag zal worden betaald; een voorwendsel is licht te vinden, bijv. ten aanzien van onze houding als neutrale mogendheid. Dan zal het vermoedelijk alleen op ons Aziatisch bezit worden gemunt (want bij ons *volkomen* zelfstandig voortbestaan in Europa — misschien wel als neutraal verklaarde Staat — zal wel altijd een deel van westelijk Europa het grootste belang behouden) en het is niet onwaarschijnlijk, dat de afstand van Overzeesch grondgebied ons door de mogendheden op het vredescongres bij onderlinge schikking wordt opgelegd (Weenen 1815). Aan gewapenden tegenstand onder leiding of zelfs met medewerkjng van onze Regeering-in-het-Moederland valt onder zulke omstandigheden niet te denken. Die Regeering kan en zal gedwongen worden

Hare bestuursorganen (dus ook Hare Europeesche militaire krachten) uit het opgeëischte gebied (bijv. Java) terug te trekken of, in zoover het de Indo-Europeanen betreft, af te danken. Dan zouden de Javanen zoo goed als weerloos achterblijven met het kleine legertje van den schrijver, hetwelk — OMDAT HET OP WESTERSCHE LEEST IS GESCHOEID — door de onttrekking van het Europeesche element, een derde van het totaal, over alle onderdeelen verspreid, *bovendien* geheel gedesorganiseerd zou worden. Wat daarentegen zou overblijven van het legerstelsel uit mijn Juni-artikel, een groot en goed gewapend volksleger, dat *niet* wordt gedesorganiseerd, evenmin als de „lichte infanterie", die in haar Inlandsch element goede aanvoerders genoeg zal vinden, maar bovendien gesteund zal worden door vele achterblijvende Nederlanders en Indo-Europeanen, welke de zaak der Javanen met liefde zullen omhelzen, zal een krachtig geheel vormen.

Ik heb mij bij het ontwikkelen van mijne denkbeelden niet met toekomstpolitiek bezig gehouden, maar alleen gevraagd wat moet en wat kan. Het volksleger uit mijn Juni-artikel zal met het klimmen zijner jaren voortdurend aan degelijkheid winnen en het is gemakkelijk en zonder groote kosten uit te breiden, ja, tot het geheele volk weerbaar is; het zal een stelsel zijn van taaiheid, het echte stelsel onzer eigene Inlandsche vijanden, maar onder onze leiding gemaakt tot een indrukwekkend weermiddel. Ik kies voor dat stelsel nog dit goede uit de voorstellen van den schrijver: een cursus voor de intelligente lieden uit de volkslegerbrigades om opgeleid te worden tot voorgangers bij de oefeningen en tot aanvoerders. —

Over 'schrijvers gemengde compagnieën en over zijne organisatie op Westersche leest kan ik na al het voorgaande verder kort zijn. Zijn stelsel bestaat voor de overgroote meerderheid uit Javanen, al te weinig geoefend voor een optreden op de wijze der groote geregelde legers, met geheel ontoereikende artillerie en cavalerie, die alleen met groote moeite en kosten zijn uit te breiden. Zelfs wil hij het beste Inlandsche element, de Amboneezen, in de infanterie belangrijk verminderen. Aan uitbreiding van zijn leger, bijv. door den reservedienst te verlengen, valt niet te denken, want daardoor zou alleen het Javaansche contingent vermeerderd worden, het geheel langzaam vervallen tot een zuiver Inlandsch leger in de Europeesche organisatie. Aan Europeesche militie kan Indië niets noemenswaardigs leveren. — Waartoe toch die Eur. organisatie, waarin (indien er geen goede aan ieder bekende redenen tot uitstel zijn zooals in het door mij in Juni voorgestelde plan de campagne) door het kleine, noodwendig nog versmeltende legertje zoodra mogelijk moet worden aangevallen, wil door het dralen geen demoralisatie intreden — in welke organisatie dat legertje trouwens gemakkelijk door den overmachtigen vijand is op te sporen. Ik mis in het artikel van den schrijver iedere aanwijzing omtrent het gebruik van zijn

leger. — De door hem voorgestelde oefeningsduur van één jaar en één week, waarin nog lager onderwijs wordt gegeven, is voor eenvoudige dessalieden, op Westersche leest georganiseerd, veel te kort. De dienstplichtigen der groote legers, die wij tegenover ons kunnen krijgen, worden veel langer geoefend, over 't algemeen twee jaren in eersten termijn met herhalingsoefeningen, en het is genoeg bekend, hoe in het leger hier te lande wordt geklaagd over den korten eersten oefeningsduur, voor de meesten van bijna één jaar, van welken tijd niets af kan voor andere doeleinden. Maar de schrijver was gebonden door de kosten, die reeds bij eene geringe uitbreiding van den oefeningstijd belangrijk toenemen.

's Gravenhage, Januari 1910.

Ideaal of Utopie?

DOOR

Mr. H. 's JACOB.

In de Octoberaflevering van 1909 van de *Indische Gids* is van de hand van den heer J. E. de Meyier eene beschouwing over „de drainage-theorie" verschenen, die stof voor nadere bespreking geeft. De schrijver is van oordeel, dat de invloed van buitenlandsch kapitaal en westerschen ondernemingsgeest op koloniën en Oostersche landen in het algemeen tot ingewikkelde verhoudingen aanleiding geeft. Hij betoogt, dat de invoer van Europeesche kennis en kapitaalkracht de primitieve samenleving verandert, het geldverkeer in de plaats van het ruilverkeer in natura brengt, de staatshuishouding duurder maakt door de behoefte aan politie, justitie, openbare werken, onderwijs en gezondheidszorg te doen toenemen en nadeelig ingrijpt in de volkshuishouding door het dessaverband op te lossen, de bevolking meer vlottend te maken en diefstal en verspreiding van ongewenschte elementen te bevorderen. Het daartegenover staande voordeel van de vermeerdering der gelegenheid tot het verdienen van een schraal loon door den Inlander wordt opgewogen door het nadeel dat zijne behoeften toenemen en zijne huishouding derhalve duurder wordt. „De Staat wordt gesteld voor de keus òf den Inlander voor zich zelf te laten zorgen òf kan, zooals de heerschende richting in onze koloniën is, het als koloniale mogendheid niet aanzien dat de gewillige en meegaande Javaan en zijns gelijken elders in maatschappelijke conditie achteruit gaan, terwijl schatten aan zijn geboortegrond worden onttrokken." Indien hij „een onmeedoogenden economischen strijd wil verzachten door toepassing van ethische beginselen", vervalt hij in steeds grootere uitgaven. Zoo moet hij zich alleen ter wille van de suikerindustrie jaarlijks *f* 4.000.000 getroosten. Daarbij komen nog de uitgaven ter opheffing van de Inlandsche bevolking, waarvoor de Europeesche industrie wel niet rechtstreeks aansprakelijk doch middellijk aanleiding is, omdat zij de verantwoordelijkheid draagt voor de verandering in de Inlandsche huishouding, welke die uitgaven tot opheffing noodig maken. Het is uitgesloten, dat de Javanen ooit de plaats zullen vervullen, die de Europeanen nu innemen. De inheemsche bevolkingen hebben

zich daarom te schikken „in het onvermijdelijke dat het grootste deel der hulpbronnen van de landen harer inwoning door uitheemsche rassen tot ontwikkeling wordt gebracht" en het koloniaal beheer heeft voor haar als praktisch doel slechts in het oog te houden, dat zij zoo gelukkig en welvarend mogelijk worden gemaakt. De drainage bestaat overal, waar vreemd kapitaal aanwending vindt, in Azië, Afrika, Australië en Amerika. Zij bestaat in Nederlandsch-Indië uit het verschil in waarde tusschen den uitvoer en den invoer, bedragende in 1907 ruim *f* 120.000.000.

Wat is de kern van dit betoog? Heeft de schrijver enkel bedoeld te wijzen op nadeelen, verbonden aan de toelating van Europeesche kapitaal- en werkkracht in Nederlandsch-Indië, te waarschuwen om daarin niet uitsluitend een heilaanbrengenden engel te zien? Men zou daartoe kunnen besluiten, wanneer men zich hield aan de slotsom, dat zij in het land gedoogd moet worden. Maar gaat men af op de gronden, die daarvoor aangevoerd worden, zoo kan men voor die meening moeilijk meer plaats vinden. Het betoog geeft geen blijk van eenige bedoeling om aan Europeesche kapitaal- en werkkracht in Nederlandsch-Indië in eenig opzicht recht van bestaan toe te kennen. Het wil bepaaldelijk in het licht stellen, dat er uit den bestaanden toestand op Java voor de Inlandsche bevolking òf geen voordeelen voortvloeien òf, zoo al, dat die voordeelen door nadeelen worden opgewogen. Indien de schrijver de aanwezigheid van Europeesch kapitaal en Europeeschen arbeid op Java aanvaardt, aanvaardt hij die als een onvermijdelijk noodlot, geenszins als zaken van eenige waarde voor de Inlandsche volkshuishouding, evenals in vroegere tijden een priester de aanwezigheid van den duivel in een menschelijk lichaam aanvaardde, wanneer hij dien niet vermocht uit te bannen. Bovendien heeft de schrijver zijne beschouwingen eene theorie genoemd en daarmede te kennen gegeven, dat zij een verder strekkend doel hebben dan eene enkele becijfering van het voor- en nadeel voor de Inlandsche bevolking van toelating van Europeesch kapitaal en Europeeschen arbeid in haar land. Wat hij beoogd heeft is de oplossing van een door hem aanwezig geacht theoretisch probleem, niet enkel de samenstelling eener berekening. Eene theorie wil eene algemeen geldige leer grondvesten. Als de kern van de voorgedragen „drainage-theorie" is daarom te beschouwen de leer, dat men met de invoering van Europeesch-kapitaal en Europeeschen arbeid voor de inheemsche bevolking den duivel in huis haalt. De becijferingen en beschouwingen ontleend aan den toestand op Java, moeten als het bewijsmateriaal voor die leer dienst doen.

Hebben deze becijferingen en beschouwingen de bewijskracht, die de schrijver er aan toekent? Het saldo, waarmede de schrijver de rekening van het bedrijf van Europeesch kapitaal en Europeeschen

arbeid op Java afsluit, luidt: geen voordeel voor de Inlandsche bevolking en daarentegen voor den Staat een drukkende last. Tot staving daarvan beroept de schrijver zich in de eerste plaats op de statistiek van in- en uitvoeren voor particuliere rekening in 1847 en 1907, die wat den invoer betreft voor het eerstgenoemde jaar een gemiddelde per hoofd van de bevolking van *f* 3.— en voor het laatstgenoemde jaar een gemiddelde van *f* 4.80, wat den uitvoer aangaat voor dat tijdsverloop van 60 jaren eene verviervoudiging aanwijst. Geene toename van de koopkracht der Inlandsche bevolking, zegt de schrijver, want in het gemiddelde *f* 4.80 van den invoer zijn begrepen de bedragen uitsluitend bestemd voor de niet-Inlandsche bestanddeelen der bevolking, die het verschil met 1847 vereffenen, maar daarentegen verarming van de Inlandsche bevolking tengevolge van de grootere uitvoeren. De schrijver heeft zich met een oppervlakkig verhoor van deze getuigen tevreden gesteld. Het is van belang hen verder uit te hooren dan hij gedaan heeft.

De invoeren voor particuliere rekening in Java bedroegen in 1907 . . . . . *f* 147.657.000
waarin begrepen:

Fabrieks- en stoomwerktuigen.	*f* 6.100.000	
IJzer en staal	„ 9.000.000	
Wijn, bier en gedistilleerd.	„ 2.700.000	
Mest	„ 5.000.000	
Papier.	„ 2.100.000	
		„ 24.900.000

Voor rekening van de niet-Inlandsche bestanddeelen der bevolking komt nog een bedrag aan levensmiddelen en lijnwaden, maar men belast de rekening van de Inlandsche bevolking stellig niet te hoog, wanneer men het restant à . . . . . „ 122.757.000 als haar verbruik aanmerkt, omdat zij toch ook een belangrijk contingent levert aan ijzer en staal, gedistilleerd en papier.

De Inlandsche bevolking van Java en Madoera telde volgens den Regeeringsalmanak voor 1908 in 1907 rond 29.700.000 zielen en deelde derhalve per hoofd in dezen invoer voor *f* 4.13. In vergelijking met 1847 eene vermeerdering van *f* 1.13 of 37 pCt., op zich zelf reeds geenszins een te verwaarloozen grootheid. Het zielental is in dat tijdsverloop verdrievoudigd: indien het verbruik in dien tijd met een nog sneller tempo is vooruitgegaan, wint deze toename in koopkracht als bewijs van verbetering van den economischen toestand der bevolking te meer in beteekenis.

Geen achteruitgang derhalve. Nu de tweede getuige. Toename van uitvoer in meerdere mate dan toename van invoer beteekent verarming van de Inlandsche bevolking, beweert de schrijver, want het verschil

tusschen de waarde van den uitvoer en die van den invoer vertegenwoordigt drainage van deze bevolking. Deze meening leidt tot de zonderlinge gevolgtrekking, dat, hoe meer de bevolking aan door haar gewonnen producten als rijst, kopra, mais, peper, tabak, katjang, tapiocawortelen, boschproducten enz. uitvoert, hoe meer zij verarmt. In den uitvoer, dien de schrijver als getuige in het geding brengt, zijn al deze door de bevolking zelve voortgebrachte waarden begrepen en daarom alleen reeds kan de uitvoer geen bewijs opleveren voor de verarming der bevolking. Mede zijn er in begrepen de door de Europeesche nijverheid voortgebrachte waarden. De schrijvert noemt deze „schatten aan zijn (d. i. van den gewilligen en meegaanden Javaan en zijns gelijken elders) geboortegrond onttrokken", met welke woorden hij stemming maakt voor de voorstelling, alsof de vreemdeling den gewilligen en meegaanden Javaan van zijn plaats dringt om die schatten aan zijn geboortegrond te onttrekken en deze schatten wederrechtelijk aan hem onthoudt. Maar elders verklaart de schrijver, dat het voor den Inlander te eenenmale uitgesloten is ooit de plaats van den Europeaan te vervullen. Het moet in deze zienswijs dan ook wel tegelijkertijd uitgesloten zijn, dat de Inlander zelf de bedoelde schatten aan zijn geboortegrond onttrekt, dat het winnen van deze schatten door de Europeanen eene verarming van den Inlander en de uitvoer daarvan een drainage en eene getuigenis van de verarming des Inlanders is.

Uitzetting der staatsuitgaven is de getuige, waar de schrijver zich in de derde plaats op beroept. Voor diens „theorie" zal hierin slechts dan steun kunnen worden gevonden, wanneer de vermeerdering der lasten van de staatshuishouding plaats vindt ten koste van den Inlander. Is dat niet het geval, draagt de Inlander gelijke of mindere lasten dan 60 jaren geleden, zoo kan de uitzetting van den voet, waarop de staatshuishouding gedreven wordt, hem wel baten maar niet deren. Omtrent dit punt laat de schrijver echter zijn getuige het stilzwijgen bewaren. Hij vermeldt ons alleen dat in 1847 het zielental 9.330.000 bedroeg, terwijl aan landrente op Java werd opgebracht *f* 9.500.000.—. Dit geeft ongeveer *f* 1.— per hoofd. In de begrooting voor 1910 is bij een zielental van ongeveer 30.000.000 aan inkomsten wegens landrente *f* 18.000.000.— en aan belasting op vischvijvers *f* 305.000.— voorzien, makende per hoofd van de bevolking *f* 0.61. De opbrengst van hoofdgeld en afkoop van heerendiensten (resp. *f* 3.675.000 en *f* 761.000) laat ik buiten aanmerking, omdat deze in de plaats treden van persoonlijke diensten, welke in 1847 gevorderd werden.

Evenmin verarming en zwaardere belastingdruk als achteruitgang der Inlandsche bevolking derhalve. Hiermede staat de voorgedragen theorie weliswaar van alle bewijs verstoken daar, doch is het geding nog niet beslist. De vraag, waar het per slot van rekening om

gaat, is deze, of de Inlandsche bevolking op Java er thans met Europeesch kapitaal en Europeeschen arbeid in haar midden al dan niet beter aan toe is dan zij zonder deze zou geweest zijn. Deze vraag moet nog tot een kategorisch antwoord gebracht worden.

De daarvoor benoodigde stellige gegevens zijn ver van volledig voorhanden. Niettegenstaande het omvangrijk onderzoek van de Welvaart-Commissie is de statistiek van het budget der Inlandsche volkshuishouding op Java nog geen stap gevorderd. Wij weten niet met eenige nauwkeurigheid, hoeveel zij verteert en met welke bestaansmiddelen zij haar budget doet sluiten. Wij weten alleen, *dat* zij haar budget doet sluiten, daar zij rond komt zonder gebrek te lijden, en kunnen slechts een benaderend inzicht verkrijgen in de herkomst der middelen, die daarvoor dienen. Wij kunnen nagaan, dat de Inlandsche volkshuishouding om zonder gebrek rond te komen per hoofd en per dag minstens over *f* 0.10 moet kunnen beschikken. Bij een zielental van 25.000.000 buiten de Vorstenlanden en het gewest Batavia met zijn particuliere landen vereischt dit per jaar een totaal van *f* 912.500.000.

Deze behoefte wordt in de eerste plaats gedekt uit den eigen landbouw der bevolking. Wat brengt deze op? Uit het Koloniaal Verslag over 1907 is bekend, dat in de Gouvernementslanden van Java toen in cultuur waren 3.347.350 bouws bevloeibare gronden, waarvan verkregen zijn 77.729.625 pikols padi; waarde à *f* 2.50 rond *f* 194.300.000. Op de voortbrenging daarvan hebben de kosten voor het zaad, zoomede de uit het landelijk stelsel voortvloeiende belastingen gedrukt. Voor het planten, oogsten en bewerken worden geene kosten gemaakt, die buiten de Inlandsche huishouding gaan en is voor deze berekening geen aftrek noodig. Het verbruik van zaad wordt veelal berekend op 1 pikol padi per bouw d. i. ongeveer *f* 8.300.000. Landrente, hoofdgeld en afkoop van heerendiensten beloopen zooals hier boven vermeld is, te zamen *f* 22.436.000. De natte rijstcultuur laat derhalve een netto bate over van rond *f* 163.500.000. De waarde van den tweeden oogst, die van de sawahs gemaakt wordt, heeft in het onderzoek van de Welvaart-Commissie het onderwerp uitgemaakt van de meest verbijsterende en uiteenloopende ramingen, wisselend tusschen *f* 15 en *f* 50 per bouw. Het is niet doenlijk daarvoor een nauwkeurigen maatstaf te geven. Ik meen mij te hoeden voor onderschatting door een gemiddelde aan te nemen van *f* 20 per bouw netto, d. i. na aftrek van de kosten van zaad, waarmede ik als verdere bijdrage in de volkshuishouding uit de sawahs verkrijg rond *f* 67.000.000. Buitendien komen in aanmerking de droge gronden met een netto rendement van eveneens niet meer dan *f* 20 per bouw per jaar. Volgens Veth, Java, 2e uitgaaf, deel IV bl. 495 bedroeg de uitgestrektheid daarvan op Java in 1906: 272.752 bouws. Ik meen, dat men niet ver van de waarheid af zal blijven, indien men voor de totale uitgestrektheid daarvan in

1907 aanneemt 275.000 bouws. De landbouw, die steeds met voorliefde als het bestaansmiddel bij uitnemendheid van de Inlandsche bevolking op Java is aangeprezen, verschaft deze derhalve niet meer dan ongeveer *f* 236.000.000 of 25 pCt. van de geheele behoefte.

Om rond te komen heeft de Inlandsche volkshuishouding nog belangrijker bronnen van inkomsten noodig dan haar eigen landbouw. Zij vindt die in de kopra (uitvoer van Java in 1908 ongeveer 1.500.000 pikols, waarvan aan te nemen is, dat de Inlandsche bevolking hoogstens *f* 15.000.000 heeft in handen bekomen), de opbrengst harer woonerven en vruchtboomen, die eene niet te ramen maar zeer belangrijke bijdrage levert, en in hare vischvijvers. Zij vindt die verder in haar handel en bedrijf, maar vooral in haar loonarbeid voor de Europeesche industrie op suiker-, tabaks-, koffie-, thee-, kina- en andere ondernemingen, bij spoor- en tramwegen, in machine- en andere fabrieken.

Een denkbeeld van dezen loonarbeid is alleen globaal te verkrijgen. Schmalhausen heeft het belang, dat de suikerindustrie voor de Inlandsche bevolking vertegenwoordigt, geschat op *f* 375.— per bouw, eene raming, die m. i. niet door overdrijving zondigt. Volgens het Archief voor de Java-suikerindustrie waren voor oogst 1908 buiten de Vorstenlanden met suikerriet beplant 136.942 bouws. Uit dezen hoofde trekt de Inlandsche bevolking op Java derhalve ruim *f* 51.000.000.—.

De opgaven voor de samenstelling van den verpondingsaanslag in 1904 hebben aan het licht gebracht, dat toenmaals op Java beplant waren met koffie rond 121.000, met thee 26.150 en met kina 16.820 bouws. De waarde van den Inlandschen arbeid, welken het onderhoud daarvan vertegenwoordigt, voor de koffie- en kinagronden schattende op *f* 15.— en voor de theegronden op *f* 40.— per bouw, verkrijg ik uit dezen hoofde rond *f* 3.000.000.—.

De koffieoogst van deze gronden vereischt een Inlandschen arbeid van *f* 8.— per pikol, de theeoogst van *f* 0.30 per kilogram en de kinabast van 7 cents per K.G. De koffieoogsten zijn wisselvallig en voor het tegenwoordige op niet meer dan 250.000 pikols gemiddeld per jaar te stellen, de theeuitvoer heeft in 1908 bedragen 16.600.000 K.G. en die van kinabast, inclusief kinine tot bast herleid, 8.170.000 K.G.; maakt te zamen eene arbeidswaarde van rond *f* 7.500.000.—.

De tabak, exclusief die van de Vorstenlanden, voor zoover geoogst en afbereid voor de Europeesche markt, is voor eene eenigszins juiste raming der Inlandsche arbeidswaarde, die zij vertegenwoordigt, moeilijk vatbaar, maar ik meen mij niet aan overdrijving schuldig te maken door daarvoor een minimum van *f* 10.000.000.— aan te nemen, uitkomende op ongeveer 10 cents per pond voor krossok en bladtabak dooreen.

De beteekenis van de Europeesche landbouwnijverheid op Java als bestaansmiddel voor de volkshuishouding is niet tot de bovenstaande

waarden beperkt. Daarin is slechts te zien het bedrag waarvoor de Inlandsche arbeid rechtstreeks door haar wordt productief gemaakt. Bovendien is in rekening te brengen wat verdiend wordt als loon van huisbedienden en als winst op kleinhandel en kleinbedrijf tengevolge van de vestiging van vreemdelingen in het binnenland, alsmede hetgeen aan Inlanders ten goede komt als gevolg van het meerdere leven en vertier dat het bedrijf van Europeesch kapitaal en Europeeschen arbeid in hun midden doet ontstaan. Voegt men daarbij voorts de bedragen die de Inlandsche volkshuishouding voor loonarbeid bij spoor- en tramwegen, in machine- en andere fabrieken en voor de manipulatie van producten betrekt, zoo zal men tot een totaal inkomst harerzijds uitsluitend wegens het bestaan van Europeesche industrie op Java van ongeveer *f* 75.000.000.— per jaar kunnen besluiten.

In eigen boezem kan de Inlandsche volkshuishouding deze inkomst nu en in de eerste toekomst nog niet vervangen. De gelegenheid, die zij zelve biedt om arbeid productief te maken, is nog rudimentair ontwikkeld; in haar midden overtreft het aanbod van arbeid verre de vraag daarnaar. Voor den schrijver lost de beschouwing van de rol, die het Europeesche kapitaal op de arbeidsmarkt op Java speelt, zich op in eene kritiek op lage loonen. Hij ziet voorbij, dat de standaard dezer loonen in eene gunstige verhouding staat zoowel tot den levensstandaard als tot den loonstandaard in den boezem der Inlandsche huishouding zelve. Het geneesmiddel tegen lage loonen zou in elk geval niet in uitschakeling van het bedrijf van Europeesch kapitaal en Europeeschen arbeid kunnen worden gezocht. Zij zouden dan maar nog lager worden. Het geneesmiddel is alleen in de tegenovergestelde richting te zoeken, n.l in uitbreiding van de Europeesche industrie.

De schrijver noemt het bedrijf van het Europeesche kapitaal en den Europeeschen arbeid op Java het onttrekken van schatten aan den geboortegrond des Inlanders en wekt daarmede den indruk, dat hij in dat bedrijf het middel ziet waardoor voordeelen, die tot het rechtmatig erfdeel van de Inlandsche bevolking behooren, aan deze te haren nadeele worden onthouden. Hoe is het daarmede gesteld? Op deze vraag geeft de schrijver zelf het antwoord, waar hij het bedrijf van het Europeesche kapitaal en den Europeeschen arbeid te eenenmale en voor goed buiten het bereik van den Inlander verklaart. Vruchten, die te hoog hangen en welke ik mij nooit kan toeëigenen, zijn geen schatten, die aan mij onttrokken worden, wanneer zij geplukt worden door een ander, die de middelen daartoe wel bezit, veel minder nog, wanneer die vruchten niet door mij maar door dien ander zijn voortgebracht. Minder pessimistisch dan de schrijver over de toekomst der Inlandsche bevolking in Nederlandsch-Indië gestemd, wil ik aannemen, dat deze te eeniger tijd in kapitaalkracht, kennis en arbeidsvermogen den vreemdeling zal weten te evenaren. Niets belet haar dan in de

exploitatie van den bodem van Nederlandsch-Indië zich in diens plaats te stellen. Zoolang zij daartoe nog niet in staat is wordt zij echter inmiddels door het bedrijf van den vreemdeling niet benadeeld doch bevoordeeld zooals uit het vorenstaande blijkt. De delfstoffen, die door den vreemdeling reeds uit den ondergrond zijn gewonnen, zullen weliswaar voor haar verloren zijn, doch dit is een grief, waaraan zij zelve op hare beurt tegenover de na haar komende geslachten zou blootstaan, indien zij zich die wenschte toe te eigenen. Delfstoffen maken geen bestanddeel uit van het erfdeel van een toekomstig geslacht; wachtend op de hand, die ze aan den dag brengt, liggen zij van nature voor iederen vinder voor het nemen, behoudens de verplichtingen aan de gemeenschap te voldoen.

Dit belet derhalve niet de bijdrage in hare huishouding, die de Inlandsche bevolking op Java uit het bedrijf van Europeesch kapitaal en Europeeschen arbeid in haar midden trekt, als eene baat en een belang voor haar te beschouwen. Het bedrag dier bijdrage zet aan dit belang een bizonder gewicht bij. Bij de dichtheid, die haar zielental bereikt heeft, met haar eigen landbouw ver te kort schietend voor haar onderhoud en dringend op andere bestaansmiddelen aangewezen, hangt zij onvermijdelijk voor een groot deel af van de opbrengst van haren handenarbeid, kan zij deze zonder zich aan ernstige crisissen bloot te stellen niet meer missen. Haar arbeidsvermogen opbrengstgevend te maken is voor haar eene levensvraag geworden, eene levensvraag die in de toekomst meer voor haar zal klemmen dan de vroegere om haar sawahs opbrengstgevend te maken. Wie anders dan de Europeesche industrie is bij machte die levensvraag voor haar tot een oplossing te brengen? In het mechanisme der krachten, die de Inlandsche volkshuishouding tot haar ondersteuning en opheffing behoeft, speelt de Europeesche industrie nu reeds eene belangrijke rol en is voor haar in de toekomst eene steeds in belangrijkheid toenemende rol weggelegd. De Inlandsche bevolking heeft haar handenarbeid als bestaansmiddel en ontwikkeling van nöode. Beide, bestaansmiddel en ontwikkeling, verschaft haar door als groot werkgever op te treden de Europeesche industrie met haar vraag naar loonarbeid, haar vorming van geoefende werkkrachten en haar opwekking van vertier en bedrijvigheid in het economische leven van het land. Het is onmogelijk haar uit de Inlandsche volkshuishouding op Java uit te schakelen zonder daaruit tegelijkertijd eene voorname instandhoudende en de voornaamste voorwaarts stuwende kracht te verwijderen. Zonder haar geene wegen gebaand tot economische ontwikkeling van den Inlander.

Ik laat hierbij in het midden, of uitheemsch kapitaal en uitheemsche arbeid hun werk verrichten door bemiddeling van den Staat in staatsbedrijven dan wel door bemiddeling van het particulier initiatief. De invloed zal op de Inlandsche volkshuishouding in beide gevallen in

hoofdzaak dezelfde zijn, indien de Staat zich onthoudt van dwang of druk en zijne verhouding tot den Inlandschen werknemer door het beginsel van vrijheid laat beheerschen. Staats- of particuliere bedrijven is echter voor den schrijver de vraag niet. Beide moeten voor zijne theorie gelijkelijk uit den booze zijn, want beide veranderen in gelijke mate de primitieve samenleving, grijpen in gelijke mate in de primitieve huishouding in. In die theorie moet de zaligheid gezocht worden in deze primitieve volkshuishouding, dat wil zeggen in afzondering van het wereldverkeer. Ideaal of utopie? Vraag, waarop de cultuurgeschiedenis van Nederlandsch-Indië een duidelijk antwoord geeft. Waartoe het bewaren der primitieve samenleving leidt wordt gedemonstreerd door het lot der Poenans in Borneo en de zeldzame overblijfsels op Sumatra van de oorspronkelijke bevolking dezer gewesten die in hunne bosschen zich voor alle aanraking met de buitenwereld verscholen houden. De typen van volkshuishouding, die men overal elders in deze gewesten waarneemt, hebben hun oorspronkelijkheid afgelegd, zijn overgangsvormen, ontstaan uit synkretisme door aanraking met vreemde beschavingen. Voor-Indische, Arabische, Chineesche, Europeesche. Zelfs op Nieuw-Guinea opent zich de primitieve cultuur voor den vreemde, die haar bewerkt ijzer en andere begeerlijkheden brengt, en past zij zich geleidelijk aan de eischen van het verkeer met dien vreemde aan. Vraagt men aan de geschiedenis naar de beschavende macht dezer gewesten en de formule voor hunne verdere ontwikkeling, haar antwoord luidt: aanraking met den vreemdeling en steeds meerdere opname in het wereldverkeer. Vraagt men haar de reden van hun tegenwoordigen achterlijken toestand, zoo geeft zij tot bescheid: de staat van afzondering van de overige wereld waarin zij verkeerd hebben.

Door hun bedrijf in deze gewesten zetten Europeesch kapitaal en Europeesche arbeid hier slechts het werk der eeuwen voort. Hoe dieper hunne gevolgen in de Inlandsche volkshuishouding doordringen, hoe spoediger zij den tijd zullen voorbereiden, dat deze zelve rijp is hunne plaats te vervullen.

NASCHRIFT.

Het opschrift, waaronder Mr. 's Jacob eene beschouwing levert over ons opstel betreffende de drainage-theorie, is zeker niet van toepassing op dat artikel zelf, want de strekking daarvan is juist om alle idealen of utopieën op dit gebied te bestrijden en zoo objectief mogelijk na te gaan hoe de Indische maatschappij zich vervormt, onder de werking der economische en intellectueele krachten, die daar geleidelijk de overhand verkregen. Een dergelijke studie schijnt nuttig om de richting te bepalen, waarin de Inlandsche maatschappij zich kan ontwikkelen en om de inboorlingen te behoeden tegen verwachtingen, welke door de heerschende richting van ideologen op veler-

lei gebied worden gewekt en die niet anders dan op teleurstelling kunnen uitloopen.

Neemt men den toestand zooals deze is, en den aard van het volk, zooals die nog lang zal blijven, dan zal men steeds behouden een land in groote mate geëxploiteerd door en ten bate van vreemden, waar de inboorling in het algemeen geen gebrek zal lijden en zelfs een voor zijn doen bescheiden welstand zal kunnen genieten, maar waar het niet doenlijk zal zijn een kapitaalkrachtige, gezeten middenstand te vormen, die zoo sterk wordt dat zij in eenigszins ruime mate mede zal kunnen doen aan het halen van schatten uit den bodem. Hier en daar moge een inlander zich eens wat opwerken, doch de aard en het karakter van het meerendeel veroorloven hun hierbij niet zoo ver te gaan als de Westerling of de Chinees.

Geen inlandsche maatschappij is denkbaar, waar tal van ambtenaren, advocaten, geneesheeren, bouwmeesters, industriëelen en groothandelaars een bestaan zullen vinden, bezoldigd met ettelijke honderden guldens 's maands, zooals aan Europeesche collega's worden toegelegd, want de staatskas is daarvoor niet voldoende te vullen met belastingen en de inlandsche particulieren zijn niet voldoende bemiddeld om van zulke diensten gebruik te maken. Dat de toestand op Java in economischen zin veel beter is dan honderd jaar geleden, wordt gaarne erkend, evenals het feit dat de groot-industrie hoe langer hoe meer gelegenheid geeft tot het verdienen van een matig, billijk loon, in overeenstemming met den levens- en loonstandaard, die daar thans algemeen is, doch die levenstandaard verschilt zooveel van de onze, dat Mr. s 'Jacob ze op een verbruikswaarde van 10 cts per hoofd daags stellende, er in zijne berekening niet eens in slaagt, door het schatten van de waarde van oogst- en arbeidsopbrengst dit verbruik door een onder cijfers gebracht inkomen te dekken. Men komt bij zulke berekeningen altijd tot wonderlijke resultaten, daar de ,,Geldwirtschaft'' op Java de oude ,,Naturalwirtschaft'' nog niet geheel heeft vervangen en, gewend aan de laatste, een boer niet begrijpt, dat een slecht bezoldigd schoolmeester niet kan rondkomen (zie onze Jan.-afl. bl. 62) en omgekeerd.

Doch dit doet op het oogenblik weinig ter zake. Gesteld overal ware de ,,Geldwirtschaft''' reeds zoo doorgedrongen, dat de loonen voor gepresteerden arbeid voldoende waren om er een behoorlijk levensonderhoud voor te kunnen koopen en dat de groot-industrie, niet kleingeestig beknibbelend, steeds royaal de diensten betaalde, die men haar bewees. Ook dan nog zoude de Inlander zich niet in zijn kring kunnen veroorloven, wat de middenstand-Europeaan als minimum-levenseischen beschouwt. Het is toch een dwaling te meenen dat men door arbeid alleen tot welstand komt. Misschien is er een uitzondering voor enkele bevoorrechten, doch al werd ook overal in ruime mate het beginsel gehuldigd, dat de arbeider zijn loon waard is, door hard werken in den zin van lichamelijke of geestelijke inspanning om iets physisch of geestelijks voort te brengen, wordt men maar bij hooge uitzondering rijk. Men moet daarvoor in handel en industrie gaan en aan de menschen levensbenoodigdheden zoo duur mogelijk verkoopen, die men met behulp van anderen zoo goedkoop mogelijk heeft ingeslagen. Om dien handel op doeltreffende wijze te drijven, om de voortbrengingskosten te drukken en de waren zoo duur mogelijk te verkoopen, om door vereeniging de markt te beheerschen, is ook geestesarbeid noodig en een groote mate van scherpzinnigheid, doch de vruchten zijn meestal onevenredig waardevoller, dan de handelswaarde van het vernuft, dat ze voortbracht en er komt een groote mate van geluk bij. Het is dus maar de kunst om zich een zoo groot mogelijk deel van de schatten, welke deze aarde aanbiedt toe te eigenen. Waar dit

geschiedt, daar rijst het geheele levenspeil. Men bewijst diensten aan de bezitters en men wordt daarvoor ruim beloond; door het huwen met de dochters wordt een aandeel in het erfdeel verkregen, men is van de familie en wordt aan winstgevende betrekkingen geholpen, enz.

De rijkdom wordt bovendien belast ten bate van staat en gemeente en deze putten daaruit de middelen om de staats- en gemeentezorg uit te breiden en daarbij lucratieve betrekkingen te openen. Er wordt gezorgd voor goede rechtbedeeling, voor hygiënische maatregelen, goed drinkwater, uitnemende verkeersmiddelen, goedkoope ziekenverpleging, goed onderwijs, enz., enz., en zelfs voor de onhandigen, de armen, die met ziekte en nood te kampen hebben, die door ontijdige huwelijken en overvloed van nakroost wissels trokken, welke zij geen kans hadden te honoreeren, wordt zooveel mogelijk gezorgd. In een rijk land komt door een overmaat van invoer boven uitvoer alles binnen, waaraan men behoefte heeft en het is maar de quaestie om het bezit op de meest billijke wijze te verdeelen, zonder de bronnen, waaruit het ontstaat, te doen opdrogen.

Hoe geheel anders in die Oostersche landen, welke men als exploitatiekoloniën kan beschouwen. Daar wordt niet van heinde en ver door den handelsgeest der inwoners rijkdom in verschillenden vorm heen gebracht en opgehoopt, doch wat er in den bodem zit aan mineraal of teeltkracht wordt zooveel mogelijk benut ten bate van vreemdelingen. De landzaat is daarbij geen ongelukkige, onderhevig aan, een proces van inzinking, zooals het eenige jaren geleden de leus was; men mag aannemen dat de Westersche exploitant billijk en rechtvaardig is en hem beloont met hetgeen zijn arbeid waard is, maar met dien arbeid alleen, al werd zij ook dubbel of drievoudig betaald, is het niet mogelijk een maatschappij te scheppen, die een zoodanig karakter van welvaart draagt, dat zij in staat is de staatszorg uit te breiden als dit in Europa mogelijk is en een stand van intellectueelen en aanzienlijken op even onbekrompen voet als daar te onderhouden.

Nederland telt thans nog geen 6 millioen inwoners en besteedt per jaar 207 millioen aan staatsuitgaven, dat is gemiddeld *f*34 per hoofd. En diezelfde menschen worden bijv. in Amsterdam en op andere groote plaatsen belast met een nagenoeg gelijk bedrag aan gemeente- en provinciale belastingen. Een normaal-Nederlander draagt dus wellicht gemiddeld *f*40 à *f*50 's jaars aan de algemeene uitgaven bij, en een Inlander per hoofd ongeveer het tiende gedeelte hiervan.

Is hiermede de grens aangewezen, waartoe de staatszorg in Indië gaan mag, als op velerlei maatregelen in het belang van den inlander wordt aangedrongen, tevens blijkt hoever op dit gebied Europeesche kapitaal- en werkkracht eischen kan stellen, aan de gemeenschap, voor zoover zij deze niet geheel zelf bekostigt. Ons betoog geeft volgens mr. 's Jacob geen blijk van eenige bedoeling om aan die Europeesche kapitaal- en werkkracht in Nederlandsch-Indië in eenig opzicht recht van bestaan toe te kennen. Van een recht kan hier dan toch ook bezwaarlijk sprake zijn; dat bestaan is een feit, voortvloeiende uit de wisselwerking van Westerschen en Oosterschen volksaard. Men kan de invloeiing van Europeesch kapitaal en Westersche ondernemingsgeest al even weinig veroordeelen of keeren als de val van een losgelaten steen of het afstroomen van het water naar zee. Is het Westen actief en hakend naar verandering, het Oosten passief en strevend naar rust en bespiegeling, dan moet, zoolang de jacht naar bezit overheerscht, het eerste overwinnen.

Waar berekend wordt dat dan toch sedert 1847 de invoer per hoofd der bevolking met 37 pCt. toenam, is zulks in ons oog slechts het bewijs dat de

inlander er niet kwaad aan toe is, doch wat is een invoer van *f*4.13 per hoofd, tegen pl.m. *f*170 voor Engeland, *f*87 voor Duitschland, *f*70 voor Frankrijk om niet te spreken van de *f*425 per hoofd voor Nederland, welke vermoedelijk voor een groot deel verband houdt met den transito-handel.

Toegegeven wordt dat de belastingdruk niet zwaarder is geworden, doch dat de landrente, enz., op Java nog slechts *f*0.61 per hoofd opbrengt, is een bewijs dat de draagkracht van het meerendeel der inlanders voor directe belasting gering was en blijft, vergeleken met de nog geen 6 millioen Nederlanders, die aan grondbelasting *f*2.50 per hoofd en aan personeel, bedrijfsbelasting en vermogensbelasting bovendien nog gemiddeld *f*5.— opbrengen.

Het kan in de praktijk niet de vraag zijn of de Inlandsche bevolking er met Europeesch kapitaal en Europeeschen arbeid in haar midden al dan niet beter aan toe is, want die zijn nu eenmaal niet weg te krijgen, tenzij ze later geleidelijk door Chineesch kapitaal en Chineeschen en Japanschen arbeid worden vervangen, als de Mongolen er in slagen zich tot hetzelfde peil van zaken doen op te heffen.

Doch wel dient er op gewezen dat het gemis van die invloeden, daarom nog niet terug zou behoeven te voeren tot de primitieve volkshuishouding van Poenans of Koeboe's. De vroegere eeuwen hebben zoowel op Java en Sumatra als in Britsch-Indië toestanden gekend, dat een Oostersche maatschappij, onder krachtige vorsten, was georganiseerd en op industrieel en kunstgebied nog thans bewonderde dingen voortbracht. De kunstgewrochten, welke destijds vervaardigd werden, stonden niet achter bij wat Europa voort weet te brengen en als men leest van de wonderbaarlijke schatten van het oude Indië, dan is bewezen dat ook zonder de Westerlingen een rijk tot ontwikkeling is te brengen. Wel was het geen ideaaltoestand, geweld en oorlogen ontbraken niet en veel was er strijdig met onze begrippen, doch armoede heerschte vooral in Britsch-Indië waarschijnlijk minder dan thans en er was onder de hoogere standen een bezittende klasse, die hooger stond dan waartoe zij zich thans zou kunnen opwerken. Menig vorst werd door een ander van troon en rijkdommen beroofd, maar deze besteeg dien troon en genoot van diezelfde rijkdommen, die in het land bleven; van drainage was toen geen sprake. Die tijden zijn tengevolge van het toenemend wereldverkeer onherroepelijk voorbij, het is nutteloos ze in het belang van den Inlander terug te wenschen. Europeesch kapitaal en Europeesche arbeid zetten hier het werk der eeuwen voort, doch dat zij ooit een tijd zullen voorbereiden, dat de Inlandsche volkshuishouding rijp zal worden hunne plaats te vervullen, schijnt met recht een utopie.

J. E. D. M.

Tjoelik.

DOOR

C. SPAT.

In de *N. Rott. Courant* van Dinsdag 1 Februari j.l., ochtendblad A, komt onder het hoofd „Indische Correspondentie" een artikel voor, dat tot opschrift draagt: „De Tjoelik-verhalen en hunne bestrijding". Het opstel is geschreven naar aanleiding van het molesteeren van personen, die van gouvernementswege waren belast met de ontsmetting van huizen, waarin cholera-patienten waren geweest. Deze zoogenaamde ontsmettingsbrigades ontmoetten niet zelden tegenwerking van de inlandsche bevolking, en het is zelfs zóó ver gekomen, dat het volk hen onder het uitroepen van „tjoelik, tjoelik" te lijf ging en vermoordde.

Een dergelijk tooneel heeft zich afgespeeld te Batavia, het heeft zich herhaald te Bandoeng.

Deze bejegening heeft hare aanleiding gevonden in geruchten, in onder de bevolking verspreide verhalen, naar welke het Gouvernement de lijken van in hospitalen etc. overleden cholerapatienten zou noodig hebben, om de hoofden te kunnen plaatsen onder fundamenten van nieuwe gebouwen, meer speciaal van het nieuwe stations-emplacement te Prioek.

Naar de bovenaangehaalde correspondentie zouden die geruchten uitgestrooid zijn door Moslimsche drijvers en zou de oorsprong van de *tjoelik*-verhalen te zoeken zijn in Mekka. Deze onderstelling wordt gemotiveerd door de mededeeling: „Voor zoover mij bekend, zijn in de Maleisch-Polynesische legenden en in den natuurgodsdienst van de volkeren van dien stam, geen sporen van menschen- of kinderoffers te vinden". En voorts voert de schrijver aan, dat dergelijke legenden wel voorkomen in de Semitiesche landen in de litteratuur, onder wier invloed de Islâm ook heeft gestaan; terwijl bij opgravingen in landen, waar die cultuur heeft geheerscht, vooral onder of nabij bouwwerken, de overblijfselen van slachtoffers dezer gewoonte zijn gevonden.

Het wil mij voorkomen, dat de correspondent van de *N. Rott. Courant* niet geheel op de hoogte is van het voornaamste, dat werd geschreven over den natuurgodsdienst van Maleisch-Polynesische volken; en dat hij, hetgeen vlak bij hem was, wat veraf heeft gezocht. In aanmerking

genomen, dat de correspondentie afkomstig is uit Batavia, dus uit het land van de *tjoelik*-verhalen; dat omtrent het woord *tjoelik* wordt medegedeeld, dat het — voor zooverre was na te gaan — de beteekenis heeft van menschen- of kinderdief, zoo zal misschien een nadere toelichting van *tjoelik* en wat daarmede samenhangt, aan de lezers van *De Indische Gids* niet onwelkom zijn. Wellicht wil de *N. Rott. Courant*, die een rectificatie van hare correspondentie niet kon plaatsen, omdat zij te veel ruimte vroeg, er een of ander voor hare lezers uit overnemen.

Naar de animistische wereldbeschouwingen, welke in onzen archipel bij alle heidensche volken worden aangetroffen en waarvan ook bij de Mohammedaansche stammen nog veel is te observeeren, is als 't ware elk lichaam of voorwerp, hetzij georganiseerd of niet, bezield; en de aarde is evenzoo verblijfplaats van tal van geesten, die in of op die aarde wonen. Vraagt men aan lieden, die zich dergelijke voorstellingen vormen, aan wien het land toebehoort, dan zullen zij antwoorden, dat het land met alles wat er op groeit, met het water dat er over stroomt, met de gesteenten, die het in zijn schoot bevat, toebehoort aan de geesten, die het land bewonen (zie *Tijdschrift Bat. Genootschap*, deel 33, F. A. Liefrinck, „Bijdrage tot de kennis van het eiland Bali"; en ook *De Indische Gids*, 1905, I, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, „Over het primitief begrip van grondeigendom").

De mensch, die een deel van dien grond in beslag neemt, behoort daartoe, onder het brengen van offers, toestemming te vragen van den aardgeest. Zulks geschiedt bij het ontginnen van woeste gronden, bij het aanleggen van tuinen e.d., waarbij voornamelijk aan de oppervlakte wordt gearbeid; hoe dieper men doordringt, hoe meer de geest gestoord zal worden, hoe grooter dus ook het offer hoort te zijn. Vandaar ook, dat mijn-onderzoek in den Ind. archipel door de bevolking wel wordt gevreesd, vooral wanneer in rotsgrond wordt gewerkt, daar toch de rotsen en gesteenten het onvergankelijke deel vertegenwoordigen, te vergelijken met het gebeente van mensch en dier.

Ook bij het oprichten van gebouwen behoort geofferd te worden aan den geest, op wiens grond het gebouw zal komen te staan, opdat het gebouw hecht en duurzaam moge zijn en de arbeid der menschen niet vernietigd worde door booze invloeden. Het beste, het meest doeltreffende, dat men kon aanbieden, was een menschenoffer.

Dergelijke begrippen zijn volstrekt niet speciaal Indonesisch, of Maleisch-Polynesisch, zij zijn algemeen menschelijk, en de sporen er van zijn in allerlei gedeelten van de bewoonde wereld aan te wijzen, ook nog in onze moderne maatschappij: de plechtigheid der eerste-steen-legging bijv. is een overblijfsel er van.

Voorbeelden vindt men te over in Tylor's Primitive Culture. Een bericht uit Japan uit de 17e eeuw, maakt melding van het

geloof, dat een muur, waaronder een mensch als offer ligt, niet te verwoesten is. In Galam in Afrika begroef men een knaap en een meisje levend onder de groote stadspoort, om deze onneembaar te maken. De Italiaansche legende verhaalt, dat de brug van Arta eerst voor instorten behoed was, toen de echtgenoote van den bouwmeester er ingemetseld werd. De muur van Kopenhagen stortte even snel in als hij opgebouwd werd, totdat twaalf metselaars een meisje, met speelgoed enz., binnen het metselwerk opsloten. Toen in 1843 bij Halle in Duitschland een nieuwe brug werd gebouwd, meende het volk nog, dat een levend kind in het metselwerk van het bruggenhoofd opgesloten was geworden. [1])

Dergelijke meeningen en voorstellingen zouden bij de volken van den Indischen archipel onbekend zijn en van uit Mekka moeten worden geïmporteerd?

Het tegendeel is waar! Zij zijn er even bekend als de gewoonte, om bij enkele godsdienstige plechtigheden menschen te offeren, er vroeger verbreid was. Dit laatste leert ons ook zelfs een oppervlakkige studie van Wilken „Animisme, enz." opgenomen in *De Indische Gids* van 1884 en 1885; dit leert ons zelfs een vluchtige lectuur van het in 1906 verschenen werk van Alb. C. Kruijt, over „Het Animisme in den Indischen Archipel". In het boek van Kruijt vindt men niet minder dan vijftien pagina's onder het hoofd „Menschenoffers". Hij beschrijft deze bij Toradja's, bij Parigiërs, bij Bataks, Olo Ngadjoe Dajaks, Galelareezen e.a., bij welke volken, om met Kruijt te spreken, een onbloedig menschenoffer wordt gegeven; bij de Bare'e-Toradja's, bij tal van Dajaksche stammen, bij Niassers en bij Timoreezen, die inderdaad nog menschen offeren; tenzij wellicht in de allerlaatste jaren de invloed van het bestuur ver genoeg mocht reiken om het te beletten.

Bij Dr. A. W. Nieuwenhuis, om nog een enkel voorbeeld van tamelijk recenten datum te noemen, kan men lezen, hoe bij de Moeroeng Dajaks, bij het oprichten van een zoogenaamden doodenpaal op het graf, de gewoonte werd gevolgd om een slaaf met speer steken langzaam dood te martelen; zijn lichaam werd onder den paal begraven, zijn hoofd er bovenop geplaatst.

De gewoonte om bij den bouw van een woning de soliditeit van het gebouw' te verzekeren en de bewoners te vrijwaren tegen booze invloeden van den aardgeest, door een menschenhoofd te begraven onder de hoofdstijlen, waarop het gebouw zou komen te rusten, is zeer waarschijnlijk ook door een groot deel van den archipel verbreid geweest. Nog kort geleden werd deze gewoonte bij enkele onbeschaafde stammen gevolgd, en wellicht zijn er nog wel enkele aan te wijzen, bij wie het gebruik — indien mogelijk — ook thans nog in stand wordt gehouden.

Doch al offert men bij laatstbedoelde gelegenheden thans ook zelden of nooit meer een menschelijk wezen, een offer aan den aardgeest wordt bij het oprichten van een nieuw gebouw nog allerwege gebracht; al naar gelang van den rijkdom van hem, die het gebouw plaatst, wordt een buffel, een varken, een hoen, etc. geofferd. Op Celebes schenkt men den geest ook wel eenige goud- of zilverstukken.

Het is dus waarlijk geen wonder, dat de tjoelik-verhalen zulk een gereeden ingang hebben gevonden; het tegendeel zou eerder verwondering hebben moeten wekken.

Natuurlijk zijn de verspreiders van thans, die de oude, wellicht sluimerende voorstelling weder tot nieuw leven hebben gewekt, Mohammedanen. Immers, de gebeurtenissen hadden plaats te Batavia, Bandoeng, op Java dus, en ongeveer de geheele inlandsche bevolking van Java volgt den Islâm. Maar omdat vroeger Mohammedaansche invloed onderschat is, behoeft men dezen thans nog niet te overschatten; omdat men vroeger — vóór Snouck Hurgronje ons leerde — wat weinig aandacht aan Mekka heeft geschonken, stelle men de uitingen van inheemsch bijgeloof thans nog niet aanstonds voor, als een artikel dat waarschijnlijk wel van uit Mekka zal zijn geïmporteerd. De zaak, waar het hier om gaat, is in West-Java van oudsher welbekend.

Wat meer aandacht, geschonken aan het woord tjoelik, is voldoende, om de gedachte in de eerste plaats te bepalen tot het terrein van de onverkwikkelijke gebeurtenissen zelf, en haar minder spoedig te laten afdwalen naar het centrum van het Mohammedaansche leven.

Het woord tjoelik noemt in het Maleisch het onheilspellend geroep van een nachtvogel, in het Javaansch den omineuzen vogel zelf. In Bataviaasch dialect is de beteekenis: iemand de oogen uitsteken — wellicht ouder „uitpikken". Een andere beteekenis geeft het Soendasch-Nederduitsch Woordenboek van H. J. Oosting. Daarin vindt men bij tjoelik: „Het volk meent, dat onder ieder groot steenen gebouw of ander groot werk, bijv. een brug, bij den bouw een menschenhoofd wordt begraven. Het begraven onder het in aanbouw zijnde huis van een kop van een geit of van een kip, door vermogenden van een buffelkop, is nog ten huidigen dage gebruikelijk. De personen, die door den bouwheer zouden worden uitgezonden om een menschenhoofd te bemachtigen, bedoelt men met tjoelik, als men zich uitdrukt b.v. als volgt: juist toen ik naar het rijstveld ging, ontmoette ik een tjoelik, die een mand bij zich had, waarin twee menschenhoofden. Voorts gebruikt men tjoelik in den zin van den boeman; ook vond ik het nog gebezigd, waar wij zouden zeggen menschenmoorder, menschenslachter of menscheneter". Aldus Oosting in zijn woordenboek, verschenen in 1879.

Het bovenstaande moge voldoende zijn om aan te toonen, dat bij het verzet tegen de maatregelen ter bestrijding van de cholera, niet

aanstonds aan Moslimsche drijvers behoeft te worden gedacht, al is natuurlijk de mogelijkheid niet uitgesloten, dat er onder hen personen zijn, die voor zulk een verzet propaganda maken. Ook kan uit het voorgaande blijken, dat het niet mogelijk zal zijn, om het geloof aan tjoeliks en de vrees voor hunne praktijken in korten tijd en met enkele maatregelen weg te nemen.

Diep ingeworteld bijgeloof houdt lang stand en heeft een taai leven; en heel wat jaren zullen nog moeten verloopen, voor en aleer ook in de onderste lagen van de inlandsche maatschappij het geloof aan tjoeliks e.d. is geweken voor de verstandelijke ontwikkeling.

Breda, 3 Febr. 1910.

---

1) Toen dit artikel ter perse was, verscheen onderstaand bericht in de couranten:

In eenige streken van het district Tsensang, in de buurt van Kanton, was het tot voor korten tijd gevaarlijk, zich in Europeesche kleeding in het openbaar te vertoonen. Men liep dan groote kans door de bevolking te worden doodgeslagen, gelijk het een Japanner en twee van elders afkomstige Chineezen verging.

Toen in het genoemde district begonnen werd met de werkzaamheden voor den aanleg van den Hongkong-Kanton-spoorweg, deden onder de bevolking allerlei geruchten de ronde als die, welke ook tijdens de cholera-epidemie te Batavia en elders op Java onrust onder de bevolking teweeg brachten.

Men vertelde dan, dat de ingenieurs van den spoorweg menschenoffers noodig hadden. Zij zonden door de geheele streek hunne agenten, om door middel van lekkernijen hunne offers te lokken, die dan in het lichaam der bruggepijlers werden ingemetseld, opdat deze het gewicht konden dragen, dat er op zou komen te rusten.

Een Protest.

DOOR

Mr. F. D. E. VAN OSSENBRUGGEN.

De aflevering van October 1909 van dit tijdschrift houdt een opstel van mr. F. C. Hekmeyer in, getiteld ,,Adatoverschattingen'', waarin o.a. deze zinsnede voorkomt (bl.z 1303):

,,Er blijkt dus voor het van ,,schrijver op schrijver nagebauwde afkappen van de rechterhand'' (Adatrecht, blz. 31) zooals Z. H. Gel. dat noemt, dan ook meer reden te zijn dan voor het gedachteloos napraten van den ,,meester'' door zijn volgeling Mr. Van Ossenbruggen''.

Hierbij werd door schrijver verwezen naar blz. 234 van mijne ,,Algemeene leerstukken van strafrecht''. Met welk recht en welk doel mr. H. mij op deze wijze als met de haren bij zijne tegen prof. Van Vollenhoven gevoerde polemiek meent te moeten sleepen, is niet recht duidelijk. Zonder eenigen grond daarvoor aan te voeren, wordt mij daar het epitheton ,,gedachteloos napratende volgeling van prof. Van Vollenhoven'' toegedacht! Misschien is dit erg vriendelijk bedoeld; maar toch meen ik mij ernstig te moeten verzetten tegen zulk eene wijze van polemiseeren.

Naar aanleiding van boven geciteerde woorden wensch ik op te merken: *1°.* dat ik gaarne onvoorwaardelijk prof. Van Vollenhoven als den ,,meester'' erken; *2°.* dat ik er dan ook niets op tegen zou hebben, om zijn ,,volgeling'' genoemd te worden, indien, zulks niet in strijd met de werkelijkheid was; *3°.* dat ik echter mr. H. het recht ontzeg, om mij zonder meer van gedachteloos napraten te beschuldigen.

Ter adstructie het volgende: Ik heb nooit het genoegen mogen smaken, prof. Van Vollenhoven's colleges te volgen, om de eenvoudige reden dat ik — die veel ouder ben — reeds ettelijke jaren in Indië was, toen hij tot het hoogleeraarsambt geroepen werd; zijn leerling ben ik dus nooit geweest. Nu zou ik hem daarom nog wel uit zijne geschriften — speciaal zijn ,,Adatrecht — hebben kunnen navolgen, ware het niet, dat de eerste aflevering van dit bekend werk eerst *na* mijne geschriften, die over adatrecht handelen, verschenen is; deze konden daarom dan ook in zijn ,,Adatrecht'' (o.a. op blz. 72) worden genoemd. Wanneer ik nu verder nog verzeker, dat wij ook nooit met elkaar over wetenschappelijke onderwerpen hebben gecorrespondeerd, dan vraag ik mij niet zonder verwondering af, waaraan ik het epitheton van ,,volgeling'' wel te danken zou hebben? Zou het wellicht alleen zijn aan het feit, dat zoowel in prof. v. V.'s ,,Adatrecht'' als in mijn ,,Algemeene Leerstukken'' — *na* de tweede afl. van ,,Adatrecht'' verschenen — van het potong-tangan-advies gewag wordt gemaakt, en wel als in strijd met de den penghoeloe bij art. 7 R. O. opgelegde taak? Maar stel eens, dat ik in deze werkelijk prof. v. V.'s ,,Adat-

recht'' had ,,gevolgd'', zou dit dan reden hebben mogen zijn, mij tot Z. H. Gel.'s ,,volgeling'' te stempelen? Ik heb te veel vertrouwen in mr. H.'s taalgevoel, dan dat ik zou mogen veronderstellen, dat hij het verschil tusschen ,,volgeling zijn'' en ,,weleens volgen'' niet zou begrijpen?

Wat nu dat potong-tangan-advies betreft, het kan mr. H. niet onbekend zijn, dat het onzinnige ervan in Indië bijna spreekwoordelijk is geworden. Ik geloof, dat vrijwel alle Indische juristen het er over eens zijn, dat de adviezen omtrent Mohammedaansch *strafrecht* (en uit het oogpunt van strafrecht alléen heb ik art. 7 R. O. beschouwd) inderdaad een paskwil zijn, en zelfs den penghoeloe belachelijk moeten toeschijnen. En telkens wanneer men hierover spreekt, wordt het potong-tangan-advies, als het meest voorkomende en het paskwillige van de zaak 't meest typeerende, te berde gebracht. *Dit* behoefde ik dus waarlijk niet uit prof. v. V.'s ,,Adatrecht'' te halen!

En wat nu betreft de opvatting van des penghoeloe's taak (art. 7 A. O.), deze is heusch niet die van prof. v. V. en mij alléén. Als men daarover onder de Indische juristen eens eene stemming ging houden, zoo zou het zeer te bezien zijn, of mr. H.'s opvatting het wel zou winnen. Maar hoe het ook zij, het betreft hier werkelijk niet zoo iets bijzonders, dat, waar twee juristen het omtrent dit punt eens zijn, de een zulks per se aan den ander zou hebben moeten ontleenen, al dan niet ,,gedachteloos''. Temeer, daar die opvatting toch werkelijk zoo gek niet is en allerminst door mr. H. is weerlegd, hoe onbegrijpelijk dit laatste hem waarschijnlijk ook moge voorkomen. Ik voor mij althans blijf zijne opvatting voor totaal verkeerd houden. En waarlijk, mr. H. kon den wetgever van 1901 (en over dien heb ik het in mijn ,,Alg. Leerstukken'' uit den aard der zaak alléén) geen grooteren ondienst doen, dan hem de bedoeling toe te dichten, den penghoeloe bij art. 7 R. O. tot taak te stellen, over Moh. strafrecht van advies te dienen. Want met Mohammedaansch strafrecht heeft de Indische rechter, zeer zeker althans na 1873, even weinig te maken als de Nederlandsche; en een advies omtrent Moh. strafrecht is bij den Indischen rechter dan ook even misplaatst als bij den Nederlandschen. Immers, sedert ook voor Inlanders het strafrecht gecodificeerd is, heeft de strafrechter niet anders dan wettelijk recht op hen toe te passen. Wèl zal hij daarbij, om op alle omstandigheden waaronder het delict is gepleegd te kunnen letten, op de inlandsche adat acht moeten geven, maar — nog eens — met Moh. strafrecht heeft hij niets te maken. Waar mr. H. derhalve als argument voor zijne opvatting aanvoert, dat een adats-adviseur niet noodig is, daar de leden van den Landraad voldoende met de adat bekend zouden zijn, stel ik als tegenargument de overbodigheid van een adviseur betreffende Moh. strafrecht, omdat dit bij de rechtspraak in strafzaken totaal buiten beschouwing dient te blijven en ook blijft. Waar men een gecodificeerd strafrecht heeft, kàn noch màg eenig ander strafrecht, welke dan ook, invloed uitoefenen op de strafrechtspraak. Stemt men dit toe — en mij dunkt, voor tegenspraak is dit althans niet vatbaar, — zoo zal men ook wel willen toegeven, dat het geen compliment is voor den wetgever, indien men hem in allen ernst den aan de wet gebonden rechter een adviseur omtrent Moh. strafrecht laat toevoegen.

Ofschoon prof. v. Vollenhoven's opvatting van art. 7 R. O. ook ten aanzien van het privaatrecht geheel door mij wordt gedeeld, heb ik mij hier angstvallig tot het strafrecht bepaald, in verband waarmede alléén ik genoemd art. in mijn ,,Alg. Leerst.'' heb beschouwd. En zulks met voor-

dacht, om goed te doen uitkomen, dat de strijd, dien mr. H. met prof. v. V. over art. 7 R. O. gemeend heeft te moeten aanbinden, mij eigenlijk maar zeer weinig raakt, zoodat ik niet te veel heb gezegd door te beweren, dat ik er als met de haren bij ben gehaald.

Bovendien is het bovenstaande, meen ik, voldoende om aan te toonen, dat de door mr. H. gewraakte passus in mijn „Alg. Leerst." niet het resultaat is van gedachtelooze napraterij; voor eene meer volledige argumenteering is het hier niet de plaats. Trouwens het was dan ook niet het doel van dit schrijven om mij van eenige blaam schoon te wasschen, al was het alleen maar hierom, omdat de bewijslast aan mr. H.'s zijde ligt en deze voor zijne insinuatie niet den geringsten grond aanvoert en ook niet zou *kunnen* aanvoeren.

Magelang, 26 Dec. 1909.

NASCHRIFT.

Door de welwillendheid van den hoofdredacteur van de *Indische Gids* in staat gesteld op obvenstaand „Protest" te antwoorden, wil ik hier in de eerste plaats verklaren, dat ik door het gebruik van het woord „volgeling" geenszins de bedoeling heb gehad op mr. Van Ossenbruggen een blaam te werpen, en dat daarmede zooals deze zelf reeds vermoedt, niet anders is bedoeld dan te kennen te geven, dat hij in deze prof. Van Vollenhoven „zou hebben gevolgd". Mocht de vorm waarin dit uiting vond, wellicht scherper zijn dan strict genomen noodzakelijk was, zij was slechts een weerklank van de minder vriendelijke *wijze* waarop *eerst* in „Het adatrecht" blz. 31, en twee jaren *daarna* in „De algemeene leerstukken van het strafrecht" bl. 234 en 235 (zie *Ind. Gids*, 1909, blz. 398) eene blijkbaar zelfs na Stbl. 1901 No. 306 nog steeds gevolgd wordende praktijk door beide genoemde heeren veroordeeld wordt. Die kritiek toch was niet tegen den wetgever gericht, maar tegen een praktijk, waarvoor sedert 1848 de rechtsgeleerde voorzitters van de opgeheven rechtbanken van omgang en van de landraden verantwoordelijk zijn, omdat, indien dat advies niet werd gegeven volgens de wettelijke bepalingen, zij de personen waren, die hadden *kunnen* en ook *behooren* te zorgen, dat er anders geadviseerd werd.

Dat het advies zooals het wordt uitgebracht een paskwil is, is algemeen bekend en behoefde mr. v. O. ook niet aan „Het adatrecht" te ontleenen, maar de leer dat de fout ligt in de *keuze* van den adviseur, is in genoemd werk nieuw, en deze komt óók voor in „De algemeene leerstukken" van mr. v. Ossenbruggen. Zij zou m.i. daar niet zijn verkondigd, indien de schrijver zich van zijne meening nauwkeuriger rekenschap had gegeven. Wanneer men toch bedenkt dat het advies van den panghoeloe in strafzaken indertijd in de wet is opgenomen met het oog op de straffen zoo al niet van het Mohammedaansche, dan toch van het Inlandsche strafrecht, dan had de wetgever, toen hij in 1873 dat strafrecht voor zoover het bestaan had, ook formeel afschafte, tegelijkertijd het advies over de op te leggen straf moeten afschaffen. De fout ligt dus zooals mr. Kleintjes (II, 57) en dr. Juynboll (blz. 311 en 312) m.i. terecht meenen, in de omstandigheid dat de rechter het advies in strafzaken toch *niet volgen kan*, en zij is ten gevolge van de verkeerde opvatting, welke de wetgever van 1901 van de zaak had, blijven bestaan, want nog steeds moet de adviseur zijn oordeel over de strafbaarheid en de mate van strafbaarheid (Inl. Regl. art. 282) gronden op ten deze sedert 1873 formeel, doch facto al lang te voren

afgeschafte godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken! Hij vervalt dus van zelf in de straffen van het oud-Javaansche, Mohammedaansche, Minangkabausche, Chineesche of ander strafrecht van Inlanders of Vreemde Oosterlingen, en wanneer hij die omzet in den door ons geïmporteerden dwangarbeid, dan stelt hij het geheele vonnis aan vernietiging bloot. Zoolang men die adviseurs volgens *een ander recht* laat adviseeren, dan dat hetwelk de rechter moet toepassen, is en blijft hun advies een paskwil onverschillig of dat recht is de Islam, of eenig bestaand of voormalig „adatrecht". Meent men daarentegen dat de adviseur kan volstaan met de verklaring dat hij het feit zwaar, licht of maar middelmatig strafbaar acht, dan had de wetgever dat advies niet moeten vastknoopen aan de *rechts*stof van artikel 75 R. R. (Vgl. Adatrecht, blz. 7), maar aan de opvattingen van den Inlander *in het algemeen*.

Opmerkelijk is dat noch Prof. v. Vollenhoven noch mr. v. Ossenbruggen maar één poging hebben gewaagd om nu eens te zeggen wie nu *wel* als adviseur moeten worden aangewezen, en mocht een hunner er in slagen een persoon te vinden, dan vraag ik waarom men dien persoon dan niet tot lid van den landraad kan benoemen, want bij eene bevestigend antwoord op die vraag verliest het adviseurschap zijn reden van bestaan geheel en al.

En de door het spook der nietigheid geheel beheerschte, door de genoemde heeren zoo gekritiseerde, doch hun blijkbaar niet volledig bekende praktijk..... is deze, dat de landraadvoorzitter het gevoelen van den adviseur *steeds* inwint, wanneer de landraad iets moet weten omtrent eenig onderwerp — onverschillig welk, — waarvan de adviseur krachtens zijn ambt of afkomst beter dan een der leden op de hoogte is. Dat gevoelen wordt als regel alleen dan in het proces-verbaal der terechtzitting vermeld, wanneer de niet-vermelding daarvan gevaar voor vernietiging van het vonnis zou doen ontstaan, of wanneer men met het oog op appèl of revisie de aandacht van den hoogeren rechter op een bepaald feit wil vestigen. Met opzicht tot de op te leggen straf zou dat advies zeker niet eens vermeld worden, indien dat niet op straffe van nietigheid was voorgeschreven. Al noodzaakt artikel 282 Inl. Regl. van deze instelling niet den besten kant te laten zien, er zijn gelukkig nog landraadvoorzitters genoeg die van dien adviseur weten te maken wat er van te maken is. Tegenover dezen komt mij het minder vriendelijke oordeel van de heeren v. Vollenhoven en v. Ossenbruggen, die geen van beiden rechterlijk ambtenaar zijn, noch ooit een landraad hebben gepresidieerd, niet alleen onjuist maar ook onbillijk voor.

Den Haag, 28 Januari 1910. F. C. Hekmeijer.

VARIA.

OOST-INDISCHE PAKETBOOTEN IN DE 18de EEUW.

De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (van 1 December 1909, Ochtendblad A) bevat een artikel over de regeling eener paket-vaart tusschen Indië en Nederland, waarvan het denkbeeld in het laatst van de 18de eeuw uitging van de Algemeene Staten, toen deze reeds begonnen waren de O.-I. Compagnie hulp te verleenen om zich in Indië staande te houden, in den vorm van het zenden van eskaders oorlogsschepen, zooals in 1784 en 1785 plaats had.

Zij overwogen in hunne resolutie van 22 Dec. 1786, ,,dat bij gebrek aan eene reguliere en continueele correspondentie met de bezittingen van den Staat in de Oost, het schier onmogelijk is om aan een Esquader van het Land, in deze en geene gelegenheden, hoedanigen er dagelijks kunnen voorvallen..... van tijd tot tijd die directiën te geven, die hetzelve van noden heeft, om zoodanig te manoeuvreeren, als ten meesten dienste van den Lande zoude behooren, of om zelfs zoodanige schikkingen te maken als ingevolgen nieuw opgekomen evenementen al dikwijls noodzakelijk zoude kunnen weezen". Zij besloten dus, ,,dat aan bewindhebberen der Oost-Indische Compagnie zal worden gerecommandeerd, voorreerst om ten spoedigsten hunne gedagten te laten gaan en de nodige schikkingen te beramen, om, indien mogelijk, Paketbooten aan te leggen, tusschen de Republiek en de Caab de Goede Hoop, op vaste tijden in het jaar en vise-versa, gelijk ook van de Caab naar Ceylon, en naar Batavia, beide heen en weder".

Het zal aan de Oost-Indische Compagnie, die op dat tijdstip reeds haar ondergang tegemoet ging en voortdurend in groote geldzorgen verkeerde, niet gemakkelijk gevallen zijn aan den wenk der Algemeene Staten gevolg te geven, doch zij had deze teveel noodig om zich nog staande te kunnen houden en dus werd in het voorjaar van 1788 ter vergadering van Zeventienen besloten ,,ten einde de zo noodzakelijke gemeenschap met de Kaap de Goede Hoop en in 't gemeen met de Oost-Indiën te bevorderen" alle drie maanden derwaarts een ,,Paketboot" te doen vertrekken. Men was bij de Kamer van Amsterdam zelfs op dit besluit vooruitgeloopen, zoodat ,,het eerste scheepje de Maria Louisa reeds was in dienst gesteld, onder bevel van Anthony Franciscus Steffers".

Het was in dien tijd zeer treurig gesteld met de wijze van verzending van brieven en papieren van Nederland naar de Kaap en naar Indië en omgekeerd. Zij werden aan particulieren ter bezorging medegegeven en talrijk waren de klachten over het geheel wegraken of in verkeerde handen komen als een gevolg van ,,verzuim, overlijden van den overvoerder dan wel anderzints". De bewindhebberen der Compagnie besloten nu aan een ieder gelegenheid te geven brieven en paketten ,,naar alle Comptoiren van de Comp., in geheel Indiën en de Kaap de Goede Hoop, mitsgaders van daar

herwaarts, op eene veilige wijze zo met bovenvermelde vaartuigen (de paketbooten) als met Compagnie's gewone schepen te kunnen verzenden''. De brieven en paketten zouden in Indië, aan de Kaap of in Nederland worden afgegeven ,,tegen betaling van een matig daarop gesteld Porto''.

Hoeveel dit bedroeg kan men, in aansluiting aan hetgeen de *N. R. Ct.* vermeldt, vinden in het elfde deel van Mr. Van der Chijs' P l a k a a t b o e k bl. 104 e. v., waarin het bij missive van 16 Mei 1788 door Heeren XVIInen aan de Indische Regeering aangeboden ,,Plan'' voorkomt, ,,tot het voeren en onderhouden eener spoedige en geregelde correspondentie met 's Comps. hoofd-bezittingen in Indië en de Caap de Goede Hoop''.

Daaruit blijkt dat de Compagnie zich zoude moeten voorzien van tien vaartuigen van 80 à 85 voeten lengte, allen gebouwd om zeer snel te zeilen, doch ook sterk genoeg om de zware zeeën en felle stormen te weerstaan, die veeltijds op de Indische reizen werden ondervonden. Van deze vaartuigen zouden er zes geregeld in de vaart en vier voor reserve zijn. Toen de heeren XVIInen dit naar Indië schreven, was de aanbouw al vastgesteld en in de *N. R. Ct.* vindt men vermeld, dat zij de namen ontvingen van de Maria Louisa, Faam, Vlijt, Lugtbol, Expeditie, het Haasje, Snelheid, Zeemeeuw, Star en Kraay. Zij konden zonder aan de bezeildheid te kort te doen eene lading van zestig à zeventig lasten innemen en waren als brik getuigd. Hoewel dus pl.m. 50 pCt. grooter dan de ,,Halve Maen'', waarmede Hudson in 1609 naar Amerika voer (zie *Ind. Gids* 1909 I bl. 244), waren de afmetingen toch zeker klein genoeg om op een reis, die eenige maanden duurde, een equipage te herbergen, waarvan § 6 van het plan zegt: ,,Men is geïnformeert, dat tot een equipage voor zoortgelijke vaartuigen voldoende zoude zijn drie opper-officieren; voorts een bootsman, een timmerman, een zeilemaker, een kok en een chirurgijn, veertien bevaren matrozen en twee jongens''.

Om steeds bekwame officieren te bekomen, zouden òf degenen die zich op deze tochten onderscheiden hadden op de gewone schepen van de Compagnie een hoogeren rang krijgen, òf de gage zou op de paketbooten hooger zijn. Men wilde den gezaghebber den titel van kapitein-luitenant geven met *f*100 's maands, den tweeden officier dien van luitenant met *f*50 en den derden als onder-luitenant *f*36 toeleggen. Voorts zou de gage van den bootsman zijn *f*28, van den timmerman *f*30, van den zeilmaker *f*24, van den kok *f*28, van den chirurgijn *f*34 en van elk der matrozen *f*16 's maands. Elk van de jongens kreeg *f*8, doch bij de tweede en derde reizen van de matrozen en jongens zouden zij telkens *f*2 meer krijgen.

De gezaghebber zocht de andere officieren en verdere equipage uit en droeg ze aan de bewindhebbers voor ,,ten einde, na examen der officieren, dezelve te approbeeren''.

Omtrent de schafting wordt vermeld dat er twee tafels zouden wezen, een voor de drie officieren en den chirurgijn en een voor het overige volk, aan hunne bakken verdeeld.

Men rekende dat om de drie maanden telkens een der scheepjes op een bepaalden dag ,,wind en weer dienende'' zou vertrekken en in ongeveer drie maanden de Kaap bereiken, waar slechts acht dagen behoorde te worden vertoefd om van daar in twee maanden te Batavia te komen, waar zij ten spoedigste in gereedheid gebracht moesten worden om 14 dagen na aankomst de terugreis naar het vaderland aan te nemen.

Zooals in de *N. R. Ct.* wordt medegedeeld, vertrok de eerste paketboot 1 Sept. 1788 naar zee en was 3 Aug. 1789 te Texel terug, de volgende vertrok 22 December 1788 en was 9 November 1789 terug. Zij voldeden dus

zeer goed aan het gestelde programma om in elf maanden uit en thuis te zijn. Later waren de reizen echter in den regel van belangrijk grooter duur. Van regelmaat in de tijdstippen van vertrek was spoedig door allerlei oorzaken geen sprake meer.

De kosten meende men te kunnen dekken door een zekere hoeveelheid lading mede te nemen en verder door de porten van brieven van particulieren.

Op de verzending van brieven van particulieren uit Indië en De Kaap naar Nederland was in 1784 orde gesteld (Plakaatboek X bl. 773). Deze moesten ter generale secretarie worden bezorgd en aldaar in een of meer kisten of pakjes naarmate van volume gepakt en zooveel mogelijk met schepen van de Kamer van Amsterdam naar deze gezonden worden. Op een bepaalden tijd voor den zeildag der schepen zoude een ieder per advertentie kennis gegeven worden van den tijd, binnen welke de brieven ter secretarie moesten worden bezorgd.

Deze brievenbestelling door de Compagnie zou nu in het vervolg met deze paketbooten geschieden, waarbij men zich vleide, ,,dat het geregeld vertrek dezer vaartuigen, zo wel als het spoediger afleggen der reize, voor-al wanneer deze schikking zo hier te lande als in Indië, zal bekend zijn, het getal der brieven aanmerkelijk zal doen toenemen en de porten van die brieven als dan ten voordeele der paketbooten gebragt mogen worden".

Hoeveel die porten bedroegen blijkt uit de ,,Memorie vervattende een ontwerp van schikkingen op het stuk van den ontvangst, de verzending en bestelling der brieven van en aan particulieren, zo uit Indië, China en de Caap de Goede Hoop voor Europa, als van hier naar Indië, China en de Caap voornoemd".

De particuliere brieven of pakketten voor Indië, China en de Kaap bestemd werden in Nederland naar de grootte in onderscheidene klassen gebracht, zooals § 3 zegt: ,,Tot bepaaling van die klassen zullen er worden gemaakt negen onderscheyden vormen van hout, waar op gesneden zal zijn 't bedraagen van het port, 't geen voor ieder brief of paket van een der voorzeide negen formaaten of by het zelve naastkomende gevordert moet worden".

Voor de brieven van het kleinste of eerste formaat zou betaald worden 6 stuivers, voor die van het tweede 12 stuivers en voor elk der volgende formaten van *f*1 tot *f*7, telkens met *f*1 opklimmende. Voor nog grooter formaat van brieven of pakketten zoude de bepaling van het te betalen port ,,ter discretie staan van heeren Bewindhebberen, welke door zamenvoeging van drie of meer der voorzeide stempels of op zoodanigen voet, als zij meest geraden zullen vinden, het te betalene port op de brieven zullen doen stellen".....

De Indische Regeering stelde de bepaling van het brievenport uit Indië ,,egaal" met de daarvan gemaakte bepaling in Nederland, met dit onderscheid, dat, in steede van 6 stuivers, betaald zal worden een nieuwe schelling; in steede van 12 stuivers twee nieuwe schellingen en in plaats van een gulden vier en twintig stuivers".

De laatste der tien aangebouwde paketbooten — de K r a a y van de Kamer Amsterdam — had hare eerste reis in Februari 1791 nog niet aangevangen, toen reeds een voorstel was gedaan tot aanmerkelijke inkrimping van hun aantal. De toestand der Oost-Indische Compagnie, wier schuldenlast buitengewoon groot was en van jaar tot jaar sterk toenam, had o.m. in 1790 geleid tot de benoeming van eene commissie van onderzoek naar den

toestand en de vooruitzichten van de Oost-Indische maatschappij [1]). Deze commissie, zich noemende ,,Gecommitteerden tot de zaken van de Oost-Indische Compagnie'', bracht onder dagteekening van 21 Januari 1791 een rapport uit, waarin o.m. gewezen werd op de groote uitgaven, waartoe de bewindhebbers der Compagnie zich voortdurend te onbedacht en te ruimschoots lieten verleiden, waarvan ten voorbeeld door de Commissie werd aangevoerd hoe, op aanbeveling van de Algemeene Staten, op het einde van het jaar 1787, een aanvang was gemaakt met den aanbouw van paketbooten tot bespoediging van de geregelde correspondentie met Indië [2]). De commissie achtte het aantal dier booten te groot en men vond zich teleurgesteld in de verwachting dat de opbrengst van het brievenvervoer een belangrijk deel der kosten zou dekken.

Hoewel de bewindhebbers der O.-I. Compagnie, zegt de *N. R. Ct.*, bij hunne resolutie van 16 Mei 1791 — na de heeren van het praeparatoir Besogne te hebben gehoord — ook hunnerzijds meenden, dat met vijf paketbooten ,,in het vaarwater tusschen Nederland en Batavia'' en met ,,een die van Ceylon naar de Caab en terug'' zou dienen, kon worden volstaan en de vier overigen konden worden afgeschaft, kwam die vermindering niet tot stand.

De corruptie en morshandel liet zich ook hier gevoelen. Er werden in Indië gewoonlijk maar tien of twaalf lasten aan Compagnie's goederen ingeladen. Daarentegen werden er ,,verscheiden particuliere ongepermitteerde goederen'' mede overgevoerd, waarvan die met de Lugtbol in 1790 aangebracht — nota bene op de eerste reis van dit vaartuig — bij binnenkomst werden aangehouden en ,,geconfisqueerd''.

Terwijl in 1795 eene nieuwe commissie werd ingesteld die bij rapport van 15 Juni 1795 voorstelde de paketbooten achtereenvolgens te verkoopen, was in 1793 de oorlog met Frankrijk en later die met Engeland uitgebroken. Het lot dat de paketbooten daardoor ondergingen, wordt in de *N. R. Ct.* als volgt geschetst:

De expeditie, die 13 December 1793 van Batavia naar Nederland was vertrokken, werd den 4den Januari 1794 door het Fransche schip Ville de Bordeaux, na een kort gevecht in den Indischen Oceaan veroverd en te Isle de France opgebracht. De Faam werd op haar uitreis van Texel naar Batavia, vier dagen na vertrek uit het vaderland, den 25sten Maart 1794 door een Fransch fregat genomen en te Brest opgebracht.

Bij het uitbreken van den oorlog met Engeland waren in Indië en Bengalen de paketbooten Maria Louisa, het Haasje, Lugtbol, Snelheid en Zeemeeuw. De Vlijt, kapitein Mooser, behoorde tot de Oost-Indische retourvloot van 17 schepen, die den 19den Mei 1795, onder geleide van 's Lands schepen Scipio en Comeet, van de Kaap naar Nederland vertrok. Van deze vloot werden in Juni acht schepen, bij St. Helena door de Engelschen genomen. Van de overige schepen, die de route benoorden Schotland om namen, vielen later in Augustus d.a.v. benoorden Ierland nog twee Oost-Indische Compagnieschepen, benevens het oorlogsschip Comeet in handen van de Engelschen, terwijl na veel slecht weder te hebben doorstaan, de Scipio met de 7 overgebleven schepen, waaronder de Vlijt, in September 1795 in Noorwegen binnen vielen.

De paketboot Star was aan de Kaap de Goede Hoop, toen de Kaap-

---

[1]) Zie het bekende werk van G. Lauts, Geschiedenis der Nederlanders in Indië, Amst. 1859 deel IV bl. 112.

[2]) Ibid bl. 117—118.

kolonie in September 1795 door de Engelschen wierd veroverd en viel op deze wijze in handen van den vijand; de Kraay was op reis naar Oost-Indië.

Omtrent het latere lot der nog overgebleven paketbooten is aan het blad alleen iets bekend van de Snelheid, het Haasje en de Kraay. Eerstgenoemde, de Snelheid, behoorde tot het groot aantal koopvaarders — O.-I. Compagnieschepen en z.g. particuliere schepen — dat den 27sten November 1806 op de reede van Batavia door de Engelschen werd verbrand, op welken noodlottigen dag ook 's lands fregat Phoenix, de korvet William en de brik Avonturier, nadat zij door de onzen waren verlaten en aan den grond gezet, door de Engelschen werden genomen en door brand vernield.

De Kraay rekende 1 Januari 1801 nog onder het treurig overblijfsel van 6 kleine vaartuigen dat „'s Compagnie's Navale Magt" genoemd werd. Zij was toen naar Ternate en omtrent haar verdere lotgevallen is ons niets bekend. De paketboot het Haasje viel in 1797 in handen van Portugeezen onder een Engelsch prijsmeester. Haar einde was verbonden aan eene avontuurlijke expeditie onder den kapitein ter zee J. de Freyn. In 1796 was namelijk te Batavia met een Deensch schip een Hollandsch burger van Graaf-Reinet uit de Kaapkolonie aangekomen om hulp te vragen voor de Hollanders, die daar nog stand hielden tegen de Engelsche heerschappij. De toenmaals in Indië aanwezige Commissarissen-generaal (Nederburgh, Frijkenius en Overstraaten) zonden daarop het Haasje naar Zuid-Afrika. De commandant de Freyn, 19 Febr. 1797 uit Batavia vertrokken, kwam 2 Mei d.a.v. ten anker in de Rio de la Goa (Delagoa-baai). Van daaruit trok hij met 40 man over land naar de Kaapsche Hollanders, werd echter onderweg door 500 Hottentotten overvallen en tot terugkeer gedwongen. Intusschen waren twee Engelsche kruisers in Delagoa-baai verschenen en het Haasje werd door de Portugeezen en Engelschen gezamenlijk aangevallen. De aan boord achtergebleven bemanning gaf zich over en de Hollandsche brik werd genomen en opgebracht naar de Kaap.

EEN VEEL BETEEKENENDE REDE VAN LORD MINTO.

Op Dinsdag 25 Januari j.l. had, volgens een Reutertelegram, te Calcutta, in de oude vergaderzaal van het regeeringsgebouw, de eerste vergadering plaats van den thans uitgebreiden Rijks Wetgevenden Raad. De Onderkoning nam plaats op een zetel onder het beroemde portret van Warren Hastings en de raadsleden zaten in de rondte op rijen verhoogde zitplaatsen. In afwijking van vroegere gebruiken, werd Lord Minto aan het slot van zijn rede hartelijk door het publiek toegejuicht. De zaal was propvol. Lady Minto en verschillende anders dames waren tegenwoordig.

Lord Minto zeide op indrukwekkende wijze het volgende: Het is van belang dat mijne ambtsgenooten en het publiek de voorgeschiedenis kennen van de hervormingen, die nu door het Parlement zijn bekrachtigd. Zij ontstonden uit eene Nota, welke geheel gegrond was op de inzichten, welke ik mij van den toestand van Indië gevormd heb. Zij werd niet door het moederland ingegeven. Hetzij dan ten goede of ten kwade, ik draag er de geheele verantwoordelijkheid van.

„Ik maak geen misbruik van vertrouwen", zoo ging zijn Excellentie voort, „als ik zeg dat een vertegenwoordigend gouvernement in de Wes-

tersche opvatting van dat woord in het geheel niet bruikbaar was in het Indische Rijk en volstrekt niet in overeenstemming met de overgeleverde begrippen van eene Oostersche bevolking. De veiligheid en het welzijn van het land berusten op de oppermacht van het Britsche Bestuur, en die oppermacht kan niet worden gedelegeerd aan eenigerlei vertegenwoordigende vergadering. Ons doel was hervorming en uitbreiding van onze Raden, niet de vorming van Parlementen. Ik weiger daarbij ééne aanmerking te aanvaarden, namelijk de onderstelling dat de Wet op de Raden van 1909 het gevolg is van een toegeven aan oproerige beweging. Het is zuiver een erkenning van den politieken toestand van Indië, welke door geen verantwoordelijk bestuurder miskend mocht worden.

Het is, ongelukkigerwijze, maar al te waar, dat de voortgang van het werk, waaraan wij bezig waren en de voltooiing, welke wij als een welkome gave aan het volk van Indië wilden aanbieden, gedwarsboomd is door een reeks afschuwelijke misdaden die het Gouvernement noopten den eenen dwangmaatregel na den anderen te nemen. En gisteren nog [1]), aan den vooravond der vergadering van dezen Raad, is een trouw en flink landsdienaar binnen de muren van het Hooggerechtshof en op klaarlichten dag ruw vermoord. Een tot dusverre onbekende geest is in Indië ontstaan, een geest, die in strijd is met alles wat Indische godsdienst en overleveringen leeren, een geest van anarchie en wetteloosheid, die niet alleen de Britsche overheersching tracht te vernietigen, doch ook het bestuur der Indische hoofden, aan wie ik zooveel verplicht ben voor hun trouwen bijstand.

Wij zijn geroepen het hoofd te bieden aan bedekte samenzweringen, stelsels van moord en roof, die gevaarlijk zijn voor de openbare veiligheid en die den goeden naam van Indië schande aandoen.

Wij weten van vereenigingen, die hun best doen om de jongelingsschap van het land in hare netten te verstrikken, vergiftigd als deze reeds zijn door de verspreiding van oproerige geschriften, welke het Britsche bestuur, krachtens een ridderlijken onwil om op eenigerlei wijze de vrije gedachtenuiting aan banden te leggen, reeds al te lang heeft gedoogd. Wij zijn er op voorbereid de tegenwoordige gevaren tegen te treden en onze plicht zal ons niet langer veroorloven de zedelijke opvoeding van het opkomend geslacht te verwaarloozen. Wij kunnen de prediking van de revolutionnaire Pers niet langer gedoogen. Wij zijn besloten de losbandigheid in geschrifte in te toomen en wij meenen dat de steun van den thans uitgebreiden Raad van grooten invloed zal zijn, om het Indische volk te overtuigen van de deugdelijkheid van al die maatregelen, welke wij het noodig zullen vinden om in te voeren. Ik had gehoopt dat ik dezen nieuwen Raad had mogen openen onder een onbewolkten politieken hemel. Niemand heeft er oprechter dan ik naar verlangd om gedane zaken te laten voor hetgeen zij waren, en den nieuwen administratieven tijdkring met een schoone lei te openen. De loop, die de jongste gebeurtenissen genomen hebben, heeft de verwezenlijking dier verwachtingen vernietigd en ik kan slechts verzekeren, dat de eerste plicht van elk gouvernement is om de wet te handhaven, om voor het tegenwoordige en zoover mogelijk voor de toekomst het wel-

---

1) Namelijk de moord van den inspecteur Shams-ul-Alam van het „Criminal Investigation Department", die belast was met het onderzoek van een bommen-samenzwering en vroeger in het onderzoek der Midnapore-zaak gemoeid was. De moordenaar was een Bengalees van 19 jaar, lid van een geheim genootschap.

zijn te behartigen der bevolkingen, die aan zijn zorgen zijn toevertrouwd, om te heerschen, en als het noodig is, te heerschen met den sterken arm.

Maar ik ben geen oogenblik van gevoelen, dat de noodzakelijkheid om op onmeedoogende wijze het groote kwaad in ons midden uit te roeien, iets meer dan een voorbijgaande schaduw op den algemeenen politieken toestand van Indië werpt. Ik geloof dat de algemeene toestand beter is dan hij vijf jaar geleden was. Wij moeten ons niet door de onmiddellijke gevaren laten verblinden voor de teekenen, die beloften voor de toekomst geven. Ik geloof dat de verbreeding der politieke vertegenwoordiging Indië gered heeft uit grootere moeilijkheden, dan die welke wij thans onder de oogen hebben te zien. Ik geloof bovenal dat gezamenlijk dienen van Britsche en Indische bestuurders onder een opperste Britsch gezag de sleutel zal worden voor het toekomstige politieke welzijn van het land. Het is in die overtuiging dat ik hard voor Indië heb gewerkt en wanneer ik thans rondom mij zie de vertegenwoordigers van machtige gemeenschappen en belangen, waarvoor ik in mijn Nota heb gepleit, dan voel ik mij overtuigd dat de waardigheid en het gezond verstand van dezen Raad, op bekwame wijze gehandhaafd zullen worden en dat het sturen van het Indische schip van Staat op trouwe en vaardige wijze zal worden geholpen. En terwijl de vervulling van mijn hoog ambt thans op haar einde loopt, spreek ik de hoop uit, dat mijn jaren van arbeid eenige vrucht mogen hebben gedragen en ik ben de Voorzienigheid dankbaar dat zij mij gespaard heeft om bij deze groote en historische gebeurtenis tegenwoordig te zijn.

OVEREENKOMSTEN MET INLANDSCHE VORSTEN IN DEN O. I. ARCHIPEL [1].

311. 2.) BOLAANG ITANG.

AKTEN VAN VERBAND EN VAN BEVESTIGING.

AKTE VAN VERBAND van den opgetreden Radja van Bolaang Itang.

Ik Ram Soeit Pontoh, Radja van Bolaang-Itang, beloof plechtig, dat ik aan de Koningin der Nederlanden en aan den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, als vertegenwoordiger der Koningin in deze gewesten gehouw en getrouw zal zijn en het landschap Bolaang-Itang dat mij in leen wordt afgestaan en als zoodanig door mij wordt aangenomen, met allen ijver, alle oplettendheid en toewijding voor en vanwege het Nederlandsch-Indisch Gouvernement zal besturen overeenkomstig de instellingen en wetten des lands:

dat ik de tusschen het Nederlandsch-Indisch Gouvernement en mijne voorgangers gesloten overeenkomsten heilig en getrouw zal nakomen;

dat ik te allen tijde genegen zal zijn, om mij met dat Gouvernement te verstaan omtrent punten in die overeenkomsten, die nader blijken mochten in het belang van land en volk regeling te behoeven en dat ik voorts alles zal doen wat een getrouw en eerlijk Radja en leenman betaamt.

---

1) Handelingen der Staten-Generaal. Bijlagen. 1908—1909.

Deze verklaring heb ik met eede bevestigd, bezegeld en onderteekend ten overstaan van Abraham Coomans Jr., controleur der afdeeling Bolaang-Mongondou, daartoe gemachtigd door den Resident van Menado en in bijzijn van de navolgende mantri's.

Hier stonden de stempel en de handteekening van Ram Soeit Pontoh, Radja van Bolaang-Itang, zoomede de handteekeningen van zijne mantri's en van den Kadli, voor de beeediging.

Ten overstaan van mij, controleur der afdeeling Bolaang-Mongondou.

(*get.*) A. Coomans Jr.

AKTE VAN BEVESTIGING van Ram Soeit Pontoh als Radja van Bolaang Itang.

Nademaal door de Hoofden en de bevolking van Bolaang-Itang tot Radja van dat landschap is gekozen: Ram Soeit Pontoh.

En aangezien Ram Soeit Pontoh op heden Maandag den 18den Februari 1907 in handen van mij Abraham Coomans Jr., controleur der afdeeling Bolaang-Mongondou, daartoe gemachtigd door den Resident van Menado, plechtig heeft beëedigd en te mijnen overstaan heeft bezegeld en onderteekend de aan deze akte gehechte schriftelijke verbintenis.

Zoo wordt voornoemde Ram Soeit Pontoh bij deze door mij onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië vanwege en in naam van meergenoemd Gouvernement plechtig bevestigd in zijne waardigheid van Radja van Bolaang-Itang onder den naam en titel van Ram Soeit Pontoh Padoeka Radja Bolaang Itang.

Aldus gedaan te Bolaang-Itang ten dage en jare voorschreven.

De Controleur der afdeeling Bolaang Mongondou,

(*w. g.*) A. Coomans Jr.

In tegenwoordigheid van ons:

Hier stonden de handteekeningen van de getuigen.

Deze akten van verband en van bevestiging zijn goedgekeurd en bekrachtigd op heden 26 Juni 1907.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,

(*w. g.*) J. B. van Heutsz.

Ter ordonnantie van den Gouverneur-Generaal

De Algemeene Secretaris,

(*w. g.*) van Rees.

Voor eensluidend afschrift, enz.

(**311.** 3).

NOTA VAN TOELICHTING.

Aan den radja van het landschap Bolaang Itang (afdeeling Bolaang Mongondou, residentie Menado), Bonji Poto, is wegens ouderdom en ziekelijkheid op verzoek eervol ontslag verleend (Gouvernements besluit 18 September 1906 No. 10). Met hem waren achtereenvolgens gesloten het contract van 12 September 1895 [1]) en de suppletoire contracten van 25 Juli [2]), en 11 September 1897 [3]) en van 26 Maart 1901 [4]).

---

1) Gedrukte Stukken v. d. Tweede Kamer der Staten-Generaal, Zitt. 1896—1897 **139**, No. 11.
2) „ „ „ „ „ „ „ „ „ 1897—1898 **152**. „ 28.
3) „ „ „ „ „ „ „ „ „ 1898—1899 **166**, „ 13.
4) „ „ „ „ „ „ „ „ „ 1902—1903 **174**, „ 23.

De op den 18den Februari 1907 door den nieuw opgetreden zelfbestuurder Ram Soeit Pontoh, vroeger marsaoleh van het district Boenong van genoemd landschap, beëedigde, onderteekende en bezegelde akte van verband en de hem uitgereikte akte van bevestiging zijn goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouvernements besluit dd. 26 Juni 1907 No. 33.

(**311.** 4.) KAIDIPANG.

SUPPLETOIR CONTRACT.

Nademaal het wenschelijk is voorgekomen de grenzen van het landschap Kaidipang nader vast te stellen en zulks met wijziging van de vroegere grenzen, zooals die in bijlage I van het politiek contract dd. 21 September 1895 zijn omschreven, zoo is op heden den 19den Februari 1907 en onder nadere goedkeuring en bekrachtiging van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië tusschen ons Abraham Coomans, Controleur van Bolaang Mongondou, daartoe speciaal gemachtigd door den Resident van Menado, en Manoppo Corompot, Radja van Kaidipang en zijn mantri's overeengekomen, dat de grenzen van het landschap Kaidipang zullen luiden als volgt:

ten Noorden: de Celebes-zee;

ten Oosten: van een gemetselden steenen pilaar rechts van de monding van de Boeboeo-rivier aan de Celebes-zee eene rechte lijn naar den noordelijksten top van het Batoe-Poliigebergte en van dit punt eene rechte lijn naar de goenoeng Mopile tot aan de waterscheiding met de Zuidkust;

ten Zuiden: de primaire waterscheiding tusschen de Noord- en Zuidkust;

ten Westen: de meridiaan over tandjoeng Hoeloehoe of Mogohoegoe;

liggende het district Atinggola der Assistent-residentie Goronalo tusschen den Westelijken oever der Andagilerivier en den Oostelijken voet van 't bergland Imana, terwijl het ten Noorden wordt begrensd door de Celebes-zee en ten Zuiden door de primaire waterscheiding tusschen de Noord- en Zuidkust.

Aldus ten dage en jare in den aanhef dezes vermeld te Kaidipang overeengekomen, in triplo opgemaakt, onderteekend en bezegeld door den Radja van Kaidipang en zijne mantri's in tegenwoordigheid van mij Controleur van Bolaang-Mongondou.

(*w. g.*) A. Coomans Jr.

Hier stonden stempel en handteekening van Manoppo Corompot, Radja van Kaidipang en de handteekeningen van zijne mantri's.

Dit suppletoir contract is goedgekeurd en bekrachtigd op heden den 12den September 1907.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,
(*w. g.*) J. B. van Heutsz.
Ter ordonnantie, enz.

(**311.** 5). BOLAANG ITANG.

SUPPLETOIR CONTRACT.

Nademaal het wenschelijk is voorgekomen de grenzen van het landschap Bolaang-Itang nader vast te stellen en zulks met wijziging van de vroegere grenzen, zooals die in bijlage I van het politiek contract dd. 12 September 1895 zijn omschreven, zoo is op heden den 20sten Februari 1907 en onder nadere goedkeuring en bekrachtiging van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië tusschen ons Abraham Coomans, controleur van Bo-

laang-Mongondou, daartoe speciaal gemachtigd door den resident van Menado en Ram Soeit Pontoh, Radja van Bolaang-Itang en zijne mantri's overeengekomen, dat de grenzen van het landschap Bolaang-Itang zullen luiden als volgt:

ten Noorden: de Celebes-zee;

ten Oosten: de meridiaan over de oude monding der Biontong of Boenong-rivier aan de Celebes-zee, de zoogenaamde Boenong-diti;

ten Zuiden: de primaire waterscheiding tusschen de Noord- en Zuidkust;

ten Westen: van een gemetselden steenen pilaar rechts van de monding der Boeboeo-rivier aan de Celebes-zee eene rechte lijn naar den Noordelijken top van het Batoe-Polii-gebergte en van dit punt eene rechte lijn over de goenoeng Mopile tot aan de waterscheiding met de Zuidkust.

Aldus ten dage en jare in den aanhef dezer vermeld te Bolaang-Itang overeengekomen, in triplo opgemaakt, onderteekend en bezegeld door den Radja van Bolaang-Itang en zijne mantri's, in tegenwoordigheid van mij, Controleur van Bolaang Mongondou.

(*w. g.*) A. Coomans Jr.

Hier stonden stempel en handteekening van
Ram Soeit Pontoh, Radja van Bolaang-Itang,
zoomede de handteekeningen van zijne mantri's.

Dit suppletoir contract is goedgekeurd en bekrachtigd op heden den 12den September 1907.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,
(*w. g.*) J. B. van Heutsz.
Ter ordonnantie, enz.

(**311**. 6.) BINTAOENA.

SUPPLETOIR CONTRACT.

Nademaal het wenschelijk is voorgekomen de grenzen van het landschap Bintaoena nader vast te stellen en zulks met wijziging van de vroegere grenzen, zooals die in bijlage I van het politiek contract, dd. 22 Juli 1895 zijn omschreven, zoo is op heden den 21sten Februari 1907, en onder nadere goedkeuring en bekrachtiging van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, tusschen ons Abraham Coomans, Controleur van Bolaang-Mongondou, daartoe speciaal gemachtigd door den Resident van Menada, en Mohamad Datoengsolang, Radja van Bintaoena en zijne mantri's overeengekomen, dat de grenzen van het landschap Bintaoena zullen luiden als volgt:

ten Noorden: de Celebes-zee;

ten Oosten: de Biauw-rivier van af hare bronnen op de hoofdwaterscheiding tusschen de Noord- en Zuidkust stroomafwaarts, verder de Sangkoebrivier volgende tot aan hare uitmonding in de Celebes-zee;

ten Zuiden: de primaire waterscheiding tusschen de Noord- en Zuidkust;

ten Westen: de meridiaan over de oude monding der Biontong of Boenong-rivier aan de Celebes-zee, de zoogenaamde Boenong-diti.

Aldus ten dage en jare in den aanhef dezer vermeld te Bintaoena overeengekomen, in triplo opgemaakt, onderteekend en bezegeld door den Radja

van Bintaoena en zijne mantri's, in tegenwoordigheid van mij, Controleur van Bolaang-Mongondou. (*w. g.*) A. Coomans Jr.

Hier stonden stempel en handteekening van Mohamad Datoengsolang, Radja van Bintaoena, zoomede de handteekeningen van zijne mantri's.

Dit suppletoir contract is goedgekeurd en bekrachtigd op heden den 12den September 1907.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,
(*w. g.*) J. B. van Heutsz
Ter ordonnantie enz.

(311. 7). BOLAANG MONGONDOU.

SUPPLETOIR CONTRACT.

Nademaal het wenschelijk is voorgekomen de grenzen van het landschap Bolaang-Mongondou nader vast te stellen en zulks met wijziging van de vroegere grenzen, zooals die in bijlage I van het politiek contract dd. 22 October 1895 zijn omschreven, zoo is op heden den 12den Maart 1907 en onder nadere goedkeuring en bekrachtiging van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, tusschen ons Abraham Coomans, Controleur van Bolaang-Mongondou, daartoe speciaal gemachtigd door den Resident van Menado, en Datoe Cornelis Manoppo, Radja van Bolaang-Mongondou en zijne mantri's overeengekomen, dat de grenzen van het landschap Bolaang-Mongondou zullen luiden als volgt:

ten Noorden: de Celebes-zee;

ten Oosten: de rivier Poigar van hare uitmonding in de Celebes-zee tot het meer Iloloi; de Oostelijke en Zuidelijke oevers van het meer tot daar waar de Poigar er in stroomt; deze rivier tot haren oorsprong uit het meer Danau, daarna de Noordelijke en Oostelijke oevers van het meer tot de uitmonding daarin van den Montagoi; verder deze rivier stroomopwaarts tot haren oorsprong op den berg Koladoon, gelegen in de waterscheiding tusschen de Celebes-zee en de Tominibocht, voorts ggnoemde waterscheiding tot den oorsprong der Boejat kiri op het Liandoek-gebergte, deze rivier stroomafwaarts tot waar zij overgaat in de Boejat en ten slotte de laatstgenoëmde rivier tot hare uitmonding in de Tominibocht;

ten Zuiden: de Tominibocht;

ten Westen: de Sangkoebrivier stroomopwaarts tot waar de Biauw-rivier zich in eerstgenoemde rivier stort, vervolgens de Biauw-rivier stroomopwaarts tot aan hare bronnen op de primaire waterscheiding tusschen Noord- en Zuidkust, vervolgens die waterscheiding volgende tot de goenoeng Sogoeö en eindelijk van hier de uitlooper van deze waterscheiding, die zich in ongeveer zuidelijke richting over de bergen Tapa, Tolondad en Panang tot aan zee uitstrekt bij Tandjoeng Labotta.

Aldus ten dage en jare in den aanhef dezes vermeld te Kotabangon overeengekomen, in triplo opgemaakt, onderteekend en bezegeld door den Radja van Bolaang-Mongondou en zijne mantri's in tegenwoordigheid van mij, Controleur van Bolaang-Mongondou. (*w. g.*) A. Coomans Jr.

Hier stonden de stempel van Datoe Cornelis Manoppo, Radja van Bolaang-Mongondou, en de handteekeningen van den waarnemenden bestuurder en de mantri's van Bolaang-Mongondou.

Dit suppletoir contract is goedgekeurd en bekrachtigd op heden den 12den September 1907.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,

(*w. g.*) J. B. VAN HEUTSZ.

Ter ordonnatie, enz.

(**311**. 8). BOLAANG OEKI.

SUPPLETOIR CONTRACT.

Nademaal het wenschelijk is voorgekomen de grenzen van het landschap Bolaang-Oeki nader vast te stellen en zulks met wijziging van de vroegere grenzen, zooals die in bijlage I van het politiek contract dd. 11 September 1895 zijn omschreven, zoo is op heden den 17den Maart 1907 en onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, tusschen ons Abraham Coomans, Controleur van Bolaang-Mongondou, daartoe speciaal gemachtigd door den Resident van Menado, en Hassan van Goebal, Radja van Bolaang-Oeki, en zijne mantri's overeengekomen, dat de grenzen van het landschap Bolaang-Oeki zullen luiden als volgt:

ten Noorden: de waterscheiding tusschen de Noord- en Zuidkust;

ten Oosten: de secundaire waterscheiding, welke aansluitende aan de goenoeng Sogoeö van de primaire waterscheiding op de Noordgrens zich over de bergen goenoeng Tapa, Tolondad en Panang in ongeveer Zuidelijke richting uitstrekt tot aan tandjoeng Labotta;

ten Zuiden: de Tominibocht;

ten Westen: de Taloedaa-rivier van haren oorsprong op de primaire waterscheiding tusschen Noord- en Zuidkust tot aan de zee, daarbij aan den benedenloop volgende haren ouden loop langs de Topi-rivier (grens met Gorontalo).

Aldus ten dage en jare in den aanhef dezes vermeld te Malibagoe overeengekomen, in triplo opgemaakt, onderteekend en bezegeld door den Radja van Bolaang-Oeki en zijne mantri's, in tegenwoordigheid van mij, Controleur van Bolaang-Mongondou.

(*w. g.*) A. COOMANS JR.

Hier stonden stempel en handteekening van Hassan van Goebal, Radja van Bolaang-Oeki, zoomede de handteekeningen van zijne mantri's.

Dit suppletoir contract is goedgekeurd en bekrachtigd op heden den 12den September 1907.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,
(*w. g.*) J. B. VAN HEUTSZ.

Ter ordonnantie, enz.

(**311**. 9). KAIDIPANG, BOLAANG ITANG, BINTAOENA, BOLAANG MONGONDOU en BOLAANG OEKI.

NOTA VAN TOELICHTING.

Daar de grensregeling, aangegeven in bijlage I van de contracten [1]), die respectievelijk op 21 en 12 September, 22 Juli, 22 October en 11 Sep-

tember 1895 gesloten werden met de zelfbesturen der landschappen Kaidipang, Bolaang Itang, Bintaoena, Bolaang Mongondou en Bolaang Oeki (residentie Menado), aanleiding gaf tot moeilijkheden, is na een nauwkeurig onderzoek en met onderling goedvinden van de betrokken zelfbesturen eene wijziging van de grenzen hunner landschappen tot stand gekomen, waardoor aan de vroeger herhaaldelijk voorkomende grensgeschillen een einde is gemaakt. Hoe die grenzen thans zijn vastgesteld blijkt uit de overgelegde suppletoire contracten van 19, 20 en 21 Februari en 12 en 17 Maart 1907, die bij Gouvernements besluit 12 September 1907 zijn goedgekeurd en bekrachtigd.

---

[1]) Gedrukte Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Zitting 1896—1897 **139**, nos. 12, 11, 8, 13 en 10.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

DEN HAAG, 12 Februari 1910.

INHOUD.

Een Indische Bestuursschool. — Hervormingen in de Vorstenlanden — Het land Karang-Gedé. — Een suikerfabriek in Pengasih. — Een oud request van den Bond der P. en T. ambtenaren in N.-I. — Inlanders en Indo-Europeanen in landsbetrekkingen. — De rechtstoestand der immigranten in N.-I. — De Chineezen-quaestie in Kediri. — Gezondheidstoestand in Deli. — Verslag van het Inlandsch credietwezen. — Aziaten in Australië. — De particuliere landerijen op Java. — Het ongeval te Pladjoe. — Autonomie in Indië. — Emigratie naar de Lampongs. — De Baron-zaak. — Steenkool op Sumatra. — Hollandsche burgers op Ceylon. — Bevordering bij keuze. — Soldatenwenschen. — Cycloon op de Kokos-eilanden. — De spoorlijn Batavia—Buitenzorg. — Het Indo-vraagstuk. — Straat Sapeh. — De aloen-aloen's op Java. — Drang naar onderwijs op Sumatra. — Kalkwerpen. — De haven van Idi. — Simeloengoen. — Curaçao. — Vreemde oorlogsschepen in Ned.-Indië. — De handel voor Javanen. — Grensafbakening op Nieuw-Guinea. — De Nieuw-Guinea-expeditie. — De West-Indische goud-industrie in 1909. — Het bestuur der groote steden op Java. — Groote piapnen in Palembang. — Atjehberichten. — Vervoer van gevangenen. — De schoolquaestie in de Minahassa. — Eene universiteit te Hankow. — Anti-revolutionnaire koloniale staatkunde. — Tweeërlei Islambeschouwingen. — Moderne bedevaart naar Mekka. — De Tegalwaroe-landen.

Een Indische Bestuursschool. In de *Locomotief* van 3 Dec. j.l. bespreekt H. het toenemend tekort aan ambtenaren en hoe men bij verschillende regeeringsplannen en toezeggingen in een vicieusen cirkel blijft rondraaien. ,,De zucht naar comfort en materieele welvaart is in de kringen onzer Europeesche samenleving even snel gestegen als de ondernemingslust gedaald is. Daar is als het ware een vacuum ontstaan in de onderste lagen, als gevolg van het algemeene streven naar een hoogeren levensstandaard''..... De logica wijst twee wegen aan om in het te kort aan ambtenaren te voorzien, n.l. of het opvoeren van de tractementen en vooruitzichten, of het aantrekken van kringen, wier eischen matiger zijn, maar die tot nu toe, pecunia causa buiten mededinging hebben moeten blijven. Zonder het gevaar te willen loopen de koloniale geldmiddelen reddeloos topzwaar te maken, kan aan het eerste niet gedacht worden; op den tweeden weg liggen gevaarlijke voetangels en klemmen, zooals beurzen en persoonlijke toelagen. In het praktische leven wordt het ongewenschte van het laatstbedoelde noodmiddel ter dege gevoeld. ,,Geen beter stelsel om een onbevangen optreden der ambtenaren te bevorderen en corpsgeest aan te kweeken dan dat van gelijke monniken, gelijke kappen''.

De schrijver spreekt nu met waardeering over een nieuw denkbeeld, destijds aangegeven door den heer C. J. Hasselman in de door de vereeniging ,,Moederland en Koloniën'' uitgegeven Aanteekeningen op de Indische begrooting voor 1909, waarin hij de instelling bepleitte van een Bestuursschool, waar alle aanstaande ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur volgens een vast plan zouden worden opgeleid. Deze school met internaat, geschoeid op de leest van de Kon. Mil. Academie te Breda, zou dan in de plaats treden van de opleiding te Leiden en die te Batavia. Zelfs een kostelooze opleiding, onder verband van 7 jaren dienst, zou niet onover-

komelijk zijn. Een bijdrage van *f*400 per jaar in de studiekosten zou evenwel voor Indische ouders niet te bezwarend zijn, met vrijen overtocht heen en terug voor de leerlingen en na voltooide studie eene toelage voor uitrusting. Een en ander wordt door H. nader uitgewerkt. In elk geval moet er iets gedaan worden om de opleiding in betere banen te leiden en om hiertoe te geraken dient volgens hem gebroken te worden met de reactionnaire en weinig democratische opvatting dat alleen in de rijen der gegoede burgers geschikte candidaten voor het ambtenaarsschap gezocht behooren te worden.

* * *

Hervormingen in de Vorstenlanden. Blijkens de *Locomotief* van 13 Dec. j.l. had de voorzitter der Djokja'sche Landhuurdersvereeniging 2 Dec. te voren een hoogst belangrijke mededeeling gedaan, die het bericht betrof, dat er tusschen den Resident van Solo en den Soesoehoenan een maand te voren was gecorrespondeerd over de afschaffing van het apanage-stelsel en het verhuren der gronden zonder de dessa's en de werkkrachten der opgezetenen, zoodat de verplichte diensten zouden vervallen en al het werk op de ondernemingen in vrijen arbeid zou geschieden. Een brief en concept-regeling, in April 1909 opgemaakt, zouden gegrond zijn op voor de landhuurders in hooge mate grievende argumenten en uitspraken. Enkele weken geleden zoude de Sultan een overeenkomstigen brief aan den resident van Djokja geschreven en zich tot eene soortgelijke regeling bereid hebben verklaard.

In de *Java-Bode* van 8 Dec. was melding gemaakt van de oproeping van den Resident van Soerakarta, Van Wijk, naar Buitenzorg om de in overweging zijnde plannen, die in beginsel reeds de instemming der beide inlandsche vorsten hadden, te bespreken. Volgens een later bericht in dat blad is het evenwel minder juist dat de argumenten grievend zouden zijn voor de landhuurders. In geenen deele is het plan een uitvloeisel van minder oorbare handelingen dezer laatsten, die slechts de rechten der apanage-houders uitoefenen. De gedachte hervormingen zijn evenwel een eisch des tijds geworden. Het wordt niet meer verantwoord geacht zulke middeneeuwsche toestanden te laten voortbestaan. Bovendien zijn er onmiskenbare teekenen, dat de houding der bevolking, door de voorwaartsche stroomingen op geheel Java merkbaar, binnen afzienbaren tijd toch tot die hervorming zou nopen. Dat handhaving van het bestaande ondoenlijk is, dunkt de *J.-B.* voor geen tegenspraak vatbaar, terwijl de landbouwondernemers gebaat zullen zijn bij een gewijzigden staat van zaken, die meer zekerheid zal verschaffen, omdat het bestaan der ondernemingen, ondanks de door den Soesoehoenan in 1891 en door den Sultan eenige jaren geleden gedane toezegging, betreffende de eventueele verlenging der huurcontracten, precair is, daar deze niet of op eene hoogst gebrekkige wijze vatbaar zijn om als zekerheid te strekken voor schuld.

Behalve de door de *J.-B.* genoemde bezwaren, die er tegen de uitvoering van het denkbeeld bestaan, omdat de huurovereenkomsten, veelal tot een maximumduur van dertig jaar aangegaan, op zeer verschillende tijdstippen eindigen en dagelijks nieuwe contracten of verlengingen van loopende overeenkomsten worden gesloten, meent de *Nieuwe Courant* van 5 Januari, dat er nog andere onder de oogen moeten worden gezien. De Vorstenlanden hebben onder souvereiniteit van Nederland, hun eigen zelfbestuur. Wel is de macht daarvan geleidelijk beperkt, maar dat neemt niet weg, dat verdere beperkingen niet kunnen uitgaan alleen van het Indische gou-

vernement, maar ook contractueel door de vorsten moeten worden goedgekeurd. Het afschaffen der aan h e n verplichte gedwongen diensten is een bijzonder groote inkrimping van de macht dier vorsten over hun eigen volk en op grond daarvan betwijfelt de *N. Ct.* of de goedkeuring daarop zoo spoedig zal worden verkregen. Te minder als de vorsten lezen, hetgeen een ander Indische blad vermeldt, dat er eenigszins geheimzinnig gefluisterd wordt over het in de lijn dezer hervormingen liggende plan om bij mogelijke troonswisseling den troon te verminderen tot een zetel van een hoofdregent en afschaffen der vorstelijkheid. Dit zijn volgens de *N. Ct.* geen uitlatingen, die vertrouwen wekken en dit is in de eerste plaats noodig om zich de medewerking der vorsten te verzekeren.

* * *

Het land Karang-Gedé. In de *Locomotief* van 4 Dec. j.l. te voren was reeds eene nieuwigheid van bedoelden aard in de Vorstenlanden ter sprake gekomen, n.l. het invoeren van cultures voor de Europeesche markt op het aan den Soesoehoenan van Soerakarta toebehoorende land Karang-Gedé, dat 60 à 70,000 bouws groot moet zijn. Op deze nieuwe onderneming is de heer Geesink tot superintendent benoemd en onder leiding en voorlichting van den Resident Van Wijk zou het plan der exploitatie in eene richting geleid worden, welke volgens het blad op hoogst-ernstige verwikkelingen in de Vorstenlanden zou kunnen uitloopen. Met het plan wordt stijving van de kas van den Soesoehoenan beoogd, om daaruit verschillende hervormingen ten bate van de Inlandsche bevolking te kunnen bestrijden en de geleidelijke omzetting van den cultuurdienst in betaalden arbeid. Er zou dan van bedoeld land een tabaksland worden gemaakt, waar niet het bekende glebagan-stelsel zou worden ingevoerd, doch arbeid tegen *f*0.25 per dagtaak. Aan het plan liggen eenige goede denkbeelden ten grondslag, vooreerst de bevolking der Vorstenlanden geleidelijk dezelfde financiëele lasten op te leggen, als die van overig Java en in de tweede plaats deze hervorming afhankelijk te maken van de vraag of de Inlandsche bevolking in de Vorstenlanden op dit oogenblik *geschikt* is voor eene zoodanige exploitatiewijze. Waar het kwartje per dagtaak in de plaats komt van het vroegere vruchtgebruik van een deel van den grond, is het de vraag of de bevolking zich dadelijk naar den nieuwen toestand zal inrichten; doch als in het omgekeerde geval geen geregelde exploitatie van het land Karang-Gedé mogelijk blijkt, wat zal men dan doen? Nu reeds is er een employé heen gezonden om de dessa's al vast te zuiveren van ,,onwillige elementen'' en er bestaat op die wijze gevaar voor een conflict van den Soesoehoenan met zijn volk. Door het bedrijf rechtstreeks op naam van den Soesoehoenan te stellen hebben de opgezetenen met klachten slechts beroep bij hun werkgever en daarom acht het blad het noodig dat de persoon van den Vorst buiten zulke proefnemingen gehouden wordt. Bovendien moeten er een paar millioen in de zaak gestoken worden en dat risico kan niet op diens schouders geschoven worden, zoodat aan de Regeering garantie is gevraagd. Hier zal echter het gouvernement met het oog op vroegere ervaring met de tabaksverbouwing op dat land wel niet toe overgaan.

* * *

Een suikerfabriek in Pengasih. Een analoge quaestie schijnt thans ook in Djokjakarta hangende te zijn. Blijkens de *Locomotief* van 27 Dec. j.l. bestond reeds vroeger bij den kroonprins aldaar het plan om in Pengasih, dat met onderhoorigheden pl.m. 4000 bouws groot is, waarvan 1000 bouws

geïrrigeerd, ook de rest te laten bevloeien en een suikerfabriek op te richten. De vorige Resident Couperus had dit afgeraden omdat „het resultaat wel eens negatief kon uitloopen". Vroeger was reeeds een indigo-onderneming beproefd, die geen winst gaf en later mislukte er een tabaksonderneming. Intusschen kwam de Resident van Andel aan het bestuur en volgens het met X. onderteekende artikel in de *Loc.* bleef de zaak een jaar rusten, toen de heer Van Blommesteyn uit Bandoeng den prins Mangkoe Boemi het voorstel deed om Pengasih op diens kosten te exploiteeren en de winst samen te deelen. De Sultan scheen in de zaak geen bezwaar te hebben als ook de Resident er mede accoord ging. De kroonprins, vergezeld van prins Mangkoe Boemi en een adviseur van dezen, de heer Enger, maakten den Resident met hun voornemen bekend om een suikerfabriek te bouwen en een waterleiding te graven. De Resident deelde mede dat het plan zijn sympathie wegdroeg en dat hij hiermee de regeering in wetenschap zou stellen. Een vroeger ontwerp voor de waterleiding werd met behulp van een ingenieur van den Waterstaat weder opgevat. Het project kwam gereed en een bestuur zou worden geconstitueerd met den Resident als voorzitter. Er schijnt oneenigheid te zijn ontstaan over dat bestuur, waarin naast de financiëel betrokkenen nu ook ambtenaren B. B. zitting moesten nemen. Aan den Resident wordt zelfs het voornemen toegeschreven gouvernements geld voor de onderneming te zullen aanvragen en particuliere kapitalen uit de zaak te weren, ten einde het heft in handen te houden, iets wat door X. als misbruik van gezag in zake de particuliere aangelegenheden van den kroonprins wordt gequalificeerd. De heer Van Andel zou dan plannen beramen om te Pengasih vrijen arbeid in te voeren, hetwelk wegens het risico niet gaan zou als er particulier geld mede gemoeid was. Er wordt nu door X. een parallel getrokken met Karang-Gedé, waar Resident Van Wijk, naar hij vernam verplichten betaalden arbeid wil invoeren. Bij Pengasih echter zijn reeds onderhandelingen met particulieren gaande en was geld voor fabriek en leiding gereed, zoodat deze zich blijkbaar de zaak niet gaarne uit handen zien nemen.

* * *

Een oud request van den Bond van Post- en Telegraafambtenaren in N.-I. In de *Ind. Gids* van 1907 I, bl. 893, maakten wij melding van een request van dien bond op 30 Dec. 1906 aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal ingediend. Blijkens bijlage 203 der Handelingen 1909-'10 schijnt dit stuk per brief van 17 Mei 1907 No. 237 aan den Minister van Koloniën om inlichting te zijn gezonden en nu, in dato 5 Jan. 1910, worden die inlichtingen verstrekt. Daaruit blijkt dat het meerendeel der uit te zenden personen bestemd was voor commies derde klasse op *f*150 's maands en dat in verband daarmede de in Indië gestelde eischen van intellectueele en vakkundige ontwikkeling en leeftijd te hoog waren gesteld. Voor klerken bij de posterijen en telegraphie, die in Nederland tot *f*1200 en *f*1500 konden opklimmen, was het vooruitzicht om commies derde klasse te worden, niet aanlokkelijk genoeg. „De vrijstelling van de examens A en B (Staatsblad 1905 No. 553) moest daarom evenzeer worden verleend aan hen die voor commies der derde klasse, als aan hen die voor commies der tweede en eerste klasse in aanmerking kwamen, toen deze laatste categorie ook meerendeels uit klerken bestond en voor uitzending ter benoeming tot commies der derde klasse klerken moesten worden aangenomen, die zich aanvankelijk slechts voor hoogeren rang hadden beschikbaar gesteld. Voor die gelijkstelling van de examens, zóó dat allen slechts verplicht werden

tot het aanvullingsexamen was te meer reden, omdat zich onder de als commies der tweede klasse jongere, en onder de als commies der derde klasse uitgezondenen oudere klerken bevonden". De uiteenloopende bestemming en andere redenen leidden tot de bepaling der plaats, welke de uitgezonden commiezen in de ranglijst zouden innemen, n.l. onmiddellijk onder de Indische commiezen, die op het tijdstip der uitzending geslaagd waren in examen B. Een nadere toezegging met betrekking tot hunne bevordering is hun niet gedaan.

In zooverre de uitzending verband hield met de uitbreiding van den dienst, heeft het Indische personeel geen reden zich achteruit gesteld te gevoelen. Dat de bevordering der commiezen derde klasse niet had mogen plaats hebben zonder aanvullingsexamen is niet juist, daar de uitgezondenen, op grond van hunne gelijkwaardigheid met die voor tweede en eerste klasse, reeds van te voren waren aangewezen om tot tweede klasse te worden bevorderd. Eindelijk wordt gewezen op de Ind. begrooting van 1910, waarin op de verbetering der financiëele positie van de tegenwoordige commiezen derde klasse, is gerekend.

* * *

Inlanders en Indo-Europeanen in landsbetrekkingen. In bijlage **204** der Handelingen van de Staten-Generaal is opgenomen eene nota van inlichtingen van den Minister van Koloniën op een adres van de vereeniging „Insulinde" te Bandoeng, naar aanleiding van Bijblad 6193, waarin die vereeniging eene achterstelling van Indo-Europeanen bij Inlanders meende te zien. In die circulaire was te kennen gegeven, dat vele landsbetrekkingen, als regel door Europeanen bekleed, zonder eenig nadeel aan Inlanders tegen lagere bezoldiging zouden kunnen worden opgedragen, terwijl er aan werd toegevoegd, dat voor de vervulling van betrekkingen tegen laag tractement ook Indo-Europeanen in plaats van Inlanders konden worden aangesteld, doch dan bij voorkeur gewezen militairen. Vooral in die bijvoeging zag de vereeniging een met de wet strijdig onderscheid tusschen Europeanen en Indo's.

De Minister wijst er o.a. op, dat naarmate de vruchten van het onderwijs in de inlandsche maatschappij in ruimer kring aan den dag traden, het vraagstuk meer actueel werd der vervulling van landsbetrekkingen door Inlanders. Moesten nu echter deze betrekkingen voor zoover de vervulling met lager bezoldiging gepaard ging, voor Europeanen geheel worden gesloten? „Het zou zeker niet billijk zijn geweest allerminst tegenover de in Indië geboren Europeanen, die evenzeer kinderen des lands zijn, wier behoeften daardoor anders zijn dan die der uit Europa komende Europeanen, en die zich juist eerder voor het verlaagde traktement zouden kunnen verbinden dan de laatstbedoelden, voor wie dit eigenlijk uitgesloten zou zijn. Dit nu onder de aandacht te brengen van de chefs der departementen en van de hoofden van gewestelijk bestuur, was van het slot der circulaire de zeer duidelijke bedoeling. Werd door hen een traktement verlangd tot een naar de behoeften van de kinderen des lands berekend peil, dan behoefden in Indië geboren Europeanen, die er naar mochten dingen, daarvan niet te worden uitgesloten". Onverklaarbaar is het daarin een achterstelling te zien. De bewuste circulaire is intusschen ingetrokken in verband met een principieele in-behandeling-neming van het vraagstuk der regeling van de positie van Inlanders in betrekkingen, in den regel door Europeanen vervuld.

* * *

De rechtstoestand der immigranten in N.-I. In *de Banier* van 17 Dec. j.l. bespreekt de heer Walbeehm den ouden toestand, onder het vigeerend artikel 109 van het Regeeringsreglement, waarbij de bevolking is gesplitst in Europeanen en Inlanders, met de indeeling van alle andere rassen in met een van deze beide gelijkgestelden. Ten aanzien van den rechtstoestand bestaat tusschen Europeanen en met hen gelijkgestelden niet het minste verschil. (De heer W. vat bijblad 6193 waarvan boven sprake was als de eenige uitzondering op, die nu is ingetrokken). Bij de „Vreemde Oosterlingen" bestaan echter regelingen, waardoor zij op verschillend gebied onttrokken zijn aan de bepalingen voor de hoofdgroep (Inlanders). Waar de indeeling in enkele uitzonderingsgevallen tot onbillijkheden leidde, bezit de G. G. de bevoegdheid om een bepaald persoon op zijn verzoek bij ordonnantie met Europeanen gelijk te stellen. De wet van 31 Dec. 1906, welke nog niet in werking is getreden, bepaalt dat met Europeanen worden gelijk gesteld: „alle Japanners en voorts van elders afkomstige personen, die in hun land onderworpen zouden zijn aan een familierecht, in hoofdzaak berustende op dezelfde beginselen als het Nederlandsche". Deze wet laat niet meer toe voor het individu uitzondering te maken op den voor de betrokken groep geldende regel, en mist dus de noodige elasticiteit. Ieder kan krachtens haar door den rechter doen beslissen tot welke categorie van personen bij behoort, doch die rechter zal zijn onderzoek uitsluitend moeten beperken, tot de vraag: welk familierecht heerscht in het stamland en niet: onder welken rechtstoestand behoort het betrokken individu, gegeven zijne beschaving en ontwikkeling, naar recht en billijkheid gebracht te worden?

Bovendien schuilt in deze bepaling een groot politiek gevaar, daar van één zulk eene in hoogste instantie genomen beslissing het gevolg zou moeten zijn dat met dien éénen zoodoende wettelijk met Europeanen gelijkgestelden Vreemden Oosterling tevens al zijn rasgenooten in dat voorrecht zouden deelen.

De schrijver staat nu stil bij de gevolgen van zulk eene gelijkstelling *en masse*, speciaal van de Chineezen, wier aantal in Nederlandsch-Indië geklommen is tot 563,449 tegenover 80,910 Europeanen. Hij neemt eens aan dat op die allen de Europeesche rechtspleging zou moeten worden toegepast, dat het onderwijs een daarbij evenredige uitbreiding zou moeten ondergaan, terwijl dientengevolge ook het bestuur belangrijk zou moeten worden uitgebreid en vraagt dan waar de daarvoor noodige millioenen van daan zouden moeten komen, daar het meerendeel der Chineezen met een verdienste van minder dan *f*75 's maands van de inkomstenbelasting zoude zijn vrijgesteld. Waar nu reeds het Chineesche kapitaal een overwegende plaats inneemt, zoude de Chineesche invloed overheerschend gaan worden. De schrijver ziet de Chineezen dan op grond van die gelijkstelling tevens de landsbetrekkingen overstroomen (het dunkt ons evenwel wat somber gezien, dat ondanks de gelijkstelling als burgers van den Staat met Europeanen, een verbod als thans om in staatsdienst te treden niet zou kunnen worden gehandhaafd). Het zal in de praktijk, volgens den heer Walbeehm, hierop neerkomen, dat deze Nederlandsche bezittingen in hoofdzaak worden bestuurd door Chineezen ten behoeve van de Chineesche bevolking. Hij hoopt daarom dat de wet van 1906 nimmer in toepassing zal komen, want dan is het naar zijn innige overtuiging met ons gezag gedaan.

* * *

De Chineezen-quaestie in Kediri. De heer Walbeehm, die, zooals wij boven zagen, vervuld is van de noodzakelijkheid om ons gezag tegenover ieder, die het aanrandt, te handhaven, weet ook in de praktijk krachtig op te treden. Het betreft de vechtpartijen tusschen Chineesche, Europeesche en Inlandsche knapen te Kediri, naar aanleiding waarvan hij eenigen der eerstbedoelden in zijn qualiteit van Assistent-Resident gestrenge straf oplegde. In de *Nieuwe Courant* van 20 Jan. j.l. werd een relaas van het voorgevallene overgenomen uit het *Soer. N.Bl.*, hetgeen eerstgenoemd blad deed spreken van misbruik van gezag; doch in de *N. Ct.* van 22 Jan., wordt een geheel andere voorstelling gegeven, ontleend aan het weekblad *'t Onderwijs*, die den Assistent-Resident in het gelijk stelt en hoogstens de vraag deed rijzen of de opgelegde straffen niet wat zwaar waren, den leeftijd der delinquenten in aanmerking genomen. Doch ook ten opzichte van dien leeftijd loopen de berichten zeer uiteen. Als het inderdaad knapen geweest zijn van 17 à 18 jaar, dan verliest dit bezwaar veel van zijn kracht. De brutale wijze, waarop de Assistent-Resident bij zijn onderzoek op de Chineesche school te woord werd gestaan, doet zelfs vragen of niet onderzocht behoort te worden in hoeverre de onderwijzers hieraan schuld hebben en ook de een of andere terechtwijzing verdienen. De betrokken Assistent-Resident wordt hoog geacht om zijn flinkheid en waarheidsliefde en het is te hopen dat men hem niet zal desavoueeren of zich laten intimideeren, door klachten van de Chineezen bij welke autoriteit ook. Het gezag moet geëerbiedigd worden en evenals in Britsch-Indië, kan men zeer goed belhamels en oproerkraaiers verbannen en toch de meest vrijzinnige maatregelen nemen om ingezetenen van allerlei landaard een billijken invloed op het bestuur te geven. Het eerste en haast eene noodige is: geen vertoon van zwakheid of weifeling.

* * *

Gezondheidstoestand in Deli. Werd reeds in de vorige aflevering het gunstig oordeel van Maurits Wagenvoort over den geneeskundigen dienst in Deli aangehaald (bl. 208), thans ontvangen wij een overdruk uit het *Ned. Tijdschr. v. Geneesk.* (1910. Eerste helft No. 3 bl. 171), waarin de heer J. J. van Loghem verslag doet van een rapport opgenomen in *Zeitschrift für Hygiene und Infectionskrankheiten* (Band 64) over den gezondheidstoestand van de arbeiders der Senembah-maatschappij (S. O. K.) gedurende 1897-1907, opgesteld door den eersten geneesheer dier maatschappij, Dr. W. Schüffner, met medewerking van den heer W. A. Kuenen, vroeger diens assistent en plaatsvervanger, thans directeur van het Pathologisch Laboratorium te Medan. Van 1897 af is de sterfte, behoudens twee cholera-epidemiën, van ongeveer 60 per duizend en per jaar gedaald tot gemiddeld 12.6 per 1000 in 1905-'07. De gegevens hebben uitsluitend betrekking op personen tusschen 20 en 45 jaar oud. Vergeleken met Zwitserland en aangenomen dat het beroep der tabaksarbeiders even weinig schadelijk is als dat der Zwitsersche landarbeiders, dan komt de laatstgenoemde sterfte van 12.6 bij de Senembah-maatschappij, overeen met een totale sterfte van 31.8. Dit cijfer is zeker hooger dan dat der Noord-Europeesche staten, doch ongeveer gelijk aan dat van Rusland en lager dan van andere tropische landen; Singapore in 1903: 47.7, in 1904: 44.37; Penang 38.33 en 42.24; Malakka 34.61 en 33.73; daarentegen in de provincie Wellesley 28.01 en 28.80. In 1905 vond Wijdenes Spaans voor Soerabaja 36 per duizend; Kiewiet de Jonge voor de gezamenlijke gekleurde bevolking van Batavia 43.4 in 1906 en 51.6 in 1907.

Van belang is het groote verschil in sterftecijfer bij de Senembah-Mij. tusschen de Chineezen en de Javanen, dat in het gemiddelde cijfer over 11 jaren zeer duidelijk aan den dag komt. Er stierven van 31,076 Chineezen 1226 of 39.4 per duizend en van 15,690 Javanen 287 of 18.3 per duizend. Van de drie laatste zoo gunstige jaren 1905-'07 is het gemiddelde voor Chineezen 15.6, voor Javanen 7.1. De schrijvers verklaren dit uit het in den aanvang meer vatbaar zijn van Chineezen voor allerlei ziekten en hun arbeiden, zonder rekening te houden met hun gezondheid en krachten, terwijl velen misbruik van opium maken. Ook het wonen in groote gemeenschappelijke woningen stelt hen uit een hygiënisch oogpunt achter bij de veelal gehuwde Javanen, in afgeschoten woningen gehuisvest.

Vroeger was de gezondheidstoestand op de zes verschillende estates der Senembah-Mij. zeer uiteenloopend, doch dit groote verschil is in de laatste jaren geheel verdwenen. Hieruit wordt de gevolgtrekking gemaakt, dat de hoogere sterftecijfers niet rechtstreeks afhankelijk waren van de ligging der arbeidsterreinen of van het klimaat, doch van indirect werkende factoren, die door prophylactische maatregelen (drinkwatervoorziening, woninghygiène, arbeidstoezicht) geneutraliseerd kunnen worden.

Uit een graphische voorstelling van het aandeel der verschillende ziekten in de sterftekolommen blijkt, dat het tot nog toe bereikte resultaat vooral dysenterie, beri-beri, cholera en ankylostomiasis betreft. Ook malaria is verdwenen, doch daarvoor is typhus in de plaats gekomen. Terwijl de sterfte afnam, nam het aantal zieken en verpleegdagen toe, omdat de patienten spoediger dan vroeger naar het hospitaal worden gezonden. De schrijvers roemen den steun van den directeur en den hoofdadministrateur der Senembah-maatschappij ondervonden, die o.a. een betere regeling van den arbeid mogelijk maakten.

* * *

Verslag van het Inlandsch Credietwezen. Terwijl in dit tijdschrift in 1908 (I bl. 633) over dit onderwerp eenige vrij uitvoerige mededeelingen voorkomen, ligt thans voor ons het door den Inspecteur H. Carpentier Alting samengestelde verslag, loopende tot Sept. 1909, terwijl de statistieke gegevens omtrent het bedrijf der afdeelingsbanken het boekjaar 1907/1908 betreffen, aangezien de gegevens wat laat zijn binnen gekomen. Onder ult°. 1908 kon het Inlandsch Credietwezen een kapitaal van ruim *f*4 millioen aan geld en 2.3 millioen pikols padi ter waarde van pl.m. *f*5¾ millioen ter beschikking der bevolking stellen, welke getallen sedert nog zijn gestegen. Het aantal aanwezige afdeelingsbanken op Java en Madoera bedroeg 62, met een maandelijksch subsidie van regeeringswege van te zamen *f*7895 en een gezamenlijk bedrag aan gouvernements voorschotten van *f*1,335,000, terwijl voor *f*3250 tegemoetkoming aan kosten van eerste inrichting was verleend (vergelijk *Ind. Gids* 1908 I, bl. 638). Bovendien waren er 4 banken op de Buitenbezittingen met *f*250.— maandel. toelage, *f*40,000 gouvs. voorschot en *f*150.— voor eerste inrichting. Zonder hier verdere cijfers te noemen, blijkt wel hoe de omvang van het beheer steeds toeneemt, terwijl herhaalde bezoeken noodig zijn om aanwijzingen en wenken te geven. Zooveel mogelijk wordt er daarbij naar gestreefd om het plaatselijk initiatief niet aan banden te leggen. Dengenen die het tegendeel vreezen, wordt er op gewezen, dat doelmatig crediet verschaffen en richtig beheer voeren studie vereischen en reglementeering niet kunnen missen. In verband daarmede wordt voortgegaan met het uitbreiden van het aantal gewestelijke leiders, die meer en meer ook de chefs van de mantries bij het Inlandsch Credietwezen moeten worden. Daar dit corps echter meerendeels wordt aangevuld

uit het vaste corps van den gewestelijken bestuursdienst en de betrokkenen nog niet voldoende op de hoogte zijn, om het opzicht van de bestuursambtenaren te kunnen missen, mag het verband met deze niet te spoedig losgemaakt worden, uit vrees dat de laatsten zich dan ontheven zouden beschouwen van verdere bemoeiing met de gemeente-instellingen, terwijl deze de krachtige hand van het gezag niet kunnen missen. Het aantal mantries bedraagt thans 172. De regeling van de wijze waarop de door den Lande betaalde kosten hunner indienststelling ten laste der credietinstellingen gebracht zouden worden, was nog in beraad bij de Regeering.

De leden der bankbesturen schenen niet steeds de noodzakelijkheid in te zien ontwikkelde personen voor administrateur te benoemen en vrij algemeen bestaat de neiging om te blijven steunen op de werkdadige hulp van de inlandsche bestuursambtenaren bij het onderzoeken van leeningsaanvragen en het aanmanen van achterstallige betalers. Er moet echter gestreefd worden naar geleidelijke ontbering van dat gezag.

Het vraagstuk om in de noodige bedrijfsmiddelen der banken te voorzien was niet urgent omdat men over een bevredigend aanbod van geld van particuliere zijde beschikte en de belegging van fondsen gekweekt door de dessaloemboengs toenam.

Terwijl vermeld wordt hoe de oprichting van nog meer banken, o.a. in Djambi en de Lampongs in overweging is, wordt er ook op gewezen dat de met de uitbreiding van het bankbedrijf toenemnde administratie meer en meer speciale kennis van boekhouding en van contrôle daarop vordert, in eene mate, welke de leden der bankbesturen, veelal geplaatst in een zeer drukken werkkring, zich bezwaarlijk geheel eigen kunnen maken. Meer en meer wordt de noodzakelijkheid beseft om den bankbesturen meer dan tot dusver bijstand te geven van deskundigen voor de contrôle van het beheer; waartoe de gewestelijke ambtenaren bestemd zijn. Het vraagstuk is actueel, nu in Dec. 1908 de administrateur der afdeelingsbank te Demak zich met de kasgelden heimelijk verwijderde, na valschheid in de boeken te hebben gepleegd.

Aan de zeevisscherijen op de Noordkust van Java werden voorschotten verstrekt, doch dit is op zich zelf niet voldoende om dit bedrijf een merkbaar grootere vlucht te doen nemen. Daartoe zou een met de praktijk bekend persoon het voorbeeld moeten geven. Wat de veeteelt betreft, werden de banken belast met het beheer der van gouvernementswege verleende voorschotten voor aankoop van vee.

Meermalen blijkt de geneigdheid der bevolking tot sparen en het is wel merkwaardig dat eenige houders verzochten hun geld over te schrijven op de rekening „verplichte inlagen", ten einde op dringende, niet te weigeren verzoeken van familieleden om hulp, te kunnen antwoorden, dat zij geen beschikking over het geld hadden.

Het aantal dessa-loemboengs is tot 11,000 geklommen met den boven reeds genoemden voorraad, waarvan een millioen pikols uit de te behalen winsten aan de inleggers moeten worden teruggegeven. Ten onrechte werd in de kosten van onderhoud der loemboengs nog wel voorzien door bijdragen der ingezetenen, of bij het ontvangen van padi een geringe toegift tot dekking van spillage gevraagd. Ook werd hier en daar het dwaalbegrip gehuldigd dat het doel is winst te behalen om daaruit openbare gemeentewerken te bekostigen. De loemboengs moeten niet tot rijkdom gebracht worden; de te heffen interest moet zoo laag worden gesteld dat slechts de beheerkosten goedgemaakt en een kleine geldreserve wordt opgelegd voor tijden van misgewas.

Vervolgens behelst het verslag nog eenige bijzonderheden over dessabankjes en voorbeelden van inlandsche coöperatie op handels- en industrieel gebied. Van de zijde der inspectie van het Credietwezen wordt om deze zaak zich vrij te doen ontwikkelen in die richting geen propaganda gemaakt maar desverlangd raad verstrekt.

* * *

Aziaten in Australië. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 4 Jan. j.l. werd, in verband met het verlangen der Australiërs om hun land een land van blanken te houden, de aandacht gevestigd op eene ambtelijke schatting volgens welke op 30 Juni 1909 een 30,000 Aziaten in het Australisch gemeenebest aanwezig waren. Bij de volkstelling van 1901 waren er 47,014. Sedert zijn er een 23,000 bijgekomen, maar een kleine 36,000 vertrokken. Van geboorten vond het blad geen gewag gemaakt en het vroeg of er alleen mannelijke Aziaten, koelies, aanwezig waren. Hierop zegt een belangstellende in dat blad van 9 Jan., dat de Aziaten daar grootendeels Chineezen zijn, werkende op oude, door de blanken verlaten goudvelden, groentekweekers, meubelmakers, koks en vooral houders van wasch- en strijkinrichtingen. Meer in het binnenland werken zij ook in oofttuinen en wijnbergen. Overal wonen de Chineezen bijeen. Indiërs ontmoette deze berichtgever alleen als reizende kooplui en soms als kameeldrijvers. Japanners zijn te vinden als koks in hotels. In zijn achtjarig verblijf heeft hij echter nog nooit een Aziatische vrouw gezien, behalve bij hooge uitzondering van een vermogend theehandelaar. De Chineezen hebben speelhuizen waar ook blanken veel meedoen, doch bij overrompeling door de politie wordt tegen deze proces-verbaal opgemaakt. Onder de Chineezen worden ook zeer veel vrouwen van losse zeden aangetroffen, die de samenleving met dezen boven die met blanken verkiezen wegens de betere behandeling, terwijl het ook moet voorkomen dat dames uit den goeden stand alles in den steek laten om met een Chinees te gaan leven. De meeste Aziaten gaan, als zij genoeg geld naar hun zin overgespaard hebben, naar hun land terug.

* * *

De particuliere landerijen op Java blijven in de dagbladen het onderwerp van bespreking, in verband met de geruchten van overgang der Pamanoekan- en Tjiassemlanden in vreemde handen (zie onze vorige afl. bl. 228). Het *Alg. Handelsblad* van 18 Jan. wijdde er een hoofdartikel aan en hoopt dat de gebeurtenissen en verschijnselen van den laatsten tijd tot een oplossing van het vraagstuk der particuliere landerijen zullen leiden. In het nummer van 20 Jan. wordt het denkbeeld alleen van afkoop der bijzondere rechten van de landheeren nog eens te berde gebracht.

In de *Nieuwe Courant* van 23 Jan. wordt medegedeeld, dat het *Hbl.* in bedoeld artikel van 18 Jan. de verklaring van den Minister van Koloniën, afgelegd bij de behandeling der Indische begrooting, dat hij „voorshands" het voornemen heeft het wetsontwerp betreffende de particuliere landerijen te handhaven, ten onrechte heeft opgevat alsof eene spoedige behandeling niet te verwachten is. Naar der *N. Ct.* gebleken is, is deze indruk niet geheel juist. Het ligt in de bedoeling van den Minister om de behandeling van het vraagstuk der particuliere landerijen in de door zijn ambtsvoorganger aangegeven richting met kracht aan te vatten en zoo spoedig mogelijk tot een oplossing te brengen.

De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 25 Jan. wijst op een artikel in

het *Nieuws van den Dag*, waarbij het wetsontwerp nog eens wordt besproken en in verband daarmede de aannemelijkheid wordt betwijfeld, dat een Nederlandsche maatschappij — in dit geval de Ned.-Indische Handelsbank, die het geheele aandeelenkapitaal bezit van de Nederlandsch-Indische Landbouw Mij., eigenaresse der Pamanoekan- en Tjiassemlanden, — terwijl de beslissing voor de deur staat om de particuliere landerijen tot het staatsdomein terug te brengen, inmiddels hare landen in den vreemde te koop gaat aanbieden? En in de tweede plaats dat er een kooper, hetzij landgenoot of vreemdeling, te vinden zou zijn voor zoo belangrijke landgoederen, waaraan millioenen zouden moeten worden ten koste gelegd voor aankoop en intensieve ontginning, wanneer onteigening voor de deur staat? Elke vaststelling van koopprijs is toch onmogelijk, wanneer weldra eene commissie zal hebben te oordeelen over de reëele, niet speculatieve, waarde van landen, welker exploitatie tot nog toe voor den eigenaar niet voordeelig was. En met deze laatste waarde zal de nieuwe eigenaar genoegen moeten nemen. Deze vragen te stellen is naar het oordeel van het *N. v. d. D.* te beantwoorden.

* * *

Het ongeval te Pladjoe. Een half uurtje stoomens langs de Moesi-rivier vóór Palembang aan de zeezijde ligt Peladjoe, établissement der Bataafsche Petroleum-maatschappij. ,,Des avonds'', zegt de reisgids der K. P. M., ,,maakt het een verrassend effect, over de hier een K.M. breede rivier de geheel electrisch verlichte plaats te naderen''. Op 19 Dec. j.l. had hier omstreeks 5 uur in den namiddag een vreeselijk ongeluk plaats. Een kleine tank met petroleum geraakte in brand en, hoewel dit op zich zelf weinig beteekende, sloeg de vlam over in een buis, die naar een benzine-reservoir liep, dat ontplofte. De stukken vlogen naar alle kanten en daar juist van wege den brand vele employé's in de nabijheid waren, werden zes Europeanen, een Chinees en vijf inlanders deerlijk verwond. De wd. administrateur W. J. den Berger, de ingenieur J. de Lange en de geëmployeerde H. J. Groen bezweken tengevolge van de bekomen brandwonden.

In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 27 Januari wordt de aandacht gevestigd op het bericht in de *Java-Bode*, dat het overslaan van de vlam aan een ,,ongelukkig toeval'' was te wijten. Hoewel niet te denken is aan onvoldoende veiligheidsmaatregelen, vestigt het blad toch de aandacht op hetgeen een zijner lezers in het algemeen belang meent te moeten opmerken. Op 8 Jan. j.l. hield Dr. Alph. Steger, privaat-docent aan de T. H. S. te Delft, in den Haag eene voordracht over de gevaren verbonden aan het gebruik van licht ontvlambare stoffen en de middelen daartegen. Daarbij werd de volkomen veiligheid aangetoond van het stelsel Martini en Hüncke, dat berust op de volkomen wering van lucht — dus zuurstof — in de ruimten, waarin dergelijke vluchtige, licht-ontvlambare vloeistoffen zich bevinden, door in stede daarvan slechts koolzuur, stikstof, enz. onder zeer lichten druk te doen toetreden. Door de afwezigheid van zuurstof kunnen dan geen ontplofbare gasmengsels ontstaan. Door de Duitsche regeering zou de toepassing reeds verplicht zijn gesteld [1]). De vraag wordt

---

[1]) Blijkens een ingezonden stuk in de *N. R. Ct.* van 4 Febr. moet dat niet juist zijn en geeft het stelsel M. en H. volstrekt geen absolute zekerheid, daar kleine ondichtheden in kranen op den duur het vormen van ontplofbare mengsels kunnen veroorzaken.

gedaan of in het algemeen belang, nu het gebruik van benzine, enz. zoo toeneemt, ook bij ons niet iets dergelijks zou moeten geschieden. De Indische regeering zal zich echter, meent de *N. R. Ct.* bij verdere maatregelen ter bevordering van de veiligheid bij de Indische petroleumnijverheid, vooraf moeten doen voorlichten omtrent hetgeen door de maatschappijen is en wordt gedaan om zulke onheilen zoo mogelijk te voorkomen. Het blad verwijst naar St. 1871 No. 168, dat herhaaldelijk aangevuld en gewijzigd is en eveneens naar St. 1881 No. 57. Bij Ind. Stbl. 1906 No. 143 zijn bepalingen vastgesteld op het laden en lossen van petroleum, enz. en deze bepalingen zijn bij St. 1908 No. 213 gewijzigd, maar een algemeene ,,petroleum-ordonnantie'' is nog steeds in voorbereiding. Dat de genoemde bepalingen nog niet door andere wettelijke voorschriften zijn gevolgd, wijst op de moeilijkheid om deze met de praktijk in overeenstemming te brengen. Het ongeval te Pladjoe moge eene aansporing zijn tot het spoedig afkondigen eener volledige petroleum-ordonnantie.

Eenigen tijd vóór dit ongeluk had er, op 21 Nov. 1909, een hevige brand plaats in de petroleum-opslagloodsen te Bagoeskoening ter hoofdplaats Palembang, waar blijkens het bericht in de *Jav. Ct.* (overgenomen in de *N. R. Ct.* van 28 Dec.) vier tanks geheel uitbrandden, bevattende ongeveer 4 millioen liters kerosine en een met 300 ton residu. Dit zoude eene schade van *f*300,000 hebben opgeleverd.

* * *

Autonomie van Indië. In zijn afscheidsrede op Zaterdag 18 Dec. j.l. zeide de afgetreden Gouverneur-Generaal, de heer Van Heutsz, o.a. het volgende over de wenschelijkheid om het zwaartepunt van het bestuur te verleggen van het Plein in den Haag naar het centrale gezag in Indië:

,,Mijn oordeel — en ik grond dit oordeel op mijn ervaring — is, dat in Indië en in Indië alleen de mannen zijn, die met volledige kennis van zaken kunnen oordeelen over de nooden en behoeften van land en volk; die, omdat zij het leven in Indië medeleven, gestadig kunnen waarnemen, niet slechts hetgeen op allerlei gebied moet geschieden, maar ook op welke wijze dat moet plaats hebben, welke behoeften het eerst voorziening vereischen en welke kunnen volgen, welke werken in waarheid productief te noemen zijn en dus dadelijk het sluiten van leeningen wettigen en met welke dat niet het geval is; die mede met zaakkennis kunnen beoordeelen, welke maatregelen wèl en welke maatregelen niet of in mindere mate aanbeveling verdienen, wanneer versterking van 's lands inkomsten ter voorziening in de behoeften noodzakelijk is; die het belastingwezen, gegrond op bestaande toestanden en verhoudingen op rationeelen grondslag kunnen regelen en wijzigen; in één woord, die in staat zijn met volledige kennis van zaken een vast en weldoordacht plan te ontwerpen en consequent daarnaar te werk te gaan ter geleidelijke voorziening in de nooden en behoeften dezer gewesten en ter verzekering, langs dien methodischen weg, van eene gewenschte ontwikkeling van land en volk. Mijne hoop dat deze voor Indië zoo uiterst gewichtige aangelegenheid nog in mijn bestuurstijd haar beslag zou krijgen, is helaas niet verwezenlijkt; maar nu kort geleden door Uwe Excellentie als Minister deze quaestie een groote schrede nader tot haar doel is gebracht door wegneming uit het ontwerp van een der principiëele bezwaren daartegen, bestaat de gegronde hoop, dat dit onder uw bestuur wèl zal geschieden. Om de reden, hier door mij in enkele woorden geschetst, moge dit dan, naar ik in Indië's groote belang hoop en

vertrouw, in dier voege geschieden, dat het zwaartepunt van het beheer over Indië zal worden gelegd in Indië".

De hoefijzer-correspondent teekent hierbij in het *Alg. Handelsblad* van 19 Jan. j.l. aan, dat voor zoover hem bekend was, tot dusver, van dit wegnemen uit het ontwerp van een principiëel bezwaar van de Tweede Kamer door den heer Idenburg, in het openbaar nog niets was gebleken. Hij meent echter te weten dat de bedoelde wijziging, waarmede Minister De Waal Malefijt zich heeft vereenigd, hierin bestaat, dat de openbare behandeling van de begrooting in Indië niet zou worden opgedragen aan den Raad van Indië, maar aan een afzonderlijk nieuw te vormen college. Dit zal dus de uitvoering zijn van het denkbeeld, dat is aangegeven op bladz. 21 van het den 9den Maart 1909 uitgebracht voorloopig verslag der Tweede Kamer op de ontwerpen van wet, betreffende het verleenen van grootere financiëele zelfstandigheid aan Ned.-Indië (zie *Ind. Gids* 1908 I, bl. 553,* doch het aangehaalde slaat blijkbaar niet op den daar genoemden Kolonialen Raad in Nederland, maar op een elders in het stuk door verscheidene leden aangeprezen vertegenwoordigend lichaam in Indië zelf, dat „in het openbaar met de Directeuren zou beraadslagen en adviseeren over alle Regeeringsvoorstellen, waaraan financiëele gevolgen verbonden zijn").

* * *

Emigratie naar de Lampongs. De *Nieuwe Courant* van 20 Jan. laat zich ongunstig uit over deze proef en haalt nu als onverdacht getuige het oordeel aan van den Inspecteur van den Inlandschen landbouw De Bie, die officiëel gerapporteerd moet hebben dat, ondanks het voortdurend toezicht van den zaakkundigen, volijverigen tegenwoordigen leider der proef, het niet gelukt deze menschen één bouw per gezin tijdig en goed te doen bewerken. Dit was aanleiding dat in de nieuwe vestiging Karanganjer slechts een halve bouw per gezin ter bewerking gegeven werd. De heer De Bie meende echter: „te moeten betwijfelen of deze oppervlakte op den duur (n.l. zoodra de directe steun van het gouvernement ophoudt) wel voldoende zal zijn om in het onderhoud van een gezin behoorlijk te voorzien, te meer daar in de kolonie, in tegenstelling met zoovele plaatsen elders, voor de kolonisten geen gelegenheid bestaat om op andere wijze hunne inkomsten te vermeerderen".

De *N. Ct.* besluit hieruit dat de emigranten, altijd steunende op het gouvernement, te lui zijn om zooveel grond te bewerken en te beplanten als voor het onderhoud van hen en hun gezinnen noodig is. Er zouden dan slechts twee wegen open staan, òf ze blijvend steunen en niet gedurende één jaar, zooals het plan was, òf ze terug zenden naar hun land. In beide gevallen zou resultaat zijn: mislukking.

Wij meenen dat er vooralsnog geen reden is om zoo pessimistisch te oordeelen en betreuren het dat door aldus tegen de zaak stemming te maken, de taak van den uitvoerder wordt verzwaard. Vooreerst geven andere bladen, met name de *Java-Bode*, aangehaald in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 5 Jan. en het *Soerab. Handelsblad*, aangehaald in datzelfde blad van 24 Jan., veel betere berichten en zou de Regeering veel hoop hebben op een gunstig resultaat en haar proeven steeds uitbreiden, doch men moet ook rekening houden met de omstandigheden. Het komt ons voor dat men bij eerste ontginning van sawah's, met lieden, die blijkbaar onervaren zijn in het hanteeren van landbouwgereedschap, wat geduld moet oefenen. Later zullen zij wel vaardiger worden en individueel meer verzetten. En de proef moet thans doorgezet worden, desnoods met aanvankelijk verlies, want als het ernst is met de ontwikkeling van Sumatra, als er ooit van een

spoorwegnet wat komen zal, dan moet een en ander steunen op kolonisatie. Van zelf zullen de Javanen daar niet spoedig toe komen; als nu de kolonisatieproeven niet doorgezet worden, komt er nooit iets van. Men is al door het ergste heen en daarom moet ook het publiek zoo royaal zijn om niet altijd het hoofd te schudden over de kosten en te wanhopen aan het welslagen, doch juist door vertrouwen de zaak, die voor de toekomst van zooveel gewicht is, steunen.

* * *

De Baron-zaak. Op 28 Dec. j.l. werd uit Semarang aan de *Deli-Ct.* geseind, dat de Assistent-Resident van Ngandjoek van regeeringswege last kreeg om 33 medeplichtigen aan deze, het laatst in de *Ind. Gids* van 1909 (II bl. 1245) besproken, zaak uit de voorloopige hechtenis, waarin zij nu drie volle jaren doorgebracht hadden, te ontslaan. De 14 hoofdschuldigen zouden deze maand nog terecht staan. De *Nieuwe Courant* van 26 Jan. j.l. zegt, dat men in de geheele Baron-zaak niet heel handig is opgetreden, doch dat het meest ondoordachte zeker was deze onverantwoordelijk lange aanhouding. Zij vreest dat de bevolking zal gaan denken, dat het bestuur zich heeft willen wreken voor de verwondingen aan Europeesche en Inlandsche ambtenaren bij de arrestatie toegebracht en dat de teruggekeerden met hun familiebetrekkingen en vrienden een kern van ontevredenen zullen vormen, die alle reden hebben voor wrok en wrevel tegen het Nederlandsch gezag. Het blad hoopt dat de nieuwe landvoogd het niet bij de invrijheidstelling zal laten, maar aan al deze personen een behoorlijke schadeloosstelling zal doen uitkeeren; dit zou niets anders zijn dan een daad van billijkheid en recht en tevens de weg om de nu opgewekte ontevredenheid weg te nemen.

* * *

Steenkool op Sumatra. In de Januari-afl. van de *Westminster Revue* komt een artikeltje voor van de hand van den heer J. F. Scheltema, getiteld „Coal in Sumatra", dat op hoogst onwelwillende wijze de Ombilin-steenkoolontginning beschrijft. Onder het langzame Hollandsche bestuur heeft het een kwart eeuw geduurd vóór dat tot de ontginning besloten werd en toen heeft men een blijkbare voorkeur gekoesterd voor de langste spoorwegverbinding met de kust, die geheel om het meer van Sinkarah heenloopt en door een bergpas is geleid, welke op de ergste wijze door bandjirs wordt geteisterd. De productiekosten worden door het lange spoorwegvervoer met 50 pCt. verhoogd. Terwijl van den koolrijkdom van Sumatra op deze wijze slechts een deel wordt geëxploiteerd, spreekt de schrijver van andere lagen elders op dat eiland, die onontgonnen blijven en wil dus blijkbaar in een Engelsch tijdschrift weder eens flink doen uitkomen hoe de eigen natie in alle opzichten bij andere achterstaat in beleid en ondernemingsgeest. Als men een en ander leest, dan zoude men wel eens willen weten of de Engelschen, die altijd zoo vol zelfvertrouwen gelooven in de grootheid van hun land, het in een vreemdeling zullen prijzen, dat hij op zulk een minachtende wijze spreekt over zijn eigen volk.

* * *

Hollandsche burgers op Ceylon. In een zijner brieven aan de *Nieuwe Courant* van 16 Jan. j.l. schrijft Maurits Wagenvoort uit Colombo, over de weinige belangstelling, die er van Nederland uit gaat voor de Nederlandsche tradities op Ceylon. Blijkens het laatst uitgekomen 3-maandelijksch *Journal*

of the Dutch Burgher Union of Ceylon (*Ind. Gids* 1909 II bl. 973) doet de ijverige genealogische medewerker, mgr. T. H. de Vos, zien hoeveel huwelijken er in den tijd van de Compagnie op Ceylon gesloten werden, waarvan man en vrouw beide in Europa waren geboren. Hun afstammelingen trachten zich vast te houden aan het verleden hunner geslachten en in den hen omringenden steeds wassenden vloed van Cingaleezen, Tamils en Maleiers, om van de Britsche overheerschers niet te spreken, het hoofd boven water te houden. De twee jaar geleden opgerichte vereeniging telt reeds 400 leden, in Colombo, in Kandy, in Galle, in Jaffnapatnam en elders. De belangstelling in onze taal is ontwaakt: Enkele leden, die er veel of weinig van weten, voornamelijk de bewaarder van het Hollandsche archief, de heer R. P. Anthonisz, en de aan het archief verbonden Nederlandsche dame, mejuffrouw Pieters, houden er wekelijksche taalcursussen, die door een twaalftal leerlingen gevolgd worden. Maar onze taal is moeilijk en het materieele profijt van haar studie gering. Niettemin zijn er onder die leerlingen nu reeds personen, die een Hollandsch gesprek, mits langzaam en duidelijk uitgesproken, kunnen volgen.

Eén ding trof den reiziger op Colombo opnieuw: „Een groot deel der Nederlanders in onze Oost spreekt heden over het vaderland met een gebrek aan piëteit, een losheid van hart, een vervreemding van gevoel welke stug aandoen. Vergelijk dit met de wijze, waarop de Engelschen over hun vaderland spreken; vergelijk het ook met de wijze waarop de mannen der Compagnie gewoon waren zich over het land hunner geboorte of adoptie te uiten. Veel van hun beste gevoelens hadden zij op hun verre reis naar den Oost verloren, maar over het vaderland spraken zij, zelfs in hun officieele geschriften, met een innigheid van liefde, welke nu nog, na twee eeuwen, haar weldoende warmte niet heeft verloren". En in dit opzicht kunnen nu nog de meesten van ons van de Hollandsche „Burghers" van Ceylon iets leeren (ook de straks genoemde heer Scheltema).

* * *

Bevordering bij keuze. In een overigens zeer waardeerend artikel over den afgetreden Gouverneur-Generaal Van Heutsz, zegt de redacteur van *Jong-Indië* in het No. van 18 Dec. 1909 omtrent de debetzijde van „de balans" o.a. het volgende over den post „personalia":

„Van verschillende zijden zijn de bevorderingen bij keuze als daden van grievend nepotisme uitgekreten; terecht of te onrecht, dat kunnen wij niet beoordeelen, want niets is geheimzinniger, raadselachtiger dan de gedachtengang der Indische regeering. Wij willen niet het ergste veronderstellen en aannemen dat al de bevorderingen bij keuze volkomen gemotiveerd zijn. De zeer mystieke, vreemdsoortige wijze evenwel, waarop die bevorderingen zijn geschied, hebben zulk eene moedeloosheid, ontevredenheid, spijtigheid en wrevel gaande gemaakt bij het overgroote deel dergenen, die den lande in eenige betrekking dienen, dat het voordeel van die buitengewone bevorderingen voor den lande te verwachten, daardoor tot een minimum wordt teruggebracht. Want wat baat het, of er uitnemende enkelingen tot hooge ambten geroepen worden zóó, dat het meerendeel der landsdienaren zich daardoor gegriefd acht? Het kweeken van moedeloosheid, van ontevredenheid bij het overgroote deel van hen, die te zamen het landsbestuur uitmaken, beteekent niets minder dan verslapping van de bestuursmacht, ondermijning van de staatskracht, liquidatie van het regeeringsgezag. Een bewind, dat zulk een toestand schept, begaat daardoor een grove fout, en die grove fout zal terecht het régime-Van Heutsz aangewreven worden".

* * *

Soldatenwenschen. In de *Locomotief* van 23 Dec. j.l. bespreekt X. de gevolgen voor de Europeesche militairen van den maatregel om ze op Java in garnizoen te laten en op de Buitenbezittingen hoofdzakelijk met inlandsche troepen te ageeren. Dit moge wijze economie zijn, voor den Europeaan is dit kalme garnizoensleven, zonder emoties een „almachtig zware dobber". Men make hun daarom dat garnizoensleven zoo aangenaam mogelijk. En nu wordt bij verschillende zaken aangetoond, dat sleur en bureaucratie hier veel nadeel toebrengen. Zoo wordt geklaagd over slechte en dure petroleumverlichting, over het ongezellige der kazernes, over de wijze waarop de soldaat zijn voedsel moet nuttigen. De Europeesche fuselier gebruikt zijn maaltijd tweemaal daags, zittende op de kist voor zijn krib, het blikken etensbakje tusschen de knieën. Gevraagd wordt hoe iemand een dinertje bij Van der Pijl zou smaken, als het hem werd opgediend in een blikken eetketel van twee verdiepingen, waarop een deksel ook met eenige bergruimte, dat alles er goor, verroest en gedeukt uitziende; zonder lepel, vork of mes. Tot hospitaalgebruik liggen in de magazijnen groote voorraden van deze laatste en van borden en kommen opgestapeld; waarom worden deze zaken niet voor de ménages verstrekt. Ook op de kleeding van den soldaat wordt de aandacht gevestigd en op de wenschelijkheid meer wit goed te doen dragen.

* * *

Cycloon op de Kokos-eilanden. Volgens de *Nieuwe Courant* van 19 Jan. j.l. meldde het Australisch persbureau, dat op 27 Nov. te voren een vreeselijke storm woedde, die zich tot een cycloon ontwikkelde met de Kokos-eilanden als middelpunt. De storm kwam uit het Z.-O. en duurde van 's middags tot 11½ uur 's avonds. Het geheele eiland moet verwoest zijn en van de vele duizenden klapperboomen staan nog slechts 3 of 4 overeind. Alle gebouwen zijn vernield. Het kabelhuis en de boothuisjes werden totaal verbrijzeld door neervallende boomen. De machine-loods werd voor het grootste deel uit elkander gerukt. Nagenoeg alle levende dieren zijn op het eiland gedood. Het geheele Kokos-eiland, het grootste van de groep, moet onherkenbaar zijn en een van de kleinere zou geheel zijn verdwenen.

Dit laatste als gevolg van een storm klinkt al zeer onwaarschijnlijk. Nu er een kabel naar Batavia ligt is het wel vreemd dat het bericht via Australië wordt medegedeeld.

* * *

De spoorlijn Batavia—Buitenzorg. Naar aanleiding van het bericht, dat de N.-I. S. er in toegestemd heeft om den termijn van beraad, waar binnen de Regeering zal hebben te beslissen over de overneming van de lijn Batavia—Buitenzorg voor *f*10,600,000, te verlengen tot 15 Juli a.s., bespreekt de *Nieuwe Courant* van 21 Jan. de weinig gunstige ontvangst van het wetsontwerp in de Tweede Kamer. Niet zonder invloed zal daarbij geweest zijn het artikel in *Het Volk* van 14 Nov. j.l. van den heer Van Kol, getiteld: „Een gunstelinge van de Regeering". Een groot gedeelte daarvan is door den heer Van Helsdingen in zijn rede in de Tweede Kamer overgenomen, doch de Minister slaagde er in o.a. glashelder aan te toonen, dat eene tegen den heer Bergsma geuite beschuldiging niet waar kon zijn, omdat deze, tijdens de verhooging van het spoorwegtarief op de lijn Djokja—Tjilatjap, ten einde het vervoer van suiker niet van de lijn Djokja—Semarang af te leiden, geen Minister was (zie over deze tarieven-quaestie *Ind. Gids* 1907 II, bl. 1551 e.v.). Ook de voorstelling was niet juist; het gold hier

een concurrentie, waarbij de staat door zijn aandeel in de winst der N. I. S., zich zelf zou benadeelen. Ook de bewering dat, als de boekwaarde van de lijn B. B. thans te laag is, dit te wijten is aan te groote afschrijvingen, waardoor het aandeel van den Staat in de winst tot dusver te klein zou zijn uitgevallen, houdt geen steek omdat de Staat bij die lijn geen aandeel in de winst heeft. Ten slotte blijkt dat de N.-I. S. zoo weinig de gunsteling der regeering is geweest, dat door den aanleg van de lijn Batavia—Krawang—Bandoeng de winst op de lijn B. B. met 44 pCt. is achteruitgegaan.

Bij eene onpartijdige beoordeeling der zaak wordt nagegaan of de noodzakelijke verbetering der spoorwegtoestanden te Batavia inderdaad niet, zooals de afgevaardigde Bogaardt meende, met vrij wat minder geld kan worden bereikt. Berekend wordt dat in verband met de concessievoorwaarden de overnemingssom niet te hoog is berekend. Is de eisch van bijna ƒ11 millioen niet onredelijk, dan is het nog de vraag of het algemeen belang niet vordert voor dat bedrag liever elders een geheel nieuwe lijn aan te leggen. Die vraag kan volgens de *N. Ct.* niet anders dan bevestigend beantwoord worden; van hoeveel waarde het ook zou wezen, de toestanden te en om Batavia te verbeteren, het nut dat men daarmee sticht zal zeker toch verre achterstaan bij de groote voordeelen, die de aanleg van een 150 of 200 K.M. lange spoorlijn of een nog langere tramlijn door een thans geïsoleerde streek zou schenken. De *N. Ct.* adviseert daarom van den koop af te zien en het geld voor nieuwe lijnen te gebruiken.

* * *

Het Indo-vraagstuk en de oplossing er van worden besproken in de nummers van 20 en 27 Jan. j.l. van het *Koloniaal Weekblad*, orgaan der Vereeniging Oost en West, door iemand, die zegt zelf Indo te wezen en uit Utrecht teekent met het pseudoniem „Katjang Studiosus". Na vermeld te hebben wat zoo gewoonlijk aan Indo's verweten wordt, meent de schrijver dat aangezien het gros van hen de gelegenheid mist zich geestelijk hoog te ontwikkelen, men van hen ook niet verwachten kan, dat zij degelijk werk in de Maatschappij zullen verrichten. Wat het eenvoudige werk betreft, dit te doen stuit af op het met den Indo opgroeiend idee, dat hij tot de overheerschende natie behoort. In het algemeen zou Nederland niet genoeg voor de Indo's doen. Thans het woord richtende tot deze zelf, ziet hij in hen een kruisingsproduct, waarbij het zich Europeaan voelen een struikelblok voor hunne opheffing is. De schrijver wil dat zij zich zullen beschouwen als een nieuw ras, dat zijn eigen recht van bestaan heeft. In het tweede gedeelte van het artikel noemt hij het bestaan van den Indo een fout en om zijn geslacht op den duur te doen verdwijnen is assimilatie, hetzij met Europeanen, hetzij met Inlanders noodig. Voor gemengde huwelijken met zuiver-Europeesche personen is geen gelegenheid genoeg en voor assimilatie met de Javanen zijn deze nog niet genoeg Westersch ontwikkeld. Daar zal het echter heen moeten en daarom moeten de Indo's medewerken aan de opheffing van den Javaan. Dan zullen zij het denkbeeld moeten afschudden, dat zij Europeanen zijn. Dat zal een einde maken aan het laag neerzien van den Indo op den Javaan, waardoor de vijandige houding, die de laatste aanneemt, zal verdwijnen.

De redactie wijst er in een naschrift op hoe Katjang Studiosus den Indo in een moeilijken tweestrijd brengt, aan den eenen kant het gevoel, dat hij door den Europeaan als minderwaardig wordt beschouwt, aan den anderen kant de geringschatting, waarmede hij op den Inlander neerziet. De groote fout is dat K. S. den Indo beschouwt als een afzonderlijk ras, verschillende

van het Europeesche en het Inlandsche, iets wat bij geen Nederlander zal opkomen. Van afzonderlijke wetten en bepalingen voor den Indo is geen sprake; het is slechts een quaestie van meer of minder ontwikkeling. De voorbeelden zijn er te over dat voor een beschaafden, welopgevoeden, ontwikkelden Indo alle rangen in de maatschappij bereikbaar zijn, die voor den Europeaan open staan. Telkenmale ziet men dat een volbloed Europeesch meisje niet afkeerig is van een Indo van ontwikkeling en beschaving en omgekeerd. Hoe kan de Indo tot een afzonderlijk ras gerekend worden, waar de graden van bloedvermenging zoovele zijn, trapsgewijs tot een der beide rassen naderend? De armoede te lenigen, het leven in alle lagen der maatschappij dragelijker te maken, en ieder, hoe laag geboren ook, de gelegenheid te geven zich op te werken wordt, volgens de redactie, in Indië ten onrechte het Indo-vraagstuk genoemd.

Dat K. S. ongelijk heeft door Indo's, althans die van Europeesche vaders, tot een ander ras te willen rekenen is duidelijk. Of de eigenschappen van het gekruiste ras evenwel zoo geheel ter zijde kunnen worden gelaten, als de redactie doet, mag betwijfeld worden, en daarom blijft de oplossing der quaestie steeds moeilijk.

* * *

Straat Sapeh is de doorgang tusschen de eilanden Soembawa en Flores, waar onlangs het gouvernementsvaartuig De Snip verging. Het werd vermoedelijk door den zwaren stroom uit zijn koers geslagen en op het strand geworpen. De *Nieuwe Courant* van 21 Jan. j.l. haalt hieromtrent een bericht aan uit het *Batav. Nieuwsblad*, waarin gevraagd wordt of het niet meer dan noodig is om op een van de omliggende rotsen in genoemde straat een vuurtoren of lichtopstand te plaatsen. Die straat zou er zeker veiliger door worden en nieuwe rampen zouden er misschien door worden voorkomen.

* * *

De aloen-aloen's op Java worden in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 20 Jan. 20 Jan. beschreven zooals zij zich in den regel voordoen, en dan wordt gevraagd of wij ze als toonbeelden van de majesteit der regenten hebben ontzien. In den regel wel, doch op grootere plaatsen schijnt het soms niet doenlijk geweest ze te sparen: hetzij doordat een breede weg er midden doorheen moest snijden (Temanggoeng, Koedoes, Kediri, Modjokerto), dikwijls met een stoomtrambaan er naast, hetzij doordat stadsbehoeften drongen, zooals te Semarang, waar van de aloen-aloen onder meer de „stadstuin" is afgenomen. Doch er zijn ook schennissen, die onnoodig en dus verkeerd waren, waar enkele Europeesche ambtenaren van den Javaanschen aloen-aloen een Hollandsch stadsparkje maakten, zooals te Bodjonegoro of door den lust om elk mooi plein door een gedenkteeken te breken, waaraan Soemedang eene smakelooze buste van de Koningin dankt. Verder wordt gedacht aan het afperken van een deel van den aloen-aloen voor tennisveld, gelijk te Bandjarnegara en te Sitoebondo; en gevraagd of het al niet erg genoeg is, dat men haast geen aloen-aloen kan zien zonder een leelijke bioscooptent er op. Eindelijk denkt de steller van het artikel aan den verwaarloosden aloen-aloen te Blora.

Waar men zooveel blijken ziet van eerbiediging van historische monumenten, ligt het in dezelfde lijn om de aloen-aloen's zooveel mogelijk in eere te houden. De regenten zullen dat gaarne zien en het schoon van Java zal er mede worden gebaat.

* * *

Drang naar onderwijs op Sumatra. Onder het opschrift „Vrouwelijke energie", bevatte het *Alg. Handelsblad* van 13 Jan. j.l. een bericht aangaande een Maleische vrouw, dochter van een vorig larashoofd van IV Kota (Agam), die aan de *Sumatra-Bode* vertelde, hoe zij eenige jaren geleden te Fort de Kock op eigen kosten een school voor inlandsche meisjes had opgericht, die daar onderricht ontvingen in lezen, schrijven, rekenen en handwerken. Nadat zij deze school eenigen tijd aan anderen had moeten overlaten, was deze gaan verloopen en toen haar man zijn ontslag uit 's lands dienst had verkregen, verliet zij de Bovenlanden en vestigde zich te Padang met het doel daar in dezelfde richting werkzaam te zijn. Het was haar niet bekend, dat daar reeds een inlandsche meisjesschool is, opgericht door de Vereeniging „Minangkabau Laras nan Doea". Ten einde subsidie voor haar school te krijgen, schroomde zij niet naar den Gouverneur en op het politiekantoor naar den Assistent-Resident toe te gaan en haar plannen uiteen te zetten, zoodat het te denken is, dat weldra een tweede meisjesschool te Padang zal opgericht zijn.

Een ander voorbeeld vindt men in de *Nieuwe Courant* van 21 Jan. j.l. waar — met een beroep op de stelling van den Regent van Demak, dat de inlander over het algemeen eerst iets voor het onderwijs gaat gevoelen, zoodra hij uit feiten ziet, dat het genieten er van hem voordeel aanbrengt — gewezen wordt op de pogingen van het inlandsch personeel der staatsspoorwegen ter Sumatra's Westkust om door onderlinge samenwerking een Hollandsche cursus te Padang Pandjang op te richten. Hier zullen ook volwassenen toegang hebben. Zij zijn daartoe gebracht, doordat slechts zij, die het klein-ambtenaarsexamen gedaan hebben en dus Nederlandsch kennen, voor een behoorlijke bezoldiging in aanmerking komen. Daar bedoeld personeel circa 1000 man sterk is, heeft men goeden moed, dat het benoodigde geld bijeen zal komen. De *N. Ct.* acht dit pogen een verblijdend verschijnsel: het wijst er op hoe onder het goede deel der inlandsche bevolking de overtuiging post vat, dat zij zichzelf moet helpen, dat zij er moet komen d o o r e i g e n k r a c h t.

* * *

Kalk werpen. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 23 Jan. j.l. wordt gesproken over de reeds in 1606 door Luiz Vaez de Torres waargenomen gewoonte der inlanders van Nieuw-Guinea om uit een bamboe wolken fijne kalk in de lucht te doen dwarrelen. Vermoedelijk — want stelliger mag men nog niet spreken — bedoelen de Papoea's, telkens als zij kalk of water in de lucht slingeren, te zeggen: komt gerust nader en doe ons geen leed, want wij willen den vrede. „Bij het lossen van een geweerschot", schrijft Mr. Lorentz, (*Bulletin* No. 53 bl. 4) „ging er gehuil op en werd er met kalk gegooid". En Hondius van Herwerden zegt (*T. A. G.* XXIII, 2 bl. 932), dat enkelen met hun riemen water opschepten in de richting van het schip. Cook, de oude, bericht dat de inlanders van de Zuidkust van Nieuw-Guinea, tegelijk met de handeling die vrede beteekenen zou, vijandig optraden (The three voyages of Capt. Cook round the world I, bl. 272 e. v.), doch het kan wel zijn dat hij het afschieten van pijlen ten onrechte als zoodanig opvatte. Ook nu nog schieten de lieden in de buurt van het Sentani-meer pijlen over het water als bewijs van goede gezindheid (Nova Guinea III, Van de Sande, bl. 256, 276). Voorts wordt gewezen op de beschrijving van het kalk- en waterwerpen door F. J. F. van Hasselt en door diens vader (*T. Bat. Gen.* XXXII 1889, bl. 272).

* * *

De haven van Idi, waaromtrent in de Jan.-afl. van dit tijdschrift (bl. 118) een repuest werd vermeld, is eindelijk heropend. Zooals het *Alg. Handelsblad* van 26 Jan. zegt, maakt dit bericht een einde aan een reeds sedert geruimen tijd hangende quaestie, die zoowel in de Staten-Generaal als in de pers herhaaldelijk ter sprake is gebracht. In de *Java-Bode* werd er op gewezen, dat de aan de heropening vastgeknoopte hooggaande verwachtingen wel eens zouden kunnen worden teleurgesteld, daar het niet te verwachten was, dat de geheele naar Langsar getrokken handel zich weder naar Idi zou verplaatsen. In elk geval is door dezen stap tegemoet gekomen aan een ook volgens het *Hbl.* billijke grief van een landschap, dat zich onder de Atjehsche gewesten steeds door eene loyale houding onderscheidde.

* * *

Simeloengoen. Zooals de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 22 Jan. zegt is de hand-over-hand toenemende rubbercultuur de oorzaak van een snelle opening van tot nog toe half vergeten deelen van Sumatra's Oostkust met name Simeloengoen (zie het kaartje bl. 410 van deze aflevering), waar de verbinding met de buitenwereld nog zeer primitief is. Aan een ingezonden stuk in de *Sumatra-Post* wordt daarbij ontleend, dat Pematang Siantar, de standplaats van den Controleur van Simeloengoen, onderafd. der afdeeling Simeloengoen en Karo-landen, op pl.m. 53 K.M. ligt van het naaste postkantoor, Tebing Tinggi, afd. Padang en Bedagei. In den naasten omtrek van Pematang Siantar liggen een viertal ondernemingen: Siantar, Marihat, Naga Hoeta en Boegit Maradja, terwijl binnenkort nog een drietal ondernemingen in deze omgeving worden geopend. Naar de schrijver meent, wettigen deze eene betere verbinding met de buitenwereld. Doch ook de ondernemingen Dolok Merawan, Dolok Marangir en Dolok Oeloe zullen van deze betere verbinding gediend zijn; zij liggen aan of kort bij den postweg.

* * *

Curaçao. Zoowel eene correspondentie uit deze kolonie, opgenomen in het *Vaderland* van 22 Jan. j.l., als eene in de *Nieuwe Courant* van 2 Febr. d.a.v. stellen ons in staat het een en ander te vernemen over den toestand aldaar en dan is de indruk, dat deze op handelsgebied gunstiger is dan op landbouwgebied. Door de omwenteling van 19 Dec. 1908, welke aan het bewind van president Castro een einde maakte, is de verhouding der republiek Venezuela ten opzichte van Curaçao geheel gewijzigd en het nieuwe gouvernement heeft diens maatregelen tegen den Curaçaoschen handel en scheepvaart buiten werking gesteld. De schoeners, die maanden lang in de haven lagen, konden op nieuw reizen, vooral naar Maracaibo en Coro, ondernemen en ook in den handel kwam eenige verbetering, terwijl weder over en weer passagiers konden vertrekken. Curaçao vraagt niet naar bevoorrechting van de zijde van Venezuela, doch slechts geen tegenwerking. Het stremmen van de gemeenschap met Curaçao heeft aan de landbouwbevolking van Maracaibo groote schade veroorzaakt, daar van die stad naar dat eiland bijna elke week groote hoeveelheden vruchten werden uitgevoerd en er ook het stroo voor het vlechten der zoogenaamde Panamahoeden van daan komt.

Met Januari 1909 werden op het eiland de nieuwe belastingverordeningen ingevoerd, waarbij het tijdstip van invoering minder gelukkig gekozen wordt geacht. Een der grootste gebreken moet de ingevoerde eenvormigheid voor de verschillende eilanden zijn, daar de toestanden op de Benedenwindsche

en Bovenwindsche eilanden zoozeer verschillen. Van de laatste verneemt men bittere klachten, omdat daar nimmer een grondbelasting op eigendommen geheven werd, terwijl als tegenwicht daar vroeger een hooger inen uitvoerrecht bestond dan op de Benedenwindsche eilanden.

Op Curaçao bestond de grondbelasting reeds sedert 1828 en deze, hoewel zwaar, kon tot voor kort geleden zonder moeite worden opgebracht. De meeste plantages, hoewel van den aanvang af met hypotheken bezwaard, konden uit de opbrengst, na aftrek der hypotheekrente, den bezitters een ruim bestaan verzekeren, niettegenstaande de, sedert de emancipatie der slaven, duurdere arbeidskrachten. Binnen de twee laatste decenniën valt echter een tijdperk van langdurige droogte. De vele mislukte maïsoogsten maakten invoer van dat product noodig, waarvoor de eigenaars zich aanzienlijke uitgaven moesten getroosten. De divi-divi of watapana-peul, een der weinige uitvoerproducten, waarvoor in tijden van goeden afzet *f*80 per 1000 K.G. wordt gemaakt, had te lijden van een ziekte in de boomen, waardoor twee oogsten in een jaar verloren gingen en door het uitsterven van de boomen ook de toekomst wordt bedreigd. De zoutwinning sukkelt sedert jaren aan de weinige vraag naar dit artikel.

De correspondent van de *N. Ct.* vestigt hierbij nog de aandacht op het nadeel voor de plantages, dat de daarbuiten liggende domeingronden meer en meer door het koloniaal bestuur onder de zoogenaamde kleine landbouwers worden verdeeld, hetgeen tot achteruitgang in waarde dier plantages bijdraagt en in rechten zou kunnen worden betwist.

Aan vele plantages zijn namelijk bij den verkoop door de West-Indische Compagnie of later door het koloniaal bestuur privilegies toegekend om hoornvee, schapen of geiten op de savannah's te laten weiden. Deze vormen een zakelijk recht, blijkende uit de titels van overdracht, waarvan het bezit de waarde der plantage verhoogt. Reeds vroeger ontstonden hierover wel eens quaesties en daarom liet de gouverneur Rammelman Elsevier indertijd al deze privileges opnemen, opdat de districtsmeesters in dergelijke gevallen zouden kunnen weten, waaraan zich te houden. Zoo ontstond er een „Legger van verleende privilegiën tot het houden van vee op publieke gronden op Curaçao", opgemaakt naar aanleiding van de beschikking van den 4en Juni 1850 No. 223. Aldus werd van overheidswege dat recht niet alleen erkend, doch tegen inkruipers in bescherming genomen en nu, een halve eeuw later, wordt door het koloniaal bestuur aan de voorheen geweerde partij de hand boven het hoofd gehouden.

Daarbij kwam nog een ander bezwaar, waar de genoemde gouverneur reeds in 1855 op had gewezen, namelijk de noodzakelijkheid om de vrije bevolking over te halen zich in dorpen te vestigen en niet in de savannah's, daar zij zich dan op de voor de eigenaren der daaraan grenzende plantages onaangenaamste plaatsen nederslaan, meestal in de onmiddellijke nabijheid der heiningen, ten einde te gemakkelijker ongeoorloofde voordeelen van de plantages te kunnen trekken, zooals er hun geiten en ezels te doen weiden, ontvreemde voorwerpen op te koopen of heimelijk drank te leveren. Dat de negers op de savannah's een eerlijk bestaan zouden kunnen vinden, werd door dien gouverneur betwijfeld, omdat deze er te onvruchtbaar voor zijn. Waar de Minister van Koloniën in de M. v. A. op het V. V. betreffende de Curaçaosche begrooting voor 1910 verklaarde, dat steeds voor landbouwdoeleinden geschikte perceelen domeingrond voor tuintjes werden uitgegeven, moet zulks volgens de *N. Ct.* op onjuiste inlichtingen berusten. Een groot aantal in huur of pacht uitgegeven perceelen zijn daarvoor ongeschikt. Die lapjes grond worden dan meestal gebruikt om er een huisje

op te zetten en een of ander ambacht uit te oefenen, dan wel om te leven zooals de heer Rammelman Elsevier voorzag.

* * *

Vreemde oorlogsschepen in Ned.-Indië. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 24 Jan. j.l. ontleent aan het Jaarboek der Kon. Marine eenige bijzonderheden omtrent het vlagvertoon van vreemde oorlogsschepen in onzen Archipel. Uit den aard der zaak had Tandjong Priok het grootste aandeel in deze bezoeken, terwijl Sabang, vooral vóór den Russisch-Japanschen oorlog, als kolenhaven op den weg naar en van Oost-Azië veelvuldig werd aangedaan. Inzonderheid de Duitsche oorlogsschepen kwamen in de laatste 10 à 12 jaar vrij geregeld op bezoek, vooral in de havens Makasser, Menado, Ternate, Amboina en Timor-Koepang. Sedert 1903 gingen zij ook wel naar Padang en Deli, op Sumatra, terwijl de kruisers Fürst Bismarck en Niobe in 1908 gedurende een drietal dagen een kijkje namen in de nieuwe petroleumhaven Balik Papan en in 1909 een ander Duitsch oorlogsschip Poeloe Laoet bezocht, waar de steenkolenmaatschappij van dien naam te Stagen een flink opgezette ontginning heeft (zie *Ind. Gids* 1908 II, bl. 1126).

De Engelsche oorlogsschepen kwamen minder dan de Duitsche in de havens der Buitenbezittingen. In de laatste 10 jaren in Amboina 4 maal, Padang 2 maal, Ternate en Riouw elk eenmaal, doch veelvuldig te Priok. Van Fransche oorlogsschepen kreeg Makasser in 1901, Pontianak in 1905 en Soerabaja in 1907 een bezoek. De Russische oorlogsschepen, die vóór den oorlog dikwerf te Sabang en enkele malen te Batavia kwamen, vertoonden zich, nadat in 1906 de overgebleven schepen der vloot huiswaarts keerden, niet meer. Het Japansche oefeningseskader, gedurende verscheidene jaren een trouwe gast, kwam in 1909 niet in Indië. Daarentegen verschenen in 1908 en 1909 een tweetal Chineesche kruisers, die behalve Java ook Muntok, Boeleleng, Ampenan, Pontianak en Deli bezochten. Oorlogsschepen van andere zeemogendheden bezochten Ned-Indië slechts nu en dan, daaronder verschillende Oostenrijksche en in 1900 en 1901 opleidingsschepen van Chili en Argentinië. Het geringe handelsverkeer met de Philippijnen spiegelde zich af in de zeldzame bezoeken van oorlogsschepen over en weer. Eindelijk wordt gevraagd of de haven van Bangkok niet eens in aanmerking komt voor een bezoek van een Nederlandsch oorlogsschip nu een kleine Siameesche vloot in 1896 en 1901 ter begeleiding van den koning een paar maal te Priok vertoefde.

* * *

De handel voor Javanen. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 26 Jan. j.l. schrijft R. M. Noto Soeroto over de noodzakelijkheid van bij den wensch naar vooruitgang onder de Javanen niet alleen te streven naar het vervullen van ambtsbetrekkingen of naar den bloei van wetenschap en kunst, maar om voor alles den buidel te vullen, door het drijven van handel en het ontwikkelen der nijverheid. Daarbij moet de Javaan echter niet dadelijk te hoog willen grijpen. De schrijver heeft meer den kleinhandel op het oog en acht het wenschelijk dat een deel der lagere prijaji's zich hierop gaan toeleggen. De kleinhandel in zijn eersten vorm op de pasar's is nagenoeg uitsluitend in inlandsche handen, doch door de geringe ontwikkeling en het gemis aan durf bij deze tot het aanknoopen van relaties met den Europeeschen of Chineeschen importeur, vallen de import-artikelen alleen binnen het bereik van Vreemde Oosterlingen. Vreemd is het dat de eenigszins uitgebreide handel in landbouwproducten ook in vreemde handen is. Hier

treedt de tusschenhandel op, waar de Chineezen à contant de producten uit de dessa opkoopen voor den groothandelaar of goederen op crediet verschaffen aan den inlandschen waronghouder, terwijl inlandsche koopers en verkoopers elkaar niet zoeken, omdat eenerzijds crediet en anderzijds contanten worden gevraagd.

Behalve het afleggen van standsvooroordeel, acht de schrijver het eerste vereischte om den Inlander de maatschappelijke stelling van Chinees of Arabier te doen innemen: lager onderwijs. Bij de gehoopte verandering in denkwijze zullen ook niet-handelaren moeten helpen door zooveel doenlijk bij Inlanders te koopen. Dan moet het begrip rijkdom niet worden opgevat in den zin van bezit van sieraden, of geld in een kist, maar het gespaarde moet op rente worden gezet. Als voorbeeld wordt een streek in Djokjakarta, genaamd Pasar Gedé, aangehaald, waar levendig handel wordt gedreven en bezitters van minstens ƒ10,000 bij tientallen worden gevonden; de vrouwen zijn daar namelijk de ziel van den handel in lijnwaden, enz.

Over het algemeen wordt er onder de Javanen teveel op steun van hooger hand gerekend. Het eerste wat zij moeten doen is sparen, zèlf medewerken tot eigen heil, om van lieverlede te komen tot een nationaal vermogen van beteekenis. Dan zullen ook de landsmiddelen ruimer vloeien en zullen krachtiger steun van staatswege aan verschillende bedrijven, een betere bestuursinrichting en in het algemeen de volkswelvaart in geestelijk en stoffelijk opzicht niet uitblijven.

* * *

Grensafbakening op Nieuw-Guinea. Als feuilleton komt in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 25 Jan. het résumé voor van een, in verband met de aanstaande werkzaamheden eener Duitsch-Nederlandsche grensregelingscommissie op Nieuw-Guinea, gehouden gesprek met den kapitein-luitenant ter zee S. P. l'Honoré Naber, die als regeeringscommissaris van Liberia in 1908/'09 de Fransch-Liberiaansche grensregelings-expeditie heeft medegemaakt en uit ervaring belangrijke wenken gaf omtrent de eischen, waaraan voldaan moet worden om tot een behoorlijk resultaat te komen. Hij acht het roekeloos zulk eene gecombineerde zending met ongelijke hulpmiddelen te verrichten. Men moet voorkomen dat de tegenpartij in eene voordeelige positie gerake, als gevolg van mindere geschiktheid of minderwaardigheid onzerzijds. Ziet men er tegen op om wegens zijn leeftijd, die minder bestand is tegen vermoeienissen, aan het hoofd der expeditie een hoofd-officier of hoofd-ambtenaar te plaatsen, dan dient toch aan den chef den rang van Regeeringscommissaris en eene overeenkomstige bezoldiging te worden toegekend. De leider mag met geen andere werkzaamheden worden belast, zelfs niet met astronomische waarnemingen, daar de beste methode van lengtebepaling met chronometers heen en terug over korte afstanden, den waarnemer verplicht elk traject driemaal af te leggen, waarvoor de leider wel in de laatste plaats in aanmerking komt. Door dezen de vrije keus van zijn personeel te laten, bevordert men de vriendschappelijke verhoudingen in den boezem der Nederlandsche sectie.

Daar de noodzakelijk strijdige belangen tot veel debat aanleiding zullen geven, moet er gezorgd worden dat zulks op een vasten voorgeschreven basis plaats heeft en dat de debatten op voet van gelijkheid en gelijkwaardigheid over en weer kunnen worden gevoerd. De grondregelen, waarnaar men de grenslijn zal hebben te bepalen, moeten vooraf bij tractaat tusschen de rijksregeeringen zijn vastgesteld. Om aan den tweeden eisch te voldoen, moet men over gelijke hulpmiddelen en materieel beschikken en moeten

beide partijen nauwkeurig hetzelfde werk verrichten, voor zoover dat verband houdt met de grensregeling. Men vermijdt dan ook den schijn eenigen arbeid niet aan te kunnen of te willen en wantrouwen wordt tevens vermeden. Om latere decepties te vermijden, moet telkens bij gunstige gelegenheden proces-verbaal worden opgemaakt. Zulke verbalen bezitten het voordeel den indruk van het oogenblik weer te geven. Als men het er niet over eens is, moet de regeeringscommissaris gemachtigd zijn het geschilpunt hangende te laten (réserver la question) en onder omschrijving van zijn gevoelen een beroep te doen op de diplomatie van zijn land.

Dan geeft de heer Naber in overweging het gebruik van een, ook voor de tegenpartij vreemde, taal voor te schrijven, bijv. Fransch (toch reeds de diplomatieke taal) of desnoods Engelsch. Om te groote „fusie" te vermijden, moeten in de Nederlandsche sectie geen personen van Duitsche parentage worden opgenomen en moet gewaakt worden tegen te groote familiariteit. Partijen moeten nooit onder één dak wonen; er dienen van den aanvang af twee afzonderlijke kampen te zijn. Tot scheiding komt het toch, doch indien het daar later toe komt dan zou het zijn na ongenoegen, dat men had kunnen voorkomen. Van hoog belang is ook dat de regeeringen duidelijk aangeven hoe en wanneer de militaire escortes gebruikt zullen worden. Ook is het absoluut noodig dat het dragerspersoneel op gezette tijden door ander wordt verwisseld en dat er minstens twee rustdagen per week worden gehouden. Men werke bedaard en streng systematisch en houde geen wedloop omtrent „Ausdauer". Mochten de Duitschers aanvankelijk een voorsprong hebben, de gevolgen aan verminderde activiteit en validiteit zullen niet uitblijven. Al evenmin als op de rust, mag op het gemak en gerief der deelnemers worden bespaard en de geheele zaak moet vooral uit ruime beurs worden bestreden.

* * *

De Nieuw-Guinea-expeditie. Omtrent de expeditie, welke die grensregeling zou voorbereiden en staat onder leiding van kapitein Sachse (zie vorige afl. bl. 235-236), publiceert de *Java-Bode* van 22 Dec. een brief van een correspondent uit het bivak „Hollandia" aan de Humboldt-baai, aldus genoemd omdat de Duitschers aan de andere zijde van de grens hun dichtst bijzijnde bivak „Germania" hebben gedoopt. Over de vrijheid waarmede een 80-tal dwangarbeiders optraden aan boord van de boot der Kon. Paketvaart Mij., waarmede de expeditie van Soerabaja werd overgevoerd, is de briefschrijver niet goed te spreken, zoo min als over het handeldrijven van een 20-tal Chineesche passagiers, doch eindelijk kwam men toch ter hoogte van den 141sten lengtegraad om te debarkeeren aan de monding van een kleine rivier op een terrein dat aanvankelijk geen aangenamen indruk maakte, maar hygiënisch toch goed gekozen scheen. Daar er eene flinke hoeveelheid bouwmaterialen was medegevoerd, konden ruime luchtige verblijven worden opgezet.

Aanvankelijk werden kleine patrouilles in den omtrek gedaan en vluchtte de bevolking nog steeds. Op eenige uren afstand zou ten behoeve der patrouilles een hulp-bivak worden gebouwd. De sterkte was toen 1 kapitein, 1 eerste luitenant, 1 luitenant ter zee, 1 (sedert overleden) officier van gezondheid, 1 sergeant-majoor, 80 karabijnen met het noodige administratiepersoneel, 82 dwangarbeiders, 5 matrozen, terwijl van Amboina nog werden medegenomen 20 roeiers, 4 timmerlieden en 1 metselaar.

Blijkens de *Java-Bode* van 23 Dec. was de dokter van Manokwari naar de Humboldt-baai gebracht.

De Duitsche expeditie (waartoe volgens den heer Rouffaer in de Jan.-afl. van het *Tijdschrift v. h. Kon. Aardr. Gen.* behalve prof. Schultze uit Jena, ook de heer Von Danckelmann als gedelegeerde behoort) had, volgens een bericht uit Batavia van 14 Jan. (opgenomen in de *Nieuwe Courant* van 8 Febr.), het voornemen om 25 Januari van Batavia te gaan en 4 April op Nieuw-Guinea te arriveeren. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 9 Febr. leest men dezelfde data ontleend aan de *Köln. Zeitung*, doch zijn als metgezellen van Prof. Schultze vermeld 1e Luit. Findeis, de officier van gezondheid Dr. Kopp en de mijningenieur Stollé.

Omtrent de expeditie-Lorentz deelt het Indische comité aan de *Java-Bode* mede, dat volgens berichten loopende van 24 Sept. tot 9 Oct. Mr. Lorentz toen stond te vertrekken naar het Hellwig-gebergte, dat volgens een nader bericht van 20 Oct. aan Dr. Von Römer, na een tocht van vijf dagen, op 16 Oct. door de heeren Lorentz, Van Nouhuys en Habbema werd bereikt. De hoogte bedroeg 2530 M. en temperaturen van 52° Fahr. werden waargenomen. Het terrein moet bovenmatig slecht en steil zijn.

Nadat dit reeds geschreven was, kwam het telegram uit Batavia van 14 Febr. j.l. dat Mr. Lorentz den Wilhelmina-top besteeg, op 15000 voet de sneeuwgrens bereikte en aan den benedenrand van den gletscher den nacht doorbracht. Met de *N. R. Ct.* mogen wij onzen kranigen landgenoot en zijn tochtgenooten Van Nouhuys, luit. Habbema en Dr. Van Römer onze gelukwenschen niet onthouden.

Wat de Mamberamo-expedities betreft, medio December bevond deze zich te Manokwari, waar toen de gezondheidstoestand ook niet gunstig was. De resident zou in overweging hebben gegeven den tocht tot een gunstiger seizoen uit te stellen. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 8 Febr. ontleent aan de *Java-Bode* het bericht, dat het plan om te trachten het Sneeuw-gebergte langs de Mamberamo te bereiken opgegeven is — minder om redenen van gezondheid dan omdat, volgens het deskundig advies van den commandant van H. M. Edi (Luit t/z. Rambonnet), de bovenloop van deze rivier vermoedelijk niet naar het gewenschte doel zou leiden. Gemakkelijker zou dit te bereiken zijn van af de Oostkust van de Geelvinkbaai, b.v. langs de Koeri-rivier. Aan den commandant van het detachement, kapitein Franssen Herderschee, is medegedeeld, dat hem in dit opzicht volle vrijheid wordt gelaten betreffende de keuze van het uitgangspunt.

Omtrent het exploratie-detachement, dat onder kapitein K. F. Koch ter beschikking is gesteld van den Assistent-Resident van West-Nieuw-Guinea en 6 Dec. van Soerabaja stond te vertrekken en van Fakfak uit zijn arbeid zou beginnen, geeft de *Java-Bode* de instructie, overgenomen in het *Alg. Handelsblad* van 8 Febr. j.l. en die luidt:

Het gebied moet binnen den kortst mogelijken tijd in groote lijnen worden geëxploreerd met vermijding van detail-verkenningen.

Dit doel voor oogen houdende, bestaat er geen noodzakelijkheid om tuchtigend op te treden; tegenover de inboorlingen mag slechts dan tot wapengeweld worden overgegaan, wanneer zulks in het belang der eigen veiligheid en tot handhaving van den geregelden gang van zaken bepaald noodzakelijk wordt geacht.

Bij deze instructie is er — in andere wordt dit gemist — nog eens de nadruk op gelegd, dat detail-verkenningen moeten worden vermeden.

Doel der detachementen moet zijn een idee te verschaffen, in zeer groote lijnen, van de landstreek binnen welke zij te werk zijn gesteld. Bij de verkenning is dit wel eens uit het oog verloren en hebben de detachements-

commandanten, of zij, die hun de opdracht gaven, meer heil gezocht in het bestudeeren van rivieren in al hun onderdeelen en zijtakken, dan in het doordringen, zoover mogelijk, tot punten, van waar een overzicht van het land zou zijn te verkrijgen.

De aardrijkskundige gegevens, door het detachement te verzamelen, behooren te worden nedergelegd in een overzichtskaart op een schaal van 1 : 250,000.

* * *

De West-Indische goudindustrie in 1909 wordt in de *Nieuwe Courant* van 2 Febr. besproken, naar aanleiding van een overzicht in *De West*, waaruit blijkt, dat na de débâcle van 1902, toen bijna alle ondernemingen, die langs machinalen weg trachtten te ontginnen, fiasco hadden gemaakt, de kleinindustrie hare productie geleidelijk heeft opgevoerd van 588 K.G. in 1902 tot 1209 K.G. in 1908 en pl.m. 1130 K.G. in 1909. Toch is eene duurzame ontwikkeling niet van de kleinindustrie te verwachten (zie ook *Ind. Gids* 1908 II, bl. 1133 bovenaan) en is hooger vlucht slechts mogelijk indien het probleem van machinale goudindustrie voor Suriname wordt opgelost. De Dutch Guinea Concession Limd. zal weder beginnen op haar placer aan de Kleine Saramacca met een gewijzigde hydraulische installatie. De Guyana Goudplacer Mij. brengt dit jaar een goudbaggermolen in werking, hoewel de proef daarmede op de Concessie Gros in het afgeloopen jaar mislukte, omdat de taaie klei er niet voldoende werd opgelost. Dan is er sprake van een combinatie, die aan de Wakibaso goud gaat baggeren, is het bekende placer L. & F. de Jong in optie genomen door een Amerikaansch syndicaat en zette de oude Mindrinetti zich om in een vennootschap ter exploitatie van het placer Pedlou. De Mij. Sarakreek heeft een Grindpomp-installatie in werking gesteld met voorloopig bevredigende goudopbrengst.

Nieuwe gelegenheid voor de groot-industrie zou ontstaan, als het bestuur overging tot de uitgifte van terreinen in het gebied der Grankreek, waar rijke goudafzettingen zijn gevonden. Nu van exploitatie van gouvernementswege is afgezien, schijnt het wenschelijk deze zoo spoedig mogelijk voor particulieren open te stellen.

* * *

Het bestuur der groote steden op Java wordt besproken in de Indische correspondentie van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 28 Jan. j.l., naar aanleiding van hetgeen aan het licht kwam bij het in de maand December begonnen proces tegen de verdachten van de moorden in September te voren tijdens de cholera-onlusten te Batavia gepleegd (*Ind. Gids* 1909 II, bl. 1657). Daarbij bleek o.a. dat niet minder dan 2000 gevallen in de afdeeling Batavia waren verzwegen, dat de wijkmeesters financiëel benadeeld werden, indien de zieken niet in de kampongs maar in de ziekenhuizen overleden, dat voor bederf van goederen bij ontsmetting geen vergoeding werd gegeven, enz. Deze fouten zouden een volgende maal te vermijden zijn, doch een groot bezwaar schijnt, dat men zich te Batavia nog zoo weinig heeft aangepast aan de eischen, die het bestuur van een groote stad stelt. Op buitengewone omstandigheden is men niet voorbereid en daarom zou de correspondent een meer stabielen toestand willen hebben met een blijvend hoofd der gemeente en eene meer doelmatige inrichting van den raad, waarbij leden moeten zijn, die invloed uitoefenen op het geestelijk leven hunner medeburgers en meer rationeele begrippen in de kampongs doen

doordringen. Overigens moet men het gemeentebestuur ook van de noodige middelen voorzien.

* * *

Groote plannen in Rembang. De *Locomotief* van 7-9 Dec. j.l. bevatte het verslag van een voordracht door den Resident G. L. Gonggrijp gehouden in de vergadering van den Gewestelijken Raad van Rembang, waarin deze de aandacht vestigde op het gemis aan tramwegverbindingen in drie districten van de afdeeling Rembang en de 6 aangrenzende van Toeban en op de geschiktheid van het terrein om in die streken een paar suikerfabrieken op te richten. In de nummers van 18, 28 en 29 Dec. komen de redactie zoowel als de Resident op de zaak terug. Het idee is om — nu er geen trammen komen omdat er geen fabrieken zijn en omgekeerd de laatste op verbindingswegen en een afscheepplaats wachten — de geheele onderneming in één hand te brengen, door een krachtige maatschappij zoowel de fabrieken als de tramverbindingen en een nieuwe afscheephaven op de noordkust te doen bouwen en exploiteeren en dan het gewest in de zeer ruim te verwachten winst te doen deelen. De *Nieuwe Courant* van 2 Febr. j.l. zegt van dit denkbeeld, dat o.a. voor het *Soerab. Hbl.* veel aanlokkelijks had, dat dit blad zich in de uitvoerbaarheid vergist, o.a. omdat de Brusselsche suikerconventie zich verzet tegen cultuur gedreven voor of door den Staat.

* * *

Atjeh-berichten. De Atjeh-kroniek der *Nieuwe Courant* van 15 Jan. j.l. deelt, als een bewijs, dat de politieke toestand goed wordt en vertrouwen inboezemt, mede, dat de contrôle-afdeelingen Telok-Semawé en Lho' Soekoen voor den particulieren landbouw zijn geopend. „Dat is voorwaar een heugelijk feit", zegt de kroniekschrijver, „en 't is te hopen dat de zure kritiek, die er maar weer op los bazelt over waaghalzerij en oogenverblinding, geen voldoenden invloed zal uitoefenen om de nu zoo noodige goedmoedige stemming te bederven". In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 12 Jan. te voren, was uit de *Sumatra-Post* de bekendmaking van den Gouverneur van Atjeh in de *Jav. Ct.* van 10 Dec. j.l. ontleend, waaruit blijkt dat in die streken, doch slechts aan in Nederland of in Ned.-Indië gevestigde vennootschappen, waarvan de meerderheid der bestuurders in Nederland of Nederlandsch-Indië gevestigde Nederlanders zijn, landbouw-concessiën kunnen verleend worden, daar door de betrokken Inlandsche zelfbestuurders het recht tot de verleening daartoe aan het gouvernement is overgedragen. Omtrent de voorwaarden wordt verwezen naar eene aankondiging in de *Jav. Ct.* van 15 April 1902 No. 30 en naar de Bijbladen 5707 en 5869. De betrekkelijke verzoeken moeten gericht zijn tot den Gouverneur van Atjeh. In de kroniek der *N. Ct.* van 30 Jan. wordt geklaagd over de verdoofde belangstelling in Atjeh-zaken, terwijl toch de periode 20 Dec.—3 Jan. gewichtige voorvallen opleverde. Tal van verzetslieden hebben zich gemeld of zijn gevangen genomen, hetgeen vrijwel op hetzelfde neerkomt, daar het streven meestal is zich gevangen te laten nemen, ten einde bij de *kawans* niet te veel opspraak te verwekken. Genoemd wordt een der voornaamste oelama's uit het Pedirsche, tengkoe di Reubéë met vrouwen en volgeling, tegelijk met pang Brahim en zes kawans, die een geweer inleverden. Van nog grooter beteekenis wordt geacht de gevangenneming in het Lhé-Soekoensche van tengkoe di Atjeh, alias Mat Amin, waarna zich vrijwillig 19 verzetslieden meldden. In het Poeloe-Rajasche of Tjalangsche werden zeer waarschijnlijk de laatste terroristen uit Boven-Tenom gevangen genomen.

In Singkel kwamen de laatste 12 leden van de bende van pang Djarang in onderwerping en ook in Gajoe Loeös meldden zich vier djahats. Laatstgenoemd landschap met de aangrenzende blijven evenwel veel zorg baren. Met een aanval op het marschbivak, waarbij luitenant Tulleken een zware verwonding opliep, had men met het achtste of negende van zulke vreeselijke voorvallen binnen het jaar te doen. Er ontstaat een complete verzetsorganisatie. Een meevaller is evenwel dat Alas zich niet laat medeslepen.

In een brief uit Atjeh in het *Alg. Handelsblad* van 9 Febr. wordt ons nog een betreurenswaardig voorval vermeld, dat blijkbaar iets later voorviel. Van uit Takengon waren twee groepen onder een officier uitgerukt om tegen de Gajoe's in het Meergebied te ageeren. Eén van deze groepen kreeg eene afzonderlijke opdracht in verband, waarmede zij op Takengon moest terugtrekken. 's Nachts had de commandant, de sergeant Kluit, de onvoorzichtigheid in een alang-alangveld te bivakkeeren, waar men door een bende Gajoe's beslopen werd, die de schildwachten neersloeg en op de slapende manschappen aanviel, waarbij genoemde sergeant en 6 minderen sneuvelden, 8 meerendeels zwaar gewond werden en een fuselier werd vermist. Bovendien gingen 12 karabijnen met munitie, 1 revolver en 13 marechaussée-sabels verloren, met welke karabijnen de Gajoe's de onzen nog veel kwaad kunnen doen.

In het *Vaderland* van 5 Febr. j.l. komt onder het opschrift „Atjeh in 1910'", een artikel voor, waarin nog weder eens een afkeurend oordeel wordt uitgesproken over het thans aldaar gevolgde régime, dat de sanctie heeft der Indische Regeering, van het Opperbestuur en van de meerderheid der Tweede Kamer. Waar verschillende bladen dit beleid steunen, moeten er zijn wier correspondentie met den gouverneur van Atjeh zeer na in dienstbetrekking staan. Als bewijs dat de voortzetting van dat régime ook in het nieuw-ingetreden jaar te verwachten is, wordt genoemd het feit, dat het Atjeh-bestuur sinds eenigen tijd met de teungkoe-partij in Pidië in onderhandeling is, welke onderhandelingen van dat bestuur zijn uitgegaan. Zonder het artikel, waarvan de strekking uit het medegedeelde voldoende duidelijk is, hier verder te volgen, zij slechts aangeteekend dat het denkbeeld van den heer Liefrinck om de politie ook met betrekking tot de kwaadwilligen aan de inlandsche hoofden op te dragen, een echte struisvogelpolitiek wordt genoemd. Gevreesd wordt dat de kleine man — krachtens ons gezag en met den steun van onze bajonetten — zal worden uitgezogen door eigen hoofden. De schrijver hoopt dat hij het mis heeft, doch het wil hem voorkomen dat men de hoofden te hoog aanslaat en dus op den verkeerden weg is. Dit slot maakt op den leek een ontmoedigenden indruk; dat kan nu alles wel waar zijn, doch wat wil de medewerker van het *Vaderland* dan dat men doet? Het spreekwoord van de stuurlui aan den wal, dringt zich onwillekeurig bij dergelijke artikelen bij ons op.

Gelukkig wordt men bij de Atjeh-literatuur weer opgefrischt door de zoo aangenaam geschreven reisindrukken van de heeren Pisuisse en Blokzijl in het *Alg. Handelsblad*. Het levendige beeld, dat zij geven van Atjeh's binnenland en de marschen daar doorheen, doet ons medeleven met onze militairen en met photographische juistheid inzien, welke moeilijkheden daar worden overwonnen. Die indrukken, zoo wij hopen later tot een geheel vereenigd, zullen er zeker toe bijdragen om de belangstelling te verlevendigen, over welker verdooving de Atjeh-kroniekschrijver van de *N. Ct.* klaagde.

* * *

Vervoer van gevangenen. Klaagde, zooals boven vermeld is, de correspondent der expeditie naar de Humboldt-baai reeds over den overlast, die men aan boord van de boot had van de overgevoerde kettingjongens, blijkens de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 31 Jan. j.l. had de *Java-Bode* vernomen, dat de Kon. Paketvaart Mij. zich ernstig bij de regeering heeft beklaagd, over de wijze waarop het vervoer van inlandsche gevangenen op haar booten plaats heeft. Slechts overgelaten aan het geleide van een inlandsch politieoppasser, maken zij zich schuldig aan allerlei wanordelijkheden, dobbelen, diefstal, twisten, enz. Er waren nu stappen gedaan om behoorlijk Europeesch personeel te verkrijgen, speciaal bestemd om transporten gevangenen te begeleiden. De *J.-B.* meent dat aan dit doorloopend schandaal aan boord der paketbooten een einde moet komen en men er desnoods toe over moet kunnen gaan de gevangenen daar in afzonderlijke ruimten op te sluiten.

In schril contrast met bedoeld transport van veroordeelden, staat dat van preventieve, dus nog niet veroordeelde, gevangenen langs de straten van Batavia, die dikwijls geboeid en te voet door het gewoel der menigte werden vervoerd. Ongetwijfeld zijn er onbeschaamde schavuiten onder, maar bij anderen ligt diepe schaamte op het gelaat en sommigen trachten dit zelfs door een doek te bedekken, om niet herkend te worden. Het schouwspel werkt demoraliseerend en verhardend, terwijl veelal volkomen onschuldigen aldus worden behandeld. Een gevangenwagen van eenvoudige constructie wordt aanbevolen.

* * *

De schoolquaestie in de Minahassa. Het aanhangige plan om in de Minahassa en op de Sangi- en Talaut-eilanden de gouvernementsscholen door de Zending te doen overnemen (zie o.a. *Ind. Gids* 1909 II, bl. 1063) heeft onder de hoofden en de bevolking der Minahassa aanleiding gegeven tot een protest. Volgens een telegram in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 7 Febr. j.l. hebben de voornaamste hoofden aan de regeering gevraagd om het neutraal onderwijs in stand te houden. De zaak kwam destijds ter sprake in de Tweede Kamer. De heer Ter Laan (bl. 210 v. h. verslag der zitting van 15 Nov. 1909) leidde uit de Indische bladen af dat de bevolking uit die streek de overneming niet wenschte. In de *Menado-Courant* werd gezegd „dat de Minahassers geen godsdienstige proefvoorwerpen zijn, waarmee zekere partij doen kan wat zij wil. Dat zou wel heel anders kunnen uitkomen. Men neme zich in acht!" De heer Colijn daarentegen (t.a.p. bl. 217) zeide dat zijn ervaring bij een bezoek aan de residentie Menado gedurende een tweetal maanden, waarbij ook de overneming van de scholen ter sprake is gebracht, hem geenszins den indruk heeft gegeven, dat die niet in overeenstemming was met den wensch der bevolking. In die uitlating in de *Men.-Ct.* zou geenszins de stem van de bevolking der Minahassa gehoord zijn. De *N. R. Ct.* hoopt dat het verzoek der hoofden de regeering tot voorzichtigheid moge stemmen. In het nummer van 14 Jan. j.l. van *De Banier* wordt gesproken over een Maleisch artikel van den hulpprediker Dr. Schoch in diezelfde *Men.-Ct.*, waarin deze betoogt hoezeer de overneming gewenscht is juist om het protest dat ze van zekere zijde uitlokt. De stelling wordt dan toegelicht dat een inlander neutraliteit als vijand van den Christelijken gosdienst beschouwt.

* * *

Eene universiteit te Hankow. Volgens de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 5 Febr. j.l. wordt er in Engeland, speciaal te Oxford en te Cambridge,

veel moeite gedaan om in China een nieuwe universiteit te stichten. De vroegere gezant, Sir Ernest Satow, Lord Salisbury, Runciman, Sir Robert Hart, de aartsbisschop van Canterbury en andere invloedrijke mannen hebben zich er voorgespannen. Het doel zou zijn den Chineezen in hun eigen land, in de Chineesche taal door Europeanen (Engelschen) het beste te doen brengen, wat de Westersche beschaving kan bieden. De plaats, er voor gekozen, Hankow, is het centrum der spoor- en waterwegen van Midden-China. Voorloopig ontbreken evenwel nog voldoende fondsen om de plannen ten uitvoer te leggen.

* * *

Anti-revolutionnaire koloniale staatkunde. In eene te Ouderkerk op 1 Febr. j.l. gehouden lezing, heeft het nieuwe Kamerlid, de heer H. Colijn, blijkens een in de *N. Rott. Ct.* van 2 Febr. opgenomen overzicht, de koloniale politiek besproken en omtrent onze taak in Indië o.a. gezegd dat hij wenscht vast te houden aan de omschrijving daarvan in het anti-revolutionnair program, n.l. als een taak van voogdij. De volken moeten niet altijd onmondig worden gehouden; we moeten ze opvoeden als een voogd zijn pleegkind zou doen, wat tevens in zich sluit dat wij hun bezit zoo goed mogelijk te hunnen voordeele beheeren. In de wijsheid van het Arabische spreekwoord. „Soort over soort, dat is genade", ligt de formule voor ons beleid. Onze bestuursactie moet afnemen en het zelfbestuur toenemen van boven af, door de zonen van de inlandsche aristocratie te bekwamen om een belangrijk deel van het rijksbestuur van ons over te nemen en van beneden af, door het volk langs den weg van het onderwijs voor de nieuwe toestanden rijp te maken. En daarnaast moet het volk ook in zijn vrijheid geoefend worden door aan de kleinere levenskringen der Indische maatschappij grootere zelfstandigheid te geven. Theoretisch bestaat het zelfstandig bestuur der gemeenten, doch wij hebben het nooit aangedurfd de bevolking werkelijk vrij te laten en daarin ligt volgens den heer Colijn onze groote fout. In deze vergadering sprak hij ook nog over de zending, doch dit geschiedde meer uitvoerig bij zijn optreden voor de kiesvereeniging „Nederland en Oranje" te 's Hage, waarvan een verslag voorkomt in het ochtendblad der *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 5 Febr. j.l. Na met statistische cijfers den omvang der zending te hebben geschetst, betoogde hij dat de zending 1°. een ganschen ommekeer teweeg brengt in de gezindheid jegens ons gezag, 2°. eene fundamenteele wedergeboorte der Heidensche stammen tot stand brengt, 3°. het rechtsbewustzijn normaliseert en 4°. een gunstigen invloed oefent op de organisatie van het plaatselijk bestuurswezen, o.a. omdat de organisatie van het kerkelijk leven het oog opent voor de gemeenschappelijke belangen. Of die viervoudige invloed meer of minder sterk zal zijn hangt af van de houding der regeering tegenover de zending. Medewerking der regeering heeft de zending beslist noodig voor het onderwijs. Spreker's verwachtingen van de zending voor de toekomst zijn groot, zoowel voor Java, waar men als regel te doen heeft met persoonlijke toeeigening van het Christendom, als voor de Buitenbezittingen, waar als regel voorkomt het zich in massa stellen onder den invloed van de zending, wat door het optreden der regeering in verschillende streken zeer bevorderd wordt.

* * *

Tweeërlei Islambeschouwing. In het zooeven genoemde verslag van de voordracht van den heer Colijn komen o.a. deze woorden voor: „De gang-

bare voorstelling in zake Java is, dat daar eigenlijk niet de Islam heerscht, maar men komt tot die opvatting, omdat men den Javaan naar een verkeerden maatstaf beoordeelt. De fout schuilt hierin, dat men ten onrechte aanneemt, dat de Javaan minder goed dan andere Mohammedanen de voorschriften van den Islam in praktijk brengt. Alles komt er toch op aan, of iemand gegrepen is door de levensbeschouwing van den Islam, hoe hij staat tegenover andersdenkenden. In dien zin is de Javaan ten volle Mohammedaan''.

Deze uitspraak wordt door C. Th. v. D. in *Land en Volk* van 9 Febr. zoo merkwaardig en belangrijk geacht, niet omdat zij iets nieuws zou bevatten, maar 'omdat zij lijnrecht ingaat tegen de meening kort geleden in een drietal hoofdartikelen van *De Tijd* uitgesproken door W. H. B. in wien men zonder twijfel het Kamerlid den heer Bogaardt, koloniaal woordvoerder der Katholieke Kamerfractie, zien mag. Volgens dezen zou de meening dat de overgroote meerderheid van de Javanen Islam-belijders zijn even onwetenschappelijk als onwaar wezen. Onder de 29 millioen Javanen vindt hij zeker niet meer dan 5 millioen Mohammedanen en de rest zijn ,,Hindoe-Javanen'', die wat hun geloof betreft onder de ,,animisten'' moeten worden gerekend. Weet men nu dat naar de algemeene opvatting de houding van de Christelijke zending tegenover de ,,animisten'' een geheel andere moet zijn dan tegenover de Islam-belijders, om niet door te veel ijver juist het tegenovergestelde van hetgeen zij beoogt wakker te roepen, dan begrijpt men welk groot practisch en ook politiek verschil tusschen beide woordvoerders bestaat. De heer Bogaardt wil ook op Java een schier ongebreidelde Christelijke propaganda, toelating van zendelingen buiten alle regeeringsbemoeienis; de Zondag allerwege gesteld in de plaats van dien akeligen Vrijdag; de poeasamaand niet langer beschouwd als de aangewezen vacantietijd; geen enkele officieele erkenning van het Mohammedaansche geloof, dat immers maar de godsdienst is van eene minderheid; maatregelen genomen tot tegengang van de bedevaart naar Mekka; de kerstening bevorderd met ,,prentah aloes'' van regeeringswege.

Bij de vraag wie gelijk heeft, meent Mr. v. Deventer dat niet lang behoeft te worden getwijfeld. Waar de heer Bogaardt zich beroept op autoriteiten, die hij blijkbaar niet goed begrepen heeft, zou de heer Colijn zich kunnen steunen op Prof. Snouck Hurgronje, die meermalen het wezen van den Islam op Java uiteenzette zooals thans door den heer Colijn geschiedde. De overgroote meerderheid is wel degelijk Mohammedaan, al is ook in hun gemoedsleven menig element te ontdekken, dat op overblijfselen van andere inzichten wijst.

Waar overal elders onder Mohammedanen en zelfs in Katholieke landen sporen van animisme worden aangetroffen, is het duidelijk dat de heer Bogaardt in zijn ijver te ver is gegaan. Mr. v. D. acht het van het hoogste belang dat dit van Katholieke zijde begrepen en van Calvinistische zijde beaamd worde. Want de gevolgtrekkingen door den heer B. aan zijn verkeerde theorie vastgeknoopt, zijn in hooge mate gevaarlijk. Het nemen van maatregelen tegen de bedevaart druischt lijnrecht in tegen de bezadigde beschouwingen van Prof. Snouck Hurgronje in *Onze Eeuw* (zie *Ind. Gids* 1909 II, bl. 963). Zooals in dat artikel met goede redenen wordt betoogd, zou men door in die politiek wijziging te brengen en den door den heer B. aanbevolen weg uit te gaan, juist in de kaart van den Islam spelen.

Hetzelfde zal wel beweerd mogen worden van de andere ,,geneesmiddelen'' door den heer B. voorgeschreven. Men kan Nederland, als ,,Christelijke natie'', geen slechteren raad geven, dan om van die hoedanigheid tegenover

den Islam telkens te doen blijken op zoo bekrompen wijze als de heer B. gaarne zou willen. De door den heer Colijn gesproken woorden geven Mr. v. D. hoop, dat dit van Calvinistische zijde zal worden begrepen; alleen is hij niet geheel gerust in verband met eene redevoering door dien afgevaardigde te Sneek gehouden, indien althans het *Friesch Dagblad* van 26 Jan. j.l. een juist verslag daarvan bevatte. Daar zou deze uit het vaatje van den heer Bogaardt getapt hebben door er onder andere op aan te dringen, dat, tot hoogere eere van het Christendom, aan Mohammedaansche heerendienstplichtigen zou worden gelast op hun eigen z.g.n. Zondag (dat is dus Vrijdag) te werken. Deze eisch wordt door Mr. v. D. blijkbaar exorbitant geacht, doch wij meenen hier te moeten opmerken, dat waar de Vrijdag wellicht als bijzondere *bede*dag wordt in acht genomen, zij als *rust*dag niet wordt geobserveerd en ook vroeger heerendienstplichtigen even goed op deze als op andere werkdagen uitkwamen.

* * *

Moderne bedevaart naar Mekka. De *Nieuwe Courant* van 1 Febr. j.l. ontleent aan de correspondentie uit Aden van de *Times of India*, dat men besloten heeft een auto-dienst tusschen Mekka en Djeddah in te stellen. Volgens de *Egyptian Gazette* is voor zulk een dienst tot vervoer van Mohammedaansche pelgrims een Turksche vennootschap opgericht.

* * *

De Tegalwaroe-landen. Deed onlangs (zie onze Febr.-afl. bl. 228) het gerucht de ronde dat een Engelsch consortium de Pamanoekan- en Tjiassem-landen zou overnemen, thans seinen de correspondenten van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en het *Alg. Handelsblad* blijkens de nummers van 9 Febr. j.l. dat er onderhandeld wordt over de overneming van de Tagelwaroe-landen door een buitenlandsch consortium. De *N. R. Ct.* teekent hierbij o.a. aan dat deze landen, gelegen in de afdeeling Krawang behooren aan eene naamlooze vennootschap van dien naam; de administrateur is een Chinees. Dezelfde vennootschap is ook eigenaar van het landje Tandjong Poera. Het belang van het telegram, dat de overneming niet als een feit geeft, ligt hierin, dat bij de groote vraag naar voor de rubbercultuur geschikte of althans zoogenaamd geschikte terreinen, het niet onmogelijk is dat nog meer buitenlandsche financieele combinaties zullen trachten de hand te leggen op particuliere landerijen. De *N. R. Ct.* acht dit wegens de bijzondere positie dier landerijen ongewenscht. Bij altijd mogelijke conflicten kan het tot moeilijkheden leiden, wanneer wij ons bevinden tegenover onderdanen van eene vreemde mogendheid. Ook bij de plannen tot naasting der particuliere landerijen kan het ons niet onverschillig zijn in welke handen zij zich bevinden.

Volgens het *Handb. v. Cult. en Hand. Ondern.* (1910) zijn de beide genoemde landen 86096 en $17^1/_{10}$ bouw groot, ligt het hoofddorp 49 paal van Poerwakarta, bedroeg de bevolking op 1 Jan. 1908: 38,246 zielen en de verpondingswaarde *f*913,000. De productie is padi, vogelnestjes en boschproducten, voorts in 1904 56 pik. tabak. De te Buitenzorg gevestigde maatschappij beschikt over *f*600,000 kapitaal (*Jav. Ct.* 10 Sept. 1897).

J. E. DE M.

KOLONIALE LITERATUUR.

Handboek voor Cultuur- en Handelsondernemingen in Nederlandsch-Indië, 1910. Amsterdam J. H. de Bussy.

De twee-en-twintigste jaargang van dit nuttige werk onderscheidt zich door een belangrijke verbetering in den klapper. Daarin zijn namelijk de verschillende bladzijden vermeld, waarop eene maatschappij genoemd wordt, doch de pagina waar de omschrijving der maatschappij op voorkomt, is nu met een vet cijfer gedrukt. In den volgenden jaargang hoopt de uitgever bij de maatschappijen en ondernemingen de in gebruik zijnde codes op te nemen. Daarom wordt verzocht in de aangeboden formulieren de nieuwe rubriek „in gebruik zijnde code" nauwkeurig te willen invullen.

Een 50-tal nieuw geopende ondernemingen werd opgenomen, terwijl dit jaar circa 175 nieuwe maatschappijen werden gevormd, aan welke eveneens een plaats werd ingeruimd. Van bl. 6—481 worden 2542 stuks cultuurondernemingen vermeld, tegen 2493 in den vorigen jaargang. De kleine landbouw telt 111 perceelen tegen 91 in het voorafgaande jaar. Op bl. 589—902 komen de in 5 rubrieken gesplitste maatschappijen en een bijgevoegd supplement geeft een 25-tal, die nog opgenomen moeten worden.

De maatschappijen, die onder „Landbouwnijverheid" zijn bijeengebracht (bl. 681—809) doorziende, trof het ons dat hieronder niet minder dan 34 maatschappijen voorkomen (waaronder 14 eerst in 1909 opgericht) waarvan de zetel te Londen is, met een gezamenlijk kapitaal van $3\frac{1}{3}$ millioen pond sterling, terwijl van een paar andere geen kapitaal is vermeld.

Op bl. 919 beginnen de voorschriften betreffende „Agrarische Aangelegenheden", gevolgd door het Landhuurreglement voor de Vorstenlanden, het reglement op de veiligheid in fabrieken, de verpondingsordonnantie, de ordonnantie op het herstel van dessawegen, die op den invoer van koffieplanten en zaden uit Amerika, de regeling van het oogstverband, het credietverband en de vreemdelingenwet. Op bl. 999 volgen de koelie-ordonnantiën, dan de bepalingen op landbouwconcessies op de Buitenbezittingen en op bl. 1036 de Indische tariefwet [1]) met de waarde-berekening. Het Reglement op het gebruik van stoomketels, de bepalingen op de handels- en fabrieksmerken, op de ontginning van delfstoffen, de Indische mijnwet en de regeling nopens de maximum-uitgestrektheid van mijnbouwopsporingen, de voorwaarde voor tramconcessies, die voor spoorwegen, het reglement op het gebruik van tramwegen van ondernemingen, bepalingen betreffende Veeziekte en invoer van paarden en vee, omtrent de pepercultuur, serehziekte, bescherming der oeconomische belangen der bevolking en de tabakscultuur, alsmede een opgaaf van de lengten en spoorwijdten van verschillende spoor- en tramwegen, besluiten op bl. 1197 de opgaven omtrent Oost-Indië. Daarop volgt de lijst der cultuurondernemingen in Suriname; de maatschappijen en vereenigingen aldaar worden genoemd en bl. 1229—1302 bevatten verschillende verordeningen, waarna de uitvoerige registers voor O.- en W.-Indië dit boekwerk besluiten, dat geen nadere aanbeveling behoeft.

[1]) *De Ind. Merc.* vestigt de aandacht op een drukfout op blz. 1038 (20ste regel v. o.). Het invoerrecht op petroleum is nl. per H.L. niet *f* 2.25 maar *f* 0.25.

Een nieuw werk over de Bataklanden. Wilhelm Volz, Nord Sumatra. Band I: Die Batakländer. Berlin 1903. Verlag von Dietrich Reimer (Ernst Vohsen).

Het is nu ruim zestig jaar geleden, dat de eerste uitvoerige en samenhangende beschrijving van de Bataklanden verscheen (Junghuhn, die Battaländer Berlin 1847), en het is wel een merkwaardig samentreffen, dat juist in den tijd van de herdenking van Junghuhn — niet het minst om zijn verdiensten in zake de exploratie der Bataklanden — een nieuw werk over — zij het grootendeels een ander deel van — die streken het licht ziet.

Het zou niet onaardig zijn een parallel te trekken tusschen de beide werken.

In velerlei opzich is er overeenstemming, zoowel tusschen de schrijvers, die beide Duitschers en geologen zijn, als tusschen de stof en de wijze, waarop deze wordt behandeld: het — gelijk vanzelf spreekt — op den voorgrond treden van het geographisch en geologisch element, waarnaast een niet onbelangrijk gedeelte, gewijd aan anthropologie en ethnographie, die beide — als ik het zoo noemen mag — met een zekeren durf worden behandeld en getuigen van een (aangeboren of den geologen bijzonder eigen?) lust tot construeeren en het trekken van conclusies uit gegevens, die allerminst op volledigheid aanspraak kunnen maken, een enkele maal ook niet juist of zelf hypothetisch zijn.

Naast die punten van overeenkomst ook punten van verschil, voor een deel verklaarbaar uit de tijdruimte, die hen scheidt en uit den vooruitgang der wetenschap, voor een deel berustende op den geheel verschillenden aanleg. Inderdaad is het groote onderscheid gelegen in den stijl: bij Volz de nuchtere, tot in bijzonderheden nauwkeurige, haast pijnlijk nauwgezette opsomming, bij Junghuhn verschillende, soms evenzeer nauwkeurige waarnemingen, verwerkt tot een beeld, gehuld in het kleed van een dichterlijke beschrijving, bij Volz a. h. w. de photographie, bij Junghuhn de schilderij.

Wetenschappelijk is Volz' werk ongetwijfeld van veel meer beteekenis; door betere voorbereiding, betere hulpmiddelen enz. is het betrouwbaarder. Doch een verdere uitwerking van dit punt ligt niet op onzen weg en is ook niet noodig, nu omtrent Junghuhn's leven en werken een reeks van monographieën zal verschijnen.[1]) Wij willen ons dus verder alleen bepalen tot een eenigszins uitvoerige bespreking van Volz' werk, welke het ten volle verdient.

Eerst iets over de inrichting van het werk.

Voorafgegaan door een voorbericht en een opgaaf van de afbeeldingen, platen en kaarten, en gevolgd door een aanhangsel, bestaat de kern van het boek uit twee deelen: I, een verslag van de reis (Reise-Bericht, blz. 1-181); II, de resultaten der reis (Reise-Ergebnisse, blz. 185-370).

Deze indeeling — waarvoor intusschen veel te zeggen valt — heeft aan de eenheid van het werk afbreuk gedaan. Bovendien is het reisverslag zooveel mogelijk in dagboekvorm gehouden, wat wel bevorderlijk is aan een levendige en aanschouwelijke wijze van voorstellen — soms leidend tot het gebruiken van uitdrukkingen, die in een ernstig wetenschappelijk werk wel eenigszins misplaatst zijn —, maar tevens aanleiding geeft tot veelvuldige herhalingen en tot het dooreenmengen van allerlei ongelijksoortige bestanddeelen. Het tweede deel ordent dan weliswaar stelselmatig

[1]) Onderwijl reeds verschenen in het „Junghuhn-gedenkboek".

de verzamelde gegevens, maar herhaalt tevens voor de zooveelste maal verschillende, reeds in het verslag vermelde, feiten en waarnemingen. Eén ding wordt hierdoor zeker bereikt: onuitwischbaar wordt het beeld van de Bataklanden in ons geheugen gegrift, als een gebied waar de tuf heerschappij voert, en diepe cañon-achtige kloven het heerschende landschapsbeeld vormen. Voor hem evenwel, die zoekt naar ethnographische en ethnologische gegevens, is deze indeeling een groot ongemak, zeer onvoldoende verholpen door het overigens verdienstelijke zaakregister.

Wat den inhoud aangaat, bij al zijn rijkdom ligt toch *de* groote beteekenis van het werk op het gebied van de geologische, daarna en daarmede in verband, van de geographische beschrijving, wat evenwel niet zeggen wil, dat het niet ook verdienste heeft waar het helpt een oordeel te vormen over de ethnographische en sociaal-economische verhoudingen van de Bataklanden. Ook voor dit terrein heeft het zijn waarde, die een bespreking in een koloniaal tijdschrift ten volle wettigt. Juist dit deel zal op den voorgrond dienen te treden. Het geologisch gedeelte toch is wel grootendeels geschreven voor de koks en niet voor de gasten, reden waarom een beoordeeling, die ten volle recht doet wedervaren aan de beteekenis van het werk, alleen door ter zake kundigen in een vakblad kan worden gegeven. Inzonderheid geldt dit van de hoofdstukken V—VII, die handelen over den geologischen bouw, over de morphologische beteekenis der denudatie en over het aardrijkskundig beeld der Bataklanden. Vakmannen mogen oordeelen over de waarde van des schrijvers voorstellingen en theorieën, over de overeenkomst en het verschil van zijn opvattingen met die van Wing Easton o.a. Dit terrein zij den geologen met gerustheid overgelaten. Slechts op een der geologische vraagstukken zij het mij — in alle bescheidenheid, die den leek past — vergund met groote ingenomenheid te wijzen; het is de in hoofdstuk VI gegeven verklaring van de tegenwoordige gesteldheid van de Bataklanden. Zeer waarschijnlijk heeft mij die uiteenzetting dáárom zoo getroffen, omdat ik door eigen jarenlange aanschouwing een groot deel der door prof. Volz beschreven streek ken. Ik heb de juiste waarneming, zoowel als de heldere, logische uiteenzetting ten zeerste bewonderd, ben onder de bekoring gekomen van de oogenschijnlijk zoo prozaïsche beschrijving van het verweringsproces, van de erosie, van de oorzaken en de gevolgen der aardstortingen, van de mechanische en de chemische werking van het water (regenval, grondwater, rivieren, enz.). M.i. is dit hoofdstuk een meesterstuk van fijne waarneming en van een niet minder fijn combinatie-vermogen, dat door zijn groote klaarheid zich ook aan den leek als waarheid opdringt. Mij althans is het als een openbaring geweest, waardoor mijn inzicht in de gesteldheid der Karo-hoogvlakte zeer is verhelderd en mijn vertrouwen op vele van schrijver's veronderstellingen is versterkt. Zeer aannemelijk lijkt mij o.a. het onderstellen van een pluviaal-tijd in deze streken ten tijde van de ijsperiode in de tegenwoordige gematigde zône.

Met hoofdstuk VI eindigt het speciaal-geologisch gedeelte, maar..... het klinkt ietwat paradox!, de geoloog blijft aan het woord, ook in de beide volgende hoofdstukken, die handelen over de aardrijkskundige gesteldheid (VII) en over de wijze van bewoning der Bataklanden (VIII, nederzettingen, aard en grootte der dorpen, het verkeer, de factoren, die op het bevolkt worden van invloed zijn of zijn geweest, de dichtheid en verdeeling der bevolking); ja zelfs in het bij uitstek anthropologisch-ethnographisch gedeelte (hoofdstuk IX) verraadt zich nog de geolaag in zijn eigenaardigen kijk op de dingen en in zijn terminologie.

Op het in de hoofdstukken VII en VIII behandelde is het niet noodig nader in te gaan. Er worde hier volstaan met het getuigenis, dat ook hier de schrijver toont met ernst en ijver, bovenal met groote nauwgezetheid, te hebben waargenomen, waardoor zijn mededeelingen die betrouwbaarheid hebben, die men als eersten eisch aan allen wetenschappelijken arbeid stellen mag. Ook waar schattingen of minder volledige opgaven den grondslag der berekeningen moesten vormen, is met ernst naar een zooveel mogelijk juisten maatstaf gezocht.

Het is hier de plaats, om met ingenomenheid melding te maken van de drie bij het werk behoorende kaarten; de geologische en de topographische zijn vroeger reeds verschenen (resp. Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Paläontologie; Beilage Band XXVII; 1909; Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, 2e Serie XXV, 1908); de laatste is echter zeer in waarde gestegen door de aangebrachte verbeteringen in de schrijfwijze der namen en door het in verschillende tinten drukken van de verschillende hoogtegordels. Het derde kaartje is nieuw, en geeft een indruk van de verhouding tusschen de gronden naar hun begroeiing en gebruik (oerwoud, jong bosch, cultuurland en woeste grond). Het is zeer instructief.

Wij zijn nu genaderd tot dat gedeelte, dat ons het meeste belang inboezemt en daarom uitlokt tot een wat uitvoeriger bespreking.

Daarbij is het wellicht verkieselijk, eerst in eenige woorden ons oordeel over dit gedeelte van Volz' arbeid samen te vatten, om daarna onze kritiek met een paar voorbeelden te staven en toe te lichten.

Gelijk men verwachten kan van een schrijver, die zich tot dusver deed kennen als een ijverig en nauwgezet waarnemer en goed opmerker, is hij zich ook in dit gedeelte van zijn werk getrouw gebleven en heeft hij op verdienstelijke wijze zeer veel gegevens verzameld en stelselmatig gerangschikt, en daardoor inderdaad den weg tot een helderder kennis, met name van de Karo-Bataks, in ethnographisch opzicht gebaand. Ook onderscheidt de schrijver (evenals Meissner indertijd) zich hierin gunstig van menig ander onderzoeker, dat de taal en de gewoonten des volks hem eenigermate bekend waren. Toch blijkt herhaaldelijk, dat hij hier verre is van dat meesterschap te bezitten, dat hem op zijn speciaal terrein blijkbaar eigen is. Dit gebrek is niet geheel verholpen kunnen worden door zijn conscientieuse waarnemingen en zoo is dit gedeelte van zijn werk, hoewel niet het minst aantrekkelijke en ook niet weinig verdienstelijk, toch het zwakst. Maar ook in die zwakke gedeelten komen zijn eerlijkheid en trouw uit. Zelf deinst hij soms min of meer voor zijn conclusies terug, spreekt met groote voorzichtigheid en reserve, maar verklaart dan ook weer ronduit, hoe hij als tegen zijn wil zich door de bekoring van zijn als zwak gevoeld betoog laat meesleepen. Kortom, ook in zijn gewaagde beschouwingen en in zijn kennelijke dwalingen blijft hij de eerlijke geleerde.

Het IXe hoofdstuk is gewijd aan de ontwikkelingsgeschiedenis van het Bataksche volk, zeer overwegend echter aan die der Karo-Bataks.

Vijf punten worden achtereenvolgens behandeld, welker opschriften ik hier in het oorspronkelijke wil weergeven: 1. Mischungs-glieder und Wanderwellen; 2. Hiebwaffen und Messer; 3. Vom Kannibalismus; 4. Die Kunst bei den Batakern; 5. Herrschte einst bei den Batakern Totemismus? Eigenlijk zijn 2-4 te beschouwen als nadere toelichting en staving van het in 1 reeds uiteengezette; 5 is een ietwat zonderling aanhangsel, dat weinig afdoends bevat en dat wij gerustelijk kunnen laten voor wat het is.

Maar alle aandacht verdient het eerste punt (blz. 290-310). De schrijver

wijst daar zeer terecht op de eenheid van den Karostam en voert daartoe aan: *a.* de eigenaardige bouworde van het Karosche huis (corridor-huis), met zijn plaatsing van de stookplaatsen (*dapoer*) aan weerszijden van de goot (*anak laoe*), die in de lengte door het huis loopt, en met zijn — door den schrijver „Altane" genoemde — de Karosche naam is *toeré*) hooge „stoepen" van bamboe aan de voor- en achterzijde, *b.* het gebruik maken van een *gemeenschappelijk* rijstblok, *c.* de kleeding der mannen en vooral der vrouwen (eigenaardige hoofddoek, *toedoeng* en zilveren oorversiersels, *padoeng-padoeng*). Daarbij had nog moeten worden gevoegd: *d.* de gelijkheid van taal.

Doch daarnaast heeft de schrijver onderscheidene, volgens hem belangrijke, verschilpunten opgemerkt, uit welke hij zeer vèr strekkende gevolgtrekkingen afleidt. Zoo vermeldt hij: *a.* het verschil in de richting der huizen, en in verband daarmede van de groote rijstschuren en van de, door hem ten onrechte „balé" genoemde (de Karosche naam is *djamboer*), verblijfplaatsen voor jongelingen en vreemdelingen, *b.* het verschil in versiering; hier meer beeldhouw- en snijwerk, daar meer beschildering, *c.* verschil van versieringsmotieven en gevelfiguren (slang, hagedis; zoogenaamde *takal singa*, enz.), *d.* verschil in vorm van de kalkdoozen (*tagan*) en van wapens; *e.* beperkt gebruik van het blaasroer; *f.* sporen van linggamdienst („vrouwelijke en „mannelijke" rijstblokken); *g.* het ontbreken van *balé's* (lees *djamboer*) op de oostelijke Hoogvlakte.

De schrijver vindt hierin grond tot het trekken van eenige ethnographische grenzen. Een paar daarvan vallen vrijwel samen en kunnen tamelijk zuiver worden aangegeven door de lijn Sibajak—Sinaboen—Siboeatĕnketen.

Geheel nieuw is het niet, wat Volz hier mededeelt, althans niet geheel onbekend. De Karo-Bataks zelf erkennen (zie o.a. mijn reisverslag: „naar het landschap Goenoeng-goenoeng", *Med. Ned. Zend. Gen.* Dl. 45, blz. 69-90) deze grenslijn, noemen het gebied ten Westen daarvan Goenoeng-goenoeng, en weten, dat er in den vorm van voorwerpen van dagelijksch gebruik, in het bezigen van sommige woorden, in de uitspraak enz. kleine afwijkingen zijn van wat men het doorsneê-Karo-type zou kunnen noemen. Het nieuwe bij Volz is echter de zoo volledige opsomming der afwijkingen en de *verklaring* daarvan. Intusschen zijn toch enkele mededeelingen minder juist en van veel is een veel eenvoudiger, vlak voor de hand liggende verklaring te geven. Wilde ik punt voor punt nagaan en bewijzen, ik zou tot een minstens even groote uitvoerigheid moeten vervallen als Volz zelf; dit nu verbiedt mij de beschikbare ruimte. Men geloove mij op mijn woord als ik zeg, dat bijv. het gebruik van het blaasroer *niet* beperkt is tot de door Volz genoemde streek, dat de juiste verklaring voor de richting der huizen door een Batak zelf aan Volz [1]) is gegeven (zie blz. 21; men bedenke hierbij dat naast de algemeene helling O.—W. het Karoland, met name het oostelijke een secundaire heeft: N.—Z. en Z.—N.); dat de huisrichting in het oostelijk Karoland *niet* is O.—W., maar N.—Z.; dat het vormverschil der *tagans* is te verklaren uit den overvloed van het materiaal (*bamboe* in Oost-Karo; buffels — dus buffelhoorn — in West-Karo), dat het — niet geheel trouwens — ontbreken van *djamboers* in het Oostelijk Karoland uit locale en klimaatsinvloeden is te verklaren (men zie maar de genealogisch ten nauwste met de Hoogvlakte verwante Doesoen-oeroengs,

[1]) Volz neemt deze niet au sérieux. Toch wordt ze afdoende bewezen door het nuchtere feit, dat de voor- resp. achterzijde van een woonhuis aangeduid worden met de woorden benedenstroomsche — resp. bovenstroomsche zijde.

waar elk dorp een djamboer heeft!). Eindelijk is bekend, dat veel eigenaardige vormen van voorwerpen, nu nog in Goenoeng-goenoeng voorkomende, vroeger ook meer algemeen waren op de centrale Hoogvlakte. Deze zijn in groote menigte opgekocht en de musea in Europa (met name dat te Leiden) bevatten hiervan heel wat.

Toch blijven er merkwaardige verschillen over, en is het goed, dat Volz hierop de aandacht heeft gevestigd. Ja zijne verklaring van het feit van een min of meer ,,Tobasche'' cultuur in de omgeving van Djoehar, als gevolg van wat hij noemt de ,,Parbuluhan-Welle'' (blz. 301 en 302, blz. 308), is zelfs zeer waarschijnlijk, stemt overeen met een door luitenant Van Vuuren, vorig civiel-gezaghebber van de onderafdeeling Daïrilanden geconstateerde verhuizing van een stam uit het Zuiden naar Pegagan en verder noordwaarts, en met de bij de Karo-Bataks algemeen heerschende voorstelling, dat de Ginting-stammen eigenlijk Tobaneezen zijn of den schakel tusschen de Karo- en de Toba-Bataks vormen. Een parallel voor een soortgelijke verhuizing over vrij grooten afstand vindt men in de ,,Bataksche'' stammen in het Gajoland (zie Dr. Snouck Hurgronje, het Gajoland, blz. 64).

Volz' verdere hypothesen over de ,,Unterschicht'', den ,,alte(n) Bataksche(n) Flut'' en de ,,Timor-Welle'' willen wij onbesproken laten, behoudens een tweetal zeer belangrijke opmerkingen.

De eerste betreft het eigenaardige ,,zwarte'' type onder de Bataks. Het is jammer, dat Volz blijkbaar geen kennis heeft gedragen van mijn opstel over het doodenfeest der merga Simbiring (*Tijds. Bat. Gen.* XLV, blz. 541 e. v.) en vooral van het, naar aanleiding daarvan geschreven, artikel van Prof. Dr. Kern ,,Drawidische Volksnamen op Sumatra''. (*Bijdr. K. I* 7, I blz. 358 e. v.), waaruit zonneklaar blijkt, dat althans een groot deel van het Simbiring-element van Tamilschen oorsprong is. Daarmede vervalt Volz' ongerijmde onderstelling — welker groote bezwaren hij zelf gevoeld heeft, blz. 309, noot — van een Melanesischen veroveraar!

De tweede geldt de op den naam B a r o e s — in verband met andere dingen — gebouwde theorie.

De door Volz opgemerkte treffende overeenkomst tusschen het huizentype bij de Karo-Bataks en op de Mentawei-eilanden is zeker een merkwaardigheid, die nader onderzoek en een poging tot verklaring wettigt. Het is maar jammer, dat Volz deze in verband brengt met de namen Baroes, de Baroessae bij Ptolomaeus, Sibaroetoe, Siberoet, Alifoeroe, enz., enz. Hoe vernuftig ook (en hetzelfde geldt van schrijver's opmerkingen omtrent Kobo, Koeboe, Manang-Kabau, enz.), zonder nadere bewijzen is een gelijkstelling van al die namen nog al gewaagd, ook op taalkundige gronden.

Doch dit alles daargelaten, bewijst de naam Baroes voor de Karo-Bataks het tegendeel van wat Volz er mee bewijzen wil. Deze naam toch komt voor, *niet* in het gebied waar Volz de ,,Unterschicht'' wil zoeken, (blz. 307, 3), maar *alléén* in de oeroeng Si Pitoe Koeta. Ook de daar wonende Karo-marga (marga = stam) heet Baroes. Nauwe verwantschap met de Poerbasche marga Tarigan is wel zeker, en zoo er ooit sprake kan zijn van een ,,Timor-Welle'' dan moet deze juist in dit „Baroessche" gebied merkbaar zijn. De eenige maal, dat het woord *Baroes* in het gebied der ,,Unterschicht'', n.l. in den hoek tusschen den Sibajak en den Sinaboen voorkomt (in den naam van de rivier Laoe Baroes) is ongelukkigerwijze een vergissing van Volz, mij ten eenenmale onverklaarbaar. De naam is ten rechte: *Laoe Boroes*, gelijk ook op de uitgaaf van Volz' kaart in ,,Kartographische

Ergebnisse" (*Tijds. K. N. A. G.*, 2e Serie Dl. XXV) is te lezen. Vanwaar die foutieve correctuur?

Doch genoeg hierover. Verdienstelijk blijft ook dit deel van Volz' werk èn om de vele bijzonderheden, die het geeft op het gebied der ethnographische beschrijving van een groot deel der Bataklanden, èn om de vraagstukken, die het ons voorlegt. Zeer terecht en met te waardeeren bescheidenheid eindigt Volz dan ook dit gedeelte met deze woorden: „Diese Betrachtung kann mehr die neuen Probleme beleuchten, als beantworten. Zu ihrer Lösung sind umfassende, vergleichende Untersuchungen nötig, die sich auch auf die hier vernachlässigte geistige Kultur zu erstrecken hätten".

Over het nog restend gedeelte van het werk kan ik kort zijn. Het Xe hoofdstuk: over de toekomstige ontwikkeling van de Bataklanden, geeft menigen practischen wenk, waarmede m.i. de Regeering grootelijks haar voordeel kan doen. Bij vernieuwing bewijst de schrijver, hoe goed hij het land en zijn natuurlijke gesteldheid tot in bijzonderheden kent. Van belang is ook zijn aanbeveling van de christelijke zending, al had ik persoonlijk gaarne daarbij wat meer warmte gewenscht.

Het aanhangsel eindelijk bevat een zeer goede beschrijving — voor zooverre ze te beschrijven is — van de Bataksche (eigenlijk Karosche) muziek, van de hand van den heer R. Heinze, Volz' metgezel op een zijner reizen.

Indien wij ten slotte nog vermelden, dat het werk keurig is uitgegeven en verlucht met een groot aantal, voor het meerendeel fraai uitgevoerde, afbeeldingen, schetsen en platen, die bovendien, dunkt mij, met zorg zijn uitgekozen, leerzaam zijn en dus de waarde van het boek inderdaad verhoogen, dan meenen wij genoegzaam aangetoond te hebben, dat Volz' arbeid van meer dan alledaagsche beteekenis is, den schrijver en den uitgever eer aandoet en een belangrijke aanwinst is voor onze literatuur over de Bataklanden [1]).

[1]) Enkele onnauwkeurigheden (zie bijv. op blz. 144, de veel te lage opgaaf van de bevolking van het „District" Toba-Hoogvlakte en van Samosir) doen van dat oordeel niets af. Voor 18,000 en 40,000 leze men resp. 80,000 en 70,000.

Leiden, Januari 1910. M. Joustra.

Practische Instructie voor den machinist op Javasche suikerfabrieken, door F. J. W. Werkhoven, controleerend machinist van de suikerfabrieken der Ned. Handel-Mij. in West-Java.

Tegal J. D. de Boer; Helder. C. de Boer Jr. 1909.

De schrijver had met dit werk een tweeledig doel, n.l. eenigszins tegemoet te komen aan het ontbreken eener practische instructie ten behoeve van nieuwelingen in dit speciale onderdeel van het bedrijf der Java-Suikerindustrie en om aan belanghebbende buiten het vak staande personen een overzicht te geven van hetgeen de machinist op een Javaansche Suikerfabriek in zijn veelomvattenden werkkring in het belang van de onderneming te verrichten heeft.

Daartoe wordt in de eerste plaats eene duidelijke omschrijving van zijn werk gedurende de campagne gegeven. Wij zien hoe hij bij het wacht doen zijn aandacht moet wijden aan tal van onderdeelen, die op verschillende wijzen onvoldoende of slecht kunnen werken, welke gebreken moeten worden verholpen. Bij het verwisselen van de wacht stelt de machinist van de opkomende wacht zich op de hoogte van den stand van zaken en neemt deze eerst dan over. Voorschriften worden gegeven voor de vijftiendaag-

sche schoonmaak, waarbij als regel, wanneer alles er voor in gereedheid is gebracht, niet meer dan 24 à 36 uren behoeft te worden gestopt.

Minstens éénmaal per week en vervolgens zoo dikwijls daartoe aanleiding bestaat, moeten diagrammen worden genomen. Dit moet: „met veel zorg geschieden, waarvoor in de eerste plaats een weinig routine vereischt wordt en in de tweede plaats de lust en de ernst om iets goeds tot stand te brengen niet mag ontbreken; op die wijze verkrijgt men een diagram, dat waarde heeft en toonbaar is".

Uit dergelijke aanbevelingen, zooals ook dat „de indicateur, het instrument bij uitnemendheid, de consultant bij het zieke stoomwerktuig, met de uiterste zorg behandeld en telkens na het gebruik behoorlijk schoongemaakt moet worden", ziet men hoe de schrijver er vooral op uit is om de machinisten hun taak conscientieus te doen opvatten.

Doch andere proeven van wetenschappelijken aard zijn noodig en daarbij wordt op accuratesse aangedrongen. Hiertoe behooren de maalproeven, waaruit tal van praktische resultaten zijn af te leiden, met betrekking tot den invloed van de qualiteit van het riet, van het vezelstofgehalte, enz. De stookproeven wijzen den weg, die leiden kan tot zuiniger brandstofverbruik, doen de voordeelen van bepaalde keteltypen uitkomen en spoedig zien, welk systeem vuurhaard het beste is. Dan volgt het rookgas-onderzoek om de gebreken der ketel-installatie op te sporen en contrôle op het stoken uit te oefenen. Terwijl de schrijver den weg wijst om de resultaten der proeven ordelijk te boeken en de uitkomsten aan berekening te onderwerpen, verdwaalt hij hierbij niet in noodeloozen omhaal. „Het valt natuurlijk niet moeilijk om over rookgassen meer geleerdheid te vertellen", zegt hij, „en nog fijnere analyse-methoden aan te geven, doch deze zijn van nul en geener waarde in ongeoefende handen. Bovendien vind ik het werkelijk overbodig, daar de eenvoudige analyses als hier aangegeven, in de behoefte goed voldoen".

Op bl. 34 beginnen de instructies voor het machinepersoneel na de campagne. Blijkens de inleiding moet, om stagnatie in het bedrijf te voorkomen, reeds vóór het einde der campagne van alle werkzaamheden, zoo gewone als buitengewone, welke na afloop daarvan moeten plaats hebben, een lijst worden opgemaakt en van hetgeen tijdens het demonteeren der machines aan het licht komt een supplementaire lijst. Deze lijsten dienen als grondslag voor de controleering van de werklieden en voor de berekening der kosten. Een vast corps flinke en vertrouwde werklieden op een suikerfabriek te hebben is van ontzaglijk veel waarde, daarom wordt aanbevolen steeds jonge krachten voor een vak op te leiden en het kaf van het koren te scheiden.

Ook moet men over goed en voldoende gereedschap beschikken en daarbij wordt een gedetailleerde opgave gevoegd van de verschillende werktuigen en gereedschappen, die onder den reglementairen inventaris gerangschikt behooren te worden. Praktische wenken, zooals om niet steeds nieuw ijzer of nieuwe pijpen uit het magazijn te halen, als een restantje voldoende is, ontbreken niet.

Wij staan niet stil bij de hoofdstukken over het schoonmaken na beëindiging der campagne, over de stoomketels, de voorbewerkers, de interessante wenken over de molens, de wijze van groeven van de cylinders en de juiste stelling daarvan, ontleend aan de praktijk, doch teekenen terloops de opmerking op bl. 58 aan: „Om zeker te zijn, dat reservedeelen in tijd van nood onmiddellijk bruikbaar zijn, moet men deze zonder mankeeren ter overtuiging eens aanbrengen en zoo noodig passend maken, aange-

zien dit wanneer het in den maaltijd moet gebeuren, dikwijls een kolossaal oponthoud in het bedrijf kan geven en daardoor de fabriek financiëel schade zou kunnen lijden".

In de volgende bladzijden worden achtereenvolgens behandeld de sap-, meet-, en weegtoestellen, het sapzuiveringsstation, het verdampstation, het kookstation, de centrifuges, de suikerdroog-installatie, de pijpleidingen, het electrisch licht, de magazijnen, het atelier, het onderhoud van smalspoor en locomotieven en de verdere bemoeienissen van den machinist. Wanneer de zaken voor de nieuwe campagne gereed zijn volgt het proefstoomen, „dat in geen geval half plaats mag hebben", het maalklaar zijn en de aanvang der campagne.

Op de lijst der benoodigde gereedschappen en materialen volgt die der benoodigde boeken en staten en dan op bl. 132 eene belangwekkende door afbeeldingen toegelichte korte monographie over natte ampas-ovens (waarin o.a. ook verwezen wordt naar een opstel in de *Indische Gids* van April 1884, bl. 651).

Op bl. 153 worden eenige met figuren toegelichte constructies van ampasstooters gegeven, terwijl op bl. 163 wordt vermeld de wijze, waarop de contrôle-cijfers van het molenstation verkregen worden.

Het laatste 46-tal bladzijden van het boek wordt ingenomen door een aantal praktische en nuttige tabellen, die den machinist bij zijn werk dagelijks te pas komen.

Het boek is geen leerboek voor hen, die nog niet op de hoogte van het vak zijn, doch naar het ons voorkomt eene zeer doelmatige handleiding om hen, die theoretisch op de hoogte zijn gekomen, bekend te maken met de eischen van het bedrijf en ze te leeren om met de verkregen kennis het resultaat te bereiken, dat de fabriek op de meest praktische en economische manier wordt gedreven. De prijs van *f*3.90 (in Indië wellicht iets hooger) brengt het werk onder bereik van elken technicus in dit vak.

Nederlandsch Zendingsjaarboekje voor het jaar 1910, met aanbeveling van het comité voor Nederlandsche Zendingsconferenties, uitgegeven door de redactie der Nederlandsche Zendingsbode.

Blijkens het woord vooraf is het niet voor het eerst dat zulk een jaarboekje het licht ziet. In 1884 verscheen een Zendingsalmanak bij Höveker en Zoon, van 1900-1907 een Jaarboekje te Ermelo en in 1903 een Jaarboek (dat in de *Ind. Gids* van dat jaar II bl. 1096 werd aangekondigd). De redactie is in handen van den heer J. W. Gunning J.H.zoon te Delft, bij wien ook de exemplaren te verkrijgen zijn van „Hedendaagsche Zending in Onze Oost", waarop in de *Ind. Gids* van 1908 II, bl. 1416 de aandacht werd gevestigd. Behalve de kalender en eenige almanak-gegevens bevat het boekje een jaaroverzicht waarin eenige korte mededeelingen betreffende den Zendingsarbeid in onze Oost en onze West en verder plaatjes en opstellen, waaronder te vermelden zijn de levensberichten en portretten van de overleden zendelingen E. Nijland en A. Lett. Van bl. 85-140 worden gegeven de statistiek der Zending en alle bijzonderheden over de vele genootschappen en vereenigingen, die zich met den zendingsarbeid bezig houden. Een en ander komt in hoofdzaak overeen met hetgeen het boek over de Hedendaagsche Zending ook reeds gaf, doch de cijfers zijn bijgewerkt.

Het jaarboekje is verkrijgbaar tegen *f*0.40 en bij 25-tallen zelfs tegen

*f*0.25 op bestelling per postwissel aan Jonkvr. H. B. de la Bassecour Caan, Zeestraat 86 te 's Hage. Zeker zal door velen, die van de Zendingszaak op de hoogte willen blijven, van die gelegenheid gebruik worden gemaakt.

Twentieth Century Impressions of Netherlands India (The History, People, Commerce, Industries and Resources).

London, Durban, Perth (W. A.), Colombo, Singapore, Hongkong, Shanghai, Bangkok, (Siam), Caïro, Batavia, Rangoon and Buenos Ayres. Lloyd's Greater Britain Publishing Company Ltd.

Produced by Jas. Truscott & Son, Printers of Fine Art Books. London E. C. 1909.

Dit prachtwerk, samengesteld door de heeren Arnold Wright te Londen en Oliver T. Breakspear te Batavia, waarvan de Koloniale Bibliotheek te 's Hage een exemplaar bezit (doch dat blijkens een bericht in de *Nieuwe Courant* van 14 Febr. j.l. door een boekverkooper te vergeefs bij de uitgevers besteld werd, omdat het ,,niet in den handel'' is) bestaat uit een in leder gebonden dik quarto-deel met talrijke illustraties en een met kleine letter in drie kolommen op geglansd papier gedrukten tekst, waaraan verschillende Nederlandsche deskundigen hebben medegewerkt. Het schijnt een deel te wezen van een serie monographieën over Engeland en zijn koloniën, waaraan men later ook die van de omliggende landen, waar Britsch kapitaal in belangrijke mate is vastgelegd, heeft toegevoegd, indachtig aan de zinspreuk dat het kapitaal geen vaderland kent, terwijl de belegger er belang in zullen stellen alles te weten van de streken, waar zij hun kapitalen uitzetten.

Het voorbericht noemt deze uitgaaf in zeker opzicht eenig, want hoezeer er vele boeken op verschillend gebied over Nederlandsch-Indië zijn geschreven, aan deze publicatie bleef het voorbehouden een volledig overzicht van het geheel te geven. Het geschiedkundig gedeelte is van den heer Arnold Wright, die daarbij beschikken kon over gegevens uit het India Office te Londen en uit het Rijksarchief in den Haag.

Het boek opent met een portret van H. M. de Koningin, terwijl men, den rijken inhoud nagaande, o.a. bijdragen vindt over Staatsinrichting en bestuur door den heer J. de Groot, en Financiën door Mr. J. Paulus. Van het hoofdstuk Archaeologie is het gedeelte over prae-Islamitische oudheden op West-Java behandeld door den heer C. M. Pleyte, dat over de Hindoemonumenten in Midden-Java door Kapitein T. van Erp en het Bataviaasch Museum door Dr. Ph. S. van Ronkel. Onder de Verkeersmiddelen zijn spoor- en tramwegen in het algemeen en de Ned.-Ind. Spoorwegmaatschappij in het bijzonder behandeld door den hoofdingenieur der S. S., den heer E. Wellensteyn, terwijl, naast anonieme opstellen over den Delispoorweg en den Post-, Telegraaf- en Telephoondienst, de Wegen en bruggen zijn besproken door den heer C. Thieme. Dan volgen de Bevolking door C. M. Pleyte, de Zeden en gewoonten op Java door C. Thieme, een kort artikel over de Protestantsche kerken en de zending door Baron van Boetzelaar van Dubbeldam, een met afbeeldingen en portretten versierd artikel over den Roomsch-Katholieken godsdienst en een opstel over Onderwijs door den heer N. J. Verwey.

De Pers met beschrijving van een aantal dagbladen, werd bewerkt door den heer E. F. E. Douwes Dekker (van het *Bat. Nbl.*), terwijl de Inlandsche kunstnijverheid door den heer J. E. Jasper werd bezorgd. Anoniem zijn artikelen over onze strijdkrachten, Leger en Vloot; omtrent deze laatste echter naar gegevens verstrekt door het Departement der Marine. De heer J. de Groot bewerkte ook de Politie en de mijningenieur, Dr. J. K. van Gelder het Mijnwezen, terwijl Dr. Th. Valeton de Bosschen en de flora van Java beschreef. Het anoniem artikeltje over Irrigatie met slechts één afbeelding van een kanaal op Sumatra, laat jammer genoeg dit belangrijk onderdeel niet tot zijn recht komen. De Landbouw werd besproken door den heer W. J. Gallois van den Gouvs. proeftuin te Buitenzorg. Dan komen nog de Suikerindustrie door den heer J. J. Hazewinkel van het Proefstation te Pekalongan; de Tabak zonder naamsaanduiding, Koffie door R. A. Eekhout, Thee door den heer R. A. Kerkhoven van Maleber en Kina door P. van Leersum. Blijkens de inleiding heeft het werk zich voorts verheugd in de belangstelling van tal van andere personen van den Gouverneur-Generaal af tot den nederigsten handelsman toe en in het naschrift worden nog vele Nederlanders en ook Engelschen, waaronder Ministers, bedankt.

In het voorbericht wordt vermeld dat de verschijning in het Engelsch in stede van in het Hollandsch plaats heeft, omdat zulks in overeenstemming was met de wenschen van het meerendeel der Hollanders, die er het meest bij geïnteresseerd waren. Men meent dat de uitgave in het Engelsch een waarborg is, dat het boek een zoo groot mogelijken kring van lezers zal vinden en „diensvolgens eene zoo groot mogelijke bekendheid zal worden gegeven aan die mooie landen, waarop de Hollanders terecht zoo trotsch zijn".

Daar zal natuurlijk bijkomen, dat verscheidene particuliere ondernemingen en instellingen tegen betaling afbeeldingen hebben doen opnemen, waardoor hunne zaken beter bekend geraken. Het voorbericht deelt dit openhartig mede en terwijl er in een werk als dit niets tegen is, geldt bovendien de verontschuldiging, dat zonder zulk een steun de uitgave zeker te kostbaar zou zijn geworden. Bij een boek, waar handebelangen zulk een groot rol spelen, is een dergelijke wijze van zaken doen zeer begrijpelijk. Bovendien krijgt men op die wijze een inzicht in tal van ondernemingen, waaronder van zeer recenten datum, hetgeen het beeld vervolledigt van het Nederlandsch-Indië van heden.

Reeds bij het vluchtig doorzien krijgt men een machtigen indruk van de kolossale ontwikkeling op allerlei gebied die in het laatste decennium in onze Oost-Indische bezittingen plaats vond. Het natuurschoon is nog hetzelfde, doch de verkeersmiddelen hebben er op vele plaatsen een ander cachet aan gegeven op berghellingen waar vroeger slechts de natuurlijke plantengroei zichtbaar was, verrezen kolossale witte fabrieksgebouwen, waar de raderwerken snorren, de wegen zijn bezet met auto's, de spoor- en tramwegen doorsnijden de landstreken, waar vroeger alles aan het oude régime herinnerde. In de steden verrijzen monumentale bank- en andere gebouwen en al die plaatjes van fabrieken en werkplaatsen, die verzamelingen van portretten van energieke leiders van ondernemingen, van Chineezen en Arabieren in semi-westersche omgeving, zich voordoende als ontwikkelde medewerkers van hun Westersche voorgangers, zij geven een machtigen indruk van die groote verandering, waarbij het oude aartsvaderlijke Indië het kampveld geworden is van een strijd, niet slechts van de kleinen om louter te bestaan, doch om het kapitaal steeds vruchtbaarder te maken, aan den bodem steeds nieuwe schatten te ontwoekeren en waar dat kapitaal geen ras en geen vaderland kent, het steeds te doen toenemen. Men voelt dat

hier geen redeneeren baat, dat men staat tegenover feiten en dat de toekomst zal uitwijzen of de oorspronkelijke bewoner daarbij wel zal varen, of het Nederlandsche kapitaal zich tegen het Engelsche en beide zich tegenover het Oostersche zullen kunnen handhaven.

De tekst van het boek is te omvangrijk om hier ook maar eenigszins te resumeeren. De namen der vermelde schrijvers waarborgen dat men er geen grove onjuistheden in zal aantreffen. Dat ook de Engelsche auteurs naar waarheid en onpartijdigheid hebben gestreefd, bleek ons onder anderen bij de lezing van dat gedeelte van het historisch overzicht, waarin de terechtstelling der Engelschen op Ambon in 1622 wordt behandeld. Versierd met allerlei afbeeldingen naar oude platen, boeken en handschriften wordt de zienswijze der Engelschen tegenover die der Nederlanders gesteld en bij deze geheimzinnige zaak toegegeven dat Van Speult en de zijnen destijds alle reden hadden argwanend te zijn, dat de mogelijkheid van schuld niet was uitgesloten, doch dat men voorzichtiger gedaan zou hebben de zaak naar Batavia te verwijzen.

Alles bijeen genomen heeft men hier te doen met een merkwaardig boek, dat zeker volkomen aan het doel zal beantwoorden: den vreemdeling een juist denkbeeld van Nederlandsch-Indië te geven.

J. E. D. M.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

PRODUCTIE VAN CAOUTCHOUC.

Het Nederlandsche Gezantschap te Brussel vestigt in het nummer van 16 Dec. j.l. van *Handelsberichten* de aandacht op een courantenbericht, waarin o.m. het volgende over de productie van caoutchouc wordt medegedeeld. De prijzen van caoutchouc, welke evenzeer als die van andere artikelen, tengevolge van de Amerikaansche crisis, een vermindering hadden ondergaan, zijn weer boven verwachting gestegen. Voor Para, waarvan de prijs in het begin van 1908 tot 3 s. per lb. was gedaald, werd in September 1909 8 s. 9 d. genoteerd. Het verbruik van caoutchouc is sedert eenige jaren buitengewoon toegenomen, hetgeen geleid heeft tot een stijging der prijzen en een uitbreiding der productie. Terwijl de wereldproductie voor 1898 op 47,000 ton werd geraamd, bedroeg zij in 1908 ruim 70,000 ton, ongeveer als volgt over de verschillende productiegebieden verdeeld: Brazilië 38,000, Afrika 14,000, Maleische staten, Ceylon, enz. 2000, andere landen (o.a. Mexico, Peru, enz.) 16,000 ton.

Brazilië, inzonderheid de staat Para, neemt dus de eerste plaats in onder de productielanden. De productie van caoutchouc is in dit land vrij kostbaar, hoewel de melksap leverende boomen in het wild voorkomen.

Voordat met de campagne een begin kan worden gemaakt, moet de ondernemer wegen aanleggen, zorgen voor woning en voeding der arbeiders, — hetgeen wegens de groote afstanden dikwijls zeer moeilijk is, — en voorts verschillende maatregelen nemen, die het werk der arbeiders kunnen vergemakkelijken. Ten slotte moet het gestolde melksap naar de haven van verscheping worden vervoerd, waar de ondernemer betaling voor zijn product ontvangt. Intusschen moet hij dikwijls belangrijke uitgaven doen en daar bij meestal niet over voldoende middelen beschikt, is hij genoodzaakt crediet te vragen, dat hem alleen op voor hem zeer nadeelige voorwaarden wordt verleend.

Dientengevolge is de kostprijs van caoutchouc in Brazilië betrekkelijk hoog. Men neemt aan, dat beneden frs. 7 per K.G. Para de prijzen voor den Braziliaanschen producent niet meer loonend zijn. De daling der prijzen tegen het einde van 1907 heeft dan ook onmiddellijk eene vermindering der productie tengevolge gehad, terwijl het waarschijnlijk is, dat tengevolge van de tegenwoordige hausse de productie weer een vermeerdering heeft ondergaan.

Na Brazilië is Afrika het voornaamste productiegebied en wel in het bijzonder Belgisch- en Fransch-Congo, Fransch- en Britsch West-Afrika, Angola, Moçambique en Madagascar. De productie van Afrika, gedurende eenige jaren stationnair, schijnt neiging tot vermindering te toonen. Zij bedroeg n.l. in de jaren 1905-1908 achtereenvolgens 17,500, 17,200, 17,000 en 14,000 ton.

De cultuur van caoutchouc wordt voornamelijk gedreven in Azië (Ceylon, Java, Sumatra en Malakka). Aanvankelijk stelde men zich vooral

op Ceylon tevreden met het planten van eenige caoutchoucboomen in de theevelden, doch in de laatste vijf jaren zijn groote oppervlakten uitsluitend voor de rubbercultuur in gebruik genomen. Op Java, Sumatra, Malakka en in Birma zijn volgens raming 250,000 acres met caoutchoucboomen beplant, waarvan aan het einde van 1909 14,000 productief zullen zijn. Op Ceylon besloeg de rubbercultuur in het begin van dit jaar een oppervlakte van 180,000 acres, met inbegrip van de gronden, welke gedeeltelijk met thee of cacao en gedeeltelijk met caoutchouc beplant zijn. Het totaal aantal caoutchoucboomen op Ceylon, Java, Sumatra en Malakka wordt geraamd op 51,600,000 stuks. De gemiddelde opbrengst van een boom van 6 à 7 jaar bedraagt ca. 1 lb. en die van een boom van 10 jaar ruim 2 lbs. In verband hiermede zou kunnen worden verwacht, dat over 7 à 8, of ten hoogste 10 jaar de caoutchoucproductie van dit gedeelte van Azië ca. 45,000 ton zal bedragen. Het is echter de vraag, hoeveel van de 51 millioen geplante boomen tot de productieperiode in het leven zullen blijven. In het ongunstigste geval, n.l. wanneer slechts 60 pCt. productief wordt, zou de productie in 1906 toch nog het cijfer van 25,000 ton bereiken.

Hiervoor werd gewezen op den betrekkelijk hoogen kostprijs van de caoutchouc, welke in de bosschen wordt ingezameld.

Over het algemeen zijn de productiekosten van plantage-rubber lager. Is een prijs van frs. 7 per K.G. voor de meeste Braziliaansche producenten te laag, voor de Aziatische caoutchouc kan hij nog een winstmarge van frs. 3 overlaten, welke de cultuur voldoende loonend doet zijn.

DE AFLEIDING VAN HET WOORD „PASSAAT".

In de tweede aflevering van een interessant nieuw tijdschriftje [1]), dat sedert Januari 1910 het licht ziet, werd o.a. de vraag gedaan wat de oorsprong is van het woord *passaat, passaatwind.*

Als proeve van de behandeling van dergelijke onderwerpen, waarbij er zijn, die ook den Indischen lezer belang zullen inboezemen, volgt hier een stel daarop ingekomen antwoorden in de afl. van 28 Januari:

Het woord ,,passaat'' moet m.i. owrden afgeleid van *passo, -are* (v. *passus* Pt. Pf. v. *pandere*), it. *passare*, prov. *passar*, fr. *passer*, cat. *passar*, sp. *pasar*, ptg. *pacsar*, waarvan *passaticum*, it. *passaggio*, fr. *passage*, sp. *pasaje*, ptg. *passagem*. De passaticus of passaticus-ventus is dus de wind, die den schepen overtocht geeft.

AKBAR.

De naam passaat, voor de regelmatige winden op zee aan beide zijden van den aequator, komt van *passata*, d.i. overtocht. De naam heeft vooral het burgerrecht verkregen door de Spanjaarden en de Nederlanders, die van dezen wind wisten gebruik te maken bij hun tochten naar West-Indië en Brazilië. De Engelschen spreken van *trade-winds*, een naam, die wel ten onrechte vertaald werd door ,,handelswinden''. ,,Trade' toch heeft hier de oorspronkelijke beteekenis van ,,spoor'', ,,pad'', ,,richting'', en is dus juist teekenend voor een wind, die vrijwel één richting heeft. Het Fransche woord *vents alizés* komt volgens Littré van het oud-Fransch

---

[1]) *Vragen en Mededeelingen op het gebied der Geschiedenis, Taal- en Letterkunde*, Redacteur-Uitgever J. F. Bense, 49 Pels Rijckenstraat, Arnhem, verschijnt elken Vrijdag (prijs voor Nederland *f* 8 per jaar fr. p. p.)

„alis", d.i. glad; Spaansch „vientos alizos". De Spanjaarden noemen het gedeelte der zee, waar de passaten waaien, wel „el Golfo de los Damas" of dameszee, omdat een dame hier, waar de zee zoo effen is, aan het roer zou kunnen staan.

H. Bl.

De naam passaat komt af van het Italiaansche of Spaansche woord „passata", dat de Spanjaarden in den tijd der conquista (veroveringstijd) van Amerika, gebruikten voor den wind, die hun den „overtocht" naar Zuid-Amerika gemakkelijk maakte.

Door den Noord-Oost passaat, die op den Atlantischen Oceaan tamelijk gelijkmatig en regelmatig waait van pl.m. den 26° N.B. in 't oostelijk deel en pl.m. 18° Z.B. in 't midden tot pl.m. 10 Z.B. (in den winter) werd Cabral — in 1500 op weg naar Voor-Indië — afgedreven van de Westkust van Afrika, en werd de ontdekker van Brazilië.

Men heeft, doorredeneerende op dit feit, de conclusie durven trekken dat de Portugeezen, gedreven door den Noord-oost-passaat, vroeger of later op hun tochten naar Indië, de ontdekkers van Amerika hadden moeten worden als Columbus hen niet in 1492 vóór was geweest.

Rotterdam. J. W. W.

Dat de naam ontleend is aan een Romaansche taal en wel een andere dan het Fransch, springt in 't oog. Nu is passaatwind de wind, die ontstaat uit samenwerking van den luchtstroom naar den evenaar, veroorzaakt door de opstijging der verhitte lucht aldaar, met de aswenteling der aarde van 't W. naar 't O.; en dus tusschen Kreefts keerkring en evenaar altijd N.O., tusschen Steenboks keerkring en evenaar altijd Z.O. Het is derhalve de wind, waarvan men in de kindschheid der zeevaart op Indië gebruik moest maken om huiswaarts te kunnen varen; en daar in 't Ital. *passato* ook, althans in bepaalde spreekwijzen, kan beteekenen *gelegenheid*, komt het mij, onder verbetering, voor, dat hierin de oorsprong van ons woord ligt. De Italianen hebben onder eigen of Portugeesche vlag vroeger op Indië gevaren dan wij.

Dr. W. Zuidema.

In Karl Schiller's Handbuch der Deutschen Sprache vindt men s. v. Passat-wind: ital. passato, zu passare = vorüberstreichen.

J. G.

NIEUWE KAARTEN.

A. Schetskaart van Nieuw-Guinea (Nederlandsch gebied). Schaal 1 : 1.000.000. Topografische Inrichting, Batavia. 1 Dec. 1909.

Plakt men de drie bladen waaruit deze schetskaart bestaat en die elk binnen het kader ongeveer 70 × 60 c.M². groot zijn, aaneen, dan heeft men een bijna onhandelbaar geheel, waarop het vele wit onaangenaam aandoet. Geen grenslijn tusschen de zelfstandige afdeeling Zuid-Nieuw-Guinea en de afdeeling Noord-Nieuw-Guinea breekt de eentonigheid van het witte midden [1]). Alleen de zoogenaamde vogelkop, het noordwestelijkste deel van

[1]) Deze grens komt wel voor op de kaart van den O. I. archipel, behoorende bij het laatst verschenen Koloniaal Verslag.

het eiland, dat in zijn geheel gelijkt op een liggenden kameel, en de omgeving van Mĕrauke in het zuiden zijn vrij dicht met namen bezaaid. Daartusschen trekt het ontdekkingsgebied van Mr. Lorentz met de Noord-rivier de aandacht. Men ontwaart daar van Weels kamp, het kamp Alkmaar en ongeveer 15 K.M. noordelijk van daar, het Hellwig-gebergte, welks kam op 2530 M. hoogte den 16den October bereikt is geworden door Mr. Lorentz, den heer van Nouhuys en luitenant Habbema. Op dit punt waren zij nog ongeveer 30 K. M. hemelsbreed — een afstand ongeveer van Haarlem tot Amsterdam — van den besneeuwden Wilhelminatop, mede op de kaart aangegeven, verwijderd.

Eene belangrijke plaats neemt ook de Digoel-rivier op de kaart in, wier oostelijke zijrivier, de Oewimmerah, slechts 25 K.M. van de Fly-rivier verwijderd is.

De rotan-hangbrug, die door het exploratie-detachement van Zuid-Nieuw-Guinea op 30 Juni j.l. over de pl.m. 30 M. breede rivier werd aangetroffen, is op de kaart niet aangegeven; wel het verste op 1 Juli bereikte punt, dat op bijna $5\frac{1}{2}$ graad Zuiderbreedte en 140° 43' 48'' Oosterlengte gelegen is.

De eigenlijke Digoel-rivier — in den bovenloop Oeamba-oeroe geheeten — is nog iets noordelijker ingeteekend en wel tot 5° 20' 24'' Zuiderbreedte, de plaats van het laatst betrokken bivak. Op ongeveer 65 K.M. ten noorden van daar is de later ontdekte sneeuwberg, de Julianatop geheeten, ingeteekend, wiens hoogte op 4700 M. is bepaald.

In het noorden, bij Kaap d'Urville, trekt de machtige Mamberamo = groot water, die tot pl.m. 130 K.M. hemelsbreed is ingeteekend, de aandacht. Zuidoostelijk van het in de rivier gelegen Havik-eiland is de stroom nog pl.m. 30 K.M. verder Zuidwaarts ingeschetst. Dit verst gelegen punt werd door luitenant ter zee Rambonnet op den 1en Juli 1909 bereikt. De afstand van dit punt tot het Sneeuwgebergte bedraagt nog ongeveer 190 K.M.

Nu de ruimte er voor beschikbaar was, zou de kaart in belangrijkheid hebben gewonnen als daarop de tijdstippen waren aangegeven waarop de verst bezochte punten door de verschillende expeditiën waren bereikt. In den noordoosthoek van de kaart is op 10 maal grooter schaal dan de hoofdkaart een carton bijgevoegd van de Humboldt-baai en omgeving, waarop de hafvormige Josefa-baai in het oog valt.

Verder valt het op, hoezeer in den zoogenaamden vogelkop en met name in de omgeving van Fak-Fak, de Bentoeni- en de Argoeni-baaien, de topografische kennis is toegenomen, sedert de kaart van Nieuw-Guinea, op de schaal van 1 : 2.000.000 in 1903 bij het topografisch Bureau te Batavia verscheen.

Echter mag de vraag worden gedaan, of het noodig was, de hier besproken schetskaart op zooveel grooter schaal uit te geven en of het niet doelmatiger zou geweest zijn, indien deze kaart op dezelfde schaal ware geteekend als die van 1903. Weliswaar zouden dan niet zooveel namen kunnen zijn vermeld, als nu bijv. voorkomen in het zuidelijk gedeelte — van Frederik Hendrik-eiland tot de oostgrens van ons gebied — maar, wie bekommerd zich om dat tal van namen van onbeduidende kampongs of gehuchten, voor het meerendeel uit enkele huizen bestaande?

De kaart zou dan zeker handelbaarder zijn geweest, de witte plekken zouden minder in het oog vallen en er zou nog ruimte genoeg geweest zijn voor cartons voor de meer belangrijke gedeelten.

Moge de topographische inrichting te Batavia, die reeds zoovele uitmun-

tende en sierlijke kaarten het licht deed zien, ons binnen eenigen tijd verblijden met eene kaart van Nederlandsch Nieuw-Guinea in kleurendruk, op geen grootere schaal dan 1 : 2,000,000, waarop, met weglating van het overtollige op de hoofdkaart, op cartons de détails van de laatste ontdekkingen, met vermelding van de data, meer in het bijzonder zijn aangegeven.

v. G.

B. Schetskaart van het eiland Bali. Schaal 1 : 250.000. Topografische Inrichting, Batavia, 1909.

Vergelijkt men deze in kleuren gedrukte kaart met die op dezelfde schaal in 1905 door bovengenoemde inrichting uitgegeven, dan zal men op het eerste gezicht geen groot verschil bemerken. Bij nauwkeurige beschouwing echter valt het op, dat de kustlijn aanmerkelijk gewijzigd is op de later uitgegeven kaart niet alleen, maar ook dat de ligging van enkele plaatsen in het binnenland als Karang Asem, de loop van eenige rivieren, de vorm van de Danoe Batoer — het Kratermeer op den vulkaan van dien naam — op de beide kaarten zeer verschillen, zoodat de aanschaffing van de kaart van 1909 ook voor de bezitters van die van 1905 wel is aan te bevelen.

De staatkundige indeeling is mede gewijzigd, overeenkomstig de met goeden uitslag bekroonde expeditiën van de laatste jaren.

De hoofdplaats van het voormalige rijk Badoeng is thans als standplaats van den assistent-resident der afdeeling Zuid-Bali aangegeven; behalve Djĕmbrana zijn de hoofdplaatsen der voormalige rijken: Tabanan, Kloengkoeng, Gianjar en Karangasĕm als standplaatsen van Controleurs geteekend.

Opvallend is ook de gewijzigde vorm van Noesa Pĕnida, welk eiland op de kaart van 1905 zoo goed als onbewoond scheen, maar op die van 1909 met tal van plaatsen bedekt is.

Een bijkaartje in den linkerbenedenhoek, geeft in kleuren een duidelijke voorstelling van de vergrooting van het gebied onder rechtstreeksch bestuur, dat, na de laatste expedities, meer dan drie vierden van het geheele eiland beslaat. Het andere vierde gedeelte wordt ingenomen door de rijkjes Karangasĕm, Gianjar en Bangli, die bestuurd worden door stedehouders, door het gouvernement aangesteld.

De kaart, schetskaart geheeten, vermoedelijk omdat er geen nauwkeurige opmeting aan ten grondslag ligt, is fraai in kleuren uitgevoerd. De rivieren, hoewel in blauw geteekend, zijn goed te volgen, iets wat niet het geval is op vele andere kaarten, van regeeringswege uitgegeven.

v. G.

C. Kaartjes voor de Brusselsche Tentoonstelling.

In de derde plaats vallen ditmaal te vermelden een kaartje van Java op de schaal 1 : 2,000,000 en een van den Nederlandsch O.I. Archipel op de schaal 1 : 10,000,000, welke bestemd zijn ter illustreering van den Catalogus voor de Indische afdeeling der in 1910 te Brussel te houden tentoonstelling. Deze kaartjes bij het hoofdbureau van den Topographischen dienst verkrijgbaar tegen *f*0.50 per exemplaar, zijn bijzonder keurig uitgevoerd, de zeeën in blauw getint, de bergen in zacht bruin, terwijl met roode lijnen de wegen en telegraaflijnen, met blauw en blauwe letters de voornaamste rivieren zijn aangeduid. Het overige is in zwart met zeer kleine, doch duidelijke letters beschreven, zoodat ook deze twee kaartjes op de tentoonstelling een uitnemend voorbeeld geven van hetgeen de Topographische uitvoering in technischen zin vermag.

Dat de publicaties dier inrichting in het buitenland gewaardeerd worden, bleek ons o.a. uit de aankondiging van de onlangs gepubliceerde kaart van Borneo (besproken in de *Ind. Gids* 1909 II, bl. 1572), welke voorkomt in het „Kartographischer Monatsbericht" der jongste Jan.-afl. van *Dr. A. Petermann's Mitteilungen*, waar men leest dat deze kaart een schoon voorbeeld is van den nieuwen geest, die sedert eenige jaren bij de opnemingen in N.-I. heerscht. Waren het vroeger, in overeenstemming met de oude Europeesche overlevering, slechts militaire belangen, die men trachtte te dienen, in lateren tijd is men zich de vèrstrekkende economische beteekenis, welke de opneming van het land voor te ontsluiten koloniale gebieden heeft, geheel bewust geworden. Evenzeer valt het te waardeeren dat de belangstelling van dezen bestuurstak zich niet meer, evenals vroeger hoofdzakelijk tot Java bepaalt, doch dat thans geheel Nederl.-Indië binnen het bereik van zijn werkzaamheid wordt getrokken. De geographie kan er zich slechts in verheugen als de Topographische Inrichting op dezen ingeslagen weg blijft voortgaan.

D. M.

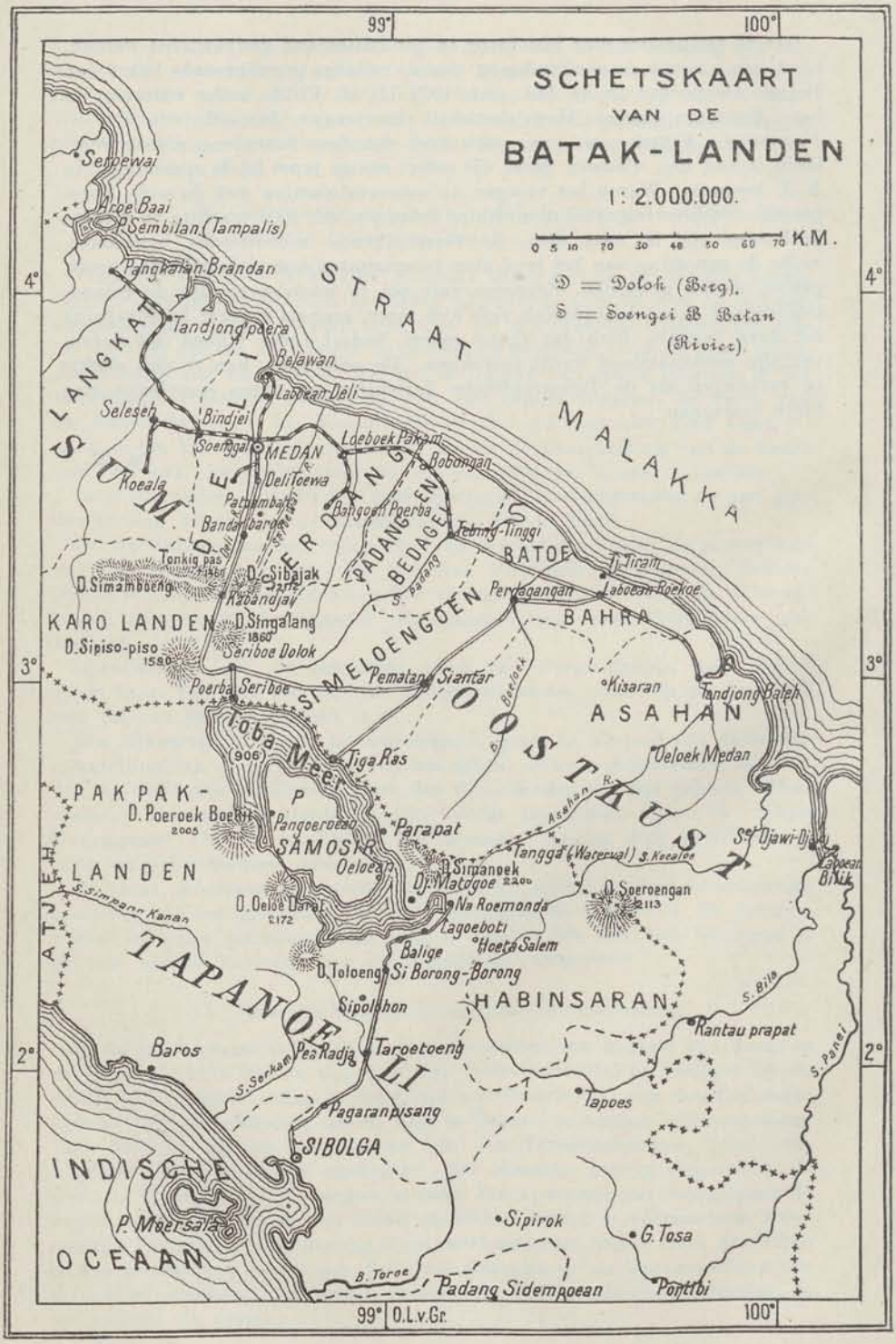
SCHETSKAART
VAN DE
BATAK-LANDEN
1: 2.000.000.
0 5 10 20 30 40 50 60 70 K.M.
D = Doloh (Berg).
S = Soengei B Batan
(Riviet)
99°
100°
4°
3°
2°
STRAAT MALAKKA
SUMATRA'S OOSTKUST
SIMELOENGOEN
KARO LANDEN
PAKPAK-LANDEN
ATJEH
TAPANOELI
BATOE BAHRA
ASAHAN
HABINSARAN
INDISCHE OCEAAN
MEDAN
Belawan
Laboean Deli
Bindjei
Seleseh
Soengei
Deli Toewa
Patoembak
Bandar Baroe
Tandjong Poera
Pangkalan Brandan
Sembilan (Tampalis)
Hroe Baai
Seroewai
Koeala
Langkat
Laoeboek Pakam
Bobongan
Batjoeri Poerba
Tebing-Tinggi
Tandjong Balai
Laboean Roekoe
Perdagangan
Pematang Siantar
Seriboe Dolok
Poerba Seriboe
Tonkin pas
D. Simamboeng
D. Sibajak
Kabandjahe
D. Singalang
1860
D. Sipiso-piso
1580
Toba Meer
(906)
Tiga Ras
Oeloek Medan
Kisaran
Tandjong Balai
Pangoeroeran
Parapat
Tangga (Waterval)
S. Keeales
Oeloea
D. Simanoek
D. Matogoe
2200
Na Roemonda
D. Soeroengan
2113
D. Oeloe Datar
2172
Lagoeboti
Hoeta Salem
Balige
D. Toloeng
Si Borong-Borong
Sipolohon
Rantau prapat
Baros
Taroetoeng
Pagaranpisang
Sibolga
Tapoes
Sipirok
G. Tosa
Padang Sidempoean
Pontibi
P. Meersala
S. Simpang Kanan
S. Serkam
S. Bila
S. Panei
B. Toroe
99° O.L.v.Gr. 100°

Een reis door de Bataklanden.

DOOR

J. E. JASPER.

I.

Vóór den aanvang van mijn tocht door het Batak-gebied had ik gelegenheid, om vergezeld door den heer Kok, controleur voor de Bataksche aangelegenheden te Soenggal, kennis te maken met eenige Karosche doesoens aan de grenzen van Deli en Serdang.

Per auto reden we langs eenige groote, Delische ondernemingen, totdat we de kampong Patoembak bereikten, waar nog niet zoo heel lang geleden tusschen Bataks en Maleiers gevochten is, welke strijd tot gevolg heeft gehad, dat het onafhankelijke rijkje Senemba verdeeld werd tusschen Deli en Serdang.

Nu gingen we over heuvels en dalen tot aan de Bataksche kampong Panajoeng, waar de controleur de navolgende zaak had te onderzoeken.

Een Maleier van Deli was met zijn prauwtje op de Seroewai-rivier gekomen, om er met behulp van dynamiet te gaan visschen. Met een rijken buit toog hij pasar-waarts en het gelukte hem de visch tegen een goeden prijs te verkoopen. Maar intusschen waren zijn sampan en zijn net door het hoofd, den pengoeloe van Tandjong, in beslag genomen. Toen de Maleier den pengoeloe verzocht het bootje met vischwerktuig terug te mogen ontvangen en hem voorstelde zich daarna desnoods bij de bevoegde autoriteit te beklagen over de overtreding, zoo die begaan was, antwoordde de logisch oordeelende Batak, dat *hij* niet te klagen had en zoolang de goederen bleef houden, totdat de controleur hem zou zeggen, ze aan den eigenaar terug te geven. De Maleier droop af, en wist niet beter te doen, dan om de zaak, waarin hij dus zelf beklaagde was, aan te geven, met de kans, om van den politierechter straf op te loopen. Maar de beslissing was, dat hij de geldelijke opbrengst van het rivierbanket plus nog een geringe schadevergoeding aan den Batak had af te staan voor en aleer hij prauwtje en net kon terugbekomen. De Maleier aanvaardde kalm deze uitspraak na het kleine geschil. Zich gewoonlijk superieur voelend boven den Batak, had hij 't ditmaal tegen dezen glansrijk af-

gelegd. Opzettelijk maak ik van dit feit melding, omdat aan bestuursambtenaren al herhaaldelijk is gebleken, hoe de Bataks en vooral de Karo Bataks in helder doorzicht vaak boven den Maleier staan. Hun instellingen waren en zijn van dien aard, dat zij zich bovendien onafhankelijker gevoelen, zonder de soms theatrale fierheid te bezitten van den Maleier.

Ondanks de verdrukking, dreigende van de zijde der Maleische staten, ondanks de knoeierijen en intriges, waaraan zij in al hun oorspronkelijke oprechtheid van boschmenschen hebben blootgestaan, hebben zij zich nog in uitgestrekte gebieden staande weten te houden en nog altijd zijn de Karo's, Raja's, Timoer's, Toba's, Pakpaks, enz. stammen gebleven van een groot volk. [1])

Met de bevolking der kuststreken zijn zij, hetzij naar aanleiding van grenskwesties, hetzij uit wraak over op hen gepleegd onrecht, meer dan eens slaags geweest. De Islam heeft maar weinig vat op hen gehad. De Atjehers uit de Gajo- en Alas-landen hebben natuurlijk niet stilgezeten, om hun invloed onder de heidensche naburen uit te breiden, waarschijnlijk ook met de bedoeling, om krachtiger te staan tegenover de fakirs, die hun rechtstreeksch gebied meer en meer gingen vergrooten. Maar de als dapper en oorlogzuchtig bekenden waren toch niet tegen de Bataks opgewassen en waar de zwervende benden namens hun vorst of hoofd onredelijk aan het eischen gingen, werden zij eenvoudig verdreven of in de pan gehakt. Vermoedelijk zagen ten slotte de Gajosche zwervers wel in, dat zij te maken hadden met menschen, die niet alleen als uitmuntende vestingbouwers bekend stonden en op strategisch gebied hun meerderen waren, maar ook wisten te strijden met een lichamelijken en geestelijken moed en een doorzettingsvermogen, welke ontzag inboezemden, zoodat ook de Atjehers er ten slotte niet meer op gesteld waren hun aanrakingen met dit volkje voort te zetten. Zoo de Gajo's en Allassers ooit een droevige figuur geslagen en een tragisch lot ondergaan hebben, dan is 't zeker geweest in de Bataklanden, waaruit zij gemakkelijk geheel verdreven werden. Ingesloten als de Bataks dus waren tusschen volkeren, die hun heerschzuchtige bedoelingen ook op hen wilden toepassen, hebben zij, de heidenen, zich toch niet laten beetnemen, en begrepen zij wel, waarom 't hun naburen eigenlijk te doen was.

De pogingen van de meer geciviliseerde Inlanders, om de bewoners der doesoens op bijzondere, dikwijls listige manier te exploiteeren

---

[1]) „Het zwakke en onrechtvaardige bestuur der slechts naar eigen voordeel hakende Maleische datoes wordt toch door de doeson-Bataks algemeen beschouwd als een lastig juk, dat zeker niet zoo geduldig zou worden gedragen, indien de Batak niet in het Gouvernement den bondgenoot der Maleiers zag". (Nota over de onafhankelijke Bataklanden van C. J. Westenberg).

konden bij hen geen succes hebben. Ziedaar de redenen, waarom de Bataks in den zeer langen tijd, gedurende welken de over het algemeen toch niet domme Maleiers zich aan de kust vestigden en ook naar de Istreken van het binnenland hun blikken steeds gericht hielden, als volk zijn blijven bestaan. Het groote gebied der Karo's, die immer den naam hebben gehad van twistziek en lastig, bevatte voor ons bestuur nog terra incognita, welke niettemin, vooral met het oog op de veiligheid der ondernemingen, betreden en toegankelijk gemaakt moesten worden.

Want ten slotte waren de dreigbrieven zoo talrijk, werden deze zoo gevreesd en begon er zulk een demoralisatie in den toestand te komen, — bekend was, dat door ondernemers in het belang van hun estate de vermomde afkoop van brandstichtingen in de hand werd gewerkt, — dat ingrijpen van bestuurswege meer dan tijd werd.

Indien zulks toen dadelijk met forschheid was geschied, zou een harde strijd niet zijn uitgebleven, en afgezien nog van de kwestie, of daarmee het kwaad zou zijn weggenomen, was het bovendien gevaarlijk, kostbaar en wellicht noodeloos wreed, om tegenover een zoo grooten stam als de Karo's met kracht van wapenen op te treden. We hadden hier te doen met een volk, dat hoewel in zijn oerstaat, en als lastig berucht, vrij van uit fanatisme voortgesproten rassenhaat is. In aanmerking genomen ook hun logisch denkvermogen, was wel te verwachten, dat pogingen, om op geduldig-vredelievende wijze met hen in aanraking te komen succes zouden hebben.

Toen eenmaal het toegankelijk maken van het Batakgebied beslist was, heeft ons bestuur er een uitmuntende politiek gevolgd, tengevolge waarvan thans ook in het belang der Bataks tusschen de door hen bewoonde streken en de kust communicatie bestaat.

Waar een botsing onvermijdelijk was, moest natuurlijk met wapengeweld opgetreden worden en zoo was b.v. in 1904 een militaire expeditie naar de Karovlakte noodig om eenige landschappen tot onderwerping te brengen. De naar de hoogvlakte leidende weg, tegen het aanleggen waarvan zich eerst eenige hoofden zouden verzetten, en de meer directe aanrakingen van ons gouvernement met dat volk, zullen nog veel meer nut afwerpen, dan nu reeds daardoor geconstateerd is.

Betrekkelijk snel is na de laatste militaire expeditie de toestand in de nieuw aan ons onderworpen landen op sociaal-economisch gebied vooruitgegaan. Afgescheiden van de instellingen en gebruiken, nog nauw verbonden aan de adat, waarvan nu in ieder geval het kannibalisme, — meestal de uitvoering van een door eigen rechtspraak bedachte straf —, geheel is verdwenen, wordt onder dit volk eenig streven naar vooruitgang en ontwikkeling merkbaar. Moge de voorspelling van een bestuursambtenaar, volgens wien de Bataks metter-

tijd van hun land nog meer zullen maken, dan de Maleiers tot nog toe gedaan hebben aan de kust, — een voorspelling, welke gebaseerd is op hun nu meer te voorschijn tredende, goede hoedanigheden —, binnen niet al te langen tijd uitkomen!

II.

Tandjong is een kleine doesoen [1] van slechts eenige woningen, die van het gewone Karosche type afwijken, doordat zij als veldhuisjes heel eenvoudig van bamboe en atap vervaardigd zijn. Voor het eerst zagen we hier de rijen aarden potten, waarin de vrouwen het blauwverven uitvoeren. De Karo-Batak toch houdt van stemmig-blauwe kleeding; de weefsels van dit volk vertoonen maar heel schaars een rood biesje; en de vrouwen zijn liefhebsters van het tjêlap (het kleuren van wit goed met indigo).

Bijna in elke Karosche kampong treft men blauwkuipen aan, waarin de zoovele hoofd- en schouderdoeken en kleeren geverfd worden, bestemd om door de leden van het huisgezin gedragen te worden. In het blauwe veld der kleedingstukken wordt eenige versierende afwisseling aangebracht, door op bepaalde plekken van het in de indigo te dompelen goed kleine stukjes bamboeschil in rijen vast te hechten, waardoor die plekken wit uitgespaard blijven. Zulk een kleed wordt oewis batoe djala genoemd (oewis = kleed, batoe djala = mazen van een net), en vertoont dus de resultaten van een procédé, hetwelk een primitieve nabootsing van het Javaansche plangi-kleuren genoemd zou kunnen worden. Met zulke en egaal blauw gekleurde kleedingstukken vertoonen de Karo Bataks in gewone omstandigheden zich meer dan met eigen geweven doeken.

Na ons bezoek aan Tandjong togen we langs de tabaksonderneming Patoembak en voorbij de aan den weg gelegen, kleine pasar Laoebekaboe naar kampong Batoekarang kendjoeloe (kendjoeloe = bovenstrooms), waarvoor we van den rijweg af te wijken en een pad over het veld te voet af te leggen hadden.

Om de bijzondere lijnen der soms zware, solide gebouwen, is de aanblik van een Karosch erf voor den vreemdeling verrassend.

De stoffeering der mannen en vrouwen in Bataksche kleederdrachten gaf iets levendigs aan het interieur van deze doesoen, waarvan de opgezetenen onze komst geenszins verwacht hadden. Het Karosche woonhuis staat op palen of steenen neuten, waarvan de vier uiterste in een langwerpigen rechthoek liggen.

Op die palen of neuten worden horizontaal langs de korte zijden

---

[1] „Tusschen de eigenlijke Bataklanden en het vlakke Deli, op de afdalende helling der bergvlakte, waren ook Batakkers, die afhankelijk zijn van Deli. Hunne landen worden in tegenoverstelling van de negri Batak door de Maleiers doesoen genoemd". (Verslag van eene reis in de Bataklanden door C. de Haan).

van den rechthoek de eerste balken bevestigd, die mede tot steun van den vloer zullen zijn. Over die balken worden dwars twee balken in de lengtezijden geplaatst en dwars daarop twee volgende balken, totdat men aldus een voldoende hoogte bereikt heeft, om op dien stuttenden stapel den vloer te kunnen samenstellen

De wanden bestaan meestal uit planken, en nu is het kunstige van de constructie, dat het verband niet door één enkelen spijker wordt teweeggebracht. De planken toch zijn aan elkander verbonden door idjoektouw, dat door in het hout geboorde gaten vast aangetrokken wordt tot een soort bevestiging, welke aan de buitenzijde de duidelijke teekening van een langgerekte hagedis vertoont. De touwen, aan het eene einde van den wand een rechte lijn vormend, waarmee de staart van de hagedisfiguur wordt voorgesteld, doet verbindingen ontstaan als in elkaar geschoven ruiten. Deze stellen het lange lichaam van de hagedis voor. Ook de kop wordt door een ruitfiguur van het zwarte verbindingstouw aangegeven, terwijl de pooten in enkele rechte lijnen van het lichaam uitgaan.

De ruitfiguur, een bij Bataks zeer gewild standaard-motief, dat gecombineerd met andere o. m. op weefsels voorkomt, is dus hier tot een dierfiguur uitgewerkt.

De hagedis of osar is in de oogen van den Batak een heilig beest. Vraagt men hem, waarom het bijzondere beteekenis voor hem heeft, dan zal hij slechts kunnen antwoorden, dat van ouder tot ouder de osar als heilig dier bekend heeft gestaan.

De Karosche bouwmeester, idjoektouw als verbindingsmateriaal bezigend, vereenigt nuttige en artistieke bedoelingen en maakt van de verbindingsfiguur een op meetkundigen grondslag gebaseerd ornament, dat tevens met het bijgeloof van het volk in verband staat. Wij zullen later zien, hoe de figuur van de hagedis, als boraspati bij de Toba's bekend, ook door dezen Batakschen stam tot versiering wordt aangewend.

De Toba's onderscheiden de boraspati ni tano (de aard-hagedis) van de boraspati ni bagas (huis-hagedis).

In den boraspati ni tano vereeren zij, gelijk de heer Meerwaldt meedeelt, de voortbrengende levenskracht der aarde, door welke zij hun rijst ontvangen (boras = beras = rijst; pati = voleindigd = rijp). Een eenigszins gewijzigde opvatting hieromtrent heeft Dr. G. A. Wilken in zijn „De hagedis in het volksgeloof der Malayo-Polynesiërs" (*Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van N. I.* [5de Volgr. VI, bl. 426, e. v.) medegedeeld:

„De hagedis is bij enkele volken, onder anderen bij de Nieuw Zeelanders en bij de bewoners van het nabijgelegen eiland Si Maloer, een belichaming van de Godheid, die geacht wordt de heerschappij te hebben over het weder, die de macht dus heeft regen of droogte te schenken.

Van de Bataks vinden wij dit wel niet vermeld, doch zeker verdient het opmerking, dat men met den toenggal penaloean ook regen en zonneschijn kan doen komen".

Dat aan deze bizondere hagedisfiguur, welke in zwart een sober, doch niettemin kunstig effect maakt, nog veel waarde wordt gehecht, blijkt wel hieruit, dat aan gebouwen, waarvan de wand meer naar Maleischen trant, dus met behulp van spijkers is geconstrueerd, de teekening van de osar toch als geschilderd ornament op de planken voorkomt.

Tot zoover enkel reikt de oorspronkelijk-Karosche wand-sierkunst. Weliswaar heb ik in de hierboven genoemde grensdoesoen ook schilderingen van de loekis tonggal (krul- of slingerrank-motieven) op sommige planken van huiswanden aangetroffen, doch die zijn vermoedelijk nabootsingen van het houtsnijwerk der Tobasche woningen. Alleen de ajo of het dakfront nog wordt wel eens gedekt met een driehoekig stuk patroonvlechtwerk (lambé lambé) van gekleurde bamboereepen.

De vier wanden nu van het huis loopen schuin naar boven op en dragen het van idjoek gemaakte dak, waarvan elke nok naar typisch-Karosche wijze van twee wit gekalkte horens aan een gebogen karbouwenkop voorzien is, een eigenaardigheid, waarvan eveneens de beteekenis den Karo Batak is ontgaan. Wel weet deze, dat de uitgesneden naga- of slangfiguur, welke haar bek houdt boven een opening in den zijwand vlak beneden het dak, aangebracht is als een soort bewaakster, die er voor te zorgen heeft, dat de tendi's of zielen der bewoners van het huis niet vluchten. Het front heeft een vierkante opening als deur en vertoont een open gaanderij of toerè, waartegen de trap geplaatst is. Ook aan de achterzijde van de woning bevindt zich een gaanderij,

De toerè aan den voorkant is de plaats, waar het den jongeling gegund is de uitverkorene zijns harten zijn liefde te zeggen.

In de zijwanden van het huis bevindt zich voorts een smalle uitgespaarde reet, welke dient, om licht en lucht toe te laten en met den naam van pientoe priek wordt aangeduid.

Van de toerè of voorgalerij komt men door de deuropening in een gang, welke het huis in tweeën scheidt, tusschen welke de gang (anak lao) met een lageren vloer ligt. Elke helft bevat de slaap- en stookplaatsen van het gezin. Aan het dak hangen boven de stookplaatsen de breede, bamboezen horden, waarop potten, pannen, enz. worden bewaard.

Behalve gewone huizen, die wanneer zij voor hoofden bestemd zijn, gewoonlijk van drie, vier daken boven elkaar voorzien worden, troffen we in de bezochte doesoen nog de meer open gelaten djamboer aan, verblijfplaats voor ongehuwde mannen en vreemdelingen, die door-

trekkende zijn, en voorts de mandah of rijstschuur, welke ongeveer denzelfden vorm heeft als de woning, doch kleiner is. [1])

Een praktische regeling is, om de rijstschuur tevens geschikt te maken voor nachtverblijf, zoodat gasten ook daar ondergebracht kunnen worden en onwillekeurig als bewakers van het opgeschuurde product kunnen fungeeren.

Ook de rijstschuur of mandah bevat op haar wanden de osar-figuur van idjoek-touw.

Aardig is het rijststampen in de lesoeng, bij de Karo's gewoonlijk een overdekte, open loods, waarin het lange stampblok is geplaatst. Vrouwen en meisjes, de eersten zoo noodig met haar jonge kinderen op den rug gebonden, staan in twee rijen tegenover elkaar en bewegen in vlugge cadans de stampers op en neer.

Omtrent de kleeding van den Karo Batak dient nog het volgende opgemerkt te worden. De man, die als hij thuis is, het bovenlijf niet bedekt, draagt, als hij uitgaat, een hapit of buis van blauw geverfd goed. Sierlijk zijn op dit kleed de met wit garen gestikte patroonranden en toempalfiguren, welke laatste aan beide zijden tot aan de mouwen opgespitst staan. De hoofddoek is blauw geverfd, of een door de vrouw vervaardigd weefsel, dat vooral aan de grenzen der Maleische landen wel eens vervangen wordt door een stuk Europeesch, met Inlandsche figuren gedrukt katoentje. De oewis of het eigenlijke kleed bindt de man om zijn lendenen of om het bovenlichaam en is dikwijls een eigen geweven doek. Blauw geverfd, of geweven is de voor de vrouw bestemde oewis, die om de lendenen of boven de borsten wordt vastgemaakt. Ook wordt de oewis ook nog als slèndang en als borstkleed door meisjes gedragen. De veelal donkerblauwe boelang of hoofddoek van de Karosche vrouw bevat van voren twee uitsteeksels links en rechts bij de slapen, en rust van boven plat op het hoofd, zoodat de doek het aanzien heeft van een breede muts, welke der Bataksche vrouw soms niet onaardig staat. De jonge vrouw maakt de boelang zoodanig op, dat behalve de beide punten voor, links en rechts ook een lang uitsteeksel achter ontstaat. Aan het opmaken van den hoofddoek wordt wel eenige zorg besteed.

De lange boelang wordt eerst plat op het hoofd gelegd met de langste slip voor het gezicht; het korte uiteinde wordt om het

---

[1]) „De gebezigde materialen zijn van zoo stevigen aard, dat de djamboer vroeger als de citadel der kampong placht te worden beschouwd en dan ook veelal gebouwd werd in de onmiddellijke nabijheid der eenige, meest van bamboe vervaardigde poort (karebangan), die toegang placht te geven tot de verder geheel door een stevige, dikwijls dubbele omheining (bidei) afgesloten koeta". Aldus de heer C. J. Westenberg in zijn verslag eener reis naar de onafhankelijke Bataklanden van Tobameer (*Tijdschr. van het Kon. Ned. Aardr. Genootsch. deel XIV (1897) blz. 1*).

achterhoofd opgevouwen, de lange slip gebogen en over het hoofd opgewipt, waarna de twee punten rechts en links wat worden uitgetrokken en ten slotte de lange horen op het achterhoofd gevormd wordt middels oprollen en vouwen van de vereenigde slippen. Een andere wijze van opmaken is zoodanig, dat de doek den vorm krijgt van een hoogen tulband.

Als sieraden worden veel de z.g. padoeng's gedragen, massief zilveren, soms zeer zware staven, die omgebogen zijn en aan de einden een groote spiraal bevatten. Zij worden in de groote gaten van de ooren gedragen en wel aan den eenen kant met de dubbele spiraal naar voren, en de andere zijde met die versiering naar achteren gericht. Elke spiraal is aan de voorzijde bedekt door een gedreven plaat van soeasa, hetzij in den vorm van een bloem of in den vorm van een ster. Bij de verbuiging wordt de staaf doorgekapt en later brengt men de verbinding door een zilveren hulsje of kokertje tot stand, zoodat het mogelijk is het sieraad door de ooren te steken. Echter komt 't ook voor, dat de padoeng, wanneer die nog recht en staafvormig, en slechts aan één einde van een spiraal voorzien is, door het oor gestoken en daarna verbogen en tot den juisten vorm gesmeed wordt, waarvoor het natuurlijk noodig is, dat de bestelster haar oor dicht bij het aanbeeld van den zilversmid dient te plaatsen. Deze Karo'sche zilveren oorijzers, die bij de donkerblauwe, mutsvormige boelang een schitterend effect maken, zijn zoo zwaar, dat zij de ooren der draagster jammer genoeg tot een afzichtelijke lengte uitrekken. Soms worden zij aan een slip van den hoofddoek bevestigd, zoodat het gewicht van het sieraad niet pijnlijk wordt. Even typisch zijn: de gĕlang Karo, een breede gouden armband, die met groote en kleine bolletjes versierd is, en welke veelal door mannen gedragen wordt, en de boera boera, een voor vrouwen en meisjes bestemde halsketting, waarvan de gouden schakels verschillende figuren en namen hebben. Van de ons vertoonde sieraden noem ik dan nog de siliek, een soort haarspeld met een grooten knop in den vorm van een damschijf en welke achter, onder de boelang, in het haar wordt gestoken.

Onder de Bataksche vrouwen zijn maar weinigen met mooie gelaatstrekken en lichaamsvormen aan te treffen. Haar leven is een voortdurende arbeid, zoowel op het veld als ten behoeve van de huishouding, en in aanmerking nemend ook, dat zij heel jong trouwen en kinderen krijgen, kan men begrijpen, waarom zij eigenlijk vroeg oud worden. [1])

---

[1]) J. Frhr. von Brenner schrijft in zijn „Besuch bei den Kannibalen Sumatra's" terecht, dat de mannen gewoonlijk weinig of niets uitvoeren, terwijl de vrouwen voor de keuken zorgen, rijst stampen en koken of, wanneer zij op het veld niets te doen hebben, zich met haar kinderen bemoeien.

„Die Batakfrauen sind gute sorgsame Mutter, die immer an ihre Kinder

De zending heeft in dezen toestand wel een verbetering gebracht, welke uit den aard der zaak slechts heel langzaam en geleidelijk kan plaats hebben.

III.

Dank zij de gegevens, mij verstrekt door eenige sibajaks (hoofden), die op mijn verzoek als mijn leermeesters optraden voor de kennis omtrent het animisme in het leven van de Karo Bataks, heb ik al hetgeen jaren geleden daaromtrent te boek gesteld was, kunnen verifieeren en aanvullen en was ik in staat van de gebruiken en begrippen van dit volk een overzicht te krijgen.

Ieder mensch heeft volgens het geloof der Karo Bataks, een tĕndi (Tobasch: tondi), een ziel, welke niet alleen na den dood van den mensch, maar ook tijdens zijn leven in staat is het lichaam te verlaten. Dit begrip beheerscht zeer vele omstandigheden in het leven en heeft zijn naieve combinaties, die het gevolg zijn van waarnemingen van het buiten eenigen godsdienst staande en van elke wetenschap verstoken natuurvolk.

De mensch, wiens ziel zijn lichaam tijdens zijn leven verlaat, is ziek, en dat kan b.v. gebeuren door een hevigen schrik of plotse ontsteltenis, gelijk b.v. ook de Javaan in sommige gevallen denkt ziek te zijn, omdat hij „kagèt," d.i. geschrokken is van het een of ander. Een nog weinig tot het volk doorgedrongen begrip is, dat de mensch zelfs 7 tendi's kan hebben, die in verband staan met den bloedsomloop en waarvan één dan ook in het hart zou zetelen. (Zie J. H. Neumann's: „De tendi in verband met Si Dajang" in *Med. v. w. het Ned. Zend. Gen.* XLVIIIe jaarg. (1904) blz. 104.)

Sterft iemand, dan gaat zijn tendi over in een bégoe of geest en ook deze is in staat ziekten te veroorzaken. Sommige ziekten ontstaan ook door den invloed van hantoes, andere geesten, z. g. natuurgeesten, waarvan b.v. bernoe en lajak de cholera kunnen verwekken. Behalve de bégoes van gestorvenen bestaan ook zelfstandige bégoes, waarvan o. m. door den heer J. H. Neumann genoemd worden: de bégoe Gandjang, welke aan dengeen die hem ziet, den dood veroorzaakt, de bégoe Sidang bela, een z.g. verdwaalde bégoe, de bégoe laga loemajang, een bende bégoes, die het op kraamvrouwen en pas geboren kinderen gemunt heeft. (Zie „De begoe in de godsdienstige begrippen der Karo Bataks in de doesoen" in de *Mededeelingen v. w. het Ned. Zendeling-genootschap*, XLVIe jaarg. (1902) blz. 23). De goeroe,

---

denken, sich nie von ihnen trennen und sie selbst bei der Arbeit nicht weglegen. Man sieht Frauen in der Reisstampfe, beim Kochen, beim Wasserholen, beim Schlichten des Holzes, unter den Dache, auf hoher Leiter mit ihrem Liebling auf dem Rücken, den sie in einem blauen schräge über der Brust geknüpften Tuche tragen."

(in het Toba'sch datoe)[1]) verstaat de kunst, om met tabas of tooverformulieren, (in 't Tobasch: mintora), geput uit zijn poestaha of wichelboek, voorts met het ĕrmangmang d. i. het prevelen van bijzondere gebeden en het aanbieden van offers of 'mboeboeën (in 't Toba'sch: péléan) de verdwaalde ziel tot het lichaam te doen terugkeeren. Dit is het 'ngkitjik, het terugroepen der ziel, (in 't Toba'sch: mangalap tondi of padiroema tondi), waarvoor verschillende offers noodig zijn.

Voorts kent de Karo Batak het 'ngkyap tendi of 'ngkirep tendi, hetgeen wordt uitgevoerd, wanneer de tendi heel ver verdwaald geraakt is, het 'ndilo tendi, waarbij de zieke de offers op het hoofd krijgt, enz.

Bij het 'ngkitjik wordt de verdwaalde ziel met een zakdoek teruggewuifd.

Gemakshalve wordt hier gesproken van ziel, doch wat de Batak onder tĕndi verstaat, is eigenlijk zijn ikheid, zijn wedergade, die in hem huist, en in normale omstandigheden als een rustige geest is, zich tevreden voelend in het levende lichamelijke omhulsel, en die in de moederschoot ontstaat met het vroegste ontstaan van het kind. Wordt hij in zijn rust verstoord, dan verdwijnt hij en dan ontbreekt er iets aan den mensch, wat slechts tijdelijk kan zijn, wil hij het leven behouden. Daarom jage men den tendi geen schrik aan, opdat hij zich niet uit het lichaam verwijdere, waarvoor zelfs een benauwde droom voldoende kan zijn.

Wat den zieke mankeert, d. w. z. door welke oorzaak zijn tendi verstoord is, kan de goeroe ophelderen na het pengogein telaro manoek, d. i. het bekijken van eierdooier.

Aldus is bij hem het stellen van de diagnose, terwijl de afloop der ziekte voorspeld kan worden door het z.g. boeboe 'ngkĕsah, waarbij de goeroe o. m. aan een kip witte en zwarte rijstkorrels voorzet. Pikt de kip de witte rijstkorrels op, dan zal de zieke genezen, zoekt zij echter de zwarte rijstkorrels uit, dan is zulks een teeken dat de patient sterven zal.

Den begoe of hantoe te verjagen, waarvoor de tendi gevlucht is, en welke zich nu in de onmiddellijke omgeving van den zieke bevindt, heeft plaats door het persilihi. Hiervoor maakt men een pop of beeld (persilih-silihi) van meel of van een stuk pisangstam en suggereert de begoe in zijn geestelijke gedaante daarin, om hem van daar te verjagen.[2])

---

[1]) In de Tobalanden is ook de z. g. sibaso bekend, een man of een vrouw, die een geest in zich laat varen en dus als medium optreedt.

[2]) Een uitgebreide beschrijving van het persilihi 'mbĕlin (d. i. groot persilihi) is gegeven door den heer M. Joustra en wel in de *Mededeelingen v. w. het Ned. Zendelinggenootsch. XLVIe jaargang.* (1902) bl. 1 e. v.)

De aanleiding tot het geven van 't beschreven feest was het heerschen eener hardnekkige ziekte (typheuse koortsen), waaraan reeds een paar krachtige jonge mannen waren bezweken.

Hoe de Batak zich den kwaden, onzichtbaren bégoe wel voorstelt? De Toba Batak drukt zich als volgt over hem uit: (zie het woorden boek van J. Warneck): Fürst im Garten, der Söhne hat an seiner Ferse, Ungeziefer als Kopf hat, Gekräusel als Haare hat, Augen wie pondia-saga-Kerne, eine Nase wie grosse Korallen, eine Tasche als Ohr, Schultern had wie ein Berg auf beiden Seiten, Halskette wie batoe pesagi, Fingernägel wie Stacheln des Stachelschweins, der 7 Schichten über einander als Kleid hat, eine Brust wie ein Ambos, der wehende Blätter hat, wegzuwehen was nicht taucht, als Nabel ein Blasrohr (sein Mark), ein Herz, wie ein grosser irdener Topf."

Is iemand een gewelddadigen dood gestorven, (matè sadawari), dan gaat zijn tendi over in een djinoedjoeng, die geen kwade geest is en slechts een lichte ziekte, doch nooit den dood van een mensch kan veroorzaken. Sterft een man, dan zal volgens het Karosche geloof zijn tendi aangetrokken worden door een vrouwelijke djinoedjoeng, en omgekeerd zal de tendi van een vrouw neiging hebben om een mannelijken djinoedjoeng te volgen. Het zijn de djinoedjoengs, die droomen kunnen doen ontstaan.

Een andere opvatting omtrent de djinoedjoengs heeft de heer J. H. Neumann en zoo lees ik in zijn opstel „De begoe in de godsdienstige begrippen der Karo Bataks" (in de *Mededeelingen v. w. het Ned. Zend. Genootsch.*, XLVIe jaarg. (1902) bl. 36): „Tot de bégoes meen ik ook te mogen brengen de *djinoedjoeng = wat op het hoofd gedragen wordt*..... Het moeten bégoes zijn van slechte menschen, die door Dibata niet aangenomen worden".

Bovenstaande definitie werd mij door een goeroe gegeven, maar bij het volk weet men niets meer dan dat een kind, zoodra het alleen uit wandelen kan gaan, een djinoedjoeng krijgt en wel zoo, dat een man een vrouwelijke en een vrouw een mannelijke djinoedjoeng heeft. De djinoedjoeng loopt met den mensch mede, maar niet ieder mensch behoeft er een te hebben. Haar eigenlijke woonplaats is het oude bosch op de bergen. Loopt zij niet met den mensch mede, dan zetelt zij in zijn hoofd of in de keel". Dit verschilt dus eenigszins van het geen mijn Karosche leermeester mij omtrent de djinoedjoengs mededeelde. [1])

Het weren van ziekten in een dorp geschiedt door de offers te brengen naar de sembahen, de als heilig bekend staande plek, b. v. in het woud, waar de ziel van een overledene huist.

Talrijk zijn de handelingen, de geestenoffers ('mboeboeën) de bégoe

[1]) Echter schrijft de heer M. Joustra in de *Mededeelingen van wege het Ned. Zend. Genootschap* XLVIe jaarg. (1902) bl. 416: „Voorts, dat de geest van iemand, die door een ongelukkig toeval of in den oorlog is omgekomen, veelal wordt een djinoedjoeng, wat in de meeste gevallen wel met beschermgeest kan vertaald worden".

beeldjes (persilih-silihi), de offertafels (pantar pantar), welke bij de Karo's als peralĕng tĕndi (de tendi-terugroepende middelen) bekend zijn. Wordt een mensch geplaagd door bégoes of hantoes, dan kan men zich van deze kwelgeesten bevrijden door het z. g. ngarkari, bij welke plechtigheid weer diverse benoodigdheden (poeloengĕn) en offers ('mboeboeën) te pas komen.[1])

Niet alleen de mensch heeft een tendi, ook planten, voorwerpen enz. denkt de Batak zich als bezielde dingen.

En gelijk b.v. de Javaansche ĕmpoe of wapensmid nooit vergeten zal, om, naar de oude adat voorschrijft, voordat de eerste bezigheid tot vervaardiging van een kris of lanspunt aanvangt, een kleinigheid te offeren in zijn werkplaats, opdat zijn arbeid niet mislukke, zoo schenkt de Karosche toekang mas onder het opzeggen van een gebed bloed, lever, hart en longen van een geslachte, roode kip en ook wat lombok als pĕrsembahĕn aan zijn gereedschappen, om deze gunstig te stemmen. Maar daarbij blijft het niet. Het geloof schrijft ook het z.g. sĕmbari gĕlar voor d. i. het veranderen van den naam van het werktuig uit vrees voor de ziel, welke in het voorwerp wordt gedacht. Zoo ontstaat een soort geheime taal, welke alleen de goudsmid en zijn collegas kennen. De hamer b.v., die in gewone omstandigheden met paloe paloe of tandoe wordt aangeduid, heet in het atelier van den Karoschen toekang: pĕrkas mĕndoempang d. i. de bliksem, die alles stuk slaat.

De naam bĕroe dajang als personificatie van alle geesten wordt in die taal, welke dezelfde bedoeling heeft als het Sasahara van Sangireesche zeelieden, vrij dikwijls gebruikt. Zoo is het draadtrekijzer de bĕroe dajang mengoeloeri, d. i. de geest, die den draad verlengt; het houten blok, waarop het aanbeeld rust de bĕroe dajang mĕndjĕkdjĕki, d. i. de geest, die ondersteunt enz., terwijl de verzamelnaam voor alle voorwerpen, voor welke geen afzonderlijke omschrijving bestaat bĕsie mĕndjina is, d. w. z. ijzers, die niet bestaan.

De heer Joustra zegt in zijn Karo-Bataksche vertellingen, „dat Beroe Dajang of si Dajang eigenlijk is de levenwekkende, leven aanbrengende en dat we vooral bij haar te denken hebben aan het lichtende hemelgewelf, en dit weer opgevat als eigenlijke stapelplaats van het licht (en de warmte) in 't algemeen," enz. Ook de heer J. H. Neumann heeft omtrent de geheime namen het een en ander opgemerkt in zijn opstel „de Smid", voorkomende in *Mededeelingen van wege het Ned. Zend.-genootschap* XLVIIe jaargang (1903) bl. 15 en omschrijft in zijn opstel: „De tendi in verband met Si Dajang" deze laatstgenoemde als

---

[1]) Vide de uitgebreide beschrijving van het ngarkari in J. H. Neumann's „Een en ander aangaande de Karo Bataks", in *Mededeelingen van wege het Ned. Zend. Genootschap* XLIXe jaarg. 1905) bl. 57.

volgt: „Zij is de scheppende en onderhoudende kracht, het al-leven, en die zich openbaart als de genadige (*Med. v. w. het Ned. Zend. Gen.* XLVIIIe jaarg. (1904) bl. 132).

Hierboven werd de poestaha of het wichelboek genoemd, uit vellen van zachten boombast samengesteld, waarop met inkt de verschillende formulieren en teekens geschreven zijn, die den goeroe in zijn wetenschap van dienst kunnen zijn. Volgens een volkslegende moet de eerste godheid van de onderwereld den binnenbast van levende jonge bamboe gebruikt hebben, om er het een en ander op te schrijven; de bamboe stoelde uit op aarde en zoo putte de mensch, die de stokken kapte en kloofde, de kennis omtrent het gebruik van het zachte, witglanzende gedeelte van het materiaal uit het door dien godheid gegeven voorbeeld.

Ook de toenggal penaloean of de z.g. tooverstaf speelde in de Bataklanden een groote rol. De toenggal penaloean is een uit hout vervaardigde stok, van $1^1/_2-2$ Meter hoog, en aan de bovenste helft kunstig uitgesneden tot voorstellingen van boven elkaar staande en zittende menschfiguren en afbeeldingen van dieren. Omtrent het ontstaan van den tooverstaf bestaan verschillende legenden. De Tobasche tooverstaf bevat de volgende figuren; bovenaan: Si Adji Donda Hatahoetan, daaronder: Si Tapi Radja na Oeasan, de zuster van eerstgenoemde, dan Datoe Parmanoek, in zittende houding voorgesteld, met een vogel in zijn handen, Datoe Pompang ni Ogoengan, Datoe Pakorbo Pajoeng na bolon met een buffel, Datoe Parboeaja na bolon met een krokodil en Datoe Paroelok na bolon met een slang bij zich. Beneden deze zeven menschen-figuren is de staf glad en onversierd. Bij sommige tooverstokken bevat het einde dicht bij de punt, welke in den grond gestoken wordt, nog de afbeelding van een slang of een krokodil.

Si Adji Donda Hatahoetan en zijn zuster Si Tapi Radja na Oeasan waren tweelingen, die, toen zij eens gezamenlijk in het woud rondddoolden, bij het klimmen in een tanggoehan-boom om roekam-vruchten te plukken, tot hout verstijfden. De vorst, hun vader, die hen na lang zoeken als houten beelden aan den boom gekleefd vond, riep de hulp in van Datoe Parmanoek, een der bekwaamste goeroes van het land. Met zijn kip (manoek), die hem de wijsheid gaf, klom hij in den boom, doch verhardde eveneens tot hout. Hetzelfde lot ondergingen de andere hierboven genoemde datoe's, die getracht hadden den toorn der godheden van des vorsten kinderen af te wenden. Toen kwam de wijze Datoe Si Tabo di Babana, en verkondigend, dat aan het geval niets meer te doen was, gaf hij den raad den boom te vellen en den tak, waarop de zeven menschen [1]) gekleefd waren te gebruiken als een

[1]) „Zeven is bij de Bataks een bijzonder heilig getal, veel meer nog dan de andere oneven getallen. De Bataksche literatuur wemelt van voorbeelden. 't Zal zijn grond wel hebben in de viermaal zeven dagen tusschen de verschillende schijngestalten der maan" (P. Joustra's „Karo Bataksche vertellingen)".

amulet, waarmee men regen verwekken kon en veilig was tegenover den vijand.

Aan de Tobasche legende wordt zelfs zekere symbolische beteekenis gehecht, immers eerst werden de genoemde tweelingen wegens hun neigingen tot bloedschande door hun vader van elkaar gescheiden, toen ontmoetten zij weer elkaar in het woud en werden aan één tak onafscheidelijk aan elkaar verbonden. Si Adji Donda Hatahoetan is de verschrikkelijke bliksem, en Si Tapi Radja na Oeasan de regen; deze beiden zijn moeielijk van elkaar te scheiden. Aldus is de uitleg, door een mij bekenden inlandschen auteur aan de mythe gegeven, welke in de Pertja Timor van 1908 is gepubliceerd. Die uitleg komt overeen met de verklaringen van de heeren Meerwaldt en Joustra, van wien de laatste schrijft: „In het artikel van den heer Meerwaldt: de Bataksche tooverstaf (*Bijdr. T. L. en V. kunde van N. I.* deel LIV (1902) bl. 297) heeft deze met groote scherpzinnigheid de opvatting verdedigd, dat de staf in verband gebracht moet worden met regen en bliksem. Die scherpzinnigheid kwam vooral uit in de ontleding der namen van de twee hoofdpersonen en in 't verband brengen der beteekenis met de reeds als bij intuïtie gedane ontdekking, dat de eigenaardige vorm van den staf aan een neerslaanden bliksemstraal deed denken", enz.

De beste en meest verklaarde Karosche legende omtrent de toenggal penaloean komt voor in Joustra's „Karo-Bataksche vertellingen"; die legende wijkt af van hetgeen omtrent het ontstaan van dien staf door den heer Westenberg verteld en door den heer Pleyte overgenomen is.

De verharding tot hout van menschelijke en dierlijke wezens is ook de quintessence van het Karosche verhaal, waarvan de hoofdpersonen Adji Doenda Katekoetan en zijn zuster zijn, die bloedschande plegen en later met de zeven honden en de slang, waarmede zij tegelijkertijd ter wereld zijn gekomen, aan een tenggolan-boom vergroeien.

De heer Meerwaldt schrijft t. a. p. bl. 302: „Het aanschaffen van een tooverstaf was dan ook steeds een kostbare zaak, die maar heel zelden op kosten van een eenig man werd ondernomen. Gewoonlijk geschiedde zulks, wanneer het onderdeel van een stam (marga) zich van den hoofdstam of van de vertakking, waarmede het tot dusverre was samengegaan, afscheidde, hetgeen meestal uit een geschil voorkwam, dat een casus belli werd. Dan decreteerde zich de ondermarga door het aanschaffen van een eigen tooverstaf tot een zelfstandig oorlogvoerende partij of een zelfstandig mogendheidje.

Dat veroorzaakte dan heel wat drukte en kostte ook betrekkelijk veel geld, voornamelijk voor de daarbij te brengen offers. Reeds het omhakken van den boom, die het voor den tooverstaf vereischte hout leveren moest, kostte een offer aan den geest, die den boom bewoonde.

Met den tooverstok [1]) maakt de goeroe een toovermiddel krachtig en kan hij ook een door een ander aangewend middel tot het verwekken van onheilen krachteloos maken, (ngoelak).

Niet alleen voor het genezen of voorkomen van ziekten, of bij het terugbrengen van de tendi, maar ook voor slechte doeleinden kan de toenggal penaboean gebruikt worden, en wie zijn vijand een ongeluk bezorgen wil, roept de hulp van den goeroe in, die na het z. g. matpat, het voortdurend prevelend uitweiden over het geval, en het ĕrmangmang, het uitspreken van de juiste gebeden, te hebben uitgevoerd, na ook de juiste offers of poeloengĕn bijeengebracht te hebben, den tooverstaf te bestemder plaatse in den grond plant, ten einde het middel tot veroorzaking van het aangewezen kwaad van kracht te doen zijn.

Er zijn tooverstokken, die aan den top een uitholling hebben, waarin een nog krachtiger toovermiddel wordt gedeponeerd, dat gewoonlijk in speciale perminakans of minak (=olie)potjes bewaard wordt:, [2]) n.l. de z.g. poepoek, welke uit bepaalde lichaamsdeelen van een kind wordt bereid, en waaraan soms een gedeelte van de placenta en ook wat sperma worden toegevoegd. Droog bereid noemt de Batak dit walgelijke mixtum compositum, dat ook als tegengif wordt aangewend, poepoek, terwijl het in liquiden toestand met den naam van toelbas wordt aangeduid.

Ontbreken er eenige ingrediënten aan de poepoek, dan is zij ook minder krachtig, en zoo staan goeroe's bekend, die in het bezit zijn van een poepoek, door haar gansche volledigheid in samenstelling vermaard als een snel en zeker werkend middel.

De perminakan nu, waarin dit middel gewoonlijk bewaard wordt, is een potje met een houten stop, sierlijk uitgesneden tot twee elkaar omarmende menschfiguren.

De Karo'sche legende omtrent het ontstaan van de perminakan komt in het kort hierop neer, dat Inang boedjang oenté toewa toewa en zijn zuster Si Goendjang dara doli twee ongelukskinderen waren, die door het noodlot van hun geboorte den dood van vader en moeder hadden veroorzaakt. In het bosch rondzwervend werd het meisje bij een bohara boom door een groote slang verslonden, de naga bĕganding toewa, uit het lichaam waarvan haar broer haar tegelijk met een toovermiddel en een ring, die haar het leven hergaf, te voorschijn wist te halen. Het toovermiddel was de minak djadin meratah'm-

---

[1]) Een andere soort tooverstaf is de z. g. toengkat mangalekat, die aan den top slechts het beeld van Adji Doenda Katekoetan bevat en overigens geheel glad is. Deze en ook de toenggal penaloean werden vroeger buitenshuis onder het dak bewaard.

[2]) De inhoud der perminakan wordt in de legende ambat toewah na bolon (d. i. het beroemde kroostverwekkende middel) of minak djadin meratah'mbentar (d. i. blauw-witte wordingsolie) genoemd. (Zie overigens Joustra's werk.)

bentar, de blauw-witte wordingsolie, welke door den knaap op raad van de slang in een hoornen potje gedaan werd met een houten stop, waarop de knaap de beeltenis van het meisje moest uitsnijden. (Zie „de Perminakan" door J. H. Neumann, in de *Mededeelingen vanwege het Ned. Zendeling-genootschap.* XLVIIe jaargang. (1903) bl. 217).

De wetenschap van den Batakschen goeroe omvat een uitgebreide kennis van tooverformulieren, zegenspreuken, bezweringsmiddelen, offers, enz., een kennis, die gewoonlijk een goeroe slechts aan zijn zoon mededeelt, of welke men niet dan na lange bestudeering van poestaha's verwerven kan. Hij, die zich voor goeroe bekwamen wil, leidt gedurende langen tijd een kluizenaarsleven in een z.g. pantangĕn, d. i. een op een paal gebouwd huisje, waarin hij de poestaha's bestudeert.

Gelukkig zijn gedeeltelijk door de ontstane communicatie van de Bataklanden met de meer beschaafde wereld, gedeeltelijk door den heilzamen invloed der zending de goeroe's nog zeldzaam, terwijl de toenggal penaloean, de poestaha's en de perminakans nooit meer gebruikt worden.

Er zijn Karo Bataks, die tooverstokken en wichelboeken als oude curiosa den vreemdeling te koop aanbieden, en gedurende mijn tocht heb ik nergens nog een perminakan kunnen aantreffen. Wel is het animisme in de heidenen gebleven, doch de al te barbaarsch lijkende kanten er van zijn verdwenen. Zoo komt het geloof aan de genezing door het bespuwen of sĕmboeri met idjoer bĕlo of sirihspeeksel nog voor.

Heilzaam is dit middel ook als poetari, in welke hoedanigheid het iemand, die geschrokken is, of ter voorkoming van ongelukken op voorhoofd, wangen, buikholte en beenen wordt aangestipt. [1])

Ook komt het beschrijven van het lichaam van de zieke met roet, hetgeen tangkal wordt genoemd, nog voor.

Tangkal zijn ook de sirihstippen, die gemaakt worden aan het huisfront (voornamelijk aan de deurstijlen), ten einde te beletten dat de eigenaar van het huis, de leden van het gezin, door onheilen zullen worden getroffen.

Een van de teekens, welke als een krachtig bezweringsmiddel wordt aangemerkt, is de z.g. tapak radja Soeleima [2]), letterlijk de voetspoor van radja Soeleima, een bijzonder figuur van stippels, lijnen en bogen, die evenals de tapak sala salima lima (=de vijfstralige ster) en de tapa sala sa pitoe pitoe (=de zevenstralige ster) niet alleen als tangkal, maar soms ook als siermotief in het bamboesnijwerk gebruikt

---

[1]) Zulk een bestipping (moetari) komt volgens P. Joustra ook voor bij huisinwijding. De stip van tépoeng tawar heet dan pagar.

[2]) Radja Soeleima (=Salomon) wordt voor een hantoe gehouden, die van sabrang (=de overzijde) gekomen is.

wordt [1]). Van de vroeger in zwang zijnde amuletten wordt genoemd: de sarang timah, een soort kogel-afweerder, waarvoor per sé gebruikt moest worden een bijzonder cirkelvormig voorwerp, zoo b.v. twee slangen, die, elkaar in den staart bijtend, zijn doodgegaan en verdroogd, een, als een ring vergroeide wortel, de mond met lippen van een gesneuvelden vijand, enz.

Zelfs djampei, d. i. hypnotisme of suggestie wordt tot genezing toegepast en wel voornamelijk bij slangenbeten. Die kunst verstaan slechts weinigen, en zoo had ik het geluk, een Karo Batak aan te treffen, die, de kennis van goeroe djampei bezittend, mij omtrent het genezen van een door een giftige slang toegebrachte beet de noodige inlichtingen kon verstrekken.

Is iemand b. v. aan de linkerzijde van zijn lichaam door een giftige slang gebeten, dan steekt de goeroe den duim van zijn linkerhand zoolang in zijn geopenden mond, totdat hieruit eenige druppels dun speeksel vallen, welke hij in de holte van zijn rechterhand opvangt. Bij een beet, toegebracht in de rechterzijde van het lichaam van den patient, voert de goeroe de bewegingen met rechterduim en linkerhand uit.

Zijn gelaat steeds boven de opgehouden hand houdend, prevelt de goeroe de navolgende tabas, welke bij mijn Batakschen zegsman een Maleisch formulier is, waarin de invloed van den Islam is te bespeuren.

„Bis'm Illahi ararachman arrachim, angkau taoe asal moelamoe djadi si Todoeng (naam van een slang) mangalejok mangelembas (aanduiding van de wijze, waarop die slang zich kronkelt) tanah di makan tida termakan, angkau tawas asal moelamoe djadi toeroen biso tadjam tawar saka timoenar (bezwering tegen de werking van het uitgespuwde gift) poenio biso tadjam tawar toempoel biso berkat kaboel berkat melakim berkat la Illah lah".

Het speeksel, waaraan aldus geneeskracht is gegeven, wordt met de hand, waarin het is opgevangen over de wond gewreven, tengevolge waarvan het gift geheel buiten werking is gesteld. Mits er zich geen water bevinde, zoo b. v. van een rivier, een meer, een zee, tusschen den patient en den goeroe kan deze laatste, door de bezwering en al de daaraan verbonden handelingen op zich zelf toe te passen, den eerste genezen, zonder dat deze voor hem verschijnt.

Om sommige personen, die aan de bizondere kracht zijner bezwering twijfelden, te overtuigen van zijn bekwaamheid als heelmeester, moet mijn Karoschen goeroe van eenige vermaardheid reeds, zich zelf door de meest giftige slangen hebben laten bijten, zonder daarvan na toepassing van het suggestie-middel eenig schadelijk gevolg ondervonden te hebben.

---

[1]) Afbeeldingen van de tapak radja Soeleima, de tapak sala salima lima en de tapak sala sapitoe pitoe komen voor in van Brenner's „Besuch bei den Kannibalen Sumatra's", het laatstgenoemde motief is er echter onjuist weergegeven, terwijl het door genoemden schrijver „tapucke Eulah" (?) wordt genoemd

Ook aan voorteekenen wordt geloof geschonken, aan bijzondere verschijnselen waarde gehecht, en tal van voorbeelden daarvan worden aangehaald in J. E. Neumann's „Kamali, pantang en reboe" *Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van K. en W.* deel XLVIII, afl. 6.)

Van de ziekten, die in de Bataklanden in niet geringe mate voorkomen, wordt de lepra genoemd, welke gelukkig spoedig de aandacht der zendelingen getrokken heeft.

De Batak, begrijpend, hoe gevaarlijk de leproos kan zijn voor zijn omgeving, inziend dus, dat zijn afzichtelijke ziekte besmettelijk is, bouwt voor hem op een eenzame plek, buiten het bewoonde gebied, een huisje, waarin de ongeneeslijken een deerniswekkend bestaan vinden. Er zijn sommigen, die vertellen, dat in oude tijden dergelijke huisjes, wanneer zij te vol raakten, eenvoudig in brand werden gestoken, en dat de vluchtende leprozen in de vlammen werden teruggedreven. De in het leprozen-asyl in de Toba-landen opgenomen lijders zijn geheel afgezonderd van de dorpen, doch hebben tenminste rust en vreedzaamheid in hun laatste leven.

Om ten slotte nog even op het animisme terug te komen, haal ik hier uit de uitmuntende studie van J. H. Neumann: „De tendi in verband met Si Dajang" (*Med. v. w. het Ned. Zend. Gen.* XLVIII) (1904) blz. 124), de volgende Karosche natuurbeschouwing aan, door dien schrijver opgemerkt: „Niets tegen de natuur in ondernemen, maar in haar orde blijven; tegen de natuur ingaan voorspelt onheil; haar krachten laten zich niet beheerschen, maar verpletteren vroeg of laat dengene, die haar loop durft op te houden".

(*Wordt vervolgd*).

MAANDELIJKSCHE BIBLIOGRAPHIE VOOR OOST- EN WEST-INDIË.

A. AFZONDERLIJKE WERKEN.

F. Fokkens: Bijdrage tot de kennis onzer koloniale politiek der laatste twintig jaren. II. Heeren- en desadiensten. 's-Gravenhage, M. M. Couveé. 1909. 8°.

Jaarboek van de Koninklijke Marine. 1908—1909. Uitgegeven door de zorg van het Departement van Marine. 's-Gravenhage, Gebrs. van Cleef, 1910. 8°.

Twentieth Century Impressions of **Netherlands India.** Its history, people, commerce, industries and resources. Editor-in-Chief: **A. Wright.** Assistant Editor: **O. T. Breakspear.** London, etc. Lloyd's Greater Britain Publishing Company, Ltd. 1909. 4°. With portraits, illustrations and maps.

Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan: De geneeskunde der Menangkabau-Maleiers. Ethnologische Studie. Amsterdam, Meulenhof & Co. 1910. 8°. Met plaat.

Sumatra Tabak. Statistisch overzicht op handels- en op financieel gebied, over het jaar 1909 (oogstjaar 1908). Samengesteld en uitgegeven door **Henri Dentz.** Vijftiende jaargang. Amsterdam, Januari 1910. 8°.

Java Tabak. De productie, opbrengstprijzen, eigenaren en importeuren. Statistisch en vergelijkend gerangschikt over het jaar 1909 (oogstjaar 1908) Samengesteld en uitgegeven door **Henri Dentz.** Vijfde jaargang. Amsterdam, Januari 1910. 8°.

Statistiek van den handel, de scheepvaart en de in- en uitvoerrechten in Nederlandsch-Indië over het jaar 1908. Samengesteld bij het Hoofdbureau der in- en uitvoerrechten en accijnzen. Batavia, Landsdrukkerij. 1909. 3 dln. in 5 bdn. 4°.

A. B. Thompson: Petroleum mining and oil-field development. A guide to the exploration of petroleum lands, and a study of the engineering problems connected with the winning of petroleum. London, Cr. Lockwood and Son. 1910. 8°. With illustrations.

Gedenkboek Franz Junghuhn. 1809—1909. [Uitgegeven door de Junghuhn-Commissie]. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1910. 8°. Met portretten, platen en facsimiles.

Statistiek van het vervoer op de spoorwegen en tramwegen met machinale beweegkracht in Nederlandsch-Indië over het jaar 1908. Batavia, Landsdrukkerij. 1909. 8°. Met kaarten en grafische voorstellingen.

Bulletin van het Koloniaal Museum te Haarlem. No. 44. December 1908. Inhoud: **Sagoe en sagoepalmen.** Prijsvraag van het Koloniaal Museum over 1908. Met platen. Uitgave van het Museum. Druk van J. H. de Bussy, Amsterdam. 1909. 8°.

Dr. S. E. Boorsma: Handleiding bij het onderwijs in de plantkunde, bestemd voor de lagere klassen der Hoogere Burgerscholen in Nederlandsch-Indië. Semarang-Soerabaia-'s-Gravenhage, G. C. T. van Dorp & Co. 1909. 8°.

B. TIJDSCHRIFTEN ENZ.

Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap. *2e Serie. dl. XXVII, 1910, No. 1.*

De vaarwaters naar Soerabaya in den loop der tijden, door J. E. DE MEIJIER (met kaarten). — Het werk over opnemingsvaartuigen in den Ned.-Indischen Archipel door C. CRAANDIJK (met kaart). — Bestuursvestigingen Palopo en Malili (Celebes). — Onderzoek van Centraal-Celebes, door E. C. ABENDANON (vervolg, met schetsen en afbeeldingen). — De landschappen Malili en Noeha aan de Golf van Boni, door G. VAN GINKEL (met kaart). Eene mijnbouwkundige en geologische onderzoekingsreis in Celebes, door HUGO COOL (met kaart en afbeeldingen). — De verdere ontdekking van Ned. Nieuw-Guinea, door G. P. ROUFFAER. — Verrichtingen van het militaire exploratie-detachement op Zuid Nieuw-Guinea (vervolg, met kaartje). — Berichten omtrent onderzoekingstochten in onze Koloniën.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië. *VIIe Volgr., Deel 9 (1909), afl. 3—4..*

De Koeboes in de onderafdeeling Koeboestreken der residentie Palembang, door C. J. VAN DONGEN (met kaart). — Zang V tot XII en XV—XVII van den Nagara Kṛĕtĕgama, door Prof. Dr. H. KERN. — De Indische oorsprong van den Heiligen reus Christophorus, door Prof. Dr. J. S. SPEIJER. — Het familieleven en famielierecht der Dajaks van Landak en Tajan, door M. C. SCHADEE. — Mededeelingen betreffende de negriën Soengei Koelit en Talao (Midden Sumatra). — Mededeelingen betreffende de zes Karo-landschappen. — Boekaankondiging, door Prof. Dr. J. S. SPEIJER.

Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur. *Deel 37, afl. 6, December 1909.*

Geen uitgifte meer van gronden in erfpacht voor de particuliere industrie op Java, door W. H. VAN DER HAAS. — Een curieus vonnis, door MOOLENBURGH. — Landrente en Wetenschap, door C. J. HASSELMAN. — Kolonisatie. Etisch-politieke beschouwingen door A. J. HAMERSTER.

Tijdschrift van het Bataviasch Genootschap van K. en W. *Deel 5 (1909), afl. 6.*

De ouderwetsch-Javaansche koedi, nog algemeen op Madoera in zwang, door G. P. ROUFFAER (met platen). — Tjandi Mendoet. Een kort verslag betreffende de jongste herstellingen en eenige opmerkingen omtrent de architectonische waarde van den tempel, den oorspronkelijken toestand van het dak en van de bekroning van het voorportaal, door T. VAN ERP (met platen). — Artja Domas, het zielenland der Badoej's, door C. M. PLEYTE. — Nota van toelichting betreffende de Simeloengoensche landschappen, Siantar, Panei, Tanah Djawa en Raja.

Eigen Haard. *36e jaarg., 1910. No. 7.*

De geboorteplaats van JAN PIETERSZ. COEN (met portretten en afb.), door S. KALFF.

Het Koloniaal Weekblad. *10e jaarg. 1910. No. 3.*

Een oplossing van het Indo-vraagstuk? door KATJANG STUDIOSUS (zie ook Nos. 4 en 6. — **Id. No 4.** De bebouwing van het Koningsplein, door V. E. — Ambon Vooruit, door C. TH. VAN DEVENTER.

Internationales Archiv für Ethnographie. *Band XIX. Heft IV, 1910.*

Der Kris der Javaner, van Dr. J. GRONEMAN (mit Tafeln).

Boon's geïllustreerd Magazijn. *Februari 1910.*

Door Midden-Java, door S. D. LE FEBRE (slot, met afbeeldingen).

Op de Hoogte. Maandschrift voor de Huiskamer. *7e jaarg. 1910. Febr. afl.*

Schilder F. J. DU CHATTEL in Indië (met reproducties zijner werken), door J. E. JASPER.

Geneeskundige Courant. *64e jvarg 1910 No. 5.*

De blanke dokter en zijn bruine patiënt, IV, door Dr. J. H. F. KOHLBRUGGE.

Jong Indië. Een algemeen weekblad. *2e jaarg. 1909—10. No. 25.*

Het conflict tusschen de Hooge Indische Regeering en den Raad van Justitie der Kasteels Batavia (slot).

Id. No. 26. De opstand op Amboina in 1829, door TH.

Id. No. 27. Uit de Inlandsche wereld. Tirakat, door MAS TJITROTARUNO (zie ook No, 28). — De conspiratie van 1721, door TH. (zie ook No. 28).

Weekblad voor Indië. *6e jaarg. 1909—10. No. 35.*
Ruim dertig jaar planter (T. OTTOLANDER), door R. B. — Najaars-races te Batavia (met afb.) — Marine, door FELIX.
Id. No. 36. Een tocht naar den Soembing (met afb.), door K.
Id. No. 37. R. M. A. A. NOTONEGORO, regent van Kendal (met foto's), door D. — De taal is gansch het volk, door FELIX (zie ook No. 38). — Het vliegenspel, door W. D. KOOT.

Departement van den Landbouw in Suriname. *Bulletin No. 20. Nov. 1909.*
Kanker of roodrot van den cacaoboom, veroorzaakt door Spicarea colorans n. sp., door A. E. VAN HALL—DE JONGE (With a summary in english). met platen).
Id. No. 21. December 1909.
De instervingsziekte der cacaoboomen en het „bruinrot" der cacaovruchten, veroorzaakt door Diplodia Cacaoicola, door A. E. VAN HALL—DE JONGE en A. W. DROST (met plaat).
Id. No. 22. Dec. 1909.
Geneesmiddelen tegen plantenziekten, door A. E. VAN HALL—DE JONGE. — De Akie, door Id.

Boschbouwkundig Tijdschrift Tectona. *2e jaarg. 1909—10. Afl. 4.*
Ist Tectona grandis ein ursprünglich im malaiischen Archipel einheimischer Waldbaum? VON Dr. E. CARTHAUS. — Dessabruggen, door P. N. HOORWEG. — Het cultuurvraagstuk uit een oogpunt van rentabiliteit en bedrijfsbelasting, door A. J. VAN DEVENTER. — Is er eene werkwijze bekend, waarop men slechte gronden in cultuur kan brengen en waarbij het slagen der cultuur binnen een niet te langen tijd tegen niet te hooge kosten met voldoende zekerheid kan worden verwacht, door K. C JASKI. — Herbebossching met kemlandingan, door H. C. HELLERS. — Kleverigheid van ruwe caoutchouc, door J. S. VAN BRAAM. — Proefaftappingen van Ficus elastica in de cultuur Toemanggal, door J. S. VAN BRAAM.

Tijdschrift voor Nijverh. en Landb. in Ned. Indië. *Deel 79. Dec. 1909.*
Geconfedereerde Maleische Staten: Verslag van den Directeur van Landbouw over het jaar 1908. — Id. van den Gouvernements Mycologist. — Id. van den Gouv. Entomoloog. — Id. van den Inspecteur der klapperaanplantingen. — Verslag over de proefaanplantingen.

Nederl. Indisch Landb. Syndicaat. Handelingen van het 10e Congres. *Tweede gedeelte. Verslag. Afl. 4. 1909.*
Helopeltis en hare bestrijding: *a.* Bij de kina, door Dr. W. ROEPKE; *b.* Bij de thee, door Dr. H. BERNARD; *c.* Bij de cacao, door Dr. D. DE LANGE Jr.

Buiten. Geïllustreerd weekblad. *4e jaarg. No. 5. 29 Jan. 1910.*
De cultuur van caoutchouc (met afbeeldingen) door F. C. J. SCHEURLEER.

Teysmannia, *20e jaarg. 1909. Afl. 12.*
Een en ander omtrent den natten rijstbouw (vervolg), door L. G. DEN BERGER. — Machinerieën in gebruik bij de bereiding, nabewerking en verpakking van de sisalhennep, door E. DE KRUIJFF. — Over den grond van Java, (vervolg), door Dr. E. C. JUL. MOHR. — Biologische tenstoonstelling te 's-Gravenhage, door VALETON Jr. — Een eventueele bestrijding van de rupsenplaag in de Robustakoffie, door D. MAC GILLAVRY. — Korte berichten, uitgaande van het Departement van Landbouw: Selectie op soortelijk gewicht bij padizaaigoed, door J. E. VAN DER STOK. — Mededeelingen omtrent kruisingsproeven, door J. E. VAN DER STOK.

De Indische Mercuur, *33e jaarg. 1909. No. 4.*
Vluchtige oliën, door P. VAN DER WIELEN. — Over plantwijdte en tusschenplanting bij caoutchouccultures, door H. J. KERBERT. — De bestuurswisseling in Ned.-Indië.
Id. No. 5. De rijstcultuur en irrigatiewerken in Cochin-China. — De voornaamste kultures van Suriname in 1909 (zie ook No. 7). — Achteruitgang van de kwaliteit der Cuba tabak.

Id. No. 6. Koffiecultuur, door K W. van Gorkom. — Rubberscraps door dr. A. H. Berkhout. — Sterkteberekening van stoomketels in Nederl.-Indië.

Id. No. 7. De rietsuikerindustrie in de verschillende landen van productie. V. Mauritius, door H. C. Prinsen Geerligs. — Koloniaal Museum, Voordracht van den heer J. Sibinga Mulder over de rietsuikerkultuur en de rietsuikerindustrie op Java. — Resultaten van het beheer der djatibosschen op Java gedurende de laatste jaren, door dr. L. A. G. Hissink. — Rubberscraps, door dr. A. H. Berkhout, — Tabakszaadbedden, door P. Hondius Jr. — Het ontstaan der landbouw in de Vorstenlanden. — De koelie-contracten in Deli ongeldig.

Tijdschrift van het Kon. Instituut van Ingenieurs. Afd. Ned.-Indië. *1908—1909. Afl. II. 1909.*

Historisch overzicht van de uitbreiding der Algemeene Werkplaatsen te Bandoeng 1893—1908. — De toekomst van Soerabaya als Handels- en Oorlogshaven in gevaar, door J. Ph. Ermeling.

Geneeskundig Tijdschrift voor Ned.-Indië. *Deel 49, 1909. Afl. 6.*

Over simulatie van krankzinnigheid en dementia praecox, door Dr. J. Scholtens. — Malaria te Batavia, door Dr. C. D. Ouwehand. — Uit het verslag van het zendingshospitaal te Modjowarno (over 1908), door A. J. Duymaer van Twist. — Iets over het verband tusschen neus- en uitwendig ooglijden, door C. L. van Steeden. — Het voorkomen van Kala-Azar of tropische splenomegalie in Ned.-Indië, door Dr. O. L. E. de Raadt. — Kala-Azar in Deli, door C. Elders. — Enkele opmerkingen naar aanleiding van het artikel van Dr. J. J. van Loghem „Het voorkomen van gele koortsmug in Ned.-Indië", door E. W. K. v. d. Borne. — Twee gevallen van Leishmania-donovani uit den Oost-Indischen Archipel, door H. M. Neeb. — De Nederl. vereeniging voor tropische geneeskunde, door Dr. A. van der Scheer. — Het verloskundig vraagstuk voor Ned.-Indië, door J. Rijker. — Wormkuur tegen Anchylostomum duodenale, door P. Wijn. — Een zeldzaam geval van chinine-idiosyncrasie, door V. Gravestein.

Indisch Militair Tijdschrift. *41e jaarg. 1910. No. 1.*

Beoordeeling van officieren. — Harceleeren, taquineeren, chicaneeren, door J. C. Pabst. — Een protest naar aanleiding van het artikel „samenspelen van meerderen met minderen in militaire voetbalvereenigingen, door F. Bakker. — De werking van de pasitkogels uit een chirurgisch oogpunt beschouwd en het tactisch gebruik er van (vervolg). — De oorzaak van het roesten van ijzer. — Detacheering bij de Normaal Schietschool. — Uit de pers. — Enz.

Bulletin du Département de l'Agriculture aux Indes Néerlandaises. *No. XXVIII 1909.*

Ueber gelben Laterit und sein Muttergestein, von Dr. E. C. Jul. Mohr. — Ueber regelmässige Spalten an einem Lavastrom, von Id.

Id. No. XXIX. 1909.

Ueber Verdunstung von Wasser- und Bodenoberflächen, von Dr. E. C. Jul. Mohr.

Id. No. XXX, 1909.

Les bactéries thermophiles dans les tropiques, par E. de Kruijff. — Quelques remarques sur des bactéries aérobes, fixant l'azote libre de l'atmosphère, dans les tropiques, par E. de Kruijff.

Id. No. XXXI, 1909.

Palmiers du Jardin botanique de Buitenzorg, door H. J. Wigman Jr.

Den Haag, 00 Februari 1910. W. C. Muller.

De geboorte van de Algemeene Secretarie te Batavia en van het Staatsblad van Nederlandsch-Indië,

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

Toen in 1816 het Nederlandsch gezag in den Oost-Indischen archipel hersteld werd, waren de herinneringen aan de Compagnie nog zeer levendig. Vandaar, dat men in de stukken van die dagen zoo dikwerf incidenteel vindt opgemerkt, dat een andere tijd was aangebroken, dat men van andere bestuursbeginselen moest uitgaan. Niets voorzeker zou meer geschikt geweest zijn om voor het uitwendige te stempelen deze groote verandering, dat het plakatengevend gezag van een particulier lichaam voor goed vervangen was door het hoogerstaand gezag van den Nederlandschen Staat, dan door de verkondiging der uitgifte van het *Staatsblad van Nederlandsch-Indië*. En inderdaad, het scheen alsof men reeds aanstonds dien weg uit wilde; maar toen men er zich toe nederzette, geschiedde het te onbeholpen om den maatregel als een gebeurtenis op wetgevend gebied te boekstaven. Men miste destijds vaste denkbeelden over wetgevende vormen. Ten aanzien der tijden van inwerkingtreding der verordeningen werd evenmin iets bepaald als over formulieren en plaatsen van afkondiging. Het gebruik bracht mede, dat de „Secretaris-Generaal" de besluiten van Commissarissen-Generaal teekende voor accoord met hun register der handelingen en besluiten; de „Secretaris van het Gouvernement" voor accoord met des Landvoogds register der besluiten.

Men had dan ook destijds twee secretarieën, waaromtrent de *Encyclopaedie van N.-I.* voce *Secretarie* met niet onovertroffen duidelijkheid, aldus de genesis mededeelt: „Terstond na het herstel van ons gezag, in 1816, werd ingesteld de Gouvernements Secretary (Secr. J. C. Baud), waarvoor een provisioneele organisatie werd gemaakt en daarnaast een Generale Secretary, welke niet organiek was vastgesteld." Ziehier de feiten. De instructie voor Commissarissen-Generaal, in den aanvang van 1815 door den Souvereinen Vorst vastgesteld, bepaalde:

„De opperste magt in Nederlandsch-Indië berust geheel en onverdeeld in den boezem van Commissarissen-Generaal"; maar tevens volgde daarop: „Zij zullen hunne besluiten eens vooral en bij uitsluiting opdragen aan den Gouverneur-Generaal" — bedoeld zal wel zijn de uitvoering der besluiten; bovendien vermochten zij „de behandeling van alle zaken, hetzij loopende of andere, bij autorisatie op te dragen aan den Gouverneur-Generaal"; eindelijk stonden de zaken van land- en zeemacht buiten de bemoeienis der Commissarissen, zijnde de Landvoogd als de Opperbevelhebber daarmede uitsluitend belast.[1])

Dit dualistisch karakter van het bestuur bracht mede twee regeeringsbureaux en regelingen voor „elke der beide Secretarijën", zooals het luidt in een besluit van 7 December 1816 [2]), handelende over het zenden van gedrukten.

Het eigenlijke regeeringsbureau zou, naar men allicht kon vermeenen, zijn dat van Commissarissen-Generaal: „Zij zullen in hunne werkzaamheden worden bijgestaan door eenen Secretaris-Generaal", bepaalde art. 29 der Instructie; daartoe was aangewezen de heer R. Dozy. Destijds voerden de secretarissen aan de departementen in Nederland den titel van Algemeene Secretaris; sinds veranderde dit. Immers werd aldus betiteld de chef van het regeeringsbureau in Indië; daarentegen ontvingen de secretarissen der departementen in Nederland den titel van Secretaris-Generaal.

Aanstonds bij de komst der Commissie-Generaal te Batavia in April-Mei 1816 werd het bureau geopend en had men er dus reeds personeel in opgenomen, toen het besluit d. d. 3 Augustus 1816 No. 4 [3]) overwoog: „dat de ambtenaren ter Secretarie bereids zedert een geruimen tijd werkzaam zijn geweest zonder dat er tot dus verre eenige bepalingen hebben kunnen worden gemaakt, zoo ten aanzien van de inrigting der Secretarie zelve als ten aanzien van de bezoldiging der daarin geëmployeerde personen, en dat dezelve op eene meerdere beloning aanspraak hebben dan voor hen in het vaderland is bepaald". Vandaar een regeling bij dat besluit, hetgeen de mededeeling in de Encyclopaedie aanstonds min juist maakt.

De eerste persoon, na den Secretaris-Generaal, was de hoofdcommies, „om den Secretaris behulpzaam te zijn en e. q. te vervangen"; daartoe werd benoemd Mr. Pieter Merkus, die tevens blijven zou particulier secretaris van commissaris Elout. Deze commissaris had vrouw en gezin in Nederland achtergelaten, met uitzondering van één zijner negen kinderen, den 20-jarigen Cornelis Pieter Jacob, in den familiekring geheeten Kees. Hij studeerde in de rechten te Leiden, toen de

[1]) De instructie te vinden o. a. in „Het herstel van het Nederlandsch gezag over Java en Onderhoorigheden", door Mr. I. H. J. Hoek (1862), bijlage A.

[2]) Stbl. 1816, No. 27.

[3]) Op 's Rijks archief.

benoeming zijns vaders tot Commissaris-Generaal hem deed besluiten mede naar Indië te gaan. Met de terugkomst van Napoleon werd echter het vertrek uitgesteld; als vrijwilliger nam de jonge Elout deel aan den veldtocht van 1815 en wel, nogal vreemd zou men zoo zeggen, als eerste luitenant-adjudant van generaal Anthing; met den titel van kapitein-titulair toog hij naar Indië [1]). Militaire kundigheden schijnen sommigen maar zoo aan te waaien, doch als officier Elout in den opstand van Dipa Negoro, de muitelingen niet voldoende op hun tabberd komt, vond de daarover geërgerde landvoogd Van der Capellen, wiens adjudant hij mede was, maar beter, dat hij in de papieren bleef snuffelen [2]). Zeker niet aardig gezegd, doch het was in dien tijd vuur en vlam geworden tusschen Gouverneur-Generaal en Minister, Kees' vader. — Vader Elout als Commissaris-Generaal in Indië bleef zijn vaderlandsche gewoonten volgen. „Hij kwam als baar, en als een baar keerde hij terug", wordt van hem getuigd, gansch niet ten onrechte [3]). „Hij had, in de Oost zijnde, niets aan zijn gewone kleederdracht of leefwijze veranderd", getuigt een ander [4]), hetgeen door den verhalenden belletrist van daareven is uitgebreid „wie weet, met een slaapmuts en een vaderlandsche borstrok"! Ja, wie weet zoo iets, maar zoo'n vaderlandsche levenswijze in Indië werkt op het humeur en het humeur van vader Elout liet soms wel iets te wenschen over. Zijn zoon volgde dat voorbeeld niet. Ongelijk den vader, legde de talentvolle jongeman zijn baarschheid zoo gauw mogelijk af en wijdde hij zich in het bijzonder met onmiskenbaren ijver aan de kennis der inlandsche talen, om te beginnen met het Maleisch, zoodat commissaris Elout reeds d.d. 28 Augustus 1816 naar Holland kon schrijven [5]): „met onbegrijpelijken spoed heeft hij in de Maleische taal de grootste

[1]) Data in „De Java-oorlog van 1825-30", door P. J. F. Louw, dl. I (1894), blz. 388, noot 1. Er staat daar, dat de jonge Elout d.d. 24 Maart 1815 aide-de-camp werd van den *Luit. Gen.* Anthing". Is dat wel juist? Anthing was generaal-majoor bij het Nederlandsche leger, zijn mede voor Indië bestemde stafchef De Kock kolonel. Het besluit van den Souvereinen Vorst, d.d. 18 October 1814, No. 1. bepaalde, dat zij respectievelijk eerst luitenant-generaal en generaal-majoor zouden zijn „in te gaan met den dag, waarop zij uit de Vaderlandsche havens zullen zijn in zee gestoken", zelfs met het zonderlinge voorbehoud: „om bij hun eventueel retour in Europa, ieder wederom in te vallen in den rang, dien zij thans bij Onze armée bekleeden". Uit het Rijks-archief.

[2]) „Waarom houdt hij zich niet aan zijn Secretariaat, in plaats van wijzer te willen zijn dan geëxperimenteerde officieren en een ieder te willen doen gevoelen, dat hij alleen den kennis van alle zaken heeft." „Indien ik niet naar Europa vertrok, zoude ik hem niet langer als Adjudant willen hebben. Nu is het niet de moeite waard." Uit particuliere brieven, d.d. 24 September en 11 October 1825 van Van der Capellen aan De Kock in 's Rijks archief.

[3]) S. Kalff: „Een Indische regeeringscommissaris in 1816", in *Onze Eeuw*, 7en jaargang (1907), dl. I, blz. 73.

[4]) „Het leven van Mr. D. J. van Lennep", dl. II (1862), blz. 131 noot.

[5]) Blz. 84 in het boekdeel der vorige noot.

vorderingen gemaakt". Deze aanleg voor Indische talen zou hem later een blijvende plaats onder de wetenschappelijke beoefenaren er van doen verwerven; nu werd hij al dadelijk, ofschoon officier blijvende, aangesteld als *commis-translateur* en als zoodanig belast met de vertaling van stukken, zoo uit de inlandsche als uit andere vreemde talen. — Andere namen in het besluit behoeven niet genoemd te worden, alleen zij nog herinnerd, dat ook terstond er voor gezorgd werd, dat men in den steeds zich uitbreidenden doolhof van stukken wegwijs zou kunnen blijven, dank het mede ingestelde ambt van *commis index-maker*, belast met het vervaardigen van „een naauwkeurig en zakelijk index".

De oorspronkelijke gedachte zal vermoedelijk geweest zijn, dat deze ééne secretarie moest volstaan, maar reeds den 19en Augustus 1816 richtte zich de Landvoogd tot Commissarissen-Generaal, met de mededeeling, gelijk het in het daaruit voortgevloeid besluit luidt, dat: „de menigvuldige werkzaamheden van hem Gouverneur-Generaal in deszelfs civiele en militaire betrekkingen het noodzakelijk maken, om dadelijk over te gaan tot het daarstellen van eene Gouvernementssecretary bij welke alle zaken behoorlijk opgenomen en uitgewerkt zullen kunnen worden, ten einde, alles zich zoo concentreert en een geheel verkrijge, te meer daar de post van algemeene secretaris van de Hooge Commissie zal ophouden en de Gouverneur-Generaal met de raden van Indiën de regeering in alle derzelver deelen zal hebben aanvaard".

Het besluit der Commissarissen-Generaal van 20 Augustus 1816 was er het gevolg van [1]). Niet hun bureau werd de kiem der tegenwoordige *Algemeene Secretarie*, maar als zij er nu toe overgaan „eene provisioneele Gouvernements Secretary daar te stellen", dan zal zich hieruit het groote regeeringsbureau ontwikkelen — *bij welke alle zaken behoorlijk opgenomen en uitgewerkt worden, alles zich daar concentreert en een geheel verkrijgt* — weliswaar nog slechts ingesteld voorloopig, doch enkel uit overweging: „dat de algemeene secretaris van het Gouvernement niet zal kunnen worden benoemd vóór en aleer de functiën van Secretaris-Generaal van Commissarissen-Generaal zullen ophouden".

Met de aanstelling van den chef van dit tweede bureau treedt een belangwekkende persoonlijkheid in den herstelden Nederlandsch-Indischen dienst op.

Jean Chrétien Baud was als officier bij de Fransche marine naar Java gezeild met het fregat, dat den benoemden gouv.-gen. Janssens derwaarts moest voeren, de *Méduse* [2]). Den 25en April 1821 ontscheepte men te Banjoewangi. Baud vergezelde den Landvoogd op zijn reis

[1]) Op 's Rijks archief. Overbodig te herinneren, dat er in den Compagnie's tijd ook een gouvernementssecretarie bestond.

[2]) De in den tekst volgende data op blz. 59—81 van „Jean Chrétien Baud", door Mr. P. Mijer (1878).

naar Batavia door Java „qu'on peut à juste titre nommer le Paradis terrestre", oordeelt de jonge reiziger. Den 15en Mei was Buitenzorg bereikt, waar den volgenden dag Daendels met zichtbare aandoening overgaf het bestuur eener kolonie, die hij, naar hij aan Baud zeide, beschouwde „comme un enfant que j'ai crée". Nu doet Baud met het oog op den oorlogsstaat, waarvan de afloop te voorzien was, een bijzonder voor zijn eigen belang verstandigen stap. Den 1en Juni verzocht en verkreeg hij van Janssens zijn ontslag als officier der keizerlijke marine, terwijl hij tegelijkertijd werd aangesteld tot 2den commies: alzoo nu burger, was hij voldoende gewaarborgd tegen de ellende van geestlooze krijgsgevangenschap. Na Janssens' capitulatie bevond zich Baud aan 's Landvoogds zijde te Salatiga, waar hij vriendschap sloot met den Britschen kapitein W. Robinson. Op diens aanbeveling werd hij in October 1811 andermaal benoemd tot 2den commies, en wel op de Britsche gouvernementssecretarie. Hij klom er op tot translateur en hoofdcommies, toen hij den dienst prijsgaf gedurende een korten tijd voor het verrichten van een zeetocht, die hem een betere toekomst scheen te beloven. Het viel tegen; te Batavia teruggekomen, zag hij zich in Februari 1814 andermaal benoemd tot *first assistant*, d. w. z. tot hoofdcommies [1]). Zijn eigenlijke werkkring bestond in het opstellen van belangrijke besluiten der Britsche regeering en in het registreeren der *Public Recordings* van den Luitenant-Gouverneur in Rade: alzoo voor een knappen jongen man een uitnemende leerschool. Onder het dagen van Neêrlands herstel ook in Azië, huwde hij in Augustus 1815 met de dochter van het oud-lid van den Raad van Indie Senn van Basel.

Zijn brieven aan de ouders in Holland getuigen, hoezeer Baud naar den terugkeer van het Nederlandsch gezag haakte. In Holland was hij inmiddels bij de Commissie-Generaal aanbevolen; dadelijk bij Elout's aankomst te Batavia, ging hij den Commissaris bezoeken, die onverwijld van zijn kennis gebruik begon te maken, hetgeen met de Britsche dienstbetrekking niet onbestaanbaar blijkt geweest te zijn. Nu eerst kreeg hij den voet in den stijgbeugel en Baud verstond het rijden wèl. „Zoo de vooruitzigten thans vleijend zijn in eenen algemeenen zin", schreef hij zijn vader in Holland d.d. 16 Juni 1816 [2]), „voor mijne bijzondere belangen zijn zij het niet minder. Het misschien al te voordeelige denkbeeld, hetwelk de nieuwe bestuurders zich van mijne kundigheden hebben gevormd, is mij op de ondubbelzinnigste wijze gebleken door de confidentieele wijze, waarop die Heeren mij behandeld hebben. Dit gevoegd bij de werkzaamheden, mij bereids door den eersten hunner opgedragen, doet mij gissen, dat men voornemens is mij te

[1]) „Mr. J. C. Baud, first Assistant in the Secretary Office at Batavia": *Java Government Gazette* (o. a. in de bibliotheek van het Indisch Genootschap) van 19 Februari 1814.

[2]) Op blz. 85 van het werk, vermeld in de voorlaatste noot.

plaatsen op eene wijze, die niet dan ten uiterste vereerend kan wezen voor iemand van mijne jaren [1]) en zeer middelmatige begaafdheden. Overigens zal ik die onderscheiding meer te danken hebben aan hen, die mij omringen, dan aan mij zelven; want het valt inderdaad niet moeijelijk om onder de lichten, welke dit eiland beschijnen, voor eene ster van de eerste grootte te worden aangezien." — Baud kreeg onder de uitgekomene ambtenaren een concurrent-rijder, Mr. H. J. van de Graaff. Op den duur ging het dus tusschen die twee niet al te best, maar als ook Van de Graaff waardeering van kundigheden ondervindt, schrijft hij mede naar Holland [2]): „In het Land der Blinden echter is éénoog koning, en zoo gaat het ook mij." In ieder geval men had nu misschien twee één-oogen, die als het er op aankwam, toonden maar voor de leus het tweede te hebben geloken.

Op Baud viel de eervolle keuze, ingevolge het besluit van 20 Augustus 1816, om als secretaris van het Gouvernement den Landvoogd ter zijde te staan en mede te werken de Commissie-Generaal eenigermate op de hoogte te brengen van de bijzonderheden der Britsch-Indische administratie over „Java en onderhoorigheden". Adjunct-secretaris werd bij dezelfde gelegenheid P. le Clercq, tevens particulier secretaris van den Landvoogd. Als in 1819 de Commissie-Generaal zich ontbonden verklaart en de Raad van Indië wordt ingesteld, dan lost zich het bureau der Commissie in dat van den Gouverneur-Generaal op, ziet zich „secretaris-generaal" Dozy benoemd tot lid van den Raad en wordt Baud „algemeene secretaris". Dat is de titel, dien het alsnu in werking getreden Regeerings-Reglement, door de Commissie-Generaal d.d. 22 December 1818 vastgesteld, den chef van het Regeeringsbureau geeft: art. 10. Men leest er echter niet in, gelijk de *Encyclopaedie* alsnog mededeelt, dat hij den Gouv.-Gen. zal zijn „tot bijstand", stel u voor! maar, omdat „de Hooge Regeering" is de Gouverneur-Generaal met den Raad van Indië, en op den voorgrond staat, dat voor die Regeering is aangesteld „een Algemeene Secretaris", wordt er tevens aan herinnerd, dat deze niet alléén is voor de Regeering, doch óók voor den Landvoogd. Alzoo al. 1 art. 10: „Aan de Hooge Regeering wordt toegevoegd een Algemeene Secretaris, die, als zoodanig, tevens den Gouverneur-Generaal ten dienste staat." Volgende Regeerings-Reglementen zullen een organieke bepaling over den Algemeenen Secretaris en zijn bureau behouden, tot de voorschriften ten deze uit het Regeerings-Reglement van 1854 verdwijnen, hetgeen niet belet, dat dit nu als eisch voor wettelijke kracht van algemeene verordeningen vordert *waarmerking*: „door den algemeenen sekretaris of een der sekretarissen van het gouvernement".

---

[1]) Baud was geboren d.d. 24 October 1789, dus destijds 27 jaar.

[2]) In de door mij bezorgde „Brieven van en aan Mr. H. J. van de Graaff", dl. II (1901), bl. 86.

Het zag er in 1816 met de lokaliteiten te Batavia en evenzeer elders in Indië allertreurigst uit. De heeren Engelschen hadden hun zijn in de veroverde Nederlandsche koloniën steeds meer beschouwd als schepelingen, die aan land wat kwamen passagieren. Zij bezaten dus ook geen geld te over, reden te meer om geen kosten te maken voor gouvernementsgebouwen. Een vergaderzaal voor den Raad van Indië was er niet; de Britsche luitenant-gouverneur Fendall hield de samenkomsten in een huis op Rijswijk, toebehoorende aan zijn voorganger Raffles. Jarenlang heeft ook onze Gouverneur-Generaal te Batavia moeten wonen, in een huurhuis, dat hij bij aankomst betrok [1]). Wat betrof de Britsche secretarie, Fendall had „het aanmerkelijkste en uitgestrektste gedeelte der Secretarie", leest men in een besluit van de Commissie-Generaal d.d. 20 September 1816 [2]), overgebracht naar Buitenzorg, maar de Raad te Batavia en de Secretarie te Buitenzorg was een verdeeling, die „blijkbaar op de behandeling der zaken een nadeeligen invloed" had uitgeoefend en alzoo niet bestendigd behoorde te worden, oordeelde het besluit. Voor beide doeleinden — vergaderzaal en secretarie — werd nu aangekocht het huis van Raffles.

Toen in 1836 de vaste verblijfplaats van den Landvoogd naar Buitenzorg werd overgebracht, ging de Algemeene Secretarie gedeeltelijk mede; in 1847 verhuisde de bestuurszetel weder naar Batavia, alzoo ook het te Buitenzorg vertoevend deel van het bureau. In 1870 werd Buitenzorg wel andermaal de vaste verblijfplaats van den Landvoogd, maar zonder de bureau-heeren nu mede te sleepen. Eerst in 1888 onder de landvoogdij van den heer O. van Rees werd Fendall's maatregel voor goed bestendigd, immers niet slechts werd de geheele Secretarie naar Buitenzorg teruggevoerd, maar een nieuwe regeering zou er zoo gauw niet meer toe komen, om deze verwijdering te veroordeelen als nadeelig, daar tevens de gebouwen der Secretarie te Batavia dadelijk werden gesloopt. Evenals dus een veldheer, die het terugtrekken zijner troepen onmogelijk wil maken!

Het orgaan der Regeering, ook voor haar wetgevend gedeelte, werd de voortzetting der *Java Government Gazette*, nu, wel wat te plaatselijk, herdoopt in *Bataviasche Courant*. Lange, lange jaren zouden er voorbijgaan, alvorens de particuliere journalistiek in ons Indië opkwam. Heeft men begrepen uit Compagnie's herinneringen, dat een andere dan gouvernementspers in de kolonie niet thuis behoorde? Stellige bepalingen, die de opkomst verboden, waren er anders niet. Of heeft men in al dien tijd het gemis er aan niet gevoeld? Welzeker. „In geheel Nederlandsch

---

[1]) Zie *Brieven-Van de Graaff*, dl. I, bl. 58; de plaats van de tegenwoordige gouvernementswoning voor den Landvoogd.

[2]) Op 's Rijks archief.

Indië bestaat", hoort men in 1826 klagen [1]) en dit zal wel niet het eenige geval zijn geweest, „slechts éene drukpers, namelijk die van de landsdrukkerij te Batavia; te Amboina bestaat wel eene zoogenaamde drukkerij van het Zendelinggenootschap, doch deze bepaalt zich tot het zeer gebrekkig drukken van bijbelsche vraagboekjes voor de Amboinesche Christenen. De landsdrukkerij drukt de Bataviasche Courant de publicatiën van het Gouvernement, het Staatsblad van Ned. Indië, den Bataviaschen almanak en de verhandelingen van het Bataviaasch genootschap. Fraaije lettervruchten inderdaad! voor zulke uitgestrekte bezittingen van eene natie, die eigenlijk in geestbeschaving, zoo min als in andere voortreffelijke hoedanigheden voor eenige andere in Europa zoude behoeven te wijken, indien het haar niet somwijlen ontbrak aan die stoute ondernemendheid, welke vooral onze mededingers in Indië kenmerkt, en hen zoo dikwerf in staat stelt om onze landgenooten de loef af te winnen." En dan volgt een breede aanteekening over de journalistiek in Britsch-Indië. Ook 'n H. J. van de Graaff klaagt omstreeks dien zelfden tijd indirect over het gemis van een vrijen pers in Indië [2]).

Maar toch als het er eens op was aangekomen en de handelingen van den landvoogd Van der Capellen — die meende „dat niemand in Indië het regt of de bevoegdheid heeft, om die verrigtingen te beoordeelen" [3])! — aangevallen waren geworden....

Ik vermoed intusschen, dat bij het weinig opgewekt openbaar en handelsleven in onzé bezittingen, geen ondernemer zich finantieel aan de vestiging van een pers te Batavia en van een aldaar te drukken blad heeft durven wagen, terwijl aan de officieele courant betrekkelijk veel zorg werd besteed [4]) en het concurreeren er mede althans aanvankelijk hoogst moeielijk zou geweest zijn. Zelfs officieele verslagen over mislukte expeditiën enz. werden met prijzenswaardige waarheidsliefde

---

[1]) Door J. Olivier in het tijdschrift *Cybele* 4e stuk, „Aanteekeningen op eene reis door Oost-Indië".

[2]) In brieven d.d. 12 en 27 November 1825, zoomede d.d. 14 Januari 1826 in de *Brieven-Van de Graaff*, dl. II, bl. 268, 269, 281. — In de *Encyclopeadie* een goed overzicht voce *Drukpers* met bronnen-opgaaf. Dat de Bataviasche Courant hersteld werd in 1817 is er een vergissing; moet zijn 1816. Zóó gauw was men er bij om de Nederlandsche officieele courant onder dezen naam te herstellen, dat als men in 1814 jubelt over Neêrlands herstel, een Nederlander aan de *Java Government Gazette* een breed stuk adresseert „Aan de(n) redacteur der Bataviasche Gouvernements Kourant", behandelende de toekomst onzer natie „indien Java aan haar wordt teruggegeven". Het stuk is opgenomen in het nommer van 18 Juni 1814.

[3]) In het besluit van 26 April 1821 No. 303, vermeld in noot 1, bl. 224 van mijn artikel over „Mr. C. T. Elout als minister van Koloniën", in de *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van N.-I.* van het Kon. Instituut, dl. LXII (1909).

[4]) Getuige van de zorg ook de gouvernements-circulaire d.d. 20 Mei 1820 aan de bestuurshoofden tot het inzenden van berichten op de meest uitgebreide schaal in de *Brieven-Van de Graaff*, dl. I, bl. 188—189.

bekend gemaakt, al zeide men natuurlijk ook niet immer alles en al paste men daarbij dan toe „een virtuositeit, die de redactie van een Moskou-Moniteur haar niet had verbeterd" [1]); al maakt men ook, gelijk Baud het uitdrukte [2]), *bonne mine à mauvais jeu;* al vonden ook critici gegronde redenen tot aanmerking, zoo „duister en verward", als de berichten werden gegeven [3]); al kon men ook met volle recht er tegen waarschuwen [4]), dat men verkeerd zou doen om de officieele mededeelingen in de courant „tot richtsnoer te nemen bij het tot stand brengen eener ware en onpartijdige geschiedenis". Men ging bovendien soms slechts tot de openbaarmaking over, omdat de Engelsche publicisten toch zouden schetteren [5]); en het waren inderdaad niet weinig de critici uit den vreemde, die, gelijk eerlang de heer Van der Capellen naar Holland, eenigszins verschoonend zelfs, zou berichten [6]), de Regeering er toe brachten, om de Bataviasche courant van nieuws te voorzien. Vandaar ook, dat men zelfs niet schroomde zeer hatelijke tegen onze Regeering gerichte Engelsche dagblad-artikelen over te nemen, gelijk o. a. geschiedde in de courant van 27 Maart 1819, waarin men scheldend ons den *Moord op Amboina* van 1624 in herinnering bracht, een gebeurtenis, die de Engelsche publicisten in hun snobisme tot den huidigen dag geesteloos genoeg zijn altoos door te memoreeren [7]).

---

[1]) Op blz. 518 van mijn „Palembang en Banka in 1816—1820" in de Bijdragen van het Kon. Instituut dl. LI (1900).

[2]) D.d. 18 November 1819, op blz. 649 van het in de voorg. noot vermeld artikel.

[3]) N. Engelhard d.d. 12 Maart 1825 in *Brieven-van de Graaff*, dl. I, blz. 161—162 en 171.

[4]) Op blz. 240, 22en jaarg. (1891) van het *Indisch Militair Tijdschrift*.

[5]) Verg. blz. 57 van mijn artikel „De commissiën van den schout-bij-nacht C. J. Wolterbeek naar Malakka en Riouw" in de Bijdr. van het Kon. Instituut dl. LI (1900).

[6]) „De verzwijging van ongunstige tijdingen zou bovendien niet baten, daar wij dezelve spoedig in de Engelsche papieren, welke in onze nabijheid worden uitgegeven, opgenomen zouden zien": September 1825 in de door mij bezorgde „Brieven van den gouverneur-generaal Van der Capellen over Dipanegara's opstand" in de Bijdr. van het Kon. Instituut, dl. XLVI (1896), bl. 557.

[7]) „Englishmen, in the East especially, had no cause to love the nation. which had been guilty of the massacre at Amboyna". Bl. 33 van „Sir Stamford Raffles", door Hugh Edward Egerton (1909). — „The massacre of Amboyna in 1624, with the impaling of the English prisoners, stands on a par with the Black Hole tragedy in Bengal, but it was perpetrated by one race of Europeans upon another." Bl. 293 van „The life of Sir Stamford Raffles" door Demetrius Charles Boulger (1897), bl. 293.— De Zuid-Afrikaansche moordenaarskampen!!— „There is nothing which may not be expected in these seas, even to a repetition of the proceedings at Amboyna": Raffles d.d. 5 Augustus 1818 aan Muntinghe. Zie bijlage 11, bl. 685 in mijn artikel over „Palembang en Banka", aangehaald hierboven in noot 1. — Verg. met deze aanhalingen Mr. Heeres' opmerking over de „Amboyna massacre" in de noot 1 bl. 277 van zijn artikel „Eene Engelsche lezing" in de Bijdr. van het Kon. Instituut, dl. LX (1908).

Hoe vrijzinnig ook de Bataviasche courant alzoo mocht geredigeerd zijn, het eenzijdige van de richting viel nooit weg te nemen. De maar al te spoedig zich vestigende kolonie te Singapore begon waarlijk weldra een veertiendaagsche *Chronicle* uit te geven en deze zou de Argus worden, die, ons koloniaal beleid van alle zijden bespiedende, openbaarde, wat in Nederlandsch-Indië niet voor gedachtenwisseling vatbaar scheen. Wanneer de *zwarte tijd* opdoemt, door Van de Graaff op zulk een merkwaardige wijze voorzien, wanneer de *driestheid der middeleeuwen*, gelijk Mr. Bousquet het eens zou schrijven [1]), eindelijk alles ter neer drukt, dan wordt generaal De Kock's voorspelling in allen deele tot waarheid, dat men onze officieele redacteurs nog eens beschaamd zou maken [2]).

Niet onnatuurlijk heeft men in die dagen der ontwikkeling van het Indische staatsrecht de verschijning van een besluit in de Bataviasche courant als de afkondiging er van beschouwd. Iets anders dan *besluiten* kende men destijds niet, behoudens een enkele maal 'n *Publicatie*, die een plechtiger aanhef had, immers met de herinnering aan de tijden der afkondiging van de puien der raadhuizen, groetend: „Aan alle degenen die deze zullen zien of hooren lezen, Salut". De afkondiging dier publicatiën geschiedde dan eens „In naam des Konings", gelijk de eenige Publicatie van Staatsblad 1816, mededeelende het aanvaarden van het bestuur door de Commissie-Generaal, dan weder zonder die formule, gelijk de Publicatie voor het muntstelsel van 1817 [3]). Van stonde aan, hielden daarbij Commissarissen-Generaal geen rekening met het weinige, dat hun eigen instructie althans op wetgevend gebied bepaalde, nl. naar wij lazen, dat zij *eens vooral* hunne besluiten zouden opdragen *bij uitsluiting* aan den Landvoogd. Zulk een opdracht had men behooren te lezen, als in zich bevattende *afkondiging* door den Landvoogd, maar reeds te beginnen met de Publicatie ter aanvaarding van het bestuur, worden besluiten van Commissarissen-Generaal en van Gouverneur-Generaal door elkander ter algemeene kennis gebracht, zonder van eenige opdracht aan dien Landvoogd in de eersten wordt melding gemaakt.

De abonneering op de officieele courant voor den ambtenaar was

---

[1]) In *Brieven-Van de Graaff*, dl. II, blz. 146.

[2]) „Met veel dankbetuigingen zend ik UHEdG. het eerste nummer der *Singapoorsche Courant* terug; ik heb dit papier met belangstelling gelezen en gevonden, dat het met interessante artikels is opgevuld, en zoo men steeds stof heeft om de halfmaandelijksche courant even zoo goed aan te vullen, zal men onze redacteurs eenigszins beschaamd maken, daar in onze courant niets dan uittreksels uit Europesche dagbladen en advertentiën gevonden worden." De Kock d.d. 25 Januari 1823 aan Mr. Van de Graaff over de *Singapore Chronickle*. Brief No. 115 in *Brieven-Van de Graaff*, dl. II.

[3]) Zie de Staatsbladen 1816 No. 5 en 1817 No. 4.

niet verplicht, gelijk later wel op het Staatsblad. Men kende den naam Staatsblad nog niet, toen een besluit van den Gouverneur-Generaal d.d. 7 December 1816 [1]) als onbewust den grondslag tot de uitgifte er van legde. Er worden daarin eenige bepalingen vastgesteld betrekkelijk de uitgifte der Bataviasche courant, over advertentiekosten, enz. Gratis werd het blad niet verstrekt (art. 1); maar „aan alle collegiën en chefs van departementen" werden gezonden, „afdruksels van alle publicatiën, advertentiën en andere stukken van het Gouvernement, waarvan de algemeenmaking noodig geoordeeld wordt, en voorts van de benoemingen" (art. 2). „Zoodra eenig officieel stuk door het Gouvernement naar 's lands drukkerij wordt gezonden, om te worden algemeen gemaakt", moest de Directeur er een genoegzaam aantal exemplaren ter rondzending van doen drukken „in den meest geschikten vorm", „om in de archieven der onderscheidene kantoren te worden bewaard" (art. 3). En dan luidt verder onder de negen artikelen, art. 4 aldus: „De directeur der drukkerij geeft aan de aldus gedrukte stukken, een jaarlijksch doorloopend nommer, hetwelk in den hoofde derzelve moet uitgedrukt staan, en vangt, bij het begin van elk jaar, eene nieuwe volgreeks van nummers aan. Dit geschiedt voornamelijk om elken ambtenaar in staat te stellen, te weten of hem eenige gedrukte stukken in zijn archief ontbreken, ten einde in dat geval de noodige aanvraag daarom te kunnen doen." Ziedaar in die eerste zinsnede *het* Staatsblad, al geeft men er den naam niet aan; bij de onzekere gedachte over de bedoeling der uitgave, in de tweede zinsnede uitgedrukt, laat zich het verklaren.

Nu gaan er eenige jaren voorbij; Commissarissen-Generaal stellen vast het Regeerings-Reglement van 1818, maar daarin niets betrekkelijk dit onderwerp. Eindelijk na de ontbinding der hooge commissie en zeer kort na het vertrek der heeren Elout en Buyskes, verschijnt een resolutie van den Gouverneur-Generaal d.d. 4 Februari 1820 [2]), houdende een „Reglement op de beheering van 's Lands drukkerij te Batavia", dat o. a. vervangt het daareven vermeld besluit van December 1816 en waarvan art. 14 aldus luidt: „De Directeur verzamelt alle belangrijke resolutiën en besluiten van het Gouvernement, mitsgaders alle wetten en reglementen in een recueil, onder de benaming van *Staatsblad van Nederlandsch Indië*, daarin volgende de aanwijzingen en bevelen van den Algemeenen Secretaris." Art. 15 voegt er aan toe: „Dit Staatsblad wordt aan alle chefs van Departementen *gratis* uitgereikt, naar volgens eene door den Algemeenen Secretaris te maken expeditielijst"; overigens werd de prijs bepaald (art. 28) op 5 stuivers per blad. Nog hetzelfde jaar 1820 werd

[1]) Staatsblad 1816 No. 27.
[2]) Staatsblad 1820 No. 7.

nader verstaan [1]), dat het Staatsblad „bij inteekening zal kosten 5 stuivers per Staatsblad of nommer, en voor personen, geene inteekenaren zijnde, het dubbele".

Ik vermoed — maar meer dan een vermoeden is het niet — dat men met dat jaar 1820 niet slechts de staatsbladnommers van dat jaar ter Landsdrukkerij te Batavia als staatsblad is gaan drukken, doch ook die der daaraan voorafgaande jaren 1816 t/m. 1819; althans ook over dien tijd bestaan de jaargangen, met het opschrift boven elk nommer: „Staatsblad van Nederlandsch-Indië", gelijk steeds gebruikelijk bleef; 't is toch niet wel aan te nemen, dat men ook reeds in die jaren 1816–1819 het Staatsblad als zoodanig uitgaf, vóór er een organieke bepaling over bestond. Daar de boekdeelen 1816—1819 op het titelblad geen jaar van drukken melden, kan ik dit punt niet verder nagaan [2]). Een besluit van het jaar 1816, opgenomen onder No. 20 van het Staatsblad, zou anders onwillekeurig doen vermeenen, dat reeds dadelijk in dat jaar de Staatsblad-uitgave aanving, want in dat besluit wordt verwezen, niet slechts naar datum en nommer van een vroeger besluit, doch tevens gezegd, dat dit opgenomen is *onder No. 14 van het Staatsblad;* doch ofschoon onder het No. 20 uitdrukkelijk staat: „Accordeert met het register der handelingen en besluiten van Commissarissen-Generaal over Nederlandsch-Indië", vindt men, naar ik wel verwachtte, in het register zelf niet de bijvoeging: „in werking gebragt bij besluit van den Gouverneur-Generaal van den 25sten September 1816, no. 4, staatsblad no. 14" [3]).

Met de verordening van 4 Februari 1820 deed alzoo het Staatsblad officieel zijn intrede in de Indische huishouding, echter nog slechts in het administratief recht, niet in ons staatsrecht, want van een algemeen verbindende kracht der op deze wijze afgekondigde verordeningen werd geen gewag gemaakt. Integendeel, een besluit van 14 Februari 1824 doet ons zien, hoe langzaam zich de denkbeelden ten deze ontwikkelen [4]). In dat besluit toch wordt enkel gewag gemaakt van de autoriteiten, niet van het publiek. De Regeering zegt namelijk: „in ervaring gekomen zijnde, dat de uitvoering der verordeningen, in het staatsblad van Nederlandsch Indië geïnsereerd, dikwijls aan vertraging is blootgesteld, ten gevolge van het verkeerd begrip, waarin sommige

---

[1]) Staatsblad 1820 No. 14.

[2]) Deze eerste uitgaaf van het Staatsblad wordt o. a. aangetroffen in de bibliotheek van het Indisch Genootschap; ik denk, dat die uitgaaf zeldzaam is geworden. De bibliotheek van het departement van Koloniën en ikzelf bezitten een uitgaaf over 1816 en volgende jaren, fraai gedrukt in 1839 te 's-Gravenhage bij A. D. Schinkel, gelijk het titelblad mededeelt.

[3]) Het register op 's Rijks archief.

[4]) Opgenomen in het Bijblad op het Staatsblad van Nederl.-Indië onder No. 980.

autoriteiten zich bevinden, dat die verordeningen, om voor hen van verbindende kracht te zijn, aan hen door afzonderlijke mededeeling of aanschrijving bekend moeten worden gemaakt, hetgeen welligt aanleiding geeft, dat zij in het geregeld bezit der successievelijk uitkomende nommers van gemeld blad minder belangstellen, dan zij zouden behooren te doen"; en verder in aanmerking nemende — 't luidt ons echt kinderlijk! — „dat het staatsblad geen ander doel heeft, dan om alle zoodanige verordeningen, welke in hetzelve worden geïnsereerd, aan ieder en aan iegelijk, welke daarbij is geconcerneerd, bekend te maken, ten einde tot deszelfs rigtsnoer te strekken, en dat daarenboven, zoo wel de volgorde der staatsbladen, als de geregelde aankondiging in de Bataviasche courant van de uitkomende nummers van gemeld blad, de belanghebbenden voldoende in staat stellen, om steeds met dezelve bekend te zijn, en alle voorgevingen van onwetendheid te voorkomen": zoo werd bepaald:

„dat voortaan alle verordeningen in het staatsblad van Nederlandsch-Indië geïnsereerd, beschouwd zullen worden als officieel medegedeeld aan de daarbij betrokkene autoriteiten; en dat mitsdien zijlieden op de voorschreven insertie alleen, en zonder dat eenige verdere officiëele kennisgave benoodigd zij, verantwoordelijk zullen wezen, ieder naar gelang der plaatselijke omstandigheden, voor het niet in acht nemen, of doen in acht nemen, van al de hen concernerende voorschriften in het staatsblad geïnsereerd."

Voor zoover mij bekend, heeft men gedurende de nu volgende kwarteeuw het Staatsblad geen hoogere beteekenis gegeven. Voor koning Willem I bleef het ook velen jaren een onbekend boek, tot zijn minister Elout er de aandacht van Zijne Majesteit op vestigde; Sire vond het „een raar ding"!

De data der besluiten, die in het Staatsblad van 1816 zijn opgenomen, herinneren er aan, dat reeds vóór de vestiging van de Nederlandsche regeering d.d. 19 Augustus 1816 Commissarissen-Generaal onderscheidene regelingen hadden moeten treffen, om ze van kracht te doen zijn, zoodra de groote dag der overneming daar was: „En wordt de Gouverneur-Generaal verzocht de noodige schikkingen te willen maken tot het in werking brengen dezer bepaling, dadelijk na de overname van den eilande", luidt het slot van een besluit d.d. 5 Juli 1816 door Commissarissen-Generaal genomen over de verdeeling van Java, „in drie groote militaire afdeelingen". Bij het ordenen en uitgeven van de verzameling, die toen nog geen Staatsblad heette, hield men zich zóó nauwgezet aan het beginsel, dat de nommering zou geschieden naar de data der besluiten, dat het Staatsblad niet opent, gelijk men anders wel zou mogen verwachten, met de Publicatie van 19 Augustus 1816 betrekkelijk de aanvaarding der regeering door Commissarissen-Generaal, maar met vermeld besluit van 5 Juli t. v. over de Groote

Militaire Afdeelingen, terwijl de Publicatie eerst onder No. 5 van het Staatsblad werd opgenomen [1]).

Onder commissaris-generaal Du Bus werd d.d. 31 Mei 1828 vastgesteld een nieuw „Reglement op het Beheer van 's Lands Drukkerij te Batavia" [2]). Art. 22 hield weder een voorschrift in, dat als beginsel sinds gehandhaafd bleef, namelijk de verplichting aan alle niet-inlandsche ambtenaren opgelegd, om zich het Staatsblad aan te schaffen [3]). De abonnementsprijs ervan, gesteld in art. 23 op *f* 12, werd bij besluit d.d. 12 April 1842 [4]) verminderd tot *f* 4 koper over iederen jaargang", een prijs, die tot heden wordt gevorderd, met dien verstande, dat het *f* 4 zilver is geworden. De ambtenaren, de slechten wel te verstaan, wisten echter niet altijd voldoende de waarde dezer verplichting op prijs te stellen. Een besluit van 23 September 1834 [5]) bepaalde, dat de *f* 12 met Januari van ieder jaar moest gestort worden, alzoo vooruit betaald, en dat voor de ambtenaren, die hierin nalatig bleven, de som van hun traktement werd afgehouden. Een nieuw „Reglement van de Lands Drukkerij te Batavia", vastgesteld d.d. 26 November 1859 [6]), vergat intusschen deze dwingende bepaling op te nemen, zoodat een besluit van 25 Maart 1861 [7]) weder hierin voorzien moest, en nu in het algemeen bepaalde, hetgeen sinds in stand bleef: „dat het kostende van het Staatsblad, waarvan de aanschaffing, ingevolge art. 7 van het reglement voor 's lands drukkerij verpligtend is, van de bezoldiging der ambtenaren wordt ingehouden".

Gedurende den loop dezer jaren had het Staatsblad niet slechts gewonnen in dikte, dat zou het steeds doen, maar ook in beteekenis en wel door het Regeerings-Reglement van 1854, want eerst door die wet werd verklaard, dat geen verordening algemeen verbindende kracht kon erlangen, tenzij „door plaatsing in het *Staatsblad van Nederlandsch-Indië*", zijnde, bepaalde al. 2 art. 31 „de eenige voorwaarde der verbindbaarheid". Met die bepaling had het op ongelijke tijden uitkomende periodiek zijn plaats ingenomen in het Indische staatsrecht.

Ik begrijp, dat de redactie der Indische *Encyclopaedie*, ofschoon zij

---

[1]) Men was met dat eerste staatsblad bijzonder ongelukkig! De instelling der Groote Militaire afdeelingen werd namelijk in Nederland afgekeurd. Daar het geheel Indisch militair beheer op Java er op ingericht was, kon men echter niet tot een besluit voor een andere inrichting komen, zoodat zij „voorloopig" bleven bestaan en nog in 1852 werden genoemd „voormalige Groote Militaire Afdeelingen"! Zie A. W. P. Weitzel „De oorlog op Java van 1825-1830 deel I, bladz. 10, noot 1".

[2]) Staatsblad 1828 No. 47.

[3]) Zie ook de nadere regeling in Staatsblad 1859 No. 99 art. 7.

[4]) Staatsblad 1842 No. 14.

[5]) Staatsblad 1834 No. 43.

[6]) Staatsblad 1859 No. 99.

[7]) Staatsblad 1861 No. 16*a*.

het „Bijblad op het Staatsblad van Nederlandsch-Indië" indachtig was, er voor terugdeinsde 'n voce „Staatsblad van Nederlandsch Indië" te openen. Men nadert toch die breede boekenrij van het Nederlandsch-Indische staatsblad, ik wil nu wel niet zeggen met een eerbiedigen sembah, maar dan toch met zekeren schroom, vooral sinds het in toenemende mate een doolhof is geworden, waarin de eene bepaling de ander achterhaalt, stilzwijgend of uitdrukkelijk, dan wel geheel of gedeeltelijk doodt: „zoo het niet openlijk gaat, dan bedektelijk, zoo niet in het Staatsblad dan in een Bijblad, zoo niet in een Bijblad, dan zonder eenige publiciteit", schreef ik eens in arren moede [1]), mijn verschuldigden eerbied een oogenblik vergetende; ik was toen echter nog een betrekkelijk jong ambtenaar en ik stond dan ook alleen, hetgeen men in dit tijdschrift wel eens wilde doen voorkomen als een bewijs, dat ik ganschelijk ongelijk had. Wel zeker! Maar wat lees ik nu daar in *De Gids* [2]) zoo waar van Mr. L.W. C. van den Berg, dien ik in mijn tijd van *Sturm und Drang* ook reeds voor een steunpilaar van het Staatsblad aanzag: „Telkens moeten daarin bestaande leemten worden aan gevuld, met het gevolg, dat het langzamerhand een onontwarbaar lapwerk is geworden. En zoo zou ik kunnen doorgaan op nagenoeg elk gebied." Wat ik u verzoeken mag, doe het niet; maar hoezeer zal deze legist reeds vroeger hebben geleden, toen hij in het gevolg eener commissie moest aanschouwen hoe het Indische raadslid Mr. T. H. der Kinderen den vrede in Atjeh verkondigde met hoog staande verordeningen op het rechtswezen en ook vóórdien de landen van Sumatra en later van andere buitenbezittingen tot zulk een heilstaat hervormend opriep. Met zulk een terugblik zal het den Oost-Indisch ambtenaar inzonderheid aandoen, nu ik hem leidde naar de bakerkamer van deze schepping, allengs groot geworden onder de hoede eener zorgende regeering, toonbeeld van organiseerend vermogen en wetgevende kracht, voldragen vrucht van gindsche roemruchtige instelling, waar „alles zich alzoo concentreert en een geheel verkrijge".

's Gravenhage, 15 December 1909.

---

[1]) In het *Tijdschrift van Nederlandsch-Indië*, April 1875, blz. 285.

[2]) *De Gids* van September 1909, bl. 391.

De gewijzigde samenstelling en sterkte der scheepsmacht, voor Nederl.-Indië benoodigd.

(Koninklijk besluit van 15 September 1909, Staatsblad No. 309.)

DOOR

C. DE VRIES.

Zooals bekend zal zijn, wordt de verdeeling der uitgaven, ten behoeve van de in Nederlandsch-Indië benoodigde Zeemacht, over de Staatsbegrooting en de begrooting van Nederlandsch-Indië, beheerscht door eene regeling, die is vastgesteld bij het Koninklijk besluit van 27 Juli 1896 (*Staatsblad* N°. 141).[1])

In die regeling worden (art. 2) de schepen dier scheepsmacht onderscheiden in vier categorieën:

a. oorlogsbodems, geschikt om met klem Nederlands rechten en belangen te beschermen en het Souverein gezag in den Archipel te handhaven, ook tegenover inlandsche volkeren;

b. oorlogsbodems, geschikt om het gezag in den Archipel door inlandsche volkeren te doen eerbiedigen;

c. oorlogsbodems, bestemd tot verdediging van havens of van toegangen naar havens of reeden;

d. wachtschepen en opnemingsvaartuigen.

In de volgende artikelen wordt dan aangegeven welke uitgaven, ten behoeve van deze schepen en hare bemanningen, zullen komen ten laste van de Staatsbegrooting en welke uitgaven ten laste van de begrooting van Nederlandsch-Indië.

Wil deze regeling geen fictieve zijn, dan is noodzakelijk een nader besluit, regelende de samenstelling en sterkte van de scheepsmacht, voor Nederlandsch-Indië benoodigd.

Daarom is in artikel 1 van het fundamenteele besluit bepaald, dat:

---

[1]) Achter dit artikel als bijlage opgenomen.

de samenstelling en de sterkte van de scheepsmacht, voor Nederlandsch-Indië benoodigd, vastgesteld worden bij Koninklijk besluit op de gemeenschappelijke voordracht van de Ministers van Marine en van Koloniën, den Raad van State gehoord, — met inachtneming van het bepaalde in Artikel 2.

Aan dit voorschrift is voldaan door het Koninklijk besluit van 4 Juni 1897 (*Staatsblad* N°. 163), later gewijzigd door dat van 27 Juni 1901 (*Staatsblad* N°. 191).

Deze regeling echter voldeed reeds lang niet meer: het aantal van 6 krachtige oorlogsschepen is bijna nimmer in Nederlandsch-Indië aanwezig geweest, — het in dienst houden van zelfs 10 oorlogsvaartuigen van niet meer dan 850 ton waterverplaatsing (de flottieljevaartuigen van de zoogenaamde Indische Militaire Marine) was, door veranderde tijdsomstandigheden, enz. niet meer noodig en vond dus niet meer plaats, — het aantal opnemingsvaartuigen overschreed reeds gedurende jaren het vastgestelde aantal van 2.

Bij herhaling is in de Tweede Kamer, o. a. bij monde van den heer Van Wassenaer van Catwyck, gewezen op het onjuiste om een Koninklijk besluit te handhaven, dat eensdeels niet werd uitgevoerd, omdat de mogelijkheid daartoe ontbrak, en dat anderdeels buiten uitvoering bleef, omdat in den loop der jaren andere eischen waren ontstaan.

Op dien grond werd van die zijde betoogd, dat eene herziening van het Koninklijk besluit van 1897 beslist noodzakelijk was.

Dit werd ook van de zijde der Regeering erkend en reeds werd door den toenmaligen Minister van Marine Cohen Stuart medegedeeld, dat hij met zijn ambtgenoot van Koloniën bereids in overleg was getreden in zake eene herziening van dat besluit.

Dat overleg, door de opvolgers van die Ministers voortgezet, heeft geleid tot eene nieuwe regeling in zake de samenstelling en de sterkte der Scheepsmacht, voor Nederlandsch-Indië benoodigd, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 15 September 1909 (*Staatsblad* N°. 309), waarbij gelet is op den tegenwoordigen toestand en den toestand in de naaste toekomst. [1])

In het ondervolgende zal de nieuwe regeling, in vergelijking met de oude regeling 1897, worden besproken.

Voor een duidelijk overzicht moge daaraan voorafgaan een afdruk van de beide regelingen naast elkaar.

---

1) Dat deze wijziging in geenerlei verband staat met het werk der Staatscommissie, die benoemd is bij Koninklijke besluit van 3 Augustus 1906 No. 39 — en die haar rapport 22 Mei 1908 heeft aangeboden — is duidelijk. Deze commissie had tot opdracht eene herziening van het fundamenteele besluit van 1896 c. a.

Samenstelling en sterkte der Scheepsmacht, voor Ned. Indië benoodigd, ingevolge:

het Koninklijk besluit van 4 Juni 1897 (*Staatsblad* No. 163), zooals dat gewijzigd is bij het Koninklijk besluit van 27 Juni 1901 (*Staatsblad* No. 191.)

Artikel 1.

Het deel der Zeemacht in Nederlandsch-Indië, bedoeld bij artikel 2, sub *a*, van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1896 (Staatsblad No. 141) zal bestaan uit zes krachtige oorlogsschepen, ieder bemand met ongeveer 276 Europeanen en ongeveer 61 Inlanders.

Deze zes schepen zullen steeds in dienst worden gehouden.

Artikel 2.

Het deel der Zeemacht in Nederlandsch-Indië, bedoeld bij artikel 2, sub *b*, van hoogergenoemd Koninklijk besluit zal bestaan uit vijftien kleine oorlogsvaartuigen

het Koninklijk besluit van 15 September 1909 (*Staatsblad* No. 309).

Artikel 1.

Het deel der scheepsmacht in Nederlandsch-Indië, bedoeld bij artikel 2, sub *a*, van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1896 (Staatsblad No. 141) zal bestaan uit oorlogsschepen van ten minste 3900 ton waterverplaatsing tot een minimum van 18,000 en tot een maximum van 26,000 ton, en verder uit een nader door Ons te bepalen aantal torpedobootjagers, van tenminste 400 ton waterverplaatsing.

De bemanning dezer oorlogsbodems wordt samengesteld uit Europeesche en Inlandsche schepelingen in zoodanige verhouding als met eene goede strijdwaarde bestaanbaar zal zijn.

De eerstgenoemde schepen zullen voortdurend in dienst worden gehouden.

Van de torpedobootjagers worden er zooveel in dienst gehouden als vereischt wordt voor de oefening van het voor deze vaartuigen in oorlogstijd bestemd personeel; in oorlogstijd worden per groep van vier dezer vaartuigen er drie in dienst gehouden, waarvoor de volle bemanningen ook in vredestijd steeds in Nederlandsch-Indië aanwezig zullen zijn, terwijl het vierde vaartuig als reserve moet worden beschouwd.

Artikel 2.

Het deel der scheepsmacht, bedoeld bij artikel 2, sub *b*, van hoogergenoemd Koninklijk besluit zal bestaan uit oorlogsvaartuigen van niet meer dan 850 ton water-

van niet meer dan 850 ton waterverplaatsing, waarvan tien in vredestijd steeds in dienst zullen zijn, elk met eene bemanning van ongeveer 64 Europeanen en ongeveer 29 Inlanders.

In oorlogstijd worden zij buiten dienst gesteld naar gelang van behoefte aan personeel voor de verdediging van havens of reeden of van de toegangen daartoe of voor aanvulling van het deel der Zeemacht, bedoeld sub *a* van artikel 2 van het Koninklijk besluit van

Artikel 3.

Het deel der Zeemacht in Nederlandsch-Indië, bedoeld bij artikel 2, sub *c*, van het hoogergenoemd Koninklijk besluit, zal bestaan uit torpedobooten, waarvan het aantal, in verband met de andere verdedigingsmiddelen noodig geacht, door Ons wordt bepaald.

Van die torpedobooten worden in vredestijd een of meer in dienst gehouden; in oorlogstijd worden zij alle in dienst gesteld, tot welk einde de volle bemanning, waarvan de sterkte naar het type wordt bepaald, ook in vredestijd steeds in Nederlandsch-Indië aanwezig zullen zijn.

Artikel 4.

Het deel der Zeemacht in Nederlandsch-Indië, bedoeld bij artikel 2, sub *d*, van hoogergenoemd Koninklijk besluit zal bestaan uit één wachtschip en twee opnemingsvaartuigen.

Het wachtschip wordt steeds in dienst gehouden met eene bemanning van ongeveer 137 Europeanen en ongeveer 42 Inlanders.

De opnemingsvaartuigen worden verplaatsing, waarvan er niet meer dan vier in vredestijd in dienst zullen zijn.

De bemanning dezer oorlogsvaartuigen wordt samengesteld uit Europeesche en Inlandsche schepelingen in zoodanige verhouding als noodig is om deze vaartuigen aan hunne bestemming te doen beantwoorden.

In oorlogstijd worden zij, voor zooveel zij niet voor oorlogsdiensten gebezigd worden, uit dienst gesteld en het vrijkomende personeel aangewezen voor reserve en voor de verdediging van de stelling Soerabaja.

Artikel 3.

Het deel der scheepsmacht in Nederlandsch-Indië, bedoeld bij artikel 2, sub *c*, van het hoogergenoemd Koninklijk besluit zal bestaan uit acht torpedobooten.

Voorts uit een nader door Ons te bepalen aantal onderzeebooten en mijnenleggers.

Van de torpedobooten worden in vredestijd zooveel in dienst gehouden als vereischt wordt voor de oefening van het voor deze vaartuigen bestemde personeel; in oorlogstijd worden zes dezer vaartuigen in dienst gehouden tot welk einde de volle bemanningen ook in vredestijd steeds in Nederlandsch-Indië aanwezig zullen zijn, terwijl de beide overige booten als reserve moeten worden beschouwd.

Artikel 4.

Het deel der scheepsmacht in Nederlandsch-Indië, bedoeld bij artikel 2, sub *d*, van hoogergenoemd Koninklijk besluit zal bestaan uit één wachtschip en uit opnemingsvaartuigen tot een maximum van vier.

alleen in vredestijd in dienst gehouden met eene bemanning elk van ongeveer 22 Europeanen en ongeveer 59 Inlanders.

Artikel 5.

Behalve de bemanningen der hoogergenoemde schepen en vaartuigen zal in Nederlandsch-Indië voor de Zeemacht aldaar steeds aanwezig zijn een staf van ongeveer 18 Europeanen en een bovenrol van 5 percent der sterkte van het Europeesch en van 10 percent der sterkte van het Inlandsch personeel.

Artikel 6.

Aan de, in de voorgaande artikelen vastgestelde, formatie wordt gevolg gegeven naarmate de daarvoor noodige gelden bij de betrokken begrootingswetten zijn toegestaan en de thans bestaande schepen aan den dienst ontvallen. De vermindering van het aantal in dienst zijnde schepen der categorie, bedoeld bij artikel 2 sub *b* van het meergenoemd Koninklijk besluit, zal verband houden met de vermeerdering die het aantal schepen, bedoeld bij artikel 2 sub *a* ondergaat; in dier voege derhalve dat gedurende het overgangstijdperk ongeveer dezelfde koppensterkte bij de Zeemacht in Indië dienst doet, als volgens dit Ons besluit voor den vervolge het geval zal moeten zijn.

Artikel 5.

Behalve de bemanningen der hoogergenoemde schepen en vaartuigen zal in Nederlandsch-Indië voor de scheepsmacht aldaar steeds aanwezig zijn een staf van ongeveer 18 Europeanen, het noodige personeel voor den torpedodienst aan den wal en een bovenrol van ten hoogste 10 procent der sterkte van het Europeesche en het Inlandsche personeel.

ad Artikel 1. In dit artikel zijn een drietal wijzigingen gebracht.

In de eerste plaats wordt niet meer een positief aantal krachtige oorlogsschepen genoemd, maar is bepaald, dat de gezamenlijke waterverplaatsing zich mag bewegen tusschen 18000 en 26000 ton, (terwijl de waterverplaatsing van elk schip niet minder dan 3900 ton mag bedragen).

Deze cijfers houden natuurlijk verband met de schepen. die op dit oogenblik aanwezig zijn.

Zij zijn:

	Tonnenmaat.	Bemanning.
1e *de pantserschepen*:		
Koningin-Regentes	5084	371
de Ruyter	5084	371
Hertog Hendrik	5084	347
Tromp	5295	373
Zeven Provinciën	6525	410
2e *de pantserdekschepen:*		
Holland	3900	323
Friesland	3900	323
Zeeland	3900	323
Utrecht	4033	323
Gelderland	4033	323
Noordbrabant	4033	323 [1]

Uit deze cijfers volgt, dat het Nederlandsch eskader in Oost-Indië zou kunnen bestaan uit 6 schepen, n.l. de 6 pantserdekschepen of wel 5 pantserdekschepen en één der pantserschepen.

Blijkens mededeelingen van den Minister wordt eene dergelijke samenstelling niet beoogd, maar zal het eskader bestaan, evenals in de laatste jaren, uit 5 schepen, hetzij uit 3 pantserschepen en 2 pantserdekschepen, dan wel uit 4 pantserschepen en 1 pantserdekschip.

Daarom is deze wijziging, die geacht moet worden eene verbetering te zijn, in dit opzicht van weinig belang; maar dat is niet het geval met de tweede wijziging: het niet meer vermelden van de sterkte der bemanning.

Blijft de sterkte der bemanning van de pantserdekschepen beneden de in het vroegere besluit bepaalde sterkte (276 + 61 = 337 man), de pantserschepen, die zooveel grooter zijn, hebben ook eene grootere bemanning.

Een eskader, bestaande uit 4 pantserschepen (waaronder de „Zeven Provinciën") en 1 pantserdekschip zal hebben eene bemanning van 1822 man; terwijl volgens de regeling van 1897 gerekend werd dat de betaling van de bemanning van 5 krachtige oorlogschepen aan Indië zou kosten de betaling van ongeveer 337 × 5 = 1685 man.

Daar volgens de fundamenteele regeling de uitgaven voor de bemanning van de schepen, die in Nederlandsch-Indië dienst verrichten, komen ten laste van de begrooting van Nederlandsch-Indië, zou ook reeds hieruit geconcludeerd kunnen worden tot: eene *vermeerdering* van de Marine-uitgaven ten laste der Indische geldmiddelen.

Maar die vermeerdering wordt nog grooter door de derde wijziging,

---

1) Het pantserdekschip „Koningin Wilhelmina der Nederlanden", dat weldra in Nederland verwacht kan worden, is bestemd om verkocht te worden en blijft dus buiten beschouwing.

die in artikel 1 is aangebracht: de toevoeging aan het eskader in Nederlandsch-Indië „van een nader door Ons te bepalen aantal torpedo-„bootjagers van ten minste 400 ton waterverplaatsing."

Dat men zich, uit een militair oogpunt beschouwd, over deze toevoeging heeft te verheugen, behoeft weinig betoog. Maar dit punt is nu niet in debat en daarop zal dus niet verder worden ingegaan.

Doordat het aantal niet vast staat, is niet met stelligheid vast te stellen welke de geldelijke gevolgen zullen zijn van deze bepaling. Uit mededeelingen van den Minister van Marine blijkt echter, dat het in de bedoeling ligt om een 8 tal torpedobootjagers naar Nederlandsch-Indië te dirigeeren.

De Staatscommissie-1906 berekende in hare proeve van organisatie (waarbij gerekend werd op samensmelting van verschillende qualiteiten) de sterkte der bemanning van een torpedobootjager op 56 man. De Minister, wiens booten eene waterverplaatsing hebben, die iets grooter is dan de door de Staatscommissie voorgestelde, meende bij het indienen van zijn voorstellen niet te kunnen volstaan met een bemanning minder dan 70 man. Sedert is meegedeeld (in de Memorie van Toelichting betreffende de Marine-begrooting 1910), dat de sterkte der bemanning der torpedobootjagers in Nederlandsch-Indië zal bedragen ongeveer 80 man. [1])

Nemen wij dit cijfer aan en houden wij rekening met de bepaling, dat in oorlogstijd per groep van vier torpedobootjagers er drie in dienst gehouden zullen worden, waarvoor de volle bemanningen ook in vredestijd steeds in Nederlandsch-Indië aanwezig zullen zijn, — dan zal, als de acht hooger genoemde jagers (waarvan er reeds 2 in aanbouw zijn, terwijl de gelden voor den bouw van nog 2 stuks reeds zijn toegestaan) in Nederlandsch-Indië zijn aangekomen, in Nederlandsch-Indië aanwezig moeten zijn een *meerdere* bemanning van $80 \times 6 = 480$ man.

Ter voldoening aan het bepaalde in de regeling-1909 zal dus in Nederlandsch-Indië aanwezig moeten zijn: $1822 + 480 = 2302$ man, waarvan de traktementen, enz. betaald zullen moeten worden ten laste van de Indische geldmiddelen; terwijl daartegenover volgens de oude regeling-1897 Nederlandsch-Indië slechts zou behoeven te betalen, in maximum, voor: $337 \times 6 = 2022$ man.

Dit verschil is dus zeer aanzienlijk.

ad Artikel 2. De wijziging die dit artikel heeft ondergaan, is groot, maar in werkelijkheid is zij van veel minder belang.

---

1) Met een enkel woord mag te dezer plaatse gewezen worden op de opdrijving van de sterkte der bemanning.

Blijkens een opgave in het Marineblad (6e afl. 3 Januari 1910, bl. 562) bedraagt de sterkte der bemanning van nieuw te bouwen Fransche torpedobootjagers van 450 ton waterverplaatsing (die dus iets grooter zijn dan die door Minister Wentholt zijn voorgesteld) ....., 4 officieren en 58 man.

Door de verbetering van de toestanden op de Buitenbezittingen, door de uitbreiding, gegeven aan het telegraafnet in Indië, door de uitbreiding van de diensten van de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij, enz. enz. was het mogelijk in de laatste jaren het aantal flottielje-vaartuigen (het voornaamste deel van de zoogenaamde Indische Militaire Marine) in te krimpen. Zooals ook in het rapport der Staatscommissie-1906 is aangetoond, zal een 4-tal flottielje-vaartuigen (met een 2-tal in reserve) in de eerstvolgende jaren voldoende zijn — voornamelijk voor diensten in het oostelijk deel van den Archipel. Deze vaartuigen zijn in de jaren van 1897—1900 gebouwd; vernieuwing zal dus niet spoedig noodig zijn.

Daar de uitgaven voor de aanschaffing enz. der schepen en de uitgaven voor de bemanning komen ten laste van de begrooting van Nederlandsch-Indië, beteekent dus de inkrimping eene *vermindering* dier uitgaven. Maar hierbij is dan in het oog te houden, dat reeds in 1907 niet meer dan 4 flottielje-vaartuigen in dienst waren. [1])

Overeenkomstig Artikel 1 is ook in het nieuwe Artikel 2 weggelaten de bepaling van eene sterkte der bemanning in cijfers. De werkelijke sterkte der bemanning der flottielje-vaartuigen komt ongeveer met de cijfers in het oud-artikel 2 overeen; het kan niet in de bedoeling liggen om die sterkte uit te breiden.

ad Artikel 3. Dit artikel geeft aanleiding tot meerdere opmerkingen.

De Staatscommissie-1889 (waarvan de heer Fransen van de Putte voorzitter was) had in haar voorstel de rubriek: „oorlogsbodems, bestemd tot verdediging van havens of van toegangen naar havens of reeden", niet opgenomen, als een afzonderlijke rubriek. Deze oorlogsbodems zouden volgens die commissie eventueel ook behooren tot de schepen, genoemd in artikel 2 sub *a* (van het besluit van 1896).

Toen uit het Koninklijk besluit van 27 Juli 1896 (*Staatsblad* N°. 141) — dat zijn ontstaan te danken heeft aan het rapport van de Staatscommissie-1889 — bleek, [2]) dat die oorlogsbodems voor de locale verdediging waren opgenomen in een afzonderlijke rubriek en dat (zie art. 5 van dat besluit) de uitgaven voor de aanschaffing, enz. van die oorlogsbodems *geheel* zouden komen ten laste van de begrooting van Nederlandsch-Indië — heeft de heer Fransen van de Putte, als lid van de Eerste Kamer, daartegen ten krachtigste — en bij herhaling — geprotesteerd.

Daardoor toch werd de last op de Indische geldmiddelen gelegd, grooter gemaakt; en daarbij vreesde de heer Van de Putte, dat deze

1) De overige flottielje-vaartuigen hebben, met uitzondering van de reserve-vaartuigen, een andere bestemming gekregen, hetzij bij de Gouvernements-Marine, hetzij als opnemingsvaartuig, enz.

2) Zie de Bijlage.

afzonderlijke vermelding aanleiding zou geven om, ten behoeve van de locale verdediging, te gaan aanbouwen pantserschepen, waarvan de kosten ten laste van de Indische begrooting zouden komen.

De Regeering — het besluit verdedigend — gaf duidelijk te verstaan, dat dit laatste niet in hare bedoeling lag; zij beoogde slechts den aanbouw van torpedobooten voor de locale verdediging in Nederlandsch-Indië. De heer Fransen van de Putte echter was niet gerust; om aan allen twijfel een eind te maken is, bij wijziging in 1901, in het besluit van 1897 nadrukkelijk gestipuleerd, dat slechts torpedobooten zouden worden gebouwd voor het bovenvermelde doel.

Op grond van die bepaling zijn in de jaren 1900 tot 1907 een 8-tal kleine torpedobooten (type Hydra) aangebouwd en naar Nederlandsch-Indië gedirigeerd.

Was in het oude artikel 3 (van het gewijzigd besluit van 1897) geen bepaald aantal genoemd — in het nieuwe artikel 3 (van het besluit van 1909) is het aantal van 8 torpedobooten vastgelegd. Hieruit volgt dus dat, nu dat aantal aanwezig is (de torpedoboot „Cerberus" van 1888 kan buiten beschouwing blijven) — de Regeering niet van plan is meerdere torpedobooten van dit type te doen aanbouwen. Hetgeen toegejuicht moet worden; want aangaande het nut van deze torpedobooten, klein model, bestaat weinig verschil van gevoelen. Met vrij groote zekerheid kan worden voorspeld, dat, als de tijd daar is, dat zij voor vernieuwing in aanmerking komen, deze booten wel niet door booten van hetzelfde type zullen worden vervangen.

Met betrekking tot de bemanning valt in het nieuwe artikel ook een wijziging te constateeren. Terwijl volgens het oude artikel de bemanning voor 8 torpedobooten type „Hydra" in Nederlandsch-Indië aanwezig moest zijn, zal dit volgens de nieuwe regeling ook het geval moeten wezen met de bemanning voor 6 torpedobooten type „Hydra". Dat wil dus zeggen, dat het Indisch Marine-budget ontlast wordt met de traktementen enz. van ongeveer 60 man.

De bepaling, dat van elke groep van 4 torpedobooten (en torpedobootjagers) er in oorlogstijd slechts 3 in dienst zouden zijn, is aangevochten. De Minister heeft daarop geantwoord, dat het natuurlijk in de bedoeling ligt om in oorlogstijd al het bruikbaar materieel te benutten; maar dat met vrij groote zekerheid mag worden aangenomen, dat, vooral als de booten ouder worden, er steeds, van elke groep van 4 booten, een in herstelling zal zijn; dat het dus economisch is om slechts te rekenen op de bemanning voor 3 booten van elke groep van 4. Is, in oorlogstijd, de 4e boot ook voor den actieven dienst beschikbaar, dan zal zij bemand worden met aanwezig overcompleet personeel, dan wel dienen als reserve.

Belangrijker dan deze wijzigingen is de uitbreiding, die artikel 3

heeft ondergaan, door de bepaling, dat dit deel der scheepsmacht voorts zal bestaan uit:

„een door Ons te bepalen aantal onderzeebooten en mijnenleggers".

Over de mijnenleggers kunnen wij kort zijn. Nu men eenmaal in de oude regeling een onderscheid heeft gemaakt tusschen de maritieme middelen voor de algemeene verdediging en de maritieme middelen voor de locale verdediging (een splitsing, die, weinig logisch voorkomt) — nu men eenmaal de oorlogsbodems „bestemd voor de verdediging van havens of van de toegangen naar havens of reeden" in eene afzonderlijke rubriek heeft samengevat, — nu behooren de mijnenleggers in die rubriek thuis. Ofschoon het aantal niet vaststaat, zoo kan toch worden vermoed, dat de geldelijke gevolgen (die geheel ten laste van de Indische middelen komen) niet groot zullen zijn. Dit jaar zijn de gelden aangevraagd en bewilligd voor den bouw van een mijnenlegger voor den dienst der Marine voor Nederland. Blijkens mededeeling in de Memorie van Toelichting betreffende de Marinebegrooting 1910, worden de totaalkosten van dien mijnenlegger, met inbegrip van de artilleriebewapening en completen inventaris, doch zonder de mijnen, geraamd op *f* 413.000. Hierbij moet echter worden medegedeeld, dat van verschillende zijden is opgemerkt, dat de bouw van het voorgestelde vaartuig niet voldoende wordt geacht — dat beter ingerichte en snellere — dus duurdere — vaartuigen moesten worden aangeschaft om het gestelde doel te bereiken. Die opmerkingen kunnen dus tengevolge hebben, dat men later voor Indië zijn keuze vestigt op een duurder type.

Maar, de onderzeebooten.

Laat nu op den voorgrond gesteld worden, dat het bepaaldelijk toejuiching verdient, dat met den bouw van onderzeebooten voor den dienst der Marine in den Indischen Archipel zal worden aangevangen. Naar het ons voorkomt, had met dien aanbouw reeds eenige jaren geleden een aanvang moeten zijn gemaakt.

Maar wat zullen dat voor vaartuigen zijn?

Hier in Nederland kunnen die vaartuigen betrekkelijk klein zijn (en dus minder kostbaar), omdat hier wordt opgetreden van af een kust, waarin zich eenige toegangen bevinden.

Maar in Nederlandsch-Indië is de toestand een andere. Daar moeten de eventueel aan te bouwen onderzeebooten alle bruikbaar zijn om op te treden in den geheelen Indischen Archipel, omdat de beperkte financieele middelen niet toelaten ook aan de vloot vaartuigen toe te voegen, die alleen geschikt zijn voor plaatselijke verdediging.

De inrichting van die booten moet dus zoodanig zijn, dat zij zich onafhankelijk van de hulp van andere vaartuigen over groote afstanden kunnen verplaatsen en het, wat zee-eigenschappen en logies aan-

gaat, mogelijk is, dat de bemanning geruimen tijd achtereen, zonder bezwaar, in zee kan blijven.

Blijkens de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer betreffende de Indische begrooting voor 1910 (blz. 64) is de Minister ook van dit gevoelen:

Als onderzeeboot voor Indië, voor den bouw waarvan op deze begrooting als eerste termijn een bedrag van *f*50,000 wordt aangevraagd, wordt verlangd een boot, van ongeveer 350 ton waterverplaatsing, met een zoodanigen werkingssfeer, dat zij in staat is om op verschillende, ook ver van elkaar verwijderde punten in den archipel aan de verdediging te kunnen deelnemen. Die groote werkingssfeer heeft o.a. dit groote voordeel, dat met een minder aantal booten zal kunnen worden volstaan, dan anders het geval zou zijn. De aan te schaffen boot komt in hoofdzaak overeen met het type, dat ook door de Staatscommissie voor Indië noodig wordt geacht.

Hoeveel het vaartuig zal kosten kan, daar het hier de aanschaffing van het eerste van dat type geldt, nog niet met zekerheid worden opgegeven. Dit zal afhangen van de aanbiedingen der firma's, die, als specialiteiten op dit gebied, voor de levering in aanmerking komen. Naar globale schatting zal vermoedelijk een bedrag van 1¼ millioen gulden met deze aanschaffing gemoeid zijn.

Deze redeneering komt ons voor volkomen juist te zijn; en hieruit blijkt zonneklaar, dat deze onderzeebooten van grooter type in dezelfde categorie thuis behooren als de torpedobootjagers van 415 ton en het overig materieel, dat — zooals de term in het besluit van 1896 luidt — bestemd is om „met klem Nederlands rechten en belangen te beschermen en het Souverein gezag in den Archipel te handhaven".[1])

Met andere woorden: dat deze onderzeebooten behooren tot dat materieel, waarvan, volgens het nog vigeerende besluit van 1896, de kosten van aanschaffing moeten komen ten laste van de Staatsbegrooting.

Met de grootste bevreemding moet dan ook worden kennis genomen van deze passage in de genoemde Memorie van Antwoord — (niet onvoorzichtig op eene andere plaats gesteld dan de zooeven aangehaalde):

In verband met het gebruik dat tegenwoordig van onderzeebooten wordt gemaakt, behooren zij gerangschikt te worden in rubriek *c* van artikel 2 van het Koninklijk besluit van 27 Juli 1896 (Staatsblad No. 141) „oorlogsbodems, bestemd tot verdediging van havens of toegangen naar havens of reeden", waarvan de bouwkosten, ingevolge artikel 5 van datzelfde besluit, door Indië worden gedragen".

In rubriek *c!!*

Ofschoon over die motiveering: „in verband met het gebruik, dat tegenwoordig van onderzeebooten wordt gemaakt" nog wel het een

1) Men zal opmerken, dat weggelaten zijn de slotwoorden: „ook tegenover inlandsche volkeren". Voor deze categorie oorlogsbodems is dit doel een bijkomstig doel. Maar dat onderzeebooten daaraan niet kunnen voldoen, had nog een reden te meer moeten zijn om ze te bouwen niet ten laste van de Indische middelen.

en ander, naar aanleiding van de eerste aanhaling, zou zijn op te merken, meenen wij dat te mogen nalaten.

Uit deze geschiedenis blijkt, dat de vrees, waarvan de heer Fransen van de Putte blijk gaf in de jaren 1896 en 1897, is gebleken te zijn een alleszins gerechtvaardigde vrees.

Blijkt, dat aan de elastische bepaling in rubriek *c* van art. 2 van het besluit van 1896 eene interpretatie is gegeven, die niet kan hebben gelegen in de bedoeling van de ontwerpers der regeling.

Hoewel het aantal der aan te bouwen onderzeebooten niet is vastgesteld, is het wel duidelijk, dat met 2 of 3 stuks niet kan worden volstaan; en daar elke boot ongeveer $1^1/_4$ millioen gulden zal kosten, zoo zullen de financieele gevolgen voor Nederlandsch-Indië groot zijn.

ad Artikel 4. De uitbreiding van het aantal opnemingsvaartuigen tot 4 dagteekent reeds van het jaar 1906. Die uitbreiding moet worden toegejuicht, omdat het gewenscht, zoo al niet noodzakelijk, is om zoo krachtig mogelijk voort te gaan met het hydrographisch opnemen (en in kaart brengen) van dit belangrijk gedeelte van het uitgebreide eilandenrijk. Nog jaren lang zal van 4 vaartuigen gebruik gemaakt moeten worden om dit opnemingswerk eenigermate te voltooien.

De vaartuigen (en een reserve-vaartuig) zijn aanwezig en van betrekkelijk jongen datum. In een reeks van jaren zullen dus geen fondsen noodig zijn voor de aanschaffing van nieuwe vaartuigen.

In overeenstemming met de andere nieuwe artikelen, is in het nieuwe artikel 4 de sterkte der bemanning niet meer vermeld; hieruit mag niet worden afgeleid, dat men de opnemingsvaartuigen sterker wil gaan bemannen dan tot dusver het geval is.

Het verschil tusschen het bepaalde in het oude artikel 4 en het nieuwe artikel 4 is dus, dat door Indië *meer* moeten worden betaald: de exploitatiekosten (onderhoud, steenkolen, traktementen, enz.) voor 2 in dienst zijnde opnemingsvaartuigen; — een toestand, die reeds, zooals gezegd is, dateert van het jaar 1906.

ad Artikel 5. In het nieuwe artikel 5 is de omissie hersteld, dat in de vroegere regeling niet vermeld was: het personeel voor den torpedodienst aan den wal; terwijl voorts in stede van 5, ook gerekend zal worden op 10 procent der sterkte van het Europeesche personeel voor den zoogenaamden bovenrol. Reeds tijdens de regeling-1897 bedroeg de sterkte van den bovenrol herhaaldelijk meer dan de reglementair aangegevene. Daar in Indië een reserve voor de bemanningen ontbreekt, was die uitbreiding, met het oog op de slagvaardigheid der vloot, gewenscht.

Het vorenstaande samenvattende, moge het volgende dienen ter beantwoording van de vraag: hoe moet het oordeel over de nieuwe regeling luiden?

Technisch is de nieuwe regeling eene verbetering; maar het finantieel belang van Nederlandsch-Indië is daarbij niet behartigd op de wijze, zooals had behooren te geschieden.

Immers — door de regeling, vervat in het Koninklijk besluit van 1896 (in verband met het uitvoeringsbesluit van 1897) werden de lasten op de Nederlandsch-Indische schatkist ten behoeve van de Zeemacht in Nederlandsch-Indië aanzienlijk *verzwaard* (vergeleken met de lasten tengevolge van de regeling, vervat in het Koninklijk besluit van 16 November 1866 No. 80 *Indisch Staatsblad* 1867 No. 56 — die tot 1896 heeft gegolden).

Die meerdere lasten werden in 1896 *geraamd* op ruim *f* 400.000. Maar het is duidelijk, dat die meerdere lasten veel meer hebben bedragen. Verschillende factoren kunnen worden aangegeven. De verwachting, dat een zeer groot deel van het personeel — door de wijze van aflossing der groote schepen — zou worden overgevoerd door de uit- en thuisvarende oorlogsschepen, is niet vervuld. Een aanzienlijk deel moet worden overgevoerd per particuliere gelegenheid — ten laste der Indische geldmiddelen.

Ten behoeve van het personeel in Nederlandsch-Indië zijn de uitgaven veel grooter dan men in 1896 had vermoed.

Meermalen o. a. bij de behandeling van de wijziging van de artikelen 4 en 28 der Indische Comptabiliteitswet zijn aan de Regeering inlichtingen gevraagd aangaande die meerdere lasten. Die inlichtingen zijn echter niet, in bepaalde cijfers uitgedrukt, gegeven.

Maar zij gaven een man als de heer Cremer, die met de regelingen van 1896 en 1897 (die dus betrekkelijk zeer kort vóór zijn optreden, als Minister van Koloniën in den nazomer van 1897, waren tot stand gekomen) veel te maken had gehad, aanleiding om, toen hij zijn zetel in de Tweede Kamer wederom had ingenomen, er bij herhaling op te wijzen. Tevens gaf hij in 1902, maar meer omstandig nog in 1903 bij de openbare behandeling van de Indische begrooting voor 1904, den weg aan om te komen tot eene vermindering dier lasten, n.l. door eene inkrimping van het aantal in dienst zijnde flottielje-vaartuigen (de vaartuigen bedoeld in art. 2 sub *b* van het Kon. besluit van 1896).

De Regeering, bij monde van den Minister Idenburg, zegde overweging toe; maar bij die gelegenheid kwam tevens een ander punt naar voren. De flottielje-vaartuigen bezitten geen strijdwaarde tegenover een buitenlandschen vijand; zij zijn dan ook bestemd om in oorlogstijd buiten dienst te worden gesteld. Ernstig werd overwogen om de flottielje-vaartuigen daarom te vervangen door oorlogsvaartuigen, die tevens in een strijd met een buitenlandschen vijand zouden kunnen wor-

den benut. De heeren Cremer en Verhey wezen er echter op, dat de besparing, die verkregen zou worden door eene inkrimping van het aantal flottielje-vaartuigen, *niet* zou mogen worden gebruikt om den bouw van dergelijke oorlogsvaartuigen te bekostigen.

Daarop antwoordde de Minister Idenburg in de vergadering van de Tweede Kamer van 27 November 1903:

> In de tweede plaats werd door de heeren Cremer en Verhey gewezen op wat men eenigszins beschouwde als eene aanstaande afwijking van de regeling getroffen ten opzichte van de verdeeling van de kosten tusschen het moederland en de koloniën van de in Indië aanwezige scheepsmacht. Ten onrechte echter. Bij alle besprekingen tusschen mij en mijn ambtgenoot van Marine heeft steeds op den voorgrond gestaan, dat daarvan nooit eenige vermeerdering voor Indië het gevolg zou mogen zijn. Wanneer het inderdaad mogelijk zou blijken, zooals de heer Cremer veronderstelt, om de Indische Militaire Marine tot een derde in te krimpen, dan zouden eventueele uitgaven, die van den nieuwen toestand het gevolg zouden kunnen zijn, nooit mogen drukken op Indië.

De Minister van Marine Ellis, na zijn ambtgenoot het woord nemende, sloot zich bij diens betoog aan:

> De Minister van Koloniën heeft reeds weerlegd, dat het de bedoeling zou geweest zijn van den Minister van Marine om de Indische begrooting op hooger lasten te jagen door in de plaats van flottielje-vaartuigen meer strijdwaardige schepen te nemen.

Kort na deze discussie is het aantal flottielje-vaartuigen geleidelijk aan *verminderd* van 10 tot 4 (terwijl, dit zij terloops vermeld, het aantal opnemingsvaartuigen *vermeerderde* van 2 tot 4).

Inderdaad zijn daardoor de lasten op de geldmiddelen van Nederl.-Indië verminderd.

En wat zijn nu de gevolgen van de nieuwe regeling, vervat in het Koninklijk besluit van 15 September 1909 (*Staatsblad* N°. 309)?

1e. Dat de door Nederlandsch-Indië te betalen exploitatiekosten voor de oorlogsbodems, geschikt om met klem Nederlands rechten en belangen te beschermen, enz. *hooger* zullen worden;

2e. Dat Nederlandsch-Indië zal hebben te betalen de aanschaffing van een nog onbekend aantal onderzeebooten, groot model (van ongeveer 350 ton waterverplaatsing).

Deze regeling, die heet te vervangen de, in 1901 gewijzigde, regeling van 1897, doet dus meer: zij verzwaart de financieele lasten van Nederlandsch-Indië en dat op een wijze, (door de kosten van den bouw der onderzeebooten) die, zooals wij meenen hierboven aangetoond te hebben, niet juist is te achten en die niet past in het kader van de fundamenteele regeling van 1896.

Bij de mondelinge behandeling van de Indische begrooting 1910

heeft de Minister van Koloniën er den nadruk opgelegd, dat deze nieuwe regeling van 15 September 1909 slechts een *tijdelijk* karakter heeft.

Moge de toekomst den Minister in het gelijk stellen en moge weldra de geheele lappendeken met dit nieuwe stukje er op, verdwenen zijn.

Januari 1910.

BIJLAGE A.

Koninklijk besluit van 27 Juli 1896 (*Staatsblad* No. 141) houdende vaststelling der grondslagen voor de afscheiding der uitgaven voor de Zeemacht in Nederlandsch-Indië, te dragen door de Staatsbegrooting en de begrooting van Nederlandsch-Indië.

In naam van Hare Majesteit Wilhelmina, enz.

Wij, Emma, Koningin-Weduwe, Regentes van het Koninkrijk;

Overwegende dat herziening wenschelijk is van het Koninklijk besluit van 16 November 1866 No. 80 (Indisch Staatsblad 1867, No. 56), houdende vaststelling der grondslagen voor de afscheiding der uitgaven voor de Zeemacht in Nederlandsch-Indië;

Overwegende de wenschelijkheid om aan de samenstelling en sterkte der Zeemacht voor Nederlandsch-Indië meerdere vastheid te geven;

Op de gemeenschappelijke voordracht van de Ministers van Marine en van Koloniën

enz., enz., enz.

Hebben goedgevonden en verstaan:

Met intrekking van genoemd besluit te bepalen:

Artikel 1.

De samenstelling en de sterkte van de scheepsmacht voor Nederlandsch-Indië benoodigd, worden bij Koninklijk besluit op de gemeenschappelijke voordracht van de Ministers van Marine en van Koloniën, den Raad van State gehoord, vastgesteld met inachtneming van het bepaalde bij Art. 2.

Artikel 2.

De scheepsmacht in Nederlandsch-Indië aanwezig, zal bestaan uit:

a. oorlogsbodems, geschikt om met klem Nederland's rechten en belangen te beschermen en het Souverein gezag in den Archipel te handhaven, ook tegenover inlandsche volkeren;

b. oorlogsbodems, geschikt om het gezag in den Archipel door inlandsche volkeren te doen eerbiedigen;

c. oorlogsbodems, bestemd tot verdediging van havens of van toegangen naar havens of reeden;

d. wachtschepen en opnemingsvaartuigen.

Artikel 3.

De oorlogsvloot in Nederlandsch-Indië wordt bemand en aangevoerd door personeel van de Nederlandsche Zeemacht, voor zooveel noodig aangevuld met inlandsche schepelingen.

Artikel 4.

Ten laste der Staatsbegrooting komen, met uitzondering van het bepaalde bij Art. 5 sub *b* en *d*, alle uitgaven voor de schepen in Art. 2, sub *a*, genoemd.

Artikel 5.

Ten laste der begrooting van Nederlandsch-Indië worden gebracht:

a. de vaste- en zeetraktementen, soldijen en toelagen van het personeel der Zeemacht, dat aan den wal is geplaatst;

b. de uitgaven voor uit- en terugzending van het sub *a* genoemde personeel en van de officieren en verdere bemanning van de oorlogsschepen en vaartuigen, genoemd in Art. 2, met inbegrip der traktementen, soldijen en toelagen gedurende den overtocht, voor zoover die uit- en terugzending niet geschieden kunnen door middel van oorlogsschepen, behoorende tot de Nederlandsche Zeemacht;

c. alle uitgaven voor de inrichtingen aan den wal ten behoeve van den torpedodienst;

d. voor de oorlogsschepen, genoemd in Art. 2, sub *a*, gedurende den tijd dat zij onder het opperbevel van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië staan: alle uitgaven voor suppletie van den voorraad victualiën, steenkolen, krijgs- en andere behoeften, die van het periodiek dokken, schoonmaken en schilderen, en de vaste- en zeetraktementen, soldijen en toelagen, de kosten van vervoer, voeding en verpleging van het op die schepen dienend personeel;

e. voor de schepen en vaartuigen, genoemd in Art. 2, sub *b*, *c* en *d*:

alle kosten voor de aanschaffing, de uitrusting, het indienststellen en houden, het onderhoud, de herstelling en het opleggen;

alle kosten der bezoldiging, de toelagen, de voeding, het vervoer en de verpleging van de officieren en verdere bemanning dier schepen.

Artikel 6.

De verrekeningen, welke uit dit besluit voortvloeien, worden door de Departementen van Marine en van Koloniën in onderling overleg geregeld.

Artikel 7.

Dit besluit treedt in werking den 1sten Januari 1897.

Opmerkingen omtrent den ambts- en gerechtelijken eed in Nederlandsch-Indië.

DOOR

G. F. DE BRUIJN KOPS.

Nu de eedskwestie in Nederland algemeen de aandacht trekt, acht ik ook den tijd gekomen, om te dezer plaatse de verplichting tot en de wijze van eedsaflegging in Nederlandsch-Indië ter sprake te brengen, een en ander getoetst aan de praktijk.

Gaan wij eerst na wat ten aanzien van den ambtseeds der Europeesche landsdienaren bepaald is. Blijkbaar is men uitgegaan van het idee, alle kwaad in den dienst door eeden te kunnen tegengaan en verwachtte men des te beter gediend te worden, naarmate er meer eeden werden afgelegd en meer bij een eed beloofd werd.

De oudste daaromtrent bestaande, nog van kracht zijnde, voorschriften zijn die in *Staatsblad* 1819 No. 4, waarbij voor de Algemeene Pakhuismeesters de volgende eed werd vastgesteld:

> Ik verklaar en zweer, dat ik, om den post van pakhuismeester te bekomen, aan niemand, wie hij zij, in of buiten het bestuur, iets, onder wat voorwendsel het zijn moge, beloofd of gegeven hebbe, noch beloven of geven zal.
>
> Dat ik in mijne administratie alles zal aanwenden ten voordeele van het Gouvernement, wat men van een getrouw en eerlijk administrateur kan of mag verwachten, zonder mij direct of indirect, op eenigerhande wijze, tot prejudice van het Gouvernement te bevoordeelen of te verrijken, ter vermeerdering van de inkomsten, die mij wettiglijk zijn toegelegd of nog toegelegd zullen worden.
>
> Dat ik ook stiptelijk zal nakomen en observeeren het gestelde verbod tegen allen particulieren in- en verkoop in mijne administratie en ook geenen handel hoegenaamd, hetzij door mij, door iemand voor mij, of wel door anderen, zal drijven in goederen of waren tot mijne administratie behoorende.
>
> Dat ik getrouwelijk en zonder eenige de minste achterhouding aan het Gouvernement zal verantwoorden de overwichten, die op de goederen, welke in de aan mij toevertrouwde pakhuizen geborgen zijn of nog geborgen mochten worden, komen te vallen, hetzij dat die overwichten spruiten uit hetgeen op de aan mij geaccordeerde spillage wordt overbehouden, dan wel uit eenige andere oorzaken.

Dat ik niemand in het zijne zal verkorten, maar integendeel tegen alle excessen en kwade practijken zoo zorgvuldig zal waken, als iemand, om niet bedrogen te worden, in zijne eigene zaken zoude kunnen doen.

Dat ik te dien einde ook met nauwlettendheid zal gadeslaan het gedrag van de bedienden in mijne administratie, ter wering van alle fraudes en dat ik niet gedoogen zal, dat het Gouvernement of particulieren bij de ontvangst en aflevering van eenige artikelen in maat, gewicht, of op eenige andere onrechtvaardige wijze, worden verkort, hetzij door mij zelven of door iemand van mij.

En dat ik wijders, zooveel in mijn vermogen is, zorgvuldig zal toezien en waken, dat de mij aanbetrouwde goederen niet ontvreemd of op eenigerlei wijze aan bederf onderhevig worden, en voorts in alle gevallen, zoodanig den mij toevertrouwden post zal waarnemen als een getrouw administrateur betaamt.

Wij zijn er eindelijk! Deze is dan ook de langste eed, die in de Indische Staatsbladen voorkomt; maar heeft die het bestaan van oneerlijke pakhuismeesters onmogelijk gemaakt? Het lijkt wel, alsof de opsteller van dat eedsformulier vóór dien zelf langen tijd pakhuismeester was; zoo volledig was hij van alle zwakke zijden dier betrekking op de hoogte!

Er zijn meer langgerekte eedsformulieren in de Indische Staatsbladen, doch wat vooral opvalt, is de groote verscheidenheid in eeden, waaraan de ambtenaarswereld onderworpen is. Voor de meeste takken van civielen dienst heeft men weder afzonderlijke eeden en vaak moet bij bevordering telkens opnieuw een eed afgelegd worden, terwijl het geval zich kan voordoen, dat men voor hoofd- en bijbetrekkingen te zamen vier en meer eeden tegelijk moet zweren. Zoo bijv. een controleur bij het Binnenlandsch-Bestuur, die benoemd wordt tot Assistent-Resident tevens Algemeene Ontvanger, notaris en vendumeester, welke combinatie in de Buitenbezittingen dikwijls voorkomt. Als Assistent-Resident legt hij af de eeden van trouw, geheimhouding en zuivering, aangegeven in *Staatsblad* 1827 No. 115 en achtereenvolgens luidende:

Ik beloof en zweer, dat ik gehouw en getrouw zal zijn aan den Koning der Nederlanden, dat ik gehoorzaamheid en eerbied betoonen zal aan den Gouverneur-Generaal als Zijner Majesteits vertegenwoordiger en aan de Indische Regeering, alsmede aan diegenen, onder wiens onmiddellijke bevelen ik gesteld ben.

Ik beloof en zweer, dat ik geheim zal houden, wat uit den aard der zaken en overeenkomstig de mij deswege gegeven bevelen geheim behoort te blijven; dat ik in alle mijne handelingen steeds het belang van den lande en dat van de zaken aan mijn zorg toevertrouwd, getrouwelijk in het oog zal houden en naar mijn beste vermogen voorstaan, en dat ik wijders met oprechtheid en naarstigheid, in al wat mijn betrekking aangaat, zal trachten te voldoen overeenkomstig de algemeene of bijzondere bevelen mij deswege gegeven of nog te geven.

Ik verklaar en zweer dat ik tot verkrijging van mijn ambt als ..... aan niemand, wie hij zij, in of buiten het bestuur, iets onder welk voorwendsel ook, beloofd of gegeven heb of beloven of geven zal.

Als Algemeene Ontvanger:

Ik beloof en zweer, dat ik den mij aanbetrouwden post van Algemeene Ontvanger te ..... met trouw en naarstigheid zal waarnemen, dat ik alle ontvangsten en uitgaven nauwkeuriglijk zal aanteekenen en boeken, overeenkomstig de daartoe gegeven voorschriften en dat ik mij in alles als een braaf ambtenaar naar de mij gegeven of nader te geven instructie zal gedragen.

als notaris:

Ik zweer (beloof) dat ik trouw en gehouw zal zijn aan den Koning en aan den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, als des Konings vertegenwoordiger; dat ik de rechterlijke en administratieve autoriteiten zal eerbiedigen; dat ik mijn post met eerlijkheid, nauwkeurigheid en onzijdigheid zal waarnemen; de verordeningen op het notarisambt, gemaakt of nog te maken, met de meeste nauwgezetheid zal opvolgen; dat ik de meest mogelijke geheimhouding omtrent den inhoud der acten overeenkomstig de voorschriften dier verordeningen zal in acht nemen; ik zweer (verklaar) dat ik middelijk noch onmiddelijk, onder eenigen naam of voorwendsel, tot het verkrijgen mijner aanstelling aan iemand, wie hij ook zij, iets heb gegeven of beloofd, noch zal geven of beloven.

Eindelijk als vendumeester het eenvoudige:

Ik zweer, dat ik mijn plicht als vendumeester nauwkeurig zal vervullen.

Niettegenstaande hij als Assistent-Resident van rechtswege tevens Algemeene Ontvanger, notaris en vendumeester is, moet hij toch vier keer beloven zijn plicht te zullen doen. Slechts als hij ook eene rechterlijke functie, bijv. die van President van een landraad, moet vervullen. behoeft hij daarvoor niet afzonderlijk beëedigd te worden. Dit blijkt uit art. 13 van het Reglement op de Rechterlijke Organisatie, waarvan de twee laatste alinea's bepalen: „Indien van twee rechterlijke bedieningen een als bijkomende bediening aan de andere verbonden is, wordt volstaan met den ambtseed bij de aanvaarding der bediening, waaraan de uitoefening der bijkomende bediening verknocht is. Hetzelfde geldt in de bijzondere gevallen, dat aan een administratieve bediening de uitoefening van rechterlijke functiën wordt verbonden."

Men vraagt zich af of, indien voor zulke gewichtige bijbetrekkingen als voorzitter van een rechtbank geen aparte eed gevorderd wordt, de afzonderlijke eeden voor de andere bijkomende bedieningen niet gevoegelijk zouden kunnen vervallen?

Is het verder bepaald noodig om telkens bij bevordering in denzelfden tak van dienst op nieuw beëedigd te worden?

Allen, van welke godsdienstige overtuiging ook, zullen 't toch hierover eens zijn, dat het onnoodig en veelvuldig afleggen van eeden, aan dezen de heiligheid en den ernst ontnemen.

Te eerder komt men tot deze uitspraak, wanneer men weet hoe 't soms met dat beëedigen in de praktijk toegaat. Van plechtig-

heid is daarbij geen sprake en het gewoonlijk op toonlooze wijze voorlezen der formulieren, de eene voor en de andere na, maakt niet den minsten indruk. Het geheel krijgt zoodoende het karakter van eene bloote formaliteit en sommige eedsafnemers, praktisch aangelegd als zij zijn, versterken dat idee onwillekeurig door het voorlezen geheel achterwege te laten en den benoemde af te vragen, of hij de voor het geval, waarin hij verkeert, voorgeschreven eeden kent, of hij er bezwaren tegen heeft, te beschouwen alsof hij ze afgelegd heeft en de betrekkelijke processen-verbaal te onderteekenen. Ik vermeld dit niet in het minst om op de personen, die aldus handelen, een blaam te werpen, doch slechts om te doen uitkomen tot welke consequentiën het tot dusver gevolgde systeem van beëedigen leidt.

Het komt mij voor, dat de wetgever van 1827 de bovenomschreven bezwaren heeft willen ondervangen. Zegt hij niet in de beschikking, opgenomen in het reeds genoemde *Staatsblad* 1827, N°. 115:

Eerstelijk te bepalen 1°. dat van *alle* landsambtenaren, Europeanen zijnde, of van Europeeschen bloede, en den rang bekleedende van commies of daarboven, zal worden afgenomen een eed van trouw en een eed van geheimhouding enz., 4°. dat een beëedigd ambtenaar bij bevordering of verplaatsing niet gehouden zal zijn op nieuw den eed van trouw en dien van geheimhouding af te leggen, maar zal kunnen volstaan met eene schriftelijke verklaring in duplo, dat hij ook in zijn nieuwe betrekking aanneemt en belooft zich naar den eenmaal afgelegden eed te zullen gedragen; 5°. dat de eed van zuivering zal worden gevorderd van *alle* de ambtenaren den rang boven dien van commies bekleedende.

Blijkt daaruit niet zijne bedoeling om *alle* civiele landsdienaren, van den rang van commies af, te onderwerpen aan dezelfde eeden, bij de aanvaarding der eerste betrekking als ambtenaar aan den lande gedaan? Waarom is gaandeweg van dat goede beginsel afgeweken? Vond men in de bewoordingen der eeden in meergenoemd Staatsblad geen waarborgen genoeg voor de betrouwbaarheid van al die categorieën van ambtenaren, waarvoor sedert speciale eedsformulieren zijn vastgesteld?

Men kan zich, met de lessen der praktijk te rade gaande, anders moeilijk voorstellen, dat een rechtschapen ambtenaar die, onder welke bewoordingen ook, beloofd heeft, zijn plicht te doen, zich daaraan minder gebonden zou achten, omdat misschien op de redactie van het formulier wat valt af te dingen; evenmin dat onbetrouwbaren zich door welk eedsformulier ook van het plegen van oneerlijkheid zouden laten weerhouden. Kon over het algemeen aan den invloed van den eed een groote waarde toegekend worden, dan zouden particuliere werkgevers ook van hunne beambten en dienaren bij hunne indiensttreding steeds een eed vorderen. Dit gebeurt niet of slechts bij uitzondering en toch kan niet verklaard worden, dat de particulieren

door hun personeel slechter bediend worden dan het Indisch Gouvernement door het zijne.

't Is echter mogelijk, dat de ambtseed als belofte om een trouw dienaar van den Staat te zijn, invloed ten goede uitoefent, maar dan moet die ook afgelegd worden onder zulke omstandigheden, dat de indruk van dat oogenblik den ambtenaar gedurende zijn geheele leven bijblijft en hij dus onwillekeurig telkens aan zijne belofte herinnerd wordt. Zoo worde die eed slechts één's door een ambtenaar bij zijn indiensttreden als zoodanig in eene plechtige bijeenkomst afgelegd, terwijl het formulier door zijn soberheid en kernachtigheid moet uitmunten. Dus geen opdreunen van tot in details uitgewerkte beloften, maar kort en krachtig klinke het: „Ik zweer (beloof) trouw aan den Koning (Koningin) der Nederlanden, eerbied en gehoorzaamheid aan den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië als Zijner (Harer) Majesteits vertegenwoordiger en dat ik mijn plicht als ambtenaar van het Nederlandsch Indische Gouvernement, in welke bediening ook, steeds zoo nauwgezet en eerlijk mogelijk zal vervullen. Zoo waarlijk helpe mij God almachtig.)" Waaruit die plicht voor elke categorie van ambtenaren bestaat, behoort in de desbetreffende instructiën omschreven te worden. Dat een ambtenaar geheim moet houden wat geheim behoort te blijven, zich niet laat omkoopen en zelf niemand omkoopt, behoort eenvoudig ook tot zijn plicht.

Bovendien kan het verkrijgen van baantjes in 's lands dienst door middel van geld, geschenken of beloften, veilig beschouwd worden als uit den tijd te zijn. Het moge vroeger usance geweest zijn, moge in de eerste helft der 19e eeuw nog veel als misbruik zijn voorgekomen, thans behoort zulks vrijwel tot de onmogelijkheden. Wel zijn er helaas nog in elk korps personen, die door vleierij en intrige voor bevordering dan wel voor een bepaald ambt trachten in aanmerking gebracht te worden, doch zulke typen zullen, na bereiking van hun doel, toch zonder gemoedsbezwaren kunnen verklaren, dat zij aan niemand iets gegeven of beloofd hebben noch geven of beloven zullen om hunne aanstelling te verkrijgen.

Hebben we, wat kortheid van den eed aangaat, in den bovengeciteerden eed van den Vendumeester reeds een voorbeeld, het zweren van één uniformen eed bij de aanvaarding der eerste bediening bestaat bij de officieren van de landmacht in Nederlandsch Indië. Waar zulks bij officieren blijkbaar tot bevredigende uitkomsten heeft geleid, bestaat er m. i. niet de minste reden om te veronderstellen, dat 't bij civiele landsdienaren niet het geval zoude zijn.

Aan het zoo dikwijls een eed te moeten afleggen was tot voor kort nog dit bezwaar verbonden, dat men zijne betrekking niet mocht aanvaarden alvorens men daarvoor door de bevoegde autoriteit beëedigd was. Het bezwaar bestond hierin, dat men, althans in de Buiten-

bezittingen, dikwijls niet in de gelegenheid was den gevorderden eed spoedig af te leggen. Bij *Staatsblad* 1908 N°. 307 is gelukkig daaraan tegemoet gekomen door de bepaling, dat de departementschefs de bevoegdheid hebben, om in bijzondere gevallen, ter hunner beoordeeling, goed te keuren, dat de bediening is aanvaard alvorens aan de verplichting tot eedsaflegging is voldaan.

Ook voor de hoogere Inlandsche ambtenaren en sommige een post van vertrouwen bekleedende lagere beambten zijn ambtseeden voorgeschreven. Deze zijn genomen naar het model van die hunner Europeesche ambtgenooten en in de betrekkelijke verordening in het Nederlandsch gesteld. De vertalingen daarvan, althans die in de Maleische taal, laten, zooals de meeste officieele vertalingen van Staatsbladen, in zooverre te wenschen over, dat zij door het gros dergenen, voor wie zij moeten dienen, niet goed begrepen worden. De grootste fout van die overzettingen is dat men den inhoud van het te vertalen stuk te veel op den voet, te letterlijk volgt en daardoor vervalt in een zinsbouw, die in het Maleisch niet gebruikelijk is, en verder is het zoogenaamd hoog-Maleisch, waarin de vertaling geschiedt, dat toch al slechts door een klein deel der bewoners van Nederlandsch Indië volkomen verstaan wordt, nog doorspekt met zuiver Arabische woorden en uitdrukkingen.

De eedsafnemer neemt gewoonlijk de moeite, om de strekking van den eed in het kort te verduidelijken, hierop neerkomende, dat den betrokkene voorgehouden wordt, dat hij steeds vlijtig en eerlijk zijn dienst moet doen. Dat zulks niet overbodig is, valt terstond in het oog, als men nagaat welke eeden van een eenvoudigen Inlandschen postbode gevorderd worden. Behalve de eeden van trouw en zuivering van *Staatsblad* 1827 N°. 115 (zie boven) moet de brievenbesteller nog den volgenden eed van geheimhouding torschen:

> Ik zweer dat ik het mij opgedragen ambt met alle nauwgezetheid zal waarnemen, overeenkomstig de algemeene of bijzondere bevelen, mij deswege gegeven of nog te geven en daarin de belangen van den lande getrouwelijk voor oogen zal houden, dat ik noch gedurende den tijd, dien ik het ambt zal bekleeden, noch later, om lief noch leed, het geheim der post en telegrafische correspondentie op eenigerlei wijze zal schenden of doen schenden, noch eenige andere geheimen, die mij in mijne betrekking mochten worden toevertrouwd, aan iemand, wie het ook zij, zal openbaren, anders dan aan diegenen, aan wie ik plichts- of ambtshalve zulks schuldig ben te doen.

Daar er vrij wat mutatiën onder het Inlandsche postbodenkorps voorkomen, worden de hoofden van gewestelijk bestuur nog al eens lastig gevallen met het verzoek om een nieuw aangestelden „oppas pos" den ellenlangen drievoudigen eed af te nemen. Hetgeen daarbij

vooral onaangenaam aandoet, is het besef, dat men eigenlijk vergeefsch werk doet, daar de gewone Mohamedaan van onzen archipel voor-eerst, zoo al iets, dan toch al een heel minieme waarde aan een op die wijze afgelegden eed hecht, terwijl hij verder door bijzondere opvattingen betreffende de qualificatiën van in den eed omschreven handelingen en door kunstmiddelen de beteekenis van zoo'n eed voor hem illusoir kan maken. Zoo o. a. bij den zuiveringseed. Een Mohamedaan maakt onderscheid tusschen gelofte en belofte, zijnde een gelofte een belofte aan God. Stel, hij doet een gelofte, dat hij aan zekeren persoon A *f* 100.— zal uitkeeren, indien hij tot een door hem begeerden post benoemd wordt en deelt zulks aan A mede; stel verder dat onze man werkelijk door toedoen van A zijn zin krijgt, dan zal hij toch zonder gewetensbezwaren kunnen zweren, dat hij tot verkrijging van zijn ambt aan niemand iets beloofd heeft of beloven zal. De belofte was immers aan God en niet aan een mensch!

De tusschenkomst van den Mohamedaanschen geestelijke, die den eed afneemt, brengt mede eigenaardige bezwaren mede. Deze bemiddelaar wil zich gaarne vrijwaren van nadeelige gevolgen, welke zoo'n eed voor den afnemer na zich konde sleepen. Zoo acht hij het al licht niet verantwoord, om den heiligen Koran bij dat ceremonieel te gebruiken, daar hij er niet zeker van is, dat de persoon, die beëedigd en boven wiens hoofd de Koran gehouden moet worden, in ritueelen zin rein is, en neemt veiligheidshalve in de plaats van het heilige, een onschuldiger boek, bijv. een commentaar op den Koran of een gebedenboek. Wat blijft er op die manier van het gewicht en het heilige van den eed over!?

Wordt in de ambtenaarswereld te vaak een eed gevorderd, waar echter vooral, volgens Inlandsche opvattingen, onnoodig veel beëedigingen plaats hebben, is de rechtszaal, alwaar recht gesproken wordt in naam der Koningin. Dat *alle* getuigen moeten beëedigd worden; dat de eed *vooraf* geschieden moet; dat, indien eene zaak door de volkomen overeenstemming tusschen de opgaven van den beklaagde en de verklaringen der getuigen volkomen „trang" (klaar helder) is, de getuigen toch aan een eed onderworpen worden, dat-al gaat boven de bevatting van een Inlander en komt hij er toe, om al dat gedoe te beschouwen als een eigenaardigheid van de Blanda's, waarin hij zich heeft te schikken, wil hij niet aan erger onaangenaamheden blootgesteld worden. Als dan ook iets den ernst en de waarde van den eed kan benadeelen of zelfs vernietigen, is het wel het onophoudelijk beëedigen van getuigen in een Indische rechtszaal, terwijl men toch daarna aan de betrouwbaarheid der getuigen blijft twijfelen.

Het leugenachtige van Inlandsche getuigen is van algemeene bekendheid, doch wat door onzen wetgever blijkbaar nog niet wordt

ingezien, is dat die onbetrouwbaarheid door onze rechtspraak zelf wordt in de hand gewerkt. Dat ondervragen der getuigen tot in allerlei details, om te geraken tot een volgens Nederlandsche rechtsopvattingen wettig bewijs, maakt op den eenvoudigen en niet genoeg ontwikkelden Inlander slechts den indruk, dat de Hollandsche rechter een lang relaas wil hebben en zoo tracht hij, als getuige verschijnende, daaraan tegemoet te komen, door steeds wat er bij te borduren of wel zegt hij gewoon een lesje op, dat hem door een belanghebbende is geleerd, en de eed heeft op dezen gang van zaken niet den minsten invloed.

Slechts in één geval zal men er zeker van kunnen zijn, dat de Mohamedaansche Inlander werkelijk tegen het afleggen van een valschen eed zal opzien, namelijk indien hij beëedigd wordt op een heilige plek (Kramat), gewoonlijk het graf van een of ander bekenden Arabier of Hadji, die veel tot verbreiding van den Islam in zekere landstreek heeft medegewerkt. In belangrijke aangelegenheden, waarbij veel van het getuigenis van één der getuigen of partijen afhangt, verzoekt soms de panghoeloe zelf, om den betrokken persoon bij een „Kramat" te beëdigen. Dit kan echter uiteraard slechts in zeer bijzondere gevallen geschieden, daar 1e daarmede veel tijd verloren gaat en 2e het te frequent toepassen daarvan ook aan de heiligheid van dien eed afbreuk zoude doen. Het eenige wat te doen staat, om den gerechtelijken eed in waarde te doen stijgen is, dien zoo min mogelijk te eischen en ten deze over te nemen wat de zoogenaamde inheemsche rechtbanken, rechtsprekende volgens de volksinstellingen, vrij algemeen toepassen, namelijk de getuigen, indien bepaald noodig, te beëedigen na het afleggen hunner verklaringen, aan het oordeel van den rechter overlatende òf en, zoo ja, welke getuigen beëedigd moeten worden.

Bij de politierechtspraak in de Buiten-bezittingen zijn wij langzamerhand in verscheidene gewesten op een beter spoor gekomen, door ten aanzien van de politieoppassers, die als getuigen moeten verschijnen, te bepalen, dat zij kunnen volstaan met de verwijzing naar den door hen bij de aanvaarding hunner bediening afgelegden eed, waardoor vermeden wordt, dat een oppasser, die in tien delicten betrokken is, ook tienmaal beëedigd moet worden. Het werd dien oppassers, namelijk de fatsoenlijken onder hen, soms toch wel een beetje te kras, dat om allerlei wissewasjes onder den Koran te moeten staan.

Men verhaalt van een politiedienaar, die in zijn ijver twintig overtredingen had aangebracht en bij het berechten van elke dier zaken, op last van den al te conscientieusen rechter, afzonderlijk beëedigd werd, bij den 10en of 11en eed plotseling zijn ontslag uit den dienst vroeg! Naar de reden daarvan gevraagd, antwoordde hij „terlaloe brat" (te zwaar).

Om ook andere getuigen zoo min mogelijk te beëedigen, gaan som-

mige magistraten als volgt te werk. Zij houden bij het afdoen der zaken als het ware opnieuw even een voorloopig onderzoek; blijkt hun dat er geen overtreding is gepleegd of dat in alle geval geen straf kan opgelegd worden, dan wordt er ook niemand beëedigd; kan de zaak wel voortgang hebben, dan beperken zij, zoo slechts eenigszins mogelijk, het getuigenaantal tot het minimum van één.

Naar mijne meening zou de wetgever, zonder eenig bezwaar, al dadelijk een stap verder in die richting kunnen doen, door te bepalen dat ten opzichte van politieovertredingen de bekentenis van beklaagde als volledig bewijs wordt aangemerkt.

Dat frequentie van het afleggen van den eed, waarbij uit den aard der zaak bepaalde plechtigheid uitgesloten wordt, ook bij den Christen Inlander de waarde van den eed doet verliezen, wordt men te Ambon wel gevaar, waar de Christen Ambonees al heel gauw klaar staat, om, zoodra aan de waarheid zijner woorden getwijfeld wordt, zijne twee voorste vingers van de rechterhand in de hoogte te steken, al is hij vreeselijk aan het opsnijden geweest. Van de vertaling in het Ambonsch-Maleisch — natuurlijk weer woordelijk doch zinledig — van het sacramenteele „Zoo waarlijk helpe mij God almachtig", luidende „seperti kabanaran toeloeng beta Toehan Allah jang maha koeasa" begrijpt hij niets. Breng hem echter in de kerk en laat hem onder het werpen van eenig geld in de armenbus, welke handeling het karakter van offeren krijgt, het opperwezen aanroepen, om van zijne verklaring getuige te zijn, dan zal hij, beducht voor eene vervloeking, zich wel goed bedenken voordat hij eene onwaarheid durft te uiten.

Tot de meest geloofwaardige Indische volken behooren ontegenzeggelijk de Hindoesche Baliërs; in alle geval kan men op de door hen onder eede afgelegde verklaringen of beloften meer aan. Doch, de eed wordt op Bali ook in eere gehouden, door hem niet zoo vaak op te leggen en, wordt hij met het daarbij behoorend ceremonieel, geheel zooals het behoort, afgenomen, dan moet zulks op een Balisch gemoed wel den diepsten indruk maken. Voor den geringen man geschiedt de eedsaflegging op een viersprong van den grooten weg en voor iemand van kaste, een adelijken dus, in den tempel. Priester, offeranden, wijwater en gebeden stemmen ernstig en in die stemming, in dat decorum moet de betrokkene naar waarheid iets verklaren of beloven, en wee hem, maar hem niet alleen, doch ook zijn kinderen en kindskinderen zoomede de personen, die zich bereid hebben verklaard voor die plechtigheid zijne getuigen te zijn en voor zijne betrouwbaarheid in te staan, indien hij zijn eed schendt. De Goden zijn verzocht, hem in dat geval met allerlei ongelukken te vervolgen. Wanneer hij op zijn erf of langs den weg loopt, naar zijn huis of sawah gaat, zich in een rivier of in het bosch bevindt, overal wacht hem een ongeval

in den vorm van bijtende of stootende wilde dieren, van een scherpe rotspunt, waartegen hij te pletter valt of van het hemelvuur, dat hem verteert, en als hij dan eindelijk gestorven is, zal hij gedurende 1900 jaren hellepijnen moeten verduren; op aarde kan hij niet terugkomen dan als een bloedeloos dier, hij, zijne kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen en nimmer zullen zij eenig geluk smaken!

De getuigen bij zoo'n eed zijn er van overtuigd, dat de gevolgen van een eventueel valschen eed ook op hen neerkomen en zullen dus niet licht hun steun aan een onbetrouwbaar persoon verleenen. Het aantal getuigen wordt voor ieder geval afzonderlijk door den rechter bepaald en komt het zelfs voor, dat in kleine zaken geene getuigen worden noodig geacht. Verscheidene getuigen, zes tot negen, worden vereischt, indien iemand, tegen wien ernstige vermoedens zijn gerezen van een groot misdrijf bijv. moord te hebben begaan, doch er geene voldoende bewijzen zijn, om tot zijn veroordeeling te kunnen overgaan, zijn onschuld door een zuiveringseed moet staven. Kan hij binnen den daarvoor gestelden termijn, gewoonlijk een Balische maand of 35 dagen, het vastgesteld aantal getuigen niet bij elkander krijgen, dan wordt hij niet tot den eed toegelaten en zijn schuld bewezen geacht.

De uitkomsten van het welvaart-onderzoek op Java.

V.

LANDBOUW[1]).

(*Slot*).

15. Tweede en handelsgewassen.

In de 14de bijlage, die bij het Overzicht gevoegd werd, zijn verschillende gegevens uit de afdeelingsverslagen getrokken, betreffende die gewassen die men gewoonlijk polowidjo en handelsgewassen noemt. De naam „tweede gewas", oorspronkelijk het gewas in den Oostmoesson geplant op in den regentijd als sawah's gebruikte velden, is zoo algemeen geworden, dat hij ook uitgebreid is tot die, welke op tĕgals worden geteeld. Men noemt ze ook wel in het algemeen droge gewassen in tegenstelling met de padi, het natte gewas bij uitnemendheid. In den bedoelden staat vindt men nu afdeelingsgewijze welke oppervlakten beplant waren met cassave, djagoeng, ketèla, katjang, kedĕlé, tabak, suikerriet, indigo, aardappelen, uien en andere gewassen. Verder is afdeelingsgewijs opgegeven welke cultuur er van beteekenis is, in hoever vóór- of achteruitgang plaats heeft, of er uitvoer van is en welke maatregelen de commissies wenschelijk achtten. Afzonderlijk zijn in de eerste kolommen, betreffende de uitgestrekheid der beplanting in 1903 nog in cursief gedrukt de uitgestrektheden beplant met gewassen in den regentijd, die eerst in den drogen tijd geoogst werden. Het bleek echter dat in dit opzicht niet alle commissies dezelfde opvatting hadden en ook de bijlagen der Koloniale Verslagen wijzen verschillen aan. Zoo geeft bijl. M M van het K. V. van 1904 voor den aanplant van 1903 van suikerriet in de residentie Pekalongan als eerste gewas 14,836 bouw, als tweede gewas 740 bouw. De genoemde bijl. 14 heeft Oostmoesson-aanplant 3224 b., Westmoesson-aanplant 11,719 b. In het K. V. is het eerste gewas blijkbaar de in 1903 verwerkte aanplant, terwijl het tweede gewas vermoedelijk suikerbibit is. Zoo vindt men meer verschillen en in totaal in bijl. 14 een aanplant van 145,634 b. suikerriet (79,553 Oost- en 66,081 Westmoesson), terwijl het Kol. Verslag geeft 146,542 b. als eerste gewas en 29,006 b. als tweede gewas, samen 175,548 b. Terwijl het eerste cijfer vrijwel met het vorige overeenstemt, is niet duidelijk wat met dien tweeden aanplant bedoeld wordt. Eene dergelijke onderscheiding geeft hier ten opzichte van suikerriet verwarring en de bewerker spreekt terecht de wenschelijkheid uit om voor de bijlagen der Koloniale Verslagen in den vervolge duidelijke omschrijvingen te geven, opdat zij niet weer verschillend bewerkt worden naar de eigen inzichten der bewerkers.

Met betrekking tot *voor- of achteruitgang* stemt het hoopvol dat van alle gewesten gezegd kan worden dat zij, wat betreft het planten van tweede gewassen, vooruitgaan; het meest Madioen, Rembang en Soerabaja, het minst Bantĕn, Batavia, Kĕdoe en Pasoeroean. In 63 afdeelingen is meer

[1]) Zie Febr.-afl. blz. 186 e. v.

voor- dan achteruitgang waar te nemen en in slechts 12 krijgt men den indruk dat zij over het geheel niet vooruitgaan. Als oorzaken der afneming worden genoemd bij kapas, invoer van goedkoope katoenen goederen en bij indigo van anilinekleurstoffen uit Europa, bij djarak, uitbreiding van het gebruik van petroleum, bij katjang tjina vervanging van boengkil door kunstmest, verder daling van marktprijs, uitbreiding van de plantrayons der fabrieken, te weinig bevloeiingswater, moeheid der gronden, ziekten in het gewas, in Indramajoe voorkeur der bevolking voor het sorteeren en bereiden van superieure rijst voor de Europeesche markt. Waar in een zelfde afdeeling zoowel voor- als achteruitgang gemeld wordt, is het meermalen moeilijk te bepalen, welke van beide de overhand heeft; meestal is daarbij sprake van bepaalde gewassen (djarak, kapas, katjang-tjina, tabak). Overigens moet onderscheiden worden tusschen de jaarlijksche verschillen en de uitbreidingen of inkrimpingen van duurzamen aard. De eerste hangen af van tijdelijke oorzaken, de laatste van de gelegenheid tot afzet en de vorderingen, die men in de bereiding gemaakt heeft (cassave).

Uitvoer wordt bij enkele afdeelingen in het geheel niet vermeld, bij meerdere slechts naar naburige streken. Behalve de bekende voortbrengselen voor de Europeesche markt als tabak, suiker en indigo, hebben als zoodanig nog beteekenis: katjang tjina (= k. tanak of k. soeoek) (Cheribon, Grobogan), katoen (Demak), djagoeng, voor de bereiding van bier (Malang, Loemadjang, Bondowoso), kratok (Bondowoso, Panaroekan), widjen [1]) voor de vervalsching van olijfolie bij de bereiding van sla-olie (Panaroekan). Uit de Koloniale Verslagen van 1906 en 1907 worden hier nog eenige bijzonderheden omtrent den uitvoer aan toegevoegd.

De *door de afdeelingscommissies gewenschte maatregelen* zijn in hoofdzaak terug te brengen tot drie groepen: 1°. die waarbij leiding en leering de hoofdrol spelen, als voorlichting van het departement van landbouw, aanmoediging en aansporing van het bestuur, aanleggen van demonstratievelden, het geven van deskundige leiding voor de bereiding van daarvoor in aanmerking komende producten.

Dan 2°. indirecte hulpverschaffing, als: Het aanleggen van goede verkeerswegen, oprichten van fabrieken (tapioca, djagoeng- en pisangmeel, katjangolie), het houden van tentoonstellingen met flinke prijzen, waterverdeeling onder technisch beheer, verlaging van spoortarieven, toelating van Chineezen in het binnenland.

Eindelijk 3°. directe hulpverstrekking door goedkoop landbouwcrediet, verstrekking van nuttige en uitgezochte zaden, van eenvoudige en doelmatige werktuigen (ijzeren suikermolens, oliepersen, raspmachines voor cassave, djagoeng-pelmolens) invoer van krachtiger ploegvee.

Van enkele gewassen is de teelt van zoo groot economisch belang, dat het overzicht in meer bijzonderheden treedt. In de eerste plaats geldt dit *djagoeng*, na rijst het voornaamste voedingsmiddel in de bergstreek, in den Oosthoek bij de Madoereezen en op Madoera zelf, dat dikwijls met rijst gemengd wordt. De bevolking dier streken acht djagoeng voedzamer dan rijst (volgens Dr. Greshoff's onderzoekingen is het voedingscijfer van rijst 116 tegenover 135 van maïs, 254 van kedelé, 176 van katjang-merah en 88 van tapioca, waarbij de voedingswaarde van eiwit 5.5 en van vet 2.3 maal zooveel gelden als zetmeel).

---

[1]) Sesamum indicum.

De *cassave*, vooral sedert 1850 door bestuursbemoeienis overal zeer verbreid, wordt ook gemengd met rijst gegeten. Soms worden er prijzen van *f*250 à *f*300 per bouw voor gemaakt, terwijl de teelt gemakkelijk is, doch den grond spoedig uitput. De prijzen voor uitvoer schommelden sterk. Vele tapiocafabrieken in Chineesche handen moesten daarom hun bedrijf tijdelijk staken. De bereiding van cassavemeel volgens de biologische methode (door behulp van bacteriën) door den heer De Kruyff aan het landbouwdepartement beproefd gaf goede uitkomsten. Er werd 22 pCt. der geschilde cassave verkregen tegen 16 pCt. volgens de mechanische methode. (Inl. Jaarb. Dept. v. Landb. en *Teysmannia* 1906 bl. 503).

Van groote beteekenis als voedingsmiddel is ook de kedělé (sojaboontjes) van oudsher in China en Japan gekweekt. De sojaboon bevat een stof geschikt om zetmeel in oplosbare verbindingen om te zetten en men heeft er een brood van gemaakt voor lijders aan suikerziekte. Wegens het groote eiwitgehalte werd dit product van wege den chef van den geneeskundigen dienst onder de aandacht van het bestuur gebracht. De aanplant werd in de laatste jaren zeer uitgebreid. In suikerstreken ziet men het gaarne, omdat dit gewas weinig water zou behoeven. In No. 6 der „Beknopte gegevens", enz., samengesteld door Jhr. de Savornin Lohman, wordt echter gezegd dat het in den Oostmoesson om de 14 dagen bevloeid moet worden en dat het op tĕgals in den Westmoesson geplant wordt, omdat kedělé geen lange droogte verdragen kan. De meest op Java geteelde variëteit met zwartgekleurd zaadvliesje gebruiken de Chineezen voor soja-bereiding, overigens wordt er ook témpé (Jav.), een toespijs, van gemaakt. Daartoe dient ook *katjang*. Van katjang bestaan drie hoofdvariëteiten, waaromtrent bijzonderheden in No. 8 van dezelfde serie „Beknopte gegevens", enz. voorkomen. Het Kol. Verslag van 1907 vermeldt nog dat de teelt van aardnoten weder belangrijk toenam: in Soekapoera had de plaatselijke credietbank een bedrag van *f*40,148 aan de verbouwers verstrekt.

Bij wat de inlander tot de *ketéla* (bataten)-soorten of tot de *oewi* (aardvrucht, aardappel) rekent wordt in het overzicht niet stilgestaan. Onder de *handelsgewassen* is vooral de *tabak* van groot economisch belang om de groote voordeelen er van getrokken en omdat die teelt (die voor de Inlandsche markt) een voorbeeld is van een zonder bestuursbemoeienis bloeiende cultuur, met voor Inlanders bijzondere zorg en voorliefde gedreven. De teelt is van groote beteekenis in eenige bergstreken van Midden-Java, vooral op de berghellingen van het Diëng-plateau en in de afdeelingen Toeban, Bodjonegoro en Blora. Voor de bemesting wordt vee op stal gehouden, voor besproeiing en afwatering wordt veel gedaan.

De meeste Inlandsche tabak wordt opgekocht door Chineezen; het voorschottenstelsel is daarbij van ouds in zwang. De meerdere of mindere vrijgevigheid van het bestuur ten aanzien van het toelaten van Chineezen in de dessa's is algemeen van merkbaren invloed gebleken op den omvang der cultuur.

Van de tabak op het Diëngplateau was Pekalongan van ouds de stapelplaats en ook Inlanders waren destijds opkoopers, hunne steenen huizen werden als eene merkwaardigheid aangewezen. Door verbetering der vervoermiddelen naar de Zuid is Pekalongan dit nu niet meer; veel ledigstaande pakhuizen van Chineezen toonen dit aan. Om het belang van de teelt in het licht te stellen, zegt Bandjarnegara dat de Chineesche opkoopers te Batoer vroeger minstens *f*125,000 's jaars er aan verdienden. Wonosobo schat de bruto-opbrengst in drie districten in het ongunstige jaar 1904 op *f*200,872, in het voorafgaande jaar op *f*318,730 en dit geldt een

betrekkelijk klein deel dier districten, terwijl de landrente der geheele districten in die jaren bedroeg *f*171,365 en *f*171,074.

Dat zulk een cultuur ingevoerd kon worden door Chineezen (blijkens een noot reeds in het begin der 19de eeuw) en zoo lang op een betrekkelijk hoog peil gehouden, bewijst volgens den bewerker wel: „dat als de voordeelen maar goed en spoedig voelbaar zijn, de Inlandsche landbouwer bereid is tot een goede en zorgzame teelt; en dat dan prèntah aloes of kras niet noodig is. Want wel verre dat het bestuur op die wijze den opkoop van tabak steunde, belemmerde het dien door willekeurige toepassing van de uitzonderingsbepalingen op deze Vreemde Oosterlingen, vooral wat de uitgifte van passen betreft". Merkwaardig is de uitspraak van het lid Bakhoven in de gewestelijke commissie van Kĕdoe, die zegt (1905) dat eerst in de laatste jaren de tabakshandel in Wonosobo weer begint op te leven door de intrekking der Chineezen-wering in de dessa, waardoor de prijzen van de tabaksbibit en tabak wel weer geleidelijk zullen stijgen. Het vraagstuk van Chineezen-wering of toelating acht hij te ingewikkeld om in enkele woorden te behandelen. Alleen merkt hij op dat Chineezen minder onverbiddelijke woekeraars zijn dan Javanen.

Omtrent de tabakscultuur in het Rembangsche wordt o.a. verwezen naar het artikel van den heer A. H. J. G. Walbeehm in de *Ind. Gids* 1902 I, bl. 1060. Ook dezen schrijver zijn geen kwade praktijken van Chineesche opkoopers bekend.

De tabakscultuur voor de Inlandsche markt verschilt van die voor de Europeesche o.m. daarin, dat bij de eerste de planter ook bereider is en zijn tabak bereid verkoopt, terwijl voor de Europeesche markt hoogere eischen gesteld worden en daarmede groote sommen gemoeid zijn. Bij opkoop voor de Inlandsche markt zijn slechts bij uitzondering Europeanen betrokken en heeft men geen „misstanden" als vroeger in Blitar, thans in Djember en Loemadjang.

Suikerriet voor Inlandsche suikerbereiding wordt in 14 afdeelingen geteeld, meest zoogenaamd wit riet. Door Inlanders geteeld riet wordt hier en daar ook door suikerfabrikanten opgekocht. In sommige streken past de bevolking op primitieve wijze een soort Reynoso-stelsel toe. Amerikaansche persmolentjes, aan Inlandsche suikerbereiders in Ponorogo door bestuurstusschenkomst verstrekt, vielen niet in den smaak, in hoofdzaak omdat eene geschikte gelegenheid tot reparatie ontbrak.

Onder de gewassen, die veel minder geteeld worden dan vroeger, behoort de *djarak*, waarvan de olie, vroeger voor verlichting gebezigd thans door petroleum wordt verdrongen. Omtrent het bereiden van castor-olie wordt verwezen naar v. Gorkom's Oost-Ind. Cultures, dl. II, bl. 587 (1884) en *Teysmannia* 1894.

Indigo gaat achteruit omdat, de Vorstenlanden uitgezonderd, de dracht van daarmede geverfde Javaansche weefsels plaats maakt voor die van Europeesche katoentjes. Volgens het Kol. Verslag van 1907 was de teelt van eenige beteekenis in Batang voor de batikindustrie en in Tajoe (Pati) breidde de cultuur zich eenigermate uit, aangemoedigd door premies van de suikerondernemingen, die de indigo opkochten voor groene bemesting. Van de vruchtelooze pogingen om de *katoen*-cultuur te verbeteren is een overzicht gegeven door Dr. W. B. Tromp de Haas in *Teijsmannia* 1903. Beter schijnt men in Dĕmak te zullen slagen, waar het gouvernement rentelooze voorschotten gaf, die in 1908 gestaakt werden. Voor bijzonderheden kan verder naar dat verslag worden verwezen (kol. 242).

16. Overjarige gewassen.

Uit de in een staat bijeengebrachte gegevens over deze gewassen blijkt, dat zij eene niet gering te schatten bijdrage tot de volkswelvaart leveren. De overjarige gewassen voorzien niet alleen in eigen voeding of andere behoeften der bevolking, maar leveren ook bruikbare handelsartikelen. *Klapperboomen* (cocos nucifera) zijn verreweg de belangrijkste dezer gewassen. Behalve Koeningan, Soerabaja en Bondowoso, wordt door alle afdeelingen van de klapperteelt bijzondere melding gemaakt; in 47 afdeelingen noemt men die belangrijk, in verreweg de meeste gaat ze nog steeds vooruit, alleen in twee verminderde de aanplant (Buitenzorg en Panaroekan).

Uitbreiding van den aanplant wordt eenigermate bevorderd door het vrij algemeene gebruik om bij huwelijken (in Batang ook bij geboorten) een paar uitgezochte en ontkiemde klappers ter uitplanting te geven (zie ook De Bie „De klapper" in het *Tijdschr. B. B.* deel XI).

Reeds bijblad 216 van 1850 had de bevordering van klapperaanplant op het oog en eene gouvs. circulaire van 6 Juli 1903 No. 2218 dringt aan op instandhouding en uitbreiding daarvan, wegens de voordeelen van kopraverkoop. Vooral de vermeerderde vraag naar dit artikel schijnt in verschillende gewesten den bijplant te hebben bevorderd.

De klapper komt voor tot pl.m. 1000 M. hoogte, doch boven pl.m. 500 M. levert hij in den regel weinig op (uitgezonderd op de hoogvlakten van de Preanger).

Wat uitvoer van *kopra* en *olie* betreft, staat Zuid-Bagelen bovenaan, vooral de als Oeroet-Sewoe bekende pl.m. 50 paal lange dessa-reeks evenwijdig aan de kust. Ook in de Westelijker aan de Zuidkust grenzende residenties is klapperteelt en oliebereiding van toenemende beteekenis, terwijl ongeveer in het midden Tjilatjap de grootste kopra-uitvoerhaven van Java is.

Onder de andere gewesten worden vooral genoemd Tjiandjoer, de kust van Bantĕn, de afdeelingen Demak en Grobogan, Madioen, dat voor de toekomst veel belooft, een deel van de afdeeling Toeban, in Kediri vooral voor oliebereiding Toeloenggagoeng en Trĕnggalek en verder Oostwaarts Banjoewangi. Volgens opgaven in de *Economist* van 1906 zou Nederlandsch-Indië, wat de kopra-levering betreft reeds nu aan het hoofd der produceerende landen staan.

Klapperolie wordt minder uitgevoerd; in 1906 gingen 5864 Liter van Batavia naar Singapore. Aan voorstellen om modelfabrieken op te richten ten einde de olie, vezels, zeep, enz. op Java te bereiden is nog geen gevolg gegeven, omdat de Regeering eerst de resultaten wilde afwachten eener door het departement van landbouw te nemen proef met kunstmatige droging [1]).

Daar kopra veel door Chineezen wordt opgekocht, komen de voordeelen van de cultuur slechts gedeeltelijk aan de Inlanders ten goede. De inlandsche credietbanken zijn hier nuttig werkzaam.

Bamboe is eveneens van groote beteekenis voor de bevolking en komt meestal om de erven en desa's voor, soms in afzonderlijke tuinen (Zuid-Krawang) of in het wild. Slechts van drie afdeelingen wordt gerapporteerd: dat de aanplant verminderde. In Djember is ten behoeve van tabaksondernemingen onoordeelkundig en veel gekapt, hetgeen op 1 Dec. 1901 een verbod uitlokte. Het boschwezen heeft zich zoowel hier als in

[1]) Welke proef dreigt te mislukken, zie onze Jan.-afl. bl. 100.

Wonosobo en Tĕmanggoeng met de uitbreiding der bamboe-aanplantingen bemoeid. In Grobogan wordt bamboe gebruikt bij de verdampingstoestellen der zoutwinning. In Tanggĕran en Lĕbak is speciaal de bamboe tali van belang voor de hoedenindustrie. Sedert 1906 is in Tanggĕran en Buitenzorg de vervaardiging van pandanhoeden begonnen (door den heer Pit in *Teijsmannia* van 1908 beschreven).

Vruchtboomen zijn uit een handelsoogpunt in de meeste afdeelingen van weinig beteekenis. In slechts 11 wordt de ooftteelt belangrijk genoemd; in West-Java pisang, in de bergstreken djeroek-soorten en verder goede mangga's in Cheribon en Oostelijk daarvan. Uitvoer van ooft heeft slechts in 9 afdeelingen plaats; vooral zijn mangga's daarvoor gezocht. De verslagen maken geen melding van *druiventeelt*, waarover bijzonderheden zijn opgenomen in *Teysmannia*, deel XVI (1905) bl. 279 e. v.

Op het gebied van vruchtencultuur is de te Buitenzorg gevestigde Vereeniging „Ooftteelt" nuttig werkzaam. In de sinds 1900 uitgegeven jaarboekjes vindt men nuttige mededeelingen op dit gebied en analyses van Buitenzorgsche vruchten, verricht onder toezicht van Dr. W. G. Boorsma. Geholpen door een regeeringssubsidie, heeft de vereeniging een jong boomkweeker uit Nederland werkzaam in haar proeftuin te Tjipakoe. Verlaging van vracht voor vruchtenvervoer was reeds door de directie der Staatsspoorwegen verleend. Ook wordt gesproken van verzending van Indische vruchten naar Nederland.

De *kapok-* of *randoeboom* is onder overjarige gewassen van belang, omdat hij voor den uitvoer kapok en kapokpitten levert. De teelt komt in 46 afdeelingen voor en breidt zich tengevolge van bestuursinmenging uit, vooral in Grobogan, Ngawi en Probolinggo. In Tĕmanggoeng zou die uitbreiding mislukt zijn. Uit een statistiek van 1906 blijkt een verscheping van kapok naar het buitenland ter waarde van ongeveer $1\frac{3}{4}$ millioen gulden en bijna 6000 ton pitten, geschat of $1\frac{3}{4}$ ton. De kapok wordt besproken in No. 9 der handleidingen (in 1908) uitgegeven van wege het Dept. van Landbouw.

Arèn, *pinang* en *sirih* komen ook zeer algemeen voor en leveren voor de Inlandsche markt niet onbelangrijke artikelen. Tĕgal geeft eene schatting der opbrengst van arèn-boomen. Zij kunnen, gedurende vier jaar, elk jaar drie maanden afgetapt worden. Een boom levert dan voor *f*0.10 à *f*0.15 suiker per dag en dus pl.m. *f*9 à *f*10 's jaars. Pinangboomen worden éénmaal 's jaars geplukt en leveren dan pl.m. 300 vruchten, die *f*0.10 opbrengen. Sirih-bladeren kunnen 4 keer 's jaars geplukt worden en brengen dan *f*0.15 per plant of *f*0.20 's jaars op. De *siwalan*, die vooral veel in Soemĕnĕp en Sampang voorkomt, begint eerst na 30 jaar vrucht te dragen.

Peper komt voornamelijk voor op West-Java, doch in Tjaringin, waar die teelt eertijds zeer belangrijk was, neemt zij af door prijsdaling. In Lebak en Pandeglang worden de peperaanplantingen daarentegen uitgebreid.

De *theecultuur* wordt voor de Inlanders van steeds toenemende beteekenis. In Soekaboemi en waarschijnlijk ook in Tjandjoer wordt het theeblad meest onbereid aan de Europeesche ondernemingen geleverd, in Limbangan ook deels voor de Inlandsche markt bereid. In Pekalongan bereidt de bevolking meest thee voor eigen gebruik, in Brĕbĕs is het product vrij slecht, doch wordt gedeeltelijk door Chineezen opgekocht en met Chineesche thee gemengd. Eenige berichten uit de Koloniale Verslagen hier kortheidshalve voorbijgaande, zij slechts aangeteekend dat het merkwaardig is

hoe in sommige streken van Midden-Java — en misschien wel over heel Java — de bevolking verzot is op thee en deze als volksdrank meer en meer wordt gebruikt, waarom het wenschelijk zou zijn de cultuur als volkscultuur aan te moedigen.

Cacao wordt op de erven aangeplant in de afd. Bandoeng, Soekaboemi (belangrijk), Soekapoera (nagenoeg op alle erven, zelfs in het gebergte) en Galoeh (onderdistrict Tjidjoelang).

17. Bloementeelt.

De resultaten indertijd in Djombang en Pekalongan verkregen, waar zelfs op sawah's bloemen geteeld werden, deden vermoeden, dat men hier met eene winstgevende cultuur te doen heeft. Het onderzoek heeft dit niet bevestigd, doch in de nabijheid van hoofdplaatsen is zij van eenig belang. Het bedrijf breidt zich uit. Te Buitenzorg worden veel sierplanten gekweekt of verzameld, te Pekalongan houden zich een 80-tal personen bezig met verkoop van bloemen op de pasar's, te Soerabaja zijn 2000 Inlandsche huisgezinnen bij de bloementeelt betrokken. Op de pasar's worden meest Perzische rozen, melati, kenanga, tjempaka en katjapiring verkocht, waarbij de verdiensten vermoedelijk niet onbelangrijk zijn.

18. Erfbouw.

Deze is belangrijk of van eenige beteekenis in 38 afdeelingen, van minder belang in 27 afdeelingen, terwijl 11 er geen bepaald uitsluitsel over geven. In de districten Boemidjawa en Djatinĕgara van de afd. Tĕgal is de erfbouw van groote beteekenis, wegens de belangrijke Inlandsche theecultuur. In ongunstige jaren kan hij tegemoet komen aan voedselschaarschte. In eenige afdeelingen in Bantĕn is de erfbouw teniet gegaan door bestuursinmenging, omdat in 1845 de resident in het belang der politie last gaf de huizen in groepen dicht bijeen te plaatsen, waarbij later verzuimd werd de kamponggrenzen uit te breiden, zoodat bij toenemend aantal woningen van erfbouw verder geen sprake kon zijn.

Over het algemeen wordt geklaagd over ondoelmatige beplanting der erven en slechte verzorging van den aanplant. In het hooge gebergte zijn de erven meest onbeplant en heeft men tuinen op eenigen afstand, waarschijnlijk om in die dikwijls nevelachtige en koude streken de zonneschijn beter bij de huizen toe te laten. Ten aanzien van bevloeiing zijn de erven door toenemende eischen der bouwgronden in minder gunstige omstandigheden gekomen. Over het algemeen is erfbouw bij de bevolking wel gewild en als de erven goed onderhouden worden in vele streken zelfs voordeeliger dan sawah-cultuur.

19. Invloed van bevloeiing.

Hoewel aan Irrigatie in den Leidraad een afzonderlijk hoofdstuk is ingeruimd, is de bevloeiing zoo nauw aan den Inlandschen landbouw verbonden en voor dezen van zoo groote beteekenis, dat daaraan in het hoofdstuk Landbouw eenige vragen gewijd werden. Deze betroffen den meer of minderen slibtoevoer en de verbetering van de bodemgesteldheid, die van de grondbewerking en teeltwijze, de hoogere opbrengst, de uitbreiding der cultures en de verbeteringen (vermindering van bedrijfskosten) tengevolge van deskundig beheer. De antwoorden zijn in een staat afdeelingsgewijze bijeengevoegd. De vragen doelden op de gevolgen van „geregelde" bevloeiing, waarom vele afdeelingen, nog niet daarvan voorzien ze onbeantwoord lieten. Andere namen het niet zoo nauw en beantwoordden ze met

het oog op de z.g. Inlandsche bevloeiing, wat ook de kennisneming waard is, doch de gegevens zijn veelal niet voldoende betrouwbaar. Verschillend wordt geoordeeld over de waarde van deze laatste ook door technici. Eene lezenswaardige beschrijving van de Inlandsche bevloeiingsgewijze gaf de heer F. A. Liefrinck in de *Ind. Gids* van 1896 II, bl. 1172. Met betrekking tot de meer of mindere waardeering daarvan wordt nog naar verschillende opstellen verwezen, zooals dat van den heer A. P. Melchior (*Ind. Gids* 1897 II, bl. 1181 en 1288, van steller dezes (*Ind. Gids* 1902 I, bl. 172), de opstellen van den heer J. Homan van der Heide, van den heer H. van Kol (*Ind. Gids* 1906 II, bl. 1153 en 1313) enz., naar den inhoud waarvan hier kortheidshalve verwezen wordt.

Met betrekking tot de vermeerdering of vermindering van den slibtoevoer en de *verbetering van de bodemgesteldheid* stonden aan de verslaggevers geen gegevens, op voldoende waarneming gegrond, ter beschikking en het loont daarom de moeite niet het oordeel van verschillende afdeelingen samen te vatten. De bewerker van het résumé houdt zich dan ook meer aan opstellen van deskundigen, zooals van de Solo-commissie en van den heer Homan van der Heide die, na een bezoek aan Britsch-Indië en Egypte, een voordracht hield over het slibbezwaar in de Britsch-Indische kanalen (*De Ingenieur* 1905, bl. 152) en de voordeelen betoogt van zooveel mogelijk oppervlaktewater af te tappen, dat geen zand maar wel vruchtbaar slib bevat. De ingenieur Van Doorn (*Ingenieur* 1905, bl. 277) acht bevloeiingsslib geen uitnemende bemesting voor padi, doch verwacht meer van de opgeloste stoffen in helder stroomend water. In het algemeen is over het slibvraagstuk nog niet het laatste woord gezegd.

Door eene behoorlijk goed geregelde bevloeiing is het waarschijnlijk dat de grond ook eene betere bewerking zal ondergaan: 1°. omdat de landbouwer niet behoeft te vreezen, dat zijn moeite door watergebrek vruchteloos zal zijn, 2°. het ploegen en eggen er gemakkelijker door wordt, 3°. de bewerking op tijd en niet overhaast kan geschieden en 4°. grootere opbrengst waarschijnlijk is.

Menig verslag bevestigt een en ander. Waar het niet waargenomen werd, kan zulks ontstaan zijn uit onjuiste waarneming of omdat er ongunstige omstandigheden waren, die de gunstige teniet doen.

Verhooging der opbrengst werd tengevolge van de bekende omstandigheden niet overal waargenomen. Zij was echter over het geheel gelijkmatiger. Vermindering van een enkelen oogst kan ook plaats hebben, doordat de vaker bewerkte grond uitgeput raakt (zoo beweert men althans), maar de som van de netto-waarde dezer oogsten kan niettemin grooter zijn. De opbrengst in de Brĕbĕs-vlakte is door het gereed komen der technische Pemali-bevloeiing van gemiddeld 20 tot 30 pikol per bouw gestegen. Een paar verslagen melden grooter opbrengst der hoogere (meer nabij de aftapping, W o n o s o b o) gelegen sawah's. Andere dat die bij de hoogere afgenomen is.

Uitbreiding der cultures is, wat uitgestrektheid betreft, niet overal mogelijk, doch zij kan ook daarin bestaan, dat er minder grond braak blijft, wat vooral de polowidjo betreft; in de vlakte van Brĕbĕs worden thans pl.m. 12,000 bouws met tweede gewassen beplant, tegen vroeger de helft of hoogstens $\frac{3}{4}$ daarvan en Kraksaän deelt omtrent de Pekalen-bevloeiing mede, dat daar 3040 bouw tĕgal tot sawah werden gemaakt, de vrij zandige bodem in het Z.W. deel nam in vruchtbaarheid toe en moeras-sawah's werden gedraineerd. Waar in de suikerstreken een deel der sawah's riettuinen werden, die minder water behoeven, bleef er meer voor de overige.

Wat den invloed van de particuliere suikerrietcultuur betreft, wordt het een en ander aangehaald uit eene Nota van 1900 over den invloed daarvan op de teelt van Inlandsche voedingsgewassen, opgemaakt naar aanleiding der rapporten betreffende de in 1894 en 1895 gehouden suiker-enquêtes. Daar deze quaestie ook bij het hoofdstuk „Irrigatie" zal ter sprake komen, wordt zij hier voorbijgegaan.

Onder andere *gevolgen van deskundig bevloeiingsbeheer* wordt nog gesproken over de beurtbevloeiing en vermindering der bedrijfskosten. Ten opzichte van deze laatste zijn de gevolgen van vele regelingen nog niet vermeld. Als voordeelen van beurtbevloeiing worden genoemd: het op bepaalde tijdstippen geconcentreerd zijn van het water op punten, die het 't meeste noodig hebben, het over een grooter tijdsruimte verdeelen der arbeidskrachten, waardoor opjagen van kosten en huren vermeden wordt en het mogelijk maken van eene betere bewerking. Door deskundig waterbeheer wordt verspilling van het water voorkomen en het ontstaan van tallooze waterquaesties tusschen Inlandsche landbouwers en Europeesche ondernemers of tusschen de eerstgenoemden onderling, vermeden.

De suikercultuur in verband met de bevloeiing kwam boven reeds ter sprake. In de genoemde Nota wordt gezegd dat de quaestie van de benadeeling van den Inlandschen landbouw door de suikercultuur even oud is als deze. Reeds voor lang trok zij de aandacht der Regeering (Suiker-enquête Baud in 1853). In 1871 werd bepaald dat dammen, leidingen en andere werken uitsluitend in het belang der fabrieken, door den ondernemer aangelegd en onderhouden moesten worden. Bij Gouvs. besluit van 30 Dec. 1891 No. 9 werd aan den hoofdingenieur H. E. van Berckel en den inspecteur van cultures F. A. Liefrinck een onderzoek opgedragen naar de ingekomen aanvragen tot behoud van het water als beweegkracht ten behoeve der suikerondernemingen wier contracten in dat jaar afliepen. Sedert zijn verschillende maatregelen genomen, waaronder de oprichting van irrigatie-afdeelingen, enz.

Bij onderzoekingen over de verhouding van den Inlandschen landbouwer tot den Europeeschen ondernemer, treedt de wettelijke, zoowel als de feitelijke, rechtsongelijkheid tusschen beiden meermalen duidelijk aan 't licht. Intusschen geven de irrigatieverslagen den indruk dat, ook wat betreft 't optreden tegen overtredingen in zake bevloeiingsregels in de laatste jaren over het geheel verbetering is gekomen, wat wel voor een groot deel te danken zal zijn aan de tot stand gekomen waterregelingen. Dat de overtreders niet uitsluitend Europeanen zijn ligt voor de hand; er zijn ook Inlandsche machthebbenden en invloedrijken, die inbreuk maken op een billijke en rechtmatige waterverdeeling (verwezen wordt naar het opstootje te Karangtengah in de afd. Soekaboemi, ook besproken in de *Ind. Gids* 1907 II, bl. 1430 en 1908 I, bl. 687).

20. Teelt van minderwaardige variëteiten.

Hoewel de voornaamste voortbrengselen met het oog op minderwaardigheid vrijwel geklasseerd zijn, is het begrip in zooverre betrekkelijk dat het op een gegeven tijdstip voor den landbouwer voordeeliger kan zijn een minderwaardig geheeten artikel liever dan een meerwaardig te planten. Dit blijkt vooral bij vroegrijpende padi-soorten (gendjah), omdat zij minder hooge eischen stellen aan de hoedanigheid van den grond en de bevloeiing, ze minder onderhevig zijn aan ziekten en plagen, ze spoediger oogstbaar zijn, waardoor de grond eerder beschikbaar komt voor suikercultuur of tabaksaanplant, ze gelegenheid geven om meermalen per jaar te

oogsten (dit geldt ook voor djagoeng, cassave, ketela, katjang), waarbij het de vraag is of de gezamenlijke waarde grooter is dan die van minder talrijke oogsten van een meerwaardig product, voorts of de gelegenheid tot afzet beter is, of men den bouwgrond de noodige rust wil geven, de versnippering der gronden er toe dwingt, de aanplant der 2de gewassen toeneemt, enz.

Sommige afdeelingen achtten toeneming van de padi gendjah op voor de suikercultuur bestemde gronden een beslist nadeel; dat hangt echter af van de grondhuurprijzen, die nog te weinig afhankelijk zijn van het vrije spel van vraag en aanbod; daarentegen krijgt padi op aanstaande rietttuinen het eerste water en rijpt als de prijzen nog hoog zijn. Bestuursdwang, ten doel hebbende de cultuur van minderwaardige soorten tegen te gaan, is in den regel bedenkelijk, omdat men geen rekening met alle omstandigheden kan houden. Bijna altijd bestaan er overwegende en niet af te keuren redenen voor.

21. Onrijp oogsten.

Tegenwoordig schijnt het onrijp oogsten van 't gewas alleen ten aanzien van vruchten en klappernoten van beteekenis te zijn. Van de voornaamste voedingsgewassen wordt een klein deel jong gesneden voor de bereiding van gewilde versnaperingen, veevoeder, enz. Overigens kunnen geldnood en vrees voor mislukking (legering der padi), diefstal of vernieling door dieren er toe leiden. Bij vruchten kan de verzending naar verre streken er oorzaak van zijn. Padi wordt wel eens tot vroegrijpheid gedwongen door onthouding van bevloeingswater. Volgens de regeeringscirculaire van 4 Nov. 1901 No. 3334 wordt het veelvuldig voorkomen van z.g. goedanginsecten vooral geweten aan het onrijp oogsten van de padi.

22. Invloed van voorafgaande teelt van suikerriet, tabak en indigo.

Sedert jaren werd de teelt van suikerriet door de Inlandsche bevolking als nadeelig voor de daarop volgende padi geacht. Voor een groot deel wordt dit geweten aan het *Reynoso*-systeem, waardoor de bodemgesteldheid ten aanzien van de paditeelt te zeer wordt gewijzigd, wat bij het oude *broedjoelan*-systeem minder het geval was; verder aan het gebruik van kunstmest (zwavelzure ammonia), terwijl de herstelling der gesneden rietttuinen voor den sawah-bouw veel arbeid vordert.

De meest gangbare meening is, blijkens de afdeelingsverslagen, dat dongkèlan-grond, zonder tusschengewas dadelijk met padi beplant, een *minderen* (dikwijls slechten) *oogst* geeft. Men plant daarom bij voorkeur eerst djagoeng, dat zelfs hier en daar een grootere opbrengst op dezen grond geeft. De volgende padigewassen herstellen zich bij goede bewerking geleidelijk (verwezen wordt naar eene brochure van M. C. Brandes: „De inlandsche bevolking van Java en Madoera met betrekking tot de suikerindustrie"). Als bijlage 18 is over dit onderwerp een nota van de heeren B. M. A. Carp en H. C. Prinsen Geerligs opgenomen, waaruit valt op te maken dat polowidjo in betere conditie verkeert door voorafgaande rietbeplanting, doch dat de invloed op den padi-aanplant vaak minder goed is. Uit een nota van den heer J. D. Kobus over een bemestingsproef blijkt, dat de resultaten met zwavelzure ammonia, boengkil en stalmest op suikerriet, katjang tjina, djagoeng en padi niet veel uiteen loopen. Alleen bij djagoeng is een aanmerkelijk verschil ten gunste van de stalmest. Eindelijk is een nota van Dr. Z. Kamerling, leeraar der Kon. Wilh.-School

te Batavia, opgenomen, die op een zestal gronden betoogt dat de vruchtbaarheid der suikerrietgronden achteruit gaat.

Nadere proefnemingen zullen noodig zijn alvorens over deze zaak een eindoordeel kan worden uitgesproken.

Wat de gewassen *na indigo* betreft, slechts in 7 afdeelingen wordt deze voor de Europeesche markt geteeld en daarvan constateerde één een nadeeligen invloed, drie achtten geen invloed merkbaar en volgens drie werden betere oogsten verkregen.

In de acht afdeelingen, waar *tabak* voor de Europeesche markt wordt geteeld, werd op één na geen nadeelige invloed op het volgende gewas waargenomen.

23. Misgewas, ziekten en plagen.

Misgewas kwam in alle afdeelingen in meerdere of mindere mate voor, doch in 29 weinig of zelden. Voornaamste oorzaken waren te laat planten, ongunstige weersgesteldheid, onvoldoende bevloeiing of afwatering.

Ziekten en plagen zijn meestal ama mentèk (aaltjesziekte), ratten en walang sangit; meer plaatselijk wilde varkens, apen, enz., gebrekkige teelt, aardstortingen, binnendringen van zeewater, wegslaan van den bodem. Middelen ter bestrijding zouden zijn verbetering der bevloeiing en naleving der waterregeling, deskundige onderzoekingen naar de oorzaken der meest voorkomende ziekten en de middelen daartegen, goede grondbewerking en verzorging van het gewas, jacht op ratten, enz.

De voornaamste vijanden van de klapperboomen zijn eekhorens en klappertorren; van andere vruchtboomen kalongs en vleermuizen, waarop jacht te maken. In Lamongan zouden de ratten toenemen wegens de verdelging van leguanen en slangen. Bijblad 6577 stelt op den voorgrond dat de uitroeiing van schadelijk gedierte behoort tot den plicht der bevolking.

24. Invloed van vastheid van grondbezit.

Volgens het Koloniaal Verslag (bijlage M) van 1904 waren er einde 1902 in de gouvernementslanden 2,707,406 bouws in *individueel* en 1,979,320 bouws in communaal bezit, van welke laatste 1,103,158 met vaste aandeelen. Sedert 1897 is het laatstbedoelde cijfer vermeerderd met 26,035 bouws, dat met periodieke verwisseling of verdeeling daarentegen verminderd met 90,466 bouws; de daaruit blijkende *neiging tot overgang naar den vasteren bezitsvorm* openbaarde zich reeds vele jaren vroeger. De vermindering der verplichte diensten en een betere omslag en billijker heffing der landrente zullen op die beweging zeker van invloed geweest zijn; hier en daar zal ook ambtelijke invloed zich hebben doen gevoelen (verwezen wordt naar Staatsblad 1906 No. 83 en Bijblad 6576). Voornamelijk in Midden- en Oost-Java komen communaal-bezeten sawah's voor.

Vruchtbare vergelijking, ten aanzien van den invloed op den Inlandschen landbouw, is uit den aard der zaak alleen in die afdeelingen mogelijk, waar naast communaal bezit met periodieke verwisseling of verdeeling, ook vastere bezitsvorm voorkomt. Geen onderscheid werd waargenomen in 27 afdeelingen, in vele waarvan echter geen vergelijking mogelijk was, ten deele omdat, hoewel in de verslagen niet uitdrukkelijk vermeld, aldaar geen periodieke verdeeling bestaat.

Betere bewerking werd waargenomen bij vast bezit in 18 afdeelingen (sommige melden ook betere bemesting, afwatering, omheining). Wat de overjarige gewasen aangaat, deze komen voor op gronden (erven en andere droge gronden), die meest in vast bezit zijn.

Het lijdt overigens geen twijfel dat ook op Java en Madoera vast bezit tot beteren landbouw leidt, immers arbeid en kosten voor belangrijke verbeteringen getroost men zich alleen als men zeker is de vruchten ervan te zullen plukken.

De *suikercultuur is het vaster worden van het grondbezit niet bevorderlijk.* Door den inhuur van gronden zoodanig, dat groote aaneengesloten stukken gevormd worden — wat zeer wenschelijk is met het oog op bevloeiing, afwatering, rietvervoer en bewaking — welke na elken oogst verplaatst worden (meest om na 2 of 3 jaar weer op dezelfde plaats terug te keeren), heeft de particuliere suikercultuur hier en daar de periodieke verdeeling der gronden in de hand gewerkt, ook daar, waar ze niet meer gebruikelijk was; en waarschijnlijk daar waar ze gebruikelijk was, den overgang tot vaster grondbezit tegengehouden. Ook wordt de begrenzing der ambtsvelden er onzeker door gemaakt (art. 8*b* van Staatsbl. 1900 No. 240 en Bijblad 5558).

25. Niet ingang vinden van betere teeltwijzen. Hierbij werd, als bekend, in vroeger jaren niet weinig en soms zeer krasse dwang gebruikt. Dat die slechts zelden blijvend resultaat had, pleit niet voor het prentah-systeem, waarvan de Controleur Kern in zijn voordracht over „Regeeringsinmenging in Indië" (zie *Ind. Gids* 1905 I, bl. 751) de verkeerdheid in het licht stelde. Hoeveel waars zijne beschouwingen bevatten, wordt door de welvaartverslagen bevestigd.

Niemand is er die meer — en dat belangeloos — voor verbetering van den inlandschen landbouw gedaan heeft, dan K. F. Holle, wiens systeem in bijzonderheden door hem zelf is toegelicht in een nota, o.a. opgenomen in deel XIX van het *Tijdschr. v. Landb. en Nijv.*, en in Bijblad 2950 wordt er uitvoerig op teruggekomen. Daar volgens sommige verslagen zelfs menig Europeesch bestuursambtenaar tegenwoordig denkt, dat die methode slechts in ijl uitzaaien bestaat, worden de hoofdpunten hier gememoreerd. Zij zijn de volgende:

1°. uitzaaiing op het kweekbed niet voordat het te beplanten veld eenmaal beploegd of omgepatjoeld is (voorkomen van overhaasting);

2°. uitzaaiing van uitgezochte, geweekte korrels (geen vooze korrels);

3°. ijle uitzaaiing (1½, later 1 kati per vierk. rijnl. roede);

4°. vroeg overplanten (oude zaailingen kwijnen, zijn onderhevig aan ziekte, enz.);

5°. ijl uitplanten (ter verkrijging van betere uitstoeling);

6°. planten in rijen, liefst in de richting van Oost naar West (betere toetreding van licht en lucht, gemakkelijker wieden);

7°. getopte zaailingen planten (ter bevordering van den groei van het onderdeel der plant);

8°. uitplanten van rechtopstaande zaailingen;

9°. bemesting.

Ook beval Holle aan om de bevolking niet te dwingen te groote grondstukken te bewerken en wees hij op het voordeel van blijvende verdeeling der communale gronden.

Proeven werden in groote massa genomen, doch daarbij bleef het niet; in vele bestuursgebieden werd de nieuwe plantwijze algemeen gelast en nalatigheid op verschillende soms zeer willekeurige wijze bestraft. In sommige streken haastten de landbouwers zich, om aan de voorgenomen proeven te ontkomen, de padi hoe dan ook in den grond te brengen. Het moet gebeurd zijn dat zij dit s nachts bij fakkellicht deden, als zulks noodig

was, om de naderende ambtenaren vóór te zijn. De heer Holle zelf was tegen zulk optreden en natuurlijk voor overreding. Wellicht was zijn ijver voor de goede zaak echter zoo groot, dat hij verzuimde met zijn invloed bij de Regeering tegen deze willekeur op te komen. Uit een voorbericht van 31 Januari 1895 bij in het licht gegeven verslagen over de genomen padi-proeven, blijkt zijn hoopvolle verwachting die echter niet verwezenlijkt is. Holle kwam uit 2762 proeven, genomen op 2476 bouws, tot het besluit, dat de opbrengst, inclusief de bespaarde zaaipadi 21 pCt. grooter was dan de gewone. In het district Gempol, afd. Bangil, werden zelfs opbrengsten van 90 en 100 pikol per bouw verkregen en hij twijfelde niet of de oogst van Java zou 's jaars met 20 à 30 millioen pikols padi, ter geldswaarde van 40 à 60 millioen gulden, kunnen toenemen.

In hoeverre deze verwachtingen zijn verwezenlijkt blijkt in de welvaartverslagen uit de beantwoording der vraag (No. 240) : ,,wat is de reden dat ingevoerde betere cultuurmethoden weinig of geen ingang vonden?''

Uit de antwoorden, die voor de meeste afdeelingen worden medegedeeld, blijkt vooreerst, dat door de pogingen tot invoering der methode-Holle over het algemeen niet anders verkregen is dan in vele streken uitzaaiing in stede van de vroegere arenuitlegging, waarbij volgens meer dan een verslag de bevolking niet vrijgelaten werd, terwijl anderen zich die vrijheid misschien niet bewust waren. Verder worden over geheel Java en Madoera nagenoeg dezelfde bezwaren opgegeven, reeds in Holle's tijd tegen zijn systeem aangevoerd. Holle vernam die en kon ze weerleggen. Hij liet niet na aan te toonen, dat de grootere opbrengst ruimschoots mogelijke grootere kosten vergoedt. Is dit echter waar, dan is het begrijpelijk dat menig landbouwer, wegens gebrek aan bedrijfskapitaal, verhinderd was de betere methode te volgen. Van vele andere bezwaren kan worden gezegd, dat zij bij behoorlijke toepassing van het stelsel niet zouden zijn gevoeld, doch voor die goede toepassing is overtuigd zijn van de deugdelijkheid der nieuwe methode een vereischte. Die overtuiging ingang te doen vinden is geen kleinigheid. Daartoe zijn goed geleide en goed geslaagde proefnemingen noodig, die zoo in het oog vallen dat de landbouwers in den omtrek ze wel met aandacht moeten volgen. De eischen worden genoemd, waaraan de demonstratievelden op den duur moeten beantwoorden. Vooral de dessa Kertoredjo, afd. Djombang, een Christen-dessa behoorende tot den zendingskring Modjowarno, geeft uit dit oogpunt een gunstig voorbeeld. Beantwoorden de demonstratievelden aan hun doel, voor een aanmerkelijke verbetering van den Inlandschen landbouw zijn er veel meer noodig. De geschiedenis van de toepassing van het ,,Systeem-Holle'' is een doorloopend échec van het prentah-systeem; deze erkentenis als resultaat van de vroeger begane fouten is een niet te verwerpen winst.

26. Vrijheid in het landbouwbedrijf.

Hier wordt alleen besproken de beperking dier vrijheid door staatsorganen en niet die door regelingen of gebruiken in de dessa. ,,Prentah aloes'' vond onder anderen aanbeveling bij den heer Scherer in zijne voordracht in *Moederland en Koloniën*, 15 Jan. 1904.

Voor den bestuurder zelf is het werken met prentah zoo verleidelijk, men voelt zich onwillekeurig eenigszins in den rol van den bekenden ,,verlichten despoot''. Het prentah-geven wordt een gewoonte en tast men wel eens mis, met die meegaande inlanders geeft het haast nooit eenige soesah. Volgens den bewerker van het ,,Overzicht'' wordt niet voldoende in aanmerking genomen, dat niet alleen nuttige en goede uitkomsten verkre-

gen zijn, maar ook veel prentah's tot niets leidden dan tot nutteloozen arbeid en verlies. Ook dienen zij niet altijd het belang van den bevolene, maar dat van anderen, zelfs een enkele maal dat van enkele individuen, die de lastgever bevoordeelen of gunstig stemmen wil, al zullen zulke voorschriften in wettelijke bepalingen niet licht voorkomen. Terwijl eenige goede gevolgen van het prentah-wezen erkend en genoemd worden, vermeent de bewerker dat het van slechten invloed is op het karakter van den Inlander en dat in de tegenwoordige omstandigheden het door dezen verkrijgen van een meer zelfstandige inborst iets is, waar veel, overigens op zich zelf nuttigs, voor wijken moet, als het niet anders kan. Voor zijn verheffing is het hem noodig te weten dat hij vrij man is, dat men hem niet willekeurig, naar persoonlijk goeddunken gelasten kan. Wordt het noodig geacht hem te binden — wat overigens zoo min mogelijk geschieden moet — dan moet het zijn krachtens hem behoorlijk bekend gemaakte wettelijke bepalingen. Daar de landbouw in de Javaansche maatschappij een zoo overwegende plaats inneemt, betreffen de meeste prentah's deze en kunnen verdeeld worden in lastgevingen inzake *a*. beplanten (niet onbeplant laten) van gronden; *b*. tijdigheid (van bewerken, planten, enz.); *c*. het landbouwbedrijf in engeren zin (wijze van bewerken, planten, mesten, enz.); *d*. het gewas (aanplant van vroeg- of laat rijpende padi, bepaalde soorten van podi en polowidjo, tegengang van Oostmoesson-padi, enz.) Wat het eerste punt betreft werd van ouds aangenomen dat de sawah's (met uitzondering van die met waterbezwaar) en de geregeld beplante tĕgal's in den regenmoesson alle beplant behooren te zijn. Voorts wordt in bijna alle verslagen de sub *b* bedoelde aansporing of lastgeving tot tijdigen aanvang met de grondbewerking als noodig voorgesteld. (De golongan-waterregeling in Demak, Stbl. 1903 No. 269 is de eenige in wettigen vorm bestaande bepaling van dien aard).

Bemoeienis met het bedrijf werd niet noodig geoordeeld of had niet plaats in 34 afdeelingen, terwijl in 57, volgens de verslagen, vrijheid werd gelaten ten aanzien van de keuze van het gewas. Aansporing of lastgeving om bepaalde soorten van gewas te planten werd door 5 afdeelingen gemeld.

Ten aanzien van de landbouw-prentah's geldt in het algemeen, dat de al of niet verspreiding, uitvoering en handhaving ten slotte afhangt van de bestuursambtenaren en van den goeden wil hunner ondergeschikten en het Inlandsch bestuur en daar de ambtenaren voortdurend afwisselen, missen de prentah's het meer duurzaam karakter van wettelijke verordeningen en kenmerkt het geheele prentah-wezen zich door groote wisselvalligheid en willekeur.

Volgens den ingenieur Homan van der Heide (lezing in 1905 in het Indisch Genootschap gehouden over Landbouwtoestanden in Achter-Indië, beschouwd in verband met Java), weet men noch in Britsch-Indië, noch in Birma, noch in Fransch Indo-China, noch in Siam, noch in Egypte, van cultuur-printah's af, naar hem bij herhaalde navraag gebleken is.

27. Voorliefde voor den landbouw.

Het is niet gemakkelijk hieromtrent uit de verslagen een algemeen besluit te trekken. Wat de eene opvat als bewijs van toenemende neiging voor het landbouwbedrijf, wordt door anderen als een blijk van meerdere onverschilligheid er voor aangenomen. Over het geheel geeft echter de lezing den indruk dat, uitgezonderd in den omtrek van groote handels- of nijverheidsplaatsen, algemeen nog groote liefde voor den landbouw bestaat. Vermindering werd waargenomen in Tjaringin, waar een groot

deel der bevolking zich liever aan den handel wijdt en sawah's en gewas van de hand zet om aan bedrijfskapitaal te komen; in Indramajoe, uit ijdelheid, jacht naar geld om het lichtzinnig te verteren als gevolg van den opkoop van rijst door Chineezen en hunne handlangers; in Poerwokerto met ingevolge de invoering van de suikercultuur, meer verwisseling van gronden; in Wonosobo, waar de landbouw niet meer loonend zou zijn, enz. In 22 afdeelingen wordt uit verschillende oorzaken, daarentegen meer hart voor den landbouw gemeld. Bij de bestudeering der verslagen in dit opzicht is in het oog te houden dat ter zake moeilijk zekerheid is te verkrijgen, daar de verschijnselen dikwijls diepere oorzaken hebben, die aan het oog van den waarnemer zullen ontsnappen of verschillend geapprecieerd worden.

28. Ontginningsordonnantie.

In slechts 66 afdeelingen is ontginning nog mogelijk. Zoowel bij de eerste ontginningsordonnantie (Stbl. 1874 No. 79) als bij die van 1896 werd als voorwaarde de terrasgewijze aanleg voorgeschreven, zoo er gevaar bestaat voor afspoeling van de bouwkruin. Over het algemeen werden die bepalingen echter slecht nagekomen en op tournée's is het behoorlijk onderzoek van zaken als deze niet zonder bezwaar. Over het nut van terrasseeren is zeer veel getwist. Holle was er voor, zie zijn handleiding van 1873; houtvester Berkhout, die in 1889 ter zake een regeeringsopdracht kreeg, vond dat tegenover de nadeelen en bezwaren veel groote voordeelen staan: de teelaarde wordt niet weggevoerd en de terrasseering leidt tot meer intensieven landbouw. Het aanleggen van terrassen blijkt niet zoo bezwaarlijk en het hangt voornamelijk van den betrokken ambtenaar af in hoeverre het voorschrift wordt uitgevoerd. In 26 afdeelingen gaven de uitkomsten der ambtelijke bemoeienis reden tot tevredenheid, in 2 afdeelingen werd terrasseering niet geëischt. Verscheidene verslaggevers wijzen op de leemte in de ontginningsordonnantie, dat daarin geen bepalingen voorkomen tegen verwaarloozing of het niet onderhouden van terrassen. In verschillende afdeelingsverslagen worden nog andere bedenkingen tegen de ordonnantie ingebracht, welke hier ter bekorting voorbij worden gegaan.

29. Invloed van erfpachtsuitgifte en exploitatie.

Hier worden deze erfpachtsperceelen slechts behandeld in verband met de inkrimping, die zij veroorzaken van het terrein van den Inlandschen landbouw. Dit maakt een punt van onderzoek uit bij de uitgifte, doch de tijden kunnen veranderen, als door spoorwegen een streek meer toegankelijk wordt, een stroom van Inlandsche volkplanters zich derwaarts richt en dan de beste gronden ingenomen vindt door efpachtsperceelen. Sommige afdeelingsverslagen geven den indruk dat met die mogelijkheid niet altijd voldoende rekening is gehouden. Waar gewaagd wordt van grond, onttrokken aan den Inlandschen landbouw door behoorlijk bebouwde erfpachtsperceelen, is daarin eene waarschuwing voor de toekomst gelegen. Sommige verslagen spreken van toegenomen onveiligheid in den omtrek der perceelen, verzwaring van wacht- en andere diensten, het moeten deelen van het water met sommige perceelen. Behoorlijk ontgonnen perceelen leveren voordeel op voor den Inlandschen landbouwer, afzet van rijst en polowidjo, opkoop van te bewerken producten, zooals thee, en aanleg en verbetering van waterwerken. Onder de bijlagen (19*a*) is eene nota van 5 Febr. 1908 opgenomen van den heer Mr. A. Paets tot Gansoyen, die nog bij andere

hoofdstukken van het Welvaart-onderzoek ter sprake zal komen. Ook de houtbehoefte staat met dit onderwerp in verband, waarbij verwezen wordt naar het opstel van den heer S. P. Ham in de Sept.-Nov.-afl. 1908 van het *Tijdschr. voor het B. Bestuur*.

30. Gouvernements reservegronden aan de bevolking af te staan.

Uit den aard der zaak zijn de belangen der bevolking zeer nauw betrokken bij de begrenzing van nabij haar gronden gelegen bosch- en reserveterreinen, die belemmerend kunnen wezen voor de ,,noodzakelijke'' uitbreiding der bouwgronden. De bewerker van het overzicht acht het beter hier te spreken van de ,,begeerde'' uitbreiding, omdat geheel dient gebroken te worden met het denkbeeld, dat uitbreiding van bouwgronden iets normaals, iets natuurlijks is.

In verscheidene afdeelingen zijn die gronden van geringe uitgestrektheid, bij andere is wegens onvolledige opgaven het belang van den afstand aan de bevolking moeilijk te beoordeelen, bij weer andere is de behoefte aan ontginning nog niet groot, wegens mindere dichtheid der bevolking. Eenige belangrijke gebieden worden in verschillende afdeelingen aangewezen. Het is volgens het overzicht dringend noodig dat deze zaak na een deugdelijk deskundig onderzoek wordt geregeld.

Bij vele bestuursambtenaren bestaat de overtuiging, dat bij voorkeur de Inlandsche bevolking een recht heeft op ontginning van Staatsdomein. Die preferente rechten ten aanzien van ontginning, het laten weiden van vee, het verzamelen van boschproducten worden waarschijnlijk bedoeld als vergoeding voor de politiediensten in het belang der domeinen verricht door de dessa's tot welker gebied zij behooren. Ook de dessa's onderling erkennen veelal die rechten, vooral waar de woeste gronden en bosschen niet zoo uitgestrekt meer zijn. Het zou wel overweging verdienen om bij afstand van domeingrond voor bijzondere doeleinden, eene jaarlijksche schadeloosstelling toe te kennen aan de dessa's, welker rechten van voormelden aard daardoor worden verkort. Door voorstanders en verdedigers dier rechten wordt overigens niet altijd voldoende rekening gehouden met het algemeen belang, dat de volledige instandhouding van het Staatsdomein in vele streken eischt.

31. In te voeren of uit te breiden cultures.

Een lijst wordt gegeven van de gewassen, waarvan de teelt in verschillende afdeelingen ware in te voeren of uit te breiden. Onder de eenjarige gewassen wordt de *padi* genoemd, waarmede in Pandeglang door uitbreiding van het bevloeiingsgebied nog 2000 bouw sawah beplant zouden kunnen worden, terwijl ook in Bandjarnegara en in Wonosobo (in 't Watoemalangsche) veel tĕgal's door bevloeiing tot sawah's zijn te brengen en die cultuur zou zijn uit te breiden. Onder de cultures door meer dan drie afdeelingen vermeld, mogen hier suikerriet, tabak en katoen worden genoemd. Van de overjarige gewassen zijn er een achttal afdeelingen, die klappers noemen, andere spreken van vruchtboomen en kapok en de cultuur van thee wordt aanbevolen in verschillende afdeelingen van de Preanger, Cheribon en Tegal. Vier afdeelingen wezen op caoutchouc en getahpertja leverende gewassen.

Ten aanzien van de theecultuur wordt gewezen op de zeer goede reeds verkregen uitkomsten. De middelen, waardoor men de invoering of uitbreiding van verschillende nieuwe cultures wil aanmoedigen, zijn o.a. uit-

breiding der bevloeiing, verstrekking van goede zaden en deugdzaam plantgoed, deskundige leiding bij keuze der gronden en bereiding van het voortbrengsel, voorlichting van het Landbouwdepartement, demonstratievelden, teeltproeven met katoen, bevelen of zachte dwang van het bestuur, goedkoop landbouwcrediet, rentelooze voorschotten, tijdelijke vrijstelling van landrente, tentoonstellingen, premiën, verzekering van den afzet, snel en goedkoop vervoer, goede afvoerwegen.

Aan deze voorstellen of wenschen is voor een deel tegemoet gekomen. Invoering van nieuwe cultures wordt door een 29-tal afdeelingen onnoodig geacht.

Terwijl erkend wordt dat aan bestuursdwang de invoering van sommige thans belangrijke winstgevende cultures te danken is, wordt het niet overbodig geacht te wijzen op de schaduwzijden van dien dwang, zelfs bij welslagen. Op grond van een met zorg opgemaakt officieel verslag wordt daarbij de aandacht gevestigd op de geschiedenis van de pepercultuur in Bantên naar aanleiding van het in 1892 gehouden onderzoek naar de verplichte diensten, door den toenmaligen controleur A. J. N. Engelenberg. Daaruit blijkt dat in den tijd der Compagnie de Sultan zich verbond ieder Bantammer in het gebergte, boven de 15 jaar, te verplichten jaarlijks 500 boomen te onderhouden. In het tweede tiental jaren der 18de eeuw was de productie dan ook 80,000 pikol en in de laatste helft dier eeuw slechts 2000 pikol. De gouvernements cultures der 19de eeuw hebben van de verongelukte peper nog iets trachten te maken, doch zonder resultaat. Later is in Tjaringin en Pandeglang op last peper geplant, waarbij elk gezin 10, 20 of 50 plantjes had te onderhouden. Ook hiervan waren de resultaten gering; de bevolking gaf aan dien dienst den naam van dadapplanten. Het eindrésumé van 1901 betreffende het onderzoek der verplichte diensten zeide: „Het is verkeerd om de pepercultuur aan te moedigen door last en met politiestraffen te dreigen hen die niet planten willen (hetgeen gebeurd is)".

32. Ongunstige omstandigheden en belemmeringen.

Van deze wordt melding gemaakt in verband met *a*. watervoorziening door 36 afdeelingen; *b*. bodemgesteldheid door ééne afdeeling (Pamekasan); *c*. gebrekkige teelt door 5 afdeelingen; *d*. den veestapel door 8 afdeelingen en de residentie Preanger (behalve 't Zuidelijk gedeelte); *e*. bevolking door 13 afdeelingen en de residentie Preanger; *f*. belastingen in arbeid en in geld door 4 afdeelingen; credietwezen door 9 afdeelingen en de residentie Preanger; *h*. afzetgebied door 6 afdeelingen en deze; *i*. suikercultuur door 7 afdeelingen.

Wij bepalen ons tot het vermelden dezer laatste bezwaren, namelijk van Poerbolinggo waar de inhuur met ingang van Januari plaats heeft, vroeger in Maart of April, weliswaar met hoogere grondhuur — echter in een paar dagen verbruikt — doch derving van een padi-oogst, een groot nadeel voor een dicht bevolkte streek. In Tegal krijgt de bevolking van Protjot in den drogen moesson wegens de suikercultuur overdag geen water. Pemalang klaagt over de ontneming van den sawahvorm door de riettuinen en over onttrekking van water. Modjokerto acht dag- en nachtregeling van het water ongunstig voor de polowidjo. Djombang heeft het over de gevolgen van den grondverhuur en Kediri over het verplicht padi gendjah telen, terwijl Panaroekan (regent) den zwaren

bewakingsdienst in verband met de rietbranden noemt (89,178 dagdiensten in het verslagjaar).

33. Door de onderzoekers gewenschte verbeteringen.

De gedane voorstellen houden in het algemeen verband met de boven sub *a—h* genoemde onderwerpen en zijn respectievelijk door verschillende afdeelingen voorgesteld, doch het is uit den aard der zaak niet doenlijk deze afzonderlijk te resumeeren. Onder de „overige verbeteringen" is Soemedang voor afdoende bestrijding van ziekten en plagen, terwijl Salatiga pleit voor oprichting van een proefstation tot bestudeering van deze en van de middelen er tegen. (Dit is eigenaardig nu die afdeelingen reeds een particulier Algemeen Proefstation bezit). Nu wijlen de Regent van Panaroekan had het speciaal over het ontfutselen van sawah's aan den kleinen man.

In het overzicht wordt voorts gewezen op het nauwe verband tusschen de beide paragrafen 33 en 32, zóó dat de in de eerste als gewenscht genoemde verbeteringen, vanzelf voortvloeien uit de laatst vermelde ongunstige omstandigheden en belemmeringen.

34. Slotbeschouwingen.

Dat het niet wel mogelijk is, zooals het overzicht in deze paragraaf zegt, om in enkele woorden den huidigen algemeenen toestand van den Inlandschen landbouw — zij het hoofdzakelijk slechts in economisch opzicht — maar eenigszins afdoende te beschrijven, blijkt voldingend uit de 78 compresse folio-bladzijden, welke door die slotbeschouwingen worden ingenomen. De landbouw is namelijk zoo verschillend in achterlijke streken en in streken reeds lang in ontwikkeling gebracht, in bergstreken en in de vlakte. In die slotbeschouwingen wordt dan ook alleen getracht aan te geven wat op het oogenblik in de eerste plaats de onderzoekingen en andere gegevens, hebben doen kennen als den trap, waarop de landbouw staat in de nog het minst beschaafde streken en in die, reeds tot grooter ontwikkeling gekomen en wat dien landbouw in hoofdzaak kenmerkt, in hoeverre er voor- of achteruitgang is, welke vooruitzichten te voorspellen zijn en welke verbeteringen wenschelijk worden geacht.

Wij moeten ons bepalen tot de opsomming der behandelde onderwerpen:

1. Algemeene toestand.

Primitieve landbouw in het Zuiden. Maatregelen daartegen. Wisselvallige tëgals in de bergstreken. De landbouw volgt het water. Verdeeling var arbeid. Ploeg en eg. Bemesting. Verscheidenheid (in de gewassen). Uitbesteden. Samenwerking. Werken voor de markt. Waroengs, gaarkeukens, rondventers. Tebasan (koop van oogst bij vooruitbetaling). Rijstprijzen. Vorm van het grondbezit. De hoeve (oudtijds alleen in Noord-Bantën en in 1844 verdwenen). Vergelijking met de Mark (Proefschrift mr. W. Ph. Scheuer). Groote, middelbare en kleine landbouw. Algemeen begrip en economische beteekenis der verschillende grondbezits- en bedrijfsvormen. Invloed van de verdeeling van den bouwgrond op het landbouwbedrijf. Verdeeling van den bouwgrond onder de Inlandsche bevolking van Java en Madoera (van den bouwgrond in communaal bezit met periodieke verdeeling hebben 30.41 pCt. der deelgerechtigden een aandeel van 1 bouw, 19.69 pCt. van $\frac{3}{4}$ bouw, 18.90 pCt. van 2 bouw, 16.9 pCt. van $\frac{1}{2}$ bouw, 11.83 pCt. van $\frac{1}{4}$ bouw of minder, terwijl 2.258 pCt. op 4 à 9 en

0.012 pCt. op 12 à 35 bouw aanspraak hebben. Voor den bouwgrond in individueel bezit en communaal bezit met vaste aandeelen zijn de percenten der bezitters, die ¼ bouw of minder, ½, ¾, 1, 2, 4—9 en 12—35 of meer bezitten respectievelijk 14.93, 16.91, 14.45 24.17, 18.55, 10.28 en 0.71). Het groot-grondbezit in de residentie Preanger Regentschappen (57.67 der grondbezitters hebben minder dan 2 bouw, 36.54 pCt. van 2 tot 6 bouw en 5.79 pCt. meer dan 6. Verwezen wordt ook naar het opstel van den controleur Kern in de Dec.-afl. van de *Ind. Gids* 1904). Opeenhooping van bouwgrond elders op Java. Verband tusschen den bezitsvorm en de verdeeling van den bouwgrond. Verdeeling van de communale gronden in de residentie Soerabaja. De toestand van den Javaanschen landbouwer vergeleken met dien van Siam. Huurders en pachters. Deelbouw. Behoefte van den Inlandschen landbouw aan kapitaal. Inlandsche groot-grondbezitters-kapitalisten. Vorming van een landbouwmiddenstand uit de klasse der groot-grondbezitters (*Ind. Gids*, Maart 1908, bl. 392). Dorpsbankiers in Britsch-Indië. De veiligheid. Diefstal van landbouwvoortbrengselen. Straffen. Veediefstal. Schade veroorzaakt door dieren. Rangschikking der afdeelingen naar de beteekenis, welke de Inlandsche landbouw er heeft. Factoren. Beteekenis van den Inlandschen landbouw in het algemeen. Java een landbouwland. Verhouding van de plattelands- tot de stadsbevolking. (De laatste op Java van 4.75 tot 5.29 pCt. in 1890 en 1905). Verdeeling der bevolking naar de verschillende beroepen en bedrijven. Streven van den dessa-man om ,,hooger op'' te komen. Levert de Inlandsche landbouw genoeg op voor het levensonderhoud van den landbouwer en diens gezin? Landbouwarbeiders.

II. Voor- en achteruitgang. Stilstand.

Toeneming der geldhuishouding. Grondbewerking. Braaklegging. Gewaswisseling. Werktuigen. Zaad- en plantgoed. Bemesting. Verbouwingskosten. Paditeelt. Tweede- en handels-gewassen. Overjarige gewassen. Vruchten- en bloementeelt. Vaster grondbezit. Is de vooruitgang voldoende? Is de Javaan een goed landbouwer? De Inlander moet leeren rationeel landbouw te drijven. De kansen staan voor hem niet zoo slecht.

III. Vooruitzichten.

Omstandigheden. Intrekking der gedwongen koffiecultuur in overweging genomen. Vermindering van de overige verplichte diensten blijft op het program. — Afkoop van heerendiensten. Verbetering is gekomen en in uitzicht in zake bevloeiing. Verbetering in het vervoerwezen. Landbouw-technische verbeteringen. Ook ten aanzien van verbetering van den aanslag der landrente blijft de hand aan de ploeg geslagen. Werking van het landbouw-crediet. (In 1907 was door de landbouwbanken en daarmede gelijk te stellen credietinstellingen *f*1.337.245 voorgeschoten, waarvan de helft voor grondbewerking, pl.m. 25 pCt. voor aankoop van vee, pl.m. 12 pCt. voor lossing van in pand gegeven gronden, 8 pCt. voor de tabakscultuur, enz). Verbetering en uitbreiding van het Inlandsch onderwijs. Andere gewichtige maatregelen. Verminderde ontginningsgelegenheid. Invloed der suikerindustrie. Het planten in den drogen tijd van padi. Zin van den Inlandschen landbouwer voor belangrijke ontwikkeling. De Javaan zal zijne vooroordeelen laten varen als de nood dwingt en het onderwijs de inzichten eenigermate opgeklaard heeft. Maakt het onderwijs de Inlanders wars van handenarbeid? (Nader te behandelen bij de ,,Economie van de dessa''; zie al vast het opstel van den heer J. Habbema in de *Ind. Gids* 1900 II, bl. 840).

IV. Maatregelen ter verbetering.

Völcker over noodig geachte verbeteringen in Britsch-Indië. Het Britsch-Indisch landbouwverslag 1904/05 over het landbouwonderwijs aldaar. Landbouws-volksonderwijs in „British Malaya." Landbouwonderwijs op Ceylon en Madagascar. (Men leze ook het opstel van J. de Groot over de normaalscholen in Algerie, *Ind. Gids* 1908 II, bl. 1469). Vooruitgang van den landbouw in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Dr. Frost over de middelen, welke den Nederlandschen landbouw uit zijn achterlijkheid opgeheven hebben. (Die Agrarverfassung und Landwirthschaft in den Niederlanden, 1906 te Berlijn bij Paul Parey verschenen). Door de afdeelingscommissies voorgestelde verbeteringen. Landbouwtentoonstellingen. Het Departement van Landbouw. Landbouw-inspectie en Landbouw-adviseurs. Inlandsch landbouwonderwijs. De landbouwschool te Buitenzorg en demonstratievelden. Deze laatste het meest algemeen als middel tot verbetering gewenscht. Beginsel, waarvan bij de oprichting der landbouwschool te Buitenzorg is uitgegaan. Gevolgen daarvan. De demonstratievelden verbinden met elementair landbouwonderwijs. Het Inlandsch landbouwonderwijs moet in de eerste plaats gericht zijn op de vorming van Inlandsche landbouwvolksonderwijzers. Te onderzoeken of voor het landbouwonderwijs partij getrokken kan worden van de onderwijzers der openhare Inlandsche scholen. Nota van den Regent van Serang nopens Inlandsch landbouwonderwijs (als bijlage 23 aan het Overzicht toegevoegd). Oprichting van een zelfstandige afdeeling voor landhuishoudkunde bij het departement van landbouw. Verbetering door middel van de groot-grondbezitters. Het vereenigingswezen.

Moreele verheffing.

Afschaffing van uit den tijd geraakte eerbewijzen. Afschaffing van het prentah-wezen. Spoedig een einde maken aan een deel der rechtsongelijkheid van den Inlander tegenover den Europeaan. De Javaan buiten invloed van het dessaverband en de dessahoofden, van het prentah-wezen en van knellende bestuursbemoeienis.

Conclusie.

Terwijl in het voorgaande volstaan is met den inhoud der slotbeschouwingen te geven, hetgeen des te eerder kan geschieden, daar vele onderwerpen nog in andere hoofdstukken van het Welvaartonderzoek ter sprake komen, volgt hier hoe de bewerker in enkele zinnen den inhoud weergeeft:

De toestand van den Inlandschen landbouw, hoeveel overigens er aan ontbreken moge, is in menig opzicht hoopvol — ook, voor zoover mogelijk, in aanmerking genomen de ontwikkelingsgang van den landbouw elders — daar er zin voor vooruitgang is, factoren daartoe werkzaam zijn en overigens de vooruitzichten belangrijk zijn verbeterd; — echter zal de ontwikkeling alleen dan tijdig en ongestoord plaats kunnen hebben en blijvend van bevredigende beteekenis kunnen wezen, indien sommige maatregelen van verbetering spoedig genomen en sommige toestanden eerlang gewijzigd worden. Deels dringen daartoe ook andere dan landbouwbelangen.

J. E. D. M.

VARIA.

DE VLUCHT VAN DE DALAÏ-LAMA UIT TIBET.

Terwijl men sedert 1905 [1]) niet veel meer van Tibet vernomen had en de Dalaï-Lama destijds Lhassa ontvluchtte uit vrees voor de Engelschen, verbreidde zich onlangs het bericht dat deze priestervorst thans gevlucht is voor Chineesche troepen en zich te Darjeeling onder bescherming der Britsche regeering had gesteld.

Volgen het *Vaderland* van 28 Februari zou het ministerie van Buitenlandsche Zaken te Peking de volgende mededeeling aangaande de expeditie der Chineesche troepen naar Tibet en de vlucht van den Dalaï-Lama openbaar gemaakt hebben.

Na de reis, die de Dalaï-Lama het vorige jaar naar Peking ondernomen had, keerde hij weer naar Lhassa terug na de Chineesche regeering verzekeringen van zijn trouw gegeven te hebben. Maar weldra wikkelde hij zich in allerlei intriges, waartegen de onderkoning van Setsjoean en de vertegenwoordiger der Chineesche regeering in Tibet zich herhaaldelijk verzet hebben, terwijl zij den Dalaï-Lama tevens wijze raadgevingen verstrekten.

Deze laatste werden echter niet opgevolgd en de intriges tegen de hervormingen, die de Chineesche regeering in Tibet wilde invoeren, duurden voort. De onderkoning van Setsjoean was eindelijk genoodzaakt, ten einde den vrede en de openbare orde te handhaven en de bescherming van den handel en de openstelling van het land voor den internationalen handel te verzekeren, in Tibet een troep van 2000 welgewapende en geoefende soldaten, onder strenge discipline staande, te doen binnentrekken.

Dit kleine leger werd in het gebergte op de grens tusschen Tibet en Setsjoean door barbaarsche volkeren aangevallen. Maar de strijd was weinig ernstig. Geen ander gevecht heeft daarna plaats gehad. Het Tibetaansche volk en de lama's hebben de soldaten van den onderkoning gunstig ontvangen.

De Dalaï-Lama is in den nacht van 12 op 13 Februari uit Lhassa gevlucht. De regent heeft toen het bevel gegeven het noodige te verrichten om den vluchteling in te halen en hem naar Lhassa te brengen, hem echter alle eerbewijzen brengende, waarop hij krachtens zijn rang recht heeft.

Maar de Dalaï-Lama had zich snel naar Tsjo-Na-Tsong, bij de Britsch-Indische grens, begeven, waarheen hij reeds eenige malen gegaan was.

De Tibetaansche bevolking is niet voldaan over de houding van den Dalaï-Lama. De Chineesche regeering wil den Tibetaanschen godsdienst beschermen en rekening houden met de opvattingen van het volk.

Daarom heeft de regent een decreet uitgevaardigd, waarbij de Dalaï-

---

[1]) *Ind. Gids* 1905 I bl. 462.

Lama afgezet en de verkiezing van zijn opvolger door de lama's naar de voorgeschreven regelen bevolen wordt.

In het Engelsche Hoogerhuis gaf de zaak op 24 Februari j.l. aanleiding tot een vraag, die Lord Curzon, de gewezen Onderkoning van Britsch-Indië, tot den Staatssecretaris voor Indië richtte. Hij vroeg of deze aan het Huis eenige inlichtingen kon geven betreffende de vlucht van den Dalaï-Lama van Tibet naar Indië en of hij zich voorstelde dienaangaande stukken aan het Parlement over te leggen. Het was naar hij meende reeds twee jaar of langer geleden sedert iets omtrent de Tibetaansche zaken aan een van beide Huizen was medegedeeld.

Viscount Morley antwoordde daarop het zeer natuurlijk te vinden dat de edele lord een vraag over dit onderwerp stelde. De gebeurtenis, waarvan hij verlof vroeg om het Huis een verslag te geven, was ongetwijfeld eene belangwekkende gebeurtenis. De Dalaï-Lama verliet Peking op 21 Dec. 1908 en kwam volgens bericht op 25 December 1909 te Lhassa terug. Omtrent zijne verplaatsingen tusschen die beide data is zeer weinig bekend, doch hij schijnt twee maanden te hebben doorgebracht te Nagsjoeka (op 8 à 9 dagreizen van het Lhassa) [1]) voordat hij naar zijn hoofdstad terugkeerde. Sedert eenigen tijd liepen er geruchten van een sterke wrijving tusschen het Tibetaansche bestuur en de Chineesche ambtenaren. Men zeide dat deze vermeerderd was, door de bedrijvigheid van Chao Erh Feng, den vorigen onderkoning van Setsjoean, die in Maart 1908 tot Amban was benoemd en met een Chineesch leger langzaam in Oostelijk Tibet voortrukte, waar hij eenige maanden in de nabijheid van Batang [2]) vertoefde. Geen enkel bericht bereikte Calcutta betreffende het verhaasten van de crisis. Doch omstreeks 30 Januari ontving de Britsche handelsagent te Gyangtse een bezoek van een Tibetaanschen waardigheidsbekleeder, die officieel door den Dalaï-Lama was gezonden en mededeelde, dat het Chineesche leger zich te Tsjiambo (ongeveer 400 Eng. mijlen van Lhassa) bevond, terwijl de Tibetaansche troepen ongeveer een halve dagmarsch daar vandaan waren samengetrokken. Er werd daarop niets verder gehoord tot 17 Februari, toen de Britsche agent telegrapheerde, dat veertig Chineesche bereden infanteristen op den 12den te Lhassa waren gekomen, dat het overige gedeelte van het Chineesche leger dicht bij de stad was en dat de Dalaï-Lama dienzelfden nacht in de richting van Indië was gevlucht. Hij kwam op den 17den te Phari (vergezeld van drie Ministers, drie Sjâpe's [1]) en ongeveer 100 man), na een gevecht met de Chineezen te Chaksam. Hij verbleef daar in het Britsche postgebouw Op den 20sten was hij te Yatung in de Tsjoembi-vallei, vervolgd door de Chineezen en verliet die plaats den volgenden dag om naar Natong te gaan, van waar hij hoopte op den 28sten Darjeeling te bereiken. Op het bericht van de vlucht van den Dalaï-Lama vaardigde het Indische gouvernement dadelijk bevelen uit aan de Britsche agenten te Gyangtse en Yatung en naar den politieken agent in Sikkim om eene houding van strikte onzijdigheid in acht te nemen. Deze is angstvallig betracht. De eenige mededeeling, die van den Lama verkregen werd, sedert hij Lhassa verliet, is een boodschap, welke hij bij den handelsagent te Yatung achterliet, mededeelende, dat hij op weg was naar Indië om het Britsch gouvernement te raadplegen, op welks bescherming hij hoopte. Hij gaf geen

1) De Nagsjoeka is een zijrivier van de Mekong.
2) Patang of Bathang op de grens op 30° N. B.
3) Op ongeveer 31¾° N. B. en 98° O. L. v. Gr.
4) Kloosterhoofden; zie *Ind. Gids* 1904 II bl. 1922.

aanduiding omtrent de reden van zijn vlucht, behalve dat het volk van Lhassa zeer verdrukt was door de Chineesche bereden infanterie, die eenige inwoners gedood en gewond had. Hij dankte het Britsche gouvernement voor de hoffelijkheid, waarmede hij behandeld was.

Ongeveer tien dagen te voren was een Tibetaansche deputatie te Calcutta aangekomen en eene gelijksoortige deputatie had op den 21sten hare opwachting gemaakt bij den Britschen Gezant te Peking. Beide gezantschappen hadden echter Tibet verlaten voordat de crisis ontstaan was of althans haar hoogtepunt bereikte en zij kwamen te Calcutta en te Peking om kennis te geven van den terugkeer van den Dalaï-Lama te Lhassa en om de moeilijkheden uit te leggen, waarin de Tibetanen zich bevonden.

De Dalaï-Lama zal uitgenoodigd worden om Hastings House te Calcutta te betrekken, totdat andere regelingen gemaakt kunnen worden. Ook in het vervolg zal strikte onzijdigheid betracht worden, maar hij zal worden ontvangen met al de hoffelijkheid en eerbied, welke verschuldigd zijn aan een heerscher of hoog geestelijk opperhoofd, die het voorwerp van vereering is van vele millioenen van Zijner Majesteits Indische onderdanen. De regeering van Z. M. is in overleg getreden met het Chineesche gouvernement met betrekking tot den onverwachten toestand, welke aldus ontstaan is. Er zijn geen inlichtingen, welke het van nut zou zijn aan het Parlement over te leggen. Lord Curzon vroeg om stukken. 's Ministers indruk is dat er geen stukken zijn, de moeite waard om te vertoonen, of die het van belang zou zijn nu over te leggen.

De markies van Landsdowne vroeg of er geen bescheiden zijn, die eenig licht werpen op den toestand in Lhassa. Uit de mededeeling van den edelen viscount had hij begrepen dat Lhassa feitelijk door een Chineesche troepenmacht was bezet, met het gevolg dat de hooge waardigheidsbekleeder, die door den edelen viscount ten rechte was beschreven als het voorwerp van vereering van vele millioenen van Z. M.'s onderdanen, met geweld uit Lhassa verdreven was en naar het Britsche grondgebied de wijk had genomen. De markies meende dat men eenig bericht zou bezitten omtrent het feit of Lhassa door een Chineesche strijdmacht is bezet.

Viscount Morley achtte het voorbarig te zeggen, dat de Dalaï-Lama met geweld verdreven was. Natuurlijk zijn slechts de meest schrale en korte berichten tot ons gekomen, en die betreffen slechts zijn vlucht. De nauwkeurige en juiste redenen, waarom hij vluchtte, weten wij niet, ook weten wij niet juist wanneer de Chineesche macht, hetzij naar Lhassa optrok of de Tibetaansche macht aantastte. Er zijn enkele aanduidingen met betrekking tot de Tibetaansche gemoedstemming; deze werd door de deputatie aan het Indische gouvernement medegedeeld. De minister zou zien of hij stukken kon vinden, die de moeite van het overleggen waard zijn en in dat geval zoude hij het zeker doen.

Lord Rosebery vroeg of het Chineesche gouvernement eenige reden heeft opgegeven waarom deze troepen naar Lhassa trokken.

Viscount Morley beantwoordde dit ontkennend. Het overleg met het Chineesche gouvernement is pas begonnen en wordt geleid door het Ministerie van Buitenlandsche Zaken, en als er zich iets te Peking voordoet dat voor hunne Lordschappen van belang was en zonder bezwaar openbaar gemaakt kon worden, dan zoude hij natuurlijk zorg dragen dat zulks geschiedt, als de Minister van Buitenlandsche Zaken er in toestemt.

Lord Curzon zegt dat hij onder „stukken" niet slechts de zoodanige verstaat, die betrekking hebben op onderhandelingen, welke in het beschreven voorval hun oorsprong hebben, doch ook die, welke de geschiede-

nis bevatten van de staatkunde van het gouvernement jegens Tibet, van af den tijd, waarop de laatst overgelegde stukken betrekking hebben. Zoover hij zich kan herinneren had dit plaats juist vóór dat er een debat ontstond over de Engelsch-Russische overeenkomst, nu twee jaar geleden, en sedert dien tijd heeft de regeering ten opzichte van Tibet eene politiek gevolgd, waarvan wij zeer weinig weten, doch die hoogstwaarschijnlijk en te recht onder de aandacht van het Parlement zal moeten komen. Het zoude inderdaad van veel hulp zijn als men alle bescheiden over deze zijde van het onderwerp ter beschikking had.

Viscount Morley begreep zeer goed dat de edele Lord niet alleen de stukken bedoelde, betreffende de onderhavige gebeurtenis en dat hij feitelijk alle stukken wenschte sedert het tegenwoordige gouvernement optrad en hij beloofde daarnaar te zullen omzien.

Daarop werd het onderwerp niet verder besproken.

In het Lagerhuis was het op 2 Maart dat de heer Rees aan den Onder-Staatssecretaris van Indië vroeg of deze eenig bericht had omtrent de omstandigheden, waaronder de Dalaï-Lama een schuilplaats gezocht had op Britsch grondgebied. Ook Sir Gilbert Parker vroeg aan den Staatssecretaris voor Indië of hij eene mededeeling kon doen aangaande de vlucht van den Dalaï-Lama uit Tibet; of de regeering inlichtingen bij het Chineesche gouvernement had gevraagd omtrent den inval in Lhassa en wat daar het gevolg van was geweest.

De heer Montagu zeide dat de parlementsleden den loop der gebeurtenissen uit de nieuwsbladen hadden kunnen volgen, en dat het daarom onnoodig was de hoofdgebeurtenissen op te sommen. Hij wilde echter van de gelegenheid gebruik maken om een telegram voor te lezen, hetwelk den vorigen avond van den Onderkoning ontvangen was: „Het schijnt dat de Tibetanen belangrijke strijdkrachten naar Tsjiambo zonden om tegen de Chineesche troepen op te treden, ten einde deze vrees aan te jagen, doch met het bevel om niet te vechten. Zij trokken daarom terug naarmate de Chineesche troepen voortrukten en onderwijl beloofde de Amban te Lhassa aan den Dalaï-Lama, dat slechts 1000 Chineesche soldaten naar Lhassa zouden worden gevoerd. Veertig Chineesche bereden infanteristen kwamen plotseling te Lhassa en vuurden op verschillende Tibetanen, waaronder twee hooge waardigheidsbekleeders, toen deze laatsten vreedzaam den Potala verlieten, waarbij de eene aan het been werd gewond en het paard van den anderen werd geraakt. De Dalaï-Lama kreeg bovendien de zekerheid dat de Chineezen hun woord gebroken hadden om slechts 1000 soldaten binnen Lhassa te brengen. Hij besloot daarom naar Indië te vluchten, hoewel zulks tegen het advies van den Raad en van de Nationale Vergadering was. Er schijnt geen ander gevecht te hebben plaats gehad dan te Chaksam, waar verscheidene Chineezen gedood werden, wier aantal verschillend van 40 tot 60 wordt opgegeven. De kleederen van den Dalaï-Lama, geschenken van den Onderkoning, enz. meent men dat door de Chineezen zijn buitgemaakt. Te Phari werd het lot geworpen of de Dalaï-Lama zich over Bhutan, Khambajong of Gnatong zou begeven; het lot viel op dezen laatsten weg. De Dalaï-Lama beklaagde zich er over dat de Keizer van China hem te Peking had beloofd, dat hij, de Dalaï-Lama, dezelfde macht als voorheen zou hebben om Tibet te besturen, doch dat de Chineezen in Tibet hunne belofte gebroken hadden. Deze mededeelingen komen uit betrouwbare Tibetaansche bron. De Dalaï-Lama kwam heden te Darjeeling aan".

Wat de verzekeringen van de Chineesche regeering betreft zeide de

heer Montagu, dat het voorbarig zou zijn, daar nu eene mededeeling over te doen.

Volgens het *Vaderland* van 25 Febr. zouden inlichtingen, den vorigen dag te Londen verstrekt, behelzen dat 25,000 Chineesche soldaten, naar Japansche methode gedrild, voorzien van draadlooze telegraaftoestellen, revolverkanonnen en bergartillerie de grenzen van Setsjoean hebben overschreden, onder de krachtige leiding van den broeder van den Onderkoning van dat gewest. De Chineesche regeering zou klaarblijkelijk het doel hebben haar heerschappij over Tibet te bevestigen, het land te hervormen en de Chineesche nederzettingen aldaar aan te moedigen. De twee arsenalen van Tsjioeng-toe, onlangs van Duitsch materieel voorzien, en staande onder toezicht van Duitschers zouden dag en nacht hebben gearbeid om deze expeditie voor te bereiden. De Chineezen moeten veel geleden hebben van koude, ontberingen en vijandschap der grensstammen, die hun in de buurt van Bathang een hinderlaag gelegd hadden, waar de Chineezen 400 man en vele kanonnen verloren.

In de *Nieuwe Courant* van 3 Maart leest men dat de Dalaï-Lama bij zijn aankomst te Darjeeling met groot eerbetoon door eene ontzaglijke menigte werd ontvangen. Voorop gingen de ministers in helkleurige kleeding en de kloosterhoofden in pijen, als die van middeleeuwsche Italiaansche monniken. De Dalaï-Lama zelf droeg een prachtige kleedij van geel en rood. Eerst reed hij op een hit, daarna nam hij plaats in een rijkversierden gelen draagstoel. Terwijl de merkwaardige optocht langs den slingerenden bergweg trok, sloten zich tallooze geestelijken van verscheidene Boeddhistische kloosters er bij aan en de vreemde onharmonische muziek van allerhande trompetten, cymbalen en trommen schetterde over alle geluiden heen. Inlandsche vrouwen snelden zenuwachtig schreiend toe om de kleederen van den Lama te kussen en hielden haar kinderen tot hem op om gezegend te worden. Hindoes zoowel als Boeddhisten wierpen zich op den weg, opdat hij over hen mocht treden.

Een gewapend en bereden koopman, die uitgeput te Kalempong de tijding van de nadering van den Dalaï-Lama bracht, moet in de gevechten tot dekking van zijn terugtocht den grootsten moed hebben betoond; hij werd als een held ontvangen.

De Dalaï-Lama moet een nietig, pokdalig mannetje zijn. En heel hotel is te Darjeeling voor hem en zijn gevolg ingericht. Op de bovenverdieping, waar hij logeert, daar er niemand hooger mag slapen dan hij zelf, werd een altaar opgericht, waar wierook en boter in lampen voor de Boeddhabeelden gebrand worden. De vertrekken werden vooraf door de priesters gewijd.

Uit Petersburg werd aan de *Times* gemeld dat de Dalaï-Lama ook een beroep op de Russische regeering had gedaan om hem vereenigd met Engeland steun te verleenen tegen de Chineesche autoriteiten, die hem geheel ten onrechte hadden aangevallen. In het laatst van Februari was de voormalige leider der buitenlandsche politiek van Tibet, de Lama Awgoen, Dorsshijeff, te Petersburg aangekomen. Deze vertrouweling van den Dalaï-Lama had aan een berichtgever van de *Nowoje Wremja* verklaard, dat de Chineesche regeering haar voornemen handig had weten te verbergen, toen hij het vorige jaar met den Dalaï-Lama te Peking vertoefde. Uit een pas ontvangen brief van dezen, bleek diens vrees dat Tibet tot een Chineesche provincie zou gemaakt worden. Een bode met een nieuwen brief van den Dalaï-Lama zou naar Petersburg onderweg zijn en de verklaring

van de laatste gebeurtenissen geven. Met betrekking tot het bericht dat de Chineezen den Dalaï-Lama zouden hebben afgezet, bevat de *Nieuwe Courant* van 3 Maart een Reuter-telegram uit Petersburg van 2 Maart, volgens hetwelk het *St. Petersb. Tel. Ag.* meldt, dat de Russische gezant aan den Wai Woe Poe verklaard had, dat de Russische regeering niet onverschillig kan toezien, dat de Dalaï-Lama, het geestelijk opperhoofd van talrijke Russische Boeddhisten afgezet wordt. De Chineesche miniters antwoordden, dat de bedoelde maatregel de binnenlandsche rust van Tibet en den godsdienst zou treffen.

Sir Henry Cotton schreef in een brief aan de *Times* van 28 Februari het gebeurde indirect toe aan den inval die onder Lord Curzon door de Engelschen in Tibet was gedaan. Thans wordt een voor het Britsche gouvernement zeer lastige toestand geschapen en moet op de meest omzichtige wijze met China onderhandeld worden over de Tibetaansche zaken, waarbij Engeland geen wezenlijk belang heeft.

Volgens een telegram in de bladen van 15 Maart was de Dalaï-Lama te Calcutta aangekomen.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

DEN HAAG, 14 Maart 1910.

INHOUD.

Scheepvaartbeweging te Sabang. — Getalm, dat millioenen kan kosten. — De Fransche troepen in Wadai. — Engelschen en Hollanders. — Het eiland Engano. — Onderwezen Javanen. — De „Hak Tong's". — Exploitatie van bedrijven van staatswege. — Spoorwegplannen in Suriname. — Credietverband. — Uitbreiding van het Inlandsch personeel op de Indische vloot. — De ontwerp-arbeidsregeling ter Sumatra's Oostkust. — De rubberkoorts. — Reizen en emigratie. — De emigratie naar Midden-Celebes. — Suikerfabrieken, die opgekocht riet verwerken. — Informatiebureau van Oost en West. — Het onderwijs in de Minahassa. — De beteekenis van de woorden Boedi Oetama. — Het bankbiljet in Nederl. Indië. — Kinder-erkenning door Europeesche militairen. — Automobielen in het leger. — De politie-rechtspraak — Ontwikkeling van boven-af. — Hooger onderwijs voor Nederl.-Indië. — De toestand in de Vorstenlanden. — De reis van Mr. Jacob Roggeveen. — Commissie J. Kraus-G. J. de Jongh. — Hervormingen in China. — Vragen aan den Minister van Koloniën. — Inlandsche troepen in Franschen dienst. — Atjeh-berichten. — Naweeën der belastingonlusten. — Administrateurs bij de Departementen. — Proeven met Britsch-Indische steenkool. — Adat-rechtspraak — Exploratie van Nieuw-Guinea. — Het missiepaard. — Dr. K. W. van Gorkom †. — De landbouw in Suriname. — Rubber te Londen. — Nederlandsche aannemers voor O.-I. werken. — Bijen voor Indië. — Een nieuwe hoofdstad voor Australië. — Arbeidswetgeving op Java. — De spoorweg Batavia—Buitenzorg.

Scheepvaartbeweging te Sabang. Terwijl in de *Ind. Gids* 1908 II, bl. 1139, melding is gemaakt van de verbeterde cijfers over de jaren 1904-1906, vindt men thans in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 20 Febr. j.l. gedeeltelijk ontleend aan *Het Nederlandsch Zeewezen*, de cijfers over de jaren 1907-1909. In die jaren kwamen uit zee te Sabang binnen 784, 805 en 842 koopvaardijschepen, te zamen metende 5,036,000, 5,524,132 en 6,223,493 M³. Bovendien kwamen in dezelfde jaren nog binnen 112, 105 en 88 oorlogsschepen, gouvernementsstoomers en jachten, te zamen eene waterverplaatsing hebbende van 139,000, 89,112 en 78,105 tonnen. Terwijl dus de scheepvaartbeweging van koopvaardijstoomers, zoowel wat aantal als bruto-inhoud betreft gestadig toeneemt, vertoont het aantal oorlogsschepen, enz. eene geleidelijke vermindering. Dit zal voor een deel daaraan zijn toe te schrijven, dat na den Russisch-Japanschen oorlog de Europeesche zeemogendheden hare eskaders in Oost-Azië aanzienlijk hebben beperkt en voor een ander deel aan het geringer aantal Nederlandsche oorlogs- en gouvernementsschepen voor Atjeh gebezigd. Nog wordt er op gewezen hoe onder de verschillende te Sabang geladen kolensoorten de Ombilin-steenkolen een belangrijke plaats beginnen in te nemen (zie onze Febr.-afl. bl. 248).

* * *

Getalm, dat millioenen kan kosten is het opschrift van een artikel in de *Nieuwe Courant* van 17 Febr., ontleend aan de *Java-Bode*. Daarin wordt de geschiedenis der onteigening van de particuliere landerijen geresumeerd, te beginnen met de Nanggoeng-historie en het plan van Minister Fock om jaarlijks een half millioen op de begrooting te brengen, ten einde het gouvernement in staat te stellen bij voorkomende gelegenheid het een of ander particulier land, dat te koop mocht komen, over te nemen. „Van dit

„koopjes" halen, is toen niets gekomen en zou ook nooit iets hebben kunnen komen", zegt de *J.-B.* „omdat de grondspeculanten in den regel klaar wakker zijn, en er wel voor gezorgd zouden hebben, dat de „koopjes" van het gouvernement, „koopjes" aan den verkeerden kant zouden zijn geweest".

Sedert is de zaak in voorbereiding gebleven en hebben de Indische autoriteiten o.a. geoordeeld dat, met het oog op de geschiedenis der tot standkoming van de onteigeningsbepalingen, aan art. 77 R R. en aan de uitvoerige regeling van het onderwerp bij Stbl. 1864 No. 6 eene wetsaanvulling diende vooraf te gaan. Minister Idenburg diende daartoe een voorstel in met toepassing van het laatste lid van art. 61 van de Grondwet. Dit was in Nov. 1908, twee jaar na de Nanggoeng-debatten, en sedert is de zaak geen schrede gevorderd. De tegenwoordige Minister gaf te kennen dat de aandacht der Regeering op de zaak gevestigd is. Het blad ziet maar één oplossing: „Na zorgvuldige voorbereiding onteigening van alle landerijen in den geheelen Archipel, op een nabijliggend tijdstip en tot prijzen, vast te stellen door commissiën van taxateurs, voor de eene helft bestaande uit door de eigenaars aangewezen gemachtigden, voor de wederhelft uit deskundige ambtenaren en voorgezeten door rechterlijke ambtenaren. De voormalige landheeren zouden een recht van voorkeur kunnen genieten voor geheele of gedeeltelijke erfpacht der onteigende landerijen tegen een door dezelfde commissie, onder nadere goedkeuring van den landvoogd vast te stellen canon. Tuin- en bouwgronden, door de opgezetenen of hun voorgangers ontgonnen of bij hen in gebruik, zouden van de erfpacht uitgesloten en aan de opgezetenen, onder nader vast te stellen voorwaarden, kunnen worden afgestaan".

„Zoo ooit", zegt de *N. Ct.*, „is hier d a d e l ij k handelen een gebiedende eisch: moge deze roepstem uit Indië onze autoriteiten wekken uit hunne zorgeloosheid".

De *Java-Bode* kon, blijkens de *N. Ct.* van 22 Febr., mededeelen dat de tegenwoordige Gouverneur-Generaal het vraagstuk op nieuw in behandeling heeft doen nemen, zoodat de quaestie in de Staten-Generaal weder aan de orde zal worden gesteld. Ook zal binnen kort het nieuwe reglement op de particuliere landerijen ter vervanging van Stbl. 1836, No. 19, worden vastgesteld.

Intusschen nemen de geruchten omtrent de Pamanoekan-Tjiassem-landen, vermeld in onze Februari- en Maart-afl., bl. 228, 369, een vasteren vorm aan. Naar aan het *Bat. Nieuwsblad* dd. 24 Jan. j.l. uit Soerabaja wordt geschreven, staat de verkoop dier landen voor *f*7½ millioen aan eene Engelsche combinatie een feit te worden. De commissie belast met de taxatie dier landen heeft haar taak beëindigd en werd 18 Febr. j.l. te Londen verwacht, waar alsdan de stukken van overdracht geteekend zouden worden. De Ned.-Indische Handelsbank is van plan het reservefonds van de N.-I. Landbouw Mij. te brengen op het statuaire maximum, de obligatieleening af te lossen en de rest à circa 4 millioen als extra-bonus aan de aandeelhouders uit te keeren.

Als dat zoo voortgaat, schreef de *N. Ct.* van 23 Febr. j.l., dan zullen de 20 millioen, waarvan vroeger sprake was, lang niet genoeg zijn en zullen wel 50 à 60 millioen noodig zijn om het verlies te dekken door noodeloos getalm veroorzaakt.

Nu leest men weder dat de *Java-Bode* uit betrouwbare bron vernam, dat het particuliere land Djasinga voor een som van *f*1,300,000 aan een Engelsch syndicaat is overgegaan.

De spoorweg Tjikampek—Cheribon, waarvoor bij de wet van 14 Juni 1909 (Ned. St. No. 178) de noodige fondsen zijn toegestaan, is inmiddels tot uitvoering gekomen. Op 29 Januari werd te Tjikampek daartoe de eerste spade in den grond gestoken. Hiermede is het denkbeeld om eerst de betrokken particuliere landerijen te onteigenen en dan eerst de spoorlijn te leggen, waardoor de waarde er van aanzienlijk wordt opgedreven, van de baan.

Uit al deze gebeurtenissen valt slechts deze conclusie te trekken, dat er van eene onteigening der particuliere landerijen wel niets meer zal komen en dat het buitenland ons in dit gedeelte van ons gebied geleidelijk de baas zal worden.

* * *

De Fransche troepen in Wadai. Ten Oosten van het Tsad-meer in aequatoriaal-Afrika breiden de Franschen meer en meer hun invloed uit, eerst in Baghirmi, thans in Wadai, zoodat hun gebied zich daar aansluit aan de van de kust uit bezette Fransche Congo. In de eerste dagen van Juni van het vorige jaar werd de hoofdplaats Abécher van Wadai door hen bezet, een echt bravoure-stuk, want wel was de bevolking aldaar getyranniseerd en gekneveld door hun sultan Doedmoerah, doch deze beschikte in zijn reusachtig ommuurd paleis over een grooten voorraad wapenen, grootendeels van Tripoli geïmporteerd langs den zuidwaarts loopenden karavanenweg, die hier andere karavanenwegen snijdt en door welke gemeenschap Italië meent dat Wadai eigenlijk onder den invloedsspheer van dit land behoorde te staan. Intusschen zijn de Franschen hen voor geweest. Onder aanvoering van een Elzasser, den dapperen Kapitein Fiegenschuh, werd met 210 man geregelde troepen, 40 man hulptroepen en 2 vuurmonden het leger van Doedmoerah, die over een 4000 man beschikte, op de vlucht geslagen. In de *Annales Pol. et Lit.* van 27 Febr. j.l. wordt vermeld dat de kapitein reeds bij den aanvang van het gevecht een pijnlijke wond aan de keel bekwam, doch toen de Senegaleesche tirailleurs, nu door luitenant Bourreau aangevoerd, teekenen gaven van weifeling, omdat hun aanvoerder ontbrak, liet deze zich eenige dagen lang op een draagbaar aan het hoofd der colonne vervoeren en wist hij op die wijze zijn manschappen vertrouwen in te boezemen. Toen de sultan gevlucht was, slaagde men er in de bevolking te overtuigen van de goede bedoelingen der Franschen en werden niet minder dan 3200 geweren ingeleverd (waaronder 1850 repeteergeweren), 50,000 patronen en vijf kanonnen van oud-model, doch in volkomen bruikbaren toestand. De rust was hersteld, twee dagen na de bezetting werd de markt weer geopend en de plaats behoorlijk van leeftoch voorzien. Als opvolger van den verjaagden Sultan werd Sultan Acyl aangesteld, op wien men, zooals de oud-commandant van de troepen in het Tsad-gebied, kolonel Millot, aan een redacteur van het *Journal* mededeelde, zal kunnen vertrouwen. Hetzelfde schijnt het geval met Sultan Senoessi van het op 15 à 20 dagmarschen verwijderde N'Dellé, waarvan de aldaar gelegerde 200 man naar Abécher zijn gedirigeerd, toen de commandant van het Tsad-gebied, kolonel Moll, de catastrophe vernam, die onlangs voorviel. Sultan Doedmoerah schijnt namelijk een naburig vorst, den Sultan van Massalit, Tagedin, tehebben overgehaald om de Franschen in een hinderlaag te lokken. Op 4 Jan. j.l. had Kapitein Fiegenschuh een verkenningstocht derwaarts ondernomen met 109 Senegalsche infanteristen en eenige ongeregelde partijgangers, vergezeld door de luitenants Vasseur en Delacommune, een wachtmeester en een sergeant. Op drie

dagmarschen Zuidoostelijk van Abécher, in een hollen weg bij Abir Tawil, had de vijand zich achter rotsen en struikgewas verscholen en werd de colonne onverwachts overvallen. Daarbij sneuvelden alle aanvoerders, 101 tirailleurs en een onbekend aantal der partijgangers, een ramp, die slechts geëvenaard wordt door het ongeluk dat eenige jaren geleden in Tomboektoe de colonne Bonnier overkwam.

Men zal er nu wel toe moeten overgaan de bezetting in dit uitgestrekte gebied belangrijk te versterken.

* * *

Engelschen en Hollanders. In zijn brief uit Colombo, opgenomen in de *Nieuwe Courant* van 13 Februari j.l., maakt Maurits Wagenvoort melding van anti-Hollandsche gevoelens bij Engelschen in de koloniën, die het ons nog altijd niet kunnen vergeven, dat wij de Britsche expansie in het Oosten anderhalve eeuw hebben tegengehouden. Bijzonder komt dit uit bij een Britsch schrijver, bewonderaar en navolger van Rudyard Kipling, die in een novelle ,,A free lance of to-day'' ons optreden in Atjeh in een hatelijk daglicht stelt. Het is niet minder dan Sir Hugh Clifford, koloniaal secretaris van Ceylon, die tweemaal als waarnemend gouverneur fungeerde. Wij kunnen op den inhoud hier niet ingaan, doch zagen in een noot, dat dit geschrift gelukkig ,,out of print'' is.

In zijn brief uit Bombay, voorkomende in de *N. Ct.* van 20 Febr. toont Maurits Wagenvoort evenwel aan dat niet alle Britsch-Indische ambtenaren van diezelfde richting zijn. Zoo maakt o.a. een gunstige uitzondering de heer A. Galletti, ,,Under-Secretary to the Madras-Government'', die als zoon van een Italiaan en een Engelsche moeder, veel aan talen doet en in het oude fort St.-George te Madras het belangrijke Hollandsche archief van 1500 nrs. vond, dat indertijd van onze bezittingen aan de Malebaarkust en elders daarheen was overgebracht. Na er de aandacht op te hebben gevestigd, wist hij verlof te krijgen tot openbaarmaking van eenige nummers. Hoewel er vier à zes Nederlandsche geestelijken te Madras zijn in de omgeving van Mgr. Alen een Noordbrabander, die er als bisschop-coadjutor fungeert, vond men onder deze toch geen geschikte vertalers voor de bewuste stukken. De heer Galletti, die zich ook het Hollandsch wat eigen gemaakt had, besloot nu maar eenige stukken in die taal uit te geven. Sedert zijn reeds eenige overdrachtsrapporten verschenen van onze gouverneurs van Kotsjin, Steyn van Gollenesse, Moens, van Angelbeek, Breckpot, e. a., alle uit dien voor de Britsch-koloniale geschiedenis zoo belangrijken tijd van de opkomst van het Engelsche gezag in Voor-Indië en den ondergang van het onze en het Fransche in de tweede helft der 18de eeuw. Gedrukt op de ,,Government Press'' van Madras, zijn zij alleen toegankelijk voor de belangstellenden die Hollandsch verstaan. Daarom ging de heer G. verder en vertaalde eenige der belangrijkste in het Engelsch, schreef er een voorrede bij, waarin hij een zeer onpartijdig, welwillend overzicht geeft van het Hollandsche bestuur aan de Malebaarkust, en deze arbeid zal, verrijkt door fraaie overdrukken uit het werk van Ds. Philippus Baldaeus, weldra bij diezelfde pers worden uitgegeven. De heer G. zal echter niet altijd in Madras blijven, maar wegens zijn bekwaamheid een mooie promotie tegemoet gaan. Vooraf zal hij echter zorg dragen dat de belangrijke ,,Memorie'' wordt uitgegeven van onzen grooten bestuursman, baron Hendrik Adriaan van Rheede, wiens grafmonument nog te Soeratte bestaat, een stuk dat nog drie kwart eeuw later door zijn opvolgers geraadpleegd werd.

* * *

Het eiland Engano. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 21 Febr. j.l. leest men dat de proef om 20 Christen-Bataksche gezinnen naar Engano over te brengen (waarvoor nu wijlen de zendeling Lett destijds moeite deed, zie *Ind. Gids* 1909 II, bl. 1401), ten einde door kolonisatie dat eiland tot ontwikkeling te brengen en de gestadige afneming der bevolking tegen te gaan, mislukt is. De overgebrachte personen hadden op Engano veel te lijden van koortsen, zoodat zij in den loop van 1908 weer naar Tapanoeli moesten worden teruggevoerd.

In het vorige jaar stelde de Dirig. Officier v. Gez. Dr. F. W. van Haeften een plaatselijk onderzoek in, doch het is nog niet bekend tot welke maatregelen dit zal leiden. Wel is, volgens de *Java-Bode*, aan het oordeel van den Resident van Benkoelen de vraag onderworpen of het geen aanbeveling zou verdienen de op het eiland nog aanwezige inboorlingen, welker aantal reeds tot 400 verminderd is, naar den vasten wal van Sumatra over te brengen.

* * *

Onderwezen Javanen. In een artikel getiteld „De bruine broeder ontwaakt" in de *Locomotief* van 10 Jan. j.l., wijst B. B. er op, hoe noodig het is dat het Javaansche volk in de richting van zelfstandigheid wordt opgevoed. De resultaten van het onderwijs zijn met betrekking tot het karakter nog niet bevredigend. De schrijver geeft gaarne toe, dat de doorsnee-Javaan leerzaam, weetgierig en bevattelijk is; toch heeft hij meenen te bespeuren aan vele der hem bekende zoogenaamd hooger ontwikkelde Javanen: „dat de Javaan, zelfs hij die het meeste uitblinkt, door het genoten onderwijs weinig van karakter verandert en au fond Inlander in de eerste, de tweede en de laatste plaats blijft. Bekleeden zij eene inferieure betrekking of nemen zij eene ondergeschikte positie in, dan blijven zij bescheiden, — doch komen ze iets hooger, dan treedt vaak arrogantie op en blijven praalzucht en aanleg tot verkwisting hun bij. In één woord: met het genoten onderwijs verandert het karakter van den Javaan in doorsnee niet, en dit juist moet de hoofdzaak zijn, waarop moet worden gelet. Voor den paedagoog ligt hier nog een onmetelijk veld open. Vooral de zucht tot vergelijken op onjuiste basis, en tot imiteeren, moet worden onderdrukt en originaliteit moet worden aangewakkerd. Eigen initiatief moet als het hoogst bereikbare worden voorgesteld, waaruit dan langzamerhand zelfvertrouwen, zelfstandigheid en energische durf kunnen ontstaan. De Javaan moet begrijpen, dat hij, wat ontwikkeling betreft, nog in zijne eerste kindsheid verkeert, dat hij nog de vlegeljaren moet doorloopen, voor en aleer hij tot oordeelen, beoordeelen en veroordeelen in staat is van hetgeen Westersche natiën presteeren. Het is misschien wel hard gezegd, maar kastijding in geestelijken zin leidt vaak eerder tot verbetering dan onzinnig gecajoleer en onkundig gecoquetteer met Hollandsch-sprekende Inlanders".

Iets verder wijst de schrijver er op hoe volksontwikkeling en volksleiding een algemeen belang van de eerste orde vormen. Beleid, kennis en takt worden daarbij vereischt. En vooral veel studie en ervaring: „De onderwijzers zijn de pioniers voor dezen cultus — zij die den bodem moeten geschikt maken en het karakter moeten trachten te vormen. Vooral in dit stadium, nu de Javanen ontwaken, moet aan de keuze van hen, die het pas ontwaakte kind zullen leiden en geestelijk verzorgen, de uiterste zorg worden besteed. Want van den onderwijzer hangt veel af voor

de toekomst. Eerst dan, als de oogen goed open zijn, trede de bestuursambtenaar als leider op in socialen zin".

* * *

De „Hak Tong's" of Chineesche scholen (zie *Ind. Gids* 1909 II, bl. 1104) worden besproken door H. in de *Locomotief* van 14 Jan. j.l. en de schrijver is o.a. van oordeel dat zij waarschijnlijk nooit verrezen zouden zijn, als men te Buitenzorg wat meer actief was geweest en een jaar of drie vroeger met het stichten van Hollandsch-Chineesche scholen was begonnen. Thans is de ijver om ze allerwege te stichten reeds aanmerkelijk bekoeld en met elke gouvernementsschool, die geopend wordt, slinkt het aantal leerlingen van de particuliere scholen, zoodat de financiën der Tiong Hwa Hwee Kwan in den druk beginnen te komen. Kort geleden werd openlijk in de *Bintang Soerabaja* de raad gegeven om geen nieuwe Hak Tong's meer te stichten, die toch alleen maar van nut kunnen zijn voor hen, die later in China een middel van bestaan willen zoeken. Een zeer krachtig middel om ze overbodig te maken, zou ook de door den heer L. H. W. van Sandick aanbevolen maatregel zijn om de leerlingen, die de Hollandsch-Chineesche school doorloopen hebben, voor gelijkstelling met Europeanen in aanmerking te doen komen (zie *Ind. Gids* 1909 II, bl. 1266).

* * *

Exploitatie van bedrijven van staatswege. Nu door de decentralisatie de gemeenten er op verdacht moeten zijn hare inkomsten te vergrooten, om aan vele dringende behoeften te voldoen en daarbij de Staatsexploitatie van bedrijven weer op den voorgrond komt, heeft L. in de *Locomotief* van 19 en 20 Jan. j.l. daarover het een en ander in het midden gebracht, om voor overdreven verwachtingen te waarschuwen en de schaduwzijden der zaak te doen kennen. Bij exploitatie van overheidswege kan de concurrentie niet werkzaam zijn. Daardoor zal zulk een bedrijf zich vaak niet ontwikkelen en blijven wat het is. Bij spoorwegen zullen particulieren meer commercieel weten te handelen dan de Staat, die soms de tarieven te veel verlaagt om landbouw en industrie bij verkiezingen te vriend te houden en dan het nadeelig saldo uit de schatkist bijpast, of ze omgekeerd verhoogt om de defensiekosten te bestrijden; handel, landbouw en industrie vragen echter constante, billijke tarieven en moeten niet aan banden worden gelegd. Als voorbeelden dat de Staat duur werkt en concurrentie met particulieren niet kan doorstaan worden aangehaald de bouw van den monitor „Cerberus" op Rijks werf te Amsterdam, die *f*100,943 meer kostte dan het zusterschip „Krokodil" te Birkenhead gebouwd, terwijl de „Adder" *f*140,528 duurder was dan de overeenkomstige „Haai" te Feyenoord gebouwd. Zoo zijn in Duitschland bij de staatsspoorwegen 30 pCt. meer hoogere ambtenaren in dienst dan bij de particuliere exploitatie in Nederland. Ook in Frankrijk klaagt men steen en been over te veel staatsambtenaren, terwijl men voor Ned.-Indië zal moeten toegeven, dat het gouvernement het bij verschillende takken van dienst met heel wat minder personeel kan doen.

De staatsmachine maakt snel en beslist optreden onmogelijk. Zoolang een bedrijf winst maakt gaat het goed, doch is er een verliespost te boeken of acht men de winst niet hoog genoeg, dan hoort men een of ander Kamerlid van eene interpellatie spreken. De gevolgen zijn dat men te veel praat, de concurrenten worden te wijs en zij, niet de staat, profiteeren er van. Tenslotte moet het bedrijf verpacht worden om dieper

zinken te voorkomen. Hierbij wordt aangehaald wat Dr. Kielstra destijds in *Onze Eeuw* zeide (zie *Ind. Gids* 1906 I, bl. 604), dat zulke staatsbedrijven commercieel geheel als particuliere maatschappijen moeten worden geëxploiteerd. L. betwijfelt of dit wel helpen zal, zoolang als eene volksvertegenwoordiging zich met het bedrijf kan bemoeien. Een ambtenaar mist altijd de vrijheid van den chef eener firma. Particuliere maatschappijen dekken zich tegen de kansen van verlies bij speculatieve ondernemingen door eene groote reserve en jaarlijksche ruime afschrijvingen. „Zoo schreef o.a. de Kon. Maatschappij tot Expl. van Petroleumbronnen in N.-I. in 1904 bijna haar geheele materieel af ter waarde van bijna zes-en-twintig millioen gulden en kwam dat op de balans voor met een boekwaarde van tien heele guldens, waardoor het bedrijf een stootje velen kan. Zoo iets zou bij staatsexploitatie wel tot de vrome wenschen blijven behooren, al hield men ook op dezelfde wijze boek als in het particuliere".

Voorbeelden worden aangehaald, waarbij niets tegen staatsexploitatie is, zooals bij drinkwaterleidingen, omdat het nut voor de volksgezondheid overwegend is. Men kan de tarieven daarbij zoo laag stellen, desnoods beneden den kostprijs, omdat de algemeene welvaart er door wordt verhoogd. Anders is zulk eene verlaging een zeer moeilijk vraagstuk, daar het debiet niet altijd evenredig toeneemt. Gewezen wordt op het zoutmonopolie in N.-I., dat jaarlijks groote sommen in 's lands kas brengt. Bij verlaging zouden vele takken van nijverheid als visscherij, eieren- en huidenzouterijen zich beter ontwikkelen en een levendiger export in het leven roepen, waardoor de opbrengst der belastingen zou stijgen. (Het verstrekken van zout tegen lager tarief voor industriedoeleinden vereischt nog te veel formaliteiten). Het staatsbedrijf is hier geen ideaal, het invoeren gaat gemakkelijker dan het afschaffen, omdat de te behalen winsten zoo verlokkelijk zijn en het verlies door de afschaffing zoo precies is te berekenen, waarom men voor de afschaffing terugschrikt. Hetzelfde is met de opium-regie het geval.

Met zijn beschouwingen heeft L. gemeend de massa te waarschuwen voor de gouden bergen, die door de voorstanders van Staatsexploitatie daarbij worden voorgespiegeld.

In de *Locomotief* van 21 Jan. wordt tegen deze beschouwingen opgemerkt dat daarbij uit het oog verloren wordt, hoe er drieërlei gouvernementsexploitatie is, n.l. van bedrijven, welke het karakter van openbare diensten dragen, van die welke een monopolie zijn en van andere bedrijven. Tot de eerste soort rekent het blad den post- en telegraafdienst en ook de spoorwegen en, waar nu sommige streken wat de cultures betreft gedrukt worden door te groote afstanden van de afscheephavens, wordt het origineele denkbeeld aan de hand gedaan om evenals de posterij een uniformport berekent, ook voor spoorwegen uniforme tarieven voor alle afstanden in te voeren, iets wat particuliere maatschappijen niet zouden kunnen doen. De eerste soort van gouvernements-exploitatie (openbare diensten) moet volgens het blad niet tot hoofddoel hebben het maken van winsten, doch het scheppen van de gelegenheid voor de individueele voortbrengingskracht om zich ten volle te ontplooien, o.a. dank zij een op het algemeen belang gerichte regeling van het verkeerswezen. (De Duitsche spoorwegen bewijzen o.i. juist het tegendeel).

Ook bij de tweede soort bedrijven is het algemeen belang in hooge mate betrokken (stadstram, watervoorzieningen, enz.) en de geschiedenis leert dat in tal van Europeesche steden met het oog daarop ten slotte tot naas-

ting der concessies moest worden overgegaan. Alleen bij de derde soort blijven de argumenten van L. van kracht. Als het gouvernement concurrentie uitsluit, zooals bij zout- en opiumrégie, dan verándert het monopolie in een soort verkapte belastingheffing en het is een andere vraag of deze niet somtijds aanbevelenswaardig kan zijn. Dat zulk eene exploitatie ook vrij kan zijn van de bezwaren door L. aangevoerd en in hooge mate bij kan dragen tot verlichting van de algemeene lasten, bewijst de gouvs. tinwinning, waarbij door bijzondere omstandigheden van buitensluiting van concurrentie geen sprake behoeft te zijn en het product voor de buitenlandsche markt is bestemd, zoodat de ingezetenen geen enkel nadeel ondervinden.

* * *

Spoorwegplannen in Suriname. In de *Nieuwe Courant* van 19 Febr. j.l. wordt medegedeeld, dat bij het gouvernement eene concessie-aanvraag hangende is van een Anglo-Fransche maatschappij voor doortrekking van den spoorweg naar het Lawa-gebied. Volgens bewering van den heer A. R. Clements, vertegenwoordiger van dit syndicaat, heeft het gouvernement van Cayenne concessie verleend met subsidie aan een spoorweg van Cayenne naar de goudvelden en dit plan beoogt om dien spoorweg zonder subsidie door te trekken van de Marowijne tot aan de Suriname-rivier. De bouw van den spoorweg in Suriname heeft *f*36,000 per K.M. gekost. Voor verdere doortrekking naar het binnenland wordt *f*50,000 per K.M. geschat. *De West* vraagt echter wanneer dit phantastische plan zal worden verwezenlijkt.

* * *

Credietverband. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 15 Febr. j.l. komt de Indische correspondent terug op het credietverband, waarvan hij in het vorige jaar (zie *Ind. Gids* 1909 I, bl. 109) de geschiedenis had behandeld. Hij vestigde toen de aandacht op de met de oorspronkelijke bedoeling strijdige wijze van uitvoering, die men in Nederland aan het Indische op de behoeften der praktijk gegronde denkbeeld gegeven had. In het Staatsblad (1909 No. 584 en 585) zijn nu een tweetal ordonnanties afgekondigd, waarin de Gouverneur-Generaal uitvoering heeft gegeven aan het slotartikel van het Kon. Besluit (St. 1908 No. 542) tot regeling van het credietverband. Van de algemeene regeling is, door ze voorshands niet van toepassing te verklaren op de Vorstenlanden van Java en op de Buitenbezittingen, behalve Atjeh en de Lampongs, en door slechts aan enkele financieele instellingen het voorrecht er van toe te kennen, niet meer overgebleven dan het speciale deel, dat de Indische Regeering zelve, doch langs eenvoudiger weg, wilde tot stand brengen. Met betrekking tot het voorgeschreven domicilie kiezen, wordt er op gewezen hoe hier een aan Inlanders onbekend juridisch denkbeeld wordt opgedrongen, dat den rechter weer aanleiding zal geven, bij gebrek aan licht, de voorschriften van het Europeesch recht toe te passen, opdat in naam van het recht de Inlander van de zaak ten slotte heelemaal niets zal begrijpen. De schrijver vraagt hoe lang het nog zal duren, dat men in Holland zal inzien dat men op den verkeerden weg is, dat alleen een voortbouwen op, eene ontwikkeling van, het aanwezige voor de Inlandsche maatschappij evenals voor elk ander volk noodig is. Juist hier was het zoo gemakkelijk geweest zich aan de volksbegrippen aan te passen, want het verbinden van gronden voor schuld komt in het volksrecht voor en dit zal natuurlijk ook blijven

geschieden naast en in sterker mate dan het vestigen van credietverband. Die materie ware wellicht voor codificatie vatbaar geweest, haar had men misschien eenigszins kunnen vastleggen en onder zekere voorwaarden had men aan instellingen, die onder het Europeesch recht vallen, kunnen vergunnen van dergelijke Inlandsche zekerheidstelling te hunnen behoeve gebruik te maken. „Dat was de eenvoudige en rationeele, maar men zou haast in bitterheid neerschrijven, juist omdat het zoo rationeel en eenvoudig is, niet de door onze juristen verkozen methode geweest".

* * *

Uitbreiding van het Inlandsch personeel op de Indische vloot. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 21 Febr. j.l. wordt er de aandacht op gevestigd dat, terwijl reeds sedert Febr. 1909 te Soerabaja een torpedoboot uitsluitend met inlandsch minder personeel is bemand, sedert ambtelijk is bevestigd, dat in de laatste helft van September het geheele Europeesche mindere personeel van het flottielje-vaartuig Serdang werd vervangen door inlandsch personeel. „Zulks geschiedde met de bedoeling om na te gaan tot welken graad van geoefendheid en bruikbaarheid de inlandsche matroos door geregelde en stelselmatige oefening voor den dienst op ons oorlogsmaterieel is op te leiden". Vooral die opleiding weegt voor de inlanders zwaar, omdat men nagenoeg zonder uitzondering te doen heeft met menschen, die geen schoolonderwijs hebben genoten. Daartegenover staat hunne groote opmerkingsgave en bevattelijkheid voor aanschouwelijk en praktisch onderricht. Toch zal men zich op den duur niet moeten bepalen tot de werving en opleiding van onontwikkelde inlanders, doch door voeling te houden met de onderwijs-autoriteiten, tijdig meer ontwikkelden moeten trekken, ten einde ook een aantal z.g. baantjesgasten te vervangen, zooals de *N. R. Ct.* reeds vroeger aanbeval (zie *Ind. Gids* 1908 I, bl. 823). In verband met de voorgenomen bemanning met inlanders werd die voor de in aanbouw zijnde torpedo-jagers van 70 tot 80 koppen opgevoerd, daar de Minister o.a. twijfelde aan hun met Europeanen gelijkwaardig uithoudingsvermogen. De schrijver in de *N. R. Ct.* meent dat de ondervinding opgedaan met de inlandsche stokers met die onderstelling in strijd is. In 1903 oordeelde de toenmalige commandant der zeemacht in Oost-Indië, dat deze volstrekt niet in geschiktheid en bruikbaarheid bij hunne Europeesche kameraden achterstaan, terwijl zij uit den aard der zaak deze in uithoudingsvermogen overtreffen.

* * *

De ontwerp-arbeidsregeling ter Sumatra's Oostkust. Het ontwerp der nieuwe koelie-ordonnantie, opgemaakt door Mr. A. F. van Blommestein, bevat 129 artikelen, die 46 bladz. beslaan, en eene Memorie van Toelichting van 73 bladzijden. Om den geest, waarin het ontwerp is opgemaakt aan te geven, ontleenen wij aan bl. 59 e. v. dat, waar het zwaartepunt van de vigeerende koelie-ordonnantie ligt in de bescherming van den werkgever, de nieuwe regeling er naar streeft de beide partijen beter in evenwicht te brengen. De tegenwoordige onvrijheid van den van elders afkomstigen arbeider ligt voornamelijk in de straf- en dwangbepalingen. Voor hare onmisbaarheid worden drie gronden aangevoerd: 1°. dat wegens schaarschheid der bevolking aanvoer van arbeiders van elders noodig is, 2°. dat de tabakscultuur te kostbaar is om ze financieel te wagen als men geen zekerheid heeft van werkkrachten en 3°. dat zij een aaneenschakeling van werk-

zaamheden eischt, waarbij eene plotselinge staking al het werk ongedaan maakt. Waar de Koninklijke werkgever in Indië heeft bepaald, dat de Inlandsche arbeider vrij moet zijn, vormt het eerste punt geen voldoende argument om de gewraakte straf- en dwangbepalingen *voortdurend* van toepassing te doen zijn op van elders afkomstige werklieden. Wat het 2de punt betreft, risico op zich zelf is nog geen reden voor de overheid om zich daarmede te bemoeien. „Alleen omdat het gewest Oostkust van Sumatra slechts in cultuur gebracht kan worden met van elders aangevoerde arbeiders en aan dien aanvoer vrij belangrijke financieele offers verbonden zijn, kan in die bijzondere omstandigheid voor den Staat eene aanleiding gelegen zijn om, bij wijze van uitzondering, den werkgever te helpen in het dragen van het risico, voor dezen verbonden aan de uitgaven voor de werving en den aanvoer van den arbeider, door hem de zekerheid te verleenen, dat *die* uitgaven in geld hem zullen vergoed worden in arbeid van den arbeider". Het gaat echter niet aan hieruit tot den regel te concludeeren dat de Staat op dezelfde wijze den werkgever moet helpen in het dragen van een financieel risico, *niet* het onmiddellijk gevolg van den aanvoer van vreemd werkvolk. De 3de grond, het fijne-tuinbouwargument, is de gewichtigste van de drie; dit maakt dat voor den van elders afkomstigen arbeider, die zich als veldkoelie verbonden heeft, aanleiding bestaat om voor dezen een uitzondering te maken op den regel, dat zulk een arbeider voor contractbreuk niet *straf*baar is. De strafbepalingen zijn daarom slechts behouden met opzicht tot de arbeiders van elders, die in dienstbetrekking zijn krachtens een overeenkomst gesloten vóór of onmiddellijk na hun overtocht en voor de veldkoelies.

* * *

De rubberkoorts. Toen de *Locomotief* in het vorige jaar een artikel plaatste over: Rubber, de cultuur der naaste toekomst. (*Ind. Gids* 1909 I, bl. 529) werd het betreurd dat de Nederlanders in dit opzicht zoo achterlijk waren en zich al wikkende en wegende door de buren de vette brokjes voor den neus lieten wegkapen. Dit is volgen de *Locomotief* van 13 Jan. j.l. nu geheel anders geworden, sedert de tentoonstelling te Londen in Sept. 1908, waarop ons land zoo kranig voor den dag is gekomen. Midden-Java is, wanneer men het Tjitandoewi-gebied uitzondert, tot dusver het armst aan rubber-ondernemingen, doch Oost- en West-Java en Deli planten hevea-boomen bij millioenen. De oudste der nieuwe Nederlandsche rubbermaatschappijen is eene stichting van de firma's Henri Dentz en Stork te Hengelo en heet Rubber-Cultuurmaatschappij Amsterdam. Haar terreinen liggen op de zuidelijke helling van het Yang-gebergte bij de halte Tanggoel (Besoeki). Haar aandeelen werden reeds tot 175 à 185 pCt. verhandeld. De Rubb.-Cult. Mij. Kendeng Lemboe (firma A. v. Hoboken & Zn. en de heer Birnie) werkt eveneens in Besoeki. Ook met de Mij. Kali Telepak, eene voortzetting van de „Vezelonderneming Banjoewangi", is dit het geval. De jongste der Oosthoek maatschappijen is de Oost-Java Rubb. Mij. te Rotterdam, die met een millioen begint en een samenstelling is van drie koffieondernemingen (firma G. Duuring & Zn.). Dan worden genoemd De Preanger Rubb. Mij. met gronden in de buurt van Bandjar (Z.-O. Preanger) en de Soengey Raya, die in Tjiandjoer en Tjilatjap de ondernemingen Tjikantjana en Wanasoeka wil gaan exploiteeren.

Al deze emissies vallen echter in het niet bij zaken als de Nederlandsche Rubber Mij. in welke onderneming de „Amsterdamsche"

sterk geïnteresseerd schijnt te zijn en die zeer geliëerd is met de firma Van Eeghen & Co. te Amsterdam, met een kapitaal van *f*10 millioen, waarvan de eerste *f*3 millioen er bij pari-uitgifte in Oct. j.l. „grif zijn ingegaan". De Sumatra Rubb. Cult. Mij. Serbadjadi, die in Serdang haar terreinen heeft, vroeg in Aug. een half millioen à pari, daarop volgde de Indische Rubber Compagnie in Padang en Bedagei, terwijl een maand te voren de Sumatra Rubb. Cult. Mij. met gronden te Kedaton (in de Lampongs) aan de markt kwam.

Terwijl naar goede vaderlandsche zeden de aandeelen in de genoemde cultuurondernemingen alle van zoodanig bedrag zijn, dat het risico slechts door min of meer kapitaalkrachtige personen gedragen wordt, komt het in den laatsten tijd meer en meer in zwang om sterk fluctueerende papieren in certificaatjes van klein bedrag te splitsen. In Indië heeft men dit willen beproeven met aandeelen Redjang Lebong, sedert enkele maanden is men doende aldus gesplitste aandeelen van de „Koninklijke" op de Parijsche beurs te introduceeren en onlangs moeten Fransche financiers er in geslaagd zijn een groot gedeelte van de Rubb. Cult. Mij. Soengei Raya op te koopen en in certificaatjes van 200 frs. te Parijs aan den man te brengen.

De Engelsche rubber-maatschappijen betrekken nog openlijker de spaarpotten van dienstbode en werkman in hunne ondernemingen. Zoo werken de Java and Borneo Cy. Limd., de Java Rubber Estates Limd. en the South East Borneo Rubb. Plantation, allen te Londen, met respectievelijk £150,000, £175,000 en £60,000 in aandeelen van £1. De Sumatra Para Rubber Plantations Comp., thans de grootste rubberproducent op Sumatra, met 2400 acres beplante uitgestrektheid, heeft één-pondsaandeelen, die echter weer onderverdeeld zijn in stukjes van 2 shillings.

Elke week haast komen er nieuwe ondernemingen van dezen aard bij, die zich gereed maken op Java, Sumatra en Borneo rubber te gaan planten, door het onderhands overnemen van bestaande ondernemingen of het aankoopen van particuliere landerijen. De Aengsono Rubber Plantations (Java) en de Langen Rubber Estates (Java) zijn de jongste in de rij.

Overal is rubber aan de orde. In Juli werd te Antwerpen de zeer kapitaalkrachtige Société Financière des caoutchoucs opgericht met 10 millioen frs. kapitaal, met het plan om meer plantagerubber naar Antwerpen te trekken. Met de Soengey Raya maakte zij reeds een consignatie-contract en de Ramoenia-Cult. Mij. kreeg een voorschot met de conditie, dat de rubber, die deze op de concessie Kwala Pessilam gaat planten, naar Antwerpen zal worden gedirigeerd.

Den 14den Dec. is de Société Franco-Néérlandaise de Culture et de Commerce (in 1908 met *f*6 millioen kapitaal te 's Hage opgericht) ter beurze te Parijs geïntroduceerd. Dat op deze wijze zich nooit een rubbermarkt van eenige beteekenis in Nederland zal kunnen vormen, ligt volgens H. voor de hand.

In de oogstcontracten, die door groote Amerikaansche handelshuizen op Ceylon en de Straits worden afgesloten, ziet H. eene bedreiging der gouden toekomstdroomen, die in de prospectussen worden voorgespiegeld. De vrije markt wordt dan een fictie en meer dan in overproductie ziet de schrijver een gevaar in de dan door de speculanten ten hunnen bate te bepalen prijzen. Terwijl allerlei ondernemingen, die het niet voor den wind gaat zich in rubber-plantages omzetten, zooals de Hessa Tabak Mij.

een landcontract Pangkalan van de Holland-Deli Cie. de Ramoenia, enz., gaan de Amerikanen ook al plantages aanleggen in het vaderland van de Para-rubber zelf. De Para-rubber Estates te Londen zal het in Brazilië beproeven; de Consolidated Rubber and Balata Estates in Britsch-Guyana; de Intercontinental Rubber Company, die met een kapitaal van 50 millioen dollars werkt, in Mexico en wel hoofdzakelijk om „chicle" d.i. kauwgom, die in Amerika bij millioenen ponden per jaar verslonden wordt, te verkrijgen. Britsch-Noord-Borneo heeft ook al 80,000 acres met hevea beplant.

Naar aanleiding van dit artikel merkt de *N. Soer. Ct.* op dat elke overdrijving natuurlijk schaadt, doch dat de tijd nog volstrekt niet gekomen is om de ondernemers in Ned.-Indië angst te kunnen aanjagen. De prijzen zijn nog buitengewoon goed en caoutchouc is gelukkig een artikel, waarvan het gebruik enorm zal toenemen als de prijs daalt. Als men voor 2sh. het Eng. pond met winst kan afleveren, ga men gerust zijn gang. Tot dien prijs zullen de groote steden caoutchouc-bestrating invoeren, die doelmatig en van een ongekende duurzaamheid is.

* * *

Reizen en emigratie is het opschrift, waaronder R. M. Noto Soeroto in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 22 Febr. j.l. wijst op den trek tot reizen, die in den laatsten tijd onder de Javaansche aanzienlijken merkbaar is en het nut dat hieruit kan voortvloeien. Reeds nu is het opmerkelijk, dat juist familieleden en onderdanen van den reislustigen Soesoehoenan van Solo, meer dan personen bijv. uit den Djokja'schen kraton, voeling houden met de wereld buiten hun eigen beperkten kring. In het algemeen stuit emigratie van Javanen af op hun behoudenden aard en slaafsche gehechtheid aan den grond. De afkeer tot uitzwermen zou tegenwoordig bij hen niet meer zoo groot zijn als vroeger, doch niet alleen Javaansche koelies, maar menschen van velerlei beroep, aanleg, neiging en maatschappelijke stelling moeten een zekeren lust tot reizen en trekken krijgen en daarvoor geeft één voorbeeld van een aanzienlijke in den regel meer dan vele klemmende betoogen. Men trachte daarom de belangstelling van die personen voor het kolonisatiewerk op te wekken en noodige hen uit bij eventueele uitstapjes eens wat verder te gaan en bijv. de kolonisatie in de Lampongsche districten te bezoeken. Licht dat dan de overtollige krachten van uitgebreide Javaansche families na eigen aanschouwing daar vrijwillig plaatsing zoeken. De verrijking der Javaansche literatuur met reisbeschrijvingen in den trant van den bekenden Poerwo Lelono (eersten rondwandelaar) kunnen hierbij ook van nut zijn.

* * *

De emigratie naar Midden-Celebes. Met betrekking tot de stichting van den heer A. Tj. J. van Emmerik (zie *Ind. Gids* 1909 I, bl. 824) leest men dat daarvoor tot dusver geregeld door de Regeering gelden zijn toegestaan, welke op ultimo van het vorige jaar in totaal *f*17,000 bedroegen. Ter voortzetting der proef gedurende het loopende jaar is, volgens de *Java-Bode* een maandelijksch bedrag van *f*350.— beschikbaar gesteld, onder voorwaarde dat aan de kolonie te Kalandara Napoetih, die uit ongeveer 150 immigranten bestaat, geen uitbreiding gegeven worde, zoolang de kolonisten niet zonder regeeringshulp in hun onderhoud kunnen voorzien en dat de door of namens den Resident van Menado te geven aanwijzingen tot verbetering van de toestanden aldaar worden opgevolgd

* * *

Suikerfabrieken, die opgekocht riet verwerken. Blijkens het *Alg. Handelsblad* van 27 Febr. j.l. vestigt de *Java-Bode* de aandacht op een in de *Javasche Courant* opgenomen besluit, waarbij de vergunning wordt ingetrokken, op 31 Jan. 1909 No. 2 verleend aan F. Tofield, om in de dessa Tjidahoe (distr. Tjiawie Gebang, res. Cheribon) eene suikeronderneming in werking te brengen, berustende op den grondslag van overeenkomsten met de bevolking tot opkoop van gewas en daarvoor in de plaats gesteld eene zoodanige tot inhuur van gronden met een bruto-aanplant van hoogstens 150 bouw 's jaars in bepaalde met name genoemde dessa's.

Na het verdwijnen van deze opkoopfabriek Tjidahoe, bestaat op Java geen fabriek meer van dien aard (reeds eerder had men er geen groote verwachtingen van, zie *Ind. Gids* 1909 I, bl. 85). Ook de fabriek Kenongo (in Blitar, Kediri) werd na een kortstondig bestaan op eigen verzoek van een opkoop- in een aanplantfabriek met een arbeidsveld van 500 bouws omgezet, zoodat de vrees dat de omliggende aanplantondernemingen er door benadeeld zouden worden, ongegrond is gebleken.

* * *

Informatiebureau van Oost en West. Blijkens eene door de Vereeniging „Oost en West" verspreide circulaire heeft zij, gesteund door een regeeringssubsidie, een „bureel van raad van voorlichting" geopend, dat zich tot doel stelt aan hen, die zich voor Staats- en particuliere betrekkingen in Indië willen bekwamen, daartoe den weg te wijzen en tevens aan Indische ondernemingen, maatschappijen en genootschappen de gelegenheid te bieden, zich voor het verkrijgen van werkkrachten aan te melden. Het is een middel om de uitwisseling van jongelieden tusschen Nederland en Indië wederkeerig te bevorderen; de eenen om zich in Nederland de kennis te verwerven, die in Indië niet verworven kon worden, de anderen om zich voor betrekkingen in Indië aan te melden of te bekwamen.

Het bureel is gevestigd te 's Gravenhage, Heulstraat 17, en staat onder toezicht eener commissie, waarvan de heer E. van Assen voorzitter en de heer J. L. van Gennep secretaris is.

Onder toezicht van die commissie stelt men zich voor kleine geschriften te doen samenstellen, waarin worden vermeld de eischen voor verschillende betrekkingen, de wegen en middelen om daartoe te komen en de vooruitzichten daarvan, en waarin tevens een overzicht zal gegeven worden van den aard der verschillende betrekkingen, en van de soort van werkzaamheden, daarin te verrichten.

De hulp van een ieder wordt ingeroepen om de aandacht van belanghebbenden, ouders en jongelieden op dit bureel te vestigen en voor zooveel werkgevers in Indië betreft, om het te voorzien van de gegevens, welke op hunne ondernemingen of instellingen in of voor Indië betrekking hebben en voor eventueele inlichtingen noodig zijn.

* * *

Het onderwijs in de Minahassa. Zooals reeds vroeger vermeld werd (zie onze Maart-afl., bl. 388) is het bij de Regeering aanhangige denkbeeld om alle openbare Inlandsche scholen in de Minahassa en op de Sangi- en Talaut-eilanden, een honderdtal, aan de Zending over te geven, oorzaak van toenemend verzet. In de *Locomotief* van 14 Jan. j.l. komt een bericht uit Menado voor, waarin de verspreiding wordt gemeld eener brochure „De openbare school aan de kerk", waaruit blijkt dat geheele families, ja negorijen, tot de Katholieke Kerk dreigen over te gaan. Dit is geschied met

de negorij Laikit met 241 zielen en een nog grootere negorij zoude er mede gedreigd hebben. In de *Menado-Courant* van 23 Dec. hebben verschillende Inl. onderwijzers dit voornemen ook te kennen gegeven. Terwijl dit blad het stuk van den hulpprediker Schoch voor de conversie overnam, heeft het later in het Maleische gedeelte stukken daar tegen opgenomen. Deze zullen nu vertaald in brochurevorm worden uitgegeven. Nadat de hulpprediker Ten Hove zich tegen de conversie heeft verklaard, zijn onder zijn oudere collega's eveneens tegenstanders opgestaan, gezien de stemming, die onder de bevolking heerscht.

De aandacht wordt in de *Loc.* ook gevestigd op de ingebruikgeving der gebouwen van de gouvernementsscholen, welke slechts voor pl.m. $^1/_{12}$ het eigendom van het gouvernement zijn, terwijl de andere tot de kerkelijke gemeenten behooren en dan ook vaak tevens dienst doen als kerk. Zij worden op aansporing van het gouvernement in goeden staat gehouden, doch als dit door een soort van dwang ten bate van de Zending moet geschieden, dan zou zulks tot onwil aanleiding geven. Wat de concept-voorwaarden van overgave betreft, hiervan moet zelfs de Resident onkundig zijn gelaten. Het laatste artikel zou luiden dat de uit de voorafgaande bepalingen voortvloeiende wederzijdsche verplichtingen zullen duren tot wederopzeggens toe, met dien verstande dat door beide partijen een opzeggingstermijn van twee jaar moet worden in acht genomen. De mogelijkheid bestaat dus, wat reeds tweemaal gebeurde, dat de Zending de scholen opnieuw overdeed aan het Gouvernement. Het Ned. Zend. Gen. moet de conversie willen uit een oogpunt van bezuiniging en omdat een particulier spoediger, waar dat noodig is, verandering in een organisatie kan brengen dan een gouvernement, zoodat zoo noodig het door de Zending te geven onderwijs zich vlugger kan aanpassen aan de behoeften van het volk. Doch dan wordt gevraagd, waarom het N. Z. G. daarvoor niet op zijne reeds bestaande scholen heeft gezorgd. Algemeen wordt toch erkend dat het gouvernementsonderwijs hooger staat dan het bijzondere. Zelfs de gewone inlander noemt het, blijkens de *Men.-Ct.*, „niet lakoe". Opmerkelijk is dat de meeste kweekelingen van de kweekschool voor Inl. onderwijzers van het N. Z. G. te Koeranga bij Tomohon, van die voor inl. godsdienstleeraars te Tomohon, van de Hoofdenschool te Tondano en van de Kweekschool te Ambon oud-leerlingen niet van de bijzondere maar van de gouvernementsscholen zijn.

Er moet omstreeks 20 Dec. j.l. een groot telegram aan de Tweede Kamer verzonden zijn, geteekend door 4 gepens. Inl. ambtenaren om de conversie niet te laten doorgaan, dat door een request zal worden gevolgd, waarvoor de handteekeningen nog verzameld worden. In de derde plaats is door het hoofd der Menado'sche school bij den Resident een voorstel ingediend tot reorganisatie van het Inl. onderwijs in de Minahassa, dat tot bezuiniging zal leiden, waarbij een der denkbeelden is om alle kinderen schoolgeld te laten betalen.

In de *N. R. Ct.* van 23 Febr. wordt uit de hooger genoemde brochure het betoog geciteerd, dat art. 125 en 128 R. R. in strijd zijn te achten met elk idée van overgave van gouvernementsscholen aan eene corporatie, welke die moge zijn. Het blad vertrouwt dat de Indische Regeering en de Minister van Koloniën aan het betoog van den schrijver, die het onderwerp van vele zijden beziet volle aandacht zullen wijden. Zet de Regeering, niettegenstaande alles wat haar zou moeten terughouden de overdracht door, dan zal zij de volle verantwoordelijkheid van de gevolgen dragen.

In een ingezonden stuk in het *Vaderland* van 26 Febr. acht de oud-Resi-

dent Jellesma het onjuist dat het hier zou gaan om een steun der zending in haar strijd tegen de Katholieke scholen; de bedoeling is om zonder schade voor het onderwijs de zoo hooge uitgaven voor het Gouvernement te verminderen, dus gewoon een financiëele quaestie. Trouwens op de Sangi- en Talaut-eilanden worden geen Katholieken gevonden. Het is alleen de vraag of men met de conversie op den goeden weg is. Behalve de particuliere scholen zijn er thans tweede klasse- of volksscholen en eerste klassescholen. Er dient onderzocht te worden of er geen kunnen worden opgeheven; men kan in den regel met één school in een rayon van 3 à 4 K.M. volstaan. Dan moet de bevolking voor een schoolgebouw en het noodige meubilair zorgen, en als dit niet kan het schoolgeld hooger worden gesteld. Voorts zullen scholen van meer uitgebreid onderwijs aan de volksschool moeten aansluiten en zal hun aantal niet zoo bijzonder groot behoeven te zijn. Terwijl ,,secteschołen'' zijn af te keuren, acht deze schrijver het, in de meeste negorijen, waar alleen Protestanten wonen, niet bepaald noodig de neutraliteit zoover te betrachten dat de godsdienst geheel wordt buiten gesloten. De gouvs. onderwijzers schijnen te vreezen, dat zij geen voldoende waarborgen zullen hebben tegen ontslaan wegens redenen buiten het onderwijs (minder getrouwe kerkgang, enz). Daargelaten of die vrees gegrond is, zouden bij den overgang regelingen dienen te worden getroffen om hen tegen onbillijke behandeling te waarborgen. Eindelijk heeft men op de Sangi- en Talaut-eilanden te doen met zelfbesturende landschappen en dienen de zelfbestuurders daar in de zaak gekend te worden.

In de *N. R. Ct.* van 7 Maart j.l. wordt vermeld dat het *Bat. Nbl.* vernam hoe alle eerste districtshoofden in de Minahassa telegraphisch aan den Gouverneur-Generaal hebben verzocht het gouvernementsonderwijs te behouden en dat vijf hoofden der Sangi-eilanden telegraphisch eenzelfde verzoek tot de Tweede Kamer richtten. De *Java-Bode* bespreekt de theoretische juistheid van het denkbeeld om in deze streken slechts één stelsel van onderwijs te hebben; geen tegenzin tegen godsdienstig onderwijs is te verwachten. Maar in de praktijk kon het wel eens anders uitkomen. Dat de bevolking der Minahassa zóódanig aan neutraal onderwijs gehecht zou zijn, dat zij van de verandering niet zou willen weten, wordt ontkend. ,,Maar de gouvernementsschool is voor den Menadonees iets veel voornamers dan de zendingsschool — wat van het gouvernement is, is natuurlijk voornamer dan het particuliere! — en hij voelt het wegnemen dier scholen als een soort nationale achteruitzetting. En hiermede zal de Indische regeering wel degelijk rekening hebben te houden'', zegt het blad.

* * *

De beteekenis van de woorden Boedi Oetama. Uit een artikel van den heer D. Bakker over deze vereeniging en hare beteekenis voor de Christelijke Zending op Java in de *Banier* van 21 Jan. j.l., zien wij op bl. 28 dat eene medede ling, voorkomende op bl. 534 van de *Ind. Gids* van April 1909 in zoverre verkeerd begrepen is, dat de heer D. van Hinloopen Labberton geheel onschuldig is aan de daar gegeven naamsverklaring. Na het résumé der Hollandsche vertaling van eene door dien heer gehouden Maleische rede te hebben gegeven, voegden wij er geheel buiten hem om het een en ander aan toe over de bij deskundigen ingewonnen informatie over de beteekenis der daarin geroemde Maleische woorden.

Deze vergissing geeft ons aanleiding nog eens op ,,boedi oetama'' terug te komen. Volgens het *Jav.-Ned. Wbk.* van Gericke-Roorda-Vreede is

b o e d i = wat er in iemand zit, geest, verstand, vernuft, beleid, overleg, oordeel, aanleg, inborst..... naar iets streven. De hoofdbeteekenis is dus evenals in het Sanskrit: verstand, wetenschap, of i. d.

O e t a m a = best, voortreffelijk, volmaakt, deugdelijk.....; oetamané = vóór alles, vooral.

In verband met het doel der vereeniging ligt eene vertaling als ,,kennis is macht", of ,,het verstand, de rede is het voornaamste" meer voor de hand dan het vage en niets zeggende ,,het schoone streven". Waar in het aangehaalde artikel van de *Banier* gemeend wordt, dat de naam wijst op het schoone streven naar veredeling van verstand en hart beide", ligt zulks niet in den naam opgesloten, doch slechts verstandelijke ontwikkeling zonder meer, ook in verband met het daar genoemde Art. 2 der Statuten: ,,De vereeniging stelt zich ten doel mede te werken tot de ontwikkeling van den Javaan in 't algemeen, meer in het bijzonder om hem den strijd om het bestaan te helpen verlichten....."

* * *

Het bankbiljet in Ned.-Indië. Eenigen tijd geleden had op Batavia het eigenaardig geval plaats, dat 3 ton in zilver aan de Javasche Bank onttrokken, op karren geladen en onder geleide vervoerd werden naar de griffie van den Raad van Justitie om aldaar te worden gedeponeerd naar aanleiding van eene quaestie tusschen de firma De Lange en de Factorij der Nederlandsche Handel-Maatschappij. Waar die zaak in laatste instantie door den rechter beslist moest worden, had deponeering van het bedrag in zilver plaats, daar bankbiljetten in Indië niet beschouwd worden te zijn wettig betaalmiddel. Daar de zaak nog wel eenige jaren hangende zal blijven, zou het gouvernement inmiddels voor schildwachten moeten zorgen om den schat ter griffie te bewaken. (Intusschen moet volgens een later bericht dat geld weder bij de Javasche Bank zijn terug gebracht). Het geval gaf aanleiding het vraagstuk aan de orde te brengen in hoeverre aan het bankpapier die eigenschap van wettig betaalmiddel kan worden toegekend. De *Java-Bode* van 11 Jan. j.l. betoogde de wenschelijkheid daarvan en dit gaf het *Vaderland* van 2 en 3 Maart aanleiding een hoofdartikel over het bankbiljet in Ned.-Indië te plaatsen. Hierbij wordt verwezen naar een in dato 24 April 1908 door de directie der Javasche Bank aan den G. G. gericht verzoek (opgenomen op bl. 162 van het voorlaatste verslag, over 1907/'08), waarin de aandacht gevestigd wordt op de wet van 18 Juli 1904 (Ned. St. 1904, No. 189), die o.a. bepaalt: ,,Zoolang de Nederlandsche Bank gerechtigd is als Circulatiebank werkzaam te zijn, hebben hare biljetten de hoedanigheid van wettig betaalmiddel. Deze bepaling geldt niet voor betalingen door de Nederlandsche Bank zelve te doen". De directie, wijzende op het ongerief, dat in Indië alleen specie wettig betaalmiddel is, gaf daarbij in overweging bij Kon. Besluit eene analoge bepaling voor de Javasche Bank in het leven te roepen en in art. 1406 No. 3 van het Ind. Burg. Wetboek achter het woord ,,muntspeciën", de woorden ,,of andere wettige betaalmiddelen, door de Wet als zoodanig erkend" te voegen.

Uit dit verzoek wordt de gevolgtrekking gemaakt dat, al moge bij het Indische bestuur de bedoelde wensch werkelijk bestaan, dit toch het gevolg zal zijn van het uitdrukkelijk door de circulatiebank geuite verlangen; een verschil in houding tusschen de Javasche en de Nederlandsche Bank, hetwelk het blad van belang acht in het oog te houden. Alsnu tot zijn betoog overgaande, beaamt het blad de wenschelijkheid van eene uniforme regeling van het muntwezen voor Indië en voor Nederland. De codificatie der munt-

wetten voor Ned.-Indië naar het voorbeeld en op de basis van de Nederlandsche muntwet van 26 Mei 1901, No. 132, zou dan ook zeer wenschelijk zijn. De wenschelijkheid om daarbij aan het verlangen van de Javasche Bank te voldoen, zou dan tegelijk zijn te overwegen. In alle geval zal de vraag echter aan de Staten-Generaal moeten worden voorgelegd. Het verzoek om die regeling bij Kon. Besluit te doen geschieden is wellicht reeds in strijd met art. 61 der Grondwet, doch in elk geval heeft de wetgever bij art. 14 der wet van 1 Mei 1854, Stbl. No. 75, die bevoegdheid met betrekking tot Indië aan zich getrokken.

Werd de vraag bij de Staten-Generaal voorgebracht, dan zouden deze bij het nagaan van het octrooi der Javasche Bank en hoe dit werkt, al dadelijk stuiten op de omstandigheid, dat dit octrooi bij Kon. Besluit is vastgesteld en daar de basis, waarop zij aan de bankbiljetten zulk een verstrekkende hoedanigheid gingen geven, niet zonder hunne goedkeuring zou mogen worden gewijzigd, is het eerste vereischte dat dan ook het octrooi der bank bij de wet worden geregeld. En dit is, afgescheiden van de vraag of aan hare biljetten de kracht van wettig betaalmiddel moet worden toegekend, toch noodig. Het moet niet meer kunnen voorkomen dat, gelijk in de laatste vijf jaren geschiedde, het octrooi der Javasche Bank herhaaldelijk ingrijpend wordt veranderd, hoofdzakelijk op advies van de belanghebbende instelling, zonder openbare behandeling. Er wordt nu nagegaan of het biljet van de Javasche Bank dezelfde waarborgen biedt als dat van de Nederlandsche Bank. Zonder op de quaestie der metaaldekking in bijzonderheden in te gaan, verwijzen wij naar de *Ind. Gids* 1908 II, bl. 1666, waar dezelfde bezwaren worden vermeld, destijds door den heer D. Stigter, leeraar aan de Amsterdamsche handelsschool in eene brochure te berde gebracht. Het diep gewortelde vertrouwen dat de biljetten van eenige Europeesche circulatiebanken bezitten, is niet alleen het gevolg van de wettelijke voorschriften omtrent die metaaldekking, doch vooral van de concentratie harer middelen in eigen land, zoodat de feitelijke waarborg de wettelijke verre overtreft.

In een tweede artikel wordt nu betoogd dat dit met de Javasche Bank, die in critieke tijden geen hulp van buiten te verwachten heeft, geenszins het geval is. Wanneer men de weekbalansen dier instelling beschouwt, dan ziet men, dat zij thans gedurende een jaar onafgebroken ongeveer 10 à 16 millioen in Nederland op prolongatie heeft uitstaan en 12 à 17 millioen in buitenlandsche wissels belegd, een jaar te voren zelfs 23 millioen. Ten opzichte van beide uitzettingen heeft zij eene veel grootere vrijheid dan b.v. de Nederlandsche Bank. Mag bij deze de som in buitenlandsche papier belegd nooit langer dan 14 dagen het beschikbare metaalsaldo der Bank te boven gaan, bij de Javasche Bank is dit zes maanden en het dubbele van het metaalsaldo, van welke bevoegdheid bijna doorloopend gebruik wordt gemaakt, zoodat zij vrijwel onbeperkt als internationaal bankier optreedt. Gewezen wordt op het verschil in deze met andere Aziatische banken. Niettegenstaande in Britsch-Indië de biljetten-uitgifte in handen der Regeering is, mogen de drie z.g. „presidency banks" aldaar geen buitenlandsche wisselzaken drijven, zelfs niet op Londen. In de Straits en in Hongkong bestaan geen Regeerings- of geoctroieerde banken. In China is de bankbiljetten-uitgifte nog niet geregeld. De Bank van Japan onthoudt zich van deelneming aan den wisselhandel op het buitenland. Wel wordt die handel in Fransch-Achter-Indië door de „Banque de l'Indo-Chine" gedreven, doch hierbij moet in aanmerking worden genomen, dat aldaar tot voor korten tijd slechts één enkele Fransche bank was gevestigd.

De Javasche Bank heeft dus een deel harer middelen als creditsaldi bij buitenlandsche bankiers en behalve het kassaldo te Amsterdam had zij op 26 Jan. j.l. 16 millioen in Nederland op prolongatie staan en was het bedrag der door haar gekochte wissels buiten Ned.-Indië betaalbaar 14¾ millioen. Het is een principale vraag of het der Javasche Bank onder alle omstandigheden mogelijk zal zijn deze middelen terstond in specie in haar Indische kassen om te zetten. Specieverscheping blijft hier als van te langdurigen aard buiten beschouwing. Er blijft dus slechts wisseltrekking mogelijk, zoodat zij in deze van de beperkte wisselmarkt in Indië afhankelijk wordt, waar reeds andere banken met vaste clientèle werkzaam zijn. In de open markt is de vraag naar wissels niet groot genoeg om belangrijke bedragen zonder groot koersverlies naar Indië over te brengen. Terwijl in het laatste jaarverslag werd gewezen op een afneming der kassaldo's in Nederland, die in het najaar gewoonlijk plaats vindt, met gelijktijdige vermeerdering van dat saldo in Indië, heeft zich dit verschijnsel in 1909 niet voorgedaan en schijnt de vraag naar wissels en telegraphische transferten niet groot genoeg om dit te bewerken. Uit dat jaarverslag blijkt dat de afgiften der Jav. Bank op Amsterdam voornamelijk geschieden voor rekening van het Gouvernement, zoodat cultures en industrie in dit opzicht blijkbaar weinig hulp zoeken bij de circulatiebank.

Zal de Javasche Bank reeds in gewone omstandigheden op moeilijkheden stuiten, als zij haar middelen snel naar Indië wil overbrengen, hoe zal het dan zijn in tijden van crisis en beroering in het Verre Oosten. Meer dan ooit zal zij dan specie behoeven en de gelegenheid tot plaatsing van wissels zonder groot koersverlies zal eerst recht ontbreken, baren goud en zilver zullen bij het ongeruste publiek niet dienen en tot het losmaken van in beleeningen en disconto's belegde gelden zal de circulatiebank zeker haar toevlucht niet mogen nemen, waar het juist haar taak is de crisis te verminderen door crediethulp.

Resumeerende komt het artikel tot de slotsom dat de waarborgen die haar biljetten bieden niet dezelfde is als die der Europeesche circulatiebanken, niet alleen tengevolge der bepalingen op de metaaldekking, doch ook wegens de zooveel zwakkere positie, waarin de Javasche Bank verkeert en zij zich zelve plaatst. Het praktisch nut van den aanbevolen maatregel staat niet in verhouding tot den ernst van het te nemen besluit. Nederlandsch-Indië heeft behoefte aan een op hechten grondslag geregeld bank- en geldwezen met de circulatiebank als steunend middelpunt. Het belang van het moederland is daarmede ten nauwste verbonden en daarom wordt de aandacht van de wetgevende macht in Nederland op deze zaak gevestigd.

* * *

Kinder-erkenning door Europeesche militairen. In de *Locomotief* van 31 Jan. j.l. bespreekt „Pelgrim" in een zijner opstellen van de reeks „Legerbelangen" de bijzonder lichtvaardige wijze, waarop het erkennen van natuurlijke kinderen door de militairen in Indië vaak wordt opgevat. Men krijgt met de getuigen een dag vrij af om bij het hoofd van plaatselijk bestuur aangifte te doen, drinkt een borrel op den nieuwen Europeeschen wereldburger en trekt er zich verder in den regel weinig van aan, wat van dezen te recht komt. Ook een financiëele industrie is aan de zaak verbonden. Een militair, die zijn gagement verdiend heeft, kan dit behouden plus zijn wettige soldij als hij dat gagement laat uitkeeren aan zijn wettige echtgenoote of bij gebreke van die, de helft aan zijn wettige of gewettigde kinderen. Dit wettigen kost toch niets en daarom wordt het al vast gedaan en

als hij trouwt met de „Mama", komt de andere helft er ook weer bij. Op die manier zijn al heel wat Europeanen ingeschreven, die als Inlander beter en gelukkiger zouden zijn geweest. Een andere industrie is gelegen in het verschil in handgeld en soldij tusschen Europeanen en Inlanders. Wil een „boedjang" uit de tangsi soldaat worden, dan wordt een „oom" opgezocht, die genegen is hem als „zoon" te erkennen. De „boedjang", dikwijls zonder een druppel Europeesch bloed, wordt Europeaan en het verhoogde handgeld gedeeld. Volgens den schrijver zouden tegen een en ander beperkende bepalingen noodig zijn. Het halve gagement zou eerst dan toegekend moeten worden, als de natuurlijke kinderen bij de geboorte aangegeven waren en gedurende het eerste verband een gedeelte der soldij gekort was, die korpsgewijs aangewend werd ten bate der gewettigde nakomelingen. Om het geheele gagement uitgekeerd te krijgen moet de vrouw vóór haar verblijf in de kazerne gehuwd zijn, geen kinderen uit wilden echt bezitten en niet vroeger als huishoudster in het kampement gediend hebben. Eindelijk zou niemand als Europeesch fuselier zijn aan te nemen, die niet minstens tien jaar geleden erkend is. Degenen die het goed meenen met hun nakomelingen leveren niet het contingent der ongeschikte indopaupers, doch het op de aangegeven wijze gekweekte aantal beklagenswaardige verschoppelingen, die veel beter inlanders waren gebleven, zal op die wijze afnemen.

* * *

Automobielen in het leger. In het derde blad van de *Locomotief* van 27 Jan. j.l. vindt men een aan het *Soerab. Nieuwsblad* ontleend schrijven, dat het bestuur van de Java-Motor-Club ontvangen heeft van den Chef van den Generalen Staf, Luit.-Gen. G. C. E. van Daalen, en waarin eene ontwerpregeling wordt gegeven van de voorwaarden, waarop Nederlanders, in het bezit van een aan de vereischten voldoende automobiel, lid kunnen worden van een vrijwillig automobielcorps, bestemd om bij een oorlog met een buitenlandschen vijand dienst te doen onder de bevelen van den commandant van het leger. Zulke corpsen bestaan reeds in verschillende landen. Uit de *Loc.* van 23 Jan. blijkt dat ook de Semarangsche Autoclub zulk een schrijven ontving. Terwijl de *Java-Bode* het plan van groot nut acht, gelooft de *Loc.* niet dat de generaal veel succes er mede zal hebben. Men berekent nu al dat de entrée de campagne van *f*500 te gering is om elk jaar bij de oefeningen met een volledig stel reservebanden op het appèl te zijn, en wat de liefhebberij betreft, is vergelijking met Duitschland uitgesloten, omdat de bezitters daar toch in den regel moeten opkomen en het dan liever bij het automobielcorps doen.

* * *

De politierechtspraak wordt door H. besproken in de *Locomotief* van 29 Jan. j.l. en daarbij inzonderheid de regeling vervat in Staatsblad 1894, No. 207, waarbij ook de controleurs met die rechtspraak belast kunnen worden. Op die wijze en ook door de uitbreiding van ons gezag en het optreden van officieren, civiele gezaghebbers, enz., is de leekenrechtspraak in de laatste jaren, meer en meer in onervaren handen gekomen. Daarom zou de schrijver een nauwlettend en streng toezicht wenschen, uitgeoefend door reizende inspecteurs bevoegd om de registers der politierol te controleeren. Dan is sedert 1908 de straf bij de rol opgelegd niet meer vonnis in hoogste instantie, doch tien dagen wordt toegestaan om gratie te vragen en als dit verzoek schriftelijk is ingediend, verloopt weer een tijd dat

de straf geschorst wordt. De vroegere absolute macht van den politierechter is hiermede vrijwel gebroken. In theorie geeft deze nieuwe regeling een weinig meer waarborg voor de juistheid der uitspraken, maar in de praktijk werkt zij eene goede, d.w.z. preventieve politie tegen. Streng en snel straffen is nu onmogelijk.

In Indië is een ambtenaar, als hij na lange jaren tot besturend ambtenaar is opgeklommen, meestal meer dan voldoende ervaren om hem met de politierechtspraak te durven te belasten. Waar de regeling van 1894 dit eerder doet, acht H. deze een tactische fout. Den besturenden ambtenaar dit machtsmiddel evenwel te onthouden wordt door H. zeer ongewenscht geacht.

De *Nieuwe Courant* van 2 Maart j.l. wil het bezwaar op eenvoudige wijze ondervangen en zegt: ,,Maar het recht om uit te maken of de straf zal worden geschorst moet niet worden overgelaten aan den veroordeelde, maar aan het hoogste politiehoofd, den resident.

,,Aan deze bezwaren kan geheel worden tegemoet gekomen als in de door ons aangehaalde bepaling de zin: ,,z a l de resident de tenuitvoerlegging schorsen'' wordt gewijzigd in ,,k a n de resident enz.''

,,De Indische regeering behoeft dan ook niet op de eenmaal genomen beslissing terug te komen''.

* * *

Ontwikkeling van boven-af. In het tweede blad van de *Locomotief* van 29 Jan. reageert ,,Broto Hardjo'' tegen het ook door R. M. Noto Soeroto voorgestane denkbeeld (zie Jan.-afl. *Ind. Gids*, bl. 216) om den Javaan van boven-af te ontwikkelen; hij vindt dat ,,prêcher pour sa paroisse''. In den economischen strijd moet de kleine man uit de verdrukking komen en zich beter rekenschap van zijn handelingen geven. Een der krachtigste middelen daartoe is doelmatig onderwijs. Op Java is in de eerste plaats noodig het bevorderen van de intelluctueele en materieele welvaart van den laagsten stand en in de tweede plaats het vormen van een economisch krachtigen middenstand. Dat de hoogere standen ontwikkeld worden, acht deze schrijver zeer nuttig, maar het zal niet veel effect sorteeren, als de lagere in onwetendheid worden gelaten, want deze zullen dan het streven van gene niet begrijpen en niet met hen kunnen samenwerken tot verheffing van het volk. Gelukkig is ook de Regeering in die richting werkzaam. Wat de beweerde meerdere geschiktheid van de hoogere standen, als dragers der nationale beschaving, voor het ontvangen van hoogere ontwikkeling betreft, daarop valt volgens Broto Hardjo wel wat af te dingen. De geschiedenis leert dat de meesten, die zich op het gebied van kunsten en wetenschappen onderscheidden, uit het volk voortkwamen. Ook als bestuurders heeft de adel fiasco gemaakt. Moreel staat zij niet hooger dan de menschen uit het volk. Schrijver zelf behoort tot den hoogen adel, doch keurt bevoorrechting van zijn standgenooten af, omdat zulks ongewenschte verwijdering geeft waar allen eensgezind hun krachten aan het gemeenschappelijk belang moeten wijden.

* * *

Hooger onderwijs voor Nederlandsch-Indië. De Maart-afl. van de *Gids* bevat een artikel van Mr. C. Th. van Deventer over dit onderwerp, dat ook door hem werd behandeld in eene vergadering van het *Indisch Genootschap* van 1 Febr. te voren. Beginnende met de gelukkig geslaagde omschrijving, vervat in art. 1 der H. O.-wet, wordt aangeteekend, dat ook om een tropische kolonie tot haar recht te doen komen de wetenschap in velerlei richting

te hulp moet worden geroepen. Zoolang het bestuur in de hoogere rangen uitsluitend door het overheerschend ras wordt gevoerd, wordt al het vereischte wetenschappelijke personeel door het moederland geleverd. Het verlangen om deel te nemen aan den algemeenen wedloop om de hoogste maatschappelijke prijzen breekt zich baan en daarbij sporadisch bij enkelen de zucht naar de beoefening der wetenschap om haar zelfswil. De verleiding is groot bevrediging van die verlangens in de kolonie zelf te doen zoeken. Er wordt gewezen op de reeds in 1619 gestichte universiteit van St. Thomas op Manila, echter niet denkbaar zonder de Roomsche kerk, op de mislukte invoering van examineerende universiteiten in Britsch-Indië, waar de voorbereiding met treurige resultaten plaats heeft op colleges met onvoldoende leerkrachten. Het is eene waarschuwing dat echt hooger onderwijs in Indië zelf vooralsnog niet bestaanbaar is.

De behoefte bestaat echter en in Ned.-Indië wordt door Afd. B, door de landbouwschool te Buitenzorg, de Stovia en de Inl. rechtschool ten deele daarin voorzien. Het is evenwel slechts wetenschappelijk vakonderwijs; voor eene algemeene wetenschappelijke opleiding in eene daarbij passende omgeving is alleen Nederland aangewezen en het is nu slechts de vraag een verband te verkrijgen tusschen de studie der H. B. S. en de Nederlandsche universiteiten. Cursussen in latijn en grieksch of aanvullingsexamens worden ontraden. Het wordt onlogisch, onpractisch en onrechtvaardig geacht onze ,,classieke opleiding'' aan Indië op te dringen. Sanskrit en Arabisch zouden als voorstudie eerder in aanmerking komen. De schrijver wil den toegang tot onze universiteiten open stellen voor hen, die in Indië eindexamen H. B. S. deden. Hij wil niet dwingen tot de studie van het latijn, doch deze aan het eigen inzicht van den aanstaanden jurist overlaten. Voor de letteren zal de candidaat op overeenkomstige wijze wat meer classieke voorstudie moeten maken. Dan wil hij de leerlingen van de artsenschool niet alleen den toegang tot de geneeskundige examens geven, doch ze ook in de gelegenheid stellen hun doctoraal examen te doen, waarvoor thans een Maleier en een Javaan zich naar Gent moesten begeven. Voorts zou voor de gediplomeerden van de Indische rechtsschool op overeenkomstige wijze als voor die van de artsenschool eene vrijstelling van propaedeutisch en candidaatsexamen zijn te verleenen.

In het derde gedeelte van het opstel wordt gesproken over den ,,effectus civilis'' van de op grondslag der Indische diploma's verkregen titels en vooralsnog wil de schrijver die alleen voor Indië verleenen. Wat het financiëele bezwaar betreft van de studie der Indiërs in Nederland is het verleenen van overtocht en het studeeren op landskosten eene te ver gaande vrijgevigheid, die slechts tot teleurstelling zou leiden. Niet ieder, die even door de examens komt, mag aldus worden geholpen. Er moeten voorgangers worden gekweekt en daartoe zou eene vereeniging zijn te stichten, deels met eigen middelen, deels met staatssubsidie, die jongelieden, door vroede mannen in Indië aangewezen rentelooze voorschotten verstrekt, welke zij, later eene positie verworven hebbende, bij payementen ten bate van volgelingen afbetalen en die op hare voedsterlingen vriendschappelijk en tactvol het oog houdt.

* * *

De toestand in de Vorstenlanden wordt nog eens besproken in de *Locomotief* van 5 Febr. j.l. naar aanleiding van het bezoek van den Directeur van B. B., den heer De Graaff, die te kennen gaf dat op het oogenblik de tijd nog niet gekomen was om overleg met de landhuurders te plegen. De Re-

geering heeft zich namelijk nog geen vast plan gevormd omtrent de staatkundige en agrarische hervorming van de Vorstenlanden (zie onze Maartafl., bl. 361). Zij weet nog niet wat er precies in de plaats zou moeten komen voor het thans vigeerende stelsel en daarbij denkt zij in de eerste plaats aan de hervorming der Inlandsche maatschappij en eerst in de tweede plaats aan de reorganisatie der landhuur. Intusschen heeft de Resident Van Wijk eene beschikking genomen omtrent het ,,bezitsrecht'' van den Inlander op de hem toegewezen gronden, met de portée waarvan de Directeur voor zijn bezoek nog te weinig bekend was om zich er over uit te laten, volgens welke de opgezetenen der verhuurde gronden het recht zouden bezitten de glebagan naar hun believen te aanvaarden of te weigeren. Dit nu meent de *Loc.* dat in strijd is met het standpunt van den vorst. In den sedert bekend geworden tekst van diens brief wordt het voornemen te kennen gegeven de loopende huurcontracten te laten expireeren, alvorens tot eene andere wijze van verhuren der cultuurgronden over te gaan. Na expiratie zouden nog slechts de sawah's met de tegalans verhuurd kunnen worden, ,,niet meer de dessa's en de arbeidskracht der bevolking''. Door deze laatste zinsnede wordt 's Vorsten standpunt uitgesproken, dat dit thans wel het geval is. Voorloopig schijnt men bij het bestuur de meening toegedaan, dat de oude strafbepalingen ook geldig blijven in het geval der facultatieve aanvaarding, zoodat een opgezetene de glebagan eenmaal aanvaardende, strafbaar blijft bij niet-nakoming, doch dit komt toch wel eenigszins vreemd voor. Het besluit van den Resident moge niet in strijd zijn met de bepalingen, in sommige streken, zooals door de bevolking van Soekowati, heeft men er dadelijk de uitlegging aan gegeven dat nu ook alle bestaande verplichtingen en overeenkomsten vervallen waren. De Resident heeft daar, op een vergadering te Sragen op 25 Jan. j.l., zijn leedwezen over uitgesproken en gelast zijn eigenlijke bedoeling aan de bevolking duidelijk te maken. De ongerustheid der landhuurders met betrekking tot de beschikking over arbeidskracht zal voorloopig blijven voortduren en de nieuwe G. G. staat hier voor een lastige quaestie.

* * *

De reis van Mr. Jacob Roggeveen. Blijkens het *Alg. Handelsblad* van 23 Febr. heeft de ,,Linschoten-Vereeniging'' eene nieuwe uitgave van deze reis in voorbereiding. Nu zijn er echter op 3 Dec. 1722 uit Batavia met de retour vloot onder bevel van commandeur Van der Grijp *twee dossiers* mede gegeven, betrekking hebbende op de inbeslagneming van de beide schepen onder leiding van Roggeveen 4 October van dat jaar te Batavia aangekomen. Van een dier dossiers, gericht aan de Kamer Amsterdam der O. I. C., is niets teruggevonden, doch de 27 stukken, die het bevatte, worden vermeld. Het origineel dagverhaal van Roggeveen is *vermoedelijk* met de boekerij van Dr. Adrianus 's Gravezande den 14den April 1788 te Middelburg verkocht. Het bestuur van de Linschoten-Vereeniging noodigt ieder, wien iets naders mocht bekend zijn omtrent de verloren stukken, uit dit te willen mededeelen aan den Secretaris dier vereeniging, den heer Wouter Nijhoff, 18 Nobelstraat te 's Hage.

In verband daarmede wordt in hetzelfde *Hbl.* bericht, dat omstreeks 1835 J. van Wijk Roelandszoon zich met die zaak bezighield en in de *Algemeene Kunst- en Letterbode* van 1836 over die reis schreef. Er is aan Roggeveen hetzelfde wedervaren wat een eeuw vroeger Jacques Lemaire van de O. I. C. ondervond (zie *Ind. Gids* 1909 II, bl. 1281 en 1426). De analogie van beide gevallen blijkt ten duidelijkste uit het verhaal dat Mr. O. van Rees in zijn

Beschr. der Staath.k. in Nederland van de zaak doet. In dienst van de West-Indische Compagnie en op zoek naar een goudland omzeilde Roggeveen de zuidelijke spits van Amerika, bezocht verschillende eilanden in de Stille Zuidzee en kwam in Oct. 1722 te Japara, waar beslag op zijn schepen gelegd werd. Later wist de Oost-Indische Compagnie een proces ter zake van deze onrechtvaardige handeling te voorkomen door bij minnelijke overeenkomst *f*120,000 schadevergoeding aan de voortdurend aan geldgebrek lijdende West-Indische Compagnie te betalen.

Het is misschien van eenig belang hierbij te wijzen op een noot op bl. 361 van het Tweede deel van de „Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa", van N. G. van Kampen (1831), waarin deze met betrekking tot de reis van Roggeveen, met de schepen Tienhoven, de Afrikaansche galei en de Arend, zegt dat er twee uitgaven zijn: „de eene, de oorspronkelijke Hollandsche, in 1728 te Dordrecht gedrukt en in 1750 herdrukt, van een ongenoemden schrijver; de tweede van den Mecklenburger Karel Frederik Behrens, bevelhebber der manschappen op Roggeveens Smaldeel, in het Hoogduitsch, doch ook in 't Fransch vertaald, en buitenlands meest bekend. (Cook heeft nochtans den oorspronkelijken Hollandschen druk onder de oogen gehad). In den Hoogduitschen druk moeten vele fabelen staan, zooals van reuzen, enz. Zie den ongemeen oordeelkundigen Dalrymple, Voyages dans la mer du Sud, Par. 1774, p. 366-368".

* * *

Commissie J. Kraus—G. J. de Jongh. Met betrekking tot de zending van deze beide heeren, die zich op 3 Febr. j.l. aan boord van de Grotius naar Java inscheepten, heeft het Kamerlid Van Vlijmen onder dagteekening van 15 Febr. een vraag gericht tot den Minister van Koloniën en wel, of het juist is dat hun eene zending is opgedragen om de Regeering van advies te kunnen dienen in zake de havenwerken van Soerabaja en Makasser en zoo ja, of de Regeering bereid is iets meer mede te deelen betreffende de aanleiding tot en de strekking van deze opdracht. Het antwoord luidde dat deze heeren, door 's Ministers ambsvoorganger, om advies verzocht omtrent het Soerabajasche havenvraagstuk, in verband met een uit Indië ontvangen voorontwerp van een aanlegplaats voor zeeschepen, tot de overtuiging zijn gekomen, dat, om tot eene bevredigende en tevens spoedige oplossing van het vraagstuk te komen, geen andere weg open staat, dan bespreking, na plaatselijk onderzoek, met de partijen wier inzichten omtrent de behoeften in deze zoo ver uiteenloopen. Met het oog op de mogelijkheid, dat deze besprekingen leiden tot meer of minder belangrijke wijzigingen in de bestaande ontwerpen, zullen de heeren Kraus en De Jongh alsnu in de eerste plaats advies hebben uit te brengen aan den Gouverneur-Generaal. Aldus zal het, naar de Min. zich vleit, mogelijk zijn nog in den loop van dit jaar een voorstel tot bevredigende oplossing van het Soerabajasche havenvraagstuk bij de Staten-Generaal aanhangig te maken. Verder meent de Min. dat de aanwezigheid in Indië van twee zoo uitnemende deskundigen niet ongebruikt mocht worden gelaten om ook tot een duidelijk inzicht te komen van hetgeen verder te Makasser zal moeten worden verricht, terwijl de G. G. hun ook over andere vraagstukken op havengebied kan raadplegen.

* * *

Hervormingen in China. In het *Alg. Handelsblad* van 25 Febr. j.l. leest men dat de Chineesche regeering aan het bestuur van Hongkong de uitlevering had gevraagd van een zekeren Sun-A-Wan, beschuldigd van rooverijen op Chineesch grondgebied. Aan de *Straits Times* zou echter bericht zijn dat dit niemand anders is dan de Chineesche hervormer Sioen-Yat-Sin (Swen-Yi-Sien, zie *Ind. Gids* 1908 II, bl. 1575), welke men aldus op slinksche wijze in handen tracht te krijgen.

Wat de hervormingen zelf betreft, zooals in de *Ind. Gids* 1909 I, bl. 94, is medegedeeld, had de Rijksraad grondbeginselen voor een Chineesche grondwet voorgesteld, welke in een keizerlijk edict van 28 Augustus 1908 zijn vastgelegd, waarbij voor de negen eerstvolgende jaren het programma van hervormingen is vastgesteld. In de *Nieuwe Courant* van 22 Febr. komt een bericht uit Shanghai voor, waarbij de tekst wordt medegedeeld van een keizerlijk edict van 20 Jan. te voren, in antwoord op een voorstel van leden van 15 provinciale wetgevende vergaderingen die te Shanghai bijeen kwamen en na 14 dagen beraadslagen een comité naar Peking zonden om er op aan te dringen de opening van een parlement te bespoedigen. Bij dat edict wordt dit door den Prins Regent geweigerd, omdat de quaestie van tijd en rijpheid moet bedacht worden. Provinciale wetgevende vergaderingen zijn in alle provinciën geopend en de Senaat zal in het volgende jaar gereorganiseerd worden, zoodat de basis van een parlement gevormd zal zijn. Ministers en volk: „moeten niet een leegen naam wenschen ten nadeele van een werkelijk resultaat. Wij verklaren hierbij duidelijk, dat zoo spoedig de negen jaren voorbereiding beëindigd zijn en algemeene ontwikkeling onder de bevolking verspreid is, wij zonder mankeeren een Edict zullen uitvaardigen, waarbij een datum tot het bijeenroepen van een parlement zal worden vastgesteld"..... Wel blijkt dat men bevreesd is de eigenliefde der gedelegeerden te kwetsen, doch de regeering is van meening dat met die vergaderingen voorloopig genoeg is gedaan, en het is duidelijk dat zij vooreerst niet tot groote hervormingen in China zal medewerken. Ook de sedert vermoorde Japansche prins Ito verklaarde kort voor zijn dood, dat hij aan zulk een wonder als een modern staatswezen in China in afzienbaren tijd niet geloofde. Het probleem is voor een rijk als China dan ook van buitengewonen omvang. Eene gezonde financiëele hervorming, die er aan vooraf moet gaan, wordt bemoeilijkt door de primitieve verhouding tusschen de centrale regeering en de half-zelfstandige gouverneurs der provinciën, die slechts een deel der inkomsten van hun gebied naar Peking zenden. Door de uitkomsten zoo wanhopig mogelijk voor te stellen zou Japan hopen op een mandaat van Europa om in China de toestanden te regelen. Ito meende dat eene mislukking der hervormingsbeweging den vrede in het Verre Oosten in gevaar zou brengen.

* * *

Vragen aan den Minister van Koloniën. In de zitting der Tweede Kamer van 4 Maart j.l. werden aan den Minister van Koloniën door twee leden vragen gedaan, die door Z.E. mondeling zijn beantwoord. De eerste van het lid Van Doorn betrof het overgaan van particuliere landerijen op Java in handen van vreemde maatschappijen (Nanggoeng en de Pamanoekan- en Tjiassemlanden), waarop de minister antwoordde, dat uit den aard der zaak in de rechtspositie der particuliere landerijen door het overgaan van den eigendom in handen van vreemde maatschappijen geen verandering wordt gebracht. „De overgang van particuliere landerijen in handen van vreemdelingen staat dus allerminst in den weg aan de uitvoering, ook ten aan-

zien van die landen, van de voornemens der Regeering ten aanzien van de terugbrenging van de particuliere landerijen tot het Staatsdomein langs den weg van onteigening". In het midden latende of aan den bedoelden overgang uit anderen hoofde bezwaren zouden verbonden kunnen zijn, wordt de vraag, of reeds maatregelen getroffen zijn om het bezwaar van dien overgang te ondervangen, beantwoord met de mededeeling: dat door den Min. het mogelijke zal worden gedaan om de Staten-Generaal in de gelegenheid te stellen om tot eene spoedige regeling van het onteigeningsvraagstuk mede te werken en dat, indien inmiddels een of meer der particuliere landerijen op aannemelijke voorwaarden voor het Gouvernement mochten kunnen worden aangekocht, de Min. niet zal nalaten de indiening van een daartoe strekkend wetsvoorstel te bevorderen.

De vraag, gesteld door den heer De Savornin Lohman, betrof het beleid van ambtenaren op Madoera bij een aldaar geheerscht hebbende koortsepidemie, naar aanleiding van een in de M. v. A. Ind. begr. 1907 toegezegd onderzoek (zie over deze zaak *Ind. Gids* 1906 II, bl. 1560). De Minister deelde mede dat aan twee Europeesche en twee Inlandsche ambtenaren, die bij het ontstaan en de ontwikkeling dier epidemie blijk hebben gegeven van gemis aan activiteit en van niet genoegzame belangstelling in het lot der bevolking, ter zake eene berisping door de Indische Regeering is toegediend. Den resident, wien in openbare geschriften ten laste was gelegd, dat hij de regeering door onjuiste opgaven omtrent den omvang der epidemie had misleid, is van regeeringswege medegedeeld, dat uit het ter zake ingesteld onderzoek duidelijk is gebleken, dat hem in geen enkel opzicht blaam kon treffen.

* * *

Inlandsche troepen in Franschen dienst. De Parijsche correspondent van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* wijst in dat blad van 24 Febr. op eene zeer belangrijke beslissing op 21 Febr. door de Fransche Kamer bij de behandeling der oorlogsbegrooting genomen. Met groote meerderheid werd n.l. art. 89bis aangenomen, waarbij 860,000 frs. worden uitgetrokken voor het vormen en naar Zuid-Oran zenden van een bataljon Senegalsche troepen, groot 800 man, de toepassing op kleine schaal van een denkbeeld, dat door hooge militaire autoriteiten sedert eenige jaren met groote aandacht overwogen en aangeraden wordt. Dit denkbeeld beoogt namelijk troepen samen te stellen uit de inlandsche bevolking van West- en Midden-Afrika en de Fransche koloniale troepen voor een groot deel door deze te vervangen, waardoor laatstbedoelde kunnen dienen om de oorlogsmacht in Frankrijk zelf te versterken. Het geven van een militaire instructie en het wapenen van de inlanders is niet zonder gevaar voor het land, dat de heerschappij over die streken uitoefent. Men heeft daarom de Algerijnsche tirailleurs, de zoogenaamde Turco's, niet uitgebreid, ofschoon deze in den oorlog van 1870-'71 o.a. bij Froeschwiller grooten moed en militaire waarde aan den dag hebben gelegd. Daarom zullen ook de te recruteeren zwarte troepen geen dienst doen in het land waar zij behooren. Aan de overplaatsing zijn echter groote kosten verbonden, omdat de Soedansche en Senegalsche inboorlingen een groote gehechtheid aan hun gezinnen hebben en dus de vrouwen en kinderen meestal mee overgeplaatst zullen moeten worden. Dan zal het de vraag zijn of de Arabische bevolking niet verbitterd zal worden, als zij onder negertroepen komt te staan en ook of deze laatste tegen een anderen dan een negervijand bruikbaar zullen blijken. Wanneer de proef slaagde zoude, volgens den Minister, het aantal manschappen op de gren-

zen van Frankrijk op den duur met 30 à 40,000 man vergroot kunnen worden en de generaals De Lacroix en Langlois hebben zelfs gesproken van het vormen van 150,000 man inlandsche troepen, waarvan een groot gedeelte in geval van nood ook op de Fransche grenzen zelf hun vermetelen krijgsmoed en physieke kracht aan den moed der Fransche soldaten zouden kunnen toevoegen. Om van Algiers en Tunis een 120,000 man in oorlogstijd over te voeren wordt, geholpen door den Engelschen bondgenoot, zeer goed mogelijk geacht, en het zou Frankrijk te stade komen, nu door de vermindering der geboorten het zeer moeilijk is de krijgsmacht aldaar op sterkte te houden.

* * *

Atjeh-berichten. In de Atjeh-kroniek van de *Nieuwe Courant* van 12 en 26 Febr. en in den brief in het *Alg. Handelsblad* van 8 Maart worden weer eenige tegenvallers in Atjeh vermeld, doch ondanks deze is de toestand blijkbaar vooruitgaande. In het Pedirsche onderwierp zich op 20 Oct. te voren de kedjroeën van Troesèb, een der tot dusver onverzoenlijke hoofden, die ten laatste, uit gestadige vrees van verraden te worden, overal uitgehongerd rondzwierf, en nu voorloopig weer met zijn hoeloebalangschap is bekleed. In het afgelegen Tangsé werden een paar huizen onderzocht, waarin vijandige lieden waren gesignaleerd; bij die gelegenheid werden deze doodgeschoten, doch ook een vrouw, die zich zoo woedend aanstelde, dat het ondoenlijk was haar te sparen. Een brutaal stuk werd in diezelfde streek in de VIII Moekims Sama-Indra uitgevoerd, waar na veel moeilijkheiden in 1908 een einde aan het verzet was gekomen en men den hoeloebalang een aantal geweren toevertrouwde om zich de benden van het lijf te houden. In het begin van Januari vervoegde zich 's nachts een patrouille bij het door zijn volk bezette blokhuis en de commandant, een luitenant, verklaarde onder het uitgalmen van veel g.v.d.'s, ,,binatangs'' en ,,bangsats'', de verstrekte geweren te komen innemen. Hieraan werd voldaan, doch den volgenden morgen bleek te Segli, dat een pang met zijn kawans hier de rol van militaire patrouille hadden gespeeld. In hoever hier afspraak in het spel was, zal het onderzoek moeten leeren.

Met betrekking tot het ongeval in het Meergebied, waarvan in onze vorige aflevering (bl. 387) sprake was, leest men in het *Hbl.* dat twee colonnes derwaarts zijn getrokken om de daders der overvalling op te sporen. De onveiligheid in die streek zal zeker verbeteren nu men er in geslaagd is over land een motorboot te transporteeren naar Takengon, aan het westelijk uiteinde van dat meer, daar waar de uitwatering van de Laut Tawar, de Kr. Peusangan dit meer verlaat om beoosten Bireuën bij K. M. 100 van den Atjeh-tram in Str. Malakka uit te vloeien. Tusschen beide plaatsen loopt de vermaarde Gajoe-weg, die onder Van Daalen begonnen, nu toch goed schijnt te vorderen en in 1911 voltooid kan zijn. Takengon, ligt volgens den brief in het *Hbl.* op 1229 M. boven zeepeil en het hoogste punt in den weg op 1498 M. Het moet dan ook een moeilijk werk geweest zijn de boot, die weliswaar in een aantal stukken verdeeld was, waaronder de zwaarste van 250 K.G., van de kust derwaarts te doen dragen.

De intendance beraamt plannen om het transport te doen plaats vinden met een motorlastwagen met aanhangwagen, waardoor men eene groote bezuiniging hoopt te bereiken en slechts het derde te besteden van de ƒ12.000, welke thans het transport met karren en paarden ongeveer kost.

Uit het Meulaboesche wordt de overval gemeld van een patrouille onder

sergeant De Haas bij het oversteken van de Boeboen-rivier, welke zich ten noorden van onzen post in zee stort. Ter hoogte van Tjot Darat lieten de Atjehsche prauwvoerders de prauwen kantelen op een punt waar aan den oever, in een moerassig met dicht kreupelhout bezet terrein, eene vijandelijke hinderlaag was. De sergeant kwam met een Amboneesch sergeant en 9 fuseliers om, slechts 2 fuseliers wisten zich, hoewel gewond, te redden.

Toch is de verwachting op de Westkust niet ongunstig. De groote rivier, die de onderafdeeling Meulaboe doorsnijdt en even ten zuiden van den post Meulaboe in zee valt, vormt thans de scherpe grens ten aanzien van de gezindheid der bevolking. Ten zuiden liggen de landschappen Tripa, Tadoe en Seunagan, waarvan de bevolking blijkbaar genoeg van het verzet krijgt en waar nu de bendehoofden hunne onderwerping willen aanbieden. Ten noorden van de rivier zit het evenwel nog vol djahats, doch wier dagen geteld zijn als die onderwerping doorgaat en zij ingesloten zullen zitten tusschen eene bevolking, die niets meer van het maraudeeren moet hebben. Seunagan moet totaal verarmd zijn. Daar en in Wojla is geen ploegvee meer om de sawah's te bewerken. Het bestuur is nu de behulpzame hand gaan bieden en dit moet zulk een voortreffelijken indruk maken, dat de voorgenomen onderwerping, die binnen weinige weken zou volgen, er het gevolg van is.

Ten slotte zij hier vermeld dat volgens de *Nieuwe Courant* van 11 Maart j.l. uit zeer vertrouwbare bron wordt vernomen, dat het militair bestuur in Atjeh binnenkort door civiel bestuur zal worden vervangen. Vóór het vertrek van G. G. Idenburg moet de regeling reeds zijn uitgewerkt. Kolonel H. N. A. Swart zou repatriëeren om commandant te worden van de Koloniale Reserve te Nijmegen en de gouverneur van Celebes J. Baron Quarles de Quarles zou hem te Atjeh als bestuurder vervangen. In een telegram uit Batavia aan de *N. R. Ct.* van 12 Maart wordt het gerucht beslist tegengesproken, maar de *N. Ct.* van 13 Maart houdt het vol. Later is de zaak als eene tijdelijke regeling voorgesteld, die eerst op den duur definitief zou worden.

* * *

Nawceën der belasting-onlusten. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 27 Febr wordt aan de *Sumatra-Bode* ontleend, dat 52 Maleiers en een Indo-Europeaan (Hendrik Schouten) naar Batavia zijn opgezonden om, wegens hun aandeel in de belasting-onlusten, langs administratieven weg te worden verbannen; terwijl 12 mannen en 1 vrouw, die tijdens die onlusten geïnterneerd werden, te Priaman in vrijheid zijn gesteld. Genoemde Schouten is te Solok geboren en was reeds geruimen tijd in de Maleische maatschappij opgegaan. Te Kamang vuurde hij de inlanders tot den strijd aan. Hij werd later als inlander gevangen genomen, doch in de gevangenis kwam men te weten dat hij als Europeaan te boek stond, doordat een zuster hem daar een bezoek kwam brengen.

* * *

Administrateurs bij de Departementen. Bij het wetsontwerp ter verhooging van de Ind. begrooting voor 1910 (Bijlage **223** der Handelingen) is o.m. ook voorgesteld om aan de departementen van algemeen bestuur, ter ontheffing van de directeuren van veel detailwerk, chefs van afdeelingen toe te voegen met den titel van administrateur en deze hooger te bezoldigen dan de tegenwoordige afdeelingschefs-referendarissen, wier maximum *f*600 's maands bedraagt, en wel met *f*700 à *f*1000. Volgens de *Nieuwe Courant* van 8 Maart j.l. komt de zaak feitelijk neer op een verhooging van de

tractementen der referendarissen en deze acht het blad over het algemeen genomen niet noodig, althans niet in die groote mate als thans wordt voorgesteld. Dooreengenomen blijkt uit den R. A. dat de ambtenaren in of binnen de 10 jaren, nadat zij het examen hebben afgelegd, het hebben kunnen brengen tot referendaris, dat wil zeggen op 32- of 33-jarigen leeftijd het hebben gebracht tot deze positie, die betaald wordt met *f*7200 's jaars. Daarin behoeft volgens het blad waarlijk geen verbetering gebracht te worden; in het belang van den dienst is het evenmin noodig. Voor het opdragen van de meerdere verantwoordelijkheid, waarvan de Minister spreekt, is geen tractementsverhooging noodig, daarvoor is alleen noodzakelijk dat men niemand meer tot referendaris benoemt bij wijze van promotie, maar alleen diegenen aan wie dat verantwoordelijke werk kan worden opgedragen. Als de voorgestelde regeling zal worden goedgekeurd, zal men volgens de *N. Ct.* vermoedelijk het zonderlinge schouwspel zien, dat dezelfde personen, die nu voor afdeelingschefs niet geschikt zijn, administrateurs worden op *f*8400 en hooger en dan wel geschikt worden.

Wel zoude de *N. Ct.* aan referendarissen na eenige jaren dienst verhoogingen willen toekennen, doch om te veel mutatie te voorkomen, slechts dan wanneer zij die jaren bij hetzelfde departement hebben doorgebracht; bij overgang naar een ander zouden die jaren telkens opnieuw beginnen te tellen. Die ambtenaren zouden bijv. bij opklimming met *f*50 's maands om de drie jaren, nog beter af zijn dan tijdgenooten bij het bestuur, waar de Ass.-Residenten een zekeren stand hebben op te houden. Ook de verhoogingen, voor de Departementssecretarissen voorgesteld, zijn in verband daarmede onnoodig. Het blad wees reeds eenige malen op het noodzakelijke om te waken tegen het noodeloos opdrijven van Indische tractementen, vooral in de hoogere rangen.

* * *

Proeven met Britsch-Indische steenkool. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 7 Maart en andere bladen namen uit de *Soer. Ct.* het bericht over dat bij den dienst der Staatsspoorwegen proeven werden genomen met het stoken van Britsch-Indische kolen. De locomotieven van een tweetal goederentreinen waren namelijk voorzien van bovengenoemde brandstof, evenwel gemengd met Ombilinkolen in verhouding van een op twee. De Sumatrakolen zouden 14 à 15 gulden franco ter reede Soerabaja kosten en de Britsch-Indische daarentegen slechts tien gulden vijftig cents. In de *N. R. Ct.* van 9 Maart wordt daartegen aangevoerd op grond van gegevens uit de Ind. begrooting voor 1910 dat de opgegeven prijs der Ombilinkolen ter reede van Soerabaja op eene vergissing moet berusten, want de kosten der voor de S. S. aan te koopen kolen zijn geraamd op *f*10.90 en bij het Marine-Etablissement is de prijs der Ombilinkolen geraamd op *f*10.80.

Vergelijkt men het Verslag der Kolenontginning over 1908, bijl. 14, dan blijkt dat de regularisatieprijs der Ombilinkolen ter reede Soerabaja in de jaren 1904-1908 achtereenvolgens is geweest *f*13.60, *f*12.60, *f*12.60, *f*11.50 en *f*10.50 en op het Marine-établissement in de jaren 1904-1906 telkens *f*0.20 hooger, in 1907 en 1908 *f*0.30 hooger, hetgeen geeft voor 1908 *f*10.80 evenals boven is vermeld. De reden van het gebruik van Britsch-Indische kolen zal vermoedelijk meer liggen in het feit dat andere buitenlandsche soorten te duur uitkomen, terwijl zooals vroeger (zie Febr.-afl., bl. 248) vermeld is, er geen voldoend aantal Ombilinkolen voor de S. S. te leveren zijn, omdat deze meer en meer aftrek bij particulieren vinden, vooral te Sabang. Dat de prijs van Britsch-Indische kolen te Soerabaja zoo laag

kan zijn is toe te schrijven aan de lage loonen, die blijkbaar in Britsch-Indië betaald worden. In 1902 (zie *Ind. Gids* 1902 II, bl. 1002) was aldaar de prijs van *f*2.16 per ton aan de mijn de laagste, die ergens betaald werd.

* * *

Adat-rechtspraak. In het *Tijdschrift voor het Binnenl. Bestuur* van December j.l. komt een artikel voor van den heer Moolenburgh over een curieus vonnis te Djambi, volgens de adat-rechtspraak geslagen, waarop deze schrijver een uitvoerige critiek levert, die hem tot de vraag leidde ,,wat kwam hier van de adat-rechtspraak terecht?'' Die rechtspraak door zoovele bestuursambtenaren als om strijd geroemd om hare eenvoudigheid, is volgens hem alleen eenvoudig: ,,omdat ieder nieuweling, outsider, onbevoegde, met gebruikmaking van een niet beschreven recht, in hoogste instantie, zonder, als regel, deskundig hooger toezicht, in het wilde, over onwetenden kan rechtspreken, d.w.z. ze met zéér weinig formaliteiten kan ,,veroordeelen?'' Tot dit vrij algemeen gevoeld, doch niet uitgesproken, dwaalbegrip, geeft thans in bijna alle buitenbezittingen de huidige uitoefening der adat-rechtspraak aanleiding''.

In de Indische correspondentie van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 2 Maart j.l. worden de bezwaren van den heer Moolenburgh tegen het aangehaalde vonnis niet zoo overwegend geacht, waar deze zich bij zijne beschouwingen niet genoeg plaatste op het standpunt of de zaak op zoodanige wijze is opgelost, dat het algemeen rechtvaardigheidsgevoel is bevredigd. De heer M. kan zich niet indenken in den gedachtengang van den inlander, heeft in de tweede plaats de positie van den bestuursambtenaar als leider van de adat-rechtspraak misverstaan en uit in de derde plaats de bovenaangehaalde insinuatie, welke den correspondent van de *N. R. Ct.* zich deed afvragen, hoe iemand, in eene verantwoordelijke positie als die van bestuursambtenaar, zoo iets durft neerschrijven tegenover zijne collega's, zonder daarvoor eenig bewijs bij te brengen en het verbaast hem wel eenigszins dat de redactie van het *Tijdschr. v. h. B. B.* dit opneemt zonder het noodig te vinden: ,,het corps met een enkel woord zelfs tegen zulk een aanwrijving van de ergerlijkste misvatting van zijne taak in een zoo gewichtig opzicht als de rechtspraak te verdedigen''.

,,Wil men adat-rechtspraak bestrijden, haar gebreken trachten te zuiveren door die welke haar aankleven in een helder licht te stellen, men zal een goed werk verrichten. Het instituut is geen heilig huisje, dat niet aangeroerd mag worden. Maar men bestrijde niet met uitroepteekens en vraagteekens, die alleen indruk maken op ter zake onkundigen'', zoo besluit bedoelde correspondent zijn opstel.

* * *

Exploratie van Nieuw-Guinea. De *Java-Bode* van 3 Febr. deelt omtrent de Mamberamo-expeditie (zie onze Maart-afl., bl. 384) mede, dat kapitein Franssen Herderschee het ten slotte toch beter heeft geacht het oorspronkelijk plan te volgen en die rivier verder op te varen. Hij heeft thans een bivak ingericht op 12 K.M. ten noorden van het Havik-eiland. Bij het telegram, waarbij hij dit meldde, vroeg de Resident van Ternate om betere communicatiemiddelen. In verband hiermede is in overleg met de K. P. M. besloten, dat de booten der contractuëele zoowel als die der ,,vrije'' vaarten, den mond der Mamberamo-rivier zullen aandoen, terwijl de gouvs. stoomer Pionier voortdurend ter beschikking zal blijven voor het onderhouden van de gemeenschap met het bivak.

Omtrent de bestijging van den Wilhelmina-top verneemt men uit een door de *Sumatra-Post* overgenomen telegram van 14 Febr. van Thursday-eiland, dat de sneeuwgrens op 7 Nov. te voren was bereikt, de heeren Lorentz en van Nouhuys den volgenden dag de gletscher beklommen en dat het kamp ondersneeuwde. De heer Lorentz geraakte verwond bij een val in een rotsspleet, doch was bij het afzenden van het telegram weer hersteld. Dit, de vermoeienis en het opraken van den voorraad levensmiddelen bemoeilijkten den terugtocht. Een fuselier en twee Dajaks moeten door uitputting overleden zijn. Uit de laatste zinsnede „met de Bergpapoea's is goede aanraking verkregen", moet men opmaken, dat de bezochte streken bewoond waren. Na den tocht zal het te Alkmaar ingerichte bivak een welkome rustplaats zijn gebleken. Men leest er van in het verslag loopende van 24 Sept. tot 3 October: „Het huis op Alkmaar is door de Dajaks voorzien van een tapi(?), zitbankjes, kapstokken, enz., een groote vlaggestok staat voor het kamp; het dak is gedekt met sirappen; uit het geheele verslag blijkt dat men er zich aangenaam en een beetje thuis voelt.

Van de Britsche expeditie verneemt men het een en ander uit een in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 5 Maart j.l. overgenomen bericht uit de *N. Soerab. Ct.* Een deelnemer aan deze expeditie onder den heer Goodfellow, welke vergezeld wordt door een 40-tal militairen onder den 1sten Luitenant H. A. Cramer, deelt mede hoe men ter bestemder plaatse aankwam (zie Febr.-afl., bl. 236). Op 5 Jan. ging genoemde luitenant met een kleine dekking, vergezeld van den heer Rawling en den 2den stuurman aan wal om een geschikte bivakplaats op te zoeken. Na $1\frac{1}{2}$ uur stroomop te hebben gevaren, werd aan den linkeroever van de Mimika-rivier, tegenover de kampong Wakatimi, een geschikte plaats gevonden. De rivier heeft daar een breedte van ongeveer 150 M. Daar de patrouille eerst laat in den middag terugkwam, werd besloten de ontscheping tot den volgenden dag uit te stellen, welke ontscheping een viertal dagen in beslag nam, omdat men voor drie maanden vivres en verschillende uitrustingsartikelen met niet al te beste vervoermiddelen moest overbrengen. Op 9 Jan. had men het ongeluk dat de heer Stalker, een verzamelaar in dienst van Britsche genootschappen, die zich ter jacht had begeven, niet terugkwam. Den 12den werd zijn lijk, door de bevolking teruggebracht, die het in de rivier had gevonden.

Waar de exploratiedetachementen steeds over een stoombarkas beschikten, klaagt men bij deze expeditie er over zich met sloepen en kano's te moeten behelpen, doch het was van het N.-I. gouvernement toch waarlijk niet te eischen, dat dit ook hierin zou voorzien. Men gaat nu echter stroomop slechts langzaam vooruit en een eerste verkenning, waarvan de Engelschen op 13 Januari terugkeerden, leverde niet veel op; de bergtoppen waren op een ontzettenden afstand zichtbaar, het terrein was in de buurt steeds vlak en de inboorlingen, niet aan zwaar werken gewend, hadden een grooten tegenzin om de expeditie verder te brengen, terwijl men van hun taal niets verstond. In het bivak werd een van Batavia medegenomen Chineesche barak opgeslagen, waarvan de indekking bij gemis aan materiaal moeite kostte, zoodat misschien zelfs atap van elders zal moeten aangevoerd worden.

* * *

Het missie-paard. Het *Vaderland* van 4 Maart ontleent aan een brief in de Annalen van het Missiehuis te Tilburg van pater Van der Kooy, die te Merauké geplaatst is, ter vervanging van pater Cappers, die voor

zijn gezondheid naar Langgoer op een van de Kei-eilanden gaat, van hoeveel dienst diens te Merauké achtergelaten paard, Blanda, is, om den nieuwen pater met de bevolking in kennis te brengen. Van den vreemden man schrikken de inlanders wel eens, maar zoodra zij het bekende paard zien zijn zij gerustgesteld. Als hem iemand tegenkomt blijft Blanda staan en weet de berijder dus dat P. Cappers gewoon was een praatje te maken. Aan de zeezijde zijn in de omheiningen der dorpen openingen aangebracht, die toegang tot de woonplaatsen geven. ,,Blanda gaat er binnen, of, als hem dat te moeilijk valt, steekt hij zijn kop er door, alsof hij vragen wilde: ,,Hoe maken jelui het? Alles in orde?'' Ook de kinderen mogen het makke beest gaarne en zijn niet bang er op te gaan zitten.

* * *

Dr. K. W. van Gorkom †. Op den 10den Maart j.l. overleed te Baarn Dr. Karel Wessel van Gorkom, welbekend oud-O.-I. hoofdambtenaar, uit wiens levensbericht in verschillende bladen afgedrukt het volgende wordt ontleend. Geboren 22 Aug. 1835 te Zutphen, werd hij in 1851 benoemd tot kweekeling voor den pharmaceutischen dienst in Ned.-Indië en in 1855 tot militair apotheker 3e klasse. Op aanbeveling van Prof. G. J. Mulder werd hij als scheikundige voor de kinacultuur aangewezen en bereidde hij zich te Leiden en te Utrecht onder diens leiding en die van de hoogleeraren Bloeme en de Vriese daartoe voor. In 1856 te Batavia aangekomen, werd hij evenwel bij het Groot Militaire Hospitaal geplaatst en kwam Dr. J. E. de Vrij bij de kinacultuur. Een jaar later vroeg hij ontslag uit den militairen dienst en werd tot tweeden assistent benoemd bij het landbouwscheikundig laboratorium te Buitenzorg, dat evenwel in 1860 werd opgeheven. Alsnu gesteld t. b. van den Directeur der Cultures werd hij wd. Controleur der afd. Djatirogo in Rembang, na bij Kon. Besl. verklaard te zijn in het bezit van het radicaal voor O.-I. Ambt. 2e kl. Den 31sten Dec. 1863, benoemd tot secretaris der commissie van enquête naar de gouvs. koffiecultuur, volgde daarop geheel onverwacht in Maart 1864 de opdracht om wegens ziekte van Dr. Junghuhn het beheer van de kina-cultuur over te nemen, tot welke betrekking hij in Aug. '64 definitief benoemd werd, sedert 25 Dec. met den titel van ,,directeur''. Bij besluit van 14 Maart 1875 benoemd tot hoofdinspecteur der rijst- en suikercultuur, het landel. stelsel, enz., ging de heer Van Gorkom in 1878 met verlof naar Europa en verzocht en verkreeg op 28 Juli 1880 eervol ontslag uit 's lands dienst. Door tal van publicatiën gaf hij blijk van zijn onverflauwde belangstelling in de kolonie. Jarenlang was hij medewerker aan het *Nieuws van den Dag*, tot in de laatste dagen aan *De Indische Mercuur* en ook in de eerste jaargangen van de *Indische Gids* treft men opstellen van zijn hand aan. In den jaargang 1905 II, bl. 1028, drukten wij een artikel over betreffende het dessabestuur op Java. Een vraagbaak voor velen is zijn boek over ,,de Oost-Indische Cultures in betrekking tot handel en nijverheid'', waarvan in 1884 een tweede herziene druk bij de firma J. H. de Bussy verscheen, terwijl de serie publicaties van het Koloniaal Museum een aantal monographieën van zijn hand bevatten over verschillende cultuurgewassen, welke ook reeds alle een tweeden druk beleefden. In 1886 werd van Gorkom te Utrecht honoris causa bevorderd tot Doctor pharmaciae; sinds 1874 was hij Ridder van den Nederl. Leeuw. Tal van geleerde genootschappen kozen hem tot lid; zoo was hij correspondeerend lid van de Kon. Akad. van Wetenschappen.

* * *

De landbouw in Suriname. In het *Vaderland* van 5 Maart j.l. wordt in eene correspondentie uit Paramaribo vermeld, dat Pater C. van Coll (zie *Ind. Gids* 1903 II, bl. 1870) onder het opschrift „Een calamiteuse kolonie" in de *Surinamer* een opstel schreef, waarin hij slechts heil verwacht van „grooten landbouw". Deze, met veel beleid en economie gedreven, is noodig omdat de producten van het kleinbedrijf nooit voldoenden afzet in de kolonie kunnen vinden. De kleine landbouwers, zelve met eigen gezin en zoo min mogelijk met gehuurde werkkrachten arbeidende, zullen er bij geïnteresseerd moeten zijn. De kinderen zullen daarbij alleen godsdienstig en het hoogst noodig elementair onderwijs moeten genieten, om van jongs af in den praktischen landbouw geoefend te worden, terwijl zij tegelijk als volwassenen de theorie van een landbouwleeraar op moeten doen. Als hiertoe ongeschikt, zullen, zooals de ervaring leert, wel afgewezen moeten worden jongens en meisjes, die aan het stadsleven gewoon zijn en, hoe gering ook maar geschoold, toch reeds voor den landbouw niet meer te vinden zijn. Hoezeer de voorkeur zou zijn te geven aan creolen, die met alle voortbrengselen des lands bekend zijn en ten volle tegen het klimaat bestand, zal de proef met hen stuiten op het bezwaar dat zij zich nooit bij huisgezinnen op boerderijen zullen vestigen en daarom altoos op gehuurde arbeiders zullen moeten steunen. Om deze reden meent de schrijver dat de uitoefening van het groot-bedrijf op kleine schaal ondernomen zal moeten worden met kolonisten en dat men niet dralen mag deze aanstonds tot coöperatie te brengen, wat arbeid, productiebewerking en verzending aangaat.

Dat het gouvernement zich van den kleinen landbouw nog wel wat voorstelt, is af te leiden uit een bericht in de *Nieuwe Courant* van 9 Maart j.l., ontleend aan *Onze West*, dat n.l. Dr. Cramer, de toekomstige landbouwdirecteur, reeds sedert eenigen tijd zaden, enz. van O.-I. gewassen, die hij in Suriname wenscht in te voeren, vooruitgezonden heeft om te worden uitgezaaid en dat hij eenige Javanen medeneemt om betreffende de bedoelde gewassen de noodige aanwijzingen te geven.

* * *

Rubber te Londen. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 9 Maart j.l. wordt gemeld, dat de prijs van prima qualiteit harde Para-rubber, die te voren reeds was opgeloopen tot 9 sh. 8 d. per eng. pond, terwijl plantage-rubber koopers vond tegen 10 sh. 2 d., den vorigen dag nog hooger was. De hoeveelheid was de grootste tot dusver aangeboden, namelijk 200 ton of ruim 3800 pakken. De eerste afdoening van een partij „gerookte bladen" had plaats tegen 10 sh. 6¾ d., terwijl andere qualiteiten eveneens aanmerkelijk verhoogde prijzen maakten. De kooplust bleef den geheelen dag onverminderd voortduren. Een jaar geleden was de prijs van eerste qualiteit harde Para-rubber niet hooger dan ongeveer 5 sh. 4 d. per pond, twee maanden geleden 7 sh. 7 d., en één maand geleden 8 sh. 4 d.

De geheele productie van plantage-rubber wordt voor dit jaar geraamd op 6600 ton. Met de op 8 Maart behaalde prijzen is de opbrengst daarvan te schatten op £7,861,600 en de opbrengst van den geheelen wereldoogst zou £85 millioen worden, of circa £40 millioen pond meer dan een vorig jaar.

* * *

Nederlandsche aannemers voor O.-I. werken. Met terugzicht op hare beschouwingen van 28 en 29 Jan. 1909 (zie *Ind. Gids* 1909 I, bl. 382) bespreekt

de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 6 Maart j.l. nog eens dit onderwerp en constateert dat, sedert het Solo-verslag in 1900 de mogelijkheid van slagen der uitbesteding van groote werken had toegegeven, o.a. de havenwerken te Makasser, Palembang en Samarang toch zonder uitbesteding werden uitgevoerd. Later schijnen de Nederlandsche aannemers aan de Indische regeering een voorstel te hebben gedaan om in verschillende havens baggerwerk te verrichten en werd de Directeur der B. O. W. gemachtigd om met een door de betrokken maatschappij uitgezonden deskundige nadere besprekingen te houden. Zonder hierover nader in bijzonderheden te treden, is het voor de *N. R. Ct.* toch een genoegen te kunnen mededeelen, dat door het Ministerie van Koloniën onderhandelingen zijn gevoerd met de East-Asiatic Dredging Company — Ten Bokkel Huinink, Korthals Altes, Van Thiel de Vries & Co. — te Amsterdam over de uitvoering door die firma van eenige belangrijke werken in Indië. Het blad meent dat op deze wijze het onderhoud der Indische havens beter tot zijn recht zal komen en dat bovendien de deelneming der Europeesche industrie, met hare rijke ervaring en kennis, in de uitvoering van openbare werken in Oost-Indië, ongetwijfeld ten goede zal komen aan het algemeen belang der kolonie en wellicht den stoot geven, zoowel tot eene andere werkwijze op verschillend gebied, als tot nieuwe uitingen van energie der Indische regeering voor het tot stand brengen van groote werken.

* * *

Bijen voor Indië. In het *Alg. Handelsblad* van 9 Maart wordt vermeld, dat in het vorig jaar uit den bijenstand „De Bij" van den heer Matthes te Breukelen twee kasten met bijen naar Indië werden verzonden, die op het schip in de koelkamer waren geplaatst om ze in den winterslaap te houden. De heer Helb te Buitenzorg, voor wien ze bestemd waren, heeft naar het *N. v. d. D.* meldt, aan den afzender geschreven dat den 4den dag na de aankomst de koninginnen al eieren begonnen te leggen, de bijen waren dadelijk begonnen met het bouwen van wasraten daarvoor en op 20 Januari kwamen de eerste bijtjes uit. In de kasten bevonden zich bij aankomst zoo goed als geen doode bijen. (Vergelijk *Ind. Gids* 1902 II, bl. 1456).

* * *

Een nieuwe hoofdstad voor Australië. De Maart-afl. van *The Geogr. Journal* geeft eenige kaartjes betrekkelijk een terrein op de grenzen van de kolonies Nieuw-Zuid-Wales en Victoria, dat onlangs door het Australisch gemeenebest is verkregen onder den naam „Federal Territory" ten einde er een hoofdstad op te vestigen. Reeds lang had men naar een geschikt terrein uitgezien, vooral met voldoende water en niet te ver van een zeehaven en nu onlangs is de keuze bepaald en is het bij overeenkomst tusschen het bestuur van N.-Z. Wales en dat van de „Commonwealth" als zoodanig aangewezen. Het terrein, waar de hoofdplaats moet komen, ligt aan de rivier Molonglo, even beneden de samenvloeiing met de Queanbeyan, terwijl eerstgenoemde rivier westwaarts uitloopt in de Murrumbidgee (een zijtak van de Murray), nadat deze de Cotter heeft opgenomen. Om zeker te zijn van het water omvat het federale terrein de drie stroomgebieden van de Cotter, de Molonglo en de Queanbeyan. Als haven zal

dienst doen Jervis Bay op de Oostkust, dat aan alle eischen schijnt te beantwoorden.

* * *

Arbeidswetgeving op Java. Wij ontvingen de afleveringen van 10 en 17 Jan. 1910 van het Bijblad van het *Archief der Suikerindustrie in N.-I.*, waarin de heer P. J. F. van Heutsz in ontkennenden zin de vraag behandelt of er op Java behoefte aan eene dergelijke wetgeving bestaat. Het onderwerp is in dit tijdschrift o.a. besproken door Mr. Mees (*Ind. Gids* 1909 I, bl. 577) en krachtig bij verschillende gelegenheden verdedigd door Mr. Paets tot Gansoyen. Het onderhavige artikel is in hoofdzaak eene refutatie van diens denkbeelden. Wij moeten ons voorloopig tot deze aankondiging bepalen.

* * *

De spoorweg Batavia-Buitenzorg. In dato 9 Maart werd door de Minister van Koloniën eene nota betreffende dezen spoorweg (zie onze vorige afl. bl. 375) bij de Tweede Kamer ingediend tot weerlegging der tegen de overneming ingebrachte bezwaren. Deze nota levert niet veel nieuwe gezichtspunten op en *Land en Volk* maakt er in het nummer van 15 Maart j.l. opmerkzaam op, dat terwijl inmiddels de uitkomsten van de exploitatie over 1908 bekend zijn geworden, de nota nog altijd slechts spreekt van die over 1907 en van de „verwachtingen" over 1908. Die uitkomsten zijn belangrijk ongunstiger dan de verwachtingen gebleken en het blad vraagt of men de Kamer wil voorlichten of om den tuin leiden, eene verzuchting die thans niet de eerste maal zou opkomen.

Bij de openbare behandeling op 18 Maart j.l. heeft de zaak het zonderlinge slot gekregen, dat met 36 tegen 36 de stemmen over het ontwerp staakten. En daar de Kamer op reces is gegaan, kan dit ontwerp eerst daarna in herstemming komen. Het ging nagenoeg rechts tegen links. Alleen de vrij-liberalen, de heeren Tydeman en de Beaufort, stemden vóór het ontwerp, terwijl de katholieken Bogaardt, Van Nispen (Rhenen), Duynstee en Nolens en de anti-revolutionnair Van Hoogstraten den Minister afvielen en tegenstemden. „Hoe de herstemming ook moge afloopen", zegt de „hoefijzer"-corr. van het *Alg. Handelsblad*, „een succes voor den heer Malefijt, die slechts door twee partijgenooten in het debat is gesteund (zijn Indischen adviseur Colijn en zijn opvolger in Breukelen), zal de behandeling van dit ontwerp nooit kunnen worden genoemd. Het gebrek aan zelfstandige koloniale kennis bij dezen Minister is bij de gansche behandeling van deze zaak wel duidelijk uitgekomen".

J. E. DE M.

KOLONIALE LITERATUUR.

Bulletin van het Koloniaal Museum te Haarlem No. 44. Inhoud: Sagoe en Sagoepalmen, prijsvraag van het Kol. Museum over 1908 met 9 platen. — Uitg. van het Museum, druk van J. H. de Bussy, Amsterdam 1909.

Van de vijf antwoorden, ingekomen op de in de *Ind. Gids* van 1907 II, bl. 1271, vermelde prijsvraag, zijn er drie in het onderhavige boekwerk door den druk bekend gemaakt.

De achtereenvolgens met de gouden, zilveren en bronzen medaille bekroonde antwoorden zijn die van de heeren L. A. T. J. F. van Oyen te 's Hage, J. Fortgens, zendeling-leeraar te Djailolo (N. O. Halmahera), residentie Ternate en J. Tupamahu, hoofd van de inlandsche school te Tiouw, residentie Ambon. De laatste verhandeling is in het Maleisch afgedrukt, vergezeld van eene vertaling in het Nederlandsch, bezorgd door den heer C. L. Udo de Haes, Bibliothecaris van het Museum.

De schrijver van het eerste stuk heeft zich blijkbaar zeer veel moeite gegeven om op de hoogte van zijn onderwerp te komen en levert twee bladzijden met titels van door hem geraadpleegde werken. De vele gegevens zijn tot een organisch geheel verwerkt en, hoewel zijn arbeid weinig oorspronkelijks bevat en ook geen eigen afbeeldingen heeft, komt hij geheel met de bedoeling van de prijsvraag overeen en werd dan ook eenstemmig tot de bekroning er van besloten. Aan het slot beveelt deze schrijver aan om de sagoecultuur in Oost-Indië (misschien ook in de West?) uit te breiden, in de eerste plaats op Java. Hij wil o.a. jonge sagoeplantjes per stoomschip naar Soerabaja doen overbrengen en op daartoe gereed gemaakte terreinen langs de Pegirian, enz. doen uitplanten, ten einde langzamerhand de nipa-bosschen aldaar door sagoe-plantages te vervangen. Gelukt de proef dan kan die verder worden voortgezet langs de Noordkust van Java en aldus die cultuur bijdragen tot verhooging der welvaart van de inlandsche bevolking.

In de verhandeling van den heer Fortgens trekt de beschrijving van den verwilderden staat, waarin de sagoetuinen op Halmahera verkeeren, de aandacht en hoe men er niet aan denkt ze geregeld schoon te maken of de boomen op bekwamen afstand te planten, alles omdat de vaderen het ook zoo deden. Nu men evenwel aan de Oostkust door invloed der zending langzamerhand van die voorouders losraakt, is er ook vooruitgang. Het ware te wenschen dat de bevolking er toe gebracht kon worden haar sagoebosschen meer productief te maken, want de markt te Ternate zou moeilijk te overvoeren zijn. Uit de levendige beschrijving van het planten en vellen der boomen, het bereiden van het meel, enz. blijkt de persoonlijke waarneming van den schrijver. In een tweede hoofdstuk van zijn artikel behandelt hij den Arènpalm (Arenga Saccharifera Lab.), welke ook sagoemeel op kan leveren, doch daartoe zelden wordt gebezigd, omdat hij alleen aangekweekt wordt voor het verkrijgen van zijn sap en de

opbrengst aan sagoe geringer en bewerkelijker is dan bij den eigenlijken sagoepalm. Ook de niboengpalm levert sagoe, doch nog veel minder en zou alleen in tijden van hongersnood daarvoor in aanmerking komen. Bij deze verhandeling behooren eenige photo's, doch de meest oorspronkelijke teekeningen zijn gevoegd bij de derde verhandeling, waarvan de vertaling slechts een achttal bladzijden beslaat. Die teekeningen zijn, zooals de beoordeelingscommissie zeide „een type van didactische prentjes, „zooals men ze in zeer oude pharmacognosiewerken kan vinden".

Alles te zamen vormt dit boekdeeltje een interessante en leerzame studie over het onderwerp.

Verzameling van Nederlandsch-Indische rechtspraak en rechtsliteratuur, 1848—1907, bewerkt door Mr. J. Duparc, O.-I. rechterlijk ambtenaar met verlof, eerste vervolg, 1908—1909. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff 1910.

De schrijver van dit werk heeft er met groote stiptheid voor gezorgd, dat zijn papieren kind up to date bleef, want het jaar 1909 ligt nog maar ruim twee maanden achter ons of hij geeft ons al een eerste vervolg, hetwelk de jurisprudentie en rechtsliteratuur over 1908 en 1909 bevat voor zoover hier te lande op ultimo 1909 ontvangen. Men moet den schrijver hiervoor dankbaar zijn en ook het denkbeeld om niet elk jaar, maar eens in de twee jaar een vervolg te doen verschijnen, is om praktische redenen aanbevelenswaardig.

Van het boek zelf, hetwelk 169 bladzijden bevat, is niet veel te zeggen. De schrijver heeft natuurlijk hetzelfde systeem gebruikt als dat van het hoofdwerk, een systeem, dat in de praktijk doelmatig is gebleken, reden waarom het boek dan ook gerust aan ieder Indisch jurist aangeraden kan worden. De uitspraken waaromtrent dit is nagegaan bleken alle op de plaats waar men die zou zoeken inderdaad ook te vinden. Voorts heeft de schrijver zich er niet toe bepaald den inhoud der beslissing uit de geraadpleegde tijdschriften over te nemen, maar heeft hij deze zoo noodig gewijzigd en verbeterd. Wij wenschen hem verder veel genoegen van zijn werk, en hopen dat hij ook de volgende vervolgen met dezelfde nauwgezetheid het licht zal doen zien.

Naar aanleiding van het verschijnen van dit werk echter nog een enkel woord van meer algemeenen aard. Het is dit: waarom zijn er toch zoo weinig Indische rechterlijke ambtenaren die van hun verloftijd gebruik maken om eens van eenig deel van het recht een bijzondere studie te maken, en de resultaten daarvan te publiceeren? Het Indische recht biedt inderdaad zooveel stof voor onderzoekingen, zoo van kleineren als van grooteren omvang en op nagenoeg elk gebied, dat men bijna altijd iets kan leveren, dat van praktisch belang is. Hoeveel kwesties van adat of van stellig recht zijn er niet die bestudeerd kunnen worden, om nog te zwijgen van historische onderzoekingen en van beschouwingen over het vast te stellen recht! Het behoeft natuurlijk niet altijd zulk een omvangrijk werk te zijn als het hier aangekondigde, maar waarom zijn er zoo weinigen die in dit opzicht iets leverden, terwijl er zoovelen zijn die daartoe evengoed in staat zouden zijn?

Mr. F. C. H.

Gedenkboek Frans Junghuhn. 1809—1909. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff 1910.

Dit gedenkboek, waarop in onzen vorigen jaargang (II bl. 970 en 1661) reeds de aandacht gevestigd werd, komt ons voor een waardige hulde aan den grooten natuurvorscher te zijn, wiens sprekend, karakteristiek portret in zijn werkpak naar een door hem zelven bij het beproeven van verschillende procédé's vervaardigde photo (bl. 295) het boek tegenover het titelblad versiert. Bovendien zijn er een aantal fraaie afbeeldingen in het werk opgenomen en onder anderen verkleinde reproducties van alle photo's destijds door Junghuhn zelf genomen. Aan de verkorte levensschets in het Duitsch door Prof. Dr. M. Schmidt geschreven, waarbij het portret is gevoegd van Junghuhn's weduwe, gaat een chronologische tabel vooraf, waardoor tusschen 1809 en 1867, het sterfjaar van Junghuhn's moeder, alle belangrijke gebeurtenissen uit zijn levensloop op hunne juiste plaats zijn gerangschikt. Nadat men aldus in hoofdtrekken met zijn eigenaardige krachtige en van het gewone afwijkende persoonlijkheid heeft kennis gemaakt, tracht Ds. A. S. Carpentie Alting, voornamelijk aan de hand der „Licht- en Schaduwbeelden" zijne levensbeschouwing te schetsen. Uit een en ander blijkt dat het streng-rechtzinnig Christendom bij hem geen genade vond en dat hij evenmin behoorde tot de voorstanders der „stof-en-kracht-theorie". Het denkvermogen, onafhankelijk van de zintuigen, was hem het bewijs van een onzichtbaren redelijken geest in de natuur, dien hij God noemde.

Dat de daaruit voortvloeiende levensbeschouwing zeker niet door hem geschikt werd geacht voor de groote menigte zou men mogen afleiden uit het feit, door Prof. J. J. A. Muller in zijn bijdrage over Junghuhn als topograaf, aangehaald, dat deze als tegenwicht van den in de Bataklanden veldwinnenden invloed van den Islam, zich deed kennen als voorstander van de zending in die streken. De in 1854 verschenen „Licht- en Schaduwbeelden", die in geloovige kringen een waren storm deden opgaan en in vertaling aanvankelijk in Duitschland verboden werden, verschenen anoniem. Eerst in 1866 werd, blijkens de verdienstelijke bij het werk gevoegde bibliographie door den heer W. C. Muller samengesteld, de vierde druk met Junghuhn's naam voorzien.

Als eigenaardige hulde aan J.'s veelzijdigheid is het opstel van den heer J. van Baren te beschouwen, waar zijne beschrijving van het Veluwelandschap bij Harderwijk, omstreeks 1834 of 1835 waargenomen, vergeleken wordt met den tegenwoordigen toestand en als historisch document dienst doet om den alles verstikkenden invloed der ongebreidelde zandverstuivingen aldaar aan te toonen.

Merkwaardig is het in de Duitsche taal geschreven hoofdstuk van Prof. Dr. Wilh. Volz over de Bataklanden, door J. in 1840 en 1841 bereisd, waaruit blijkt onder welke moeilijke omstandigheden dit geschiedde en hoe juist desniettemin de waarnemingen waren. Hij heeft de Bataks weten te waardeeren, vooral het westelijk en zuidwestelijk deel van het Tobaland doorvorscht en er een even goede kaart als beschrijving van gegeven. Van het noordelijk en oostelijk deel, dat slechts vluchtig bezocht werd, was het onderzoek oppervlakkiger en minder juist, doch bij de geringe kennis, die men er zelfs nu nog van bezit, blijft men toch in menig opzicht op J.'s arbeid aangewezen.

Ook Prof. Muller in zijn bovengenoemd opstel wijst op de juistheid van

vele schilderingen in dat boek, waarvan men de levendigheid moet bewonderen.

Prof. Dr. K. Martin bespreekt J.'s oordeel over de lagen met versteeningen, die op Java voorkomen. Hiervan heeft J. een rijke verzameling gemaakt; een deel er van werd door nu wijlen Dr. J. A. Herklots te Leiden gedetermineerd, terwijl J. dit met een ander deel zelf had gedaan. Door een en ander is o.a. aan het licht gebracht dat in Indië in de jongtertiaire formatie reeds dezelfde verbreiding van diersoorten voorkwam als nu en dat dit jong-tertiair, hetwelk zich ook uitstrekte over de Oost-Afrikaansche kust en den geheelen Indischen Archipel, evenwel niet in verband stond met dat der Middellandsche Zee

Junghuhn als geoloog komt overigens ter sprake in de bijdrage van Dr. R. D. M. Verbeek. Als men de twee jaren op Sumatra doorgebracht en de twee andere, aan de beschrijving der Bataklanden besteed, buiten rekening laat, blijven er ongeveer 9 jaren over voor Java, die zeker welbesteed mogen heeten, als men de talrijke reizen nagaat, met groote volharding ten uitvoer gebracht, tot hij nagenoeg geheel Java gezien had. Onverdeelde hulde brengende aan zijn grootendeels voortreffelijke terreinbeschrijvingen, vooral met betrekking tot de morphologie der vulkanen, hebben zijne uiteenzettingen op zuiver geologisch gebied dikwijls minder waarde, doch dit is verklaarbaar, waar zijne opleiding geen eigenlijk geologische was, maar voornamelijk een botanische. Daarom wordt het zoo gewaardeerd, dat hij het niettemin was, die het eerst een overzicht gaf van den geologischen bouw van het groote Java en hoog wordt hem de verdienste aangerekend dat hij optrad tegen de theorie der „Erhebungs-Kratere" bij de vulkanen.

Een kort opstel van Dr. E. C. Jul. Mohr handelt over zandonderzoek. Het geldt hier de moeilijkheid door Junghuhn ergens genoemd om te onderkennen of zand van de zee of van rivieren afkomstig is. Een middel hiertoe is te vinden in de splitsing van zand naar de korrelgrootte, de zoogenaamde mechanische analyse. Zand uit rivieren heeft een maximum korrelgrootte overeenkomend met de maximum-snelheid; zand uit zee in de branding afgezet, heeft bovendien ook een minimum korrelgrootte, waaronder geen zand tot bezinking komt. Alleen de verweering is in dit opzicht bij latere onderkenning voor sommige zandsoorten een bezwaar, evenals het afslijten, dat ontstaat omdat in groote rivieren zandbanken rollende voortschuiven. Uit de curve, geconstrueerd uit het procentisch gehalte van verschillende korrelgrootten, laten zich in verband met een en ander leerzame gevolgtrekkingen afleiden.

Bij de beschouwing van J. als klimatoloog wijst Dr. J. P. van der Stok er op hoe uitnemend deze zoo physisch als psychisch voor zijn taak berekend was: „Zijn ijzersterk gestel, een aangeboren talent voor en lust tot waarnemen, een open oog voor het schoone in de natuur en de gave om de hierdoor opgewekte stemming in woord en beeld te vertolken, alle deze eigenschappen waren in hem tot een harmonisch geheel vereenigd en verleenen een bijzondere bekoring aan zijne persoonlijkheid en zijn arbeid, eene bekoring, die, ook na lange jaren en verandering van inzichten, haar invloed doet gelden". Zijne beschrijving van eene zonsondergang op zee wordt aangehaald als een voorbeeld van goede waarneming en levendige schildering.

Zijn zuivere physische begrippen en vaardigheid in den omgang met physische instrumenten, waarvan hij de voor zijn tijd beste gebruikte, worden ondersteld te danken te zijn aan colleges van den toenmaligen professor

te Halle, Kämtz, die een leerboek der Meteorologie schreef. De waarnemingen met die instrumenten gedaan zijn blijkbaar juist en waar het complexe verschijnselen betreft, altijd merkwaardig. Zijne verklaringen zijn dikwijls minder correct, doch hierbij moet rekening worden gehouden met het toenmalige standpunt der wetenschap. Zeer opmerkelijk is, dat in een tijd toen ook bij deskundigen de door waarneming en theorie nog niet gebreidelde phantasie een groote rol speelde, nergens bij Junghuhn vage begrippen, gehuld in een sluier van groote woorden, worden aangetroffen.

Wat zijn verdienste als klimatoloog betreft, acht Dr. Van der Stok ook nu het niet mogelijk een betere en volledige klimaatschets van Java te geven dan Junghuhn heeft ontworpen. Dr. v. d. Stok beschrijft een tocht dien hij zelf naar den top van de Tjikorai maakte, in gezelschap van nu wijlen Prof. Schimper, en zegt dan: „Men moet zulk een tocht hebben medegemaakt om de reusachtige werkkracht van Junghuhn te kunnen begrijpen en waardeeren, die binnen enkele jaren zoovele en zooveel moeilijker toegankelijke toppen heeft beklommen, nooit klaagt over vermoeidheid, overal testond zijn instrumenten opstelt, als regel om de twee uren waarneemt en daarbij tijd vindt en opgewektheid om planten en gesteenten te verzamelen, het spel der luchtverschijnselen te bestudeeren en volgens zijn stelregel: „de beschrijving van natuurvoorwerpen en natuurtooneelen op heeter daad te ontwerpen alvorens de indrukken van hetgeen door mij was aanschouwd, verzwakt en door nieuwe beelden uitgewischt waren".

Als ethnograaf beschouwd door Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis blijkt Junghuhn in zijn „Battaländer" zijn eenige systematisch bewerkte verhandeling over een volk van den Archipel te hebben gegeven. Het is een document dat een, vooral als uit dien tijd afkomstig, zeer te waardeeren inhoud bezit, maar dat ook een zijde van zijn persoon bloot legt, die bij zijn omgang met Europeanen dikwijls verborgen bleef. Een fijngevoelige natuur, die tegenover minder ontwikkelde natuurgenooten gemakkelijker zijn objectiviteit bewaarde, dan tegenover zijn blanke medemenschen.

Wij kunnen niet uitvoerig bij de verschillende bijdragen stilstaan. Op bl. 153 e. v. geeft Dr. S. H. Koorders onder het opschrift „Plantae Junghuhnianae Ineditiae IV" een opsomming van de soorten der phanerogamen van Java, welke aangetroffen zijn in eene door Junghuhn onbewerkte nagelaten, voornamelijk in het tijdvak 1855-1863 door hem bijeengebrachte herbarium-collectie, die te Leiden berust. De drie voorafgaande onder hetzelfde Latijnsche opschrift uitgegeven publicaties zijn opgenomen in de Verh. der Kon. Academie v. Wetenschappen.

Terwijl de heer P. van Leersum Junghuhn's verdienste voor de kina-cultuur op Java in het licht stelt en daarbij een viertal photo's voegt, heeft Dr. Koorders ook nog een volgend opstel voor zijn rekening genomen, behelzende „Kritische opmerkingen over de etiketteering van Junghuhn's botanische collecties in 's Rijks Herbarium" met een afbeelding van een authentiek exemplaar en twee facsimile's. Er zijn daarbij namelijk methoden toegepast, die buiten Junghuhn's schuld den toets der kritiek niet kunnen doorstaan en eene korte bespreking mocht niet achterwege blijven om bij de bestudeering door gebruikers fouten in publicaties te vermijden.

Een derde opstel van den laatstgenoemden schrijver in vereeniging met Prof. J. F. Niermeyer handelt over Junghuhn's verdiensten voor de plantengeographie van Java, terwijl laatstgenoemde Junghuhn afzonderlijk als geograaf behandelt.

Dr. I. Groneman, die Junghuhn in Juni 1859 voor het eerst in de

Preanger ontmoette, geeft persoonlijke herinneringen uit den tijd, dat hij zich als geneesheer te Bandoeng bevond en daardoor langdurig als huisarts bij de familie Junghuhn op Lembang verkeerde, en hem ook bij zijn laatste ziekte behandelde. Een brief uit het Maleisch door J. J. Meyer vertaald, om belet te vragen bij den Resident van Soemedang is er bijgevoegd, als blijk hoe Junghuhn nog te vergeefs een poging deed om in het zachtere klimaat van Soemedang genezing te zoeken.

Als nu nog vermeld wordt dat de laatste bladzijden van het boek eene beschrijving bevatten van de plek, waar Junghuhn begraven ligt, van de hand van den heer G. P. Rouffaer met een afbeelding van het eenvoudig gedenkteeken, waaromheen de toenmaals in de Preanger geplaatste Ingenieur Van Kol de met kettingen verbonden paaltjes liet plaatsen en een ander met natuurgevoel bezield een driedubbele rij hoogopgaande tjemara's heeft geplant, dan is een en ander een waardig slot voor dit fraaie met pieteit geschreven boek, dat een sympathiek beeld van den grooten natuurvorscher achterlaat.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

HET SUEZ-KANAAL IN 1909.

Terwijl de ontvangsten in 1907, zooals in de *Ind. Gids* van 1909 I, bl. 261, vermeld werd, de in 1906 ondervonden vermindering hebben ingehaald, was de ontvangst in 1908 weder lager. Voor 1909 is daarentegen eene toeneming te constateeren. Volgens een verbeterd cijfer hebben de bruto-ontvangsten in 1907 bedragen 116,000,196 frs. Zij verminderden in 1908 tot 108,452,235 frs. en bereikten in 1909 het cijfer van 120,618,098 frs. Dit laatste cijfer is 4 millioen hooger dan in 1904, toen het dividend van 130 en 141 frs. werd gebracht en de kanaalrechten tot 7.75 frs. per ton verlaagd werden. Wanneer men de ontvangsten der drie afgeloopen jaren beschouwt en daarbij in aanmerking neemt dat, om hetzelfde dividend als vroeger te kunnen uitkeeren, voor den dienst van 1908 de extra-reserve van 7 millioen frs. is verbruikt, dan ziet men dat hoewel de opbrengst van 1909 12 millioen meer was dan die van 1908, deze slechts $4\frac{1}{2}$ millioen grooter was dan in 1907 en dat eene verhooging van het dividend dus eerst over 1910 is te wachten. Intusschen blijkt dat de toestand gunstig is en dit was reeds voldoende aanleiding dat de koers der aandeelen op hetzelfde peil bleef. Doch eene andere oorzaak werkt mede om dien koers te doen stijgen. Er is namelijk op het oogenblik een plan aanhangig om de concessie van het Suez-kanaal, die op 17 Nov. 1968 afloopt, te verlengen. Er werden reeds lang onderhandelingen ter zake gevoerd tusschen de maatschappij en de Egyptische regeering en men schijnt op de voornaamste punten in zoover tot overeenstemming gekomen, dat de Khedive tegen 9 Febr. de Egyptische Nationale Vergadering bijeenriep om het plan te onderzoeken [1]). Zooals dit aanvankelijk is uitgewerkt, bestaat het voornemen om de concessie te verlengen van 17 Nov. 1968 tot 31 Dec. 2008. De nieuwe voordeelen, welke de Maatschappij in ruil daarvoor aan de Egyptische regeering zou verstrekken bestaan in de eerste plaats in eene gelijke verdeeling van de jaarlijksche netto-winst gedurende de laatste veertig jaren der concessie. Vervolgens zou de Maatschappij van 1910 tot 1913 in vier termijnen aan de regeering de som van vier millioen Turksche ponden betalen; bovendien zou zij haar van 1921 tot 1968 een zeker percentage van de netto-ontvangsten uitkeeren en wel: 4 pCt. voor de jaren 1921-1930, 6 pCt. voor 1931 tot 1940, 8 pCt. van 1941 tot 1950, 10 pCt. van 1951 tot 1960 en 12 pCt. van 1961 tot 1968. Dit aandeel van de regeering zal op dezelfde data worden betaald als zijn vastgesteld voor de betaling der dividenden. De Regeering zou op zich moeten nemen om alle pensioens- en schadevergoedingen te betalen, die na afloop der concessie mochten verschuldigd zijn aan het personeel der maatschappij.

De leening, die de maatschappij moet aangaan om de vier millioen Turksche ponden te kunnen betalen, zal het evenwicht in haar financiën

[1]) Volgens een telegram uit Kaïro was het rapport van het Comité uit die vergadering tegen de verlenging der concessie. Dit rapport moest echter nog in behandeling komen en de Regeering behoeft de meening der vergadering niet te volgen.

niet verbreken, daar in 1918 de in 1867 gesloten leening geheel is geamortiseerd.

Met betrekking tot de vooruitzichten van de aandeelhouders, als het voorstel wordt aangenomen, wordt berekend dat, om in het laatste tijdvak der concessie dezelfde dividenden aan hen uit te kunnen keeren als in 1908, er beschikt zou moeten worden over een netto-opbrengst van 60 millioen. Tegenwoordig heeft men voor rente, aflossing en reserves 30 millioen 's jaars noodig, welke in 1969 zullen afloopen. Waren deze niet in mindering te brengen, dan zoude de dienst van 1909 reeds 110 millioen netto-opbrengst aanwijzen. Het is dus slechts noodig dat deze van 1909 tot 1969 toeneemt met 10 millioen om dan later, na halveering tusschen de maatschappij en het Egyptisch gouvernement, toch de benoodigde 60 millioen aan eerstgenoemde op te leveren, en evenals nu 126 frs. 71 bruto per „action de jouissance" en 76 frs. 385 per oprichtersaandeel uit te keeren.

Intusschen is in het schrijven van 27 Jan. j.l., waarbij de Nationale Vergadering ter beoordeeling van het plan werd bijeengeroepen, vermeld dat de Ministerraad onder voorzitterschap van den Khedive eenparig besloot de overeenkomst te verwerpen, als daarin niet de volgende veranderingen werden gebracht: dat de netto-inkomsten van het grondbezit der maatschappij gelijkelijk zullen worden verdeeld tusschen de regeering en de maatschappij; dat de verdeeling van de inkomsten zal plaats hebben van af 17 Nov. 1968 in plaats van 1 Jan. 1969 en dat art. 8, waarbij werd bepaald dat de regeering pensioen zal moeten betalen aan het personeel der maatschappij bij den afloop der concessie, zal vervallen.

In Egypte zelf hebben de nationalen eene betooging tegen het plan gehouden, zooals blijkt uit een schrijven uit Kaïro van 14 Febr., dat in de *Nieuwe Courant* van 23 Febr. j.l. werd opgenomen. In dien brief wordt o.a. nog vermeld, dat de Kanaalmaatschappij zich ook genegen had verklaard over eenige jaren in het bestuur te Parijs een vertegenwoordiger van de Egyptische regeering als mededirecteur op te nemen.

In deze zaak zijn zoowel de groote stoomvaartmaatschappijen van alle natiën, als Engeland, de Kanaalmaatschappij zelf en de Egyptische regeering, die na 1969 eigenares van het kanaal wordt, betrokken.

Engeland moet als houder van 176.602 aandeelen in de eerste plaats denken aan de een millioen pond sterling, die deze aandeelen als inkomst aan hare regeering schenken; in de tweede plaats moet het opkomen voor de belangen der Egyptenaren, terwijl als bijkomende omstandigheid de Engelsche stoomvaartmaatschappijen hunkeren naar verlaging der kanaalrechten. De protesten van die zijde zijn niet ongegrond en, als de verlenging der concessie op de voorgestelde wijze tot stand komt, schijnt er eene groote onrechtvaardigheid tegenover de reeders te zullen geschieden.

In 1883 was namelijk tusschen den toenmaligen President der maatschappij, De Lesseps en de Britsche reeders, vertegenwoordigd door de Britsche Regeering, overeengekomen dat, wanneer het dividend meer dan 25 pCt. zou bereiken, de hoogere inkomsten zouden worden besteed aan het verminderen van de kanaalrechten, totdat deze op 5 frs. per ton zouden zijn teruggebracht. Deze overeenkomst werd terzijde gesteld toen bij een dividend van 28 pCt. de kanaalrechten op 7.75 frs. bleven staan.

Het is nu het oogenblik voor de groote stoomvaartmaatschappijen om haar belangen in de toekomst te behartigen, want als later de Nationalisten in Egypte de tarieven gaan vaststellen, zullen zij er zeker niet goed afkomen.

De *Hamburger Nachrichten* dringen er (volgens de *N. R. Ct.* van 13 Febr.) op aan dat alle staten, die bij het Suez-kanaal belang hebben, zich zullen vereenigen om te beletten, dat de verlaging der kanaalrechten niet geleidelijk wordt doorgezet.

Op 23 Febr. j.l. vroeg de heer Wedgwood in het Engelsche Lagerhuis aan den Onder-Secretaris van Buitenlandsche Zaken of hij de voorwaarden bekend kon maken, waarop de bedoelde concessie verlengd zou worden ten einde aan te toonen welken invloed zulks zou hebben op de inkomsten van de schatkist, doch de heer McKinnon Wood zeide, dat de Regeering hiertoe nog niet in staat was, omdat eene beslissing omtrent die voorstellen nog niet was ontvangen, terwijl hij, op de vraag van den heer Bowles of de Regeering zou willen denken aan de enorm hooge kanaalrechten, welke Britsche schepen nu in het Suez-kanaal betalen, de verzekering gaf dat deze zaak bij Z. M.'s Regeering in ernstige overweging was.

VRUCHTBAARMAKENDE INVLOED VAN ZONLICHT.

In het tijdschrift *Nature* van 17 Febr. j.l. vindt men een brief van de heeren A. en G. L. C. Howard uit Pusa [1]), waarin deze er op wijzen hoe de geschiedenis van den landbouw vele voorbeelden heeft aan te wijzen van verklaringen, achteraf gegeven van handelwijzen, waarvan het nut in de praktijk reeds lang tot een soort traditie was geworden. De waarde van de teelt van peulvruchten is reeds lang bekend en als men later tot het inzicht is gekomen, dat deze gewassen den voorraad stikstof in den bodem vermeerderen en als zoodanig in nieuw ontgonnen streken den landbouw ten goede komen, dan heeft men hier slechts te doen met een wetenschappelijke bevestiging van landbouwgebruiken, die bij de oudste beschavingen in zwang waren. Zoo was het in Britsch-Indië sedert onheuglijke tijden de gewoonte om peulvruchten in wisselbouw te planten en ze ook op te nemen als bestanddeel in de gemengde oogsten, welke in verschillende deelen van het land gebruikelijk zijn.

De landbouw-wetenschap heeft onlangs een verklaring gegeven van eene andere oude Indische gewoonte. In het *Journal of Agricultural Science* van October j.l. hebben Dr. Russell en Dr. Hutchinson hunne bevinding openbaar gemaakt, dat een gedeeltelijke sterilisatie van den grond door verhitting of door chemische middelen aanleiding gaf tot de vermeerdering der daarin vervatte stikstofverbindingen en van de vruchtbaarheid. Bij onderzoek bleek dat eene gedeeltelijke sterilisatie de phagocyten [2]) doodt, welke zich voeden met de bacteriën en ook grootere organismen, welke deze op andere wijze belagen. Tegelijk worden die bacteriën zelf ook wel gedood, maar de sporen of kiemen er van blijven in leven en, als de grond vochtig wordt, ontwikkelen en vermenigvuldigen deze zich spoedig. De nieuwe culturen van bacteriën nemen in enorme mate toe en het plantenvoedsel, dat aldus ontstaat, prikkelt den groei der gewassen in hooge mate. De genoemde deskundigen meenen dat zulke vernielende en de ontwikkeling belemmerende organismen in elken bodem voorkomen, waardoor de gunstige werkende bacteriën worden belemmerd en de vruchtbaarheid beperkt. Het is nu een belangrijke praktische vraag: „Is het mogelijk die

---

[1]) Pusa ligt aan de uit Nepaul komende Sagmati, zijtak van de Burigandak, die bij Munghyr in de Ganges valt (N. W. Bengalen).

[2]) „Eetcellen" in de theorie van Metchikoff.

organismen ook in gewone gronden in de praktijk door een doeltreffende en onkostbare handelwijze te vernietigen?

De gewoonte, gevolgd bij de beste gronden in de groote Indus- en Gangesvlakte, geeft een stellig antwoord daarop. Sedert eeuwen zijn de ryots, de inlandsche landbouwers, gewoon geweest om de alluviale gronden van die vlakte in het heete seizoen in April en Mei aan de groote hitte en het sterke licht van de Indische zon bloot te stellen. De gunstige uitwerking op den volgenden oogst is buitengewoon en heeft geheel hetzelfde gevolg als eene bemesting met stikstof. Het schijnt derhalve meer dan waarschijnlijk dat het blootstellen van die gronden aan de zon een gedeeltelijke sterilisatie tengevolge heeft en dat de verklaring van Russell en Hutchinson de juiste is. Behalve in groentetuinen dicht bij de steden, voor suikerriet en voor tabak, wordt bemesting in Indië slechts zeer zelden toegepast. Het planten van peulvruchten en het aan de zon blootstellen in het warme jaargetijde schijnen voldoende te zijn om de vruchtbaarheid te bewaren. Meer stikstofhoudende bemesting zou ongetwijfeld een voordeel zijn, doch er kan ook nog veel gedaan worden om dat aan de zon blootstellen doeltreffender te doen plaats hebben.

Het gebruik van lichte ijzeren ploegen, die den grond goed omzetten gedurende het heete, droge weder, na den rabi- of winteroogst, zou zeer bevorderlijk zijn om den grond beter bloot te leggen en de sterilisatie te bevorderen. De thans gebezigde houten ploegen zijn niet geschikt om zware gronden te bewerken, tenzij deze door regen zijn bevochtigd en dientengevolge wordt eene groote uitgestrektheid van het bebouwbare land niet beploegd vóór dat de regenmoesson invalt. Het zoude volgens de schrijvers een van de grootste verbeteringen voor Indië zijn, als men den inlandschen landbouwer de overtuiging kon bijbrengen, hoeveel waarde dat bloot leggen in April en Mei, op veel grooter schaal dan tot dusver, heeft. Als de houten ploegen in de vlakte van Indus en Ganges door ijzeren worden vervangen, zal het den landbouwer mogelijk zijn aan deze bestaande bewonderenswaardige gewoonte meerdere uitbreiding te geven. In samenwerking met den heer H. M. Leake, econoom-botanist van de Vereenigde Provinciën, zijn de schrijvers bezig vergelijkende proeven te nemen omtrent de opbrengst en de hoedanigheid van de al of niet onder die omstandigheid geteelde tarwe.

DE INDISCHE STAATSSPOORWEGEN IN 1908.

Het verslag over 1908 onderscheidt zich al dadelijk van dat over 1907, besproken in de *Ind. Gids* van 1909 II, bl. 1419, doordat het versierd is met lichtdrukken naar photo's. Zoo ziet men het station Priaman ter S. W. K. afgebeeld, het voorloopige eindpunt van den zijtak van Loeboek Aloeng derwaarts, welke lijn men bezig was in de richting van Soengei Limau langs de kust door te trekken. Op Java heeft men bij wijze van proef een zestal rijtuigen van een harmonicadoorloop voorzien, welke verbouwing men ziet op dezelfde plaat, waarop een kiekje van een sneltrein voorkomt. Uit eene afbeelding van het inwendige van een restauratierijtuig blijkt hoezeer men in dit opzicht in comfort is vooruitgegaan, vergeleken bij de blikken met eten, die een tiental jaren geleden in de waggons werden medegegeven. Merkwaardige viaducten n.l. die van Tjisomang en van Tjipanglaksaän, beide in de lijn Padalarang-Krawang, zijn afgebeeld en geven een goed denkbeeld van deze fraaie ijzerconstructies, ter-

wijl bij de laatstgenoemde bovendien duidelijk te zien is hoeveel voorzorgen zijn genomen tot draineering van het terrein, om te voorkomen dat de dalwanden in het ravijn afglijden. Eene photo van de zware Mallet-Rimrottlocomotieven met zes paar, drie aan drie gekoppelde, wielen geeft een indruk van de zwaarte van het materieel op Java in gebruik.

Bij het hoofdstuk Staatsspoorweg ter Sumatra's Westkust zijn twee oude bekenden afgebeeld. Vooreerst het gezicht op Sawah Loento, dat ook reeds in het verslag over de spoorwegverkenning van Midden-Sumatra voorkomt en dan de ijzeren boogconstructie over de Anei-kloof. De laatste ditmaal met een lange kolentrein er op, die de geheele brug met haar verlengstukken beslaat.

Thans tot den inhoud van het verslag overgaande, zij in de eerste plaats aangeteekend dat de lengte der Staatsspoorwegen op Java in het verslagjaar was: Oosterlijnen 963 K.M., Westerlijnen 1005 K.M., te zamen 1968 K.M. en ter Sumatra's Westkust 231 K.M. Met inbegrip van de kosten van uitbreidingen en bijvoegingen was de constructierekening op ult. 1908 voor de Java-lijnen *f*161,808,337 en voor die op Sumatra's Westkust *f*22,057,325 (of *f*26,029,622 met inbegrip van kolenstort en havenwerken). Voor Java zijn de bruto-ontvangsten gestegen van *f*16,792,307 in 1907 tot *f*18,186,921 in 1908, dat is van *f*23.84 tot *f*25.26 per dagkilometer. De toeneming met *f*1,394,417, hoewel niet zoo aanzienlijk als in het vorige jaar (*f*1,839,220), is toch zeer belangrijk te noemen. Behalve aan de vermeerdering der inkomsten uit het suikervervoer, verkregen zoowel door de grootere vervoerde hoeveelheid als door de meerdere opbrengst per eenheid, is die toeneming der opbrengst voor een groot deel te danken aan een algemeenen vooruitgang, voornamelijk van het reizigers-, en ook van het goederenvervoer. Zoo steeg de reizigersdichtheid (het aantal reizigerskilometers gedeeld door het aantal dagkilometers) in de jaren 1906, 1907 en 1908 voor de Oosterlijnen van 746 tot 835 en 904 en voor de Westerlijnen van 710 tot 787 en 822, terwijl de analoge cijfers voor het goederenvervoer (aantal tonkilometers, gedeeld door het aantal dagkilometers) voor de Oosterlijnen in die jaren bedroeg 336, 389 en 381 en voor de Westerlijnen 196, 205 en 211.

De exploitatiekosten van Ooster- en Westerlijnen tezamen bedroegen in 1908 *f*9,510,275 tegen *f*8,912,555 in 1907, doch blijkens een noot worden nu die cijfers anders berekend, namelijk zonder uitgaven voor vernieuwingen, buitengewone schade en afschrijvingen. In het vorige verslag, dat de exploitatiekosten voor 1907 stelt op *f*9,384,164, waren deze uitgaven wel begrepen. Beide getallen verschillen *f*471,609, doch dit verschil is niet in overeenstemming te brengen met de gegevens van het huidige verslag. Daarin staat dat de uitgaven voor vernieuwingen en herstellingen van buitengewone schade in 1908 beliepen *f*432,418 tegen *f*424,601 in het vorige jaar en dat op het hoofd afschrijvingen is geboekt *f*146,129 of *f*53,698 meer dan in 1907, doch dan zoude de afschrijving in 1907 hebben bedragen *f*94,431, hetgeen gevoegd bij *f*424,601 aan vernieuwingen, enz. geeft *f*517,032, hetgeen bovengenoemd verschil met *f*45,400 overschrijdt.

De bedoeling van deze splitsing der exploitatiekosten is blijkbaar om, in vergelijking met de uitkomsten der particuliere lijnen, aan te toonen dat de exploitatie niet ongunstig daarbij afsteekt. De verhouding der aan de exploitatie bestede kosten tot de bruto-ontvangsten of de exploitatiecoëfficient, die vroeger voor 1906 en 1907 was opgegeven te bedragen 59.04 en 55.88 pCt., is afnemende. In verband met de gewijzigde berekening der exploitatiekosten wordt het cijfer over 1907 teruggebracht tot

53.1 pCt. en dat voor 1908 bepaald op 52.3 pCt. Bij de ,,Statistiek van het Vervoer'' over 1908 was deze gewijzigde beschouwing blijkbaar nog niet in toepassing gebracht. Men vindt daar dat voor de Staatsspoorwegen op Java in 1908 de netto-opbrengst 44.75 pCt. van de bruto-opbrengst bedroeg, zoodat de exploitatiekosten 55.25 pCt. in beslag namen, tegen (100 — 36.45) 63.55 pCt. bij den staatsspoorweg op Sumatra en (100 — 55.46) 44.54 pCt. bij de N. I. S.

Zooals in het verslag (bl. 5) uitdrukkelijk wordt gezegd, zal in het vervolg eene splitsing worden gemaakt in 1°. exploitatiekosten, 2°. uitgaven voor vernieuwingen, 3°. herstelling van buitengewone schade en 4°. afschrijvingen. In aansluiting daarmede ontstaan twee saldo's, namelijk een van de exploitatierekening en een winstsaldo. Terwijl dit laatste aan sterke schommelingen onderhevig kan zijn door toevallige uitgaven, bedoeld onder 2°—4°, zal het eerste een zuiverder beeld geven van den voor- of achteruitgang van het bedrijf.

Zijn de uitkomsten op Java gunstig te noemen met een winst van 5 pCt. op het gemiddeld bedrag der constructierekening en een van 5.4 pCt. als het bewuste saldo der exploitatierekening alleen in aanmerking wordt gebracht, op Sumatra viel een achteruitgang der opbrengst te constateeren. Zooals reeds te voren is medegedeeld (Febr.-afl. bl. 247) was dit toe te schrijven aan de verlaging der vracht voor de steenkolen in rekening gebracht.

In het tweede hoofdstuk van het Verslag worden de opname en verkenning van nieuwe lijnen besproken. In de eerste plaats is hier de verbinding Cheribon—Maos vermeld, die een natuurlijk gevolg is van de opneming der lijn Tjikampek—Cheribon. Zooals reeds in het vorige verslag gezegd was, is het de bedoeling eene verbinding van dezen, sedert tot uitvoering gekomen, spoorweg te maken met het vlakke gedeelte der stamlijn en aldus eene nieuw doorgaande verbinding tusschen West- en Oost-Java tot stand te brengen. Men heeft daarvoor een tracé via Boemiajoe gekozen, waarbij de overgang van den zadel bij deze plaats kan geschieden op 338 M. boven de zee en over maximum-hellingen van ongeveer $^1/_{75}$. Deze verbinding zal, zooals het verslag zegt: ,,uit een exploitatie-oogpunt verre de voorkeur verdienen boven den bestaanden door het bergland der Preanger-Regentschappen loopenden spoorweg. De uitkomsten der in dit jaar beëindigde detailopname hebben de verwachtingen nopens de technische uitvoerbaarheid, en de, op het eerste vooronderzoek gebaseerde gunstige uitspraken over die verbindingslijn overtroffen en versterkt, zoomede de economische noodzakelijkheid daarvan op nieuw en nog duidelijker aangetoond''. Om een en ander duidelijker te maken is eene teekening bij het verslag gevoegd, waarop de drie globale lengte-profielen, Batavia—Buitenzorg—Soerabaja, Batavia—Poerwakarta—Soerabaja en Batavia—Cheribon—Soerabaja, zijn aangegeven, elk afzonderlijk ter lengte van 912, 876 en 829 K.M., waarvan respectievelijk de berglijnen lang 367, 227 en 57 K.M. Terwijl de opneming beëindigd werd, kon het ontwerp voorloopig niet verder uitgewerkt worden, daar het geheele opnemingspersoneel voor Zuid-Sumatra noodig was.

In verband met het medegedeelde in onze Febr.-afl., bl. 218, is het jammer dat de mogelijkheid niet wordt overwogen de snelverbinding Batavia—Soerabaja via Semarang tot stand te brengen langs een tracé, waar in het geheel geen berglijn noodig is en waartegen zich geen terreinbezwaren, maar alleen die van administratieven aard verzetten.

Een tweede opneming, die in het verslagjaar werd beëindigd, betrof een

lijn, Tjibadak—Wijnkoopsbaai. De bijzondere grillige terreinformatie van de landstreek, welke door den spoorweg doorsneden zal worden, noopte tot het opnemen van een buitengewoon uitgestrekt oppervlak en hoewel alle denkbare tracérichtingen onderzocht werden, konden de eindresultaten niet bevredigend worden genoemd. Het ten slotte gekozen tracé ligt over 25 à 30 K.M. in de steile en weinig stabiele hellingen van het dal van de Tji-Tjareuh, zoodat de kosten over de helft der geheele lengte buitengewoon hoog zullen zijn. Er is sprake van het bezigen van electrische beweegkracht bij toelating van hellingen van $^1/_{30}$ en zoo noodig van smal spoor van 0.60 M. Een en ander houdt verband met het verdere net, waaraan deze lijn haar beteekenis moet ontleenen, namelijk lijnen langs de Zuidkust van Java.

In Mei 1908 werd een begin gemaakt met het onderzoek van spoorlijnen aan te leggen van uit Tangerang, in verband met tal van concessieaanvragen in die buurt. Na verschillende overwegingen, ook in verband met de onderhanden irrigatiewerken in Noord-Bantam, werd ten slotte een lijn opgenomen van Tangerang over Maoek en Tanara naar Serang en een directe lijn tusschen die beide eindpunten. Vooral deze laatste komt in ernstige overweging, nu het verkeer met Sumatra tusschen Anjer en Telokbetong in de laatsten tijd verrassend toeneemt.

Onder het hoofdstuk opnamen is belangrijk hetgeen omtrent Sumatra wordt gezegd. Een voorloopig voorontwerp voor een spoorwegnet in Zuid-Sumatra werd bedoeld, terwijl op grond van tijdens het onderzoek verkregen uitkomsten al dadelijk dat lijngedeelte moest worden aangewezen, hetwelk in de eerste plaats voor uitvoering in aanmerking komt. Het onderzoek moest zoowel economisch als technisch zijn en was dus veel omvattend, terwijl er slechts één jaar voor beschikbaar was. Daarom werd al het personeel, dat op Java gemist kon worden, derwaarts gedirigeerd. Begonnen moest worden met het bepalen van een tracé, dat van uit Telokbetong vrij steil klimt tot Tandjong-Karang op 100 M. boven zee. De van hieruit te volgen richting wordt voorgeschreven door de economische eischen, daar de spoorweg het nog onbewoonde en weinig gecultiveerde Zuid-Sumatra tot ontwikkeling moet brengen. Het tracé zal zooveel mogelijk die landstreken moeten doorsnijden en die plaatsen aandoen, welke thans reeds van eenige economische beteekenis zijn en voorts door die streken moeten loopen, welke geacht worden voor ontwikkeling vatbaar te wezen en geschikt voor uitgebreide nederzettingen van eene van elders aan te voeren bevolking; voor de teelt van voor de Europeesche markt bestemde producten en voor het oprichten van groote cultuurondernemingen, in de eerste plaats voor suiker, tabak, caoutchouc en katoen.

Al dadelijk blijkt dat, waar Telokbetong als afscheepplaats aan alle eischen voldoet, in verband met de richting die het verkeer nu reeds neemt en met het oog op de vruchtbare vlakte die tot aan de Oostkust loopt, de aan te leggen spoorlijn van die plaats moet uitgaan en noordwaarts zooveel mogelijk in de vlakte moet blijven, waarvan later zijlijnen naar het Westelijk bergland gelegd kunnen worden. In Palembang volgt de uitvoer de richting van West naar Oost en is in het binnenland Moeara-Enim de voornaamste stapelplaats der uit het Westelijk bergland komende producten. Er moest daarom in de eerste plaats een onderzoek ingesteld worden naar een lijn die van Telokbetong noordwaarts aansluit aan een tracé van Palembang westwaarts naar Moeara-Enim. De terreinverkenningen zijn in dit met oerwoud bedekte terrein zeer bezwaarlijk.

In de Lampongsche districten was de inheemsche bevolking niet genegen

bij de opmetingen te werken, zoodat niet alleen de meetkoelies, maar ook het werkvolk voor het kappen en voor het transport, uit Java moest worden aangevoerd. Onder die koelies kwamen zeer dikwijls zware ziektegevallen voor. Voorts moesten alle levensmiddelen van Telokbetong aangevoerd worden, in den laatsten tijd over meer dan 100 K.M. door de bosschen. Eerst in Palembang werden de toestanden dragelijker en waren voldoende koelies en in de bewoonde streken ook levensmiddelen te verkrijgen. Op het einde van het verslagjaar was niettemin een lijn van pl.m. 200 K.M. van Telokbetong tot Batoeradja (Palembang) door het bosch gekapt en opgemeten, terwijl de terreinwerkzaamheden tusschen Palembang en Moeara-Enim (pl.m. 180 K.G.) zoo goed als beëindigd waren.

Van de spoorwegverkenning van Noord- en Midden-Sumatra worden de resultaten en de conclusies, waartoe de rapporteurs kwamen, in dit verslag in het kort geschetst. Terwijl hieromtrent verwezen kan worden naar onze Januari-afl., bl. 122 e. v., was het daaruit ook reeds bekend dat de Hoofdinspecteur, Chef van den dienst van Staatsspoorwegen op Java, niet met de door de heeren Ligtvoet en Van Zuylen gedane voorstellen is medegegaan. Op bl. 25 van het onderhavige verslag wordt zijn standpunt nader uiteengezet. Dit komt hoofdzakelijk hier op neder dat op Sumatra spoorwegbouw en emigratie onafscheidelijk verbonden zijn en dat met de werkzaamheden behoort te worden aangevangen, daar waar zij de natuurlijke emigratie het meeste in de hand werken. Terwijl men in Midden- en Noord-Sumatra op het bezigen van contract-koelies zou zijn aangewezen, is uitvoering in vrijen arbeid in Zuid-Sumatra mogelijk, vooral als van Gouvernementswege eene verbinding Telokbetong—Anjer in exploitatie wordt genomen en aldus de zekerheid eener snelle en goedkoope verbinding met de plaats van zijn herkomst, den Javaan in Zuid-Sumatra bewaart tegen een gevoel van verlatenheid, dat hem voor goed naar zijn negorij zou doen terugkeeren.

Behalve de quaesties van werkvolk en immigratie, pleiten ook de kosten voor den aanleg van Telokbetong noordwaarts uit. Rekent men die in de vlakte op *f*40,000 per K.M., dan zijn bij eene jaaruitgave van 5 millioen, aldaar 125 K.M. 's jaars te verkrijgen, terwijl de rapporteurs in hun plan verschillende lijnen ter lengte van 490 K.M. in 8 jaar wilden leggen, van welk versnipperd net zeker niet meer ontwikkeling is te wachten, dan van een snelleren uitbouw van het Zuid-Sumatra-net. Moge het rapport der spoorwegverkenning van Midden-Sumatra geene aanleiding gegeven hebben tot geformuleerde voorstellen, de beteekenis er van mag, volgens het onderhavige verslag, niet worden onderschat. Een vroeger vrijwel onbekend gebied is thans aan een onderzoek onderworpen en daarbij is in elk geval aangetoond, dat de reeds lang gedachte stamlijn van Medan naar Telokbetong niet tot de onmogelijkheden behoort. Het zijn slechts financiëele overwegingen, welke ten slotte ten opzichte van die lengteverbinding en hare zijlijnen den doorslag geven.

De aanleg van nieuwe lijnen, behandeld in het derde hoofdstuk, betreft ditmaal de lijn T j i k a m p e k—T j i l a m a j a op Java en de reeds genoemde lijn Loeboek-Aloeng-Priaman op Sumatra. Op eerstgenoemde traject werd een proef genomen omtrent hetgeen op Java met Decauville-banen te wachten is. Ten behoeve van den aanleg van den rijweg aldaar was er reeds langs den berm van den weg, een werkspoor van 0.60 M. spoorwijdte aanwezig, dat met gebruikmaking van materialen van de gestaakte Solowerken was aangelegd. De dwarsliggers van hout, lang 1.20 M., hoog 0.10 M., breed 0.20 M., werden in de naburige gouvs. bosschen gekapt

en voor ƒ0.65 per stuk geleverd. Op de eerste 4 K.M. kwamen hellingen van 1 : 32 à 1 : 50 voor, doch het verdere gedeelte was nagenoeg vlak, met hellingen van minder dan 1 : 200 en bogen met een minste straal van 50 M. De locomotieven van 7 ton dienstgewicht bereikten een snelheid van 12 K.M. per uur. Men is er toe overgegaan dit spoor te verbeteren en permanent te maken. De aanwezige rails en dwarsliggers waren bestemd voor verderen wegaanleg in het Krawangsche en de rails werden door zwaardere van 12 K.G. per M. vervangen. Locomotieven konden uit den voorraad van de Solowerken worden verkregen evenals de noodige onderstellen van wagens, waarop in de werkplaatsen te Bandoeng kasten werden gemaakt. Met inbegrip van verzwaring van het ballastbed, was een en ander op ƒ180,000 geraamd en kwam na het verslagjaar in Juni 1909 gereed. Deze tramlijn moet, wat het vervoer betreft, de meest optimistische verwachtingen overtreffen.

Het vierde hoofdstuk van het verslag behelst de bijzonderheden over de exploitatie, toegelicht door de gewone bijlagen en tabellen, waarop ditmaal niet verder wordt ingegaan. Zij zijn in overeenkomstigen zin bewerkt als die van het vorige verslag, terwijl de graphische voorstellingen en kaarten van Java en Sumatra evenmin ontbreken.

DE ECONOMISCHE TOESTAND IN JAPAN.

Terwijl in dit tijdschrift het laatst in den jaargang 1907 II, bl. 1616 e. v., hierover het een en ander is medegedeeld, geeft thans een artikel in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 3 Jan. j.l. bevattende gegevens, ontleend aan het Oostenrijksche *Handelsmuseum*, aanleiding om iets over den huidigen toestand te zeggen. De Staatsschuld beliep in het dienstjaar 1907/08 2276 millioen yen tegen 236 millioen in 1894/95. In den loop van 1908/09 heeft men eene geringe vermindering van schuld ten bedrage van 26 millioen verkregen. Men wil nu jaarlijks 50 millioen gaan delgen en zoo min mogelijk leenen [1]).

De versterking der middelen, vergeleken met den tijd voor den oorlog, geschiedde door eene belasting op de nalatenschappen, op saké, den nationalen drank, op de spoor- en stoombootbiljetten, op geweven stoffen en door verhooging der douanetarieven. Om laatstgenoemde verhooging te verkrijgen werden de oude handelsverdragen opgezegd en door nieuwe vervangen, met dit gevolg, dat de in- en uitgaande rechten, die in de jaren 1896-1900 slechts 8 millioen 's jaars opbrachten, voor het begrootingsjaar 1909/'10 zijn geraamd op 47.23 millioen.

Karakteristiek is de toeneming der uitgaven, welke in het dienstjaar 1894/'95 slechts 78.13 millioen moeten hebben bedragen, in 1899/1900 259 millioen beliepen (zie *Ind. Gids* 1908 II, bl. 1619) en die voor het jaar 1909/'10, niettegenstaande groote bezuinigingen, zijn geraamd op 518.92 millioen.

Van de openbare schuld, die op 31 Maart 1909 een bedrag van 2250.03 millioen aanwees, waren 1265.6 millioen besteed aan militaire doeleinden, tegen 185.25 millioen voor spoorwegen, 38.5 millioen voor kanalen, mijnen

[1]) Volgens een bericht in de *N. R. Ct.* van 8 Maart jl. heeft de Minister van Financiën Katsoera een conversieplan ontworpen, waarbij de nieuwe leeningen, uit te geven tegen 95 pCt., een rente van 4 pCt. zullen dragen en in de eerste vijf jaar niet aflosbaar zijn, terwijl de aflossingstermijn op 50 jaren is gesteld. De geheele buitenlandsche schuld van 529½ millioen wil de Minister nog dit jaar converteeren.

en nijverheidsondernemingen en 724 millioen voor consolideering van oude schulden en invoering der tabaksregie.

Een groote rijkdom bezit Japan in zijn bosschen en, dank zij zijn goedkoope en regelmatige stoomvaartlijnen, begint het veel hout op de Europeesche markten te brengen. Volgens een Engelsch consulair verslag was in 1908 voor een waarde van £15,236 aan Japansch hout in Engeland en van £15,653 in België ingevoerd. In Japan zijn 22 millioen cho's bosschen (1 cho = 99,174 are), waarvan $\frac{1}{3}$ in het bezit van het Rijk. Bovendien is het door Japan verworven deel van Saghalien met bosschen bedekt, ter oppervlakte van ruim 3 millioen H.A. De inkomsten uit de Japansche bosschen verkregen, zijn van 1.63 millioen yen in 1899 gestegen tot 8.23 millioen in 1907/'08.

Daarentegen is de thee-productie stationnair gebleven door concurrentie van het Britsch-Indische product. De omvang der theevelden is zelfs van 1899 tot 1907 teruggegaan van 57,833 cho tot 50,809 cho.

De productie van ruwe zijde nam toe van 2.13 millioen kwan (1 kwan = 3.75 K.G.) tot 3.23 millioen en hetzelfde geldt van de tabak, waarvan de waarde der productie in de laatste tien jaren steeg van 5.97 millioen tot 11.60 millioen yen. Men geeft zich veel moeite om het noordelijk gedeelte van het eiland Hokkaido (Jesso) geschikt te maken voor de productie van thee en zijde.

De visscherij speelt in Japan ook een groote rol en de belangen daarvan zijn bij het vredesverdrag met Rusland in het bijzonder behartigd. In de laatste 10 jaren steeg de opbrengst van de vangst en de bewerking van visscherijproducten van 34.47 tot 62.68 millioen yen.

Japan is rijk aan delfstoffen, als koper, ijzer, steenkolen, mangaan, lood, zwavel en in mindere mate goud en zilver. In de laatste 10 jaren steeg het aantal personen in de mijnen werkzaam van 132.731 tot 214.435 en het aantal arbeidsdagen van 33.45 tot 56.44 millioen, terwijl de totale waarde der voortgebrachte delfstoffen van 42.06 tot 112 millioen yen toenam.

Wat de nijverheid betreft, zijn in dat tijdsverloop het aantal motoren van 2964 tot 5207, het aantal werkplaatsen zonder motoren van 4121 tot 5731 gestegen, terwijl het aantal werklieden in de nijverheid van 412.205 toenam tot 643,292, waaronder wegens de uitbreiding van het textielbedrijf vooral het aantal vrouwen sterk vermeerderde. Het loon, hoewel nog betrekkelijk laag, zou, vergeleken met 1900, in het jaar 1907 in den landbouw met 20 à 22 pCt. zijn gestegen en in de nijverheid met 25 à 50 pCt., in de spinnerijen zelfs met 70 pCt.

Het aantal papierfabrieken en nog meer dat der lucifersfabrieken nam sterk toe. De laatste, die in 1898 22.23 millioen Gros voortbrachten, ter waarde van 6.45 millioen yen, leverde in 1908 57.13 millioen Gros, ter waarde van 15.08 millioen yen. Ook de productie van porselein, aardewerk en lakwerk is sterk toegenomen.

Van groot belang zijn de rijkswerkplaatsen, als scheepswerven, arsenalen, spoorwegen, regie, landsdrukkerij, landsmunt, enz. Het aantal arbeiders, zoowel mannelijke als vrouwelijke, dat daar werkte, beliep in 1907 123,382 personen, tegen een gemiddeld loon van 0.61 yen per man en 0.25 yen per vrouw.

Ter berekening van den industrieelen eigendom werden in 1899 579 patenten verleend, tegen 2005 in 1908. In 1907 waren er in Japan 10,087 vennootschappen met ruim 680 millioen gestort kapitaal.

Onder die omstandigheden is de handel sterk toegenomen. In 1895 be-

droeg de uitvoer in een rond cijfer 136 millioen, in 1908 ruim 378; de invoer was in 1895 ruim 129 millioen en in 1908 ruim 436 millioen. Vooral het verkeer met China is toegenomen; de uitvoer daarheen steeg in die jaren van 9.14 tot 77.33 millioen, terwijl de invoer uit China van 23 tot 63.78 millioen toenam. Ook het verkeer met Britsch-Indië en de Vereenigde Staten wijst op belangrijke toeneming.

Productie van delfstoffen. Wordt in het bovenstaande de toestand in het mijnbedrijf als zeer gunstig voorgesteld, in de *Handelsberichten* van 9 Sept. 1909 vindt men aangeteekend dat, volgens statistieke opgaven van het Dept. van Landbouw en Handel te Tokio, de productie van delfstoffen in 1908 een waarde vertegenwoordigde van 103,167,000 yen, eene vermindering aanwijzende van 3,659,000 yen of 3.4 pCt. in vergelijking met het voorafgaande jaar. Onder de belangrijkste mineralen zijn de ondervolgende te noemen met de in beide jaren geproduceerde waarde, opgegeven in duizendtallen yen:

	1908	1007
Goud	4,147	3,744
Zilver	4,265	4,023
Koper	22,403	29,192
IJzer	1,797	1,948
Steenkolen	61,963	59,928
Petroleum	6,475	5,208
Zwavel	767	790

Vooral het noorden van Japan, dat minder voor den landbouw geschikt is, is rijk aan mineralen als goud, zilver, ijzer, koper, lood, enz.

Zoowel de invoer als de uitvoer van mineralen en metalen heeft eene vermindering in waarde ondergaan van 1907 op 1908. Zoo daalde de invoer van ruim 74¾ millioen yen tot ongeveer 67½ en de uitvoer van ongeveer 51½ tot bijna 43 millioen yen. Deze achteruitgang werd voornamelijk aan de daling der prijzen toegeschreven daar de hoeveelheden, welke werden in- en uitgevoerd, behoudens enkele uitzonderingen, waren toegenomen

In het geheel vertegenwoordigde in 1908 de handel in mineralen en metalen 13.9 pCt. van den totalen buitenlandschen handel van Japan.

Belastingdruk en moreel.

Blijkens een in het *Alg. Handelsblad* van 21 Febr. j.l. overgenomen berekening uit de *Kokumin Shimbun* heeft het Japansche volk over het jaar 1909 nagenoeg 11 yen per hoofd aan belasting te betalen, d. i. 6 yen meer dan tien jaar geleden. Dat verschil is in hoofdzaak te wijten aan het opdrijven van de staatsschuld, doch bovendien drukken op het volk nog de lasten van plaatselijke leeningen in verschillende gemeenten tot een totaal bedrag van 80 millioen yen. Dat die plaatselijke leeningen niet altijd ten goede komen aan het doel, waarover zij uitgeschreven zijn, is o.a. te Nagoya aan den dag gekomen, waar de uit eene leening verkregen gelden voor particuliere doeleinden waren gebezigd en voor den magistraat hoogst bedenkelijke feiten werden ontdekt. Te Osaka zijn de gemeentezaken door den magistraat geheel in het honderd gestuurd en telkens hoort men van onthullingen, die groote verontwaardiging wekken. Zoo zijn in de Japansche hoofdstad twintig beambten van het bouwdepartement in hechtenis genomen, omdat zij zich in samenspanning met de leveranciers wederrechtelijk gemeentegelden toeëigenden. Zulke feiten zijn

wel niet nieuw in Japan, doch men maakt er zich ongerust over, dat zij zich zoo plotseling tegelijk in verschillende deelen van het land voordeden. Ook van de militaire autoriteiten wordt de klacht gehoord, dat het gehalte der recruten nog nimmer zooveel te wenschen overliet als bij de jongste lichting.

Eenige Japansche bladen werpen de schuld van dit verschijnsel op de zelfoverschatting na den Russisch-Japanschen oorlog, andere zien er het gevolg in van het zuiver materialistisch staatsonderwijs en wijten dit aan den invloed der Westersche volken. De materieele techniek werd aan het buitenland ontleend, doch men verwierp den zedelijken grondslag, als niet voor Japan geschikt, zonder er iets anders voor in de plaats te stellen.

Minder onverzoenlijke houding tegenover het buitenland.

In verband met de vermelde oorzaken, die de kracht van Japan beperken, is het van belang de aandacht te vestigen op de gewijzigde houding van Japan tegenover het buitenland aangenomen, waarop eene in het *Vaderland* van 3 Maart j.l. geciteerde Japansche correspondentie wijst.

Onder het vorige ministerie kwam in verschillende gevallen het door de oorlogen toegenomen nationale zelfbewustzijn tot uiting. Toen in het voorjaar van 1907 het bericht werd verspreid dat de Vereenigde Staten de Philippijnen wilden verkoopen (*Ind. Gids* 1907 II, bl. 1601) verklaarde de Japansche pers dat slechts Japan de kooper moest en kon zijn. Nadat de onlusten in San Francisco een grooteren omvang aannamen, stelde graaf Okoema, de leider der meest vooruitstrevende partij, de zending van een Japansch eskader naar die stad voor. Terwijl in het voorjaar van 1908 de Britsch-Indische bevolking haar ontevredenheid met het Engelsche bestuur aan den dag legde, raadde dezelfde graaf in een te Kobé gehouden redevoering den Japanschen kooplieden aan tot uitbreiding hunner handelsbetrekkingen en tot bevestiging van hun vriendschap met de Indiërs van die goede gelegenheid gebruik te maken en toen het met oorlogscontrabande bevrachte Japansche schip Tatsoe Maroe in de nabijheid van Macao door de Chineesche overheid in beslag was genomen (*Ind. Gids* 1908 I, bl. 535), zond het toenmalige ministerie Hara-Hajasji-Salondsi een ultimatum aan China.

Daarna is de houding van Japan echter veranderd. De Amerikanen besloten tot de uitzending van hun vloot van slagschepen naar den Grooten Oceaan, de Chineezen boycotten de Japansche waren en stoomschepen. De Japansche katoenindustrie begon te kwijnen en de stoomvaartmaatschappij Nippon Jusen Kaisja leed alleen eene schade van 10 millioen yen.

Het liberale ministerie maakte plaats voor het conservatieve kabinet van Katsoera, dat de diplomatieke betrekkingen tot de Vereenigde Staten en China op een nieuwen grondslag vestigde en ze daardoor verbeterde. Daardoor is het mogelijk geweest dat de Amerikaansche vloot te Jokohama met gejubel ontvangen is en dat de Japansche pers, na de nadeelen door den Chineeschen boycot ondervonden, erkende dat China ten minste economisch de sterkere was en met meer achting behoorde te worden behandeld. Zoo werd de toenadering tot het Chineesche rijk voorbereid, die onlangs hare uiting vond in een tusschen beide rijken gesloten verdrag, dat verschillende strijdvragen wil oplossen.

Men heeft in Japan ingezien dat het kapitaal de grootste onder de groote mogendheden is en dat voor de handhaving van Japan als groote mogendheid vóór alles de economische ontwikkeling van het land noodig

is, die voor een groot deel afhangt van zijn voornaamste afnemers, China en de Vereenigde Staten. Door de vermindering van den zijde-uitvoer naar laatstgenoemd land en van katoen naar China bereikte de economische crisis in Japan, die in 1907 met de oprichtingszwendelarij was begonnen, haar hoogtepunt. Het behoud van die beide markten is een levensvraag en de politiek heeft zich hier naar economische gezichtspunten te richten. En dat beduidt voorloopig vrede met deze beide naburen.

Japansche kolonisatie.

Het is bekend hoe Japan ook door kolonisatie zijn invloed tracht uit te breiden en daarbij is Formosa wel het eerst aan de beurt. Volgens een aan Engelsche bladen ontleend bericht, vermeldde de *N. R. Ct.* van 14 Jan. j.l. dat binnenkort 7360 Japansche gezinnen zich in het Tailo-gebied op dat eiland zouden vestigen. Dat die kolonisten niet overal gaarne gezien worden is bekend en hetzelfde bericht deelt omtrent Japansche immigranten in de landen te Westkust van Zuid-Amerika mede, dat het lieden van minderwaardig allooi bleken, die geen handwerk kennen en op wier zeden niet te roemen viel. De Japansche vertegenwoordiger in Chili moet in zijn ambtelijke rapporten over hun gedrag hebben geklaagd en als er geen beter toezicht op de uitgezonden personen gehouden werd, vreesde hij in Zuid-Amerika een even fellen volkshaat tegen de Japanners als nu reeds in de Vereenigde Staten en ook wel in Canada tegen hen gekoesterd wordt.

Voorgenomen verhooging van invoerrechten.

Blijkens de laatste berichten is Japan voornemens de invoerrechten tot stijving van de schatkist en ter bescherming van jonge industrieën nog meer te verhoogen. Blijkens een in Engelsche vertaling bij de Afd. Handel v. h. Min. v. Landb., Nijv. en Handel te 's Hage ter inzage liggende concept, wordt voorgesteld voor suiker 5 klassen in plaats van 4 aan te nemen. Gerekend naar de nummers van den Nederlandschen standaard bedraagt het invoerrecht thans: 1°. beneden n°. 8 per 100 kin 1.65 Yen; 2°. van n°. 8 tot n°. 15 per id. Y. 2.25; 3°. van n°. 15 tot n°. 20 Y. 3.26 en 4°. van n°. 20 en hooger Y. 3.50.

Volgens het voorgestelde tarief zullen de invoerrechten per 100 kin bedragen: 1°. beneden n°. 11 Y. 2.50; 1°. beneden n°. 15 Y. 3.10; 3°. beneden n°. 18 Y. 3.25 en 4°. beneden n°. 21 Y. 4.25 en 5°. andere Y. 4.65.

Terwijl thans het invoerrecht op tabak, sigaren en sigaretten 250 pCt. van de waarde bedraagt, wordt in het ontwerp voorgesteld dat invoerrecht te brengen op 355 pCt. der waarde voor sigaren, sigaretten en gesneden tabak en op resp. Y. 2.23 en Y. 5.17 per kin voor pruimtabak en snuif.

Een reis door de Bataklanden.

DOOR

J. E. JASPER.

(*Vervolg*).

IV.

Omtrent de vrijheid van sexueelen omgang tusschen jongeling en meisje bij de Bataks bestaan overdreven verhalen, welke op eenige bandeloosheid en verregaande onzedelijkheid zouden wijzen. Maar bij de Karo's is de omgang tusschen jongeling en meisje beperkt en niet zonder toezicht. Zoo is die omgang toegestaan op de toere of voorgalerij in de nabijheid van ouders, of tijdens het padistampen bij maneschijn, en zoo bestaat ook omtrent het huwelijk een vaste adat, welke van een zekeren, beschaafden zin voor orde en regelmaat getuigt. In de Tobalanden komen de jongelieden op het erf bijeen en doen zij allerlei spelen, of zij zingen elkaar liedjes (ende) toe en geven elkaar raadsels op. In Groot Mandheling en Batang Natal heeft het z.g. marmajam of minnekoozen der verloofden in alle eer en deugd in de soppo plaats. [1])

Aangezien zwangerschap van het meisje als een schande wordt aangemerkt, wordt, wanneer zich zulk een geval voordoet, bijna altijd van abortiva of pengeroeroes gebruik gemaakt.

Krijgt een vrouw een kind, voordat zij gehuwd is, dan wordt dat kind als z.g. anak bale aangenomen, d.i. een kind, toebehoorend aan den vorst, althans wanneer zij daarna niet met den vader van dat kind in het huwelijk treedt. Ontkent degeen, die door de vrouw als haar verleider wordt aangewezen, zijn vaderschap, dan wordt hem een eed afgenomen.

Overspel (rindoeng indoeng) van de vrouw werd vroeger altijd met den dood gestraft. De meening, volgens welke de Batak met een klein geschenk een vrouw zou kunnen krijgen, mist elken grond.

---

[1]) Zie Th. A. L. Heyting's „Beschrijving der onder-afdeeling Groot Mandheling en Batang Natal" in het *Tijdschrift van het Koninkl. Ned. Aardrijkskundig Genootschap* deel XIV (1897) bl. 209.

„Het gebruik maken van het jus primae noctis" — aldus Dr. R. Römer in zijn Bijdrage tot de geneeskunst der Karo-Bataks — „dat voor den vader ten opzichte van zijn dochter bestaat, voor den nacht, aan haar huwelijk voorafgaand, is evenwel volgens Bataksche opvatting geen soembang of bloedschande". Dit is onjuist, althans bij de Karo's komt zoo iets niet voor.

Voordat het tjaboer boeloeng, de verloving, plaats heeft, de jongeling dus in het huis van zijn uitverkorene komt, is hij verplicht, haar eerst zijn kampil sirih of sirihtasch te zenden. Laat hij dit na, dan heeft hij kans, om bij zijn eerste komst in het huis van zijn meisje met weinig vriendelijke woorden en een flinke puts water ontvangen te worden.

Bij het sambar barang, d.i. het wisselen van geschenken, hetgeen plaats heeft in bijzijn van kelangs of getuigen, geeft het meisje haar tjintjin of ring en haar boera boera of halsketting aan den jongeling, die haar zijn buikband en zijn hoofddoek met wat geld afdraagt. Is het sambar barang voorbij, heeft de jongeling het geschenk ontvangen, dan kan hij de aldus versterkte verloving niet verbreken, dan na een groote boete te hebben betaald.

De z.g. anak beroe senina of tusschenpersonen hebben bij het huwelijk een gewichtige functie; zij vormen twee partijen en zijn familieleden van het meisje en den jongeling, die elk hun eigen anak beroe senina hebben. [1])

De kelangs of getuigen hebben te voren reeds nagegaan, of de jongeling en het meisje van denzelfden stam (marga) zijn of niet; in het bevestigend geval willen zij niet als getuigen optreden en is het huwelijk verboden. [2]).

De beslissing hiertoe wordt, wanneer er geen beletsel wordt gevormd door stamverband, [3]) overgelaten aan de tusschenpersonen, de anak beroe senina der beide partijen. Tevens wordt de mas oendjoeken of huwelijksgift bepaald, welke vroeger dikwijls tot 80 à 120 dollars beliep.

---

[1]) De heer M. Joustra zegt in zijn Karo-Bataksche vertellingen in een noot over het woord senina, o. m. „'t Kan n.l. slechts als verwantschapsterm dienen als de verwante personen tevens van dezelfde kunne zijn. Twee mannen kunnen dus elkaar's senina zijn, (ĕrsĕnina), evenzoo twee vrouwen, maar nooit een man en een vrouw; dan is 't woord toerang in gebruik. Sĕnina zou men dus kunnen vertalen met: broeders broeder of zusters zuster, en toerang met zusters broeder of broeders zuster".

[2]) Dit verbod moet vroeger bij de Karo's zoo streng geweest zijn, dat geslachtelijke gemeenschap tusschen man en vrouw van eenzelfden stam per se met den dood werd gestraft.

[3]) De Karo Bataks zijn verdeeld in 5 hoofdstammen of margà's t. w. Karo-Karo, Tarigan, Ginting, Perangin-angin en Sembiring. Deze laatste is, te oordeelen naar het uiterlijk der Sembiring-Bataks van Hindoeschen oorsprong.

„De heele instelling van het anak-bĕroe-sĕnina-schap", zegt de heer M. Joustra in zijn „Het leven, de zeden en gewoonten der Bataks" (vide de *Mededeelingen v. w. het Ned. Zend. Genootsch.* XLVIe jaarg. (1902) bl. 393) „berust eigenlijk op deze overwegingen: 1e dat op elke rechterlijke vordering verhaal moet zijn, 2e dat bij het niet bestaan van schriftelijke overeenkomsten of bewijsstukken, het zaak is, dat zooveel getuigen als mogelijk is, van de behandelde zaak afweten".

Negen dagen na de genomen beslissing brengen de anak bĕroe sĕnina van den bruidegom de sembahen manoek roeloe, een geschenk, bestaande in rijst met vleesch, een kippenei (bestemd voor de a. s. schoonmoeder) en een zilveren muntstuk in het huis der ouders van de aanstaande bruid; bij welke gelegenheid officieel in het huwelijk wordt toegestemd.

Den volgenden dag moet de huwelijksgift gebracht worden; echter komt de afspraak ook wel voor, dat de man een gedeelte daarvan na zijn huwelijk zal voldoen. De plaats, waar het huwelijksfeest zal worden gevierd, wordt te voren bepaald.

De eigenlijke huwelijksplechtigheid bestaat hierin, dat bruid en bruidegom naast elkaar worden geplaatst, terwijl boven hun hoofd een mat wordt uitgespreid.

De goeroe plaatst een pinggan djaredjak (d. i. een bord, dat straalsgewijs versierd is met streepen) met rijst, kip en eieren voor hen en neemt een handvol rijst, dat als bestemd voor de begoes der familieleden op de mat wordt gelegd. Nadat de bruid en bruidegom elkaar wat rijst hebben aangeboden, eten zij samen uit hetzelfde bord.[1])

Na het huwelijk, op deze wijze gesloten, volgt een feestmaaltijd.

Ook het voldoen van de mas oendjoeken of huwelijksgift geschiedt met zekere plechtigheid, tijdens welke alle familieleden bijeenkomen en tot het houden waarvan in algemeene beraadslaging besloten is (erdo moebajoe.)

Behalve de oendjoeken wordt bij die gelegenheid ook de simetjoer betaald, waaronder alle, aan het feest verbonden uitgaven verstaan worden, zoo b.v. het aandeel van den goeroe, het aandeel van de anak bĕroe sĕnina, enz. Zoo ontvangt de anak bĕroe sineroh (deze is de bloedverwante van de bruid) 2 ringgit, de bĕrai bĕrai (de oom van de bruid, dus de broer van de moeder van de bruid) een even groot bedrag, de pertoedoengan (tante van de bruid, d. i. de zuster van den vader van de bruid) 1 ringgit, de toenggoean beroe (verre familieleden)

---

[1]) Bij de Toba's worden bruid en bruidegom in een kleed gewikkeld en strooit men rijst boven hun hoofden. Het bestrooien met rijst komt in de Tobalanden ook bij verloving voor en heet dan mandjompoet por boeë; de a. s. schoonvaders voeren deze plechtigheid respectievelijk bij jongeling en meisje uit. (Vide *Mededeelingen van wege het Ned. Zend. Genootschap* 50e deel 1e stuk.)

ontvangen elk 1 ringgit. Zoo is de pertĕktĕk, het aandeel van dengeen, die het huwelijk sluit, 4 ringgits enz.

In de Tobalanden moet de bruidegom veelal nog de oepa na poso (oepa =belooning, na poso =jongelieden) betalen aan de vriendinnen van de bruid, en het gebruik bestond vroeger, dat de meisjes iets van den bruidegom lieten wegkapen, die het aan hem toebehoorende voorwerp tegen de oepa na poso kon inlossen.

Als regel geldt, dat jonggehuwden een jaar lang in het huis der ouders van de bruid wonen. [1] Polygamie komt onder de Bataks veel voor en is geoorloofd. Ook schaking heeft wel eens plaats en wel zoo, dat de jongeling zijn uitverkorene brengt naar zijn moeder, welke wijze van schaking nangkik heet. De anak bĕroe sĕnina van het meisje zijn zedelijk verplicht haar te zoeken en te vinden, voorts maatregelen te nemen tot de voltrekking van het door de adat voorgeschreven huwelijk en de mas oendjoeken te bepalen, welke in dit geval gewoonlijk ietwat wordt verhoogd. Een schaking, waarbij de jongeling met het meisje vlucht, zonder dat zij gevonden kunnen worden, acht men een ongepaste daad. Sterft de gehuwde vrouw, wanneer zij maar één kind heeft, dan moet door haar ouders de helft van de betaalde huwelijksgift aan de ouders van den man teruggegeven worden.

Sterft de echtgenoot, dan trouwt de vrouw met den broer van den overledene, liefst den oudsten broer, of met haar stiefzoon (anak simbang). Dit is reeds zoo'n vaste adat geworden, dat, wanneer de vrouw weigert, om na den dood van haar man, met haar schoonbroeder in den echt te treden, haar de verplichting wordt opgelegd, de geheele huwelijksgift of mas oendjoeken terug te betalen. Weigert de schoonbroer tot het huwelijk over te gaan, dan moet de vrouw daarin berusten, uit welken regel men kan opmaken, welke positie de vrouw inneemt in de Bataksche maatschappij.

De verdeeling van de erfenis wordt door het hoofd en de anak bĕroe sĕnina uitgevoerd, doch heeft niet volgens een bepaalden maatstaf plaats. Echter wordt aan den oudsten en den jongsten zoon gewoonlijk iets meer toegewezen dan aan de andere kinderen. In het geval dat er geen zoons zijn, wordt de ĕrta (het Maleische harta-bezit) in drieën verdeeld; het $^2/_3$ deel aan den broeder en het $^1/_3$ deel aan de dochters van den overleden man.

Niet ondienstig is 't, hier nog aan te halen, wat de heer J. W. Meerwaldt in de *Bijdragen tot de T., L. en V. van N. I.* deel XLI schrijft naar aanleiding van professor G. A. Wilken's betoog, dat het matriarchaat bij de Bataks bestaat: „Daarom dan ook is het ons moeielijk aan te nemen, dat het matriarchaat ooit bij de Bataks zou geheerscht

---

[1]) De gewone, logische voorwaarde, welke ook bij vele andere volkeren gemaakt wordt, is, dat de schoonzoon meewerkt ten behoeve van het gezin.

hebben en door het thans heerschende patriarchaat verdrongen zijn, en dit wordt ons daardoor geheel onmogelijk gemaakt, dat wij in de tegenwoordige adat ook hoegenaamd niets kunnen vinden, hetwelk op een oorspronkelijk matriarchaat wijst."

De Karo Batak bezit gewoonlijk een geritan of knekelhuis, waarin het gebeente van overledenen wordt bewaard.

Sterft iemand, dan krijgt het lijk, dat gewoonlijk eenige dagen boven aarde blijft en welks ontbinding eenigszins met kamfer (kapoer baroes) en daoen senggelem tegengegaan wordt, een zilveren muntstuk in de hand of in den buikgordel, opdat de bégoe later geen geld meer moge vragen en het dus de familieleden niet lastig make. Ook worden de duimen en de groote tonen van den doode aan elkaar vastgebonden.

Tot de plechtigheden behooren het ngandoeng (d. i. het weeklagen), het peroemah begoe, d. i. het oproepen van den bégoe, die de goeroe in een toestand van bewusteloosheid (selapen) in zich laat varen en waarbij aan den begoe gevraagd wordt, de levenden niet meer lastig te vallen. [1])

Het lijk van iemand, die door den bliksem (perkas) getroffen is, wordt in een wit kleed gewikkeld. Bij de begrafenis is het rĕgoegoe (onderling hulpbetoon) van toepassing; alle dorpsingezetenen gaan mee. Vier dagen na de ter-aarde-bestelling wordt rijst op het graf gebracht, omdat de begoe voedsel noodig zou kunnen hebben.

Na drie jaren ongeveer, wanneer men denkt, dat van het lijk alleen de beenderen overgebleven zijn, wordt het graf geopend en de schedel er uitgehaald, welke in een soempit of zak achter aan het huis of in de geritan wordt opgehangen. Later wordt die schedel verbrand (roetoengi) en de asch in de rivier geworpen, hetgeen met plechtige feestelijkheden gepaard gaat. [2])

Geldt 't het stoffelijk overschot van iemand, die een gewelddadigen dood gestorven is (maté sadewari), dan heeft een verbranding van het geheele skelet plaats.

„Het verbranden heeft niets plechtigs aan zich", aldus de heer J. H. Neumann in zijn „De Begoe in de godsdienstige begrippen der

---

[1]) Zie over de begrafenisplechtigheden J. H. Neumann's „De begoe in de godsdienstige begrippen der Karo Bataks in de doesoen" voorkomende in de *Mededeelingen van wege het Ned. Zendelingen Genootschap* XLVIe jaargang.

[2]) „Is het normaal besluit verbranding (welke dikwijls na jaren na 't overlijden plaats heeft), bij de anak Sĕmbiring (Sĕmbiring is een stam der Karo's) is het het laten afdrijven van een gedeelte der beenderen in de Laoe Byang" (riviernaam).

(Mededeelingen omtrent het Pek Oewaloeh of het doodenfeest der merga Sembiring door M. Joustra; *Tijdschrift voor Ind. Taal L. en V.* deel XLV.)

Karo Bataks in de Doesoen", *Mededeelingen v. w. het Ned. Zend. Genootschap*, XLVIe jaarg.), „soms moet het er afschuwelijk toegaan, zelfs met stuk hakken van het lijk. Vooral vrouwelijke goeroes verbrandt men, of wel men begraaft ze gebonden in zittende houding".

Ook in de Tobalanden ging vroeger het opgraven van het gebeente van een overledene met een feest (hordja) gepaard, waarbij een koe of een buffel geslacht werd.

De Venetiaansche reiziger Nicolo Conti, die in het begin van de 15e eeuw Sumatra bezocht, zegt:

„Die Batech (Batak) auf der Insel Sciamuthera (Sumatra) sind Menschenfresser, die in beständigem Streite mit ihren Nachbaren leben. Wenn sie jemand gefangen genommen haben, schlagen sie ihm den Kopf ab, verzehren sein Fleisch und bewahren den Schädel auf, der in hohem Werthe steht und als Bezahlmittel gilt, so dass, wer die meisten Schädel besitzt, als der Reichste angesehen wird". (Uit von Brenners „Besuch bei den Kannibalen Sumatra's").

Adat is, dat de echtgenoot zijn vrouw bij haar bevalling niet bijstaat.

Het is voor hem verboden (pantang), om zich het haar te knippen, te zweren, een persilih-silihi (beeldje voor het terugroepen van de tendi) te dragen, of een dier te slachten, als zijn vrouw in blijde verwachting verkeert.

De bevalling heeft plaats, terwijl de kraamvrouw een zittende houding aanneemt.

Het is weer de goeroe, die zijn adjimats of amuletten klaar heeft, om de geboorte van een kind vlot te doen plaats hebben. Daarvoor zou de zwangere vrouw achter in het hoofdhaar steeds een adjimat perlajamen moeten dragen, bestaande in een stuk wit goed, ter lengte van $^1/_2$ M. en ter breedte van eenige centimeters en waarin een gouden muntstuk of een stukje goud gewikkeld is.[1]) De meeste moeders bewaren later de eenmaal gedragen adjimat perlajamen boven in het huis.

Blijven de weeën bij de kraamvrouw lang weg, dan wordt sidolĕs toegediend, d. i. water, waarin een stuk van de staart van de ikan doengdoeng (een soort riviervisch) gedaan is. Treedt de placenta of agi niet gauw genoeg uit, dan omwindt men den buik van de jonge moeder met een oewis of kleed. In de Tobalanden neemt, terwijl de bevalling zal plaats hebben, de vrouw een hurkende houding aan, en

[1]) Zulk een soort amulet, welke door zwangere vrouwen in de haarwrong gedragen wordt heet in de Tobalanden pagar porsanggoelan en bestaat uit 2 poppetjes, — een meisje en een jongen voorstellend, — van curcuma-wortel (vide J. H. Meerwaldt's „Gebruiken in het maatschappelijk leven der Bataks" in de *Mededeelingen van het Ned. Zend. Genootschap* 49e deel 2e stuk).

worden naar de wijze, waarop het pasgeboren kind komt te liggen allerlei voorspellingen gemaakt.

Wordt bij de Javanen de placenta als de broeder van den jonggeborene, dus bezield, gedacht, bij de Karo's is ditzelfde het geval met de kaka (broeder) of het vruchtwater.

Loopt men, dan loopen zij (de kaka of het vruchtwater, en de agi of placenta), voor en achter ons; zit men, dan zit de kaka op de knieën en de agi achter den rug; ligt men te slapen, dan houden beiden de wacht, één aan het voeten- en één aan het hoofdeind.

Vóór men zich ter ruste begeeft, roept men beiden aan, om ons in den nacht te beschermen. Vandaar ook, dat wij begrijpen, dat het verboden is, over de uitgestrekte beenen van slapenden of zittenden te stappen, of langs den rug van etende personen te gaan". (J. H. Neumann's „De tĕndi in verband met Si Dajang", in *Mededeelingen v. w. het Ned. Zend. Genootsch.*, XLVIIIe jaarg.)

Na het bad (ridi) wordt de kraamvrouw bij het vuur gelegd, een gebruik, dat o. m. ook bij Alfoeren voorkomt.

De goeroe kan door ngoge, d. i. het lezen van den dag, waarop het kind geboren is, voorspellen, wat zijn lot zal zijn. Voor het eerste bad van het kind wordt door den goeroe een gunstige dag uitgezocht en organiseert men eenige feestelijkheden.

Onder de bezweringsmiddelen, welke men gewoonlijk bij den tocht naar de naastbijzijnde rivier op den te volgen weg legt, en die verschillend zijn, al naar mate een zoon of een dochter gebaad moet worden, treft men gewoonlijk een brandende lont (poedang) aan, met den scherpen rook waarvan men de in de omgeving van het kind zijnde booze hantoes denkt te verdrijven. Het baden van het kind gaat gewoonlijk gepaard met het z. g. pĕtĕlajoken, een plechtigheid, waarover de heer J. H. Neumann uitvoerig geschreven heeft in de *Mededeelingen v. w. het Ned. Zend. Genootschap* en welke in het kort hierop neerkomt, dat de moeder bij den tocht naar de rivier een beeldje van pisangstam op den rug draagt, welk beeldje haar kind moet voorstellen. Het stuk pisangstam wordt door een ouden man gebaad, die het met den stroom laat wegdrijven. Eerst daarna krijgen moeder en kind een bad.

„In het gebedsformulier", schrijft de heer Neumann, „wordt er gebeden tot nini si ngiani laoe (grootvader, die het water beheerscht,) beraspati taneh en tot de opkomende zon (Dibata si nangkil noesoer)". Bij het nangsangi, d. i. het geven van het feestmaal na het bad van het kind, ontvangt de goeroe, die de moeder aan de adjimat pĕrlajamĕn geholpen heeft, een stuk wit goed en een witte kip tot belooning. Zoodra men van den plechtigen tocht naar de rivier weder thuis gekomen is, geeft men het kind een naam of gĕlar welke na ziekte van het kind veranderd wordt.

Na het opkomen van de hoektanden (perkawal), moet het haar van het kind zoodanig kort gesneden worden, dat één haarbos (pĕsĕrĕn) boven op het hoofd staan blijft. Bij een meisje moet de bewerking door een zuster van haar vader en bij een jongen door een zuster van zijn moeder uitgevoerd worden, niet met een schaar, maar met twee messen. „Wanneer men toch weet, hoe bang de Batak is, iets te ondernemen, wat tegen den zin van het kind aangaat, dan begrijpt men ook de vrees, om een kind al het haar af te nemen. Men is bevreesd, dat de tĕndi van het kind boos zal worden, zal vluchten en vandaar, dat men het eerst de periode van het tandenkrijgen laat doormaken, voordat men tot het haarknippen overgaat. De angst toch, dat men de tĕndi van het kind zal doen schrikken, zit er zoo diep in, dat men soms liever een ziek kind aan zijn lot overlaat, dan het geneesmiddelen te geven." (J. H. Neumann's „De tendi in verband met Si Dajang", in *Mededeelingen v. w. het Ned. Zend. Genootschap*, XLVIIIe jaarg.).

Is het kind 10 of 12 jaren oud, dan moeten zijn tanden gevijld worden, waarvoor men het kind eerst baadt, diens tanden met fijn steen of zand schuurt en het een zoutoplossing in den mond doet houden. Het afvijlen der voortanden geschiedt, opdat Si Dajang, die als levensverwekster huist in het voedsel, de rijst, gemakkelijk den mond kan binnentreden,

In liggende houding ondergaat het kind de pijnlijke bewerking, die de pandé kikir op hem toepast, n.l. het afbeitelen van een gedeelte der tanden en het egaal vijlen van dezen. Ten slotte worden de tanden zwart gemaakt met roet van limau- of citroenhout. Op lateren leeftijd versieren rijke Bataks hun tanden met gouden klemmetjes, welke zij in het gebit kunnen vastzetten. [1])

Het is lang niet onverschillig, in welke richting de afgebeiteld e stukjes uit den mond vallen, omdat de goeroe daaruit zijn voorspellingen ten opzichte van het kind kan opmaken. Vliegt er een stuk ver weg, dan is dit een teeken, dat het kind niet lang leven zal; het omgekeerde hiervan is waar, wanneer een stukje van een tand bij het afbeitelen vlak naast het lichaam van het kind neervalt.

Komt het stuk terecht op den bovenarm van den onderhanden zijnden patient, dan is het noodig, dat hij een ikal (den verdroogden mond met lippen van een gesneuvelden vijand) als amulet om den arm draagt. Valt het op den pols, dan zal het kind een gouden gelang of armband dragen, dus rijk worden. Komt er een stuk uit het gebit

---

[1]) Bij de Karo's heet het afbeitelen der tanden erkiker; bij de Toba's mangalotik; bij den eerst genoemden stam gaat het met feesten gepaard, bij den laatstgenoemde geschiedt het in stilte in het bosch.

(Zie over het tandenvijlen de uitvoerige beschrijving door den heer H. Guillaume, gepubliceerd in de *Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap* XLVIIe jaargang.)

terecht op den schouder, dan is dit een bewijs, dat de knaap later veel op zijn schouders zal moeten dragen, dus: dat hij arm zal worden.

Blijft een stukje tand in den mond zitten, dan kan de patient te allen tijde gemakkelijk zijn levensonderhoud vinden; valt het stukje op de tong, dan wordt hij eenmaal een bekwaam redenaar, enz.

Een kind, wiens tanden pas gevijld zijn, mag zich in vier dagen niet naar plaatsen begeven, al te ver van zijn kampong verwijderd.

De bewerking van tjiboer tjiboer, welke de jongeling op zich zelf toepast is niet, gelijk bij de Mohamedanen, het wegsnijden, doch het insnijden van de voorhuid van den penis.

Van de muziekinstrumenten, bij de Karo Bataks in gebruik, worden hier genoemd: de kětěng kětěng, een soort bamboezen gambang, welke gewoonlijk samen met de beloewat, een bamboezen fluit bespeeld wordt. Rumoerige cadans-muziek voor het aangeven van de cadans wordt gemaakt met de gěndang of handtrom, (in 't Toba'sch heet deze odap of gordang, al naar gelang van de grootte) de penganaks, gelijkstaande met de Javaansche kěmpoels; de goengs (in 't Toba'sch ogoeng; hiervan bestaan 5 verschillende soorten) of kleine gongs, en de sěroenai of klarinet. Voorts heeft de Karonees zijn sordam of dwarsfluit, zijn moerdap (Tobasch: arbap) [1]) of viool, terwijl hij met accompagnement van een koetjapi (Tobasch hasapi) zijn uitverkorene b.v. toezingt:

Oewak-oewak oetandoek
Tandoek erpilo-pilo,
Takoeak ma enda manoek
Aroan erdilo dilo;

waarvan de vrije vertaling is: Aan beide zijden de hoorn (nok van het dak), de hoorn, die vol schittering is. Nu kraait de haan reeds. En mijn verloofde roept mij.

Liedjes(ende) worden in de Tobalanden op het veld gezongen, bij het wieden. Refreinzangen zingen de roeiers. Zit in de soloe of het vaartuigje een Europeaan, dan begint een der roeiers b.v. te zingen: Een rijke heer zit in een schuit. En de anderen vallen in met Olo toe toe da! (ja, dat is juist.) Hij heeft mooie kleeren aan. Olo toe toe da! Hij bezit een mooie woning. Olo toe toe da! Immer geeft hij hooge loonen. Olo toe toe da! enz. Soms neemt een andere roeier de zangbeurt over en heeft ook wat van het leven, het uiterlijk, de planten en de huisdieren van den heer, die in het vaartuig zit, te prijzen.

De zang heeft een zekere cadans, waarop geroeid wordt. Heeft een zanger iets geestigs gezongen, dat ad rem gevonden wordt, dan wordt het refrein, Olo toe toe da! forto uitgegalmd, hetgeen als volkomen instemming moet worden beschouwd.

[1]) Vergelijk hiermee het Javaansche woord: rebab voor: viool.

De heer J. H. Meerwaldt (vide zijn: „Gebruiken in het maatschappelijk leven der Bataks" in de *Mededeelingen van het Nederlandsch Zendelinggenootschap*) onderscheidt ook nog de ende boerdjoe (liederen van ernstigen aard), ende gasgas (schertsliedjes) ende aroer (zangen om vermoedens op te wekken) en toeritoerian (verhalen, waarmee de Toba's zich vermaken), terwijl hij van de Tobasche muziekinstrumenten nog noemt de salohat, een kleine bamboezen dwarsfluit, de koperen djoenggong of een tokkel-instrument, dat voor den geopenden mond gehouden wordt en een saga saga of een soort mondorgeltje. [1])

Van de vermakelijkheden worden genoemd: het rendai rendai, d. i. het zingen met handgeklap, de temboet temboet, een soort paardendans, welke eenige overeenkomst heeft met het Javaansche koeda kèpang, en waarbij maskers worden gebruikt, en de z.g. sigale gale. Bij de twee laatstgenoemde vermakelijkheden wordt muziek gemaakt met gĕndang, penganaks en goengs.

De gale gale zou men een marionettenspel kunnen noemen, dat vroeger een godsdienstig karakter had en bij de doodenfeesten te pas kwam, doch tegenwoordig een populair vermaak geworden is. Groote houten poppen, een man en een vrouw voorstellende en met beweegbare armen en beenen, zijn zoodanig opgesteld, dat men alle bewegingen met touwen, welke aan de ledematen der gale gale of poppen zijn vastgemaakt en door een lange, houten doos gaan, regelen kan. Aan het einde van die doos zit de vertooner van dit eigenaardige marionettenspel. Op de cadans der muziek laat hij de gale gale de dans-bewegingen uitvoeren en tegelijkertijd raakt hij zelf door het haastige tempo zoo in opgewondenheid, dat hij zich met de poppen één voelt, en met zijn lichaam en hoofd meeschokkend en deinend, zijn bewegingen als ware 't langs de touwen op de gale gale doet overgaan.

Voorts kent men nog het elkaar opgeven van raadsels, waarvan eenige zeer geestige door C. A. van Ophuijzen in het *Tijdschr. voor de Ind. T. L. en V.* deel 28 zijn medegedeeld. Bijna even populair is het schaakspel, (permainan satoer), dat echter niet door alle Karo's [2]) gespeeld kan worden. Het is volgens de legende uitgevonden door Banoewa Koeling en Manika sore, de eerste bewoners der aarde, die zich verveelden en daarom iets bedachten, waarmee zij zich konden verpoozen.

Het merkwaardige van het Bataksche permainan satoer is, dat het in hoofdzaak op precies dezelfde wijze en met dezelfde stukken gespeeld wordt als het Westersche schaakspel. De pion heet in 't Karosch bidak (ondergeschikte); het kasteel is de tier, het paard: koeda, de raadsheer: gadjah, de koning: radja, de koningin: mĕntĕri. Wordt de

---

[1]) Zulk een instrumentje, maar van bamboe is bij de Madoereezen ook in gebruik.

[2]) Bij de Tobaneezen komt dit spel niet voor.

koning schaak gezet, dan waarschuwt men de tegenpartij met sah; heeft hetzelfde plaats met de koningin, dan is de term: mar en voor mat heeft men in het Karosch precies hetzelfde woord als in het Hollandsch De pĕngandjoer d. i. de pion vóór den koning, mag bij het begin van het spel nooit meer dan één zet vooruitgaan. Ook het rokeeren is toegestaan en heet lompat radja. Een afwijking van het Westersche schaakspel is de stand van koning en koningin; deze stukken worden zoodanig geplaatst, dat zij respectievelijk schuin tegenover elkaar komen te staan.

Heeft een pion de plaats voor de achterhoede van de tegenpartij bereikt, dan mag men er evenals bij ons schaakspel een verloren stuk voor terugnemen, (siendjadi), echter alleen dat, hetwelk achter den betrekkelijken pion gestaan heeft. Ook is toegestaan, dat de pion terugkeert met zigzagsgewijze zetten en slagen.

Het spel kan dus door dergelijke variaties nog ingewikkelder zijn, dan het gewoonlijk door Westerlingen gespeeld wordt.

De stukken worden uit pisangstam gesneden; het veld, waarover de stukken gaan, is egaal gekleurd en bovendien van alle diagonale lijnen der vierkanten voorzien, zoodat het overzicht ontzaglijk veel aandacht vergt. De enkele malen, waarop ik met mijn Karosche leermeesters een partijtje schaak speelde (op een Westersch schaakbord) gaven mij de overtuiging, dat de begin-aanval door mijn tegenpartij telkens met doorzicht, maar tevens met een verwoede kracht van alle kanten tegelijk plaats had, waardoor de verdediging niet dan met uiterste voorzichtigheid kon uitgevoerd worden. Later nog vernam ik, dat de Karosche schaakspeler gaarne volgens die taktiek te werk gaat, het liefst zoo spoedig mogelijk vooruitsnelt en, aan zijn stukken activiteit gevend, deze tot een zekere, vrij sterke stelling over het veld verspreid, tot aanval gereed.

Overweldigend en overbluffend is soms die begin-aanval, maar weet men dien behendig af te slaan en zijn stukken tijdig en behoorlijk te dekken, dan gaat het spel van den Karoschen schaker bederven. Met groote voorzichtigheid spelend, heb ik telkens de sibajaks, met wie ik partijen deed, kunnen overwinnen, maar vermoedelijk had ik de nederlaag geleden, wanneer zij hun eigen schaakveld vóór zich hadden gehad en den stand der stukken dus op hun eigen wijze hadden kunnen overzien.

Te oordeelen naar de namen der stukken moet het Karosche schaakspel overgenomen zijn van het Hindoesche.

„Wie man auch immer über die vorstehenden Darbietungen urteilen mag," aldus Armin von Oefele in zijn: „Das Schachspiel der Bataker", „Talent kann man diesen in wahren Sinne des Wortes Naturspielern nicht absprechen. Ich ben fest davon überzeugt, dasz Leute, wie Sibajak, wenn sie eine ernste europäische Schachschulung durchmachen

würden, auch gegen Meister ihren Mann stehen. Im allgemeinen teilt der Bataker unsere modernen Anschauungen. Eine sichere Spielführung liegt seinem Naturell näher als gewagte Opferkombinationen". (1)

Wat de godenleer betreft, de Batak kent zijn diverse goden of debata's, welke de drie afdeelingen, bovenwereld, aarde en onderwereld, waarin het heelal verdeeld wordt, bewonen; respectievelijk worden zij aangeduid met de namen debata di atas, debata di tengah en debata di teroe.

Volgens velen is de Batak genoemd naar het woord debata voor godheid; volgens anderen, o. m. J. Warneck, (vide zijn Tobabataksch — Deutsches Wörterbuch) beteekent batak ruiter en heeft aan die beteekenis het volk zijn naam te danken.

De oudste goden bij de Karo's zijn: Toean Poentja Goena-Goena, een vrouw, godin van de bovenwereld, Toean Banoewa Koeling, god van het middengedeelte van het heelal, Toean Padoeka ni Adji, god van de onderwereld.

De hindoesche trimoerti is bij de Karo's evenzoo bekend, doch vervullen slechts een ondergeschikte rol. Wel is Batara Goeroe (çiwa) een debata di atas, maar een, die veel lager staat dan Toean Poentja Goena-goena; Bisnoe (Vishnoe) en Borma (Brahma) zijn alleen bekend bij den goeroe, die deze namen in zijn tabas of tooverformulieren heeft.

De Batak stelt zich de goden voor als gehuwde wezens met eigenschappen en verlangens als menschen. Zoo was een ĕmpoeng (godheid) de man van Toean Poentja Goena Goena en deze had zeven kinderen, alle van de mannelijke kunne.

Toean Banoewa Koeling, de godheid van de aarde, een broeder van Poentja Goena goena had slechts één kind, een dochter. Padoeka ni Adji, de godheid van de onderwereld is niet gehuwd, en wordt voorgesteld als steeds slapend onder de aarde. Toen nu de dochter van Banoewa Koeling in het huwelijk trad met een zoon van Poentja Goena goena, weenden de overige zonen, omdat zij ongetrouwd bleven en zich eenzaam voelden.

Toen nam de moeder het hart van een buffel, een paard, een varken, een geit, een hond en een kip en deed de uit de lichamen dier dieren gehaalde levensbronnen in een kist, waaruit na 8 dagen zes maagden te voorschijn kwamen, die tot bruiden van Poentja Goena goena's zonen bestemd werden.

De allereenvoudigste scheppingslegende bij de Karo's is, dat Toean Poentja Goena goena, Toean Banoewa Koeling en Padoeka ni Adji, toen zij oud waren geworden en hun vader vroeg, waar zij wonen

---

1) „Wat smaak, aanleg en intellect betreft, spannen de Karo's onder de Batakstammen waarschijnlijk de kroon". (*De Rijnsche Zending* 38e jaarg. N°. 10).

wilden, respectievelijk, de bovenwereld, het midden van het heelal en de onderwereld noemden.

Banoewa Koeling kreeg wat aarde mede, om in het midden een vast steunpunt te kunnen hebben, maar toen Padoeka ni Adji tengevolge daarvan de bovenwereld niet kon zien, was hij zoo ontstemd, dat hij met een enkele beweging van zijn lichaam de aarde deed vergaan. Daarna sliep hij in.

Weer kreeg Banoewa Koeling wat aarde mee en weer vernielde Padoeka ni Adji het steunpunt van zijn broer. Zeven malen geschiedde dit, maar toen werd de god van de onderwereld zoo met aarde bedekt, dat hij door zijn lichaamsbeweging slechts een aardbeving kon doen ontstaan. En zoo roepen nog de Timoer Bataks zijn naam aan, wanneer er aardbeving mocht zijn. Aldus is verkort het scheppingsverhaal, mij medegedeeld door een sibajak.

Het scheppingsverhaal in C. M. Pleyte's Bataksche vertellingen is niet precies hetzelfde en zegt o. m. dat Padoeka ni Adji met een ijzeren staaf door de aarde heen aan de onderwereld werd vastgemaakt. Ook zou volgens dat verhaal later de vogel manoek kredjan kridjan gekomen zijn, gevende, wat de mensch noodig kon hebben voor zijn levensonderhoud. [1])

Het Tobasche scheppingsverhaal komt ongeveer op hetzelfde neer; hier is 't Si Boroe Dajang Paroedjar, die de aarde bij stukjes vormt en doet de naga padoha of draak den grond, welke op hem rust, bewegen.

De bij het Tobasche volk bekende legende zegt, dat Dajang Paroe djar een zwaard tot aan het heft of de soehoel in het lichaam van den draak stak. Vandaar, dat de Toba Bataks bij aardbeving nog altijd soehoel! soehoel! roepen, om den naga aan het zich in zijn lichaam bevindende zwaard te herinneren (zie bij „suhul" J. Warneck's Tobabataksch—Deutsches Wörterbuch).

V.

Wie ooit een reis zou willen ondernemen door de Bataklanden, hetzij om eens kennis te maken met een natuurvolk, dat eertijds den naam van echte kannibalen had, [2]) of om de dichtheid van Sumatra's

---

[1]) Ook in Westenberg's „Aanteekeningen omtrent de godsdienstige begrippen der Karo-Bataks wordt deze vogel genoemd (manoek si nanggoeng dawa dawa).

[2]) Menscheneters zijn de Bataks in zoover geweest, dat zij de handpalmen en voetzolen verorberden van de vijanden, door hun wapens gedood. Een in Lagoeboti toevende, oude zilversmid, eertijds hoeloebalang of voorvechter, deelde mij mede, dat hij maar eens ook de hersens van een mensch had genuttigd, die zijn ergste vijand was geweest. In J. Frh. von Brenner's „Besuch bei den Kannibalen Sumatra's treffen we o. m. aan: „Das Räuchern und Aufbewahren der Hand ist ein Eigenthümlichkeit der Pakpak; eine ähnliche Sitte komt in anderen Gegende vor, wo man Armringe aus dem Munde d. h. Lippen des erschlagenen Feindes herstelt. Das Aufgefressen werden geschieht schliesslich auch als Justizakt, wodurch wir auf das Gebiet des batakschen Strafrechts geführt werden".

bosschen, het wijd-opene der hoogvlakten, het grootsche van de landen om het Tobameer te zien, moet zich niet voorstellen een gemakkelijk toeristen-tochtje te maken en dient eenige vermoeienissen te kunnen doorstaan. Want het terrein is er zwaar geaccidenteerd en elk der verschillende etappes is dikwijls niet dan na een dag reizens gedeeltelijk te voet te bereiken.

Jaren geleden behoorden de Karolanden, grenzend aan het Maleische gebied van Sumatra's Oostkust, nog tot de terre incognita, door geen Europeaan bezocht. De tegenover de Bataks gevolgde politiek van den laatsten tijd heeft tot gevolg gehad, dat het uitgestrekte grondgebied, bewoond door een toen nog onbekenden volksstam, langs een pas aangelegden weg, waarop iedereen veilig is, van uit de kuststreken bereikt kan worden.

Een reis van Medan naar Sibolga, van de eene naar de andere kust van Sumatra dus, is en blijft nog altijd een moeilijke onderneming, waarvoor eenige voorbereiding noodzakelijk is. In den zendeling Pohlig, die van de Medansche tentoonstelling naar zijn standplaats Lagoeboti zou terugkeeren, trof ik een reisgenoot aan, die niet alleen den weg kende en de wijzen, waarop de tocht te maken was, maar mij ook vele inlichtingen omtrent land en volk kon verschaffen.

Met den eersten trein van Medan vertrokken, hadden wij bij het eindstation zeker nog wel een uur te wachten, eer er voor ons, mijn teekenaar, een bediende en ons goed, voldoende karretjes kwamen opdagen.

Tot bij de eerste verplichte wisselplaats is de weg vrij goed, maar dan moet 't over uitgestrekte modderplekken, groote keien en primitieve bruggen heen. Maar gaandeweg komen we nabij het ruige, blauwende gebergte; de stroom bruist hier reeds wit-schuimend en geweldig over de steenen; de omgeving wordt eenzaam, en het bosch staat er al in zijn geheimzinnige stilte.

We zien, hoe de steeds stijgende weg hier en daar door stoomwalsen verhard wordt, en we komen tot de overtuiging, dat er nog heel wat gewerkt moet worden eer de nog niet lang bestaande en noodige verbinding tusschen de kust en het binnenland geheel in orde zal zijn.

Klimmend over rotsgesteente, dat door voortdurende sijpeling van water aan het afbrokkelen is en waarlangs het breede pad in wijde bocht is aangelegd, ziet men opeens ver vóór zich een licht panorama over Deli's vlakte als achter een lijst van donker woudgeboomte. Heel beneden op den slingerenden weg klauteren onze Bataksche koelies als moeizaam de steile helling op. Tegen twee uur 's middags passeeren we de doesoen Sibolangit, waarvan de eigenaardige pengoeloe-woning met haar dubbele daken en haar nokversieringen van karbouwenkoppen voor het eerst door het typisch Karo'sche aspekt den reiziger opvalt. We zijn hier op een hoogte van ongeveer 2000 voet aan de grenzen van het door den Batakschen stam der Karo's bewoonde gebied. Na in de woning

van den zendeling Neuman van het Nederlandsch Zendelinggenootschap op prettige wijze ontvangen te zijn en het middagmaal gebruikt te hebben, blijkt ons, dat de koetsiers terug willen, terwijl de dragers niet bijster genegen zijn, onze goederen verder te transporteeren.

De Bataksche koelie legt met gemak dagen achtereen groote afstanden af, loopt het liefst over zijn eigen, verkorte paadjes, ook al gaan deze over een gladde helling bijna à pic omhoog en overwint met evenveel onverschilligheid elke andere terreinhindernis. Als de Karosche reiziger het te warm begint te krijgen, trekt hij zijn hapit of buis uit, ontknoopt ook zijn hoofddoek, zoodat het kale hoofd, waarop in het midden altijd een krans van stijve haren uitstaat, vrij komt en bindt de kleedingstukken aan den draagstok, waaraan hij gewoonlijk maar een licht vrachtje bevestigd heeft. Aan het bezwaren van rug of schouders tijdens den tocht heeft hij over het algemeen een grooten hekel, vandaar, dat er bij het aanwerven van koelies, om goederen te vervoeren, een vrij geruime tijd voorbij gaat, eer de tocht een aanvang kan nemen. Ieder voor zich zoekt onder veel gezamenlijke ostentatie het lichtste vrachtje uit; men haalt aaneengebonden stukken uit elkaar, overziet de verzameling te dragen goederen onder herhaaldelijk, veel beteekenend hoofdkrabben, steekt er desnoods een strootje bij op, en begint langzaam middels vastbinden, omwikkelen, inzakken, enz. de goederen geschikt te maken voor een lang transport, bij welken op berekening gebaseerden, langzamen arbeid idjoek, agel, blik, klappervezel, pisangbast, oude doeken, eigen kleedingstukken, transportzakken, enz. best als materiaal kunnen dienen.

Ook ten opzichte van het ontbijt moet men den Batakschen koelie niet haasten. Is eenmaal de tijd voor het eten gekomen, dan worden alle vrachtjes neergezet en de zakken met rijst boven een matje leeggestort, dat een primitief bord vormt, waaruit drie, vier koelies broederlijk samen eten. Zoo ziet men ze in groepjes soms midden op een weg of op een smalle brug smullen van ongelooflijk-groote hoeveelheden rijst met weinig groenten, en nog minder vleesch en visch. Eet de Javaan met zijn vingers, die niet ongracelijk slechts met de toppen het voedsel aanraken en opnemen, de Batak eet met zijn hand, d. w. z. hij neemt zooveel rijst op, als hij in de handpalm tot een klomp ineendrukken kan, welke dan met een handig worpje in zijn wijdgeopenden mond terecht komt, gevolgd door een likje ingrediënten of bijgerechten. Zoo verorberen deze natuurmenschen verbazingwekkende porties, lesschen daarna hun dorst en steken kalm hun strootje op. En al zou de reiziger, hetzij door mooie beloften en lieve woorden, of door vloeken, razen en tieren hen tot meerderen spoed manen, aan de manier waarop het maal genuttigd wordt, en welke zoo duidelijk wijst op een volkomen genot en een noodig-geachte maagbevrediging, zal de Bataksche koelie niets veranderen. Heeft hij

eenmaal zijn dienst aanvaard, waartoe hij niet zoo heel gemakkelijk te bewegen is, dan is hij een ondergeschikte, die uitmuntend voldoet en zijn taak nauwkeurig uitvoert.

Zoo schiet er dus voor ons niets anders over, dan van Sibolangit te voet verder te gaan en elken koffer door twee man te laten piekelen. Zoo over een steeds stijgenden weg loopend, bereiken we tegen vijf uur 's middags de onderneming Bandarbaroe, waar het veld van getopte koffieplanten zonder eenigen schaduwboom op den van Java komenden reiziger een kalen, vreemden indruk maakt. Na nog 20 minuten loopen ook voorbij een pasanggrahan en met een zwaar begroeiden bergrug, in welks ravijnen witte wolken hangen, vóór ons, zijn we bij het aan de Deli-tabakmaatschappij toebehoorende sanatorium, waar we een enkelen nacht zullen verblijven. Een gezondheidsetablissement, gelegen op bijna 3000 voet hoogte en hetwelk na een dag — hoewel moeilijk — reizen van de kust te bereiken is, kan m. i. door Delianen niet genoeg gewaardeerd worden. Een duur uitstapje voor den zieke naar Penang is nu niet meer noodig; een verblijf te Bandarbaroe, waar ook nog een herstellingsplaats van de Senembah-maatschappij bestaat, is minstens even gezond. En zie dan vandaar de vlakte en de zee, die zich tot een kleine, zonnige wereld naar verre horizonten uitstrekken. Hier heeft de lichtblauwe, diep aan uw voeten vertoonde landschapskaart een ander type dan het panorama, waarop men uit de hoogten van Java's bergen neerblikt; hier is de vlakte meer egaal van kleur, kaler, maar toch grootsch en mooi. Hier over ziet men de vele ressorten van tabakscultuur, grenzende aaneen tot een vruchtbaar, reusachtig veld, waarop schuren en etablissementen in kleine, lichte vlekjes verspreid staan.

Men zou Bandarbaroe van Sumatra's Oostkust kunnen vergelijken met Nongkodjadjar van Java; het ligt niet zoo hoog en het is ook nog niet zoo vriendelijk omringd door geurende bloemen, maar het heeft zijn vergezichten en achter en naast zich zijn donkere, ongerepte bosschen, die opklimmen tot nabij den krater van den Sibajak. Het sanatorium is zeer comfortabel ingericht, bevat goede kamers en wordt beheerd door een Javaanschen mandoer, die voor het eten zorgt. Twee kasten zijn er gevuld met lees- en studieboeken; er is een gezellig kantoor, een piano, een tennisbaan, enz. 's Morgens slaan de zwaveldampen uit den Sibajak neer, maar zij veroorzaken den bewoner van het sanatorium geen bepaalden last.

Terwijl wij 's middags na de verfrissching aan de gezellige theetafel zitten, ons door den mandoer bereid, overzien we nog eens de blauwende vlakte diep en ver beneden ons en merken, hoe het duisteren van schemering verhaast wordt door aandrijvende wolken, welke zich over het landschap uitstrekken, dampig het koffieplantsoen omzweven en zich in ijle sluiers aan de ravijnen vasthechten. De regen ruischt

neer. Bij het heldere lamplicht in de galerij ons gemak nemend, vergeten we in den stillen, triestigen avond van het omringende woud de vermoeienis van den voorbijen tocht.

Den volgenden morgen vertrekken wij om 8 uur van Bandarbaroe en gaan te voet door het bosch, om de grens der Karo-vlakte te kunnen bereiken. Nog stiller en eenzamer is hier de weg, dan die ons gisteren naar de nu weer verlaten, tijdelijke verblijfplaats geleid heeft. Vermoeiend wordt de gang tegen het steeds stijgende gebergte, maar gelukkig is het dichte woud schaduwrijk en de temperatuur opwekkend.

En bij de bochten hebben we hier en daar tusschen het geboomte het uitzicht op zonnige vlakten als verrassende, heldere tafereelen. Soms lijkt de weg als voorzichtig kruipend aan den voet van een steilen wand, met een diep ravijn, beneden zich, waarvan de bodem mysterieus verzonken ligt onder het kruivend gebladerte van hooge boomen. Een heel leger van imbo's of apen stoort met gillende holechoënde kreten de gewijde stilte van het schemerdonkere woud.

Hijgend loopen we in gebogen houding de steilten op. We passeeren een enkele, kleine nederzetting, trekken over de steeds smaller wordende stroompjes. Nu en dan komen we Karosche reizigers tegen en eens treffen we op een bruggetje, dat in onzen weg ligt, een groepje van hen aan, bezig aan het ontbijt.

Afwijkend van den grooten verbindingsweg, waaraan niet snel gearbeid kan worden, omdat uit de schaars bevolkte streek weinig werkers te krijgen zijn, en voor den aanleg, waarvan een stuk van een geweldigen steenklomp ontruimd moest worden, volgen we een smaller pad dwars door ongerept woud, totdat we opeens een lichte opening voor ons zien: den aanvang van de boomlooze, grasbegroeide Karovlakte.

De overgang tusschen dicht woud en kale vlakte is hier zoo plots, dat men verrast voor de onafzienbare open velden staat. We zijn op Tengke, waar we halt houden en een sober maal nuttigen in een Bataksch winkeltje. Hier staan de twee eenige huurkarretjes gereed, welke in het gansche Karoland te krijgen zijn, en die brengen ons over een aanvankelijk licht-geaccidenteerden, maar later volkomen vlakken weg in de richting van Kabandjae.

De Karovlakte is een uitgestrekte, waterarme weide, met alang-alang begroeid en slechts hier en daar, waar kampongs zijn, met rijst beplant. Op den weg van Tengke naar Kabandjae lijkt ze een aaneenschakeling van lage heuvels en ondiepe dalen, een golvend veld dus, dat omkranst is door het scherp afgeteekende bosch, waarachter de bergen oprijzen. Van hier is ook de geel rookende krater van den Sibajak te zien, die met het omringende groen een afwisseling is op de eentonigheid van de wijde hoogvlakte, waarop verder achter oaseachtige, donkergroene bamboeboschjes de dorpen gelegen zijn.

Tegen 1 uur 's middags zijn we in het huis van den heer E. J. van den Berg, zendeling van het Nederlandsche Zendelinggenootschap te Kabandjae, bij wien we gedurende eenige dagen gastvrijheid hebben genoten. [1]) Kabandjae ligt op bijna 3500 voet hoogte en is sedert korten tijd de standplaats van een zendeling, wiens arbeid tot nog toe al vrij belangrijke resultaten heeft opgeleverd. De eerste poging van het genoemde zendelinggenootschap om zich hier te vestigen, scheen door de bevolking niet heel gunstig opgenomen te zijn, althans, toen eenige jaren geleden het zendelingenhuis nauwelijks voltooid was, brandde het op een keer geheel af.

„De vorsten wilden van geen vestiging weten, en kuipten en stookten, waardoor elke poging, met moed weer aangevangen, jammerlijk schipbreuk leed". Aldus schrijft de heer E. J. van den Berg, die in de *Mededeelingen v. w. het Ned. Zend. Genootschap*, L[e] jaarg., het een en ander omtrent zijn eerste verblijf te Kabandjae verhaalt. Zoetjes aan heeft hij het vertrouwen der Karo's gewonnen, en nu woont er de zendeling met zijn gezin even rustig en ongevaarlijk, als in het vreedzaamste binnenland.

Van uit zijn woning heeft men het vergezicht over de open vlakte, waarvan een strook aan de wegzijde door de landbouwers uit het nabije dorp in 'droge padivelden is herschapen. Daarachter openbaren zich de zijig-groen getinte heuvels, totdat zij opglooien en overgaan in het blauwe, verre gebergte. Dat van de Gajo- en Alaslanden duidt zich rechts aan; er naast wazigt het hooge Pakpak-gebied, en links vooraan moet Seriboe Dolok liggen. Om het dorp Kabandjae te bereiken, moet men over een smalle bamboezen brug de Lau Tjimba passeeren, een kleinen bergstroom, die in een diep ravijn zijn water verbergt.

De kampong, liggend op een heuvel, is van eenige beteekenis om hare uitgestrektheid. Zoo zagen we hier hooge en goed gebouwde woningen van het echte Karo-type; we bezochten en photografeerden het huis van Pa 'mBĕlga, eenmaal een bendehoofd, dat ons gouvernement bestreed, maar sedert hij de bedoeling van het toegankelijk maken van zijn gebied volkomen begreep, een bevriend onderdaan geworden, wien voor zijn euveldaden geheele vergiffenis geschonken is. Gaandeweg is de naijver tusschen hem en zijn broer, die er als gouvernements djaksa is gevestigd, [2]) geweken, maar de invloed, die

---

[1]) De zending op de Karo hoogvlakte is van zeer jongen datum en aangevangen door den thans in dienst van het Rhijnsche Zending-genootschap te Poerbaseriboe vertoevenden heer Guillaume, die het eerste werk te Boekoem heeft gedaan.

[1]) Vroeger waren er in de Karolanden de z. g. bondgenootschappen of oeroengs, die allen onder 4 sibajaks stonden, de z. g. radja êmpat, een instelling, die met

Pa 'mBĕlga er had onder de bevolking, is gebleven, en nog vreest de Karosche opgezetene van Kabandjae hem meer dan zijn broer, die in staatsdienst is. Maar hij houdt zich rustig, ook tegenover de zending, hij doet niet meer aan oorlogen, houdt zich bezig met jacht, bezit eenige vrouwen en voelt zich schijnbaar even fier en onafhankelijk als vroeger. Pa 'mBelga heeft met zijn oewis los over zijn schouder, zijn padang-roesak-doek op het hoofd, zijn gouden gelang Karo om de polsen, de imponeerende figuur van een forschen, ruwen hoeloebalang, den moedigsten man uit een gansch Karosch dorp. Er straalt nog altijd iets onheilspellends uit zijn gitzwarte oogen, maar toch wil hij de vrede. Want hij heeft gezien, waartoe onze soldaten in staat zijn en dat heeft hem ontzag ingeboezemd. Hij spreekt met elken vertegenwoordiger van het gezag frank en vrij, vraagt dan onbeduidende aanbevelingsbrieven, waarin aan collega's verzocht wordt hem bij eventueele reizen zoo mogelijk te willen steunen. Maar op het bezit van dergelijke geschriften, welke hij in een zilveren koker bewaart, is hij zeer gesteld. Hij bezit een tagan of kalkkoker, op het gele bamboe waarvan fijne sierlijke motieven uitgesneden zijn; hij draagt met zekeren majesteitelijken trots de gevlochten kampil of zak bij zich, waarin hij zijn zilveren pètak of tabaksdoos en zijn oepih of sirihtasch bergt. En in welke houding hij ook staat, het krachtige, lenige lichaam, dat onder het losse kleed nog breeder uitkomt, zijn hoekige kop onder een zwierigen doek typeeren het oer-krachtige van den Karoschen natuurmensch.

Een levendige drukte heerscht er gewoonlijk in het dorp, waar ik ook het donkere interieur van Pa 'mBelga's woning bezichtigd heb. In de kampong merken we behalve groote en kleine woonhuizen, nog de z.g. geritans of gebouwtjes op, waarin het gebeente van overledenen wordt bewaard, voorts: rijstschuren, tevens verblijfplaatsen voor vreemdelingen.

's Middags zaten de vrouwen uit het gezin in gezellig samenzijn op de toere of open galerij van het huis; de meisjes droegen met toemba's, of sierlijk uitgesneden bamboekokers water aan uit de diepte van het ravijn. [1])

Hier en daar werd geweven of hielden de vrouwen zich bezig met

---

stamverdeeling verband houdt en ook bij andere volken van Sumatra wordt aangetroffen. Elke oeroeng, een complex van diverse kampongs, werd bestuurd door de pengoeloe's, die zich in de voornaamste kampongs gevestigd hadden. In de Tobalanden waren de radja na opat de plaatsvervangers van den priestervorst Si Singa Maharadja.

[1]) Een andere soort bamboezen koker, waaruit de palmwijn gedronken wordt is de kitang, waarvan de houten stop van een handvat en een tuit, waaraan de drinker den mond zet, voorzien is. De kitang bevat wel eens een voetstuk en bandversieringen van karbouwenhoorn.

blauw-verven. In de open loods, waar het lange stampblok, de lesoeng, in ligt, waren velen bezig met padi stampen. Kinderen en huisdieren liepen vrij over het uitgestrekte dorpserf rond, dat door zijn overal verspreide, met karbouwenkoppen versierde huizen en schuurtjes op palen een bijzonder pittigen indruk maakte.

En vergezeld door den heer van den Berg en diens ambtgenoot Smit, bezochten we de geheele kampong, werden overal met scherts en lach welkom geheeten, hadden niet de minste moeite, om vrouwen en mannen in hun bedrijf te photografeeren. Bewust van zijn invloed liep Pa 'mBelga met ons mee en verleende waar noodig zijn tusschenkomst, als was zijn bedoeling, ons te willen overtuigen, dat hij meer kon doen, meer wist, dan zijn broer, de djaksa van Kabandjae, die toen afwezig was.

(Wordt vervolgd).

MAANDELIJKSCHE BIBLIOGRAPHIE VOOR OOST- EN WEST-INDIË.

A. AFZONDERLIJKE WERKEN.

Jaaroverzichten van den handel in koloniale producten, 1909. Amsterdam, J. H. DE BUSSY. 1910. 4°. [Bijvoegsel van „De Indische Mercuur", No. 11, dd. 15 Maart 1910.]

Mr. A. F. van Blommestein: Ontwerp eener ordonnantie tot regeling van den arbeid van van elders afkomstige personen in bedrijven, welke in het gewest Oostkust van Sumatra geheel of gedeeltelijk buiten de bevolkingscentra worden uitgeoefend, en Memorie van toelichting, in voldoening aan eene opdracht van den Minister van Koloniën samengesteld. ['s Gravenhage? Landsdrukkerij? 1910]. 8°.

Verzameling van bepalingen betreffende de postspaarbank. Batavia, Landsdrukkerij. 1909. gr. 8°.

Mr. J. Duparc: Verzameling van Nederlandsch-Indische rechtspraak en rechtsliteratuur 1898—1907. Eerste Vervolg 1908—1909. 's Gravenhage, MARTINUS NIJHOFF. 1910. 8°.

J. I. J. M. Schmutzer: Bijdrage tot de kennis der postcenomane, hypoabyssische en effusieve gesteenten van het westelijk Müller-gebergte in Centraal-Borneo. Proefschrift ter verkrijging van den graad van doctor in de technische wetenschap. Amsterdam, 't Kasteel van Aemstel, 1910. gr. 8°. Met kaartje en afbeeldingen.

Rapporten van de Commissie in Ned.-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera. 1907. Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen. Batavia, ALBRECHT & Co. — 's-Gravenhage, M. NIJHOFF. 1909. gr. 8°. Met platen.

Jhr. L. C. van Panhuys: Mitteilungen über Surinamische Ethnographie und Kolonisationsgeschichte; Trommelsprache; Tätowieren; Zauber- und Heilmittel; kurze Bemerkungen über Zahlmittel und ein merkwürdiges Buch über das Geistesleben der Indianer. (Separat-Abdruck aus den Verhandlungen des XVI. Internationalen Amerikanisten-Kongresses). Wien, A. HARTLEBEN. 1909. gr. 8°. Mit Abbildungen.

Verslag (Algemeen) van het **Inlandsch onderwijs** in Nederlandsch-Indië, loopende over het jaar 1907. Batavia, Landsdrukkerij. 1909. 4°.

Regenwaarnemingen in Nederlandsch-Indië. 30e jaargang 1908. Deel I. Dagelijksche regenval. Deel II. Uitkomsten. Bewerkt en uitgegeven door het Kon. Magnetisch en Meteorologisch Observatorium te Batavia. Batavia, Landsdrukkerij. 1909. 2 dln. gr. 8°.

E. S. de Klerck: De Java-oorlog in 1825—'30. Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen met medewerking van de Ned.-Indische Regeering. Zesde deel. Batavia, Landsdrukkerij —'s Gravenhage, M. NIJHOFF. 1909. 4°. Met kaarten.

(**J. J. D. Apituley** e. a.): Eenige opmerkingen naar aanleiding van de voorstellen tot reorganisatie van den civiel geneeskundigen dienst in Ned. Oost-Indië. Amsterdam, H. EISENDRATH. 1910. 8°.

Verslag van het Algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten in Ned.-Indië over het vijftiende jaar 1909. Soerabaia, H. VAN INGEN. 1910. 4°.

Landbouw, boschwezen, veeteelt, visscherijen, gouvernementsbedrijven, scheepvaart, handel en nijverheid in Nederl.-Indië gedurende 1908. (Volgens het Koloniaal Verslag van 1909). 's-Gravenhage. Algemeene Landsdrukkerij. (1910). 8°.

St. Smith: Handbook of the territory of Papua [British New-Guinea.] Second edition. Melbourne, J. KEMP. 1909. 8°. With plates and map.

M. van Geuns: Koloniaal-staatkundige vlugschriften. I. Reaalpolitiek! [Vermeerderde overdruk van het *Soerabajasch Handelsblad*]. Soerabaja 1910. 8°.

B. TIJDSCHRIFTEN ENZ.

Indisch Genootschap. *Vergadering van 18 Januari 1910.*
Herdenking van Mr. N. G. PIERSON, door Dr. E. B. KIELSTRA. — Zuid-Celebes voorheen en thans, door J. TIDEMAN.
Id. van 1 Februari 1910.
Hooger onderwijs voor Nederlandsch-Indië, door Mr. C. TH. VAN DEVENTER.

Onze Eeuw. *10e jaarg. 1910. Afl. 3.*
De oude buitenplaatsen van Batavia, door S. KALFF.

Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijksk. Genootschap. *2e Serie, dl. 27 (1910). No. 2.*
De vaarwaters naar Soerabaja in den loop der tijden (slot), door J. E. DE MEIJIER. — Die Karstphänomene in Goenoeng Sewoe auf Java, von Dr. J. V. DANES. — Aan Junghuhn's graf. door G. P. R. — Tochten naar Boven-Boeloengan en de Apo-Kajan (Z. en O. afd. van Borneo). — De eerste bestijging van de pieken van Lombok en Bali, in 1908, door Mr. C. W. WORMSER. — De monding der Sadang-rivier (Centraal-Celebes). — Verkenning van rivieren tusschen Oostbaai en Digoelrivier in Zuid Nieuw-Guinea, door K. M. VAN WEEL. — Het eiland Moena. — Verrichtingen van het militaire exploratie-detachement op Zuid Nieuw-Guinea (vervolg). — Aanteekeningen over de Djoeka's (Aucaner boschnegers) in Suriname, door J. E. LOTH. — Nieuwe verkenning van de Tamilrivier (Noord Nieuw-Guinea), door C. RÜHL. — Het westelijk deel der Humboldtbaai (Noord Nieuw-Guinea), door F. L. RAMBONNET. — Mededeelingen over Nederlandsche onderzoekingstochten in onze koloniën.

Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur. *Deel. 38 (1910), afl. 1.*
Eenige vijanden van de katoencultuur en hoe hen te bestrijden, door W. KEUCHENIUS. — Wijze waarop in de onderafdeeling Komering Ilir ratten en muizen op de rijstvelden worden gevangen, door Contr. POOL. — Reorganisatie van de politie, door J. C. CASTENS. — Nederl. vereeniging voor luchtvaart, afd. Batavia.

Vragen van den Dag. *25e jaarg. 1910. Afl. 3.*
Kaoetsjoek, getah pertja en balata, door P. GOEDHART.

De Tijdspiegel. *67e jaarg. Maart 1910.*
St. George d'Elmina in 1825, door P. H. VAN DER KEMP. — De wetgeving op den mijnbouw in Ned.-Indië, door H. VAN KOL.

Orgaan der Vereeniging Moederland en Koloniën. *16e jaarg. 1910. Afl. 1.*
Voordracht van den heer Mr. Dr. R. Tj. MEES over: Het recht en de politie bij de inlandsche bevolking op Java en Madoera, zooals daarvan gebleken is uit het ingestelde onderzoek naar hare mindere welvaart.

Eigen Haard. *36e jaarg. 1910. No. 8.*
De geboorteplaats van JAN PIETERSZ. COEN (slot), door S. KALFF (met portretten en illustraties).
Id. No. 9. Vijftig jaar levensverzekering in de Tropen, door H. C. HOFMAN (met portretten).

De Aarde en haar Volken. *Bijblad. 1909. No. 42.*
Maskers van de Mahakam [Borneo], door JOH. F. SNELLEMAN (met afbeeldingen).

Jong Indië. *2e jaarg. 1909—'10. No. 29.*
Valckenier en de moord op de Chineezen, door TH. (zie ook Nos. 30—33.
Id. No. 31. De positie der Javaansche vrouw, door MAS MOHAMMAD.

Vragen des Tijds. *36e jaarg. 1916. Afl. 2.*
De Java-suikerindustrie, door Mr. C. TH. VAN DEVENTER.

Nederland. *62e jaarg. Januari 1910.*
Multatuli-herinneringen, door SIETSKE.

Het Koloniaal Weekblad. *10e jaarg. 1910. No. 7.*
Het Koningsplein te Batavia.
Id. No. 8. Inlandsch credietwezen in Ned.-Indië.
Id. No. 9. Koloniale afdeeling van de Nationale Huisvlijttentoonstelling te Scheveningen.

Weekblad voor Indië. *6e jaarg. 1910. No. 38.*
Verlofgangers op reis, door M VAN GEUNS (zie ook Nos. 39—43). — Lain doeloe, lain sekarang. IX. De taal is gansch het volk (slot), door FELIX.
Id. No. 39. De „blijde incomste" van G. G. IDENBURG (met afb.) — Een toeristen invasie (met afb.).
Id. No. 40. Lain doeloe, lain sekarang. X, handel en scheepvaart, door FELIX. — Het Bandoengsche onderwijzerscongres (27 en 28 Dec. 1909), door R. B. M. — Een Papoesche kerk, door AMBÈRNO.
Id. No. 41.
Opmerkingen over politie en justitie, door J. F. H. A. LATER. — De Semarangsche betrouwbaarheidsrit voor toerwagens. — Bandjir in Djokja (met afb.). — Lain doeloe, lain Sekarang. XI, kleeding en meubilair.
Id. No. 43.
Een kunstschilder op Java in 1706, door GABRIËL. — Het Celebes-monument (met afb.). — Indische penkrassen, door OFOEI.

Buiten. Geïllustreerd Weekblad. *4e jaarg. 1910. No. 11.*
De Bäräboedoer (met afbeeldingen).

Neerlandia. *14e jaarg. 1910. No. 3.*
Het Japarasche houtsnijwerk, door NOTO SOEROTO (met afbeeldingen). — Wat deed en doet de Groep Nederl'-Indië?

De Indische Mercuur. *35e jaarg. 1910. No. 8.*
Burgerl. veeartsenijkundige dienst in Ned.-Indië, door Dr. K. W. VAN GORKOM (zie ook No. 9). — Kinakultuur en kininefabrikatie op Java, door Dr. A. W. NANNINGA. — De Java-Suikerindustrie gedurende het tijdvak 1894—1908. — Landbouwleening onder bedrijfsverband in Suriname. — Invoer op- en uitvoer van Java in 1909.
Id. No. 9.
Het Javasche Bankpapier als wettig betaalmiddel in Ned.-Indië. — Tweede Internationale Congres voor Kolonialen landbouw te Brussel. 20—23 Mei 1910.
Id. No. 10.
De plantwijdte bij caoutchoucboomen, door VAN ROMUNDE. — Kunstmatige rubber. — Het bankbiljet in Nederlandsch-Indië. — De tabakskultuur op Java. — Suikerproductie van Oost-Java.
Id. No. 11.
Dr. K. W. VAN GORKOM † (met portret). — Inlandsche wijze van suikerbereiding op Java en Madoera, door H. C. PRINSEN GEERLIGS (met plaat). — De Gouv. Rubber-onderneming te Langsar (met plaat). — Nog eens over plantwijdte bij caoutchouccultures. — Eenige mededeelingen over Castilloa elastica. — Bericht omtrent de Gouv. kina onderneming over het 4e kwartaal 1909. — Tinwinning op Banka. — De ontwikkeling van Britsch Nieuw-Guinea.

Teysmannia. *21e jaarg. 1910. Afl. 1.*
Dr. M. GRESHOFF (In Memoriam), door J. DEKKER (met portret). — De vruchtencultuur op Java en hoe zij door tentoonstellingen verbeterd kan worden, door F. W. J. WESTENDORP. — Zware regens en planten, door H. J. WIGMAN. — Over de wijze van enten in den koffieproeftuin te Bangelan, door Dr. K. GORTER. — Plan van een tuin van een particulier te Semarang (met plaat), door H. J. WIGMAN JR. — Bamboe als grondstof voor de papierfabricatie. — Bespreking der resultaten verkregen met de kruising tusschen Zea Mais L. (mais,

djagoeng) en Euchlaena mexicana Schrad, door J. E. VAN DER STOK. — Eene nieuwe ziekte der Robusta-koffie, door Dr. F. C. VON FABER.

Publicaties van het Ned.-Indisch Landbouw-Syndicaat. *2e jaarg. 1910. Afl. III.* [*Niet in den handel.*]
Pensioen-regeling voor geëmployeerden.

Cultuurgids. *11e jaarg. 1909. Afl. 11.*
De Moen'sche kinidine-analyse gewijzigd, door Dr. A. S. MAURENBRECHER. — De zakrupsvlinders van de cacao, door Dr. W. DOCTERS VAN LEEUWEN. — Bijdrage tot de kennis van het rampassen als bestrijdingsmiddel tegen de mottenplaag bij de cacao cultuur, door DR. DANIËL DE LANGE JR.
Id. No. 12.
Bespreking van enkele bladsprietigen (Lamellicornia): kevers, welke schade doen aan de cacao-bladeren, door Dr. W. DOCTERS VAN LEEUWEN. — Bijdrage tot de kennis der op Java gecultiveerde cacao-soorten, door Dr. A. J. ULTEE en W. VAN DORSSEN. — Onderzoekingen over koffiebladziekten, door Dr. TH. WURTH,

Archief voor de Suikerindustrie in Ned.-Indië. *17e jaarg. 1909. Afl. 11.*
Verdamping en verdampinstallaties (vervolg), door F. W. BOLK. — Een critisch overzicht van de verschillende methodes der bereiding van superieure suiker, volgens de defecatie- dan wel carbonatie-werkwijze, door SULFUROSUM.
Id. Afl. 12.
Eene verhandeling over de in de practijk met den verbouw van verschillende rietsoorten opgedane ondervinding, toegelicht door de beschrijving van vergelijkende proeven en een vergelijkende onkostenberekening. — Schatting der Java-Suikerproductie over 1909 en der beplante oppervlakte voor campagne 1910, door W. C. DICKHOFF.
Id. Bijblad No. 50.
Reorganisatie van de politie, door J. C. CASTENS.

Veeartsenijkundige Bladen voor Ned.-Indië. *Deel 21 (1909). Afl 5.*
Een en ander over de runderpest en hare bestrijding op de Philippijnen, door Dr. G. LEURINK. — De eerste Arabische hengsten op Soemba, door 'T HOEN. — Een eigenaardig geval van Surra. — Verzoekschrift der Vereeniging tot bevordering der Veeartsenijkunde in Ned.-Indië naar aanleiding van de ter beschikkingstelling van den heer A. B. J. W. POSNO, ten einde belast te worden met de bestudeering van de maatregelen tot verbetering van het paardenras in de Buitenbezittingen. — Historisch overzicht van de maatregelen ter verbetering van de paardenrassen in Ned.-Indië genomen en onder niet-deskundige leiding uitgevoerd.

Het Recht in Nederlandsch-Indië. *Deel 93 (1909). Nos. 3—4.*
Een hartstochtelijk kampioen voor een Westersch wetboekenrecht ten behoeve van de inlandsche bevolking van Ned.-Indië, door Mr. W. A. P. F. L. WINCKEL. Nog eens de beslissing van burgerlijke geschillen door priesters, door Mr. W. A. P. F. L. WINCKEL. — Strafbare heling, door Mr. R. H. KLEIJN, met redactioneel naschrift.

Verslagen der Marine-Vereeniging. *No. 3. jaarg. 1909—10.*
De samenstelling der zeemacht in Nederl.-Indië, door C. J. J. DE NEVE. — Het opperbevelhebberschap in Nederl.-Indië, door W. D. H. BARON VAN ASBECK.

Lichtstralen op den Akker der Wereld. *16e jaarg. 1910. Afl. 1.*
Een Javaansch meisje, dat karakter toonde, door J. A. KRUIJT (met illustratie).

De Rijnsche Zending. *Maart 1909.*
Van het Militaire Huis te Padang, door J. H. MEERWALDT.

Bulletin du Département de l'Agriculture aux Indes Néerlandaises. *No. XXXII. 1909.*
Ein Verwitterungsversuch in den Tropen, von Dr. E. C. JUL. MOHR. (mit Abbildung).

Zeitschrift für Völkerrecht und Bundesstaatsrecht. *Bd. IV. 1909—10.*
Handelsverträge der niederländisch-ostindischen Compagnie, von Prof. Dr. JOSEF KOHLER.

Den Haag, 22 Maart 1910. W. C. MULLER.

Hoe ik aan Dajaksche roeiers kwam.

DOOR

D. HABBEMA.

Het doel van dit schrijven is, den lezer een kijkje te openen, op het aan afwisseling en avonturen zoo rijke leven van den Indischen officier en een denkbeeld te geven van de vuren, waarvoor in het bijzonder de infanterie-officier al zoo kan komen te staan.

In Februari 1909 had de kapitein v. d. Gen. Staf D. Merens onder dekking van twee groepen infanterie zich naar de boven-Kajan of Boeloengan (N.-O. Borneo) begeven, om te onderzoeken of de groote stroomversnellingen der Kajan (de „Bĕm-Brĕm"-reeks), die het betrekkelijk volkrijke hoogland Apo-Kajan, van het laagland scheidt, niet waren op te ruimen of te ontgaan.

Dat die stroomversnellingen van beteekenis zijn, blijkt wel hieruit, dat de Dajaks, die anders heusch niet kieskeurig zijn, wat aangaat voetpaden of waterwegen, de Bĕm-Brĕm links laten liggen.

Alleen bij overlevering spreken zij van eene eens gewaagde, doch na het verlies van eenige menschenlevens, gestaakte poging, om die watervallen te passeeren. Daarna had niemand het meer gewaagd en werd er slechts nu en dan door een enkele schuwe Poenan in de nabijheid van de watervallen gejaagd.

Het feit dat er, langs de Bĕm Brĕm en een heel eind boven- en benedenstrooms, geen sterveling woont, terwijl de Kajan de natuurlijke verkeersweg behoorde te zijn tusschen Apo-Kajan en het benedenland, is wel een bewijs, dat de Dajaks die stroomversnellingen onoverkomelijk achten. Aan den kapitein Merens nu, was opgedragen te onderzoeken of de slagboom, die den doortocht versperde, was op te ruimen.

De tocht er heen is op zichzelf al een onderneming, die alleen met hulp van de aan de rivier wonende Dajaks tot een goed einde is te brengen. De moeielijkheden verbonden aan het overtrekken van de talrijke „kleine" stroomversnellingen, vereischen „skilled labour" en de reis is niet zonder levensgevaar. Bij zulk een tocht komen de goede eigenschappen van de Dajaks tot hun recht. Dan leert men

die natuurmenschen, die in hun gewone doen weinig energie en werklust toonen, apprecieeren als koelbloedige, vrolijke aanpakkers van moeilijken en gevaarvollen arbeid.

Gedurende dien driemaandschen tocht in „darkest" Borneo had ik vriendschapsbanden aangeknoopt met onze Dajaksche roeiers. Daarbij was eenige kennis van de taal (zij het ook van een ander dialect) en adat, in de boven-Mahakam, Pasir en elders opgedaan, van niet gering nut. Met behulp van een dadelijk aangelegd woordenlijstje en door den dagelijkschen omgang met de bijna geen Maleisch verstaande roeiers, slaagde ik er in hen te verstaan en mij voor hen verstaanbaar te maken.

Als de omstandigheden het eenigszins toelieten, ging ik alleen, van slechts enkele Dajaks vergezeld, op jacht en terreinverkenning. Die tochtjes in het oerwoud, waren voor mij ontspanning, doch tevens training, terwijl ze mij de gelegenheid verschaften de Dajaks nader te leeren kennen. De wederzijdsche waardeering op die tochten ontstaan, gaf aanleiding tot eene aangename verstandhouding, die zich van de zijde der Dajaks openbaarde, door gewillige opvolging van bevelen, zonder nadere aansporing of dwang.

Het eigenlijke verloop en de resultaten van den tocht naar de Bĕm-Brĕm, doen hier niet ter zake. De beschrijving er van (door den kapt. Merens) wordt opgenomen in het *Tijdschr. v/h Kon. Ned. Aardr. Gen.*

Toen de Bĕm-Brĕm patrouille na afloop van haar taak te Tandjoeng Seilor terug kwam, trof ik op den daar binnengevallen Paketstoomer aan, den heer Mr. H. A. Lorentz, a.s. leider der Zuid-Nieuw-Guinea expeditie. Hoe gaarne ik ook aan zulk eene interessante expeditie zou hebben deelgenomen, ik durfde mij niet vleien met de hoop daarvoor te worden aangewezen, daar ik niet in de gelegenheid was geweest tijdig daarom te verzoeken, terwijl ik bovendien mocht veronderstellen, dat liefhebbers op Java mij vóór waren geweest.

Groot was dan ook mijn blijdschap, toen ik van den heer Lorentz vernam, dat nog geen officier was aangewezen, zoodat de kans om mee te gaan voor mij nog niet heelemaal verkeken was.

De heer Lorentz was pl.m. een maand à la recherche van Dajaks voór de voorgenomen expeditie. Hij had daartoe van Bandjarmasin uit, de Oostkust afgereisd tot Boeloengan en overal getracht met hulp van de bestuursambtenaren, de Dajaks tot meegaan te bewegen. Ondanks die hulp en de ruime bezoldiging den heeren aangeboden, was het den heer Lorentz niet gelukt, Dajaks uit hun „heimat" te lokken.

Doch waarom zoo zijn zinnen gezet op Dajaks, terwijl voor de aangeboden bezoldiging meer dan voldoende roeiers van anderen landaard te bekomen waren? Daarvoor bestond een overwegende reden. Bij

de vorige expeditie was gebleken, dat alleen van Dajaksche roeiers (tevens koelies) heil was te verwachten. Zij alleen zijn in staat met primitieve hulpmiddelen en in verrassend korten tijd prauwen aan te maken, die voor de vaart op rivieren met stroomversnellingen bruikbaar zijn. Verder zijn zij de eenigen, die met bewonderenswaardige vaardigheid die prauwen besturen en voortboomen door de gevaarlijkste passages, terwijl last not least het thuis zijn in de wildernis, hen de aangewezen personen doet zijn voor boschkappers, verkenners en koelies. De combinatie dier eigenschappen. maakte hen onmisbaar voor de voorgenomen tocht in Nieuw-Guinea, waar men met dergelijke rivieren en stroomversnellingen te doen zou hebben, als die waaraan de Dajaks gewend zijn.

Natuurlijk is niet elke Dajak geschikt. Alleen zij die aan den bovenloop van de Borneosche rivieren in de nabijheid van stroomversnellingen wonen, zijn de aangewezen roeiers voor een tocht in Nieuw-Guinea langs een der rivieren. Zulke Dajaks zijn echter moeilijk te bekomen, zoowel omdat zij diep in het binnenland wonen en dus moeielijk te bereiken, als omdat zij bijzonder hokvast zijn en veel minder genegen om hunne woonplaats te verlaten, dan de Dajaks die aan den benedenloop der rivieren wonen en meer aanraking hebben met Maleiers, Chineezen en Europeanen.

Door mijn bekendheid met goede riamvaarders, vleide ik mij met de hoop wel eenigen hunner te kunnen overhalen, met de expeditie mee te gaan. Ik bood daarom den heer Lorentz aan, voor Dajaks te zorgen, indien ik in de gelegenheid werd gesteld hen op te zoeken en tot meegaan te bewegen. Eerst had ik echter het aan mij toevertrouwde detachement naar Bandjarmasin te geleiden en de administratieve zaken te regelen. Tevens verzocht ik den heer Lorentz, zoo mogelijk ingedeeld te worden bij het dekkingsdetachement van de expeditie.

Op beide voorstellen ging de heer Lorentz in en beloofde zoodra mogelijk aan den Chef van het wapen te zullen verzoeken om mij voor de werving van Dajaks en daarna voor commandant van het dekkingsdetachement beschikbaar te stellen.

Toen het Bĕm-Brĕm-detachement te Bandjarmasin aankwam, lag de toestemming voor het gevraagde verlof reeds klaar. Wel was er nog geen zekerheid omtrent mijne indeeling als detachementscommandant, maar daartoe zou de heer Lorentz te Batavia zelf stappen doen. De expeditie zou ook eerst medio Augustus vertrekken en het was toen pas begin Juni.

Mijn plan in overleg met den heer Lorentz opgemaakt, was het volgende. Midden Juni zou ik naar Samarinda gaan en vandaar de Mahakam opvaren tot Long-Iram. Van genoemde plaats, waar ik eenigen tijd in garnizoen was geweest, zou de eigenlijke tocht naar

boven beginnen per prauw, tot in de groote watervallen van de Mahakam. Daar zou ik bij het hoofd Bang Djoek, dien ik persoonlijk kende, moeite doen roeiers te verkrijgen en daarna in de Bahau-Kampoeng aan de Rata, een zijrivier van de Mahakam, waarin talrijke stroomversnellingen voorkomen. Slaagde ik er niet in daar een voldoend aantal mannen te werven (ik moest er 75 hebben) dan zou ik over Samarinda en Beraoe naar Boeloengan gaan en de Kajan opvaren tot aan de kampoengs van de Dajaks, die een maand geleden de Bĕm-Brĕm-colonne hadden vergezeld. Indien alles meeliep, zou ik einde Juli met mijn Dajaks te Bandjarmasin terug kunnen zijn, om van daar naar Soerabaja te reizen, van waar de expeditie zou vertrekken.

Daar volstrekt geen zekerheid bestond, dat ik 75 Dajaks zou kunnen krijgen, schreef ik aan de civiel-gezaghebbers van Tandjoeng [1]) en Boentok [2]) terwijl de gezagvoerder van de „Negara" (een pakketboot die van Bandjarmasin naar Poeroek Tjahoe vaart, vice-versa) zijn hulp had aangeboden, om Dajaks van de Boven-Barito te verkrijgen.

De heer Lorentz zou na regeling van enkele zaken te Batavia naar de Wester-afdeeling van Borneo gaan, om ook daar te trachten Dajaks te werven.

Al die voorzorgen waren, zooals achteraf gebleken is, niet overbodig. Nog nooit hadden Dajaks vrijwillig hun land verlaten. Zij zijn zelfs voor korten tijd daartoe niet over te halen als er een zeereis aan verbonden is. De beste Dajak-kenner, Prof. Nieuwenhuijs, had als antwoord op een brief om inlichtingen van Mr. Lorentz dan ook als zijne meening te kennen gegeven, dat de zoo begeerde Dajaks zeer waarschijnlijk niet te bekomen zouden zijn. Er moest op veel teleurstelling gerekend worden. Nu, daarop behoefde ik niet lang te wachten.

Te Samarinda aangekomen (18 Juni), was ik verplicht een dag of vijf van mijn kostbaren tijd werkeloos te blijven bij gebrek aan bootgelegenheid naar Long-Iram. Toen ik eindelijk per hekwieler de Mahakam opvoer, bleek deze den afstand tot Tengaroeng in juist tweemaal zooveel tijd af te leggen, als in gewone omstandigheden daarvoor noodig is. Om kort te gaan, ik was genoodzaakt naar Samarinda terug te keeren, daar ik geen kans zag met de beschikbare vervoermiddelen naar de boven Mahakam te gaan en nog tijdig terug te zijn te Samarinda van waar de paketboot den 4en Juli naar de Noord zou vertrekken.

Op dien datum vertrok ik van Samarinda naar Boeloengan, uit welke landstreek ik nu alle 75 Dajaks moest zien te betrekken en ik moet eerlijk bekennen, dat het voor mij een benauwend vooruitzicht was. Bijna de geheele bevolking langs de Kajan van Tandjoeng Seilor tot Long Ledjoe was n.l. gedurende ongeveer vier maanden bijna voort-

---

[1]) en [2]) Daar wonen geen Dajaks maar Dajak-Maleiers die het meest het door ons begeerde type nabijkomen.

durend in actie geweest als roeiers, stuurlui en transport-koelies bij de Bem-Brĕm en Bahau-colonnes. Hun ladangbouw had vrijwel stil gestaan en het zou dus niet te verwonderen zijn, als zij niet genegen bleken met mij mee te gaan, indien ik aankwam met een voorstel voor 6 à 8 maanden hun land te verlaten en te beginnen met een verre zeereis. In gewone omstandigheden zou het al heel wat moeite hebben gekost hen daartoe over te halen, door de bovenbedoelde omstandigheden werd de kans op succes nog veel geringer.

Het was dan ook voor mij een ware opluchting, toen ik een telegram van Mr. Lorentz ontving, waarin hij meldde, dat hij geslaagd was in de aanwerving van 60 Dajaks van Borneo's Westkust en dat ik voor nog hoogstens 20 had te zorgen.

Den 6en Juli kwam ik te Tandjoeng Rĕdĕp (hoofdplaats van Bĕraoe) van waar ik met het politie- en communicatievaartuig „Sophie" verder zou gaan naar Tandjoeng Seilor, daar de Paketboot laatstgenoemde plaats niet zou aandoen. Te Tandjoeng Rĕdĕp vond ik een eigenaardig internationaal gezelschap. Met een Engelsch ingenieur met wien ik de reis van Samarinda had gemaakt, waren daar vereenigd, 2 Franschen, 2 Engelschen. 2 Duitschers, 1 Belg en 3 Hollanders, (waaronder de controleur en schr.) Allen hadden te Tandjoeng Rĕdĕp hun zaken, hetzij mijnbouw, exploratie of handel in boschproducten. Ten huize van de beide Franschen bracht ik in gezelschap van de andere nationaliteiten (uitgezonderd de Duitschers) een aangenamen avond door.

Des nachts om 3 uur van Tg. Rĕdĕp vertrokken met het oog op wind en stroom, kwam ik den volgenden avond om 9 uur te Tg. Seilor, standplaats van den controleur van Boeloengan aan de rivier van dien naam, van waar ik den volgenden morgen door de „Sophie" nog een eindweegs stroomop gebracht werd. Daarna ging het per prauw verder. Dank zij den lagen waterstand en een voldoend aantal goede roeiers was ik in 3 dagen te Ma. Pangean, waar zich een pradjoerit-post bevindt en toen ter tijd een vivres-depot voor de troepen der Bahau-colonne.

Daar trof ik toevallig een gezelschap Dajaks uit de kampoeng, die ik wenschte te bezoeken. Ik maakte natuurlijk gebruik van de gunstige gelegenheid om met hen de stroomversnellingen Raja, Batoe Balang en kleinere te passeeren.

Midden in de Kiham Raja ontmoette ik den controleur, die van tournée in de Poedjoengan terugkeerde. Na praaiing draaide de controleur bij en hadden wij een kort onderhoud op een machtig rotsblok, naast de kokende en bruisende rivier, waar wij door schreeuwen ons voor elkander verstaanbaar moesten maken. De controleur die ongeveer een maand geleden het Dajaksche hoofd van die streek had opgedragen de voorwaarden bekend te maken, waarop roeiers konden worden aangenomen en de verplichtingen waaraan zij hadden te voldoen, had nog niet van sollicitanten gehoord. Hij gaf mij dan ook niet on-

duidelijk zijn ernstigen twijfel aan het welslagen van mijne pogingen te kennen. Een persoonlijke navraag van dien ambtenaar onder de vele met hem medegekomen roeiers op onze plaats van samenkomst, had tot onzen spijt niet het minste resultaat.

Toch wanhoopte ik niet, te zullen slagen, wanneer ik eenmaal rustig in de kampoeng zijnde, de menschen op hun gemak had gezet en kalm de voordeelen aan den tocht verbonden, in het licht kon stellen. De Dajak heeft tijd noodig om een voorstel of opdracht in zich op te nemen. Een verre reis over zee en een afwezigheid van 6 à 8 maanden in een vreemd land is voor een Dajak iets zoo abstracts, dat hij eerst langzamerhand, na ampele uitlegging, inlichting en bepeinzing zich daarvan een flauwe voorstelling kan maken. Hiermede rekening houdende, komt men met geduld en volharding zelfs tot verrassende resultaten.

In de kampoeng mijner bekenden aangekomen, werd ik werkelijk met hartelijkheid ontvangen. De dorpschef gaf mij vergenoegd lachend op den schouder kloppend te kennen, dat het aardig van mij was hen weer eens op te zoeken. Van zijn zoon en de anderen, die met mij mee waren geweest, had hij zooveel goeds gehoord, beweerde de oude heer, dat ik in ieder geval eenige dagen in zijn kampoeng moest blij ven. Nu, dat lag juist in mijne bedoeling, zoodat ik hem in dat opzicht tevreden kon stellen.

Al dadelijk werd ik geïnstalleerd in de „vorstelijke" woning, d.w.z. in de afgesloten ruimte van 6 bij 6 M., waar hij met zijn familie leefde. Ik kreeg een hoekplaats bij het opklapbare dakvenster en naast de kist met „rijkdom" der familie. Het was het beste plaatsje en de legering vlak bij de niet afsluitbare kist, getuigde wel van vertrouwen in den gast.

Laat ik thans het een en ander meedeelen omtrent de kampoeng en de bewoners er van.

De stam waarvan mijn gastheer en zijn onderhoorigen deel uitmaken, is die der (Oe) Ma-Koelit's. Oorspronkelijk thuisbehoorende in Apo-Kajan, waar hij nu nog na de Oema-Tow de machtigste is, verhuisde een gedeelte van den stam naar den beneden-Kajan en vestigde zich voor ongeveer de helft te Long Ledjoe (één groote dagreis van Mª Pangean, bovenstrooms van de groote stroomversnellingen Raja en Batoe Balang, tegenover het zijriviertje Ledjoe) en voor de andere helft aan de Pangean onder de hegemonie van de Segai-kampoeng Long Kloe. Van de laatstbedoelde trekkers ging een paar jaar geleden een gedeelte de Pangean hooger op en vestigde de kampoeng Long Isan, terwijl de anderen, waarvan mijn gastheer hoofd was, de Kajan weer opvoeren, tot voorbij de bovengenoemde stroomversnellingen en benedenstrooms Long Ledjoe de kampoeng Long Mahan stichtten.

Van dat stichten moet men zich geen overdreven voorstelling

maken. De geheele kampoeng bestaat uit 5 huizen bewoond door een aantal familiën. Elk huis bestaat uit middels primitieve planken van elkaar gescheiden hokken, die met een deur op een gemeenschappelijke galerij uitkomen. Van beter materiaal en met meer zorg gebouwd, zijn de padischuurtjes. Tusschen de verwante families bestaat binnen tusschen de vertrekken ook wel gemeenschap, maar daarvoor dient hoofdzakelijk de gemeenschappelijke voorgalerij, waarop de deuren, met automatische rotan-sluiting, uitkomen.

De galerij bestaat uit de eigenlijke doorloop en verhoogde gedeelten vóór iedere „pintoe" waar de huisgenooten over dag zitten. Meestal is de vloer van die „zitjes" buiten de overdekking verlengd; dat is dan de droog- en padistampplaats. Van die droogplaatsen leidt weer hier en daar een dun boomstammetje als brug naar een droogplaats van een andere woningrij. Daar de huizen 2 à 3 M. boven den grond staan, met het oog op bandjir, nachtelijke aanvallen enz., zijn hier en daar uitgekeepte boomstammen als trappen geplaatst. Voor iedere woningrij leidt verder een uitgekeepte boomstam, zooals die met takken en al is omgevallen, naar den kalikant. Eerst na grondige oefening is zoo'n „trap" zonder ongelukken door een Europeaan op en af te klimmen.

De gemeenschappelijke voorgalerij dient niet alleen als gang voor de bewoners, maar ook tot verblijfplaats van honden, katten en kippen. Alleen varkens worden daar niet toegelaten, tenzij in de bevoorrechte positie van schootbig. De anderen houden verblijf onder de huizen. Verder vinden in de galerij nog plaats, de rijstblokken en stampers langs den wand, waaraan ook het vischgerei, de schilden en de jachttropheeën van de mannelijke bewoners zijn opgehangen.

Trekt men het automatisch sluitende deurtje open, dan stapt men over den hoogen drempel gebukt de woonruimte binnen. In het midden van een der zijden is de kookplaats, waarbij een groote hoeveelheid gekloofd brandhout, netjes opgestapeld ligt. Aan weerszijden van de kookplaats door eenige ruw bekapte planken daarvan gescheiden, zijn de slaapplaatsen voor de gehuwden. In het midden slapen de ongehuwden, na afloop van den avondmaaltijd.

In het vertrek zijn verder nog te vinden, eenige martavanen (bij de kapitalisten), mandau's, blaaspijpen, lansen en vischgerei, hier en daar opgehangen of tegen den wand geplaatst. Bamboekokers met drink- en waschwater staan nog ergens in een hoek, dicht bij een uitgespaarde opening in den vloer, waar moeder de vrouw en dochter(s), rijst, groenten, potten en pannen wasschen en de kleinere kinderen ook wel wat ongenoemds laten vallen. De planken der vloer zijn zoodanig gelegd, dat allerlei hinderlijke kleinigheden zijn weg te werken, zonder dat men naar de bovenbedoelde opening behoeft te gaan. De omwanding van ongelijke planken is ook van dien aard dat luchtverversching

verzekerd blijft. Een soort luik in het sirappen dak zorgt voor licht in de afgesloten ruimte.

Voor dag en dauw staat de Dajaksche huismoeder op en zorgt met de andere vrouwen voor het gereedmaken van het morgenmaal. Tegen half 6 is iedereen wakker en gaat naar buiten, kaliwaarts. Daarna wordt aangezeten voor het ontbijt, bestaande in rijst of ketan, met, indien voorhanden, vleesch of visch. De geheele familie zit in een kring, mannen en vrouwen afzonderlijk, om den algemeenen schotel. In kleinere gezinnen zitten mannen en vrouwen door elkaar of echtpaarsgewijze. Na afloop van het ontbijt trekken de mannen op jacht, vischvangst of naar de ladang, terwijl de vrouwen altijd naar de ladang gaan, met uitzondering van een of twee, die voor het avondeten zorgen, padi stampen of andere huishoudelijke bezigheden hebben te verrichten.

De jagers, visschers en ladanggangers nemen als regel ingredienten voor het middagmaal mee en keeren eerst tegen zonsondergang in de kampoeng terug. Voordat zij den boomtrap opklimmen, wordt de prauw waarmede zij zijn uitgegaan vastgebonden aan den wal en een bad genomen. Boven thuis, wacht hen de avondmaaltijd, waarop een gezellig babbeltje volgt onder genot van een pruimpje of eigen gerolde havana voor man en vrouw. De gehuwden kruipen in hun half afgesloten hokjes, de ongehuwden spreiden hun matjes in de nu vrije binnenruimte. Een flikkerend damarpitje of de glimmende kolen van het haardvuur, van tijd tot tijd nieuw leven ingeblazen, is de eenige verlichting, tot de dag weer door de reten der omwanding schijnt.

Toen ik dan goed en wel geïnstalleerd was, d.w.z. veldbed gespreid, petroleumblikken met „barang" netjes in gelid geschaard en mijn natte kleeding op listige wijze voor droge had verwisseld, ten aanschouwe van mijn belangstellende huisgenooten, die er niet aan dachten zich bij zoo'n gelegenheid bescheidenlijk terug te trekken, kon ik er aan denken oude kennismaking te hernieuwen en nieuwe aan te knoopen.

Nu, zij die mij nog niet kenden, hadden al gelegenheid gehad waar te nemen, dat ik een mensch was als zij, met deze vreemde bijzonderheid, dat ik geheel wit was en niet alleen hoofd, handen en voeten wit had gekleurd. Ter nadere overtuiging van enkele nieuwe kennissen en ongeloovigen, die met leedwezen mijn vlug uit- en aankleeden hadden gezien, moest ik nog eens een ontblooten arm en een ontbloot bovenlijf toonen en zelfs voldoen aan het verzoek om die ontbloote deelen te mogen betasten. Gedurende het levendige debat dat zich naar aanleiding van dat onderzoek onder de dames, heeren en kinderen ontspon, onderhield ik mij met mijn gastheer over allerlei zaken. Het zou toch van mijn kant hebben getuigd van „bad form", indien ik tegen de Dajaksche adat in, dadelijk met de deur in huis was gevallen

en mijn gastheer het eigenlijke doel van mijn komst had medegedeeld. Het ophalen van herinneringen van den vorigen tocht en mijn geprononceerde belangstelling voor padi- en ladangaangelegenheden en voor den gezondheidstoestand der kampoengbewoners, leverden voldoende stof tot gesprek om den dag te vullen.

Eerst tegen den avond toen de groote bende van nieuwsgierigen, die den ingang van mijn verblijf belegerde, was afgetrokken, deelde ik in intiemen kring het doel van mijn komst mede. Leuk, die quasi-belangstelling en verbazing (Dajaksche bon-ton) bij mijne mededeeling. Zij wisten toch al lang waar het om te doen was: een maand te voren had de controleur het hen medegedeeld en opnieuw eenige uren voor mijne komst, tijdens mijne ontmoeting met dien ambtenaar in de stroomversnelling. Ik voor mij, had echter het decorum bewaard en toen ik mijn officieele mededeeling had gedaan, vond ik het voor dien dag genoeg. Ten einde de menschen kalm tot het besef te laten komen, van hetgeen ik verlangde, sprak ik geen woord meer over dat onderwerp en ging rustig slapen. Naast mij, op den vloer legde zich mijn jachtkameraad van de Běm-Brěm, de zoon van mijn gastheer. De anderen zochten hier en daar een plaatsje en weldra was alles in diepe rust.

Den volgenden morgen stonden de huisvrouw en haar oudste dochter voor dag en dauw op, om het ontbijt gereed te maken.

Behalve het hoofd, een oude heer van pl. m. 50 jaar en zijn nog flinke vrouw, herbergde onze woning, een volwassen zoon, een bakvischdochter, 3 kleine poedelnaakte kinderen van 1 tot 5 jaar, een getrouwd zusterskind met echtgenoot, een nicht, jonge weduwe van pl. m. 20 jaar, een volwassen zoon van een bevriend hoofd en mijn persoon. Toch kon men niet zeggen dat het er overvol was. Een Dajak neemt zoo weinig ruimte in, dat er nog wel een half dozijn plaats gevonden zouden hebben, zonder dat het mij zou hebben gehinderd. De kinderen waren in het geheel niet lastig, huilerig of ongezeggelijk.

Successievelijk stonden de „inmates" op en verdwenen door de deur, om in de kali hun toilet te maken. Op mijn veldbed liggende zag ik alles rustig zijn gang gaan. De rijst, gaar gestoomd, werd door de nicht en de oudste dochter in porties (en welke porties!) afgedeeld en in versche pisangbladeren gewikkeld, op een koperen schaal gelegd.

Toen mijne huisgenooten zich om den disch hadden geschaard en ik, na mij verfrischt te hebben, met een kop chocolade op den rand van mijn veldbed zat, kwam ik bij het overzien van het familietafereel onwillekeurig tot eene vergelijking van het meer dan eenvoudige costuum mijner huisgenooten bij hun maaltijd, met de ingewikkelde, gesoigneerde dinner-dress van onze Engelsche naburen. De mannen toch hebben slechts een stuk ruw katoen van eenige meters lengte om hun middel gewonden, en zoodanig bevestigd, dat het eene eind tusschen

de beenen doorgehaald het schaamdeel bedekt, en van achteren af hangt; het andere langste eind hangt van voren af. Overigens vertoonen zij geen kleedingsverschillen met Adam, voordat hij uit het Paradijs werd verdreven.

Gaat de man uit, naar de ladang of elders, dan zet hij een uit rotan gevlochten kalotje op. Enkelen hebben hier of daar een oud baadje weten machtig te worden. Dat pronkgewaad dragen zij echter in hun kampoeng nooit; het komt eerst te pas op reis of op bezoek. Aan broeken hebben zij zich nooit bezondigd; zij willen ze zelfs niet hebben.

De dames zijn wat aantal hunner kleedingstukken betreft gewoonlijk even sober als de heeren. Een katoenen lap, soms versierd met knoopjes, kraaltjes en daarop genaaide lapjes van andere kleur, om het middel vastgebonden, afhangend tot even boven de enkels, is het voornaamste kleedingstuk. Die saroeng, middels twee bandjes vastgehouden boven de heup is „à la Directoire". Bij het loopen is hierdoor een der beenen van af de dij zichtbaar. In huis gedurende het koken, padistampen en andere bezigheden, wordt die lap, blijkbaar nog te hinderlijk, tusschen de beenen doorgehaald en als pofbroek gedragen. Het lange haar wordt door een eenvoudig bandje vastgebonden en opgehaald. Gaan de vrouwen naar de ladang, dan wordt aan het costuum wel eens toegevoegd, een kort jakje van katoen of boomschors, dat de armen bloot laat. Ook komt het wel voor, dat vrouwen een muts opzetten van versierde boomschors of boomschors overtrokken met gekleurd flanel en behangen met kraaltjes, knoopjes en schelpjes. De vorm van dat hoofddeksel is afgeknot pyramidaal; een bodem heeft het meestal niet.

Na deze uitweiding keer ik tot mijn onderwerp terug.

Daar het ontbijt van de vorstelijke familie slechts bestond uit één gang, behoefde ik niet lang te wachten om nader terug te komen op het doel mijner komst. Ik had hiermede in zooverre succes, dat de zoon van den huisheer, Amban Kelesan, zoomede die van het bevriende hoofd, Anji Hipoei, beloofden met mij mee te zullen gaan, al was het ook met hun beiden. Vermaningen van de andere huisgenooten, om zich nog eens te bedenken, hadden geen vat op hen; zij verklaarden bij hun besluit te willen blijven. Die twee lijftrawanten droeg ik nu op, bij de jongelui in de kampoeng rond te gaan, om hen mede te deelen, waarvoor ik gekomen was en hoe voordeelig het voor hen zou zijn, wanneer zij meegingen.

Intusschen kalmeerde ik de gemoederen der vorstelijke familie met kleine geschenken. De heeren kregen een spiegeltje met de portretten van H. M. de Koningin en Prins Hendrik, de dames een fleschje odeur van 15 cts. de flacon. Een schuchtere „hint" van het bakvischje, gevolgd door een vermanend ribbestootje van geindigneerde mama, deed mij besluiten tot spiegeluitdeeling ook onder de dames. Toen

was de vreugde algemeen en alras verspreidde zich de faam van mijn goedgeefschheid door de kampoeng en het gevolg hiervan was, dat tal van dames eens kwamen overwippen. In verband met mijne plannen om zoo mogelijk hunne zoons en echtgenooten mee te nemen op een verre en langdurige reis naar het onbekende, deelde ik prophylactisch balsem uit. Het was vermakelijk te zien, hoe bij de keus van klosjes gekleurd garen, stukjes gekleurde zeep, enz. geweifeld werd. Het was dan ook een embarras de choix, zooals de vrouwen en meisjes nog niet hadden ondervonden. Toen de stroom eindelijk wat geluwd was, ried mijn lijftrawant Amban Kelesan mij aan, de doos van Pandora maar te sluiten. Aldus geschiedde. De begiftigden bleven nog gezellig nababbelen en hunne verschillende pasverworven schatten vergelijken.

Des middags na het maal, informeerde ik bij mijne agenten hoe het met de zaken stond. Veel succes hadden zij niet gehad. Zij waren bij verschillende jongelui geweest en hadden hen de voorwaarden van aanneming medegedeeld. Verscheidene mannen, waaronder degenen die den laatsten tocht met mij hadden meegemaakt, hadden er wel ooren naar, doch hun ontbrak nog de zekerheid omtrent verschillende zaken, die tot hunne gerustheid gewaarborgd moesten zijn. Ik achtte het daarom gewenscht, een groote vergadering bijeen te roepen, en daar de expeditie-plannen bloot te leggen. De candidaten konden dan met hunne bedenkingen en bezwaren voor den dag komen en de inlichtingen bekomen, die zij verlangden.

Dat plan deelde ik aan mijn gastheer mede, die dadelijk bereid was de noodige voorzieningen te treffen. Het duurde echter een heelen dag, zonder dat ik iets zag of hoorde van een bijeenroeping der mannen, doch Amban Kelesan, dienaangaande gepolst, gaf mij te kennen, dat er aan „gewerkt" werd. Op welke wijze was mij echter niet recht duidelijk. Eindelijk 's avonds tegen een uur of 8, toen ik al den verloren dag betreurde, werd ik gewaarschuwd, dat de vergadering mij wachtte. Voorafgegaan door Amban Kelesan met een flauw brandende toorts, scharrelde ik van onze voorgalerij, bukkende en struikelende over ongelijke planken en slapende honden naar de verbindingsbrug met het huis No. 2. Daar aangekomen na talrijke gymnastische toeren, trof ik in de spaarzaam verlichte galerij zoowat alle mannen, aanzittende in een grooten ovalen kring.

In het midden daarvan stonden twee martavanen en eenige ledige petroleumblikken, waaruit verscheidene dunne bamboe's staken. Daarboven hing een walmend lampje, dat de gezichten der aanwezigen flauw verlichtte. Voor mij werd een matje gespreid, tusschen het hoofd en zijn zoon, vlak onder het licht en bij de martavanen, die mij nu bleken gevuld te zijn met een wit troebel vocht. Voor zoover ik zien kon, was dagelijksche tenue, d. w. z. tjawat of lendendoek, de

algemeene dracht voor deze plechtigheid, terwijl het rotan-kalotje facultatief was.

Mijn linkerbuurman legde mij toen uit, wat er van mij verlangd werd en gaf te kennen, dat de bereiding van den inhoud der martavanen de eigenlijke oorzaak was van het uitstellen der vergadering. Die inhoud, *djakan*, bestaande uit suikerrietsap en gegiste rijst, is nl. een onmisbaar ingredient bij zoo'n vergadering en moest, toen ik mijn verzoek daartoe had gedaan, nog worden „gebrouwen".

Nadat ik mij eenigszins aan de schemering had gewend en familiare knikjes had gegeven aan vaag in de halve duisternis zichtbare bekenden, zou de eigenlijke plechtigheid een aanvang nemen.

Ik stond daartoe op, nam uit een der petroleumblikken een dunne bamboe en stak die tot op den bodem in een der martavanen. Het hoofd deed hetzelfde in de andere martavaan.

Gelijktijdig moesten wij nu al zuigende aan onze bamboetjes een bepaalde hoeveelheid djakan verschalken. Op primitief-ingenieuse wijze was er voor gezorgd, dat wij beiden evenveel en dat later volgenden ook niet meer dan een bepaalde hoeveelheid naar binnen zouden slurpen. Op het vocht in de martavanen, beiden boordevol en van gelijken vorm en inhoud, lagen nl. platte stukjes bamboe, waardoor even lange bamboe pennen waren gestoken. Er moest nu zoo lang van het vocht worden opgezogen, totdat de vloeistof tot het ondereinde van de pen was gezakt. De djakan moest met de tot op den bodem in de martavaan gestoken zuigbamboe eerst worden dooreengeroerd, door deze met beide handen heen en weer te rollen, ten einde den inhoud te vermengen en tevens te voorkomen dat te veel rijst werd opgezogen en de bamboe verstopt. Ik schat de hoeveelheid van het vieze goedje die het hoofd en ik uit onze respectieve martavanen opslurpten op ongeveer 1 L. en daarna verwisselden wij van martavaan om nog eens een dergelijke hoeveelheid te verorberen. Hoewel het mij moeite kostte, versaagde ik niet, omdat ik wist dat van „meedoen" in een geval als dit, zooveel afhing; zelfs vertoonde ik na afloop van de operatie een verrukt comediegezicht. Goedkeurende uitroepen en gelach beloonden mijn prouesse.

Achtereenvolgens gingen nu de anderen aan den slag en telkens werden de martavanen weer uit de kali bijgevuld. Onder de bedrijven stak ik mijn speech af in het Maleisch, dat mijn beide lijftrawanten voldoende verstonden, die ik dan ook verzocht voor de aanwezigen te vertolken, wat ik gezegd had. Na een korte poos van algemeen zwijgen stond het hoofd op en begon met te vertellen, dat de kampoeng mij kende, de menschen vertrouwen in mij stelden en vooral na het gezamenlijk drinken in volle vergadering van hun djakan, mij als een der hunnen beschouwden.

Daarna stelde hij mij verschillende vragen omtrent duur en doel van

de reis, en omtrent mogelijke gevaren op reis en in de Tanah Papoea. Kon ik er voor instaan, dat degenen die met mij meegingen, niets zou overkomen, dat ik hen nooit alleen zou laten en dat ingeval van overlijden de lijken niet in zee zouden worden geworpen? Dan moest ik beloven dat zij nooit ruw zouden worden behandeld, dat ik met hen allen weer terug zou keeren naar Tandjoeng Seilor en werd mij gevraagd hoe de achtergelaten betrekkingen in hun onderhoud moesten voorzien, als hun kostwinners voor geruimen tijd weggingen en eindelijk of ik er voor kon instaan dat hij zelf (het kampoenghoofd) niet zou sterven gedurende de afwezigheid van zijn zoon.

Van den duur der reis had ik zelf slechts een vaag idee; ik wist alleen, dat er voor 6 à 8 maanden vivres zouden worden meegenomen. Toen ik hen dat meedeelde, vertoonden zich rimpels op diverse voorhoofden. Nu is 6 maanden juist de tijd tusschen twee ladangbewerkingen, aangezien tweemaal 's jaars wordt geplant en geoogst. Een periode van 6 maanden, van oogst tot oogst, was te overzien, maar langer, dat was hun te machtig. Daarom heb ik hen voor 6 maanden aangenomen, hopende dat de expeditie, behoudens onvoorziene omstandigheden, binnen dien tijd zou zijn afgeloopen.

Ik vertelde hen verder dat er goed voor hen zou worden gezorgd, dat ik altijd bij hen zou blijven en dat de kans, dat er iemand aan boord zou overlijden uiterst gering was, maar als dat geval zich mocht voordoen, het lijk alleen dan aan de zee werd toevertrouwd, als het stoomschip nog ver van land was.

Voor de achtergelaten betrekkingen zou worden gezorgd door verstrekking van voldoende hoeveelheid rijst en wat henzelven betrof, zij zouden van alles worden voorzien en 60 rijksdaalders per hoofd verdienen.

Zoo slaagde ik er in successievelijk al hunne bezwaren uit den weg te ruimen.

De vergadering bleef nog wat napraten en ik verdween met mijn beide getrouwen. Al spoedig ontving ik „thuis" de mededeeling dat 15 mannen wilden meegaan. Dat was een mooi resultaat, als men bedenkt dat de mannelijke bevolking der kampoeng slechts 40 à 50 personen telde.

Dien avond stelden mijn beide adjudanten mij voor een serenade te brengen aan de dames, waarin ik toestemde, om mijn avontuur geheel uit te leven. Met de kělědispelers voorop ging het voorzichtig loopende over de verschillende corridors langs alle huizen. Glimmerde ergens licht door de reten der omwanding, dan zette de kělědispeler zijn beste beentje voor. Klonk zijn spel dan hartroerend genoeg om een der binnen zittende schoonen te bewegen het hoofd buiten de deur te steken, dan was dat het sein, dat de nachtmuzikanten mochten binnenkomen. Er werd dan in een kringetje gezeten en wat

gepraat en dan weer opgestapt om ergens anders fortuin te zoeken. Na op die manier een bezoek of 3, 4 te hebben afgelegd, keerden wij naar huis terug en vergaten weldra in een gezonden slaap, djakan, vergadering en serenades. Als regel plegen echter dergelijke serenades anders af te loopen; de jongelui vinden gewoonlijk achtereenvolgens hier of daar een aangenamer onderdak, dan zij het thuis hebben en blijven een nacht uit logeeren.

Den volgenden morgen kwamen de aspiranten voor de expeditie zich bij mij melden; er waren er 17. Prachtig! doch er was een maar bij. Onder de 17 liefhebbers bevonden zich nl. 4 personen, die hetzij door ouderdom, hetzij door zwak physiek niet in mijn smaak vielen. Twee wist ik met heel veel moeite en omzichtigheid te beduiden, dat het beter was, dat zij niet meegingen. De andere twee waren er niet van af te brengen. Zij hadden het groote besluit genomen en wilden nu dan ook mee. Daar de anderen, die er bij stonden hunne partij opnamen, gaf ik voorloopig toe.

Tegen den middag zou ik stroomop gaan naar de naastbijgelegen kampoeng Long-Ledjoe, bewoond door stamgenooten van mijne gastheeren. Daar zou ik, om een djakan-vergadering te voorkomen tegen zonsondergang arriveeren, gelijktijdig ongeveer, met de van hunne ladangs terugkeerende mannen. Ik zou hen dan dienzelfden avond in de woning van hun hoofd verzamelen, hen toespreken en de beslissing vragen. Als het eenigszins kon, wilde ik denzelfden avond nog naar Long-Mahan terugkeeren, daar ik hoopte op een vlugge afdoening van zaken, omdat het voorbeeld van Long-Mahan vermoedelijk wel zou pakken. Ook te Long-Ledjoe had ik verscheidene kennissen van den vorigen tocht en kwam ik dus niet op onbekend terrein.

Na een voorspoedig tochtje, kwam ik tegen 5 uur te L.-Ledjoe en gingen wij dadelijk naar de woning van het hoofd, die aanwezig was. Ik liet mijn Mahaneezen hier en daar het terrein verkennen en voorbereiden en toen om 7 uur de mannen onder een stortregen waren bijeengekomen, stak ik van wal. Ook hier een goed onthaal en zooals ik verwacht had, trok het voorbeeld van Long-Mahan. Ofschoon er maar 30 man aanwezig waren (de overigen waren door den regen opgehouden of overnachtten in niet te bereiken ladanghuisjes) gaven zich 12 mannen op, waaronder het hoofd zelf.

Ook over het hier verkregen resultaat kon ik dus tevreden zijn. Van terugkeeren was echter geen sprake, daar de regen nog altijd in stroomen viel. Het hoofd van L. Ledjoe inviteerde mij met mijne roeiers ten eten en bood ons aan bij hem te overnachten. Dit vriendelijk aanbod namen wij wat het diner betreft aan; het nachtlogies werd voorwaardelijk geaccepteerd.

Het maal dat ik met mijn menschen au sein de la famille nuttigde, op mijn hurken zittende en middels mijne natuurlijke grijporganen,

bestond uit rijst en gebakken varkensvleesch. De gastvrouw was zoo vriendelijk mij een extra lekker hapje over te reiken met hare ietwat besmeurde vingertjes. Met een hoofdbuiging en dankbaar lachende, nam ik het aan en deed de delicatesse in mijn maag verdwijnen. Dat orgaan was toch al gewend aan allerlei verrassingen. Ook hier werd mijn „gewoon" doen geapprecieerd en deden gastheer en gastvrouw hun uiterste best om mij te believen.

Intusschen luisterde ik of de regen niet wat minderde, want het lachte mij en mijn roeiers, die evenmin als ik iets hadden meegenomen, in het geheel niet toe, den nacht op een ongelijken planken vloer door te brengen; wij wilden liever thuis slapen. Tegen half negen had de regen nagenoeg opgehouden en gaven wij ons voornemen te kennen „huis toe" te varen. Wel was de vaart in het donker en door de stroomversnellingen niet zonder gevaar, maar het traject L.-Ledjoe—L.-Mahan was mijn roeiers zoo bekend, dat zij voor behouden thuiskomst instonden.

Met groote snelheid schoot de prauw door het bruisende water, dikwijls rakelings langs puntige rotsen. Met kattenoogen speurde de voorman echter steeds tijdig elk gevaar en mooi glipten wij tusschen en langs alle hindernissen. Onder dat alles bleef de geheele bemanning absoluut kalm en lachte en schertste onder de snelle vaart en had de grootste pret als inslaande golfjes een der inzittenden overgoten. Binnen het half uur waren wij weer thuis en konden, na een gezellige babbel met onze huisgenooten, die belangstellend naar het resultaat van den tocht informeerden, gaan slapen.

Vooraf had ik wat gelezen bij het licht van mijn veldlamp en het was aardig te zien, hoe de dames profiteerden van dat schitterende licht (alles is betrekkelijk) door in een grooten kring er om heen te gaan zitten, om kraaltjes te rijgen, hoeden te vlechten enz. In de lectuur van mijn voorhistorische courant, werd ik telkens gestoord door vragen omtrent „tanah dipa" (land aan de overzijde, d. w. z. al het hun onbekende land); over de wonderen van dat land kon ik niet genoeg vertellen.

Met de menschen van L. Ledjoe had ik afgesproken, dat zij mij over twee dagen te Moeara Pangean zouden aantreffen. Mijn plan was, van daar de Pangean op te varen en in de kampongs L. Kloe en L. Isan nog eenige mannen te werven. Ik zou dan gelegenheid hebben, uit al de te Moeara Pangean verzamelde candidaten, de 20 besten uit te kiezen.

Daartoe verliet ik L. Mahan voor goed, nadat het hoofd mij nogmaals op het hart had gedrukt, goed voor zijn menschen te zorgen. Het afscheid der met mij vertrekkende Dajaks van hunne familieleden, leek meer dan koel, niettegenstaaande zoo'n lange en verre reis iets zeer buitengewoons, en de terugkomst, naar de meening van de achterblijvende vrouwen, lang niet zeker was. Terwijl de „barang" in de

prauw werd gebracht, stonden vrouwen en enkele kinderen aan den kalikant kalm toe te kijken en toen wij wegroeiden, was geen uiterlijk spoor van droefheid bij achterblijvenden of vertrekkenden waar te nemen. Laatste raadgevingen of vermaningen werden niet gewisseld en ook van wuiven met handen of doeken was geen sprake. Merkwaardig dat stoïcisme bij zoo'n gewichtig evenement. Het was mij echter zóó liever, dan een afscheid met huilen en weeklagen.

Met een vaartje gingen wij de rivier af tot Moeara Pangean. Daar werd een eet-rust gehouden, waarbij mij bleek dat de menschen toch wel de noodige versnaperingen van huis hadden meegekregen. Toen weer op weg naar L. Kloe. Te Ma. Pangean had ik reeds gehoord dat geheel L. Kloe in de weer was met het treffen van toebereidselen voor de teraardebestelling van de moeder van hun hoofd. Aangezien de overledene van zeer aanzienlijke familie was, waren van heinde en verre vertegenwoordigers van andere stammen opgekomen, om hormat te bewijzen.

De zoon van de overledene, de gevreesde en alom bekende Lig Pai, had nu te zorgen voor het onthaal van de talrijke gasten. Hij had dan ook verscheidene mannen van zijn stam op jacht gezonden, teneinde te voorzien in den dagelijkschen aanvoer van varkens. Van de Poenan's had hij „toeba" in groote hoeveelheid opgekocht, om daarmee op verschillende plaatsen te visschen. Het lijk van zijn moeder zou worden bijgezet, d. w. z. het lijkenhuisje zou komen te staan, aan den rotsigen oever van de rivier in het gezicht der Kiham Raja.

In verband met de a. s. bijzetting en de daarmee gepaard gaande drukte, die bijna allen in beslag nam, had ik weinig hoop de aandacht te kunnen vestigen op mijn plannen. Daarbij drong mijn tijd, zoodat ik niet wachten kon tot den afloop der bijzetting en van den tijd van na-rouw gedurende welke de kampoeng niet mocht worden verlaten door de bewoners er van. Te L. Kloe aangekomen vond ik dan ook de gemoederen geheel vervuld van de groote gebeurtenis en allen in de weer voor de preparatieven, vooral van de met de bijzetting gepaard gaande gastmalen.

Na een kort oponthoud, gedurende hetwelk het hoofd zijn spijt te kennen gaf, mij niet beter te kunnen ontvangen en notitie te nemen van mij en mijn plannen, roeide ik door naar L. Isan. Ook van daar was een groot gedeelte der mannelijke en vrouwelijke bewoners ter assistentie bij de rouwplechtigheid naar L. Kloe gegaan, terwijl de anderen op hunne respectieve ladangs zaten. Slechts enkele mannen waren bij onze aankomst aanwezig, doch het hoofd liet er nog eenigen oproepen uit de bereikbare ladanghuisjes, zoodat er 's avonds 12 man vergaderd waren, waarvan de helft zich bereid verklaarde den volgenden dag met mij te vertrekken.

Des avonds deelde ik broederlijk met mijn gastheer ons avondmaal.

Ik had een blikje erwtensoep; hij rijst en ketan in bamboe. Voor de helft van mijn soep kreeg ik rijst en ketan „naar genoegen". Beiden smulden wij op den goeden afloop van den tocht. Ook hier moest ik met allerlei voorwerpen duidelijk maken, de situatie van Borneo ten opzichte van Java, tanah Boegies, tanah Ambon en tanah Papoea en de tijden benoodigd voor de overvaart. Hoofdschuddend over de uitgestrektheid van de aarde, ging het gezelschap uiteen om te gaan slapen.

Den volgenden morgen vertrok ik met mijn oude getrouwen en 6 nieuwelingen van Long Isan en was om 9 uur te Mª Pangean, waar de andere a. s. tochtgenooten reeds present waren. In het geheel waren 45 candidaten bij elkaar waaronder jonge prachtkerels, maar ook ouderen van dagen. In aanmerking nemende de tegenspoed die ik ondervonden had op de reis en de bijzondere omstandigheden waarin de Dajak-bevolking aan de Kajan toen juist verkeerde, kon ik dus over het resultaat van mijn tocht tevreden zijn.

Na hen nog eens duidelijk te hebben gemaakt, waar het om ging vroeg ik, wie er nu nog graag meegingen; de weifelaars konden zich gerust terug trekken, dat had ik zelfs liever. Toen vielen er 10 af, zoodat ik 35 overhield waarvan ik de 20 besten, krachtigsten wilde uitzoeken, doch dat was buiten den waard gerekend. Allen wilden mee. Toch had ik hen van te voren gewaarschuwd, dat ik hoogstens 20 man noodig had. Het eind van de historie was, dat ik van een zelfde kampoeng al de candidaten moest nemen of geen een en daarom koos ik de 15 menschen van L. Mahan, waarbij zich nog 2 mannen van L. Isan aansloten.

Te Mª Pangean was ik in de gelegenheid al vast 1000 K.G. rijst voor de achtergelaten betrekkingen aan te koopen en te doen opvoeren door kampoenggenooten. Nog 1000 K. G. zou van Tg. Seilor denzelfden weg moeten opgaan. Voor het opvoeren daarvan begeleidden ons 20 blijvers tot die plaats.

Onze tocht stroomaf was zeer voorspoedig en den dag voor de aankomst van de Paketboot, bereikten wij Tg. Seilor, waar ik dus gelegenheid had den controleur het succes van mijn tocht mee te deelen. Eenigszins ongeloovig eerst, moest hij, na ondervraging van de meegekomen Dajaks erkennen, dat ik geslaagd was.

Een van mijn mannetjes moest ik echter prijsgeven, nl. Anji Hipoei met wien ik bij het hoofd van L. Mahan had gelogeerd. Hij was een Ma Alim, afkomstig uit de Poedjoengan, (landstreek genoemd naar een zijrivier van de Bahau) en had daar deelgenomen aan een snelpartij op 16 Maleische en Boegineesche rotanzoekers. Wel schenen dezen door eigenmachtig optreden daartoe aanleiding te hebben gegeven, zoodat de Ma Alim's er na gehouden onderzoek met een boete afkwamen, maar mijn collega bij de Poedjoengan-colonne en ook de

controleur vonden het toch beter, den jeugdigen koppensneller niet mee te laten gaan. Deze was daardoor bitter teleurgesteld en hij deelde mij mede, dat hij niet zou wachten tot het vertrek van de anderen. Dat gezicht zou hij niet kunnen verdragen en daarom verkoos hij liever denzelfden dag, dat zijn vonnis geveld was, naar boven te vertrekken.

Den volgenden morgen scheepte ik mij met 16 Ma Koelit's aan boord van de „de Eerens" in, met voorloopige bestemming, Bandjarmasin. Daar zou ik mijn tamme wilden een beetje in de kleeren steken en dan doorreizen naar Soerabaja, van waar de Z. N. Guinea expeditie zou vertrekken.

De tinontginningen in Nederlandsch Oost-Indië, in het bijzonder die op Billiton.

DOOR

W. H. C. DOORMAN.

Hun, die nu en dan eenige aandacht gewijd hebben aan de cijfers der Indische begrooting, zal het zeker niet ontgaan zijn, dat de opbrengst van de tinontginningen op Bangka en Billiton daarin een zeer belangrijke rol speelt.

Komen de winsten, op Bangka behaald, *geheel* ten goede der Indische schatkist, wijl het Gouvernement hier zelf ontginnend is opgetreden, ook van het eiland Billiton, waar de ontginning gedreven wordt door de Billiton-Maatschappij, dus door particulieren, vloeien tegenwoordig jaarlijks eenige millioenen in die schatkist. De Billiton-Maatschappij toch betaalt volgens de thans geldende overeenkomst $^5/_8$ deel harer netto winst aan het Gouvernement; inderdaad een niet gering percentage!

Bij het opstellen van dit voor het Gouvernement zoo voordeelige contract, zal zeer zeker ook het denkbeeld eenigszins hebben voorgezeten, dat men, vóór het te laat was, moest trachten in te halen, wat men vroeger — tijdens de eerste overeenkomsten — te weinig als schatting had geheven.

Het recht tot mijnbouwkundige ontginning van het eiland Billiton werd in het jaar 1852 verleend aan Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden en aan Baron Vincent van Tuyll van Serooskerken. Door deze concessionarissen werd terstond een aanvang gemaakt met het onderzoek naar tin en toen dit gunstig uitviel werd ook de ontginning spoedig ter hand genomen. De min-gunstige geldelijke gevolgen dezer ontginning waren oorzaak, dat in 1860 de rechten van concessionarissen werden overgedragen op de toen opgerichte Billiton-Maatschappij.

Toenmaal moesten concessionarissen 3 pCt. van het gewonnen tin afstaan aan het Gouvernement. In „Billiton voorheen en thans", een artikel in de „Gids" van het jaar 1875 van de hand van den Heer Rost van Tonningen, worden de inkomsten, welke het Gouvernement omstreeks dien tijd direct en indirect (d. w. z. uit de pachten, in- en

uitvoerrechten) uit de tinontginning van Billiton trok, geschat op ± 3 ton per jaar.

Toen in 1892 het contract ten einde was, werd onder nieuwe voorwaarden bewilligd in een verlenging daarvan, waarbij evenwel voor het Gouvernement werd geëischt 5/8 van de netto winst der Billiton Maatschappij, zoodat thans per jaar in de schatkist vloeit een bedrag van ruim *f* 2½ millioen, eveneens met inbegrip van pachten enz.

Natuurlijk is het winstcijfer der maatschappij in hooge mate afhankelijk van de marktprijzen van het tin, prijzen die in den loop der jaren groote schommelingen vertoonen. Werd toch in April 1872 per picol (62½ K. G.) een prijs gemaakt van *f* 100.10, in '78 was de gemiddelde verkoopsprijs slechts *f* 40.89.

Terwijl in Oct. '96 de prijs *f* 39.04 bedroeg, betaalde men drie jaar later weder bijna *f* 100.—, welk cijfer steeg tot *f* 139 in 1906, om daarna weer geleidelijk terug te loopen tot *f* 90 à *f* 100.—, op welk niveau de prijs sedert eenige maanden blijft. [De verkoop van Bankatin door de Nederl. Handel Mij. geschiedt hier te lande per 50 K.G. als eenheid].

Uit bovenstaande cijfers blijkt duidelijk hoezeer de prijzen alnaarmate van vraag en aanbod uiteenloopen.

Het aanbod is betrekkelijk gering, daar het tin een niet veelvuldig voorkomend metaal is.

In geringe hoeveelheden is het afkomstig uit Europa (vroegere eeuwen de eenige producent) nl. uit Bohemen, Saksen en Cornwallis; Australië levert eveneens een geringe massa; Bolivia levert een vrij aanzienlijk quantum, dat steeds stijgende is. De groote massa echter is afkomstig van het schiereiland Malakka en van onze Indische eilanden Bangka, Billiton en Singkep, het laatste behoorende tot den Riouw-archipel en dus gelegen tusschen Bangka en Malakka. Is het aldus waarschijnlijk dat onze Indische tin-eilanden te beschouwen zijn als een zuidelijke voortzetting van de Malakka-afzetting, zoo vindt deze in noordelijke richting wellicht hare voortzetting in Birma en Siam, van waar ook eenig tin afkomstig is.

Omtrent het voorkomen van tin in Transvaal hebben ook geruchten geloopen, doch deze zag ik later niet herhaald.

In ronde cijfers bedraagt de wereldproductie 90 à 100,000 ton tin per jaar, verdeeld als volgt over de landen van voortbrenging:

Malakka	58	pCt.
N. Ind. Archipel .	16	„
Bolivia	12	„
Europeesche landen	5	„
Australië.	4	„
Siam en Birma. .	4	„ (voornamelijk van het eiland Tonkah).
iverse streken. .	1	„

Terwijl het percentage van Malakka dalende is, stijgt dat van Bolivia aanmerkelijk.

De verdeeling der productie van onze koloniën was voor het jaar 1907—'08 als volgt:

Bangka	191.930	pikols.
Billiton	66.491	„
Singkep	6.619	„

Hierbij zijn nog aangestipt dat van Gouvernementswege een onderzoek naar tin heeft plaats gehad in Siak en op Flores. Wel werden ertssporen aangetroffen, doch van ontginbare afzettingen vond men niets.

De vraag naar tin betreft in de eerste plaats de blikfabrikage (blik is dun plaatijzer in een bad overdekt met een dun laagje tin), die als gevolg van het toenemend gebruik van verduurzaamde levensmiddelen en ook door de groote vlucht der petroleum-industrie kolossale afmetingen heeft aangenomen. Verder wordt het tin verwerkt in verschillende metaalmengsels als brons, klokmetaal, kaiserzinn, enz.

Om een beeld te geven van het gebruik van tin voor verpakking van levensmiddelen mogen de volgende cijfers dienen:

Zwitserland maakt per jaar 70.000.000 blikjes melk,
Frankrijk verpakt „ „ 80.000.000 „ sardines,
Amerika verbruikt „ „ 700.000.000 „ voor diverse eetwaren.

Het tin aan dit blik verwerkt is voor het grootste deel verloren. Wel bestaan er een chemisch en een electrisch proces om het tin hiervan terug te winnen, maar men bedenke dat de meeste blikjes worden genuttigd in afgelegen landen, vanwaar zij nooit terugkeeren. De kleine blikjes worden weggeworpen in het bosch of over boord, de groote petroleumblikken worden benut als emmers, bloempotten, als anderszins.

Waar uit het bovenstaande bleek welk een belangrijke rol het tin speelt juist met betrekking tot onze geldmiddelen — die ons alle zoo na aan het hart liggen — zal het wellicht velen belang inboezemen iets naders omtrent de tinwinning in onze koloniën te vernemen.

Ik stel mij voor daartoe meer in het bijzonder het eiland Billiton te bespreken, hoewel reeds vroeger eenige artikelen daarover verschenen, die evenwel òf de opkomst van Billiton in algemeene trekken behandelen (het reeds boven genoemde artikel in de *Gids*) òf de eigenlijke vestiging op Billiton bespreken („de eerste jaren der Billitononderneming" door John Loudon, opgenomen in de *Ind. Gids* '83), terwijl verder het Jaarboek van het mijnwezen over 1897 gewijd is aan eene „Geologische beschrijving van Bangka en Billiton" van de hand van den hoofdingenieur van het mijnwezen Dr. Verbeek.

Geologische herkomst.

Alvorens over de ontginning enz. te spreken, willen wij eerst de vraag bespreken: „Van waar komt het tin?" en meen ik alsdan niet beter te kunnen handelen, dan een aanhaling te doen uit het bovengenoemde verslag van het mijnwezen.

Dr. Verbeek zegt daarin omtrent Bangka en Billiton het volgende: „Het tinerts komt voor òf op de oorspronkelijke, òf op de secundaire ligplaats; de laatste wijze van afzetting ontstaat door verweering, verbrokkeling en afspoeling van de eerste" en iets verder omtrent het ontstaan der „oorspronkelijke" afzettingen: „nadat de lagen (der sedimentaire afzettingen) hun steilen stand hadden verkregen (als gevolg van plooiïng der aardkorst tijdens de afkoeling der aarde) circuleerden vloeistoffen, gedeeltelijk op scheuren en dwarsspleten, maar hoofdzakelijk op de voegvlakken der lagen. Die vloeistoffen bestonden waarschijnlijk uit water of koolzuurhoudend water, houdende kiezelzuur in oplossing en met een uiterst gering gehalte aan metaalverbindingen, voornamelijk aan ijzer en tin". Door verdamping van het water zetten zich zoowel het kiezelzuur als de metaalverbindingen in kristalvorm in deze spleten af. De bedoelde spleten en scheuren nu, die beneden zeer smal, soms zelfs haarfijn waren, waren naar boven toe wijder en bereikten nabij de oppervlakte plotseling een niet onaanzienlijke breedte. Dit bovengedeelte der spleetvulling verweerde met het omringende gesteente; gaandeweg verbrokkelde de geheele bovenlaag en werd zij door het regenwater weggespoeld naar de lagere terreinen. Hier bezonken, zoodra de stroomsnelheid verminderde, de zware metaalverbindingen (ertsen) in de rivierbeddingen, waar zij later weder door andere bezinksels werden overdekt. Sommige verweeringsproducten bleven reeds liggen vóór zij nog de rivierbeddingen hadden bereikt, terwijl zeer fijne ertsdeelen zeker ook door den stroom werden meegevoerd tot in zee.

Wijze van afzetting.

Met deze zienswijze voor oogen, willen wij thans nagaan waar en hoe voornamelijk de tinafzettingen op Billiton voorkomen.

Als algemeenen regel kunnen wij daarbij zeggen, dat het aldus door de stroomen meegevoerde tinerts, wordt gevonden in een breede strook langs de kusten van het eiland.

In hoofdzaak kunnen wij de afzettingen dan in drie hoofdgroepen verdeelen en wel als volgt:

1°. Afzettingen in de vroegere, veelal ook nog de tegenwoordige rivierbeddingen, waar de ertsvoerende laag voorkomt in zeer verschillende dikte en in zeer verschillende ertsrijkheid. De eigenlijke afzetting is dan, gelijk boven gezegd, meestal overdekt met andere bezinksels, wier aard en totale dikte weder sterk uiteenloopen. Heeft men som-

tijds slechts een laag grond te verzetten van 2.5 of 3 meters om die ertsvoerende laag te bereiken, op andere plaatsen bereiken die lagen een gezamenlijke dikte van 8, 10, 12, zelfs van 15 en 16 M., terwijl vermoedelijk ook nog dieper gelegen ertsafzettingen voorkomen. De ertsvoerende laag rust meestal op het verweerde oorspronkelijke gesteente, hetwelk terstond van de bovenliggende bezinksels is te onderkennen. In holten en spleten dezer oude steenmassa vindt men veelal fraaie ertskristallen, zonder andere bijmengselen, bijeen liggen.

2°. Afzettingen op de hooge gronden tusschen de rivierbeddingen, waarbij de ertsvoerende grondlaag onmiddellijk aan de oppervlakte ligt, somtijds overdekt door een dun laagje humus. Ook hier zijn dikte en ertsrijkheid zeer verschillend, doch de laatste is altijd veel geringer dan bij de afzettingen onder 1° vermeld.

3°. Afzettingen, die ongeveer het midden houden tusschen die onder 1° en 2° vermeld, waarbij dus verschillende ertsvoerende lagen boven elkaar liggen, somtijds ook afgewisseld met een laag, waarin geen erts wordt aangetroffen.

De hier genoemde afzettingen zijn, zooals na het voorgaande duidelijk zal zijn, te rekenen onder de zoogenaamde secundaire afzettingen, zoodat ons nu nog overblijft te spreken over de primaire afzettingen.

Deze nu, d. w. z. dus de afzettingen in adervorm, komen meestal voor in zóó fijnen vorm, dat zij veelal aan het oog ontsnappen. Slechts bij nauwkeurig onderzoek treft men ze aan in de verweerde gesteentelagen, wanneer deze zijn blootgelegd. Ze zijn dan echter meestentijds van zóó geringe dikte, dat ontginning er van niet der moeite waard zou zijn.

Toch zijn in enkele gevallen spleetvullingen gevonden, die wèl een loonende ontginning beloofden, soms zelfs zeer rijk waren, en dan tot een diepte van 20 à 40 M. zijn uitgewerkt geworden. Op die diepte echter versmalden zij zich dusdanig, dat men òf het spoor kwijt raakte òf de ontginning wegens de te geringe opbrengst staakte.

De zoogenaamde aderontginning is dus tot nu toe op Billiton als bijzaak te beschouwen, daarentegen de stroom-tinerts-ontginning als hoofdzaak. [1])

Het is juist deze omstandigheid, die een goedkoope ontginning mogelijk maakt en derhalve aan Billiton (ook aan Bangka, Singkep en Malakka) zulk een voorsprong geeft boven de uitsluitend als aderontginningen te bewerken afzettingen in Europa.

---

[1]) In het jaarverslag 1908/09, hetwelk na voltooiing van dit artikel in mijn handen kwam, lees ik omtrent dit punt het volgende: Het bestuur heeft den Min. v. Kol. verzocht het loopende contract, dat in 1927 eindigt, reeds nu te verlengen, daar de loopende termijn te kort is, om de belangrijke uitgaven, welke bij het tot stand komen van een plan van uitgebreide *aiepbouw*-ontginning zouden worden gevorderd, uit de jaarlijksche winsten der onderneming te kunnen terugbetalen.

Scheikundige samenstelling, enz.

Het tinerts is in de scheikunde bekend onder den naam van tindioxyde ($Sn O_2$) of tinsteen en bevat alzoo volgens de atoomgewichten 78.7 pCt. zuiver tin. Hoe zuiver het op Billiton gevonden tinerts is, moge blijken uit het feit, dat met de eenvoudige smeltingsmiddelen aldaar gebezigd, veelal 73 à 74 pCt. van het ertsgewicht als handelstin wordt verkregen.

De meest voorkomende verontreinigingen zijn titaanijzer, ijzerpyriet en kwarts, soms ook wolframiet en enkele andere mineralen.

De ertskristallen zijn meer of minder scherp van vorm naarmate zij dichter bij of verder verwijderd van de vormingsplaats worden gevonden. De grootte der kristallen is zeer uiteenloopend, doch blijft meestentijds beneden die eener groene erwt, hoewel ook kristallen voorkomen ter grootte van het voorste lid eener vinger. De kleur, meestal blauwig zwart, is somtijds meer grijs, nu en dan ook geelachtig of zelfs naar rose overgaand. Op een enkele plaats werd zeer zuiver erts gevonden, hetwelk bijna kleurloos was nl. gelijkend op stukjes Arabische gom.

Terreinonderzoek.

Werden bij het eerste begin der ontginning gewoonlijk putten gegraven om te onderzoeken of op die plaatsen erts aanwezig was, alras bleek, dat die arbeid te tijdroovend was en werden grondboren ingevoerd voor het terreinonderzoek.

Hoewel er reeds jaren en jaren lang geboord is geworden, zijn nog steeds een groot aantal boorploegen werkzaam om ontginbare terreingedeelten op te sporen. Zelfs werd gedurende de laatste jaren het boormateriaal aanmerkelijk vermeerderd, zoodat thans 40 à 50 boren in gebruik zijn.

Ruw geschetst, bestaat het boormateriaal uit een stel aan elkaar te koppelen ijzeren buizen, die onder belasting al draaiende in den grond worden gedreven, steeds den zich binnen de buis bevindenden grond daaruit met behulp van verschillende grondlepels verwijderende en dien grond terstond door uitwasschen op de aanwezigheid van erts onderzoekende. Deze boring wordt voortgezet tot de oorspronkelijke steenlaag (bedrock) is bereikt, waarna de boorbuizen weder worden opgetrokken.

Aldus wordt een te onderzoeken terrein geheel afgeboord met boortraversen op afstanden van 10 à 120 M. en een onderlingen afstand der boorgaten in die traversen van 10 à 40 meter.

Alle boorgaten worden vervolgens op een kaart van het onderzochte terrein ingeteekend, met verschillende teekens alnaarmate de meerdere of mindere ertsrijkdom der gaten. Door berekening wordt nagegaan, welke gedeelten vermoedelijk met voordeel te ontginnen zijn, welke terreinen daarna op de kaarten met een bepaalde kleur en op het terrein zelf met grenspalen worden aangeduid.

Wordt later zulk een terrein bewerkt, dan wordt wederom door opmeting bepaald in welke gedeelten de ertsvoerende laag is uitgewerkt en ook deze gedeelten worden wederom op de kaarten met een bepaalde kleur aangegeven.

Zoodoende blijkt dus uit elk der kaarten (die op schaal van 1 : 2500, soms ook van 1 : 1000 worden gemaakt) welke terreinen onderzocht zijn, welke oppervlakken daarvan bewerkbaar en welke reeds bewerkt zijn.

Ontginning.

Wij gaan thans over tot de eigenlijke ontginning en beginnen daartoe met het eenvoudigste werk, d. w. z. met de ontginning der terreinen, hierboven onder 2° genoemd, in Indië bekend onder den naam van „koelit-velden", (koelit = huid of bast, dus de oppervlakte-laag).

De grond bevat hier in den regel slechts een uiterst geringe hoeveelheid erts, die daaruit door wasschen moet worden afgescheiden. Een eerste vereischte is dus, dat men water ter beschikking heeft. Hiertoe wordt, zoo mogelijk in een valleitje, gelegen boven het te bewerken terrein, een stuwdam aangelegd, vanwaar het water door een aanvoergoot moet worden geleid naar het te bewerken terrein.

Hier wordt door een eenvoudig sluisdeurtje — door de Chineezen meestal vervaardigd van een oude petroleumkist — de wateraanvoer geregeld. De te verwerken grond wordt in greppels of wel in houten goten (één bodem- en twee zijplanken) geworpen en nu in het daarover heen stroomende water geroerd en gekneed, door welke bewerking de soortelijk lichtere gronddeelen door het water worden meegevoerd, terwijl de zwaardere ertsdeelen bezinken. Dagelijks wordt het aldus gewonnen erts door de arbeiders huiswaarts gebracht, waar het in een daarvoor bestemde en omheinde ruimte wordt opgehoopt tot het moet worden uitgesmolten.

Gaven wij zooeven aan hoe in gunstige omstandigheden de wateraanvoer wordt verkregen, veelal zijn die omstandigheden niet zoo gunstig, doordat het te bewerken terrein te hoog gelegen is. In dit geval kan men twee wegen kiezen, d. w. z. men kan òf het water kunstmatig opvoeren òf men kan den te verwerken grond afvoeren naar een lager terrein, waar wèl water beschikbaar is.

De opvoer van water geschiedt met behulp van pompen, die door menschenkracht of door stoom worden gedreven; (over deze pompen wordt later nog gesproken); wordt de grond weggevoerd, dan geschiedt zulks òf met licht trammaterieel, òf met behulp van kabeltransport, soms ook met behulp van den kruiwagen of zelfs door vervoer in mandjes, die aan een draagstok gedragen worden.

De onder 3° vermelde afzettingen, worden in hoofdzaak ontgonnen volgens de bovenaangegeven werkwijze bij natuurlijken wateraanvoer. Daar deze ontginningen meestal dieper zijn (tot 3 à 3.5 M.) worden

de lager gelegen grondlagen met behulp van een schop met zeer langen steel opgeworpen in de op jukken geplaatste waschgoten.

Bij alle hiervoor genoemde ontginningen moet men benedenstrooms van onze zoogenaamde wasch- of spoelgoten genoegzame ruimte hebben om den weg te spoelen waardeloozen grond te bergen. Is eenmaal eene ontginning in gang, dan wordt elk leeggewerkt gedeelte benut om daarin den grond van het volgende deel te bergen. Alleen bij het begin eener ontginning kan het dus soms noodig zijn den verspoelden grond weg te werken.

Wij komen thans tot de diepgelegen afzettingen. De voorbereidende werkzaamheden bestaan hier als regel uit:

1e het afdammen der vallei bovenwaarts van het te bewerken terrein;

2e het maken van een afvoergoot voor het aldus opgestuwde water tot beneden de te openen groeve, waarbij een zijleiding om desgewenscht water als beweegkracht of als spoelwater naar de groeve te voeren:

3e het maken van een afvoergoot voor het uit de groeve af te voeren overtollige regen- en kwelwater;

4e het schoonkappen van het terreinoppervlak;

5e soms het maken van een dijkje rondom de eerste groeve om ook het terzijde vallende regenwater tegen te houden.

De eerste groeve op een nieuw onder handen genomen terrein moet geheel worden leeggedragen, d.w.z. de arbeiders dragen den grond in mandes weg en werpen dezen buiten de grenzen van het te bewerken terrein.

Naarmate de groeve dieper wordt en men meer last van water begint te krijgen, moeten de pompen te werk worden gesteld, terwijl boomstammen, door inkepingen tot trappen bewerkt, de arbeiders gelegenheid geven naar boven te klimmen.

Wordt aldus voortwerkende de ertshoudende laag bereikt, dan wordt deze naar een vlak terreingedeelte, waar gemakkelijk stroomend water is te krijgen, gebracht en hier opgehoopt tot een kegelvormige massa, die somtijds reusachtige afmetingen kan aannemen (3 M. hoogte en meer).

Teneinde de helling van de zijwanden der groeve zoo steil mogelijk te kunnen maken, worden deze wanden bij eenigszins slappen grond bekleed met achter palen aangebrachte takken of gras.

Is aldus de eerste groeve, die het meest tijdroovende is, geledigd, zoo wordt een daaraan grenzend gedeelte onder handen genomen. De bovenste lagen worden nu gestort in de juist geledigde groeve; zoo mogelijk wordt dit grondvervoer verricht middels een krachtigen waterstroom, die grondwortels en boomstronken meevoert en dit alles neerploft in de ledige groeve, welk werk op die wijze wordt voortgezet tot de vulling even hoog is gestegen als in de nieuwe groeve de grond is verwijderd.

Nu begint ook hier weder het opdragen van den grond en verloopt het werk verder als in de eerste groeve het geval was.

Is de voorraad ertsvoerende grond naar het oordeel der arbeiders groot genoeg en is voldoende water voorhanden, dan beginnen eenige lieden het erts hieruit te wasschen, welke arbeid geheel verloopt als de werkwijze bij de eerst behandelde ontginningswijze.

Hebben wij hierboven de ontginning besproken der secundaire afzettingen, thans willen wij nog een enkel woord wijden aan die der aderafzettingen.

Door middel van schacht- en tunnelbouw wordt hier de adermassa losgemaakt en deze massa middels stoomkracht naar boven geheschen. De hijschinrichting is meestal geplaatst op een ijzeren vakwerkbrug boven de hoofdschacht, over welke brug lichte tramwagens worden gereden, waarmede de adermassa onmiddellijk wordt weggevoerd.

Een stoompomp zorgt voor verwijdering van het overtollige water.

Zooals reeds vroeger werd gezegd, zijn tot nu toe slechts enkele dezer aderontginningen uitgevoerd geworden, welke met zeer verschillenden uitslag zijn bewerkt geworden. De diepte is zelden grooter dan 120 voet geweest.

Bemaling en machinale ontginningen.

Bij alle hier behandelde ontginningen is sprake geweest van pompmaterieel. Een enkel woord thans over deze werktuigen alvorens over te gaan tot de verdere behandeling van het erts.

De meest gebruikelijke pomp is de zoogenaamde kettingpomp, bestaande uit een hellend geplaatste planken goot, waardoor heen zich van beneden naar boven beweegt een van houten schakels vervaardigde ketting zonder eind, die langs de onderzijde der goot weder terugloopt. Op elke schakel is bevestigd een plankje, loodrecht staande op de richting der ketting en met geringe speelruimte passende tusschen de wanden van de planken goot. Wordt dit werktuig met het ondereinde geplaatst in het water, dat uit de groeve verwijderd moet worden en wordt vervolgens de ketting in beweging gebracht, dan stuwt elk opvolgend plankje een zeker volume water voor zich uit en dus omhoog in de hellend geplaatste goot. Wel lekt eenig water door de speelruimten omlaag, maar toch bereikt een aanzienlijke massa water het bovenëinde der goot en vloeit van hier weg langs een in het terrein gegraven afvoergreppel.

Uit deze beschrijving zal blijken, dat dit werktuig dus vrij wel den in Holland algemeen bekenden tonmolen vervangt.

Als beweegkracht voor de ketting zonder eind, wordt — indien stroomend water aanwezig is — een gewoon waterrad gebezigd. Is dit er niet, zoo wordt een soort tredmolen toegepast, waarop 2, 4, 6 zelfs 8 man (al naar gelang van de lengte der pomp, welke lengte soms 60 voet en meer bedraagt) staan te trappen.

Bij zeer groote opvoerhoogte van het water en sterken aandrang

daarvan worden stoompompen gebezigd en wel aanvankelijk uitsluitend de pulsometer, terwijl de laatste jaren veelvuldig wordt gebruik gemaakt van centrifugaalpompen, gedreven door locomobielen. Ook een Worthing tonpomp is in gebruik genomen voor een der hoogst gelegen koelitvelden. Enkele z. g. Greindl-pompen en Noria's gedreven door waterkracht zijn ook in gebruik geweest, doch deze voldeden minder goed.

De pulsometer heeft het voordeel een zeer weinig samengesteld werktuig en daardoor uiterst gemakkelijk in de behandeling te zijn; een nadeel is het zeer groote stoom- en daardoor ook groot brandstof-verbruik.

Behalve de hiergenoemde werktuigen, worden voornamelijk in de aderschachten soms nog gewone steekpompen gebruikt met bamboezuigkoker, welke instrumenten evenals de kettingpompen en waterraderen door de Chineezen zelf gemaakt worden.

Waar voor sterke bemaling meer en meer mechanische middelen worden toegepast, daar heeft men zich langzamerhand ook genoodzaakt gezien voor het eigenlijke grondverzet werktuigelijke middelen te bezigen. Een groeve van meer dan 8 Meter diep uitsluitend met mandjes leeg te dragen (als mieren loopen de Chineezen met hun draagstok over den schouder achter elkaar trap op, trap af) kan — hoe goedkoop betrekkelijk de werkkrachten zijn — niet de meest economische werkwijze zijn. Wordt de groeve 12 tot 16 meter diep dan lijkt deze arbeid bepaald een onbegonnen werk!

De eerste machinale ontginning op Billiton toegepast was een navolging van hetgeen toen reeds op Bangka in gebruik was n.l. een dubbel hellend spoor, van het maaiveld voerende in de groeve. Op deze sporen loopen wagentjes, die aan een steeds in beweging blijvende (door stoom gedreven) ketting zonder eind worden vastgehaakt en aldus vol omhoog worden getrokken, boven gekomen worden ontkoppeld, met de hand naar de nabij gelegen stortplaats gebracht en geledigd om daarna leeg weder te worden aangehaakt en omlaag gelaten om ook daar te worden losgemaakt en weder gevuld.

Een tweede machinale ontginningswijze was die met behulp van een hellende transportband, die eveneens den grond van uit de groeve naar den bovenrand opvoerde.

Beide methoden voldoen in zooverre dat het hoofdelijk grondverzet per ingedeelden arbeider aanmerkelijk is opgevoerd.

Een Bleichert-kabelbaan is aangeschaft voor een der hoog gelegen koelitvelden. Langs deze baan wordt de ertshoudende grond omlaag gebracht tot ter plaatse waar over genoegzaam waschwater beschikt wordt. Deze inrichting schijnt niet geheel aan de verwachtingen van den eigenlijken ontwerper te voldoen, hetgeen echter een gevolg is van m. i. verkeerde toepassing van het stelsel.

Eindelijk is sedert kort in gebruik een z. g. suctiondredge, uitvinding van een Australiër, die het eerst voor de tinontginning is toegepast op

Malakka. Om deze installatie te bezigen moet de eerste groeve geheel worden leeggedragen om daarna de machinerieën op te stellen op den bodem van die groeve. Op hier ter plaatse ingeheide palen wordt n.l. een ponton geplaatst, waarop een zeer krachtige centrifugaalpomp staat, wier zuigbuis reikt tot in het diepste deel der groeve, terwijl de persbuis voert tot een eind boven het maaiveld.

Alle grond van de tweede groeve wordt nu met een krachtige waterstraal losgespoten en door dit water — geholpen door eenige arbeiders — gevoerd naar het diepste deel der eerste groeve.

Hier wordt het opgezogen door de centrifugaalpomp, die zelfs steenen ter grootte van een kinderhoofd doorlaat en opgevoerd tot boven het maaiveld, waar de persbuis zich ontlast in een groote houten goot, waarin nu alle materiaal verwasschen wordt. Hiertoe wordt zooveel water toegevoegd als noodig is voor een zorgvuldige wassching.

Is de tweede groeve ledig, dan wordt zooveel water ingelaten, dat de ponton, waarop de machines staan, gaat drijven; men vaart nu de ponton naar de tweede groeve en begint nu opnieuw te pompen en een derde groeve leeg te spuiten.

Het is duidelijk dat bij deze werkwijze het aantal arbeiders zeer gering kan worden en hoofdzakelijk noodig is voor het waschproces.

Alle grond — ertsvoerend of niet — wordt hier gewasschen. Gaat men nu na dat de dikte der lagen ertslooze grond zich tot die van den ertsvoerenden grond soms verhoudt als 20 tot 1, dan is het duidelijk dat hier tamelijk veel wasch-arbeid wordt verspild. De wasscherij schijnt dan ook niet zoo zorgvuldig te geschieden als dit het geval is bij de andere ontginningen, waarvan een gevolg is dat vooral veel fijn erts verloren gaat.

Ondanks dit ertsverlies acht ik deze werkwijze voor zeer groote en vooral diepe terreinen, die wel overal ertsvoerend zijn, doch slechts kleine complexen bevatten, die voor de oude werkwijze in aanmerking zouden kunnen komen, zeer geschikt. Een dusdanig terrein heeft men op Billiton thans onderhanden, zoodat verwacht mag worden dat de groote aanschaffingskosten ($\pm$ $1^1/_2$ ton gouds) hier volkomen gewettigd zullen blijken.

Op Bangka is men middelerwijl begonnen een proef te nemen met excavateurs, waartoe men het oude materieel der Solo-vallei-werken benut, dat hierdoor na langdurige rust- (ook roest-?) periode weer in gebruik genomen wordt. Nemen wij aan dat het onderhoud zoodanig is geweest dat van roesten geen sprake is, dan is toch in elk geval dit materieel niet geheel up-to-date, zoodat deze proefneming niet onder de meest gunstige omstandigheden plaats heeft.

Door de Singkep-Tin-Mij. zal een ontginning in zee worden begonnen waartoe baggermaterieel is aangeschaft, hetwelk in dit ontginningsjaar in gebruik moet worden genomen.

Smelting.

Wij zullen nu nagaan hoe het naar huis meegenomen erts verder wordt behandeld. Een of twee dagen vóór het oogenblik der smelting is gekomen, wordt het erts naar het smelthuis gebracht, alwaar het daags vóór het smelten nogmaals wordt gewasschen om de nog aanwezige zanddeelen, die na de eerste oppervlakkige reiniging nog zijn achtergebleven, te verwijderen.

Na deze laatste wassching bedraagt het soortelijk gewicht der beste ertssoorten 6.75 tot 6.85; voor minderwaardige soorten, die meer verontreinigd zijn door andere metaalverbindingen, bedraagt het soortelijk gewicht minder en daalt soms zelfs tot beneden 6.

De op Billiton gebruikelijke ovens hebben een verschillend vermogen, waarbij de in één smelting te verkrijgen hoeveelheid tin en dus ook de te versmelten hoeveelheid erts wordt uitgedrukt in „nachten" als eenheid. zijnde dit de hoeveelheid, die in den vroeger als normaal aangenomen oven in één smelting verwerkt werd en welke „nacht" alsdan bevat 44 pikol nat erts, overeenkomende met ongeveer 42 pikol droog erts en leverende 28 à 30 pikol metallisch tin. Behalve deze normale oven, die 1 N (= nacht) verwerkt, had men ook kleine ovens, die ongeveer $^1/_3$ N verwerken.

In de rijkere streken werden later grootere smelthuizen gebouwd, elk smelthuis met 2 ovens en elke oven met een vermogen van 2 N.

De ovens, vervaardigd uit een soort leem of ook wel gemetseld, bestaan uit een langwerpig lichaam, in welks bovenvlak tot op de helft der hoogte een komvormige opening (a) is uitgespaard, welke

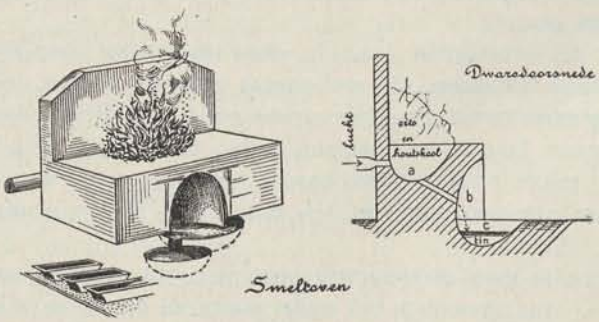

holte aan de onderzijde een gat (b) heeft, uitkomende aan de voorzijde van het gemetselde lichaam en waarvóór — in den beganen grond — een tweede kom (c) aanwezig is. Op het langwerpige lichaam, langs één of twee kanten van de eerstgenoemde holte is een steunmuurtje geplaatst, hoog 0.75 à 1.25 M. Achter dit lichaam, hetwelk feitelijk den geheelen oven vormt, staat de ventilator, zijnde òf een soort blaas-

balg, die door 2 of 4 man bewogen wordt, òf een ventilator, die door stoom- of waterkracht bewogen wordt.

Deze ventilator blaast de lucht in de kom *a*, waartoe één, 2 of 3 toevoerkanalen in het metselwerk zijn gespaard.

Is nu het erts schoongewasschen, dan wordt in de kom *a* het vuur aangelegd, waartoe uitsluitend houtskool als brandstof wordt gebezigd en welk vuur met behulp van den ventilator wordt aangeblazen. Vult dit vuur nagenoeg de geheele kom *a*, dan wordt hierop de eerste laag erts gestort, waarna afwisselend lagen houtskool en erts worden aangebracht, thans opgehoopt tot ver boven het vlak van den oven en steunende tegen het muurtje.

Middelerwijl blijft steeds de ventilator in werking en de luchtstroom zoekt zijn uitweg zoowel naar boven als ook naar beneden door de opening *b*.

Het scheikundig proces, hetwelk thans plaats heeft wordt uitgedrukt door de formule:

$$Sn\ O_2 + 2\ C = Sn + 2\ CO.$$

Weldra ziet men dan ook het gesmolten tin uit de opening *b* druppelen en zich nu verzamelen in de kom *c*. Behalve het gesmolten tin, verzamelen zich ook slakken in de kom *a*, welke slakken een breiachtige massa vormen in den oven en welke voortdurend door poken langs de opening *b* naar buiten moeten worden geholpen.

De heete luchtstroom, die eveneens door die opening naar buiten treedt, blaast met kracht op het reeds verzamelde tin en houdt dit in gesmolten toestand. Is genoegzaam gesmolten tin aldus verzameld, zoo wordt het met behulp van ijzeren lepels overgestort in een verwarmden ijzeren pot; hierin laat men het eenige minuten tot rust komen, gedurende welk tijdsverloop door ijzer verontreinigd en daardoor zwaarder tin kan bezinken.

Met zorg wordt nu het gesmolten tin van boven af uit den ijzeren pot geschept en gestort in de gereedstaande gietijzeren vormen. Alvorens te verharden, wordt hierin het tin nogmaals afgeschuimd tot het zilverblank ziet, waarna de stempels er op geplaatst worden en de massa nu met rust wordt gelaten tot zij verhard is.

Is al het te versmelten erts op het vuur geworpen, zoo worden ook de tot op dàt oogenblik en de in de eerstvolgende een of 2 uren nog te verkrijgen slakken, waarin nog veel metallisch tin aanwezig is, op het vuur geworpen en dus als het ware andermaal versmolten, waarna de smelting als geëindigd wordt beschouwd.

Het aldus verkregen tin heeft thans den handelsvorm, d. w. z. men krijgt de z. g. schuitjes of blokken, die een gewicht hebben van ruim $^1/_2$ pikol.

Hierbij zij opgemerkt, dat vooral de laatstverkregen tinblokken niet de bovengenoemde fraaie zilverblanke kleur hebben, maar sterk ver-

ontreinigd zijn, zoodat deze een nieuwe behandeling, de z. g. raffinade — waarover aanstonds — moeten ondergaan.

Heeft men te doen gehad met sterk verontreinigde ertsen, zoo moet al het verkregen tin worden geraffineerd.

Raffinade.

Deze raffinade, berustende op het feit, dat het door ijzer verontreinigde tin iets moeilijker smelt dan het zuivere tin, bestaat hierin, dat de tinblokken bij een zoo laag mogelijke temperatuur weder tot smelting worden gebracht, zoodat het z. g. tinijzer nog niet vloeibaar is, wanneer het zuivere tin reeds van het hellende oppervlak, waarop het neervalt, begint weg te stroomen.

Dit zuivere tin laat men ten overvloede wederom eerst bezinken om het daarna opnieuw in de vormen te scheppen.

Is deze bewerking afgeloopen, dan blijft een breiachtige massa over, bestaande uit een verbinding van tin en ijzer, waartusschen hier en daar nog eenige tindruppels zijn achtergebleven.

Het eigenlijke tinijzer is met de eenvoudige hulpmiddelen, welke op Billiton aanwezig zijn, niet meer te scheiden en wordt in dien vorm verkocht tegen de helft of meer van den gewonen tinprijs.

Slakkenbewerking.

Wij keeren thans nog even terug tot de slakken, welke bij de eerste smelting zijn overgebleven. Ook dit materiaal wordt nogmaals verwerkt, waartoe eerst door handscheiding ter zijde worden gelegd stukjes metallisch tin en stukken houtskool. Het overblijvende wordt nu met ijzeren dorschvlegels fijngeslagen en dit gruis vervolgens gewasschen teneinde aldus de lichtste deelen, die weinig of geen tin meer bevatten te verwijderen. Het zwaardere materiaal wordt weder versmolten en hieruit nog een kleine hoeveelheid tin gewonnen. De nu overblijvende slakken zijn nog geenszins waardeloos en nu en dan komen eenige met de verwerking vertrouwde arbeiders uit Singapore om dit materiaal ten derden male te behandelen.

Gaven wij hierboven een vrij volledige beschrijving van de verwerking der ertsen tot handelstin, thans moet nog worden medegedeeld, dat een deel der Billitonsche ertsen niet ter plaatse worden verwerkt, doch naar Singapore worden verzonden.

Men is hiertoe overgegaan ten deele uit vrees voor gemis aan kolenbosschen, ten deele ook wegens de moeilijkheid die in de afrekening kan ontstaan met tallooze kleine werkploegen, die elk op zichzelf niet genoeg erts leveren om dit afzonderlijk te kunnen versmelten.

Men neemt nu dit erts van de Chineezen in ontvangst, taxeert de uitleveringscoëfficiënt, berekent daarnaar de hoeveelheid tin waarnaar betaling wordt gegeven en zendt vervolgens al dit erts in zakken van ruim $^1/_2$ pikol naar Singapore, waar het versmolten wordt door de Poeloe-brani Melting-Works.

(Terwijl op Bangka alle erts versmolten wordt, zendt Singkep alle ertsen naar Singapore. Het tin daar ter plaatse verkregen uit Indische ertsen komt ten slotte als Straits-tin in den handel).

Wolframiet-voorkomen.

Bij de bespreking van het uiterlijk der ertsen enz. vermeldden wij ook de somtijds voorkomende verontreiniging met wolframiet. Het is voornamelijk één enkele ontginning op Billiton (ook op Singkep komt wolframiet voor) waar deze ertsen samengaan en wel ingesloten in een zware kwartsbank. De hieruit verkregen ertsen worden na wassching eerst door handscheiding uitgezocht, waarbij — daar de ertsen zeer sterk op elkaar gelijken — wordt gebruik gemaakt van de strijkproef. Door met het erts-kristal te krassen over onverglaasd porselein of over matglas geven alle ertssoorten een voor den aard van het erts karakteristiek gekleurde streep. Voor wolframiet is die streep donkerbruin, voor tinsteen is ze kleurloos. Voor kleine ertsstukjes is deze methode niet uitvoerbaar en zoo heeft men zoowel op Billiton als op Singkep de electro-magnetische scheiding ingevoerd, die daarop berust dat alleen het wolframiet eenigermate door de magneet wordt aangetrokken.

De algeheele scheiding van tinerts en wolframiet is van zeer groot belang, daar ook het wolframiet in de laatste jaren een zeer hooge handelswaarde bezit. Die prijs toch is in een tijdsverloop van 40 jaren gestegen van *f* 180 tot *f* 1500 per ton, hetgeen te danken is aan het gebruik van het wolfram in de staal-industrie.

Deze prijsverhooging heeft trouwens ook tengevolge gehad de heropening van enkele mijnen in Bohemen en een herleving van den tinmijnbouw in Cornwallis, in welke streken het tinerts zeer vaak samen met wolframiet voorkomt. Juist door deze moeilijk scheidbare vereeniging waren de ertsen dezer mijnen weinig waard, waarin plotseling verandering kwam door de verbeterde scheidingsmethode en door de gelijktijdige stijging in prijs der beide bestanddeelen.

Arbeidsregeling.

Hebben wij in het voorgaande de ontginning voornamelijk uit technisch oogpunt beschouwd, wij willen nu de arbeidsregeling nagaan en beginnen daartoe met het algemeen beheer.

De directie der Billiton-Mij. is gevestigd te 's Gravenhage en heeft op Billiton haren Vertegenwoordiger, tevens Hoofd-Administrateur, die dus de geheele leiding van het bedrijf in Indië heeft en woont ter hoofdplaats van het eiland Billiton, waar ook de zelfstandige assistent-resident gevestigd is.

Ook te Singapore heeft de Billiton-Mij. een Vertegenwoordiger, die meer in het bijzonder zich bezig houdt met wervingsaangelegenheden en handelsbelangen, zoowel daar ter plaatse als in China.

Het eiland Billiton is verdeeld in 5 districten, elk onder het beheer van een administrateur, die belast is zoowel met de technische leiding als met het rekenplichtig beheer in het district, waartoe onder de bevelen van dien beambte staan de noodige ondergeschikten als adjunct-administrateur, landmeter, opzichters, pakhuismeester en klerk.

Voornamelijk met het oog op de meer speciale geologische kennis vereischende ader-ontginningen, is sedert kort op het eiland aanwezig een mijningenieur, die onder de bevelen van den vertegenwoordiger werkzaam is.

Verder zetelt op het hoofdkantoor de Chineesche raadsman, die van het Gouvernement de titel van Luitenant der Chineezen heeft gekregen, een graadje lager dus dan de in Gouvernementsdienst zijnde kapitein der Chineezen, die het hoofd is van alle buiten de mijnen wonende Chineesche handelaren.

Elk mijn-district is verdeeld in gedeelten, welke *mijnen* genoemd worden, welke mijnen onder het toezicht staan van een Chineesch mijnhoofd, zijnde een daartoe door de Billiton-Maatschappij aangewezen tot eenig aanzien gekomen mijnwerker.

Aldus van zelve gekomen zijnde tot het werkvolk, willen wij hieraan eerst onze aandacht wijden. Terstond bij het begin der ontginning van het eiland Billiton viel, in navolging van de regeling op Bangka, de keuze op Chineesch werkvolk, daarbij evenwel zooveel mogelijk alle dadelijke aanraking met het werkvolk vermijdende.

Telken male wanneer een nieuw terreingedeelte of mijn in ontginning zou worden genomen, werd daarom uitgezien naar eenige over geldmiddelen beschikkende en liefst met het werk vertrouwd zijnde Chineezen, aan wie alsdan tegen uitgifte van een zoogenaamd aandeelbewijs in die mijn, het recht werd toegekend die mijn te helpen ontginnen. Deze aandeelhouders moesten daartoe zelf trachten werkvolk te krijgen en dit op de door de Billiton-Mij. aangewezen terreinen te werk stellen, terwijl zij het verkregen tin tegen een vasten prijs aan de maatschappij moesten afleveren.

De aandeelbewijzen werden later verhandelbaar, doch gaan niet over in andere handen zonder toestemming van den Vertegenwoordiger der Directie.

Tot op heden dus is in elke mijn een zeker aantal deelhebbers aanwezig en het is uit deze menschen, dat het mijnhoofd wordt gekozen.

In elke mijn nu werden jaarlijks door de administrateurs in overleg met de mijnhoofden een zeker aantal werkploegen toegestaan, wier sterkte afhankelijk is van den aard van het ontginningswerk, van de diepte der ontginning, van watervoorraad en wateroverlast en van tal van andere bijomstandigheden.

Deze arbeidsregeling wordt omstreeks Chineesch Nieuwjaar d. w. z. in Januari of Februari opgemaakt, de gezamenlijke deelhebbers maken

de noodige afspraken met hen, die als ploeghoofden zullen optreden en deze laatsten verzekeren zich van geschikte personen om in hunne ploegen de plaatsen te vervullen van voorwerker, schrijver, kassier enz. Gaandeweg melden zich nu ook mijnwerkers aan, die in het volgend jaar in de ploegen willen komen werken en waar de menschen — op enkele uitzonderingen na, waarover later — geheel vrij zijn om na het einde des jaars te verhuizen van de eene ploeg naar de andere en ook van het eene district naar het andere, daar behoeft het geen betoog, dat een ieder tracht zich op een winstgevend terrein te werpen.

Voor de mooie terreinen zijn dan ook spoedig de noodige werkkrachten gevonden; voor de twijfelachtige is dit moeilijker en hier begint veelal het nieuwe werkjaar met onvoldoende sterkte. Eerst in dit geval bemoeien zich de administrateurs met de indeeling van het werkvolk in zooverre, dat zij thans die sterkte aanvullen met nieuw aankomende lieden.

De meesten der zich vrijwillig voor een ploeg aanmeldende lieden treden daarin op als deelgerechtigden in de winst. Zij ontvangen bij het begin van het werk uit de kas der werkploeg een soort godspenning en kunnen nu en dan eenig geld in voorschot ontvangen, doch genieten geen vast loon en wagen dus de goede en de kwade kansen, die aan alle mijnwerk verbonden zijn. Wil een enkele man die kansen niet wagen, zoo verbindt hij zich om op vast maandloon te werken. Dit werken op vast loon komt ook somtijds voor bij zeer mooie terreinen, waar dan de ploeghoofden weliswaar een vrij hoog loon geven, doch waar zij de groote winst voor zich zelf houden.

Ook komt het voor dat de arbeiders werken op half loon en half deelgerechtigd in de winst zijn.

Voor sommige machinale ontginningen heeft de Billiton Maatschappij afzonderlijke arbeidsvoorwaarden moeten stellen. Men denke aan de Suction-dredge, waar met zeer weinig volk een zeer groot product moet worden gewonnen en dus betaling per pikol tin te onvoordeelig zou worden. Bij zulke ontginningen is alle risico voor de maatschappij en werkt men verder op vast loon.

Verrekeningen.

Elke ploeg levert bij het eind van het boekjaar haar tin af in de magazijnen ter districtshoofdplaats.

In den loop van het jaar ontving zij reeds van de Billiton Maatschappij in voorschot de voornaamste levensmiddelen als rijst, olie, zout en suiker, de noodige contanten tot aankoop van de verder benoodigde voeding, voorwerpen van huishoudelijken aard, pompen en andere houtwerken, voor huizenbouw, voor aankoop van brandhout, voor aanleg van waterwerken enz., alles ter beoordeeling van den Administrateur.

Bij het slot van het boekjaar wordt voor elke werkploeg, dus voor

elke ontginning afzonderlijk, de eindrekening opgemaakt en het verschil van de waarde van het geleverde tin en de genoten voorschotten, de laatste vermeerderd met smelt onkosten, eventueel te betalen huur voor stoomwerktuigen en de aan de deelhebbers volgens overeenkomst te betalen schatting, aan de werkploeg uitgekeerd.

Is de ontginning tegengeloopen en komt er geld te kort om de voorschotten te betalen — wat trouwens slechts een enkele maal voorkomt — dan draagt de maatschappij dit verlies, terwijl de arbeiders, zoo er althans goed gewerkt is geworden, dan meestal nog *f* 10 à *f* 20 rouwgeld wordt toegekend.

Wat de zooeven vermelde schatting betreft, deze wordt voor elke ploeg voor het begin van het werk vastgesteld. Zij bedraagt 2 à 10 pCt. van de bruto-opbrengst der ontginning en vormt de wettige voordeelen van de aandeelhouders in de mijn, die daaruit eerst weer het mijnhoofd en den mijnschrijver bezoldigen om de rest gelijkelijk te verdeelen.

Ook in de werkploegen zelf moeten van de ontvangen uitkeering eerst de vaste bezoldigingen voor het bestuur, voorwerker en loontrekkende arbeiders betaald worden.

De niet-loontrekkenden, de deelhebbers dus in de ontginning, verdeelen de rest, waarbij weder rekening wordt gehouden met de vervulde dagtaken onder toepassing van boeten voor te veel verzuimde taken.

Is eindelijk de verdeeling der winst op papier geregeld, dan blijft nog over de inhouding van voorschotten, door de meeste mijnwerkers genoten van ploeghoofd of mijnhoofd, waarna eindelijk de gelden in handen van de rechthebbenden komen.

Door deze regeling van arbeid en betaling is nagenoeg alle aanraking van het Europeesche personeel met het werkvolk uitgesloten. Eigen belang is de groote prikkel tot ijverigen arbeid; hoe meer tin geleverd wordt des te grooter wordt de winst, dit laatste niet alleen voor de arbeiders maar ook voor het schattingheffende mijnbestuur.

Toeslag-stelsel.

Zooals boven gezegd werd, wordt het tin tegen een vasten prijs, n. l. *f* 20 per pikol, ingeleverd. Jaren lang was deze prijs hoog genoeg om den mijnwerkers een redelijke winst te verzekeren, doch langzamerhand is het vet van den ketel af. De beste en rijkste terreinen zijn uitgewerkt en nu zijn de minder rijke gedeelten aan de beurt.

De gemiddelde jaarlijksche opbrengst. per man over geheel Billiton berekend, gaat dan ook merkbaar achteruit en waar vroeger op 15 à 17 pikol te rekenen viel, is deze thans gedaald tot ongeveer $6^1/_2$ pikol. Deze sterke vermindering in de verdiensten van het werkvolk gaf vóór ongeveer 12 jaar aanleiding tot invoering van het z.g. quantum-stelsel.

Wat heeft men daaronder te verstaan?

Zoodra een terrein als bewerkbaar wordt geboekt, wordt terstond nagegaan, hoeveel pikol hoofdelijk product bij redelijk grondverzet hierop te verwachten is.

Is dit minder dan 12 pikol, zoo wordt aangenomen, dat de prijs van *f* 20.— per pikol onvoldoende is en dat een zekere toeslag boven die prijzen benoodigd is.

Deze toeslag die per hoofd wordt berekend moet grooter zijn, naarmate het hoofdelijk product kleiner is. Hij bedraagt b. v. voor een terrein berekend op 10 pik. tin per man *f* 35.—, werd het hoofdelijk product geschat op 7 pikol, zoo bedraagt de toeslag *f* 95.—, bij 3 pikol stijgt de toeslag zelfs tot *f* 180.—

Hoe kleiner dus het hoofdelijk product is, hoe grooter de eenheidsprijs feitelijk wordt, welke de Mij. betaalt en het spreekt van zelf, dat de grens tot waar men kan gaan, d.w.z. dus de grens tot waar een terrein als nog ontginbaar valt aan te merken, in de eerste plaats afhankelijk is van de marktwaarde van het tin.

Arbeidsjaar en boeksluiting.

Wij zeiden hierboven reeds, dat de afrekening plaats heeft na het eind van het boekjaar, hetwelk officieel 30 April is. Dit tijdstip is vastgesteld in verband met de weersgesteldheid op Billiton. Het boekjaar toch begint nu ongeveer bij het intreden van den Oostmoesson of drogen tijd. Bij de eerste werkzaamheden is water nog geen strikt vereischte; gaandeweg echter krijgt men hieraan meer en meer behoefte, terwijl bij het afwerken van den tinoogst, d.w.z. bij het laatste reinigen vóór de smelting water onmisbaar is. De smelting begint dan ook meestal in November of December nà het invallen der regenperiode, welke natte tijd dan, met een kleine onderbreking omstreeks Februari, meestal voortduurt tot April of Mei.

Is de geheele afrekening ten einde geloopen, dan komt voor het volk een tijd van ontspanning aan.

Waar het werk eenigszins is meegeloopen, komt geld onder het volk en deze duiten moeten aan het rollen gebracht worden.

Ter districtshoofdplaats staan in de loodsen der speelpachters de speeltafels gereed en de speelbazen zitten achter hoopen centen, maar ook achter hoopen rijksdaalders te wachten op hen, die hun geluk willen beproeven.

Tal van tijdelijke Chineesche restaurants noodigen de hongerigen binnen om zich te goed te doen aan allerlei heerlijkheden, waarbij varken, varken en ten derde male varken het hoofdbestanddeel is. De arak-kan staat gereed om den dorstige te laven en waar wijntje in dezen vorm is vertegenwoordigd, daar ontbreekt ook Trijntje niet om de gezelligheid volmaakt te doen zijn.

Zij, die hun verdiensten hebben verloren, keeren terug naar de

mijnen en verbinden zich voor een nieuw werkjaar; wie Fortuna echter welgevallig is, maken zich thans gereed om naar China terug te gaan en daar in den schoot hunner familie terug te keeren.

Met een som van *f* 100.— tot *f* 400.—, soms ook meer, keeren eenige honderden mijnwerkers jaarlijks naar hun land terug en het zijn deze menschen, die daar als reclame voor de Billiton-Mij. aankomen!

Tal van familieleden en dorpsgenooten, aangelokt door de verworven rijkdommen der terugkeerenden, verlaten hunne woonplaats, waar zij slechts met moeite te eten konden krijgen en begeven zich vrijwillig naar Billiton. Hebben zij geld genoeg om zelf hunne reiskosten te betalen, zoo worden zij als vrijwilligers onder de mijnwerkers opgenomen; hebben zij zelf geen geld genoeg, dan stellen zij zich onder de hoede van een landgenoot, die als werver optreedt, hun op zijne kosten naar Billiton doet reizen om de menschen aldaar als Sinkehs (= nieuweling of baar) te doen inschrijven. De werver ontvangt van de Billiton-Mij. per man een som van *f* 60.—, waarvan *f* 30.— op schuld van den nieuweling wordt geboekt. Gedurende het eerste jaar — zoo noodig ook langer — op vast maandloon en vrije voeding werkende, moet de man werken daar, waar hij wordt ingedeeld door den administrateur en moet hij zoo spoedig mogelijk zijn schuld aanzuiveren. Gelukt dit laatste reeds in het eerste jaar, zoo wordt den arbeider meestal toegestaan daarna te gaan werken waar hij wil en dan als deelgerechtigde in de werkploeg zijner keuze op te treden.

Dank zij de in China terugkeerende, ruim van geld voorziene oudmijnwerkers, is de aanvoer van werkvolk meestal ruim voldoende; is dit een enkele maal niet het geval, zoo worden wervers uitgezonden, desnoods door de Billiton Mij. van voorschot voorzien.

Huishouding.

Reeds boven zeiden wij, dat elke werkploeg hare eigen rekening met de maatschappij heeft. Ook hare huishouding drijft zij geheel op zich zelf. Vóór den aanvang van het mijnwerk bouwt zij haar eigen woning; voor grootere ploegen, vooral wanneer te voorzien is, dat zij meerdere jaren op een zelfde complex zullen kunnen werken, worden de woningen door speciale timmerlieden gebouwd.

De gebezigde materialen zijn rondhout, voor de betere huizen vierkantbekapt, voor het dak alang-alang (wild gras), atap (bladeren van sago- of nipa-palm), sirappen (als dakpannen gebezigde plankjes van ijzerhout) — al welke materialen ter plaatse worden verzameld — of ook wel dakpannen (meestal aangevoerd van Palembang) of gegolfd plaatijzer. De wanden bestaan eveneens uit alang-alang of wel uit boomschors, matwerk of een enkele maal planken.

Voor ploegen van 40 man of sterker bestaat elke woning meestal

uit drie langwerpige gebouwen en een dito afdak, gegroepeerd rondom een open pleintje. Het afdak dient tot schaftlokaal, het gebouw daartegenover bevat het nooit ontbrekende chineesche altaar, waarvoor geofferd en boete gedaan wordt.

Elke ploeg heeft haar eigen groententuin en veelal haar eigen varkensfokkerij en eigen arak-stokerij.

Per dag worden drie maaltijden genuttigd, waarbij rijst het hoofdvoedsel is. Een paar maal per week wordt varkensvleesch genuttigd, de andere dagen gedroogde of vooral gezouten visch, terwijl varkensvet voor de toebereiding wordt gebruikt. De avondmaaltijd wordt meestal besproeid met een kom arak, waarbij ik terstond wil opmerken dat misbruik van sterken drank hooge uitzondering is.

Op het werkterrein staat steeds een ton met thee gereed, waaraan de dorstigen zich mogen laven. Het gebruik van ongekookt water wordt hierdoor zooveel mogelijk tegengegaan.

Wanneer er niet op taak gewerkt wordt, duurt de arbeidsdag meestal van 6 uur 's morgens tot 11 uur en van 12 tot 6 uur n.m. Zoowel 's morgens als 's middags wordt nog een kwartier gerust op het werkterrein in welken tijd gaarne een pijpje tabak gerookt wordt.

Waar Chineezen en opium tot heden nog steeds samengaan, is het duidelijk dat ook op Billiton de opiumpijp niet onbekend is. Sedert kort is de opium-regie hier ingevoerd, doch vóór dien tijd bracht de opiumpacht ± *f* 15,000,— per maand op aan het gouvernement, d. w. z. dat de opiumpachter kans zag boven de *f* 180,000, die hij jaarlijks in 's lands schatkist stortte, nog een zeer voldoende winst te behalen.

Toch is onder de mijnwerkers het aantal verslaafde schuivers gering en in de groote werkploegen worden deze lieden zooveel mogelijk geweerd. De goede werkers weten zeer goed dat van een verslaafd schuiver geen zwaren arbeid te verwachten is.

Veel echter komt voor het — zooals de Chineezen het zelf uitdrukken — spelenderwijze schuiven.

Alvorens af te stappen van de bespreking der eigenlijke mijnwerkersbevolking, zij nog even aangestipt, dat de sterkte voortdurend toeneemt, zoodat dan ook in 1908 het aantal Chineezen in de mijnen bijna 14,000 man bedroeg.

Op Bangka was de gemiddelde sterkte over het jaar 1907—08 ruim 19,000 man, welke sterkte thans reeds geklommen is tot over de 22,000.

Singkep telt nog geen 900 mijnwerkers.

Arbeiders buiten de mijngroeven.

Wij willen thans nog een enkel woord wijden aan de overige personen, die op een of andere wijze meewerken bij de tinontginning en wat daarbij behoort.

In de eerste plaats noemen wij dan de Sekah-bevolking van het eiland Billiton. Dit eigenaardige volk, in type geheel afwijkend van Maleier, Javaan of Billitonees, hetwelk vroeger bijna uitsluitend in zijn prauwen leefde en vóór het begin der tinontginning veelal zeeroof pleegde, bewijst thans uitstekende diensten aan de Billiton-Maatschappij n.l. als sjouwerlieden en als bemanning der prauw-vloot.

Alle los- en laadwerk op de districtshoofdplaatsen, alle vervoer te water (voor zoover dit niet geschiedt met de hierna te noemen kleine stoomers) en ten deele ook het vervoer te land wordt verricht door deze Sekahs of Orang-laoet (zeemenschen), den laatsten naam voerende als tegenstelling voor orang-darat (landbewoners), zijnde de eigenlijke Billitonneezen, die in het algemeen uitmunten door luiheid en slechts hier en daar eenig werk verrichten voor de Mij. door het verzamelen van hout en van rotan, soms door het verrichten van eenig vervoer te land, terwijl deze lieden verder behulpzaam zijn bij de opmetingen der landmeters en bij de boorploegen, n.l. als houtkappers. Een enkele meer ontwikkelde Billitonnees verricht eenig schrijf- of teekenwerk.

Reeds vroeger werd gezegd, dat directe aanraking tusschen het Europ. personeel en de mijnwerkers zelden noodig is. Waar dit noodig mocht zijn en verder ook voor de aanraking met de mijnhoofden, heeft elke administrateur zijn Chineesch personeel, bestaande uit de Chin. mijnschrijvers, die voornamelijk het bureelwerk verrichten en de mijnmandoers, die vooral het werk moeten naloopen en te zorgen hebben voor de uitvoering der door de administrateurs gegeven bevelen.

Een der mijnschrijvers is verder belast met het politie-toezicht over de mijnwerkers en is voor deze werkzaamheden direct verantwoordelijk aan den Assistent-Resident. Bij gepleegde overtredingen houdt deze politie-mijnschrijver het voorloopig onderzoek, hoort de getuigen onder eede en zendt zijn rapport onmiddellijk aan het hoofd van gewestelijk bestuur, die daarna de zaak zoo noodig verder onderzoekt, veelal echter terstond berechtigt.

Bijzondere inrichtingen.

Volledigheidshalve wil ik nog even melding maken van eenige bijzondere inrichtingen in verband met verpleging zoowel als ontginning.

In de eerste plaats noem ik als zoodanig de hospitalen te Tandjong Pandan en te Manggar, het eerste onder toezicht van een Europ. geneesheer, het tweede onder toezicht van een dokter-djawa, die voor zijn dienst overigens verantwoordelijk is aan den Europ. geneesheer.

Een telefoon over het geheele eiland verbindt alle districten onderling.

In het district Manggar, waar de mijnwerkersbevolking op een klein oppervlak zeer groot is, is voor alle transporten een stoomtram aangelegd, waarvan het hoofdspoor een lengte van pl. m. 16 K.M. heeft.

In een daarbij behoorende werkplaats worden herstellingen aan allerlei materieel voor het geheele eiland uitgevoerd.

Ook in het district Boeding is een tramspoor aanwezig, waarbij eveneens een kleine werkplaats.

Alle ontscheping en verscheping van en naar Java of Singapore heeft plaats te Tandj. Pandan, waartoe een contract is gesloten met de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij. Tusschen Tandjong-Pandan en de districtshoofdplaatsen heeft alle groote vervoer plaats met behulp van eenige kleine stoomers en een vloot van groote zeilprauwen (tjunia's), welke toebehooren aan de Sri-Blitong-Mij., zijnde een te Tandj. Pandan gevestigde Mij., die zich uitsluitend met vervoer te water bezig houdt. De Billiton-Mij. zelve is de grootste aandeelhoudster in deze transport-Mij., zoodat beider belangen nauw samenhangen.

Vooruitzichten.

Alvorens dit artikel te eindigen, wil ik hieraan nog toevoegen een enkel woord over de toekomst der Billiton-Mij., waarbij ik mij in hoofdzaak houd aan hetgeen daarover gezegd is door den heer Dr. Verbeek, reeds bovengenoemd.

In het Jaarboek voor het mijnwezen over 1897 geeft deze geleerde de onderstaande cijfers voor de productie in de volgende tienjarige tijdvakken:

1852—'62	25,466	pikols
'62—'72	266,672	„
'72—'82	674,938	„
'82—'92	833,053	„

(Van 1892—1902 bedroeg die hoeveelheid 842,840 pikols), zoodat in 50 jaren tijds zijn verkregen pl. m. 2,643,000 pikols tin. Als gevolg der nog steeds voortgezette boringen zijn tal van ertshoudende terreinen berekend geworden en de aldus berekende terreinen zijn met opgave van de daaruit te verwachten tinopbrengst geregistreerd. Het totaal der aldus geregistreerde reserve bedroeg in 1909 ruim 470,000 pikols tin. Dit cijfer geeft dus eenig inzicht in den nog aanwezigen ertsvoorraad, doch waar het blijkt, dat jaarlijks het grootste deel der productie wordt verkregen boven of buiten deze berekende massa's, daar is de geregistreerde voorraad zeker zeer ver beneden de werkelijk aanwezige ertsmassa.

Verbeek zeide dan ook: „Een eiland, waar zulke aanzienlijke hoeveelheden erts bijgevonden worden en welks ertsrijkdom dus blijkbaar nog onvoldoende door boringen bekend is, kan gelukkig nog lang niet uitgeput heeten, en de voorraad, die het eiland nog bevat, kan even-goed $^1/_2$ millioen, als 1 millioen pikols tin bedragen".

Dit werd geschreven in 1897; wij zijn thans twaalf jaren verder en

ruim 825,000 pikols tin zijn in dit tijdperk weder aan den schoot der aarde ontnomen.

Ook op dit oogenblik durf ik herhalen, wat Dr. Verbeek zeide, „dat de voorraad nog evengoed $^1/_2$ als 1 millioen pikols tin kan bedragen", ik zou zelfs durven zeggen, dat die voorraad nog evengoed 1 als 2 millioen pikol kan zijn!

Toch is vermindering van rijkdom der meeste terreinen niet te loochenen. Door het toekennen van steeds meer toeslag wordt de productieprijs voortdurend hooger, zoodat over 1908/09 de kostprijs van 1 pikol tin wordt opgegeven te bedragen *f* 65.81; in hoofdzaak wordt dus het lot der Billiton Mij. beheerscht door de prijzen, welke op de tinmarkt te maken zijn.

Bij de tegenwoordige prijzen worden terreinen bewerkt, waar per man en per jaar slechts te rekenen valt op 4 pikols tin en men zou zelfs nog met minder tevreden kunnen zijn, hetgeen in uitzonderingsgevallen ook voorkomt. Dalen echter de prijzen, dan is men terstond genoodzaakt de armste terreinen voorloopig prijs te geven en slechts de rijkere te blijven bewerken,

Gelukkig kan men zich troosten met de wetenschap, dat elders (vooral in de Straits) terreinen in ontginning zijn armer dan die op Billiton, zoodat wanneer er sprake van staken van het werk is, deze ontginningen daarin zeker voor zullen gaan, zoodat de alsdan daaruit voortvloeiende vermindering in de wereldproductie vermoedelijk de daling der prijzen zal matigen, zoo niet in een stijging zal doen veranderen.

Totale tin-opbrengst onzer Kolonien.

Nog eenmaal komen wij terug op de totaal op Billiton gewonnen tin-massa.

Wij vermeldden, dat in de eerste 50 jaren (tot 1902) gewonnen werden ± 2.643.000 pikols. Van 1902 tot 1909 kwamen hierbij 466.000 pikols, zoodat wij krijgen rond 3.100.000 pikols of bijna 200 millioen K.G. tin voor de totale opbrengst van dit eiland.

Voor *Bangka*, waar het tin-voorkomen reeds sedert het jaar 1710 of 1711 bekend is, geeft Dr. Verbeek de volgende productiecijfers, die wat betreft de eerste eeuw wel eenigermate op schatting zullen berusten:

van 1718—1820	1.240.000	pikols tin.
„ 1821—1880	3.670.000	„
„ 1881—1896	1.560.000	„
Saâm . . .	6.470.000	„

Sedert 1896 is de productie van Bangka bijna voortdurend gestegen, zoodat zij thans een jaarcijfer bereikt van 190 à 200.000 pikols tin Wij mogen dus de bovengegeven totaal-opbrengst voor de periode 1896

tot op heden gerust vermeerderen met ruim 2 millioen pikols, zoodat wij dan komen tot het ronde cijfer $8^1/_2$ millioen pikols of 530 millioen K.G.

In het laatste jaarverslag der *Singkep-Tin-Mij.* vinden wij voor de totaal opbrengst (sedert 1890) genoemd ruim 150.350 pikols of bijna 1 millioen K.G. tin.

Het totaalcijfer voor onze Koloniën wordt dus tot op heden $11^3/_4$ millioen pikols!

Slot.

Met de in dit opstel voorkomende cijfers meen ik duidelijk het belang en den omvang der tin-industrie te hebben doen uitkomen, terwijl ik hoop door de mededeelingen omtrent erts-voorkomen, -winning en -verwerking hen bevredigd te hebben, die omtrent dit onderwerp iets naders wilden weten.

De bijzonderheden omtrent de arbeidsregeling en de huishouding der Chineezen kan wellicht ook van belang zijn voor ondernemers van andere bedrijven in Indië, waar men met dit volk werkt.

Billiton toch geniet in China een zeer goeden naam en de heer Hoetink, die als Hoofdambtenaar der Arbeidsinspectie nagenoeg alle met Chineezen werkende ondernemingen in Indië bezocht, verklaarde aan het slot van zijn rapport over Billiton, dat hij — indien hij zelf Chinees was — op Billiton als mijnwerker zou willen arbeiden.

Erkend moet dan ook worden, dat, waar het de belangen der Chineezen betreft, zelden op geld wordt gekeken. Nauwelijks had de heer Hoetink een opmerking gemaakt over den min gunstigen toestand der koeliewoningen of tienduizende guldens, wellicht tonnen, werden besteed ter verbetering hiervan. Jammer genoeg mochten de Europeesche beambten zich niet altijd in een dusdanige behartiging hunner belangen verheugen. Jarenlang hebben velen gezucht onder den woningnood en in hoogst onvoldoende woningen verblijf moeten houden. Het schijnt, dat eindelijk ook in deze de hand aan de ploeg is geslagen.

Ook in andere opzichten lieten de toestanden voor de Europeanen veel te wenschen over en heerschte er vaak een mate van rechteloosheid, die menig onrecht tengevolge had. Doch de tijden veranderen en met hen de toestanden — en in dit geval voegen wij er aan toe: ook de personen —, zoodat wij hopen, dat ook voor Europeanen Billiton zal worden, wat het reeds nu voor de Chineezen is.

Uit de geschiedenis der Oost-Indische Compagnie in de tweede helft der 18e eeuw,

DOOR

N. MAC LEOD.

De Gouverneur-Generaal Mossel.

I. *Algemeene zaken.*

Had de groote Gustaaf Willem van Imhoff zich beijverd om door hervorming en regeling den inwendigen toestand van het Indische Rijk der Compagnie te verbeteren, zijn opvolger Jacob Mossel vestigde aanstonds de aandacht op den geldelijken toestand, die, door oorzaken onafhankelijk van den wil der Regeering, zeer achteruitgaande was. Hij schreef daarover in 1752 eene lange memorie. Beginnende met de waarde van het kapitaal, deelde hij mede dat dit op den laatsten Augustus 1751 bedroeg 35.5 millioen, welke waarde echter verminderd moest worden met een achterstand in Holland van 11.2 millioen: de waarde der retourvloot van 1750—51 was 9.5 en die van de uitkomende schepen 1.5 millioen, zoodat de geheele waarde 35.4 millioen was, terwijl de Compagnie een dividend uitkeerde van *f* 1.625.000, d. i. ruim $4^1/_2$ percent.

Als oorzaken van deze geringe winst noemde Mossel de oorlogen in Malabaar, Makasar, Java enz., maar ook: slecht overleg. De overheden hadden dikwijls niet genoeg verstand van koophandel, en daarop diende bij benoemingen gelet te worden (zou hij van Imhoff bedoeld hebben?) Evenals zijn voorganger wees hij er op dat er vooral genoeg groote schepen behoorden te zijn, namelijk 110, voor alle reizen geschikt, elk jaar moesten er 8 of 10 aangebouwd worden. De inkomsten en uitgaven in Indië tegen elkaar opwegende met 8 à 9 millioen, maakten dat de winst voor de Compagnie uit de lading der thuiskomende schepen moest ontstaan. Verder gaf hij verschillende middelen aan om door handel in Azië de inkomsten te verbeteren, ried aan toe te staan dat geld voor particulieren op vracht uitgezonden werd, en beval o. a. aan het heffen van pacht op de parelvisscherij op Ceilon, zeetollen op

[1]) Onderaan de bladzijden worden hier en daar de boeken uit het Koloniaal Archief vermeld, waaruit geput is.

Java, den aanplant van peper te Batavia, cacao op Ternate, indigo op Ambon en dergelijke meer. Den handel in artikelen waar de Compagnie niet op wint, moest men aan particulieren overlaten en hij ried aan om de schulden in Indië, waarvoor 6 percent rente betaald werd, af te lossen, door in Nederland geld op te nemen tegen lage rente.

Ook wilde Mossel bezuinigen op uitzending van personeel, o. a. door Europeesche ambachtslieden te vervangen door inlandsche, hoewel er dan toch nog noodig waren 200 scheepstimmerlieden, 20 huistimmerlieden, 50 zeilmakers, 40 kuipers, 50 smeden, 10 blokmakers, 10 molenmakers, 10 metselaars, 20 metaalbewerkers, 20 draaiers en 20 roerslotenmakers (geweermakers). Er moesten ook minder officieren voor het leger uitgezonden worden, want er waren te veel hoofdofficieren.

Ging men na, hoeveel elk kantoor op zich zelf kostte en opbracht, dan bleek het dat er waren waarvan de lasten de baten overtroffen. Batavia leverde een voordeel van 2.9 millioen; Ambon, Banda, Makasar en Ternate te zamen 1.4 millioen, zoo doorgaande kwam men tot een totaal van 12.7 millioen, waarvan echter, na aftrek van de kosten, niets overbleef. Van Ceylon werd gezegd dat men daar met veel zorg handelen moest, anders was het niet veel waard (voordeel 20 ton, lasten $15^1/_2$ ton); op Koromandel was inkrimping van personeel noodig; Malabaar gaf $2^1/_2$ ton voordeel, met 5 ton kosten; Mossel stelde voor, de bezittingen daar te verminderen, zoodat de kantoren alleen tegen inlanders beschermd zouden zijn, overigens konden andere Europeanen ze wel nemen: die zouden er dan den last van hebben. Malakka gaf 5 ton voordeel, tegen $1^3/_4$ ton lasten.

Op Sumatra's Westkust werden volgens Mossel de Nederlanders gehaat om hun monopolie en de Engelschen bemind omdat zij goedkooper waren. Hij stelde voor, het aantal kantoren te verminderen, den handel te Padang vrij te laten, mits heffing van invoerrecht, en Natal aan de Engelschen af te staan. Dit wilde hij ook doen met den handel in Perzië. In het algemeen was hij van oordeel dat de forten en bezettingen op buitenposten de Compagnie meer verzwakten dan versterkten en dat het beter was, de geheele macht samen te trekken te Batavia.

Deze nota wekte groote ontsteltenis onder de Heeren XVII. Zij lieten haar drukken en aan de leden der Kamers ronddeelen, en zij beantwoordden haar met een nog veel langer stuk, eene „prealabele rescriptie", die ook gedrukt en den 24sten Maart 1754 om consideratie en advies naar Indië gezonden werd. In dit stuk werd de ijver van de Indische Regeering geprezen, maar tevens niet onduidelijk te kennen

---

K. A. No. 209 en 470.

gegeven dat men haar verdacht van meer het oog te hebben op de belangen van Indië en van personen, dan op die van de Compagnie in Nederland. Punt voor punt, kantoor voor kantoor, werden nagegaan en besproken, fouten opgemerkt, denkbeelden ten beste gegeven, zooals het dikwijls gaat in moeielijke zaken die verbetering eischen, zonder dat men de ware oorzaken van achteruitgang kan of wil aanwijzen en wegnemen. Mossel's opmerkingen over het financiëele beheer werden blijkbaar minder gepast gevonden.

De batterij op de reede van Batavia, vóór de rivier, werd in 1751 door den Franschen ingenieur Ferrières nagenoeg voltooid, doch deze werd vermoord, waarna de luitenant-colonel de Wendt en de commandeur Roseboom (de opper-equipagemeester) het werk voortzetten. In 1755 en 1758 werd nog aan het verbeteren der versterking van Batavia gewerkt.

Naar aanleiding van de nota van den gouverneur-generaal werd de sterkte van het leger bepaald op 12000 man, te verdeelen als volgt: Batavia 2400 man (12 kompagniën infanterie), Kolombo 1000, Jafnapatnam 250, Gale 300, Trinkonomale 200, Toetoekorijn 150, Ambon 400 met 162 voor verschillende kleine posten, Banda 378 met 130 voor buitenposten, [1]) Ternate 354 en 70, Makasar 400 met 72, Oost-Java 800, Malaka 330, Bantam 300, Padang 50 met 40, Palembang 36, Djambi 24, Bandjermasin 36, Tjerebon 64, Timor 36, Malabaar 500, Koromandel 400, Kaap de Goede Hoop 500, Bengalen 130, Soerate 100, reserve te Batavia en zeilende 1888, te zamen 11500. Cavalerie: te Batavia 176, Oost-Java 288, Ceilon 36 man. Onder andere werd de bepaling gemaakt dat de officieren van land- en zeemacht geen gouden of zilveren versierselen op de uniform zouden dragen; de reden hiervan is niet vermeld.

Bij een verzoek om uitzending van zeevolk en militairen werden van de laatsten gevraagd: Nederlanders, Zwitsers en Duitschers, maar geen Franschen, Brabanders en Vlamingen, omdat die niet aan het klimaat konden wennen; van de Franschen had men ook „om andere redenen meer dan te veel."

Gebrek aan volk was overigens eene onophoudelijke klacht en het

---

[1]) Een dezer posten zal zeker geweest zijn, die op het eiland Kisser, waar 53 jaar geleden en waarschijnlijk nu nog, een wachthuis gevonden werd, in volkomen goeden staat, met deze in hout gesneden opschriften:

De wacht de Haen. A° 1734. Schrik van yserhoudt houwen en wachten bouwen. Is het niet genoeg geweirt voor de geen die het niet heeft gheleert. Gert Lubbt Duyf Corpora Lodewy Reinier Jonas Solda 12 Augus

Dese wacht de Haen is gesedt ten teyden van den oper orenkaay Lewe Mally en den soldaadt Jonas als boumeister als deze haen begient te vliegen dan sullen die mensch. ophouen met liege. A° 1734.

leger bestond uit volk van allerlei landaard: in den archipel uit Javanen, Baliërs, Boeginezen, die ook naar het vaste land gezonden werden, op Ceilon laskars (Singalezen), te Soerate en Gamren Arabieren en Perzen. In 1759 werden te Batavia 60 inlandsche christenen aangenomen om van 11 tot 3 uur op post te staan, omdat het garnizoen te klein was.

De toestand der zeemacht bleef ongeveer op ééne hoogte. In 1752 konden 24 retourschepen huiswaarts gezonden worden, met lading die *f* 10.600.000 gekost had; in het volgende jaar kwamen van Januari tot Juli 19 schepen uit Nederland aan, en waren 23 voor de retourvloot bestemd. In 1755 vertrokken naar Nederland 21 groote schepen, op het einde van het jaar lagen 23 klaar om te vertrekken, en telde men er in Nederland 12.

De sterkte der zeemacht bedroeg op 11 December 1755, 53 schepen, n.l.: voor alle vaarwaters geschikt: 13 van 150 en 14 van 145—136 voet; voor alle vaarwaters, behalve naar Japan: 3 van 150, 9 van 145—136 voet, 4 van 120—94 voet; alleen geschikt binnen den archipel: 2 van 150, 1 van 140 en 1 van 120 voet; om bij Java te blijven: 3 van 150 en 3 van 145—136 voet; en aan kleine vaartuigen: Ambon 6, Banda 5, Ternate 7, Makasar 12, Timor 1, Palembang 7, Malaka 8, Westkust Sumatra 10, Bengalen 10, Kolombo 14, Gale 3, Jafnapatnam 3, Tjerebon 2, Soerabaja 2, Batavia 19, te zamen 126.

In 1756 en begin 57 vertrokken 37 retourschepen naar Nederland. In het laatst van 1758, in 1759 en in het begin van 1760 vertrokken 41 schepen; op laatstgenoemd tijdstip waren nog 23 klaar om te vertrekken. De vloot in Indië bestond toen uit 42 schepen, n.l. 18 van 145 vt., 17 van 140—136 vt. en 7 van 125—97 voet; van deze waren 16 geschikt voor alle vaarwaters, 9 voor alle behalve naar Japan, 15 binnen den archipel en 2 bestemd om gesloopt te worden.

Na de groote veranderingen onder van Imhoff schijnt niet veel verbetering meer noodig geacht te zijn. Men vindt aangeteekend dat de Zeeuwsche schepen minder last van paalworm hadden dan de Hollandsche, omdat de spijkers, waarmee de dubbelhuid beslagen was, dichter bij elkander stonden en grootere koppen hadden (het koperen werd dus nog niet van de Engelschen nagevolgd); de wegering in de ruimen werd op de Zeeuwsche schepen met harpuis en zwavel besmeerd, tegen ongedierte.

In 1758 werd de bewapening aldus vastgesteld:

Schepen van	150 voet:	24	8	℔ders	8	4	℔ders	10 1 ℔ders
„	„ 140—136 vt.	22	6	„	6	3	„	8 1 „
„	„ 125—120 „	20	6	„	4	3	„	6 1 „

In het volgende jaar werd op voorstel van den Commandeur Roseboom, opperequipagemeester te Batavia, (die vervolgens als

Commandeur van de retourvloot vertrok), de verstrekking van handwapens als volgt geregeld:

IJzeren musquetons. .	4	op	schepen	van	150,	2	op die	van	140 vt.
Musquetiers snaphanen	30	„	„	„	150,	24	„ „	„	140 „
Scheepspistolen	18	„	„	„	150,	12	„ „	„	140 „
Halve pieken	40	„	„	„	150,	30	„ „	„	140 „
Degens.	40	„	„	„	150,	30	„ „	„	140 „

terwijl elk schip 1 trom kreeg.

In hetzelfde jaar werd de verstrekking van rantsoenen, die in 1755 al eens gewijzigd was, bepaald op: zout spek, zout vleesch, rijst, katjang, suiker, gesuikerde tamarinde, zout, arak, Kaapsche wijn, azijn, olijfolie, boter en droge visch of „curwaat". Op de thuisreis werd daarenboven verstrekt: wijn, bier, brandewijn, varkens, specerijen, peper, mosterd, tarwe, zeep, en aan de Kaap nog: tarwe, wijn, witte erwten of boonen, hard brood, gort, uien en schapen.

De uitkomende schepen kregen zuurkool, boonen, erwten, rozijnen, wijn, citroenen en schapen mede.

Voor de schepen te Batavia en Onrust werd de schafting bepaald als volgt:

Zondag: 's morgens rijst, boter en suiker;
's middags versch vleesch, soepgroenten en rijst.
Maandag: 's morgens rijst, olijfolie, suiker, tamarindewater;
's middags groene katjang en vleesch.
Dinsdag: 's morgens rijst en boter;
's middags zout spek en groene katjang.
Woensdag: 's morgens rijst, olijfolie en suiker;
's middags grobbejak met wijn gemengd.
Donderdag: 's morgens rijst met boter en suiker;
's middags versch vleesch en groentesoep.
Vrijdag: 's morgens rijst, olijfolie, suiker, zout, tamarindewater;
's middags katjang met vleesch.
Zaterdag: 's morgens rijst met boter en suiker;
's middags grobbejak met wijn gemengd.

Tegelijkertijd werden eenige inwendige-dienst-bepalingen gemaakt, onder anderen:

„Des morgens na afgeschooten wagt, als wanneer de klokken van alle de schepen zullen geluijd en met eenen door den provoost *overal* zal geroepen worden, en het volk moeten booven komen, welke door de deks-officieren moet werden aangezet na het galjoen te gaan om haar te wassen en te reijnigen, en wel principaal de mond, die dan met het bepaalde soopje arak verder verfrist werd".

3e Deel der brieven overgekomen van Batavia in 1760 (K.A. No. 2834).

Het middagschaften duurde tot 1 uur, dan werd een soopje arak gedronken en aan 't werk gegaan.

Om 6 uur werd een half uur etenstijd gegeven en daarna een soopje arak gedronken.

De commandeerende officier moest zelf in persoon een half uur na opgezette wacht de ronde doen, om het volk dat in de open lucht bevonden werd te slapen, onder het half- of tusschendeks te doen gaan om te rusten.

De Bewindhebbers stelden, in hunne resolutie van 2 October 1760, onder vele andere bepalingen, de volgende schafting vast voor de uitreis:

„Alle morgens gort met pruijmen en om de verandering boven het ordinaire rantsoen nog een kan bier aan ieder bak en dan eens met wat suijker of siroop.

Sondag: Aan ieder man $^3/_4$ ℔ en aan mindere officiers $1^1/_8$ ℔ varkens- of schapenvleesch in sop of poespas gekookt met rijst en wat pruijmen.

Maandag: Blaauwe Erwten, die alvorens omtrent gaar gekookt zijnde, dan eenige stukken spek, die meede als vooren halff gaar gekookt zijn, dan bij de blaauwe erwten gedaan, en vervolgens ter deege gaar gekookt met wat ajuijn.

Dingsdag: Aan ieder man $^3/_4$ ℔ en mindere officieren $1^1/_8$ ℔ speck of vleesch na 't saisoen als de schepen uijtvaaren, en graauwe erwten.

Woensdag: Stokvis $^1/_4$ ℔ ieder man met groene erwten dun gekookt.

Donderdag: Aan ieder man $^3/_4$ ℔ en mindere officieren $1^1/_8$ ℔ vleesch of spek na 't saisoen als boven met zuurkool of graauwe erwten.

Vrijdag: Stokvis $^1/_4$ ℔ ieder man, met witte boonen of nu en dan eens bier en brood.

Saturdag: Blaauwe erwten, zonder iets meer.

Het wekelijkse randsoen volgens de gedrukte vict-lijst, mitsg. op ieder Hagjes dag aan de gemeene maats 1 muske en de mindere officieren 2 muskes France of Caapse wijn".

Blijkbaar trachtte men in Indië zoowel als in Nederland de voeding zooveel mogelijk te veraangenamen en aan de gezondheid bevorderlijk te doen zijn, zoodat het aantal zieken en dooden op de lange reizen minder groot was dan vroeger. Daarbij bleef het stelsel van premies voor kortere reizen gehandhaafd.

In 1751 hadden 5 schepen de premie voor korte reizen van 400 rijksdaalders en 3 die van 300 rijksd. verdiend. Evenwel kwam in 1752 nog een schip uit met zoo'n onbekwaam schipper, dat het van de

---

Resolutien van de Bewindhebbers (K. A. No. 212.)

Kaap naar Batavia $6^1/_2$ maand reis had; toen het volgens bestek op de breedte van Java stond, stuurde de schipper 3 dagen lang recht Zuid; hij had 260 mijlen misgissing Met het aankweeken van zeeofficieren mocht dus wel voortgegaan worden. Stond de kweekschool of academie tot 1751 onder bevel van den officier der artillerie Paulusz., de luitenant Delmas werd daarna tot haar gouverneur benoemd. Men bepaalde dat de cadets, die 4 jaar in dienst en 18 jaar oud zijn, als zij goede rapporten hebben van de capitains onder wien zij gevaren hebben, tot provisioneel luitenant zullen benoemd worden om den dienst van onderstuurman te doen. In 1752 werden 2 cadets tot luitenant, en 4 tot luitenant-titulair benoemd. De akademie leverde dus betrekkelijk weinig op, wat misschien wel aan onvoldoende geldmiddelen was toe schrijven; in Mei 1755 moesten vereenvoudigingen ingevoerd worden om met de „ordinaire inkomsten te konnen rondschieten", en den 11den November van hetzelfde jaar werd zij opgeheven.

In 1754 verdiende geen van de 23 uitkomende schepen de volle premie. In 1756 kregen 4 van de uitkomende schepen de volle premie van *f* 1200, in 1756 werd die door 7 schepen behaald, in 1759 door 3, in 1760 door 7 schepen. Dat intusschen ook toen de bekwaamheid der kapiteins nog wel eens veel te wenschen over liet, blijkt uit de reis van de *Pasgeld*, kapitein ter zee Wolfert Abraham Brahé, die den 11en Juli 1756 van Batavia vertrok, tegelijk met de *Marienbosch*. De *Pasgeld* kwam den 16en September ter reede Maskate, toen de *Marienbosch* daar al 29 dagen lag. Brahé bleef er 40 dagen voor niets liggen en vertrok 26 October naar de rivier van Sindi, waar hij den 18en November aankwam, na Karatsji aangedaan te hebben, waar hij 5 dagen gebleven was. Voor Sindi lag hij vijf maanden om te lossen en een lading zout in te nemen. Den 20 April 1757 van Sindi vertrokken, besloot Brahé met zijn scheepsraad den 29en om Toetoekozijn of Ponnekail aan te doen, onder voorwendsel van toen reeds gebrek aan drinkwater voor de verdere reis te hebben, en men liet daardoor een goede windgelegenheid voorbij gaan. Men kwam den 8en Mei te Ponnekail en bleef daar 15 dagen. Den 23en vertrokken, kreeg men den 8en Augustus de kust van Sumatra in 't zicht en den 30en was Brahé voor Bangkahoeloe, den 1en September te Silebar. Sedert 7 Aug. had de kok maar eenmaal daags opgeschaft en werd maar 5 mutsjes drinkwater verstrekt. Het drinkwater dat nu gehaald werd, was volgens mededeeling van de Engelschen te Bangkahoeloe slecht, maar men stoorde zich daar niet aan, zoodat 32 man stierven. Den 23en September begon men het zout te lossen, waarmee men den 23en December klaar was. De *Pasgeld* bleef toen nog tot 1 Februari 1758 liggen en kwam den 14en dier maand te Batavia terug. Er was een onkos-

---

K. A. No. 684.

tenrekening gemaakt van 3505 Spaansche realen en men had 68 man door overlijden en wegloopen verloren. Brahé werd voor dit kunststuk voor den Raad van Justitie gebracht, maar vrijgesproken [1].

Dat in 1760 nog steeds behoefte aan bekwame officieren gevoeld werd, blijkt uit het besluit der XVII Bewindhebbers, van 15 October 1760, om de kamer van Amsterdam naar een bekwaam zeeofficier te doen omzien.

De belangen van de navigatie werden evenwel door de Regeering niet uit het oog verloren. In 1752 kwam een nieuwe kaart van Java uit en eene verbeterde zeilaanwijzing naar de „West van Indië". In 1755 gelukte het aan „seeker konstenaar" de lengte van Batavia te bepalen op 120°, van Ferro waarschijnlijk; in het rapport wordt niet vermeld door welk middel hij deze uitkomst verkreeg. Verschillende kaarten werden verbeterd. In October 1760 werden zeilaanwijzingen vastgesteld van Batavia naar Ternate, naar Ambon, naar Banda, naar Menado en door straat Makasar.

Om geen middel onbeproefd te laten tot verbetering van den financieelen toestand, werd door de Regeering den 30 December 1754 het plakaat over „pragt en praal," uitgevaardigd, om de groote weelde en de geldverkwisting die daarvan het gevolg was, te beteugelen, waardoor de dienaren der Compagnie minder hoog in hunne eischen en eerlijk in hunne handelingen konden worden. In dit plakaat werd geregeld hoeveel en welke rijtuigen en paarden ieder ambtenaar volgens zijn rang mocht gebruiken, welke kleeding men van fluweel, zijde, linnen, enz. mocht dragen, hoe die met galons en brokaat versierd mocht zijn; welke vrouwen diamanten en paarlen mochten dragen, hoeveel meiden een dame achter zich mocht hebben en hoe deze gekleed en versierd mochten zijn. Verder werden bepalingen gemaakt op het hebben van Europeesche en inlandsche koetsiers, op bruiloften, begrafenissen, doopplechtigheden, maaltijden, pajongs en dergelijke. Voor andere plaatsen dan Batavia werden afzonderlijke bepalingen gemaakt.

Gelukkig heerschte eindelijk op Java vrede. Onder het bestuur van den gouverneur Harting was de Soesoehoenan vasal van de Compagnie geworden. Van Bantam, „het koninkrijk Jakatra" (Batavia), Cheribon en Oost-Java werden afzonderlijke rekeningen gemaakt. In 1755 bedroeg de inkoop te Batavia *f* 1,922.192; de baten *f* 3.771.327 en de lasten *f* 3.237.836. In 1757 leverde Batavia 2.615.342 ℔ koffie op. In 1757—58 waren de winsten *f* 3.601.776 en de lasten *f* 2,948.637; in 1758—59 ging Batavia *f* 669.169 vooruit.

Bantam leverde voornamelijk peper en metselsteenen; maar in 1757—58 bedroegen de lasten van dit kantoor *f* 77.049 meer dan de

---

[1] 8e Deel der Brieven overg. van Batavia in 1760. K. A. No. 2839.

winsten; in 1758—59 was er een verlies van *f* 53.582, Cheribon leverde koffie, suiker, peper, kurkuma, indigo, katoengaren, rijst en ruwe zijde, met in 1757—58 een winst van *f* 90.006, tegen *f* 22.621 lasten; in het volgende boekjaar had het *f* 76.443 zuivere winst.

Op Oost-Java werd in 1758 voor *f* 521.166 ingekocht aan rijst, indigo, ruwe zijde en 29 aangebouwde vaartuigen. De winsten bedroegen *f* 432.979, de lasten *f* 370.646.

Een der takken van bedrijf der Compagnie was ook nog de slavenhandel: jaarlijks werden er 300—400 ingekocht; nog in 1756 werd de order hiertoe vernieuwd.

De geheele Indische rekening over 1756—57 sloot echter nadeelig, namelijk met *f* 7.785.600 aan baten en *f* 7.950.988 aan lasten, terwijl het deficit van vorige jaren *f* 1.088.582 bedroeg. Over 1758—59 waren echter de voordeelen *f* 7.681.032 en de lasten *f* 7.108.562, het nadeelig saldo van vorige jaren was *f* 742.560, zoodat er nog een achterstand van *f* 270.121 bleef.

De tijdingen, die in 1755 uit Europa kwamen, vervulden de Regeering met vrees voor een oorlog, en zij dacht daarbij steeds dat het de Franschen zouden zijn, die trachten zouden zich een deel van onze bezittingen toe te eigenen. In December werd aan de Regeeringstafel besloten eene serieuse besogne te houden, „uythoofde van de onsekerheijt van zaken in Europa die een swaren oorlog schijnen te voorspellen". De Gouverneur Generaal nam het initiatief en schreef een lang papier, waarin voorkwam dat hij bij gerucht vernomen had dat de Franschen en Engelschen het oog hadden op Ceilon, dat in 1746 Labourdonnais reeds op het punt geweest was Gale in te nemen, dat onze artillerie vooral zeer slecht was en hij wees op de „ontzaggelijke vloten" die zich in Indië bevonden. Hij had in een Hollandsche courant de bewering gelezen dat de Nederlandsche Compagnie het bezetten van Masoelipatnam en andere plaatsen door de Franschen met goede oogen aanzag, omdat zij hoopte daardoor meer gerust in specerijen te kunnen handelen, maar hij merkte daartegen op dat dit goed zou zijn als de Franschen het wilden, maar dat zij zooveel rechten konden heffen als zij goedvonden. Daarentegen verwachtte hij hulp van de Engelschen. Wat hij van eigen kracht verwachtte blijkt uit het slot-vuurwerk van zijn nota, dat veel overeenkomst heeft met hetgeen ook in onze dagen gehoord wordt, als men zich wil wijsmaken met onvoldoende middelen veel te kunnen doen. „Wijl onze vlooten voormalen wonderen gedaan hebben en mits encouragement nog wel heldenbloet zoude te vinden zijn schoon met lantaarnen te soeken dat te dier tijd ook al zoo was, maar belooning maakt helden om dat z' een teeken van eere is en insluijt; de glorie bijna alle de rampen trotseerende."

Secrete Resolutiën 1756 (K. A. 736).

Men ging zoo ver van te denken, dat de Franschen een poging zouden doen om zich van Timor, Solor, Rotti enz. meester te maken, die hun tot een verzamelplaats zouden kunnen strekken om zich van levensmiddelen te voorzien. Aanleiding daartoe gaf een bericht van de zending van een zekeren monsieur Du Poivre naar Timor om daar slaven te koopen, hetgeen men niet geloofde, maar wel dat hij kwam om daar de gesteldheid eens op te nemen. Daar men overtuigd was, dat men van de Franschen meer last zou hebben dan van de Portugezen, zond de Regeering in Februari 1756 den opperkoopman Paravicini [1]) naar Timor om alle contracten met vorstjes te vernieuwen, ook op Flores nieuwe contracten te maken, en met „ordre om de regenten een aversie tegen de Franschen te inspireeren en tot een attachement aan te moedigen." Hij vertrok met de „Prinses Carolina", vergezeld van een officier en 100 Europeesche soldaten. Tegelijkertijd werd aan Makasar opgedragen de vaart op Timor zooveel mogelijk te verhinderen.

Men liet de schepen, die bij Batavia en Bantan lagen, voor elk kanon 25 schoten munitie innemen, en het admiraalschip ter reede Batavia 10.000 ℔ kruit in voorraad voor de anderen.

De voorgenomen besognes werden in Maart gehouden. Elk lid van den Raad had in navolging van den Gouverneur Generaal eene nota opgesteld. Het gevolg was dat den 22en Maart het volgende besloten werd: alle hoofden van kantoren aan te bevelen zich in staat van verdediging te stellen en op hoede te wezen, zoowel tegen openlijke aanvallen als tegen onzekere vrienden (schuine blik naar de Engelschen). Bij aankomst van Fransche schepen moet men de Regeering en ook nabij gelegen kantoren waarschuwen, maar overigens moet men nadere berichten uit Nederland afwachten en geen opschudding maken.

Verleden jaar was order gegeven op Ceilon 1600 man inlandsche troepen af te danken, doch nu vreesde men dat niet alleen de Franschen, maar ook de Engelschen dat eiland zouden bemachtigen, en zou dus inlandsche troepen uit Java daarheen zenden. Verder werd aan den gouverneur van Ceilon, Johan Gideon Loten, volle vrijheid van handelen gelaten om de 1600 man niet af te danken en zelfs meer troepen te laten komen van Malabaar, omdat men dacht dat de Franschen daar niet het oog op hadden. De commandeur van Malabaar, Cunes, kreeg last de bevelen van Loten op te volgen. De baai van Trinkonomale moest in staat van verdediging worden gebracht.

Omtrent Koromandel werd bepaald dat er nog 100 man inlandsche troepen zouden gezonden worden met 2 officieren en 40000 ℔ salpeter om kruit te maken.

Verder den gouverneur Vermout te gelasten het garnizoen van Nagapatnam dat 518 man sterk was, over de 17 te verdedigen bastions,

---

[1]) Zie *Ind. Gids* 1906 I bl. 696.

poorten en andere punten te verdeelen *op eene bepaalde wijze door den Gouverneur-generaal* zelven aangegeven!

Te Portonovo zou men de mercantiele voorrechten moeten trachten te behouden, maar dit niet verdedigen, desnoods vluchten naar het Engelsch fort St. David. Sadraspatnam werd met 50 Europeanen en 25 inlanders versterkt.

Paliakata en Djagarnaikpoeram moesten versterkt en verdedigd worden. De ingenieur Keller moest die versterkingen aanleggen en ook een fortje bouwen te Bimilipatnam.

Bij het uitbreken van een oorlog moesten de hoofden van Koromandel zich of- en defensief bij de Engelschen aansluiten, maar toch tevens met den gouverneur van Ceilon te rade gaan om den Engelschen te beletten in Madoera verder door te dringen. In verband hiermede moest men trachten den invloed bij het bestuur van dat rijk te Trisilapali te behouden, terwijl de kust van Madoera moest bekruist worden, ten einde daar niemand toe te laten.

Malaka moest zich in postuur van defensie stellen. In Palembang zou men een welgemonteerd schip in de rivier bij de loge leggen, omdat daar wel eens een vreemd schip zou kunnen komen; het zou om de zes maanden worden afgelost; geen vreemd schip zou in de rivier binnengeloodst mogen worden.

Tot dekking van Batavia en Bantam zouden 6 schepen ten oorlog toegerust worden, en moeten kruisen tusschen Bantam en Onrust, terwijl één schip als verkenner bij straat Soenda zou blijven. De commandeur te Bantam zou 2 visschersvaartuigen en 2 paarden ter beschikking krijgen om berichten van Tjirita (bij Tjiringin) te laten overbrengen.

Verder werd bepaald dat op ieder schip 25 Europeesche en 25 inlandsche militairen zouden geplaatst worden en dat de schepen zooveel mogelijk in gezelschap moesten zeilen.

Van de 6 schepen voor verdediging van Batavia waren er in Mei nog maar 2 klaar, omdat er te weinig waren; in December was dit nog zoo. Men had toen in het geheel in Indië 43 schepen van 150 voet, 50 van 130—150 en 3 van 100—130.

Het is duidelijk dat men niet voortgegaan was op het voetspoor van van Imhoff, om zich van *oorlogschepen* te voorzien!

Ondanks den achteruitgang trachtte men nog steeds het handelsgebied uit te breiden, zoowel in onbekende als in bekende streken, en het gezag der Compagnie meer te bevestigen. Zoo begon men in 1752, na een langdurigen stilstand, weer op Cochinchina te varen; in 1754 werd weer een kantoor geopend te Masoelipatnam, in 1755 werd tot proef een schip gezonden naar Kedah, met welks vorst eene overeenkomst werd aangegaan tot het leveren van tin, dat hij later evenwel niet verder dan halfweg (tot aan de Kwala Bidoer) wilde aanvoeren.

De Duitsche koloniale politiek sedert de Rijksdag-ontbinding van 1906.[2])

§ 1. De troonrede na de ontbinding.

Zooals destijds in dit tijdschrift is vermeld[1]) hadden er in 1906 heftige tooneelen in den Rijksdag plaats, werden eenige belangrijke geldaanvragen voor de koloniën afgestemd en werd ook het uitbreiden van de koloniale afdeeling van Buitenlandsche Zaken tot een afzonderlijk departement van koloniën geweigerd. De chef dier afdeeling, Erfprins Hohenlohe, trad af en werd opgevolgd door den heer Dernburg, die op 3 Dec. 1906 de intriges in het licht stelde van den afgevaardigde van het Centrum, Roeren. Daarop werden de credieten opnieuw ten deele afgestemd, hetgeen de ontbinding van den Rijksdag tengevolge had.

In de troonrede, waarmede de nieuwe Rijksdag op 19 Februari 1907 geopend werd, kwamen voor de eerste maal de koloniale belangen ruimschoots ter sprake, zelfs werd de behartiging daarvan op den voorgrond gesteld met de woorden: „Uwe eerste taak zal zijn de behandeling der Rijksbegrooting voor 1907, van het aanvullingscrediet voor Zuidwest-Afrika en van den spoorwegaanleg van Kectmanshoop naar Koeboeb. Dit ontwerp wordt U dadelijk, behoudens eenige het wezen der zaak niet rakende veranderingen in den vroegeren vorm aangeboden.

„De zware crisis, welke door de opstanden der inboorlingen in Zuidwest- en Oost-Afrika, in de schutgebieden aldaar was uitgebroken, is te boven gekomen. In Oost-Afrika is de opstand volkomen onderdrukt. In Zuidwest-Afrika zijn de vijandelijke stammen tot op enkele overblijfselen na onderworpen, zoodat eene belangrijke vermindering van de daar aanwezige troepen naar alle waarschijnlijkheid mogelijk zal zijn. De dank van het vaderland is verzekerd aan de dapperen, die in een jarenlangen zwaren strijd met een zich verschuilenden en hardnekkigen tegenstander den roem der Duitsche wapenen hoog hebben gehouden.

„De ontwikkeling onzer koloniën tot een waardevol bestanddeel van het nationaal bezit, vereischt voor alles een zorgvuldig uitgewerkt plan tot aanleg van verkeerswegen. Om geleidelijk te geraken tot eene zekere mate van zelfstandigheid, zal in de eerste plaats het finantiewezen vereenvoudigd en de toestand der ambtenaren geregeld moeten worden. Tegelijk met het voorstel om een koloniaal ministerie op te richten, zal de Rijksdag opnieuw worden bezig gehouden met de tegemoetkoming aan de sterk benadeelde kolonisten in Zuidwest-Afrika".

Niet alleen wordt in deze troonrede medegedeeld dat de volstrekt noodige aanvragen, op grond waarvan de Rijksdag ontbonden werd, opnieuw ter tafel gebracht zullen worden, maar er wordt ook op gewezen, dat de

---

1) Zie o. a. *Ind. Gids* 1905 II bl. 1091, 1579; 1907 I bl. 26.

2) De gegevens zijn geput uit een brochure over dit onderwerp, uitgegeven door het „Centralbureau der Nationalliberalen Partei".

koloniën een waardevol deel van het nationale vermogen zullen worden, als de voorstellen voor den aanleg van verkeerswegen worden ingewilligd. Voor alles wordt er echter ook de nadruk op gelegd dat na eene nieuwe regeling der geldelijke verhoudingen, een zelfbestuur in de koloniën moet worden ingevoerd.

§ 2. De koloniale begrooting voor 1907 in den nieuwen Rijksdag.

Bij de eerste lezing der koloniale begrooting voor 1907 ontwikkelde zich in den Rijksdag een wilde, weken lang aanhoudende, redetwist, waarin de verschillende partijen elkander hunne tekortkomingen verweten. Het centrum trachtte aan te toonen, dat het voorstel destijds gedaan om 14 millioen van de aanvullingsbegrooting voor Zuidwest-Afrika te schrappen geen grond opleverde om den Rijksdag te ontbinden. De afgevaardigde van het centrum, Spahn, vond zulks volstrekt geen inbreuk op het gezag van den Keizer. In het voorjaar van 1906 had men ook wel 17 millioen van eene begrooting van 92 millioen geschrapt, zonder dat dit tot onaangenaamheden met de Regeering had geleid. Ook in de weigering om een zelfstandig departement van koloniën te stichten, was geen machtsvertoon van het centrum te zien, want nu werd het voorstel op andere gronden verdedigd dan toen; als dus de Regeering zelf op dit punt niet vast stond, konden de verschillende partijen over die zaak hun eigen oordeel hebben en ze weigeren, zonder dat men hun daarvan een verwijt mocht maken. En nog het allerminst kon dit ten opzichte van het centrum het geval zijn, met betrekking der afstemming van den spoorweg naar Keetmanshoop, omdat de Directeur der koloniën zelf verklaard had dat een uitstel van Mei tot Nov. 1906 in het geheel niet nadeelig was. De afgevaardigde van het centrum, Gröber, verklaarde dat het amendement-Hompesch, om 9 millioen op de kosten der koloniale troepen te schrappen en de terugzending van een deel daarvan voor te bereiden, slechts dit laatste en geen termijnvaststelling daarvoor gewenscht had. Eindelijk achtte deze afgevaardigde het noodig uitdrukkelijk te verklaren, dat de afstemming der regeeringsvoorstellen in geenen deele eene wraakoefening was geweest voor den aanval van den Directeur der koloniën op den afgevaardigde Roeren. Als derde van dezelfde partij trad de afgevaardigde Schädler in het strijdperk, die nog eenige spitsvondigheden ten beste gaf.

Tegenover deze aanvallen trad de nationaal-liberale fractie op, bij monde van den afgevaardigde Bassermann, die wees op het groote verschil of de Regeering met de vermindering instemde, zooals in het voorjaar van 1906, toen zij voorloopig met een minder bedrag zou trachten toe te komen, dan wel, zooals in den herfst van 1906, toen het centrum met de sociaal-democraten de vermindering hadden doorgezet, ondanks de verklaring der Regeering dat de gevraagde som voor het behoud van Zuidwest-Afrika het minstmogelijke bedrag voorstelde. De afgevaardigde Paasche verdedigde het reeds na de tweede lezing ontbinden van den Rijksdag.

Toen kwam het achter de schermen mederegeeren van het centrum aan de orde, waarbij deze partij zich vergeefs trachtte schoon te wasschen. Het kon toch niet geloochend worden dat enkele heeren van het centrum zich naar de bureaux hadden begeven en weliswaar uit hun eigen naam, doch onder beroep op de macht dier partij, hadden trachten in te grijpen in onderzoekingen van disciplinairen aard. In de zitting van 2 Maart 1907 was het de afgevaardigde Erzberger, die loochende dat hij ingegrepen had in een onderzoek naar de handelingen van een zekeren Pöplau en die daarop

in de zitting van 4 Maart door den chef der Rijkskanselarij Von Löbell op grond van de stukken van het tegendeel overtuigd werd.

De gezamenlijke destijds tot het zoogenaamde „blok" vereenigde partijen begroetten deze voor het centrum zoo verpletterende debatten eenparig met instemming. De vrijzinnigen bleken hunnen vroegeren doctrinairen afkeer van koloniën overwonnen te hebben en de redenaars der gezamenlijke drie linksliberale fracties betuigden zich voorstanders van eene rustige en verstandige koloniale politiek, onder verklaring dat zij voortaan eene op de economische ontwikkeling der koloniën gericht streven zouden steunen. Toen het centrum en de sociaal-democraten nog poogden om hun te verwijten, dat zij op dit punt in strijd waren met de richting, welke Eugen Richter aan de vrijzinnigen had voorgeschreven, werd aan de laatsten geantwoord, dat zij, na de nagedachtenis van Richter door het slijk te hebben gesleurd, het recht verloren om zich op hem als autoriteit te beroepen. En bovendien zou deze gestorven leider zeker aan een wezenlijk economische ontwikkeling geen weerstand hebben geboden.

De verdere werkzaamheid van den Rijksdag op koloniaal gebied werd wat het overige deel der koloniale begrooting betrof, hoofdzakelijk afgespeeld in den boezem der commissie, die daarvoor was aangewezen. Overigens waren de praktische resultaten niet zeer omvangrijk. Vooreerst was de Rijksdag door de late verkiezing drie maanden met den arbeid ten achter en dan hield de bedoelde commissie rekening met het feit, dat de heer Dernburg te kennen had gegeven, dat hij binnen kort de koloniën persoonlijk zou gaan bezoeken. Met het oog op den beschikbaren tijd werd alles zoo beknopt mogelijk afgedaan.

In de commissie waren van alle partijen, behalve de sociaal-democraten, eenige heeren aanwezig, die de eene of andere kolonie uit eigen aanschouwing kenden en daardoor in staat waren een meer zaakkundig oordeel uit te spreken, dan in vroeger jaren wel was voorgekomen. Zoo was het mogelijk dat nog eenige nuttige besluiten werden genomen.

§ 3. De schadevergoeding aan de kolonisten van Zuidwest-Afrika was door eene schattingscommissie op 13½ millioen Mark begroot. Van deze som had de vorige Rijksdag 5 millioen à fonds perdu toegestaan en thans had de Regeering nog 7½ millioen uitgetrokken. De posten vonden hun grond in een toelichting, die door den voorzitter der schattingscommissie en den commissaris voor de zaken der kolonisten zeer zorgvuldig was opgemaakt.

De budget-commissie was van oordeel dat de kolonisten in Zuidwest-Afrika geen wettige aanspraak op schadevergoeding konden maken; een dergelijke aanspraak bestond niet en kon ook niet afgeleid worden uit het tot staatsbezit verklaren van den eigendom van den overwonnen Herero-stam. De Rijksdag gaf slechts blijk van zijn goeden wil, als hij besloot den zwaar benadeelden stand der kolonisten te hulp te komen omdat deze zonder dien steun niet in staat zou zijn zich weder op te richten.

Hierover was men het algemeen eens, doch aan de andere zijde ontveinsde men het zich niet dat het om zoo te zeggen een volkomen opnieuw oprichten van de Zuidwest-Afrikaansche kolonie betrof. Niettemin zouden slechts zij worden schadeloos gesteld, die zulks waardig waren en die niet op de een of andere wijze schuld hadden aan het ontstaan van den Hereroopstand en die zich niet bij wijze van speculatie aldaar hadden gevestigd.

Bij de partijen van het „blok" was men het er over eens dat aan de overigen eene schadeloosstelling toekwam, doch over de hoegrootheid en de

wijze hoe die te verleenen was men het nog oneens. Er waren er, die de in te willigen gelden slechts als een voorschot wilden verleenen. Dit werd echter ten slotte als ondoenlijk beschouwd, vooral omdat de reeds verstrekte gelden à fonds perdu waren gegeven en de reeds schadeloos gestelden daaruit, naar gelang van de toenmalige behoefte, sommigen $^2/_7$, anderen een hooger bedrag hunner schade vergoed hadden gekregen. Als nu het overige hun bij wijze van voorschot gegeven werd, dan zouden degenen, die eerst minder hadden ontvangen, zich achtergesteld rekenen en veel ontevredenheid, afgunst en twist worden gekweekt. Bovendien wees de Regeering er op dat zulk een voorschot toch niet terugbetaald zou worden; dat had men in Duitschland zelf ervaren bij de ondersteuning van door watersnood geteisterden in Silezië. Bovendien zou het geven van voorschot een hypothecair verband op het toch reeds minderwaardig grondbezit noodzakelijk maken en de ontwikkeling der boerderijen belemmeren. De belasting der kolonie met het als geschenk aan de boeren te geven bedrag, bleek evenzeer onuitvoerbaar.

Ten slotte kwam men overeen, nadat de nationaal-liberalen, conservatieven, vrij-conservatieven en agrariërs met hun wensch om het volle bedrag toe te staan in de minderheid waren gebleven, om van de gevraagde $7\frac{1}{2}$ millioen er nogmaals 5 à fonds perdu toe te staan, zoodat ongeveer $^5/_7$ der geleden schade werd vergoed. Ook de algemeene vergadering van den Rijksdag besloot in dien zin, terwijl met de sociaal-democraten ditmaal ook het centrum tegen de schadevergoeding was, terwijl laatstgenoemde partij zich zonderling genoeg de eerste maal op een ander standpunt had gesteld.

§ 4. Inkrimping van de troepenmacht. Sedert de Rijksdag-ontbinding was in den oorlogstoestand van Zuidwest-Afrika, gedeeltelijk ook door onderhandelingen met de in opstand zijnde Hottentotten een gunstigen keer gekomen. Toch was er nog geen sprake van het einde van den opstand, daar vele op zich zelf staande, overal verspreide benden, het de militaire posten en ook de nieuw-gevestigde kolonisten lastig maakten en nog velen als offers van den tot wanhoop gebrachten vijand vielen. In het bijzonder was het nog niet gelukt den in militair opzicht zeer bedreven leider van den opstand onschadelijk te maken. Dit was Morenga [1], van afstamming een Herero, doch die zich door zijn militaire bekwaamheid tot aanvoerder van een hoofdzakelijk uit Hottentotten bestaande bende had weten op te werken. Hoewel hij in enkele gevechten werd overwonnen, en met verlies van meer of minder manschappen uit het veld werd geslagen, steeds gelukte het hem, door zijn roep als krijgsman, twijfelachtige elementen uit het Duitsche en het Engelsche gebied om zich te vereenigen en den oorlog voort te zetten. Hij was bovendien niet de eenige, doch langs de zuidelijke en zuidoostelijke grens van het gebied stonden steeds nieuwe aanvoerders en strijdkrachten op. Wel was de troepenmacht groot, doch met het oog op de lange grensscheiding en omdat men niet wist op welk punt telkens weer nieuwe benden uit het Engelsche gebied zouden overkomen, gevoegd bij den langen etappeweg en voor verzekering van voldoende approviandeering waren zeer veel militairen noodig. Al deze moeilijkheden waren te vermijden geweest als de Engelsche regeering der Kaapkolonie er toe gebracht had kunnen worden de grens met het Duitsche gebied zoodanig te bezetten als uit een oogpunt van internationale verplichting verlangd had kunnen worden. Dat zulks met eenigen goeden wil mogelijk ware

[1]) Zie *Ind. Gids* 1906 I bl. 751.

geweest, was tot aan het einde van 1904 gebleken; destijds was die grens goed bewaakt, omdat de bevolking der Kaapkolonie zeer wel inzag dat de strijd niet uitsluitend Duitsche belangen betrof, doch ook de oplossing van een rassenstrijd was. Toen was echter de eerste Minister Jameson niet in Zuid-Afrika, maar met verlof in Engeland. Nauwelijks was hij terug of de overheid in de Kaapkolonie veranderde van houding en aan de beweging der opstandelingen binnen haar gebied werden geen hinderpalen in den weg gelegd. Men schreef dit toe aan den invloed van Jameson, wiens optreden in 1896 tegenover de Transvaal destijds in Duitschland zeer scherp is gehekeld.

Zoo kon dan in het begin van 1907 nog van geen beëindiging van den oorlog worden gesproken, al meenden centrum en sociaal-democraten ter rechtvaardiging van hun optreden, zulks te mogen onderstellen. Intusschen was de toestand toch zoo dat met instemming der Regeering het expeditiecorps dat 8228 man sterk was, tegen 1°. October 1907 tot 4000 man teruggebracht kon worden. Daarmede waren echter de uitgaven nog niet dadelijk tot de helft teruggebracht, omdat de terugvoering der troepen en hunne afbetaling nog groote sommen vorderden. Intusschen werd van de begrootingssom 13 millioen Mark afgevoerd. Om het zuiden van West-Afrika ondanks die troepenvermindering behoorlijk te kunnen bezetten was het noodig den spoorweg, die van Lüderitz-bucht tot Feldschuhorn gereed was, nog verder met 70 K.M. te verlengen, ten einde Keetmanshoop te bereiken, de hoofdplaats van den door de Britsche grenzen bedreigden zuidwestelijken hoek der kolonie.

In *Duitsch Oost-Afrika* waar de stammen, die vroeger onderling in oorlog waren, zich ten slotte tegen de Europeanen vereenigden, had de toenmalige gouverneur, Graaf von Götzen, voorgesteld de troepensterkte van 12 op 21 compagnieën te brengen. Nadat in het jaar 1905 de opstand in het zuiden en zuidwesten dezer kolonie bijna geheel gedempt was, werd die sterkte weer teruggebracht tot 15 compagnieën, waarvan elk 150 inlandsche soldaten telde.

Terwijl in eenige dagbladen de meening werd uitgesproken, dat men nog wel met minder toe zou kunnen, verklaarde de Regeering, dat de vermeerdering der invoerrechten, die aan de grenzen in het binnenland werden geheven, wees op eene groote economische ontwikkeling en dat het van belang was deze zooveel mogelijk te beschermen. Een lid der nationaal-liberale partij ondersteunde in de commissie dit standpunt der Regeering door er op te wijzen dat bij de over het algemeen talrijke bevolking in het noordwestelijk deel der kolonie gedurende de opstand-periode eveneens neiging tot oproer had bestaan en dat slechts een gunstige samenloop van omstandigheden het uitbreken van vijandelijkheden in dat gebied had voorkomen. De thans onderdrukte opstand had zich uitgestrekt over het minst bevolkte gedeelte en ware die naar het noordwesten overgeslagen, dan had de heroovering van de kolonie zeker nog veel meer moeite gekost dan in Zuidwest-Afrika, omdat men hier in een tropisch klimaat geen Europeesche troepen had kunnen gebruiken. Een en ander had tengevolge dat in het aantal der in Oost-Afrika aanwezige troepen geen verandering werd gebracht.

Ook in *Kameroen* was de sterkte der inlandsche troepen tot dusver onvoldoende. Aan de aanwezige 7 compagnieën had men in 1904 wegens de overal in het zuiden dezer kolonie opflikkerende neiging tot opstand een 8ste en 9de toegevoegd. In het jaar 1905/'06 was het tot een reeks ernstige gevechten gekomen, die wel gunstig waren afgeloopen, doch wegens den onrustigen geest onder de bevolking werd nog steeds een flinke bezetting gevorderd.

Deze werd vooreerst daardoor verkregen dat een deel der politietroepen uit de meer rustige streken werden verlegd naar het station Sanga-Ngoko in het uiterste zuidoosten. In de plaats van deze op hun vorige standplaatsn niet geheel te missen troepen werd een 10de compagnie gevormd, die eerst na langdurige debatten werd goedgekeurd. De nationaal-liberalen wezen er op dat zulke militaire uitgaven altijd improductief zijn en dat er enorm op kon worden bespaard als men overging tot den aanleg van spoorwegen, want zonder deze zouden de militaire eischen, welke op zich zelf niet tot de ontwikkeling van het land bijdroegen, steeds stijgen, terwijl door spoorwegen de schatten van het land ontgonnen en de troepensterkte tot een minimum gebracht kon worden.

§ 5. Andere onderwerpen bij de begrooting voor 1907 behandeld.

De vorming van een *zelfstandig ministerie* voor de koloniën werd ditmaal nagenoeg niet meer bestreden. Het buitengewoon toenemen van de zaken maakte het gebiedend noodig den Rijkskanselier zooveel mogelijk van de verantwoordelijkheid voor deze verschillende zaken te ontlasten. Dit kon slechts gebeuren door de tegenwoordige koloniale afdeeling van het ministerie van buitenlandsche zaken tot een zelfstandig ministerie te verheffen. Wel had men bedenking tegen de hooge kosten der militaire afdeeling daarvan, doch de omvang daarvan bleek noodig wegens de administratie veroorzaakt door de behartiging der belangen van de talrijke invalieden afkomstig van den oorlog in Zuidwest-Afrika. Het gevraagde werd daarop ingewilligd, doch de voorgestelde aanvoering der koloniale troepen door een generaal met zijn adjudant niet, omdat men wilde verhinderen, dat de eenheid in het beheer der koloniën werd verbroken, als de Staatssecretaris — hoofd van het koloniale departement — een nagenoeg even hoog in rang zijnden militair naast zich kreeg.

Bij de behandeling van deze begrooting kwamen de zoogenaamde koloniale schandalen niet uitvoerig ter sprake en van nationaal-liberale zijde werd geoordeeld dat daartoe zoomin nu als vroeger voldoende aanleiding bestond. Er waren inderdaad, evenals overal elders koloniale ambtenaren geweest, die niet met de vereischte nauwgezetheid van geweten hunne betrekking vervuld hadden. Er waren enkele strafwaardige daden voorgekomen, die echter met alle gestrengheid waren berecht. Die afgevaardigden, welke de koloniën vijandig gezind waren, hadden door het nadruk leggen op deze op zich zelf staande feiten, de meening trachten te vestigen, dat de gezamenlijke stand van ambtenaren en officieren onbruikbaar en tot niets nut was. Dit was hun helaas in het binnenland ten deele gelukt en tegenover het buitenland, dat altijd geneigd is van een mogelijk mededinger het slechtste te gelooven, hadden zij het aanzien van Duitschland zeer benadeeld.

Het werd betreurd, dat de vorige chef der koloniale afdeeling er niet toe had kunnen besluiten een samenhangend en duidelijk overzicht van de voorgekomen gevallen aan den Rijksdag over te leggen. Dit had nu plaats gehad in een bericht, dat de Rijkskanselier op den 15den April 1907 bij den Rijksdag inleverde. Daarin waren met vermelding der namen van de beschuldigden 26 gevallen opgenomen, die tot in het jaar 1890 terug reikten en dus alles bevatten wat het vermelden waard was. Het was daarbij tegelijk gebleken dat de groote meerderheid der onderstelde gevallen geen aanleiding hadden gegeven om gerechtelijk of administratief op te treden, dat echter die lieden, welke misdreven hadden, met alle gestrengheid der

wet waren getroffen. Eenige destijds gerechtelijk behandelde maar niet beëindigde gevallen zijn intusschen afgedaan en daarbij waren eenige bijzondere beschermelingen van het centrum juist niet altijd diegenen, die het minst gestraft verdienden te worden. Nu er een steeds grooter aantal afgevaardigden de koloniën uit eigen aanschouwing kent, is het te verwachten dat men minder op zoogenaamde koloniale schandalen zal ingaan, doch meer zaakkundig zal redeneeren.

Eindelijk werden door eene subcommissie uit de Rijksbegrootings-commissie drie punten vastgesteld, die voortaan bij de koloniale begrootingen in acht genomen zouden worden:

In de eerste plaats moest, als de rekening van een dienstjaar een besparing op de Rijkstoelage aanwees, deze op zijn laatst toepasselijk worden voor het dienstjaar, volgende op dat, waarop die rekening en verantwoording betrekking hadden. Dan mochten in de tweede plaats nakomende inkomsten en uitgaven niet meer op een reservefonds gebracht worden, maar van het dienstjaar 1907 moesten zij, voor zoover zij op bepaalde begrootingsposten betrekking hebben, onder de verschillende hoofdstukken van de oudste nog openstaande rekening worden gebracht, of anders buiten de begrooting daarop verantwoord. In de derde plaats werd bepaald dat die koloniën welke geen Rijkssubsidie meer noodig hadden, uit hunne eigen inkomsten een reservefonds moesten stichten, waaruit eventueele tekorten in het vervolg zouden worden gedekt.

§ 6. De behandeling der koloniale begrooting voor 1908.

Waren reeds in het vorige jaar de debatten in de begrootings-commissie en in de algemeene vergadering van den Rijksdag zaakrijker dan vroeger, in het zittingsjaar 1907/'08 kwamen nog slechts eenige vluchtige herinneringen aan de vroegere twistgesprekken voor. Zelfs de sociaal-democraten verdienden in dit opzicht een zekere waardeering, al is het mogelijk dat hiervoor eigenaardige oorzaken waren. Op het internationale sociaal-democratische congres te Stuttgart was het namelijk bij de behandeling van de koloniën tot zeer scherpe tegenstellingen gekomen tusschen de doctrinaire Duitsche sociaal-democratie en de afgevaardigden van die volken, welke als de Hollanders en Engelschen reeds eeuwenlang een met goeden uitslag bekroonde koloniale politiek beoefenen en zich er van bewust zijn, dat ook de arbeidende klâsse van alle landen een niet gering nut heeft van de ontwikkeling van koloniën. Wel hadden ten slotte bij de stemming in het Congres [1]) de radicale Duitsche socialisten tegenover deze op koloniaal-politiek gebied meer ervaren heeren uit Engeland en Nederland nog de overhand behouden, doch dit was hun slechts gelukt met steun van socialisten ook uit die volken, zooals Bulgaren en Serviërs, die met zulk eene beweging niets uitstaande hebben. Op de gewijzigde houding der sociaal-democraten in den Rijksdag was mede van invloed, dat bij de verkiezingen voor 1907 ook in de samenkomsten van sociaal-democraten het vóór en tegen van koloniaal bezit uitvoerig besproken werd. Vooral wordt de omkeer van zaken, die in Saksen werd waargenomen, gedeeltelijk ook daaraan toegeschreven, dat de groote massa der kiezers begrepen dat de arbeiders zich zelf benadeelden, wanneer zij aan de ontwikkeling der koloniën dezelfde bezwaren in den weg bleven leggen, als in het afgeloopen tiental jaren door de sociaal-democratie was geschied.

---

1) Zie *Ind Gids* 1907, II, blz. 1584.

Overtuigend werkte in die richting de ontwikkeling der *katoen-cultuur* in Togo en Duitsch Oost-Afrika, die eerst in 1901 werd begonnen en reeds nu een verbazende vlucht heeft genomen. Zoo voerde Togo in 1902 slechts 80 balen uit (van 250 K.G.) en in het jaar 1907/'08 1691 balen, terwijl de schatting voor 1908/'09 was 2200 balen. In Duitsch Oost-Afrika begon de uitvoer in 1902 met 1½ baal en klom in 1907 tot 980 balen, terwijl de taxatie voor 1908 reeds 2000 balen was. Vooral in dit laatste gebied wordt de hoedanigheid zeer geroemd en kenners verzekeren, dat er terrein genoeg is om op den duur in de geheele behoefte aan katoen van Duitschland te voorzien, indien er slechts voldoende spoorwegen worden aangelegd en de arbeidskrachten voorhanden zijn. Deze laatste voorwaarde is wel de bezwaarlijkste, doch ook deze zal door het langzamerhand opleiden der inboorlingen tot geregelden arbeid [1]), in verband met de vrij dichte bevolking wel vervuld worden.

Hierbij is nog niet eens gedacht aan de uitgestrekte velden van Kameroen, waar de bevolking reeds sedert onheuglijke tijden op primitieve wijze katoen voor eigen gebruik teelt.

Op de markt was het oordeel gunstig. De vezellengte (de ,,stapel'') van de Oost-Afrikaansche katoen kwam ongeveer overeen met die der Egyptische soorten en die van Togo met de Amerikaansche ,,middling''. De prijzen per ½ K.G. bedroegen in 1906-1908 respectievelijk voor Togo 57, 59 en 53-55 pfennig en voor Oost-Afrika 64, 82 en 64 pfennig.

Daar in de Vereenigde Staten meer en meer gestreefd wordt naar het verwerken van de daar gewonnen katoen in het land zelf en Duitschland tegenwoordig voor een waarde van ½ milliard Mark aan ruwe katoen uit het buitenland, hoofdzakelijk Amerika, betrekt, bij de verwerking waarvan een millioen arbeidersgezinnen betrokken zijn, is hun belang ten zeerste bij eene prijsverhooging van die grondstof betrokken. Kon Duitschland slechts dreigen met in dit opzicht minder afhankelijk van Amerika te zijn, dan zoude het tevens gunstiger voorwaarden kunnen bedingen met betrekking tot het aldaar afzetten van zijn eigen nijverheidsproducten . In dit opzicht heeft derhalve de Duitsche nijverheid groot belang bij de ontwikkeling der koloniën, terwijl zij ook de machinerie kan leveren om de katoen in de koloniën voor de markt gereed te maken.

Een ander belang, dat de Duitsche industrie bij de koloniën heeft, ligt in de voortbrenging van *caoutchouc*. Ook hier wordt reeds een groot deel der behoefte door uitvoer uit deze gedekt, deels afkomstig uit de wouden van Kameroen en Oost-Afrika, deels van geregelde aanplantingen. Uit de drie zuiver tropische Duitsche koloniën steeg de waarde van den uitvoer aan caoutchouc van 4.88 millioen Mark in 1903 tot 10.77 millioen M. in 1907. Eindelijk zal binnen enkele jaren ook de *sisal hennep* de behoefte in Duitschland overtreffen, terwijl de uitvoer van *maïs* uit Togo, die in 1904 nog slechts 39,000 M. waard was, in het jaar 1907 tot bijna 1,200,000 M. steeg.

§ 7. De uitkomsten van de reis van Staatssecretaris Dernburg.

Het belangrijkste dat het zittingsjaar 1907/'08 op koloniaal gebied opleverde, waren de mededeelingen welke de heer Dernburg op 18 Februari 1908 aan de begrootingscommissie deed over de ervaringen bij zijn reis naar Oost-Afrika opgedaan. Er kwamen daarbij alle belangrijke punten ter sprake, waarover ook de discussies, zoowel in de commissie als in de alge-

[1]) *Ind. Gids* 1903, I, blz. 208.

meene vergaderingen liepen, namelijk de behandeling der inboorlingen, hun landbouw, het beheer der ondernemingen, het koloniseeren der hooglanden in de tropische koloniën en het vraagstuk der Indiërs.

Met den Staatssecretaris stemden alle partijen van den Rijksdag, zoowel als de planters van Oost-Afrika, welke zich per adres tot dat lichaam gewend hadden, daarin overeen, dat de inboorlingen het voornaamste actief van eene tropische kolonie zijn. Alleen over de wijze, waarop dit actief zal worden benuttigd, bestonden meeningsverschillen.

De Staatssecretaris was op zijn reis, blijkbaar onder den invloed van zeer „negrophile" ambtenaren en begeleiders, tot een veel te hooge schatting van de inboorlingen gekomen, zoowel in het algemeen als in economisch opzicht. Hij had op zijne, overigens bepaald goed te keuren reis in het binnenland van het Victoria-meer naar Tabora juist kennis gemaakt met dien stam van Duitsch Oost-Afrika (de Winiamwesi) die zoowel in de mate van hetgeen zij verrichten als in lust om te arbeiden als de beste en bruikbaarste wordt erkend en zich naar dien maatstaf een oordeel over de waarde der gezamenlijke bevolking gevormd. Hij was vooral uit over den onverdroten werklust der dragers, welke de zware lasten van zijn groote karavaan hadden vervoerd, zonder de keerzijde der medaille te hebben bemerkt. Hij wist niet dat deze snelle uitvoering van alle werkzaamheden niet zoo geheel zonder dwang had plaats gehad, omdat hij zich natuurlijk niet met de inwendige bijzonderheden van het karavaanbeheer had kunnen inlaten. Het bleek bijvoorbeeld later, dat een deel der karavaandragers, toen zij aan het einde der reis afbetaald werden, verklaard hadden dat zij met dezen b a n a k o e b a (grooten heer) niet weder een reis wilden maken, want zooveel slaag als bij deze gelegenheid hadden zij nog nooit gekregen.

Ongetwijfeld had de Staatssecretaris gelijk, als hij van oordeel was, dat de inboorlingen niet maar willekeurig overgelaten mochten worden aan elken opvoedingsmaatregel van lieden, die zelf nog opvoeding noodig hadden. Hij was echter te zeer geneigd om uit enkele ontwijfelbaar afkeurenswaardige gebeurtenissen een algemeen besluit te trekken omtrent de manier, waarop de inboorlingen op de ondernemingen behandeld worden en had er niet aan gedacht, dat het belang van elken planter medebrengt zijne lieden goed te behandelen, om voldoende aanbod van arbeiders te krijgen en dat deze er dus ook naar streven moet zijn blanke onderhoorigen tot een vriendelijke en rechtvaardige behandeling te dwingen. Het voornemen om eene koelieordonnantie in te voeren, welke naar het voorbeeld van Britsch Oost-Afrika, was uitgewerkt, werd evenwel door alle partijen in den Rijksdag als uitvoerbaar beschouwd en ook het orgaan der planters in Duitsch Oost-Afrika, de *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*, had tegen de invoering van eene dergelijke verordening niets in te brengen, omdat op die wijze de verstandige en met ernst arbeidende planter, die zijn lieden rechtvaardig en goed behandelde, beschermd zou worden tegen de gevolgen, die alle kolonisten gezamenlijk bedreigden, wanneer onverstandige lieden door slechte behandeling der inboorlingen, deze in het algemeen van het werken op ondernemingen afschrikten.

De Staatssecretaris had ook in zooverre geen volkomen juiste opvatting van de werklust der inboorlingen, als hij meende, dat zij zich, wanneer er geld te verdienen was en zij goed behandeld werden, geheel vrijwillig voor den arbeid op de plantages beschikbaar zouden stellen. Eenige afgevaardigden, die de inboorlingen uit eigen ervaring goed kenden, opperden twijfel hiertegen. Wel zijn er zooals gezegd enkele volksgroepen, die een zekeren lust niet alleen tot verdienen, maar ook tot arbeiden vertoonen, maar andere

besluiten daartoe eerst dan, wanneer zij daartoe worden aangespoord. Door alle partijen werd een algemeen in te voeren verplichting om te arbeiden als geheel onuitvoerbaar ter zijde gesteld. De nationaal-liberale woordvoerder legde er den nadruk op dat zulk een algemeene dwang tot opstand van alle inboorlingen zou leiden. Overigens waren, behalve de sociaal-democraten en het centrum, allen het er over eens dat een zachte drang van overheidswege niet ontbeerd kon worden. Zelfs een lid van het centrum was het daarmede eens.

De Staatssecretaris legde ook grooten nadruk op de beteekenis van den eigen landbouw der inboorlingen voor de ontwikkeling der kolonie. Dit werd gegrond op de waarde van den uitvoer, die voor de plantages slechts 1,600,000 M. beliep, doch aan voortbrengselen door de inboorlingen verkregen $9\frac{3}{4}$ millioen. Hiertegenover werd door een nationaal-liberaal in het midden gebracht, dat die plantages nog pas in opkomst waren, doch dat, per H.A. berekend, de opbrengst op de plantages veel hooger was, dan bij den inlandschen landbouw. Het sprak echter van zelf, dat deze laatste steeds bevorderd moest worden, al was het alleen maar omdat onder alle omstandigheden de kolonie zelf in de voeding harer bevolking te doen voorzien, hetgeen tot dusver noch in Oost-Afrika, noch in Kameroen het geval was. Dan waren er ontwijfelbaar voortbrengselen, die, zooals bijv. palmoliepitten, ongetwijfeld slechts op voordeelige wijze door inlandsche cultuur waren te krijgen. Ook caoutchouc en koffie konden wel door inlandschen arbeid worden voortgebracht, zij het dan ook onder voortdurende leiding en toezicht van Europeanen. Bij katoen bestond gevaar voor slechte zaadkeuze en ondoelmatig planten, terwijl de benoodigde groote hoeveelheden slechts te verkrijgen zouden zijn door cultuur in het groot, met gebruik van stoomploegen, enz.

Wat de *rechtspleging* en de ongelijkheid daarvan voor zwarten en blanken betreft, was de Staatssecretaris blijkbaar geneigd andere wegen als tot dusver in te slaan. Toegegeven werd dat de aanstelling van arbeidsinspecteurs in de streken, waar plantages waren, als men er de geschikte personen voor uitkoos en ze verstandige instructies gaf, wenschelijk, ja zelfs noodzakelijk was, om de inlandsche arbeiders als het ware van een voogd te voorzien, die voor hen ex officio voor het gerecht behoorde op te treden, om hunne rechten te beschermen.

In het algemeen stonden de partijen, die tot dusver de koloniën genegen waren, toch op het standpunt dat men Europeanen en Inlanders niet met denzelfden gerechtelijken maatstaf mocht meten, doch dat een zekere hoogerplaatsing van het blanke ras noodzakelijk was, omdat het onmogelijk werd geacht zonder zulk eene bevoorrechte stelling het gezag te handhaven. De Duitscher in de koloniën behoorde zich deze echter waardig te betoonen en moest, wanneer hij dit niet deed, onvoorwaardelijk gestraft worden. Daarentegen bracht de humaniteit mede de inboorlingen niet steeds volgens Duitsch recht te straffen, daar veel dat in Duitschland als zwaar misdrijf gold, ginds door een gewoonte van duizenden jaren, gebruik was geworden.

Het verzamelen van de inlandsche rechtsgebruiken was een verdienstelijk werk, dat ethnographisch veel nut zou hebben. Het codificeeren van het recht der inboorlingen werd echter voor het gebruik doelloos geacht, daar het er slechts toe zou leiden, dat de inboorlingenrechter zich aan vormen zou gaan hechten en zich geen moeite meer zou geven, om zelfstandig in het aan voortdurende wijziging onderhevige recht door te dringen.

Om te verdedigen dat hij zich aan de zijde der inboorlingen *tegenover de*

planters schaarde, heeft de Staatssecrtaris op zich zelf staande feiten medegedeeld, die een ongunstig oordeel over het optreden tegen de gekleurde arbeiders bevestigen. Dit optreden en de manier, waarop hij in Afrika de deputaties van planters ontving, verwekten in deze kringen ontstemming. Zijn haastige en impulsieve manier van doen, die den planters niet bekend was, strekt ter verontschuldiging van dit laatste. In de begrootingscommissie maakte een nationaal-liberale spreker evenwel de opmerking, dat de ongunstige indruk zeker versterkt was door de minder gelukkige keus van zijn reisgezelschap. Daaronder was een Duitscher geweest, die tot den Islam was overgegaan, een inlandsche vrouw had gehuwd en bekend stond als een ijverig vertegenwoordiger der Indische belangen, waarom hij zeer slecht gezien was bij de Duitschers in de kolonie. Wat de medegedeelde feiten betreft, deze waren onvoldoende om de tekortkomingen der Duitschers in de kolonie te bewijzen. Deze beweerden dat de feiten verkeerd waren voorgesteld en door een heftig verzoekschrift aan den Rijksdag ontstemden zij den heer Dernburg, die toegaf daardoor geprikkeld te zijn tot meer krachtige uitingen. Aldus was een betreurenswaardige spanning ontstaan tusschen het koloniale bestuur en de planters, die nog versterkt werd door het gunstig oordeel van den Staatssecretaris over het nut van het Indische element in de kolonie. Hij was van gevoelen, dat de Britsch-Indiër als tusschenpersoon voor den kleinhandel met de inboorlingen onmisbaar was. Men voerde hier van verschillende en in het bijzonder van nationaal-liberale zijde tegen aan, dat, al dacht men er niet aan de Indiërs allen uit de kolonie te verdrijven en men ze als dikwijls belasterde, doch zeer flinke handelaars beschouwde, er toch een aantal bij waren, die zedelijk zeer laag stonden en in hun aanrakingen met de inboorlingen zoo gewetenloos handelden, dat deze klasse van menschen zoowel in het belang der ontwikkeling van de inlanders als van de vestiging van Europeanen, binnen de perken moest worden gehouden. Ook in andere koloniën kon men het zonder de Indiërs stellen en men achtte het verkieselijk dat Duitschers, die als kleine kolonisten in het land kwamen, gelegenheid kregen om rechtstreeks met den inlander kleinhandel te drijven ter verkrijging van contanten, ten einde de eerste moeilijke jaren te boven te komen. Daarom wilden de voorstanders daarvan den toegang tot zulke voor kleine kolonisten geschikte gebieden aan de Indiërs ontzeggen. De Staatssecretaris kon zich met zulk een wijze van kolonisatie niet vereenigen, daar elk Duitscher kwam om spoedig geld te verdienen en dit in zulke gebieden niet mogelijk is. Ook uit een oogpunt van hygiène meende hij de mogelijkheid van zulk een koloniseering te mogen betwijfelen. Een advies van deskundigen evenwel, waar geneeskundigen als Robert Koch toe behoorden, was van oordeel dat in bepaalde streken der Duitsche tropische koloniën geen bezwaar bestaat tegen eene vestiging in grooten getale van Europeanen als kolonisten. Over deze en andere vraagstukken moet het oordeel van den heer Dernburg zich geleidelijk gewijzigd hebben.

§ 8. Het ontwerp tot spoorwegaanleg.

De Rijksdag had, zooals de troonrede reeds aankondigde, te beslissen over een ontwerp om 1500 K.M. spoorweg, kostende 150 millioen Mark, aan te leggen, terwijl bovendien een zekere som besteed zou worden om het eerste gedeelte van den tot Tabora door te trekken centraalspoorweg van Duitsch-Oost-Afrika, welke zich in handen van een particuliere maatschappij bevond, af te koopen.

In beginsel was het een oude wensch van de nationaal-liberale voorstan-

ders van koloniaal bezit om door een groot spoorwegnet het gezag in de kolonie te handhaven en de ontwikkeling van deze te bevorderen. Sommigen waren daarbij echter van oordeel dat men geen groote het land doorkruisende netten moest aanleggen, doch zoogenaamde „Stichbahnen" van pl.m. 150 K.M. lengte om de producten snel naar de kust te vervoeren. De waarde van die voortbrengselen was bovendien zoo gering, dat zij de kosten van een spoorwegvervoer langer dan 150 à 200 K.M. toch niet zouden kunnen dragen. Tegen deze overwegingen van een redenaar van het centrum, wees een der nationaal-liberalen op de gunstige uitkomsten, verkregen bij den Oeganda-spoorweg, die over Engelsch gebied tot het Victoria-meer reikt en daardoor het Duitsche gebied langs dit meer als natuurlijk achterland heeft, zoodat nu reeds de helft der vervoerde goederen van daar afkomstig zijn. Onder den invloed van den Oeganda-spoorweg was de handel der drie Duitsche havens aan het meer van een waarde van 449,000 Mark in 1903 gestegen tot 6 millioen in 1906 en waren de geheven rechten van 16,000 Mark tot 600,000 M. toegenomen.

Daarmede achtte men bewezen dat elke baan, als zij niet door eene volmaakte woestenij wordt gelegd, zich zelf cultuurcentra en een economisch gebied schept. Het was gebleken, dat vele zeer eenvoudige voortbrengselen van het land de kosten van spoorwegvervoer zeer wel konden dragen, als slechts de afstanden, waarop zij door dragers naar de stations gebracht moesten worden, niet te groot, althans niet meer dan 150 K.M. waren.

Bij de opstanden was het gebleken dat door het drukkere handelsverkeer de onderling vijandige stammen der inboorlingen er toe gebracht werden met elkander in verbinding te treden en de vrede, welke de Duitsche heerschappij in het land had gebracht, was oorzaak dat de stammen in aantal en ook economisch versterkt waren. Daardoor waren zij echter ook krachtiger geworden tegen de overheersching en als deze slechts steunt op het handhaven van een grooter troepenmacht, leidt zulks tot onvruchtbare uitgaven, terwijl uitgebreide spoorwegnetten gelegenheid geven met minder strijdkrachten een begin van opstand snel te onderdrukken en tegelijk het land te ontwikkelen. Andere argumenten voor spoorwegaanleg waren dat daardoor honderden dragers zouden vrijkomen en nuttiger werkzaam konden zijn, terwijl ook de humaniteit gebaat werd door een einde te maken aan het tyranniseeren en uitbuiten van dragers, het plunderen langs karavanenwegen, enz.

Werd aldus de aanleg van spoorwegen in allerlei opzicht als noodzakelijk beschouwd, de regeering verklaarde dat zij slechts die spoorlijnen zou voorstellen en aanleggen, waarvan, afgescheiden van andere overwegingen, de economische beteekenis en rentabiliteit als het ware voor de hand lag. Eensdeels zou men daartoe uit de met zekerheid aanwezige transporten de opbrengst kunnen schatten, die een matig rentecijfer beloofde, of men zou kunnen berekenen hoeveel meer de militaire bezetting zou kosten als de spoorweg niet uitgevoerd werd. Hier werd weder tegen aangevoerd dat men in Afrika niet steeds vooruit kon nagaan of niet eene goede rentabiliteit mogelijk zou zijn in streken, waar men te voren daaraan niet had gedacht.

Daar men het in de begrootingscommissie eens was, dat slechts op een ruim vervoer berekende banen mochten worden aangelegd, werd afgezien van de spoorwijdte van 0.60 M. en werd die van 1 M. als minimum gesteld, of met het oog op mogelijke aansluiting aan de spoorwegen in Kaapland die van 106 c.M. Dan zouden in het vervolg alle spoorwegen van staatswege gebouwd worden, doch de exploitatie aan particuliere maatschappijen

verpacht worden, omdat op die wijze het sterk aangroeien van een pensioentrekkend ambtenaarspersoneel vermeden werd en men mocht verwachten, dat het bedrijf meer commercieel zou worden gevoerd, dan zulks aan den Staat mogelijk is.

De aanleg zou niet in eigen beheer door het rijk geschieden, maar in aanneming door particuliere maatschappijen of ondernemers. Hoewel de aanlegkosten per K.M. in sommige der schutgebieden betrekkelijk hoog waren, meende men op die wijze toch nog goedkooper uit te komen, dan wanneer het Rijk zelf als uitvoerder optreedt. Men nam toch aan dat zulke ondernemers de zaak niet zouden beginnen zonder geschikt personeel te bezitten, terwijl het Rijk beambten zonder ervaring uit Europa zou moeten uitzenden. Door de contracten zoo te sluiten dat de ondernemer bij besparing een premie krijgt, zou dit een aansporing zijn om zuinig te werken. Zoo iets was reeds voorgekomen bij den spoorweg Lome-Palime [1]) in Togo, waar 550,000 M. op eene begrooting van 7½ millioen was bespaard. De commissie was er voor de aangevraagde sommen toe te staan, doch van nationaal-liberale zijde vond men de kosten nogal hoog, waar secundaire banen in Duitschland met onteigening en rollend materieel slechts op weinig meer dan 40,000 M. per K.M. komen te staan.

Het was de vraag op welke wijze men den spoorwegaanleg zou bekostigen. De Regeering had voorgesteld om voor buitengewone uitgaven, uitgezonderd in Zuid-West-Afrika en Kiautschou, eene *koloniale leening* te sluiten, waaruit dan naar behoefte aan de verschillende koloniën sommen voor blijvende productieve werken, als spoorwegen, stuwdammen, enz. konden worden verstrekt. Waar men te voren zooals voor de lijn Lome-Palime in Togo en den Zuidwest-Afrikaanschen spoorweg eene leening ten laste van het Rijk had gesloten, ging de Regeering thans van de opvatting uit dat men de markt voor Rijksleeningen zou ontlasten door de uitgifte van een speciale koloniale leening en dat men verder, omdat het Rijk geen amortiseerbare leeningen bezit, de delging van zulk eene koloniale leening door amortisatie beter zou kunnen regelen; men zou op die wijze geen inbreuk maken op de eenheid der Rijksleeningen. De commissie wilde evenwel op dit punt geen bindende voorschriften; de Rijksdag moest de vrije hand houden om naar omstandigheden de eene of andere richting in te slaan. In het oorspronkelijk ontwerp voor eene koloniale leening waren met betrekking tot rentebetaling en aflossing de gezamenlijke koloniën te zamen verbonden verklaard. Waar men in de eene overhield, zou dit overschot ook gebruikt kunnen worden om de rente te betalen van het kapitaal dat een andere kolonie had gebruikt, zonder tot rentebetaling in staat te zijn. Hiermede kon de commissie zich niet vereenigen; wanneer de overschotten elders werden besteed, ontbrak bij het bestuur de prikkel tot zuinig beheer. Dat de Fransche koloniën in West-Afrika aldus handelden was hier niet maatgevend, omdat deze veel meer een geheel vormen, dan de verspreid liggende Duitsche.

Aangezien werd toegegeven dat de markt voor eene koloniale leening gunstiger is, als alle koloniën te zamen er voor verbonden zijn, kon men het eene doen en het andere niet nalaten, door n.l. te bepalen dat bij gemeenschappelijke aansprakelijkheid naar buiten de koloniën onderling slechts aansprakelijk blijven, elk voor het haar toevallend aandeel.

[1]) *Ind. Gids* 1905 II, bl. 1047.

(*Slot volgt.*)

VARIA.

EEN GROOTSCHE ONDERNEMING IN BRITSCH NIEUW-GUINEA.

In *Handelsberichten* van 17 Maart 1910 wordt medegedeeld dat onder den naam van ,,British New-Guinea Development Company Limited'' eene nieuwe maatschappij is opgericht met een kapitaal van £1½ millioen, waarvan een prospectus is uitgegeven, dat de verschilllende plannen om tot die ontwikkeling bij te dragen aangeeft. Die plannen omvatten den aanleg van een spoorweg van Port-Moresby naar Sapphire Creek en de bevordering van verschillende cultures.

In *The Graphic* van 19 Febr. te voren was onder het opschrift ,,The wealth of Papua: New-Guinea as a Profitable Field of British Enterprise'' een opstel verschenen, waarbij eene afbeelding van een veehouderij te Samarai in de Eastern Division (zie *Ind. Gids* 1909 I, bl. 793) en een achttal portretten zijn gegeven.

De ontginning der natuurlijke hulpbronnen van het Britsche Rijk, zoo heet het daar, gaat vlug vooruit, doch er is nog één land, dat een maagdelijk veld vormt voor den geldbelegger, een land met ommetelijke rijkdommen, zoowel plantaardig als mineraal, dat gereed ligt voor ontwikkeling en de mogelijkheid verschaft tot ,,growing rich beyond the dreams of avarice''. Dit is het Papoea-gebied, dat een van de meest winstgevende bezittingen van de Britsche Kroon belooft te worden. De Australiërs zijn zich reeds lang bewust geweest van de uitgestrekte hulpbronnen van dit nog niet aangesproken gebied; het werd op hun speciaal verzoek geplaatst onder beheer van het gouvernement van het Gemeenebest en kreeg omstreeks vier jaar geleden een constitutie. De Engelsche kapitalisten hadden er echter tot dusverre weinig aandacht aan geschonken, totdat een onderzoekingsexpeditie werd georganiseerd door een syndicaat van bekende financiers. Nadat deze zending, toegerust met de beste krachten, een langdurig onderzoek had ingesteld, werd er besloten eene maatschappij op te richten, waaraan de genoemde naam gegeven werd. De Raad van Directeuren bestaat uit den Earl of Ranfurly, G. C. M. G., vroeger Gouverneur van Nieuw-Zeeland, voorzitter; Sir Wertby Brook Perceval, K. C. M. G., Directeur van de Union Bank of Australië; den heer W. A. Horn, Directeur van de Bank van Adelaïde; den Hon. F. C. Stanley, Directeur van de Santa Fé Land Company en den Hon. John G. Jenkins, voormalig Eerste Minister van Zuid-Australië, welke namen er op berekend zijn het hoogste vertrouwen in de onderneming in te boezemen. Van het kapitaal van £1,500,000 zal een derde gedeelte in aandeelen aan de markt worden gebracht. Onder andere bezittingen der maatschappij, heeft zij voorloopig in erfpacht van de Kroon ontvangen eene uitgestrektheid van 100,000 acres van het meest vruchtbare land, zorgvuldig uitgekozen voor het kweeken van tropische gewassen op een onmetelijken schaal en dan zal zij voor 20 pCt. deel nemen in de winsten van de ,,Papuan Minerals Exploration, Limd.'', eene maat-

schappij, die is opgericht om den rijkdom van het gebied aan goud, zilver, koper en andere metalen te ontginnen. De maatschappij zal ook als bankier en handelslichaam optreden, de kolonisatie aanmoedigen en in het algemeen medewerken om de hulpbronnen van het land in elke richting te ontwikkelen.

Daar dit land reeds onder toezicht en beheer staat van het Australisch gemeenebest zal de nieuwe maatschappij niet, zooals de oude Chartered Companies, hebben te voorzien in de kosten en de verantwoordelijkheid der administratie, hetgeen ongetwijfeld eene aanbeveling is in het oog van den zorgvuldigen geldbelegger.

Na nog uitgeweid te hebben over de gewaardeerde voortbrengselen, die het Papoea-territoir oplevert, wordt ook gewezen op de uitstekende houtsoorten, die op de aan de maatschappij toegewezen gronden groeien en die reeds op zich zelf voldoende zouden zijn om het kapitaal terug te betalen. Wegens den vruchtbaren bodem en den regelmatigen regenval, kan hier elk waardevol tropisch handelsgewas worden geteeld, zooals katoen, cacao, koffie, kamfer, sisalhennep, enz. Het land wordt verdeeld in een drogen gordel met 30 à 40 inch regenval en een natten met 100 à 150 inch en terwijl rubber, suikerriet, koffie, cacao, bananen, enz. gedijen in de vochtige warmte van dezen laatsten, levert de andere de meest gewenschte voorwaarden voor het kweeken van voortbrengselen als katoen, tabak, sisal-hennep, enz. Volgens eene matige schatting zoude de rubber, welke op uitgebreide schaal aangeplant zal worden, £25 per acre zuivere winst geven, bananen £30, katoen, rooktabak en suiker elk £20. Het klimaat is gelijkmatig en onderscheidt zich zeer gunstig van andere tropische streken, orkanen zijn er onbekend en — wat een zeer belangrijke factor is — men heeft er een onbegrensden voorraad van goedkoope arbeidskrachten, daar de loonen afwisselen van 5 tot 10 shilling per maand, met voeding en verzorging, waarvan de waarde op 8 shilling per hoofd wordt geschat. De inboorlingen, wordt er bij aangeteekend, zijn geboren landbouwers, en zeer gewillig om op de plantages te werken.

Het artikel, dat overigens veel van een prospectus heeft, eindigt met een winst voor te spiegelen, bij het in cultuur brengen van slechts een tiende der gronden van de maatschappij, van £60,000 na het eerste cultuurjaar, £95,000 na het tweede en £200,000 nadat drie jaren gewerkt is. Daarbij is nog niet eens de rubber in rekening gebracht, die eerst het zesde jaar tapbaar is, in welk geval er nog £50,000 winst uit dien hoofde bijkomt en deze neemt elk jaar met een gelijk bedrag toe tot de geheele 100,000 acres beplant en oogstbaar zijn.

Volgens andere berichten is de erfpacht voor 99 jaren verleend en worden door de nieuwe maatschappij de bezittingen overgenomen van de „Papuan Lands Company" voor £52,000 contant en £225,000 gewone aandeelen in de nieuwe maatschappij als koopsom. Een aantal personen hebben, volgens de *N. R. Ct.* van 22 Febr. j.l., de plaatsing van de helft der uit te geven aandeelen gegarandeerd. Door de Duitsche bladen wordt deze groot opgezette onderneming zeer voorzichtig beoordeeld. De £1,000,000 niet op de markt gebrachte aandeelen zouden voor 7 pCt. preferent zijn.

Nu de ontdekkingen op Nederlandsch Nieuw-Guinea deze bezitting meer en meer bekend doen worden, is het de vraag wanneer een Nederlandsch syndicaat van bankiers iets dergelijks voor onze kolonie zal organiseeren.

DE EERSTE BESTIJGING VAN DEN WILHELMINA-TOP.

De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (van 5 April, Avondblad B) acht zich gelukkig in staat te zijn gesteld een particulieren brief van den heer Van Nouhuys te publiceeren, door vrienden in Nederland ontvangen, inhoudende eene beschrijving van de eerste bestijging, door Nederlanders, van den Wilhelmina-top: een der hoogste toppen van het Sneeuwgebergte van Nederlandsch Nieuw-Guinea. De brief, die hier volgt, is geschreven onmiddellijk na zijn terugkeer van den bergtocht in het Bivak Alkmaar, gelegen aan den bovenloop van een der rivieren, welke in de z.g. Oostbaai uitmonden [1]), en luidt:

Nieuw-Guinea, Alkmaar, 16 December 1909.

„Terug op Alkmaar! Wat dat zeggen wil, zal je eerst kunnen beseffen als je geheel op de hoogte bent van hetgeen er met ons is voorgevallen sedert we 9 October ons kamp hier verlieten. Gisteren zijn we aangekomen. Ons volkomen succes, wat het doel van den tocht betreft, weet je reeds; naar ik hoop, 't eerst uit mijn telegram, dat ik over enkele dagen aan je hoop te verzenden. Maar verder!..... tot welk 'n prijs is dat succes gekocht en hoe dicht zijn we dagen en dagen lang geweest bij 'n fatalen afloop; zoo fataal als je maar denken kunt. Doch nu is alles voorbij en 't is als 'n booze nachtmerrie, waaraan ik op 't oogenblik nog niet kan terugdenken, zonder dat 'n koude huivering me langs den rug kruipt. Ik schreef je dan mijn laatste bericht van het Hellwig Gebergte.; en kort daarop gingen we dóór, na weer volledig geproviandeerd te zijn en een flinken voorraad als reserve op 't Hellwig Gebergte te hebben kunnen achterlaten.

„Den 27en Oct. vertrokken we dan van 't Hellw. Geb. en bivakkeerden 28 Oct. op 't Treub Geb. Van daar zagen we verschillende nederzettingen in de vallei tusschen Wichmann- en Treub Geb. en begrepen, dat er veel kans zou zijn op al of niet vriendschappelijke aanraking met die Papoea's.

„Den 29en Oct. trachtten we den verbindingsweg „Treub—Wichmann" te volgen door vrij lastig terrein, en ontmoetten we één Papoea, die er dadelijk vandoor ging. — Den volgenden dag trokken we verder, doch al spoedig hadden we een luid tierende bende Papoea's achter ons en besloten we het tot 'n definitieve aanraking te laten komen.

„'t Bleek, dat die vriendschappelijk gehouden kon worden. We moesten met alle geweld hun nederzetting bezoeken, en er werd 'n soort bloedvriendschap gesloten, waarbij 2 varkens werden geslacht en allen met varkensbloed werden ingesmeerd. Verdere details sla 'k maar over. — Alles hoogst interessant en zooals het later zou loopen, voor ons van 't hoogste belang. — Den volgenden dag trokken we verder, 'n eind uitgeleide gedaan, en bivakkeerden dien nacht op 2523 M. en bereikten den volgenden dag het hoogste gedeelte van het Wichm. Geb. en bivakkeerden op 3081 M. Hier hadden we even aanraking met eenige Papoea's, die hier een kudde varkens hoedden, doch zij ruimden voor ons het veld. We bleven hier nog één dag, doch door den slagregen en voortdurende nevels kon ik er weinig uitrichten. We trokken nu noordelijk voort en bivakkeerden de volgende dagen resp. op 3300, 3268 en 3444 M. De laatste 2 dagen ging het gedeeltelijk over scherpe, naakte berggraten met gapende afgronden met enkele zeer gevaarlijke plaatsen. — We hadden nu 't Oranje-Gebergte bereikt, maar dichte nevels beletten ons, er ons behoorlijk te oriënteeren. Den 5en

[1]) Zie *Ind. Gids* April 1910, blz. 52'.

November bereikten we 3741 M. en den volgenden dag ongeveer 4000 M., doch we moesten weer afdalen, aangezien we daar niet tegen den steilen, naakten rotsmuur konden opkomen.

„Toen was ons bivak in een vallei op 3555 M. Des nachts daalde de temperatuur de laatste dagen tot 2 à 3° boven nul. Hadden we die dagen mooi weer gehad, dan was veel misschien anders geloopen. Doch het noodlot voerde ons onverbiddellijk naar den rand van onzen ondergang. Natuurlijk hadden we herhaaldelijk den Wilhelminakop gezien, doch de laatste dagen niet meer, doordat we er onmiddellijk tegen aan zaten. Den 7en ontdekte ik, die allen vooruit gegaan was, in dien nevel, door een nauwen pas, van nabij de sneeuw en eenige uren later zagen we tusschen het stugge gras voor onze voeten de eerste sneeuwplekken liggen. Je kunt onze uitbundige vreugde voorstellen. Daar de plantengroei al uitermate schaars was, lieten we 't gros van onze menschen halt houden en bivak maken en trokken met enkelen dóór [1]). — Onmiskenbare sporen van vroegere gletschers kon ik constateeren en zeer karakteristieke kleine meertjes, imposant met de geweldige hen omsluitende kale rotswanden.

„Den volgenden morgen gingen Lorentz en ik met 4 man vroegtijdig op pad, om den toegang tot het hooge terras met de sneeuwvelden te zoeken. Wij hadden (vooral ik dien dag) erg veel te lijden van benauwdheid. Om de 60 à 80 passen moest ik 'n tijd blijven zitten, om ook maar eenigszins op adem te komen. Dat werd zóó erg, dat ik aandrong, dat Lorentz vooruit zou gaan, waarvan hij eerst niets hooren wilde, doch ten slotte toegaf, toen ik hem er op wees, dat vermoedelijk al om 10 uur v.m. alles in dichten nevel gehuld zou zijn. Ik bleef hier en daar teekenen en opnemen, gaandeweg volgende. Langs den noordkant van den top gaande, werd eindelijk een zeer nauwe spleet gevonden, waardoor met levensgevaar de kam aan den Westkant van de sneeuwvelden bereikt kon worden. Ook ik kroop hier later door naar boven en toen langs de scherpe graat, verder Westelijk omhoog. 't Kalkgesteente was geheel stuk gevroren en 't was 'n huiveringwekkend geluid, de losrakende steenen in den afgrond aan beide zijden naar beneden te zien en vooral te hooren springen..... maar..... voor ons uit, op enkele honderden meters zagen we de Eeuwige Sneeuw, die we ook onder onze voeten in de nauwe rotsspleten, waarover we soms moesten heenspringen, zagen liggen. Zoo bereikten we dan die eeuwige sneeuw, aan den onderkant in glashelder ijs veranderd, en bepaalden deze hoogte hypsometrisch op 14,868 voet. Op ruim 15,000 voet nam Lorentz eenige foto's. Wij staan er beiden op 't sneeuwveld. Dat we onder den indruk waren, kun je wel begrijpen.

„Intusschen pakten de nevels zich al dichter en dichter samen en woei het snerpend uit het Oosten. Lorentz klom nog wat hooger, doch op mijn dringend verzoek kwam hij terug; elke stap over het sneeuwveld met de ijzingwekkende spleten was 'n waagstuk en veroorzaakte 'n kleine steenlawine..... Zoo vingen we den terugtocht aan, die nog bezwaarlijk was, dan de heenweg..... en toen gebeurde 't verschrikkelijke..... Lorentz daalde

---

1) Blijkens een door ons ter inzage ontvangen fragment uit een brief van Luit. Habbema waren dit de Heeren Lorentz, Nouhuys en Habbema met 2 koelies. Na een uurtje zoo wat vonden zij de bewuste sneeuw, klauterden toen verder door een oude gletscherbedding en wandelden langs een prachtig meertje, tot aan een sterke terrein daling, waar wegens mist geen uitzicht was. Op den terugweg schoot de heer L. een mooie bergeend aan den rand van het meertje, op 4260 M., een welkome aanwinst voor de sobere tafel.

door 'n verkeerde spleet af, en ik volgde dicht op hem. Noch hij, noch ik bemerkte het bijtijds. Al onze krachten en aandacht hadden we noodig om ons op het schuivende steenpuin te houden. Toen Lorentz het nauwste gedeelte gepasseerd was, bemerkte hij de vergissing; 't was toen voor h e m te laat om terug te kunnen. Met de grootste inspanning werkte ik me door den trechter naar boven, nog roepnde aan Lorentz om te probeeren terug te komen, doch ik hoorde hem zeggen: „Ik geloof, dat ik hier nog wel naar beneden kan". Toen hoorde ik nog wel steenen omlaag rollen, daarna even niets..... en toen..... 'n gil..... en wat later nog meer steenstorting en toen een gekerm in de diepte.

„Hoe ik uit den trechter gekomen ben, weet ik zelf niet meer. Ik vloog langs den kam verder naar de spleet, waardoor we gekomen waren, passeerde deze zonder eenig bezwaar en rende om de rotsen, struikelend en vallend, naar beneden, tot ik Lorentz ongeveer 50 M. lager bewusteloos en 't hoofd geheel met bloed bedekt, languit op de kale rotsen zag liggen..... Wat er t o e n bij me omging!..... Even daarna was ik bij hem en spoedig kwam hij weer bij kennis. Zijn hoofdwonden verbond 'k met reepen van mijn flanellen sporthemd. Inwendig bleek hij zwaar gekneusd; w a t, kon 'k natuurlijk niet zoo dadelijk uitmaken. Van staan was geen sprake.....

„Met Adjang, één van de Kajans, droeg ik hem onder een overhangende rots, daar het begon te sneeuwen, en hier brachten we met ons drieën zonder éénige beschutting, den langen middag en den langen, langen nacht door. We sneeuwden zoo geheel in. 'n Dajak bracht nog laat in den namiddag de trommel met verbandmateriaal. De door Habbema uitgezonden menschen konden ons in de dichte sneeuwjacht en nevel niet vinden, hoewel we over en weer elkaar's geroep in de verte hoorden. Lorentz, die ook een rib gebroken had, verbond ik om z'n borstkas met m'n puttie's. Des morgens hingen de ijskegels aan het gewelf van de rots, waaronder we lagen. In een deken gedragen, werd Lorentz nu met ontzaggelijke moeite en hevige pijnen naar het bivak getransporteerd. Alles was met een dicht sneeuwkleed bedekt.

„De toekomst was zeer donker. In 't geheel hadden we nog 4½ blik rijst over; dat is 72 K.G. en we waren met 34 menschen. Alles werd nu besproken; er was slechts één kans, n.l. dat Habbema met alle valide manschappen ons verliet om met geforceerde marschen 't Hellwig Geb. te bereiken en vandaar uit voorraad liet opvoeren. Hij ging dan ook met 20 man; medenemende 16 K.G. rijst (op zichzelf al 'n wanhoopsdaad), terwijl hij onderweg nog twee achtergelaten blikken zou vinden. Den dag van 't transport van Lorentz, misten we 's avonds één Kajan. Den volgenden morgen werd hij in de sneeuw gevonden..... overleden; dat was de eerste!

„Van Lorentz en mij waren de teenen bevroren geweest en gevoelloos (wat nog niet geheel in orde is). Een der Kajan's had zijn bevroren beenen bij 't vuur gehouden, waardoor necrose opgetreden was. Verschrikkelijk! Lorentz transporteerden we den 11en Nov. nog 'n eind, om uit de sneeuw te geraken, die onze tent dreigde te doen inzakken. 't Ging met verschrikkelijke pijnen en ontzettende inspanning gepaard, toch gebood natuurlijk de noodzakelijkheid mij, 't transport door te zetten. Habbema vertrok dien dag. De dagen, die t o e n volgden!..... ik zal ze hier niet beschrijven. Dikwijls had ik alle hoop op uitredding opgegeven.....

„Den 21en Nov. kon Lorentz, door mij zwaar ondersteund, in 5 uur pl.m. 600 M. afleggen en verplaatsten we ons bivak. Habbema, die we al zoowat terug verwacht hadden, kwam maar niet opdagen. Ons vivre-

rantsoen was toen reeds teruggebracht op 1 o n s rijst per dag, z o n d e r iets anders. We kookten dit tot een dunne brij of soep. We begonnen toen dagelijks kleine stukjes af te leggen met zeer veel moeite. We verzwakten zóó, dat voortdurend duizelingen optraden. Den 25en overleed 's nachts een Kajan aan uitputting.....

„Den 26en waren we door dikke mist en bijkomende omstandigheden het door Habbema gevolgde pad kwijt, althans, we wisten niet zeker of we erop waren en met het oog op misloopen waren wij overeengekomen, dat we nauwkeurig op zijn spoor zouden blijven. Het loopen van L. ging nu langzamerhand beter, hoewel nog altijd zeer gebrekkig en wij merkten, dat wij met den dag zwakker van corpus werden. Vooral de nachten waren verschrikkelijk! Intusschen probeerden we van alles te eten, als bladeren van boomvarens, enz. Het peil van de Kajans was reeds lang beneden 0 gedaald; daar heerschte volslagen apathie; liefst waren ze maar op de plaats blijven zitten waar ze waren, tot het einde!

„Wij hadden intusschen al lang begrepen, dat er iets met Habbema gebeurd moest zijn; we dachten dat wellicht de Papoea's van houding veranderd waren, of misschien de voorraad op 't Hellwigbivak geplunderd was. Den 28en waren 2 Kajans zóó, dat we goederen moesten achterlaten; n.l. mijn theodoliet en drievoet en ik zeker geloofde, dat die 2 in den loop van den dag bezwijken zouden. 'n Paar uuur later bivak gemaakt hebbende, meenden we in de verte geroep te hooren. Met mijn Mauser in de hand en vergezeld van 1 Dajak ging ik er op af, langen tijd niet kunnende uitmaken of 't Papoea's, dan wel Kajan's waren! Wat was dat 'n spanning! ook voor Lorentz, die in 't bivak liggende, met zijn jachtgeweer klaar, ook lag te wachten. En ja,..... eindelijk konden we elkaar verstaan en bleken 't 7 Kajan's te zijn, die ons met levensmiddelen tegemoet kwamen.....

„Wat er t o e n bij ons omging!..... na dagen, dat 'k voor me zelf niet meer aan de toekomst durfde te denken.....

„Vier van onze lui moesten we laten ophalen, waarvan er vermoedelijk 2 het bivak niet meer hadden kunnen bereiken. Het bleek intusschen, dat de lui ons niet v e e l verder tegemoet hadden kunnen komen, verschillende Kajans hadden al te Alkmaar geweigerd om te hulp te komen. Meerderen waren reeds de e e r s t e d a g e n al achtergebleven, teruggegaan, enz. — Habbema was geheel o p met zijn menschen te Hellwigbivak gearriveerd, had echter drie van hen, onder belofte van 'n hooge geldelijke belooning, doorgezonden naar Alkmaar om daar kennis te geven van m'n uitdrukkelijke lastgeving, dat alle macht geconcentreerd zou worden op onze assistentie. Den 9en Dec. bereikten we 't Hellwigbivak, waar we den Dr. Djawa aantroffen, die ons tot hiertoe tegemoet gekomen was. Dr. Römer had er zich niet toe in staat gevoeld en H. had ook niet terug kunnen gaan, wegens sterk opgezwollen beenen. Mij had 't gebrek aan voedsel hevige maagkrampen bezorgd, die echter gaandeweg minder werden. Den 15en Dec. kwamen we te Alkmaar aan, waar we het geheele kamp met vlaggen en eerebogen versierd vonden. En, wat we er ook vonden..... 't was de mail! 's Avonds werd 'n feestmaal aangericht. Wat echter nog nooit gebeurd was..... 's nachts banjerde het zóó geweldig, dat tegen den 2en het water op den wal kwam en ook ons verblijf overstroomde, zoodat we de wijk moesten nemen naar de verhoogde goedang. Gelukkig zakte het water weer tegen den morgen. De ligging van den Wilhelminatop en de opvatting, die ik had van de geologische gesteldheid zijn gelukkig uitgekomen. L. gaat spoedig naar de Arend, daar de Valk verwacht wordt"

In verband met de mededeeling dat, na het aan Mr. Lorentz op den terugweg overkomen ongeval, de eerste luitenant Habbema met alle valide manschappen vooruit werd gezonden om zoo spoedig mogelijk het Hellwiggebergte te bereiken en van daaruit voorraden op te voeren voor de vrijwel van al het noodige verstokenen, die met de heeren Lorentz en Nouhuys achterbleven, laat de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 7 April (Av.bl. D) ook de beschrijving volgen van den geforceerden terugtocht van Habbema met zijn 19 volgelingen, zooals die door hem zelf in een particulieren brief werd opgesteld en in Nederland werd ontvangen.

Dit relaas luidt als volgt:

„Dien nacht (9-10 Nov.) sneeuwden wij in de tent in. Toen ik 's morgens opstond, waren de helft van de tenttouwen gebroken onder het gewicht van de sneeuw, die op de tent lag. Buiten was alles spierwit en ging je tot de enkels door de sneeuw. Dien heelen dag door hagelde en sneeuwde het bij afwisseling en niemand waagde zich zonder noodzaak buiten de tent. Hout was er bijna niet, onze vivres waren zoo schaarsch, dat wij met het oog op onze onbewegelijkheid door Lorentz, weer rantsoenen halveerden. 's Morgens ontbeten wij met rookerige halfgare rijsteboeboer, zonder zout of iets, met veel sneeuwwater gekookt, om het iets te doen lijken. 's Middags om 4 uur hetzelfde. Er moest toen iets gedaan worden. In de eerste plaats moest het bivak waar L., v. N. en zoo weinig mogelijk koelies zouden blijven, verplaatst worden naar een punt zoover naar beneden, dat je tenminste uit de sneeuw was en vrij dicht bij een plaats waar brandhout te halen zou zijn. Niemand van de koelies toch had lust, — ze lieten zich ook niet meer dwingen door bedreiging met inhouding op traktement — om een paar uur over scherpe rotspunten (bedekt door sneeuw en hagel) te dalen om brandhout te zoeken en daarna met die vracht weer naar boven te klauteren. Ik zou dan met 19 man eerst een goede plaats zoeken, daar een bivakje opslaan en zoodra de zieke was aangekomen met zijn menschen, afmarcheeren om zoo gauw mogelijk vivres te halen van uit het dépot op den Hellwigtop. Zoo geschiedde (11 Nov.); 's morgens bij kille, koude mist, wind en sneeuw, begon de verhuizing en de afmarsch. Om 12 uur hadden wij het nieuwe bivak voor de ontvangst gereed en kwam de lijdende leider aan.

„Ik kreeg toen 1 blik rijst (16 K.G.) mee, waarmee ik minstens drie dagen moest doen, met ons 20en. De achtergeblevenen hadden 3½ blik (56 K.G.) met z'n 13en. Met heel veel moeite kreeg ik die 19 menschen mee. Onze karige voeding, voetwonden, het zware terrein, maakten onzen terugmarsch, waar snelheid op den voorgrond stond, niet gemakkelijk. Het is onbegrijpelijk hoe gauw je verzwakt zonder behoorlijke voeding. Op het laatst was de minste oneffenheid ons een ware marteling om er tegen op te klimmen. En er waren er zooveel en zulke groote. Eindelijk kwamen wij met de uiterste inspanning in ons dépot aan, geheel op van zwakte en voetwonden.

„Ik zelf had ook van een paar verwaarloosde blaren etterende wonden gekregen, waarvoor alleen rust en goede verzorging beterschap konden brengen en niet het iederen dag weer in natte moddersokken en schoenen kruipen en het op en af klimmen in zwaar terrein en vuiligheid.

„De 3 minst verwonde kerels zond ik dadelijk door naar Alkmaar met een bericht, den toestand beschrijvende, en het verzoek om versche koelies voor het opvoeren van vivres. Ik zag al lang dat de koelies die met mij mee waren gekomen (wij hadden 7 dagen achtereen geloopen, waar wij op de heenreis 10 dagen over gedaan hadden met een gezond en sterk

lichaam) menschelijkerwijs niet terug konden keeren met een vracht vivres op hun nek. Wilde ik dat toch forceeren, dan zouden wij na 2 of 3 dagen tobbens nog een débâcle er bij beleven, doordat zij heelemaal niet konden loopen voor- noch achteruit en ergens in het bosch van honger moesten omkomen.

„Dus hoe naar en enerveerend ook, ik moest wachten. Veel sliep ik niet in den tijd vóórdat de menschen van Alkmaar waren aangekomen. Het was een ware verlossing toen zij er waren en ik ze had doorgezonden. Daarna kwam op mijn verzoek nog een tweede transport van beneden, dat ik ook doorzond. Mijn voeten verkeerden in treurigen toestand; met geen mogelijkheid kon ik in mijn schoenen komen, omdat het ondragelijke pijn deed; loopen was heelemaal uitgesloten.

„Dus zat ik daar maar in gedwongen werkelooze onzekerheid af te wachten. Geen afleiding door lectuur of gesprek; het was een verschrikkelijke tijd. Gelukkig kwam op den 5en December bericht van L. met een terugkeerend transport. Zij maakten het naar omstandigheden vrij goed, konden, zij het ook langzaam, toch vooruit. Ik had natuurlijk van uit het bivak al aan de verschillende transportcommandanten opgedragen, waar vivresdépots op te richten, met welke voorraden enz., zoodat voor L.'s terugweg goed gezorgd was, zonder dat hij last had van meepikollen van voorraad. Dat goede bericht op 5 December, was toch zoo'n mooi cadeau, dat ik geen beter kon wenschen.

„Toen kon ik er aan gaan denken van den Hellwigtop weg te gaan, waar ik den naarsten en meest zenuwspannenden tijd, zonder eenige afleiding had moeten doorbrengen.

„Wel waren mijn voeten nog niet beter, maar dank zij de gedwongen rust van 18 dagen, waren ze toch al zoo ver, dat ik Alkmaar kon halen. Daar was een dokter en de verdere genezing een kwestie van later zorg. Den 7en Dec. ging ik op marsch. Het ging heel slecht, vooral in het begin en ik schaamde mij en was inwendig woest over mijn onbeholpenheid. Gelukkig dat de koelies, die ik meenam, op mijn last den weg verbeterden voor de achterna komenden: L. en anderen. Daardoor liepen wij niet zoo vlug en kon ik bijhouden. 's Nachts kon ik van pijn in alle beenspieren en gewrichten niet slapen en 's morgens kostte het mij de grootste inspanning om weer in beweging te komen. Zoo legden wij 3 marschdagen af, waarbij mijn beenen dagelijks dikker werden. Toen wij te Alkmaar kwamen, 10 Dec., was alle leed vergeten. Wel verordineerde de dokter, dat ik dadelijk en tot nader order plat op het veldbed moest liggen met de beenen uitgestrekt, die sterk gezwollen waren en deed alles mij pijn, maar dat was zoo erg niet. Je had ten minste aanspraak, kon lezen, en eens behoorlijk eten en drinken waar je trek in had, indien je binnen de voorraadsgrenzen bleef. Ik ontwikkelde een honger als nooit te voren en ziek was ik dan ook heelemaal niet. Den 15en Dec. kwamen L. en v. N. thuis. Toen waren wij allen weer bij elkaar. 's Avonds groot diner met een keurig menu, dat ik later zal laten zien. Heel blij, dat alles ten slotte nog goed was afgeloopen, waren wij in de beste stemming....."

In aansluiting aan het bovenstaande wordt nog het onderstaande ontleend aan een uit de *Java-Bode* in het *Alg. Handelsblad* van 5 April overgenomen IVde verslag van de Lorentz-expeditie. Na gesproken te hebben van de vriendschappelijke aanraking met de Papoea's van het binnenland, het slachten van varkens en het eerst daarna door hen aannemen van geschenken, vervolgt dit verslag aldus:

„Blijkbaar wisten deze Papoea's den weg naar het Sneeuwgebergte en gaven daaromtrent — zooals later bleek — goede inlichtingen. Omgeven door vele Papoea's werd langs een druk beloopen pad het Wichmanngebergte bestegen en op een hoogte van plus minus 3000 M. het bivak betrokken, waar nogmaals aanraking met een 9-tal Papoea's werd verkregen. Ook zij noodigden tot een bezoek aan hun kampong, maar wegens gebrek aan tijd kon aan dat verzoek niet worden voldaan. Van het verblijf op het Wichmann-gebergte werd gebruik gemaakt om den in noordelijke richting te volgen weg te verkennen; het bleek, dat het gevolgde pad zich nog over eenigen afstand voortzette.

„Den 2en November werd doorgemarcheerd over het Hubrecht- en Kajangebergte en den 7en November het Wilhelmina-bivak op het Oranjegebergte betrokken (4023 M. hoogte; minimum temperatuur 0.5 C.).

„Toen op dien datum de eerste sneeuw viel, ging een luid gejuich op en dansten allen door elkaar.

„Met buitengewone krachtsinspanning werd den daaropvolgenden dag een steile rug van naakte kalk-rotsen, die naar den Wilhelminatop leidt, beklommen, en op een hoogte van 4461 M. de sneeuwvelden en gletschers bereikt.

„Bij den terugtocht had de heer Lorentz het ongeluk van een hoogte van 60 M. te vallen, waardoor hij zich zoodanig bezeerde, dat hij eerst den 21sten November langzaam en krachtig gesteund door Van Nouhuys, den moeilijken terugtocht kon aanvangen. Dientengevolge moest vele dagen in de koude, onherbergzame oorden worden verbleven en ontstond een nijpend gebrek aan levensmiddelen, zoo zelfs, dat niet meer dan 100 gram rijst per dag en per man konden worden verstrekt. Wel werden zoo spoedig mogelijk maatregelen voor den opvoer getroffen, waarvoor den luitenant Habbema een woord van lof toekomt, maar toch moet de dood van 1 fuselier en van 3 koelies (het van Thursday-eiland ontvangen telegram gewaagde van slechts 2 koelies: blijkbaar een seinfout) aan de beide hiervoren genoemde oorzaken worden toegeschreven".

Als men den inhoud der beide eerst aangehaalde, niet voor het publiek bestemde, brieven leest, waarin de schrijvers zich meer lieten „gaan", dan in een officieel verslag, dan valt het dubbel op, hoe sober de bovenmenschelijke inspanning wordt geboekstaafd, die van het aan den heer Lorentz overkomen ongeluk het gevolg was. Waar een inlander gewoonlijk wordt getaxeerd op een voedselbehoefte van een katti rijst daags of 625 gram, daar geeft dat cijfer van 100 gram een commentaar van het levensgevaar, waarin de gekwetste leider der expeditie met den heer Nouhuys en hun lotgenooten, die achterbleven, gedurende 21 dagen verkeerden. En onderwijl zwoegde Habbema met afgetobte koelies om hun leeftocht te doen toevoeren en als deze lieden op dien tocht met 16 K.G. rijst voor 20 man, bezweken waren, zouden de eerstgenoemden verloren zijn geweest. Werkelijk „een woord van lof" komt luitenant Habbema toe, en hij verdient wel dat zijn naam aan het ontdekte terrein verbonden is zooals blijkt uit het volgende:

„Omtrent het uitzicht op het hooger bereikte punt schrijft de heer Lorentz:

„ „Naar het noorden was er geen hooger gebergte, dat ons het gezicht benam; het is een geweldig complex van bergen en valleien, waarin kleine riviertjes en meren; een meer van vrij groote afmeting werd het Habbemameer genoemd; wellicht is de afwatering hiervan een prachtige weg voor den tocht: „Dwars door Nieuw-Guinea" ".

„De thans verzamelde gegevens maken de mogelijkheid van dezen tocht waarschijnlijk.

„Belangrijke gegevens op botanisch, zoölogisch, geografisch en ethnografisch gebied werden verzameld.

„Den 9en October werd Alkmaar verlaten, den 15en December vierde men er feest ter gelegenheid van het behaalde succes".

Dat Mr. Lorentz sedert geheel hersteld is, blijkt uit een nader bericht in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 6 April j.l., welk blad in de gelegenheid was het volgende af te drukken uit een hier te lande van Mr. Lorentz zelf ontvangen brief, gedateerd van den 11en Januari j.l.:

„.....Ditmaal ontving ik mijn mail diep in het gebergte, op onzen terugkeer van het Sneeuwgebergte, dat wij gelukkig bereikt hebben, al is het dan ook met veel moeite en ellende gepaard gegaan. Ik deed een leelijken val, maar ben gelukkig geheel hersteld. Van veel belang is, dat wij zeer vriendschappelijke aanraking met de bergbevolking gekregen hebben, die nog nooit Europeanen gezien had".

(*w. g.*) H. Lorentz.

a/b Bivakschip „Arend" N.-Rivier, N.-Guinea,
11 Januari 1910.

In de *Nieuwe Courant* van 7 April wordt bericht, dat bij het bestuur der Maatschappij ter bevordering van het Natuurkundig Onderzoek der Nederlandsche Koloniën het telegraphisch bericht is ingekomen, dat de heeren Lorentz en Van Nouhuys zullen repatrieeren met de „Tambora" van de Rotterdamsche Lloyd, die 14 April van Batavia vertrekt.

J. E. d. M.

DE MAMBERAMO-EXPEDITIE.

Omtrent de Mamberamo-expeditie (afd. Noord Nieuw-Guinea) kan het volgende worden medegedeeld:

Na een oponthoud van ongeveer anderhalve maand te Manokwari (standplaats van den Assistent-Resident) is de expeditie den 23sten Januari j.l. de Mamberamo, een statige stroom van ongeveer 500 M. breed, opgevaren. Op 12 K.M. beneden Havik-eiland werd een bivak gebouwd, hoofdzakelijk door de Dajaks, die ten dienste der expeditie op Borneo in het gebied der Boven-Mahakam werden aangeworven. Dit bivak, het „Koetei-bivak" geheeten naar den gouvs. stoomer die het eerste gedeelte der expeditie overbracht, is opgericht aan eene belangrijke zijrivier van de Mamberamo.

Den 20sten Januari kwamen de overige deelnemers der expeditie met den leider, Kapitein Franssen Herderschee, in dit bivak aan.

Aan een particulier schrijven van een der deelnemers, gedagteekend van 3 Februari j.l. wordt het volgende ontleend:

Bivak Koetei lag in het begin van Januari ongeveer 2½ M. boven den hoogsten waterstand. Van 5-20 Januari was het water echter 2 M. gestegen, zoodat verplaatsing noodig werd geacht. Daarvoor is een terrein uitgekozen hooger op, enkele kilometers beneden Havik-eiland, mede gelegen aan een zijrivier van de Mamberamo. Dit bivak is „Pionier" gedoopt naar het stoomscheepje, waarmede een deel der expeditie naar het Koetei-bivak werd overgebracht.

Intusschen is de leider met een deel hooger op gegaan en heeft een bivak uitgekozen 30 K.M. *boven* Havik-eiland en dit „bivak Bandoeng" genoemd. Van Havik-eiland tot dit bivak was de rivier vol stroomversnellingen. Luitenant Brasser ging nog verder ten einde hoogerop een nieuw bivak in te richten. De briefschrijver bericht nog dat de gezondheidstoestand bevredigend was en de leden der expeditie vol vertrouwen waren op den gunstigen afloop. De medegevoerde Dajaks hebben reeds uitmuntende diensten bewezen bij het kappen van bosch, het inrichten van de bivaks en het bedienen der prauwtjes op de verkende zijrivieren.

Hieraan valt toe te voegen het volgende bericht, ontleend aan het *Soerab. Hbl.* van 19 Maart j.l. uit een correspondentie van Ambèrno over de Mamberamo-expeditie van 14 Februari:

„Het laatste nieuws is bepaald een heugelijke verrassing. De leider der expeditie, die, zooals ik reeds meldde, weer van Bandoeng (een der kampementen van de expeditie) weg is in de Dajaksche prauwen, meldt, dat hij na 4½ dag hard werken en weer 2 stroomversnellingen te zijn gepasseerd, waarbij de rivier steeds een breedte behield van nauwelijks 200 meter, plotseling het heuvelland achter zich kreeg en aankwam in een vlakte, waar de rivier zich gemiddeld verbreedde tot 4 à 500 meter, op sommige gedeelten tot 800 meter, en wat van meer beteekenis is dientengevolge een zeer kalm stroomend, gemakkelijk te bevaren water wordt. Bovendien, de vlakte strekte zich uit zoover het oog reikte, geen heuvels waren meer te bekennen en aan den gezichteinder, in zuidelijke richting, waarheen ook de rivier gericht is, dook op een hooggebergte!

't Laat zich dus verwachten dat de Mamberamo bevaarbaar en gemakkelijk bevaarbaar zal blijken te zijn tot aan den voet van dit hooggebergte. De prauwen zullen met meer lading bevracht kunnen worden en sneller op kunnen schieten, totdat nieuwe onbekende moeilijkheden zich voordoen op den landtocht; maar dan is men in het Centrale gebergte en de enorme strook van 300 K.M. breedte in rechte lijn gepasseerd! dwars door Nieuw-Guinea. Opvallend is, dat de Mamberamo-boorden, zoo uiterst schaars bewoond zijnde in het woest-stroomende gedeelte, weer vrijwat hutjes te zien geven, tusschen de rietbegroeiing op het nieuw ontdekte plateau!"

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

DEN HAAG, 15 April 1910.

INHOUD.

Wijziging van de Indische mijnwet. — De wetgeving op den mijnbouw in Nederl. Oost-Indië. — Djeloetoeng-winning. — De suikerconventie. — Waarschuwing aan Engelsche speculanten. — Het boschwezen in Suriname. — Een nieuw Oost-Indisch bureau. — De Engelsche naamlooze vennootschappen. — Liberia. — De Gajoeweg. — Pandhuismoeilijkheden — De Boeddha-relieken. — Nederl.-Indische Portland Cement Maatschappij. — Javaansche batikkunst. — De hoedenindustrie in West-Java. — Een West-Indische mailboot vergaan. — De invoering van eene militie in Indië. — Draadlooze telegraphie. — Ziekmakend hout. — Meulaboeh op de Westkust van Atjeh. — Ramp in Boven-Tamiang. — Civiel bestuur in Atjeh. — Nieuw-Guinea-onderzoek. — Het oude en het nieuwe giroverkeer. — Dure opium. — Uitbreiding van den Topogr. Dienst in N.-I. — Somaliland opgegeven. — Zeeroof in Straat Makassar, — Cholera en drinkwater te Semarang. — Creoline-therapie. — Rantau-prapat. — Leprozengestichten op Java. — Gebrek aan koelies voor Sumatra's Oostkust. — Abessinië. — Ballon- en vliegsport in Indië. — De voormalige landbouwkolonie Tjibogo. — Het verkoopen van ondernemingen aan Engelschen. — Gouvernementen. — De Suezkanaal-quaestie. — Adatwijzer. — Een uitstapje naar Kaïro en de Pyramiden. — Veranderingen in het landbouw-onderwijs te Wageningen.

Wijziging van de Indische mijnwet. Onder dagteekening van 5 Maart j.l. is een wetsontwerp ingediend tot wijziging van de Indische mijnwet (St. 1899 No. 214), gedrukt onder No. **227** der Bijl. v. d. Handel. S.-G. 1909-'10. In de eerste plaats wordt aan de wet een artikel 5*a* toegevoegd, waardoor de mogelijkheid ontstaat met bepaalde personen of vennootschappen overeenkomsten aan te gaan voor ontginningen, waarbij in plaats van de gewone 4 pCt. van de bruto-opbrengst in elk bijzonder geval voor den Staat speciale voordeelen worden bedongen, ingevolge contracten, die aan de goedkeuring van de S.-G. worden onderworpen. Op deze contracten zullen de bepalingen der mijnwet niet van toepassing zijn. Opsporingen worden niet toegelaten in terreinen o.a. voor zulke overeenkomsten gereserveerd. Bij bestaande concessies zullen in het derde jaar vóór dat zij afloopen, de voorwaarden voor eene nieuwe concessie worden vastgesteld, of er zal bepaald kunnen worden dat de ontginning door het gouvernement zelf of op den voet van het nieuwe artikel 5*a* door particulieren zal worden voortgezet.

Volgens de M. v. T. wil men de gelegenheid openen om het gouvernement een grooter voordeel uit bloeiende mijnbouwondernemingen te doen trekken dan de genoemde 4 pCt. van de bruto-opbrengst, die thans geheven wordt. Welke bepalingen de speciale contracten zullen inhouden hangt van ieder bijzonder geval af. Omtrent de voorwaarden zal onderhandeld moeten worden en daarbij zal de onderlinge concurrentie van gegadigden van invloed zijn, terwijl de Staat zal moeten letten op de waarborgen, welke de eventueele ondernemer kan geven voor eene behoorlijke bewerking van het

terrein. Dat op zulke contracten de bepalingen der mijnwet niet in haar geheel toepasselijk kunnen zijn, spreekt van zelf, doch die wet geeft ook regels, die wel toepasselijk moeten blijven. In een en ander wordt door de voorgestelde wijzigingen voorzien.

* * *

De wetgeving op den mijnbouw in Nederl. Oost-Indië vormde juist het onderwerp eener studie van den heer J. van Kol in de Maart-afl. van *De Tijdspiegel* (bl. 232 e. v.). Daarin wordt de geschiedenis van de mijnwetgeving nagegaan en er op gewezen, dat in Staatsblad 1851 No. 6 nog het oordeel voorkwam, dat de delfstoffen in Indië dienstbaar gemaakt moeten worden aan de ontwikkeling van de Nederlandsche nijverheid. Na de gewijzigde denkbeelden hieromtrent en de afkondiging der agrarische wet in 1870, kwam er eene principiëele verandering, neergelegd in St. 1873 No. 217*a*, waarbij eene strenge scheiding gemaakt wordt tusschen bouwrecht en mijnrecht. Op grond van het niet erkennen van de rechten van den eigenaar van den grond op hetgeen die grond aan bepaalde delfstoffen bevat, is wel het recht van opsporing toegekend, doch vormt het recht van ontginning eene afzonderlijke concessie. Het recht tot het verleenen daarvan ging buiten de Staten-Generaal om, totdat de Billitonquaestie daar een eind aan maakte. Tengevolge van eene motie van den heer Keuchenius van 15 Febr. 1883 traden Minister van Koloniën en Gouv.-Generaal beide af en werd regeling bij de wet aangenomen. Verschillende ontwerpen daartoe brachten het niet tot de beraadslaging, doch met het ontwerp-Cremer van 1897 was dit wel het geval. Het doel van dit ontwerp was de bevordering van de particuliere nijverheid. Ten bate van de schatkist mocht aan het mijnbedrijf geen keurslijf worden aangetrokken en een amendement-Van Kol om althans den lagen cijns te verhoogen en op meer billijke wijze te regelen, werd volgens den schrijver kortweg „onaannemelijk" verklaard. Wel werd in woord en schrift de belofte afgelegd om geschikte gronden te reserveeren voor den mijnbouw van staatswege, doch daarvan is tot dusver niets gekomen. In de vergadering van 18 Oct. 1898 moet opgesomd zijn hoe 11 petroleum-ondernemingen met 41 millioen gulden kapitaal 17½ millioen daarvan aan inbrengkosten moesten afstaan en 7 goud-ondernemingen, met *f*17 millioen, *f*11 millioen, gevende een totaal van *f*27½ millioen, genoten door de gunst der Regeering in ruil voor weinig moeite en kosten. Ondanks deze bevoorrechting, heeft de mijnwet van 1899 den particulieren mijnbouw slechts weinig bevorderd en is de staatsexploitatie geen stap vooruitgegaan.

Met betrekking tot het eigendomsrecht op de delfstoffen gaat de schrijver uit van de stelling, dat deze aan de gemeenschap behooren en dat het recht, dat de inlandsche bezitter van den bouwgrond daarop meent te kunnen doen gelden alleen aan hem ontnomen mag worden in het belang van het algemeen. De inlander kent het begrip staatsdomein niet, hoogstens het domein der gemeente en om daarover te mogen beschikken moet eerst overleg worden gepleegd (moefakat) en vervolgens retributie betaald aan de belanghebbenden. De hadat (vorst en volkshoofden) in de streken met zelfbestuur hebben dan ook feitelijk geen recht om concessies uit te geven zonder het volk er in te kennen. Contracten met hen gesloten missen volgens den schrijver juridisch elk rechtskarakter.

Hij gaat daarop de beginselen na, waarop de mijnwet rust en bespreekt de geringe voordeelen voor de schatkist. Waar het beheer van ondernemingen in Nederlandsche handen moet zijn, wordt gewezen op het cosmopolitisch karakter van ondernemingen als de „Koninklijke" met *f*50 millioen

eigen kapitaal, doch bondgenooten die over *f*300 millioen beschikken. Eene motie om staatsexploitatie regel en particuliere uitzondering te doen zijn, door den heer Van Kol op 20 Maart 1899 voorgesteld, werd met 57 tegen 11 stemmen verworpen. Tegen staatsexploitatie worden door anderen de volgende bezwaren aangevoerd. Er is veel geld voor noodig. Dit is echter beter en goedkooper door den Staat te krijgen. De ontginningen gaan langzaam. Over de diligentie van particulieren valt echter ook niet te roemen. De resultaten zijn minder goed. De ervaring leerde volgens den schrijver het tegendeel en de dolle zwendel met particuliere aandeelen is ten minste uitgesloten. Dan zou de Staat geen goed koopman zijn; waar deze echter koffie, kina en tin verkoopt, is het niet in te zien waarom hij geen goud, zilver of petroleum zou kunnen verkoopen, waar de wereldmarkt de prijzen van bepaalt. Ten slotte wordt gezegd dat bij staatsexploitatie feitelijk niemand verantwoordelijk is; als evenwel aan den chef een tamelijk zelfstandige positie wordt toegekend zou dit argument vervallen.

Als groote voordeelen van de staatsexploitatie worden genoemd: het behartigen van de belangen der gemeenschap, het kunnen waken tegen opdrijven van prijzen (geen petroleumtrust), het beschikken over ruimer bedrijfskapitaal dan menige onderneming met ,,verwaterde'' aandeelen; geen vreemde kapitalisten in het land; geen roofbouw doch arbeiden met het oog op de toekomst. Waar verder de Staat verscheidene ondernemingen drijft, kan mogelijke tegenslag bij de eene door een andere worden vergoed; er ontstaat een soort van onderlinge assurantie tegen het risico, dat bij betere voorafgaande exploratie bovendien minder is dan bij particulieren. Uitsluitend staatsexploitatie is niet de bedoeling, doch van de particuliere ondernemingen moeten grooter voordeelen worden bedongen. In 1909 werden voor een marktwaarde van *f*110 millioen aan goud, zilver en petroleum gewonnen en daarvan slechts 6 ton aan rechten ontvangen; de Koninklijke met *f*1 millioen netto-winst betaalde $\frac{3}{4}$ pCt. cijns en van 1901-1907 werd aan aandeelhouders en directie bijna 40 millioen uitgekeerd, waarover slechts $8\frac{3}{4}$ ton bedrijfsbelasting werd betaald.

De uitvoering van de Indische mijnwet gaf aanleiding tot jarenlang geknutsel en in de volumineuze bundels, die gepubliceerd werden, is weinig wetenswaardigs te lezen. Eerst in 1907 in werking gekomen, is het nu reeds noodig dat eene nieuwe wettelijke regeling tot stand komt. De grondbeginselen, welke de heer van Kol hierbij op den voorgrond stelt zijn: rijksopsporing van delfstoffen, liefst gesteund door een ,,lex Gampe'' als in Duitschland; wettelijke regeling tegen speculatie, krachtige bevordering van ontginning van staatswege en behoorlijk aandeel van concessies aan de schatkist; recht van naasting te allen tijde, op billijke voorwaarden, en ten slotte een geheele reorganisatie van den dienst van het mijnwezen, die de taak niet af kan en daartoe door behoorlijke arbeidsverdeeling en decentralisatie geschikt moet worden. Als alles behoorlijk geregeld is, zal in de mijnontginning een krachtig middel zijn verkregen om de economische evolutie der koloniën te bevorderen.

* * *

Djeloetoeng-winning. Verschillende bladen ontleenden aan de *Java-Bode* het bericht, dat de Resident van Zuid- en Oost-Borneo gemachtigd is om aan de te Amsterdam gevestigde Ned.-Ind. Boschproducten Mij. de concessie te verleenen tot de winning van getah djeloetoeng. De bevolking schijnt deze stof thans in te zamelen op eene wijze, die den dood der boomen tengevolge heeft. Omtrent de voorwaarden, waarbij de belangen dier

bevolking behoorlijk zouden worden behartigd, schijnt nog geen overeenstemming verkregen. Ten einde inzonderheid omtrent de technische zijde van het bedrijf gegevens te verzamelen, zouden Dr. W. R. Tromp de Haas en de Inspecteur A. Th. L. Salverda een plaatselijk onderzoek instellen.

Omtrent Djeloetoeng of Djoeloetoeng (Dyera Lowii Hook. fil.) leest men in den catalogus der Houtsoorten van N.-I. v. h. Koloniaal Museum te Haarlem (3e dr. 1906, bl. 176) o.a. het volgende: „Levert een caoutchoucachtig product, dat dezelfde namen draagt als de boom, en in chemische geaardheid eigenlijk weinig op caoutchouc gelijkt (in alcohol oplosbaar). Men wint het product door een laag bast af te snijden; het sap blijft op de snijvlakte kleven en wordt er af geschept. Het wordt gemengd met water en wat petroleum, waarna het stolt. Het product gaat vooral naar Amerika, waar men het met caoutchouc mengt, en er goedkoope rubberartikelen, o.a. kinderspeelgoed van maakt. Het is bekend als B r e a k, . D e a d B o r n e o, P o n t i a n a k".

* * *

De Suikerconventie. Hoewel de tegenwoordige overeenkomst loopt van 1 Sept. 1908 (zie *Ind. Gids* 1908 I, bl. 104) tot 31 Aug. 1913, zou het aan ieder der toegetreden staten vrij staan om, behoudens een opzeggingstermijn van 1 jaar, zich terug te trekken, indien de permanente commissie in haar laatste vóór 1 Sept. 1910 gehouden zitting bij meerderheid van stemmen beslistte, dat de omstandigheden het noodzakelijk maken, aan de toegetreden staten deze bevoegdheid te laten. Nu is op de laatste gehouden vergadering bepaald, dat de volgende zal gehouden worden op 26 Sept. a.s. en is dit dus de bewuste laatste vergadering vóór 1 Sept. geweest en, daar op deze geen besluit in den aangegeven zin is genomen, is de suikerconventie dus tot 31 Augustus 1913 bestendigd.

* * *

Waarschuwing aan Engelsche speculanten. In het nummer van 5 Maart j.l. van het Engelsche weekblad *The Economist*, vindt men (bl. 498) onder het opschrift „Rubber Estates in the Dutch East-Indies" den volgenden brief aan den uitgever opgenomen:

Sir.—I hope to serve the public interest by asking you to kindly show me space in your valuable columns for the following.

The remarkable boom in rubber shares and the ready market for shares of newly-formed Anglo-Dutch companies in the Dutch East-Indies find in this country give me the impression that British investors are unaware of the great risk they run by purchasing landed property in Netherlands India and to my mind it is high time the public were warned against this reckless buying.

The following will show that there is reason why owners of agricultural land in India are so anxious to get rid of their properties at a time when the public, influenced by the present boom, are giving good prices for the same.

In November 1908 [1]) a Bill was introduced in the Dutch Second Chamber having for its object the resumption of ownership by the State of landed property in India (Dutch) and it is expected that this Bill will speedely become law. The following is the exact wording of the second clause thereof:—

1) Zie *Ind. Gids* 1909 I blz. 87.

„The Governor Gener al having declared by ordinance that any specified estate or estates shall be returned to the hands of the State, and the resumption not being procured by friendly negotiation, the return shall be ordered by a judgment of Court, compensation being fixed by the Court, the return only taking place after payment of the indemnification".

The Bill has been introduced with a view of stamping out abuses prevailing in those properties, in consequence of the sovereign rights connected with the ownership. The sovereign righs—an acknowledged institute in Eastern countries—consist of the levying of certain taxes on the native population and the right of service (compulsory).

So far, the Dutch government having the autority, has been unable to act, but as soon as the Bill mentioned above becomes law the said estates will be taken over, the result being that investors in Indian landed property who bought at a high price are bound to lose heavily, as the Court will award compensation on the present actual value of the land, and not on the speculative value.

British investors will, therefore, be well advised if before buying the shares of companies, having their property in the Dutch East-Indies, they obtain through the British Government information concerning the intention of the Dutch Government.—I am, Sir, your obedient servant J. R. van Stuwe.—18 Leinstersquare, Londen, February 28, 1910.—

Volgens een bericht in het *Alg. Handelsblad* van 31 Maart j.l. heeft ook de „Board of Trade" de Britsche onderdanen, die voornemens zijn hun geld te beleggen in grondbezit op Java gewaarschuwd, dat er een wetsontwerp als bovenbedoeld aanhangig is. In verschillende Engelsche bladen wordt er de aandacht op gevestigd, dat deze waarschuwing alleen betrekking heeft op de particuliere landerijen en niet op de erfpachtsterreinen, die op gunstige voorwaarden op langen termijn kunnen worden gepacht.

* * *

Het boschwezen in Suriname. Naar aanleiding van het rapport destijds door den heer dr. A. H. Berkhout over de Surinaamsche bosschen uitgebracht (*Ind. Gids* 1904 I, bl. 429) is in Suriname een proef genomen met een exploitatie der bosschen op kleine schaal, waarbij uit Ned.-Indië een houtvester (E. K. Plasschaert) en een assistent-houtvester (J. W. Gonggrijp) gedetacheerd zijn. Tot dusver hebben de resultaten nog niet aan veler verwachtingen voldaan en is het gebrek aan vertrouwen in het welslagen eer toe- dan afgenomen. Dit heeft den administrateur van Financiën, den heer Van Wieringen, aanleiding gegeven een rapport op te stellen, waarin de geschiedenis der zaak wordt nagegaan, een overzicht wordt gegeven van de tot dusver gedane uitgaven en de ontvangsten, en in eenige algemeene beschouwingen wordt aangegeven hoe het werk verder is in te richten en welke nadeelen aan de staking daarvan zijn verbonden. Blijkens het uittreksel uit het rapport, dat in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 6 Febr. j.l. werd gegeven, zoude men moeten streven naar rationeele boschexploitatie, onderzoek naar nieuwe boschproducten en wetenschappelijke studie der boschflora. Voortbouwende op de beginselen door den heer Berkhout aangegeven, zou de taak van het Boschwezen in de eerste jaren zijn: *a.* het voortzetten der proef-exploitatie op kleine schaal en van het hout dat anders door de koloniale spoorwegen zelf gekapt zou worden; *b.* exploitatie bij onderlinge overeenkomst met houtbewerkers of aannemers buiten bezwaar van 's lands kas; *c.* een verjongingsexploitatie van Hevea, volgens rapport van den heer Gonggrijp; *d.* onderhoud van bestaande cul-

tures en uitbreiding daarvan op kleine schaal; *e.* voortzetting van proeven met boschproducten, en *f.* van het floristisch onderzoek. Bij deze werkwijze worden de kosten op *f*27,000 's jaars geraamd en wordt gerekend op eenige inkomsten, die echter eerst het volgende jaar zullen binnenkomen, tot een gezamenlijk bedrag van *f*11,940. Op die wijze worden de uitgaven weliswaar in de eerste jaren niet gedekt, doch de hulpbronnen van Suriname zullen beter bekend worden, aan de kolonie zullen voordeelen ten goede komen, die moeilijk in cijfers zijn uit te drukken, terwijl door verjongingen, vooral van Hevea, over ongeveer 10 jaren baten verkregen zullen worden, die de gemaakte onkosten met rente terugbetalen. Indien het Boschwezen opgeheven wordt, zijn de prospecties vrijwel nutteloos geweest, terwijl de cultures, die nog niet aan hun lot overgelaten kunnen worden, teniet zullen gaan.

Het Boschwezen bezit op Patrick Savanna een opzichterswoning, een magazijn, een karbouwenstal, de noodige arbeiderswoningen en 6 trekdieren. Verder heeft men een behoorlijk wegennet over ongeveer 250 H.A. bosch, dat, wat het goede hout betreft, is leeggekapt en, gedeeltelijk verjongd, eene goede gelegenheid aanbiedt tot het aanleggen van cultures.

Blijkens de *N. R. Ct.* van 15 Maart hebben de Koloniale Staten omtrent de voortzetting der zaak een nota aan den Gouverneur gericht, waarin er de aandacht op wordt gevestigd, dat tot 30 Nov. 1909 de uitgaven voor het boschwezen *f*225,232 hebben bedragen tegen *f*21,930 aan ontvangsten. In de afgeloopen vijf jaren heeft het Boschwezen dus drukkende financieele lasten voor de kolonie medegebracht. Men helde er toe over de exploitatie te staken. Daar de afzet van de beschikbare 1440 M³. hout zooveel te wenschen overliet, verdiende het geen aanbeveling dien voorraad jaarlijks nog met 500 M³. te vermeerderen. Te minder omdat het zeer twijfelachtig is of de te bedingen prijs de aan het hout te besteden kosten zal dekken. Die kosten worden met *f*20 per M³. te laag geraamd, daar de houtvester zelf bij eene kapmassa van 2000 M³. eerst op *f*19.70 per M³. kwam. Men zou die kosten veilig op *f*23 à *f*24 kunnen stellen. Hierbij komt dat het meest gangbare hout in Suriname aan den Waterkant of bij de zaagmolens geleverd wordt door de Boschnegers voor ten hoogste *f*14 per M³. Doch ook al was het verkregen hout verkoopbaar tegen den kostprijs, dan schenen de indirecte voordeelen de voortzetting der exploitatie nog niet te rechtvaardigen. Men wilde daarom de detacheering van de houtvesters opheffen en deze industrie aan particulieren overlaten met voorschriften tegen het uitroeien der bosschen, bijv. door verbod van kappen van boomen dunner dan 60 c.M. omtrek. Met het bestuur meende men algemeen, dat thans het oog dient gericht op de hevea-cultuur. Er werd op aangedrongen op onbekrompen wijze hevea-plantjes of zaden kosteloos ter beschikking van particulieren te stellen.

* * *

Een nieuw Oost-Indisch bureau. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 10 Maart j.l. wordt de aandacht gevestigd op een onderdeel der onlangs voorgestelde verhooging van de begrooting voor N.-I. van 1910, n.l. de voorgestelde uitbreiding van het personeel van het bureau voor de bestuurszaken der Buitenbezittingen, die het o.m. mogelijk zal maken daaraan als onderafdeeling een encyclopaedisch bureau te verbinden. Doel van dit bureau zal zijn tegemoet te komen „aan de algemeen gevoelde behoefte aan ruime bekendmaking van gegevens met betrekking tot de buitenbezittingen". Dit voorstel zal niet alleen bij hen, die ambtelijk met de

buitenbezittingen te maken hebben, volle instemming vinden, maar ook bij de zakenmenschen. Een uitspraak van den oud-Gouverneur-Generaal Van Heutsz wordt aangehaald, dat men met militaire macht wel orde en rust kan afdwingen en daarna met bestuursambtenaren regelend en ordenend optreden en rechtszekerheid verschaffen, doch dat daarmede een land nog niet tot bloei komt. Hiervoor moeten de vertegenwoordigers van handel, nijverheid, scheepvaart, groot-industrie en cultures, landbouw, kunsten en wetenschappen zich aangorden en hun geld, zakenkennis, intellect, enz., ter beschikking stellen. Het nieuwe bureau (waarvoor de *N. R. Ct.* liefst een meer eenvoudigen, zuiver Nederlandschen naam zou wenschen) zal de gegevens kunnen verschaffen, die daarvoor noodig zijn. Het zal een wijdere strekking hebben dan de ,,Uitvoerige toevoegsels over de buitenbezittingen'', die de oud-Minister E. de Waal in zijn bekend werk ,,Onze Indische financiën'' opnam, doch al noemde deze bekwame schrijver wat hij bijeenbracht slechts ,,fragmenten van bouwstoffen'', toch zal het nieuwe bureau daarin een goeden grondslag vinden om op voort te bouwen.

Het is voor de Vereeniging *Moederland en Koloniën* eene voldoening dat door dit nieuwe bureau vermoedelijk zal worden voorzien in de leemte, waarop zij wees bij een in Mei 1908 aan den Minister van Koloniën gericht adres, betreffende de wenschelijkheid om de uitkomsten van alle ambtelijke en particuliere onderzoekingen door een centrum van leiding te doen verzamelen (zie het verslag der vereeniging over 1908 in No. II der publicaties van het jaar 1909, bl. 6 e. v.).

Het nut van een dergelijk bureau voor de kennis van land en volk in Indië is door den heer G. Nypels nader uitgewerkt in *Land en Volk* van 16 Maart, onder bijvoeging van voorbeelden van weggeraakte gegevens. De *N. Ct.* die dit artikel met ingenomenheid aanhaalt, betwijfelt evenwel of het bovenbedoelde encyclopaedische bureau aan die bedoeling zal beantwoorden. Had de Minister dat gewild, dan had hij niet alleen de Buitenbezittingen, maar geheel Indië er bij betrokken.

* * *

De Engelsche naamlooze vennootschappen. Op 14 en 21 Maart j.l. hield Mr. W. Roosegaarde Bisschop, van Londen, te Amsterdam op verzoek een tweetal lezingen over dit onderwerp, dat voor ons land actueel is èn met het oog op het door onze Regeering ingediende wetsontwerp èn ,,omdat Nederland gaandeweg bezig is langs privaten weg zijn koloniën aan Engeland te verkoopen''. Door het oprichten van Rubbermaatschappijen is het belang om in Nederland op de hoogte van Engelsche vennootschappen te zijn nog vergroot. Aan de hand der verslagen in de dagbladen is het de moeite waard het een en ander uit deze belangrijke lezingen aan te teekenen. Reeds in oude tijden kende men in Engeland de naamlooze vennootschappen, doch eerst in 1844 kreeg men de vaste aandeelen, shares, en in 1857 die met beperkte aansprakelijkheid. Deze wet bleef tot 1908 van kracht, doch was toen reeds 16-maal gewijzigd. In Nederland bleef de wet op de n.l. vennootschappen sedert 1832 onveranderd en nu eerst komt er een wetsontwerp.

Onder de verschillende vormen van naamlooze vennootschappen in Engeland, zal de spreker zich bepalen tot die met beperkte aansprakelijkheid. Deze bestaan uit ten minste 10 personen als het een bank en uit ten minste 20 personen als het geen bank betreft. Openbaarheid is daarbij tot in de kleinste details doorgevoerd. De ,,private companies'' in tegenstelling met de ,,public companies'' kunnen met eene beperkte publiciteit volstaan. Als

meer dan 50 pCt. der aandeelen in handen van het publiek is en wanneer geld aan het publiek wordt gevraagd zijn de vennootschappen „public companies". Bij deze laatste is registratie verplicht op een der drie te Londen, Edinburgh en Dublin gevestigde bureaux. Een ieder kan zich door middel der registers op de hoogte stellen van het kapitaal der firma's, aan wier naam „Limited" is toegevoegd. Waar in Nederland volgens het ontwerp deponeering der statuten bij het kantongerecht en publicatie in de Staatscourant moet plaats hebben, is de Engelsche manier gemakkelijker, daar zij in de leeszaal van het betrokken bureau gelegenheid geeft de geschiedenis eener naamlooze vennootschap sedert 1862 na te gaan. De registratie beschermt den naam der vennootschap, daar namen, die tot misleiding aanleiding kunnen geven, verboden zijn. Alle aandeelen moeten op naam gesteld zijn, het aanhouden van een register van aandeelhouders is verplicht; bovendien wordt een register van hypotheken aangehouden omdat hypotheken op landerijen in Engeland niet worden ingeschreven. Voorts zijn de handteekeningen der directeuren niet voldoende, doch daarbij moet het zegel der maatschappij komen.

Wat de inrichting betreft eener Engelsche naamlooze vennootschap, er zijn geen commissarissen, doch directors, eigenlijk betaalde ondergeschikten der maatschappij in het bezit van een of meer aandeelen, die onmiddellijk aansprakelijk zijn. Zij moeten hun aandeelen hebben gekocht en niet door schenking verkregen. Aan het hoofd staat een manager, door de directors benoemd.

In de tweede lezing werd de wijze behandeld, waarop de maatschappij aan geld komt. De Engelsche wetgever heeft zich op het standpunt gesteld, dat het onmogelijk is door de wet aan de menschen wijsheid te leeren, doch dat het gewenscht is te controleeren wat de eene mensch aan den anderen aanbiedt en kan aanbieden. Door het voorschrijven van publiciteit wordt hieraan tegemoet gekomen. Het heeft echter lang geduurd voor het zoover kwam. Eerst in 1900 werd de strijd aangebonden. In 1906, 1907 en 1908 heeft men opvolgende wetten gemaakt om te volmaken wat in 1900 was begonnen. De voornaamste fouten waren dat het kapitaal verwaterde, dat de inbrengprijs geheim werd gehouden, dat eene maatschappij begon vóór dat er voldoende kapitaal was ingeschreven en de zaak werd gedreven op obligatiën aan de directeuren en hun vrienden tegen hypotheek afgestaan. Als dan de zaak misliep vonden de crediteuren en hun vrienden niets. Volgens den hoofdrechter, Lord Russell, waren van 1891 tot 1897 op die wijze 28 millioen pond sterling verloren, ongerekend de verliezen, die geheim bleven. Dit gaf den grooten stoot tot de wet van 1900. Het eerste wat daarbij gedaan werd was het prospectus aan te vallen. Dit moest in het vervolg worden gedeponeerd en het „memorandum of association" inhouden, voorts naam, zetel en doel der maatschappij vermelden, zoowel als het aantal aandeelen, dat de oprichters krijgen, dat hetwelk de bestuurders bezaten, het loon der directeuren, het minimum der inschrijving waarmede de zaak begint als het kapitaal niet volteekend is, de namen en adressen van hen, die hun bedrijf of goederen aan de maatschappij verkoopen. Afzonderlijk moet worden vermeld voor hoeveel de zaak en voor hoeveel de „good will" wordt ingebracht. Verder moeten het commissieloon der makelaars, de belooning der oprichters, enz. worden medegedeeld. Bij niet-nakoming zijn boeten bedreigd, die tot £50 per dag kunnen oploopen. Aandeelen aan toonder zijn in Engeland bijna onbekend. Overdracht van aandeelen moet plaats hebben bij overlijden, krankzinnigheid of faillissement. De maatschappij kan ook geld krijgen door

leening en dit wordt dan verstrekt op obligaties van trustees, wien een hypotheek wordt gegeven of tegen „debentures", waarbij iedere obligatie als het ware een hypotheek is. In het Engelsche recht is een hypotheek eigenlijk meer een soort verkoop met recht van weder-inkoop; hij die geld geeft wordt eigenaar. De Engelsche rechter maakte uit dat alle obligatiehouders moeten samenwerken om eigenaar te blijven van het pand. Een pandhouder alleen kan niet overgaan tot verkoop. Wil hij executie, dan moet hij de trustees der maatschappij en alle bekende obligatiehouders dagvaarden. Uit een nadere bespreking van de trustees en trusts moet gebleken zijn, dat men in Engeland hieronder iets anders verstaat dan elders. Het instituut van trustee is gericht tegen de goederen in de doode hand. Ten slotte werd behandeld de liquidatie der maatschappijen, zooals die sedert 1 April 1909 in Engeland is geregeld.

* * *

Liberia. De republiek Liberia, waarvan o.a. in de *Ind. Gids* van 1908 I, bl. 657 sprake was, als een proef in hoeverre een gekleurd ras, zonder hulp van blanken, een geregelden op Europeeschen voet ingerichten staat vermag te besturen, vormt het onderwerp van een vraaggesprek, dat de correspondent uit Londen van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 21 Maart j.l. heeft gehouden met den heer J. P. Crommelin, een Nederlander, die de republiek aldaar als gevolmachtigd minister vertegenwoordigt. Deze heeft een niet onbelangrijke rol gespeeld bij de uitzending der beide Nederlandsche zee-officieren (t. a. p. I, bl. 236), die zich op voortreffelijke wijze gekweten hebben van hun moeilijke taak om de grensquaestie met Frankrijk op bevredigende wijze te regelen (over deze commissie zijn in hetzelfde blad tuschen 24 April 1908 en 10 Juni 1909 een 17-tal interessante reisbrieven verschenen van de hand van den Luit. t/z. J. J. Moret).

Het blijkt dat Liberia thans in een critieken toestand verkeert. De republiek heeft kapitaal noodig om hare financiën te redden en hare onbetwistbaar rijke en veelbelovende hulpbronnen te ontwikkelen, doch nog veel meer, n.l. den bijstand van deskundige en verantwoordelijke Europeesche of Amerikaansche raadslieden. Het is natuurlijk, dat zij die medewerking het allereerst van Amerika verwacht. In antwoord op de aanzoeken uit Monrovia, verklaarde de regeering der Vereenigde Staten in 1908, dat zij bereid was eene staatscommissie naar Liberia af te vaardigen. De verwachtingen werden daardoor hoog gespannen en blijkens een Liberisch blad wenschte men niet minder dan overneming der staatsschuld, reorganisatie der financiën en van het belastingwezen, feitelijk ook van het geheele staatsbeheer, met aanwijzing der noodige ambtenaren, die later aan het hoofd van op nieuwe leest geschoeide departementen zouden komen. De beteekenis van het Amerikaansche bezoek werd verhoogd door een diplomatiek overleg met Engeland, dat reeds van zijn belangstelling had doen blijken door twee Engelsche ambtenaren der douane af te staan. Op de vraag wat beide rijken gemeenschappelijk voor Liberia zouden kunnen doen, beval Sir Edward Grey in Juni 1908 eene hervorming van het Liberische rechtswezen aan. Intusschen zijn de drie Amerikaansche commissarissen met eenige statie in Liberia ontvangen en thans reeds sedert lang naar hun land teruggekeerd. De inhoud van het reeds ingediende verslag was vooralsnog geheim, doch zou spoedig bekend worden. Het stond daarbij zeer te bezien of de commissarissen zóóveel zouden voorstellen als de Liberianen verwachten. Komt er iets van de reorganisatie, dan is er veel kans dat men daarbij gaarne Nederlanders zal aanstellen, want deze zijn in Liberia

zeer gewild, daar zij nooit verdacht kunnen worden van geheime nevenbedoelingen, gelijk Duitschers, Engelschen en zelfs Amerikanen, om het land op de een of andere manier te benaderen. Volgens den heer Crommelin heeft Liberia politieke rust en een krachtig administratief beheer noodig. De binnenlandsche politie moet geregeld en versterkt worden, ten einde aan den toestand van regeeringloosheid in het achterland een einde te maken. De wilde stammen, die er nu wonen erkennen het gezag van Liberia niet.

Intusschen bevat de *N. R. Ct.* van 26 Maart het bericht, dat sedert het bewuste rapport door President Taft aan het Congres is overgelegd. Het rapport beveelt aan, dat de Vereenigde Staten orde en regelmaat zullen brengen in de Liberische financiën, tot welk doel zij de contrôle zouden moeten hebben over de opbrengst van het Liberiaansche douanewezen. Dan zal aan de Liberische kust een kolenstation moeten komen voor de Amerikaansche marine. Een corps politie-soldaten zal dienen te worden opgericht en er moet een einde komen aan de grenstwisten. De van Britschen kant aanbevolen reorganisatie-voorstellen worden afgekeurd.

* * *

De Gajoeweg. In de causeriën van den heer J. Louis Pisuisse over de tochten ,,Door Atjeh en de Gajoelanden'', zijn o.a. de nummers XVII en XVIII in het *Alg. Handelsblad* van 19 en 22 Maart j.l. gewijd aan den Gajoeweg. De eerste der beide begint met het portret te schetsen van Kapitein H e i n z e n k n e c h t, die reeds menig jaar op Atjeh doorbracht en thans met de leiding der uitvoering van dien weg belast is. De opdracht luidde om van Bireuën tot Takengon over een afstand van 98 K.M. een weg aan te leggen en te onderhouden, breed vijf meter, met een maximum helling van 4° (1 : 14), geschikt om met een automobiel te worden bereden. Toen in 1904 de tocht door het Gajoeland de overtuiging schonk, dat eene permanente verbinding met het centrum van dat gebied van groot gewicht was, werden de kosten om den weg in orde te maken globaal op *f*150,000 geschat, doch die berekening kwam weldra verkeerd uit: ,,Drie à vier honderd Atjehers en Gajoes werden à raison van één bamboe rijst per dag opgecommandeerd in heerendienst; geen kleinigheid voorwaar, wanneer men bedenkt dat de aan den weg gelegen kampongs Poeloe Kemiroh, Toendjang en Takengon dagreizen van elkaar verwijderd zijn, zoodat de werkkrachten uit meer bevolkte maar ook verderaf gelegen buurten moesten worden gerequireerd''..... Daarbij kwam gemis aan technische kennis bij de commandanten; het toegestane bedrag was al spoedig verbruikt. ,,Door uit allerlei andere fondsen, zooals de boete- en wegenkas, enz. te putten, werd het werk gaande gehouden, waarvoor echter in 1905 nogmaals *f*150,000 moest worden gevraagd. Tevens werden in dat jaar genietroepen aan den weg te werk gesteld, hetgeen zoo bleef tot 1908. Wel eigenaardig is, dat in dien tijd het moeilijkste maar tevens ook het best geslaagde wegtracé is tot stand gebracht door een hoog en bezwaarlijk bergterrein, en dat het de naam van den i n f a n t e r i e-officier H e l b moest zijn, die aan dat technische meesterstuk onafscheidelijk verbonden is''.....

De arbeid is eigenlijk eerst goed gevorderd nadat men op 1 Jan. 1908 met betaalde werkkrachten is begonnen. Thans werken er, onder de Chineesche aannemers Lie A Fad en Lim Dek Swie, elken dag 570 Chineesche koelies, benevens 30 metselaars en 15 timmerlieden voor de bruggen en andere kunstwerken, alles onder leiding van de genie.

„Nu is er dan ook al tot 1909 ruim *f*341,000 voor den Gajoeweg gebruikt en zullen er nog wel 5 ton ingaan. De aanlegkosten van den weg variëeren van *f*1000 per K.M. op vlakke gedeelten tot *f*50,000 per K.M. op de moeilijkste bergterreinen en gemiddeld kan men zeggen, dat de Gajoeweg thans *f*16,000 per K.M. kost". Of de aanleg die kosten loonen zal wordt nog slechts door weinigen beaamd. De heer P. kan niet zeggen dat hij ergens in Atjeh een uitgesproken, laat staan warm verdedigd vertrouwen in de toekomst van dezen weg gevonden heeft. „Trouwens evenmin in den weg, welken men op 't oogenblik aanlegt van Medan het Alasland in, naar Kreta Tjaneh. En als men er dan over spreekt, dat eens wellicht die beide wegen over Panampekan in de Gajoe Loeös en Takengon zullen worden verbonden, dan wordt men voor een dolgeslagen toekomst-muzikant aangezien". Intusschen is het niet uitgesloten dat de cultures van Sumatra's Oostkust uitbreiding zullen zoeken naar het Noorden en dat ook in het Gajoeland eenmaal zulke ondernemingen zullen worden gevestigd, waarvan de mannen: „grooter pacificators zijn dan onze beste krijgslieden".

Een kijkje op den weg als de schrijver op 7 Oct. 1909 van het bivak Kroeëng Seumpo naar Blang Rakal opbreekt, moge hier gedeeltelijk worden afgeschreven:

„Voerde tot nu toe onze weg door vlakte en laag heuvelterrein, nu ging het dadelijk, niet steil — daar waakte de maximale helling van 4° voor — maar gestadig naar boven, waar voor het oog de breede, gele weg zich tusschen hooge bergtoppen en in dichte bosschen verloor. Maar steeg men verder, dan openden zich de bosschen, en de bergtoppen, die zoo onoverkomelijk leken, liet men rechts of links liggen, met breede, cirkelende bochten voerde de weg er omheen.

„Tegen den binnenkant van den weg rees de bergwand op. Soms was die haast loodrecht afgegraven; dan toonde hij nog al het rotsgrauw, het ertsrood, het aardezwart, het kleigeel of het kiezelblank van zijn bodem, in wonderlijk golvende lagen boven elkaar; en dan kwam er kristalhelder water uit spleten en gaten in duizend kleine straaltjes omlaag gesiepeld.

„Soms ook leek de kloof, wreed en diepgeslagen in den rug dier oude reuzenbergen, door de heelende hand van moeder Natuur al weer troostend verbonden. Dan lag er als pluksel een laagje teer groen mos over de aardwond heen, dat soms vochtig donkere plekken had, als bloedde de grond onder 't windsel".....

.....„Hoe hoog we eigenlijk wel stegen, hoever wij de vlakte onder ons lieten, dat konden we nu en dan zien als wij over een brug reden, waar onder in de diepte van 't ravijn een bergriviertje, een „aloer" bruiste; of als de weg voerde langs duizeldiepe, steile afgronden waar, met vaderlijke voorzorg, de wegrand was verhoogd, opdat geen schrikachtige paarden — of zenuwachtige chauffeurs! — er ongelukken zouden maken. Een paar uur rijdens, met korte rustpoozen, bracht ons aan het beroemde tracé-Helb.

„Zelfs wij, leeken, konden zien, welk een reuzenarbeid daar is verricht, reuzenarbeid physiek niet alleen, maar ook, en vooral geestelijk. Want weliswaar moet er heel wat lichamelijke arbeid zijn verricht voor die enorme af- en doorgravingen waren voltooid, waardoor de wegaanleg mogelijk is geworden: vijftig, zestig, honderd meter hoog verheffen zich de steil afgehakte bergwanden, en meer dan één kruis en Chineesch karakter in helder wit op den grauwen rotsmuur toont de plek waar een arme drommel omlaag en te pletter is gevallen. Maar toch staat men het meest verwonderd over den helderen, veelomvattenden, ja men zou haast kunnen zeg-

gen p h a n t a s t i s c h e n geest, die zich door dit complex van bergen, ravijnen, rivieren en bosschen een weg, een ruimen, breeden, egaal-glooienden weg heeft kunnen d e n k e n.

„Het was ook in dit gedeelte, dat wij — ik meen op den Boër ni Goerilon (Boër = weg) — het hoogste punt van onzen dagmarsch bereikten en, na een fikschen galop, zoodat wij het langzaam vorderende transport ver vooruit waren, hadden wij wel een kwartier den tijd om van het overweldigend-schoone panorama te genieten, dat zich daar mijlen ver voor ons uitstrekte".....

* * *

Pandhuis-moeilijkheden. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 22 Maart j.l. en andere bladen wordt het bericht uit de *Java-Bode* overgenomen, dat met 1° April van dit jaar de exploitatie door het gouvernement van de pandhuizen in de residenties Madoera en Pasoeroean, op één onderdistrict na, zou worden begonnen. Tevens werd daarbij vermeld, dat aan het pandhuisbedrijf (waarvan het verslag besproken is in onze Febr.-afl., bl. 210) eenige afbreuk wordt gedaan door een list van sommige Chineezen om de klanten van het pandhuis tot zich te trekken. Zij houden namelijk een van een duidelijk uithangbord voorzien „commissiehuis", waar zij de goederen van geldbehoevenden niet in pand maar in commissie nemen en er al dadelijk een voorschot op geven nagenoeg gelijk aan hetgeen het pandhuis er op verstrekt. Vooral in Kediri moet dit bedrijf zich ontwikkelen.

De *Sumatra-Post* meldde dat een Chinees, die zich in het vorig jaar schuldig maakte aan de knoeierijen bedoeld in onzen jaargang 1909 II, bl. 1559, wegens zijn pogingen tot omkooping van het pandhuispersoneel te Bandoeng door den Landraad veroordeeld werd tot 3 jaren gevangenisstraf, *f*650 boete en verlies van burgerschapsrechten voor 5 jaar. Uit de verklaring van den controleur voor den pandhuisdienst bleek bij dit proces dat het gouvernement te Batavia door te hooge schatting voor twee ton was benadeeld.

* * *

De Boeddha-relieken, die in de nabijheid van Peschawar werden gevonden (zie *Ind. Gids* 1909 II bl. 1379 en de laatste Febr.-afl. bl. 224), zijn blijkens een bericht in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 21 Maart j.l., te Calcutta door den Onderkoning op 19 Maart te voren ter hand gesteld aan vijf daarvoor uit Mandalay overgekomen Birmanen. De overreiking der in een gouden kastje geborgen relieken geschiedde met groote plechtigheid. De Luitenant-Gouverneur van Birma geleidde het vijfmanschap in de troonzaal en de Onderkoning hield een aanspraak, waarin hij o.a. de hoop uitsprak dat de bedevaartgangers uit alle deelen der wereld in Mandalay zouden komen om de relieken van den grooten stichter van hun godsdienst te zijn. Een afstammeling van Mindoe, een vroeger koning van Birma, dankte kort. Van de 10,490,000 inwoners van Birma (volgens de telling van 1901) waren 9,184,000 Boeddhisten.

Blijkens de *N. R. Ct.* van 23 Maart zijn onlangs ook elders zulke relieken gevonden. Te Miasjoer Kas, een 50 à 60 K.M. beoosten Haiderabad ligt een heuvelreeks, die de aandacht had getrokken van den hoofdinspecteur voor oudheidkundige nasporingen te Bombay, den heer H. Cousens, omdat hij daar overblijfselen van Boeddhistische kloosters vermoedde. Bij de verrichte opgravingen kwamen twee groote fraai gemodelleerde Boeddha-beelden van terra-cotta aan het licht, gevat in een versierden muur van 50

voet lang, die een der zijden bleek te zijn van het voetstuk van een stoepa. In het midden van dit voetstuk was een put van ongeveer 25 voet diep en 10 voet in doorsnede, waarin onder een zerk van baksteen een ruimte van 15 Eng. duim in het vierkant en 1 voet diep werd aangetroffen, inhoudende een steenen kist uit twee stukken bestaande en twee met zand gevulde aarden potjes. In de kist lag een kristallen fleschje van 3 Eng. duim lang in een zilveren hulsel. In dit fleschje lag een kleine zilveren doos, omwikkeld met goudblad en bedekt met een eigenaardig bruine stof. Het doosje was nauwelijks 1½ E. d. lang, doch er binnen werd nog een gouden cylindertje gevonden, bevattende een paar korrels stof, die onder het microscoop menschen-asch bleek te zijn, en een stuk van een doorschijnenden steen. Men veronderstelt dat ook die stof een deel van de asch van Boeddha is. De heer Cousens vermoedt dat de stoepa uit de 4de eeuw nà Chr. dagteekent en dat men hier met een der 9 deelen te doen heeft, waarin die asch aanvankelijk werd verdeeld tusschen negen Boeddhistische sekten.

* * *

Nederlandsch-Indische Portland Cement Maatschappij. De *Nieuwe Courant* van 22 Maart j.l. vestigde de aandacht op deze onderneming, waarvoor men op 24 d.a.v., blijkens eene advertentie in verschillende bladen, zou kunnen inschrijven tot deelneming in een kapitaal van *f*1,350,000. In deze vennootschap, staande onder directie van de Gebr. Veth te Amsterdam, worden verschillende contracten en concessies ingebracht, voor exploitatie en vervoer van mergel, kalsteen en pijpaarde op Sumatra en Java, alsmede waterrechten. De heer Carl C. Lau, de aanstaande hoofdadministrateur, die 20 jaren in Ned.-Indië vertoefde en daarvan 15 te Padang, werd door den Duitschen geoloog, Dr. Wüst, gewezen op de in het Barissan-gebergte voorkomende grondstoffen, geschikt voor de bereiding van portland-cement. Men rekent te kunnen produceeren voor *f*1.72 per vat loco Emmahaven, terwijl de verkoopprijs in het Oosten variëert van *f*4.50 tot *f*10.—. Rekent men op eerstgenoemden verkoopprijs en op eene productie van 150,000 vaten per jaar, dan zou er ruim 4 ton bruto-winst worden gemaakt.

* * *

Javasche batikkunst. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 17 en 18 Maart j.l. komt een ingezonden schrijven voor, getiteld ,,Indische Kunstnijverheid'', waarin de vraag behandeld wordt of het mogelijk is de Javaansche batikkunst op voorwerpen van Europeeschen vorm toe te passen, omdat sarongs en andere gebatikte doeken in Europa hoogstens voor decoratie worden gekocht en daardoor weinig aftrek vinden, terwijl in Indië die kleedingstukken voor dagelijksch gebruik allengs meer door katoendruk worden vervangen. De schrijver gelooft van wel en wijst er op hoe men in de kunst van verven in de laatste jaren vooruit is gegaan. Men moet zich echter beperken tot zuiver-Javaansche kunst in kleur en ornament en deze met kieschheid overbrengen op kleinere voorwerpen. Hiervoor zijn echter niet alle motieven geschikt en het wordt betreurd, dat men steeds verzuimd heeft de bekende batikpatronen in een boekwerk bijeen te brengen, ten einde voldoende keus te hebben, hetgeen voor elke proeve van moderniseering meer dan noodig is. Zeer is het te loven dat reeds van particuliere zijde de hand aan het werk is geslagen. In Djokja zijn Indische dames der vereeniging ,,Djokja'sche Kunstarbeid'' bezig met geoefende batiksters, terwijl de Hollandsche batikker Ducro zich moet vergenoegen met vrouwelijke gevangenen. Toch vindt de schrijver de in ,,Boeatan'' te

's Hage tentoongestelde doeken nog niet naar zijn zin. De ornamenten springen te veel uit het fond, door veronachtzaming van het Javaansche versieringsprincipe. Dat het niet ligt aan de Javaansche kunst zelf, blijkt uit een katoenen kleedje onder Ducro's leiding gebatikt, dat heel het mooie van het oude werk behouden heeft. Ook van Djokja zijn er kleedjes, waarbij dit het geval is. Ook nieuw werk, door beproefde krachten in de kratons van Solo en Djokja gemaakt, toont schitterend aan wat onder de oude, aristocratische leiding gewrocht kan worden. Merkwaardig is verder een type van batik o.a. op twee kain pandjangs, opgekocht in een pandhuis van Midden-Java, die op eigenaardige wijze bewerkt zijn met lichte puntjes, die aan dit werk den naam t r i t i k-druppels geven. Schrijver vindt het ongelooflijk wat met deze simpele techniek wordt gewrocht en tevens kenteekenend voor onze kennis van Indische kunst, dat eerst nu dit verrukkelijk tritik-werk bekend is geworden. En ditmaal niet van een afgelegen eiland als Soemba, doch van Djokja, een hoofdplaats, waar reeds zooveel Europeanen hebben gewoond.

* * *

De hoedenindustrie in West-Java. Het *Alg. Handelsbla* van 14 Maart en de *Nieuwe Courant* van 18 Maart ontleenen aan het *Bat. Nieuwsblad* het bericht, dat de heer Th. Droop, huurder van de koffietuinen van de Cult. Mij. Tjikandi Oedik de aandacht van den gewestelijken raad van Bantam heeft gevestigd op de vooruitzichten der hoedenindustrie in dat gewest, waarvoor thans gebrek aan bamboe bestaat. Uit het expeditieboek der halte Tjikeras blijkt, dat wekelijks pl.m. 15,000 hoeden van daar naar Batavia en Tangerang worden verzonden. Een bamboe of z.g. batang van redelijke grootte en 40 cts marktwaarde kan gebruikt worden om er zes hoeden uit te vervaardigen. Het van die halte afgezonden aantal hoeden vereischt derhalve een maandelijksch verbruik van 10,000 batangs, ter marktwaarde van ruim *f*4000.—, terwijl Tjikeras niet eens de grootste stapelplaats is. Met de hoeden uit pandanbladeren gevlochten is het al evenzeer gesteld en de Bantammers moeten over groote afstanden en langs moeilijke wegen hun materiaal gaan halen. (Zie over de schaarschte aan bamboe, reeds in 1905, de *Ind. Gids* van dit jaar I, bl. 774). Geen volle drie jaar geleden was de wekelijksche omzet per marktdag 80 duizend hoeden, in prijzen van 6 tot 30 cents per stuk, afhankelijk van de fijnheid van het vlechtwerk. Thans bedraagt het totaal-cijfer voor de drie voornaamste centra aan de halten Serpong, Rawaboentoe en Soedimara, ongeveer de helft. Een nauwkeurig onderzoek naar dezen belangrijken achteruitgang wordt wenschelijk geacht. Het is aan te bevelen de uitbreiding van den aanplant der beide benoodigde gewassen in het belang der inlandsche industrie in de hand te werken.

Uit de meer dan 80 bekende variëteiten van bamboe is de z.g. „Majàn" de bij uitstek geschikte en bij het aanplanten zal men ten strengste dienen te waken tegen mistasting in de keuze. Zou het niet in de macht der besturen van de Landbouwcrediet-banken liggen, vraagt de heer Droop om een complex van puike Majan-aanplant in eigen beheer te nemen en de daarvan afkomstige bibit op doelmatige wijze onder de bevolking te verspreiden?

* * *

Een West-Indische mailboot vergaan. Terwijl men zich reeds geruimen tijd ongerust maakte over het lot van de „Prins Willem II" van den Kon. West-

Indischen Maildienst, die pl.m. 8 Febr. te Paramaribo had moeten aankomen, vleide men zich geruimen tijd met de hoop, dat het schip door een of andere beschadiging hulpeloos ronddreef, doch voorzien van drie maanden proviand het nog geruimen tijd zou kunnen uithouden totdat het door zoekende schepen gevonden werd. Door het aanspoelen van voorwerpen aan de kust van het eiland Belle-Ile, bezuiden de kust van Bretagne, is evenwel de zekerheid verkregen dat deze stoomer met man en muis is vergaan. In het *Vaderland* van 21 Maart leest men dat zulks door inlichtingen in de verschillende kustplaatsen ingewonnen, wordt bevestigd. De ramp had plaats nabij het kleine eilandje Houat, iets meer oostelijk, in den nacht van 23 op 24 Januari, zeer kort na het passeeren van Ouessant. Het *Alg. Handelsblad* van 17 Maart geeft de namen der passagiers, waaronder 10 mannen, 2 vrouwen en 3 kinderen, alsmede van Kapitein J. W. van Slooten uit Leeuwarden en de verdere scheepsofficieren, linnenjuffrouw en bemanning, te zamen 39 personen. Van twee lijken, die aanspoelden op laatstgenoemd eiland, bleek een van dezen stoomer afkomstig, het andere was van iemand van het eveneens vergane Belgische stoomschip Bulgarie.

* * *

De invoering van eene militie in Indië, waaromtrent nog geen voorstellen zijn ingediend, maar die volgens de *Java-Bode* toch wel bij het legerbestuur aanhangig is, wordt in de *Locomotief* van 21 Februari door een ,,officier'' verdedigd, op grond dat het de eenige weg is om de burgerij, op wie de plicht rust het vaderland te helpen verdedigen, een militaire opleiding te geven. Deze omvat in de voornaamste plaats het begrip ,,discipline'', voor alles noodig voor een veelhoofdig lichaam, om in eenzelfde richting te kunnen samenwerken. Een strijdmacht zonder eerbied voor het gezag is ondenkbaar. De Boerenoorlog geeft hier een waarschuwend voorbeeld. Vrijwilligers-corpsen zonder gehoorzaamheid geven niets en alleen in het leger kan men leeren soldaat te worden. Het Zwitsersche stelsel is hierbij het minst bezwarende. De inlander zal spoedig zien dat de soldaat-milicien een ander soort mensch is als de beroepsoldaat. Wat het physiek betreft, is het den schrijver een raadsel waarom men het niet even ver zou kunnen brengen als bijv. de leden van het Volunteer-corps te Singapore, die bij groote manoeuvres buiten de stad een kamp betrekken, deelnemen aan alle oefeningen en daarbij in ,,Ausdauer'' dikwijls de garnizoenstroepen de baas zijn.

* * *

Draadlooze telegraphie. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 18 Maart j.l. wordt met eenige uitvoerigheid gesproken over de proeven, welke de Minister van Koloniën in Ned.-Indië wenscht te doen nemen met draadlooze telegraphie, waartoe o.a. bij een onder No. **223** gedrukt wetsontwerp is voorgesteld de onderafdeelingen 55 van het Iste en 116 van het IIde Hoofdstuk der Ind. begrooting voor 1910 respectievelijk met 2 en 1 ton te verhoogen. Het artikel herinnert er aan hoe reeds in 1903 sprake was van dit gemeenschapsmiddel toen de kabels van Batavia naar Billiton, Palembang en Pontianak gelegd zouden worden en in Juni 1905 de Duitsche maatschappij ,,Telefunken'' vergunning kreeg om op Batavia en Cheribon proefstations op te richten. Tusschen Februari en Juli 1906 zijn een aantal proeven genomen om den invloed der electrische luchtstoringen op de seingemeenschap in de tropen na te gaan. Het bleek dat men slechts zes uur per etmaal namelijk in den morgen op goede seingemeenschap kon

rekenen. In het eerste kwartaal van 1909 deed H. M. Tromp ter reede van Cheribon proeven waaruit eveneens bleek, dat van 's namiddags 1 uur tot 's nachts 1 uur geen of bijna geen sein-correspondentie gevoerd kon worden. De Westmoesson en de nabijheid van den hoogen berg Tjerimai waren evenwel ongunstige factoren. Terwijl eerst op 30 Mei 1907 concessie was verleend, besloot de regeering later zelf de invoering der radio-telegraphie in Indië ter hand te nemen. In hoeverre deze boven gemeenschap met telegraafkabels is te verkiezen, moet door proeven nader blijken. De drie aan te schaffen stations zullen worden opgericht te Sitoebondo, te Balikpapan en te Timor Koepang. De proeven zullen dus plaats hebben in het oostelijk deel van den Archipel, waar nog geen kabelverbindingen zijn en het leggen van kabels niet alleen financiëele, doch ook technische bezwaren zou ontmoeten. In de M. v. T. wordt de draagwijdte in K.M., waarop de aan te schaffen installaties berekend zullen zijn, niet opgegeven. Hoewel de *N. R. Ct.* geen overwegend bezwaar heeft tegen de in uitzicht gestelde gedragslijn, merkt zij toch op dat, op deze wijze handelende, het oorspronkelijk meer bescheiden hoofddoel, n.l. de verbinding met schepen in zee, voor geruimen tijd op den achtergrond dreigt te geraken.

In verband met dit wetsontwerp wordt door het *Vaderland* van 26 Maart gewezen op een mailbericht uit Medan, waarin gemeld wordt dat de heer A. Tigler Wybrandi, agent van den Internationalen Nieuwsblad Telegraafdienst, voornemens is vier draadlooze telegraafstations op te richten te Sitoebondo, Timor, Ambon en Sabang, terwijl een vijfde station te Balikpapan vermoedelijk aan de „Koninklijke" in concessie zou worden gegeven. „Met uitzondering van Sabang dienen de stations voor een proef omtrent de keuze tusschen een kabel en een Marconi-telegraaf". Men schijnt daar dus laatstgenoemd systeem te willen beproeven, terwijl de Minister voornemens is ook andere systemen van radio-telegraphie te beproeven. „Wie geeft", zegt het *Vad.*, „hier eene oplossing van dit samengaan' en kan inlichtingen verstrekken omtrent genoemden telegraafdienst? Het mocht ons niet gelukken eenig gegeven omtrent die maatschappij te verkrijgen".

* * *

Ziekmakend hout. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 20 Maart ontleende aan het *N. T. v. G.* het bericht, dat de Beiersche „Landesgewerbearzt" in de pers eene mededeeling deed over houtsoorten, die voor de gezondheid schadelijk zijn. Daartoe behooren de Afrikaansche en West-Afrikaansche buksboom, het Borneo-rozenhout, het atlashout, het teakhout, het ebbenhout, het subieuhout uit Cuba, het magenta-, cocos- en kalkoenhout, sommige mahoniehoutsoorten, olijfhout en het Oost- en West-Indische satijnhout, doch niet de satijnwalnoot, die vaak met het satijnhout wordt aangevoerd. Al deze houtsoorten kunnen de huid- en de slijmvliezen prikkelen; sommige, gelijk de buksboom, veroorzaken algemeene verschijnselen, zooals hartkloppingen, hoofdpijn, moeilijke ademhaling. Deze werkingen worden geweten aan alkaloïden en aetherische oliën.

Hoewel wij verschillende der genoemde houtsoorten niet tehuis kunnen brengen, is de opmerking niet zonder belang. Men had er voor Java o.a. nog de bekende Rengas-boom bij kunnen voegen.

* * *

Meulaboeh op de Westkust van Atjeh. Terwijl in de vorige afl. (bl. 526) reeds gesproken werd van de goede verwachtingen, welke men omtrent de bevrediging van dit landschap koesterde, werd op 20 Maart j.l. bij het

Ministerie van Koloniën een officiëel telegram ontvangen, dat zich aldaar 5 voorname bendehoofden, vele panglima's en 115 volgelingen hadden onderworpen. Het *Alg. Handelsblad* van 22 Maart wijst er op dat zijn correspondent die uitkomst reeds had voorzien en veronderstelt dat het de bendehoofden van Seunagan, Tadoe en Tripa zijn geweest, die zich thans hebben onderworpen. Intusschen heeft, zooals de *N. R. Ct.* zegt T. Pidië, de man die er, naar het heet, op snoeft, dat hij aan het hoofd van 600 krijgers staat, zich nog niet onderworpen, doch wat niet is kan komen en de leiding van onze actie is in Meulaboeh aan uitstekende handen toevertrouwd. De Indische medewerker van het *Vaderland* (23 Maart) zegt, dat wie mocht willen beweren, dat de invloedrijke Teungkoe Pidië in onderwerping zal komen, het mis heeft. Hij is een van de leiders van het verzet met wie tot het bittere einde moet worden gegaan. Zoolang hij niet onschadelijk is gemaakt, blijft het roerig in Meulahoeh, vooral in de Boebonstreek.

* * *

Ramp in Boven-Tamiang. In de „Atjehkroniek" in de *Nieuwe Courant* van 19 Maart wordt nog eens teruggekomen op den overval, vermeld op bl. 387 van onze Maart-afl., waarvan de 1ste luitenant O. C. Tulleken het slachtoffer werd. Deze werd in de 1ste helft van Januari met twee groepen infanterie naar het Serbö-djadische gezonden. De klewangaanval had veel oostelijker plaats, dan de berichtgever aanvankelijk dacht, n.l. in een marschbivak, door de colonne bij Kermal in Boven-Tamiang betrokken, waarschijnlijk in den nacht van 11 op 12 Januari. In het holle van den nacht, terwijl de oververmoeide troep grootendeels zich aan slaap overgaf, was de evenzeer vermoeide wacht ook zoo helder niet meer als in zulke omstandigheden noodig is. Dat weten avontuurlijke fanatici of roovers maar al te goed. Een paar van die lieden stormden, in het wilde met hun klewangs zwaaiend binnen het duistere bivak en vóór de slaapdronken menschen in staat waren zich rekenschap te geven van hetgeen er gebeurde, ijlden de woestelingen aan de andere zijde reeds de rimboe in. Negen menschen hadden zij p a r h a s a r d gekerfd: de colonne-commandant, luitenant Tulleken, drie fuseliers en vijf dragers, — dwangarbeiders. De luitenant was er het ergst van allen aan toe; hij had een houw bekomen over zijn rechterarm en een over de borst. Ook een der Javaansche fuseliers was zeer zwaar gewond. Gelukkig is men er den volgenden dag in geslaagd de gewonden ongehinderd naar beneden te brengen, waar een patrouille van Koeala Simpang — naar welk bivak zoo spoedig mogelijk kennis van het voorgevallene was gezonden — het bloedige transport overnam. Het materiëele verlies was gering, slechts een stel ledergoed, waarin 80 patronen waren geborgen; wapens gingen niet verloren.

* * *

Civiel bestuur in Atjeh. Met referte aan het gerucht, vermeld in onze vorige afl., bl. 526. deelde de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 14 Maart nog mede, dat aan het departement van koloniën te 's Hage betreffende de vestiging van civiel bestuur in Atjeh niets bekend was. Het dienaangaande verbreide gerucht achtte men aan dat departement even ongegrond als de bewering, dat kolonel Swart na zijne repatrieering commandant der Koloniale Reserve zou worden. Mogelijk is, dat kolonel Swart tijdelijk in Nederland zal komen, doch ook daarvan wist men aan het departement niets. De *Nieuwe Courant* van 14 Maart had een dergelijke

informatie, met de mogelijkheid dat de heer Quarles de Quarles als tijdelijk vervanger zou worden aangewezen, wellicht ook bij wijze van proef. De tegenstrijdige berichten onderling toetsende, neemt de *N. Ct.* als juist aan dat de heer Idenburg, voorstander van bestuurswijziging in Atjeh, vóór zijn vertrek naar Indië dit vraagpunt heeft *uitgewerkt*. Het is het blad trouwens bekend, dat hij hierover eenige malen van gedachten heeft gewisseld met een bestuursambtenaar, uitnemend Atjeh-kenner, thans met verlof. Over de eigenlijke *invoering* dier vervanging van militair door civiel bestuur zal echter tusschen den G. G. en het Plein nog geen overleg gaande zijn, zoodat van laatstbedoelde zijde met recht kon worden gezegd, dat er van die vervanging „op dit oogenblik geen sprake is". Meerdere gegevens wijzen er op dat koloniel Swart — zij 't dan tijdelijk — Atjeh zal verlaten om naar Europa te komen. Die gelegenheid zal worden aangegrepen om den heer Quarles — geen militair — tijdelijk te belasten met de gouverneursfunctie en hem dan te zijner tijd als civiel-gouverneur daarin te bevestigen.

* * *

Nieuw-Guinea-onderzoek. Elders in deze aflevering zijn meer omstandige berichten opgenomen omtrent de bestijging door Mr. Lorentz van den Wilhelmina-top.

Wat de Engelsche expeditie betreft (zie vorige afl., bl. 529) heeft de Regeering er blijkens het *Soer. Hbl.* bij beschikking van 29 Febr. j.l. in toegestemd, dat aan haar een bemande stoomsloep en een gewone sloep verstrekt worden om zoolang als noodig is te gebruiken tegen vergoeding der bedrijfskosten en, ingeval aldus door de regeering verlangd, mede van alle schade, veroorzaakt door verloren gaan of averij. Gezegde bedrijfskosten worden aan de expeditie voor de vaste som van *f*250 per maand in rekening gebracht. De bemanning der stoomsloep wordt samengesteld uit een mandoer van de stokers, een stoker, een djoeroemoedi en twee matrozen, allen van de Gouvs. marine. In een ingezonden stuk in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 5 April j.l. wordt door X. gezegd, dat er wel eenige reden kon zijn voor een zeker gebrek aan tegemoetkomendheid der Regeering. Hij vernam n.l. indertijd in Indië van iemand die het weten kon, dat er twijfel bestond aan den w e t e n s c h a p p e l ij k e n ernst der voorgenomen Engelsche expeditie. Er werd niet aan getwijfeld of er zou „ernst" zijn in het opsporen en verzamelen van vogels en het staat vast, dat er op Nieuw-Guinea vogels van waarde zijn. „Wanneer men dit in het oog houdt, wordt het", volgens X, „begrijpelijk dat de Indische regeering niet al te toeschietelijk bleek met het verleenen van hulp, al was zij overigens bereid om de onderzoekingen ook van vreemdelingen te vergemakkelijken. Evenzeer is het dan begrijpelijk dat er voor de hulp vergoeding van onkosten werd gevraagd".

Omtrent de grensregeling met Duitsch Nieuw-Guinea ontleent het *Alg. Handelsblad* van 5 April aan het *Soer. Hbl.*, dat de Luit. t/z. 1ste klasse Luymes te Batavia was aangekomen om zich te wijden aan de voorbereidingen voor de eerlang door hem te aanvaarden taak van hoofd der Nederlandsche commissie, die in samenwerking met de weldra in Indië te arriveeren Duitsche commissie den plaatselijken voorarbeid zal gaan verrichten, benoodigd om tot de vaststelling eener natuurlijke grens te komen. Terwijl vroeger (zie Maart-afl., bl. 384) reeds de leden van deze laatste genoemd zijn, ontleent de *N. R. Ct.* van 7 April j.l. aan de *Sumatra-Post*, dat van onze zijde nog in de commissie zijn benoemd kapitein Sachse en

den luitenant t/z. Dalhuisen, terwijl het plaatselijk aanwezige exploitatie-detachement aan de commissie wordt toegevoegd. Volgens bericht in de Maart-afl. van het *Tijdschr. v. h. Kon. Aardr. Gen.* (bl. 394) heeft de commissie onder leiding van Prof. L. Schultze uit Jena zich op 25 Febr. j.l. te Genua ingescheept en hoopt de gemengde commissie in April aan de Humboldt-baai te zijn.

Bovendien maakt dat tijdschrift t. a. p. melding van het voornemen van Dr. Max Moszkowski, bekend door zijn reizen in Oost- en Midden-Sumatra, om dezer dagen weder naar N.-I. te gaan, gesteund door verschillende Duitsche wetenschappelijke instellingen, ten einde zoölogische, ethnologische en topographische onderzoekingen te doen in de kuststreek bij de Mamberamo-monding.

Op Zuid-Nieuw-Guinea hield, blijkens de verslagen, van 14 November tot en met 16 December een deel van het exploratie-detachement onder kapitein Weber, vergezeld van den luitenant t/z. Van der Ven en Dr. Branderhorst, zich zonder onderbreking onledig met de verkenning van het stroomgebied van de Mapi-rivier. Boven het in November met de Valk bereikte punt, bleek de hoofdrivier nog een dag voor de Anna bevaarbaar te zijn, doch daarna, met behoud van aanzienlijke diepte, zoodanig te versmallen, dat de verdere verkenning met de stoomsloep en kanoe-flotielje moest geschieden. Ten slotte werd een uitgestrekt meergebied bereikt, ongeveer 6 K.M. lang en 3 à 5 K.M. breed met een diepte van 2 à 3 vadem. „Aanzienlijke open watervlakten maakten het mogelijk het meer met de stoomsloep te doorkruisen. Van uit een goed observatiepunt was het centrale gebergte prachtig te zien, zoodat duidelijke panorama-schetsen konden worden gemaakt van den bergketen ten Oosten en ten Westen van den reeds op den Boven-Digoel gepeilden Juliana-top, welks sneeuwvlakken ook thans schitterend bleken. Bij nauwkeurige observatie bleek o.a., dat niet alleen meergenoemde top sneeuwvlakten bevat, maar dat zulks ook het geval is met nog verschillende andere hoog gelegen punten der bergreeks. Verder werd opgemerkt dat de naar het Zuiden gekeerde zijde van het hooggebergte zeer steile hellingen vertoont met diep ingesneden kloven, in 't algemeen een uiterst ruw en moeilijk genaakbaar karakter dragende".

* * *

Het oude en het nieuwe giroverkeer. In den vorigen jaargang (*Ind. Gids* 1909 II, bl. 1254) vestigden wij de aandacht op de invoering van het giroverkeer bij de Javasche Bank en thans komt het *Vaderland* van 19 Maart op dit onderwerp terug, in verband met een werkje van den President dier instelling, Mr. G. Vissering, over het oude en het nieuwe giroverkeer, onlangs door de firma J. H. de Bussy in den handel gebracht, hoewel het reeds eenigen tijd te voren geschreven is. De hoofdinhoud van het opstel in het *Vaderland* is wegens het belang der zaak nog eens ingezonden in het *Alg. Handelsblad* van 31 Maart. Ons bestek laat niet toe diep in deze zaak in te gaan. Er wordt aangetoond dat het „oude" giro-verkeer destijds ten tijde der „Amsterdamsche Wisselbank" in zwang, niet met het tegenwoordige te vergelijken is. Men zou kunnen zeggen dat, terwijl dit laatste het zooveel mogelijk benutten van geldmiddelen beoogt, het oude slechts het in bewaring nemen van gelden ten doel had, iets wat bij het ongeregelde muntwezen dier dagen zijn waarde had.

Tegenover de voordeelen die Mr. Vissering ziet in de concentratie van geld in enkele groote centra, meent de schrijver van het artikel in het

Vad. dat juist in dat weder uitzetten van saldi, te voren voor een groot deel door de eigenaars in baar geld onder zich gehouden, een gevaar ligt voor abnormale tijden. De beperking in ruilmiddelen zal zich dan wreken als het publiek nog slechts vertrouwen stelt in specie en de banken hun geld op allerlei wijze weder hebben vastgelegd. De schrijver in het *Hbl.* wijst daarbij op Engeland, waar het utiliseeren der geldmiddelen tot het uiterste wordt toegepast, doch ziet daarin dan ook de hoofdoorzaak van de dikwijls sterk fluctueerende geldkoersen. Er wordt voorts aan Mr. V. een verwijt van gemaakt, dat hij de uitvoerige gedachtenwisseling niet vermeldde, welke in 1904 bij de herziening van het octrooi der Nederlandsche Bank tusschen de Regeering en de Tweede Kamer heeft plaats gehad. En de bedenkingen van den Minister Mr. Harte van Tecklenburg, zijn niet de eenige, meermalen tegen het stelsel aangevoerd, dat niet in overeenstemming is met ons terughoudend volkskarakter, hetwelk anderen niet gaarne een blik gunt in eigen geldelijke aangelegenheden. De beschouwingen van den heer V. zouden in waarde hebben gewonnen, indien zij waren geschreven na langere ondervinding met het door de Javasche Bank ingevoerde giroverkeer. De schrijver in het *Vad.* oordeelt niet onverdeeld gunstig over het boekje, dat bovendien reeds twee jaar oud is en daardoor aan actualiteit verloor. Zoo hebben sedert drie Amsterdamsche kassiersinstellingen reeds een poging in de bedoelde richting gedaan, welke tot dusver niet op succes kan bogen.

* * *

Dure opium. Het weekblad *India* bevat het bericht dat blijkens een telegram uit Bombay aan de *Times* de eerste verkooping van opium van het financiëele jaar 1910-1911 plaats had op 5 April en dat er 3300 kisten werden verkocht tegen een gemiddelden prijs van 3826 roepieën (*f*3061), terwijl de raming van het gouvernement was 1750 roepieën (*f*1400). Naar dien maatstaf zou het gouvernement in het geheele jaar pl.m. *f*64,000,000 meer ontvangen dan geraamd was. De verbodsbepalingen schijnen dus niet mede te werken om den prijs te drukken.

* * *

Uitbreiding van den Topographischen Dienst in N.-I. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 21 Maart wordt met instemming melding gemaakt van het voorstel tot verhooging der Ind. begrooting voor 1910 met de gelden benoodigd voor nog twee opnemingsbrigades, terwijl ook een sous-chef van den dienst wordt aangesteld. De Minister deelt niet mede aan welke deelen van den archipel de vermeerdering van werkkrachten in de eerste plaats ten goede zal komen, doch aan de *N. R. Ct.* is het bekend, dat de eerst te vormen (4de) opnemingsbrigade belast zal worden met de opneming der residentie Sumatra's Oostkust, waarvoor de driehoeksmeting in 1910 gereed komt. De triangulatie-brigade zal dan overgaan naar Celebes om de opneming voor te bereiden door de in 1911 op te richten (5de) opnemingsbrigade. Dat men in de laatste 5 à 6 jaren den dienst eerst met 4 volledige landrente-brigades en nu nogmaals met twee opnemingsbrigades kon uitbreiden, is te danken aan de zorgvuldige opleiding van het personeel, toen de in 1896 van Borneo's Westkust terugkeerende opnemingsbrigade werd hervormd in eene opleidingsbrigade en verder aan de vorming van inlandsche jongelieden tot topographen. Ultimo 1908 waren er in het geheel bij den topographischen dienst 139 inlanders werkzaam, waarvan 48 inl. topographen, 39 élèves en 5 inl. verkenners. Afgescheiden van

het direct nut voor den topographischen dienst, hebben ook particuliere ondernemingen van land- en mijnbouw van de bij den T. D. gevormde inlanders gebruik gemaakt voor topographisch werk, waarvoor Europeesche krachten niet immer beschikbaar en veelal ook te kostbaar waren.

* * *

Somaliland opgegeven. Ingevolge tractaten met Italië in 1894 en Abessinië in 1897 had Engeland zijn invloedsspheer uitgestrekt over het land aan de Afrikaansche kust tegenover Aden, ter diepte van ongeveer 200 en ter breedte van 400 Eng. mijlen. Eerst van uit Aden bestuurd is het land sedert 1898 onder direct beheer van het departement van Buitenlandsche zaken gekomen. In het volgende jaar gaf Mohammed ben Abdoellah, de zoogenaamde „gekke Mollah", den Engelschen in Somaliland handen vol werk. In Oct. 1902 leed overste Swayne de nederlaag tegen hem en moest terugtrekken. De Engelschen, sedert met Britsch-Indische troepen en met Boeren versterkt, kwamen toen onder generaal Manning te staan. De *Nieuwe Courant* van 26 Maart, dit vermeldende, vraagt of het niet is alsof men eene bladzijde uit den Boerenoorlog leest. Met dat al bleek Engeland onmachtig zich in het binnenland te handhaven, tenzij met zeer aanzienlijke offers aan goed en bloed en dat is het land al weer niet waard. Men zal zich nu tot het bezetten van eenige kustplaatsen bepalen. In de zitting van het Lagerhuis van 23 Maart klaagde de heer Baird er over, dat daardoor 200,000 Britsche onderdanen werden overgeleverd aan het régime van den Mollah en dat de toestand er nog veel erger zou worden dan ooit in den Congo het geval was geweest. Daartegen werd aangevoerd dat bij het bezet houden van al de tegenwoordige posten toch geen afdoende bescherming aan bevriende stammen verleend kon worden, tenzij men een leger er op na hield dat alle redelijke grenzen overschreed. Er zat dus niets anders op dan de versterkingen aan de kust te behouden en de gevaarlijke en nuttelooze posten in het binnenland te ontruimen.

* * *

Zeeroof in Straat Makassar. Blijkens het *Alg. Handelsblad* van 7 April werd uit Batavia geseind, dat zich een geval van zeeroof heeft voorgedaan nabij Toli Toli (N.-W. kust Celebes). De roovers zijn vermoedelijk afkomstig van de Soeloe-eilanden, doch daarvan was bij de „Koninklijke" niets bekend. Officieus vernam men nog dat een aanval gevreesd werd op Balikpapan en Tarakan. Mochten de Soeloesche zeeroovers onze vestiging te Toli Toli hebben afgeloopen, dan zal een vertoog van onze regeering bij de Vereenigde staten niet mogen uitblijven. Volgens een nader telegram in de *N. R. Ct.* van 8 April j.l. zijn vier torpedobooten van Makassar uitgezonden om de zeeroovers te achtervolgen. Dit blad besluit daaruit dat de Indische regeering het geval zeer ernstig opneemt. Het is noodig de zeeschuimers snelloopende schepen achterna te zenden, anders loopt men gevaar, zooals vroeger reeds gebeurd is, dat een Nederlandsch oorlogsschip de rooversprauwen in het gezicht krijgende, deze niet kan inhalen. Hierbij wordt gedoeld op het geval van het raderschip Oenarang, waarvan een ambtelijk bericht betreffende het in 1877 voorgevallene in de *N. R. Ct.* van 10 April wordt medegedeeld. Daar in de gegeven omstandigheden met het beschikbare flottieljevaartuig Serdang niet veel was uit te richten, juicht ook de Indische medewerker van het *Vaderland* van 9 April het krachtig optreden der Indische regeering toe. Het voorgekomene in Straat Makassar moet een op zich zelf staand geval blijven. Aan den vasten wal

vinden de vrijbuiters geen steun en toevlucht meer; daarvoor worden de landschapshoofden en besturen te veel gecontroleerd. Het geseinde feit wijst er echter op, dat politietoezicht in Straat Makassar en wellicht ook te midden der Anambas- en Natoena-eilanden in bepaalde tijden van het jaar gewenscht is, waartoe de beschikbare torpedobooten gewichtige diensten kunnen bewijzen.

* * *

Cholera en drinkwater te Semarang. Door het Kamerlid W. H. Bogaardt werd uit Semarang een telegram ontvangen, dat door hem in de Tweede Kamer werd voorgelezen. De *Maasbode* gaf den volledigen tekst als volgt: „Wij hebben hier zuiver drinkwater noodig. Al twintig jaar en langer beraadslaagt de Regeering over toevoer van zuiver drinkwater, dat de bijna droge artesische putten niet in voldoende mate geven. Intusschen sterven hier thans weer dagelijks Europeanen en Inlanders aan cholera; niet enkelen, als kort geleden in Rotterdam, doch honderden, en wij hebben geen zuiver water. Voor de niet lang geleden verhoogde belasting verzoeken wij wat minder sterftekans door verstrekking van zuiver water, dat er is in voldoende hoeveelheid. In de laatste jaren is bijna geen enkel huis verschoond gebleven van het bezoek van typhus, nauw verwante familie van de cholera, die thans heerscht. Thans hokt het weer op een twintig mille, die de Regeering van de gemeente eischt voor projectplannen en wij snakken naar water en u smeeken wij dit telegram voor te lezen in de Tweede Kamer, met verzoek er niet nog twintig jaren over te praten, doch ons spoedig op afdoende wijze te helpen aan voldoend zuiver water. Het is niet goed zenuwachtig te zijn, doch wij zijn zenuwachtig en zouden wenschen dat de Kamerleden zich ook een beetje zenuwachtig maakten over hunne vele verwanten in Indië en dat het resultaat dier zenuwachtigheid zal zijn, spoedige aanleg van de sinds jaren geprojecteerde waterleiding". Zooals de heer Bogaardt in *De Tijd* uitrekende heeft het telegram, dat 211 woorden telt, volgens het geldend tarief *f*527.50 aan seinkosten vereischt.

Men heeft blijkbaar in Nederland indruk willen maken, doch de *Nieuwe Courant* van 25 Maart wijst er op dat het telegram, door den heer B. als een noodkreet van Semarang beschouwd, door één persoon is verzonden en dat genoemde heer slechts v e r m o e d t, dat deze het deed namens de burgerij van Semarang. De *N. Ct.* qualificeert den afzender niet alleen als zenuwachtig, doch deze doet het zich zelf ook en al wil het blad volstrekt niet beweren, dat Semarang geen betere watervoorziening noodig heeft, het meent dat de afzender een veel nuttiger werk had gedaan, als hij den stand van zaken in zijn geheel goed en behoorlijk had uiteengezet en dit aan den Gouverneur-Generaal, den Minister en de Staten-Generaal had ingediend en de hulp van den heer Bogaardt had ingeroepen om de zaak spoedig in behandeling te nemen. Een telegram als nu is afgezonden wekt alleen noodelooze onrust en kan daarenboven niet voor Mei a.s., als de Kamers bijeenkomen, worden besproken, dus later in behandeling komen dan een behoorlijk geformuleerd request. Maar dit zou gegaan zijn zonder geschreeuw, zoo besluit de *N. Ct.* en misschien wilde men dit wel uitlokken.

Van een aanvankelijk plan van een noodwaterleiding is wegens den langen duur afgezien. Men blijft dus aangewezen op de artesische putten, doch het Grondpeilwezen is volstrekt niet pessimistisch gestemd aangaande de mogelijkheid om door machinaal pompen het debiet aanzienlijk te vergrooten.

* * *

Creoline-therapie. In de *Locomotief* van 28 Febr. j.l. bespreekt Dr. I. Groneman van Djokja hoe de bestrijding der cholera met dit middel veld wint. Hij gelooft dat als er gevallen voorkomen het gewenscht is zich tegen een aanval te beveiligen door na elken maaltijd en elk bad — dus eenige malen daags — een enkel gram = 20 druppels z u i v e r e Pearson's of Wanstrat's creoline in eene geringe hoeveelheid water, melk of limonade in te slikken. Een of twee eetlepels water en dan tot wegspoeling van den smaak nog een slok toe. Men moet echter geheel carbolzuur*vrije* creoline bezigen. Voor inwendig gebruik wordt aanbevolen Creolinum purissimum van de genoemde merken. Volgens professor van Overbeek de Meyer in Utrecht was (t. m. in 1894) die van Dr. Wanstrat, den chemicus van de ,,Maatschappij van Chemische Industrie'' te Amsterdam, nog standvastiger van samenstelling dan die van Pearson. Het gebruik van opium heeft Dr. Groneman al sedert lang veroordeeld, omdat het de ontlasting der zich onophoudelijk vermenigvuldigende cholera-bacillen tegenhoudt. Hij haalt ook de geschiedenis op van het bekende middel van Krajenbrink, dat destijds aanbevolen werd omdat ammonia liquida het bloed vloeibaar houdt; in kleine hoeveelheden, die zonder nadeel kunnen worden ingenomen, doodt het echter de bacillen niet en wordt bovendien reeds door de maag opgeslorpt, zoodat het de ziektekiemen in de lagere ingewanden niet bereikt. In 1888 moest dit middel wijken voor de veel betere, de bacillen doodende creoline.

* * *

Rantauprapat, een plaatsje ter Sumatra's Oostkust, dat men kan vinden in den rechter benedenhoek van het kaartje, bl. 410, der Maart-afl., schijnt als men ,,Piet'' in het *Indisch Tijdschr. voor Post- en Telegraphie* (Februari-afl., bl. 364) gelooven mag, geen ideaal voor een aldaar geplaatsten kantoorchef. De reis er heen is reeds verre van prettig. De K. P. M. brengt u via Medan of Singapore tot Paneh (Laboean Bilik) en van daar moet men met een sampan de rivier op. Den geheelen dag en een gedeelte van den nacht doorroeiende, komt men eindelijk na v i e r dagen, waar men wezen moet. De rivier is diep en heeft een sterken stroom. Overal ziet men dan ook kolossale boomstammen afdrijven; rechts en links oerbosch met hier en daar een open plekje bij de landingsplaatsen der rubberondernemingen. Aan land stappende blijkt Rantauprapat te bestaan uit het kantoor gebouw en een tiental armzalige hutjes. De kleinste dessa op Java is er bij vergeleken een lustoord. Overal alang-alang en bosch en slechts een enkel pad, het telegraafpad, een smal voetpad met aan weerskanten alang-alang, die tot boven de hoofden uitkomt. De eenige afleiding zou zijn om er te gaan jagen, doch daarvoor heeft de kantoorchef geen tijd. Zondags heet de dienst wel om 11 uur afgeloopen, doch van half drie tot drie uur moet de chef weer aan de lijn komen om met de lijnwachters te meten. Het gebouw hoewel wat oud en reparabel schijnt naar de beschrijving nogal ruim. Het kantoor dat slechts enkele malen telegrammen ontvangt voor afgelegen ondernemingen en met twee telephonisch verbonden is, schijnt speciaal te dienen om bij afleiding op de lijn tusschen Padang Sidempoean en Tandjong Balei door overdragen de gemeenschap te kunnen onderhouden. Dit heeft in den regentijd ongeveer eens in de week plaats. Een dezer maanden zal begonnen worden met den aanleg van een telephoonlijn naar het hulpkantoor Laboean Bilik, waardoor de verbinding met de ondernemingen zal komen te vervallen, aangezien dan alles via dat hulpkantoor gaat. De estates zullen dan echter slechts op vaste tijden, bijv.

van 9-12, kunnen telephoneeren. Eens in de 14 dagen ontvangt men den post van Tandjong Balei, alles natuurlijk voor den kantoorchef bestemd. De levensstandaard is hier hoog. Rijst en zelfs „ikang kring" zijn plaatselijk niet te krijgen; alles moet van Java, Medan of Paneh aangevoerd worden, wat natuurlijk duur uitkomt.

* * *

Leprozen-gestichten op Java. Uit een in de *Nieuwe Courant* van 24 Maart jl. overgenomen gedeelte van een opstel van V. G. in *Land en Volk* blijkt ons dat de in Indië verzamelde gelden voor het huldeblijk aan de Koningin (zie *Ind. Gids* 1908 II bl. 1561) door H. M. zijn bestemd voor de door Dr. Bervoets op te richten leprozen-kolonie. Deze heeft in 1908 van de Doopsgezinde Zendelingsvereeniging de opdracht ontvangen voor Noord-Japara een inlandsch ziekenhuis te stichten. De thans daarnaast op te richten leproserie zal voornamelijk voor Javaansch sprekende inlanders bestemd zijn. Indien zijne verwachtingen worden verwezenlijkt zal zij de moeder-inrichting worden voor ten minste vier dochter-inrichtingen, waarvan één ergens op het strand van West-Java voor Soendaneesch sprekende inlanders, één op Oost-Java of Madoera voor Madoereesch sprekende inlanders, één voor vreemde Oosterlingen en één voor Europanen. De in Noord-Japara op te richten leproserie zal uit vier afdeelingen bestaan: één voor mannen, één voor vrouwen, één voor gezinnen en één voor Europanen. Zij zal worden ingericht voor de onmiddellijke opneming van 300 lijders, maar er zal rekening mee moeten worden gehouden, dat het best mogelijk kan zijn dat er over 5 jaar 1000 patienten huisvesting zullen moeten vinden. Twee Europeesche hoofdverpleegsters zullen het toezicht op de verpleging uitoefenen; eenige Javaansche verplegers en verpleegsters zullen voor allerlei werkzaamheden dienst doen en den arbeid van de zieken leiding geven.

* * *

Gebrek aan koelies voor Sumatra's Oostkust. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 29 Maart wordt uit de *Preanger-Bode* een bezwaar tegen de nieuwe wervingsordonnantie (*Zie Ind. Gids* 1909 I bl. 680) overgenomen, die nl. bepaalt dat de aanstaande contractanten de verklaring moeten afleggen, dat zij uit vrijen wil een contract aangaan, terwijl er vele zwervers onder zijn, die tot het afleggen dier verklaring bezwaarlijk naar hun geboortegrond kunnen worden opgezonden. Aan de *Deli Courant* ontleent dat blad de klacht dat er eensdeels op die wijze koelies komen, die eerst bij aankomst bemerken met welk doel zij vervoerd werden en anderdeels aan de aanvragen om koelies op geen stukken na kan worden voldaan.

De Rumphius bracht er maar 289. Dit blad meldde 7 Maart dat de Reynst er slechts 23 aan boord had. En dat terwijl er thans naar schatting ter Oostkust circa 7000 nieuwe arbeiders noodig zijn, welk cijfer in Mei waarschijnlijk wel tot 10000 zal stijgen. Is de *Deli-Crt.* wel ingelicht dan staan een 6-tal ondernemingen reeds voor het feit dat, wegens gebrek aan werkkrachten, geen begin kan worden gemaakt met eene hoog noodige uitbreiding van den aanplant. Gevraagd wordt of het niet hoog tijd is dat de planters de handen ineen slaan en aan de Regeering het verzoek richten het daarheen te leiden dat aan de werving niet langer onoverkomelijke hinderpalen in den weg worden gelegd.

Dat men in de Gefedereerde Maleische Staten aan den overwal ook moeite heeft met koelies, blijkt uit een vraag door den heer O'Grady in het Engelsche Lagerhuis op 17 Maart gedaan aan den Onder-Staatssecretaris van Indië, of

het waar was dat de sterfte onder de Indische contractkoelies in die staten in het jaar 1908 het cijfer van 84.4 per duizend had bereikt en of de Indische Regeering stappen had gedaan om de levering van contract-koelies aan die Staten voortaan te verbieden. De heer Montagu zeide dat genoemd cijfer sedert onjuist was gebleken en 61.5 per duizend moet zijn. Toch is ook dit getal verre van bevredigend en in verband daarmede was besloten na 30 Juni geen verderen aanvoer meer toe te staan, terwijl men schat dat de toepassing der bepalingen op de Immigratie in die Staten tengevolge zal hebben dat de contracten met minstens duizend koelies onmiddellijk zullen afloopen.

* * *

Abessinië. Blijkens een op 30 Maart uit Aden ontvangen telegram was de Negus of Keizer Menelik II overleden. In de *Nieuwe Courant* van 31 Maart komen eenige belangrijke bijzonderheden omtrent dezen merkwaardigen vorst voor. Geboren in 1844 besteeg hij in 1866 den troon van Schoa. Gedurende de woelingen na den dood van keizer Theodorus in 1868 erkende een deel van het Rijk hem als eenige nakomeling van Salomo, maar hij moest, toen de Ras van Tigre het geheele Noorden en Oosten des lands veroverde en zich onder den naam van Johannes tot keizer deed uitroepen, dien titel opgeven en zich tot aan den dood van den overweldiger in 1889 met den naam van koning van Schoa tevreden stellen. Dien tijd maakte hij zich ten nutte door zijn land naar het Zuiden af te ronden en Harrar en de Galla-landen daarbij te voegen. En hij bevestigde zijn aanzien door een verstandig huwelijk van zijn dochter met een zoon van Johannes, zoodat hij reeds bij diens dood als opvolger en rechtmatigen erfgenaam van Salomons troon kon worden beschouwd. Menelik had een flink leger van 200.000 man uitgerust en was een waarachtig voorstander van de moderne beschaving. Hij had echter met veel sleur en vooroordeelen te kampen. Ondanks dit alles en den naijver van de opdringende Fransche, Engelsche en Italiaansche buren, heeft hij veel tot stand gebracht.

De keizerin, Taitoe, die te vergeefs steun zocht bij de Engelsche legatie, is gevangen genomen en het bestuur is nu in handen van Ras Tassama, als regent voor den nieuwen Negus Negesti, die den troon beklimt als lidsj (prins) Jeasjoe. Het is een zoon van Meneliks dochter Sjoargasj en van een der grooten van het Rijk, den Ras Michael van Wollo. Hij is veertien jaar oud. Nu de keizerin onschadelijk is gemaakt houdt men het er voor, dat Ras Michael en Ras Tassama sterk genoeg zijn om den troonopvolger te handhaven en de orde te bewaren.

* * *

Ballon- en vliegsport in Indië. Op 28 Febr. jl. had de eerste ballontocht te Batavia plaats met de „Batavia", ter inhoud van 1680 M³., toebehoorende aan de Nederlandsch-Indische Vereeniging voor Luchtvaart. Hij is bij de firma Frans Clouth te Keulen vervaardigd uit een dubbele laag katoen met gummi tusschenlaag (de bekende continentale ballonstof) en volledig uitgerust met de noodige instrumenten. De opstijging had om 8.14 plaats en hij bereikte, in N.O. richting drijvende, om 8.47 de grootste hoogte van 800 M. Over de rawahs beoosten de Bekassi-rivier kwam men op 540 M. en daalde toen in 1½ minuut Door middel van het sleeptouw hadden geen ongelukken plaats, hoewel de ballon ten slotte nog een sprong maakte. Op 10 April schijnt een opstijging te hebben plaats gehad, met de luitenants t/z. Rambaldo, van Steyn en Arntzenius en den luitenant der infanterie Rooseboom in het schuitje. Men maakte zich aanvankelijk over het lot van dezen ballon ongerust, doch later bleek dat hij in Noord-Krawang was geland.

Dat ook de vliegsport in Indië beoefend wordt, blijkt uit een bericht, uit het *Bat. Nbl.* overgenomen in de *Locomotief* van 12 Maart, dat de heer Henri Brondgeest op 9 Maart te voren om half elf ongeveer gevlogen heeft. De motor werkte goed en alles ging vrij voorspoedig, toen men, na een 50-tal meters afgelegd te hebben, bij het dalen het ongeluk had dat de rechterschaats een oogenblik langs het hekwerk van de racebaan schuurde. De machine kreeg een schok links omhoog en de val was niet te voorkomen. Brondgeest zelf bleef ongedeerd; maar de rechtervleugel van den kustvogel kwam tegen den grond en brak. Overigens is er niets beschadigd en ook de motor bleef intact. De averij zal spoedig hersteld zijn.

* * *

De voormalige landbouwkolonie Tjibogo in het Lembangsche (afd. Bandoeng), waarvan sprake was in de *Indische Gids* 1903 I bl. 605-606, en die toen een mislukking bleek, werd na een betrekkelijk kort bestaan opgeheven en het bestuur der vereeniging Soerja Soemirat zag destijds, nu ruim zes jaar geleden, af van hare aanspraken op den grond, onder voorwaarde dat de toenmalige kolonisten aldaar voorloopig gevestigd mochten blijven. Sedert is er herhaaldelijk sprake van geweest de gronden te doen ontruimen, doch de Regeering heeft ten slotte toegegeven aan den aandrang der kolonisten om ze een duurzamer recht op de geoccupeerde perceelen te verleenen, terecht inziende dat de menschen anders weer tot den bedelstaf zouden vervallen. Volgens de *Java-Bode* zijn nu aan allen, namelijk drie Europeanen en twee weduwen, de door hen bezeten perceelen, alle ter grootte van ± 25 bouws, op den voet der voor den kleinen landbouw, ten behoeve van on- en minvermogende Europeanen geldende bepalingen voor den tijd van 10 jaren in erfpacht afgestaan, welke termijn verlengd zal worden, indien de grond behoorlijk in cultuur wordt gebracht.

* * *

Het verkoopen van ondernemingen aan Engelschen. In de *Locomotief* van 12 Maart jl. schrijft de correspondent uit Wlingi dat de Engelschen steeds voortgaan met het koopen van landen. Als vast wordt gemeld dat de ondernemingen Branggah en Banaran, een paar jaar geleden door de Koloniale Bank onderscheidenlijk voor *f* 15.000 en *f* 18.000 gekocht, nu voor 6 ton verkocht. Eene andere onderneming zou voor 5 ton zijn verkocht en de onderneming Sengan zou men doende zijn in eene maatschappij in te brengen voor 9 ton. Daarentegen zou Rini slechts voor een ton verkocht zijn. De correspondent vreest dat het beleggen van al die gelden in rubber faliekant uit moet komen en raadt de Hollanders af er aan mede te doen. Hoe de Engelschen aan het geld komen wist iemand, die pas in Engeland geweest was, te vertellen. De aandeelen zijn een pond groot en worden geleverd tegen afbetaling van één à twee shillings per week. Nadat alle aandeelen geplaatst zijn, stijgen zij in waarde zonder dat daarvoor redenen zijn. Aandeelhouders verkoopen hun aandeelen, betalen hun schuld en koopen weer nieuwe aandeelen. Zoodoende is het mogelijk in 7 dagen 6 maatschappijen op te richten. In het algemeen wordt tegen den zwendel gewaarschuwd en aangeraden om eerst 5 à 6 jaar te wachten en, als het blijkt dat er dan geld met gering risico in de rubber kan worden gestoken, de aandeelen wat duurder te koopen, maar dan ook een waardevol bezit te verkrijgen.

Wat de particuliere landerijen bewesten de Tjimanoek betreft, ontleende de *N. R. Ct.* van 28 Febr. aan de *Java-Bode* het bericht van den verkoop van het land Djasinga groot 23.864 bouws aan een Engelsch syndicaat voor *f* 1.300.000, terwijl het land Tjibodas volgens een telegram in de *N. R. Ct.* van 30 Maart

voor 6 ton aan een Fransch syndicaat zou zijn overgegaan. Dit land behoorde aan een Chineesche maatschappij.

Dat zelfs de Solosche huurlanden niet vrij blijven van vreemden invloed, blijkt uit een in de *N. Ct.* van 23 Maart opgenomen, aan de *Locomotief* ontleend, bericht dat de huurrechten van de Solosche ondernemingen Logĕdé en Repaking aan Engelschen zijn verkocht, die van Tambak aan Amerikanen.

* * *

Gouvernementen. In het *Alg. Handelsblad* van 5 April wordt vermeld, dat het *Soer. Hbl.* het denkbeeld weder ter sprake bracht om Java in drie gouvernementen te verdeelen, doch dat dit blad het denkbeeld weinig gunstig gestemd was wegens den nadeelingen invloed die het zou hebben op de verhouding der gewestelijke raden, een bezwaar door de *Java Bode* niet onoverkomelijk geacht. Het denkbeeld is al oud (zie o. a. *Ind. Gids* 1889 I bl. en II bl. 1429) en tijdens het Ministerie Fock was het bijna wetsontwerp geworden, doch werd alleen wegens den tegenstand van den Raad van State terzijde gelegd. Thans schijnt men zulk een tegenstand niet meer te vreezen. De plannen door de *Java Bode* medegedeeld worden blijkens de *Nieuwe Rott. Ct.* van 11 April door het *Soer. Hbl.* bevestigd. Dit blad brengt verder de „verrassende mededeeling", dat het in de bedoeling zou liggen van den voorsteller der reorganisatie, den heer De Graaff, om het ambt van controleur te doen vervallen. In de plaats zouden komen adjunct-regenten. Ook zou het plan bestaan om geheel Celebes tot één gouvernement te maken, hetgeen gewenscht zou zijn voor de noodige uniformiteit van optreden tegenover de onder rechtstreeksch bestuur gebrachte streken. De *J.-B.* schrijft nog, dat zij niet veel meer omtrent de hervormingsplannen kon vernemen, doch dat het nog wel vijf en twintig jaar zal duren, voordat zij op geheel Indië zijn toegepast.

Van de instelling van gouvernementen op Java wordt verwacht, dat zij de departementen van algemeen bestuur van eene groote hoeveelheid arbeid zullen ontlasten. Het is dan te hopen dat men de aan die gouvernementen verbonden bureaux dadelijk op degelijken en ruimen voet zal inrichten.

Blijkens de *N. R. Ct.* van 11 April dringt een inzender in de *Java-Bode* er op aan, om thans spoedig de positie te regelen van de heeren Mas Ario Koesoemo Joedo en Raden Mas Sajogo, de twee inlandsche controleurs bij het binnenlandsch bestuur. Ook het *Ind. Nieuws v. d. Dag* wijst er op, dat die quaestie sedert 6 Dec. 1906, datum van benoeming van eerstgenoemde, hangende is. Beide bladen vinden het niet rationeel deze inlanders bij het Europeesche bestuur te doen opklimmen. De verschillende berichten met elkander in verband brengende, zou men vragen of in de aanstelling van de hooger genoemde adjunct-regenten ook de oplossing ligt, die men op het oog heeft voor inlandsche jongelieden met groot-ambtenaars diploma.

* * *

De Suez-kanaal-quaestie waarvan in onze vorige aflevering bl. 540 sprake was, wordt ook behandeld in de Maart-afl. van de *Economist*, waarin o. a. van de nieuwe concessie-voorwaarden wordt gezegd, dat de lasten, welke de maatschappij op zich neemt, eenerzijds een stijging van het dividend zullen voorkomen, anderzijds ook eene vermindering der kanaalgelden zullen verhinderen. Op dit laatste is al sinds jaren door reederijen aangedrongen. Spreekt deze wensch op zich zelf al tegen verlenging der Concessie, men heeft ook de vraag gesteld, of het wel met verschillende belangen strookt, dat reeds nu bepaald wordt, dat eene concessie, die eerst in 1968 afloopt, met 40 jaren na dat jaar wordt verlengd. Men weet niet welke veranderingen in een halve eeuw zullen plaats

hebben en welke wenschen in dien tijd de scheepvaart zal kunnen koesteren. Men denke aan den invloed van het Panama-kanaal. Waarschijnlijk heeft het kanaalbestuur aan dergelijke verschuivingen gedacht en nu reeds een poging gedaan om den invloed er van nog 40 jaren te neutraliseeren.

In de *N. Ct.* van 12 April wordt het bericht dat blijkens een telegram van 7 April het voorstel van de Egyptische Regeering door de Nationale Vergadering is verworpen. De vernieuwing der concessie was dan ook alles behalve populair in Egypte. De Engelsche regeering stelde natuurlijk alles in het werk om de concessie te doen verlengen. Voor Engeland en zijn koloniën is het bezit van het Suez-kanaal een even belangrijke levensquaestie als voor Egypte. De kanaalmaatschappij zou volgens een Egyptisch blad de verlenging wenschen omdat zij den aanleg van een tweede kanaal vreest, ook zou Engeland door de nieuwe concessie aan een Fransche maatschappij aan Frankrijk een bewijs van vriendschap wenschen te geven en het tegelijk materieel voor verliezen in Marokko schadeloos willen stellen. Dan zou de verlenging der concessie een waarborg zijn voor de neutraliteit van het kanaal, terwijl eindelijk, als Egypte te zijner tijd in het bezit van een grondwet komt, het veel moeilijker zou worden een verdere concessie te verkrijgen. De Egyptische regeering heeft gebrek aan geld, doch de £ 4 millioen zouden slechts korten tijd het tekort dekken, daar de Engelsch-Egyptische regeering zooveel geld uitgeeft voor de ontwikkeling van Soedan.

De Jong-Egyptische partij vreest, dat de „Engelsche" Soedan wel het graf van deze 4 millioen zou worden. Volgens de *N. Ct.* van 13 April vroeg de heer Hall in het Britsche Lagerhuis: 1°. of de Egyptische regeering van plan is mede te gaan met het weigerend besluit der Nationale Vergadering, 2°. of dit besluit genomen is na raadpleging van Sir Eldon Gorst, den Britschen vertegenwoordiger, en met diens goedkeuring, 3°. of tengevolge van dit besluit het belang van de Britsche regeering bij de Suez-Kanaalmaatschappij, dat thans op £ 25 millioen wordt geschat zou eindigen met het afloopen der concessie. De heer Mac Kinnon Wood, onderstaatssecretaris voor Buitenlandsche Zaken, antwoordde bevestigend op de drie onderdeelen der vraag en deed opmerken, dat de Engelsche regeering in geen enkel opzicht invloed had uitgeoefend op het besluit der vergadering.

* * *

Adatwijzer. De Commissies voor het adatrecht (zie *Ind. Gids* 1909 II, bl. 1656) hebben een „Adatwijzer" gepubliceerd, houdende praktische wenken bij onderzoekingen naar het adatrecht. Deze circulaire bevat 26 verschillende regels, waarvan de 10 eerste vereenigd zijn tot § 1 „Voorwerp van het onderzoek" en de 16 overige tot § „Wijze van onderzoek". De eerste voorschriften hebben betrekking op het vooral waarnemen van feiten, het opmerken van nieuwe gewoonten naast oude, het scherp afscheiden van inderdaad waargenomen feiten en persoonlijke beschouwingen, het voorzichtig zijn met pedante adatspreuken, enz. Bij de wijze van onderzoek wordt de nadruk gelegd op het groote belang van de inkleeding der vragen, op gemoedelijken, vertrouwelijken omgang Hoe minder in het oog valt dat men iets onderzoekt hoe beter; men moet niet op enkele zegslieden afgaan, liever enkelen of kleine groepen hooren, dan groote koempoelans, waar een paar brutalen de anderen overbluffen. Bij twijfelachtige antwoorden legge men zich bij de onzekerheid neer, evenals bij mogelijke vaagheid. Men moet, indien de bevolking feitelijke gegevens met beslistheid opgeeft, het niet beter willen weten dan zij. Men vermijde Westersche begrippen en onderscheidingen en zij op zijn hoede jegens opvallend mooie welsluitende antwoorden. Men zij opmerkzaam waarop hoofden en bevolking zich beroepen, enz.

* * *

Een uitstapje naar Kaïro en de Pyramiden. In de *Nieuwe Courant* van 25 Maart j.l. werd de aandacht gevestigd op eene correspondentie in de *Sum. Post*, waarin wordt vermeld, hoe iemand, met de boot uit Indië te Suez aankomende, in de gelegenheid was bedoeld uitstapje te doen en toch te Port-Said met dezelfde boot de reis te vervolgen. Men vertrekt daartoe 7.27 's morgens uit Suez; de boot van den agent brengt de passagiers kosteloos aan wal, doch men moet voorzien zijn van een quarantaine-bewijs, een bewijs van goede gezondheid, door den dokter aan boord af te geven. Na een zeer interessante spoorreis wordt via Ismaïlia Kaïro te 12.55 bereikt, alwaar eene goede gelegenheid is om te lunchen, Vandaar gaat men per tram in 50 minuten naar de Pyramiden en na alles bezichtigd te hebben, kan men om 6.15 uit Kaïro vertrekken in een trein met restauratiewagen, die 's avonds te 10.35 te Port-Said aankomt. De kosten van deze reis bedragen eerste klasse per persoon £ 2.— en tweede klasse £ 1—. Ook de laatstbedoelde passagiers hebben toegang tot den restauratiewagen. Misschien bestaat er, zegt de *N. Ct.*, ook wel gelegenheid om zoo'n uitstapje in omgekeerde richting te doen en daarom meende het blad de aandacht van reizigers naar en van Indië te moeten vestigen op de mogelijkheid om aan hun reis een zeer interessanten tocht te verbinden.

* * *

Veranderingen in het landbouw-onderwijs te Wageningen. De plannen, waarover vroeger reeds ter loops geschreven is (*Ind. Gids* 1908 II, bl. 1497), hebben thans, blijkens een hoofdartikel in de *Nieuwe Courant* van 6 April, vasteren vorm aangenomen. Uit de M. v. T. bij een wetsontwerp tot verhooging van Hoofdstuk X der Staatsbegrooting voor 1910, blijkt, dat de regeering voornemens is het onderwijs aldus te organiseeren:

1°. Een Rijks Hooge Land-, Tuin- en Boschbouwschool te Wageningen (Nederland en Koloniën).

2°. Een Middelbare Nederlandsche Landbouwschool te Groningen.

3°. Een Middelbare Koloniale Landbouwschool te Deventer.

Het blad meent, dat de regeering met deze splitsing het juiste pad bewandelt. Dat Groningen wordt aangewezeu als zetel van de eigenlijke middelbare „boerenschool" is natuurlijk, omdat bijna de helft der jongelieden die thans voor den Nederlandschen landbouw de Rijkslandbouwschool bezoeken, uit het Noorden komen.

Wat de vestiging der Koloniale school te Deventer betreft, wordt het prijsgeven van Haarlem met zijn Koloniaal Museum betreurd. Over het algemeen vindt het blad het een onjuist beginsel, van de meerdere of mindere scheutigheid van een gemeentebestuur de vestiging van een rijksinstelling afhankelijk te doen zijn (Deventer geeft één H.A. grond en *f* 75.000 stichtingskosten) en het vindt het, zonder Deventer het vette brokje te misgunnen, jammer dat ter wille van dit voordeel een meer geschikte plaats is voorbijgegaan.

Omtrent het onderwijs wordt geconstateerd, dat veel meer dan thans met de eigenlijke bestemming der leerlingen rekening zal worden gehouden. In een driejarigen cursus wordt alles gegeven, wat voor den aanstaanden Indischen planter noodig is te achten om met succes op een plantage te kunnen optreden en de cultuur te helpen leiden. Natuurlijk kan de opleiding niet op dien breeden grondslag geschieden, als aan de school sub 1°. genoemd, maar Indië heeft naast wetenschappelijk goed onderlegde mannen ook geschoolde jongelieden noodig, die niet zoozeer hun kracht zoeken in wetenschappelijke proefnemingen en onderzoekingen, doch meer in aanpakken en regelen van den eigenlijken landbouwarbeid.

J. E. DE M.

KOLONIALE LITERATUUR.

Jean Rodes. La Chine nouvelle. Paris, Félix Alcan, 1910.

De schrijver van dit boek (van wiens in *l'Illustration* opgenomen levensbericht van nu wijlen Keizerin Tseu-Hsi wij in de *Indische-Gids* van 1908 II bl. 1090 een overzicht gaven) heeft hier een zeer lezenswaardige studie geleverd over de juiste beteekenis der ontwikkeling, die het groote Chineesche rijk in de laatste jaren doormaakt, als gevolg van zijne aanraking met westersche denkbeelden. Een van de meest opvallende gebeurtenissen was daarbij de afvaardiging der beide missies naar Europa en Amerika, die onder leiding van prins Tsai-Tsé en den gouverneur Toang Fang (zie *Ind. Gids* 1906 II bl. 1096) de opdracht hadden de bestuursstelsels van andere natiën te bestudeeren. Men verwachtte als gevolg daarvan hervormingsvoorstellen, die als zij tot uitvoering kwamen een geheelen omkeer in de aloude Chineesche instellingen teweeg zouden brengen. In verband met de onberekenbare gevolgen, die zoo iets zou hebben voor het overige deel der wereld in het algemeen en de aangrenzende Fransche koloniën in het bijzonder, had de Fransche *Société de Géographie* aan den schrijver eene zending opgedragen, voorbereid in overleg met den president dier vereeniging, den heer Le Myre de Villers, en den heer Henri Cordier, lid van het Fransche Instituut. Het resultaat van het onderzoek is neergelegd in dit boek, dat een studie geeft omtrent de politieke gebeurtenissen, sedert den Japansch-Russische oorlog en de geestelijke ontwikkeling, welke in China daardoor heeft plaats gegrepen.

Het eerste gedeelte omvat de Chineesche politiek, het tweede de tot stand gebrachte hervormingen, het derde de beteekenis van de hervormingen in verband met den Chineeschen volksaard.

Wat nu die Chineesche politiek betreft, reeds elders hebben wij van die geschiedenis gehoord, zooals in het boek van Albert Maybon (zie *Ind. Gids* 1908 II, bl. 157), maar nergens, zooals hier wordt de indruk zoo levendig, dat onder die hooge staatsambtenaren en mandarijnen een geest van ijverzucht en veilheid heerscht, die aan alle streven om moderne denkbeelden ingang te doen vinden en verbeteringen aan te brengen, het kenmerk geeft van partijzucht of eigenbelang, met de voortdurende veete tusschen Mandsjoe's en eigenlijke Chineezen als achtergrond.

In 1906 waren de Chineezen Tsjeng-Sje-Tong, onderkoning der beide provincies Hoe, Tsen-Tsjoen-Hien, onderkoning van Canton en vooral Joean-Sje-Kai, onderkoning van Petsjili, de groote voorstanders van den vooruitgang en de hervormingskoorts was toen op het hoogst. Het was, zooals de schrijver zegt, een echt Chineesche ijver, en bij gevolg kinderachtig en overdreven. Ieder heeft zijn eigen programma en wil het beter doen dan een ander. Joean-Tsje-Kaï sticht alleen in Petsjili 4559 scholen, waaronder 4162 voor lager onderwijs. In een later hoofdstuk kan men lezen, wat hierbij van de hoedanigheid te recht komt. De onderkoning van Canton verbiedt, om maar dadelijk de opiumquaestie of te lossen, het gebruik van het heulsap in de beide provincies Kwang.

Doch reeds dadelijk is ook de oppositie, vooral die der Mandsjoe's aan het

werk. De oudste prins van het vorstelijk huis, prins Tsing, voorzitter van den Grooten Raad, veinst een grooten ijver voor de nieuwigheden, doch werkt in stilte het mislukken der plannen in de hand, door ze op de lange baan te helpen schuiven. Zooals bekend was de keizerin destijds steeds onder den invloed dergenen, die haar het best wisten te bepraten en was de politiek, die gevolgd werd, zeer weifelend.

Zeer kenmerkend is hierbij het hoofdstuk over de mandarijnen, waarin wordt uiteengezet hoezeer de Chineesche administratie elke hervorming op den duur doet mislukken, door haar verdorvenheid en sleur.

Terwijl in theorie alle betrekkingen van de voornaamste tot de meest bescheidene slechts toegankelijk zijn voor de geletterden, die bepaalde examens hebben afgelegd, is ook hier misbruik en geknoei mogelijk waardoor lieden, die er volstrekt geen aanspraak op hebben, tot de hoogste betrekkingen worden bevorderd, zooals bijv. Toan-Tse-Koeï, een voormalig bediende van Joean-Tsje-Kaï, die tot gouverneur van Helongkiang werd benoemd, een nieuw gevormde provincie in Mandsjoerije, omdat hij 100.000 taels aan prins Tsing er voor betaalde. Het verkoopen van ambten is een algemeen misbruik en in vele gewesten is het een middel om aan geld te komen om onvoorziene uitgaven te bestrijden. Het krijgen van een ambt is dan ook een soort handelsoperatie. De gelukkige, die de betrekking machtig wordt, is als een speculant, die geld in een zaak heeft gestoken en nu trachten moet, dit zijn rente te doen opbrengen, hetgeen gemakkelijk is, daar hij recht spreekt en belastingen int en in beide gevallen die bevoegdheid winstgevend weet te maken. De hebzucht der mandarijnen vindt een grens in de opstanden, waartoe de te sterk geknevelde bevolking overslaat. Een eigenaardige uiting van het publiek is ook, de weigering om iemand, die van elders op dit punt als te slecht bekend staat, als mandarijn in hun streek te ontvangen. Zoo waarschuwden de inwoners van Ningkwohfoe den prefect Koei Foe dat hij zich op zijn vorige standplaats Tsjaohingfoe zoo slecht had gedragen, dat als hij het waagde in hun geweest te komen hij zich ten onrechte veilig zou achten door de bescherming, van het gouvernement. „Zelfs de mieren weten zich te vereenigen om hun vijanden aan te vallen en zich tegen deze te vereenigen" en zoo zouden de inwoners ook tegen hem opstaan en hij het slachtoffer worden. Men raadde hem dus aan zich in zijn geboorteland terug te trekken en daar kalm zijn gestolen rijkdommen te verteren.

Natuurlijk bereiken herhaaldelijk klachten over afpersingen het Hof te Peking. Wordt nu een mandarijn beschuldigd, dan kiest dit hof uit de talrijke ambtenaren, die te Tien-Tsin op eene betrekking wachten (er zijn in China niet minder dan 160000 civiele ambten), een persoon uit om eene enquête naar de juistheid der beschuldiging in te stellen. Natuurlijk valt dit onderzoek steeds ten gunste van den betrokken ambtenaar uit, die een aanzienlijke som aan den met het onderzoek belasten betaalt. Op die wijze worden bovendien een aantal lastige elementen, die anders tot de revolutionnaire partij over zouden gaan aan den kost geholpen. In den regel gaat het met gouvernements-inspecties op dergelijke wijze. Toen, nu twee jaar geleden, de Minister Tsjeng-Pie belast werd met een financieele inspectie in de provincies kostte zulks aan de ambtenaren zooveel geld, dat de klachten er over door middel van de dagbladen van Shanghaï tot Peking doordrongen en men er toe moest overgaan de inspectie te doen staken. Feitelijk staat het keizerlijk bestuur machteloos tegenover de alles doordringende corruptie en bepaalt het zich tot algemeene en vage aanbevelingen aan de onderkoningen en gouverneurs, welke niets uitwerken.

Om in de Chineesche maatschappij vooruit te komen is slimheid het voornaamste en deugdzaamheid geheel nutteloos en zelfs schadelijk. De ongenade,

waarin Joean-Tse-Kaï gevallen is, stelt zulks in het licht. Tal van beschuldigingen worden nu tegen hem ingebracht omtrent begunstiging, wreedheid en knevelarij en het zou niet te verwonderen zijn, als veel er van juist bleek, ondanks al het goede dat hij in de laatste jaren tot stand bracht. Hij blijft namelijk Chineesch mandarijn en om zich boven de eeuwenoude ambtelijke zeden te verheffen, zou hij nog meer dan eerlijk moeten zijn: hij zou een heldhaftige zelfverloochening, een genialiteit ten toon moeten spreiden, die hem ten slotte toch niet beschermd zouden hebben tegen keizerlijke ongenade.

Hoe weinig blijvend de instellingen zijn door zulke bedorven aanvoerders tot stand gebracht, als intrige, geldgebrek of andere oorzaken tot verwaarloozing van bepaalde belangen leiden, wordt o. a. op merkwaardige wijze geïllustreerd in het tweede gedeelte van het boek, waar de nieuwe legerorganisatie wordt behandeld. Op dit gebied heeft de nieuwe geest in China zich het eerst geopenbaard en het was Joean-Tse-Kaï, die in 1895 als gouverneur van Shantoeng met behulp van Duitsche instructeurs de eerste divisie moderne troepen oprichtte. Het voorbeeld werd gevolgd door Tsjeng-Sje-Tong, onderkoning der beide Kiangs, die te Nanking eveneens eene door Duitsche instructeurs gevormde divisie oprichtte. Toen hij onderkoning der beide Hoe's werd, volgde een dergelijke divisie te Oe-Tsjang. Nadat Joean-Tsje-Kaï tot onderkoning van Petsjili was aangesteld, vormde hij na 1900 twee nieuwe afdeelingen met Japansche instructeurs te Tien-Tsin en te Pao-Ting-Toe. Deze verschillende afdeelingen vormden de kern van het rijksleger, dat in 1906 werd georganiseerd. Zoo was dan langzamerhand een behoorlijke organisatie tot stand gekomen, doch weldra bleek, dat het instandhouden er van afstuit op het gemis van een behoorlijk financieel stelsel. Er is zoo min eene oorlogs- als eene algemeene begrooting en de onderkoningen voeren de bevelen van het ministerie niet verder uit, dan zij er de middelen toe bezitten. Joean-Tsje-Kaï had voor het noordelijk leger, dat meer rechtstreeks de dynastie beschermt, eenige edicten weten te verkrijgen, waarbij verschillende gewesten bepaalde sommen daarvoor behoorden bij te dragen, doch toen hij in ongenade viel, werd zijn werk door den nieuwen minister van oorlog afgebroken. Onder voorwendsel van bezuiniging, onthield deze de maandelijksche bezoldiging van een tael aan de reservisten, ontsloeg 130 officieren, benoemde een ongeschikt persoon tot generaal en wist onder de anderen zulk eene ontmoediging te weeg te brengen, dat zelfs op de militaire scholen verschillende leerlingen den wensch te kennen gaven een andere betrekking te zoeken, daar de wapenhandel hun geen waarborg meer bood. Er werden een paar divisies overgeplaatst o. a. een naar Mandsjoerije, waarvan verschillende soldaten hun diensttijd vervuld hadden. Deze moesten in der haast uit andere bataljons worden aangevuld, waardoor incompleten ontstonden, waarin men niet voorzag, om geld te besparen. Om dezelfde reden werden de groote manoeuvres afgelast en zoo wordt de langzame ontbinding van het leger voorbereid.

In de provincie Tsjekiang was de zoutbelasting voor de bekostiging van het leger aangewezen, doch bracht te weinig op, kazernes konden niet worden gebouwd wegens gebrek aan fondsen, enz. Alles te zamen zal China nog in lang niet, zooals men in 1906 meende, in het bezit zijn van het machtige moderne leger, dat in getalsterkte met zijne bevolking overeenkomt en niet alleen bij de Stille Zee-quaestie doch op de geheele wereldpolitiek zijn invloed zou kunnen doen gelden. Niettemin is China sterker dan tien jaar geleden en, als gebeurtenissen als die van 1900 zich herhaalden, zouden de vreemde mogendheden thans meer kracht moeten ontwikkelen dan toen.

Met de marine is het nog minder gesteld dan met het leger; de voor zulk

een rijk niet eens voldoende drie ontworpen eskaders zullen bij gebrek aan geld nog wel geruimen tijd in den toestand van ontwerp blijven.

Betrekkelijk is men het meest gevorderd met de reorganisatie van het onderwijs, waarvan de Keizerin-moeder destijds de noodzakelijkheid inzag. Hoewel de voorschriften slechts hier en daar blijk geven van conservatisme, terwijl het weinig buigzame ideographische schrift leidt tot het bezigen van door den tijd geijkte formules, is het theoretisch gedeelte toch over het algemeen zeer te prijzen. Waar de Chineezen evenwel zoo weinig geneigd zijn praktische moeilijkheden te ontgaan, bestaat er een groot verschil tusschen de regeling en de toepassing. Hoe men zich met gebouwen, leermiddelen en onderwijzers behelpt, is ongeloofelijk en dan is het volk de nieuwe scholen over het geheel vijandig gezind. Dit is de schuld der mandarijnen die zich aan allerlei afpersingen schuldig maken, onder voorwendsel dat zij geld behoeven om scholen te bouwen.

Achtereenvolgens worden de administratieve hervormingen, het opium verbod en de spoorwegen behandeld en aangetoond welk een groot verschil bij al die onderwerpen tusschen den buiten- en den binnenkant bestaat.

Als men zich daarover verbaast, dan geeft het derde gedeelte van het boek de oplossing, door in bijzonderheden het karakter te schetsen van den Chinees, in al de eigenaardigheden, die hem voor ons onbegrijpelijk maken. Door het geheele samenstel der maatschappij waar hij uit voortkomt en den familieband, die het individu als zoodanig op den achtergrond plaatst, heeft zijn geest iets beperkts gekregen, waardoor hij zich niet boven een bekrompen realisme kan verheffen. Hoewel schijnbaar wakker en begaafd, is hij toch niet voor dieper doordenken geschikt en dit verklaart waarom hij alles voorvoelende en ontdekkende, toch halverwege bij de uitvoering blijft steken.

De schrijver, die tweemaal China bereisde en kennis maakte met voorstanders van de nieuwe beweging, die zelfs een onderhoud had met Sun-Yat-Sen (Seng Weng) den bekenden leider daarvan (ook genaamd Swen-Yi-Sien, zie *Ind. Gids* 1908 II bl. 1575) heeft blijkbaar den indruk gekregen, dat een groote doorgezette actie in een groot deel van het rijk, weinig kans van welslagen aanbiedt. Al is er hier en daar een schijnbare organisatie der revolutionnaire partij, het is een gevel, waarachter zich geen ernstige kracht verbergt; al vond men een Napoleon om de beweging aan te voeren, hij zou de noodige troepen missen. De eenige kracht, waarop de revolutionnairen kunnen rekenen, zijn de geheime genootschappen, doch deze is onzeker en wisselvallig. De zoogenaamde Koming tang (zie *Ind. Gids* 1908 II bl. 1576) hebben reeds elk jaar een groote actie beloofd, doch het is bij plaatselijke oproertjes gebleven. De schrijver spreekt van de onlusten in Junnan en die in Ping-Chan en Ly-Ling en noemt ook Tsjang-Sja, de hoofdplaats van Hoenan, waar een aantal uit Japan teruggekeerde en op zijn Europeesch gekleede studenten aan den strijd mede deden. Men telde er in Dec. 1906 tot 30.000 rebellen en het is zeker merkwaardig dat, volgens onlangs ontvangen telegrammen, ook thans weder een oproer aldaar is uitgebroken, waarbij zoowel de woning van den gouverneur als andere gebouwen verbrand zijn, teekenen van haat tegen het bestuur en tegen de vreemdelingen, die van elke beweging den ondergrond uitmaken.

In een kort naschrift wordt de houding behandeld, welke Frankrijk ten opzichte van China behoort aan te nemen. Er zijn personen, die veel gewicht hechten aan de pogingen tot het invoeren van moderne denkbeelden, waarvan het gouvernement te Peking blijk geeft en die de vriendschappelijke betrekkingen zouden willen versterken door vele tegemoetkomingen als het terugtrekken der troepen uit Petsjili, het afstand doen van het bezette gebied van Kwang-Tsjéoe (*Ind. Gids*, 1909 I bl. 70), het toelaten van Chineesche consuls in Zuid-China, enz.

Anderen zouden daarentegen krachtig willen optreden en moeilijkheden met geweld oplossen. Beide richtingen zijn even weinig aannemelijk, waar zij eenvoudige oplossingen meenen te geven bij zoo ingewikkelde en veranderlijke toestanden. Een overleg met China, evenals dit destijds met Japan plaats had, wordt daardoor niet doenlijk. Tegen het opgeven van het genoemde bezette gebied, dat aan Frankrijk niets oplevert, heeft de schrijver geen bezwaar, doch het verminderen der Fransche troepenmacht vindt hij blijkbaar niet zonder gevaar als er weder een uitbarsting van haat tegen de vreemdelingen ontstaat. Wat het toelaten van consuls betreft, dit acht hij een bepaalde fout. Voor de Chineezen zelf, die een gerechtvaardigden argwaan jegens hun eigen ambtenaren koesteren, en hun best doen om zooveel mogelijk buiten aanraking met hen te blijven, zijn zulke lasthebbers van het Pekingsche hof geheel overbodig en wegens de overeenkomst in volksaard tusschen Chineezen en Annamieten is het vooral in de Fransche koloniën van veel belang, dat rechtstreeks toezicht en gezag worde uitgeoefend op alle Chineesche emigranten, zonder tuschenpersonen van eigen landaard.

Het bovenstaande geeft slechts een onvolledig beeld van den rijken inhoud van het boek van den heer Rodes, doch het moge de belangstellenden in hetgeen in dat groote rijk omgaat, aansporen het zelf ter hand te nemen, teneinde zich zooveel mogelijk een denkbeeld te vormen van de toestanden, die daar heerschen en in wording zijn.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

HYGIËNISCHE MAATREGELEN IN HET WERELDVERKEER.

In eene op 16 Januari j.l. te 's Hage gehouden vergadering der *Nederlandsche Vereeniging voor Tropische Geneeskunde* [1]) heeft de heer A. Vorstman, arts te Bloemendaal, o.a. eene voordracht over bovengenoemd onderwerp gehouden, afgedrukt in het *Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde*, Eerste Helft, No. 11, bl. 794 e. v. Daar dit onderwerp ook voor Indische ingezetenen van veel belang is, worden hier in het kort enkele punten uit deze voordracht aangehaald.

Met de toenemende aanraking van de volkeren der geheele aarde onderling en tengevolge van factoren, waarmede vroeger geen rekening werd gehouden, zag men besmettelijke ziekten optreden, waar zij te voren niet bekend waren. Ten tijde der leer van miasmen en contagium werd afsluiting en niet-toelating tot onbesmette streken beschouwd als *het* middel, ten einde de besmetting te keeren (quarantaine). Met de ontwikkeling der bacteriologie werd de aard der besmettelijke ziekten beter begrepen en vloeiden daaruit maatregelen voort, steunende op de biologie der bacteriën, als veroorzakers dier ziekten.

De c h o l e r a was, behalve in 1823 in Transkaukasië (Rusland), vóór 1828 in Europa onbekend. De epidemie van 1826-1837 bracht deze ziekte over het grootste gedeelte van Europa, eveneens die van 1846-1862, van 1864-1875, van 1883-'86 en eindelijk die van 1902 tot op heden. In al die jaren was Rusland steeds het land, waar zich de besmetting het gemakkelijkste nestelde en van waaruit West-Europa bedreigd werd. Het gevaar voor Europa ligt niet in de Mekkagangers, die de cholera uit Indië naar Arabië overbrengen, maar in de verbreiding der besmetting door Klein-Azië naar Rusland met zijn slechte hygiënische toestanden.

Als eerste maatregel tegen de verbreiding der ziekte geldt het toezicht op de binnenlandsche scheepvaart. Deze vindt in Duitschland o.m. toepassing in het postensysteem op den Weichsel, langs welke rivier de houtvlotten uit Rusland afzakken. Op groote afstanden langs dezen stroom liggen de laboratoria voor het bacteriologisch onderzoek van de faeces der schippers. Deze mogen slechts van post tot post vrij varen en moeten in choleratijden allen als verdacht beschouwd worden. Het kan toch voorkomen dat 48 dagen na het doorstaan der ziekte nog bacillen in de ontlasting worden gevonden. De regel is dat ieder verdacht geval herkend moet worden, waar ook. De besmetting kan langs geheel onbekende wegen zijn gekomen, zonder dat ook maar een enkel vermoeden bestaat betreffende

---

[1]) Deze vereeniging die 8 Dec. 1908 werd opgericht, telde in Febr. 1910 zestig leden. Het bestuur bestaat uit de heeren A. van der Scheer, *voorzitter*, A. W. Nieuwenhuis, L. J. Hoogkamer, *penningm.-bibl.*, H. J. Kessler en J. F. Langenbergh, *secretaris* (adres Van Galenstraat 70, 's-Hage).

de plaats van waar. Verdachte personen, reconvalescenten, dat zijn juist zij die nog bacillen kunnen uitscheiden, worden 2 keer onderzocht met één dag tusschenverloop. De toepassing van dit systeem geschiedt met kracht en volharding, waardoor eene besmetting van Duitschland van die zijde niet voor de hand ligt.

Niettemin blijft waakzaamheid aan de Nederlandsche grenzen aanbevolen en wel met het oog op de treinen met Russische landverhuizers, die in rechtstreeksch verkeer naar Rotterdam of Antwerpen gaan om zich in te schepen. De Vereenigde Staten van Noord-Amerika zien zoo goed het daardoor ontstane gevaar in, dat zij de inscheping dier lieden in de havens van West- en Zuid-Europa door eigen geneesheeren doen controleeren. Onmiddellijk verband daarmede houdt het huisvesten der landverhuizers in de plaatsen van inscheping, waarvoor de „Auswandererhallen" te Hamburg een goed uitgewerkt type geven. Russische en uit sommige deelen van Oostenrijk komende landverhuizers moeten daar verblijfhouden, terwijl lieden afkomstig uit hygiënisch meer vertrouwbare streken in onder toezicht staande verblijven in de stad hun intrek mogen nemen. Van de zeezijde dreigt voor Nederland gevaar voor besmetting uit Rusland, zooals in het afgeloopen jaar nog is gebleken. De geneesheer, belast met het toezicht op schepen, afkomstig uit besmet verklaarde havens, doet door de schippers een vragenlijst invullen, bedoeld bij art. 7 der wet van 28 Maart 1877 en neemt naar gelang der ontvangen antwoorden zijn maatregelen. Zeer voor de hand ligt het om, indien het schip langen tijd in een besmette haven heeft vertoefd, ook al hebben zich geen ziektegevallen aan boord voorgedaan, althans op de vrachtschepen, spoedig over te gaan tot ontsmetting der goederen van de equipage, van de privaten en van het ruimwater. Voor dit doel zijn in de grootere havenplaatsen ontsmettingsovens opgericht. De ontsmetting van privaten geschiedt het beste met een kresol-oplossing van zoodanige sterkte, dat het middel na vermenging met de faecale stoffen in 5 pCt. oplossing aanwezig is. Het ruimwater wordt onschadelijk gemaakt door toevoeging van ongebluschte kalk, zooveel dat het water een duidelijk alcalische reactie geeft; dit komt overeen met ongeveer $\frac{1}{2}$ pCt. Heeft zich een verdacht geval aan boord voorgedaan, dan mag het schip geen rechtstreeksche verbindingen met den wal hebben en moeten de verdachte en allen, die met hem in aanraking waren, in een daarvoor bestemd ziekenhuis worden opgenomen. Het schip mag na ontsmetting als bovengenoemd, verversching van het drinkwater en van verdachte levensmiddelen tot het verdere verkeer worden toegelaten.

Eenvoudige afsluiting der grenzen tegenover een besmet gebied is onnoodig en ondoeltreffend, omdat ook door het besmette water van rivier of kanaal cholerabacillen zullen binnenstroomen.

P e s t. Geheer anders staat het met de bestrijding van het pestgevaar. Zooals bekend is, staat een pestepidemie onder de menschen in verband met die onder de ratten en zijn de ratten-vlooien de overbrengers der pestbacillen van rat op mensch. De strijd is dus in hoofdzaak gericht tegen de scheepsratten (mus rattus). De Engelsche pestcommissie heeft echter beweerd, dat niet het verhuizen der ratten de pest doet verbreiden, maar dat dit geschiedt door de vlooien in de kleeren der menschen. Een andere factor bij de pestverbreiding is de pestzieke mensch. Vooral de lijder aan pestpneumonie is zeer gevaarlijk voor zijne omgeving. Hij verspreidt met uitademen en vooral met hoeststooten in kleine vloeistofdruppeltjes (F l ü g g e) groote massa's pestbacillen en wordt dikwijls het uitgangspunt voor kleine pestpneumonie-epidemieën.

Gottschlich toonde aan dat bij zulk een lijder, 70 dagen nadat de koortsverschijnselen verdwenen waren, nog voor dieren virulente pestbacillen in het sputum voorkwamen. De besmetting door excreten is van mensch tot mensch van ondergeschikte beteekenis.

Door isoleering kunnen aan boord de maatregelen tegen besmetting worden ingeleid, welke bestaan zoowel in ontsmetting der excrementen, als in prophylactische inspuiting van het Yersin-serum [1]) 10 c.M³.

De voornaamste besmettingswijze is die door middel van de vlooien. Niet iedere pestrat kan deze echter besmetten, zij moeten daartoe lijden aan pestsepticaemie, opdat de insecten bacillenhoudend bloed opzuigen.

In Europa vertoonde zich de pest in deze eeuw: 1900 te Glasgow, 36 gevallen; 1901 te Glasgow en Liverpool, 8 gevallen; 1907 te Glasgow en Hull. In de schepen van de route tusschen Hull en Egypte worden af en toe pestratten gevonden. Groote havens worden besmet zonder dat de menschen aan boord ziek worden. Vertrekt een schip met lading uit een met pest besmette streek en houdt het gedurende de reis de laadluiken gesloten, dan worden dikwijls eerst bij aankomst doode ratten gevonden. Wordt zulk een schip behandeld met het toestel van Nocht-Giemsa dat kooloxyd (C O) ontwikkelt, dan vindt men in sommige deelen van het schip rattenlijken in wier bloed geen C O kan worden aangetoond, bijgevolg waren deze ratten reeds dood vóór het ontrattingsproces.

Na den dood van een rat verlaten de vlooien het koud geworden lijk en vallen alles aan wat warm bloed heeft. Om het gevaar van besmetting op die wijze te ontloopen, laat men cavia's (Guineesche bigjes) in de besmette huizen los; ook geschiedt dit in de laboratoria en ziet men deze dieren dikwijls aan pest sterven.

In de subtropische landen schijnen gunstiger factoren voor de verspreiding der pest te bestaan dan in de tropische; het is althans opvallend, dat, al staan onze koloniën ook in een voortdurend contact met peststreken, die ziekte aldaar nooit vasten voet heeft gekregen. Toch dient men voor het gevaar een open oog te blijven houden.

Volgens de Parijsche Conventie hebben de bij haar toegetreden staten het recht ieder binnenvallend schip geneeskundig te onderzoeken, terwijl het opleggen van quarantaine, eenvoudig op grond van het herkomst van het schip, verboden is. En schip is besmet, wanneer er ziektegevallen aan boord zijn of binnen 7 dagen aan boord geweest zijn. Is het ziektegeval van vroegeren datum, dan wordt het schip als verdacht beschouwd. Is er niets aan boord voorgekomen, dan is het schip zuiver.

Ingeval van besmetverklaring hebben allen, die aan boord zijn, zich aan de bestaande voorschriften te onderwerpen, d.i. zij blijven 5 dagen in een speciaal hospitaal in observatie, of wat de passagiers betreft gedurende 5 dagen in het vrije verkeer onder toezicht. Was het schip slechts verdacht, dan kunnen de passagiers vertrekken mits met opgave van adres, of ook gedurende 5 dagen in het vrije verkeer onder toezicht worden gehouden. Bij een goed algemeen geneeskundig toezicht is dan het gevaar voor besmetting als nul te beschouwen. Ook als het schip zuiver is, kunnen de passagiers en schepelingen 5 en nogmaals 5 dagen onder toezicht worden gehouden.

Om de ratten in het schip te dooden kan volgens sommigen worden toegestaan eerst de lading te lossen, want pas als deze van boord is beginnen

---

[1]) A. E. J. Yersin is een Fransch geneesheer, geboren te Morges, in 1863, een leerling van het Instituut-Pasteur.

de ratten gebrek aan voedsel te krijgen en gaan het schip verlaten. Dit wordt echter onjuist geacht, daar meermalen is waargenomen dat ratten zich langs trossen en tegen de zijden van het schip van boord kunnen begeven en dan bestaat er gevaar voor besmetting van de landratten. De strijd tegen het pestgevaar bestaat daarom ook in de verdelging van deze laatste, die in grooten getale in havensteden voorkomen, door middel van vergiften, honden, katten, fretten, enz.

De oudste methode van rattenverdelging aan boord bestaat in het ontwikkelen van zwavelig zuur (SO_2) door de verbranding van zwavel, waarbij per 1000 M³. laadruimte minstens 10 K.G. zwavel gemengd met 20 K.G. houtskool verbrand moeten worden. Wegens het groote brandgevaar kan deze methode in een geladen schip geen toepassing vinden. Een door Pictet vervaardigd tot vloeistof gecomprimeerd mengsel van SO_2 en CO_2, pictoline genaamd, hetgeen veel sneller werkt dan SO_2 alleen, heeft zich geen plaats kunnen veroveren door de hooge kosten, terwijl de noodzakelijkheid is gebleken daarbij een bijzonder buizenstelsel met zijopeningen te bezigen om het overal heen te voeren.

De Amerikaansche firma Clayton heeft een toestel geconstrueerd, waarin bij hooge temperatuur zwavel verbrand wordt. Het gevormde gas, dat behalve SO_2 en N geringe hoeveelheden SO_3 bevat, wordt door eene ventilatie-machine in de laadruimten gedreven. Het zou afgaande op proeven in Amerika, Engeland en Frankrijk genomen aan de gestelde verwachtingen voldoen, deels als brandblusch-, deels als ratten-, insecten- en bacteriëndoodend middel. De uitvinder noemt het gas zelfs onschadelijk voor de lading. Droge stoffen worden in het algemeen weinig door zwaveligzuur aangetast, doch met vochtige stoffen is het anders en vruchten, granen, vleesch, wol, zijde, tabak, kleurstoffen, enz., lijden wel schade.

Het Marot-apparaat werkt alleen met SO_2 in gecomprimeerden toestand, dat daarbij sterk SO_3-houdend zou zijn. Aan dit apparaat is een toestel om electrische ontladingen in het uitstroomende gas teweeg te brengen, waardoor ozon zou worden gevormd. Omtrent den invloed van het Marot-gas op de lading geldt tot zekere hoogte hetzelfde.

Daar zwaveligzuur gemakkelijk door water wordt geabsorbeerd, en zwaarder is dan lucht (1 Liter weegt bij 0°. en 760 m.M. druk 2,8818 gram tegen lucht 1,293 gram) dringt het niet overal door en is zonder bijzondere maatregelen geen snelle diffusie te verwachten. Ook zegt men dat het geregeld uitrooken van stalen schepen de wanden dieper dan gewoonlijk doet roesten. Dat het Clayton-toestel ook gedurende de reis gebezigd zou kunnen worden, wegens de ongevaarlijkheid van SO_2 voor den mensch, gaat in zooverre op dat deze door het prikkelende gas verdreven wordt; een goede uitrooking kan echter alleen plaats hebben als alle levende wezens van boord zijn.

Wegens de nadeelen aan het gebruik van SO_2 verbonden, beveelt Apéry het gebruik van koolzuur aan, waarmede in 1899 te Hamburg proeven zijn genomen. Daar het gebruik van toestellen met samengeperst koolzuur voor een schip met 3000 M³. laadruimte reeds *f*250 à *f*300 kost, stuit dit in de eerste plaats af op de hooge kosten en verder blijkt het moeilijk in korten tijd een groote hoeveelheid koolzuur te doen uitstroomen. Dan gaan bij 12 pCt. koolzuur in de lucht de lichten reeds uit, doch ratten kunnen nog leven bij 30 pCt. koolzuurgehalte. Om dus zekerheid te hebben moet men 40 pCt. koolzuur inleiden, wat met het oog op de geladen ruimte 20 pCt. van den geheelen kubieken inhoud betreft.

Kooloxyde daarentegen doodt reeds zeker in zeer kleine hoeveelheden. Daarbij heeft het een onmiddellijk optredenden verlammenden invloed op

de ratten, terwijl het zich door de reuk verradende SO_2 de dieren doet vluchten. Het CO komt voor in een mengsel van CO, CO_2 en N, dat in de gasfabrieken bekend staat als generatorgas en ontstaat door onvolkomen verbranding van cokes. Dit gas is weinig zwaarder dan lucht, diffundeert daardoor gemakkelijker, doch is zwaar genoeg om naar de lagere deelen van het schip te zakken. Het gevaar van de giftigheid is ten opzichte van het personeel niet onwezenlijk, doch als aan het streng opvolgen van voorgeschreven voorzorgsmaatregelen streng de hand wordt gehouden, zijn ongelukken volmaakt te vermijden. Is de inhoud van het schip lang genoeg aan den invloed van het generator-gas blootgesteld dan worden de luiken geopend en het gas wordt verder uitgedreven door versche lucht met een exhaustor naar binnen te zuigen. Ter contrôle worden kooitjes met levende ratten in de ruimen neergelaten en eerst als die na 1 of 2 uur nog in leven zijn, mogen menschen worden toegelaten. Moet in de met gas gevulde ruimen gewerkt worden, dan moeten de personen voorzien zijn van Draeger's zuurstofapparaat, dat hen in staat stelt 2 uur achtereen daarin te verblijven.

Doode ratten worden voor het onderzoek in een 5 pCt. lysol-oplossing gedoopt en in ijzeren doozen naar het laboratorium gezonden.

Zonder bij de bijzonderheden van het Clayton-apparaat en van het te Hamburg nu drie jaar gebruikte groot model Nocht-Giemsa-apparaat stil te staan, zij slechts vermeld, dat in de meeste groote havenplaatsen nog geen beslissing ten opzichte van het systeem is genomen. Alleen in Hamburg, in Japan en in Lüderitzbucht (Z.-W. Afrika) wordt generatorgas gebruikt, in Japan zijn 3 toestellen groot model, terwijl in Z.-W. Afrika het kleine toestel, aanvankelijk te Hamburg, werkt.

Na vele proefnemingen en onderzoekingen is de Nederlandsche regeering overgegaan tot het aanschaffen van een Marot-apparaat.

De Indische regeering heeft beslist voor het Clayton-apparaat. Het transport naar de tropen en het bewaren van de SO_2-cylinders heeft bezwaren, ofschoon de cylinders bij 40° C. onder een druk staan van slechts 5 atmospheeren, terwijl zij geperst zijn op 100.

Gele koorts. De strijd tegen de verbreiding der gele koorts wordt op een ander terrein uitgevochten, omdat deze geheel afhangt van het leven der stegomyia fasciata, wier bestaan aan bepaalde temperaturen gebonden is. In Europa zijn op eenige plaatsen gevallen voorgekomen. In 1742 Cadix, 1802 Brest, 1804 Livorno, 1861 St. Nazaire, 1857 Lissabon, 1864 Swansea.

In Amerika is Guyaquil het brandpunt op de westkust, doch de oostkust is de meest besmette. De noordelijke grens is Quebec, de zuidelijkste Buenos-Ayres. In het algemeen zijn 43° N. en Z. de grenzen. Finlay heeft de ware wijze van besmetting ontdekt. Hij nam reeds in 1880 proeven met muggen, die volgens hem de koorts zouden overbrengen en noemde toen reeds de stegomyia. Tengevolge van de bezetting van Cuba door de Amerikanen kregen deze ruimschoots de gelegenheid de gele koorts en haar besmettingswijzen te bestudeeren. De Amerikaansche commissie heeft niet-immune personen door muggen laten steken, die 12 dagen te voren bij gele koortslijders bloed hadden gezogen. De ziekte brak uit, doch geen der besmetten stierf. Laat men de muggen steken 5 à 6 dagen, nadat zij van een lijder bloed hebben gezogen, dan vallen de besmettingsuitkomsten negatief uit. Er moet dus een bepaalde tijd verloopen, voordat de ziektekiemen in de mug tot ontwikkeling zijn gekomen. Toen bovengenoemde personen later met bloed van gele koortslijders werden ingespoten, bleken zij immuun te

zijn. Bloed van lijders tijdens *de eerste 3 dagen* na het uitbreken der ziekte genomen, doet bij anderen ingespoten, weer gele koorts ontstaan.

Zuigt een stegomyia fasciata bloed van een zieke tijdens de eerste 3 ziektedagen, dan kan zij besmet zijn en dit blijven gedurende 47 dagen. De daarvoor noodige temperatuur is 25°—30° C. Het overbrengen der ziektekiemen is aan die temperatuur gebonden. Beneden 14° C. is dit niet meer mogelijk. De genoemde mug is een huisdier par excellence en daarom is het besmettingsgevaar in en bij de woningen het grootst. Zij verstijft bij 15° C., doch komt weer bij bij hoogere temperatuur. 0° C. heeft den dood zeer spoedig tengevolge, 4° C. na een uur. De gunstigste temperatuur overdag is 25° C., 's nachts 22°. Waar de nachttemperatuur beneden 22° C. blijft, komt geen gele koorts endemisch voor. In de koude steken de muggen niet, in de warmte wel. Hereditaire besmetting behoort tot de uitzonderingen. De ontwikkeling van een nieuwe generatie duurt in de vrijheid van 18-21 dagen. De ziektekiemen van de gele koorts behooren wellicht niet tot het gebied der bacteriën.

Het blijkt dat lijders aan gele koorts en hun bloed slechts korten tijd een bron van besmetting zijn. Komt een schip uit een met die ziekte besmette streek in een haven met lagere temperatuur dan die, welke noodig is voor het leven van de Stegomyia fasciata, dan bestaat geen gevaar voor besmetting; ook op schepen, die lange reizen gemaakt hebben of onderweg in koude luchtstreken hebben vertoefd, zullen de besmette muggen òf onschadelijk geworden, òf gestorven zijn.

Schepelingen en passagiers tijdelijk vertoevende in een besmette haven hebben zich te vrijwaren voor het steken der muggen door 's nachts aan boord te blijven en muskietennetten te gebruiken. Deze netten dienen omgekeerd ook om de muggen te beletten zich aan lijders te besmetten. De aan wal gekomen laadprauwen mogen 's nachts niet langs-zij blijven liggen, uit vrees voor het overnemen der medegevoerde muggen. Waar vele muggen in schepen of gebouwen aanwezig zijn, is het noodzakelijk deze te verdelgen, waarvoor zwaveligzuur de beste eigenschappen heeft. Het Clayton- of het Marot-apparaat komen dus ook bij de bestrijding der gele koorts in aanmerking, terwijl het opruimen van broedplaatsen van de Stegomyia tot de eerste hygiënische maatregelen behoort.

De Conventie van Parijs. Naar aanleiding van hetgeen dokter A. H. Vorstman hierover gezegd had, maakt Dr. C. Winkler eene opmerking over de gevolgen die hieruit voor Indië kunnen voortvloeien.

De Conventie geeft eene codificatie van de bepalingen der vorige Conventies, geldende voor cholera en pest, zij heeft daarbij rekening gehouden met de nieuwere onderzoekingen, volgens welke het incubatietijdperk van pest van 10 op 5 dagen is gesteld en zij tracht het verkeer zooveel mogelijk te vergemakkelijken. Deze spreker vindt het echter te betreuren dat die Conventie ook voor Ned.-Indië werd onderteekend; vooreerst omdat een dergelijke internationale verbintenis voor onze kolonie slechts dan een nuttig effect heeft, indien haar naburen zich eveneens verbonden hebben. En dat werd door de staten van Oost-Azië en Australië niet gedaan. Verder blijkt uit den tekst der Conventie, uit het verslag der beraadslagingen en uit verschenen commentaren, dat de strekking van de bepalingen feitelijk alleen gericht is op bescherming van Europa tegen de invasie van cholera en pest langs het Suez-kanaal, de Perzische golf en den landweg door Egypte.

Is dus de Conventie voor de Europeesche landen, ook omdat zij zich nagenoeg alle verbonden, van zooveel gewicht, dat de onderteekening noodza-

kelijk mag genoemd worden, zoo geldt dit niet voor onze Kolonie. Integendeel, de voor haar uit de Conventie voortspruitende internationale verplichtingen wegen niet op tegen de daarvan te verwachten voordeelen.

Op het oogenblik is nog niet te voorzien, tot welke groote lasten de aangegane verbintenis kan voeren, maar dat zij drukkend kunnen worden, staat vast. Zoo schrijft bijv. één der artikelen voor, dat elk toegetreden land ten minste aan één haven van het littoraal van elk zijner zeeën een volledige organisatie en installatie voor de behandeling van schepen moet bezitten volgens de eischen der Conventie; voor onzen archipel geen kleinigheid! Beter ware het volgens Dr. W. geweest om de verbintenis *niet* te sluiten, maar naar eigen inzicht in den geest en op de basis der Conventie van Parijs onze quarantainebepalingen te herzien.

KOPRA-UITVOER VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

In de Maart-afl. van de *Economist* wordt medegedeeld hoe naar verhouding slechts weinig klapperolie naar Europa wordt uitgevoerd wegens de hooge vracht en de hooge inkomende rechten er op in de meeste Europeesche landen. Wel gaat er klapperolie van West-Borneo naar Singapore (zie ook onze April-afl., bl. 478) en werden nagenoeg twee millioen liter van Singapore weer naar Java geïmporteerd om daar verbruikt te worden, doch de kopra-uitvoer is buitengewoon gestegen.

Eerst omstreeks 1870 begonnen eenige ondernemers in de Molukken het vleesch van den klapper kunstmatig te drogen: het succes op de markt te Hamburg prikkelde ter navolging en sedert heeft de uitvoer van kopra zulk een omvang bereikt, dat dit artikel naast suiker en tabak een der gewichtigste artikelen van uitvoer uit N.-I. is geworden. De *Economist* geeft de volgende cijfers van uitvoer in tonnen:

Jaar.	Java en Madoera.	Buiten-Bezittingen.	Geheel Ned.-Indië.	De Straits.	Ceylon.	Manilla.
1896	21,951	30,881	52,832	39,440	3,677	33,468
1900	47,289	46,445	93,734	28,214	18,059	57,361
1905	109,057	93,670	202,727	59,005	17,882	52,220
1906	54,480	64,601	120,081	39,370	21,218	59,975
1907	78,445	88,602	167,547	56,271	19,256	52,725
1908	96,728	132,763	229,491	76,732	33,994	89,731

Hierbij mag niet uit het oog worden verloren, dat niet onbelangrijke hoeveelheden van de Buitenbezittingen hun weg naar de Straits vinden en zeker de helft der van daar in transit uitgevoerde kopra uit Ned.-Indië afkomstig is. De voornaamste afzetgebieden in Europa zijn Frankrijk, Duitschland, Italië, Oostenrijk en Denemarken, in mindere mate Rusland, Spanje en Portugal.

In den handel onderscheidt men in de zon en op het vuur gedroogde kopra. De laatste heeft een rooksmaak en wordt meer voor de zeepindustrie gebezigd. Men onderscheidt in den handel drie qualiteiten: fair merchantable sundried, fair en telquel.

Naar het heet heeft de qualiteit der Java-kopra in den laatsten tijd tot klachten aanleiding gegeven. Het vleesch komt onvoldoende gedroogd en onrijp geplukt in den handel, hetgeen te bemerken is als het bij het

ombuigen niet dadelijk breekt, terwijl deze mindere soort ook door schimmel aan spoedig bederf onderhevig is.

Het Departement van Landbouw in N.-I. zou voornemens zijn een établissement op te richten waar kopra met behulp van calorifères zal worden gedroogd [1]). Ook wil men de uit te voeren kopra doen keuren, niet het minst op het vochtigheidsgehalte. Te Tjilatjap met 30 pCt. van den jaarexport heeft men de vochtigste kopra met 12 à 15 pCt. gewichtsverlies bij het vervoer.

Kopra is als peper een speculatie-artikel. De prijzen wisselden in de laatste 10 jaren op de Hollandsche markt van $f14\frac{1}{2}$ tot $f30.—$ per 100 K.G. (In 1907 eenmaal $f31\frac{3}{4}$). In 1908 daalde hij tot $f18\frac{1}{4}$. Ook in 1909 bewogen zich de prijzen zigzagsgewijs, stijgend tot het midden van het jaar, toen vallend en weer rijzend op het einde.

---

[1]) Het is de vraag of hier weder een andere proef wordt bedoeld, dan die welke te Karang-Anjer mislukte, zie onze Jan.-afl. bl. 100.

Een reis door de Bataklanden.

DOOR

J. E. JASPER.

(*Vervolg*).

VI.

Altijd is het nog de wijde Karovlakte, waarover de weg leidt naar Sariboe Dolok en altijd ook nog heeft die hetzelfde aanzien van een met gras begroeide woestenij, waarop de klompjes hoog groen het geboomte van de verspreide dorpen aangeven. Kon die uitgestrekte lap grond, bijna een halve residentie beslaand, voldoende geïrrigeerd worden, welk een reusachtige oogst zou daarvan met landbouw zijn te verkrijgen. Helaas heeft het onderzoek naar de mogelijkheid van bevloeiing aangetoond, dat er geen voldoende water aanwezig is voor irrigatie-doeleinden, en de kleine riviertjes, die er zijn, in te diepe afgronden stroomen, om met succes dammen te kunnen aanleggen. Zoo dient dus de Karovlakte slechts bij kleine stukjes den weinigen landbouwers uit deze schaars bevolkte streek tot droog veld, terwijl het grootste gedeelte met alang-alang begroeid blijft. De bodemgesteldheid schijnt van dien aard te zijn, dat een natuurlijke, dichte vegetatie niet mogelijk is, althans, waar men over deze groene reeksen van lage heuvels het oog laat gaan, nergens ziet men er zelfs het minste kreupelbosch, door de natuur gevormd. Maar de bamboe, door de Karo's om hun kampongs geplant, fleurt er donkergroen bij dikke stoelen op.

Het koele klimaat op deze hoogte, de vlakke terreinen, die, wanneer zij met een goede grassoort beplant worden, uitmuntende weideplaatsen zijn, vormen omstandigheden, waardoor een fokkerij van Europeesche koeien met een aan dat bedrijf te verbinden boter- en kaasfabriek hier op haar plaats zou zijn. Aldus is het idee van den controleur Kok, die de Karovlakte het best op die wijze benut acht. De eenzaamheid van het dun bevolkte land, de waterschaarschte, die er heerscht en de nog gebrekkige communicatie met de kust zijn echter factoren, welke natuurlijk veel gunstiger gemaakt kunnen worden, maar den ondernemer toch afschrikken. Want de Karolanden vormen nog altijd

een min of meer geïsoleerd gebied, in de allerjongste periode van ontwikkeling.

Hoe en waarom er die boomlooze dorre terreinen als prairiën zijn ontstaan, is natuurlijk moeilijk aan te geven; de veronderstelling wordt door enkele personen geuit, dat er vroeger zwaar bosch op is geweest, hetgeen men tracht te bewijzen met het feit, dat op enkele plekken groote boomstronken in den grond gevonden zijn. Opzettelijk moeten de wouden door de Bataks weggekapt zijn, om weidevelden voor het vee te bezitten. [1]) Maar indien dit zoo ware, zou een natuurlijke reboisatie, zij 't ook tot licht kreupelhout, niet zijn uitgebleven en daarvan toch is niet het minst te bespeuren.

De weg buigt zich vlak langs den Piso-piso, een hoogen, met steenbrokken bezaaiden bergkegel, waarvan de top in een ravijnspleet een dicht bosch als een donkere kuif bevat. En uren ver reikt het alang-alang-veld, totdat Sariboe Dolok, nieuwe hoofdplaats van de afdeeling Karolanden, met haar zinken daken een kleine afwisseling brengt in het eentonige aspekt.

De omgeving ervan blijft echter nog wijd en zijd van een droeve kaalheid. Behalve het huis van den assistent-resident en de woning van den civiel gezaghebber, welke gebouwen staan op met kleurige bloemen beplante erven, behalve een primitieve pasanggrahan en een militair kampement bevat de Europeesche wijk van Sariboe Dolok, gesticht bij een Batakschen kampong van dien naam, niets meer dan haar kalen omtrek. Zoo heeft het op ons, toen wij op den eenzamen weg voor de gesloten pasanggrahan stonden, den indruk gemaakt van een luguber-stil verlaten stadje, miniatuur-klein bij het uitgestrekte van het omringende veld, en als verloren op de breede ronding van een heuveltop. Een soldaat-ziekenverpleger, die ons vreemdelingen had opgemerkt, kwam uit het bivak, om ons den weg te wijzen naar een klein Chineesch winkeltje, waar we ons middagmaal, bestaande in beschuit met sardientjes, hebben gebruikt.

Daarna hebben we te voet het verkorte pad door de ravijnen voorbij de Dolok Singgalang afgelegd, en weer op den grooten weg uitkomende, die over Pematang si Antar naar Tebing Tinggi leidt, zijn we de Bataksche kampong Poerbahinalang voorbij gekomen, in de nabijheid waarvan we voor het eerst een klein stukje van het Tobameer aanschouwen. Het is maar een smal reepje, dat we te zien krijgen,

---

[1]) Weer een andere meening is de heer C. de Haan toegedaan, die in 1870 een reis naar de hoogvlakte maakte. We lezen toch in zijn verslag van eene reis in de Bataklanden: „Dat hier zoo weinig bosch gevonden wordt, moet niet toegeschreven worden aan natuurlijke oorzaken, maar is het gevolg van den onrustigen toestand dezer landen. Voor de veiligheid, opdat de vijand niet ongezien zoude naderen, wordt het weder hoog opgeschoten gras zorgvuldig verbrand en daarna de enkele boom, die mocht ontsproten zijn".

een watervlakte van een wazige, parelgrijze kleur en besloten door het gebergte, dat in een wijden verren kring naar de blauwe lucht oprijst. Nog is altijd alang-alang de natuurlijke begroeiing van het land, maar, afwijkend van den grooten weg en een smal paadje over de vlakte volgend, komen we het gebergte van Poerbasariboe meer en meer tegemoet. De bodem vertoont zijn ruwe zwellingen, de ravijnen kokeren al dieper naar beneden, de wouden donkeren stil in de gapende afgronden. Zoo kruipt het pad langs de hellingen van dit stoere terrein, kruipt nu eens vervaarlijk omhoog, daalt dan plots neer tot nabij de toppen der boomen, die uit een diepen ravijnbodem opstaan. En steeds moeten nieuwe kolossen worden overschreden.

Na een vermoeiende stijging gekomen op een top, welke, naar wij meenen, de laatste zal zijn, doemt een andere berg voor ons op, in welks neerglooiende wanden een slangelende streep de richting aangeeft voor onzen verderen tocht. Totdat opeens het Tobameer zich openbaart in al zijn schoonheid en kleurenpracht.[1])

Dicht beneden ons, waar de bodem geterrasseerd is tot sawahs, die zich gelijk blikkerende presenteerblaadjes voordoen, schuilt zich kleintjes de kampong Poerbasariboe tusschen het ijle loof van bamboestoelen. Afgeoogst veld vlekt zich helder geel om het verre dorp; het huis van den zendeling Guillaume is een klein wit vierkantje, scherp afstekend tegen de kleuren van het al-omringende terrein. En het meer, dat van een heel licht metaalgrijs is aan den verren horizont, hapt een diepe bocht, de baai van Poerba, in het land. Daar weerspiegelt het water in zijn transparante glanzing de wolken van de regenlucht. De bergen met hun donkere wouden staan er om heen, roerloos stil. en met hun uitstekende, hooge rotsen vormen zij den reusachtigen meerwand, in welks welvingen het water het gele zand bevochtigt van een smalle, vlakke kuststrook. De lange vermoeiende daling langs het glibberige pad is voorbij; tegen zes uur 's middags zijn we in het huis van den heer Guillame te Poerbasariboe, van waar we het meer wijd en zijd zien glanzen in het weifelende licht van den bijna voorbijen dag. In Poerbasariboe heb ik des Zondags een godsdienstoefening bijgewoond, welke gehouden werd in een open loods midden in de doesoen. De mannen zaten op den grond, de vrouwen hadden zich bij elkaar gegroept op een bamboezen bank en droegen haar jonge kinderen bij zich. Door den zendeling Guillaume werd vlot in het Timoersch gesproken, want Poerbasariboe behoort tot het grondgebied van den Timoer-stam, en velen hoorden aandachtig naar zijn rede. En onder-

---

[1]) De normale hoogte van den waterspiegel van het Tobameer boven het zeeoppervlak in de baai van Si Bolga bedraagt 906 M. Zie J. J. A. Muller's kort rapport hierover in het *Tijdschrift van het Koninkl. Ned. Aardrijkskundig Genootschap* deel 14 (1897) bl. 123.

wijl kwamen enkele nog niet gekerstenden van het dorp uit nieuwsgierigheid luisteren naar hetgeen de zendeling over debata — aldus wordt het begrip God het best in het Bataksch vertaald — zeide, en naar de gezangen van menschen en kinderen. 't Ging alles zoo eenvoudig en 't was juist dáárom zóó mooi bij de zonverlichte omgeving van de Bataksche kampong, dat ik den indruk, die de godsdienstoefening op mij maakte, niet licht vergeten zal. Er waren vrouwen op het erf bezig aan padistampen, waarvoor zij groote, aan de oppervlakte van gaten voorziene bergsteenen als stampblokken gebruikten. Er waren kleine meisjes, die met vlugge bewegingkjes de gestampte rijst wanden en dan bij korven vol brachten naar de huizen. Jongens liepen rond of zaten zich met liedjes te vermaken op den blooten grond. Soms steeg iemand de trap van een woning op. Paarden vraten rustig aan de verspreide grasplekjes, aan de nabije grenzen van het dorp.

En onderwijl had ik gelegenheid op te merken, dat de Timoersche vrouwen den hoofddoek, gewoonlijk lichtrood door het kleursel van bakoedoe (het Javaansche bengkoedoe), anders dragen, dan de Karosche vrouwen. Zij vouwen den doek eenige malen plat op het hoofd met een korte slip naar achter. Mannen dragen veel de gevlochten muts of tengkoeloek.

Na de godsdienstoefening samen met mijn gastheer en mijn tochtgenoot het dorp in wandelend, zagen we hier eenige huizen van het Tobasche type, d. w. z. met de toegangstrap beneden den vloer, waarin een door een valluik te sluiten opening als deur is aangebracht. Een enkele balk, die tot motieven was uitgesneden, deed denken aan het houtsnijwerk van echte, Tobasche woningen. Maar we zagen in deze kampong vooral ook huizen, die naar het Karosche model waren gebouwd. De hagedis- of osar-figuur ontbrak op de planken van den buitenwand niet, doch in plaats van de typisch-Karosche naga, die het verdwijnen van de tĕndi's der bewoners moet tegengaan, was naar Timoersche wijze een houten menschenkop of gana-gana als zielbewaker aan het dakfront bevestigd.

Toen zijn we na bekomen vergunning opgegaan in het huis, dat er gebouwd was om vroeger den vorst, tegenwoordig het hoofd, den toean Poerba tot tijdelijke verblijfplaats te dienen. Klimmend op een hooge, houten trap waren we spoedig in de lopo of het voorhuis, waarin, hoewel het gebouw naar Karoschen trant opgericht, dus aan de voorzijde van een deuropening voorzien was, toch weinig licht binnenkwam. Evenals in elke andere woning wordt 't donkerder, naarmate men dieper in het huis komt, en bij de door vier, naar boven schuin opgaande wanden ingesloten Tobasche woningen, welke, gelijk hierboven gemeld, enkel een opening — de eenige — in den vloer hebben, moet men meestal een lucifer opsteken, om het huisraad eenigszins te kunnen onderscheiden. Door het bijna absolute

gebrek aan licht en lucht kan de binnenruimte moeilijk zindelijk gehouden worden, waartoe de Batak, die uiteraard niet van reinigen houdt, toch niet genegen zou zijn. Er komt nog bij, dat de vuurhaarden binnenshuis bijna nooit uitgebrand raken en doorgaans rook verspreiden, welke door het dak moeilijk een uitweg vinden kan. Zoo is dan in de donkere woning bijna elke plank van den wand bruin doorrookt, hangt er overal verspreid zwart spinrag en zijn de slaapplaatsen vol van ongedierte.

Een vrij breede loopplank verdeelt het huis in twee helften, waar die slaapplaatsen op verhoogde vloeren (dasor's) zijn aangebracht, en bevat enkele gaten, waardoor de bewoners des avonds en des nachts hun natuurlijke behoeften doen. Voor de verwijdering van excrementen zorgen de varkens wel, die beneden de woning tusschen de palen worden opgeborgen. Dat ook bij de Timoers aan den voornaamsten stijl — die, welke opgaat tot aan het dak, — bijzondere waarde wordt gehecht, blijkt hieruit, dat zoo'n stijl in de lopo van den toean Poerba met een karbouwenkop behangen en met artistieke snijmotieven versierd is (loekĕs = slingerrank). De loopplank, gaande over het midden van den vloer, heeft een voor- en achterkant, respectievelijk bona en oedjoeng genoemd. Aan den voorkant of bona, rechts in den hoek bevindt zich de geheel afgesloten en met houtsnijwerk verfraaide slaapplaats van den vorst. De adat is nu, dat de persoon, in aanzien dadelijk volgend op den vorst, links in den achterhoek (oedjong) van het huis, dus schuin tegenover den vorst een slaapplaats heeft, terwijl de twee volgende personen schuin tegenover elkaar de andere hoeken van het huis betrekken.

Iets dergelijks heeft men ook in Karosche huizen; zoo bevindt zich rechts vooraan de djaboeh benah kajoe, d. i. het begin der woning (voor de voornaamsten der inwoners); schuin tegenover die plek: de djaboeh oedjoeng kajoe, het einde der woning, terwijl de andere hoeken, links voor en rechts achter respectievelijk worden genoemd: djaboeh si soengkoen soengkoen berita, d. i. woning, waar men steeds vraagt, wat er gezegd is, en djaboeh si mangan minoem, d. i. familie, aan welke het vergund is er te eten en te drinken [1]). De overige ruimte op de dasor's wordt door de vuurhaarden of dapoers in vakken of djaboe's verdeeld, in elk waarvan zich een slaapplaats bevindt. Op de rakken, welke boven het vuur hangen, worden het keukengerei, visch vleesch en brandhout opgestapeld, terwijl huishoudelijke zaken ook bewaard kunnen worden onder de planken der dasor's. Een ander, grooter rak in het voorhuis is de para-para, welke volgens de adat vol brandhout moet liggen, voordat het huis voor het eerst wordt betrokken. Een kleine opening wordt gewoonlijk vlak boven de veekraal, welke

[1]) Uit H. Guillaume's „Beschrijving van het tandenvijlen bij de Karo Bataks" in de *Mededeelingen van wege het Ned. Zendelinggenootschap* XLVIIe jaargang.

naast het huis gemaakt is, in den wand aangebracht, opdat men des nachts zoo noodig door die opening het oog kan houden op hetgeen in of nabij de kraal gebeurt.

De padischuren, kleine vierkante gebouwtjes zonder eenige versiering, heeten bij de Timoers kebon en worden wel eens opgericht op de plaats, waar men een lijk begraven heeft. Geritans of knekelhuisjes, zooals die in de Karolanden voorkomen, hebben we in Poerbasariboe niet aangetroffen. Wel hebben we bij den ingang van het dorp, in de nabijheid van een steenen beeld of gana gana, welks herkomst niemand wist op te geven, een z.g. batang ni na mate gezien, een vierkanten, steenen pot, waarin vroeger het gebeente van lijken verzameld werd. In Poerbasariboe hebben we ook de weverijen bezichtigd, heeft een weinig bespraakte zilversmid op de hem geduldig gedane vragen het een en ander omtrent zijn bedrijf losgelaten en ons zijn primitieve werktuigen getoond en juist zou ik op een morgen met mijn gastheer een flinken tocht maken naar den toean Poerba, toen wij, nauwelijks het dorp uitgegaan, door mijn te Poerbasariboe gebleven tochtgenoot met blijde kreten werden teruggeroepen. De Tole, het motorbootje, dat hem en mij naar Lagoeboti zou brengen, was aangekomen....

Dan na een gejaagd pakken van koffers, dalen we langs de hooge, groene velden af naar de kust van het blanke Tobameer.

. . . . . .

. . . . . .

Om 10 uur 's morgens varen we de bocht van Poerba uit en zien de hooge, begroeide uitloopers, op een waarvan het zendelingenhuis zich aanduidt, al meer en meer op den achtergrond geraken. Rechts rijst het blauwe Pakpakgebergte als een grootsche muur omhoog, waartegen de ravijnen in donkere vlekken uitkomen en de watervallen witte streepjes trekken, die zich reflecteeren in het gladde watervlak.

Het hoogland teekent zich met een bijna horizontale lijn tegen de transparante lucht af, als heeft men het met een reusachtig zwaard egaal gekapt. Verder ligt het eiland Samosir, geflankeerd door den Poesoek Boekit, van welks glooiïng een breede, kale streep als een uitgehakte weg naar beneden bocht, tot waar het meer, wijkende naar vage horizonten, den zonneschijn in schitterwitte rimpeling weerkaatst.

Door Bataksche visschers, die de tiga of markt van Poerbasariboe zullen bezoeken, worden smalle kano's of soloe's voortgepagaaid in de richting van het strand. Even omziend merk ik, hoe de nu verre meerwanden van Poerbasariboe het aspekt hebben gekregen van zwaar begroeid en compact gebergte, waarvan de nauwelijks meer te herkennen welvingen kleine, donkere plekjes zijn.

Wij varen langs hooge heuvels, op de toppen waarvan we soms de daken en fronten van Bataksche kamponghuizen ontwaren, de

heuvels, waartegen de velden in trapjes opgaan, als vertoont de bodem hier ettelijke op elkaar gestapelde aardlagen. De groen begroeide terreinen, die zich aaneenschakelen tot lange reeksen, verwazigend naar de lichte verschieten, worden afgewisseld door het witte gesteente van rotsige kusten, en op één plek hiervan zien we duidelijk de gestadige beweging van een waterval, welke zich in een donker hol neerstort. Dichter en dichter komen we bij het schiereiland Samosir, waarvan de Toektoek Si Asoe als een scherpe kaap in het meer steekt.

En met zijn onveranderlijke snelheid maar even beroering brengend in het water, vaart de Tole langs Samosir's grasbegroeide hellingen, waarop de verspreide bamboehagen, aangelegd om de dorpen, gelijk de droeve overblijfselen zijn van een verdwenen woud. Ruwer wordt het vasteland. Soms is 't, alsof de wanden van het gebergte, in het rond geschulpt tot kraterachtige opening, eenmaal de geheimenissen van werkende solfatara in zich bevat hebben; en het trotsche tafereel van een gaping, waarlangs een ravijn een diep spoor met vertakkingen kerft in het steenachtige terrein, doet in den reiziger de stoute verbeelding ontstaan, hoe wellicht vroeger de vulkanen boven deze wijde, nu vreedzaam stille binnenzee hun lavastroomen hebben uitgestort. En ook denkt men daaraan, wanneer men de massieve rotsklompen beziet, die brokkelig uitsteken boven een gladde laag, alsof de humuskorst, in eeuwen gevormd, niet dik genoeg kon zijn, om het heele steenen geraamte te overdekken. De bodemgesteldheid wijst al eenigszins aan, hoe de aarde, die zich in laagjes spreidde over het nu onwrikbare vulkaan-materiaal, hier en daar door regenwater doordrenkt, aan het afschuiven is gegaan, in haar langzame glijding minder hooge steenmassa's overdekt en in onmetelijke tijdruimten de glooiingen van heuvels gevormd heeft. Waar in de afgronden de humus dik aangespoeld lag, ontstonden de bosschen, terwijl op de kale plekken slechts alang-alang kon groeien. Zoo bespeurt of vermoedt men duidelijk overal de groote, redelijke kracht in de natuur, die het leven hergeeft aan de eenmaal door haar verwoeste plek, de kracht, waardoor ook de geweldige diepte van het Tobameer moet zijn geschapen.

We deden tegen twee uur 's middags het eenzame Parapat [1]) aan en bezochten het zendelingenhuis, waarvan de bewoners door mijn

---

[1]) „Parapat ligt aan een prachtige en vrij diepe, kleine binnenbocht, welke van de baai van Adji Batta is gescheiden door een in het meer vooruitstekende kaap, waarop de Onan Tiga Radja ligt, de marktplaats, waar om de vier dagen de bevolking der omliggende streken, ook die van de overzijde, ja zelfs van ons gebied, te zamen komt met de bevolking der Si Baloengoensche landschappen". Aldus P. A. L. E. van Dijk in zijn „Een tochtje per prauw langs uid-Samosir, enz". (*Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap* eel XIII).

tochtgenoot verblijd werden met de noodige, juist op tijd komende levensmiddelen.

En na de eenvoudige, gastvrije ontvangst trekken we verder met twee passagiers meer aan boord: een zendeling uit Pematang, die wegens ziekte samen met zijn vrouw het Toba-hoogland gaat bezoeken.

De lucht is dik bewolkt; het meer glanst metaalachtig-blauw. Van het verre, wazige gebergte van Poerbasariboe zien we een bevend spiegelbeeld in het water. Altijd nog damt het hooge terrein van alang-alang-glooiingen stoer omhoog, maar hier geven de droge velden of ladangs terrasgewijze aangelegd wat afwisseling in den aanblik. Een klein wit stipje op Samosir, dat hier met groene bamboeboschjes meer bevolkt lijkt dan in het uiterste Noorden, duidt de pasanggrahan van Lottoe aan.

Tegen vijf uur passeeren we de nieuwe straat van Sigaul. De kleur van het water krijgt een rosen gloed van de ondergaande zon en verduistert bij het vallen van den avond. Wilde eenden vliegen bij zwermen op, en een schot, door onzen mede-passagier gedaan uit een in allerijl geladen geweer, doet de vogels in kleine vluchten verschrikt uiteenstuiven en wegwieken over het gebergte.

Smaller en smaller wordt de kaap Si Asoe, en tegen de onbestemde kleur van den wolkigen avondhemel is nauwelijks meer de contour van den bergrug met zijn enkele, vreemd opschietende boomen te onderscheiden. In de donkerte die ons omringt, blijft de vaart onveranderlijk doorgaan.

Op het achterdek klinken flauwtjes de gezangen van de Christen-Bataks, die met ons zijn meegegaan, maar spoedig toch zijn we allen stil, en wij hullen ons in mantels, omdat de wind over het meer van een huiveren-doende kilte is.

Zoo hebben we tegen 10 uur het strand van Lagoeboti bereikt, dat zich heeft aangeduid door de flikkerende lichten van de visschersprauwtjes. Op het geroep van mijn tochtgenoot zijn de mannen met hun smalle soloes langszij gekomen en in den nacht gaat het debarkeeren vlug en geleidelijk. Dan nog een half uur loopend over een sawahweg bereiken we het stille Lagoeboti, dat vreedzaam door de juist opkomende maan beschenen wordt.....

VII.

Lagoeboti, gelegen in een vallei, niet ver van het Tobameer, heeft, toen Si Singa Maharadja en zijn aanhangers de omstreken verontrustten, een militaire bezetting gehad. Het z. g. kampement met ruime door hau omboen of regenboomen overschaduwde erf wordt nu betrokken door den zendeling Pohlig, den beheerder van een ambachtsschool, welke 50 Bataksche Christen-leerlingen telt. Aan deze inrichting,

waar jongelieden bekwaamd worden in het smeden en de houtbewerking is een drukkerij verbonden, die in de behoefte van het gewest Tapian na Oelie voorziet en waarop Bataks een speciale, praktische opleiding ontvangen. Lagoeboti is een vestiging van de Rheinische Missionsgesellschafft, in dienst van welk genootschap zich hier twee zendelingen bevinden, de een in het belang van het ambachtsonderricht, de andere voor het eigenlijke zendingswerk. In de nabijheid ligt het door hetzelfde genootschap opgerichte leprozengesticht, Hoeta Salim, waar niet minder dan 200 Bataksche lijders worden verpleegd. Ook is te Lagoeboti een school, tevens opleidingsinstituut voor Bataksche meisjes geopend, die in haar vrijen tijd met weven worden bezig gehouden. Want dit onderdeel van huisvlijt wordt in de Tobalanden druk beoefend en staat er op een vrij hooge trap van ontwikkeling.

Èn om hun kleuren, èn om hun motieven zijn de doeken, welke in deze streek gemaakt worden, tot de meest artistieke specimina van Inlandsche weefkunst te rekenen. De Tobasche bevolking draagt nog haar eigen weefsels.

Zoo bestaat de kleeding van den Toba Batak uit een oelos of doek als lendenkleed, en een oelos om het naakte bovenlichaam als slèndang, waarvan hij de slippen soms als een mantel bedekkend over zijn borst houdt. In zulk een losse, zwierige kleederdracht, en met een tahoeloek of gevlochten muts, een tali-tali, d. i. een van rood, wit en zwart katoen ineengedraaid, lang touw als hoofddeksel, ziet hij er forsch en fier uit. Gaat hij op reis, dan heeft hij veelal de hadjoet aan een koperen ketting op zijde hangen, een uit twee soorten dierenvel samengenaaide zak met koperen sluitstukken, hoeken en gadjah-dompakversieringen. De sieraden, die hij draagt, zijn de gouden of zilveren lèang en de merkwaardige, gedoornde en van bolletjes en filigraan voorziene, gouden oorhangers, waarvan de diverse soorten met de namen doeri doeri, sitèpal, anting-anting, otok otok en sapilpil worden aangeduid. [1])

Velerlei zijn de ringen, die bij de Toba's bekend zijn en waarvan enkele als z. g. homitans of amuletten gedragen worden, zoo b. v. de tintin si baso, een ring, welke een gegoten singa-figuur vertoont, en de leang gomal, een armband, welke uit één of meer spijkers van een vaartuig vervaardigd moet zijn. Sommigen dragen nog ivoren ringen om den bovenarm, en wie het bovenlichaam bedekt met een hapit of buis [2]) bezigt voor het maken van dit kleedingstuk bijna

[1]) De heer J. A. Kroesen noemde deze oorsieraden „groote stukken goud, in den vorm van aan den rug opgehangen hagedissen." (Vide zijn: „Een reis door de landschappen Tandjoeng Kassau, Siantar en Tanah Djawa." *Tijdschrift I. T. L. en Vk.*, deel 39).

[2]) Vermoedelijk is de hapit of habit van de Maleiers afgezien. (Is het toeval dat dit woord precies hetzelfde is als het Fransche habit?)
Oorspronkelijk bestond de kleeding der Bataks uit losse weefsels.

altijd het in eigen land geweven streepjesgoed. Hoofden zijn te herkennen aan hun stok met gouden knop en aan hun gegalonneerde muts. Een der mooiste en meest bewerkelijke weefselsoorten is de ragidoep, (het levende patroon), welke alleen door hoofden en aanzienlijken gedragen wordt. Het kleed moet in het aantal zijner versierende banen en randen, zijn diverse motieven voldoen aan bijzondere eischen of voorwaarden, welke met het bijgeloof en de adat in verband staan.

Door een klein gebrek zou deze oelos ni radja dit vorstenkleed gedegradeerd kunnen worden tot oelos ni hatoban of slavendoek, waarom men dan ook bij het ten geschenke aanbieden van een ragidoep wel met het een en ander rekening moet houden. Onder de het meest bij het volk in gebruik zijnde kleeden treft men geïkatte exemplaren aan, o. a. de sitoloe toeho, de mangiring, de ragi hoeting enz., die moeilijk te weven zijn en welker vervaardiging veel tijd in beslag neemt. In den hadjoet of zak bergt de Batak zijn sirih, kalk en tabak en andere benoodigdheden, welke hij gedurende zijn tocht bij de hand moet hebben, o. m. ook zijn koperen pijp, waarvan het gebruik tegenwoordig bijna geheel verdwenen is. [1]) De Tobasche toelpang, tegenwoordig behoorend tot de antieke curiosa, is een lange, uit drie stukken bestaande, gegoten, koperen pijp, die met ringen van bolletjes, en imitatie-draadwerk is versierd. Veelal bevat het voorwerp aan den kop een relief-figuur van een gadjah-dompak (monsterkop), een boraspati (hagedis) met drinknapje, een singa (leeuw) of een hoeting (kat).

De Tobasche vrouw houdt, zoowel wanneer zij thuis is, als bij een bezoek aan de onan (markt) of andere openbare plaatsen, het bovenlijf bloot. Ook haar dient een oelos als slèndang. In tegenstelling met de Karosche en Timoersche vrouw, heeft de Tobasche haar hoofd, waarvan het haar van voren in een scheiding opgemaakt en van achter tot een omgekeerde kondé (siporkat) rechts ineengebonden is, onbedekt. Alleen om zich te beschutten tegen de zonnewarmte, zoo b. v. wanneer zij op het veld werkzaam is, b. v. om te wieden, vouwt zij een oelos eenige malen over elkaar en legt den doek los op het hoofd. Een borstdoek en soms ook een hapit of buis worden enkel door meisjes gedragen.

Lagoeboti telt geen andere Europeesche inwoners, dan die er in dienst zijn van de Rijnsche Zending. Een klein, aardig kerkje geeft aan de vallei een vreedzamen aanblik en van uit het huis van den zendeling Pohlig heeft men een uitzicht op de velden, waar de Bataks niet met ploegen maar met hun ansoeans of ploegstokken en hun

---

[1]) Een Bataksche pijp en een Bataksche zak zijn afgebeeld in „Notes on the etnographical collections formed bij Dr. E. Modigliani" (*Internationales Archiv für Ethnographie* Band VI).

gairs of driepuntige harken den bodem gereed maken voor den eerstvolgenden aanplant. Drie of vier landbouwers, die op een rijtje naast elkaar staan, steken hun puntige, van hart arènhout gemaakte ansoeans diep in den grond en heffen dien gelijktijdig daarmee op, de groote klonters aarde dan met hun voet omduwend.

In dit afgelegen stadje komt de reiziger al dadelijk in kennis met het leven van den Toba Batak, die over het algemeen meer welvaart kent dan zijn landgenoot in de Karo-streek. Een merkwaardig verschil in het aanzicht der omgeving, het uiterlijk van het volk hier en aan de andere zijde van het Toba-meer valt den bezoeker dadelijk op. Hier ontdekt men geen braakliggende terreinen, duiden de rondom gelegen velden de sporen aan van een jaarlijksche bewerking. Aan landbouw wordt dus veel meer gedaan dan in het Karo-gebied. De hoeta's of dorpen bevatten meer degelijke huizen, en zijn ook veel grooter in aantal, want op het wijde veld ziet men overal de donkergroene plekjes van dichte bamboestoelen, waarachter de woningen gebouwd zijn. Zoo heb ik er van de dorpen in de nabijheid van Lagoeboti drie bezocht, o. m. Sinahor en Loembanhariara, gelegen midden op een sawahveld vlak aan een pad naar de kust van het Tobameer. Beter, dan in de Karo-streek kan men hier zien, hoe een dorp vroeger tevens een versterking moest zijn. In den tijd, toen men er om een kleinigheid met elkaar in oorlog geraakte en er geregelde gevechten plaats vonden, was men op verdediging bedacht, waarom dan ook om elk dorp dikke aarden wallen werden aangelegd, welke men met bamboe beplantte. Een nauwe ingang, in de wallen vrijgelaten, werd des avonds gesloten en bewaakt. De bamboedoerie schoot in dichte stoelen uit en zoo heb ik vele dorpen gezien, die op hun wallen nog zoo'n dicht aaneengesloten bamboe aanplant als dubbele, driedubbele haag hadden, dat men er niet door heen kon zien en een geweerkogel er onmogelijk door heen zou kunnen dringen.

Men paste vroeger dikwijls het middel toe, om de een of andere hoeloebalang of voorvechter heimelijk naar de kampong der tegenpartij te zenden, om door sluipmoord de voornaamste vijanden uit den weg te ruimen. [1]) Volgens G. W. W. C. Baron van Hoëvell (vide diens opstel: „Iets over het oorlogvoeren der Batta's", in het *Tijdschrift voor Nederl. Indië* (7e jaarg. 2e deel), waren eertijds in de Toba-landen verschillende wijzen van oorlogverklaring gebruikelijk, zoo o. a. door het ophangen te bestemder plaatse van den hierboven reeds genoemden

---

[1]) In zijn „Besuch bei den Kannibalen Sumatra's," schrijft J. Frh. von Brenner: „Die Kämpfe, denen wir beigewohnt, haben gezeigt, dass die Batak ihrem Charakter entsprechend in der Taktik die Offensive nicht lieben, so dass sich die bekämpfenden Parteien, mit der unverkennbaren Absicht in der Defensive zu verharren, möglichst weit vom Leibe bleiben.".

dreigbrief (poelas) en ook door het z.g. sampahek, [1]) het onder het lossen van geweerschoten in het openbaar uiten van zijn grieven. „Zelden heeft de aanval in 't open veld of overdag plaats, doch de vijandelijkheden bepalen zich tot sluipmoord en 't verraderlijk overvallen bij nacht van 't een of ander dorp".

Huizen met het echte, typische Tobasche houtsnijwerk, dat in rood, zwart en wit met natuurlijke verfstoffen gekleurd is en zeer sierlijke, op geometrischen grondslag berustende lijnmotieven vertoont, treft men niet in elke kampong aan.

Maar toch zag ik in de door mij bezochte hoeta's, enkele sopo's of vreemdelingenhuizen, en een radja-woning, waarvan het front op die wijze artistiek was uitgevoerd.

Wat een mandah is bij de Karo's, is de sopo bij de Toba's; ook bij dezen dient zulk een gebouw, waarin gasten een slaapplaats krijgen en ontvangen worden, tevens als bewaarplaats voor padi, welk gewas op de zoldering in zakken opgestapeld wordt.

Zooals hierboven reeds in het kort is vermeld, is de Tobasche woning — ook de sopo — geheel door vier naar boven schuin uitloopende wanden afgesloten en moet men langs een houten trap door eene vierkante, met een valluik af te sluiten opening klimmen om binnen te komen. De sopo onderscheidt zich van het woonhuis behalve door haar front, ook door de z. g. galapangs, ronde, houten schijven, die op de vier hoekstijlen zijn aangebracht, om de muizen te beletten tot boven in de padischuur door te dringen. Bezien we even het front van zoo'n sopo, dan merken we, hoe op de stijlen of tiangs de eerste, tot motieven uitgeslagen plank of toere toere rust, waarin de lengtesteunbalken (toestoes) uitkomen. Daarop komt de tweede plank, die voorzien is van vier tepelvormige uitsteeksels (soesoene perhokom) — 4 in aantal [2]) — en dan volgen weer nieuwe, bewerkte planken, de dorpi en de temboman adop adop. Aan weerszijden van deze drie laatstgenoemde planken staan de en relief uitgesneden, eveneens rood, zwart en wit gekleurde singakoppen, welke als onderdeelen van het gebouw singa pandindingan genoemd worden. Rechts en links van de temboman adop adop komen de tembomans uit, de benedenste steunbalken van het dak. Achtereenvolgens in de richting naar den nok van het dak, dat met idjoek belegd is, heeft men dan: de soksong rak en de halangan gordang, twee vrij breede planken. Aan de laatste zit boven in het midden de djangkar ni halangan gordang vast boven

---

[1]) Door den schrijver Baron van Höevell is dit woord foutief gespeld. J. Warneck geeft in zijn „Tobabataksch-Deutsches Wörterbuch" op: „Sampak aek, der Krieg wird erklärt indem man vor dem feindlichem Dorfe schiesst".

[2]) Bij woonhuizen bevat de perhokom 8 soesoe's, aan elken kant 4, paarsgewijs onder elkaar.

welke zich een trapeziumvormige of driehoekige opening bevindt, die aan de bovenzijde de toempalvormige satoeng satoeng vertoont, in de nabijheid waarvan de uit hout gesneden franje-versierselen of ramé ramé hangen. De nok is de tandoek, waarboven de manoek manoek of vogelfiguur staat.

In het midden van het front treft men bij woningen bovendien de gadja-dompak figuur aan.

In de kampong Sinahor, waar ik door het hoofd getrakteerd werd op toewak, dat ik uit een oud geëmailleerd kopje te drinken kreeg, hoorden wij eenige geweerschoten lossen als teekenen, dat iemand overleden is, en toen bezichtigde ik ook een oude batang ni na mate, een steenen pot met deksel, waarin vroeger het gebeente van een lijk bewaard werd.

Te Lagoeboti ontving ik, dank zij de tusschenkomst van mijn gastheer vele belangrijke inlichtingen omtrent het goud- en zilversmeden, het weven en het gieten van de ouderwetsche Bataksche toelpangs (pijpen), welk bedrijf mij door een paar toekangs gedemonstreerd werd.

Ook heb ik van Lagoeboti een uitstapje gemaakt naar Na Roemonda, gelegen nabij de plek, waar het Tobameer een uitwatering heeft in de Asahan rivier. [1]) Ik bezocht er de zendelingen en hun stichtingen, w. o. de kerk, die op den hoogen oever van het Tobameer gebouwd is in de nabijheid van een dennenboschje en een koffieplantsoen, en de onder leiding en toezicht van de zendelingen Meerwaldt en Minderman staande opleidingsschool voor Bataksche onderwijzers en hulppredikers.

Op den terugweg deden we Sigoepar aan en bezochten ook even den oudsten zendeling der Bataklanden, den heer Nommensen. [2])

Tegen den tijd, dat de klokken werden geluid, de zon in bloedrood hemellicht achter de heuvels wegzonk, blies een koude straffe wind over het meer, waarvan het intens blauwe water nu witte schuimkopjes van golven vertoonde.

Voorbij het kerkje, simpelkens afstekend tegen het ontstuimige watervlak, en het donkerend gebergte reden we over een smallen weg huiswaarts, en ik voelde grooten eerbied voor de roeping, die den zendelingen drijft tot het doen van zoo'n groote opoffering, als de omstandigheden maar al te duidelijk aangeven, eerbied ook voor het sobere leven dat zij leiden, en voor de nuttige en mooie werken, door hen gewrocht.

Djandji Matogoe ligt eenzaam boven een hoogen, weinig vruchtbaren wand van het meer, schuin tegenover Lagoeboti, van waar men het

---

[1]) De weg, door handelaren van en naar de Tobalanden vroeger gevolgd, liep langs deze rivier (vide P. A. L. E. van Dijk's „De uitwatering van het Tobameer en de batoe Bongbong." *Tijdschrift Ind. T. L. en Vk.* deel 35).

[2]) Deze is ruim 45 jaar lang op Sumatra.

per prauw in een uur tijds kan bereiken. Daarheen hebben we over het blanke, stille meer een tocht gemaakt. Want onze komst zou een welkome afleiding zijn in het leven van den daar geplaatsten zendeling, die nog niet lang geleden voor twee zijner kinderen, tengevolge van dysenterie overleden, een graf had moeten delven. En ook zouden wij de pottenbakkerijen van het nijvere Loemban Loboe bezichtigen, van waar het Battaksche aardewerk in groote hoeveelheden naar heinde en ver wordt uitgevoerd. [1]) En terwijl de roeiers ons vaartuigje op de cadans van hun lustig gezang voortpagaaiden, openbaarde zich voor ons het blanke meer met zijn rondomme bergen als een grootsch tafereel, dat door het rijpe zonlicht in warmen gloed gezet werd. Daar staken de Dolok Si Manoek manoek, de Dolok Siriaria en de Dolok Toloeng omhoog in de wolkelooze, azuren lucht en verderop lag het eilandje Pordopoer in lichtpaarse tinten te gloeien.

Een wit stipje geeft er het graf aan van het eenige jaren geleden verdronken hoofd van Pordopoer, die, komende van Moeara, bij onstuimig weer te water raakte en door zijn met ringgits gevulde oelos (kleed) in de geheimzinnige diepte van het Tobameer getrokken werd. Veel later heeft men zijn lijk gevonden, aangespoeld op het vlakke strand.

En we zien de geheele Zuidelijke kuststreek, waar eenmaal de sekte der permalims den opstand predikte tegen de vertegenwoordigers van het Nederlandsche gezag, nu stil en vreedzaam voor ons opdoemen. Goeroe Somolain was de stichter van genoemde sekte. Hij woonde te Balige en had in dienstbetrekking tot Si Singa Maharadja gestaan, bij wien hij in ongenade gevallen was. Toen verzon de handige Somolain een eigen godsdienst, bestaande uit fragmenten van het Christendom, den Islam en het heidensche animisme, welke hij bijeenflanste tot een verzameling van wondere leerstellingen. Van de Christenen wist hij, dat Jezus de zoon was van de debata (God) en dat bleef hij verkondigen; van de Mohammedanen had hij o.m. overgenomen varkensvleesch onrein, verboden eetwaar, te noemen en het Bataksche heidendom was hem bijgebleven in de offering aan bégoes en ganaganaän's, geesten en beelden.

Wie zijn volgeling wilde worden, had het z.g. moroeras op zich toe te passen, d. w. z. moest zich reinigen door het drinken van een bedwelmende drank van kruiden en oete pangir (citroen) en daarna een kip, een geit en een oelos den leermeester ten geschenke aanbieden. Hieruit kan men opmaken, dat Goeroe Somolain ook praktisch kon zijn.

Hij noemde zich en de aanhangers zijner leerstellingen permalims.

---

[1]) Eenige Battaksche vormen van aardewerk worden weergegeven op de plaat, behoorende bij de „Aanteekeningen omtrent de pottenbakkerij in de residentie Tapanoelie" door A. L. van Hasselt (*Internationales Archiv für Etnographie.* Band VI).

Zij waren vrij en onafhankelijk, behoefden aan het gouvernement niets op te brengen, noch in geld, noch in arbeid, en moesten zich daarom verzetten tegen de ambtenaren, die iets van hen vorderden. Zoo ontstond de godsdienstige, politieke sekte van den handigen Goeroe Somolain.

Het was geen wonder, dat de absolute vrijheid en de min of meer heilige sfeer, waarmee deze leermeester zijn godsdienst omgaf, voor velen verleidelijk waren, en toen eenmaal de eersten zich bij hem aansloten, deden ook anderen het, deels uit eigen belang, deels uit vrees voor Somolain's toenemenden invloed.

Niet alleen was bepaald, dat geen permalim behoefde te werken, maar ook had Somolain, even handig als altijd, aan zijn volgelingen de komst van Singga Maharadja in uitzicht gesteld, hoewel hij bij dezen totaal afgedaan had; en waar hij ook vergaderingen hield, verblindde hij het volk met de belofte, dat eenmaal de priestervorst zou komen. Bezorgde deze het gouvernement al last genoeg, de politieke toestand ging er sedert de totstandkoming van de sekte der permalims nog op achteruit. In Balige waren er reeds veel permalims en ze kwamen ook in Sigoepar, Sitorang, Parsambilan, in geheel de streek ten Zuiden van het meer, ja zelfs op de hoogvlakte.

Als een bewijs, dat hun invloed zich steeds meer en meer verbreidde, diene, dat toen in 1896 de zendelingen Pohlig, Junge en Steinzick het landschap Habinsaran bezochten, hier nog geen permalims werden aangetroffen. Een half jaar later vingen er hun opstootjes aan.

Aanvankelijk vond men dat godsdienstfanatisme, dat zich heilig wanen en dat overal biddend opzien naar den hemel, gelijk de permalims deden, ongevaarlijk. Het verzet trok nog niet de aandacht. Maar toen Somolain's volgeling Oengkoe op zekeren dag een zendeling niet in zijn kampong wilde binnenlaten en menschen om zich heen zamelde, om bepaald tegen ons gezag op te treden, werd 't in Lagoeboti en omstreken tijd, om uiterst voorzichtig te wezen. Het allervreemdste lijkt, dat Somolain toen al in den zendeling Pohlig, die in dien tijd nog te Na Roemonda gevestigd was, den Singa Maharadja zag in een andere gedaante, dan waarin deze gewoonlijk zich vertoonde. Si Singa Maharadja had een schot gekregen in den arm, de heer Pohlig had een afgeknotten duim. En dat kwam met elkaar overeen, verkondigde Somolain; niet voor niets deed hij dat, immers de belofte, waarmee hij zijn volgelingen zand in de oogen dacht te strooien en volgens welke Si Singa Maharadja eenmaal zou komen, kon onmogelijk verwezenlijkt worden, dus nam hij een beter middel te baat en suggereerde den mystieken vorst in de eerbiedwaardige verschijning van den heer Pohlig, die den uiterst geslepen Somolain tot surrogaat van den echten Singa Maharadja diende. De suggestie werd zóó ver doorgedreven, dat de permalims den bedoelden zendeling opoeng (opoeta) of groot-

vader noemden, gelijk de ware Singa Maharadja dat voor hen was. Dat was een vereering, welke, de heer Pohlig nolens volens moest ondergaan.

Toen hij in 1899 met verlof naar Duitschland ging, was dat voor Somolain een onverwachte gebeurtenis, waaraan in het belang van de permalim-leer de uitleg werd gegeven, dat opoeta zich verschool onder het dak van zijn huis. Waren er in Parsambilan feesten, dan stond er altijd een stoel gereed voor den pseudo Si Singa Maharadja, dien men dan ook in suggestie zag. Later, toen de heer Pohlig terug was, kwamen herhaaldelijk heidenen van Oeloean hem de naieve vraag stellen of hij werkelijk Si Singa Maharadja was, en toen in 1891 zijn oudste kind geboren werd, brachten de permalims in plechtigen optocht het eerste sombaon (offer) bestaande in een paard met een veulen, geiten, kippen, enz. aan de anak ni Singa Maharadja (het kind van Singa Maharadja). Toen dan Oengkoe in het hoogland zat, bijna gereed, om tegen de Europeanen op te trekken, stuurde hij aan opoeng het volgende schrijven: „Uw brief heb ik ontvangen. U hebt daarin om 5 karbouwen en 70 ringgits verzocht. Hier zend ik U alvast 10 ringgits. Stuur Uw gezanten naar Hitetanoe, waar ik nu ben en laat de karbouwen en de rest van het geld maar halen. Wij komen over drie of vier dagen naar beneden, om U geweren en ammunitie te vragen. Opoeta (onze grootvader) heeft daar honderden geweren en veel ammunitie. Ook zullen wij optrekken naar Balige en Lagoeboti".

De ontvangst van des heeren Pohlig's brief door Somolain en het aan dezen gedane verzoek om karbouwen en geld waren typische staaltjes van Battaksche suggestie of listigheid. Het gerucht, dat Oengkoe in trouwe briefwisseling zou staan met opoeta, van wien hij geweren en patronen zou krijgen, moet door Oengkoe zonder twijfel overal verspreid zijn en was dus een prachtig middel, om meer aanhangers te verwerven.

De heer Pohlig stelde den brief natuurlijk den betrokken bestuursambtenaar ter hand. Er had een militare excursie plaats naar Sitorang, waar 8 dagen verbleven en niets bijzonders opgemerkt werd.

Nauwelijks waren de soldaten in het bivak te Lagoeboti teruggekeerd, toen de controleur, blijde dat er niets gebeurd was, door tusschenkomst van den zendeling Nommensen van Sigoepar het rapport ontving, dat Oengkoe en volgelingen bezig waren van het gebergte te dalen in de richting van het door Europeanen geoccupeerde gebied. De controleur en de militairen kwamen terug; een door den vijand versterkte stelling nabij Parsambilan werd beschoten; de permalims vluchtten met achterlating van drie gewonden, maar hun sekte bleef.

Toen zij echter ook in het Maleische gebied onrust stookten, nam de sultan van Koealoe een maatregel, waarvan het gevolg was, dat Oengkoe's hoofd den betrokken ambtenaren werd getoond als een

teeken, dat de hoofdopstandeling gesneuveld was. Een jaar later heette het bij de permalims, dat Oengkoe herleefd was en begaven zij zich over Dolok Saroengan naar het landschap Sibide, van waar zij via Siriaria en Marati tot in het gebied van Asahan trokken. Goeroe Somolain werd later in Balige gevangen genomen en verbannen, doch had een opvolger in zekeren Opoe Bernit, die in Batoemoror woonde en niet minder invloed had.

Als het beste bewijs, dat de heer Pohlig ook toen nog steeds de grootvader van de parmalims was, blijkt wel hieruit, dat hij gedurende drie uren een onderhoud gehad heeft met Opoe Bernit, terwijl te voren een oppasser van den controleur en een Bataksch hoofd, die dachten in zijn kampong te kunnen komen, respectievelijk met een pak slaag en eenige geweerschoten waren verwelkomd. Vruchteloos was de poging van den heer Pohlig om Opoe Bernit naar den controleur te krijgen. De permalim wilde wel alles doen, wat „opoeta" zei, enkel niet zich aan het gouvernement onderwerpen. Ook kon „opoeta" veilig te allen tijde bij hen komen, maar als de controleur kwam, zou hij op dezen laten schieten.

Hem, wiens invloed zich evenals die van zijn verbannen voorganger meer en meer uitbreidde zonder bloedvergieten, onder de verblinde bevolking, gevangen te nemen, was dus nog zoo gemakkelijk niet. Het hoofd van Balige, wien 500 dollars beloofd was, indien hij Opoe Bernit zonder slag of stoot in handen van het bestuur kon leveren, riep de hulp in van een gewiksten spion van Oeloean. Deze, zich houdend voor een permalim, deed aan Oepoe Bernit een brief afgaan, waarin hij schreef, dat Si Singa Maharadja heimelijk te Oeloean gekomen en in zijn woning afgestapt was, waar hij hem wenschte te ontmoeten. Opoe Bernit, die niet zoo verstandig was als zijn voorganger Goeroe Somolain, doorzag de list niet en liet zich in het huis van den spion te Oeloean gevangen nemen, vanwaar hij per prauw naar Balige overgebracht en daarna naar elders verbannen werd. Zijn opvolger was Goeroe Pamosik en vestigde zich in kampong Morpaoeng Bagasan, waar hij veel aanhangers had. Een militaire expeditie, op die kampong afgezonden, had in zoover succes, dat Goeroe Pamosik en bijna alle permalims van die kampong gevankelijk naar Padang Sidempoean, toenmaals de gewestelijke hoofdplaats van Tapian na Oeli, gebracht werden. Van daar werd Goeroe Pamosik naar Ambon verbannen, waar hij in 1904 overleed.

Vele permalims werden, nadat zij de belofte hadden afgelegd, de bevelen van de overheid te zullen opvolgen, naar hun woonplaats teruggezonden, terwijl 25 volgelingen door den rapat tot 5 jaren dwangarbeid werden veroordeeld, te ondergaan te Padang Sidempoean. Sedert is de oproerige geest onder de permalims belangrijk verminderd; er zijn nog wel enkele permalims hier en daar, doch hun verzet tegen

het gouvernement is niet krachtdadig, maar lijdelijk en hun invloed onder het volk is verdwenen.

Aldus is het verhaal, hetwelk de heer Pohlig mij deed over de permalims tijdens onze langzame prauwvaart voorbij de gansche bergstreek van vroegere roering en gisting onder het Tobasche volk.

Wij zijn vlak aan de rotsige kust van Djandie Matogoe, waarop we achter ziekelijk vergroeide klapperboomen, die maar niet tot volle ontwikkeling schijnen te kunnen komen en achter wat levendige bloemen het eenzame huis van den zendeling Reitze en het houten kerkje ontwaren.

Welk een moeilijke arbeid heeft de man wiens naam ik daareven genoemd heb, gehad in het eenzame, onvruchtbare Djandji Matogoe! Hoe hebben de zorgen hem niet gekweld, de zwaarste slagen hem niet getroffen en hoe ijverig en ernstig zette hij zich niet immer aan zijn taak! Tien jaren geleden al, toen de bevolking nog met elkander aan het oorlogen was, zat hij er als de eerste zendeling. Men had 't op zijn huis, op zijn leven gemunt en hij sliep elken nacht licht en onrustig, moèst zoo slapen, veiligheidshalve. [1]) Nu is het in Djandji Matogoe heel vreedzaam en hij heeft wat Christenen om zich heen gezameld, de bevolking gesteund, getroost en met medicijnen geholpen in gevallen van ziekte. Hij heeft er veel gewrocht.

Wij namen een kijkje op de druk bezochte onan of markt, welke evenals op de meeste plaatsen in het Bataksche binnenland in de open lucht gehouden werd en waar tegen vrij dure prijzen visch in slechts enkele soorten werd verkocht. Als de uit het Toba-meer afkomstige vischsoorten werden ons genoemd: ihan, indalap en pora pora (goede soorten), sibahoet (moddervisch) en haroeting (roofvisch).

Aardig is de wijze, waarop tabak, welke in rollen ter dikte van een duim op de markt voorkomt, verkocht wordt. De kooper of koopster mag voor een genoemden prijs van de rol zooveel aftrekken als door de verkoopster wordt vrijgelaten. Deze houdt haar duim en vingers om de rol tabak, en steekt het eene vrije einde de koopster toe, die nu door een list of door hard knijpen tracht meer tabak te trekken en de rol achter de vingers van de verkoopster af te breken. Soms heeft dit onder rumoerig protest van de verkoopster plaats.

Behalve tabak en visch werden er ook nog potten van aardewerk, rijst, kruiden, bakoedoe-hout, gekleurde garens, enz. verkocht en terwijl we de op den grond uitgestalde goederen bezichtigden, drongen zich mannen en vrouwen om ons heen, nieuwsgierig naar hetgeen wij te vragen of te zeggen hadden. Na het middagmaal maakten wij over warme, boomlooze velden en dorre alang-alang-heuvels een uit-

---

[1]) In Februari 1907 nog deden brandstichters het kerkgebouw van Marom, dicht bij Djandji Matogoe in vlammen opgaan.

stapje naar kampong Loemban Loboe, waar we de Tobasche pottenbakkerijen bezichtigden. Toen bezochten we ook de diepe aardgroeven, waarin de pottenbakker dikwijls met levensgevaar het materiaal voor zijn bedrijf haalt, en maakten den terugtocht over de Aek Simarintop, een klein riviertje, dat door het kale landschap stroomt, liepen voorbij een kerkje, dat er als verloren in de weemoed-verwekkende eenzaamheid lag. Onderweg kwamen we vrouwen tegen, die van de onan huiswaarts keerden. En luid klonk telkens haar vriendelijke groet: Tabe ni tuani hipas be mahita! hetgeen beteekent: dag heer! mogen wij gezond blijven! En ik had gelegenheid om op te merken, dat de vrouwen hier alles kunnen gebruiken, stukjes goed, bundeltjes idjoekvezels, rolletjes sirih, om de gaten in haar oorlellen te vullen en wijd te houden.

We zouden tegen vijf uur 's middags per prauw naar Lagoeboti terugkeeren, maar de wind was intusschen opgestoken en beroerde het water van het meer tot een onstuimige golving. Dus moesten we besluiten den nacht in het huis van onzen gastheer door te brengen.

In den laten middag zaten we allen op den hoogen, steenachtigen heuvel te genieten van de kleuren, waarmee de ondergaande zon de hemel verhelderde. Diep-blauw was het meer, dat ruischte en zong als een zee. Purper gloeiden de verre bergen, scherp afgeteekend tegen bloedroode lucht. Beneden ons dobberde een soloe met een visscher langs het strand. En onderwijl luidden de kerkklokken haar droeve, echoeënde klanken over het duisterende Djandji Matogoe...

(*Slot volgt*).

MAANDELIJKSCHE BIBLIOGRAPHIE VOOR OOST- EN WEST-INDIË.

A. AFZONDERLIJKE WERKEN.

M. van Geuns: Allernieuwste Vorstenlandsche historiën. Het hervormingswerk in de Vorstenlanden. Overgedrukt uit het „Soerabajasch Handelsblad" van 19, 21, 22 en 23 Febr. 1910. Soerabaja, Drukkerij van het „Soerabajasch Handelsblad". 1910. 8°.

De Christelijke Zending. Pro: **Alb. L. Kruijt**, zendeling te Posso. Contra: **Henri Borel**, ambtenaar voor Chineesche zaken; letterkundige. Baarn, Hollandia drukkerij. 1910. 8°. [„Pro en Contra", betreffende vraagstukken van algemeen belang. Serie VI, No. 3.]

Verslag van de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Soerabaja over het jaar 1909. Soerabaja, E. Fuhri & Co. 1910. 8°.

Eda Green: Borneo. The land of river and palm. With preface by the Lord Bishop of Labuan and Sarawak. [Aberdeen, the University Press. 1910]. 8°. With portrait, plates and maps.

Bibliothèque coloniale internationale. 2e Série. **Les fonctionnaires coloniaux.** Premier supplément. Documents officiels précédés de notices historiques. Tome III. **Colonies néerlandaises.** — Colonies allemandes. — Colonies françaises. — Colonies britaniques. Bruxelles, Institut Colonial International. 1910. 8°.

J. E. Jasper: Een tentoonstelling van Indische huisvlijt. [4e jaarmarkttentoonstelling te Soerabaja]. Illustraties van **Mej. E. C. van Manen**, foto's van den schrijver, vignetten van den Javaanschen teekenaar **Mas Pirngadie.** ('s-Gravenhage, Drukkerij „Luctor et Emergo"). [1910]. 8°.

Handleiding voor de uitrusting van expeditiën en voor den verplegingsdienst te velde. Uitgegeven op last van het Departement van Oorlog. Batavia, Landsdrukkerij. 1909. kl. 8°. Met tabellen.

F. J. W. Werkhoven: Practische instructies voor den machinist op Javasche suikerfabrieken. Tegal, J. B. de Boer. 1909. 8°. Met afbeeldingen.

F. Fokkens: Waarom ik onder protest mijn eervol ontslag uit den dienst vroeg. 's-Gravenhage, [1910]. 8°. [Niet in den handel].

Eleda: Herinneringen aan zendeling August Lett. Bijeenverzameld door —. Den Helder, H. J. P. Egner. [1910]. 8°. Met portretten, platen en kaart.

Post- en telegraafgids voor Ned.-Indië. (Staatsblad 1896 no. 110). Veertiende jaargang 1910. Batavia, Landsdrukkerij. 1910. 8°.

Verslag van het mijnwezen [in Ned.-Indië] over het 2e kwartaal 1909. Batavia, Landsdrukkerij. 1910. gr. 8°. [Extra-bijvoegsel der Javasche Courant van 4/3 — 1910. No. 18].

Dr. P. N. van Kampen: De hulpmiddelen der zeevisscherij, op Java en Madoera in gebruik. Batavia, G. Kolff & Co. 1909. gr. 8°. Met platen en illustratie. [Mededeelingen uitgaande van het Departement van Landbouw, No. 9].

Verslag van het Mijnwezen in Ned.-Indië over het jaar 1907—1908. Met 18 bijlagen. Batavia, Landsdrukkerij. 1910. 8°.

B. TIJDSCHRIFTEN ENZ.

De Tijdspiegel. *67e jaarg. April 1910.*
In Azië's Zuid-oost-hoek. Bijdrage tot de kennis van de Engelsche koloniale politiek in den Oost-Indischen Archipel en Achter-Indië, door Indicus. — De Gouvernements-mijnbouw in Ned.-Indië, door H. van Kol.

Vereeniging van Ambtenaren bij het Binnenl. Bestuur in Ned.-Indië te 's Gravenhage. Berichten en mededeelingen ten behoeve van de leden. *No. 5. 1910.*
De „Koelie-ordonnantie" ter Oostkust van Sumatra. Voordracht van den heer C. J. van Kempen, in de Ned.-Ind. Bestuursacademie. — Het grondbezit in Zuid-Sumatra. Voordracht van den heer A. M. Hens, in de Ned.-Ind. Bestuursacademie. — Een en ander over de dienstverhoudingen en den werkkring bij het Binnenl. Bestuur. Voordracht door den heer G. F. de Bruyn Kops, gehouden den 12den Januari 1910.

Internationales Archiv. für Ethnographie. *Band XIX, Heft V. 1910.*
Der Kris der Javaner, von Dr. J. Groneman (Fortsetzung), mit Tafeln und Illustrationen.

Indisch Genootschap. *Vergadering van 1 Maart 1910.*
Verhuring van grond door Inlanders aan niet-inlanders op Java en Madoera, door Mr. G. J. Nolst Trénité.

Eigen Haard. *26 Maart 1910.*
Het ethnologisch en maritiem museum te Rotterdam, oud en nieuw, door Joh. F. Snelleman (met afbeeldingen).

De Aarde en haar Volken. *46 jaarg. 1909-10. No 1.*
Danstoestel van Merauke [Ned. Nieuw-Guinea], door J. F. Snelleman (met afbeelding).
Id. No. 3. Dr. M. Greshoff (met portret) — Schedelkorwars, door J. F. Snelleman (met afb., zie ook No. 4).
Id. No. 11. Het kalk werpen op Nieuw-Guinea, door J. F. Snelleman (met afbeelding).
Id. No. 13. Lampongsche merkwaardigheden, door J. F. Snelleman (met afb.).
Id. No. 18. Nog een merkwaardig weefsel uit de Lampongs, door J. F. Snelleman (met afb.).

De Ingenieur. *25e jaarg. 1910. No. 15.*
† Hugo Cool m. i. (met portret), door H. C. Wesseling en naschrift van R. A. van Sandick.

Tijdschrift voor Economische Geographie. *1e jaarj. 1910. No. 3.*
De zeevisscherij in Ned.-Indië [I. Zeevisscherij op Java en Madoera. II. Zeevisscherij in de Buitenbezittingen], door H. ten Hage (met kaartje).

Weekblad voor Indië. *6e jaarg. 1909-10. No. 44.*
Indië een dobbelhuis, door R. B. — Verlofgangers op reis (vervolg; zie ook Nos. 45—46). — Een kunstschilder op Java in 1706 (met portret), door Gabriel (zie ook No. 45). — Sabang (met afb.), door S. van Sonsbeecke.

Id. No. 45. Dr. G. A. J. VAN DE SANDE, geb. 17 Dec. 1863 te Arnhem, overl. 18 Jan. 1910 te Soerabaja (met portret), door E. — „De rechte lijn", van J. FABRICIUS (met portret). — De ramp nabij Wlingi (met afb.), door B. Z. K.
Id. No. 46. Indo's en totoks, door M. VAN GEUNS. — Iets over groententeelt, II, door V. M. A. B.

Het Koloniaal Weekblad. *10e jaarg. 1910. No. 13.*
De particuliere landerijen op Java. — Matten-tentoonstelling bij Boeatan.
Id. No. 14. Multatulidag. — Max Havelaar-fonds. — Indische kunstnijverheid.
Id. No. 15. Tentoonstelling van Indische foto's. — De spoorweglijn Batavia. — Buitenzorg (Adres van de vereeniging „Moederland en Koloniën" aan Z. Exc. den Min. van Koloniën).

Cultura. *22e jaarg. No. 260. April 1910.*
J. D. KOBUS † (met portret), door J. J. PAERELS. Dr. K. W. VAN GORKOM † (met portret), door B. — Het bestaan der geëmployeerden op cultuurondernemingen in onze Oost II, door F. A. VON STÜRLER, met naschrift door R. H. R[ijkens].

Jong Indië. Een Algemeen Weekblad. *2e jaargang 1909-10. No. 31.*
Over landbouwcrediet (slot), door Z. — Valckenier en de moord op de Chineezen, door Th. (zie ook No. 33).
Id. No. 34. Nog eens landbouw-crediet, door Tani. — Uit de inlandsche wereld. Omgang, door Mas Tjitrotaroeno.

De Indische Mercuur. *33e jaarg. 1910 No. 12.*
Rubberscraps, door Dr. A. H. BERKHOUT — Het onderzoek van caoutchouc en getah pertja, door Dr. A. H. BERKHOUT. — Een boek over de Bataklanden. — De instervingsziekte der cacaoboomen en het bruinrot der cacaovruchten, door Dr. H. M. QUANJER — De overneming van den Spoorweg Batavia-Buitenzorg door den Staat.
Id. No. 13. In memoriam. J. D. KOBUS, door H. C. PRINSEN GEERLIGS. — Koffie-statistiek voor West-, Midden- en Oost-Java. — Uitvoer van- en invoer op Java in 1909. De wereldproductie van petroleum in 1909.
Id. No. 14. De rietsuiker industrie in de verschillende landen van productie VI, de Philippijnen, door H. C. PRINSEN GEERLIGS. — Indo-Maleische houtsoorten door Dr. A. PULLE. Het Junghuhn-gedenkboek. — De begrooting van Suriname en Curaçao voor 1911. — Vereeniging Toeristen verkeer te Batavia.
Id. No. 15. Rubberkultuur-maatschappijen in Ned.-Indië. — Een nieuwe ziekte in de Robusta koffie. — De tabakskultuur in Australië. — Het Japansche tabaksmonopolie.

Boschbouwkundig Tijdschrift Tectona. *Deel II. Afl. 5. Febr. 1910.*
Leucaena glauca. Bth. (Kemlandingan), door A. Th. G. Salverda. — Over exploitatie en bedrijfsregeling in ficus-kulturen (met platen), door J. G. VAN BRAAM. — Nogmaals opslagkultuur en de zgn. kontractskultuur, door Ch. S. LUGT. — De begrooting van het Departement van Landbouw voor 1910.

Departement van den Landbouw in Suriname. *Bulletin No. 23. Maart 1910.* Plantaardige voortbrengselen van Suriname, door Dr. J. SACK.

Teysmannia. *21e jaarg. 1910 Afl. 2.*
Mededeelingen betreffende de caoutchouc-cultuur (vervolg), door Dr. W. R. TROMP DE HAAS (De Castilloa-cultuur op de onderneming Ngrankah). — Over den grond van Java (vervolg), door Dr. E. C. JUL. MOHR. — Bijdrage tot de kennis van de boorderschade in het rijstgewas, door J. E. VAN DER STOK. — Voedermiddelen (vervolg), door Dr. J. DEKKER. — Gras onder vruchtboomen

door H. J. Wigman. — Vergelijkende proef met rijst variëteiten, door J. E. van der Stok. — Mededeelingen omtrent kruisingsproeven, door J. E. van der Stok.

Archief voor de Suikerindustrie in Ned.-Indië. *18ejaarg. 1910. Afl. 1.*
Eenige onderzoekingen naar aanleiding van in den afgeloopen maaltijd gevraagde praktijks-adviezen, door J. J. Hazewinkel. — De Java-Suikerindustrie gedurende het tijdvak 1904—1908, door W. C. Dickhoff.

Id. Afl. 2.
Het Perrinfilter, door J. J. Hazewinkel. — Onderzoekingen over de vergisting van Java-melasse, door E. de Kruyff.

Id. Bijblad Afl. 2.
Bestaat er op Java behoefte aan een arbeidswetgeving? door P. J. F. van Heutsz (zie ook afl. 3).

Id. Afl. 4.
Reorganisatie van de landhuur in de Vorstenlanden.

Id. Afl. 6.
De ambachtsschool voor Inlanders te Soerabaia, door W. C. Dickhoff.

Cultuurgids. *12e jaarg. 1910 Tweede gedeelte. Afl. 1.*
Onderzoekingen van de koffiebladziekte, door Dr. Th. Wurth. — Rapport naar aanleiding van verscheiden dienstreizen naar caoutchouconderneemingen, door Dr. P. Arens. — De mier als voorbehoedmiddel tegen de Robusta-rupsenplaag, door Dr. W. Roepke.

Id. Eerste gedeelte. Afl. 1.
De Java-kina-cultuur en de Bandoengsche kinine-fabriek, door Mr. C. W. Baron van Heeckeren. — De opleiding voor de cultures, door J. H. G. Kiehl. — De Java-thee-verkoop.

Id. Afl. 2.
Wereldoogst en wereldverbruik van cacao in het jaar 1908, door D. de Lange. — Het planten van Hevea in mestpotten, door H. van Zuylen (zie ook afl. 3).

Id. Afl. 3.
Ziekten in kina-kweekbedden, door A. Isasca. — De katoenkultuur in Ned.-Indië.

Veeartsenijkundige Bladen voor Ned.-Indië. *Deel 21 (1909), afl. 6.*
Het 9e Internationaal veeartsenijkundig congres. — De veeteelt in de Duitsch-Afrikaansche Koloniën, door Schräter en Wagenaar. — Een geval van Surra bij een hond. — Over het voorkomen van latente tuberkelbacillen in de lymphklieren van runderen en varkens. — Tuberculose bij een olifant veroorzaakt door tuberkelbacillen van den mensch. — Invloed van Yohimbine op de melkklier, zoowel op het klierweefsel als op de melkafscheiding. — Ziektestaten over de maanden Juli—September 1909.

Geneeskundig Tijdschrift voor Ned.-Indië. *No. 19. Januari 1910.*
Verslag van de lotgevallen der Vereeniging tot bevordering der Geneeskundige Wetenschappen over het jaar 1909, door Dr. J. de Haan. — Verslag van het wetenschappelijk gedeelte der vergaderingen van het jaar 1909. — Het symptomencomplex van Basedow bij malaria tropica, door P. R. d'Arnaud Gerkens. — Ontaarding der gezichtszenuw na kneuzing van den oogbol, door Dr. J. J. Kunst. — Iris-cyste, door Dr. C. Bakker. — Eenige statistische en andere gegevens, ontleend aan de civiel geneeskundige jaarverslagen en aan de rapporten omtrent besmettelijke ziekten in Ned.-Indië over het jaar 1908.

Bulletin van den Bond van Geneesheeren in Ned.-Indië. *No 19. Januari 1910.*
Inlandsche ziekenverpleging. — Geneeskundige hulp aan verwonde Inlanders.

— De verzorging van lepra-lijders op Java. — Het leprosium te Japara. — Opmerkingen over lepra-bestrijding. — Enz.

Indisch Militair Tijdschrift. *31e jaarg. 1910. No. 2.*

Harceleeren, taquineeren, chicaneeren, door J. C. Pabst. — Het een en ander omtrent beoordeelings lijsten (vervolg). — Nogmaals de Brisantgranaat-kartets Ehrhard van Essen en het ontwerp eenheids-projectiel-Gooszen (met grafische voorstelling) — De schietmethode Fabius en ons schietvoorschrift, door J. van Hasselt. — Het schieten in bergterrein door Vesting-Artillerie, naar aanleiding van de in 1909 gehouden schietoefeningen in de nabijheid van Soemedang, door G. E. Visser. — Het samenspelen van meerderen met minderen in militaire voetbalclubs. — Schermen door van Houten. — Het ontwerpen van een universeel schema van premiën voor de schietoefeningen, door H. Lamberts. — Menagecommissies, door D. Bakker.

Orgaan der Vereeniging ter beoefening van de Krijgswetenschap. *1909-1910. Afl. VII.*

Zes maanden bij de expeditionaire troepen in Djambi, door W. G. van Hoogenhuyze.

Het Recht in Ned.-Indië. *Deel 93 (1909). Nos. 5 en 6.*

Bij Lombroso's dood, door C. A. Wieneke.

Berichten uit Ned.-Oost-Indië van den Sint-Claverbond. *1910. No. 1.* [*Niet in den handel*].

Onze missiestaties in Ned.-Indië, door Pr. A. Kortenhorst. — Een dienstreis naar Conga en Lewalaga, door Pr. A. van der Velden. — Kotting bij Maumerie, door A. IJsseldijk. — Dood en begrafenis van Pr. C. A. M. Laane. (De meeste opstellen met afbeeldingen).

De Rijnsche Zending. *April 1910.*

Uit brieven van zendeling E. Fries op het eiland Nias. — Onze inlandsche helpers.

Den Haag, 25 April 1910. W. C. Muller.

Het Vraagstuk van het Water in Tripolitanië, het Land der Woestijn.

DOOR

H. VAN KOL.

L'eau est le principe de tout.
Thalès.

I. Het land van den dorst.

Nergens ter wereld heb ik zoo duidelijk de groote waarde ingezien van het water, deze levenwekkende kracht der natuur, als op mijn reis door het nog zoo weinig bekende en in velerlei opzicht toch zoo belangwekkende *Tripolitanië*. Waar het water te voorschijn treedt, daar ontspringt aan den bodem het groene gras; daar is het leven mogelijk voor mensch en dier, ja daar ontstaat zelfs welvaart; waar het ontbreekt, ziet men slechts dorre zandvlakten en heerscht de doodsche stilte der woestijn.

Droef en eenzaam is het in deze streken met hun ijskoude nachten en snikheete dagen, waar schier geen vogel door het luchtruim zweeft, geen grasspriet de eentonige kleur van den bodem breekt zoolang het levenwekkende water wordt gemist, waar dus landbouw, industrie, handel, onmogelijk kunnen bestaan. De bodem is vruchtbaar; gronden zijn er in overvloed aanwezig; met ijver wordt er in het najaar tarwe en rogge gezaaid; doch vallen geen overvloedige regens, dan blijft de natuur onvermurwbaar en ontkiemt er geen enkele plant. Dan gaat een groot deel der kudden verloren; worden de levensmiddelen duur in dit zoo arme land; ontstaan ziekten en hoogersnooden, en wordt er vreeselijk gebrek geleden door de overgroote meerderheid der inwoners.[1]) Zóó was de toestand gedurende mijn bezoek in de maand

[1]) Tegen het einde der XVIIIe eeuw werden in enkele jaren door hongersnooden en pestziekten de helft der inwoners van de stad Tripoli weggemaaid; de lijken lagen onbegraven in de leege huizen of op de straten; geen enkel levend wezen was zichtbaar; slechts nu en dan groepen verdwaasden, die luide klaagkreten deden weerklinken door deze vrijwel uitgestorven stad. Gelijke rampen (eveneens gevolg van misoogsten) deden in het geheele land het aantal inwoners in 10 jaren (1832 tot 1842) tot op de helft slinken.

Februari van dit jaar, en in de maand April is weer een honger-typhus uitgebarsten.

Zwermen magere bedelaars zwierven door de straten, hongerlijders doorkruisten de omstreken; waar ik kwam in stad of dorp, in scholen of hospitalen, overal grijnsde de ellende ons aan. Een kind van 8 jaar stierf in die dagen van gebrek te midden van het marktgewoel; op een anderen ochtend werden bij een heilig graf 20 lijken van mannen gevonden, die daar onder de leuze „Mektoub!" „God wil het!" biddend waren neergezegen. De oogst van 1905 was mislukt, evenals die van 1907, 1908 en 1909, en het was of uit alle oorden opsteeg een kreet van smart en lijden; „ce soupir mélancolique et vague," waarvan Lamartine spreekt, „que l'air profond des nuits roule de vague en vague".

Doch hoe anders is de toestand, wanneer de regendruppels den dorstigen bodem drenken, en schitterende oogsten — veel grooter dan Europa ze kent — den landbouwer beloonen voor zijn arbeid; de koopkracht der bewoners doen aangroeien, en met een herleving van den zee- en karavanenhandel, weer geld brengen in dit, voor geen gering deel door de schuld der menschen zoo stiefmoederlijk bedeelde land. Jammer genoeg kan in dit droge land, „le pays de la soif" zoo als de Arabieren het noemen, elke 4 of 5 jaren slechts eenmaal op voldoenden regenval, dus op behoorlijke oogsten worden gerekend. Slechts water, en nog eens water, kan redding brengen uit dezen nood; en — ondanks de daaraan verbonden moeilijkheden — kàn de beschikbaar komende hoeveelheid water voor den landbouw aanzienlijk worden vergroot. Door beter benutten van het gevallen regenwater zal in meerdere gevallen irrigatie van dit woestijn-land mogelijk blijken.

Wel is het klimaat der Sahara voor den aanleg van irrigatiewerken uiterst ongunstig. Waar het terrein geschikt is voor de vorming van flinke rivieren, valt bijna geen regen; en in de bergstreken, waar meer regen valt, kunnen zich alleen kleine stroomen vormen, die dan tengevolge van de sterke verdamping of van den poreusen bodem weer spoedig verdwijnen. Terwijl in Europa voor de rivieren wel op de helft van den regenval is te rekenen, komt hun hier nauwelijk $^1/_{30}$ tot $^1/_{20}$ daarvan ten goede.

Gelegen tusschen de Middellandsche Zee en de Sahara, ondergaat Tripolitanië beurtelings den invloed van een verdampings-bassin en een warmtefornuis, en staat de totale hoeveelheid regen in nauw verband met de ligging der bergen en hun afstand van de Oude Wereldzee. De regenbrengende winden komen uit het Noord-Westen, en bevatten, daar zij tamelijk warm zijn, veel waterdamp; de zuidelijke, uit de woestijn komende, zijn droog en heet, en vormen wel onweerswolken, doch condenseeren zelden, en lossen zich dan op in zware doch korte stortbuien. Het *aantal* regendagen is er gering, de tijd waarin de regens vallen, duurt slechts van October tot en met Maart

Een paar bergruggen, verlengden van het machtige Atlas-gebergte, vormen een barrière voor de wolken die over zee komen, zoodat de Sahara van dorst vergaat, al ligt zij (en dit geldt vooral voor Tripolitanië) nog zoo dicht bij de Middellandsche Zee. Ook de stroomen van heete lucht die uit deze woestijnen opstijgen, belemmeren het vormen van neerslag.

Aan voldoende regenwaarnemingen ontbreekt het in deze Turksche provincie ten eenenmale; bij het Meteorologisch Instituut te Utrecht bezit men geen enkele opgave; de autoriteiten ter plaatse konden er mij evenmin verschaffen; alleen enkele reizigers geven daarover cijfers. En dan blijkt daaruit dat de gemiddelde *regenval* voor de hoofdstad Tripoli, op niet meer dan 400 mM. (wellicht 360) mag worden geschat, dus minder is dan die van Tunis, waar jaarlijks 487 mM. valt.

Voor de Sahara, waar de regenbuien zeldzaam, en dan wel uiterst hevig maar zeer lokaal en van korten duur zijn, is (als maatstaf nemende Biskra = 199 en Laghouat = 198 in Zuid-Algerië) op zeker niet meer dan 200 mM. jaarlijks aan te nemen,

De geheele regentijd duurt slechts korte maanden. In den zomer en herfst kan zich nagenoeg geen neerslag vormen, daar de afkoeling der hoogere luchtlagen (36—43°) dan nog onvoldoende is. Bijna alles valt dus in den winter, doch de aanvangtijd is vaak grillig en loopt uiteen van November tot Februari. Ook de jaarlijksche regenval is zeer afwisselend. Terwijl in *1893* = 584 mM. viel, was dit in *1894* = 663 en één jaar later 1895 = 224 of ongeveer $^1/_3$. Gemiddeld kreeg men in deze 3 jaren een hoeveelheid regen van 478 mM., waarvan 382 mM. of 80 pCt. in de maanden November tot en met Januari. Het geheele aantal regendagen in die jaren bedroeg gemiddeld niet meer dan *61*, wat wijst op zware stortbuien, vaak meer hevig dan weldadig. Hoe meer zuidelijk, hoe geringer de regenval, wat echter ten deele wordt geneutraliseerd door de sterke dauwvorming in de Sahara, die althans eenig vocht verschaft aan de planten.

In Benghazi, de havenplaats van het schiereiland Barka (het oude Cyrenaïca en het land der Hesperiden) was als gemiddelde van 13 jaren de regenval = 265 mM., met een maximum van 525 en een minimum van 110, zich dus verhoudende als 4,8 : 1.

De breede en diepe geulen, „Oueds" genaamd, (in Spanje „ramblas") die men alom in de woestijn aantreft, en die maanden en maanden droogliggen, doch dan weer enorme hoeveelheden water moeten afvoeren, zijn eveneens bewijzen voor den soms hevigen regenval. Gedurende mijn verblijf zag ik daarvan de sporen in de talrijke gleuven, die den Karavaan-weg naar Fessan voor gewone vervoermiddelen onbruikbaar maakten, en in de vernieling kort vóór mijn komst door de Oued Medjenine in de hoofdstad aangebracht. Deze had zich plotseling gevormd gedurende de zware regens van Februari 1910, en

toen dwars door een der hoofdstraten van de hoofdstad, rakelings langs het Seraï van den Gouverneur-Generaal, een diepe gleuf naar zee geschuurd, meermalen een deel der stad onder water zettende.

Gering is de regenval er dus zeker, nauwelijks met die van het droge Curaçao gelijk te stellen; en vooral de onregelmatige verdeeling over de verschillende tijden van het jaar is uit landbouwkundig oogpunt een groot nadeel. In het Seine-dal b.v. vallen dikwijls niet meer dan 550 mM. per jaar, doch dan gedurende niet minder dan 200 regendagen, wat een weldadige besproeiïng vormt voor de cultures, en het Seine-dal maakt tot een der vruchtbaarste valleien van den aardbol. In Tripoli valt in sommige jaren een ongeveer gelijke hoeveelheid, doch dan in enkele maanden en een derde der dagen. De regen valt plotseling, in zware stroomen die de vlakte verscheuren, soms uitgebreide overstroomingen veroorzaken en, rijk beladen met vruchtbare bestanddeelen van den grond, massaas water naar zee stuwen, kort daarna een uitgedroogden bodem achterlatende..

Rivieren worden er in gansch Tripolitanië (33 maal grooter dan Nederland [1])) niet aangetroffen, alleen boven vermelde, nagenoeg altoos droge oueds. Slechts in de bergdalen komen kleine stroomen voor, om weldra weer in het zand der alom aanwezige woestijn te verdwijnen. Bronnen worden er meerdere aangetroffen, vooral aan den voet der berghellingen, doch ook tot dicht bij de kust; groene oasen wijzen reeds uit de verte hun aanwezigheid aan. Op enkele plaatsen worden in grotten flink stroomende beken aangetroffen, onder andere een bij Benghazi, volgens de legende de onderaardsche toegang tot de rivier der vergetelheid, de Léthé.

Uitgebreide zwampen, „sebkas" zijn er vele, doch een ware plaag dezer landen. In deze meren nadert het onderaardsche water de oppervlakte der aarde en stijgt door de capillariteit naar boven; in deze worsteling tusschen infiltratie en verdamping in dezen ziltigen bodem, wint gedurende den zomer en den herfst de zon het van den regenval, en vormen deze half uitgedroogde meren ware broeinesten voor de hier veelvuldig voorkomende malaria, juist in den tijd dat de langs de oevers geplante watermeloenen tot rijpheid komen.

Water is er dus wel in dit woestijnland bij uitnemendheid, doch verzameld in de onderaardsche lagen, waaruit het alleen bij terreinverzakkingen door bronnen, en elders door het ophalen uit putten te voorschijn komt.

Van economisch standpunt beschouwd, is het dus verklaarbaar, dat slechts weinig landen op den aardbol zulk een treurigen aanblik op-

---

[1]) De bevolking wordt op 910.000 geschat, dus ongeveer $^1/_6$ van die van Nederland, zoodat de dichtheid, met 0,9 inwoner per vk. K.M. niet meer dan $^1/_{180}$ van ons land bedraagt.

leveren als deze troostelooze gewesten, waarvan nauwelijks een twintigste deel bewoonbaar is, en waar eenige duizenden inwoners als landbouwers in de uiterste armoede moeten leven in enkele oasen, verspreid in deze ontzaggelijke steen- en zandvlakten, waar nauwelijks eenige grassprietjes kunnen gedijen. Alléén irrigatie kan daarin verbetering brengen, is dus een levenskwestie voor deze landen; het voornaamste probleem dat, lang verwaarloosd, dringend oplossing eischt.

Komt er water, dan komt er landbouw, verdwijnt de ellende en zullen de Nomadische Bedouïnen vaste woonplaatsen gaan verkiezen boven hun droef en armzalig zwerversleven. Die rustelooze trekkers van de eene schamele weideplaats naar de andere, zullen dan geleidelijk veranderen in grondbewerkers met vaste woonplaatsen, wier behoeften zullen toenemen, wier koopkracht door den handel in producten zal vermeerderen, en die dus den stoot zullen geven aan handel en industrie, in één woord, die economische evolutie zullen mogelijk maken. Hun woest karakter zal (blijkens de ervaring in Algerië opgedaan) zich dan tevens wijzigen, en de stoute roovers doen veranderen in vreedzame onderdanen, vatbaar geworden voor meerdere beschaving. Irrigatie en irrigatie alléén kan hen in dit thans zoo arme land (waar nog geen delfstoffen werden aangetroffen) redding brengen. Zal deze mogelijk zijn?

Twee vraagstukken moeten daarvoor besproken worden: 1°. Welke zijn de behoeften aan water voor den landbouw? en 2°. Welke rijkdom aan water wordt daar gevonden, dan wel, kan er worden gebracht?

II. Benoodigde hoeveelheden water.

Volgens het oordeel van deskundigen is voor het leven der planten gedurende elk droog seizoen als bevloeiingswater noodig een kwantum, voldoende om de geheele oppervlakte van het bouwland 225 mM. diep onder water te zetten; dit komt in de praktijk weer op 2.250 M³. per hectare (= 1575 M³. per bouw). Doch de meeste regen valt gedurende den winter, en dient dus op de een of andere wijze te worden bespaard.

Verder is er natuurlijk een groot verschil naar gelang der gewassen die worden geteeld. Sommige planten kunnen, door de structuur harer bladeren en den vorm of lengte der wortels, maandenlang aan elke droogte weerstand bieden; matige vochtigheid van den bovengrond (zij het door dauw verkregen) komt slechts weinig eischende kruiden en verschillende grassoorten ten goede. Bij wat meer rijkdom aan water treedt gerst op den voorgrond, daarna sorghum, tarwe en maïs; veel meer vochtigheid is alweer noodig voor den aanplant van groenten, aardappelen, uien, boonen, knoflook en tomaten, terwijl b.v. meloenen en dergelijke overvloed van water noodig maken.

Een betere en dieper met water verzadigde bodem is noodig voor het kweeken van olijf- en vijgeboomen, in tegenstelling van de boomen met lange en smalle bladeren die de droogte goed kunnen verduren. De dadelpalm dringt met zijn wortels nòg dieper in den grond, evenals de fraaie tamariske (sycomore), de schaduwboom der putten in de oase.

Voor Algerië acht men voor de teelt van groenten per *secunde* en per *hectare*, het volgende aantal *liters water* noodig: voor granen als minimum = 0.09 L.; voor aardappelen, maïs, pataten = 0.31; voor snijboonen en tomaten = 0.58; voor wortels, radijs, selderij en zuring = 1.28 liter, doch wanneer het opslurpend vermogen van den grond niet te groot is, kan met 1 liter per secunde worden volstaan. Voor weiland, dus grassen, bleek 0.25 L. voldoende om hen voortdurend van water te voorzien. Bij vetplanten, als de dikhuidige cactussen, met hun eigen waterréserve in den regentijd verzameld, kan het waterverbruik tot een minimum worden herleid.

Ook in Tunesië werden proeven genomen om de benoodigde hoeveelheid water te kennen voor de cultuur der voornaamste gewassen, en kreeg men per hectare en per secunde voor granen = 0.30 liter; voor maïs = 0.40; voor Spaansche klaver (lucerne) = 0.60, doch voor groenten = 1.20 à 1.50 L. Granen vragen slechts bevloeiïng gedurende 4 maanden, dus kunnen met een waterhoeveelheid van 30 × 120 = 3.600 M³. per hect. jaarlijks volstaan; wat reeds voor 1000 hect. een uiterst kostbaar réservoir van 4.5 à 5 millioen M³. inhoud zou eischen.

Veeleischend is echter de dadelpalm, de weldoener dezer oorden, waarvoor de Arabier een bijna religieuse vereering gevoelt. Deze sierlijke boom, die zijn fraaie vederkruin 30 M. hoog in de lucht verheft om van de zon te genieten, groeit alleen wanneer zijn diepgaande wortels een natten ondergrond ontmoeten. Een volwassen dadelboom vereischt jaarlijks 24 besproeiïngen, elk van 3 M³., en wel gedurende den zomer 17 maal met een tusschentijd van 8 dagen, in den herfst en den winter 2 maal elke 60 dagen, en in de lente 5 maal elke 20 dagen. Dit maakt per jaar en per boom 72 M³., doch daarvan moeten 51 M³. in de vier zomermaanden worden verstrekt, zijnde een voortdurend debiet van $^1/_{200}$ liter per seconde. Langs de beken der oasen groeien ze weelderig, doch naarmate deze in het zand wegzinken, wordt hun voorkomen schraler; en allengskens verdwijnen zij zoodra het voedende water door de woestijn is verslonden. En toch, zonder hun schaduw is de cultuur van vruchtboomen en daaronder weer granen, bloemen en groenten, in dit droge en heete klimaat uiterst bezwaarlijk; zonder dezen reuzenboom ware elk plantenleven onmogelijk in deze oorden; hij is dus de hulp van den mensch, de weldoener der bewoners van de Sahara..

Doch bovenstaande waterhoeveelheden zijn alleen noodig bij vol-

komen afwezigheid van regens, om de gewassen volledig terug te schenken alle vocht wat door den plantengroei en de uitwaseming der bladeren verloren gaat. De ervaring leerde echter dat men veel matiger eischen kan stellen, wanneer het enkel er om gaat den aanplant in droge tijden van ondergang te redden. In zulke gevallen bleek een waterlaag van betrekkelijk geringe dikte, van tijd tot tijd verstrekt gedurende den zomertijd, voldoende om daarin te slagen, en bleek wel eens, dat met $^1/_{10}$ van bovenvermelde hoeveelheden kon worden volstaan.

III. DE BESCHIKBARE WATERHOEVEELHEID.

Ofschoon bij zware regens breede stroomen waters zich met woeste snelheid naar beneden storten en de zee tot op verren afstand van de kusten rood kleuren, bezit het Vilajet Tripoli — zooals bereids vermeld — geen enkele werkelijke rivier. Wel stroomt er op vele plaatsen water langs de berghellingen, doch nauwelijks heeft dit de sponsachtige vlakte bereikt, of het verdwijnt in den bodem en vindt daar bescherming tegen de stralen der brandende zon. Deze waterloopen, in plaats van rijker te worden naarmate hun lengte toeneemt, verarmen voortdurend, althans aan de oppervlakte der aarde, om in de dorre streek alleen dwars door een zware zandlaag bereikbaar te zijn. Dáár aangekomen, verspreiden zij zich in breede kommen, die hun tegenwoordigheid nu en dan verraden door terrein-inzinkingen waarop gras of struikgewas ontstaat, door enkele modderplassen, dan wel door de bovenvermelde „sebkas", en niet het minst door het hier meer, daar minder, te voorschijn treden van bronnen. Onderaards bevatten de terreinplooiïngen steeds water, en dat te meer naarmate zij het strand naderen; waar het grondwater de aardoppervlakte nadert, ontstaan oasen.

Rondom Benghazi worden goed bebouwde tuinen aangetroffen, waarop vrijwel alle soorten van vruchten voorkomen, en die hun water verkrijgen uit putten niet ver van het strand gelegen. Ook vindt men er talrijke bronnen waarvan heel wat meer profijt ware te trekken. Op 2 uren gaans van die stad verdwijnt de aloude Léthérivier in onderaardsche gangen, die volgens de oude Grieken naar het rijk van Pluto voerden. Door den bouw van een réservoir konden deze wateren aan den god der onderwereld worden ontnomen, om ze aan de 15.000 inwoners van Benghazi te verstrekken, die dikwijls behoefte hebben aan goed drinkwater.

Op hetzelfde schiereiland waarop het hoog-plateau van Barka is gelegen, wordt bij *Safsaf* het grootste réservoir van het land aangetroffen, van gemetselde gewelven voorzien, en in goeden staat onderhouden. *Derna* (een stad met 6,000 inwoners) wordt in tweeën gesneden door een oued, die, in den zomer droog, gedurende de winter-

maanden voldoende water geeft voor het omliggende bouwland, waarheen het in open bevloeiïngkanalen wordt geleid, wat tot groote waterverspilling door lekkage en verdamping aanleiding geeft. Talrijke bronnen bij de kust, westelijk van de stad gelegen, verkeeren in vervallen en verwaarloosden toestand. Het hoogland aldaar bestaat uit kalksteenrotsen, zoo poreus als een zeef, waardoor de gevallen regen heen sijpelt en — jammer genoeg — in zee weer uitstroomt. De Arabieren noemen dit plateau „Djebel Akdar", d.w.z. de Groene Bergen, wat op de aanwezigheid van water wijst, waarvan na nader plaatselijk onderzoek wel meer voordeel ware te trekken.

Ook in de valleien van het Ghurian gebergte, (100 K.M. zuidelijk van Tripoli gelegen) en nog steeds het land der Troglodieten, werd door reizigers hetzelfde geconstateerd, en wijzen de breede, forsch ingesneden oueds (vooral de Oued Douga) op enorme massa's water, die op sommige dagen van het jaar zich hier langs een weg baanden.

In de hoofdplaats *Tripoli* beschikken de ongeveer 30.000 inwoners over drieërlei soorten water voor huiselijk gebruik: Het water in de citernes verkregen dient voor de keuken; het (ietwat brakke) der putten voor wasschen en baden; dit wordt door de armere Arabieren gedronken. Het beste en zuivere drinkwater wordt van de Bumaliana bron door een leiding naar de nabijheid van het Seraï gevoerd, waar het in een monumentale fontein wordt opgevangen. De meer gegoeden laten het, van dit even buiten de stad gelegen oord, per ezel of koelie afhalen, en betalen fr. 0.15 voor 2 gevulde petroleum-blikken. Gelukkig drinken de Arabieren weinig, zoowel menschen als dieren; en de paarden zijn daaraan zoo gewend geraakt, dat dagelijks drinken hen ongeschikt maakt voor den arbeid, en zij, door slechts elke 3 dagen hun dorst te lesschen, juist gezond blijven. In vroegere tijden werd dit bronwater door een gemetseld aqueduct, waarvan nog enkele ruïnes aanwezig zijn, naar het Paleis van den Bey (Seraï) gevoerd, die dan in geval van opstand den ingezetenen zijner hoofdplaats het noodige drinkwater kon onthouden.

Rondom en ook in de stad treft men tegenwoordig eenige gemetselde, soms ruime regenbakken aan, waarin door een nauwe opening langs een hellenden gepleisterden vloer, het regenwater wordt binnengeleid, dan wel van de daken der stadswoningen opgevangen. Wanneer deze onderaardsche vergaarbakken zorgvuldig worden schoongemaakt en de eerste regens er buiten gehouden, leveren zij water van voldoende kwaliteit. Wel is het zeer duur: stel de oppervlakte van een erf gelijk 500 M^2., een regenval van 300 m.M. (na aftrek van $^1/_5$ verlies door verdamping, enz.) dan krijgt men jaarlijks een volume van 150 M^3., water. De citerne kan wel twee maal worden gevuld, dus moet 75 M^3. kunnen bevatten; de constructie daarvan werd op fr. 2.500 à 3.000 geschat. Bij een verbruik van slechts 20 liter daags door de Arabieren

zullen daardoor slechts 20 menschen van drinkwater worden voorzien, dan wel aan één hectare moestuin gedurende 100 dagen niet meer dan $^1/_{60}$ liter per sec. worden verschaft. Voor bevloeiïngs-doeleinden zijn zulke regenbakken — zelfs al kregen zij water van een grooter oppervlak — volslagen waardeloos te noemen.

Langs de kust en soms kort bij elkander liggen in sommige gedeelten prachtige oasen, gedrenkt door het onderaardsche water van den zandbodem; vooral die van Tadjourah is een der grootste en rijkste van Tripolitanië. Bij Tarounah, westelijk van Tripoli, treft men nog de ruïnes van een alouden stuwdam aan, wat (althans in vorige eeuwen) op de mogelijkheid van irrigatie wijst.

Ook op de grens van Tunesië zijn overblijfselen van een Romeinsch „impluvium" (réservoir onder den bodem) aangetroffen, dat in de laatste jaren werd hersteld en nu den landbouw weer mogelijk maakt voor die vroegere roovende en zwervende grensbewoners, wier gronden 2000 jaren lang braak bleven liggen.

De bestaande oasen krijgen hun water nu eens uit de stroomende oueds, dan weer uit bronnen of putten, en vaak volgens meerdere dezer methoden te gelijk. Sommigen beschikken dan over een veranderlijke, anderen over een constante, en enkelen over een overvloedige hoeveelheid water; de artesische putten geven meestal een vrij constant debiet.

Vooral de prachtvolle oase „Méchia", die als een smaragden-gordel Tripoli omsluit — Tripoli de „ville blanche" met haar talrijke moskeeënkoepels en spitse minarets, — werd meermalen door ons (mijn dochter en mij) bezocht. Hier bleek een enorme rijkdom van onderaardsch water aan wezig, dat op vele plaatsen aan het strand bij eb als krachtige bronnen opspuit. Deze uitgebreide oase met zijn meer dan één millioen palm- en vruchtboomen, zijn talrijke bloemen- en groententeelt wordt enkel en alleen door water uit putten bevloeid. En — naar grondeigenaars mij mededeelden — hoe meer water men aftapte, hoe meer er wordt aangevoerd; van watergebrek is dan ook nooit sprake.

Honderden van die putten, „guerbas", die aan de Egyptische Shadoefs doen denken, ziet men dan ook alom verspreid; elk erf heeft zijn eigen put en woning, vaak nog een marabout (graf van een heilige), soms zelfs een kleine moskee. Van den duinrand der woestijn is het een aardig gezicht, deze kleine witte torentjes, opstekende uit die zee van groen.

Deze *guerbas* bestaan uit twee trapvormige steenen muren door een dwarsbalk verbonden, waaraan twee rollen hangen en waarover touwen loopen; het eene touw zit vast aan een lederen zak die als emmer dienst doet, en een ander is aan den bodem van dien zak verbonden ten einde dezen, boven gekomen, tegen een haak te doen omkippen.

Als trekkracht dient een dier, (koe, ezel en vaak kameel), dat langs

een hellend vlak dalende, den gevulden emmer gemakkelijk naar boven haalt, om daarna, terugloopende, hem weer in den 25 à 30 M. diepen put te doen afdalen. Dit pad is vaak overdekt dan wel als tunnel aangelegd, waardoor de trekdieren, bij den put beschermd door de reuzentakken van een sycomore, hun werk geheel in de schaduw kunnen verrichten. Aldus wordt het grondwater in houten goten geschept, naar een steenen réservoir geleid, en verbruikt naarmate de behoeften der cultuur, hier in drie „verdiepingen" gedreven. Onder de schaduw der hooge palmkruinen staan immers vruchtboomen, en daaronder op den bodem groenten, granen of bloemen.

De tuinen zijn door aarden dijkjes in kleine vierkante vakken verdeeld, die van tijd tot tijd met water worden gevuld om het langzaam te doen wegzinken: nauwkeurig wordt aan elken rechthoek de waterhoeveelheid toegemeten. Men is zeker van een goeden oogst, indien men er in slaagt wekelijks éénmaal den grond tot aan de wortels der planten te bevochtigen. De Arabieren geven aan dit putwater, „haï" (levend), zelfs de voorkeur boven regenwater, dat zij „mejit" (dood) noemen.

Prachtige resultaten worden door hen verkregen; bijna alle soorten van vruchtboomen, zoowel Europeesche als tropische, worden er aangetroffen; sappige groenten van allerlei aard; bloemen van de rijkste kleurenpracht. Een rit door deze Mèchia is een waar genot voor de oogen, en meer dan 30.000 menschen bewonen dit plantenparadijs, waar vooral bij het vallen van den avond jasmijnen en viooltjes heur heerlijken geur verspreiden, en bij maneschijn de wuivende palmvederen glinsteren van licht.

En dit alles werd uit het dorre zand der woestijn getooverd door het water, door het water alleen!

Over de kosten en werken van zulk een *guerba* heb ik getracht eenige gegevens te verzamelen. Voor een put diep 18 M., duurde het neerlaten van een emmer 14 sec., het ophalen 30 en het ledigen daarvan 7 sec., de tijd verloren door het omkeeren en weer inspannen van den kameel bedroeg 14 sec. In het geheel was dus noodig gebleken 76 sec. De emmer had een inhoud van 70 liter, dus het debiet was iets minder dan 1 liter per sec. Geput werd van 5 uur 's morgens tot aan het middag-gebed of half vier, met een rusttijd van één uur, in het geheel dus $9^1/_2$ uur, gevende een totaal debiet van 31.5 M^3. per dag.

Het metselen van den put met toebehooren had fr. 700 gekost, de trekkracht fr. 120, en met andere zaken alles te zamen fr. 840. Als rente van kapitaal en slijtage der bespanning (in 12 jaar te amortiseeren) is dus op fr. 96 te rekenen, terwijl de Arabische geleider jaarlijks fr. 300 aan loon ontving; zoodat de dagelijksche uitgaven — de voeding van het trekdier inbegrepen — op fr. 1,50 kunnen worden ge-

steld. Daarvoor werden 31.5 M³. water verkregen, tot een prijs dus van fr. 0.05 per M³. of $2^1/_2$ cent.

Wanneer twee guerbas door één drijver worden beheerd, zou het water nog goedkooper worden verkregen; wellicht zou een betere constructie van noria voordeelige resultaten geven, doch windmolens zouden duurder uitkomen. Niet alleen zijn de kosten van eersten aanleg veel grooter, doch het wisselvallige der winden zou òf groote réservoirs dan wel een reserve-guerba noodig maken, waardoor elk voordeel zou verdwijnen. Voorloopig zullen de Arabieren dus het beste doen de guerbas te behouden, die reeds ten tijde der Numidiërs en Puniërs (eeuwen vóór Christus) werden toegepast.

Water wordt er dus in de Sahara voldoende gevonden, alleen op meerdere of mindere diepte van den bodem. Dit grondwater dankt zijn ontstaan aan den regenval, die daalt tot dat de onderste lagen volledig verzadigd zijn, dan wel tot het op ondoorlaatbare gesteenten stuit. De voorraad daarvan moet zelfs in deze regenarme streek groot zijn, en kan — wat nader zal worden aangetoond — nog aanzienlijk worden vermeerderd.[1]) Tot heden wordt daarvan in Tripolitanië slechts een minimum percentage verbruikt, en toch, in vergrooting van het volume grondwater en een meer doeltreffend verbruik daarvan, moet de oplossing van het watervraagstuk in dit woestijnland bij uitnemendheid wordt gezocht[2]).

Een heel wat verdere reis was noodig om de van oudsher bekende bronnen te *Aïn Zara* te gaan bezoeken, gelegen langs den woestijnweg naar Fessan (met de hoofdplaats Moerzoek). De bekende Afrikareiziger Rohlfs sprak daarvan, als van een meer in het moeras gevormd door een van het Z. O. komende oued, die vrijwel de geheele Djefara-vlakte onderaards doorloopt, doch in deze terrein-verzakking zichtbaar wordt om dan weer te verdwijnen en zich westelijk van de hoofdplaats Tripoli bij Sensur in zee te werpen. In dit moeras zag ik op verschillende plaatsen duidelijk bronnen opwellen, die zelfs een vrij flinke beek vormden.

Kaarten waren niet aanwezig; toestemming voor een bezoek werd mij door den Wali, den Generaal Hussein Hasay Pacha, gereedelijk verleend, en zelfs een zwaar gewapende gendarme te paard, een

---

[1]) De Commissie tot onderzoek van den hydrologischen toestand van den bodem in de prov. Utrecht, noemde den watervoorraad in het Eemgebied (onder de kleibanken) in een 10[illegible] meter dikke alluviale zandlaag aanwezig, „onuitputtelijk". *Stichter* in zijn „Motions of Underground waters" schat de totale hoeveelheid grondwater op den aardbol op 430 milliard M³. dat is $^1/_3$ van den inhoud der Oceanen.

[2]) In Britsch-Indië waar men het putten-stelsel op ruime schaal toepast, wordt van de totale hoeveelheid gevallen regen slechts 0.8 % aldus weer naar boven gebracht (*Indische Gids 1904* I p. 558).

„zaptié" als escorte medegegeven om ons eventueel tegen uitgehongerde maraudeurs te beschermen.

In een oude vuile „carrossa", die rammelend voortholde over de hobbelige straatkeien der stad, kwamen wij weldra in het frissche groen der Me'chia, waar lastdragende vrouwen, met breede armbanden om de bloote armen en de enkels, den zwarten sluier voor het gezicht, ons schuw voorbijgingen. Negers op gedrochtelijke wijze opgedirkt, behangen met amuletten en diersta'arten, trachtten al dansende op een primitieve trom slaande, op geraasmakende wijze ons enkele centen af te troggelen; aan vermagerde bedelaars, waaronder talrijke blinden, was trouwens in deze oorden geen gebrek. Voort ging het langs zandige wegen, tusschen hooge kleimuren nog met schietgaten voorzien wegens vroegere opstanden; soms tot de assen toe door het water rennende, ging het kort daarna rakelings langs een afgrond, waarbij ons voertuig meermalen dreigde het evenwicht te verliezen.

Nauwelijks had de schaduw der oase ons verlaten, of wij waren in het heete fornuis der woestijn gekomen; de kale Djefarasteppe nam een aanvang. Voor onze oogen ontrolde zich een eindelooze horizon, een troostelooze zandvlakte, schel verlicht door de brandende stralen der zon, waarin alleen enkele duinenrijen een rustpunt schonken aan het oog. Een lichtbruine zandzee onder een strak blauw uitspansel, doch overigens „le pays du néant", alles even woest en eenzaam.

Verder op, na enkele terreinglooiïngen in dit mulle zand (waarin ons rijtuig diepe sporen sneed) te hebben overwonnen, zagen wij in een soort van dal vrouwen bezig het spichtige gras te verzamelen om dat als veevoeder in de stad te gaan verkoopen. In deze laagten die geen afvoer hebben, blijft het regenwater korten tijd staan alvorens te verdampen of verder weg te zinken; en dadelijk had de vruchtbare natuur hare rechten hernomen, en planten doen ontluiken. De weg zelf, een karavanenpad, was tamelijk onbruikbaar wegens de diepe geulen daarin door de regens der laatste dagen gesneden; doch door een omweg te nemen in die woestijn werden deze bezwaren gemakkelijk overwonnen, al moest nog al vaak een heel eind te voet worden afgelegd.

Veel was er trouwens in deze stille oorden niet te zien, behalve hier en daar witte koepels, die den heiligen grond der Marabouts aanwezen. Wanneer het feest van een dier braven wordt gevierd, trekken fanatieke derwischen, woest zwaaiende met de vaan van Mohammed, door de straten der stad, gevolgd door luid tierende drommen aanhangers en ingewijden; dan wordt door den Gouverneur den vreemdelingen gelast binnenshuis te blijven, om niet met den dolk van een dier dwepers kennis te maken.

Kwam men nu en dan menschelijke wezens tegen, dan waren zij gezeten op kameelen, ezels, paarden of muildieren, waarvan de laatste,

wat taaiheid en kracht betreft, het winnen van de paarden, en daarom hier door de Turksche Ambtenaren, zelfs door den Wali, trouw worden bereden. Nu en dan doemden in de verte geheele karavanen op, de vrouwen met een bijltje op den schouder voorop, en de mannen met een lang vuurroer in de hand naast de zwaar belaste kameelen voortschrijdende, aldus tochten doende van weken, ja, soms lange maanden. De arme dieren, gewend aan vermoeienissen en ontbering, vaak noodeloos gemarteld door hun geleiders die geen mededoogen kennen, schreden kalm voort, den kleinen kop waggelend aan het eind van den langen hals, met een geduld en een lijdzaamheid alsof ook zij aan de wet van het fatalisme gelooven. Op den grond knielende (liggen doet een kameel nooit) vormt hun bruinvuile kleur één egale massa met den bodem, waaruit men dan eensklaps den slangennek ziet te voorschijn komen.

Nog vrij lang vóór wij Aïn Zara bereikten, waren op een hoogen rug sporen merkbaar van vroegere werkzaamheden. Breede geulen waren er in het losse zand gegraven, diepe schachten uitgehold, en hier en daar werden groote gemetselde réservoirs aangetroffen, die op bepaalde afstanden voortliepen tot aan de waterbron. Van deze hoogte was in de verte het uitgebreide moeras reeds te zien, blijkbaar niet veel meer dan ± 50 M. boven het stadspeil gelegen, waarheen men dit water wilde geleiden.

In het moeras zelf waren gemetselde gewelven zichtbaar, die het borrelende water moesten opvangen, en zelfs sporen van een stuwdam die uit oude tijden dagteekende. De capaciteit der bronnen schijnt minstens 10,000 M³. per etmaal, in den regel echter wel 12,000 M³. te bedragen. [1])

Doch de Turksche Regeering had met dit werk een aanvang laten maken, blijkbaar zonder vooraf behoorlijke waterpassingen te doen nemen. Zoowel de Wali, als de Directeur van Openbare Werken en de Burgemeester hadden er zich mede bemoeid, en meer dan fr. 150,000 waren aldus op dwaze en volkomen doellooze wijze verspild. „L'eau ne voulait pas!" zeide mij een Turksch opzichter, wat aan het Javaansche „ajer tida maoe datang" herinnerde; dezelfde Oostersche indolentie en plichtverzuim op vèr uiteengelegen punten van den aardbol!

In de stad Tripoli had, eveneens korte jaren geleden, de Turksche genie een spuitende fontein gebouwd, doch toen deze geopend werd bleef het water 10 M. beneden de bodem-oppervlakte.

De bestaande werken bij Aïn Zara zijn dus een volslagen mislukking geweest; voor een nieuw project zullen zij in geen enkel opzicht

---

[1]) Gedurende mijn bezoek gaf een ruwe schatting als capaciteit der beek = 800 L. per sec.; doch toen waren er veel regens gevallen.

bruikbaar blijken. Men zal dan het water moeten opvangen in open kanalen langs de hellingen, vóór dat dit in het besmette moeras komt, en een réservoir in de onmiddellijke nabijheid daarmede kunnen vullen. Daarna dient het door buizen of gemetselde gangen te worden geleid, daar open leidingen in dit klimaat spoedig tot vorming van groene wieren aanleiding geven, en vervuiling door de Bedouïnen niet kan worden tegengegaan.

Terug rijdende dacht ik met weemoed terug aan dit staaltje van menschelijk onverstand, dat zoo verlammend moet hebben gewerkt op den bouw van irrigatie-werken, waaraan dit droge land met zijn armoedige bevolking zoo dringend behoefte heeft.

Een put langs den weg gelegen, toonde mij reeds op 6 M. diepte den grondwater-spiegel, en wees weer op den rijkdom aan water onder deze dorre vlakte verscholen.

Prachtvol ging de zon onder, met vurige tinten zooals ze alleen in de woestijn gevonden worden. In de verte zag men op een hoogte, niet ver van de Méchia het witte paleis van Sidi el Hani, waar in 1714 de toenmalige Bey op verraderlijke wijze gedurende een feest het gansche garnizoen, tot den laatsten man toe liet vermoorden, om zich onafhankelijk te maken. Daarna tot ruïne gemaakt, was het vele jaren een spelonk voor dieven, terwijl het nu, herbouwd, een asyl voor kranke militairen is geworden. Op deze plek werd de alarm-trom geroerd wanneer er weer een burgeroorlog was uitgebroken, wat in dit land met zijn bloedige historie meermalen is voorgevallen.

Op zekeren dag bezocht ik het hooge terras van dit gebouw aan den rand der woestijn gelegen. Rechts van mij de wuivende palmen der oase en de groene halmen der graanakkers, links niets dan het witte zand en de blauwe hemel. En toch, wie weet, eenmaal zal ook dáár het plantenleven ontwaken, wanneer door het water in zijn boezem vruchtbaarheid zal worden geschonken aan dezen onuitgeputten bodem, waar kiemen van welvaart sinds eeuwen bleven sluimeren.

IV. Vermeerdering der beschikbare hoeveelheid water.

Tot heden had mijn oproep (in de *Indische Gids* van Augustus en September 1906) om eindelijk voor de „onderaardsche irrigatie" eens de éérste hand aan den ploeg te slaan, nog niet het minste gevolg. Al was het dus een „vox clamantis in deserto," zoo mag dit geen reden zijn om niet nogmaals, en thans luider en met vaster overtuiging, op dit aambeeld te slaan. Vroeg of laat zal men in de droge streken van onze Oost (evenals bereids in Curaçao geschiedde) in die richting werkzaam moeten zijn, en niet meer uitsluitend zijn heil kunnen zoeken in den bouw van dure, meestal weinig rendabele, irrigatie-werken, waarvan de grens trouwens snel is bereikt. Naar dit

artikel „Over de bevloeiïngen in droge streken door het Bewaren van Regenwater" verwijzende, zal ik dit thans alleen aanvullen met eenige nieuwe feiten, die op mijn laatste reis door de dorre streken van Noord-Afrika te mijner kennis kwamen.

Al het water dat in den vorm van regen op de oppervlakte van den aardbol neervalt, verdeelt zich tusschen de lucht, waar het verdampt, en de rivieren die het aanvult; of wel het dringt in den bodem en wordt ten deele voor den plantengroei verbruikt. In Tripolitanië zou de verdamping zeer sterk zijn, [1]) wanneer de regen niet zoo snel door het woestijnzand werd opgenomen; van oppervlakte-water is nauwelijks sprake; de vegetatie is in dit reuzenland uiterst gering; dus een groot deel van de weliswaar geringe regenhoeveelheid wordt in den boezem der aarde opgenomen. Slechts een klein deel van dat ondergrond-water komt, blijkens het vorige hoofdstuk, bij de bronnen, meren en moerassen weer aan de oppervlakte; behoorlijke gegevens echter ontbreken.

Tot heden bestond irrigatie in hoofdzaak in het opvangen en afleiden van rivier- of bronwater door réservoirs, stuwdammen en kanalen, dan wel het winnen er van door putten of artesische bronnen, zonder aan de vermeerdering der waterhoeveelheid te denken. In warme landen met geringen regenval moet deze methode onvoldoende worden geacht, terwijl uit de aanwezigheid van rijke bronnen in bijna regenlooze streken, met een kurkdroge atmosfeer, de mogelijkheid van *bewaring van regenwater* ondergronds is gebleken.

Het meer of mindere wegvloeien van het water langs de rivieren, is afhankelijk niet alleen van de totale hoeveelheid gevallen regens, doch ook van de kracht waarmede en het aantal dagen waarop zij vallen, en vooral van de helling en de geaardheid van het terrein waar binnen zij neerkomen.

Van kleine regens profiteert de bodem niet, en de zomerregens hebben b.v. geen invloed op de voeding der Seine; een regen van 5 mM. is snel verdampt, dus de vochtigheid der aarde weer opgenomen door de atmosfeer. De hooge temperatuur, en de warme droge zuidewinden, doen de verdamping der open réservoirs in het meteorologisch instituut te Tunis stijgen tot 2.220 mM. per jaar, en meer zuidelijk te El Djem (waar nog de ruïnes van een reusachtig Colosseum der Romeinen worden gevonden) tot 2.500 mM., dat is 13maal meer dan de regenval aldaar. De verdamping in de open lucht blijkt betrekkelijk gering tot 12 uur 's middags, stijgt dan snel van 12 tot 2 uur,

---

[1]) De verhouding van de verdamping bij open water vergeleken met den regenval, werd berekend op 1,4:1 te Parijs; 10,5:1 op de hoogvlakten van Algerië; en op niet minder dan 29:1 voor de Sahara, dus 20 maal sterker dan in de hoofdstad van Frankrijk.

en blijft stationnair tot 6 uur 's avonds, om eerst daarna te verminderen.

Ook de meerdere of mindere fijnheid der bestanddeelen van den bodem en zijn capillariteitsgraad is van invloed op de verdamping; hoe kleiner de deeltjes, hoe langzamer de verdamping; terwijl de opstijging door capillariteit, en dus de verdamping, groot is wanneer het water minder dan 1 M. in den bodem is doorgedrongen, doch gering wanneer bereids een diepte van 4 of 5 M. is bereikt. Een stevige, langdurige regen, dus geen stortbuien vormende, komt het meest den ondergrond ten goede, die dan daarvan een ruim deel kan opnemen.

In betere benuttiging van het regenwater zal dus de oplossing van de waterkwestie moeten gevonden worden, niet in bewouding dezer dorre streken, waaraan natuurlijk niet te denken valt.

a. HET NUT DER BOSSCHEN.

Men heeft zich blind gestaard op het nut der bosschen, dat, wat den regenval betreft, door velen ernstig betwijfeld wordt, en wat de verdeeling van het regenwater aangaat, in groote mate zal afhangen van lokale omstandigheden. Dat herwouding geen panacee is voor watergebrek, blijkt wel daaruit, dat er uitgebreide woudstreken zijn aan te wijzen zonder bronnen, terwijl deze krachtig opwellen elders waar nauwelijks een boom wordt aangetroffen. Men vindt zelfs midden in de kale Sahara wezenlijke rivieren met breede bedding, b.v. de Saoura, die over een lengte van 110 K.M. bevaarbaar is, „mettant sa note paradoxale dans ce tableau désertique." [1]) Het bosch is geenszins altijd de weldoende fee, althans in geen geval in deze warme en droge streken, waar het woud (dit bleek mij op deze reis meermalen) voor zichzelf verbruikt al het water dat het ontvangt, en in de droge maanden het debiet der bronnen verlaagt inplaats van ze te voeden. Waarom zou in deze oorden zonder boschgroei het scheppen van bronnen niet mogelijk zijn, als men bij Ouargla (Zuid-Algerië) op 300 K.M. afstand van elk bosch, (en waar tegenover een regenval van 120 m.M. een verdamping staat van 4000 m.M.) uit niet minder dan 660 springbronnen en trekputten 500.000 vruchtboomen ruimschoots kunnen geïrrigeerd worden. Elders vindt men krachtige bronnen in een zeer kleine terreinoppervlakte, soms zelfs permanent water gevende, vrijwel op den top van rotsen. Trouwens veel regen is daarvoor niet noodig: 1000 L. per etmaal kunnen bij een regen van 10 m.M. reeds van 1 hectare terrein worden verzameld.

In Algerië zijn soms bronnen verdwenen nà de bebossching, en vele putten van boschwachters daalden tot lager niveau naarmate, bij

---

[1]) Général Bernard. Bulletin de la Société de Géographie d'Alger (1908).

verderen groei, de dieper gaande wortels van sommige boomen (gomboom en baobab) meer water 5 à 10 M. diep uit den grond haalden. Juist de gewassen die het beste weerstand bieden aan droogten, putten den ondergrond het sterkste uit. Verder is de infiltratie onder de boomen vaak klein; en door de bewouding der Landes, in Algerië, en rondom Rome in de Pontijnsche vlakte, zijn vele moerassen opgedroogd. Uit de geheel kale bergen der Ventoux komt door de Fontaine Vaucluse (reeds door Petrarca bezongen) 60 pCt. van den regenval in forsche stroomen te voorschijn, met een maximum debiet van 150 M³. per seconde.

Verder wil ik op dit ingewikkelde vraagstuk niet ingaan, doch thans verwijzen naar wat ik schreef op blz. 85 en v. v. van „Naar de Antillen en Venezuela", en in de *Indische Gids* van September 1906. De zaak moet in onze Oost in studie worden genomen, wat tot heden op schandelijke wijze werd verzuimd. Met beschouwingen, cijfers en proeven in het vochtige en koude Europa, met veel langzamer plantengroei en andere boomsoorten, kan niet worden volstaan; de zaak is daarvoor van te groot gewicht.

Tal van onderzoekingen in de tropen zijn alsnog noodig, wil men niet blindelings elkander napraten, zonder vasten grond onder de voeten. Zeker, boomen beschermen den bodem tegen verdamping, doch hoeveel water gaat daarentegen door de uitzweeting van hun bladeren verloren, water dat zij aan den bodem onttrekken? Welk verschil bestaat er tusschen den regenval boven het bosch, op zijn bodem en in zijn onmiddellijke nabijheid? Hoe groot is het waterverbruik van verschillende boomsoorten? Hoe is de toestand van het grondwater in het bosch, op nabij gelegen bouwgrond dan wel op woest terrein? Welken invloed had herwouding op de bronnen? Is het juist dat zij de bronnen aan oppervlakte doen verdrogen, doch daarentegen van de dieper liggende het debiet versterken? Op zulk onderzoek werd door mij reeds sedert jaren in de IIe Kamer aangedrongen; Ministers beloofden het, doch het bleef achterwege. Een houtvester zou in Duitschland een onderzoek instellen (voor Oost-Indië van weinig nut), doch zijn Rapport is nooit verschenen. Zoowel aan het Departement van Koloniën in den Haag, als bij de Regeering in Indië, verkeert men omtrent deze levenskwestie voor elke tropische kolonie nog vrij wel in volslagen duister! Men zingt den lof van herwouding altijd en overal, men gaat daaraan sommen besteden, doch waar en hoe. en onder welke omstandigheden deze moet geschieden. . . men weet het niet. Mijn conclusie is natuurlijk niet dat elke reboisatie uit den booze is, wel dat men door deze kwestie niet behoorlijk te onderzoeken, zich schuldig maakt aan roekeloos plichtverzuim, wat men eenmaal zal betreuren wanneer het te laat is.

Doch er is meer waarop de aandacht moet gevestigd worden. In

het Zuidelijke Fessan (Tripolitanië) regent het zoo goed als nooit, en toch onderhouden talrijke bronnen daar de vruchtbaarheid, groeien er de fijnste dadelsoorten van Afrika. Van waar komt dat water? Artesisch water van bergen is uitgesloten; zou dit vocht dan uit den dampkring worden aangetrokken, dan wel een sterke dauw zich concentreeren tot water, dat dan door den zandbodem wordt opgeslurpt? Waarom vloeien de bronnen in deze streken sterker eenigen tijd vóór dat de eerste winterregens vallen? Ook dit vraagstuk dient aan een zorgvuldig onderzoek te worden onderworpen.

Met alleen te klagen over ontwouding, komt men er nu eenmaal niet. Ook hier heette het „en sapant les arbres des djébels (montagnes) les Arabes ont porté le coup de mort à la Tripolitaine, car ils ont ruiné le sol!" (Malthuisieulx).

Is dit wel zoo zeker, dan wel eenvoudig een legende? Talrijke onderzoekingen der laatste jaren hebben immers overtuigend aangetoond, dat hier gedurende de historische tijden geen noemenswaarde verandering van klimaat heeft plaats gehad. Ook de Romeinen klaagden over de droogte, en moesten door talrijke grootere en kleinere werken daarin voorzien. De beschrijving der Ouden luidde nog ongunstiger dan die in onze dagen. Sallustius schreef: „Er is gebrek aan water in den hemel en op de aarde," en Plinius herhaalde meermalen: „Afrika mist vooral water, (terraque penuria aquarum). De regens waren niet rijker dan thans, en hun verdeeling even ongelijkmatig als heden; doch vielen zij, dan was het in den vorm van hevige stortbuien, op hun weg alles vernielende, wat ook nu nog voorkomt. Nergens is in die geschriften van rijkdom aan bosschen sprake.

Trouwens herwouding, al ware die hier denkbaar, kan alleen ten koste van veel geld geschieden, en eerst na lange jaren helpen, indien al ooit daarbij baat kan worden gevonden. Een veel goedkooper, sneller werkend en beter doeltreffend middel in deze landen, is dus het vermeerderen van het ondergrondwater en het doelmatig gebruiken daarvan.

Voor de vermeerdering van het grondwater verkeeren deze woestijngronden juist in zeer gunstige omstandigheden, alleen de sterke verdamping is een nadeelige factor, doch overigens is de helling van den bodem meestal niet sterk, de komvorm der meeste stroomgebieden gunstig, terwijl het opslurpend vermogen der grondsoorten en de hevige stortbuien waarin de regen valt, de opname daarvan *in* den grond in de hand werken.

Alleen in de bergstreken zou men met groot succes door eenvoudige dammen in de droge rivierbeddingen; door het vormen van vijvers; door doelmatige grondbewerking; het maken van geultjes langs de hellingen en de bedekking van sommige vergaarplaatsen met grint of steenen, en vooral door talrijke kleine aarden dijkjes, de zooge-

naamde „barrages des pauvres", de bronnen kunnen versterken. Welke prachtige resultaten aldus werden verkregen, bleek mij duidelijk bij een bezoek aan de onderneming *Khanguet* van den heer Dumont in Tunesië, die door „bouches" aan den bodem te verschaffen en door „faire boire la terre", onder de leuzen „arrêtez d'en haut" en „arrêtez partout"....„pas de vitesse d'écoulement," er in slaagde letterlijk *elken* druppel regen te benutten. Onder de deskundige leiding van dezen ingenieur-agronoom kon ik gedurende een zwaren regen *de visu* constateeren dat geen drop water op zijn terreinen verloren gaat. Wellicht worden deze geslaagde proeven, die ook in Algerië zijn genomen, nog wel eens nader besproken. Op kleiner schaal wordt ditzelfde beginsel — vermeerdering van het grondwater — veelvuldig toegepast o.a. in de uitnemende aanplantingen van olijfboomen in Sfax (Zuid-Tunesië), waar men vaak van de naburige hellingen regenwater naar een boom leidt, die door dijkjes dan wel door een kuil is omringd. Ook door aan elken boom (door ruime plantwijdte) bijna één are terrein te verschaffen, waarvan het ingedijkte regenwater hem ten goede komt, slaagde men er in, een winstgevende cultuur mogelijk te maken in dit bij uitstek droge klimaat met een regenval van niet meer dan 300 mM.

Doch, nog eens, in de woestijnen is het éérst noodige een nadere studie van het grondwater; van de diepte waarop het voorkomt, van zijn beweging en hoeveelheid; en daarna te zoeken naar de beste middelen om het weer aan het daglicht te brengen.

V. De Studie van het Grondwater.

Op het rotsige Barka-plateau, dat zich als een steile klip tot 360 M. boven den zeespiegel uit de Golf der Groote Syrte verheft, bleek — bij een onderzoek ingesteld door de Commissie van de „Jewish Territorial Organisation" (1909) — de geologische formatie al uiterst ongunstig te zijn. De geheele rotsmassa bestond tot beneden den zeespiegel uit zeer poreuze kalksteen, die het water naar zee liet afstroomen, behalve bij Cyrene, waar een kleiachtige laag, minder doordringbaar, de Apollo-fontein en talrijke andere bronnen deed ontstaan.

Door een reeks van kleine, gemakkelijk uit te voeren boringen, dient dus de hydrologische toestand van den ondergrond op daarvoor geschikte plaatsen te worden onderzocht. Ook de plantengroei en de aanwezige putten kunnen waardevolle gegevens verschaffen over de beste wijze om nut te trekken van „een der voornaamste réservoirs, die in den aardbol worden gevonden." (Rolland).

Ook de talrijke ruïnes, vooral in Tunesië, oude waterwerken der Romeinen, kunnen in dit opzicht waardevolle gegevens verschaffen. Want reeds door dezen werd de (nog steeds in onze koloniën zoo deerlijk verwaarloosde) methode van bevloeiïng door onderaardsch grondwater veelvuldig toegepast, waardoor deze zelfde streken eenmaal

de voorraadschuur van Rome vormden. Merkwaardige bizonderheden kwamen daarvan te mijner kennis, doch ik kan ze thans niet bespreken.

Het opgenomen regenwater dringt door de zwaartekracht in den bodem, tot het stuit op ondoordringbare of althans weinig doordringbare grondlagen, waar het zich dan ophoopt. Diep schijnt het in Tripolitanië niet te zakken, wat uit enkele putten blijkt, terwijl zelfs in den zomer (naar men mij mededeelde), in de Oued-beddingen vaak op geringe diepte reeds water wordt gevonden. In de Méchia krijgt men soms volop water op slechts 1 Meter diepte, en aan het strand treden bij eb bronnen te voorschijn. Artesische boringen bij het strand mislukten; de Ghurianbergen kunnen niet zooveel water geven; het vochtige Soedan ligt op meer dan 1300 kilom. afstand;.... àl het water der oasen is dus niets anders dan regenwater in den grond gedrongen, waardoor daarvan zoo goed als niets verloren ging.

Dit grondwater nu beweegt zich met een uiterst geringe snelheid in de richting der zee, tenzij het vóór dien tijd een natuurlijken of kunstmatigen uitweg vindt naar de aard-oppervlakte. Door enkele putten te graven in de oueds, en deze b.v. met fluorescéine te kleuren, zou men deze snelheid kunnen berekenen. Dat deze klein is, blijkt wel uit de ervaring bij de Haagsche duinwaterleiding, waar in het fijne zand enkele tientallen van jaren noodig zijn, vóór het afpompen in het midden van de grens van het draineergebied bemerkbaar is. Naar de hoeveelheid grondwater behoeft men nauwelijks een onderzoek in te stellen, deze moet wel zeer groot zijn. Een kub. meter droog zand absorbeert immers 420 liter water; maakt men gaten in den bodem voor den bak, dan stroomen daarvan 200 L. weg, zoodat in het volledig verzadigde vochtige zand nog 220 L. overblijven, ongeveer $^1/_5$ van het volume der zandmassa. Trouwens de hooge cijfers voor ons duingebied berekend, dat in omvang tegenover deze zandstreken klein is te noemen, staan ons allen nog te goed voor den geest.

De meest geschikte punten om dien watervoorraad aan te tasten, moeten natuurlijk ter plaatse worden nagegaan, doch zijn dan niet moeilijk te vinden. Het grondwater volgt in den regel, zij het met zwakker bochten, den loop van het bovenaardsche water, althans wanneer geen vulkanische werkingen hebben plaats gehad; de „thalweg" geeft dus meestal de noodige aanwijzingen, wat door enkele boorgaten is te controleeren.

Het eenige wat dan te doen nog overblijft is het naar boven brengen van het water, liefst, van wege het verlies door wegsijpelen en verdampen, zoo dicht mogelijk bij de plaatsen waar het moet worden gebruikt. In de oueds van Zuid-Tunesië was een debiet van 5 liter per sec. in een open aarden leiding soms reeds spoorloos verdwenen

op 30 M. afstand. Aan groote réservoirs zal wel niet worden gedacht, dus is het zoeken van goedkoope pompen of putten de hoofdzaak.

Voor Amerikaansche molens zal men waarschijnlijk dikwijls den noodigen wind missen, en stoom- of motorpompen eischen een snellen aanvoer van water, wat door draineerbuizen of zoogenaamde „Sammelröhren" wel is te verkrijgen. Op enkele plaatsen kan door onderaardsch afleiden volgens een flauwe helling het water aan de oppervlakte worden gebracht. Men verkeert hier trouwens in volkomen gelijke omstandigheden als bij de water-onttrekking aan onze duingronden, wat technisch niet de minste bezwaren heeft opgeleverd.

Goedkoop zal wellicht dit oppompen niet zijn, doch dan mag daarbij het volgende niet worden vergeten: 1e men gebruikt water dat anders geheel verloren gaat; 2e op een regelmatigen aanvoer kan worden gerekend; 3e het groote rendement van dezen rijken bodem zal, voor de meeste gewassen, de kosten wel ruimschoots vergoeden; en ten 4e, mislukking van den oogst is alsdan in dit land van honger en dorst uitgesloten. Ook zal men zich wel moeten tevreden stellen met cultures die niet al te veel water eischen, en daarbij de meest winstgevende (b.v. groenten en primeurs) uitkiezen [1]).

De bevloeiïng uit putten door guerbas wordt reeds in Tripolitanië hier en daar toegepast, en dan met de beste resultaten; op den lagen kostprijs van het water is reeds hiervoren gewezen. Aan irrigatie op groote schaal, door den waterrijkdom van het woestijnzand te benuttigen, werd tot heden in deze Turksche provincie, jammer genoeg, nog niet gedacht.

VI. Conclusie.

Sinds eeuwen werden deze landen verwaarloosd, waren zij overgeleverd aan tyrannie en wanbeheer. Een behoorlijk onderzoek naar den rijkdom aan water in den boezem van den bodem verborgen, heeft nooit plaats gehad; vóór weinige jaren was er geen enkele barometer te vinden; aan regenwaarnemingen werd alleen door vreemdelingen gedacht. De landbouw geschiedde op primitieve wijze als voor eeuwen; men wierp wat zaad op den bodem, liet het onkruid voortwoekeren, en verder in den letterlijken zin Gods water over Gods akker loopen.

En juist de irrigatie in de woestijn, waar water vrijwel de eenige rijkdom is, eischt locaal onderzoek en speciale oplossingen voor elk geval, terwijl men meestal met niet zeer groote complexen, en dan vèr van elkander gelegen, zal te doen krijgen. Vooral de wijze van draineeren verlangt een nauwkeurig onderzoek en geologische studie

---

[1]) Op het groote eiland Djerba (60.000 H.A.) wordt geen enkele rivier aangetroffen en toch vormt dit één doorloopende oase met reusachtige olijfwouden, alleen door putten in het leven gehouden.

van den bodem, die soms alleen door een dunne kalkkorst tot onvruchtbaarheid is geraakt. Veel achterstand moet worden ingehaald, doch dan is er nuttig werk te verrichten, en kunnen deze landen een betere toekomst te gemoet gaan.

De Jong-Turksche Regeering (waarvan de tegenwoordige Gouverneur een der voornaamste leiders is) blijkt dit ten volle te beseffen. Uit gesprekken met dezen „Wali" bleek mij, dat hij voornemens is de ruïnes der Romeinen te laten opzoeken, en deze of wel te herstellen, dan wel in de nabijheid daarvan nieuwe irrigatie-werken aan te leggen. Artesische boringen mislukten, doch een paar kranige Fransche Gouvernements-Ingenieurs, op zijn verzoek uit Tunis hierheen gezonden, waren tijdens mijn verblijf reeds met een onderzoek naar de mogelijkheid van bevloeiïng begonnen.

Dat gegronde hoop van slagen bestaat, bleek mij bij een langdurig bezoek aan de *waterwerken in de Ziban*, waar o.a. bij Biskra onder de droge zandzee rijke bronnen werden opgespoord, en op ruime schaal irrigatie toegepast, gepaard met een nauwkeurige waterverdeeling. Nader hoop ik daarvan een en ander te kunnen meedeelen, evenals te spreken over de *„Irrigatie door inondatie" bij Kairouan* (het Afrikaansche Mekka), in het hartje der barre woestijn met schitterende resultaten toegepast. Door de welwillendheid van den „Controleur Civil" in deze provincie van Tunesië, kon ik daarmede afdoende kennis maken. Voor onze koloniën is daaruit veel leering te trekken, doch ook hoop ik, dat de ervaring in die beide woestijnen en te *Khanguet* opgedaan, Tripolitanië eenmaal zal ten goede komen.

De nood dringt, de ellende schreit ten hemel. Met 70 zakken, elk met precies 1000 steentjes gevuld, in kuilen te werpen ten einde regen te verwekken, kan niet meer worden volstaan; nog minder met het geeselen van een Rabbijn, zooals vroeger geschiedde. Dat er verwaarloosde bronnen waren in de woestijn, waarnaast de bodem bezaaid lag met lijken van menschen van dorst gestorven, zooals Nachtigall vertelt [1]), en dat alleen omdat de autoriteiten niet voor opruimen van het zand hadden gezorgd, mag niet meer voorkomen. Die dorstenden en hongerenden moeten geholpen, de bezwaren van het klimaat kunnen overwonnen worden; de legende der oase van Méchia kan onwaar worden gemaakt.

Deze oase is, volgens die Arabische legende, het eenige overblijfsel van een reusachtig woud, dat eenmaal Tripolitanië van de stranden der zee af tot aan het Ghuriangebergte toe bedekte, één doorloopend schaduwdak vormende voor de gelukkige bewoners, die er zich naar hartelust konden voeden. Doch de menschen in dit Paradijs vielen aan de zonde ten prooi, en God vergunde Satan hen te straffen. . . .

---

[1]) Nachtigall. Sahara und Sudan p. 647.

Deze zond over zee een beeldschoone maagd, rijdende op een gouden visch. De zoon van den Sultan snelt haar van de bergen af te gemoet, vraagt en verkrijgt haar liefde, na de plechtige belofte haar nooit te zullen aanraken. In het donkere woud verbreekt de Prins zijn eed, doch nauwelijks heeft zijn hand deze fee aangeraakt, of een afgrond opent zich en zij verdwijnt, het land vervloekende, en met haar verdwijnen alle bronnen van het land. De weelderige plantengroei ging verloren, zonder eenige hoop op herleving.

Welnu, die herleving der vruchtbaarheid staat niet hopeloos; uit den ondergrond kan weer redding komen, het dáár aanwezige water kan het zoo vurig verlangde redmiddel zijn in dit schijnbaar door de schuld der menschen vervloekte land der woestijn.

Brieven van Raffles aan den Sultan van Palembang.

DOOR

J. HABBEMA.

In het eerste deel van de „Bijdragen", uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de Taal- Land-, en Volkenkunde van N. I. (1853), komt een artikel voor van J. C. Baud, getiteld: „Palembang in 1811 en 1812".

Daarin gaat de schrijver na, wat de aanleiding kan zijn geweest tot den moord van de te Palembang aanwezige Hollanders en de Javaansche soldaten met hunne vrouwen en kinderen (14 September 1811) en komt tot de conclusie, dat de brieven van Raffles aan den toenmaligen Sultan Badar-Oeddin, al is daarin niet *direct* tot den moord aangezet, ongetwijfeld daartoe aanleiding hebben gegeven.

„Dat Raffles", zegt de schr., „door het bezigen der uitdrukkingen, uitwerpen en vernietigen, (boewang habiskan sakali-kali) bepaaldelijk een moord in koelen bloede zou hebben bedoeld, mag worden in twijfel getrokken. Maar hij spoorde den Sultan aan tot het overmeesteren van het fort en zond hem tot dat einde geweren, kogels en buskruid. Nu kan men wel niet aannemen dat Raffles, bekend gelijk hij was, met de zeden en den aard der Maleiers, en wetende, dat het geven van kwartier in hunne oorlogen zeldzaam is, zich zal hebben voorgesteld, dat Sultan Mahmoed Bedr.-Eddin het fort overweldigende, grootmoedig zou handelen met gevangenen, hem door Raffles bij herhaling afgeschilderd als zijne bitterste vijanden".

„De Nederlandsche Commissarissen Generaal hebben dan ook niets te veel gezegd, toen zij in hun bekend protest van 5 October 1818, sprekende van de kuiperijen, die met den Palembangschen moord zijn geëindigd, verklaarden: „qu'on aurait dû prévoir que telles devoient être naturellement les suites de ces manoeuvres sourdes, évidemment imprudentes et indélicates, sinon criminelles — manoeuvres réprouvées par les politiques les plus relâchés en morale, même dans l'état de guerre — manoeuvres qui pourraient compromettre l'honneur et les intérêts de la nation la plus loyale en politique".

Het artikel van J. C. Baud wordt gevolgd door 9 Bijlagen, waarvan No. 1, 3 en 4: brieven van Raffles aan den Sultan; No. 2 brief van Raffles aan de hoofden van kampoeng Soengsang aan den mond der rivier van Palembang; No. 5: brief van kapitein Macdonald aan den Sultan, terwijl in de bijlagen 6, 7, 8 en 9 door verschillende getuigen de bijzonderheden van den moord worden meegedeeld.

Het is ons hier te doen om de brieven van Raffles en zijne trawanten, gesteld in een verre van zuiver Esperanto-Maleisch, dat geheel de kenmerken draagt van te zijn geschreven door een Europeaan. Dat doet de vraag rijzen: van wiens hand zijn die brieven en zijn ze in dien vorm aan den Sultan verzonden? Dat lijkt al heel onwaarschijnlijk.

Nu werd onlangs door den Heer P. H. v. d. Kemp onze aandacht gevestigd op de aanwezigheid van eenige Maleische brieven in het Rijks-Archief (bundel 67 van de Elout-verzameling), waaronder eenigen van Raffles aan den Sultan, blijkens het opschrift door den gezworen translateur G. Cool, gesteld op de bijgevoegde vertalingen.

Die *acht* brieven, in Arabisch karakter, zijn gemerkt N°. 1 L^a A tot N°. 8 L^a H. Kortheidshalve zullen wij ze hieronder aanduiden alleen door het nummer, en de Bijlagen bij het artikel van Baud, door Bijlage N°. 1 enz.

In het artikel van Baud wordt omtrent Raffles' brieven aan den Sultan o. a. het volgende medegedeeld: „de overbrengers zijner brieven en van zijne mondelinge boodschappen waren Raden Mohamad, alias Toewankoe Sjerif Mohamad, een Maleier, en Seid Aboe Bakar, een Arabier, beide wonende op Poelo-pinang, die zich waarschijnlijk, ten einde hunne zending te bedekken, als handelaars zullen hebben vermomd".

„De eerste brief van Raffles aan den Sultan is ons niet bekend, maar wel de tweede, vijf dagen later geschreven en de dagteekening voerende van den 17^{en} der maand Dzoel-Kaïda van het jaar 1224 (11 Dec. 1809)".

De brief nu van Raffles aan den Sultan in het Rijks-Archief, N°. 1, is gedateerd 8 Zoelkaedah van het Moh. jaar 1224 en dus 9 (niet 5) dagen eerder geschreven, dan de *tweede* brief hierboven in de aanhaling bedoeld. Wellicht is dit dan de brief, die aan Baud „niet bekend" was.

Dat schrijven luidt als volgt:

Soerat toeloes ichlas serta kasih dan sajang jang tiada berkesoedahan, deri pada beta Seri Padoeka Tamas (Thomas) Raffles Esquire, jang ada ganti deri pada Seri Padoeka Galbatlat (Gilbert Lord) Minto, Goernadoer Djendral Radja di atas segala radja-radja jang ada taloek dibawah bandera Radja Mahabesar negeri deri atas angin sampai kebawah angin: Jang Dipertoean Besar negeri Benggala. Telah sampailah warkat' oelichlas ini kehadapan sahabat beta Soeltan Mahmoed Badaroeddin, jang ada semajam diatas tachta karadjaän negeri Palembang serta dengan bidjaksana. Telah masjhoer nama kepoedjian sampai kemana-mana.

Wabadah kemoedian deri itoe, maloemkan ahwal, maka adalah beta baharoe soedah datang deri negeri Benggala sampai kenegeri Melaka, maoe boeat bitjara sama dengan segala radja-radja negeri daerah timoer. Fasal segala kapal-kapal perang ini, djangan lagi ia tangkap segala perahoe orang pergi datang berniaga deri negeri Palembang dan negeri lain-lain sampai kenegeri kompani Inggris, djika ada masing-masing dengan tjap beta. Dan lagi apakala beta soedah sampai ke Melaka maka ada beta dengar chabar deri pada radja Melaka, mengatakan, ada banjak kapal perang orang Welanda soedah sampai kekoeala Palembang. Maka beta poen mendjadi banjak soesah hati menengarkan chabar itoe, karena deri dahoeloenja Soeltan Palembang ada bersahabat

betoel sama dengan orang -elanda, karena djikalau Soeltan Palembang tiada bersahabat jang betoel sama dengan orang Belanda, mengapa sampai sekarang ini dibiarkan orang Belanda ada tinggal didalam negeri Palembang itoe. Maka apabila beta soedah dengar chabar itoe, maka beta pon segera berkirim soerat ini kepada sahabat beta, boleh sahabat beta djagakan baik-baik diatas orang Belanda, karena ia orang djahat, ia hendak mendjadi orang kaja dengan harta dan rial (reaal) deri pada sahabat beta. Maka hendaklah sahabat beta poekoel boeang sakali-kali, djika orang Belanda tiada maoe bitjara baik-baik seperti kehendak sahabat beta. Dan lagi djika sekarang ini sahabat beta tiada boleh boeang sekali-kali orang Belanda dan djika sahabat beta ada maoe djadi sahabat betoel sama dengan orang Ingeris, boleh sahabat beta kirimkan satoe soerat dengan segeranja, mengatakan segala fasal-fasalnja itoe serta dengan satoe orang wakil jang baik akal bitjara deri sahabat beta sampai kepada beta, boleh beta bitjarakan. Djika dengan soeka sahabat beta dan soeka beta berkehendakkan, boleh beta habiskan segala bitjara, karena dibawah hoekoem beta ada banjak kapal perang, boleh beta boeang orang Belanda, djika selaksa adanja sekalipoen.

Dan lagi adalah seperti segala jang terseboet didalam soerat ini, djangan sahabat beta beri lain-lain orang tahoe, karena segala bitjara jang besar ini.

Maka apabila sahabat beta hendak beri soerat serta dengan orang wakil itoe mari kepada beta poen djangan lain orang katahoei, biarlah datang seperti satoe orang berniaga sadja kenegeri Melaka ini; maka apabila sampai ia ke Melaka ini, beta sendiri boleh bitjarakan sama dengan dia.

Maka inilah tanda ichlas deri pada beta, ada kain chasa boenga mas sekajoe dan kain emas berboenga satoe goeloeng dan kain sal (shawl) sehelai, boleh sahabat beta terima dengan poetih hati, tanda sahabat jang betoel. Adapoen sahwal inilah beta maloemkan. Diperboeat soerat pada doelapan hari boelan Zoelkaedah hari Kamis, 1224 sonnat, tahoen Djim. Tammat.

Onder den brief staat:

„Verklare ik ondergeteekende, dat de origineele dezes is getekend met de kennelijke hand van den gewezen Lt. G. G. Raffles, mij uit vele andere stukken bekend geworden."

Batavia 15 Januari 1819

De Secretaris Generaal,

Dozy.

„Accordeert met het origineel aan den hoofde van welke stond het cachet en de handteekening van Th Raffles."

Den gesw. transl. van de Mal. Taal,

G. Kool. [1])

Vertaling:

Deze brief voortkomende uit oprechte vriendschap en onveranderlijke toegenegenheid, komt van mij [2]) Seri Padoeka Thomas Raffles Esquire, vervanger van S. P. Gilbert Lord Minto G.-G. enz.... van Bengalen.

De brief kome in handen van mijn vriend Soeltan Mahmoed Badaroeddin, die gezeteld is op den troon van het rijk Palembang enz. (verkort).

Wijders meld ik u, dat ik pas van Bengalen te Melaka ben gearriveerd,

---

[1]) Van de andere hierna te bespreken afschriften van brieven van Raffles is de authenticiteit op dezelfde wijze en door dezelfde personen gewaarborgd.

[2]) In de brieven van Raffles wordt steeds, het vooral in de Molukken gebruikelijke, *be a* als pers. en bezitt. vnw. van den 1en pers. gebezigd, nl. *beta* voor „ik" en *sahabat beta* voor „mijn vriend", wat wij kortheidshalve door „u" zullen vervangen.

om in overleg te treden (verdragen te sluiten) met de vorsten in het Oosten (O. I. archipel). Wat aangaat de (Engelsche) oorlogsschepen, die mogen geen prauwen meer nemen van menschen die van Palembang en andere landen gaan handel drijven naar landen, onderworpen aan de Engelsche O. I. C., wanneer zij van mijn tjap (pas of consent) zijn voorzien. Toen ik te Melaka kwam, vernam ik van den vorst van Melaka, dat er vele Hollandsche oorlogsschepen aan de monding van de Palembang-rivier zijn gekomen. Het deed mij leed, dat te vernemen, want de Sultan van Palembang is van oudsher zeer bevriend met de Hollanders, want (en) zoo dat (thans) niet (meer) het geval is, waarom staat hij dan nog toe, dat de Hollanders zich te P. ophouden? Toen ik dat bericht vernam, heb ik dadelijk dezen brief gezonden aan u, opdat u op uwe hoede zoudt zijn (om u te waarschuwen) voor de Hollanders, want zij zijn slechte (gevaarlijke) menschen, die rijk willen worden van uw geld en goed. U moet hen aanvallen (of verslaan) en heelemaal verdrijven, als zij niet doen wat u verlangt. En als u thans niet in staat mocht zijn de Hollanders heelemaal te verdrijven en een oprecht vriend van de Engelschen mocht willen worden, dan zoudt u mij spoedig een brief kunnen zenden, met al uwe voorstellen (al de bepalingen of artikelen van een te sluiten verdrag of verbond) zoomede een intelligenten gemachtigde, dan kan ik met hem die zaak bespreken. Als wij dan tot overeenstemming geraken, dan kan ik tot een besluit komen (ten opzichte van de Hollanders) want ik heb vele oorlogsschepen onder mijne bevelen en ik kan de Hollanders verdrijven, al waren er 10000. Wat betreft hetgeen in dezen brief staat, dat mag u niet aan anderen doen weten, want dat zijn zaken van gewicht (die geheim moeten blijven) en als u een gemachtigde met een brief naar mij wilt zenden, dan mogen anderen dat ook niet weten, hij moet als (gewoon) koopman te Malaka komen, daar zal ik dan zelf met hem in overleg treden.

Hierbij voeg ik als bewijs van vriendschap een stuk mousseline met gouden bloemen, een rol gebloemd kain emas en een shawl; moge u een en ander ontvangen met een rein gemoed als een bewijs van oprechte vriendschap. Dit is het wat ik u heb te melden. Geschreven Donderdag 8 Zoelkaedah Moh. jaar 1224, jaar Djim. (2 Dec. 1809). Einde.

Dit stuk is dus een authentiek afschrift van een brief van Raffles aan den Sultan van P., zooal niet van zijn eersten brief aan dien vorst, dan toch van een aan Bijlage N°. 1 voorafgaand schrijven. Dat het datumverschil niet klopt met de opgave in den volgenden brief (5 dagen) *kan* een gevolg zijn van eene vergissing, dan wel van verwisseling der data van schrijven en verzenden.

Opmerking verdient de grootspraak van Raffles; hij noemt zich Seri Padoeka en kan wel 10.000 Hollanders verdrijven. Een *directe* aansporing tot moord, valt ook uit dit schrijven niet te lezen, maar de opmerking van Baud en van de Commissarissen-Generaal, dat iemand als Raffles wel moest weten, wat de gevolgen zouden zijn voor de Hollanders, van brieven als de door Baud gepubliceerde, geldt ook voor deze.

De translateur vertaalt de woorden: „Maka hendaklah sahabat beta poekoel *boeang* sakali-kali enz" aldus: „Mijn vriend verslaat hen en *doe hen* ten eenemale *weg* indien zij niet handelen willen, zooals mijn vriend hebben wil..." Maar later vertaalt hij: „boleh beta *boeang*

Belanda" enz. door: „die de Hollanders zouden kunnen *uitroeien*", wat ons niet juist voorkomt en omdat de translateur nog wel andere fouten maakt en zijn Hollandsch nog al eigenaardig en omslachtig is, hebben wij zijne vertaling maar niet gevolgd.

De brief No. 2 uit het Rijks-Archief, komt, wat den inhoud betreft, overeen met het in Bijlage No. 1 door Baud gepubliceerde schrijven, doch de taal van beide brieven verschilt aanmerkelijk en doet vermoeden, dat de gepubliceerde brief, de door Raffles zelf of door een ander Europeaan opgestelde minuut is en dat de overeenkomstige Archief-brief, in Arabisch karakter, door een Maleier is geschreven en in dien vorm aan den Sultan gezonden.

Ter vergelijking laten wij hieronder volgen, overeenkomstige passages uit de Bijlage No. 1 en den brief No. 2.

Bijlage No. 1.

Inie toeliesan darie beta kasie taoe njang beta soeda kiriem satoe soeraat Liema arie lebe dolo darie ienie soeraat sama sahabat beta. Inie lagie satoe soeraat beta kiriem dalam tangan Radeen Moehamat, jadie oetoessan, satoe Wachiel darie beta. Sampekan sama sahabat beta....

....maka itoe orang Olanda apa goena sobat beta betoelkan kasie tiengal dalam negrie Plembang, kerna orang Olanda ada banjag jahat — dia maoe bekeen satoe jalan njang djahat joega sama sahabat beta.

Brief No. 2.

Wabadah kemoedian deri itoe beta maloemkan ahwal, maka adalah dahoeloe deri pada soerat ini lima hari, beta ada beri soeatoe soerat, pinta bawakan kepada sahabat beta. Maka deri belakang soerat itoe, inilah poelak soeatoe soerat lagi, beta beri kapada Toeankoe Raden Mohammad, mendjadi oetoesan serta wakil deri pada beta, pergi membawa soerat ini sampai ke hadapan sahabat beta ...

. . .Maka adalah fasal orang Belanda itoe, apa goena sahabat beta benarkan beri ia tinggal didalam negeri P. itoe, karena orang Belanda ada banjak djahat; ia maoe boeat sesoeatoe djalan kedjahatan djoega diatas sahabat beta.

Vertaling:

Wijders deel ik u mede dat ik u vijf dagen te voren een brief heb doen brengen. Na dien brief zend ik u weer deze, welke ik heb ter hand gesteld aan Toeankoe Raden Moehammad, mijn afgezant en gemachtigde, om die aan u te brengen. . .

Wat betreft de Hollanders, waarvoor dient het, dat u hen toestaat te P., te blijven, want de Hollanders zijn zeer slechte menschen, die u op de een of andere wijze kwaad willen doen.

Overigens is deze brief in hoofdzaak eene herhaling van de eerste. Raffles dringt er weer op aan, dat de Sultan den wensch zal te kennen geven een verdrag met de Engelschen te sluiten en zal meedeelen, zijne verhouding tot de Hollanders, of. wat hij met de Hollanders

denkt te doen (serta dengan segala fasal-fasalnja orang Belanda dengan sahabat beta). Daartoe moet hij een gemachtigde zenden „jang baik akal bitjara". In de Bijlage No. 1 wordt aan het slot een geschenk aangeboden: „Inie la tanda darie beta ada kaeen tjita Europa doea kayoe, doea Spryen nyang bagoes". Die aanbieding ontbreekt in brief No. 2. Wel wordt daarin een afschrift van den vorigen brief aangeboden.

Een volgend schrijven No. 3, gedateerd 17 Zoelhidjdja 1224 (10 Jan. 1810), komt overeen met Bijlage No. 2, behoudens een zelfde opmerking als hierboven, betreffende de taal, waarin beide stukken zijn gesteld. De brief is gericht aan de hoofden (orang besar besar dan Panghoeloe) van kampoeng Soengsang.

In dien brief wordt aan bedoelde hoofden meegedeeld, dat Raffles, vernomen hebbende dat er Hollandsche oorlogsschepen in de Moesi liggen, van plan is de Hollanders te verdrijven (mengalaukan). De hoofden behoeven zich niet ongerust te maken, want de (Engelsche) schepen zullen de Maleiers en hunne prauwen of schepen niets doen (tiada mengapa-mengapakan). Zij moeten zich echter niet met de Hollanders inlaten (masoeki pada walandies itoe), dan zouden zij vijanden (sătroe) worden van Raffles en de Engelschen. [1])

Brief No. 4 in het R.-A. is van den gevolmachtigde (wakil moetalak) van Raffles, Raden Moehamad bin Hoesain bin Sjahaboeddin.

Wij nemen daaruit alleen over de door namens dien *Maleier* Raffles voorgestelde artikelen van overeenkomst:

.... Djikalau mendjadi keberatan keloearnja Belanda jang didalam P. ini, dialah mengeloearkannja.

Djikalau kiranja Doeli Toeankoe menghendaki dia doedoek pada tempat Belanda itoe sementara belom diambilnja Batawi, kawatir akan datangnja menjoesahi kebawah Doeli Toeankoe Belanda itoe, dia doedoek pada tempat itoe.

Djikalau D. T. menhengdaki djangan dia doedoek pada tempat Belanda itoe, dititahkan menoenggoe di Koeala, dititahkan dia poelang ka Poelau Pinang atau ke Malaka, dia poelang.

Manakala ada kesoesahan D. T., menjoeroeh memberi tahoe, dia akan datang membantoe kabawah D. T.

Sebagaipoela, djikalau D. T. soesahkan timah itoe mendjadikan rial, sebab soedah berketjilan hati dengan Belanda itoe, dialah menjembahkan rial kebawah D. T.; djikalau lebih mahal sedikit deri pada D. T. koerniakan kepada Belanda itoe, diambilnja djoega; dan tiada mengira-ngirakan hendak mengambil hasil Palembang ini, sakali-kali tiada.

Dan lagi, djikalau D. T. menghendaki seperti adat negeri Lingga dan Riau dan Siak dan Terangganau atas perniagaännja Inggris itoe, seperti keadaän berniaga djoeal beli, terkadang moerah, terkadang mahal, bagaimana djoeal beli pada segala bangsa jang lain-lain djoea..."

---

[1]) In de Bijlage N°. 2, blz. 23, r. 1 staat: „O-taoe saparonja ketjiel dan besaar"; voor dat abacadabra leze men: „atau perahoenja ketjil dan besar".

De brief is gedateerd 9 Zoelhidjdja 1225 = 21 Dec. 1910.

Vertaling:

Indien U. H. geen kans ziet de Hollanders, die te Palembang zijn, te verdrijven, dan zal hij (Raffles) of dan zullen zij (de Engelschen) hen verdrijven.

Mocht U. H. wenschen, dat zij (de Engelschen) zich vestigen op de plaats, thans door de Hollanders bezet, voordat Batavia is ingenomen, omdat Hij vreest, dat de Hollanders Hem zullen bemoeilijken, dan zullen zij zich daar vestigen.

Indien U. H. wenscht, dat zij zich niet te P. zullen vestigen, maar met hunne oorlogsschepen de wacht houden aan de Koeala (van de Moesi), dan wel naar Poelau-Pinang of naar Malaka terugkeeren, dan zullen zij dat doen.

Wanneer U. H. in moeilijkheden mocht verkeeren, zoo late Hij dat weten, dan zullen zij (de Engelschen) U. H. komen helpen. Indien U. H. moeite mocht hebben met het te gelde maken van het tin, omdat U. H. met de Hollanders op gespannen voet staat, dan zullen zij het koopen, al was het voor een iets hoogeren prijs, dan die waarvoor U. H. het aan de Hollanders afstaat. Hij (Raffles) denkt er heelemaal niet aan in Palembang belastingen te heffen.

Indien U. H. mocht wenschen, dat de handel zal worden gedreven zooals op Lingga, Riau en Terangganau, n.l. op Engelsche wijze, zoodat de waren nu eens goedkoop en dan weer duur zijn, welke wijze van handeldrijven bij alle natiën gebruikelijk is, (dan zal dat geschieden).

Aan het einde van den brief wordt nog eens de verzekering gegeven, dat het in het geheel niet de bedoeling van Raffles is, in Palembang belastingen te heffen.

Het wordt den Sultan door Raffles wel gemakkelijk gemaakt. Hij heeft maar te zeggen wat hij wenscht en niet wenscht. Later, na de verovering van Java, zal de vogelaar zoo zoet niet meer fluiten. In de Java Govt Gazette extraordinary van 30 Mei 1812, wordt als *casus belli* genoemd, niet de moord van 14 September 1811, maar de omstandigheid, dat die moord werd gepleegd, nadat de Hollanders de bescherming hadden ingeroepen van de reeds op Java gevestigde Britsche macht, van welk inroepen echter geen enkel bewijs bestaat.

„Having taken into full and mature consideration all the circumstances connected with the conduct of the Sultan of P.; the barbarous and treacherous manner in which that Prince directed the murder of the European resident and establishment, *after they had claimed the protection of the British power, already paramount on Java...*". „Die murder" zou dus niet „barbarous and treacherous" zijn geweest, vóór de vestiging van het Britsche gezag op Java. (Baud blz. 16.)

Brief N°. 5 komt overeen met Bijlage N°. 3 (blz. 23), behoudens een belangrijk verschil in taal.

Wij kunnen dien langen brief, waarvan wij, even als van de andere, afschrift namen, hier niet in extenso overnemen, doch moeten ons bepalen tot het geincrimineerde gedeelte, waarop in het artikel van Baud de aandacht wordt gevestigd (blz. 12).

„ .... Perkara jang pertama: deri pada hari ini boleh tetap sahabat bersahabat antara sahabat beta dengan Kompani Inggris jang tiada beroebah-oebah lagi selama-lamanja, selagi ada peredaran tjakerawala matahari dan boelan ala addawam.

Perkara jang kedoea: hendaklah sahabat beta boeang habiskan sekali-kali segala Holandies dan residen, dan segala orang dibawah hoekoem Holandies, mana jang doedoek sekarang ini didalem negeri Palembang itoe, djangan beri ia tinggal lagi kepada tempat itoe, dan sampai kepada kemoedian harinja poen tiada boleh dibenarkan sekalian residen Holandies-Holandies dengan Holandies masoek lagi didalam negeri P. itoe dan sembarang orang poetih, lain deri pada bangsa poetih deri negeri Kompanie Inggris. Sjahadan deri itoe djikalau berkehendakkan Kompanie Inggris tinggal didalam soeatoe lodji seperti djandji jang kemoedian harinja, boleh ia tinggal...."

Vertaling:

1e. Van af heden moge er tusschen u (Sultan) en de Engelsche O. I. C. duurzame vriendschap bestaan, die niet meer verandert, zoolang de omwenteling van zon en maan duurt, tot in eeuwigheid.

2º. Verdrijf finaal al de Hollanders en den resident en sta niet toe, dat al degenen die onder Hollandsch gezag staan, en thans te P. verblijf houden, daar langer blijven en ook in den vervolge moogt u niet goedvinden (toestaan) dat er (weer) Hollandsche residenten en andere Hollanders te P. komen of andere Europeanen, tenzij die welke uit Engelsche koloniën afkomstig zijn. Indien u mocht wenschen dat de Engelsche O. I. C. zich op nader overeen te komen voorwaarden te P. in een loge (factorij, fort) vestigt, dan kan dat gebeuren.

Deze brief is van den 8e Safar 1225 = 2 Maart 1810.

In het artikel van J. C. Baud luidt de vertaling van „2e enz.", aldus: „Ten tweede moet mijn vriend uitwerpen en vernietigen (boewang habiskan sakali-kali) alle Hollanders benevens hunnen resident, allen die thans, onder het Hollandsche gezag, verblijf houden te P. Laat daarna geene (Hollanders) wonen of aankomen. *Hollandsche residenten kunnen niets goeds verrichten...*"

„Habiskan sakali-kali" zou op zich zelf beteekenen: heelemaal vernietigen, uit den weg ruimen of i. d., maar nu daaraan „boeang" voorafgaat, *kan* dat „habiskan sakali-kali" als een uitbreiding of versterking van „boeang" worden opgevat en de geheele uitdrukking dus vertaald worden door: *verdrijf ze allemaal, ruim ze finaal op*, zonder daarbij aan afmaken te denken.

De translateur vat het ook zoo op, want hij vertaalt: „Ten tweede verdrijve mijn vriend ten eenemale alle de Hollanders..." Van *hem* verwondert ons dat, want in brief Nº. 1 vertaalt hij *boeang*, zonder meer, door *uitroeien* (zie boven).

Wat de door ons gecursiveerde woorden in Baud's vertaling aangaat, noch in Bijlage Nº. 3 noch in brief Nº. 5 staat *dat* te lezen. De bedoeling van: „trada bole die bekeen betoel sekalian Resident Olanda.... masoek lagi didalam negeri P. itoe" (Bijlage) en van „trada boleh di benarkan sekalian residen Holandies... masoek lagi..." enz. (brief)

is blijkbaar: „hij mag niet goed vinden of toestaan, dat Hollandsche residenten weer te P. komen". Men zou daar echter eerder *biarkan* dan *benarkan* verwachten en het raadselachtige „trada bole die bekeen betoel", is zeker wel geschikt om den vertaler op een dwaalspoor te brengen.

Een volgende brief van Raffles aan den Sultan, N⁰. 7 R. A., gedateerd 11 Rabioelachir 1226 (22 April 1811), komt overeen met die in Bijlage N⁰. 4 van Baud's artikel. Het verschil in taal en stijl is in deze beide stukken echter veel geringer, dan in de andere overeenkomstige brieven en Bijlagen. Het Maleisch van Bijlage N⁰. 4 is dan ook veel minder onzuiver en corrupt dan b.v. van Bijlage N⁰. 3, zoodat het niet waarschijnlijk is, dat beide Bijlagen door denzelfden persoon geschreven zouden zijn.

In den brief N⁰. 7 R. A. drukt Raffles zijne teleurstelling uit, over het nog niet ontvangen van antwoord op zijne brieven en voorstellen. Hij deelt mede, dat hij weer een schip naar P. heeft gezonden om aan de Koeala te blijven liggen. Dat schip mag daar niet langer dan een etmaal blijven, want al de oorlogsschepen zullen weldra (segera) van Melaka, naar Java onder zeil gaan. De Sultan moet het antwoord op Raffles' brieven aan den kapitein van dat schip geven, die het naar Malaka zal brengen en aan Raffles overhandigen en dan vervolgt hij:

Sjahadan lagi maka adalah dengan sebab orang Holandies ada tinggal di P. itoe, maka dengan sebab itoe beta ada kirim empat peti senapan Kompani, maka didalam satoe peti itoe doea poeloeh senapan, djadi ke-empat peti doelapan poeloeh senapan banjaknja. Dan lagi ada sepoeloeh kerepi jang soedah siap dengan patroon berisi obat peloeroenja didalam, boleh sahabat beta terima. Sjahadan lagi, apa-apa barang jang sahabat beta maoe, atau kapal, atau orang, atau sendjata, boleh sahabat beta kirim soerat kapada beta dengan segeranja . . ."

Vertaling:

Omdat de Hollanders (nog) te P. zijn, zend ik u voorts vier kisten kompagniesgeweren, elke kist inhoudende 20 geweren, dus in de vier kisten een hoeveelheid van 80 stuks. Verder 10 manden of doozen (kĕpĕk ?)gevuld met scherpe patronen; moge u die (in goede orde) ontvangen. Wat u nog verder mocht verlangen, hetzij schepen, menschen (soldaten) of wapens, vraag dat maar spoedig schriftelijk. . ." [1])

---

[1]) De translateur vertaalt: „Voorts wijl de Hollanders nog op P. zijn zende ik vier kisten met kompagniesgeweeren, zijnde in ider kist 20 stuks, dus die vier kisten tachtig geweeren met dies bajonetten zullen uitmaken." Van bajonetten is echter in den brief geen sprake; er staat duidelijk: „doelapan poeloeh senapan *banjaknja*" zonder meer.

Baud vertaalt: „Voorts zijn er tien *verzegelde* manden met patronen." Uit den Maleischen tekst blijkt niet dat die manden *verzegeld* waren. Met *kerepi* zijn wellicht bedoeld de bekende *kĕpĕk* of *kĕrĕpĕk* en *siap* beteekent hier: *voorzien van, gevuld met* of eenvoudig *met* (patronen). Bij een schenking van 80 geweren valt hier niet te denken aan slechts 10 *patroontasschen* (kerepai of Men. koerapai).

Is het aan te nemen, dat Raffles niet zou hebben ingezien, wat het lot zou zijn van de Hollanders, na zijn herhaald stoken en ophitsen, nu weer gevolgd door het zenden van wapens en ammunitie.

Onder den brief staat:

Accordeerd met dies copie waarvan geen origineel voorhanden is ; get. G. Kool. En margine staat: Het origineel berust onder mij. De secretaris van Staat G.-G. van N.-I. v. d. Capellen.

Brief No. 6. R. A. overeenkomende, wat den inhoud aangaat, met Bijlage No. 5, is een schrijven van kapitein Macdonald, commandant van een oorlogsschip en overbrenger van Said Aboe Bakar met brieven, wapens en ammunitie aan den sultan van P. Uit dat schrijven releveeren wij de volgende passage.

Maka adalah jang dibawa oleh toean Said Aboe Bakar ini: soerat doea, senapan empat peti, obat bedil sepoeloeh peti. Maka kita pinta kepada toean Soeltan, soerat ini serta soerat jang dibawa oleh toean Said Aboe Bakar ini, kita pinta djawabnja. Sjahadan soeatoe orang besar jang kepertjajaän kepada toean Soeltan, jang boleh kita berchabar padanja. Deri itoe Belanda, perentah orang besar, disoeroehnja keloearkan. Didalam pada itoe, apa djoega perentah toean Soeltan Ratoe, bagaimana djoega soeka deri itoe Belanda, itoelah adanja."

Vertaling:

Door Said Aboe Bakar worden u gebracht: twee brieven, vier kisten geweren en tien kisten kruit. Wij verzoeken u (Sultan) antwoord op dezen brief en die welke door S. A. B. worden gebracht. Vervolgens verzoek ik u iemand van rang, een door u vertrouwd persoon (te zenden) om hem mondelinge mededeelingen te doen. Wat de Hollanders aangaat, mijn chef (Raffles of Lord Minto) heeft bevolen hen te verdrijven. *) Intusschen, welke ook Uwe bevelen zijn (ze zullen worden opgevolgd) hoe u ook mocht verlangen dat er ten opzichte van Hollanders zal worden gehandeld, (of: ik schik mij naar uwe bevelen, handelt u met de Hollanders naar welgevallen.)

Deze brief is gedateerd 25 Rabioelawal, zonder jaartal. De laatste brief van Raffles, hierboven vermeld, was van 11 Rabioelachir 1226 = 22 April 1811. Deze, van Macdonald kan niet ruim 11 maanden ouder zijn, want toen waren de Hollanders reeds vermoord en hij is dus van 25 Rabioelawal 1226 of 1225.

Macdonald had slechts één schip onder zijne bevelen. Verdrijving van de Hollanders door de Engelschen zal dus toen wel niet bedoeld zijn en dan wil het ons voorkomen. dat deze brief van Macdonald, natuurlijk geschreven of goedgekeurd door Raffles, er nog crimineeler uitziet, dan de brieven van Raffles zelf. Want in dit schrijven wordt den sultan, naar het ons toeschijnt, plein pouvoir gegeven om met de Hollanders te doen wat hij wil.

---

*) Het is niet duidelijk *door wie*; waarschijnlijk is de bedoeling; *door den Sultan.*

In elk geval achten wij onjuist, de vertaling van den laatsten zin door den translateur: „*In die brief* kan Zijn Hoogheid melden, wat zijn voornemen is omtrent de Hollanders". *Dalam itoe* of *dalam pada itoe*, komt in Maleische geschriften dikwijls voor met de beteekenis van *doch* of *intusschen*. Ten onrechte vertaalt de translateur die woorden door: „*in die brief*".

De met dit schrijven aangeboden geweren en kruit zijn dus voorafgegaan aan de bezending van 11 Rabioelachir 1226.

Als de brieven uit het R. A. authentieke afschriften zijn van de origineelen en dat zijn ze, hoe zijn dan de afschriften in de Bijlagen van het artikel van J. C. Baud ontstaan.

De schrijver zegt omtrent laatstbedoelde brieven het volgende (blz. 18).

„Toen in 1816 het Nederlandsch gezag in Indië stond te worden hersteld, zond de door de Engelschen afgezette sultan, onder wiens regering de moord had plaats gevonden, de daartoe betrekkelijke brieven van Raffles aan eenen ouden vriend te Batavia, ten einde daarvan gebruik te maken tot het afwenden der onheilen, die hij verwachtte dat over hem en zijn geslacht zouden losbreken, na het hijschen der Nederlandsche vlag. Die brieven werden aan de Nederlandsche Commissarissen-Generaal overgegeven, nadat daarvan afschriften waren gehouden, en het zijn deze afschriften, die wij thans voor ons hebben".

Nu rijst de vraag: heeft de persoon die de door Baud gepubliceerde afschriften heeft genomen, inderdaad de origineelen in handen gehad. Gegeven de taal waarin die afschriften, behalve bijlage No. 4, zijn gesteld, is dat niet aan te nemen, want in dien vorm, (de zonderlinge transcriptie doet hier niet ter zake), zijn de brieven hoogstwaarschijnlijk niet aan den sultan gezonden.

Hoe het ook zij, wat den inhoud aangaat, komen brieven en bijlagen in hoofdzaak overeen en de geincrimineerde passages zijn ongeveer gelijkluidend.

De sultan is op de voorstellen van Raffles niet ingegaan, althans wat de bekrachtiging van de hem toegezonden overeenkomst aangaat In Brief No. 5 (Bijlage No. 3) wordt hem medegedeeld, dat Raden Moehammad een volledig afschrift van het te sluiten contract heeft en dat daaraan niets ontbreekt dan de handteekeningen, de zegels en de dagteekeningen door den sultan te plaatsen. „Het schijnt (zegt Baud blz. 12) „dat de sultan de hem toegezonden overeenkomst niet bekrachtigd, maar Raden Moehammad met een ontwijkend antwoord teruggezonden heeft".

Toen Raffles krachtens de capitulatie van 18 September 1811 een commissie naar P. zond om de factorij over te nemen, weigerde de sultan in de voorstellen der commissie te treden, bewerende, dat aangezien

hij de Hollanders had weggezonden (lees: doen vermoorden) vóór dat Java veroverd was, hij hersteld was in zijne onafhankelijkheid.

De commissie keerde naar Java terug en in 1812 vertrok een expeditie naar P. onder Gillispie, die zich van de hoofdplaats meester maakte. Badar-Oeddin vluchtte naar het binnenland en zijn jongere broeder Nadjm-Oeddin werd tot sultan aangesteld. De gevluchte sultan maakte het den Engelschen echter zeer lastig, waarom hij door den resident Robinson onder bezwarende voorwaarden weder op den troon werd geplaatst. Die overeenkomst werd echter niet door Raffles bekrachtigd en de jonge sultan weer in zijne waardigheid hersteld.

De opnieuw afgezette sultan Badar-Oeddin die zich te P. bleef ophouden, schreef 12 Maart 1816 een brief aan Commissarissen-Generaal, waarin hij, bij de nadering van de wrekende Nemesis, zoete broodjes bakt.

Een afschrift van dat schrijven is de brief No. 8 L^{a} H in het R. A., waarvan eene vertaling, overeenkomende met die van den translateur G. Kool, is opgenomen in het werk van P. H. van der Kemp „Palembang en Banka in 1816—1820" (Bijdrage van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde, Deel 51, Afl. 3 en 4. blz. 661).

Voor de verdere geschiedenis van P. waarop wij hier niet zullen ingaan, veroorloven wij ons te verwijzen naar het evengenoemde werk en andere bronnen.

Zooals wij reeds hierboven zeiden, was het ons hier slechts te doen om bespreking van de in het R. A. aanwezige brieven van Raffles en zijn gemachtigden, aan den sultan Badar-Oeddin. Die brieven werpen een onuitwischbare smet op de nagedachtenis van den schrijver. Dat het Raffles totaal onverschillig was, hoe door den sultan, ingeval van vermeestering van de factorij, met de Hollanders zou worden gehandeld, blijkt ook daaruit, dat nergens in zijn brieven aan dien Vorst het voorstel of het verzoek wordt gedaan, om de Hollanders of althans hunne vrouwen en kinderen na verovering van het fort te sparen en over te doen brengen naar Melaka of Poelau Pinang. Geen woord van mededoogen in die brieven voor de Hollanders, ook niet voor de vrouwen en kinderen.

Als men bedenkt hoeveel „drukte" de Engelschen indertijd hebben gemaakt over de terechtstelling na rechterlijk vonnis, in 1624, van negen van samenzwering tegen de Hollanders beschuldigde Engelschen, de zg. Ambonsche moord, die als casus belli heeft gediend voor de Engelsche oorlogen in de 17e eeuw en ons daarna nog telkens voor de voeten werd geworpen [1]), dan getuigt het niet voor het Engelsche rechtvaardigheidsgevoel, dat na de teruggave van de koloniën,

[1]) Zie o. a. *Ind. Gids* April 1910. „De geboorte van de Alg. Secretarie enz., door P. H. v. d. Kemp, blz. 441 Noot [7]).

Raffles, de aanstichter van den gruwelijken Palembangschen moord, werd benoemd tot Lt. Gouverneur van het aan Palembang grenzende Benkoelen.

Het is weer een merkwaardig staaltje van de Engelsche eigenaardigheid, om wel den splinter in het oog van een ander te zien, maar niet den balk in eigen oog. Voor elk onpartijdig rechter, die rekening houdt met motieven, omstandigheden en data, is Raffles, die door zijn stoken en ophitsen, gepaard met het zenden van wapens en ammunitie, de moreele verantwoordelijkheid draagt voor den moord der 24 Hollanders en 63 Javanen, door zijn „bravo", den Sultan van P., heel wat schuldiger, dan van Speult, die *twee eeuwen vroeger*, vermeenende met samenzweerders tegen het Hollandsche gezag op Amhon te doen te hebben, de negen Engelschen deed vonnissen.

Het is dan ook alleszins begrijpelijk dat de toenmalige Directeur-Generaal Goldberg, lid v/d Raad van State en oud-departementschef van Koophandel en Koloniën, zich in een particulier schrijven aan den G.-G. Baron v. d. Capellen o. a. over Raffles aldus uitliet (25 Nov. 1818). „Ik ontfang op het oogenblik de particuliere van den heer Kommissaris Elout van 9 Juni ll., eenige regels bevattende omtrent de gedragingen van den Lt. Gouverneur Raffles, opzigtelijk de Lampongs [1]). De zaak zelve in de officieele depêches vervat zijnde, die ik als ze tot mij komen ongeopend verzend (waarschijnlijk aan Goldberg's opvolger Falck), kan ik niet beoordeelen, maar ik ben het met Kommissarissen Gen. eens, dat alle argumenten bij het Britsch Gouvernement beproefd moeten worden, om deze gevaarlijke man uit de nabijheid van Java te verwijderen; zijn vroeger gedrag omtrent de moord te Palembang levert, dunkt mij, meer dan genoegzame redenen op om het Nederlandsch Gouvernement te nopen, om zijn rappel openlijk te verzoeken en de bewijzen daarvan hebben K. G. overgezonden en kunnen door den Heer Falck geproduceerd worden, wanneer hetgeen nu gebeurd is geen genoegzame aanleiding tot het voorschreven verzoek mogt opleveren. Ongevraagd kan ik er mij tegenwoordig niet mede bemoeyen, maar de eerste gelegenheid, die ik bekoom om mijn gevoelen te zeggen, zal ik waarneemen, om mij ronduit te verklaren en het mijne bij te dragen om het Nederlandsche Gouvernement in Indien van dezen man te verlossen" [2]).

---

[1]) Zie: „Raffles bezetting van de Lampongs in 1818" door P. H. v. d. Kemp. Bijdragen Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde 1899. Eerste afl.

[2]) Wij danken dit fragment uit Goldberg's in het R. A. aanwezigen brief, aan den Heer v. d. Kemp.

Een bibliotheek voor Ned.-Indië.

DOOR

Mr. L. A. C. KOLFF.

Het getuigt niet van een vooruitstrevenden geest, die het Nederlandsche volk bezielt, wanneer men in de tweede decade van de twintigste eeuw nog de oprichting moet bepleiten van eene openbare bibliotheek in Nederlandsch-Indië en zoozeer ben ik ervan overtuigd, dat men mijne denkbeelden hieromtrent buitensporig zal noemen, en men mij zal verwijten, dat ik niet de minste rekening houd met den treurigen staat, waarin de Indische financiën verkeeren (gejjkte term!), dat ik mij in mijne wenschen reeds dadelijk zal beperken tot hetgeen ik meen, dat het allernoodzakelijkste is, t. w. de oprichting van eene openbare economisch-statistische bibliotheek.

Men verwachte niet van mij, dat ik in den jare onzes Heeren 1910 nog zal wijzen op de ethische voordeelen aan het bezit van een dergelijke boekerij verbonden, daarenboven dergelijke voordeelen wegen niet in eene kruidenierszaak, zooals nog altijd ons koloniaal bezit, ondanks alle verbeteringen der laatste jaren, toch in den grond gebleven is, neen, met cijfers zal ik aantoonen, dat voor het inslaan van een flinke partij boeken op economisch-statistisch gebied — ik bedien mij hier opzettelijk van den kruideniersstijl — groote bezuinigingen verkregen hadden kunnen worden.

Zoo kwam men vóór eenige jaren in Indië op het denkbeeld, om eene belasting in te voeren op uitkeeringen uit levensverzekeringen. Aan het Departement van Financiën te Batavia, dat dit denkbeeld uit te werken had, was men daardoor in groote verlegenheid gebracht, want antecedenten, waarmede anders in Indië wonderen verricht worden, bestonden er niet van.

In Europa, in Nederland zou een bezoek aan een der vele bibliotheken binnen enkele uurtjes de richting gewezen hebben, waarin men zich in deze te bewegen had, maar in Indië, waar men geene behoorlijke openbare bibliotheken heeft, waar encyclopaedieën en Staatslexica niet zooals in den Haag en Amsterdam zoo maar „voor het grijpen" liggen, ging dat minder gemakkelijk. Een werkje over

levensverzekering werd na eenig zoeken in een boekwinkel te Batavia ontdekt, de onmisbare Dalloz — op de bibliotheek van het Hooggerechtshof (GEEN *openbare* bibliotheek) aanwezig — bracht aan het licht, hoe in Frankrijk de belasting geregeld was en ten slotte vond men in een ouden jaargang van het Weekblad van Registratie, Notariaat enz. de titels van enkele monographieën, die over het onderwerp handelden, deze werden uit Europa besteld, een drietal maanden verliepen daarmede en eerst toen kon een ernstige aanvang met het werk gemaakt worden, maar in die maanden moesten natuurlijk de tractementen der ambtenaren uitbetaald worden. De rekening is zeer gemakkelijk te maken. Indien men in Indië de beschikking had gehad over de laatste Fransche, Duitsche en Engelsche encyclopaedieën, Staatslexica, dictionnaires des finances enz. eene uitgave in eens van een *f* 1500, zouden minstens een *f* 3000 aan salarissen bespaard zijn geworden.

Een ander voorbeeld. Neem het Indisch ontwerp van de sedert tot wet geworden inkomstenbelasting. In de toelichting zal men te vergeefs zoeken naar iets waaruit zou kunnen blijken, dat de zeer uitgebreide Duitsche litteratuur over dit onderwerp geraadpleegd is geworden; men heeft zich uitsluitend tot antecedenten-werk bepaald; den ambtenaar in Indië die met de uitwerking van het ontwerp belast was, kan daarvan geen verwijt gemaakt worden; zonder een behoorlijke bibliotheek ter zijner beschikking kon moeielijk ander werk geleverd worden, maar natuurlijk, dat zijn werk in Nederland geheel opnieuw omgewerkt moest worden — hetgeen met veel tijdverlies gepaard ging om niet te spreken van de tractementen, die al dien tijd uitbetaald moesten worden. Maar bovendien het prestige van den Indischen bureau-ambtenaar wordt er niet door verhoogd, wanneer hij door gemis eener behoorlijke bibliotheek tot het leveren van dergelijk half werk genoodzaakt wordt.

Men zou deze voorbeelden nog met vele kunnen vermeerderen; zoo sprak ik eens een hoofdambtenaar, die een advies had uitgebracht over het subsidieeren eener stoomvaartlijn en wien het niet bekend was, dat over dat onderwerp een zeer uitgebreide Engelsche en Amerikaansche litteratuur bestond. Wanneer deze ambtenaar de beschikking had gehad over eenige reference books van algemeenen aard, die op hun beurt steeds verwijzen naar de speciale litteratuur, zou hij zich vóór het uitbrengen van het advies behoorlijk hebben kunnen orienteeren en zou hij niet uitsluitend hebben behoeven af te gaan op de niet altijd even onpartijdige adviezen van particuliere raadgevers.

Dat ontbreken van een voor een ieder gemakkelijk toegankelijke boekenverzameling leidt ook tot een tot het uitertst gedreven vereering van het antecedent, dien kanker der Indische bureaucratie. Men hecht meer aan een antecedent van een tien of twintig jaren geleden, ook al weet

men dat het door een ambtenaar van twijfelachtige capaciteit in het leven geroepen is, dan aan de uitspraak, voorkomende in het onlangs verschenen werk van een binnen- of buitenlandsch geleerde van naam. De ambtenaar vergeet op 't laatst, dat er naast de „bundels" nog „litteratuur" bestaat, waarin hij de stof, die hij voor zijn arbeid behoeft, dikwijls reeds geheel verwerkt kan terugvinden. Zoo moest voor eenige jaren het tarief van invoerrechten herzien, d. w. z. verhoogd worden: de bedenking werd echter gemaakt, dat de invoerrechten in verhouding tot die van de Engelsche koloniën te hoog opgevoerd zouden worden. Vóór alles wenschte men dus van die tarieven kennis te nemen. Men wist nu niets beters te doen dan door tusschenkomst van Buitenlandsche Zaken die tarieven van de verschillende Engelsche koloniale gouvernementen op te vragen. Een eerbiedwaardige stapel paperassen werd aldus verkregen, wier sorteering — noodzakelijk om vergelijkingen te maken — veel tijd vorderde, totdat toevallig een Engelsch werk „ontdekt" werd, waarin die koloniale tarieven, gesystematiseerd en in tabellen geordend, alle opgenomen waren!

Veel tijd en daarmede ook vele tractementen zouden dus bespaard kunnen worden, wanneer men in al deze gevallen de beschikking had gehad over een behoorlijke economisch-statistische bibliotheek, maar met een boekenverzameling zonder meer zal men toch weer slechts ten halve geholpen zijn. Bij elke eenigszins uitgebreide bibliotheek behoort eene gemakkelijk te raadplegen *catalogus* en een *deskundige bibliothecaris*. Men neme bijv. de economische bibliotheek van het Departement van Handel enz. te 's-Gravenhage, een bibliotheek die veel belooft voor de toekomst, maar waarvan het nut in wijden kring thans nog problematisch is, omdat de catalogus of liever de boekenlijst die er van is aangelegd, niet dan met zeer veel tijdverlies en alleen door eenigszins ingewijden te raadplegen is en daarenboven slechts in één exemplaar bestaat, zoodat de Nederlandsche handel, te wier behoeve de bibliotheek toch opgericht is, nagenoeg onbekend is met haar rijken inhoud en daarvan dus nog veel te weinig gebruik maakt.

En een bibliothecaris is nog onmisbaarder, het behoeft geen *geleerde* met groot tractement te zijn, meermalen heb ik in de Duitsche bibliotheken als „bibliothecaris" een eenvoudig bediende aangetroffen, die u echter onmiddellijk de titels kon noemen van de werken, die u voor uwe speciale studies misschien van nut zouden kunnen zijn. En zoo herinner ik mij nog met dankbaarheid den bibliothecaris te R. — een gestudeerd persoon — die, toen ik eens voor de bankinstelling, waaraan ik toen verbonden was, had na te gaan of in Duitschland de ceelen (Lagerscheine) aan toonder gesteld konden worden, mij bijna onmiddellijk den jaargang kon noemen van het Duitsche rechtsgeleerde tijdschrift, waarin ik een antwoord op die vraag zou kunnen vinden. Het is duidelijk, dat een dergelijk geroutineerd bibliothecaris het werk

van den bureau-ambtenaar zeer zou kunnen vereenvoudigen en dat daardoor sneller gearbeid zou kunnen worden.

Overigens zal een bibliothecaris of in het algemeen een persoon, die uitsluitend met het beheer der bibliotheek belast is, ook daarom niet gemist kunnen worden, omdat — wil in Indië een boekerij het nut verspreiden, dat men van haar verwacht — door haar ook ruimschoots naar buiten, naar andere plaatsen dan waar zij gevestigd is, zal uitgeleend moeten worden.

Afzonderlijke departements-bibliotheken zullen ook na de oprichting der door mij bedoelde algemeene bibliotheek niet gemist kunnen worden, maar zij zullen tot bescheidener afmetingen teruggebracht kunnen worden en dus minder kosten, terwijl toch de ambtenaar over meer boekenmateriaal de beschikking zal hebben. En het kan de openbare belangstelling in 's Lands zaken niet anders dan vermeerderen, wanneer het publiek weet, dat de ambtenaar zijn wijsheid niet meer uitsluitend uit min of meer geheime antecedenten put, maar ook uit de werken der hedendaagsche geleerden en economisten, die voor een ieder toegankelijk zijn.

Februari 1910.

Aan boord s.s. *Grotius*.

Uit de geschiedenis der Oost-Indische Compagnie in de tweede helft der 18e eeuw,

DOOR

N. MAC LEOD.

De Gouverneur-Generaal Mossel.

II. *De Archipel.*

Wat men thans de „buitenbezittingen" noemt, kwam onder Mossel meer en meer onder het rechtstreeksche bestuur der Compagnie. Menado, Tonsea, Tondano, Bolangitam, Bwool, Tontoli, Gorontalo, allen in Noord-Celebes en behoorende onder Ternate, werden onderhoorigen van de Compagnie genoemd. Ternate bracht tot 1758 steeds voordeel op, maar begon toen een lastpost te worden. De sultans van Ternate, Tidore en Batjan noemde men de „drie hoofdkoningen" der Molukken; zij ontvingen, als vasallen, hunne erkenning van de Compagnie.

Op de noordkust van Celebes bestond een groot deel der bevolking uit Christenen. Te Bwool, dat door eene Bonische prinses geregeerd werd, trad de resident wat hard tegen de Mohamedanen op, maar hij ontving van de Regeering de waarschuwing „de Religie niet te laten strecken tot schijn van andere inzigten". In 1758 werd hier een fort gebouwd.

Ook te Bintaoena waren veel Christenen; deze klaagden over de wijze waarop zij door de Mohamedaansche hoofden behandeld werden en zij verzochten onder Menado gesteld te worden. Er werd toen een afzonderlijke regent over hen benoemd, de djoegoegoe Salomon Datoesola, die christen was. Geheel Noord-Celebes leverde goud op.

Te Limboenan bij Gorontalo was een goudmijn, die onder bescherming van een gewapenden post door Boeginezen en volk van Palopo (in de golf van Boni) bewerkt werd. In 1760 ging de Radja van Palopo op roof uit; zijn volk viel den post aan en doodde 19 Europeanen. Hij had het ook op Bwool gemunt, maar de daar aanwezige djoegoegoe waarschuwde den resident te Menado, die een gewapend vaartuig zond. Een roover werd verjaagd en 2 van zijn volk gevat. Te Parigi was een post van een korporaal en 4 man tot bescherming van de goudzoekers.

Magindano, waarvan in de 19e eeuw de naam slechts aan roovers deed denken, was in de 18e een rijk van beteekenis. De Compagnie deed moeite om den van daar met Manila gedreven handel naar Ternate te lokken. In 1759 kwamen Solloksche vaartuigen te Ternate en brachten een brief van den radja mede, met een metalen klok als geschenk. Magindano leverde goud, was, karet (schildpad) en kauris op.

De Sollokkers waren reeds toen de roovers, die tot in de 2e helft der 19e eeuw den archipel onveilig maakten. Een hoofd van Magindano waarschuwde in 1761 tegen een bezoek, omdat er zooveel Sollokkers zwierven, die onder schijn van vriendschap een Compagnies-schip zouden kunnen overvallen. Later kwam een gezant te Ternate zeggen dat de radja Sri Soelthan Sjech Maradin van de regeering afstand had gedaan ten behoeve van zijn broeder, die de vriendschap der Compagnie liet vragen. Men verzocht hem, was, kauris en karet te zenden.

De specerijen van Ambon en Banda waren steeds het belangrijkste handelsartikel uit de Molukken. Men bleef voortgaan de niet op de aangewezen plaatsen groeiende nagel- en notenboomen uit te roeien (dit werd zelfs op Boeton gedaan) om den alleenhandel te behouden. Ambon verachterde echter ook, bijvb. in 1760 met *f* 105.836, in 1761 met *f* 75.555. Men trachtte op Ambon ook indigo en peper te telen, de laatste ook op Boeroe; dit een en ander was in overeenstemming met de nota van den gouverneur-generaal van 1751.

De Zuidwester- en Zuidooster-eilanden werden uit Banda bezocht. Op Gisser, bij den Zuidoosthoek van Ceram, werd een fortje gebouwd, waarmede men smokkelhandel in specerijen hoopte te kunnen tegengaan. Het fort Frederik Hendrik op Solor werd vernieuwd. Onder de handelsartikelen van de Zuidwester- en Zuidooster-eilanden kwamen ook *menschen* voor; zoo leverden bijvoorbeeld in het jaar 1761 de Z.W.-eilanden op: „42 pikoels was, 57 ℔ karet, 5 mans en 4 vrouwen slaven benevens 400 bossen bindrotting", en de Z. O. eilanden: 6 slaven, 11 kati vogelnestjes, 22 ℔ karet en 10 kakatoes.

Timor was in zooverre onder rechtstreeksch bestuur dat de resident de regenten aanstelde, hetwelk later door de Regeering „geapprobeerd" werd. Zij werden als bondgenooten van de Compagnie beschouwd en hielden vergaderingen onder voorzitterschap van den resident. Klachten van inlandsche hoofden, dat zij mishandeld werden door de „zwarte Portugezen" (Toepassen, door de Portugezen uit hunne bezittingen in Voor-Indië overgebracht) gaven aanleiding om 25 Europeesche en 100

Generale missive van October 1761; 2e Deel overgekomen van Batavia in 1761. (K. A. No. 2863).

1e deel van Batavia overgekomen in 1760 (K. A. No. 2832).

Balische en Boeginesche soldaten naar Timor te zenden en de mardhikas te wapenen en te oefenen.

De voortbrengselen van dit eiland en zijne onderhoorigheden waren peper, „Endehsche kaneel", was, sandelhout, katjang, slaven, parels. Met indigo werd een begin van cultuur gemaakt. Ook leverde het goud op, waarvoor aan de inlanders 16 rijksdaalders per thail werd betaald; een prijs die in onzen tijd nog bestond. De goudgravers werden door eene schans (Tepas) beschermd. In 1759 ging Timor *f* 18,326 achteruit; de Regeering wilde toen aan goudgraven geen kosten meer besteden.

In 1760 werd te Koepang een nieuwe kerk gebouwd. Den op Timor geplaatsten „kaartenmaker" werd gelast het eiland Soemba op te nemen, evenals Poeloe Semawoe en Roti.

Tot het „bondgenootschap" behoorde niet het in het midden van het eiland liggende landschap Naimoeti. Men noemde het een roofnest, waarvan de inwoners „dan onder een swarten, en ook weder onder een blanken Portugees hunne bescherminge zogten, nadat zulks met hunne belangen 't meeste overeenkomstig is en dus onstandvastige en gevaarlijke nagebuuren zijn". De Raad der bondgenooten besloot een expeditie daarheen te zenden (October 1760). De hoofdplaats werd zoo nauw ingesloten dat men verwachtte haar binnen 24 uur ingenomen te zullen hebben. Maar de belegerden deden een uitval, en de helden van Koepang, Amarasi en Balo namen aanstonds de vlucht, door de mardhikas gevolgd. Het gelukte echter den Europeeschen en Balischen soldaten den vijand terug te drijven. Den volgenden dag deden 30 man een uitval; toen liepen de hulptroepen van Amabai, Amanoebang, Amanatoeng en Amanesi, met de mardhika's van Fonain, Sonabai en Amakoni en de Rotinezen allen weg. De Europeanen en Baliërs werden toen omsingeld en sloegen zich door, maar met verlies van 4 man, 2 drieponders, 2 tweeponders, 2 mortieren en hun munitie. Eerst in December 1760 zond de Regeering 60 Europeesche en 100 inlandsche soldaten om de zaak te hervatten. Intusschen bleek dat het opperhoofd te Koepang, von Pluskow, al te strijdlustig was en niet met beleid handelde; hij liet zich bijvoorbeeld in met zaken van de Portugezen, waarbij de Compagnie geen belang had en hij trad tegen zoogenaamd „oproerige" Rotinezen zoodanig op, dat zijne troepen tweemaal afgeslagen werden, precies als in de 19e eeuw, tengevolge van bestuursijver van ambtenaren, meermalen plaats had. De Regeering gaf hem daarom in 1761 order alle verdere onderneming tegen Naimoeti te staken en de inlandsche vorstjes hunne geschillen zelf te laten uitvechten.

Het thans tot Portugeesch gebied behoorende Maubara (bij Dilli) be

---

[1]) Gen. Miss. 31 Dec. 1761 (K. A. No. 2891).

hoorde toen nog aan de Compagnie. Daar werd in 1760 een nieuwe schans gemaakt.

Naimoeti kwam in 1761 met Oeikoesi onder het bestuur der Compagnie.

Het „Zuijtlant" (Australië) werd nu en dan uit Timor of Makasar bezocht, maar bracht niets op dan tripang en was. In 1756 zond men van Batavia de barkentijns *de Rijder* en *de Buys* daarheen, eerstgenoemde onder bevel van den luitenant Jean Etienne Gonzal, de andere onder den stuurman Lavienne Lodewijk Aschens. Hunne reis was weinig merkwaardig, maar geeft een staaltje van de bekrompenheid der gezaghebbers, welke in die dagen nog bestond. Den 8en Februari van Batavia vertrokken, deden zij Bantaeng op Celebes aan en namen hunne reis door de Banda Zee. Zij raakten al spoedig van elkander af. De *Rijder* zag den 10en April het hooge land van Carpentaria. Na een paar malen geankerd te hebben ging Gonzal den 17en April naar den wal, waar men eenige hutjes zag en een man, die wegliep. Het scheen goed land te zijn, met boomen die men voor masthout geschikt achtte (toen een belangrijk artikel!) Zij bleven daar tot den 26en. Den 28en, op 10° 30′ Z.B., werd weer geankerd en aan den wal gegaan, maar men vond niets bijzonders. Gonzal bleef daar tot den 13en Mei op *de Buys* wachten, toen gaf hij dit op, en was den 24en op 12° 18′ Z.B., waar hij weer ankerde. Hier vond hij weer volk, dat hem goed ontving, hem aan drinkwater hielp en de vrouwen en kinderen vertoonde. Maar de ellendelingen van *de Rijder* beantwoordden dit door te trachten eenigen van die menschen te rooven, op hen te schieten en een hunner te verwonden, zoodat allen de vlucht namen. Twee mannen waren gevangen, waarvan een zich door bijten wist te bevrijden. Vijftig anderen kwamen toen met spiesen met beenen punten om den overgebleven gevangene te bevrijden, maar een geweerschot joeg hen weg, en de geroofde werd meegenomen naar boord. Op 13° Z.B., den 15en Juni, werd aan den wal een jongen gestolen, en den volgenden dag ging men om de West onder zeil. Uit de opgegeven breedten en de mededeeling dat de strekking der kust van 11°—12° Z.W. t. Z., dan tot 13° Z.Z.W., en verder Zuid was, is af te leiden dat *de Rijder* de N. W. kust van Arnhem's land heeft bezocht, waar nu Palmerston en Port Darwin liggen. Gonzal trachtte Timor aan te doen, maar beweerde dat hij het door buiig weer niet kon bereiken. Hij ging bezuiden Java om, zag den 10en Juli Noesa Kembangan, was den 15en in Straat Soenda en ankerde den 23en voor Batavia. *De Buijs* had den 23en April op 12° 58′ de Australische kust gehaald, volgde die om de N. O., en zond den 30en op 10° 56′ een „schuijt" naar den wal, die echter nooit terug kwam. Aschens bleef tot den 12en Mei op haar wachten, en nam toen

---

1e Deel overgek. v. Batavia in 1757 (K. A. 2758).

de terugreis aan. Den 29en Mei te Ambon aangekomen, kwam hij één dag na de Rijder te Batavia terug.

De te Bandjarmasin ingekochte artikelen waren voornamelijk peper en stofgoud; een proef met aankoop van diamanten leverde in 1760 $477^1/_2$ karaat op. Een tijdlang bestond het plan hier een fort te bouwen, maar toen het met daarvoor bestemde bouwstoffen beladen schip *Ouderkerk* verongelukt was, schreven de XVII Bewindhebbers, dat zij geen nieuwe sterkten meer wenschten; de bouw werd daarom in 1759 afgelast en de ingenieur, aan wien het werk was opgedragen, teruggeroepen. Bandjarmasin kwam dus tengevolge van bezuiniging nog niet onder het Compagnies-bestuur. Toen in 1759 de sultan overleden was en door den ratoe anoem opgevolgd, meende de resident, dat dit niet goed was en erkende hij den nieuwen sultan niet. Maar de Regeering schreef hem, dat hij zich met inlandsche zaken niet bemoeien moest en den sultan, tot 's Compagnie's voordeel, erkennen. De resident was ook van meening, dat de op last van de bewindhebbers niet gebouwde versterking toch noodig was, maar toen hij dit betoogd had, werden hem zelfs versterking van garnizoen en gewapende vaartuigen geweigerd, „omdat", schreef de Regeering, „het nooit onze intentie is geweest om zich daar door dwang te vestigen en de peper als 't ware met den degen in de hand te gaan koopen". Na zijne erkenning beloofde de sultan schriftelijk, dat hij alle peper aan de Compagnie zou leveren.

Makasar was rustig en men bleef met den radja van Boni op vriendschappelijken voet; in 1759 werd hij met munitie geholpen tegen Wadjo. Maar dit kantoor ging, als zoo vele anderen, achteruit; in 1758 met *f* 71,000.—; in 1759 met *f* 37,836.—.

Palembang bleef steeds een goed kantoor voor peper en tin; er werd ook stofgoud gekocht. In 1759 stond men den sultan vrije vaart toe op verscheidene havens. In dat jaar werden echter de baten met *f* 21,000.— door de lasten overtroffen. De sultan kocht in 1760 te Rembang 10 vaartuigen om de roovers in Straat Banka te verdrijven.

In Djambi was in 1753 Johannes Aalders, een dronkaard, resident. De inlandsche kooplieden, die de waren der Compagnie aan de markt brachten, werden niet door hare ambtenaren, maar door de regeering van den sultan gekozen. Aalders kreeg verschil met een paar van die lieden en liet hen arresteeren. De sultan nam dit kwalijk en liet

---

1e Deel overgek. van Batavia in 1760 (K. A. N. 2832). idem 4e Deel (N. 2835). Gen. Miss. December 1754.

den 27 Januari 1754 de loge beschieten, zoowel van de landzijde als door het geschut uit den dalem. De loge schoot terug, maar kon den dalem geen kwaad doen, *omdat haar geschut te licht was, terwijl de sultan zwaarder geschut had.* Denzelfden avond scheepte de resident zich in op de bark *De Leeuw*, alleen ongeveer *f* 9000 aan geld en goed medenemende. De andere ambtenaren volgden den volgenden dag; alles bleef in de loge achter, zelfs werd het geschut niet vernageld.

De Regeering beraadslaagde hierover den 19^en^ Maart en kwam tot het besluit, den resident Jacob Alexander van der Werp naar Djambi te zenden met het jagt *Proserpina* en een militair geleide, om van den sultan te eischen: 1°. dat hij naar Batavia zou komen om vergiftenis te vragen, dan wel met dat doel een gezantschap zenden; 2°. dat hij de aan de Compagnie toegebrachte schade zou herstellen; 3°. dat hij zijn geschut van 12 tot 18 ℔ zou overgeven(!) en 4°. dat hij voortaan de kooplieden niet zelf zou aanstellen.

Men dacht, dat het van der Werp, die handig was, wel zou gelukken dit gedaan te krijgen, maar voor het geval dat de sultan weigerde (wat waarschijnlijk wel te voorzien was!) gingen nog een paar schepen naar Palembang, met 200 Europeanen en 400 inlandsche soldaten, om bij de hand te zijn. Den 16^en^ April vertrok de expeditie en den 8^en^ en 15^en^ Juli ontving de Regeering bericht, dat zij *geen succes* had gehad.

Den 29^en^ Augustus besloot de Regeering, de zaak met kracht te hervatten, vooreerst van de rivierzijde, maar ook, wanneer dit niet lukte, van Palembang uit, over land. De taak werd nu opgedragen aan den kapitein Klaasz en den provisionelen resident Binnenhoff. Deze vestigden zich in een post aan de Simpang, maar Binnenhoff, zijn boekhouder en vele anderen overleden daar, waarna de Regeering alles liet terugkomen. Zij meende echter dat de Sultan tot vrede geneigd was en wilde de loge weer doen betrekken, met een wacht van 30 man. Den 9^en^ Juni 1755 werd Palembang aangeschreven dat „overmits de gedane expeditie in den voorleden jaare niet van goed succes geweest is" de rivier van Djambi geblokkeerd zou worden en alle in en uit komende vaartuigen „gesaisisseerd", terwijl aan Indragiri en Siak werd gelast allen handel met Djambi te staken. De Sultan van Djambi zond nu een gezantschap naar Palembang om vrede met de Compagnie te maken, waarop de boekhouder Pieter Chevijn tot resident werd benoemd en er heen ging met een korporaal, 12 soldaten, 2 busschieters en een „ondermeester" (chirurgijn). De handel leverde echter niets op. In 1759 was de Sultan weer in verzet. In 1760 was men totaal met hem in onmin; hij kwam geen van zijn verplichtingen na. Het kantoor werd in Juli 1760 opgebroken; maar daarop kwam de vrees weer boven voor mededinging van andere

Europeesche natiën, zoodat in November weer de onderkoopman Ajax Frederik van Solms als resident aangesteld werd, wiens instructie inhield, als de „koning" goedgezind was, in en uitvoer *met passen* toe te laten, doch anders alle vaart te beletten, waartoe 2 barken medegezonden werden, die bij de simpang der rivier (Kwala Nioer of Moeara Kompeh) moesten blijven liggen. Wering van Europeesche schepen moest plaats hebben door .... protest! Er werd aan de Moeara Kompeh een nieuw fort gebouwd, bewapend met 8 vierponders en bezet met 1 sergeant, 2 korporaals, 12 Europeesche soldaten, 1 Boegineesch korporaal met 12 soldaten, 2 handlangers en 2 busschieters. Van Solms had het voordeel dat hij met gewapende sloepen een (vermeenden?) aanslag op het leven van den Sultan kon doen verijdelen, waarvoor deze zijn dank betuigde. In 1761 werd door de Regeering gelast dat Engelsche schepen niet mochten worden toegelaten dan wanneer zij water en brandhout noodig hadden.

Op last van de Bewindhebbers werd in 1759 door den resident De Heere, met de sloep *'t Zeepaard*, het eiland Blitoeng bezocht, dat door de Regeering een woest en onvruchtbaar eiland genoemd werd, alleen voor roovers en slecht volk geschikt. Indragiri, welks kantoor in 1690 opgebroken en later naar Siak verplaatst was, werd in 1745 weer uit Malaka bezocht, doch deze tochten waren in 1756 beëindigd. De Bewindhebbers, die nu en dan blijk gaven van eenigszins nieuwere begrippen omtrent den handel, gaven den wensch te kennen dat de particuliere vaart op Indragiri zou worden aangemoedigd door een voordeelig tarief van rechten, maar dit ondervond bezwaar bij de Indische Regeering, die het oude monopolie-stelsel bleef toegedaan. Zij zond in 1758 naar Padoeka Sri Soelthan Hasan Sjah eene commissie om een nieuw exclusief contract te sluiten, op den voet van dat van 1664 en 1688. Dit werd nu hernieuwd en tevens werd alleenhandel in amfioen bedongen.

Malaka was nog steeds een belangrijk bezit; masthouten, tin en benzoë waren hier voorname artikelen van inkoop; men gaf zich voortdurend moeite om de betrekkingen op het schiereiland uit te breiden. Maar de vaart door de Straat werd steeds door roovers, voornamelijk Boeginezen, onveilig gemaakt en hare bescherming vereischte veel zorg. In 1755 schreef een „fameusen en winderigen fransen swerver, bekent onder de naam Cap^ne^ Le Blanc", die o. a. getracht had van den radja van Tranggano voor 5000 Spaansche realen verlof te bekomen om een loge te bouwen, een brutalen brief aan den Gouverneur van Malaka, waarin hij de Boeginesche roovers in de Straat in bescherming nam. Hij wilde van een hunner roofnesten gebruik maken om van den radja van Salanggoor tin te koopen, en beweerde daarom dat die roovers recht op de door hen bezeten plaats

hadden; wanneer nu de radja, tengevolge van zijn contract met de Compagnie, hem geen 1000 bahar tin leverde, zou Le Blanc dit op de Compagnie verhalen. De Gouverneur van Malaka werd door de Regeering berispt omdat hij zich met dien „windmaker" had ingelaten.

Intusschen werd eene expeditie noodig geoordeeld om aan de rooverijen en andere moeilijkheden een einde te maken. Zekere radja Alam, schoonzoon van onzen ouden bondgenoot den radja Soeleiman van Djohor, was sedert geruimen tijd met een heele vloot aan het rooven in straat Malaka, had zich van Koeboe bij de Siak-rivier meester gemaakt om deze te beheerschen en bedreigde onze nederzetting op Poeloe Gontong in die rivier. Boeginezen onder daeng Kambodja waren met Menangkabauers aan het moorden en branden tot bij Malaka. De radja van Djohor, wiens handel op de Siak-rivier belet werd, riep de hulp der Compagnie in. Met de *Herstelder* (het *oorlog*schip van van Imhoff) werden toen aanstonds 60 soldaten gezonden naar Poeloe Gontong, en vervolgens de *Admiraal Tromp*, eenige sloepen en mindere vaartuigen en nog 34 soldaten, onder bevel van den Kapitein-luitenant ter zee Jacob Claaszen en den luitenant-militair Clément Marot. Deze expeditie was tevens bestemd om het roofnest Salanggoor te tuchtigen. Het vlootje, versterkt met vaartuigen van radja Mohamad, zusterszoon van radja Djohor, tastte den 13en Aug. radja Alam aan te water en te land, die zijn vaartuigen en versterkingen in den steek liet en landwaarts in vluchtte. Daar hij niet vervolgd werd, is het niet te verwonderen dat hij zich weer herstelde en zich op nieuw van Koeboe meester maakte. De Gouverneur van Malaka hield de expeditie daarom nog aan om P. Gontong te kunnen behouden en riep de hulp in van den radja van Tranggano, die ook een schoonzoon was van den radja van Djohor, en van radja Mohamad. Eerstgenoemde verscheen pas den 11en Juni 1756 en de andere in het geheel niet. Met den radja van Tranggano deed de expeditie een tocht naar Linggi (slechts 5 geog. mijlen N. W. van Malaka), en versloeg daar eenige roovers. Maar radja Alam blokkeerde met 70 of 80 balohs de Brouwer-straat bij Boekit-batoe, waarop de *Admiraal Tromp* en 4 kleinere vaartuigen van Malaka daarheen gezonden werden, die hem verjoegen en eenigen van zijne vaartuigen namen. Radja Mohamad werd van geschut en munitie voorzien om Boekit-batoe en de Linggi-rivier te bewaken.

In October zond de Regeering nog 100 inlandsche soldaten met de *Meervlied* naar Malaka en later nog 200 Europeesche. De roovers vluchtten eindelijk in 1757 in de rivier van Linggi en werden daar geblokkeerd. De bark *de Buys* kruiste tusschen Poeloe Pantjoer en Poeloe Pisang. Daeng Kambodja en zijn makker radja Adil van Rom-

---

Gen. Miss. van 31 Dec. 1755 en 13 April 1756. Id. 31 Dec. 1758 (K, A. 2804).

bau (binnenland van Malaka), deden vredesvoorstellen maar deze bleken niet gemeend, waarop den 31en October besloten werd den majoor Feber en den kapitein van Marchal met troepen te zenden, met dit gevolg dat den 11en Januari 1758 de vijandelijke hoofden zich aan de Compagnie onderwierpen, daardoor tevens ophoudende vazallen van Djohor te zijn. Radja Djohor nam hiermede genoegen. Daeng Kambodja werd door de Compagnie tot hoofd van de Boeginezen in Linggi aangesteld. De radja van Salanggoor kwam te Malaka den eed van trouw aan den radja van Djohor afleggen, onder opperheerheerschappij van de Compagnie. Djohor stond uit erkentelijkheid voor het herstellen van de rust aan de Compagnie af: alle Rombau-landen boven Malaka, de Negri Sembilan, en Linggi tot aan de Kalong-rivier, die de grens zou zijn tusschen Malaka en Djohor (Salanggoor). Aan de Linggi-rivier werd een fortje gemaakt om den tinhandel te beschermen tegen de Engelschen. Met Tranggano, dat veel peper opleverde, werden nadere betrekkingen aangeknoopt; de Regeering zond er in 1757 een paar schepen heen, doch de hoeveelheid peper viel tegen, men had beweerd 30.000 pikols te zullen hebben en kreeg maar 3000 in 1759.

Den tinhandel, die door de Boegineezen steeds bemoeilijkt werd, regelde men door met gongslag den verkoop van dat metaal uit de bovenlanden van Malaka te verbieden en den 11en Maart 1759 met Daeng Kambodja, den radjah-toewah van Kalang en de Negrisembilan van Rombau een contract te maken voor de levering van al het tin uit die landen voor 38 ronde Spaansche realen voor de bahar van 375 ℔. Daeng Kambodja gedroeg zich verder zeer goed.

Radja Mohamad was een twijfelachtig onderdaan van de Compagnie. Men noemde hem vorst van Siak, en de gewapende post op P. Gontong moest dienen om hem te beschermen, maar tevens in bedwang te houden; hij was en bleef een roover. Den 6en Januari 1759 rapporteerde de vaandrig Hanssen, die op P. Gontong het bevel voerde, dat radja Mohamad bezig was vaartuigen uit te rusten voor eene onbekende bestemming. Weldra bleek dat hij uit rooven ging. Den 16en Augustus berichtte Hanssen, dat hij 4 vaartuigen van Java en een brigantijn geroofd had. De in straat Malaka kruisende bark *de Kaaskoper* bemand met 41 koppen en bewapend met 12 vierponders en 16 eenponders werd 7 September door 15 rooversprauwen, die bentings (apilan) voorop hadden, aangevallen en was twee uren lang met haar in gevecht tot het donker werd, maar met maanlicht vielen zij opnieuw aan; gelukkig was toen een goede wind doorgekomen, waarmede *de Kaaskoper* wegzeilen kon.

Behalve deze, zijn nog verscheidene andere, zelfs vrij groote schepen, door de roovers aangerand, sommige zelfs genomen geworden. De

---

Brieven van Malaka, K. A. 5523 en 5524.

gouverneur David Boelen, dit alles berichtende, schreef: „En bij dit alles is nog wel het hert treffenste dat men deze criante gedoentens hier als met gekruyste armen moet sitten aanschouwen, en tot spot en werkelijk declin van de Comp. geduldig gedoogen als niet in staat zijnde iets reëels met hoope van een goed succes daar teegen te kunnen onderneemen want uijt het g'incloseerde rapport van de voornaamste aanweesende zee en scheeps verstandige blijkt te vollen, dat wij present en al seedert eenige tijd maar 3 bruykbare ligte vaartuygen aan handen hebben, als de pantjallang *de Standvastigheid*, de Roeij Galleij en de *Tandjongpour*, staande de Pantchiallang de *Sourabaya* en de Chialoup *de Haak* op de helling gehaald, om vertimmert te worden, so draa de noodige materialen bekoomen sullen hebben, terwijl de Barcq de *Vriendschap* en de Chialoup de *Cadouwa* door manquement van dien reets 't zeedert twee jaaren op het drooge gestaan, sodanig door de worm doorknaagt en g'infecteert sijn dat geen reparatie meer sullen waardig weesen." Wat bezielde de Regeering toch, mag men vragen, dat zij bij zulk verwaarloozen van hare zeemacht, nog het bevel durfde geven, om aan Engelsche schepen, die naar Manila wilden gaan, te zeggen „dat men haar geen de minste gerieffelijkheid konde bewijzen, als geen recht tot de vaart op de Manilhas hebbende"?

In Augustus verscheen Daeng Kambodja voor het eerst van zijn leven te Malaka, en wel uit dankbaarheid, omdat men zijne dochter van Riouw had laten halen. Hij kwam in gezelschap van den radja van Salanggoor en andere hoofden uit den omtrek.

In October lagen de *Tandjongpoera* en de *Vier winden* in de Siakrivier bij het fort Poeloe Gontong. Den 9en November kwam radja Mohamad met 50 groote pendjadjaps van zijn rooftocht terug. De vendrig Hanssen ontving hem met 7 saluutschoten en liet hem en 80 kerels, met geweren gewapend, het fort binnen. Mohamad bood hem een geschenk aan, dat hij onder een saluut van 5 schoten aannam, en daarna werden op verzoek van een panglima nog 50 man, met krissen gewapend, toegelaten. Daarop trok Said Oemar, een schoonzoon van radja Mohamad, zijn kris en verwondde daarmee den vaandrig, waarna eene algemeene slachting van het 55 man sterke garnizoen, dat zelfs de wapens niet in handen had, volgde. De *Tandjongpoera* had 6 koppen, de *Vier winden* 7; van de 67 mannen bleven maar 3 in leven.

Mohamad liet het fort geheel slechten en het geschut, bestaande uit zes 12 ℔ers, drie bassen en een mortier, naar Malapoera (Mempoera bij Indrapoera?) brengen. Hij zond 30 van zijn groote vaartuigen onder zijn schoonzoon Radja Ismael, naar Poeloe Pisang, bewesten

---

Brief van Malaka 19 Oct. 1759 (K. A. 5524).
Brief van Malaka 23 Febr. 1760 (K. A. 5524).

straat Singapoera, om daar de uit China komende jonken en andere vaartuigen op te wachten. De gouverneur van Malaka had reeds de brigantijn *Zeepaard* bestemd om tot beveiliging van de scheepvaart daar te kruisen, maar op de tijding uit Siak begreep hij dat dit ééne scheepje te zwak zou zijn. Hij voegde daarom de aan hemzelven toebehoorende brigantijn *Catharina* er aan toe, en beide vaartuigen vertrokken terstond (den 21^{en} Januari 1760) naar genoemden post.

Steeds kwamen van verschillende plaatsen berichten van roovers, alsmede dat de Engelschen de inlanders van wapens en schietvoorraad voorzagen.

Dat men in deze omstandigheden te Malaka de zaken wat donker inzag, is niet te verwonderen. Men telde er maar 747 weerbaren van 16 tot 60 jaar oud, en daarvan maar 90 christenen. De raad achtte het daarom noodig de bezetting van het zoogenaamde fort te Linggi in te trekken; dit was daarenboven in een zeer slechten toestand.

Den 16^{en} December kwam de geheele omslag van Linggi te Malaka binnen. De Regeering hoopte dat de bevolking haar tin wel zou blijven leveren „bijaldien de Engelschen dat land maar onbezogt laten, welke Natie het bijzonder daarop toelijd, om de Comp. in de straat van Malacca op een ongehoorde wijze nadeel toe te brengen" (als overal elders). Het ontstane pessimisme veroorzaakte ook dat men achterdochtig werd jegens daeng Kambodja en vreesde dat hij met radja Mohamad heulde en radja Soeleiman van Djohor op Riouw lastig zou vallen. Maar daeng Kambodja bewees zijne trouw, door een brief, waarin Mohamad hem om hulp of onzijdigheid vroeg, aan Boelen op te zenden. Radja Alam schreef ook een vriendelijken brief, en Boelen verzocht daarop zijne hulp tegen Mohamad.

De roofprauwen werden door de kruisers herhaaldelijk gezien, maar gingen langzamerhand naar Siak terug, toen hun voorraad opraakte.

Intusschen had Boelen den 23^{en} Februari dringend om hulp gevraagd naar Batavia. De Regeering week nu eens van hare gewone zuinigheid af en zond eene vrij groote expeditie naar straat Malaka, bestaande uit het schip *Pasgeld*, de barken *de Buijs*, *de Draak*, *de Vrijheit*, *de Robijn*, de pantjalang de *Parlemoer* en 2 kleineren, versterkt met 98 Europeesche infanteristen en 1 kompagnie Boeginezen van 132 koppen. Deze schepen vertrokken den 22^{en} April 1760. Te Malaka zou er nog aan toegevoegd worden het schip de *Spaarzaamheyd*, dat reeds in November van Batavia vertrokken was, en eenige van de te Malaka aanwezige vaartuigen. De schipper Joseph Driesen, van de *Pasgeld*, voerde het algemeen bevel.

De *Spaarzaamheyd* kwam den 12^{en} Mei, de *Pasgeld* en de *Vrijheid*

Brief van Malaka 23 Febr. 1760 (K. A. 5524).

2 Deel overgekomen van Batavia in 1760 (K. A. 2863).

den 25en Mei te Malaka aan. Den 24en Juni werden de *Pasgeld*, *'t Zeepaard*, de *Vrijheid* en de pantjalang *Paarlemoer*, met eenige troepen aan boord, naar Poeloe Berhala bij Djambi gezonden om op roovers te kruisen. Zij redden een paar vaartuigen uit hunne handen en namen eenige roovers gevangen, maar de macht scheen voor krachtig optreden nog te gering. Daarenboven brak ernstige ziekte onder de bemanning der kruisers uit; ook schipper Driesen werd aangetast en de schepen kwamen in September met verlies van verscheidene dooden en zieken te Malakka terug, ofschoon zij order hadden om tot 15 November weg te blijven. *'t Zeepaard* werd met *de Draak* dadelijk weer naar den kruispost gezonden. Deze kwamen den 1en December met een paar schepen in konvooi terug.

Intusschen hadden sedert Juli de *Spaarzaamheid*, *de Robijn* en *de Haak* handelsvaartuigen door de straat begeleid; vervolgens hadden *de Robijn*, *de Draak* en de *Buijs* getracht eenige balohs van radja Mohamad te verschalken die van Salanggoor zouden komen, maar dit gelukte niet.

Radja Soeleiman van Djohor ontsliep den 20en Augustus te Riouw. Zijn minderjarige zoon volgde hem op, onder voogdij van Daëng Kambodja en den toemenggoeng. Radja Alam verliet in September eindelijk Linggi en verscheen den 25en te Malaka met eenige vaartuigen en 255 koppen onder bevel van zijn schoonzoon Said Oesman en radja Asahan, eene macht die echter nog te gering geacht werd om met de vaartuigen der Compagnie radja Mohamad te gaan aantasten. Maar deze kwam den 23en November te overlijden. De gouverneur Boelen wilde nu niet langer dralen met de onderwerping van de Siaksche roovers. De vier beschikbare brigantijnen en een pantjalang, buiten het zeevolk bemand met 89 Europesche en 91 Boeginesche soldaten, vertrokken daartoe den 21en Januari 1761 met radja Alam en zijne 20 vaartuigen, alles onder bevel van den kapitein Visboom en den onderkoopman Verbruggen. Den 25en kwamen zij voor de Siak-rivier. De roovers hadden hunne vrouwen en kinderen naar Kampar gezonden en zich te Mempoera versterkt. Door Poeloe Gontong te bezetten en den 10en Februari 19 vaartuigen onder Said Oesman naar de Kampar-rivier te zenden, dachten de leiders hen ingesloten te hebben, doch dit leidde nog niet tot hunne onderwerping.

Den 23en Maart kwam de *Pasgeld* te Malaka terug van een kruistocht; de gouverneur zond dit schip den 6en April naar Siak, met den uitdrukkelijken last de roovers te verdelgen. Den 21en werden zij, na een hevig gevecht, op de vlucht gejaagd en vervolgd tot Soengei Pinang bij Mempoera, waar men 4 bentengs zag. Nog achtte men zich

---

Brief van Malaka 26 Dec. 1760 (K. A. 5526).
Gen. Miss. 29 April 1760 (K. A. 2866) en 31 Dec. 1761 (K. A. 2891).

niet sterk genoeg. Uit Malaka werden den 30en Mei nog 50 Europeanen gezonden en werd schipper Driesen van de *Pasgeld* aangewezen om den ziek geworden Verbruggen te vervangen. De vijand had nu 15 bentengs bezet en de rivier versperd met rotan-touwen en boomen van masthout. Den 16en Juni, om 9 uur 's avonds, begonnen Driesen en Visboom de versperring door te breken; 4 mannen van radja Alam kapten eenige rotantouwen door, de onderstuurman van Egten vijf andere, onder belofte van eene premie van 30 Spaansche realen, maar de boomen kon men niet weg krijgen. De schepen bleven daardoor lang aan het vuur der bentengs blootgesteld, zoodat de *Pasgeld* door 109 kogels getroffen werd. 's Morgens om 11 uur waren alle bentengs genomen en was de vijand gevlucht met achterlating van vele vaartuigen en 103 stukken geschut. De onzen hadden 25 gesneuvelden en 30 zwaar gewonden. De kapitein Visboom bracht een aantal vlaggen en vaandels naar Malaka, waar den 12en Juli een dank- en bededag voor de overwinning werd gehouden.

Op de Siak-rivier was het ongezond, men kreeg veel zieken op de schepen. Den 7en Augustus werd de onderkoopman Cramer daarheen gezonden om met radja Alam te onderhandelen, die nu als „koning" van Siak erkend werd. Van de vervoerde stukken bedong Cramer 52 voor de Compagnie, terwijl radja Alam er 51 ontving. Cramer en Visboom kwamen met de *Pasgeld* en *Vrijheid* den 26en Augustus terug, terwijl radja Alam zich als Sulthan Alam-ed-din te Limapoera vestigde. De verdreven Siaksche hoofden heetten gevlucht te zijn naar Siantan, een der Anambas-eilanden.

Intusschen vermochten al de ijver van de gouverneurs Dekker en Boelen, de tractaten en de overwinning der Compagnie geen voordeel aan te brengen. Steeds werden te Malaka de baten door de lasten overtroffen, in 1757/58 met *f* 90.572, in 1758/59 met *f* 52.424, in 1759/60 met *f* 56.959.

Het onlangs in Cochinchina opgerichte kantoor leverde niets op: de Regeering gaf last het in te trekken, maar de vorst wilde niet alle ambtenaren laten vertrekken; eerst in 1759 verliet de laatste dit land.

Daarentegen drongen de Bewindhebbers aan op de vaart naar de Nicobaren; deze werd in 1755 uit Malaka hervat maar kon door gebrek aan schepen niet volgehouden worden.

In Perakh bleef de compagnie een kantoor houden voor den inkoop van tin, waarvoor met den radja een contract bestond. Een fortje, dat in 1759 vernieuwd werd, beschermde het kantoor. De Engelschen trachten ons hier te verdringen, door met den radja betrekking aan te knoopen. Deze bracht in 1761 een bezoek aan den gouverneur van Malaka.

Met Arakan (Birmah) had de Compagnie reeds in 1643 en 1653 contracten gesloten en er een kantoor gevestigd; dit was in 1665 opgeheven en in 1667 weer bezet tot 1683. De radja vroeg in 1750 schriftelijk of de Compagnie weer met hem wilde komen handelen en aan de Engelschen stond hij niet toe, een fort op zijne kust te bouwen. In 1755 zond de Regeering een schip naar Arakan, dat eenige metalen verkocht en rijst en olifantstanden inkocht. De handel had overigens niet veel te beduiden.

Op de Westkust van Sumatra duurden de moeielijkheden met de Engelschen steeds voort. In 1748 waren door een kruisend Nederlandsch vaartuig twee goentings van het Engelsche Bangkahoeloe opgepakt wegens smokkelen en later gebeurde iets dergelijks bij Natal (Natar, zooals men toen zeide), Indrapoera en Priaman. In 1750 zond de Engelsche compagnie eene klacht over ons in aan de Engelsche regeering. Zij beweerde dat de Nederlandsche Compagnie niet het recht had om zich meer plaatsen toe te eigenen dan zij reeds bezat, en dat zij zich van de heele Westkust wilde meester maken. Meteen klaagde zij over het pepermonopolie te Bandjarmasin en schreef het afloopen van een harer vaartuigen door roovers, aan de Ned. Comp. toe. Het beweren over uitbreiding van macht was onjuist, want deze strekte zich, evenals in het begin der eeuw, nog slechts uit van Indrapoera tot Singkel, en de posten waren steeds Indrapoera, Poeloe Tjingko, Ajer-hadji, Padang en Priaman.

Als het noodig was, werd soms tijdelijk op eene andere plaats een kantoor geplaatst. De Compagnie had den handel voor een ieder opengesteld, behalve dien in lijnwaden voor invoer en goud voor uitvoer. Daarentegen maakten de Engelschen te Bangkahoeloe inbreuk op het monopolie der Compagnie, door handelsartikelen van hare bezittingen tot zich te trekken; zij verkochten wapens en munitie aan inlanders, en onthaalden of gaven eene schuilplaats aan opstandelingen.

Ofschoon Mossel, zelfs met opofferingen, de Engelschen te vriend wilde houden, bleven deze overal de Compagnie verdringen. Op Sumatra vestigden zij zich ook nog in Natal, in 1754, en veroorzaakten daardoor partijtwisten tusschen de hoofden, naarmate deze meer of minder goed gezind waren jegens de Compagnie.

In 1756 vatten zij post in de baai van Tapian-na-oeli, waar de hoofden hunne landen aan de Compagnie hadden afgestaan, op voorwaarde van bescherming tegen hunne vijanden. De resident te Baros protesteerde, maar beschermde niet. De Regeering deed dit evenmin, en protesteerde bij het Engelsche bestuur te Bangkahoeloe, ook wegens het wegnemen van een Compagnies wapen op P° Babi. Middelerwijl gaf zij last Ajerbangis te bezetten en daar eene versterking te bouwen, en de inlandsche hoofden aan te sporen de Engelschen te verdrijven,

hen daarbij met inlandsche soldaten en munitie helpende. Engelsche vaartuigen van Bangkahoeloe, die met passen de kustplaatsen aandeden, werden, ofschoon zij beweerden noodgedrongen te komen, door de Nederlandsche ambtenaren in beslag genomen op den aangenomen grond dat zij kwamen handeldrijven. Een Engelsch compagnieschip, dat te Batavia in herstelling kwam, werd zelfs van 6 stukken geschut voorzien, maar maakte zich sterk verdacht van het ronselen van matrozen en ambachtslieden. Toen daarna een ander Engelsch schip kwam, verbood men het te handelen. Een oorlogschip werd echter goed bejegend en geholpen. In 1757 stond de Regeering vrije vaart en handel toe op de Westkust van Singkel tot Indrapoera — evenwel alleen voor Nederlanders.

In 1757 werd een post geplaatst op Nias, om de Engelschen, die op dit eiland het oog hadden, te weren, doch dit hielp weinig, want in het volgende jaar werd gerapporteerd dat zij er meester waren. In 1759 werd de post ingetrokken. De Bewindhebbers verweten de Regeering hare laksheid, en zij verantwoordde zich hierover op den grond dat zij verwijdering vreesde, maar werkte toch ondershands, door middel van de inlandsche hoofden, de Engelschen tegen. Op deze wijze trachtte zij ook hen van Tikoe en Priaman te doen verhuizen. Het zetten van merkpalen bleef een geliefkoosd middel om de rechten der Compagnie aan te toonen. De Engelschen bleven intusschen steeds met schepen langs de kust zwerven om den alleenhandel der Compagnie afbreuk te doen. Steeds werd daartegen geprotesteerd of ook wel eens met geweld *gedreigd*, waaraan de Engelschen zich volstrekt niet stoorden.

Begrijpelijk vond men het te Batavia niet goed, dat de overheid te Padang streng optrad tegen de inlandsche hoofden, die men als helpers tegen de Engelschen wilde gebruiken. Twee panghoeloes waren tot straf naar Ceilon verbannen, doch het scheen dat hunne schuld niet groot was. De Regeering liet hen terug roepen en heeft „de bediendens zeer ernstig gerecommandeert, om de Inlandsche Regenten voortaan met alle discretie en zagtheid te behandelen nademaal derzelver genegentheid en agting door zulke middelen tot de Comp. getrokken werden, daar dezelve door strengheid en hardigheid van haar vervreemden".

De afgezanten van Menangkabau kwamen nog jaarlijks af „met den Istanij of grooten Brief", en werden dan met een saluut ontvangen.

Tengevolge van den oorlog met Frankrijk raakten de Engelschen in 1760 hunne bezittingen op Sumatra voor een korten tijd kwijt. In het begin van dat jaar verscheen op de Westkust de commandeur Graaf

[1]) K. A. 2832, 2835, Overgek. v. Batavia in 1760.

d'Estaing met de schepen *Condé* en *l'Espérance*. Zij maakten zich meester van de Engelsche sterkte te Natal en verdreven de Engelschen van Tapian-na-oeli, dat zij weder aan de inlandsche hoofden overgaven.

Te Bangkahoeloe vond d'Estaing nog minder tegenstand dan te Natal. Op de eerste nadering der Franschen staken de Engelschen hun schip *Denham* in brand en verlieten het fort Marlborough; zij werden in het open veld geslagen en gevangen genomen. Maar de Fransche schepen waren in een treurigen staat en hadden aan al het noodigste gebrek. D'Estaing zond een kapitein der infanterie met een brief naar Batavia, om aan de Regeering een paar schepen, uitrusting-goederen en victualie te vragen. Tevens bood hij de van de Engelschen genomen sterkten aan de Regeering aan, maar deze weigerde alles, om hare onzijdigheid tegenover Engeland niet te schenden. Zij stond echter toe dat de kapitein bij de burgers zocht wat hij noodig had, hetgeen men ook aan Engelschen vergund had, en dat hij met een Compagnie's schip naar Europa ging om verslag te doen aan den Koning van Frankrijk.

Den 12^{en} Juli kwam d'Estaing zelf met zijn 2 schepen te Batavia. Men stond hem toe, ze te Onrust te herstellen en hielp hem zooveel mogelijk; van burgers kocht hij 4 sloepen. De gevangen genomen gouverneur van Bangkahoeloe, Roger Carter, ging met een particulier vaartuig naar Koromandel; de kapitein van de verbrande *Denham*, 3 vrouwen en de Fransche kapitein Carpentier met een Compagnie's schip naar Nederland. Den 4^{en} October vertrok d'Estaing, met bestemming naar Mauritius.

De Regeering nam hare onzijdigheid overigens zóó strikt in acht, dat zij verbood, eenige peper of andere zaken die de Engelschen toebehoord hadden, van de Franschen te koopen. Ook wilde zij Bangkahoeloe niet hebben, omdat dit eene erkend Engelsche bezitting was geweest, evenmin wilde zij van Natal het fort noch ammunitie hebben, maar wel het gezag over deze plaats en Tapian-na-oeli, omdat zij daar nooit rechten der Engelschen erkend had. De regenten van deze plaatsen werden uitgenoodigd om te Padang hunne contracten te komen vernieuwen. Als resident werd een boekhouder te Natal geplaatst. Dezen werd gelast de inlanders zooveel mogelijk van de Engelschen af- en tot de Compagnie te trekken en hun bescherming tegen Atjeh te beloven. Alles op een goedkoopje!

Te Padang werd aan het strand, bij de rivier, eene batterij gemaakt om eene landing te beletten.

Niet lang kon de Compagnie zich er over verheugen dat de Engelschen van Sumatra weg waren. Kort na het vertrek van d'Estaing kwamen 4 Engelsche schepen te Bangkahoeloe peper koopen en ver-

[1]) Generale Missive van October 1760 K. A. 2890)

volgens kwamen uit Europa de Engelsche compagnie-schepen *Oosterly(?)*, *Prince George* en *Worcester* daar aan, bestemd naar China. Het eerstgenoemde bleef, en de kapitein benoemde zich tot gouverneur. Mokkomokko en Kroé sloten weer een contract met hem en de Engelsche vlag werd op die plaatsen geheschen.

Zoo zag de Regeering aan alle zijden van haar eilandenrijk meer en meer Engelsche vlaggen, die haar monopolie bedreigden. Malaka rapporteerde steeds eene belangrijke vaart van Engelschen op China. Met den sultan van Sollok sloot de Engelsche kapitein Dalrymple in 1761 een contract; 4 Engelsche schepen lagen daar 7 dagen lang. Een ander onrustbarend bericht was dat een Engelsch schip op Salawati (bij Westhoek Nieuw-Guinea) een fort had gebouwd; dit werd echter tegengesproken, maar niettemin werd den 23en December 1760 bepaald dat de *Elisabeth* met 7 kleine vaartuigen naar het oosten zou gaan tot eene demonstratie voor Ternate, Tidore en de Engelschen. De koopman Jonker was hoofd der commissie, de schipper Gonzal voerde het maritiem bevel. Er werd eene gewapende macht van 1 kapitein, 2 luitenants, 4 vaandrigs, 150 Europeanen en 150 inlanders ingescheept. Het eskadertje moest kruisen langs Halmaheira en de „buitenkust van Ceram en alle oostersche gouvernementen". Onderweg moesten de specerijboomen uitgeroeid worden (ziedaar de oorzaak der vrees voor de Engelschen ook in deze streken), maar de inlanders zouden daarvoor vergoeding ontvangen. Had men, de bestaande onmacht in aanmerking nemende, die troepen niet nuttiger kunnen aanwenden?

De Duitsche Koloniale politiek sedert de Rijksdag-ontbinding van 1906.

(*Slot*).

§ 9. De spoorwegen in de verschillende gebieden. Voor *Togo* werd eene tweede spoorlijn toegestaan, welke evenals de bestaande noordwestwaarts naar Palime, van de havenplaats Lome zou uitgaan, in noordelijke richting naar Atakpame, ter lengte van 185 K.M., om aldus het begin te vormen van een lijn, die het smalle langgestrekte gebied van Togo van Zuid naar Noord zou doorloopen. Het in noordelijke richting voortzetten der lijn van Palime bleek wegens terreinbezwaren ondoenlijk. Had men dit in 1904 geweten dan was het, achteraf beschouwd, beter geweest de lijn van Lome naar Atakpame eerst te leggen en de streek rond Palime door een zijtak daarvan te openen. Intusschen wordt uitgerekend, dat het vervoer van katoen, maïs en palmoliepitten de rentabiliteit der nieuwe lijn verzekert. Men raamt de aanlegkosten op 65,000 M. per K.M. en voor de geheele 185 K.M. op 11.2 millioen M.

In *Kameroen* [1]) zal een spoorweg van 360 K.M. lengte den zuidelijken oerwoudgordel van dit gebied ontsluiten en daartoe evenals de reeds in aanleg zijnde spoorweg naar Manengoeba, beginnen bij de Kameroen-monding, de voornaamste haven van dit gebied. Deze lijn zal van Doeala aan die monding oostwaarts loopen tot Widimenge aan de Nyong-rivier, waar deze boven de versnellingen bevaarbaar wordt. De bovenloop van die rivier zou dan later door een lijn van 60 K.M. oostwaarts verbonden worden met de Doeme-rivier en door deze met het rivierstelsel van den Congo. De belanghebbenden bij den caoutchouc-handel zouden de baan liever van Kribi of een andere meer zuidelijke kustplaats zien uitgaan, omdat zij hun product van de boven-Nyong betrekken, doch omdat het op die plaatsen veel moeilijker landen is en in de Kameroen-monding met eenige kleine verbeteringen een geschikte ligplaats voor de grootste zeeschepen is te maken, werd de iets langere spoorweg verkozen, terwijl de rubber de daaraan verbonden iets grootere vracht zeer goed kan dragen. Ook uit een militair oogpunt verdient het de voorkeur alle deelen van het gebied van uit één centraal punt te kunnen bereiken. Deze lijn is begroot op 110,000 M. per K.M., in het geheel dus op 40 millioen M.

In *Zuidwest-Afrika* werd een spoorlijn van 183 K.M. verlangd, die te Seeheim van de lijn Lüderitsbucht—Keetmanshoop afbuigt om in het uiterste zuiden der kolonie bij Kalkfontein te eindigen.

Deze zijtak ontsluit een voor kolonisatie zeer geschikt gebied en maakt het zuiden van deze kolonie onafhankelijk van den invoer uit Engelsch Zuid-Afrika, terwijl de rentabiliteit, welke uit dien hoofde waarschijnlijk

[1]) Zie *Ind. Gids* 1905 II, bl. 1049.

is, reeds nu vaststaat in verband met de besparing aan militaire uitgaven voor de bezetting van dit meest onrustige deel van het Hottentottengebied. Na het gereedkomen der lijn zouden 360 manschappen en 570 lastdieren minder benoodigd zijn, hetgeen een jaarlijksche besparing van 2 millioen geeft. Op die wijze zou het aanlegkapitaal van 16 millioen, berekend uit een aanlegprijs van 87,400 M. per K.M., reeds in 8 jaar zijn betaald. De troepenmacht, die na den spoorwegaanleg noodig blijft heeft per jaar 2000 ton goederen noodig ten behoeve der verpleging. Per ossenwagen zijn de transportkosten 1.40 M. per tonkilometer en per spoor 0.70 Mark In de toekomst zal dus hierop de helft of 250,000 M. 's jaars bespaard worden.

De nationaal-liberale partij wees op de noodzakelijkheid om ook een spoorweg Windhoek—Keetmanshoop te bouwen, ten einde van uit eerstgenoemd militair centrum het geheele land te beheerschen.

In *Oost-Afrika* werd gerekend op de verlenging van den Oesambara-spoorweg, die uitgaande van de havenplaats Tanga tot Mombo [1]) een lengte van 125 K.M. heeft, met 49 K.M. tot Boeiko aan den middenloop der Paganirivier. De rentabiliteit was verzekerd daar bijna alle beschikbare gronden reeds door Europeesche planters voor bebouwing waren ingenomen. Bovendien waren de inkomsten op het eerste gedeelte reeds zoo hoog, dat geen verlies te duchten was. Deze lijn is gericht op het gebied van de Kalimandsjaro, dat geschikt schijnt voor kolonisatie van Europeanen en reeds thans door velen wordt bewoond, die akkers en tuinen aanlegden. De Staatssecretaris gaf de toezegging dat de lijn zoo spoedig mogelijk derwaarts zou worden doorgetrokken. De onderhavige verlenging is begroot op 76,000 M. per K.M. en vereischt in het geheel 3.5 millioen M.

Een belangrijker beslissing was het toestaan der verlenging van de te voren op bl. 641 vermelde centraal baan [2]) met 700 K.M. tot Tabora. Deze spoorweg was reeds van Dar-es-Salaäm tot Morogoro (lang 220 K.M.) voltooid.

Hier kwam de veranderde zienswijze van den Rijksdag duidelijk uit. Men had destijds besloten dat die lijn door een maatschappij zou worden aangelegd en beschouwde eigenlijk het aldus in de kolonie bestede geld als verloren. Men had daarom 3 pCt. rentegarantie verleend en voorts de amortisatie van het geheele aanlegkapitaal in 87 jaren door het Rijk gewaarborgd. Hoewel men op die wijze dezelfde zekerheid als voor de gewone staatsleeningen had gegeven, was nog bovendien bepaald dat de aandeelen tegen 120 pCt. zouden ingelost worden. Verder had men aan elk aandeelhouder nog een bewijs van voorkeur uitgereikt, dat ook na de uitloting van zijn aandeel zoolang als de spoorweg bestond een aandeel in de winst daarop waarborgde, voor zoover deze 5 pCt. van het oorspronkelijke aanlegkapitaal overtrof. En alsof dit niet genoeg was had de maatschappij nog uitgestrekt landbezit aan weerszijden van de baan gekregen en waren er bepalingen gemaakt, die den aanleg van een concurreerenden spoorweg binnen het rayon van verkeer van deze maatschappij onmogelijk maakten.

Thans waren de Regeering en de Rijksdag-commissie het er over eens dat zulke ver gaande begunstigingen ten nadeele van het Rijk niet meer geoorloofd waren en er werd ten slotte 20 millioen M. bestemd om de aandeelen van de maatschappij terug te koopen. Alle partijen, behalve de sociaal-democraten, waren genegen dit bedrag en de 70 millioen voor den

[1]) Ibid bl. 1059.
[2]) Ibid. bl. 1060

verderen aanleg vereischt, toe te staan. Het groote gewicht, dat deze centrale spoorweg voor het in rust houden van het land heeft, woog hierbij zwaar en de Regeering verklaarde dan ook dat zij zonder den aanleg van dezen spoorweg niet voor de vreedzame ontwikkeling van Duitsch Zuidoost-Afrika in kon staan.

Wat de economische beteekenis van dezen centraal-spoorweg betreft, de Waniamwesi, van ouds de bekende dragers op den voornaamsten karavanenweg van Oost-Afrika, die ook door den spoorweg gevolgd wordt, zijn de beste en talrijkste, voor de plantages geschikte arbeiders, tevens de beste landbouwers der geheele kolonie. Waar jaarlijks een 50,000 tal van hen dragersdiensten verrichten, zal de spoorwegaanleg ten gevolge hebben, dat al deze lieden voor werkelijk productieven arbeid gebezigd kunnen worden. Binnen het bereik van dezen spoorweg valt een groot deel van het gebied, dat thans over het Victoria-meer en langs den Oeganda-spoorweg zijn voortbrengselen uitvoert, zoodat, zonder een directe mededinger daarvan te worden, de Tabora-baan aan den zuiver Duitschen handel wezenlijke voordeelen zal brengen. De bloeiende veeteelt in Oegogo en Oenjamwesi, waar thans door een streek, waar de tsetse-vlieg voorkomt, de export wordt belet, zal door den spoorweg tot grooter ontwikkeling komen. Terwijl thans de plantages op enkele plaatsen nabij de kust opeen gedrongen liggen, zal de spoorweg tot eene nuttige decentralisatie van plantages en arbeidskrachten bijdragen. Met betrekking tot de te betalen cijns van mijn-ondernemingen verwacht de Regeering alleen reeds eene vermeerdering van 1½ millioen M. 's jaars, omdat eerst door den spoorwegaanleg die ondernemingen in staat zullen komen de belasting op te brengen. Alleen op die wijze zoude reeds de rente van de helft van het aanlegkapitaal van 70 millioen worden vergoed.

De aanvullingsbegrooting, waarbij al die spoorwegplannen bijeen waren gevoegd, werd na op de aangeduide wijze in de begrootingscommissie te zijn behandeld, daarna krachtens overeenkomst van alle partijen zonder discussie en bloc in de algemeene vergadering aangenomen. Slechts één sociaal-democraat achtte het noodig zijn gevoelen voor het publiek uit te spreken, terwijl volgens het oordeel der nationaal-liberalen, het centrum zweeg om niet in het openbaar tot de erkentenis te worden gedwongen, dat het door zijn tot dusver gevolgde politiek de ontwikkeling der koloniën had tegengewerkt.

§ 10. Andere koloniale belangen betrokken bij de koloniale begrooting voor 1908.

In *Oost-Afrika* kon de bijdrage van het Rijk 1½ millioen lager worden gesteld wegens meer ontvangst aan cijns en rechten, hoewel het aantal ambtenaren uitgebreid moest worden. De Regeering trachtte hier te bezuinigen door de in vroeger jaren aangelegde rijkswerven en een flottielle af te schaffen of aan particuliere maatschappijen over te dragen, waartegen de commissie echter bedenking had. Daarentegen was deze, zoowel als de algemeene vergadering, zeer voor uitbreiding van geneeskundige hulp aan de bevolking en speciale bestrijding van de dreigende slaapziekte.

Het plan om een centraal landbouwdepartement voor deze kolonie in te stellen, vond bijval en werd ook voor andere koloniën aanbevolen, doch men verwachtte daarnaast veel van den persoonlijken invloed van over het land verdeelde flinke oeconomen, die de ontwikkeling van den inlandschen landbouw plaatselijk zouden bevorderen.

Liefhebbers van jacht en sport drongen er op aan om het groote wild in de

kolonie te ontzien; er waren er zelfs die beweerden dat leeuw en ratelslang een zekere mate van bescherming verdienden. Daar waar de ontginning veld wint, verdwijnt het groote wild van zelf, evenals in Europa; de toezegging werd evenwel gedaan dat in streken, waar geen economische ontwikkeling te wachten is, gereserveerde wildgronden op ruime schaal zouden worden aangewezen.

De economische ontwikkeling gaat overigens goed vooruit. Overal waar het maar mogelijk is de producten met voordeel van de hand te zetten, zijn Europeesche ondernemingen gekomen en tal van oud-officieren, oud-ambtenaren en kooplui vestigen zich op eigen risico voornamelijk om sisal, katoen en caoutchouc te kweeken. In de buurt van den Kilimandsjaro hebben zij koffieplantages, waarbij het blijkt dat de koffieboom in het district Mosji beter gedijt dan in Oesambara. De caoutchouc-uitvoer was sedert het vorige jaar wat achteruitgegaan, doch dit is deels toe te schrijven aan den marktprijs, die dat jaar viel en aan het feit dat de in de bosschen gewonnen hoeveelheid minder werd, terwijl de aanplantingen nog niet tapbaar genoeg waren. De aanplanting van sisalhennep nam belangrijk toe en wordt geschat op 10,000 H.A., beplant met 24 millioen agave-planten. De uitvoer in 1904 van 1 millioen K.G., ter waarde van 700,000 M., is gestegen tot 2.7 millioen K.G., waard 2.1 millioen M.

Omtrent het stelsel van *munten*, maten en gewichten in Oost-Afrika werd in tegenstelling met de meening der Regeering gezegd, dat het beter ware om in plaats van een muntstelsel in te voeren, waarbij de roepie in een bepaalde verhouding tot de Duitsche munteenheid werd gebracht, deze laatste zelf te verkiezen. De Staatssecretaris liet zich hierbij tot de beschuldiging verleiden, dat men in de kolonie die vervanging van de munteenheid, waarvoor tot dusver de roepie van 1.33⅓ M. gold, gaarne zou zien, omdat men op die wijze de loonen hoopte te kunnen drukken.

In 1895 had de toenmalige gouverneur, Graaf von Götzen in Dar-es-Salaäm, een *Duitsche school* opgericht, die echter door den tegenwoordigen gouverneur was opgeheven, omdat zij te weinig leerlingen had. De verschillende partijen van het „blok" drongen op onverwijlde heropening aan. Zulk een school mocht in de hoofdstad niet ontbreken. Wel had de Katholieke missie er een school, doch vele ouders klaagden er over, dat de inlandsche taal, het Soeaheli, er te veel op den voorgrond trad ten nadeele van het Duitsch, terwijl de Evangelische missie geen middelen genoeg bezat om een school te bekostigen. Terwijl dus alle partijen, behalve het centrum, een degelijke neutrale Duitsche school wenschten, trachtte deze laatste de confessioneele scheiding ook naar de kolonie over te brengen.

Op militair gebied werd de bouw van het fort Moeansa aan het Victoriameer toegestaan, terwijl door de vrij-conservatieven en nationaal-liberalen er op aangedrongen werd, om de inboorlingen toch vooral niet te onderrichten in het gebruik van machine-geweren.

Ook *Kameroen* bleek economisch vooruit te gaan, de inkomsten waren toegenomen en de plantages maakten goede zaken door den hoogen marktprijs van de cacao. Ook de caoutchouc-productie nam toe, doch wegens het dalen der prijzen, wilde de Staatssecretaris dat de planters zich niet uitsluitend met deze cultuur zouden bezig houden, doch ook hun aandacht aan het produceeren van palmolie wijden.

Op 9 April 1908 werd een verdrag tusschen Duitschland en Frankrijk gesloten, waarbij de wederzijdsche grenzen aan de zuid- en oostzijde nader werden bepaald, op grond van de verrichtingen eener voor eenige jaren benoemde gemengde commissie. Wel had Duitschland daarbij aan terrein ver-

loren, doch het had een gemakkelijker toegang tot het rivierstelsel van den Congo verkregen, door de grens langs de Ngoko en de Sangha te verbeteren. Behalve voor spoorwegbouw werd in deze kolonie nog 300,000 M. toegestaan voor gewone wegen.

In de laatste jaren had de invoer van geweren en kruit in deze kolonie een schrikbarenden omvang aangenomen. Nog in 1905 waren 56,000 voorladers ingevoerd, zoodat deswege een verbod werd uitgevaardigd. Desondanks passeerden in 1906 nog 4500 stuks de douane, die echter niet meer naar het binnenland mochten worden gebracht. Ondanks protesten van belanghebbenden, werd op het handhaven van het verbod aangedrongen.

In *Togo* slaagde men er in ook dit jaar de begrooting zonder staatssubsidie te doen sluiten, terwijl de spoorweg langs de kust en die naar Palime niet alleen de exploitatiekosten goed maakten, doch reeds eenige renten afwierpen.

De weinige maatschappijen in Togo hadden in bepaalde districten zulke groote oppervlakten van het land in beslag genomen, dat voor inlandsche vestiging geen voldoende ruimte meer was. Door eene agrarische commissie was voor een verandering in dezen toestand het noodige gedaan.

Met betrekking tot het belastingwezen had de commissie en ook de Rijksdag zelf den wensch uitgesproken om in plaats van de tot dusverre geleverde belasting in arbeid eene belasting in geld van de inboorlingen in te voeren, terwijl men ook het denkbeeld aangaf om een belasting te heffen op de waardevermeerdering van het Europeesche bezit. Betreurd werd dat 50 pCt. van de invoerrechten uit de brandewijn werden verkregen. Daar verhooging van invoerrecht of totaal verbod bij de uitgestrekte grenzen het smokkelen slechts zou in de hand werken, werd op internationale regeling aangedrongen.

Zuidwest-Afrika bleef ook dit jaar de groote lastpost, die 43 millioen M. subsidie vorderde, tegen al de andere koloniën te zamen 8 millioen. Gelukkig kon de Regeering in uitzicht stellen dat van de 4000 man troepen in het loopende jaar weer een vierde naar huis gezonden kon worden, hetgeen echter voorloopig slechts 5 millioen besparing gaf. Een nationaalliberaal gaf in overweging twee veldcompagnieën te veranderen in spoorwegcompagnieën, die tegelijk bij den spoorwegaanleg gebezigd konden worden en als militaire dekking der betrokken streken optreden. Een lichtpunt was dat reeds in dit begrootingsjaar de uitgaven van het civiel bestuur uit de inkomsten der kolonie bestreden konden worden.

Een uitvoerig debat had plaats met betrekking tot de *havenwerken van Swakopmund*, waar de bestaande steiger juist tijdens den opstand wegens verzanding niet te gebruiken was, zoodat de genie aldaar onverwijld een houten loshoofd had gebouwd, dat echter door paalworm werd bedreigd. Een ontwerp om den havendam met 800 M. te verlengen vond tegenstanders, die daar opnieuw verzanding vreesden en den ankergrond in de nabijheid wantrouwden. Daar het ontwerp op die wijze niet voldoende vast stond, werd de beslissing uitgesteld.

Onder de andere behandelde onderwerpen zij slechts vermeld dat de ontdekking en ontginning van groote phosphaatafzettingen op de *Marshall-* en *Karolinen-eilanden*, die deels door een Engelsche en deels door een Duitsche maatschappij plaats vindt, een cijns zal opleveren, die vermoedelijk het bedrag van 16 millioen M. zal overtreffen, waarvoor deze eilanden destijds zijn aangekocht. In *Nieuw-Guinea* werd de aanleg van een voorname haven, de Simpsonhaven, toegestaan.

§ 11. De koloniale begrooting voor 1909, in de zitting 1908-'09.

Te beginnen met deze koloniale begrooting wordt zij definitief gescheiden in een voor gewone en eene voor buitengewone uitgaven, welke laatste alle productieve werken zal omvatten, als spoorweg-, haven- en wegen-aanleg, bevloeiingen, enz. De bekostiging daarvan geschiedt uit leeningen, ten laste der koloniën aangegaan of uit voorschotten van Rijkswege, met amortisatie van ten minste $^3/_5$ pCt. 's jaars. Het voornemen om deze zaken bij een afzonderlijke wet te regelen, kwam nog niet tot uitvoering, hoewel daartoe op 29 April 1909 door de Regeering bij den Rijksdag een ontwerp was ingediend. Men had vooral bedenking tegen paragraaf 10 daarvan, waarin werd bepaald dat alle terreinen die voor publieke, productieve werken noodig machten zijn door de betrokken eigenaars moesten worden afgestaan en als men het over de schadeloosstelling of uitgestrektheid niet eens was, zoude de eindbeslissing berusten bij eene door den Rijkskanselier te benoemen commissie van drie leden, waarvan de opperrechter der kolonie voorzitter was en de raad der kolonie de beide andere leden zou voordragen.

Bij de beraadslaging zeide de nationaal-liberale redenaar o.a. dat de samensteling der commissie niet van dien aard was, dat zij het rechtsbewustzijn der ingezetenen van de kolonie kon bevredigen. Men had in de Rijksdagscommissie een dergelijke manier van handelen voor sommige spoorwegen in Zuidwest-Afrika goedgekeurd, omdat het daar gold de groote maatschappijen, die kolossale voordeelen uit hun bezit trokken, onder Engelschen invloed stonden en niet genegen bleken ook maar in eenig opzicht tegemoetkomend te handelen. Zij hadden zich toen in een soort strijdbare houding geplaatst tegenover de rechtmatige aanspraken van Rijk en koloniën. Daartegenover was als het ware een militante bepaling (ein Kampfgesetz) op haar plaats geweest. Doch zulk een bepaling, voor een bepaald doel in het leven geroepen, mocht niet worden opgenomen in een wetsontwerp, dat als het ware een grondwet voor de koloniën zou worden. Hier moest de beslissing van mogelijke geschillen anders worden gevonden, om later eventueel misbruik te voorkomen.

Voor de eerste maal werden dit jaar de civiele en militaire uitgaven in de begrooting scherp uiteen gehouden. De commissie vereenigde zich n.l. met het streven van de Regeering om de eerste in het algemeen niet hooger op te drijven dan de eigen inkomsten der kolonie toelieten. De militaire uitgaven komen voorloopig ten laste van het Rijk; of dit op den duur zoo zal blijven, daarover sprak de Regeering zich niet uit. Wellicht zal men door geleidelijke versterking der politietroepen, die ten laste van de civiele uitgaven komen, de uitgaven voor het Rijk willen verminderen. Een slagvaardig bezettingscorps werd echter door verschillende sprekers een staatsplicht geacht.

Uitvoerrechten worden o.a. in *Nieuw-Guinea* geheven, en wel ten bedrage van 20 M. voor elken ton kopra, ten einde de begrooting te ontlasten en deze kolonie ook te doen bijdragen in het subsidie der scheepvaartverbinding met China, Australië en de Soenda-eilanden. Die belasting kon niet worden ontbeerd, hoewel de nationaal-liberalen ze bestreden als een remschoen aan de ontwikkeling van Europeesche bedrijvigheid aldaar. Men wilde in elk geval hier geen antecedent van maken voor andere koloniën. Dan was het nog beter uitvoerrechten te heffen van mijn-voortbrengselen; tegen een uitvoerrecht op diamanten werd geen bezwaar gemaakt. Een spreker maande hierbij tot voorzichtigheid aan, vooral bij koper-uitvoer,

omdat Duitschland ruwe grondstoffen invoert en juist koloniën had verworven, om deze uit eigen gebied goedkoop te kunnen krijgen.

Zelfbestuur. Van alle kanten werd er bij de begrootingsdiscussies op aangedrongen om, zooals reeds in de troonrede van 1907 in vooruitzicht was gesteld, de in de koloniën gezeten Duitschers in den vorm van gemeentebesturen of gouvernements-raden een aandeel in het bestuur dier gebieden te geven. Op die wijze zoude het verantwoordelijkheidsgevoel der kolonisten versterkt worden, zouden zij worden opgeleid tot eene verstandige medewerking aan de ontwikkeling der kolonie en belanghebbende worden in de financiëele zelfstandigheid van deze. De Regeering was van oordeel dat slechts daar van zelfbestuur sprake zou kunnen zijn, waar de inkomsten van de koloniën, of wel van de zelfbesturende lichamen ook door de Europeanen, welke dat zelfbestuur uitoefenden, werden opgebracht. Daar dit in *Zuidwest-Afrika* het geval was, werd het eerste aldaar tot zulk een toestand overgegaan. De met dat doel derwaarts gezonden Opperburgemeester, Dr. Külz, had daartoe een uitvoerig plan ontworpen, waarbij gerekend werd op de vorming van stedelijke besturen en gemeente-instellingen, terwijl er een algemeene raad voor het schutgebied zou zijn. In de beide eerstbedoelde lichamen zouden slechts afgevaardigden zitten, die direct werden gekozen, deels door alle kiezers, deels door de afzonderlijke beroepsvereenigingen, waarbij geheime stemming kon worden ingevoerd.

De algemeene Raad zoude voor de helft bestaan uit afgevaardigden van deze plaatselijke besturen en voor de helft uit door den Gouverneur benoemde leden, waarbij werd toegezegd, dat ook deze hoofdzakelijk uit de in de kolonie gevestigde bevolking zouden worden genomen.

Op die wijze is als het ware een grondslag voor een grondwet verkregen, krachtens welke de kolonie zich zelf kan regeeren. Aan de stads- en gemeentebesturen waren reeds bepaalde belastingen overgedragen, zooals de belasting op voertuigen, de tollen op wegen en de hondenbelasting. Bovendien zullen zijn ruimschoots gronden in bezit krijgen, om ook in de toekomst levensvatbaarheid te behouden. Aan den algemeenen raad (Landesrat) kon hier, zoolang het Rijk nog de meeste kosten bijdraagt, op begrootingsgebied voorloopig slechts een adviseerende stem worden verleend.

In *Oost-Afrika* wilde de Regeering het gemeenteverband juist opheffen, omdat de fondsen waarover deze kunnen beschikken, slechts gevonden werden uit belastingen op mijnbouw en nijverheid, welke meest door de inboorlingen werden opgebracht. Bovendien ontbraken in het binnenland voldoende Europeanen om de raden samen te stellen en moesten daarvoor dan ambtenaren worden genomen. De genomen proef heeft niet voldaan, het geldelijk beheer gaf tot belangrijke aanmerkingen van de Rekenkamer aanleiding en wat voor het uitgegeven geld was tot stand gebracht, beantwoordde niet aan de eischen, welke men aan een zorgvuldig bestuur behoorde te stellen.

Terwijl het centrum en de sociaal-democraten zich met de opheffing van deze gemeentebesturen vereenigden, werd er door de andere fracties tegen geopponeerd. Het geld was wel in hoofdzaak van de inboorlingen afkomstig, doch deze hadden het niet kunnen opbrengen, als de Europeanen hen niet in de gelegenheid stelden geld te verdienen. Waren er nu nog te weinig blanken om in het bestuur te worden opgenomen, dit aantal nam met toenemende kolonisatie spoedig toe. De gemeenten hadden in hun kortstondig bestaan voortreffelijken arbeid geleverd en als hier en daar al eens fouten waren gemaakt, dan waren deze niet erger, eer minder, dan de onnutte uitgaven waartoe eene algemeene begrooting aanleiding gaf. Dat

sommige gemeenten over te veel, andere over te weinig fondsen beschikten, ware te verbeteren, zonder tot de geheele afschaffing over te gaan. Het was noodig dat de helft der inkomsten tot hunne beschikking werd gesteld en dat de andere helft in een fonds bijeengebracht werd, waaruit de gouverneur in overleg met den algemeenen raad de minst begunstigde streken zou kunnen bijspringen. Tegen een denkbeeld om ter zake door den Rijksdag eene beslissing te nemen, voerde de Regeering aan dat die gemeenteverbanden krachtens keizerlijke verordening waren ingesteld en dat zij, in welken zin ook de Rijksdag besliste, door deze weder konden worden afgeschaft.

Het bestuur en de kolonisten. Betreurd werd dat niet alleen in Oost-Afrika maar ook in *Nieuw-Guinea* een belangrijk verschil van gevoelen tusschen het koloniale bestuur en de kolonisten was ontstaan, hetgeen er toe geleid had dat deze hun ontslag uit den gouvernementsraad hadden genomen. Al was in Oost-Afrika de strijd niet tot dit uiterste gekomen, de gouverneur von Rechenberg bleek de kolonisten niet met overgroote welwillendheid te behandelen en het optreden van den Staatssecretaris tijdens zijn boven vermelde reis had de toestand niet verbeterd, omdat men dit aan den invloed van den gouverneur toeschreef. Zoowel in de commissie als in de algemeene vergadering werd deze zaak uitvoerig besproken en, behalve het centrum en de sociaal-democraten, waren de andere partijen van oordeel dat een dergelijke spanning tusschen het bestuur en de kolonisten niet geduld kon worden. De Staatssecretaris gaf dit in het algemeen toe en beloofde in dien geest zijn invloed bij den gouverneur te doen gelden. In Oost-Afrika en Nieuw-Guinea moet voor het uiterlijk althans in het afgeloopen jaar eene betere verhouding zijn ingetreden, doch in Zuidwest-Afrika zijn nieuwe geschilpunten ontstaan, die bij eene volgende begrooting wel ter sprake zullen komen.

In verband met den ongunstigen toestand der Rijksfinanciën werd op *besparing* aangedrongen en van alle zijden werd er de nadruk op gelegd, dat de Regeering met minder ambtenaren moest trachten toe te komen. Men wilde de comptabiliteit niet in te kleine bijzonderheden doen afdalen en het onderzoek der eindafrekeningen in de kolonie zelf doen plaats hebben. Dan wilde men, waar ambtenaren in vasten dienst niet onvermijdelijk noodig waren, dat men zich met tijdelijk personeel behielp om den pensioenslast niet te veel te verhoogen. Vooral op personeel-uitbreidingen werd door de commssie belangrijk geschrapt. Voorts werd er de aandacht op gevestigd, dat bij de toenemend weelderige uitrusting der op de koloniën varende stoombooten, bepaalde categorieën van ambtenaren, die tot dusver eerste klasse reisden, zeer wel naar de *tweede klasse* konden worden overgebracht.

Men kan ook op de ambtenaren bezuinigen door aan langer verblijf in de koloniën het voorrecht van een langer verlofsduur na afloop daarvan toe te staan, bijv. voor elk jaar dat zij langer dan verplicht in de kolonie doordienden, een maand langer verlof.

Met betrekking tot het *rechtswezen*, wordt er over geklaagd dat de regeling daarvan niet meer voldoet, daar zij steunt op de „Konsulargerichtsbarkeitsgesetz", dat oorspronkelijk slechts een persoonlijke en geen territoriale rechtspraak beoogt. Men klaagde er over dat de rechters in de koloniën veelal slechts tijdelijk aangesteld zijn en dat men de regeling in de Engelsche koloniën als voorbeeld moest nemen, en zorgen dat de rechters ginds even onafhankelijk waren als in het moederland. De Regeering deelde mede dat oude ervaren rechters zich slechts zeer zelden aanmeldden en dat men de jonge advocaten, die uitkwamen, niet dadelijk voor vast kan aan-

stellen. De tegenpartij was van oordeel dat dit alles wel beter zou worden als men de rechters een volkomen zelfstandige positie gaf.

Dan kwam nog de wenschelijkheid van een derde instantie ter sprake, waarin men toestemde, doch het niet eens was of deze zoude gevormd worden door een senaat uit het ,,Reichsgericht'' door een afdeeling van het ,,Oberlandgericht'' te Hamburg, dan wel of men een opper-koloniaal-gerechtshof uit ervaren oud-koloniale rechters zou samenstellen.

Omtrent de afzonderlijke koloniën kwamen nog slechts enkele punten ter sprake.

Met betrekking tot het *arbeidersvraagstuk* in Oost-Afrika had zich de gouverneur von Rechenberg, blijkbaar in overleg met den Staatssecretaris op het standpunt gesteld, dat de Regeering zich van alle medewerking in zake het aanwerven van arbeidskrachten behoorde te onthouden. Men kon in het algemeen toegeven dat van Regeeringswege geen ambtelijke dwang op de stammen uitgeoefend mag worden, om arbeiders voor de plantages beschikbaar te stellen, hoewel zulks reeds sedert jaren in Kameroen gebruikelijk is. Wel werd het noodzakelijk geacht dat de koloniale regeering in zekere mate indirect er toe medewerkte, dat door de hoofdmannen aan hun onderhoorigen dringend wordt aanbevolen om zich als arbeiders beschikbaar te stellen. Geschiedt zulks niet, dan zal de inboorling zich in dit opzicht niet zeer bereidwillig toonen. Sommige besluiten van den Gouverneur waren intusschen zoodanig gesteld, dat als zij woordelijk aan de inboorlingen bekend gemaakt waren, zij wellicht eerder tot een belemmering van den lust om te arbeiden hadden geleid. Het was mogelijk dat die vorm van besluiten slechts door den Gouverneur gekozen was om zich tegenover het ministerie te dekken en er werd aangenomen, dat hij niet opzettelijk belemmerend wilde optreden, hetgeen dan ook blijkt uit de omstandigheid, dat ondanks het groote getal arbeiders dat voor spoorwegaanleg noodig was, de planters dit jaar geen gebrek aan volk hadden.

In de arbeidersverordening voor Oost-Afrika waren echter vele bepalingen, die als zij werkelijk toegepast waren, oorzaak zouden zijn geweest, dat aldaar nauwelijks eene enkele plantage rendabel zou zijn gedreven. Dit waren vooral die omtrent Zondagsrust en de verplichte verpleging ook van die gekleurde arbeiders, welke hun werk geheel verzuimden. De eerste bepaling is, nadat van nationaal-liberale zijde op de onmogelijkheid er van gewezen was, door den Staatssecretaris, na overleg met de plantage-bezitters te Berlijn, ingetrokken en ook de tweede zou in den bedoelden vorm niet daadwerkelijk toegepast worden.

Omtrent de vier districtscommissarissen voor het toezicht, werd van nationaal-liberale zijde geen bezwaar gemaakt, als dezen ambtenaren tevens de verplichting werd opgelegd te zorgen dat ook de arbeider zijn plicht doet, hetgeen de Staatssecretaris beloofde.

Voor Oost-Afrika en Kameroen werden elk 25,000 M. aangevraagd voor het *aanwerven van inlandsche soldaten*. Vroeger was het de gewoonte verreweg de meeste ,,askari's'' uit andere streken te ontleenen en wel aanvankelijk tijdens de verovering waren het meestal Egyptische Soedaneezen en Zuid-Afrikaansche Zoeloe. 's Geleidelijk waren deze elementen verdwenen en bijna uitsluitend door inboorlingen vervangen. Daar deze na eenige jaren dienst naar hun geboorteplaats terug keerden, konden zij ingeval van opstand een gevaarlijk element worden. Hetzelfde had in Kameroen plaats. Wel waren deze soldaten in de gevechten der laatste jaren trouw gebleven, doch men had slechts zekerheid bij gebruik van vreemden, zoodat men het denkbeeld opperde in deze koloniën wederzijds van troepen te rui-

len. Hier werd weder tegen aangevoerd, dat de inboorlingen daar veel tegen zouden hebben en dat dit aanleiding tot oproer kon geven. Toch bleef de post gehandhaafd, doch met de omschrijving: werving van gekleurd personeel buiten Duitsch gebied.

Voor *Togo* werd dit jaar bij uitzondering 90,000 M. aangevraagd voor de nauwkeurige grensbepaling met het naburige Dahomey door eene Duitsch-Fransche commissie. Hoewel zulk een uitgaaf in het algemeen ten laste van het Rijk moest komen, werd deze niet als rijkssubsidie opgebracht, omdat volgens eene overeenkomst met de kooplieden van Togo deze som als een verhoogde uitgaaf ten behoeve der verkeersmiddelen van de kust zal worden opgebracht. De aanlegsteiger, de spoorweg langs de kust en die van Lome naar Palime blijken rendabele ondernemingen, die na verrekening der exploitatiekosten nog 3½ pCt. van het er in gestoken kapitaal geven.

Uit- en invoer. Uit de statistieken blijkt dat *Zuidwest-Afrika* economisch niet achteruitgegaan is, zooals door tegenstanders als gevolg van de verminderde bezetting was voorspeld. Wel is de invoer minder geworden, daar het verbruik der troepen geringer is, doch hij is toch op een hoogte gebleven, welke men nauwelijks durfde verwachten. Dit bevestigt de zienswijze van een nationaal-liberaal redenaar, die aantoonde dat niet de gekleurde bevolking eener kolonie, doch het aantal blanke kolonisten hoofdzakelijk maatgevend is voor het gebruik van Europeesche voortbrengselen.

In het bijzonder blijkt de ontwikkeling van den handel uit de vermeerdering van den uitvoer tot het meer dan drievoudige van vroeger en uit de omstandigheid, dat de inkomsten der kolonie de kosten van het burgerlijk bestuur geheel dekken. Te betreuren was het evenwel dat de invoer van alcohol een waarde van 3 millioen M. bedroeg, doch men hoopte, dat het verbruik daarvan bij het intreden van rustiger toestanden zou verminderen. Daar de industrie van brouwen en branden zich snel in de kolonie ontwikkelde, werd met de invoering van een accijns ingestemd en wilde het centrum zelfs een monopolie invoeren, welk denkbeeld de Staatssecretaris beloofde in overweging te zullen nemen.

Het rijkssubsidie kon verminderd worden, omdat opnieuw eene vermindering der bezettingstroepen van 2434 man op 2000 mogelijk bleek, al had ook de kommandant, von Estorff, er slechts met een zwaar hoofd in toegestemd. Met het oog op de veiligheid der kolonisten tegen overvallen en gisting onder de Hottentotten zou van eene verdere vermindering evenwel geen sprake mogen zijn voordat er een spoorweg van Windhoek naar Keetmanshoop was aangelegd, waarop in het vorig jaar reeds was aangedrongen.

Bij de beraadslagingen kwamen ook de sedert kort in den omtrek van de Lüderitzbucht ontdekte *diamantvelden* ter sprake, waaromtrent de Staatssecretaris mededeelde, dat voor zoover er thans over te oordeelen viel, de voorraad van dit waardevol mineraal hier veel grooter was, dan er sedert lang een elders bekend was geworden. Men kon nog niet berekenen wat het uitvoerrecht zou opleveren, doch stelde de opbrengst alvast op 1,200,000 M., waarvan 200,000 M. te besteden aan versterking der politie in het belang der bewaking van de diamantvelden. De halfambtelijke diamanten-regie, die door den Staatssecretaris was ingevoerd, en waarbij de uitvoer en het te gelde maken der diamanten geregeld werd, keurde men goed omdat bij de veelhoofdigheid van de snel opgerichte maatschappijen in dit opzicht wel geen overeenstemming zou zijn verkregen. Andere door de Regeering genomen maatregelen, als het sluiten van nog niet in ontginning genomen diamantstreken, de door haar uitgelokte vestiging van een Duitsche diamantmaatschappij en het vergelijk met de „Kolonialgesellschaft für Deutsch-

Südwestafrika", waren bij de behandeling der begrooting nog niet voldoende in bijzonderheden bekend om in den Rijksdag ter sprake te komen.

Omtrent een *uitvoerrecht op koper* verklaarde de Staatssecretaris dat de Otavi-mijnbouwmaatschappij [1]) volgens de bestaande overeenkomsten niet vóór 1912 gedwongen zou kunnen worden zulk een uitvoerrecht te betalen. Daarom werd van nationaal-liberale zijde de wensch uitgesproken om dan ook de andere koperproducenten er van vrij te stellen.

Voor de politie werden 832,000 M. niet besteed, omdat er niet minder dan 243 plaatsen onbezet waren. Men gaf den wensch te kennen, dat men hierbij ook zooveel mogelijk ingezetenen zou aanstellen, die het land beter kenden, dan ingevoerde gewezen onderofficieren en verder dat de politie niet op zoo uitgebreide schaal zou worden gebezigd voor het beteekenen van gerechtelijke aanschrijvingen, want bij het ongehoorde getal in de kolonie voorkomende processen — er waren er in dit jaar 20,000 aanhangig — scheen het wel of de politie niets anders te doen had dan voor dit doel het land rond te rijden. Men betreurde die zucht om te procedeeren bij de kolonisten en uitte den wensch dat er eene vereenvoudiging in de behandeling mocht plaats vinden. De Staatssecretaris deelde mede voornemens te zijn naar Engelsch voorbeeld het leeken-element meer met de rechtspraak te belasten, waardoor hij hoopte zoowel de kosten als het aantal processen over kleinigheden te verminderen.

Wat de *school*-aangelegenheden betrof, wilde de Staatssecretaris deze in hoofdzaak overlaten aan de nieuw-ingestelde stads- en gemeentebesturen. Een nationaal-liberaal spreker deed uitkomen dat het een van de voornaamste plichten van het Rijk was te zorgen voor een goede Duitsche school, omdat bij den grooten invloed van het Boeren-element anders de kolonisten te veel ontduitscht zouden worden. Nu reeds was een zevende der Europeesche bevolking van Engelsch-Boersche afkomst.

Evenals in vorige jaren kwam ook dimaal het vraagstuk van de Ovambo's ter sprake, een stam in het Noorden, die veel werkvolk levert, doch meer en meer onder Portugeeschen invloed komt. De Regeering wilde er een Resident plaatsen, doch daar deze er geheel onbeschermd zou wezen, wilde de Rijksdagcommissie daarin niet toestemmen en gaf de voorkeur aan de zending van een civiel commissiaris met personeel in het belang van eventueelen spoorwegaanleg in die streken, welke de vreedzame annexatie in de hand zou werken.

In de *Zuidzee-koloniën* vielen geen bijzonderheden op te merken, men voerde 55,000 M. af voor vermeerdering van beambten en politiesoldaten. Dit kon te eerder geschieden omdat men er de beveiliging mede beoogde van goudzoekers in het achterland van Adolfshaven, doch deze waren wegens uitputting dier velden grootendeels weder vertrokken.

Bij *Samoa* werd het beleidvol optreden van den gouverneur herdacht, die een opstand zonder bloedvergieten wist te dempen [2]) Men vond het echter niet gewenscht dat aldaar alleen de „Fita-fita" een soort van inlandsch corps dienst deed, terwijl de gouverneur over geen andere strijdkrachten beschikte. Ook hier kwamen geschillen voor tusschen de kolonisten en het bestuur, doch de bijzonderheden waren niet voldoende bekend om er thans in den Rijksdag op in te gaan [3])

Ten slotte werd de begrooting van *Kiautchou* behandeld, die sedert het

---

1) *Ind. Gids* 1905 II, bl. 1054.
2) *Ind. Gids* 1909 I, bl. 682.
3) Blijkens de *N. R. Ct.* van 30 Maart jl. zoude de vereeniging van planters op Samoa in een petitie aan den Rijksdag om zelfbestuur voor de kolonie verzocht hebben.

vorige jaar er veel gunstiger uitzag. Het gouvernementssubsidie was weder 1 millioen M. lager, hoewel voor het eerst gelden voor een Chineesche school waren opgebracht. De nationaal-liberalen schrijven dit o.a. toe aan hun aandrang om de inwoners door belasting in de kosten te doen bijdragen en om bezuiniging in het beheer te brengen. De hooge tractementen zouden verminderd worden en het vrijkomende zal besteed worden om die der lagere beambten te verbeteren. In de begrooting voor 1910 zou op een en ander gerekend worden en op verlangen van den Rijksdag zouden de kosten van het Oost-Aziatische detachement dan ook ten laste der kolonie komen.

De economische toestand was bevredigend. Vergeleken met 1905/'06 was de totale handelsomzet met $10\frac{1}{4}$ millioen waarde vermeerderd, al was die ook vergeleken met het vorige jaar 1,900,000 M. lager, hetgeen aan algemeene handelsdepressie wordt toegeschreven. Het aandeel van Duitschland in dien handel is nog niet groot, doch feitelijk aanzienlijker dan het schijnt, omdat veel Duitsche waren niet direct uit het moederland, doch via vreemde havens ingevoerd worden. Zoo wijst de statistiek van Tsingtau slechts op 26,000 M. aan anilinverven, doch feitelijk werd er voor 2.8 millioen ingevoerd.

De steenkolen-uitvoer uit de mijnen in het achterland van Kiautschou vermeerdert, doch zal eerst flink toenemen als een soort stoomkolen wordt geproduceerd, die de Engelsche evenaren.

Voor den bouw van een *school voor Chineezen* werd 640,000 M. in eens uitgegeven, terwijl de Chineesche Regeering een bijdrage geeft in de jaarlijksche kosten van 120,000 M., hetgeen bewijst dat deze school tot de vriendschappelijke verhouding van beide rijken medewerkt. De Chineesche regeering heeft daarbij toezegging gedaan, dat de examens, op die school afgenomen, voor den Chineeschen staatsdienst geldig zullen zijn. Men stelt zich van die school zoowel eene vermeerdering van Duitschen invloed in den zin van beschaving als in die van verbetering der economische betrekkingen met China voor.

§ 12. Statistieken der Duitsche koloniën.

	Blanke bevolking. Aantal.			Invoer in duizendt. Mark.			Uitvoer in duizendt. Mark.		
	1907.	1908.	1909.	1906.	1907.	1908.	1906.	1907.	1908.
Oost-Afrika	2465	2629	2845	25135	23806		10995	12500	
Kameroen	896	1010	1128	13305	17297		9946	15891	
Togo	243	288	268	6433	6700	8509	4199	5916	6682 [1]
Zuidwest-Afrika . .	6372	7110	8213	68626	32396	33180	383	1616	7795
Bismarck-Arch.	529	542	647	2390	2589		1513	1690	
Keizer Wilhl.'s land.				917	815		49	303	
Oost-Karolinen. . .	256	271	321	391	330		137	111	
West-Karolinen. . .				404			126		
Palau..				55	490		165	255	
Marianen.				239			55		
Marshall-Eil				1096	1496		570	111	
Samoa	454	455	436	2889	2826		3026	1770	
Kiautschou	1225	1484	1484	82374	55380		34225	32597	

1) Toeneming van ertsuitvoer.

	Eigen inkomsten van de kolonie. In mill. Mark.			Loopende uitg. burg. bestuur.	Rijkssubsidie in elk der jaren, in duizendtallen Mark.					
	1907.	1908. voor-op-	1909. loop gave.	1909.	1904.	1905.	1906.	1907.	1908.	1909.
Oost-Afrika. . .	7.8	6.09	9.5	8.1	6597	4555	13349	5861	4483	3579
Kameroen . . .	4.5	3.8	4.4	3.7	3395	3006	4328	2904	2780	2267
Togo.	1.77	2.2	2.3	1.4[1]	1117	—	—	—	—	—
Zuid-W. Afrika.	6.34	5.3	0.3	7.0	9801	5531	13081	65071	38076	17125
Eilanden gebied.	0.17	0.17	0.57	0.48	300	168	661	340	383	—
Nieuw-Guinea .	0.36	0.38	0.74	1.8	1093	1011	1436	1154	1141	916
Karolinen, Marianen, Palau, Marshall eil. en Samoa	6.58	0.56	0.60	0.59	304	262	455	180	145	—
Kiautschou . . .	—	1.7	3.6	1.3[2]	12583	14460	13150	11735	9740	8545

[1] Hierbij buitengewone 0.125 voor spoorwegen en 0.306 voor andere zaken. geeft 1,8.

[2] Daarbij 2.7 voor gemeenschappelijke civiele en ruil-uitgaven.

VARIA.

BEDRIJFSVEREENIGINGEN IN DE DESSA.

Op bl. 321 van het Overzicht (V*a*) van de uitkomsten der gewestelijke onderzoekingen naar den Landbouw, ingesteld vanwege de „Mindere Welvaart-Commissie", werd de aandacht gevestigd op eene lezenswaardige mededeeling door het lid der Commissie, Raden Toemenggoeng Aria Achmat Djajadiningrat, Regent van Serang, gedaan, betreffende voorbeelden door de bevolking in Tjilegon geleverd, dat zij reeds rijp is om op eigen initiatief hare handelsbelangen te bevorderen. Daar dit stuk, als bijl. 25 verscholen ligt in het lijvige deel bijlagen (V*b*) van dat Landbouw-overzicht, meenen wij dat het nuttig is het daaruit over te nemen. Drie verschillende gevallen worden er in behandeld:

I. In de kampoeng Tëmoepoeth der desa Tjiwadoek, gelegen omstreeks ¾ paal van Tjilegon, de hoofdplaats der afdeeling Anjer, woonde een eenvoudige landbouwer, Hassan genaamd, die van zijn vader had geërfd 4 baoe sawah, 1 baoe klappertuin en 3 buffels.

Door ijver en spaarzaamheid wist hij zijn bouwgronden voortdurend te vermeerderen en zijn veestapel te vergrooten. Vooral zijn klappertuin trachtte hij door aankoop, in pandneming en ontginning steeds uit te breiden. De opbrengst daarvan was op den duur zooveel, dat hij ze in de desa niet meer kwijt kon raken en dus in de kota moest trachten te verkoopen. Hier was een Chineesche handelaar bereid ze tegen billijke prijzen geregeld op te koopen. Minstens 3000 klappernoten konden toen maandelijks worden geleverd.

Alles ging zoo voor den wind, dat er langzamerhand gedacht kon worden aan de vervulling van de laatste godsdienstplicht. Na slechts een paar jaren had Hassan het noodige geld daarvoor opgespaard en ging met zijne vrouw en vier zoons, met name Moehamad, Oemar, Abdoelhamid en Moeti naar Mekka. Hij met zijne vrouw en drie jongste zoons vertoefden er niet langer dan het noodig was, doch Moehamad bleef er achter om zich aan godsdienstige studiën te wijden. In zijn kampoeng teruggekeerd legde Hadji Hassan er zich met vernieuwden ijver op toe om zijne bezittingen te vermeerderen. De bron zijner inkomsten zocht hij voornamelijk in de klappercultuur. Het aantal aan den Chinees geleverde klappernoten werd dan ook bij den dag grooter.

Moehamad te Mekka gevoelde zich blijkbaar zeer weinig aangetrokken tot de zaak, waarvoor hij er bleef; hij zat althans meer op de markt dan in de Haram en bestudeerde meer het leven van Hadji-sjechs en geldschieters dan dat der Moefti's. Dit hoorde zijn vader en vond, zuinig en economisch als hij was, het nuttelooze geldverspilling om hem er langer te laten blijven. Hij liet hem dus terugkomen. In zijn kampoeng vertoonde Hadji Moehamad zich geen rustige desaman meer. Hij liep nooit met een tulband of djoebbah, doch had liefst een Europeesche jas aan met een fez op en was meer te Tjilegon te vinden dan thuis. Meestal zat hij in eene Chineesche toko. Werken wilde hij niet en leefde dus nog geheel op kosten van zijn vader.

Anders was het met zijn broeders Hadji Oemar en Hadji Abdoelhamid het geval — Hadji Moeti was toen nog te jong —; deze hadden reeds hunne

eigene sawah's en behoorden niet tot de minst gezeten landbouwers in Temoepoetih.

Hadji Moehamad was nu en dan gedwongen om zijn vader te helpen met 't verkoopen van klappers aan den Chineeschen coprahandelaar, daardoor kwam hij in de gelegenheid om de coprabereiding te leeren en verdere inlichtingen te vragen hoe en aan wie verder de copra verkocht werd. Toen hij meende daarvan reeds voldoende op de hoogte te zijn, stelde hij zijn vader voor om zijne klappers niet meer in natura te verkoopen, doch eerst tot copra te bereiden en deze direct naar Batavia te verkoopen, daardoor zou ook de belangrijke winst van den Chinees ten zijnen voordeele komen.

Hadji Hassan, geheel onbekend zijnde met den handel te Batavia en weinig vertrouwen in zijn zoon hebbende, vond het wel een gewaagde onderneming en nam dat voorstel dus niet aan. Moehamad zou de zaak wel op eigen risico drijven, mits hij 't benoodigde kapitaal van zijn vader te leen kon krijgen. — Deze had echter ook tegen dit denkbeeld bezwaren, tenzij zijn beide andere zoons daarbij betrokken wilden zijn en Moehamad zich uitsluitend belastte met het technisch gedeelte van het werk.

Jonger en daardoor minder conservatief en voorzichtig zijnde, waren Hadji Oemar en Hadji Abdoelhamid daartoe gemakkelijker over te halen en kwamen met hunnen broeder Hadji Moehamad dus overeen om als compagnon met gelijke aandeelen een handelszaak, in den beginne voornamelijk in copra, op te richten, waarbij bepaald werd:

1°. dat elk aandeel *f*500 zou bedragen, zoodat begonnen zou worden met een gezamenlijk kapitaal van *f*1500.

2°. dat zich zouden belasten: *a* Hadji Abdoelhamid met den opkoop van grondstoffen, *b* Hadji Oemar met de financiëele zaken, *c* Hadji Moehamad met de bereiding der grondstoffen en 't ter markt brengen der producten.

3°. dat zij in den eersten tijd uitsluitend de landbouwproducten van hunnen vader zouden opkoopen.

Hadji Moehamad kreeg dus een bedrag van *f*500 van zijn vader ter leen Hun eerste werk was een copradrogerij in de nabijheid van de klappertuinen van Hadji Hassan op te richten, waardoor de transportkosten tot een minimum werden teruggebracht. Daarna ging Hadji Moehamad naar Batavia om aan dezelfde Europeesche firma, waar de Chinees gewoonlijk zijn copra verkocht, mede te deelen, dat ook hij haar tegen denzelfden prijs en onder dezelfde voorwaarden copra kon leveren. Dit aanbod werd aangenomen.

De zaak ging zoo goed, dat slechts na een paar jaren Hadji Moehamad in staat was de geleende *f*500 terug te betalen. Dit maakte, dat niet alleen de oude Hadji Hassan vertrouwen daarin kreeg, maar ook een andere, buiten de familie staande, gegoede landbouwer, genaamd Hadji Marsai.

Toen Moehamad, die nu de eigenlijke leider was, van wien het initiatief steeds uitging, de gelegenheid schoon zag, haalde hij bedoelde personen over om ook deelgenoot in zijn zaak te worden, waartoe zij bereid waren, zoodat de vereeniging nu 5 leden telde en een bedrijfskapitaal had van *f*5000 (bestaande uit 10 aandeelen van *f*500; ieder lid had 2 aandeelen).

De tuinen van Hadji Hassan alleen, die pl.m. 10,000 klappers per maand opbrachten, konden hun niet voldoende leveren, zoodat zij ze ook van anderen moesten opkoopen.

Hoe goed de zaak ook marcheerde, er was toch iets, dat hen daarbij hinderde, d.i. dat zij geen van allen het Latijnsche schrift en voldoende

rekenen kenden, want daardoor moest een van hen bij het minste, dat met de Bataviasche firma geregeld moest worden, zich steeds persoonlijk derwaarts begeven; ontvingen zij een brief van haar, dan moesten zij iemand zoeken, die hem voor hen lezen kon, terwijl zij steeds de grootste moeite hadden met het opmaken van de winst- en verliesrekening.

Het was weder Moehamad, die op het idee kwam, dat men eigenlijk nooit te oud is om te leeren. Hij stelde dus zijn medefirmanten voor om in dat noodige les te nemen. Zijne beide broeders en Hadji Marsai vonden dat goed; alleen zijn vader, die zich al te oud gevoelde, was daartoe niet te bewegen.

Een hulponderwijzer aan de Gouvernements Inlandsche school te Tjilegon was bereid hun in zijn vrijen tijd tegen *f*12 per maand les te geven in het lezen en schrijven met Latijnsche karakters en rekenen. Intusschen zond Moehamad zijn jongste broeder, Hadji Moeti, die toen pl.m. 13 jaren oud was, naar de genoemde Inlandsche school te Tjilegon. Moehamad en de drie anderen kregen bij hem aan huis les, waar de genoemde hulponderwijzer 's middags na de schooluren kwam. Dit kon echter niet geregeld elken dag plaats vinden, daar zij daartoe vaak door hunne handelsbelangen verhinderd waren, zoodat het wel, hoe volhardend en ijverig zij ook waren, bijna twee jaren duurde, eer zij de verlangde kennis hadden opgedaan. Toen zulks het geval was, hielden de lessen op.

Door die kennis ging alles zoo vlug, zoo ordelijk en netjes, dat de zaak nog bloeiender werd en men het daardoor waagde ook andere artikelen ter markt te brengen, zooals kapok en huiden.

Meerdere beschaving en ontwikkeling, hoe gering ook, brengen meerdere behoeften mede. Door aanraking met Europeanen en Chineezen, door het vele bezoeken van Batavia en door zijne weinige schoolkennis, waardoor hij in staat was nu en dan dagbladen en andere geschriften te lezen, vond Hadji Moehamad een sarong onpraktisch, troempah's onhandig, een tulband hinderlijk en begon de waarde van de Engelsche gulden spreuk „time is money" langzamerhand te beseffen. Zoo liep hij nu, vooral bij het uitoefenen van zijn bedrijf, liefst in Europeesche kleederdracht (pantalon en schoenen) met een fez op en schafte zich een fiets aan om vlugger en gemakkelijker te Tjilegon te komen, van waaruit hij zijn handelsartikelen per spoor naar Batavia verzond en in andere desa's, waar de producten werden opgekocht.

Ook zijn huis, zijn meubels werden langzamerhand meer Europeesch. Deze veranderingen kwamen eerst zeer langzaam en schoorvoetend, zooals hij later verklaarde uit vrees daarvoor, dat de prijaji's het zouden afkeuren en als oneerbiedig jegens hen beschouwen. Doch toen de Patih van Anjer hem uitdrukkelijk liet zeggen, dat hij er hoegenaamd geen bezwaren tegen had en hij zelfs in een vereuropeescht costuum gerust op zijn fiets voorbij de Kepatihan kon rijden, vond hij spoedig navolging bij de anderen, Hadji Oemar, Hadji Abdoelhamid en Hadji Marsai. Vooral de tweede, die door den aard van zijn werk steeds ambulanter moest zijn dan de anderen, maakte druk gebruik van zijn rijwiel.

Inmiddels had de jonge Hadji Moeti de Inlandsche lagere school afgeloopen en werd daarna onmiddellijk aangesteld tot hulp-boekhouder en correspondent met een vast salaris van *f*15 in de maand, daar hij uiteraard het best lezen, schrijven en rekenen kon.

Een paar kinderen van Hadji Oemar en Hadji Marsai moesten de godsdienstige operatie ondergaan, en Hadji Moeti moest in het huwelijk treden. Op gezamenlijke rekening werd daarvoor een feest georganiseerd,

dat zoo sterk afweek van de adat in de desa, dat het niet alleen in Anjer, maar ook in Serang algemeen de aandacht trok. In plaats van een Mauloed gaven zij daarbij n.l. een diner op zijn Europeesch: de genoodigden zaten dus op stoelen aan tafels in een met helder brandende gasolinelampen vedlichte open zaal. Die gaf aanleiding, dat men ook belang begon te stellen in het leven en werken dier energieke Temoepoetihers.

Treedt men nu die kleine kampoeng binnen, dan vindt men in het midden daarvan vijf Europeesch ingerichte woningen, elk dus met een open voorgalerij waar goed onderhouden tafels en stoelen staan en gasolinelampen hangen. Daartusschen ziet men een klein kantoortje, waar een jonge Hadji aan een schrijftafel ijverig in een foliant zit te schrijven. Loopt men het kantoortje door, dan komt men in een pakhuis, waar buffelhuiden, kapok, copra, katjang en randoepitten opgestapeld liggen.

Alleen de oude Hadji Hassan, hoewel de rijkste van allen, blijft nu nog zooals hij vroeger was. Zelfs aan zijne vunzige potdichte woning, waarin bijna geen licht en lucht doorkomen, is in die jaren geen enkele verandering geconstateerd. In zijn hart keurt hij de levenswijze van zijn zoons dan ook af; maar de zaken gaan goed en zijn 10,000 klappers raakt hij maandelijks grif kwijt, waarvoor moet hij er dus aanmerkingen over maken?

Steller dezer heeft kennis mogen nemen van hunne handelsboeken en correspondentie; zij hebben hem echter verzocht om ze om verschillende redenen niet te publiceeren; handelsgeheim kennen zij blijkbaar dus ook al. Slechts dit mocht hij mededeelen, dat zij twee keer per maand verschillende handelsartikelen per spoor naar Batavia verzenden, welke te zamen eene waarde vertegenwoordigen van pl.m. *f*3000. (Het spreekt van zelf dat hun bedrijfskapitaal nu veel grooter is dan *f*5000).

De zaak is nu, gerekend van af het oogenblik dat Hadji Moehamad met een kapitaal van *f*1500 een copradrogerij oprichtte, 9 jaren oud.

II. Tjibĕbĕr, gelegen pl.m. 2 paal van Tjilegon, dus niet ver van de bovengenoemde kampoeng Tĕmoepoetih is in het geheele regentschap Serang de eenige desa, waar men nog ijzergieterijen, zijnde vier in aantal, vindt. Daar worden de ijzeren deelen van ploegen gegoten (zie *Tijdschr. Binnenl. Bestuur*, deel XXXII 1907, bl. 231, 232). Hoewel dit artikel in verband met het landbouwstadium waarin deze streken verkeeren, uiteraard door de bevolking zeer gewild is, terwijl het aantal der gieterijen zeer gering is te noemen, waardoor de onderlinge concurrentie niet groot kan zijn, kwijnt het bedrijf toch voortdurend.

Hadji Rasidi, een der gieters, was de eerste, die inzag, dat in dien toestand een verandering moest worden gebracht, wilde men voorkomen dat het bedrijf geheel teniet ging. De oorzaak van dien achteruitgang meende hij te moeten zoeken in de omstandigheid, dat men daarbij een te gering bedrijfskapitaal had, waardoor de productiekosten in verband met de mogelijk te stellen marktprijzen der producten, steeds te groot waren.

Hoe nu zonder al te groote bezwaren aan een behoorlijk kapitaal te komen? De kracht der coöperatie scheen hij te hebben leeren kennen. Alle andere ijzergieters in zijn desa, met name Sanoedin, Hadji Soehari en Asnaur haalde hij er toe over om hunne zaken met de zijne te vereenigen om zoodoende over een grooter bedrijfskapitaal te kunnen beschikken. Het voorstel werd aangenomen en konden zij toen dadelijk beginnen met een kapitaal van *f*1000. Dit stelde hem in staat om de te verwerken grondstoffen niet van de Chineezen te Tjilegon of te Serang zooals vroeger, doch direct van Batavia te betrekken. Hiermede belastte zich Hadji Rasidi.

Vroeger werkten zij met houtskool. Hadji Rasidi merkte echter, dat men in de smederijen te Batavia in de plaats daarvan cokes bezigde. Hij nam daarmede een proef en het bleek hem dat cokes inderdaad veel goedkooper waren, want met deze brandstof ter waarde van *f*5 kon men evenveel verwerken (60 kati zoogenaamde wadjo) als met eene hoeveelheid houtskool van *f*15. Thans werkt men er uitsluitend met cokes.

Deze vereeniging bestaat nog te kort, pas slechts twee jaren, om er veel van te kunnen zeggen. Men heeft echter heel veel hoop, dat zij goed zal gaan.

III. Er is in de Chineesche kamp te Serang een kruidenierswinkel, ingericht zooals een Chineesche waroeng, bekend onder den naam van „Toko Hadji Siradj". Ze is ruim een jaar geleden opgericht door Hadji Siradj, Tong en Hadji Boengsoe, allen lieden uit desa Kaoedjon in de kota Serang, die daarvoor een kapitaal van *f*1200 hebben bijeengebracht. Tot dusver is men over de zaak tevreden.

Hoe onbeduidend de bovenbedoelde vereenigingen ook mogen zijn, zij wijzen er toch op, dat hier in de desa in den laatsten tijd op het gebied van handel en nijverheid een nieuw, frisch leven begint te komen, dat zich verder wel zal ontwikkelen en uitbreiden indien men er slechts voor zorge, dat het daartoe geen belemmeringen in den weg staan .

Serang, October 1908. Het lid der Welvaartcommissie
(*w. g.*) DJAJADININGRAT.

In verband met het bovenstaande wordt de aandacht gevestigd op het volgende bericht, dat de *Nieuwe Rotterd. Ct.* van 6 April ontleende aan de *Sumatra Post*: Op initiatief van Raden Hassan Djajadiningrat, broeder van den Regent van Serang en met medewerking van eenige anderen te Serang is eene inlandsche handelsvereeniging opgericht. De deelnemers zijn inlanders, woonachtig in Bantam. Doel is als tusschenpersoon op te treden bij transacties van inlandsche producenten en den groothandel. Het kapitaal groot *f*50,000 in aandeelen van *f*10 is bijna volteekend.

HET CIVIL SERVICE-EXAMEN.

In de regeling van het examen van de ambtenaren voor den Britsch-Indischen dienst, zijn eenige wijzigingen voorgesteld, die van kracht zullen zijn voor de examens te houden in 1911 en volgende jaren.

Die wijzigingen zijn niet van ingrijpenden aard en brengen geen verandering in het karakter van het Civil Service-examen.

Behalve redactie-wijziging van art. 1 en samentrekking van de artt. 4, 5 en 6, is het aantal vakken vermeerderd en het voor elk vak te behalen maximum aantal punten opnieuw vastgesteld.

Thans wordt examen afgenomen in *33* vakken. De candidaten mogen uit die vakken er zooveel kiezen, dat het totaal aantal punten, dat kan worden behaald, niet meer dan 6000 bedraagt. Van geen der vakken is het examen een vereischte; de candidaten zijn geheel vrij in hunne keuze.

Die vakken zijn de volgende:

	punten
1. Engelsch opstel	500
2. Sanskrit; taal- en letterkunde	600
3. Arabisch; id., id.	600
Grieksch niet minder dan twee onderdeelen waaronder „vertaling".	
4. Vertaling	300
5. Opstel	300

6.	Letterkunde	300	21.	Physiologie van mensch en dier	600
	Latijn niet minder dan 2 onderdeelen, waaronder ,,vertaling''.		22.	Aardrijkskunde	600
7.	Vertaling	300	23.	Geschiedenis van (het oude) Griekenland, inclusief de constitutie	500
8.	Opstel	300	24.	Geschiedenis van (het oude) Rome, inclusief de constitutie	500
9.	Letterkunde	300		Engelsche geschiedenis; één of beide afdeelingen.	
10.	Engelsch; taal- en letterkunde	600	25.	1e afd.: tot 1485	400
11.	Italiaansch; id., id.	600	26.	2e afd.: van 1485-1848	400
12.	Fransch; id., id.	600	27.	Algemeene Geschiedenis	500
13.	Duitsch; id., id.	600	28.	Logica en psychologie	600
14.	Lagere Wiskunde	1200	29.	Moreele en metaphysische filosofie	600
15.	Hoogere Wiskunde	1200	30.	Staathuishoudkunde en de geschiedenis daarvan	600
	Natuurwetenschappen, niet meer dan vier van de volgende vakken.		31.	Politieke wetenschap	500
16.	Chemie	600	32.	Romeinsch recht	500
17.	Natuurkunde	600	33.	Engelsch recht	500
18.	Geologie	600			
19.	Botanie	600			
20.	Zoölogie	600			

Een candidaat kan dus een goed examen doen en een hoog rangnummer behalen, door uitsluitend talen te kiezen. Voor de drie onderdeelen van het examen in Latijn of Grieksch bedragen de maxima 300 punten, dus totaal 900 punten, terwijl voor chemie en andere natuurwetenschappen het maximum slechts 600 bedraagt.

Om de candidaten terug te houden van het doen van examen in vakken, waarvan zij slechts eene oppervlakkige kennis bezitten, heeft de commissie de bevoegdheid om het aantal door den candidaat behaalde punten, in alle vakken waarin hij examen heeft afgelegd, te verminderen, ten einde te voorkomen, dat hij voordeel zou hebben van oppervlakkige kennis in een of meer vakken [1]).

J. Chailley geeft van het ontstaan en de toepassing van die bepaling de volgende toelichting (La Colonisation de l'Indo-Chine, blz. 244): ,,De stellers van dit artikel hebben den volgenden truc voorzien. Veronderstel dat van de 15 à 20 vakken van het examen-programma, de best voorbereide candidaten gemiddeld zes vakken hebben gekozen; dat het maximum voor elk dier vakken 500 punten bedraagt en dat hen voor elk vak 400 punten worden toegekend, of totaal 2400 punten. Nu zou een middelmatige candidaat, die van alles iets afweet, maar van geen enkel vak een grondige studie heeft gemaakt, 12 vakken kunnen opgeven, per vak niet meer verkrijgen dan 200 punten, en dan evenveel punten behalen als de candidaten die een goed examen hebben gedaan in 6 vakken. Ook zou een candidaat examen kunnen doen in enkele vakken, die hij goed heeft bestudeerd en dan nog, om het benoodigde aantal punten te verkrijgen, in andere vakken, waarvan hij slechts eenige elementaire kennis bezit.

---

[1]) From the marks assigned to candidates in each subject, such deduction wil be made as the Civil Service Commissioners may deem necessary, in order to secure that no credit be allowed for merely superficial knowledge.

Nu heeft de examen-commissie het recht om wanneer zij bemerkt, dat de candidaat in een of meer vakken zwak is, het aantal punten hem reeds toegekend voor de vakken, waarin hij sterk is, te verminderen. Heeft hij b.v. voor Latijn 750 punten verkregen (bij een maximum van 800 punten) en voor chemie 450 p. (maximum 500), maar een geheel onvoldoend examen gedaan in Grieksch en Sanskrit, dan wordt het aantal punten voor Latijn met 100 en voor chemie met 150 verminderd en dat zal dan wellicht oorzaak zijn dat hij niet wordt aangewezen".

Dit schijnt een bedenkelijke maatregel, omdat het zoo moeielijk moet wezen steeds stipt rechtvaardig te zijn, en in elk bijzonder geval uit te maken, of de candidaat voor die reductie in de termen valt en hoe groot die moet zijn.

Het is te begrijpen, dat de candidaten, uit vrees voor die reductie, zich wel wachten examen te doen in vakken, waarvan zij slechts eene oppervlakkige kennis bezitten, zoodat slechts bij uitzondering in meer dan 6 vakken examen wordt gedaan, maar een noodzakelijk gevolg van die strafbedreiging, moet zijn, africhterij in de gekozen vakken met algeheele verwaarloozing van de studie in alle andere. Daarom schijnt het middel erger dan de kwaal, te meer omdat men bij een examen van 200 à 300 candidaten ten slotte toch hoofdzakelijk af moet gaan op de *mate* van kennis, vooral als het letterkundige vakken geldt, terwijl er van een onderzoek en taxatie van de wijze waarop die kennis is verkregen, in den regel toch niets komt. Waarom niet liever een vak waarin een slecht examen wordt gedaan, eenvoudig buiten rekening gelaten.

Vooral voor a.s. Indische ambtenaren dient men jongelieden te kiezen van *algemeene* kennis en ontwikkeling en geen blokkers of specialisten, die in enkele vakken bijzonder „knap" zijn. Voor Indië waar de verdeeling van arbeid lang zoo ver niet gaat als in het Moederland en men dikwijls zelf de handen uit de mouw moet steken en zich redden, zonder deskundige hulp, is *algemeene* kennis bijzonder gewenscht. Al is de kennis van eenige vakken dan ook gering, als de grondslagen maar gelegd zijn, dan zal verdere studie, zoo die noodig mocht zijn, veel gemakkelijker vallen.

Chailley haalt in zijn evengenoemd werk dit gezegde aan van Lord Macaulay: „Un fonctionnaire civil de l'Inde a plus besoin d'une bonne instruction générale, qu'un professional man, résidant en Angleterre".

Van af Augustus 1911 zal examen worden afgenomen in *38* vakken, dus in 5 meer dan thans [1]).

Die vermeerdering ontstaat door de vakken 5, Grieksch opstel (composition) en 8, Latijnsch opstel, te splitsen in, opstel in proza en in dichtmaat. Voor elk dier beide onderdeelen is het maximum aantal punten bepaald op 200 en daar het maximum voor vertaling is verhoogd tot 400, kan in elk der klassieke talen een totaal van 1100 punten worden verkregen.

Verder worden de vakken Italiaansch, Fransch en Duitsch in tweeën gesplitst, n.l. *a*. vertaling, opstel en conversatie (400 p.) en *b*. geschiedenis van de taal en literatuur (200 p.) Ingeval *b*. wordt gekozen, moet ook examen in *a*. worden afgelegd.

Van de natuurkundige vakken kunnen niet meer dan *vier* worden gekozen

---

1) Deze wijziging in het aantal en de splitsing der vakken is niet de eerste, zooals blijken kan uit eene vergelijking van bovenstaande lijst en die in het artikel van C. J. Hasselman „De opleiding B. B. in N. I." Ind. Gids 1899 I. Zie ook Bibliothéque coloniale internationale, 2e serie, Fonctionnaires Coloniaux Tome II blz. 126 en Tome III (1910) blz. 595.

of *drie*, wanneer examen wordt afgelegd zoowel in lagere als in hoogere wiskunde.

De maxima voor Sanskrit en Arabisch zijn van 600 op 800 punten gebracht.

Nieuw is ook de bepaling dat, indien het handschrift van een candidaat niet gemakkelijk leesbaar is, het totaal aantal behaalde punten eene reductie kan ondergaan, die niet nader is omschreven of gelimiteerd.

Art. 7. ,,The Examination will be conducted on paper and *viva voce*, as may be deemed necessary'', komt in de gewijzigde bepalingen niet meer voor.

Uit den staat die den candidaten *voor 1910* ter invulling wordt uitgereikt, blijkt dat in alle vakken schriftelijk examen wordt afgenomen en bovendien mondeling in Italiaansch, Fransch en Duitsch en practisch in de natuur- en scheikundige vakken 16-21.

Het ware te wenschen dat men bij het Groot-ambtenaarsexamen het Britsche voorbeeld volgde en niet alleen in de talen, maar ook in de andere vakken, het mondeling examen door een schriftelijk deed voorafgaan. Een *uitsluitend* mondeling examen is alleen dan te ,,verontschuldigen'', als de examineerende professoren door langdurigen omgang, responsies en assistentie, hunne Pappenheimers al zoo door en door kennen, dat het mondeling examen alleen maar behoeft te dienen, om candidaten die zwak staan, nog een kans te geven en de sterk geachte candidaten in de gelegenheid te stellen, hun kracht te toonen.

Bij *elk* mondeling examen hangt te veel af van het temperament der candidaten. Bij gelijke kennis heeft een zenuwachtige candidaat veel minder kans van slagen dan een phlegmaticus. Bovendien krijgen de candidaten veelal noch dezelfde, noch hetzelfde aantal vragen, kunnen sommige examinatoren zich niet stellen op het ontwikkelingsstandpunt van de candidaten en richten hunne vragen niet zóó in, dat ze dadelijk worden begrepen. Dan zijn er nog te veel examinatoren ,,sans pitié'', die tegenover den candidaat staan, als de officier van justitie, die de schuld, i. c. de onvoldoende kennis van den candidaat aantoont en niet als de advocaat, die de commissie overtuigt, dat hij ,,er wel door kan''.

Een zenuwachtige candidaat, die een eerste, misschien slecht of half begrepen vraag van een „barren" examinator niet of slecht beantwoordt, is al zoo goed als „gezakt". Daarom, als regel, mondelinge examens, alleen als aanvulling van schriftelijke, vooral als het examen over weinig vakken loopt en het wel en wee van den candidaat van één puntje kan afhangen.

Als candidaten voor de Civil Service worden aangewezen, zij die de meeste punten hebben behaald (na eventueele reducties), wanneer zij overigens aan de vereischten voldoen van leeftijd, (*thans* 22 tot 24 jaar), lichamelijke geschiktheid en goed zedelijk gedrag. Mocht later blijken, dat een of meer der candidaten niet of niet meer aan die vereischten voldoen, dan worden zij van de lijst der candidaten afgevoerd en zoo noodig vervangen door examinandi, die in aantal punten op hen volgen.

De aangewezen candidaten blijven één jaar op proef (on probation) en ontvangen een gratificatie van £150, indien zij gedurende dat jaar studeeren aan een der Britsche Universiteiten, in het betrekkelijk artikel genoemd. Na afloop van dat jaar *moeten* zij examen afleggen in Indische rechtspraak, Indische geschiedenis en de voornaamste inlandsche taal van de Provincie waarvoor de candidaat is aangewezen en *kunnen* zij in nog

één andere inlandsche taal examen doen, ter keuze van den candidaat, uit 5 inlandsche talen, of in Hindoesch en Mohammedaansch recht. Inlandsche candidaten moeten in eene andere inlandsche taal examen afleggen, dan hunne moedertaal.

Gedurende het proefjaar moet de probationer (bij ons: candidaat-ambtenaar) zich op de rijkunst toeleggen. Alleen wanneer hij, bij het eindexamen blijkt goed of vrij goed te kunnen rijden, kan hij worden aangesteld tot ambtenaar bij de C. S. Is zijne bekwaamheid niet voldoende, dan kan hij naar Indië worden gezonden en moet zich daar dan verder in het paardrijden oefenen. Zoolang hij daar geen proeven van voldoende bekwaamheid heeft afgelegd komt hij niet in aanmerking voor traktementsverhooging Candidaten die bij het eindexamen beneden de vereischte minimum-bekwaamheid in het rijden blijven, kunnen van de candidatenlijst worden afgevoerd.

De eigenlijke Indologische studie duurt dus slechts één jaar en ook in Engeland vindt men die studietijd te kort en de Indologische voorbereiding van de C. S.-ambtenaren onvoldoende.

Sir Bampfylde Fuller (een koloniale specialiteit) zegt dienaangaande: „By the end of the year they are examined in an Indian vernacular, in Indian history and in a second Oriental language, or in Hindu and Mohammedan law. Their acquaintance with these subjects is by no means extensive; they learn nothing of Indian religions, customs or economics—nothing, in fact, which bears upon the inner life or sentiments of the people".

Er wordt thans door een Commissie, waarvan Lord Cromer president en Lord Curzon lid is, de oprichting overwogen in Engeland van een Oostersch Instituut, verbonden aan de Universiteit van Londen.

The Spectator van 23 April 1910, waaruit wij deze mededeeling putten, zegt naar aanleiding daarvan: „Het is mogelijk dat men kan aantoonen dat de (Indologische) opleiding even goed hier te lande, als in Indië kan worden gegeven, maar als men dat niet kan, dan zouden wij een opleidingsschool of scholen in Indië opgericht willen zien. Eén jaar te Oxford of Cambridge en één jaar aan een Indische opleidingsschool".

J. H.

OVEREENKOMSTEN MET INLANDSCHE VORSTEN IN DEN O. I. ARCHIPEL.

(311. 10) MENADO

(Afdeeling Midden-Celebes.)

VERKLARINGEN.

Ik ondergeteekende..... bestuurder van..... verklaar:

Ten eerste: dat het landschap..... een gedeelte uitmaakt van Nederlandsch-Indië en derhalve staat onder de heerschappij van Nederland; dat ik mitsdien steeds getrouw zal zijn aan Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden en aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal als Hoogstderzelver vertegenwoordiger, uit wiens handen ik het bestuur over..... aanvaard.

Ten tweede: dat ik mij in geenerlei staatkundige aanrakingen zal stellen met vreemde mogendheden, zullende de vijanden van Nederland ook mijne vijanden, de vrienden van Nederland ook mijne vrienden zijn.

Ten derde: dat ik zal nakomen en handhaven alle regelingen, die met

betrekking tot ..... door of namens de Koningin der Nederlanden dan wel den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië of Diens vertegenwoordiger zijn of zullen worden vastgesteld of toepasselijk verklaard en dat ik in het algemeen alle bevelen zal opvolgen, die mij door of namens den Gouverneur-Generaal of Diens vertegenwoordiger zijn of zullen worden gegeven.

Bovenstaande verklaring is afgelegd (voorzien van stempel, onderteekening of handmerk) en beëedigd door elk der hoofden hieronder vermeld De namen der door hen bestuurde landschappen, de dagteekening van de verklaringen en van de besluiten, waarbij de verklaringen zijn goedgekeurd en bekrachtigd en de hoofden zijn erkend en bekrachtigd, volgen mede hieronder.

Nummers.	Namen van de hoofden die de verklaring hebben afgelegd.	Namen van de door hen bestuurde landschappen.	Dagteekening der verklaringen.	Dagteekening van de besluiten, waarbij de verklaringen zijn goedgekeurd en bekrachtigd, en de landschapshoofden zijn erkend en bevestigd.
	Onderafdeeling WESTKUST VAN MIDDEN-CELEBES.			
1	Hadji Ismail.	Toli Toli.	12Febr. 1908.	7 Oct. 1908.
	Onderafdeeling PALOE.			
2	Parampasi.	Paloe.	11 April 1907.	12 April 1908.
	Onderafdeeling POSSO.			
3	RoE (bestuurders).	Todjo.	22 Febr. 1908.	7 October 1908.
4	Ta Lasa.	Lage.	7 Maatt 1908.	„
5	Papa i Mengkojoejoe.	Onda'E.	„	„
6	Tanteka.	Palande en Lamoesa.	„	„
7	Oema ing Golo.	Bantjea en Poe'oem Boto.	„	„
8	Papa i Woente.	Pebato.	19 Febr. 1908.	„
9	Oemana Tahoengki.	Napoe.	26 „	„
10	Oemana Langa.	Besoa.	„	„
11	Toeama im Paroeda.	Tawaelia.	„	„
	Onderafdeeling PARIGI.			
12	Papa-i-Ena.	Saoesoe	12 Maart 1908.	7 October 1908.
13	I. Djengi (bestuurster).	Parigi.	7 „ 1908.	Den 7den Oct. 1908 werd deze verklaring goedgekeurd en bekrachtigd. De erkenning en bevestiging van de bestuurster vond reeds in 1908 plaats. (Gedr. Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Zitting 1898—1899, **166**, No. 17.)
14	Borman.	Mooetong.	18 Febr. 1908.	7 October 1908.

(311.11) TODJO.

VERKLARING.

Wij ondergeteekenden RoE, Parioesi, Maloea en Taoeligi, bestuurder en de landsgrooten van het landschap Todjo verklaren mits dezen, dat wij afstand hebben gedaan van alle aanspraken op de Togeaneilanden en Oena Oena en op het landschap Kadomboekoe en dat wij alle onze rechten op de genoemde eilanden en op dat landschap afgestaan hebben aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement.

Aldus gedaan en beëedigd te Todjo, den 4den December 1905 (of den zesden der maand Sawal van het Mohammedaansche jaar 1323) en opgemaakt in simplo.

Hier stonden de handteekeningen van den Bestuurder en de landsgrooten van Todjo.

In kennisse van mij,
De Civiele gezaghebber te Posso,
(*get.*) VOSKUIL.

Deze verklaring is goedgekeurd en bekrachtigd op den 7den October 1908.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,
(*get.*) J. B. VAN HEUTSZ.
Ter ordonnantie van den Gouverneur-Generaal,
De wd. Algemeene Secretaris,
(*get.*) v. D. HOUVEN VAN OORDT.
Voor eensluidend afschrift, enz.

(311.12) LANDSCHAPPEN IN DE AFDEELING MIDDEN-CELEBES.

NOTA VAN TOELICHTING.

Gedurende de jaren 1907 en 1908 zijn door een aantal bestuurders van landschappen in de afdeeling Midden-Celebes (residentie Menado) verklaringen afgelegd waarbij hunne verhouding tot het Nederlandsch-Indisch Gouvernement is geregeld; de mededeeling van die verklaringen, welke alle gelijkluidend zijn, geschiedt in den gewonen vorm (zie laatstelijk de Gedrukte Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Zitting 1905—1906, **224**, No. 6).

Tevens werd door den bestuurder en de landgrooten van Todjo [1]) eene verklaring afgelegd, waarbij zij afstand deden van alle aanspraken op de Togean-eilanden en Oena-Oena en op het landschap Kadomboekoe (in Lage). De bestuurder van Toli-Toli volgde zijnen broeder, den op 31 Mei 1905 overleden Radja Hadji Abdoel Hamid [2]) op, na gedurende de laatste jaren als fungeerend bestuurder te hebben dienst gedaan. De in den nacht van 12 op 13 November 1906 overleden bestuurder van Paloe, Djodjokondi Tomesima [3]) werd opgevolgd door zijnen tweeden zoon Parampasi.

Het bleek wenschelijk in de zoogenaamde Posso-streek (zie de Gedrukte Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Zitting 1908—1909, **1**, No. 32) een vijftal hoofden te erkennen en te bevestigen, n.l. van Pe-

[1]) Gedrukte Stukken v. d. Tweede Kamer der Staten-Generaal. Zitt. 1896—1897 **166**, No. 27 en Zitt. 1899—1900, **151**, No. 16.
[2]) „ „ „ „ „ „ „ „ Zitt. 1869—1870 **27**, Ne. 8. Zitting 1890—1891, **112**, Nos. 24 en 26, en Zitting 1900—1901, **169**, No. 14
[3]) Gedrukte Stukken v. d. Tweede Kamer der Staten-Generaal Zitt. 1905—1906, **224**, „ 6.

bato, gelegen aan den linkerover van de Possorivier, waarmede zijn samengevoegd de plaatsen Mapane en Tambarana (zie de Gedrukte Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Zitting 1899—1900, **151** No. 20), van Lage, dat geleden is aan den rechteroever van de Possorivier en zich uitstrekt van af de kust der Tominibocht bij Posso tot aan het Possomeer en van de bij het meer in de landstreek Rano gelegen landschappen OndaE, Palande met Lamoesa, en Bantjea met Poe'oemboto.

Vóór het afleggen van de hoogerbedoelde verklaringen door de zelfbesturen van Saoesoe, Parigi en Maoetong was de politieke verhouding van die landschappen tot het Nederlandsch-Indisch Gouvernement geregeld als volgt:

Saoesoe: het contract van 20 Februari 1899 [1]).

Parigi: het contract van 29 Mei 1897 [2]) aangevuld bij het suppletoir contract van 21 Februari 1899 [3]).

Matoeng: het contract van 16 September 1896 [4]) aangevuld bij de suppletoire contracten van 26 Mei 1897 [5]) en van 25 Februari 1899 [6]).

(**311**. 13) TAPALANG, BINOEANG, SAWITO.

VERKLARINGEN.

In ondergeteekende..... bestuurder van..... verklaar:
(Gelijkluidend met **311**, 10, zie boven).

Nummer.	Namen van de hoofden die de verklaring hebben afgelegd.	Namen van de door hen bestuurde landschappen.	Dagteekening der verklaringen.	Dagteekeninge van de besluiten, waarbij de verklaringen zijn goedgekeurd en bekrachtigd. en de landschapshoofden zijn erkend en bevestigd.
1	Boestari Patana Lantang.	Tapalang.	4 Juli 1908.	31 Dec. 1908.
2	Madjalengka Daeng Patompo.	Binoeang.	31 Jan. 1908.	Den 1sten Aug. 1908 werd deze verklaring goedgekeurd en bekrachtigd; de bestuurder was reeds in zijne waardigheid bevestigd op 7 Juni 1906 (Gedr. Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Zitting 1908—1909. **1**, No. 4).
3	La Tamma.	Sawito.	27 Mei 1908.	1 Augustus 1908.

(**311**. 14) NOTA VAN TOELICHTING.

In den loop van 1908 is door eenige zelfbesturen van landschappen in het Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden de korte verklaring

---

[1]) Gedrukte Stukken v. d. Tweede Kamer der Staten-Generaal Zitt. 1900—1901 **169**, „ 22.
[2]) „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ 1898—1899 **166**, „ 17.
[3]) „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ 1899—1900 **151** „ 17.
[4]) „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ 1897—1898 **152**, „ 21.
[5]) „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ 1898—1899 **166**, „ 5.
[6]) „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ 1899—1900 **151**, „ 18.

afgelegd. Daar deze verklaringen alle gelijkluidend zijn, worden zij in den gebruikelijken vorm collectief medegedeeld (zie laatstelijk de Gedrukte Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Zitting 1908-1909, 1, No. 29).

Na de tot stand koming van de contracten met de Mandarsche staatjes Tapalang en Binoeang (Gedrukte Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Zitting 1908-1909, , Nos. 2 en 4), hebben de bestuurders van die landschappen, evenals die, vermeld in de Gedrukte Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Zitting 1908-1909, 1, Nos. 27 en 29, de korte verklaring afgelegd in verband met de gebeurtenissen die in 1906 en 1907 in dat deel van het Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden plaats vonden.

Intusschen was de bestuurder van Tapalang, Andi Moesoe, op verzoek wegens ziekte eervol van zijne waardigheid ontheven en is in zijn plaats aangesteld Boestari Patana Lantang, die op 4 Juli 1908 de korte verklaring aflegde en wiens stamboom is medegedeeld in de *Bijdragen tot de T.-, L.- en Vk. v. Ned.-Ind.*, 7de Volgr. VIII, bladz. 744 en 745. Uitvoerige mededeelingen nopens de landschappen Tapalang en Binoeang komen t. a. p. voor op bladz. 685 e. v. en 649 e. v.

De twee tot de zoogenaamde Adjataparang behoorende landschappen Sawito en Alita (Gedrukte Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Zitting 1906-1907, **265** No. 40), die steeds in nauwe betrekking tot elkander hebben gestaan en respectievelijk ongeveer 20,000 en ongeveer 2000 inwoners tellen, zijn bij Gouvernementsbesluit 17 April 1908 No. 7 tot één landschap onder den naam Sawito vereenigd, nadat de beide zelfbesturen schriftelijk hadden te kennen gegeven de totstandkoming van die vereeniging te verlangen.

De bestuurder van Sawito, La Tamma, is als bestuurder van het vereenigd gebied erkend en bevestigd, nadat hij de in de overgelegde opgaaf vermelde verklaring had afgelegd.

(**311.** 15) TERNATE.

SUPPLETOIR CONTRACT.

Nademaal de wenschelijkheid is gebleken om het tot het Sultanaat Ternate behoorende gedeelte van Oost-Celebes, uitmakende de landschappen Banggaai, Tomboekoe (Boengkoe) en Tomori (Mori) met de daartoe behoorende eilanden van het gebied van genoemd Sultanaat af te scheiden, zoo is op heden Zaterdag den 23sten Maart 1907 tusschen ons Karel Hendrik Ferdinand Roos, Resident van Ternate en Onderhoorigheden,

ten deze handelende voor en namens het Gouvernement van Nederlandsch-Indië,

en As-Soetan Tadjal-mahçoel biinajat Allah al Hannan Siradjal-Moek Amirad-din Iskandar Monawwar aç-Cadiq Mohamad Hadji Oesman Wahowa nim al-adilin Sjah, Sultan van Ternate en zijne landsgrooten, onder nadere goedkeuring en bekrachtiging van zijn Excellentie den Gouverneur-Generaal overeengekomen als volgt:

Artikel één.

De Sultan van Ternate doet ten behoeve van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement afstand van de rechten, welke hij over de op Celebes gelegen landschappen Banggaai, Tomboekoe (Boengkoe) en Tomori (Mori) en de aldaar gezagvoerende radja's en hoofden uitoefent.

Artikel twee.

Het Gouvernement verbindt zich voor den in artikel één bedoelden af-

stand van rechten aan de Sultan van Ternate eene schadeloosstelling uit te keeren van *f*6000 (zes duizend gulden) 's jaars, uit te betalen in twaalf maandelijksche termijnen van *f*500 (vijfhonderd gulden).

Artikel drie.

Deze overeenkomst treedt in werking op een nader door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië vast te stellen datum.

Aldus ten dage en jare voorschreven te Ternate overeengekomen, in drievoud opgemaakt en door beide partijen onderteekend en bezegeld.

(*w. g.*) Roos.

Hier stonden de stempel en de handteekening van den Sultan van Ternate zoomede de handteekeningen en een handmerk van zijne landsgrooten.

Gesteld in onze tegenwoordigheid:

(*w. g.*) Moolenburgh, Secretaris.
(*w. g.*) Onleesbaar, Inl. schrijver.

Dit contract is goedgekeurd en bekrachtigd op heden den 16den Januari 1908, met bepaling dat het inwerking zal treden op 1 April 1908.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,
(*get.*) J. B. van Heutsz.

Ter ordonnantie van den Gouverneur-Generaal,
De Algemeene Secretaris,
(*w. g.*) van Rees.

Voor eensluidend afschrift, enz.

(**311**. 16)(BANGGAI.

VERKLARING.

Ik ondergeteekende Abdurrachman, bestuurder van Banggaai, verklaar:

Ten eerste, enz. (zie de verklaring sub **311** 10).

Aldus gedaan en beëedigd te Banggaai den 1sten April 1908 of den 28sten der maand Safar van het Mohammedaansche jaar 1326, en opgemaakt in drievoud.

Hier stonden de stempel en de handteekening van Abdurrachman, bestuurder van Banggaai en de handteekeningen van zijne landsgrooten.

Voor de beëediging:
Imam van Banggaai,
(*get.*) Abdulkader.

In tegenwoordigheid van mij, Assistent-Resident der tijdelijke afdeeling Oostkust van Celebes,

(*get.*) Sandveld.

Deze verklaring is goedgekeurd en bekrachtigd op den 1sten Juli 1908, zijnde daarmede tevens Abdurrachman erkend en bevestigd als bestuurder van het landschap Banggaai.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,
(*get.*) J. B. van Heutsz.

Ter ordonnantie van den Gouverneur-Generaal,
De wd. Algemeene Secretaris,
(*get.*) v. d. Houven van Oordt.

Voor eensluidend afschrift, enz.

(**311**. 17). BOENGKOE.

VERKLARING.

Ik ondergeteekende Hadji Poetra Abdul Wahab Radja van Boengkoe, bestuurder van Boengkoe verklaar:

Ten eerste, enz. (zie de verklaring sub **311** 10).

Aldus gedaan en beëedigd te Kolonodale den 7den October 1908 of den 12den der maand Raml'dan van het Mohammedaansche jaar 1326 en opgemaakt in drievoud.

Hier stonden de handteekeningen van den Bestuurder van Boengkoe en van de landsgrooten van dat landschap.

In tegenwoordigheid van den Civiel gezaghebber van Boengkoe en Mori

(*w. g.*) A. PHAFF, Kapt. Inf.

Deze verklaring is goedgekeurd en bekrachtigd op den 31sten December 1908, zijnde daarmede tevens Hadji Poetra Abdoel Wahab erkend en bevestigd als bestuurder van het landschap Boengkoe.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,
(*get.*) J. B. VAN HEUTSZ.

Ter ordonnantie van den Gouverneur-Generaal,
De wd. Algemeene Secretaris,
(*get.*) V. D. HOUVEN VAN OORDT.

Voor eensluidend afschrift, enz.

(**311**. 18). TERNATAANSCHE LANDSCHAPPEN OP DE NOORDKUST VAN CELEBES.

NOTA VAN TOELICHTING.

Met den Sultan van Ternate, die niet in staat is gebleken om de op de Oostkust van Celebes gelegen Ternataansche landschappen Banggai, Boengkoe Mori [1]) naar behooren te besturen, is op den 23sten Maart 1907 een suppletoir contract gesloten, waarbij hij tegen eene schadeloosstelling van *f*6000 's jaars ten behoeve van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement afstand doet van zijne rechten op die landschappen.

Nadat bij de Indische begrooting voor 1908 met die schadeloosstelling rekening was gehouden (zie de Nota van Wijzigingen, Gedrukt stuk No. 37, onderafdeeling 49), kwam met ingang van 1 April 1908 het overgelegde en bij Gouvernementsbesluit 16 Januari 1908 No. 21 goedgekeurde en bekrachtigde suppletoire contract in werking.

Genoemde landschappen zijn met het landschap Laiwoei vereenigd tot eene nieuwe afdeeling Oostkust van Celebes (Indisch Staatsblad 1907, No. 367).

Later zijn door de betrokken zelfbesturen korte verklaringen betreffende hunne verhouding tot het Gouvernement afgelegd, die voor zoover Banggai en Boengkoe aangaat zijn goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouvernementsbesluit 1 Juli en 31 December 1908 Nos. 14 en 7, waarbij tevens Abdurrachman, respectievelijk Hadji Poetra Abdoel Wahab als bestuurders zijn erkend en bevestigd.

---

[1]) Eene uitvoerige beschrijving van deze landschappen is opgenomen in het *Tijdschrift van het Batav. Genootschap v. K. en* W. Deel L. afl. 5 en 6, bl. 442, e. v.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

DEN HAAG, 13 Mei 1910.

INHOUD.

Onbeschermde Javanen in de Straits. — Het handschrift op den wand. — Minderwaardigheid. — Koloniaal-staatkundige vlugschriften. — De Pamanoekan- en Tjiassemlanden. — De speculatie in rubberaandeelen te Londen. — De heerendiensten op de Particuliere Landerijen. — Het Koloniaal Museum. — De onteigening der Particuliere Landerijen. — De gouvernementsmijnbouw in N.-I. — De Indische Oceaan en Azië's Zuid-Oost-hoek. — Een voorstel tot belasting van Duitsche koloniale maatschappijen. — De Hertog van Mecklenburg in Ned.-Indië. — Nederland's volksvertegenwoordiging en Indië's autonomie. — Is reorganisatie van de S. t. o. v. i. a. nogmaals noodig? — De legende van de Solovalleiwerken. — Het tramvraagstuk in Zuid-Solo. — De eerste gedoopten onder de Possanen. — Het verslag der Zuid-Nieuw-Guinea Expeditie. — De huldiging der expeditieleden. — De Engelsche Nieuw-Guinea Expeditie. — Het overlijden van koning Eduard VII. — Port-Soedan. — Engano. — De vlucht van den Dalaï-Lama. — Samarinda. — Vezelcongres te Soerabaja. — Het vertrouwen winnen van den Javaan. — De aankoop van het Land Kandanghauer. — De uitbarsting van den Tangkoeban Prahoe. — De vereeniging „Insulinde". — Onze huidige opiumpolitiek. — Gebrek aan werkvolk op Java.

Onbeschermde Javanen in de Straits. Blijkens de *Locomotief* van 21 Maart, was de interpellatie van den heer O'Grady in het Engelsche Lagerhuis op 17 Maart te voren (vermeld in onze vorige revue, bl. 678) toen reeds aan dat blad bekend en wees een der lezers op het feit, dat met toestemming der Ned.-Indische Regeering wervers telkens honderden inwoners van Java voor diezelfde Maleische Staten mogen aanwerven. Hij wenschte wel ingelicht te worden of ook onder de Javaansche koelies aldaar de sterfte zoo groot was, of onze Regeering zich verder van hun lot niets aantrekt en wat er na 30 Juni, als de werving van Britsch-Indische koelies verboden zal worden, geschieden zal. Ook werd gevraagd of van bestuurswege aanteekening wordt gehouden van het aantal contractkoelies, dat naar vreemde koloniën gaat en daarvan terugkeert. De *Locomotief* is, naar aanleiding van de nieuwe bepalingen op het Nederlandsch onderdaanschap, van oordeel, dat de Javanen in de Straits en in de Maleische Staten geen Nederlandsch onderdaan meer zijn zullen, omdat zij deze eigenschap verliezen als zij zich niet binnen drie maanden na aankomst in den vreemde bij een Nederlandsch consulair ambtenaar aangeven en hun voor deze formaliteit wel geen gelegenheid gegeven of gelaten zal worden. In verband daarmede wordt het voor de Indische Regeering plicht geacht geene vergunning meer te verleenen voor de aanwerving van Javaansche werkkrachten voor ondernemingen in den vreemde (Suriname uitgezonderd), tenzij een middel gevonden wordt om bij de aanwerving aan den emigrant het behoud van zijn Nederlandsch onderdaanschap te verzekeren.

Naar aanleiding van deze beschouwingen deelt de heer A. de Haas in de *Loc.* van 23 Maart mede, dat de vraag van den heer O'Grady niet betrof de Straits, doch meer bepaald de Maleische Staten, waar de koelies veelal voor mijnbouw worden gebezigd, terwijl zij in de eigenlijke Straits voor-

namelijk op landbouwondernemingen, meestal Rubber-Estates, dienst doen. Volgens hem bezitten de Britsch-Indische koelies, ofschoon forscher gebouwd, hoegenaamd geen weerstandsvermogen, waarschijnlijk door de slechte voeding, die zij uit een religieus oogpunt gebruiken (een soort rijstpap, soms vermengd met wat schapenvet), terwijl de Javaansche contractanten voor rekening der Estates goed worden gevoed, zelfs veel beter dan in onze eigen Buitenbezittingen. De schrijver geeft als volgt op wat de ondernemer verplicht is aan vivres per dag te verstrekken: Rauwe rijst 1½ pond, versche of gezouten visch 6 oz., groenten 6 oz., uien 1 oz., zout 1 oz., blachan [1]) 1 oz., tamarinde 1 oz., specerijen 1 oz., klapperolie ½ oz., groene lomboks 1 oz., voorts versche klapper, zoomede vrij drinkwater.

Wat het Nederlandsch onderdaanschap betreft, dit is volgens den heer De Haas gemakkelijk te regelen, omdat elke emigreerende Javaan, die een contract sluit toch voor den consul te Singapore of Penang moet verschijnen om de resteerende *f*10 van het hem toekomend voorschot aldaar te ontvangen; het is dan een kleine moeite tegelijk te verklaren of zij al dan niet Nederlandsch onderdaan willen blijven. De redactie merkt hiertegen op dat éénmaal voor den consul verschijnen niet voldoende is, doch dat de aangifte binnen de eerste drie maanden van elk kalenderjaar herhaald moet worden en, daar de koelies hiertoe niet in de gelegenheid zijn, ontlast op die manier de nieuwe wet de Regeering dus na verloop van één jaar van elke aansprakelijkheid met betrekking tot het lot dier menschen.

* * *

Het handschrift op den wand. De heer J. F. Scheltema heeft in de *Westminster Review* van April (blijkbaar denkend aan Daniël V: 5) een artikel geschreven, getiteld „The writing on the wall", waarin hij weder een zoo ongunstig mogelijk beeld schetst van het Indische regeeringsbeleid en van de belangstelling van Nederland voor zijn koloniën. De Indische begrooting wordt in de laatste tientallen jaren door ons parlement maar zoowat afgeroffeld en dit zou zeer ongunstig afsteken bij de zorgvuldige behandeling van het budget van Britsch-Indië in het Lagerhuis, waar in Augustus j.l. de Onderstaatssecretaris, de Master of Elibank, kon wijzen op verminderde belastingen, ondanks eene groote vermeerdering van uitgaven voor onderwijs, hygiène, openbare werken, landbouw, onderzoekingen op verschillend gebied, enz. Hoewel een periode van financiëelen voorspoed aldaar tot een eind was gekomen, had men toch de inkomsten- en de zoutbelasting kunnen verlagen, den uitvoer van opium beperken en zouden de uitkomsten, waartoe de Internationale Opiumcommissie te Shanghai was gekomen, door den Staatssecretaris in welwillende overweging worden genomen. Als men eenigszins op de hoogte is van de werkelijke gevolgen van vele Britsch-Indische regeeringsmaatregelen en van het vele dat daar tot ontevredenheid stemt, dan mag die tegenstelling bij de Britsche lezers opgeld doen om ze al dadelijk tegen het Nederlandsch koloniaal beheer in te nemen, de onjuistheid van het geschetste beeld behoeft geen betoog. Er zijn zeker veel zaken te betreuren en de wetgevende kracht is bij ons niet groot, als men let op de nu reeds te wijzigen mijnwet, het nooit in werking getreden Strafwetboek voor Europeanen en dergelijke. Critiek is ook heilzaam en als de schrijver nog eens terugkomt op den „Blik op het Indische Staatsbestuur" van nu wijlen den heer A. J. van Delden en de „financieele snakerijen", die de heer Franssen van de Putte aan de kaak

[1]) Beladjan = Trasi Oedang (Dr. v. d. Burg „De voeding in N.-I." bl. 122).

stelde, dan is dit voor den landgenoot nuttig om tot zelfkennis te komen, doch het is iets anders in een bondig, in vloeiend Engelsch gesteld artikel, al de schaduwzijden als zoovele getuigen van onze onmacht en onze kleinzieligheid bijeen te plaatsen en daar dan nog eenige tastbare onjuistheden aan toe te voegen, zooals dat de oorlog op Bali ten doel had aldaar uit hebzucht het opiummonopolie in te voeren, dat de Demaksche waterwerken niet voldoen en de kanalen opslibben omdat men er uit schrielheid geen vergaarkom bij gebouwd heeft, dat de Solovallei-werken zijn gestaakt om geld te besparen, waarvoor men begon met negentien millioen weg te werpen, enz. Wederlegging van al die detailpunten baat niet, tegenover lezers, die geen lust zullen gevoelen zich daarin te verdiepen. Men heeft te doen met een reflex van eigen stemming, die blijkbaar voldoening vindt in het zooveel mogelijk afbreken van wat eenmaal zijn vaderland was, zooals Byron ergens zegt: ,,the false and fatal zeal the convert of revenge can feel''. De schrijver citeert met voorliefde een artikel van nu wijlen den heer H. J. Bool in de *Ind. Gids* van 1897 (II bl. 1541): ,,Niet exploiteeren, maar regeeren'', doch ziet de vele en krachtige maatregelen voorbij, welke na dien tijd zijn genomen om den toestand van den inlander te verbeteren. Waar Bool erkende dat de schepping van een beteren maatschappelijken toestand van den inlander een werk van langen adem is, daar geldt thans zijn grief niet meer, dat er niet eens stappen worden gedaan om daartoe te geraken; welke die zijn behoeft hier niet opgesomd. De verslagen der Welvaart-commissie brachten tal van feiten aan het licht, dat de toestand lang zoo hopeloos niet is, als de bedillers willen doen gelooven en als de Javaan en de Britsch-Indische rayat met elkaar vergeleken worden, is het niet twijfelachtig, wie in betere conditie verkeert, ondanks alle mooie rapporten over ,,moral and material progress''.

* * *

Minderwaardigheid. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 22 April j.l. schrijft de heer R. M. Noto Soeroto over de minderwaardige karaktereigenschappen van den Javaan, dezen o.a. toegedicht in het bekende rapport over de reorganisatie van den Geneeskundigen Dienst, waartegen onlangs door eenige oud-leerlingen van de S. t. o. v. i. a. in eene (niet door ons ontvangen) brochure is opgekomen. Zij meenen dat de Commissie haar ondervinding te veel bij bedienden, soldaten e. d. heeft opgedaan en van de intieme opvoeding in het inlandsch gezin niets afweet. Dit geldt volgens den schrijver ook voor zoo menig penvoerder in Indische bladen, die het heeft over het karakter van den Javaan. Het heet dat deze geen waarheidsliefde, dankbaarheid, medelijden, opoffering of liefde kent, dat hij zelfzuchtig is, enz.

En nu is het merkwaardig wat hier een Inlander zelf laat volgen, dat als tegenhanger kan dienen van de afbrekende voorstelling van den heer Scheltema: ,,In een tijd, waarin zooveel wordt in het werk gesteld om Indië in zijn streven naar geestelijken en stoffelijken vooruitgang te steunen, waaruit het groote vertrouwen der Nederlanders in het goede van den Javaan zóó aan den dag komt, klinken dergelijke uitspraken vrij zonderling. En het valt op, dat juist mannen, die alleszins bevoegd zijn, om een oordeel over ons volkskarakter en de moraal uit te spreken, nooit zulke positieve, voor ons alles behalve eervolle vonnissen, hebben geveld''.

Niet ontkennende dat er op den algemeenen moreelen toestand van de Javaansche maatschappij veel valt af te dingen, zal het volgens N. S. den onbevooroordeelde niet ontgaan, dat het getal ,,onbetrouwbaren'', enz.

betrekkelijk gering is. Het alles behalve waardeerend vonnis, in het algemeen door sommigen over den Javaan geveld, is het gevolg van misverstand en van gebrek aan objectief oordeel. Indien een Javaan eens, bloot afgaande op zijn indrukken, een oordeel over den Europeaan ging uitspreken, zou hij het er ook niet goed afbrengen. Allicht zou er dan sprake zijn van ,,kasar'' (niet fijngevoelig, ruw), ,,matané doewiten'' (zij hebben alleen oog voor geld), ,,koerang adjar'' (niet genoeg beschaafd, onbehouwen) e. d. meer. Zoo komt men er toe onbillijk te zijn.

Waar de oppervlakkige waarnemer het voorschrift, dat verbiedt iemand, door ruw de waarheid te zeggen, in zijn gevoel te kwetsen, opvat als eene neiging om steeds bezijden de waarheid te gaan, daar wijst de schrijver er op dat juist waarheidsliefde van kindsbeen wordt ingeprent, getuige de zangwijze: ,,Sinomé wong ngawoelo èngeto'', etc., hetwelk vrij vertaald wil zeggen: ,,Het sieraad van den dienaar bestaat in het in acht nemen van deze vijf zaken: zegt geen onwaarheid, indien uw heer u iets vraagt'', enz. Evenzoo wordt weerlegd dat de Javaan geen dankbaarheid zou kennen, terwijl ieder, die hem een warm hart toedraagt, uit is over de bewijzen van trouw, gehechtheid, eerlijkheid en dankbaarheid, zelfs bij lagere klassen van bedienden en ondergeschikten ondervonden. Veel opgedane onaangename ervaringen zijn aan eigen optreden tegenover den Inlander te wijten. Om een juist oordeel te vellen is eene groote mate van objectiviteit noodig, waarbij men niet als een gebrek aanrekent, dat de Javanen in denken en voelen niet één zijn met de Westerlingen. Vele Europeanen beoordeelen hen van uit het standpunt, waarop de Westersche natiën reeds staan. ,,Uit de steile hoogte van de materieele beschaving vragen zij, hoever de Javaan het daarin gebracht heeft. Men begrijpt dat dan verwijten als plichtvergeten, lui en dom ons met het grootste gemak naar het hoofd kunnen worden geslingerd. In dit verband kan o.a. een vlugschrift van den hoofdredacteur van het *Soer. Handelsblad* (Reaalpolitiek door M. van Geuns) als voorbeeld genoemd worden, op welke wijze de Westerling ons Oosterlingen beoordeelt. De strekking van het bedoelde geschrift komt neer op het bewijs, dat de Javanen niet gerekend kunnen worden tot de voor hoogere ontwikkeling vatbaren en dat zij moreel steeds laag moeten staan, omdat zij, kort gezegd, niet materialistisch genoeg aangelegd zijn''.

Na het onbillijke te hebben aangetoond van het toedichten aan Javanen van gezindheden en uitlatingen, zooals die in Britsch-Indië voorkomen, beveelt de schrijver aan om den Javaan minder uit de hoogte te beoordeelen en hem niet immer te kleineeren. Dit is een grief, die wel degelijk wordt gevoeld en die zelfs vrouwen er toe bracht eene vereeniging te vormen, die bij genoegzame deelneming een eigen orgaan kan uitgeven, waarin de Javanen voor hun heilige zaak, de opheffing van hun volk, kunnen strijden en stelling nemen tegen de dikwijls geuite voor hun nationaal gevoel zoo krenkende bewering dat de Javaan onbetrouwbaar is.

Het is een teer onderwerp, dat R. M. Noto Soeroto hier aanroert en wij kunnen ons begrijpen hoe eene beschuldiging van onbetrouwbaarheid tegen zijn landgenooten ingebracht hem grieft. Doch er mag niet uit het oog worden verloren, dat ,,de leugen het wapen der zwakken is'' en dat als velen zich, in den omgang met krachtige persoonlijkheden van een ander ras vreesachtig voelen, onwillekeurig van dat wapen gebruik wordt gemaakt. Zelfs die vermeende beleefdheid om iemand niet rechtstreeks in zijn gevoelens te kwetsen, schijnt ons een uiting van dezelfde oorzaak. De aanzeling om voor de waarheid uit te komen, het streven om langs

een omweg met wat misleiding zijn doel te bereiken, valt bij velen niet weg te cijferen, doch het is, op deze wijze beschouwd, geen blijvende trek van minderwaardigheid, maar een zwakheid, die zal verdwijnen, naarmate de Inlander zelfvertrouwen en gevoel van zelfstandigheid als mensch en als burger wint. Hoe meer hij zich zijn kracht bewust wordt, des te meer zal hij het beneden zich achten het wapen der zwakken te hanteeren.

* * *

Koloniaal-Staatkundige vlugschriften. Gaf in het bovenbehandelde artikel R. M. Noto Soeroto eene critiek op het eerste der onder dezen titel verschijnende vlugschriften van den heer M. van Geuns, het tweede dat handelt over ,,Het hervormingswerk in de Vorstenlanden'', geeft niet minder blijk van het streven om, in plaats van bestaande toestanden te leeren begrijpen, ontwarren en verbeteren, maar met forsch geweld Gordiaansche knoopen door te hakken. Het geschrift bespreekt de vraagstukken reeds aangeroerd in onze revue in de Maart-afl. (bl. 361) en April-afl. (bl. 520). Wat het economische gedeelte betreft, wordt afschaffing van het glebaganstelsel en invoering van vrijen arbeid bepleit, waartegen de landhuurders onverstandig zouden doen zich à outrance te verzetten. Dat stelsel is voor hen voordeelig, de betaling in geld zal duurder zijn dan de betaling in grond. Het is billijk dat de regeering daarmede bij de invoering der reorganisatie rekening houdt. De huurovereenkomsten kennen den landhuurders bepaalde rechten toe; deze mogen hun niet zonder compensatie worden ontnomen. Maar ondanks deze compensatie zal het bedrijf duurder worden. Dit acht de schrijver onontkoombaar. En zoo hebben de landhuurders een offer te brengen. Met deze offervaardigheid staat en valt de reorganisatie (aangenomen dat de regeering zich van dwang onthoudt). De brochure sluit met de bespreking eener politieke hervorming, die zich naast de agrarische plaatst. De aanstaande val van het agrarische stelsel met feodalen grondslag heeft voor de vorsten van Midden-Java eene symbolische beteekenis. Dat de kratons zich hebben kunnen staande houden is te danken aan den opbloei der Vorstenlandsche cultures. De zorgeloosheid der Solosche en Djokjasche hoven kent geen grenzen. Zij hebben bijna altijd gebrek aan contanten. Hoe zal het worden wanneer de vorsten al hun familieleden, ambtenaren en beambten in geld hebben te onderhouden? Misschien nog erger is de ongebreidelde prinsenteelt in de Sultansrijken, waardoor het getal monden in en om de kraton steeds toeneemt. Er wordt een citaat daarover uit een in 1886 in het *Indisch Genootschap* door den heer R. Wijnen gehouden voordracht, aangehaald. De toestand is na een kwart eeuw telken jare verergerd. Toen de schrijver onlangs te Solo was, hoorde hij droevige verhalen over den staat van armoede, waarin de verre verwanten van den vorst leven. Als eens de ,,geheimen uit de kraton'' gepubliceerd werden, zou heel wat rots aan 't licht komen, zegt hij. ,,De regeering mag hiervoor de oogen niet sluiten. Gaat zij het platteland moderniseeren, dan moet zij het tevens de kratons doen''. Volkomen juist, doch zonderling klinkt de aanbeveling om hier te handelen: ,,met vastberadenheid en..... niet al te veel beleid''. Het moge waar zijn, dat wij in de Vorstenlanden weinig verbeterd hebben en dat dit steeds geweest is wegens ,,een overmaat van beleid en een tekort aan moed'', maar het klinkt toch zonderling om nu het beleid maar geheel op zijde te zetten.

* * *

De Pamanoekan- en Tjiassemlanden, waarvan in onze April-afl., bl. 501, sprake was, die onder beheer waren van eene maatschappij, waarvan het grootste gedeelte der aandeelen toebehoorde aan de Nederlandsch-Indische Handelsbank, zijn overgegaan in handen van „The Anglo-Dutch Plantations of Java" Ltd. te Londen, zooals men o.a. meer in bijzonderheden kan lezen in *De Indische Mercuur* van 26 April, bl. 318. Met inbegrip van een afgeloste obligatieleening van ruim twee millioen is daarvoor betaald *f*7,087,000, terwijl twee tusschenpersonen er elk £50,000 aan verdienen en de Anglo-Dutch volgens het prospectus ten slotte £736,000 betaalde. Dit prospectus heeft heel wat opschudding gegeven, door de verklaring der Directie, die daarin voorkwam, „dat hoewel bereid om te onderhandelen met de Nederlandsche Regeering over den afkoop der Souvereine rechten, zij zich tegen den aankoop der landen door de Regeering zullen verzetten, tenzij tegen betaling van de waarde van het bezit en de daaraan verbonden rechten, en de uitgifte van eene erfpacht aan de Company. Tot eene raming van den te betalen prijs kan men komen, door kennis te nemen van het rapport, uitgebracht door den heer C. van den Berg, waarvan een uittreksel bij het prospectus is gevoegd en die de waarde van het bezit alleen op £3,725,000 raamt. Bovendien zal de Company alle rechten van de vorige eigenaren doen gelden krachtens het verdrag tusschen Engeland en Nederland".

Zooals blijkt uit de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 22 April, in aansluiting aan een bijlage van een marktbericht der firma Adolph Boissevain & Co. te Amsterdam, had de Nederlandsche legatie te Londen het volgende (door de *N. R. Ct.* vertaalde) bericht verspreid: „Het is ter kennis van de Nederlandsche Regeering gebracht, dat in handelskringen in Engeland een bericht in omloop is, dat het niet de bedoeling is de particuliere landerijen te onteigenen, mits de aan die landen verbonden souvereine rechten worden afgestaan. Dit bericht is volslagen ongegrond. Bij zulk een afstand worden de bezwaren tegen een eigendomsrecht van dezen aard, bezwaren die uithoofde van andere redenen zekerlijk bestaan, niet weggenomen en het wetsontwerp, de Regeering machtigende zulke landerijen, waarvan het bestaan zeer wel bekend is in dit land, terug te koopen, beoogt tot staatsdomein terug te brengen den eigendom zelf, met alle rechten en verplichtingen daaraan verbonden". Op verzoek der Nederlandsche regeering verzond de Nederlandsche Handel-Maatschappij op 16 April een telegram naar haar Londensche relaties, waarin de aandacht op die mededeeling werd gevestigd en op het feit, dat de „Anglo-Dutch Plantations op Java" op touw waren gezet, ondanks die waarschuwing. Toen daarop het definitieve prospectus verscheen en werkelijk verschillende verkeerde beschouwingen over de Ned.-Indische wetgeving bleek te bevatten, heeft de Nederlandsche Regeering, om het Engelsche publiek en de Engelsche Regeering zoo snel mogelijk volledig in te lichten, een vertegenwoordiger naar Londen gezonden. Op haar verzoek zond de Nederl. Handel-Mij. op 20 April een tweede dépêche aan hare Londensche relaties, luidende: „Wij zijn gemachtigd te melden, dat Hr. Ms. Regeering de aandacht der Engelsche Regeering gevestigd heeft op het voornemen, uitgedrukt door de Anglo-Dutch Plantations of Java in § 3 van haar prospectus, om zich te verzetten tegen de wettige rechten van de Ned.-Indische Regeering, niettegenstaande tijdige en breedvoerige waarschuwingen zijn gegeven. Wij verzoeken u dit bekend te maken". Den volgenden dag seinde Reuter dat de vertoogen onzer Regeering in de City eene groote beroering teweeg hadden

gebracht, dat een aantal intrekkingen van inschrijvingen waren ingekomen en dat de maatschappij besloten had de toewijzing een week uit te stellen, om de inschrijvers de gelegenheid te geven zich terug te trekken. Een der directeuren zou naar Amsterdam gaan om opheldering. De maatschappij liet verklaren, dat men geen vijandelijke daad jegens de Ned. Regeering beoogde, doch slechts eene verzekering aan de aandeelhouders, dat de bestuurders hun best zouden doen, de belangen van hen te beschermen, terwijl zij in de tweede plaats geen daad van roof van die Regeering vreesde, die niet op zal treden op eene wijze, nadeelig voor de aandeelhouders, wier titel van eigendom en recht om dien in praktijk te brengen niet wordt betwist [1]).

De *N. R. Ct.* van 27 April vestigt de aandacht op een ingezonden stuk in de *Financial Times*, waarin H. B. v. D. de hangende quaestie bespreekt. Het schijnt dezen inzender toe, dat als iemand blaam moet treffen, dit minder de Engelsche directeuren dan hun Nederlandsche collega's en raadgevers zijn, die in staat waren te weten en moeten hebben geweten, dat zij recht op een impasse aanstuurden. De regeering van Britsch-Indië zou zeker niet toestaan aan een Duitsche maatschappij om souvereine rechten in dat deel van het Britsche rijk uit te oefenen en dit feit stelt ook de mogelijkheid van iets dergelijks voor Java terzijde. Dan toont hij aan, dat bezit der aandeelen van de Nederlandsche maatschappij als eigenaresse, den houder, ook al is die een Engelsche maatschappij, niet onttrekt aan de Nederlandsche wetten en bepalingen. Bekend is dat op Java en in Nederland reeds een halve eeuw lang voortdurend op de naasting tegen geldelijke vergoeding van de particuliere landerijen is aangedrongen, totdat ten slotte het bekende wetsontwerp is ingediend. Dit zoo zijnde, schijnt er reden voor de vraag waarom de vier eerzame mannen, die aangenomen hebben als directeur op te treden, niet volkomen door hun Nederlandsche raadgevers zijn ingelicht omtrent alle speciale punten; waar deze zich toch niet op onwetendheid kunnen beroepen. In verband met de derde paragraaf van het prospectus wordt het ten slotte eene roekelooze speculatie geacht zijn geld te beleggen in de hoop, dat de regeering £3,725,000 zal betalen. Wordt de zaak voor den rechter gebracht dan zal men niet meer krijgen dan wat het land waard is en het zou geen onrechtvaardigheid zijn, als eene vergoeding werd toegewezen tot een bedrag van de baten van 20 jaar, gegrond op de werkelijke netto-opbrengst van 1909 of van het gemiddelde der laatste vijf jaren.

In een tweetal op de Londensche beurs ontvangen nota's, afgedrukt in het bovengenoemde nummer van *De Indische Mercuur*, opgesteld naar aanleiding van een vraag door de Ned. Handel-Maatschappij tot den Minister van Koloniën gericht, wordt nader uiteengezet hoe de procedure bij eventueele naasting zal verloopen.

In de *Financial News* van 25 April komt volgens het *Alg. Handelsblad* van iemand, die zegt 20 jaar in N.-I. dienst geweest te zijn, o.a. als eerste Gouvs. Secretaris een lang artikel voor, waarin de verschillende vormen van grondbezit in N.-I. worden beschreven en dat eindigt met de verklaring dat geen onteigening mogelijk is, dan ingevolge de wet, terwijl er niet valt te twijfelen aan de veiligheid van eigendomsrechten. Het moet een groote voldoening geven dat naast de *Times* nu ook het voorname Engelsche

---

[1]) Blijkens de *N. R. Ct.* van 5 Mei zou een aanvraag om de aandeelen der „Anglo Dutch Plantations of Java, Ltd." op de beurs van Amsterdam te introduceeren, bij het Bestuur van de Vereeniging voor den Effectenhandel op ernstige bezwaren stuiten.

financieele blad zijne kolommen open stelt voor eene juiste uiteenzetting der onderhavige quaestie. Van de *Financial News* was dit trouwens te verwachten, waar dit blad nog onlangs van groote waardeering getuigende artikelen over Java en ons bestuur aldaar bevatte, onder het opschrift „Rediscovery of Java".

* * *

De speculatie in rubber-aandeelen te Londen. In het financieel overzicht van de *Nieuwe Courant* van 23 April j.l. las men dat het publiek zich aanvankelijk weinig stoorde aan de gegeven waarschuwingen en de à pari geëmitteerde aandeelen der Anglo-Dutch tegen 175 pCt. kocht, doch op 21 April werd de handel er in tijdelijk gestaakt, hoewel kort daarop hervat. Toch was deze gebeurtenis met andere het sein tot een verbazende daling in de rubberfondsen, waarvan in de Engelsche *Economist* van 16 en 23 April een levendig beeld wordt gegeven. In de week waarvan eerstgenoemd nummer een overzicht gaf, was de kooplust nog ongebreideld, hoewel de rente, die betaald moest worden voor latere levering tot 6 à 8 pCt. opliep. Op 13 April stegen de koersen op hun hoogst, aandeelen van 2 shilling kwamen tot 70 sh. Waren namelijk vroeger de meeste aandeelen in rubberondernemingen evenals die in de genoemde Anglo-Dutch Plantations of Java nominaal nog van 1 £ sterling, bij de latere uitgiften werden aandeelen gevormd van 2 sh. nominaal. Juist deze laatste werden het meest opgejaagd, omdat een koersverhooging van deze niet zoo spoedig buiten het bereik der kleine bezitters komt. Merkwaardig was ook dat de rijzing in de waarde der aandeelen verre overtrof de rijzing in de prijzen van het caoutchouc zelf. Terwijl „fine hard Para" nu stond op 12 sh. het Eng. pond, was die prijs feitelijk 5 d. lager dan het gemiddelde over het halve jaar October-Maart. Het blad ontleent eenige gegevens aan een pas verschenen werkje van de heeren Mathieson and Sons: „A B C to Rubber Planting Companies in Malaya", en geeft van de reeds in werking zijnde ondernemingen de marktwaarde der aandeelen en de daar geraamde oogst 1910-1911, waaruit dan berekend wordt de marktwaarde der aandeelen per pond product. Gemiddeld bedroeg deze 32 sh. per pond rubber voor de 1£-aandeelen en 41 sh. 3 d. voor de 2 sh.-aandeelen. Van de dertien beschouwde ondernemingen van de eerste soort, geschat op een gezamenlijken oogst van 11,482,200 ℔ was de marktwaarde van het gezamenlijk kapitaal opgeloopen tot £$18^1/_5$ millioen en van de acht andere tot £$11^7/_{10}$ millioen.

Het nummer van 23 April vermelde de inzinking, waarbij in twee dagen aandeelen met 32 sh. 6 d. waarde boven pari tot 7 sh. 6 d. daarboven teruggingen. Deze schok werd algemeen gevoeld, want van alle kanten waren speculanten, al of niet gesteund door krachtige lichamen, aan het opkoopen gegaan om bij hoogere koersen met winst van de hand te doen. Op die wijze werd aanvankelijk grof geld verdiend, doch toen de daling intrad, hadden de „jobbers" nog een aantal onverkochte aandeelen, die zij aan elkander trachten kwijt te raken. Toen het vertrouwen daalde, trachtte het publiek zich voor den val te bergen en dit was vooral bij de nieuwe maatschappijen zoo moeilijk, omdat deze niet eens zooals de oude op een oogstcijfer of vermoedelijk hoog dividend konden wijzen, doch hun waarde slechts ontleenden aan de „reflected glory from their elder brethern". Van verarmde pairs tot kleine zaakwaarnemers en kantoorloopers toe, ieder had aan het gedobbel mede gedaan en te vergeefs werd de menschen aangeraden hun geld maar liever naar de postspaarbank te brengen.

Als een staaltje van lichtvaardige oprichting van ondernemingen, deelt

het blad mede hoe een Hollander, die juist uit de Oost terug kwam, verhaalde, dat hij in het bezit was van een moerassig terrein met hier en daar een paar rubberboomen, welke in zijn boeken voor een nominale waarde van *f*1.— waren opgenomen en dat een syndicaat zich tot hem had gewend, waaraan hij de ,,estate'' de vorige maand voor £50,000 verkocht.

* * *

De heerendiensten op de Particuliere Landerijen. In een feuilleton over de Pamanoekan- en Tjiassemlanden in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 23 April, wordt de geschiedenis in herinnering gebracht. Deze landen zijn tijdens het Britsche tusschenbestuur door Raffles in 1813 verkocht. Bij de bekendmaking werd uitdrukkelijk bepaald dat geene heerendiensten van de op deze Landerijen wonende lieden gevorderd zouden worden. Na eenige malen te zijn uitgesteld, had de verkoop op 25 Jan. 1813 plaats, doch in de condities werd geen verandering gebracht. In de publicatie van 11 Juli 1817 (St. No. 43), een uitvloeisel van een in 1817 in eenige districten in Krawang uitgebroken opstand, werd ,,ten tweede'' bepaald dat allen, die in het bezit zijn van landerijen, door het Britsch plaatselijk bestuur verkocht, zich stiptelijk zullen gedragen aan de gemaakte voorwaarden en zich alzoo geheel en al onthouden van het vergen van eenige diensten zonder behoorlijke belooning, zoomede van het heffen van eenige betaling, met uitzondering van de hierboven toegestane twintig ten honderd van de Pady''.

In het bekende Reglement op de Particuliere Landerijen van 1836 werd de afschaffing der heerendiensten op de onder het Britsche bestuur verkochte landerijen nadrukkelijk erkend en toch werd in 1837 een huishoudelijk besluit genomen (10 Maart 1837 No. 10), waarbij de Ass.-Resident van Krawang o.a. werd aangeschreven om aan de eigenaren of administrateurs der particuliere landen Tegalwaroe, Soemedangan, Kandang-Sampi, Tjiassem en Pamanoekan te vergunnen het doen verrichten van heerendiensten overeenkomstig de bepalingen van dat Reglement en om niet tegen te gaan dat de heffing op de rijstvelden in rijst en niet in padi geschiedt. Enkele jaren later vroegen de eigenaren van de landen Indramajoe en Kandanghauer eveneens vergunning om heerendiensten te mogen vorderen en bij besluit van 1 Oct. 1841 No. 7 werd bedoelde vergunning ook aan hen verleend. Van die beide besluiten heeft geen afkondiging plaats gehad; het waren dus geen ,,verordeningen'' en volgens den heer Faes waren deze bepalingen dus geheel krachteloos, terwijl de regeering bij besluit van 27 Febr. 1873 No. 17 uitdrukkelijk de onwettigheid er van heeft erkend en den Resident van Krawang heeft aangeschreven de onwilligen tot het presteeren van die diensten niet meer te straffen, waaraan het bestuur zich evenwel niet zou hebben gestoord. Dat de onwilligen nog steeds gestraft worden, achtte de heer Faes in zijne ,,Geschiedenis van Buitenzorg'' (Batavia 1902) in strijd met art. 88 R. R.

Een en ander wordt in herinnering gebracht, omdat in de M. v. T. op het wetsontwerp tot terugkoop van Kandanghauer in de berekening der inkomsten gesproken wordt van de heerendiensten, welke de eigenaars op grond van art. 26 van het Reglement op de Part. Landerijen vorderen mogen en ook tot het maximum eischen. In strijd met de opinie van den heer Faes, acht de tegenwoordige regeering het vorderen van heerendiensten op deze landen dus blijkbaar wettig.

* * *

Het Koloniaal Museum. Blijkens een artikel, geteekend door H., in de *Nieuwe Courant* van 24 April j.l., is door het hoofdbestuur van de Maatschappij van Nijverheid een zeer belangrijk voorstel gebracht op de punten van beschrijving voor haar 133ste algemeene vergadering. Het wil n.l. eene motie doen aannemen, waarbij aan directeuren wordt opgedragen te onderzoeken hoe het Koloniaal Museum meer zal kunnen beantwoorden aan de bedoeling, waarmede het werd opgericht. Het hoofdbestuur meent dat aan het museum algeheele zelfstandigheid moet worden toegekend, in verband met een denkbeeld, waartoe eenige belangstellenden, met den heer J. T. Cremer aan het hoofd, het initiatief hebben genomen. Daar niet alleen vergrooting van de museum-ruimte noodzakelijk is, maar vooral meer onmiddellijke voeling met de praktijk, achten zij eene verplaatsing naar Amsterdam en eene omzetting in een stichting onder den naam van K o l o n i a a l I n s t i t u u t noodzakelijk. In verband met deze gewichtige te nemen beslissing wordt in het artikel de geschiedenis van de straks 40 jaar oude stichting opgehaald en hoe deze onder leiding van de heeren Van Eeden en Greshoff tot eene in vele opzichten volledige verzameling aangroeide en meer en meer op het koloniaal gebied een vraagbaak werd. Toen de middelen wat ruimer vloeiden, dank zij vooral een rijkssubsidie onder Minister Van Goltstein in 1881 verleend, kon aan den wensch naar een beschrijvenden catalogus worden voldaan en zijn sedert onder dien naam een serie monographiën verschenen, die in belangrijke mate tot voorlichting hebben gestrekt van jeugdige landgenooten, die op koloniaal gebied wenschten werkzaam te zijn en van allen die in de koloniën belang stellen. Toch was dit alles slechts voorbereiding van de praktische werkzaamheid, die van het museum zou uitgaan, sedert een laboratorium voor wetenschappelijk onderzoek er aan verbonden werd. Hoe zich die praktijk onder Dr. Greshoff ontwikkeld heeft, is nog te levendig in herinnering om er verder bij stil te staan.

Dat het onder die omstandigheden de Maatschappij ter harte moet gaan om deze haar roemrijke stichting los te laten is te begrijpen, doch dat offer moet en zal ook gaarne gebracht worden. Reeds Van Eeden heeft het voorzien en ook van Greshoff was het een lievelingsdenkbeeld, dat zijn museum naar Amsterdam zou worden overgebracht. Daar kan het, veel meer dan in Haarlem, voor geheel Nederland onschatbare diensten bewijzen. ,,De hoofdstad des lands biedt meer waarborg dan overal elders, dat een Koloniaal Instituut de belangstelling en den ondernemingsgeest bij onze natie zal wakker maken voor de rijke schatten die Oost en West kunnen opleveren''.

* * *

De onteigening der Particuliere Landerijen. Blijkens een bericht in de *Java-Bode*, overgenomen in de *Locomotief* van 24 Maart j.l., is aan Mr. K. F. Creutsberg, vroeger Referendaris ter Algemeene Secretarie en thans Adjunct-Directeur der opleidingsschool voor Inlandsche rechtskundigen, opgedragen: ,,regelingen te ontwerpen omtrent terugbrenging tot het Staatsdomein, anders dan bij minnelijke overeenkomst, van particuliere landerijen op Java of gedeelten daarvan en hetgeen verder daarmede verband houdt''. Omtrent de aanleiding tot deze opdracht, wordt herinnerd aan het nog steeds bij de Staten-Generaal aanhangige door Minister De Waal Malefijt van zijn voorganger overgenomen wetsontwerp betreffende onteigening van de particuliere landerijen. ,,De vertraging, welke de behandeling van dit wetsontwerp ondervindt, is het gevolg hiervan, dat reeds aanstonds nadat

dit product van wetgevenden arbeid onder de oogen kwam van buiten het Ministerie van Koloniën staande bevoegde beoordeelaars, het tot zoo talrijke en belangrijke vragen aanleiding gaf, dat de vorige minister zelf de weinig practische waarde er van erkende. O.m. was, om slechts eenige punten aan te roeren, niet voorzien in het geval, dat slechts een *gedeelte* van een particulier land, voor zoover geoccupeerd door de Inlandsche bevolking zou worden teruggekocht of dat de terugkoop zich zou bepalen tot de z.g. heerlijke rechten", enz. Daar de quaestie hierdoor nog in een stadium van voorbereiding verkeert en veel werk en studie vordert, is er thans eene speciaal ambtenaar voor aangewezen.

De *Loc.* maakt er opmerkzaam op, dat in Nederland schijnt te worden gedacht alleen aan onteigening der heerlijke rechten en dat de tegenwoordige Gouverneur-Generaal aan geheele onteigening schijnt vast te houden en vreest nu voor wrijving ter zake tusschen Den Haag en Buitenzorg.

* * *

De gouvernements-mijnbouw in Nederlandsch-Indië werd door den heer H. van Kol besproken in de April-afl. van de *Tijdspiegel*, nadat hij in de vorige afl. van dat tijdschrift (zie onze Mei-afl., bl. 656) de mijnwetgeving had besproken. Hij gaat in dat artikel na, wat er al zoo aan mijn-opsporingen is gedaan en hoe op dit gebied meer systematisch kan worden gehandeld. Als voorbeeld daarvan wordt genoemd de verkenning door den heer Wing Easton van Benkoelen en Palembang, met de resultaten welke daardoor werden verkregen, terwijl waardeerend gesproken wordt over de denkbeelden van den mijningenieur E. C. Abendanon, ontwikkeld in de *Vragen des Tijds* (zie *Ind. Gids* 1907 II bl. 1863 en 1908 I bl. 94). Geologische verkenningen, gevolgd door oppervlakkige opsporing, om daarna tot een meer intensief onderzoek te besluiten, is het eenige middel om voor een land, vijftig maal grooter dan Nederland, de geheimen der aardkorst te ontsluieren. In verband daarmede wordt eene reorganisatie van den dienst van het Mijnwezen noodig, welke zich in hoofdzaak in de volgende vier onderdeelen zal moeten splitsen: 1°. leiding van de gouvernementsontginningen, 2°. toezicht op den particulieren mijnbouw, 3°. opsporingen en 4°. grondpeilwezen, in het belang van het verkrijgen van drinkwater, enz. Mijnbouwkundig onderzoek, uitsluitend met wetenschappelijke doeleinden acht de schrijver voor eene koloniale mogendheid eene onverantwoordelijke weelde. Als de opsporingen en het onderzoek verbeterd worden, zal hoe langer hoe minder het spreekwoord gelden „mining is chance" en daarmede wil de schrijver blijkbaar het vooroordeel tegen staatsexploitatie ontzenuwen. Door eene schets te geven van den mijnarbeid op Banka en in de Ombilin-mijnen en daarnaast de lotgevallen der Billiton-maatschappij te schetsen, komt hij tot het besluit dat ondanks de leemten en fouten in den staatsmijnbouw, door hem in de voorafgaande bladzijden geschetst, deze de vergelijking met den particulieren, zoowel uit een technisch als uit een financiëel oogpunt, best kan doorstaan, terwijl de Billiton-exploitatie een voorbeeld is geweest van onredelijke bevoorrechting van particulieren, waaraan eerst door St. 1892 No. 182 een einde is gekomen. Wat de toekomstige baten van den Staat betreft uit staatsmijnbouw te trekken, wordt vooral gewezen op de rijke bron van inkomst die de petroleum belooft te worden.

* * *

De Indische Oceaan en Azië's Zuid-Oost-Hoek. In dezelfde *Tijdspiegel* trokken nog onze aandacht het artikel van „Indicus" in de April-aflevering,

getiteld in „Azië's Zuid-Oost-Hoek, bijdrage tot de kennis van de Engelsche koloniale politiek in den Oost-Indischen Archipel en Achter-Indië", waarbij in een noot verwezen wordt naar een ander anoniem artikel in het Februari-nummer: „De sleutel van den Indischen Oceaan". In dit laatste stuk wordt in verband met de merkwaardige omstandigheid dat een stoomvaartconcessie op de Euphraat en Tigris in Turkije een ministerieele crisis veroorzaakte (zie *Ind. Gids* Jan. 1910 bl. 116) gewezen op de politiek van Engeland, welke er naar zou streven den Indischen Oceaan tot een Britsche binnenzee te maken, waarvan geleidelijk alle toegangen in Britsche handen of onder Britschen invloed worden gebracht. Het bezit van dien Oceaan is de strategische sleutel van de Britsche wereldmacht. In de richting van Europa bezit Engeland de Kaap, het Suez-kanaal en Aden, in de richting van den Stillen Oceaan Singapore. De meeste andere toegangswegen zijn geflankeerd door Australië en Nieuw-Guinea, terwijl de overige in het bezit zijn van Nederlandsch-Indië, dat met zijn pantserschepen van 5000 ton en 16-mijls vaart *tegen* Engeland niets vermag en *met* Engeland tegen een Aziatischen staat, alleen met een eskader van 9000-tons pantserkruisers iets zou beteekenen. In den geheelen Indischen Oceaan zijn de havens van strategisch belang in Engeland's handen en dit land streeft tevens naar de heerschappij over de kustlanden. In verband daarmede wordt gewezen op de bezetting van Akaba en Koweit alsook op de pogingen om in Arabië en Mesopotamië invloed uit te oefenen. In het eerstgenoemde land door het stichten van één of meer onafhankelijke Arabische staten, waartoe de opstand in Yemen wordt gesteund, terwijl de invloed in Mesopotamië vereischt dat de bedoelde vaart op de groote rivieren in Britsche handen zij. De Ingenieur-diplomaat, Sir William Willcocks, ontwierp, naast een irrigatieplan om die streken hun oude vruchtbaarheid te hergeven, een spoorweg, die wel Bagdad met de Middellandsche Zee zou verbinden, doch niet in de richting van Constantinopel, maar van Syrië, wellicht met latere aansluiting aan Port-Saïd, waardoor Arabië en Mesopotamië nog gemakkelijker onafhankelijk van het Turksche Rijk zouden worden.

Die Bagdadspoorweg, thans in Duitsche en Fransche handen, zou Engeland een doorn in het oog zijn en in Dec. j.l. zoude de Londensche bankier, Sir Ernest Cassell, naar Berlijn zijn gegaan om te onderhandelen over de deelneming van Engelsch kapitaal aan die onderneming, feitelijk met het doel om of den bouw te vertragen, of dezen in Engelsche handen te krijgen, zooals indertijd met het Suez-kanaal gebeurde. (De weinig welwillende beschouwingen van Engelschen over den Bagdadspoorweg blijken o.a. ook uit het medegedeelde in de *Ind. Gids* 1909 I, bl. 557).

Tegelijk met die zending verscheen in de *Revue de Paris* een artikel, waarin de Fransche directeuren van den Bagdadspoorweg heftig werden aangevallen en van onvaderlandslievendheid beschuldigd. In de *Times* moet een uittreksel uit dat artikel verschenen zijn, nog vóór dat het in Parijs het licht zag, en daaruit wordt afgeleid, dat het een geïnspireerde waarschuwing was aan de Franschen om in verband met de entente met Engeland, dit land niet tegen te werken door den Bagdadspoorweg te bevorderen.

Het artikel van „Indicus" in de April-afl. wijst op de groote beteekenis van het verdrag van Engeland en Siam (*Ind. Gids* 1909 II, bl. 1084) met de daaraan verbonden spoorwegplannen. Een spoorweg van Singapore naar Bangkok heeft vooral strategische beteekenis en is weder een van de aanwijzingen van een aan Engeland toegeschreven politiek om het Britsche bezit op het vasteland van Indië en ook in den Archipel voortdurend te

vergrooten en aaneen te sluiten. Reeds nu doet Engeland eenige aanspraken op den Archipel gelden en beschouwt deze als behoorende tot zijn invloedspheer, zooals blijkt uit het in het belang van dat land uitgevaardigde verbod om steenkolenstations op de Nederlandsche eilanden tegenover Singapore te stichten. (Men vergelijke het medegedeelde over Blakang Padang, *Ind. Gids* 1902 II, bl. 1295 en 1413). De anonieme schrijver ziet een Britsch rijk van het ,,Midden-Oosten'' in voorbereiding, zich uitstrekkende van Tibet tot Java. Het bezit van onzen Archipel zouden daarbij voor Engeland op den duur een veiliger steunpunt zijn dan het vaste land, omdat deze eilanden slechts van den zeekant kunnen worden aangegrepen en met Engeland's overmacht ter zee zouden zij daarom als basis voor de verdediging uitstekende diensten kunnen bewijzen.

Het doel van deze artikelen schijnt te zijn om stemming te maken tegen den Engelschen invloed, evenals dat van de *Revue de Paris* het tegen de Duitschers deed. Daarom ware het voor eene juiste waardeering van den inhoud wel van belang dat de schrijvers zich bekend hadden gemaakt.

* * *

Een voorstel tot belasting van Duitsche koloniale maatschappijen. In de correspondentie uit Berlijn, opgenomen in het *Alg. Handelsblad* van 26 April j.l. wordt de aandacht gevestigd op de pogingen, die het centrum van den Rijksdag doet om den Staatssecretaris Dernburg ten val te brengen. Het was op Zaterdag toen het duel met zijn ouden tegenstander, den afgevaardigde Erzberger (zie *Ind. Gids* Mei-afl., bl. 632) een aanvang nam. Deze had in de begrootingscommissie van den Rijksdag voorgesteld om tot gedeeltelijke delging van de in Zuidwest-Afrika gemaakte oorlogskosten een vijfde deel daarvan in den vorm eener buitengewone vermogensbelasting van 80 millioen Mark op te leggen aan de rijkere inwoners en maatschappijen van dit schutgebied en wel op de vermogens grooter dan 300,000 M. Zooals de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 23 April bericht zou de ,,Deutsche Kolonial-Gesellschaft'' die onder bescherming staat van hertog Johann Albrecht van Mecklenburg en waarbij vele vorstelijke personages betrokken zijn, indien het tot de invoering daarvan kwam, de zwaarst getroffen onderneming wezen. Dernburg noemde het een voorstel dat de geheele constitutioneele orde in de kolonie omverwierp. Volgens de koloniale wet heeft alleen de Keizer het recht om in de overzeesche bezittingen belastingen op te leggen en nu zou men dit recht aan den Rijksdag willen overdragen. De nieuwe belasting, die een ontzaggelijke ongerustheid had gewekt, zou gelijk staan met eene naasting der groote koloniale ondernemingen en den zwaarsten slag toebrengen aan den lust tot koloniseeren van het Duitsche volk. Een dergelijk voorstel moest althans in de algemeene vergadering worden behandeld. Het ging niet aan het recht van den Keizer ,,über die Hintertreppe'' te bekorten. De heer Erzberger zeide dat de Rijksdag het recht van initiatief had en protesteerde tegen het op den voorgrond schuiven van den persoon des Keizers. Hij hield staande dat de fiscus en het algemeen te weinig gebaat werden bij de ontginning der diamantvelden. Het was noodig met een wetgevenden maatregel tusschenbeide te komen. De meerderheid, centrum, conservatieven en sociaal-democraten verklaarden, dat het voorstel een amendement was, dat onmiddellijk in behandeling kon worden genomen. In de toelichting op zijn voorstel wees Erzberger er op dat vroeger alle maatschappijen de bestuurskosten moesten dragen. Thans willen zij niets van de kosten weten, alleen de rechten hebben. De kolonie is toch voor het Duitsche volk verworven, niet voor de

aandeelhouders van ondernemingen. De heer Dernburg antwoordde dat zulk een bedrag eenvoudig de confiscatie beteekenen zou van alle ondernemingen. Alleen die later opgericht werden, zouden er van profiteeren. In den breede betoogde hij hoeveel moeite het gekost had kapitaal voor de koloniën te interesseeren en hoe hij, lettende op alle belangen, in de eerste plaats gezorgd had voor de schatkist. Bij de verdere debatten schijnt het centrum Erzberger in den steek te hebben gelaten. De clericale *Kölnische Volkszeitung* moet het een onmogelijken toestand gevonden hebben, dat deze afgevaardigde op eigen hand voorstellen van zulk een draagkracht in de commissie of in de volle Rijksdagvergadering deed en ook anderen verwijten hem, dat hij buiten de partij om handelde. Het schijnt zeker dat er in de algemeene vergadering van den Rijksdag geen meerderheid voor het voorstel te vinden zal zijn, doch de oppositie tegen Dernburg is daarmede nog niet gebroken.

Volgens de *N. R. Ct.* van 4 Mei j.l. had daags te voren eene overeenkomst tusschen de rijksregeering en de „Deutsche Kolonial-Gesellschaft" haar beslag gekregen, zonder dat de „Landesrat" van Duitsch Z.-W. Afrika er over gehoord is. Aan het rijk is daarbij een behoorlijk aandeel in de winsten verzekerd, welke de maatschappij behaalt, dank zij haar verleende rechten tot ontginning van diamantvelden, enz.

* * *

De Hertog van Mecklenburg in Ned.-Indië. Onderwijl was de genoemde Hertog Johann Albrecht, Prins-Regent van Brunswijk en halfbroeder van onzen Prins Hendrik, op reis in onze koloniën. Op 16 Febr. „wam bij met zijn echtgenoote te Belawan aan, waar zij hun intrek namen bij den Resident, terwijl een hen vergezellende geneesheer en schilder bij den Duitschen Consul logeerden. Per auto werden tochten naar ondernemingen gedaan. Op 2 Maart kwamen de hooge gasten per Reynst te Tandjong Priok en aan het station Weltevreden werden zij door den Gouverneur-Generaal en echtgenoote opgewacht. Het zou te ver voeren alle bezoeken en tochten te vermelden. Slechts zij gewezen op een bezoek aan de Topographische inrichting te Batavia op 5 Maart, waarvan de *Java-Bode* een in de *Locomotief* van 11 Maart overgenomen verslag gaf. Onder leiding van den chef, kapitein C. C. Musch en eenige officieren van den dienst werd deze instelling met de meeste belangstelling bezichtigd. Nadat de hertog en de hertogin verzocht waren hunne handteekening op een gereed liggend papier te willaatsen, werd de lithographische werkplaats bezocht en daar bleken die handteekeningen reeds op steen gebracht en kon het hertogelijke paar ze zien afdrukken op een kaartje van Batavia. Dit viel zoozeer in den smaak, dat de hertog verzocht een 12-tal afd ukken mede te mogen nemen, aan welk verzoek natuurlijk onmiddellijk werd voldaan. Opmerking verdienen ook de bezoeken aan de Vorstenlanden, waar de ontvangst met vorstelijke eerbewijzen plaats had. De Soesoehoenan gaf, blijkens de *Locomotief* van 24 Maart, op 20 te voren een galadiner, waarop met inbegrip der Inlandsche grooten 102 genoodigden verschenen, dat door den Hertog, naar men zegt, in het costuum van generaal der Witte Lanciers werd bijgewoond. De Soesoehoenan begiftigde den Hertog met een gouden lans en een gouden kris met edelgesteenten ingelegd, terwijl de Hertogin een gebatikte tafellooper en een drietal zeer kostbare kains kreeg. De dames van het gevolg kregen eveneens kains en de heeren stokken met gouden knop en de initialen P. B. X. De hertog aanvaardde voorts nog een levensgroot portret van den Soenan, terwijl kleinere aan de heeren van het gevolg ten deel vielen.

Per slot schonk de Soenan ook nog een album met Solosche kiekjes. Daarop was het de beurt aan den Hertog, die het commandeurskruis in de orde van Hendrik den Leeuw aan den Resident en een gelijk kruis met de ster aan den Soenan uitreikte en dit laatstgenoemden eigenhandig omhing. Op 22 Maart begaf het gezelschap zich per auto naar Djokjakarta, waar de bezoeken en contrabezoeken niet minder schitterend en deftig waren. Ook hier werden Resident en Sultan tot commandeur van genoemde orde benoemd. Volgens het aanvankelijke plan zal Zijne Hoogheid ook den Oosthoek, Bali en Tosari bezoeken, dan naar Soerabaja gaan en over zee naar Batavia terugkeeren, terwijl er nog gesproken wordt van een bezoek aan Sumatra's Westkust en van jacht op groot wild op een terrein van de vereeniging Venatoria aan de Zandbaai, te bereiken via Pelaboean Ratoe.

* * *

Nederland's volksvertegenwoordiging en Indië's autonomie bespreekt de heer C. J. Hasselman in de Mei-afl. van *Onze Eeuw* en gaat daarbij uit van het beginsel, dat de staatkundige verhouding van Moederland en Koloniën zich behoort te ontwikkelen in de richting van eene, zij het dan ook beperkte, autonomie. Hiertoe kan of eene zekere mate van zelfstandigheid door wettelijke bepalingen worden toegekend of het Moederland kan zijne bemoeienissen met het koloniaal beheer zoodanig beperken dat hoofdzakelijk afgegaan wordt, op de door de kolonie gegeven adviezen, waardoor dan vanzelf het beheer in de gewenschte richting geleid wordt. Zoolang de vatbaarheid voor zelfbestuur nog niet proefondervindelijk is gebleken, is deze methode de voorzichtigste. De algemeene beginselen toepassende op Nederlandsch Oost-Indië blijkt dit nog steeds te verkeeren in de allereerste periode van het geschetste evolutionair proces. Vooral de jaarlijksche vaststelling der Indische begrooting, geeft aan de Nederlandsche volksvertegenwoordiging gelegenheid tot ingrijpen in nagenoeg alle onderdeelen van het koloniaal beheer. Dit behoeft niet tot werkelijke afhankelijkheid te leiden als die volksvertegenwoordiging zelfbeperking betracht, zich bepaalt tot het meest noodzakelijke en vooral rekening wil houden met de wenschen en gevoelens van Indië. Dat dit laatste niet altijd geschiedt wordt toegeschreven aan gemis aan belangstelling, competentie, enz., waarmede men bij eene groote meerderheid te rekenen heeft en die dus in den regel afgaan op oordeel van collega's of zich aansluit bij de gevoelens der Indische adviseurs, die hangende quaesties beter kunnen beoordeelen. Althans in technische en locale aangelegenheden acht de schrijver dit laatste den veiligsten weg. Daarvoor zullen die adviseurs het gewicht van hun verantwoordelijkheid beter leeren beseffen. Zoolang Indië de schuld van ondoelmatig gebleken maatregelen kan werpen op eene weliswaar goed bedoelde maar niet zaakkundig geoordeelde bemoeienis van de Nederlandsche volksvertegenwoordiging, zoolang zal deze in Indië in discrediet blijven en men daar de opgewektheid missen zelf de hand aan de ploeg te slaan. Het gestelde wordt toegelicht door het recente voorbeeld van den tegenstand, die het wetsontwerp der overneming van de lijn Batavia—Buitenzorg ontmoette. Zoo ooit dan was bij deze gelegenheid het oogenblik gekomen om de verantwoordelijkheid althans ten deele over te brengen op den Minister en op hen, die in Indië met zooveel kracht op den maatregel hadden aangedrongen. Slechts één overweging, dat namelijk alle geraadpleegde adviseurs onder den invloed verkeerd zouden hebben van eene machtige maatschappij is op zich zelf zoo ongerijmd en kwetsend, dat de

eerlijke naam van het Nederlandsche volk in gevaar gebracht zou worden, indien onze volksvertegenwoordiging toonde ook maar de geringste waarde te hechten aan onwaardige verdachtmakingen van dat allooi. Het is voor het betoog van den schrijver van geen belang hoe deze beslissing zal uitvallen, doch het geldt de vraag van oneindig dieper beteekenis of de Indische Regeering al of niet leeren moet de verantwoordelijkheid te dragen voor haar daden en voorstellen, of Indië al dan niet — en zij het dan ook door vallen en opstaan — geoefend behoort te worden in de kunst van het gaan op eigen beenen.

Het betoog van den heer Hasselman schijnt ons theoretisch volkomen juist, doch de praemissen zijn practisch niet onaantastbaar. Men zal veel van den onuitgesproken argwaan tegen zulk eene zelfstandigheid der kolonie, waartoe het Indische bestuur zou op te leiden zijn, moeten verklaren uit dat onbestemde gevoel dat de maatschappij daar ginds feitelijk niet beantwoordt aan de denkbeeldige samenstelling, die op autonomie aanspraak kan doen maken. De drie elementen — de inlandsche bevolking, zelve een zoo weinig homogeen begrip, de ondernemers en exploitanten van verschillenden landaard en de ambtenaren, organen van het bestuur — vormen geen eenheid die in alle opzichten gemeenschappelijke belangen bezit en met wier collectieve wenschen en gevoelen valt te rekenen. Deze zijn toch veelal tegenstrijdig. Als men van opleiding tot een taak spreekt, dan denkt men aan een blijvende kern van personen, die deze eenheid in hoofdzaak vertegenwoordigen, die vatbaar zijn voor een gevoel van verantwoordelijkheid wortelende in gemeenschappelijke belangen of tradities. Denkt men echter aan de individuen, welke die samenleving vertegenwoordigen, dan blijkt dat eene moreele aansprakelijkheid voor het lot van Indië slechts in geringe mate kan bestaan bij bestuurders, die telkens wisselen, en in hun periode van grootste werkkracht bepaalde vaak eenzijdige lievelingsdenkbeelden trachten te verwezenlijken. Anderen gaan met die denkbeelden mede, omdat idealisme altijd eenige bekoring wekt en men bij het vele dat er te doen is, zich gaarne verlaat op iemand, die den naam heeft bijzonder geschikt te zijn. Elke periode in de Indische geschiedenis heeft zulke ambtenaren gekend, die gedurende een zekeren tijd alles gedaan wisten te krijgen en daarom weegt dat argument van unanimiteit van Indische adviezen in werkelijkheid niet zooveel als het lijkt. Waar bepaalde stokpaardjes bereden worden, detailzaken te veel op den voorgrond worden gebracht, individueele inzichten een te groot veld dreigen te beheerschen, worden de consequenties niet altijd voldoende doorgedacht en verflauwt menigmaal het gevoel dat de onevenredig groote sommen, die daarvoor vereischt worden, met het oog op de inlandsche bevolking niet in evenredigheid zijn tot het te stichten nut of de billijkheid. De suggestie in kleinen kring kan tot eensgezinde adviezen in verkeerde richting leiden en dan is het nuttig dat eenig nuchter gezond verstand van buiten, zooals in casu dat eener volksvertegenwoordiging, de zaak in het goede spoor brengt. Zoo is om maar iets te noemen de overneming der lijn B.-B. geen zuiver technische quaestie, doch heeft ook eene algemeen begrijpelijke zijde, namelijk of het inderdaad aangaat — de noodzakelijkheid van eenheid in spoorwegbeheer toegevende — om vast te houden aan het beginsel, dat het monopolie der betrokken maatschappij voor den afvoer uit de binnenlanden, geheel onaangetast moet blijven, ook al steeg daardoor de waarde tot driemaal de feitelijke aanlegkosten. Het ingrijpen van de Staten-Generaal is in den loop der tijden verschillende keeren zeer nuttig gebleken, het is een rem tegen overijlde maatregelen, voortvloeiende uit een waan van het

oogenblik, terwijl betweterij en bedilzucht een correctief vinden in de publieke opinie, welke buiten de volksvertegenwoordiging haar stem doet hooren.

* * *

Is reorganisatie van de S. t. o. v. i. a. nogmaals noodig? Deze vraag wordt door eenige „Inlanders" besproken in de April-afl. van Oedyana Para Prajitna, het „Tijdschrift voor den vooruitstrevenden Javaan". Met Dr. Roll (zie *Ind. Gids* 1909 II, bl. 1536) zijn zij sterk gekant tegen het denkbeeld om het leerplan voor de a.s. Inlandsche artsen te verminderen. Door op diens voetspoor op te sommen wat in de praktijk al van de Inlandsche artsen gevergd kan worden, trachten zij daarin een grond te vinden voor het oordeel dat de opleiding minstens moet blijven, zooals zij thans is. Dat de Commissie van de meening is dat voor den door haar geschetsten werkkring geen theoretische wetenschap noodig is, kunnen de stellers van het artikel niet begrijpen en zij vragen (blijkbaar geheel bezijden de bedoeling der commissie) of: „aangezien de hulpbehoevende *een inlander* is, de hulp ook van minder kwaliteit moet zijn! Een inlander is *immers* een mensch van *minder* hoedanigheid, die psychologisch *niet* hoog genoeg aangelegd is om andere wetenschappen te kunnen aanleeren!" Na opgekomen te zijn tegen het oordeel van zoogenaamde kenners der Javanen, dat het Inl. volk niet vatbaar is voor zelfbedwang en plichtsbesef en er op gewezen te hebben hoe de geneeskunde in Indië meer en meer door het volk wordt gewaardeerd, wordt o.a. met nadruk de stelling verdedigd dat geneeskundige en verloskundige hulp voor de Inlandsche bevolking dringend noodig is. En dan ligt de kern der zaak in het onvoldoende aantal der geneesheeren.

De bewering, dat de tegenwoordige Inl. artsen nog niet aan de verwachting voldoen, is een reden te meer om het onderwijs aan de S. t. o. v. i. a. minstens te laten blijven zooals het thans is, zoo niet hooger op te voeren. En dan zal men moeten afwachten, welke vruchten de school zal afwerpen. Mocht het later blijken dat de Inlanders niet vatbaar zijn voor verdere, hoogere studie, dan zou men beter doen de S. t. o. v. i. a. af te schaffen en terwille van goede hulp aan Inlanders meer Nederlandsche geneesheeren uit te zenden. Terecht vragen de schrijvers zelf of dit mogelijk is. Bij de vage algemeenheden, waarmede het stuk eindigt, staan wij niet stil, doch het trekt de aandacht dat de schrijvers de mogelijkheid niet uitsluiten dat de Inlander voor deze studie onvatbaar blijkt en dat zij nergens toegeven dat maatregelen ter bevordering van de volksgezondheid ook wel doorgevoerd kunnen worden, door personen, die geen hoogere, maar een eenvoudig praktische opleiding hebben gehad en dat, al zijn volkomen goed onderlegde geneesheeren qualitatief uit Inlanders te recruteeren, er quantitatief steeds te weinig zullen zijn. Dit nu te willen suppleeren door Europeesche krachten is zeker geen stap in de richting van self-help van den voortuitstrevenden Javaan.

* * *

De legende der Solovallei-werken. In een artikel, getiteld „Tafelredenen", voorkomende in het nummer van 2 April van *Jong-Indië*, worden door Z. de huldebetuigingen gehekeld, in Amsterdam aan generaal Van Heutsz ten deel gevallen en wordt het noodig gevonden zich ook smalend uit te laten over den oud-Minister Cremer. Zonder op den inhoud van dit artikel verder in te gaan, zij slechts de aandacht gevestigd op de sarcastisch bedoelde zinsnede: „Zou ik er wel de aandacht op willen vestigen dat de

heer Cremer van wiens „krachtig" beleid indertijd wij nog de herinnering behouden door de staking *sans phrase* van de Solovallei-werken....." Hieruit blijkt hoe nog steeds de legende voortleeft, dat die werken een zegenrijk gevolg zouden gehad hebben als men den ontwerper maar zijn gang had laten gaan en dat het o.a. den heer Cremer tot een ernstig verwijt en als een bewijs van zwakte is aan te rekenen, dat zij gestaakt zijn. Als men den indruk vergelijkt, die o.a. bij den heer Scheltema is achtergebleven, dan zoude zelfs zuinigheid of schrielheid hierbij den doorslag gegeven hebben (zie boven bl. 803).

Het is misschien niet kwaad er op te wijzen, dat men bij het doorzetten van de uitvoering van dit werk te doen had met een geval, als waarop wij op bl. 821 den heer Hasselman met betrekking tot unanieme adviezen wezen, n.l. de suggestie van een welbespraakt ontwerper, waaraan zijn superieuren en zelfs een idealistisch gestemd Minister zich niet hebben weten te onttrekken. Toen eenmaal de onderneming op grootsche schaal was begonnen en zoowel financieel als technisch een débâcle beloofde, konden de adviseurs zich nog bezwaarlijk onttrekken aan de overweging dat voortgaan, zij het ten koste van veel geld, minder opspraak zou verwekken, dan op den verkeerden weg terug te treden. Het was toen inderdaad een bewijs van kracht van den Minister Cremer, dat hij tegen dien stroom durfde oproeien. Dat ten slotte definitief van het werk is afgezien, mag een geluk heeten voor onzen naam, voor onze beurs en voor den landbouw. Het kunstwerk, waarmede het water van de Solorivier zou opgestuwd worden, liep, volgens onze innige overtuiging, indien men er ooit in geslaagd ware, het door opdamming van den te verlaten riviertak in gebruik te stellen, ernstig gevaar bij den eersten den besten bandjir over den kop te zullen gaan. Het 165 Kilometer lange en in het begin 80 M. breede hoofdkanaal moest met een aantal gevaarlijke kunstwerken tal van zijrivieren passeeren. Ware het hoofdwerk al in stand en daarmede dit kanaal gevoed gebleven, dan gaf elk van die werken op zijn beurt gevaar voor kwel en jaarlijksche verzakkingen en doorbraken, die in één moesson niet meer te herstellen, bijna jaarlijks de benedenpanden van water verstoken zouden laten en gevaarlijke misoogsten veroorzaken. Thans is men op watergebrek voorbereid, de cultuur heeft er zich op ingericht; plaatselijk zijn voorzieningen op kleine schaal, die voor het groote ontwerp weggeruimd hadden moeten worden. Na de uitvoering van dit laatste had de suikercultuur haar intrede gedaan, de intensieve landbouw had het kanaalwater niet kunnen ontberen en elke onderbreking van den aanvoer door een onheil aan de prise d'eau of in de buurt daarvan had zich tot op 100 K.M. afstand en verder doen gevoelen. Zonder te spreken van de 50 à 60 millioen gulden, die nog noodig geweest zouden zijn om een toestand te scheppen, welke bij welslagen de bevolking zelf slechts betrekkelijk luttel bevoordeeld zou hebben, was het juist de groote waarschijnlijkheid, ja bijna zekerheid, dat dit welslagen niet zou worden verwezenlijkt, welke die staking, door krachtig ingrijpen, zoo te prijzen doet zijn.

* * *

Het tramwegvraagstuk in Zuid-Solo. In de Jan.-Febr.-afl. van het *Tijdschr. v. Nijv. en Landb. in N.-I.* komt een belangrijk, door een kaartje toegelicht, artikel voor van den Ingenieur N. J. de Groot, betreffende de afdeeling Patjitan en den tramaanleg in het zuiden der residentie Soerakarta. De N. I. S. heeft een concessie aangevraagd voor een tramlijn loopende van de hoofdplaats Soerakarta naar Wonogiri. Er wordt nu aangetoond,

dat Patjitan er groot belang bij heeft dat zulk een lijn zoover wordt doorgetrokken als het terrein het veroorlooft, namelijk tot Kakap, op 25 paal afstand van Patjitan. Aangetoond wordt dan langs deze zijde een betere verbinding van deze plaats met Midden-Java verkregen wordt, dan door verbetering van den weg naar Slahoeng het uiterste punt aan de Oostzijde, dat nog door een tramlijn van Ponorogo uit te bereiken is. De aangewezen oplossing van het wegenvraagstuk in Patjitan is volgens den schrijver: verbetering van den weg Patjitan-Kakap tot karreweg, zoo mogelijk instelling van een post-, tevens personen-autodienst daarop en doortrekking van de tramlijn in Zuid-Solo tot Kakap. Verder het geschikt maken van den weg Patjitan-Slahoeng òf voor karretransport, òf alleen voor rijtuig- en hand- of paardekarren-verkeer, afhankelijk van de bouwkosten en van de te verwachten voordeelen. Wordt de concessie Soerakarta-Wonogiri verleend, dan zal de maatschappij er het minder rendabele stuk tot Kakap niet bij nemen. Dit is op zich zelf, ter lengte van 30 K.M. te kort om er een staatsexploitatie op te beginnen en zoo zal dan van de doortrekking niets komen en het verleenen van de concessie in het nadeel zijn van de belangen van Patjitan.

* * *

De eerste gedoopten onder de Possanen. Van het Nederlandsch Zendelinggenootschap (gesticht 1797)ontvingen wij een exemplaar eener circulaire, gezonden aan alle Kerkeraden der Ned.-Hervormde, Luthersche, Waalsche, Doopsgezinde en Remonstrantsche Gemeenten, waarin, onder aanbieding van een Zendingsblaadje, getiteld „Onze eerstelingen onder de Possanen" in verband met de toenemende geldelijke behoeften van het genootschap, gevraagd wordt om dit bij de aanstaande Pinkstercollecte ruim te bedenken.

Uit dat blaadje blijkt, dat terwijl tot dusver nog geen Toradja's genegen bleken het Christendom te omhelzen (zie *Ind. Gids* 1908 II, bl. 1422 en vroeger) hierin met Kerstmis van het afgeloopen jaar verandering is gekomen en de doop kon worden toegediend aan 167 Possanen, waaronder 63 kinderen. De mededeeling is van den zendeling Ph. H. C. Hofman, die evenwel door ziekte verhinderd was de plechtigheid zelf te leiden en genoodzaakt is te repatrieeren. De toespraken werden gehouden door den zendeling Kruyt, die daarvoor een reis van 44 palen, met overnachting in een prauw op het Posso-meer, moest maken. Deze wending in de denkbeelden der Possanen, waar laatstgenoemde reeds een tiental jaren op gewerkt had, is te danken aan den overgang van een stamhoofd, Papa i Woenté genaamd. Op den eersten Kerstdag werden met hem de bewoners van het dorp Kasigoentjoe gedoopt en op den tweeden Kerstdag die uit Longkida, waarbij het dorpshoofd (Tamëiri) zich had gevoegd.

* * *

Het verslag der Zuid-Nieuw-Guinea Expeditie, dat verscheen als No. 62 der Bulletins van de „Maatschappij ter bevordering van het Natuurkundig Onderzoek der Nederlandsche Koloniën", geeft van de hand van Mr. Lorentz bijzonderheden van den tocht, waarover in onze Mei-afl. (bl. 646 e. v.) reeds extracten van brieven zijn medegedeeld. Ons bestek laat niet toe hieruit nog veel over te nemen, doch wel is het van belang door aanhaling van enkele data den duur en daarmede de bovenmenschelijke inspanning aan te wijzen, die van de deelgenooten der expeditie werd gevergd, om behouden terug te keeren.

Op 15 Augustus vertrok het bivakschip de „Arend", gesleept door de

„Valk" van Soerabaja; op 1 Sept. kwam men ten anker in de Oostbaai. Na eene verkenning van de Bibisrivier, bij welks uitmonding in de Noordrivier de „Valk" met de „Arend" op 2 Sept. ten anker kwamen, werd besloten die Noordrivier te volgen en Alkmaar als basis voor de verkenning van het Centraalgebergte te gebruiken. Op 12 Sept. werd de „Arend" met eenige moeite door de „Valk" gesleept tot Bivakeiland, ongeveer op de plaats, waar bij de vorige expeditiën de „Zwaluw" verankerd werd. Op 17 September vertrokken de stoomsloepen met eenige andere vaartuigen om de meeste goederen naar boven te brengen tot Regeneiland en is alles zoo geregeld dat van af Bivakeiland het kampement Alkmaar in drie dagreizen te bereiken is. Op 3 October vertrok de heer Lorentz met Luit. Habbema van Regeneiland met een vloot van elf prauwen, waarin behalve een groot aantal goederen, ongeveer 100 menschen vervoerd werden, naar Alkmaar, waar de geheele expeditie op 4 October vereenigd was. Op 9 Oct. gaan de heeren Lorentz en van Nouhuys over land naar het Hellwiggebergte, vergezeld van 33 menschen, terwijl luit. Habbema achterna zou komen. Op 10 Oct. bereikte men het eindkamp van het Exploratie-detachement. De weg moet gekapt worden en elken avond moet een bivak worden gemaakt. Op 14 October hield men rustdag. Op 15 October heeft men nagenoeg onbegaanbaar terrein, doch wordt den volgenden dag door luit. Habbema en zijn transport ingehaald. Op 17 Oct. wordt Tigang met eenige Kajans teruggestuurd om meer vivres van Alkmaar te halen, met opdracht binnen tien dagen terug te zijn. Op 18 Oct. heeft men met den kijker gezicht op Alkmaar. Op 20 Oct. wordt het kamp naar den top van het Hellwig-gebergte verplaatst en worden vandaar uit verkenningen gedaan. Op 26 Oct. komt Tigang met de benoodigde levensmiddelen en een groot aantal menschen aldaar aan. Op 27 Oct. wordt de tocht naar het Sneeuwgebergte aanvaard, met achterlating van een dépot op het Topbivak. Op 29 Oct. ontmoet men goedgezinde Papoea's, waarmede op 30 Oct. vriendschap moet worden gesloten. Steeds stijgend, met beklimming van steile wanden en afdaling van tegenhellingen, wordt op 7 Nov. de eerste sneeuw bereikt en het „Wilhelmina-bivak", het hoogste dat gemaakt werd (4023 M. min. temp. 0.5° C.) betrokken. Van hier uit werd door de heeren Lorentz en Van Nouhuys op 8 Nov. een tocht gemaakt naar den sneeuwtop (4461 M.) en aan de noordzijde een blik geworpen op het complex van bergen, valleien, rivieren en meren, waar achter geen hoog gebergte meer zichtbaar was. Na een half uur op dit hoogste punt te hebben verwijld, werd de terugtocht aanvaard met het bekende treurige gevolg, den val van den heer Lorentz, die noopte tot een gedwongen rust. Eerst op 21 November kon deze weder over korte afstanden gaan loopen. Dan begint de ellende, op 25 Nov. de dood van een der Kajans. Op 26 Nov. volgt men een verkeerd spoor, doch den volgenden dag wordt het door Habbema gekapte pad weer gevonden. Men is genoodzaakt de theodeliet achter te laten, ontmoet op 29 Nov. een stervend fuselier van het transport Habbema en eerst op 30 Nov. komen hun zeven Dajaks met leeftocht tegemoet. Dan gaat het langzaam verder om op 8 Dec. het Topbivak en eerst op 15 December Alkmaar te bereiken, na 68 dagen afwezig te zijn geweest, die steeds in de vrije natuur in 35 verschillende kampen waren doorgebracht.

* * *

De huldiging der expeditieleden. Den 31sten Maart kwam het flottillevaartuig „Java" met de „Arend" op sleeptouw, aan boord waarvan zich Mr. Lorentz bevond, ter reede van Soerabaja en werd daar gecomplimen-

teerd, terwijl op 4 April de „Java" met het gezelschap te Tandjong Priok aankwam, opgewacht door vele belangstellenden. De Resident van Batavia hield een rede, waarin hij de verdienste der ontdekkers deed uitkomen en ook in het bijzonder de diensten in het licht stelde door de Dajaksche hoofden aan de expeditie bewezen. Dezen laatsten viel staande de ontvangst een bijzondere onderscheiding ten deel. Het hoofd Tigang Aging ontving de zilveren en de hoofden Adjang Boelan en Oeng Ngo Abir aregen de bronzen ster van verdienste, welke de heer Lorentz hun eigenhandig uitreikte. Blijkens het bericht uit de *Java-Bode* nam Tigang hierop het woord om in een voor de vuist gesproken rede den Resident voor deze onderscheiding te bedanken en, naar vernomen werd, zouden de dappere Dajaks aan den Gouverneur-Generaal worden voorgesteld, terwijl voorts te hunnen genoege eene feestvoorstelling in de bioscoop is georganiseerd. Omtrent deze inlandsche geleiders werden nog eenige mededeelingen van het medische lid der expeditie, Dr. von Römer verkregen. Te Soerabaja waren zij zeer verbaasd bij het zien van paarden, terwijl ook het zitten in een electrische tram hun veel genoegen verschafte. Te Makasser hadden zij ook deelgenomen aan het diner, dat de expeditie werd aangeboden en waren zij tot hun groote voldoening in staat gesteld een oorlogsschip te bezichtigen.

Blijkens een bericht door het *Alg. Handelsblad* van 9 Mei aan de *Java-Bode* ontleend, prees de heer Lorentz de Dajaks ten zeerste en wees hij op het groote voordeel van hen boven andere koelies, daar zij onder eigen hoofden stonden, aan wie zij als het ware blindelings gehoorzaamden, terwijl bij andere koelies de mandoors zoo goed als geen gezag weten uit te oefenen. Een groot gemak was het ook dat zij goede handwerkslieden zijn, in eenvoudige bedrijven van alle markten thuis. De Dajaks vonden altijd wat te doen en oefenden op den algemeene gang en de stemming bij de expeditie een gunstigen invloed uit. Zij stelden ook veel belang in het doel der expeditie en hebben, in Alkmaar teruggekomen, niet verzuimd van den tocht in hun tatoeëering te doen blijken. De heer Lorentz toonde een afdruk van een stempel, die daarbij gediend had; de figuur verbeeldde een berg, ongeveer in den vorm van een driehoek, zwart met bovenaan een witte plek en daardoor heen gewerkt allerlei figuren, waaronder een soort draak met open muil, de berggeest, die den tocht bemoeilijkte.

Over de heeren van Nouhuys en Habbema sprekende, prees de heer Lorentz de verdienste van eerstgenoemde, zoowel persoonlijk jegens hem als ten opzichte der expeditie. Het kiezen van den juisten weg, afgeleid uit zijn kennis der geologische formatie, was aan hem te danken. De verdiensten van luit. Habbema liggen ten eerste in zijn prestatie als commandant van het dekkingsdetachement. Van groot belang was dat hij zoo goed met de Dajaks wist om te gaan en hun gewoonten en taal verstond. Verder verdient de uitnemend praktische wijze, waarop hij, na het ongeluk den heer Lorentz overkomen, de proviandeering heeft ingericht, den meesten lof. Ook aan hem is het behoud der expeditie te danken.

* * *

De Engelsche Nieuw-Guinea-expeditie. Omtrent deze expeditie, waarvan het laatst sprake was in de Mei-afl., vernamen wij uit een particulier schrijven hoe, vóór dat de expeditie van Mr. Lorentz op 14 Maart Nieuw-Guinea voorgoed verliet, per stoomsloep vivres gebracht waren aan de Engelsche expeditie aan de Mimika-rivier, en de schrijver van de gelegenheid gebruik had gemaakt aldaar een kijkje te nemen. De Engelschen waren er 15 Januari aangekomen en twee maanden later zaten zij nog op een punt even

ver van het doel af, als naar verhouding Bivakeiland van dat van Mr. Lorentz. Zij hadden wel reeds een vivresdépot een paar dagreizen van het eerste bivak opgericht, maar het gros was nog in dat eerste bivak met voorloopig nog geen kans den bergtocht te beginnen. Men had gehoopt op de hulp der bevolking „to go up". Dat was echter een ijdele hoop; men had zich decepties kunnen besparen door eens naar die bevolking te informeeren en het rapport te lezen van de expeditie de Rochemont-Posthumus Meyes. Toen de briefschrijver er kwam waren twee leden vertroklid zat een paar dagreizen boven het bivak, terwijl daar alleen aanwezig ken, één naar Dobbo en één naar Java om kolies aan te werven. Een derde waren een Engelsche dokter en Luit. Cramer (zie April-afl., bl. 529), die de zaak niet bijzonder optimistisch inzag. Het werven van koelies op Dobbo op Java lijkt niet juist gezien, want al krijgen zij er een 100-tal bijeen, het is zeer de vraag of zij met die lieden den Carstensz-top zullen bereiken. De *N. Soer. Courant* verneemt dat de Engelsche N.-Guinea expeditie veel tegenspoed heeft. Van de tien soldaten zijn er twee gestorven en is geëvacueerd. De Bengaalsche koelies blijken onwillig en brutaal [1]).

* * *

Het overlijden van Koning Edward VII. Waar zoo onverwacht in den nacht van Vrijdag op Zaterdag 7 Mei de alom hooggeachte en gewaardeerde vorst van het Britsche Rijk bezweek, mag dit sterfgeval ook in onze revue niet onopgemerkt voorbijgaan. Tot het laatste toe hield hij zich met staatszaken bezig, het laatst met de toebereidselen voor de ontvangst van prins Sadanaru Fushimi; die den Mikado zou vertegenwoordigen bij de opening van de Engelsch-Japansche tentoonstelling. Het verlies van dezen vorst, die een uitnemend staatsman was, zal dubbel gevoeld worden nu in Engeland de crisis betreffende het Hoogerhuis hangende is en de naijver tusschen Engelschen en Duitschers over de geheele wereld steeds scherper wordt, al doen ook de vorsten al het mogelijke om die te verzachten, getuige een deelnemend telegram van keizer Wilhelm en diens overkomst bij de begrafenis.

De opvolger, 's konings tweede zoon (de oudste, de hertog van Clarence, overleed 14 Januari 1892), werd 3 Juni 1865 geboren en bestijgt den troon als Koning George V. In Mei 1893 huwde hij met prinses Mary van Teck, eene lieveling van Koningin Victoria. Uit dit huwelijk zijn vijf kinderen gesproten, waarvan de oudste Edward Albert Christiaan thans de aanstaande troonopvolger is. De nieuwe koning heeft veel gereisd en onderscheiden deelen van zijn uitgebreid gebied door eigen aanschouwing leeren kennen. Op politiek gebied is hij „een onbeschreven blad", zooals het *Alg. Hbd.* van 8 Mei zeide. Hij aanvaardt de regeering op een zeer kritiek moment; het is echter te verwachten dat de strijd nog eenigen tijd zal worden uitgesteld. Wordt deze echter hervat, dan acht het *Hbl.* het een geruststellende gedachte, dat de nieuwe koning in zijn op 7 Mei gehouden rede beloofd heeft het voorbeeld van zijn vader te zullen volgen, n.l. van buitengewonen eerbied voor de grondwet.

* * *

Port-Soedan. Blijkens zijn brief, opgenomen in de *Nieuwe Courant* van 8 Mei, bezocht Maurits Wagenvoort op zijn terugreis uit het Oosten ook

[1]) Blijkens de jongste afl. van *Petermanns Mitteilungen* is een telegraphisch bericht ontvangen dat de Engelsche expedite den tocht heeft opgegeven wegens de transportmoeilijkheden.

Port-Soedan (zie *Ind. Gids* 1906 I, bl. 448). Eene diep het land ingaande baai bood een gunstiger plek voor een havenstad, dan het met rotsen bezette Soeakim en de Engelschen hebben er een grootsch werk aangelegd: zware steenen kaden, reusachtige steenen opslaggebouwen, ijzeren laad- en loswerktuigen, enz. Het Egyptische gouvernement, „dat niets dan schade van den Soedan ondervindt", moest er voor betalen; maar voor den Soedan zelf, waar de Engelschen veel vaster zitten dan in Egypte, is deze nieuwe haven nu reeds van groote beteekenis en groot voordeel. Een hotel is er evenwel niet; volgens den gouverneur komen er geen reizigers en was Wagenvoort de eerste. En deze geeft o.a. als volgt zijn indruk weer: „Ga naar Port-Soedan, indien gij ons Indisch geleuter met de havens van Semarang of Soerabaja kent, en dan wilt ervaren hoe de Engelschen in drie, vier jaren tijds een grootsche haven aanleggen, maar mopper daarbij dan niet over Nederland of over de Nederlandsch-Indische regeering; doe het niet voorkomen alsof gij de eenige energieke en doortastende man zijt, en dat gij het wel anders zoudt klaarspelen, indien men het aan u overliet; gij, ik, wij allen, Nederlanders, wij zijn praatvaars, voorzichtigen, kat-uit-den-boom-kijkers, plannenmakers, bedillers. Wij hebben vergeten hoe een daad er uitziet. Wij praten ons land er onder". Behalve de haven hebben de Engelschen ook een uitnemenden spoorweg aangelegd, dwars door de rotswoestijn naar Atbâra, halverwege Khartoem en Wadi-Halfa. Drie keer in de week een expres-, alle dagen een sneltrein. Na 21 uur sporen in het koudste van den nacht, kwam de reiziger te Atbâra aan, doch zag van zijn plan af om vandaar nog 20 uur door te sporen naar Khartoem. Hij nam den aldaar passeerenden expres-trein van die plaats naar Halfa, om op die wijze noordwaarts naar Caïro te gaan.

* * *

Engano. In de eerste afl. van deel 52 van het *Tijdschrift voor Taal-, Land- en Volkenkunde* v. h. Bat. Gen. komt een verslag voor der reis, die Dr. F. W. van Haeften in Juli-Aug. 1909 naar het eiland Engano heeft gemaakt, toegelicht door een kaartje op de schaal 1 : 190,000, samengesteld door den civiel-gezaghebber, den 1sten luitenant J. H. Juda.

Het zielental in de vier marga's Poelau Doewa, Malahoni, Karkoewa en Poelau Satoe bedroeg op 20 Juli 1907 respectievelijk 40, 61, 137 en 134, te zamen 372 eigenlijke Enganeezen en met inbegrip van eenige Batakkers en andere vreemdelingen en 2 Chineezen in het geheel 411. Van de Enganeezen werden er 358 geneeskundig onderzocht en daarvan waren slechts 171 niet ziek. De belangrijke vermindering, die de bevolking vergeleken met vroeger heeft ondergaan (in 1862 waren er nog 3000), wordt toegeschreven aan groote sterfte en weinig geboorten. Het vermoeden wordt uitgesproken dat hier ook de „Inzucht", het zich voortplanten zonder aanvoer van nieuw bloed van elders, van invloed kan zijn. (Dit zou dus iets analoogs wezen met het waargenomene op het eiland Pitcairn, zie *Ind. Gids* 1907 II, bl. 1386).

Zonder aanvoer van mannen en vrouwen van elders zal de afneming der bevolking bezwaarlijk zijn te keeren. De proef met Bataksche gezinnen (zie *Ind. Gids* 1909 II, bl. 1400-1401) is mislukt en nu onlangs lazen wij het gerucht, dat de regeering van meer proeven in die richting meent te moeten afzien.

* * *

De vlucht van den Dalaï-Lama. In de 4e afl. van den jaargang 1910 van Dr. *A. Petermann's Mitteilungen* bespreekt de reiziger, Dr. Sven v. Hedin

te Stockholm de vlucht van den Dalaï-Lama uit Tibet naar Britsch-Indië (zie onze April-afl. bl. 494) en is van oordeel dat deze gebeurtenis van groote beteekenis is. Men zegt dat hij in Peking met de Chineesche regeering een verdrag had gesloten, waarbij Tibet in Chineesche provincies zou worden verdeeld. De Dalaï-Lama heeft zich blijkbaar daaraan niet gehouden en is met Rusland in onderhandeling getreden. De Chineezen zullen dit gevaarlijk hebben gevonden voor hun gezag in het binnenland van Azië en getracht hebben hem te dwingen. De overheersching van Tibet is voor China een vraagstuk van groot politiek belang. Niet alleen is dat land met zijn ongenaakbare bergpassen als het ware een reusachtige vesting op de westgrens van China, doch er zetelen de beide pausen, die hun invloed over alle Mongolen uitstrekken en deze staan bijna allen onder China, de onder Rusland behoorende Boeriaten en Kalmukken en enkele nominaal onder Britsch-Indië behoorende bergstammen uitgezonderd. Een vlucht naar Rusland was voor den Dalaï-Lama te gevaarlijk, wegens den grooten afstand, die hij op Chineesch grondgebied zou moeten afleggen en daarom koos hij de bescherming der overigens gehate Engelschen, terwijl hij van Britsch-Indië uit zijn geestelijk bestuur kan blijven uitoefenen (zoo ongeveer als destijds paus Clemens V te Avignon). Of de Chineezen er toe zullen durven overgaan om den huidigen 13den Dalaï-Lama eenvoudig af te zetten en door een 14den te vervangen, dan wel het geestelijk oppergezag over te laten aan den anderen paus, den Tasji-lama, die te Tasji-loempo (bij Tsjigatse) zetelt, is de vraag. Zooveel is echter zeker dat het land door de Chineesche bezetting niet gemakkelijker toegankelijk zal worden, omdat de Chineezen er geen belang bij hebben vreemdelingen toe te laten en de te ontginnen goudvoorraden wel voor zich zelf zullen willen houden.

Het indringen van Chineesche troepen in Tibet is voor de Engelschen geen welkome gebeurtenis, want het kan aanleiding geven tot grensoorlogen, zooals 120 jaar geleden, toen Kien Loeng met Nepal streed. Op een avontuur als dat van Younghusband zal men wel niet meer ingaan. Het zou voor Engeland minder kostbaar zijn om de noordgrens van Indië te versterken. Dat de Dalaï-Lama zich onder Britsche protectie gesteld heeft is tegenover Rusland een onverwacht voordeel. Ten slotte zegt Dr. Hedin te moeten verklaren, dat zijne sympathie geheel aan de zijde der Chineezen is, want het geldt hier een zaak van zuiver binnenlandsche aangelegenheden en vooralsnog geen strijd tusschen mogendheden of rassen.

Intusschen schijnt het Chineesche gezag in Thibet niet welkom en mag men een in het *Vaderland* van 9 Mei vermeld gerucht uit Peking gelooven dan zouden ongeveer duizend man van het Chineesche garnizoen te Lhassa bij eene plotselingen opstand der Tibetanen gedood zijn.

* * *

Samarinda. Blijkens de Maart-afl. van het *Ind. Tijdschr. voor Post- en Telegraphie* is deze plaats 3 uur stoomens van zee aangenaam gelegen aan de Makaham-rivier, bekend als gezond. De rivier is hier een 1000 M. breed, omgeven door heuvelachtige oevers, waarop zich dichte bosschen uitstrekken. Vooral 's nachts is het er koel en uit het kantoor, dat aan den grooten weg langs de rivier ligt, heeft men een prachtig uitzicht. Dit kantoor 1 M. uit den grond van hout opgetrokken op steenen neuten wordt geroemd als gerievelijk. Het staat op een erf omgeven door een levende haag. Het werk is er niet zeer druk. De meeste drukte wordt aangebracht door de hulpkantoren. Vooral Tandjong-Seilor, waar tegenwoordig een garnizoen ligt en Long-iran, een dag of twee verder de rivier op, dragen

hiertoe bij. De omgang van het publiek onderling is aangenaam, er zijn een twintigtal Europeesche gezinnen en verder een 1200 Chineezen ne 4300 Inlanders. Behalve een Assistent-Resident zijn er een geneesheer, een onderwijzer, een ontvanger van 's lands kas, een catechiseermeester, een paar groote toko's en een hotel. Het leven is er vrij duur: „bedienden vragen zonder blikken of blozen 15 gld. plus kost en inwoning, terwijl zij totaal niets kennen".

* * *

Vezelcongres te Soerabaja. Wij ontvingen een geïllustreerd zoowel in het Engelsch als in het Hollandsch gesteld bericht betreffende het Vezelcongres met Tentoonstelling te Soerabaja in Juli 1911 te houden, opgesteld door den controleur J. E. Jasper. Terwijl in de *Ind. Gids* van 1909 II, bl. 1676, reeds melding werd gemaakt van de comité's, die zich ter zake in Indië en in Nederland hadden gevormd, heeft men hier te doen met een subcomité voor de afdeelingen A. Vezelproducten van buitenlandsch fabrikaat en B. Inlandsche vezelbewerking, waarvan de heer Jasper President is, de heer J. R. Campbell, Vice-President, de heer L. C. R. Breeman, Secretaris-Thesaurier en de heer G. J. Hupkes, Vertegenwoordiger van het hoofdcomité, terwijl er nog verschillende leden zijn, waaronder de regenten van Soerabaja, Demak, Karanganjer en Blora. Bij het te Soerabaja te houden vezelcongres, vastgesteld in Juli zal aan de tentoonstelling ten dienste van de cultuur en de bereiding van vezelstoffen eene afzonderlijke expositie worden verbonden voor de genoemde afdeelingen A en B, die in een afzonderlijk gebouw zullen worden ondergebracht. De bedoeling is om naast de werktuigen en producten van Europeesche industrie op dit gebied die van Inlandsche huisvlijt te exposeeren, opdat niet alleen de bij de bevolking in toepassing zijnde procédé's bij wijze van contrast te duidelijker uitkomen, maar er aanleiding zal ontstaan voor eenige aanpassing der werktuigen van de groot-producties aan het Inlandsche materiaal en de Inlandsche bereidingsmethoden. De afdeeling kan dan van nut zijn voor Europeesche ondernemers en tevens opwekken tot eene industrieele bereiding van een in de aandacht gevallen handwerk. De met ondernemingsgeest bezielde bezoeker zal aangemoedigd worden tot het verkrijgen van dezelfde feillooze wereldmarktproducten en in het algemeen zal in Indië meer belangstelling voor deze aangelegenheid worden gewekt. Eindelijk zullen op die wijze de inzenders in Europa in min of meer stabiele handelsrelatie met de afnemers in Indië komen. Door de producten van alle vezelstoffen in deze afdeeling op te nemen, zou men een veel te uitgebreide tentoonstelling krijgen, daarom wordt opgegeven tot welke grondstoffen de afdeelingen A en B zich zullen bepalen. Voor de beste verzamelingen worden prijzen uitgeloofd en er zal nader met het Nederlandsche comité worden overlegd om de te Soerabaja tentoongestelde vezelstoffen daarna naar Nederland te zenden en aldaar aan het oordeel van deskundigen te onderwerpen. Gedurende zijn verlof in Nederland zal de heer J. E. Jasper propaganda voor deze sub-tentoonstelling maken.

* * *

Het vertrouwen winnen van den Javaan. De onvermoeide Dr. I. Groneman te Djokjakarta, die in Augustus a.s. zijn 79ste levensjaar zal intreden, zond ons een woord van gedeeltelijke instemming met het opstel van den heer Kerkkamp (Febr.-afl. bl. 154) over Java's verdediging en een volksleger in wording. Om dat goede doel te kunnen bereiken is het echter

volstrekt noodig, dat de Javaan ons leert vertrouwen. En dat is nog lang niet zoo. Wat zijn langjarige ondervinding Dr. Groneman op dit gebied geleerd heeft, legde hij destijds neder in zijn in 1891 bij W. J. Thieme te Zutphen uitgegeven geschrift „Uit Midden-Java" en later werd het hoofdmotief nog eens verspreid in brochurevorm onder het opschrift „Een bede" (aangekondigd in de *Ind. Gids* 1905 I, bl. 584). Van dit geschrift zond hij een paar jaar daarna nog eens een aantal exemplaren ter aanbieding aan de leden der Staten-Generaal en vernam later indirect dat slechts dertien daarvan een exemplaar hadden willen aannemen. De schrijver ziet hierin een gemis aan belangstelling en vraagt of een volk dat zoo onverschillig en onwetend is op koloniaal gebied, Indië op den duur zal kunnen behouden, omdat wij nooit ernstig beproefd hebben den inlander te leeren gelooven aan *onze* trouw en dus ook *zijn* vertrouwen en *zijn* trouw en aanhankelijkheid niet hebben weten te winnen.

* * *

De aankoop van het Land Kandanghauer. Als bewijs dat het ons volk dan toch niet ten eenenmale hapert aan onbaatzuchtige belangstelling in het lot van den Javaan, kan dienen dat op 10 Mei j.l. zonder hoofdelijke stemming in de Tweede Kamer tot den aankoop van dit particuliere land is besloten. De beweging tot het weder onder het staatsdomein terug brengen der particuliere landerijen is er een van zuiver ethischen aard, want het hoofdmotief is de verbetering van den toestand der opgezetenen. Deze beweging is nu eindelijk in een daad overgegaan, die, wij twijfelen er niet aan, door den intellectueelen Inlander zal worden op prijs gesteld. Niet minder valt het te waardeeren in de Nederlandsche Handel-Maatschappij, dat zij de Regeering de voorkeur van aankoop gaf tegen een redelijken prijs en niet als andere lichamen dadelijk bij vreemden den hoogsten prijs trachtte te bedingen.

Het is een belangrijk bezit, dat nog te weinig bekend is en eerst door den onderhanden spoorweg meer toegankelijk zal worden. Zeker door de overhaasting, waarmede het ontwerp werd opgemaakt, laat de omschrijving van het land en van zijn hulpbronnen in de M. v. T. te wenschen over. Ook de kaart in kleurendruk op de schaal 1 : 100,000 bij het voorstel gevoegd, geeft geen zeer duidelijk inzicht in den toestand. Dat bijna de geheele rose gekleurde westelijke helft uit moeras zou bestaan is zeker een zeer globale aanduiding. Dan wordt vermeld dat er een stuwdam in de Tjipanas-rivier is bij Kombo, waardoor omstreeks 3000 bouw worden bevloeid, doch op de kaart zochten wij die plaats te vergeefs en ook de waterleiding is er niet duidelijk op aangegeven [1]). In de gewone handboeken treft men nagenoeg geene bijzonderheden over dit landgoed aan, doch als het eenmaal meer toegankelijk gemaakt is, zal het ongetwijfeld een ruim veld van ontginning en ook van bewoning geven. Indien wij ons wel herinneren zijn omstreeks 40 jaar geleden bij de eigenaren plannen aanhangig geweest om door aanleg van irrigatiewerken de ontginning te verbeteren en de gouvs. ingenieurs M. J. Schram en J. M. Wap hebben op kosten van het land geruimen tijd onderzoekingen en opnemingen gedaan. Of dit wellicht geleid heeft tot den aanleg van dat werk te Kombo, dan wel of dit reeds van vroeger bestond en deze commissie zonder resultaat is gebleven, is ons niet bekend.

* * *

[1]) Omtrent eenige werken ter hoofdplaats Lossarang zie men de noot op blz. 718 eerste kolom van deel IV der *Encyclopaedie van Ned.-Indië*.

De uitbarsting van de Tangkoeban Prahoe had plaats op 7 April j.l., terwijl wij in het Jaarverslag van den Topogr. Dienst over 1908, waarin een fraaie kaart van dezen krater voorkomt op bl. 70, lazen dat de vorige uitbarsting plaats had op 22 Mei 1896. Toen was het voornamelijk de Westelijke krater, de Kawah Oepas, die verandering onderging. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 10 Mei j.l. wordt het een en ander aan de *Java-Bode* ontleend, betreffende het bezoek, dat Dr. van Bemmelen, de directeur van het Obesrvatorium te Batavia op 10 April te voren, in gezelschap van den heer Bothma van Lembang aan den krater bracht. Daaruit blijkt dat het ditmaal de oostelijke krater, de Kawah Ratoe, was, waarin thans vrijwel centraal de werking plaats heeft. Van bovenaf gezien, meenden de bezoekers een drietal centra van eruptie waar te nemen. Beurtelings of tegelijk hadden daaruit onder een onbeschrijfelijk geloei, gerommel en geknal, heftige uitbarstingen van gloeiende steenen, rook en asch plaats. De gloeiende projectielen werden tot honderd à tweehonderd meter omhoog geslingerd en vielen dan kletterend onder dampontwikkeling in het water neder. Wegens de centrale en verticale richting bestaat er, ook al nam de uitbarsting nog in hevigheid toe, weinig gevaar voor doorbreken van den kraterrand. Van een lavastroom werd niets bespeurd. In den Kawah Oepas zag Dr. v. B. geen verandering, de solfataren aan de Westkust rookten juist zooals twee jaren geleden; alleen het bodemmeer was grooter geworden, wat na den regentijd geen verwondering kon baren.

* * *

De vereeniging „Insulinde". Naar aanleiding der oprichting eener afdeeling te Semarang, wijdt de *Locomotief* van 26 Maart een hoofdartikel aan de vereeniging „Insulinde", wier hoofdzetel te Bandoeng is. Terwijl in de Maart-afl., bl. 364, van deze vereeniging werd melding gemaakt, zij hier aangeteekend, dat zij zich ten doel heeft gesteld: „door alle wettige en geoorloofde middelen betere toestanden op elk gebied in het leven te roepen in het belang der in Nederlandsch-Indië geboren Europeanen, in het bijzonder en van de zoogenaamde blijvers onder de elders geboren Europeanen". Art. 3 der statuten luidt: „Elke in N.-I. geboren Europeaan, of blijver, man of vrouw, die het 18de levensjaar is ingetreden en die getoond heeft N.-I. inderdaad als vaderland te erkennen in den meest uitgebreiden zin van het woord, kan tot het lidmaatschap worden toegelaten". De *Loc.* wijst op het exclusieve karakter dat spreekt uit deze uitsluiting van alle niet in Indië geboren en daar slechts tijdelijk verblijfhoudende Europeanen. Daar men zich pas op later leeftijd te goeder trouw als „blijver" aan aanmelden worden toch alle eerstbedoelden zoo goed als uitgesloten. Het ware beter geweest die „blijvers" maar te laten voor hetgeen zij zijn. Nagaande of er reden is tot het trekken van een grenslijn tusschen Indo-Europeaan en totok wordt geconstateerd dat er rechtens geen onderscheid bestaat en (behoudens het later ingetrokken Bijblad 6193) ook officieel niet wordt gemaakt. De mededeeling dat de met *f*300 à *f*400 bezoldigde Indo-Europeanen niets voelden voor de oprichting eener afdeeling te Semarang, maar de vorming van de „kleintjes" moest uitgaan, wijst er op dat de oprichting der vereeniging Insulinde meer een *sociaal-* dan een *ras*verschijnsel is. Er is een categorie van Europeanen, die geene hoogere opleiding in Nederland hebbende kunnen ontvangen, eene geheele serie van goedbezoldigde betrekkingen in de ambtelijke en niet-ambtelijke carrière voor zich gesloten ziet. Dit gevoegd bij een zeker vooroordeel tegen Indo's (waaraan

de vorige regeering wel eenig voedsel gaf) wordt beschouwd als de oorzaak van het ontstaan van „Insulinde".

Terwijl de gelegenheid om het verder te brengen bevorderd kan worden door verschillende met name genoemde maatregelen op onderwijsgebied, waarbij het jammer en ontijdig is op een „Universiteit" aan te dringen, acht de *Loc.* het geconstateerde exclusivisme van "Insulinde" een fout, die noodeloos de klove, welke toch reeds bestaat tusschen de twee Europeesche elementen in Indië alweder wijder zal doen worden, terwijl het streven van allen juist moest zijn die klove geheel te overbruggen door wegneming van rechtmatige grieven en tegemoetkoming aan billijke wenschen.

In een ingezonden stuk in de *Loc.* van 1 April licht het hoofdbestuur der vereeniging toe, waarom zij die clausule over de „blijvers" in de statuten heeft opgenomen. Het streven is Indië op den duur meer politieke zelfstandigheid te bezorgen.

* * *

Onze huidige opiumpolitiek wordt in de *Locomotief* van 7 April j.l. door H. besproken in verband met de phase welke deze thans is ingetreden, namelijk aansturing op geleidelijke en systematische inperking van het debietterrein en van de distributie om, als het kan, te geraken tot algeheele afschaffing en verbod, een einddoel, volgens den schrijver, even ideaal als onbereikbaar. Wat de Regeering wil komt ongeveer overeen met hetgeen de heer Walbeehm verleden jaar in de *Banier* aanbeval (zie *Ind. Gids* 1909 I, bl. 540). Ook vindt men er de denkbeelden van Mr. van Deventer uit *Land en Volk* in terug (zie *Ind. Gids* 1909 II, bl. 1668, enz.). Merkwaardig is wat uit de praktijk tegen een en ander wordt aangevoerd. Tot dusver zijn zoogenaamde opiumvrije streken vrijwel een illusie gebleken. Men heeft dit gezien in de Preanger en Bantam. Ook de zoo gaarne verkondigde meening, dat er onder de régie minder gesmokkeld wordt, is veilig eene illusie te noemen. De talrijke aanhalingen van 1000 en 1500 thail tegelijk spreken boekdeelen van de natuurlijk doorgeslipte partijen. Een curieuze illustratie is het officiëel erkende feit, dat in de eerste maanden na het vergaan van het beruchte en buitengewoon scherp bewaakte smokkelschip La Seyne (zie Jan.-afl., bl. 118) het debiet aan de verkoopplaatsen in West-Java met 10 en 15 pCt. was gestegen..... en thans weer normaal geworden is. Hoe voortreffelijk ook uitgangspunt en bedoeling der voorstanders van absolute afschaffing moge zijn, toch wordt gemeend dat, op gevaar af voor cynisch te worden uitgekreten, eenige bedenkingen, die reeds meer geopperd zijn, nu de zaak actueel is, niet achterwege mogen worden gehouden. Er wordt dan geoordeeld, dat géén verbod beter is, dan een verbod dat niet gehandhaafd kan worden. Dan dient het terdege vast te staan, dat het kwaad van zoodanigen omvang en beteekenis is, dat het de opoffering, die daarvoor van de andere ingezetenen in den vorm van nieuwe belastingen, die opgelegd zullen moeten worden, waard is. De zaak is nog weinig bestudeerd en bijna ieder in Indië kan uit eigen aanschouwing oordeelen dat Chineezen en Inlanders die een matig pijpje rooken er oogenschijnlijk al zeer weinig nadeel van ondervinden en evenmin op het bekende type van den opiumschuiver gelijken als een Europeaan, die een paar glazen bier of een enkel glas jenever drinkt op een lijder aan delirium tremens. Dan is naar verhouding van het zielental het verbruik niet onrustbarend (1 op de 80), terwijl de sterkste schuivers onder de Chineezen worden gevonden, zoodat de Inlander er slechts in geringe mate aan doet. De inlander zal echter op den duur bij algeheel verbod jaarlijks 18 à 20 millioen

gulden nieuwe lasten moeten opbrengen, hoofdzakelijk ten behoeve van den Chinees.

Het artikel besluit met het oordeel dat de maatregelen tot *beperking* aller steun verdienen, maar dat de *ontzegging* moet uitgaan van het individu zelf en voortspruiten uit overwegingen van welbegrepen eigenbelang.

* * *

Gebrek aan werkvolk op Java. In het *Alg. Handelsblad* van 4 Mei j.l. wordt vermeld, dat de Soek. Landb. Ver. in hare laatste vergadering eene motie aannam, waarbij zij, de verhouding tusschen werkgevers en werknemers op Java, zooals die thans geregeld is, onvoldoende achtend, besloot: „In afwachting van het solidair optreden van planters in sommige streken van Java, o.a. in Besoeki en hetgeen daaruit zal kunnen voortvloeien zich nog niet uit te spreken over de vraag op welke wijze die verhouding dan wel geregeld zou moeten worden".

In het *Soer. Hbl.* heeft, blijkens de *Nieuwe Courant* van 25 Mei j.l. een correspondent eene opwekking gericht tot de Besoekische planters om de handen ineen te leggen ter verkrijging van werkvolk. Hiertoe is door den heer M. Sanders van de Landb. Mij. Oud-Djember een vlugschrift uitgegeven, waarin de nieuwe ontginningen in Banjoewangi, Djember en Sitoebondo op ongeveer 3000 bouws worden geschat en hiervoor in 1910 de invoer van 6000 koelies en in 1911 van minstens evenveel noodig wordt geacht.

De heer Sanders wil nu niets meer of minder dan dat de belanghebbenden zich notarieel verbinden tot het gezamenlijk aanwerven van werkvolk, het goed behandelen der werklieden, het niet overnemen van koelies, die den dienst bij anderen verlaten hebben, enz. De arbeidsovereenkomst met de koelies zal twee jaren duren; zij zullen op kosten van den ondernemer naar hun woonplaats terug gezonden worden, enz. In het vlugschrift is een concept notarieele overeenkomst opgenomen, die het werven opdraagt aan het B. I. B. (Besoekische Immigratie Bureau) en verder de rechten en verplichtingen der contracteerende ondernemers regelt. Deze behouden het recht zelf werkvolk te werven, mits hiervan bericht gevende aan het B. I. B.

J. E. D. M.

KOLONIALE LITERATUUR.

Catalogus van 's Rijks Ethnographisch Museum.
Deel I, Borneo, eerste gedeelte, door Dr. H. H. Juynboll, Directeur van 's Rijks Ethnogr. Mus.
Deel IV, De Eilanden om Sumatra, door H. W. Fischer, Conservator aan id.
Deel V, Javaansche oudheden, door Dr. H. H. Juynboll, Directeur als boven.
Boekhandel en Drukkerij voorheen E. J. Brill, Leiden 1910 en 1909.

Aan het eerste deel van dit omvangrijke werk gaat eene opdracht aan den Minister vooraf van nu wijlen Dr. J. D. E. Schmeltz, waarin de wordingsgeschiedenis van het Museum in het kort wordt geresumeerd en de noodzakelijkheid van den omvangrijken beschrijvenden catalogus betoogd. De rijke verzamelingen uit onze Koloniën, uit oud-Japan en van den Congo, zulen daardoor ook vruchten kunnen dragen voor diegenen, die verhinderd zijn zelf naar Leiden te komen. Er is bovendien een andere reden, die het vervaardigen van een catalogus gebiedend noodig maakt. Zooals de verzamelingen thans gehuisvest zijn, staan ze aan een groot brandgevaar bloot en ook wanneer zij, naar wij hopen, daarvoor bewaard blijven, in den loop der jaren verminderen, ook bij de grootste voorzichtigheid, kleuren van weefsels, vederen, enz. enz. Door een goeden catalogus blijven de voorwerpen voor den onderzoeker vertegenwoordigd en verschillende vakgenooten van den Directeur betuigden hunne instemming met het plan en waren zeer verblijd met het besluit der Nederlandsche Regeering om op zoodanige wijze deze verzamelingen tot een nieuw leven te wekken.

Overziet men wat in de thans gepubliceerde drie omvangrijke deelen geboden wordt, dan is de eerste indruk de doelmatige en gemakkelijke systematische indeeling, waardoor elk voorwerp in herkomst en beteekenis kan worden nagegaan.

Na eene historische inleiding bevat elk deel een lijst van serieën met nummers, betrekking hebbende op de herkomst, legaten en geschenken van bepaalde personen, aankoopen, enz. met de jaartallen van ontvangst en aanschaffing er bij. In een alphabetische lijst zijn vervolgens de namen der schenkers opgenomen, met de aan hen verschuldigde serieën. Waar elk voorwerp uit een serie te vinden is kan met nagaan met behulp van een nummerregister achter in het boek, waar de bladzijden worden opgegeven waar dat nummer van een bepaalde serie voorkomt.

Men heeft dan nog een literatuuroverzicht van alle werken, artikelen, catalogi, enz., die betrekking hebben op het onderwerp, waarover het catalogusdeel handelt.

Het eerste deel *Borneo*, waarop nog een tweede over dat land zal volgen, betreft zes groepen van voorwerpen, met de noodige aanvullingen en verbeteringen en aan het slot belangrijke registers. In de eerste plaats een register van eigennamen, dan een zaakregister en eindelijk een register van de inlandsche namen, terwijl 26 afbeeldingen in den tekst en 14 prachtig uitgevoerde planten de omschrijvingen helpen verduidelijken.

De zes groepen hebben betrekking op: I. Spijs-, drank- en genotmiddelen; II. Sieraden, lichaamsversiering of mutilatie, kleeding, accessoires daarvan, zakken, tasschen, enz., toiletgereedschappen en kleederdrachten; III. Huisvesting, slaapplaatsen, zetels, kokers, enz.; IV. Jacht en visscherij; V. Land- en tuinbouw en boschcultuur; VI. Draaggereedschap, vaartuigen, enz.

Bij elk voorwerp is een dubbel nummer, namelijk dat van de serie en dat van het voorwerp in die serie, zoodat men gemakkelijk de serieën kan reconstrueeren en nagaan van wie de voorwerpen afkomstig zijn.

Onder de figuren op de platen zijn de nummers opgegeven. Zoo geven de beide prachtig in kleuren nagevolgde figuren op plaat I blijkens de nummers etens- of spijsdeksels te zien, waarbij in den tekst is opgegeven hoe ze gemaakt zijn, wat de figuren er op beteekenen, de afmeting en zelfs de prijs.

Behalve de meer of minder uitvoerige omschrijving der voorwerpen, vindt men aan den voet der bladzijden nog tal van noten met verwijzing naar de schrijvers, die er over handelden of naar catalogi, zooals die van de Poppententoonstelling indertijd te Batavia gehouden, waarvan de verschillende nummers in het Ethnogr. Museum zijn geplaatst bij de rubriek, waar zij tehuis behooren.

Als een bewijs hoever de studie der voorwerpen wel gaat zij bijv. verwezen naar bl. 213, waar onder No. 370/3645 een ,,pootstok'' wordt beschreven en afgebeeld, een houten voorwerp met opengewerkt torenvormig gedeelte, waarin een blokje op en neer kan schuiven en daardoor geluid geven. De verwantschap wordt besproken met twee andere analoge uit de literatuur bekende voorwerpen, die als rijststampers zijn beschouwd, doch welke bestemming betwijfeld wordt; dan wordt deze geluidgevende inrichting op grond van literatuur (Meyer en Richter Ethnol. Mus.) vergeleken met andere, zooals een afgebeelden weefboom uit Indonesië en geeft een en ander stof voor bijna drie compres gedrukte bladzijden. De aanvullingen en verbeteringen in dit deel Borneo beslaan nog 48 bladzijden, zoodat men wel den indruk krijgt, dat de stof ,,erschöpfend'' behandeld is.

Het vierde deel, *de Eilanden om Sumatra*, bewerkt door den oud-majoor Fischer, is versierd met een fraaie uitslaande plaat, een gezicht op de woning van den Controleur van Goenoeng Sitoli, en bevat eene belangrijke inleiding van diens hand. Hoewel de vereeniging van al die eilanden om Sumatra ethnographisch niet wel verdedigbaar is, dwong de noodzakelijkheid om de ontzaglijke verzamelingen niet in al te kleine onderdeelen te splitsen, tot deze samenvoeging. Niettegenstaande tal van geleerden en onderzoekers zich met deze eilanden hebben bezig gehouden, blijken er nog vele leemten in onze kennis te zijn, zooals bij Noord-Nias, de Mentawei-eilanden, Engano, enz. Ook de gegevens omtrent de *Orang laoet* vereischen in menig opzicht aanvulling. Daarbij komt dat voor veel bijzonderheden van een ,,te laat'' sprake is, waar volksgebruiken en eigenaardigheden door de aanraking met andere Oosterlingen en met de Westersche beschaving verdwijnen. Een merkwaardig voorbeeld hiervan levert Engano [1]), waar de bevolking aan het uitsterven is.

---

[1]) Volgens de noot op blz. 98 wordt de spelling van den Regeeringsalmanak gevolgd en in den catalogus „Enggano" geschreven, terwijl de naam waarschijnlijk uit het Portugeesch afkomstig is. Maar dan moet het ook „Engano" zijn, want dit beteekent in het Portugeesch o.a. bedrog, list, vergissing. Kan het ook zijn dat de zeevaarders, dit land zoo noemden als bij vergissing voor het vasteland van Sumatra gehouden?

Dit deel bevat 36 afdeelingen in den tekst en behalve de titelplaat nog tien platen betreffende Nias, de Mentawei-eilanden, Banka, Billiton en Riouw. Het literatuur-overzicht neemt niet minder dan 13 bladzijden in beslag. Overigens is indeeling en bewerking overeenkomstig de andere deelen en wordt de raadpleging gemakkelijk gemaakt door het Naam- en zaakregister en dat der Inlandsche namen.

Het vijfde deel over de *Javaansche Oudheden* is feitelijk de derde beschrijving, welke daarvan verschijnt. De eerste was van 1842 van Dr. C. Leemans, die een toen aanwezig honderdtal voorwerpen uit de Javaansche afdeeling van 's Rijks-Museum van Oudheden vrij uitvoerig beschreef. De verzameling vermeerderde steeds, zoowel door schenking als door aankoop, zoodat in 1885 een tweede druk noodig werd, die van de hand van denzelfden Directeur verscheen, onder den titel: „Beschrijving van de Indische oudheden van het Rijks-Museum van oudheden te Leiden". Het aantal voorwerpen was inmiddels tot 1400 aangegroeid. Na 1885 is deze afdeeling, die in 1903 naar 's Rijks Ethnogr. Museum werd overgebracht, weder aanzienlijk vermeerderd, zoodat zij thans meer dan 2000 voorwerpen bevat, terwijl tevens de oudheden, die laatstgenoemd museum reeds bezat, bij deze verzameling zijn ingedeeld. De huidige catalogus is als geheel nieuw boek meer in overeenstemming gebracht met den catalogus der Archeologische verzameling van het Bataviaansch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, door Groeneveldt en Brandes, met dit onderscheid evenwel, dat hier ook naar de betrekkelijke literatuur wordt verwezen, terwijl er illustraties zijn bijgevoegd en wel 93 in den tekst en 15 platen.

Met belangstelling worden de verdere deelen van dezen omvangrijken en zorgvuldigen arbeid te gemoet gezien.

CORRESPONDENTIE.

POERWODADI, Grobogan 1 April 1910.

Aan de Redactie van *De Indische Gids*, Dunklerstraat 56.
's Gravenhage.

Geachte Redactie,

Het Februari-nummer van uw tijdschrift bevat, op blz. 230, een kort résumé van mijne lezing, gehouden op het 2de Congres der Vereeniging van Boschambtenaren.

Daarin komen een paar bemerkingen voor, waarop ik gaarne kort mocht antwoorden.

Eerstens het ,,bindmiddel''. Heeft uw verslaggever gedacht aan de mogelijkheid, dat, bij de voortdurende verweering van den grond, zich ook opnieuw ,,bindmiddel'' kan vormen? Voorts, dat de uitspoeling afhankelijk is van de helling van het terrein? Vgl. hieromtrent *al* hetgeen op pag. 227, al. 2, is gezegd.

Ten aanzien van het gebruik van vreemde termen, ga ik *in algemeen* met uw referent geheel accoord. Om nu echter in casu Nederlandsche termen te kunnen bezigen, moet men ze eerst hebben, en..... onze taal laat ons juist hierin nog al eens in den steek. Brutaalweg, zooals wordt aangeraden, die termen maar te maken, kan ik niet aanraden. 't Zou tot een hopelooze verwarring aanleiding geven. Overigens is de Vereeniging van Boschambtenaren, in overleg met taalkenners, reeds doende eene terminologie te ontwerpen.

Ten slotte de opmerking, dat ik niet voor leeken schreef. Waar ik op een congres van technici eene voordracht houd, en die in een technisch tijdschrift publiceer, kan daarvan moeielijk sprake zijn.

U, geachte Redactie, dankzeggende voor de verleende plaatsruimte, teeken ik

Hoogachtend,

P. SCHOKKER.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE

DE SUIKERINDUSTRIE OP FORMOSA [1]).

Toen het eiland Formosa nog onder Chineesch beheer stond, was de productie aan suiker niet meer dan een millioen pikols (60,000 ton) 's jaars, waarvan de helft naar China en Japan werd uitgevoerd. Wegens de slechte qualiteit bracht deze suiker niet meer dan *f*2.70 à *f*3.90 per pikol op. Door de hoedanigheid van het verwerkte riet, die te wenschen overliet en het uitpersen door middel van molensteenen, door buffels gedreven, werd een grootere productie belet.

De Japansche regeering begon reeds in 1902 de ontwikkeling dezer industrie te bevorderen en stelde een technisch bureau te Taiwan in, bestaande uit ingenieurs en technici, die in Duitschland waren opgeleid, terwijl op landskosten daartoe geschikte personen naar het buitenland, inzonderheid naar Nederlandsch-Indië werden gezonden om de suikerindustrie aldaar te bestudeeren (zie *Ind. Gids* 1908 II, bl. 1551).

Om het meest geschikte riet te vinden, dat in plaats van het tot dusver aangekweekte ontaarde riet behoorde te worden aangeplant, werd te Daimokko een proeftuin aangelegd en bevonden dat de soort „Rose-bamboo" met de geringste zorg en matige besproeiing het grootste rendement gaf. Het kostte evenwel veel moeite om de landbouwers tot de teelt daarvan te krijgen, ondanks kostelooze verstrekking van stekken en zelfs van meststoffen. Er moest eenige dwang worden uitgeoefend, doch nu eenmaal de meerdere opbrengst is erkend, werd het vooroordeel tegen het nieuwe riet overwonnen.

Tot het jaar 1903 was de in 1900 met een kapitaal van 1 millioen Yen opgerichte „Taiwan Seito Kaisha" (Formosa suiker-maatschappij) de eenige groote fabriek op het eiland. Deze had er echter mede te kampen, dat de boeren hun riet wel aan de verouderde kleine molens der Chineezen, doch niet aan de fabriek wilden verkoopen.

In Juli 1905 werden bepalingen afgekondigd betreffende het toezicht op de suikerindustrie, welke gevolgd zijn naar die, welke in Nederlandsch-Indië bestaan.

Ieder dit een moderne suikerfabriek wil oprichten, moet daartoe vergunning vragen aan den directeur van het suikerdepartement en deze bepaalt dan het rayon, waar binnen de fabriek haar grondstof mag opkoopen. Daartegenover bepaalt echter ook de regeering, dat alle landbouwers binnen dat rayon hun riet uitsluitend aan die fabriek moeten leveren. Elke verkoop van riet aan een molen van een ander rayon, alsook de nieuwe oprichting zonder behoorlijke vergunning van molens naar verouderd Chineesch model, wordt met een boete van 400 Yen bestraft. Al is aan de suikerfabrieken ook opgedragen om aan de boeren voor hun suikerriet loonende prijzen te betalen, zoo is het toch niet te verwonderen, dat deze dwangmaatregel onder hen veel kwaad bloed heeft gezet. Afgezien van het verbod om nieuwe kleine molens in werking te brengen, richten toch de groote moderne fabrieken der Japanners het kleinbedrijf te gronde. Volgens deskundigen zou dit reeds binnen de vijf jaar het geval zijn.

---

[1]) Gevolgd naar een opstel van Karl Giese in de Maart-afl. van het *Zeitschrift für Kolonialpolitik, Kolonialrecht und Kolonialwirtschaft.*

Daar waar niet genoeg suikerriet valt op te koopen om het bedrijf der fabriek in gang te houden, heeft de regeering groote uitgestrektheden gouvernementsgrond ter beschikking van de ondernemers gesteld, aanvankelijk op den voet van pacht, doch kosteloos en, als de velden voor de rietcultuur in gebruik zijn genomen, verleent zij dikwerf kosteloos eigendomsrecht daarop.

De regeering dwingt de landbouwers niet om op hun gronden suikerriet en geen andere producten te telen. Het is de zaak der fabrieken om door het betalen van een loonenden prijs, de landbouwers aan te moedigen om riet te verbouwen. Om spoedig hooge dividenden te kunnen uitdeelen, werden echter door sommige ondernemers aanvankelijk veel te lage prijzen betaald aan de boeren, die op straffe van boete hun riet aan de fabriek moesten leveren. Het gevolg van deze misgreep was, dat zulke fabrieken het volgende jaar gebrek aan grondstof hadden. Daarentegen hebben de fabrieken, die behoorlijk betaalden de cultuur aangemoedigd en de met riet beplante oppervlakte vaak zien vervierdubbelen. Het suikerdepartement moedigt ook het verbouwen van betere soorten aan; zoo krijgt iedere boer, die een chô (0.9917 H.A.) voor het eerst met ,,Roze-bamboo'' kosteloos beplant, een waarde van 20 Yen aan meststoffen, en wat hij nog meer noodig heeft bij de gouvernements voorraden tegen inkoopprijs en deze behoeft hij slechts na gewonnen oogst te betalen.

Zulk een oppervlak van een chô gaf met het oude suikerriet (Tekehia) een opbrengst van 20 ton en met de ,,Rose-bamboo'' van 35 ton. De oude molensteenen konden slechts 45 pCt. sap uit het riet persen; de nieuwe molens brengen dit tot 78 pCt. Met de oude installaties verkreeg men daaruit 7 pCt. suiker, met de nieuwe 11½ pCt. Tegelijk steeg de prijs van de betere qualiteit suiker van 8 tot 12 yen en daalden de kosten van aanmaak van 2.7 Yen tot 0.50 Yen per pikol. Zoowel de boeren, als de fabriek en de staat als belastingheffer varen er wel bij. De landbouwer maakt nu 174 Yen van een chô, tegen 120 Yen te voren. De ondernemingen, die op een goede leest zijn geschoeid, betalen goede dividenden en de staat kon de accijns van 2.10 Yen tot 3.45 Yen per 100 kin (pl.m. 600 K.G.) verhoogen.

Om het oprichten van suikerfabrieken aan te moedigen heeft de regeering soms gedurende 5 jaren 6 pCt. van het bijeengebrachte kapitaal jaarlijks als subsidie gegeven, in andere gevallen in eens 20 pCt. tot de aanlegkosten bijgedragen. Ook zijn wel gedurende de eerste vijf jaren kosteloos de machinerieeën ter beschikking gesteld, zoodat de maatschappij slechts de gebouwen had op te richten. In de laatste twee jaren zijn evenwel zulke tegemoetkomingen niet meer verleend, eensdeels uit zuinigheid bij het beperkte budget, anderdeels om niet meer fabrieken in het leven te roepen dan noodig zijn om de beschikbare grondstof te vermalen.

In Zuid-Formosa bestaan volgens opgave de volgende groote suikerfabrieken:

1. De reeds genoemde ,,Taiwan Seito Kaisha'', waarvan het kapitaal in 1906 op 5 millioen Yen werd gebracht, en die zich daarna vereenigde met de ,,Daito Seito Kaisha'', waarvan het nominale kapitaal gezamenlijk 10 millioen bedraagt, waarop 5½ is gestort. Deze vereenigde maatschappij bezit 5 fabrieken, waarvan de machinerie grootendeels uit Amerika en verder uit Engeland is gekomen, en die 3210 ton per dag kunnen verwerken. Zij bezitten 74,000 chô land, waarvan 5000 met riet beplant; voor de ontginning zijn twee groote stoomploegen uit Amerika gekomen en pl.m. 90 Eng. mijlen smalspoor staan ter beschikking. Voor de bearbeiding der

aanplantingen zijn 400 Japansche arbeiders met een drie-jarig contract aangevoerd.

2. De ,,Ensuiko Seito Kaisha'' werd in 1903 met een kapitaal van 300,000 Yen opgericht en verkreeg 5 jaar lang het vrij gebruik van machinerieën. In 1907 werd de maatschappij vervormd, het kapitaal tot 5 millioen verhoogd, waarop nu ½ millioen zijn gestort. De regeering heeft 219,529 Yen tegemoetkoming betaald. De maatschappij bezit twee fabrieken, die 1550 ton daags kunnen verwerken. De machines zijn grootendeels uit Duitschland en voor een klein deel uit Engeland afkomstig. Deze maatschappij beschikt over ongeveer 40,000 chô landerijen.

3. De ,,Shinko Seito Kaisha'' is de eenige modern ingerichte onderneming, welke toebehoort aan Formosaansche Chineezen en door deze wordt geëxploiteerd. In 1903 opgericht, werd zij in 1906 gereorganiseerd met een kapitaal van 600,000 Yen en bezit één fabriek te Tachikoeri (district Hozan), die dagelijksch 350 ton verwerken kan. De machines zijn uit Engelsche en Amerikaansche fabrieken, de Regeering gaf in het geheel 59,544 Yen subsidie; het landbezit bedraagt 7600 chô.

4. De ,,Dai Nippon Seito Kaisha'' is een filiaal van de suikerraffinaderij van dien naam te Osaka in Japan, in 1906 met een nominaal kapitaal van 12 millioen, waarop 4 gestort, opgericht, heeft zij door een Duitsche fabriek geleverde machines en kan dagelijks 1200 ton verwerken. Het landbezit is groot 42,000 chô.

5. De ,,Meiji Seito Kaisha'', in 1906 met 5 millioen Yen kapitaal, waarop 2 millioen gestort, bezit twee fabrieken, respectievelijk in Nov. 1908 en Nov. 1909 in werking getreden. Deze kunnen dagelijks 810 ton verwerken, terwijl men voornemens is nog een derde fabriek met 900 ton capaciteit er bij te voegen. Het gouvernement gaf geen subsidie, het landbezit is 30,000 chô.

6. De in 1909 opgerichte ,,Tainan Seito Kaisha'' met 2 millioen Yen nominaal kapitaal, waarop 762,500 Yen gestort is, heeft een molen met 180 ton dagelijksche capaciteit en bovendien vier kleine persen, te zamen van 120 ton, voor de bereiding van bruine suiker. De machines zijn van Duitsch fabrikaat; het landbezit is 18,000 chô. De Regeering sprong tot dusver met 62,300 Yen bij. De sub 1° genoemde Taiwan-maatschappij heeft de meeste aandeelen in haar bezit en zal deze wel geheel in zich opnemen.

7. De ,,Toyo Seito Kaisha'' werd in 1907 opgericht met 5 millioen kapitaal, waarvan de helft gestort is. Deze maatschappij bezit een groote fabriek in de buurt van Kagi (Midden-Formosa), die door een eigen spoor van 47 Eng. mijlen met den hoofdspoorweg verbonden is en waarop reeds 5 eigen locomotieven en 300 waggons loopen. In Dec. 1908 in bedrijf gekomen, had deze fabriek in Febr. 1909 reeds 1800 ton suiker vervaardigd. De maatschappij genoot geen subsidie, bezit 60,000 chô gronden, waarvan 20,000 voor de suikercultuur geschikt, van welke reeds 3000 chô zijn beplant.

In Engelsche handen bevinden zich nog twee groote ondernemingen, n.l. de ,,Formosan Sugar and Development Company'' en de fabriek van de heeren Bain & Co. te Hokoeto.

8. Eerstgenoemde werd op 18 Jan. 1908 met een kapitaal van £80,000 opgericht, gesplitst in 60,000 zes procent gevende obligaties van £1 en 20,000 gewone aandeelen van £1. Zij bezit een fabriek te Sankanten noordwestelijk van Taiwan, die op eene capaciteit van 700 ton daags is gebracht. Door een stuw wordt het voor het bedrijf benoodigde water verkregen, terwijl railbanen, te zamen lang 22 Eng. mijlen met 265 waggons, voor het riettransport dienen. De fabriek ligt in het dal van een rivier, zoodat de

beladen waggons door de natuurlijke helling omlaag rijden en alleen de ledige met locomotieven naar boven gebracht moeten worden. De suiker kan te water naar de afscheephaven Amping [1]) gebracht worden. Van de goede gronden in den omtrek, waarvan 10,000 acres onder cultuur zijn, hoopt men in drie jaar een product van 10,000 ton suiker te winnen, waarvoor men den hoogsten prijs van 13 Yen per pikol hoopt te maken. Het personeel bestaat uit Europeanen en het Japansche suikerdepartement beschouwt de exploitatie als een model.

9. De suikerfabriek van Bains, de „Hokuto Sugar Mill" werd in 1907 met 160,000 Yen kapitaal opgericht en heeft 3000 chô landerijen. De fabriek kan per dag 100 ton bruine en 150 ton witte suiker afleveren. De genoemde firma was ook de aanvankelijke eigenares der „Formosa Sugar and Development Company". Op de twee genoemde en die sub 3 vermeld na, zijn de andere ondernemingen in Japansche handen. Alle fabrieken leveren slechts ruwe suiker af; op Formosa bestaan geen raffinaderijen.

De invoer van suiker uit Formosa in Japan bedroeg in 1908 bijna een vierde van den totalen invoer. De waarde der invoeren van suiker uit andere landen in Japan wordt voor de jaren 1905-1908 opgegeven respectievelijk 1,399,200; 2,421,900; 2,027,900 en 2,001,000 pond sterling te hebben bedragen, waarvan uit Nederlandsch-Indië respectievelijk ter waarde van 1,212,600; 2,040,600; 1,703,700 en 1,750,000 £. en uit de Philippijnen in elk van die vier jaren: 29,200; 43,300; 124,300 en 103,000 De overige suikerinvoeren uit Duitschland, Oostenrijk-Hongarije, Hongkong en elders bestonden uit geraffineerde suiker. In 1906, 1907 en 1908 werd uit Formosa respectievelijk voor een waarde van £848,718, £734,581 en £927,925 naar Japan uitgevoerd, waarbij in tegenstelling met vreemde suiker geen invoerrecht wordt geheven.

De uitvoer van suiker uit Japan is in de laatste jaren teruggaande. In 1906 beliep de waarde daarvan nog £1,210,300 (waarvan £92,000 naar Korea, het overige naar China). In 1907 daalde dit tot £264,600 (waarvan £172,000 naar China, de rest naar Korea) en in 1908 was het cijfer slechts £352,600. Dit is in de eerste plaats toe te schrijven aan grooteren afzet op de Japansche markt zelf, en verder aan den verminderden suikerinvoer, terwijl eene algemeene depressie van den handel in Oost-Azië er niet vreemd aan is; de algemeene handelsomzet van Japan was in 1908 namelijk 12 pCt. minder dan in 1907.

Over de vooruitzichten van de Japansche suiker (met inbegrip van die van Formosa) op de wereldmarkt, in het bijzonder over den invoer in China, is de Engelsche consul te Taiwan van oordeel dat eene concurrentie met de raffinaderijen van Hongkong, welke een uitnemende qualiteit bij lager prijzen dan de Japansche leveren, voorloopig uitgesloten is. Wel zullen mettertijd, als de productie van Formosa verveelvuldigd wordt en geheel in de behoefte van Japan voorziet en als ook de Japansche raffinaderijen, waarvan er thans vier grootere zijn (waaronder de genoemde te Osaka), een beter product leveren, de Japanners concurrenten op die markt kunnen worden. Zij zullen daarbij natuurlijk beginnen met het veroveren van de markt in Korea en Mandsjoerije, waar zij nu reeds een groote rol spelen. Ook zullen de Japanners in Korea op groote schaal suikerplantages en fabrieken oprichten. Daarna zal natuurlijk Noord-China tot aan de Jangtse-rivier in de eerste plaats voor de mededinging van Japan in aanmerking komen.

---

[1]) Zie de schetskaart *Ind. Gids* 1898, I, blz. 727.

Hierbij wordt niet uit het oog verloren, dat bij verschillende maatschappijen knoeierijen voorkwamen (*Ind. Gids* 1909 I bl. 822) en dat deze nog moeilijke tijden tegemoet kunnen gaan. Daar echter juist in 1909 de suikerriet-oogst, vergeleken met het vorige jaar, bijzonder mooi is uitgevallen, zoo wordt verwacht dat de Japansche industrie die moeilijkheden wel te boven zal komen, terwijl de door de regeering getroffen maatregelen over het geheel als doeltreffend zijn te beschouwen. Gelet op het gunstige klimaat van Formosa bestaat er alle kans dat Japan zich, door de productie van dat eiland op den duur onafhankelijk zal weten te maken van den invoer van vreemde suikers en daardoor vele millioenen thans daarvoor besteed aan de eigen beurzen ten goede zullen komen.

TEAKHOUT UIT SIAM.

Terwijl in Siam, zooals vroeger vermeld werd (*Ind. Gids* 1909 I, bl. 84) een onder Britsche leiding staand departement van het Boschwezen is ingesteld, dat maatregelen neemt tot instandhouding der bosschen, is eerst sedert het financieele jaar 1905-'06 de invloed merkbaar op de uitgevoerde hoeveelheid. In *Handelsberichten* van 6 Jan. j.l. (bl. 598) worden de uitvoercijfers der laatste vijf jaren opgegeven naar mededeelingen van onzen gezant te Bangkok.

	Ton.	Tikal.
1904—'05.	88.387	11,230,108
1905—'06.	101,062	14,024,479
1906—'07	97,468	13,338,780
1907—'08.	87,283	13,350,737
1908—'09.	76,930	11,792.166

Met betrekking tot de bestemming worden deze cijfers aangevuld in *Handelsberichten* van 5 Mei j.l. (bl. 115) geput uit het jaarverslag over 1909 van den Britschen Consul te Bangkok.

Deze geeft voor de beide laatstbedoelde jaren de cijfers in tonnen als volgt:

Bestemming.	1907—1908.	1908—1909.
Britsch-Indië.	58,957	42,878
Hongkong.	10,477	12,233
Colombo.	1,334	7,216
Groot-Britannië en Ierland . . .	5.526	5,092
Singapore	1,982	1,217
Gibraltar.	—	1.123
Penang	51	204
Australië.	49	—
Azoren.	1,086	2,120
Denemarken.	214	1,407
Japan	3,082	900
Cochin-China	310	880
Duitschland	842	506
Frankrijk.	1,916	351
Italië	1,676	233
Nederland	—	**65**
Overig Europa	208	505
Totaal	87,710	76,930

Aan dit tabellarisch overzicht zijn door genoemden Consul eenige aanteekeningen toegevoegd over den teakhandel in 1908, welke ook voor den handel in 1909 van belang zijn.

Was 1907 met het oog op de aanvoeren van teak uit de bosschen reeds een uitstekend jaar, in 1908 waren de uitkomsten in dit opzicht buitengewoon, daar, in verband met den zwaren regenval, het mogelijk was de stammen gedurende tien maanden langs de rivieren te transporteeren. In 1907 was dit slechts gedurende acht maanden mogelijk.

Doordat in de beide genoemde jaren zulke groote hoeveelheden teak langs de rivieren zijn getransporteerd, zijn de voorraden, waarmede de handel, met het oog op de jaarlijks benoodigde hoeveelheden, heeft rekening te houden, sterk geslonken, zoodat een tekort voor de eerste jaren onvermijdelijk wordt geacht. In dit verband verdient vermeld te worden, dat in aanmerking genomen de gevolgde methode van bosch-exploitatie, waarbij men op het in stand houden der bosschen bedacht is, de gemiddeld langs de rivieren aangevoerde hoeveelheden geringer zijn dan de gemiddeld afgeleverde. Afgezien derhalve van min of meer gunstige transportgelegenheid op de rivieren, zal men in de eerste jaren met eene afneming der leveringen hebben rekening te houden. Het aantal stammen in 1908 uit de bosschen aangevoerd bedroeg ca. 120,000, of ongeveer 7000 meer dan in het voorafgaande jaar.

De achteruitgang in qualiteit van de uit de bosschen aangevoerde partijen is van jaar tot jaar duidelijker gebleken; het aantal werkelijk eerste qualiteits-stammen in 1908 afgeleverd, was uitermate gering.

De algemeene depressie op handelsgebied in 1908 heeft zich ook in den teakhandel doen gevoelen. De groote aanvoeren uit de bosschen hebben niet geleid tot eene toeneming van den uitvoer van teak uit Bangkok, waarvan voor de jaren 1906, 1907 en 1908 respectievelijk 99,545, 91,161 en 79,081 tons worden vermeld. Intusschen is de vermindering van 1908 ook het gevolg van de hooge prijzen, welke in verband met de dure exploitatie voor teakhout gevraagd worden, tengevolge waarvan het verbruik voor scheeps- en huizenbouw afneemt en de concurrentie van goedkoopere houtsoorten zich doet gevoelen.

Een reis door de Bataklanden.

DOOR

J. E. JASPER.

(*Vervolg*).

VIII.

In den triestigen morgen, waarop mijn gastheer mij in een open karretje van Lagoeboti naar Balige brengt, overvalt ons een koude regenbui. De weg tusschen die twee genoemde plaatsen loopt over vrij vlak land, dwars over velden en voorbij de kampongs. Op de groote onan of markt van Balige wacht ik het gereed maken van de lichte bendy af, waarin ik de reis zal voortzetten en welke men bezig is met twee kleine, maar sterke Bataksche paarden te bespannen.

Na van mijn gastheer afscheid genomen te hebben, rijd ik het kleine Balige uit vlak langs het Tobameer.

De zon, nu helder schijnend, spreidt het warme licht over de watervlakte. Het is, alsof alles straalt en gloeit van uitbundigen levenslust. Het donkerblauwe meer met zijn metaalachtige flakkering, zijn woelige onrust van witkoppige golven, de rotsige achtergronden, waarop het licht schakeeringen van wit en lila brandt, de doorzichtige, azuren lucht en de donkergroene plekken van het geboomte, dat als een reusachtige guirlande gerangschikt ligt langs het strand, waarop het lichtgele kwarts een wonderlijk schitter-spel vertoont, het lijkt alles, van den hoogen weg gezien, onwezenlijk door de zeldzame majesteit der natuur, den rijkdom van stoute kleuren en tinten. En naarmate men stijgt en dus het meer en zijn omgeving dieper ziet wegzinken, omvat de blik steeds uitgestrektere landen, die in zachte glooiing tot de blauwe binnenzee worden aangetrokken.

Als de zonnestralen wat rechter neerkomen, tintelt het tusschen die landen besloten water in een vreemde doorzichtigheid van donkergekleurd kristal.

En de bergen ringen zich aaneen bij gansche onmetelijke drommen, met hun hooge ruggen in de lucht een grillige lijn teekenend, die tot in de zichtbare verten terugwijkt.

De groene wouden, de kale grasvlakten, de donkerbruine zandheuvels, de lichte rotspartijen verblauwen en verschieten lichtelijk tot aardemassa's, waarop het geboomte door een kroezige kruiving wordt aangeduid.

Dan zie ik neer op de droge velden, die gelijk bij Poerbaseriboe, maar in een wijdere bocht, terrasgewijze naar het strand afdalen.

De dijkjes worden als weifelende streepjes aangegeven, afsluitend de vakjes, waarop het gewas staat of het water in stille poelen blikkert.

Soms staat gelijk een ruiker van wuivend groen het bamboegeboomte van een kampong midden op een kale vlakte. Dan bij Meat is de deining van het water niet meer zichtbaar en vertoont het Tobameer zich slechts in zijn roerloozen, wonderen glans. Want hier is men op den hoogsten top boven den uitersten hoek der watervlakte, den top, van waar de wijde, door ruw gebergte omsloten gaping doet denken aan het reusachtige gat van een vroegeren krater. Van Meat's verhevenheid blikt men in dien krater neer, maar de bodem, waarvan men de diepte slechts fantaiseeren kan, wordt nu bedekt door een gansche binnenzee, en de wanden zijn de zich aaneensluitende, nu groene bergen, die eenmaal den dikken muur om de geweldige vuurgeheimenis gevormd hebben, en welks welvingen en bochten nu door het blauwe water bespoeld worden.

Volgens den heer R. D. M. Verbeek (vide zijn nota in het *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde* deel 31) is uit het geheele meerpanorama te zien, dat het schiereiland Samosir uit eenige naast elkaar gelegen vulkanen bestaat, die aan den westkant tot nabij den voet van den Poesoek Boekit loopen, terwijl het Oostelijke gedeelte ervan door instorting verdwenen is, waardoor de straat van Si Gaol moet gevormd zijn. De Poesoek Boekit is eerder dan het Tobameer ontstaan en waarschijnlijk heeft dit meer zich gevormd door een ontzaglijke aardstorting, welke tengevolge van vulkanische werkingen opeens plaats had. In het kort zijn aldus de beschouwingen, die de heer Verbeek houdt naar aanleiding van het in hetzelfde, hierboven genoemde tijdschrift opgenomen rapport van Dr. B. Hagen over een door dezen naar het Tobameer ondernomen tocht. [1])

De meening echter, ook van Dr. Hagen, dat de Poesoek Boekit een kraterberg is, wordt bestreden door den deskundigen heer C. Wing Easton, die een kratervorm bij een berg van zuren kwartstrachiet

---

[1]) In Dr. Wilhelm Volz' „Zum Tobasee in Central Sumatra" *Tijdschr. van het Koninkl. Ned. Aardr. Gen.* deel XVI) lees ik „Unwillkürlich drängt sich beim Betrachten des Seeës die Vermutung, un nicht zu sagen Gewissheit auf, dass wir es hier mit einem ungeheuren Einbruchskessel zu thun haben jünger, als die ihn umgebenden Andesite, älter als der quarztrachyt des Pusuk Bukit, der sich deutlich als aufgesetzter Kegel darstellt und vorspringend die Toba Insel zur Halbinsel macht.

een zeer ongewoon verschijnsel vindt (vide het *Tijdsch. v. h. Kon. Ned. Aard. Genootsch. deel* XV).

Niet lang na het passeeren van Meat, begint een moeielijke klimtocht over steile heuvels. Ik ga kerkjes en dorpen voorbij, zie nu ook van de hoogte op Meat neer, dat als een stijve, groote gordijnrimpel plomp in het diepe water staat, waarin het eenmaal door kratervuur verhitte gesteente nu lafenis zoekt voor het ontstaan van nieuwe vruchtbaarheid. En eindelijk vangt de Toba-hoogvlakte aan, van waar nog voor het laatst de reiziger het meer aanschouwen kan.

Ver en diep beneden ligt de blauwe kom, waarvan de oevers door het oprijzende gebergte aan het oog onttrokken worden. Voor het lila kleurige, witvlekkige rotsgesteente van den achtergrond, kegelt rechts de Dolok Toloeng [1]) omhoog, aan den voet waarvan zich de verre kampongs als perkjes van bloemloos groen vertoonen. En over het bobbels-terrein der hoogvlakte wazigen de witte vlekken van het bloeiende gras, dat steeds in die twee kleuren van wit en groen tot onmetelijke verten het land bedekt.

De hoogvlakte in de Tobalanden heeft ongeveer hetzelfde aanzien als die van de Karo-streek, maar bevat meer water en is daarom iets vruchtbaarder. Zij zou dan ook beter dan de Karovlakte tot weideplaats te gebruiken zijn, en wordt daarvoor ook door den Batak bestemd, die er zijn paarden en buffels heen jaagt als deze dieren geen diensten behoeven te doen. Jammer genoeg voelt dit oervolk nog niets voor bepaalde fokkerij; zoodat een geleidelijke achteruitgang van het paardenras valt te constateeren,

Er worden van bestuurszijde pogingen gedaan om den paardenbezitters hun onverschilligheid te doen inzien. En zoowel in de Karo- als in de Tobastreek zijn de eerste praktische maatregelen genomen voor een behoorlijke fokkerij, maar tot nog toe zijn de resultaten, met de invoering van dekhengsten verkregen, in vergelijking met het totale aantal dieren, niet groot te noemen. Echter heeft men in aanmerking te nemen, dat de Batak over het algemeen het nut van dergelijke maatregelen niet inziet. Een proef, in de Tobalanden genomen met de invoering van ezels als dekdieren, mocht evenmin succes hebben.

Tegen 1 uur had ik Si Borong Borong bereikt, nieuwe hoofdplaats van een tot contrôle-afdeeling gevormd gebied, nog niet lang onder ons rechtstreeksch bestuur gebracht. Het is als Sariboe Dolok van de Simeloengoen landen een zeer eenzame plek midden op de kale heuvels van de Tobavlakte, waar overdag de zon brandt, en des avonds de temperatuur verkild wordt door zwaren, guren wind. Slechts de

[1]) Bij de Bataks bekend als een sombaon of verblijfplaats van geesten. In zijn opstel „Hoe bidden de heidenen" in *de Rijnsche Zending* 38e jaargang No. 6 noemt de heer Meerwaldt de 12 sombaonplekken rondom de vallei van Silindoeng.

pasanggrahan en de onbeduidende kampong liggen in een meer vriendelijke oase van donkergroen geboomte.

Eén nacht bracht ik door in het gastvrije huis van mijn collega, die in zijn gebied nog zeer veel te doen heeft om land en volk tot ontwikkeling te brengen.

Het was te Si Borong Borong, dat radja Renatoes van Taroetoeng, een der meest begaafde Bataksche hoofden, met wien ik meer dan eens gecorrespondeerd had, mij kwam afhalen; met hem maakte ik den volgenden dag gedeeltelijk te voet en gedeeltelijk per karretje den verderen tocht over de boomlooze alang-alang-streek, waar men hier en daar ladangs had aangelegd en welke geleidelijk in het gebergte overging.

Langs diepe ravijnen en voorbij de solfatara, die tegen steile hellingen witte en zwavelgele plekken hebben gebrand, zijn we den zigzag-weg afgegaan, tot in de uitgestrekte vallei van Silindoeng. Aan de oevers van de Aek Sigeaon, een breede, doch ondiepe rivier, die met de Si Toemandi de Batang Toroe vormt, recht zich het pad voort.

We hebben Sipoholon bereikt, in de omstreken vermaard om zijn door de Rhijnsche zendelingen opgerichte opleidingsschool voor Inlandsche onderwijzers en hulppredikers.[1]) Dan wordt Taroetoeng zichtbaar, tegen een groenen heuvelrug gevleid.

Bij de groote onan of markt zijn we verplicht uit het karretje te stappen en moeten we de helling opklauteren, om de pasanggrahan, eenmaal een officierswoning, te bereiken.

Taroetoeng is de hoofdplaats van de uitgestrekte afdeeling Tobalanden, welke uit het oudere Silindoeng en de nieuwere, nog niet lang geleden onder rechtstreeksch bestuur gebrachte bovenlanden samengesteld is. Vroeger heette de afdeeling Toba en Silindoeng, omvatte zij een betrekkelijk smalle strook grond tusschen Balige en Taroetoeng. In 1907 werden daaraan toegevoegd de pas ingelijfde landschappen op het schiereiland Samosir, zoomede Si Hontang, Djandji Martahan enz., alle gelegen aan den westelijken oever van het Tobameer, voorts de zoogenaamde Dairi landen en de Nai Pos Pos. Ook heel Habinsaran is er bij gekomen. In de laatstgenoemde streken wonen voor het meerendeel nog de echte heidenen. Silindoeng daarentegen, de oudste vestiging der Rhijnsche zending in het Tobagebied, is bijna geheel door Christen-Bataks bevolkt. Meer dan elders in de Bataklanden trachten hier de Mohammedanen hun invloed te brengen, en zoo zijn door Mohammedaansche Bataks uit Sipirok en Angkola pogingen gedaan, om in Silindoeng hun leer te verbreiden. Ook onder de Pakpaks zal men van uit Singkil moeite doen, om voor den Islam propaganda te maken, hetgeen aan het bestuur en de zendelingen bekend is, zoodat

---

[1]) Deze school stond eertijds te Paneoer na Pitoe, van waar zij in 1901 naar Sipoholon werd verplaatst.

waakzaamheid wordt betracht. Zoo er ooit door zendelingen een mooi afgerond gebied als arbeidsveld uitgekozen is, dan kan het zeker dat der Bataklanden genoemd worden, op welks bevolking de Islam weinig of geen vat schijnt te hebben.[1]) Op een mogelijke verbreiding van dezen godsdienst in het binnenland hebben zendelingen niet gewacht en zoo heeft zich in Tapanoelie en Simelongoen het Rheinische Missionsgesellschaft en in de Karolanden het Rotterdamsche zendelinggenootschap gevestigd, telkens zijn posten vooruitbrengend, zoodra van bestuurswege vergunning verkregen werd het pas ingelijfde land te betrekken. Dikwijls ging dit niet zonder levensgevaar, want de bevolking, in zijn natuurstaat, moest nog aan orde en regelmaat en vreemdelingen gewend raken. Maar de heidenen kenden geen godsdiensthaat en zagen weldra in, dat de zendelingen veel goeds met hen voor hadden, waarom zij dezen leerden vertrouwen.

In de Karolanden werken de zendelingen onder veel betere omstandigheden, dan in de pas onder rechtstreeks bestuur gebrachte gebieden. Immers de Karo-Bataks hebben zeer goede eigenschappen, zijn reeds sedert onheuglijke tijden geen kannibalen meer en schijnen zich gemakkelijk aan te passen aan de logische begrippen van zendelingen".

Uit een ander van het hier meegedeelde blijkt dus, dat men den Karo's een zekere mate van verlichting niet kan ontzeggen. Ware deze alleen van rationalistischen aard, dan zou men er zich maar matig over verheugen. Nu ze tevens blijk geeft van een voor de bestaande verhoudingen goeden, zedelijken aanleg is ze een belofte te meer voor de goede resultaten van de prediking van dat Evangelie, dat allereerst in zedelijk opzicht den mensch vernieuwt!"[2])

Is het nu mogelijk, het Batakgebied zoodanig door zendingsposten in te sluiten dat de verbreiding van den Islam van uit de omstreken kan worden verhinderd, dan kan in het uitgestrekte land geleidelijk met de kerstening worden voortgegaan. Moge dit werk eenmaal gezegend worden met vaste, goede resultaten!

Ten opzichte van de zending zijn voorts de gunstige omstandigheden te constateeren, dat onder den Mohammedaanschen invloed zelfs van het aangrenzende, fanatieke Atjeh, de Batak koud en onverschillig

---

[1]) „In vroegere tijden heeft de Islam in die doesoens (der Maleische rijkjes) zeer zeker wel vorderingen gemaakt, zelfs aanzienlijke vorderingen ook, maar die beweging kwam sinds jaren tot bijna algeheelen stilstand en tegenwoordig is de godsdienst der Maleiers onder de heidensche Bataks even impopulair als hun gezag. Herhaaldelijk zag ik zelfs voorbeelden, dat personen, die vroeger de leer van Mohammed hadden aangenomen, weer terugkeerden tot het heidendom". (C. J. Westenberg's „Aanteekeningen omtrent de godsdienstige begrippen der Karo Bataks" in *Bijdragen tot de T. L. en V. van Ned.-Indië* deel XLI).

[2]) „Het jaar 1903 onder de Karo Bataks" van M. Joustra (*Mededeelingen v. het Ned. Zend. Gen.* XLVIIIe jaarg.)

bleef, en de Maleiers van de kust te veel gepoogd hebben hem te exploiteeren, dan dat hij ze in hun godsdienst zou vertrouwen. De invloed uit de Menangkabau-streek verzwakte en ging verloren in Mandheling en Angkola. [1] Alleen toen Singa Maharadja nog leefde, moest de zending voor de uitbreiding van zijn macht voorzichtig zijn, maar sedert deze Bataksche priestervorst gevallen is, gaat de verbreiding van het Christendom onder de tegenwoordige omstandigheden een schitterende toekomst tegemoet.

Waaraan die macht van Si Singa Maharadja moet worden toegeschreven, vinden we duidelijk omschreven in de „Aanteekeningen betreffende de Bataklanden" van J. H. Meerwaldt: „De voor den Singamangaradja gekoesterde eerbied berust dan ook op geheel iets anders, t. w. op het volksgeloof, dat hij de middelaar tusschen de goden en de menschen is, wat misschien ook in den stamnaam Si Hite- = brug of verbindingsmiddel, opgesloten ligt.

Hij is dan ook naar het heidensche volksgeloof door de goden met bijzondere tooverkracht toegerust, waartoe voornamelijk ook behoort, dat hij onkwetsbaar is.

Uit de door C. M. Pleyte in de *Bijdragen tot de Taal, Land- en Volkenkunde van N. I.* (deel LV) gepubliceerde legende over Singa Maharadja blijkt, hoe het geslacht der Singa Maharadja's zijn afkomst aan de goden ontleent. Volgens een andere, bij de bevolking in omloop zijnde legende zou het geslacht Singa Maharadja zijn ontstaan verschuldigd zijn aan den stichter van het vorstenhuis van Ilir, die de vader geweest zou zijn van Singa Maharadja I (zie: „de geboorte van Singa Maharadja en het ontstaan van de koeria Ilir in de onderafdeeling Baros" door K. A. James in het *Tijdschr. voor Ind.- Taal-, Land- en Volkenkunde* (deel XLV.)

In Juli 1898 werden geruchten verspreid, dat Atjehers zich met Si Singa Maharadja [2] hadden verbonden, om aanvallenderwijze tegen het gouvernement op te treden. Ondermeer zouden de zendelingen van het schiereiland Samosir worden verdreven. Door zekeren Si Markus, een afvalligen Christen, zouden de Atjehsche benden onder de hoofden Teungkoe Abit, Teungkoe Soe en Teungkoe Segala naar de Dairi landen gebracht zijn, waar Si Singa Maharadja zich in Pea Radja

---

[1]) Van het half millioen Bataks zijn er 125,000 tot den Islam overgegaan en belijden er 80,000 het Christendom. De rest van het volk is heidensch, doch staat reeds meerendeels onder Christelijken invloed. Mandheling is eerst in het midden van de vorige eeuw Mohammedaansch geworden. Uit G. K. Simon's „der Islam bei den Batak" in de *Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootsrhap* 52e deel).

[2]) Deze heet eigenlijk Ompoe Poelo Batoe en is als priestervorst gevolgd op zijn vader, die in 1871 of 1872 aan tering overleed (vide J. H. Meerwaldt's „De laatste Singamangaradja", *De Rijnsche Zending* 39e jaarg. No. 6).

gevestigd had. [1]) Andere berichten van spionnen luidden, dat de priesterkoning niets van de Atjehers heeft willen weten en zich in geen geval met hen verbinden wilde.

Maar in Augustus 1898 werd toch zekerheid verkregen omtrent het feit, dat Si Markus met Atjehsche zwervelingen in het landschap Dolok Sanggoel geweest en van daar naar de Toba-hoogvlakte afgereisd was met de bedoeling zich te wreken op het hoofd van Bahal Batoe, dien hij om een vrouwengeschiedenis als zijn vijand aanmerkte. Het eenige, wat Markus kon doen, was, om de brug van Tangga Batoe af te branden, want toen een militaire patrouille van Taroetoeng en later van Balige tegen zijn benden optrok, vluchtten deze in de richting van Baros.

Toen al had Si Singa Maharadja veel macht, vooral in het onafhankelijke gebied. Maar zekeren eerbied had de bevolking steeds voor hem en zijn geheimzinnig verschijnen en verdwijnen. Vertelde men niet, dat hij zelfs op de Karovlakte was geweest, om een groot vuur aan te leggen als teeken voor een algemeenen opstand tegen ons gezag? Werden buitengewone verschijnselen niet zoo mogelijk met zijn macht in verband gebracht?

„Die andern hatten gehört, der Singamaharadja sei, nachdem er im Streite gegen die Regierungstruppen der kürzeren gezogen hatte, und am Arm verwundet worden war, zum Himmel gefahren. Bestimmter trat das Gerücht auf, die Missionäre hätten ihre Station am See verlassen, nicht vor dem Kriege sich flüchtend, wie ausdrücklich hervorgehoben würde, sondern weil eine grosse Schlange, jedenfalls vom Singa Maharadja zur Strafe gesandt, ihre Kaffeepflanzungen verwüstet habe." [2])

Op 17 Juni 1907 overviel kapitein Christoffel Si Singa Maharadja in Kelasan bij Pea Radja. De priestervorst en ook zijn oudste zoon Soetan Nagari, zijn zoon Toean Anggi en eenige volgelingen sneuvelden, vijf kinderen van Singa Maharadja werden gevangen genomen en twee der voornaamste rijkssieraden, de z. g. gadjah dompak, welke de regenverwekker was en het stempel van den vorst, werden buitgemaakt. Op den 20sten Juni werden de lijken van Si Singa Maharadja en zijn

---

[1]) In dit opstel is al dikwijls gebleken, hoe gaarne Atjeh zich met de Bataklanden inliet. In P. A. L. E. van Dijk's Rapport betreffende de Si Baloengoensche landschappen, enz. (*Tijdschr. T. L. en Vk.* deel 37) komt o. m. over dien Atjeschen invloed voor: „Het moet ongeveer zeven geslachten geleden zijn, dat de 4 radja's van Si Baloengoen hunne teekenen van waardigheid van den Sultan van Atjeh ontvingen. Het aantal geslachten der opeenvolgende priesterhoofden, die den naam van Singamangaradja (ook van Atjeh verkregen) dragen, bedraagt thans 13."

[2]) Uit Dr. B. Hagen's rapport over een reis naar het Tobameer in het *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde* deel 31.)

beide zonen te Taroetoeng in het militaire kampement ter aarde besteld; daar treft men nu de eenvoudige graven aan.

Met den priesterkoning, die zich met zekere mystieke heiligheid had weten te omgeven, en zijn invloed onder het volk steeds vergrootte, zoodat zijn optreden gevaarlijk werd voor het gouvernement, was dus afgerekend. Nu was het alleen nog zaak, geen opvolgers van Singa Maharadja te kweeken en daartoe moesten zijn neef Si Himpang en ook zijn beide zoons Si Pakilim en Si Boetal worden opgespoord. Hoe uiterst voorzichtig men daarmee moest zijn, bleek wel uit het feit, dat in Augustus 1907 een der voornaamste, bij kapitein Christoffel in dienst zijnde spionnen door de volgelingen van de voortvluchtige familie werd vermoord.

Den 10den October van dat jaar belegde de civiele gezaghebber der Dairilanden, Van Vuuren, te Si Boengkara met de verschillende hoofden een vergadering, waarop eenvoudig geëischt werd, dat de vluchtelingen binnen vier dagen zouden opgevat zijn. Werkelijk werden Si Himpang en Si Pakilim door de hoofden uitgeleverd. Maar Si Boetal kon nog niet gevonden worden. Wel was deze een kind van ongeveer 9 jaar oud, maar hij was een zoon van Si Singa Maharadja, uit diens huwelijk met Boroe Sigala, en de kans bestond dus, dat hij zich later over het volk dezelfde geheimzinnige macht als zijn vader eigen zou kunnen maken. Tot November werden naar heinde en ver militaire patrouilles uitgezonden, die telkens zonder eenig resultaat in de kampementen terugkeerden. De resident van Tapanoelie, de assistent-resident van de Tobalanden, de militaire commandant van Taroetoeng en de civiele gezaghebber van de Dairilanden belegden op 14 November d. a. v. te Sidikalang met de hoofden een vergadering, waarop besloten werd, om Boroe Sigala, moeder van Si Boetal, te verzoeken, onder geleide van vertrouwde hoofden en familieleden haar zoon op te sporen en naar Taroetoeng te brengen. Dat was dan ook een uitmuntend besluit. De moeder, die genegen werd bevonden de haar opgedragen taak te volvoeren, ontmoette Si Boetal te Banoewa Rija en leverde hem aan het bestuur over. Hij en zijn broeders Si Pakilim en Sabidan, jongens van 7 tot 10 jaar oud, bevinden zich nu te Pea Radja, waar zij in een afzonderlijk voor hen opgericht huis wonen en onderwijs ontvangen op de zendingsschool. Daar heb ik ze gezien en daar kwamen ze me ieder een handje geven met zoo'n kinderlijke bedeesdheid, dat ik me niet kon voorstellen, hoe zij rondgezworven hebben en wat in hun hoofdje moet zijn omgegaan, toen de vader hen meenam op zijn vlucht. Van den eerbied, waarmee men Si Boetal kort na den dood van den priestervorst behandelde, werden reeds merkwaardige staaltjes verteld.

Ten opzichte van de zonen van Singa Maharadja kon geen betere politiek gevolgd worden, dan om ze de beschavende opleiding te geven, welke zij nu ontvangen en eenmaal zullen leeren waardeeren. Zij

hebben nu zoo'n vrij en aangenaam jeugdleven, dat geen van hen er ooit meer over zou denken, om hun vroegere zwerftochten voort te zetten. Eenige invloed kan van Si Boetal onmogelijk meer uitgaan, daar hij zich nu midden in een streek bevindt, geheel door Christen-Bataks bevolkt, die hem als een gewoon kind aanmerken. Komt hij later als hoofd in dienst van het gouvernement, waartoe wel kans bestaat, dan kan men zeggen, dat regeering en zending op de juiste wijze hebben samengewerkt, om een lang bestaand hebbend, politiek gevaar geheel te fnuiken door een daad, die ook door vroegere vijanden geroemd zal worden. De bevolking van Silindoeng is iets meer beschaafd en minder onzindelijk, dan die van de landen nabij het Tobameer. Ook kleedt zij zich anders. De hapit of het buis is hier meer in gebruik dan de oelos of het losse kleed.

Beziet men de kaart van de vallei en maakt men er uitstapjes in de omstreken, dan merkt men gauw, dat aan den sociaal-economischen toestand nog veel te verbeteren valt, hetgeen natuurlijk in dit geval niet met schokken mag plaats hebben. Overal liggen honderden kampongs verspreid, waarvan de kleinheid een algemeene ontwikkeling belet.

Men neemt hier een gemeente-versnippering waar, welke den drang naar vooruitgang tegenhoudt of verkleint. Vele kampongs zijn zelfs niet over de minste voetpaadjes te bereiken en dikwijls is een lange omweg noodzakelijk, om in een dorp te komen, waardoor een spoedige, richtige, plaatselijke contrôle door het bestuur onmogelijk wordt.

Natuurlijk zal samenvoeging van Inlandsche gemeente-ressorten hier haar groot nut hebben, en men is daarmee ook reeds aangevangen.

Behalve padie, welke in de uitgestrekte vallei van Silindoeng veel geplant wordt, wordt door de bevolking vooral in de hooge Tobalanden ook koffie gecultiveerd, waarvan de aanplant steeds toeneemt. In 1907 werd te Sidikalang een proeftuin aangelegd volgens de van het departement van landbouw ontvangen inlichtingen. In het landschap Pansoer Batoe wordt veel gambir geteeld. Hiervan gebruikt de bevolking alleen de bladeren bij het sirihkauwen en als dekblad voor strootjes. Wat bij den Javaan djagoengblad, bij den Maleier nipahblad, bij andere volken lontar-pisangblad is bij de vervaardiging van sigaretten, is dus gambirblad bij de Toba-Bataks. Het materiaal wordt in kalkwater gekookt en gedroogd, en geeft als brandend dekblad, een scherpe, kruidengeur.

De wegen, waarlangs de verschillende producten van het land naar de kust moeten worden afgevoerd, zijn nog zeer gebrekkig. De verbinding tusschen Taroetoeng en Si Bolga bestaat uit een smal voetpad, door het bosch leidende over zulke geaccidenteerde terreinen, dat vervoer van producten slechts per pikolpaard mogelijk is. Baros is van Taroetoeng slechts over Si Borong te bereiken.

Ziedaar omstandigheden, waarom de bevolking om en nabij het

Tobameer haar handelsartikelen liever naar Sumatra's Oostkust uitvoert, waar de verkeerswegen beter zijn en welke residentie door groote rivieren van West naar Oost doorsneden wordt. Dit is alles natuurlijk zeer ten nadeele van Si Bolga. De regeering, dit inziend, heeft daarom ook besloten, een beteren weg tusschen deze plaats en Taroetoeng te doen aanleggen, waarvoor men nu ook bezig is een tracé te zoeken. Dit tracé, te vinden over het ruwe bergland, hetwelk de kust van de vallei scheidt, zal zoo gemakkelijk niet zijn. Het idee, om de vlakte, waar de Batang Toroe stroomt, te volgen, is wel eenvoudig, doch de uitvoering ervan stuit af op het bezwaar, dat een rijweg langs die rivier, welke een groote bocht maakt, op een veel te grooten afstand van Si Bolga op de kust zou uitkomen.

Het grondbezit in de Tobalanden is nog op de oude adat gebaseerd. Elke hoofdmarga of stam had haar eigen golat of aandeel, dat van de voorvaderen geërfd of van andere marga's veroverd was, waarvan de grenzen zelden nauwkeurig bekend of bepaald waren. Hierdoor kwam 't, dat bij nieuwe nederzettingen de eene marga het gebied van de andere occupeerde, hetgeen aanleiding gaf tot ernstige geschillen. Behoorde dus de grond als eigendom aan de marga, het bezits- of beschikkingsrecht over dien grond berust bij de hoeta of het dorp. Inderdaad beschikte het dorpshoofd — als vertegenwoordiger van de hoeta — daarover, die dat beschikkingsrecht als paripéan of ripé ripé of gemeenschappelijk bezit overdroeg aan de bewoners der hoeta. Alleen de gronden, die door opgezetenen gekocht of ter verevening van schulden ontvangen zijn, kunnen natuurlijk niet in het gemeenschappelijk bezit worden opgenomen. Volgens de adat mogen de gronden den opgezetenen, die er het gebruik over gekregen hebben, niet ontnomen worden, tenzij de landbouwer de hoeta verlaat. In dit laatste geval komt het beschikkingsrecht weer aan het dorpshoofd. In de afdeeling Silindoeng echter gaan in geval van verhuizing van den landbouwer van de eene hoeta naar de andere zijn gronden niet verloren, terwijl bij verhuizing naar een hoeta, in een ander district gelegen, het kamponghoofd eerst dan de vrije beschikking krijgt over de gronden van den verhuisden landbouwer, wanneer deze geen naasten bloedverwant in het door hem verlaten dorp bezit.

Men ziet hieruit, dat de gebruiken ten opzichte van het gemeenschappelijk landbezit eenigszins overeenkomen met die van Java. [1])

Ook in de Bataklanden komt het gebruik voor, dat een veld door

[1]) „Het staat bij ons vast, dat bij grondig onderzoek diezelfde regeling (omtrent het grondbezit), zij het dan ook met kleine wijzigingen overal elders in den Indischen archipel zal worden teruggevonden, waar Europeesche, Mahomedaansche of Hindoesche invloed de herinnering aan het oorspronkelijke niet heeft uitgewischt." (Reis naar Si Gompoelon en Si Lindong van Mr. W. A. Henny).

den bezitter aan een landbouwer wordt afgestaan, onder het beding, van dezen de helft van den oogst te ontvangen, hetgeen precies hetzelfde is als op Java het z. g. maro-systeem.

Verkoop van gronden komt in de Bataklanden minder voor dan verpanden. Bij verkoop geldt de als van zelf sprekende voorwaarde, dat de bezitter te allen tijde het recht van weder-inkoop heeft. De bevolking heeft niet alleen gemeenschappelijk bezit van land, maar dikwijls ook van vee.

Aan het hoofd van elk district (hondoelan), dat 1 tot hoogstens 6 onderdistricten bevat, staat één djaihoetan (eigenlijk een verkorting van radja ihoetan, d. i. opperhoofd of eerste hoofd) terwijl elk onderdistrict bestuurd wordt door een radja padoewa of tweede hoofd. De djaihoetan krijgt een vaste toelage van het gouvernement van *f* 65 per jaar, voorts een aandeel in de door den rapat opgelegde boeten, waarvan het 2/3 deel onder alle rapatleden gelijkelijk wordt verdeeld, en een aandeel ook in de z. g. oewang medja (dit zijn de gelden, die in een civiele zaak door eischer vooruit betaald moeten worden en gewoonlijk 5 pCt. van het geëischte bedrag uitmaken). Het aandeel in de boeten en dat in de oewang medja bedragen niet meer dan hoogstens veertig gulden per jaar.

De oepah radja zijn de belooningen, die de djaihoetan krijgt, van iemand, die in het huwelijk treedt, enz. Voorts heeft het eerste hoofd zijn eigen velden, die het noodige opbrengen. en mag hij beschikken over 1 heerendienstplichtige per dag; de bij hem te presteeren arbeid wordt door de bevolking gewoonlijk voor *f* 120 gulden per jaar afgekocht.

De radja padoewa, in zijn functie gelijk te stellen met den assistent wedono van Java, ontvangt een gouvernements-toelage van *f* 30 per jaar, en een aandeel in de door den rapat opgelegde boeten en de wang medja, zoo hij lid is van dien rapat. Over een saro of heerendienstplichtige mag hij niet beschikken.

Het hoeta-hoofd, de kapala hoeta, wordt door de verschillende huisgezinnen gekozen. Is er bij keuze geen overeenstemming, dan beleggen de betrokken bestuursambtenaren met de djaihoetan en radja padoewa een vergadering, waarin wordt uitgemaakt, wie voor de betrekking van kapala hoeta zal worden voorgedragen.

Het dorpshoofd geniet geen vaste inkomsten, doch krijgt bij huwelijken, feesten, enz. kleine belooningen en bezit evenals elke landbouwer velden, van welker opbrengst hij bestaat.

De djaihoetan's en radja's padoewa worden door den resident benoemd, de kapala's hoeta krijgen een aanstelling van assistent resident of controleur. Het verdient m. i. eenige overweging, om de eerste en tweede hoofden van gouvernementswege te bezoldigen, waartoe zonder al te groote kosten kan worden overgegaan, wanneer de Inlandsche bestuursressorten met elkaar vereenigd worden en het aantal djai-

hoetan's en radja's padoewa daardoor wat verminderen kan.

Een sawah-aandeel, waarover een landbouwer beschikken kan, wordt gewoonlijk met den naam van torpoek aangeduid.

Als naam voor lengtemaat is het woord dakop bekend, overeenkomende met het Maleische woord depa, en aanduidende een afstand van den vingertop over den uitgestrekten arm en over de borst tot aan den opgehouden elleboog van den anderen arm. Gewoonlijk wordt de oppervlakte van een veld aangeduid naar het aantal soloeps [1]) of bamboekokers zaaipadi, welke men er voor gebruikt. Zoo worden 6 soloeps gebezigd voor een oppervlakte, welke men een djoeal noemt.

Twee djoeal's vormen één permasan, en twee permasan's zijn gelijk aan één dampang.

Het veld wordt in Silindoeng bewerkt met de hoedali, een soort hark met drie ijzeren punten; in de Tobalanden bezigt men den houten ansoean of ploegstok.

Met den tinggala of ploeg wordt slechts weinig gearbeid. Twintig of dertig dagen na de eerste bewerking ondergaat het veld een tweede bewerking met de hoedali. Nadat de grond met de eg of sisir gelijk gemaakt is, heeft het bemesten (manaroei) plaats, waarvoor paarden- of koeienmest, van de straten opgehaald, gebruikt wordt. Men laat dan het veld voor korten tijd onder water loopen en zaait (manaboer) er de bibit op. Is het een droog veld, dan maakt men er met den pootstok (ordang) eerst plantgaten in.

Men drenkt de zaaipadi (eme) gewoonlijk eerst gedurende een etmaal in water (mengenggé), alvorens haar gelijkmatig over het veld te strooien. Drie weken daarna wordt het manoendjang uitgevoerd, d.z.w. het met de voeten indrukken van kleine geulen of slooten (bontis), die later, twee weken na het uitzaaien, dieper worden uitgegraven (mamondar, van bondar), hetgeen met de djadjap, een kromme schop van arén-hout geschiedt. Na een maand heeft het wieden (morbabo) van het met het gewas opgeschoten onkruid plaats, en ongeveer twee maanden na het uitzaaien plant men de jonge plantjes op het zelfde veld over (manarak), d.w.z. men trekt ze uit en plant ze op regelmatiger afstanden van elkaar. Het oogsten noemt de Silindoenger manabi naar den kleinen sikkel of sabi, waarmee hij de halmen afsnijdt. Men rangschikt de aren met de stelen buitenwaarts in het rond tot loehoetans of stapels, die soms drie dagen lang op het veld blijven, om dan de bewerking van het mordege te ondergaan, d.w.z. het afscheiden der korrels van de aren, door deze met de voeten te betreden. Deze arbeid wordt voornamelijk 's avonds door mannen

---

[1]) Gebruikt men de holle scheiding tusschen twee bamboegeledingen als maat, dan heet deze balé. Een soloep rijst bevat gewoonlijk den inhoud van drie tot vier balé's.

uitgevoerd; de vrouwen garen de betreden stengels bijeen, om er de aanklevende korrels met de handen van af te halen. Ook het mamoerpoer is vrouwenwerk. Hiervoor worden de rijstkorrels in een mand gedaan, welke men boven op het hoofd plaatst en waarvan men den inhoud langzaam uitstort. De wind waait dan de lapoeng (dit zijn de vooze korrels) en al het vuil weg, terwijl de goede korrels neervallen en op een mat worden opgevangen. Dan brengt men het gewas in zakken (toetoehan), gevlochten van bajon (een soort bies), naar huis, droogt het een poos en bewaart het in groote, eveneens van bajon gevlochten zakken (balbahoel) in de sopo. Van een permasan kan men van 8 tot 25 balbahoels oogsten.

Van de verschillende padisoorten kent de Silindoenger er ongeveer 20; de voornaamste daarvan zijn si mèmèt, si Angkola, si mahatsan, si tamboen, enz.

Van de onder het gewas voorkomende ziekten en plagen werden mij genoemd: si raon, een soort ziekte, waardoor de aren en halmen rood worden (rara = rood), sirokrohon, een ziekte, waardoor de aren niet tot volle ontwikkeling kunnen komen en welke ontstaat doordat b. v. het gewas te veel water heeft gehad, de toeagos, een insect, dat zich in den halm ophoudt (overeenkomende met het Javaansche hâmâ mĕntèk) en de anting ano, gelijkende op de Javaansche walang sangit. Ook van veldmuizen wordt wel eens last ondervonden. Na den oogst blijft het veld braak liggen, en wordt het als weideplaats gebruikt.

Van uit Taroetoeng bezocht ik het nabije Hoeta Barat, dat achter het schaduwrijke geboomte van een lagen heuvel verscholen ligt en waar het tweede hoofd Radja Renatoes gevestigd is. Daar zag ik kostbare Bataksche ragidoeps weven, de garens bereiden en kleuren en het moeielijke ikatprocédé toepassen in zijn verscheidene stadia van ontwikkeling. Ik kreeg er tevens een klein stukje Silindoengsch dorpsleven te aanschouwen en ik leerde er de mannen en vrouwen kennen in en om de breede, koele sopo.

Een volgenden dag maakte ik een wandeling naar Pea Radja, eerstens, om de onder beheer van Dr. Schreiber en Dr. Winkler staande, door de regeering gesubsidieerde ziekeninrichting te bezichtigen en tweedens, om van den hoogen heuveltop vlak achter Pea Radja even de Silindoengvallei te overzien, waar de rivieren bij elkaar komen. Achtereenvolgens bezocht ik op het kraakzindelijk etablissement de lokalen voor opleiding van Bataksche vroedvrouwen, het tehuis voor kindertjès, wier moeders overleden zijn, de eigenlijke hospitalen voor mannen en vrouwen en de apotheek. Niet lang geleden is de regeling gemaakt om elken patiënt bij zijn eerste bezoek de geringe contributie van 5 cents te laten betalen, opdat de zieken de geneeskundige behandeling des te beter op prijs stellen. In 1906 hadden in Pea Radja 85 operaties plaats, waarvan 51 onder narcose, in de ziekenhuizen 117, bovendien

7 bij bevallingen. In het kinderhuis werden 38 kinderen verpleegd, waarvan 24 stierven. Ook nu nog is het sterftecijfer in het kinderhuis vrij groot. Aan de voeding der jeugdige verpleegden wordt extra zorg besteed; zij krijgen het beste, het zuiverste, wat een kind krijgen kan en toch sterven er velen, vooral onder de jongsten.

Misschien is het, omdat zij, dadelijk uit de kampong meestal te laat naar het welkome kinderhuis gebracht worden, waar de levensomstandigheden zoo heel anders voor hen zijn. „Toen in het begin van November in het dal van Silindoeng een hevige mazelen-epidemie uitbrak, werd van het zendingshospitaal uit een heele gezondheidsdienst ingesteld om haar te bestrijden". *De Rijnsche zending*, 38e jaargang No. 8). [1])

En toen Dr. Schreiber, die zoo welwillend was mij rond te leiden, ook verteld had van de resultaten die hij had met zijn drukke polikliniek, toen ik onder de verpleegde, moederlooze kindertjes, die aan het spelen waren, ook een klein meisje aantrof, dat door mijn gastheer voor ongeneeslijk blind gehouden werd, opmerkte, hoe rustig en goed de patiënten 't hebben in de zindelijke ziekenzalen, hoe conscientieus er voor hun voeding gezorgd wordt, toen voelde ik een diepen eerbied voor de taak en de roeping van den zendelingarts, de taak, zooals die in Pea Radja wordt opgevat, de roeping, die de beheerders en verpleegsters van deze superieure inrichting bezielt . . . . .

IX.

Van Taroetoeng naar Si Bolga [2]) vertrekkend, heeft men bij den aanvang van de eenzame wouden nog een laatsten blik op Silindoeng's vallei, zooals deze groen en met van waterblanke plekken zich breed uitstrekt tusschen het gebergte. De rivieren Sigeaon en Tjimandi lijnen als zilverwitte streepjes door het veld, en de kampongs met de groene overhuivingen van geboomte zijn de als in relief uitstaande versieringen van de wijde vlakte.

Lang zijn we daarna over de bergen en dalen gegaan, waar Sumatra's dichte wouden staan, totdat we tegen drie uur de pasanggrahan van Pagaran Pisang bereikten, verlaten in de al-omringende, woeste natuur.

En den volgenden dag werd de tocht voortgezet door nieuwe bosschen,

---

[1]) De cijfers voor de eerste helft van 1907 zijn: op 103 werkdagen in de polikliniek kwamen 1889 patienten 12207 consulten halen. In de dorpspraktijk werden 151 patienten behandeld met 347 consulten en 39 bezoeken aan huis. In de beide ziekenhuizen waren 180 zieken, in het kinderhuis 25 kinderen. Ziedaar voldoende gegevens, om te verduidelijken, wat de arbeid in Pea Radja alzoo omvat.

[2]) In 1858 maakte Mr. W. A. Henny een commissiereis van Si Bolga naar Silindoeng met niet minder dan eenige hoofden, een tolk, een opziener, 4 politieoppassers, eenige bedienden en 40 vrije koelies.

zwaar en krachtig en bijna ondoordringbaar in hun ruigen ondergroei.

We merken slechts enkele winkeltjes op, waarin koelies wat versnaperingen kunnen koopen. Ondanks dat lange en moeilijke voetpad naar de kust is het verkeer tusschen Si Bolga en Taroetoeng vrij druk, want telkens komen we kleinhandelaren tegen, die suikerriet en vooral gedroogde visch naar de Tobalanden vervoeren. Dat pad daalt af in diepe ravijnen, waar de stroom zich bruisend een weg baant over de steenen, stijgt in slingering op over de hellingen naar de ruige ruggen, waar men tusschen het geboomte nieuwe bergen en dalen ontwaart. Ze doemen op in onafzienbare golvingen. Halverwege passeeren we een hangbrug over een breede, mooie rivier, die verdwijnt achter het warrelende groen van oerwoud. Het is overal wonderstil. Soms hoort men wel de bijlslagen, waarmee een houthakker ergens een boom tracht te vellen en die vreemd en hol echoën, als kwam het geluid uit groote spelonken. Soms roept ook een verdwaalde vogel enkele angstige kreten.

En we gingen zwijgend, voort, moe, geestelijk en lichamelijk van den tocht, die we spoedig voorbij wisten. Totdat we opeens heel boven, aanvangende te dalen, de breede baai van de gewestelijke hoofdplaats zagen liggen: een breeden, stillen, blanken vijver, waarop het zonlicht gloeit, en getooid met de groene eilandjes, welke als ruikers uit het water staan...

Om drie uur 's middags waren we te Si Bolga en den volgenden avond bracht de boot ons terug naar Java.

MAANDELIJKSCHE BIBLIOGRAPHIE VOOR OOST- EN WEST-INDIË.

A. AFZONDERLIJKE WERKEN

H. Morin: Unter der Tropensonne. Streifzüge auf Java, Sumatra und Ceylon. München [1910]. 4°. Mit Tafeln und Illustrationen.

Officiële bescheiden betreffende den dienst van Multatuli als Oost-Indies ambtenaar. Uitgegeven door **P. M. E. de Bruyn Prince.** Tweede vermeerderde druk. Max Havelaar op de Westkust van Sumatra. Amersfoort, G. J. Slothouwer. 1910. 8°.

Catalogus van 's Rijks Ethnographisch Museum. Deel I. Borneo. Eerste gedeelte, door **Dr. H. H. Juynboll.** Deel IV. De eilanden om Sumatra, door **H. W. Fischer.** Deel V. Javaansche oudheden, door Dr. H.H. Juynboll. Leiden, voorheen E. J. Brill. 1909-1910. 3 dln. 4°. Met platen en illustraties.

J. R. F. de Does: Veeartsenijkundig onderzoek van de Karo-hoogvlakte. Buitenzorg, Drukkerij van het Departement. 1909. gr. 8°. Met platen en kaarten.

Zeven en twintigste jaarverslag der **Deli Spoorweg Maatschappij** gevestigd te Amsterdam 1909. (Amsterdam, J. H. de Bussy. 1910). 8°.

Algemeen verslag van den chef van den staf der expeditie naar **Bali.** 10 Sept.—30 Oct. 1906. Officiëele bijdrage van het Departement van Oorlog in Ned.-Indië. Batavia, G. Kolff & Co. 1910. 8°. Met terreinschetsen. [Indisch Militair Tijdschrift. Extra-Bijlage No. 27.]

Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië. 37e Jaargang 1908. Batavia, Landsdrukkerij. 1910. 8°. Met kaarten en platen.

Albrecht's Klapper op de Wetboeken en het Staatsblad van Ned.-Indië, benevens op het Bijblad op dat Staatsblad, jaarg. 1908/1909. Bijgewerkt tot ult. Dec. 1909, door K. H. Boers. Met bijgewerkt Alph. Register van de jaren 1816 t. m. 1909. Leiden, A. W. Sijthoff. 1910. 4°.

Algemeen verslag van het Europeesch middelbaar en lager onderwijs in Nederlandsch-Indië over 1908. Batavia, Landsdrukkerij. 1910. gr. 8°.

Ch. A. van Ophuysen: Maleische spraakkunst. Leiden, S. C. van Doesburgh. 1910. 8°.

Dr. P. Kohlstocks Ratgeber für die Tropen. Handbuch für Auswanderer, Ansiedler, Reisende, Kaufleute und Missionare, über Ausrüstung, Aufenthalt und Behandlung von Krankheiten und Unglücksfällen in heiszen Ländern. 3. Auflage. Vermehrt und neu bearbeitet von **Dr. Mankiewitz.** Stettin, H. Peters Verlag. 1910. 8°.

H. J. Lucca: Maimanu. Roman aus den Bergen Javas. Berlin, R. Eckstein Nachf. (1910). 8°.

G. Guyot: Le problème de la main d'oeuvre dans les colonies d'exploitation. La Côte est de Sumatra. Paris, A. Pedone — Amsterdam, J. H. de Bussy. 1910. 8°.

L. van Vuuren: Eerste maatregelen in pas geannexeerd gebied. Met beschrijving der Pak Paklanden (Daïrilanden) en schetskaart 1 : 250.000. Zalt-Bommel, H. J. van de Garde & Co. (1910). 8°.

B. TIJDSCHRIFTEN Enz.

Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijksk. Genootschap. *Tweede Serie. Deel 27 (1910), No. 3.*

Verslag van de expeditie naar de Suriname-rivier, door J. G. W. J. Eilerts de Haan (met kaarten en afb.). — Beiträge zur geologischen Kenntnis der Insel Misol, van Dr. W. Wanner (met kaarten en figuren). — Plaatsenstatistiek in Ned. Oost-Indië. — Onderzoek van Centraal-Celebes, door E. C. Abendanon (vervolg, met kaarten en afb.) — De Bĕm-Brem-stroomversnellingen (Borneo), door D. Merens (met kaarten en afb. — Veranderingen der monden van de Peusangan-rivier (Atjeh) door G. P. Rouffaer. — Mededeelingen over Ned. onderzoekingstochten in onze Koloniën.

Tijdschrift voor het Binnenl. Bestuur. *Deel 38 (1910). Afl. 2.*

Adatrechtspraak, door van den Bor. — Reorganisatie van de politie op Java, door P. J. F. van Heutsz. — Verlof na zes jaar dienst, door X. — Nogmaals Theecultuur van de Inlandsche bevolking in de Preanger-Regentschappen, door J. Bosscha. — Over wegen en wegenonderhoud, door Poublon. — De eerste Arabische hengsten op Soemba, door 't Hoen.

Tijdschrift van Indische Taal-, Land- en Volkenkunde. *Deel 52 (1910). Afl. 1.*

Verslag betreffende het onderzoek naar de volksgezondheid enz. op de eilanden-groep Engano (Juli—Aug. 1909), door Dr. F. W. van Haeften (met kaart). — Nota van toelichting bij de korte verklaring geteekend en beëedigd door den Adatoewang en de hadatsleden van het landschap Sawito op den 27en Mei 1908. — Verklaring van eenige Jâtaka-tafereelen van Boroboedoer, door T. van Erp (met drie platen).

De Gids. *64e jaarg. 1 Mei 1910.*

Het regeerings-oordeel over de Bantamsche knevelarijen, door C. J. Hasselman. — Uit Multatuli's dienstjaren, door Mr. C. Th. van Deventer (en andere bijdragen over Multatuli).

De Tijdspiegel. *67e jaarg. No. 5. 1 Mei 1910.*

De mijnbouw in Ned-Indië en het particulier initiatief.

Indisch Genootschap. *Vergadering van 29 Maart 1910.*

Wenschelijkheid der afschaffing van de doodstraf in het in algemeen verordeningen neergelegde burgerlijk strafrecht van Nederlandsch-Indië. Voordracht van Mr. Ph. Kleintjes.

Eigen Haard. *1910 No. 20.*

Dwangarbeiders, door W. A. P. (*met illustraties*).

De Aarde en haar Volken. *1910 No. 23. Bijblad.*

Een schubbejak van Celebes (met illustraties), door Joh. F. Snelleman.

Maatschappij ter bevordering van het Natuurkundig onderzoek der Ned. Koloniën. *Bulletin No. 62 (April 1910).*

Verslag van de Zuid-Guinea-Expeditie 1909. Van 9 October - 15 December 1909 (door H. A. Lorentz).

Oedyánâ Pâra Prajitnâ. Tijdschrift voor den vooruitstrevenden Javaan. *April 1910. No. 4.*

Onze toekomst ook in handel en scheepvaart, door Raden Mas Noto Soeroto. — Is reorganisatie der school tot opleiding van Inl. artsen te Weltevreden nogmaals noodig? door Inlanders. — Een Hollander over Indische kunst, door R. M. Noto Soeroto. — Eenige proeven van Indische houtsnijkunst, door J. E Jasper (met afbeeldingen).

Onze Eeuw. *10e jaarg. Afl. 5. Mei 1910.*

Nederland's vertegenwoordiging en Indië's" autonomie, door C. J. Hasselman.

Verhandelingen der Kon. Akademie van wetensch. *Afd. Letterkunde. N. R. Deel X. No. 3. 1910.*

Études linguistiques Caraïbes, par C. H. de Goeje.

Verslagen van de gewone vergaderingen der wis- en natuurk. afd. der Kon. Akad. van Wetensch. *Deel XVIII (eerste gedeelte).*

De veenen in den Indischen Archipel, door C. E. A. Wichmann (en opmerkingen van S. H. Koorders). — Kleine bijdrage tot de kennis der endozoïsche zaden-verspreiding door vogels in Java, enz. door S. H Koorders. — Glimmer leucietbazalt van Oost-Borneo, door H. A. Brouwer. — Pflanzengeographischer Ueberblick über die Fagaceae van Java, von S. H. Koorders.

Weekblad voor Indië. *6e jaarg. 1909—10. No. 48.*

De eerste opstijging van den ballon „Batavia" te Weltevreden op 26 Febr. 1910 (met afb.). — Indo's en totoks.

Id. No. 49. Het Junghuhn-gedenkboek door J. J. Meijer.

id. No. 50. J. M. Gantvoort (met portret), door M. van Geuns. — Het bezoek van den Hertog van Mecklenburg aan de Vorstenlanden (met afb.), door Later.

Het Koloniaal Weekblad. *10e jaarg. 1910. No. 17.*

De particuliere landen op Java.

Id. No. 18. Indische kunstnijverheid. — Onze Indische soldaten (ingezonden).

Id. No. 19. Ned.-Indische tentoonstellingen.

Bandera Wolanda. Maleisch-Ned. Tijdschrift. *1910. No. 51.*

De Schermkunst der Menangkabau-Maleiers.

De Ingenieur, *25e jaarg. 1910. No. 17.*

Beschouwingen over den tegenwoordigen stand van het irrigatiewezen in Nederlandsch-Indië. Rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het tijdelijk ambt van buitengewoon hoogleeraar in de waterbouwkunde aan de Technische Hoogeschool te Delft, den 12en April 1910, door A. G. Lamminga.

De Indische Mercuur. *33e jaarg. 1910. No. 16.*

Moderne hulpmiddelen van den houtaankap en de toekomst van houtcontracten in Ned.-Indië, door H. J. Kerbert. — Rubberkultuur in Ned.-Indië. — Het nieuwe havenplan van Soerabaja. — Electro-cultuur ten dienste van de suiker-industrie.

Id. No. 17. De cultuur, bereiding en wetenschappelijke keuring der technisch belangrijke Indische vezelstoffen, door Prof. Dr. G. van Iterson Jr. (zie ook No. 13). — De rubberkultuur in Oost-Azië.

Id. No. 18. Invoer van gedroogd suikerriet in de Vereenigde Staten. — Boschwezen in Suriname. — Plantersvereeniging Semarang-Kedoe. — De vooruitzichten van kunstmatige rubber.

Id. No. 19. Soekaboemische Landbouw-vereeniging. — Terugkoop van het particulier land Kandanghauer.

Teysmannia. *21e jaarg. 1910. Afl. 3.*

De vijfde Buitenzorgsche vruchtententoonstelling (5—6 Febr. 1910), door F. W. J. Westendorp. — Het wortelrot van de cassave, door E. de Kruyff. — Platycerium's (Hertshoornvaren), door H. J. Wigman Jr. — De ananasconserven-industrie in Singapore, door E. de Kruyff. — De Ylang-Ylangkultuur op de Filippijnen, door Id. — De sisalkultuur buiten Ned. Indië. IV. De sisalhennepkultuur op de Filippijnen, door Id. — Een makelaarsbeoordeeling van Quillou- en exelsakoffie, door K. Gorter. — Voorloopige onderzoekingen, omtrent enkele correlaties bij Oryza Sativa L., door J. E. van der Stok. — Onderzoekingen omtrent de verbetering van het Cassavegawas door selectie der zaailingen.

Mededeelingen van het Proefstation voor Thee. *No. VI. 1910.*

Enkele aanvullende opmerkingen over de mijten der theeplant, door Dr. Ch. Bernard.

Id. No. VII. Proeven over de ontkieming en de selectie van theezaad, door Dr. Ch. Bernard.

Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Ned.-Indië. *Deel 80. Jan.—Febr. 1910.*

Het tramwegvraagstuk in Zuid-Solo en de belangen der afdeeling Patjitan (met kaartje), door N. J. de Groot. — Thee en suiker, door J. H. F. Kiehl. — Onbrandbare daken van gedroogde plantendeelen. — Purub, — Iets over den tegenwoordigen stand van het carbolineumvraagstuk. — Kleuren en kleurenvastheid. — Ziekte in de wortels van Hevea. — De exploitatie van de rumacacia, door G. Labroy. — De ficus elastica op Java; onderneming Bandjaran. — De cacaocultuur in West-Afrika. — Caoutchouc op Ceylon in het jaar 1908. — Productenmarkt en wisselkoersen over December 1909 en Januari 1910.

Id. Maart-April 1910.

Een en ander over de verantwoordelijkheid van spoor- en tramwegen in Ned.-Indië bij aanname, vervoer en aflevering van goederen, door S. A. Reitsma. — De scheepvaartbeweging tusschen Ned.-Indië en Australië sedert 1850. Het preserveeren van huiden. — Het bereiden van leder. — Productenmarkt en wisselkoersen over Febr.—Maart 1910.

Indisch Militair Tijdschrift. *41e jaarg. 1910. Afl. 3.*

De belangrijkste wijzigingen in de Ned. Vesting Artillerie voorschriften, door P. M. Vis. — Losse aanteekeningen na een kort verblijf in Algerië, door J. J. Stolk. — Nog eens: het samenspelen van meerderen met minderen in militaire voetbalvereenigingen. Ons nieuw snelvuurveldmaterieel, door W. M. Visser. — Enkele gegevens omtrent het Indische snelvuurgeschut, door A. F. . . Hoog. Een zakboussole van waarde voor den Indischen officier, door H. A. van Marle. — Over paardenjongens van cavalerieofficieren. — Enz.

Verslagen der Marine-Vereeniging. *No. 4. Jaarg. 1909—10.*

Discussie over de lezingen gehouden naar aanleiding van het „Indisch Rapport" (Rapport der Commissie, benoemd bij Kon. besl. van 3 Aug. 1906 no. 39).

De Katholieke Missiën. *35 jaarg. 1909—10. Afl. 6.*

De missie onder de Heidenen van Oost-Flores (met afbeeldingen), door Pr. A. J. van Aernsbergen, Missionaris te Larantoeka.

Mededeelingen van wege het Nederl. Zendelinggenootschap. *Deel 54 (1910), 1e Stuk.*

De Bataksche goeroe, door J. H. NEUMANN. — Het jaar 1909 in het ressort Sibolangit, door L. BODAAN. — Kaban-Djahé, door E. J. VAN DEN BERG. — Jaarverslag van de zendings-kweekschool te Raja, door G. SMIT. — De zending in den werkkring Kookoe in 1909, door P. SCHUIJT. — De werkkring Pendolo in 1909, door ALB. C. KRUIJT. — De zending in het ressort Napoe in 1909, door P. TEN KATE.

Zeitschrift für Ethnologie. *42 Jahrg. 1910. Heft II.*

Vorlage eines fossilen Menschenzahns von der Selenka-Trinil-Expedition auf Java, von M. BLANCKENHORN (mit Abbildungen).

Bulletin du Département de l'Agriculture aux Indes Néerlandaises *No. XXXIV. 1910.*

Ueber den Einfluss wässeriger Kochsalzlösungen auf die Durchlässigkeit des Bodens, von L. G. DEN BERGER.

Id. No. XXXV (*Zoölogie V.*)

Ein neuer javanischer Kaffeeschädling, von Dr. H. W. VAN DER WEELE. — Sur la distribution du *Hylobates lar*, Illiger, par P. A. OUWENS. — Kurze Notizen über Fische des Java-Meeres, von Dr. P. N. VAN KAMPEN.

Denkschriften der Kaiserl. Akad. der Wissensch. in Wien. *Philosophisch-Historische Klasse. Band LIII. Nr. 111. 1910.*

Grundlinien einer Vergleichung der Religionen und Mythologien der austronesischen Völker, von P. W. SCHMIDT. Mit 1 Tafel.

Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. *Band XXXIX, 1909. Heft V.*

Die Mythologie der austronesischen Völker, von P. W. SCHMIDT.

Centralblatt für Mineralogie, Geologie und Paläontologie. *Jahrg. 1910. Nr. 5.*

Einige geologische Ergebnisse einer im Jahre 1910 ausgeführten Reise durch den östlichen Teil des Indoaustralischen Archipels [Misol, Halmahera, Obi, Timor]. Vorläufige Mitteilung, von J. WANNER.

Den Haag, 25 Mei 1910.

W. C. MULLER.